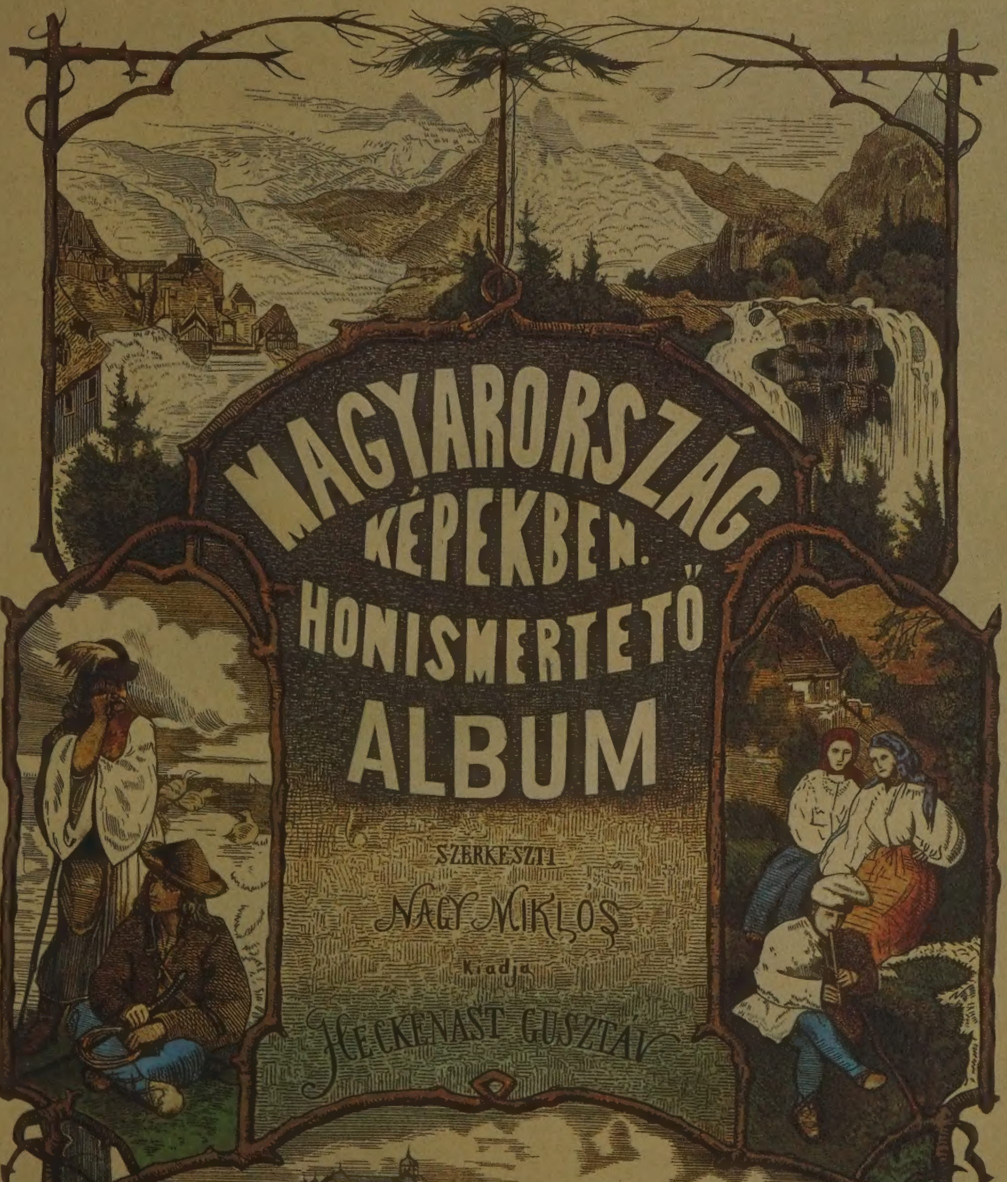
METSZI POLLÁK.
v. Kastl

MAGYARORSZÁG KÉPEKBEN.

HONISMERTETŐ ALBUM

SZERKESZTI

NAGY MIKLÓS

Kiadja

HECKENAST GUSZTÁV

PEST.

Ára kötve 6 forint.

MAGYARORSZÁG

KÉPEKBEN.

HONISMERTETŐ ALBUM.

SZERKESZTI

NAGY MIKLÓS.

* * *

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCLXX.

Pest, 1870. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

TARTALOM.

I. Táj- és épületrajzok.

Lap
Budapest. *Jókai Mórtól* 21
Trencsén vára. *Nagy Ivántól* . . 24
A gyulafejérvári székesegyház. *Lukács Bélától* 33
Emlékezés Nagy-Enyedre. *Szász Károlytól* 38
Tarczal, a Hegyalján 43
II. Rákóczi Ferencz szülőháza Borsiban 45
Csábrág. *Thaly Kálmántól* . . . 46
A Branyiszkó 49
A magyar Duna és melléke, Dévénytől Orsováig. I—V. *Kenessey Alberttől* 69, 138, 197, 261, 329
A kendi-lónai kőrösfa 105
Vajda-Hunyad vára. *Lukács Bélától* 107
Keresd vára, Erdélyben. *Deák Farkastól* 110
Világosvár 113
Árva vára 115
Tokaj-Hegyalja. (*Szabó József* közleményei után.) 159
Gr. Wenkheim Gy. kastélya Gyulán. *Z. G.-tól* 184
B. Wenkheim Béla kastélya Fáson 185
Balán. *Lukács Bélától* 195
Felsőbánya. *Varga Vilmostól* . . 258
Pannonhegye. *Fehér Ipolytól* . . 281
Nagyág és Déva vára. *Lukács Bélától* 287
Borszék és a borvizes székelyek. *Gergely Lajostól* 291
A szádelői völgy 361
Lengyeltóti és vidéke. *R.-tól* . . 372
Az alsó-váczai fördő. *Lukács Bélától* 376

II. Régiség, történelem.

Traján sziklafelirata. *Rómer Flóristól* 30
A magyar faluk templomai. *Dr. Henszlmann Imrétől* 89
A Kubinyiak egyik ősének emlékszobra. *I—lyi A—ldtól* . . . 133
Lap
A Gergelaki család czimere. *Myskovszky Viktortól* 182
Árpád sirja, Ó Buda felett. *Szécsi-Szigethytől* 230
A magyar koronázási jelvények . 234
Egy mult századbeli koronázás. (*Decsy Sámuel* följegyzése után.) 236
Vázlatok a magyar viselet történetéből. I—XI. *Vizkelety Bélától* 247, 298
Magyar viseletek a nemzeti fejedelmek korából. *Kőváry Lászlótól* 306
Mátyás király fennmaradt holmije a bécs-ujhelyi régiségtárban . 311
Egy régi magyar zászló (1526-ból) 313

III. Élet- és jellemrajzok.

Deák Ferencz 1
Verbőczy István *Szilágyi Sándortól* 7
Zrinyi a költő. *Pauler Gyulától* . 11
Felsőbüki Nagy Pál 16
János Zsigmond 94
Kemény János. *Szilágyi Sándortól* 96
Gyöngyösi István 100
Gr. Andrássy Gyula 103
István főherczeg. *—á—r-tól* . . 167
Gr. Batthyány Lajos 173
Szemere Bertalan. *U. L—tól* . . 178
Kossuth Lajos. *—á—r-tól* . . 347
Mészáros Lázár *Deák Farkastól* 352
Görgei Arthur. *—á—r-tól* . . 355

IV. Hazai népélet.

Halászleány a Tisza partján. *Kazár Emiltől* 58
Magyar alföldi népszokások: I. Temetkezési szokások. II. Lakodalmi szokások. III. Keresztelési szokások. IV. Ünnepi szokások. V. Átalános ösmertetés. *Török Károlytól.* — 61, 118, 186, 226, 294
Tutajos tótok 65
Lap
Az udvarhelyszéki székelyekről. *Szolga Miklóstól* 65
A fahordó székelyek és a m.-vásárhelyi fapiacz. *Gergely Lajostól* 67
Tiszai est. (*Arany János* „Bolond Istók“-jából) 124
Az iratos füvet szedő leány. *A. L.-tól* 126
Szerémi népviselet 128
A felsőbányai fazekasasszony . . 129
A Krisztus barátja. (Rajz.) *Tolnai Lajostól* 130
Pásztortüznél. *A. L.-tól* 188
Egy román népszokás. *Varga Vilmostól* 191
A czigányok. (*Arany János* „Bolond Istók“-jából) 192
A szenes székelyek. *Gergely Lajostól* 192
Vizmenti népélet: I. Vontató hajó. Komp. II. Nők Egy különcz vénleány. *A. L.-tól* . . . 222, 224
A kakasütés. *Varga Vilmostól* . 260
Vásárról hazatérő csizmadia. *Benedek Aladártól*. 231
Székely népélet 320
A rongyszedő zsidó. *Osváth Alberttől* 322
A székely nő: I. A székely leány. II. A székely asszony. *Réthi Lajostól* 377
Czigány népélet:
  I. Czigányasszonyok. *K—itól* . 381
  II. Üstfoltozó czigányok. *Réthi Lajostól* 384
  III. A dade és rajkó. *K—itól* . 386
A czigányok. (Egy aljegyző elbeszélése.) *Tolnai Lajostól* . . . 387
Itató utasok 391

V. Vegyes tartalmu.

A vadászsólyom. P. *Szathmáry Károlytól* 51
A dohányipar hazánkban *Deák Farkastól* 54
A budai koronaőrség granátosai 315
A budapesti banderium 315

KÉPEK.

I. Tájképek, épületek rajzai.

Lap
Budapest 21
Trencsén vára 25
Traján utja az Al-Dunánál . . 30
Gyulafejérvári székesegyház . . 35
A nagy-enyedi főiskola 39
Tarczal, Zemplénmegyében . . 41
II. Rákóczi Ferencz szülőháza Borsiban, Zemplénmegyében . 45
Lap
Csábrág-vár romjai 47
Kilátás a Branyiszkóról . . . 50
Dévény várromjai 70
Pozsony 72
Pozsony: Székesegyház 73
— Főpiacz 73
— Grassalkovich-palota . 76
— Részlet a sétatérről . 77
Győrváros 80
Győr: Tüztorony 81
Lap
Győr: Püspökvár 81
— Simor-kápolna 84
— ‚Isten báránya‘ nevü szobor 85
Győr-szigeti kórház és kisdedóvó-intézet 88
A kendi lónai kőrösfa 105
Vajda-Hunyad vára 109
Keresdi vár 111
Világos vár 113
Árva vára 115

Lap
Komárom . . . 140
Az esztergomi káptalan . . . 141
Sz. János kútja Esztergomban . 143
Az érseki és káptalani székek az esztergomi basilikában . . . 144
Az esztergomi basilika karzatja és hires orgonája . . . 145
Magyarország herczeg-primásainak sirboltja Esztergomban . 147
Pilis-Marót . . . 149
Dömös . . . 152
Salamon tornya Visegrádon . . 153
Vácz . . . 156
Váczi székesegyház . . . 157
Erdőbénye . . . 160
Szántó . . . 161
B. Vay Miklós kastélya Golopon 165
Az alcsúti urodalmi kastély . . 168
Schaumburg vára, István főherczeg lakóhelye . . . 169
Gróf Wenkheim Gy. kastélya Gyulán . . . 183
B. Wenkheim Béla kastélya Fáson 185
Balán, a Székelyföldön . . . 196
Az ó-budai hajógyár . . . 197
Az ó-budai hajógyárból: Főmérnöki iroda, rajztermek és butorszer-raktár . . . 200
Ujpesti kikötő . . . 201
Budai bomba-tér: Szent Anna-templom . . . 202
A felső dunaparti uj házsor Pesten 203
Budai alagut . . . 204
A pesti alsó-dunai kőpart épitése 205
Buda-vára . . . 200
A pesti alsó Dunapart végpontja 208
Barlanglakások a Gellérthegyen 209
Promontori barlanglakások . . 211
Tétényi kastély . . . 212
Zichy-kápolna Lórén . . . 213
Dunaföldvár . . . 214
Dunaföldvári török torony . . 215
A faddi r. kath. templom . . . 216
Szegszárd . . . 217
Szegszárdi remetekápolna . . . 218
Szegszárd főpiacza . . . 219
Fehéregyházi forrás . . . 233
A felsőbányai ref. fatemplom . . 259
Sokovicza, bajai kikötő . . . 261
Baja városa . . . 263
Duna-Szekcső . . . 264
Mohács . . . 265
Cselepataki malom Mohács mellett 266
Apatini kendergyár . . . 267
Eszék . . . 268
Vukovár . . . 269
Sárengrád . . . 272
Privina-glavai templom és kolostor . . . 273
Ujlak (Illok) . . . 275
Kamenicza . . . 279
Pannonhegye nyugatról . . . 282
A pannonhegyi székesegyház . 283
A pannonhegyi katakomba . . 284
A pannonhegyi könyvtár . . . 285
Nagyág . . . 288
Dévai várrom . . . 289
Ujvidék és Péterváriad . . . 329
Pétervárad . . . 331
Karlovicz . . . 333

Lap
Az Al-Duna egyik zuhatagja . . 336
Galambócz . . . 337
Dunai szoros Orsova felett . . 339
Régi vizvezeték Orsova és Mehádia közt . . . 341
Az orsovai kápolna külseje . . 342
Az orsovai kápolna belseje . . 343
Az orsovai kikötő . . . 345
A szádelői völgy alaprajza . . 361
Szádelői völgy:
    I. A völgy nyilása a tornai országut felől . . . 362
    II. Kis zuhatag és labyrinthus 363
    III. A czukorsüveg . . . 364
    IV. A bástyakő . . . 365
    V. A furókő vagy pizai torony 366
    VI. A nagy zuhatag és paradicsom kapuja . . . 367
    VII. Az odvaskő és tánczterem 368
    VIII. Barkai malom és fűrészmalom . . . 369
    IX. A Szárpatak kettős forrása és darázskő-bánya . . . 370
Margita, a Vágvölgyében . . . 371
Lengyeltóti vidéke:
    I. Lengyeltóti helység és kastély 372
    II—III. Kilátás a fonyódi hegy aljáról a Balatonra . 373, 374
Alsó-váczai fördő . . . 376

II. Történeti emlékek és jelmezek.

Traján táblája . . . 31
Kartám, Traján utja mellett . . 32
A vetési templom alaprajza . . 90
A vetési templom . . . 92
A vetési templom külső kapuzata 93
Kubinyi-emlék Galantán . . . 133
Visegrádi márványtáblák . . . 155
Gergelaki család czimere . . . 182
O-Buda térképe . . . 231
Fehéregyház alapterve . . . 232
A magyar korona . . . 240
Szent István kardja, királyi pálcza, apostoli kereszt . . . 241
Az arany alma . . . 243
Régi magyar viseletek:
    I. Magyar férfi viseletek a XVI. században . . . 251
    II. Magyar népviseletek a XVI. században . . . 253
    III. Magyar diszviselet a XVI. században . . . 255
    VI. Uriviseletek a XVI. században . . . 256
    V. Hadiviseletek a XVI. században . . . 257
    VI. Magyar főrangu viseletek a XVII. század elejéről . 299
    VII. Magyar uriviseletek a XVII. században . . . 300
    VIII. Magyar hadi-viseletek a XVII. század elejéről . . 301
    IX. Magyar viseletek a XVII. század közepéről . . . 303
    X. Magyar hadiviseletek a XVIII. század elejéről, huszárok . . . 304

Lap
    XI. Magyar viseletek a XVIII. század elejéről . . . 305
Ujlaki Miklós sirköve és pecsétje az ujlaki templomban . . . 276
Ujlaki Lőrincz sirköve az ujlaki minorita templomban . . . 277
Mátyás király mentekötője, nyerge és lovának zablája . . . 312

III. Arczképek.

Deák Ferencz . . . 1
Verbőczy István . . . 9
Zrinyi a költő . . . 13
Nagy Pál . . . 17
János Zsigmond . . . 95
Kemény János . . . 97
Gyöngyösi István . . . 101
Gr. Andrássy Gyula . . . 103
István főherczeg (1848) . . . 171
Gr. Batthyány Lajos (1848) . . 175
Szemere Bertalan (1864) . . . 179
Kossuth Lajos (1867) . . . 349
Mészáros Lázár (1848) . . . 351
Mészáros Lázár (1858) . . . 353
Görgei Arthur (1866) . . . 357

IV. Népviseletek, genreképek.

Dohányosok kunyhói a sőregi pusztán Pestmegyében . . . 54
Dohányos kunyhók belseje . . 55
Pusztai kovácsműhely . . . 58
Halászleány a Tiszaparton . . 60
Tutajos tótok . . . 66
Udvarhelyszéki székelyek . . . 68
Az ér mellett . . . 121
Vén halász . . . 125
Szerémi rácz menyecskék . . . 128
Felsőbányai fazekas asszony . . 129
Vármegyeházi rabok . . . 131
Pásztortűz . . . 188
Lókötő a Tisza partján . . . 189
Utazó czigány-csoport . . . 193
Szegszárdvidéki népviselet . . 220
Hajóvontatók a Dunán . . . 220
Sárközi népviselet . . . 221
Pihenő hajósok . . . 225
Tiszai komp . . . 227
Borvizes székely . . . 292
Vásárról hazatérő csizmadia . . 319
Batyus zsidó . . . 323
Vizmeritő leányok . . . 325
Mosó asszonyok . . . 327
Bánsági oláh népviselet . . . 335
Székely leányok . . . 379
Meszelőkötő czigánynők . . . 382
Teknővájó czigányok . . . 383
Üstfoltozó czigányok . . . 385
A dade és a rajkó . . . 387
Vándor czigánycsalád . . . 389
Itató utasok . . . 392

V. Vegyes tárgyuak.

Vadászsólyom . . . 52
A budai koronaőrség granátosai 316
A budapesti banderium . . . 316

DEÁK FERENCZ.

„A hazának szent neve — irja Kölcsey — nem csatolja magát a föld porához. Emberek teszik a valóságos hazát, nem az életnélküli halmok és térségek, — mik ezerféle népnek, egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást.“

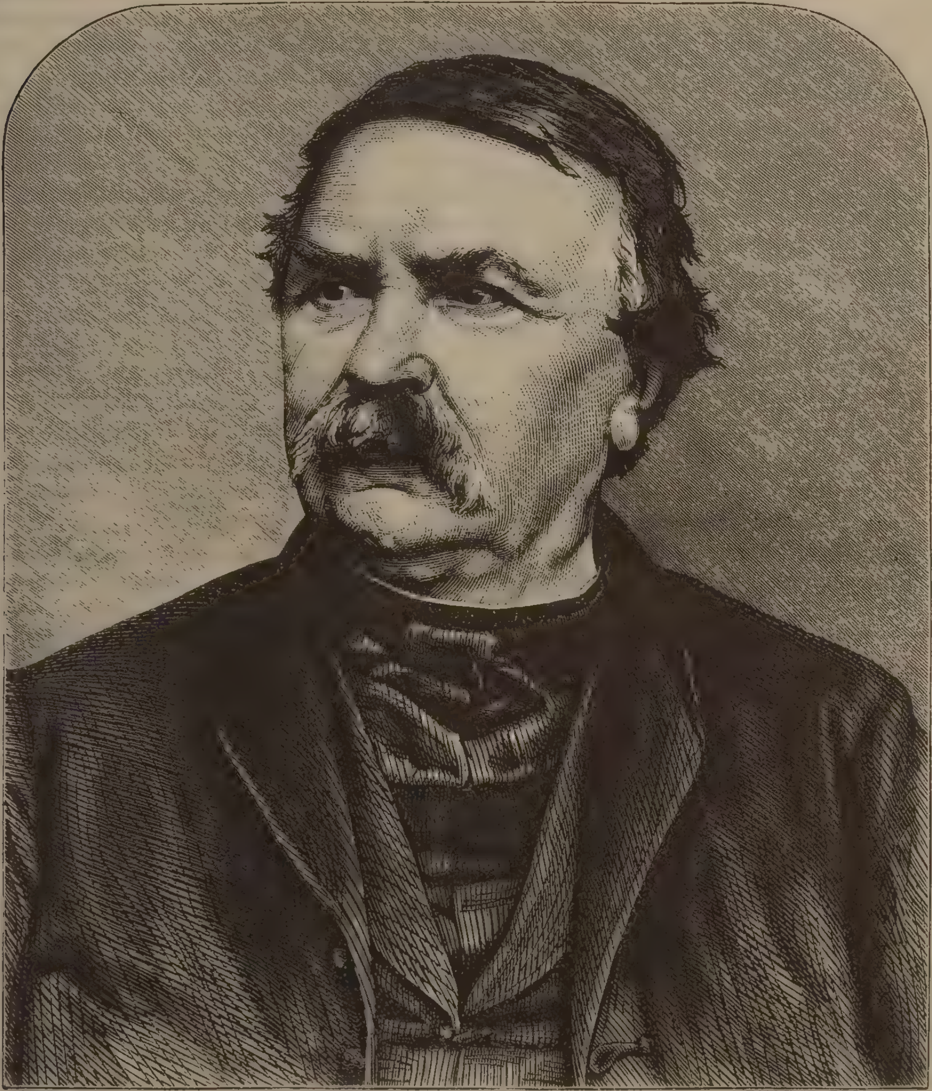
RUSZ K. PESTEN.

Ezért hazánk megismertetéséhez, mely e vállalat czélja, kitünő fiai élete is tartozik. Tetteik a nemzet története, s a drága örökség, mit nekik köszönünk, nemcsak a felgyujtó példa, de az élő eszmék s maradandó alkotásaik.

És valóban a nemzet csak akkor él, sőt csak akkor van a szó nemes értelmében hazája, ha nagy fiai támadnak, kik történetét tovább szövik.

Ha az aranykönyv, hova neveik s tetteik irvák, bezáródik; ha az eszmék elkoptak, alkotásaik elporhadtak: elveszti a haza is lassanként varázserejét, a mult emlékei ködbe vonulnak, s a névtelen létezés sivár korszaka kezdődik, melyet talán ébredés, talán . . . enyészet követ.

Mi, kiket e században legalább, e csapástól megkimélt a gondviselés, nem kezdhetjük meg ismertetendő nagy embereink sorát méltóbbal, mint kinek arczképét e füzet elején veszi az olvasó.

Deák Ferencz politikai fellépte e század harminczas évei elejére esik, azon korszakba, midőn a hazai reform-mozgalmak nagyobb mérvben megindultak.

E radicalis eszme-mozgalom, mely kiinduláspontját a 1789-iki forradalomban lelte, hazánkat csak 1827. után vonta nagyobb mérvben körébe.

Nem mintha addig a nyugoti eszmék árja tőlünk elzárva lett volna, de mert hatásuk sem oly átalános, sem oly erős nem volt, mely organicus reformterveket érlel, s azok kivitelének szükségesvoltáról átalános meggyőződést teremt.

Széchenyi fellépte uj korszak folyamát nyitá meg. Az átalános reform a köz- és magánjog terén követelő törekvéssé vált.

Fő sarkpontjait egyelőre a szabad föld, s a közteherviselés elve képezé. E részben határozott s formulázott tervek merültek fel. . . . az alkotmánynak nagyobb mérvü, képviseleti alapon átváltoztatása csak később lőn megpenditve, a nélkül, hogy az egész terjedelmében, következményei sokféleségében megvizsgálva, s megvitatva lett volna.

Volt azonban egy más vezérelv is, mely felé a korszak törekvései indultak, melynek lelkesült apostola, leggyöngédebb ápolója a legnagyobb magyar volt. A nemzetiség fejlesztése s erősbitése. Ez eszme mérséklőleg hatott ama reformtervekre is, miknek radicalismusa iránt különben a közvélemény feltétlen sympathiával viseltetett. Nem volt e jeles emberekben gazdag korszak egyénei közt egy sem, magát az uj eszmék első apostolát sem vevé ki, ki e reformok terén a nemzetet vezérleni oly alkalmas lett volna, mint Deák Ferencz.

Senki saját pártjánál oly önkéntes elismerésre, s ellenfeleinél oly becsülésre s bizalomra nem tett szert, mint e fiatal államférfi.

Midőn bátyja, a talentoma s jelleme miatt egyiránt tisztelt Deák Antal az $183^{2}{}_{6}$-diki országgyülésről mint Zalamegye követe visszatért, azzal vigasztalá busongó barátait: „küldök én nektek — ugymond — egy fiatal embert, kinek kis ujjában több ész s tudomány van, mint egész bennem öregebb bátyjában.“

Igérete csakhamar teljesedett. Öcscse, az alig harmincz éves Ferencz már ez országgyülésen az ellenzék vezérévé vált, minden más eszköz vagy alkalom segélye nélkül, pusztán államférfiui tulajdonainak túlnyomósága által.

Itéletének ereje, ismeretei bősége, tisztasága páratlan volt. Senki oly világosan nem gondolkozott, helyesebben nem itélt s jobban gondolatait ki nem fejezte, mint ő. Elvekben hajthatatlan, mellékdolgokban alkudni kész; soha lényegest lényegtelennel egybe nem zavart. Modora, taktikája ellenei irányában igazságos, és kimélő annyiban, hogy az ügyet s a személyt, hol kellett, külön választá. Eltávolitá a vita kinövéseit, a nélkül, hogy erejét s hatását csökkenti vala. Elfogulatlanságát, igazságszeretetét barát, ellenfél egyiránt elismerte. Csoda-e, hogy ily ritka tulajdonok mellett vélekedése rendkivüli sulylyal birt? hogy Zala nagy követét, — bár elveinél fogva az első szabadelvü magyar volt, — személyes tulajdonai mindenki szemében már akkor a pártok felébe emelték?

A párt vezérletét soha sem kereste, soha egy lépést sem tőn érte, hogy kezeibe kerüljön; de ha önként felajánltatott, senki buzgóbban s kiméletesebben nem felelt meg hivatásának. Talentomának fennsőbbsége ritka s őszinte szerénységgel párosult. A párt véleményének megállapitására a conferentiákon s magán értekezleteken elhatározólag folyt be. Itt tárta fel ismerete dús kincseit, nyiltan, minden tartózkodás nélkül közlé észrevételeit, mik a tárgyat minden oldalról kimeritve megvilágositák. Szereplése gyakran csak négy fal közt maradt. Eszméi elmondása, ismereteinek a vitában felhasználása sokszor még a kerületi ülésekben is más kezekbe jutott. Lehetőleg ugy válogatá ki embereit, osztá föl a szerepeket, hogy kinek-kinek talentoma legkedvezőbb oldaláról tünhessen fel. Ő maga csak országos ülésekben és ritkán szólott. Rendesen, ha az ellenfél valami előre nem látott elhatározó észrevételt tett, mely meg nem czáfoltaték, ha a vita félre tereltetett, vagy ha annak ingerült s keserű volta miatt mérséklő s csillapitó hatásra volt szükség.

Ezért, bár békén türte volna, nem akadt vetélytársa; bár soha sem kényszerité, kedveért önként lemondtak pártfelei kedvencz eszméikről is; bár az ügy érdeke s az igazságon kivül más fegyvere nem volt, szabadon rendelkezhetett az összes ellenzék erejével. Meg voltak győződve, hogy tisztább, önzetlenebb kezekbe az ügy nem kerülhet. Békén türték, ha néha a közvélemény ellen nyilatkozott, ha némely szándokai s végczéljai iránt készakarva hallgatott is.

Irányadó szerepét Deák a következő $18^{39}/_{40}$ ki országgyülésen még nagyobb mérvben gyakorolta. Az ő vezérkedésének lehet köszönni, hogy az ellenzék, bár biztos többsége nem volt, végre mégis fényes győzelmet vőn. Az uj törvények egész seregén kivül, a legértékesebb nyeremény az vala, hogy e keserűség közt kezdődött és folytatott országgyülés végre a nemzet s a kormány kibékülésével záratott be. A politikai üldözések meg lőnek szüntetve; Kossuth, Lovassy s társai szabadon bocsáttattak . . .

Nem lehet emlités nélkül hagynunk e helyen a magyar büntető törvénykönyvi javaslatot, melynek szerkesztésére a 40-iki országgyülés bizottmányt küldött ki. E bizottmány irányadó tagja Deák vala. A munkálat, mely Európa jeles jogtudói helyeslését nyerte meg, kétségkivül legtökéletesebb mű, mely valaha magyar országgyülés kebléből kikerült. Csak egy pontban maradt Deák a bizottmányban kisebbségben. Az esküdtszékek kérdésénél, melynek behozatalát a többség ellenzé. A kisebbség véleményét Deák egy külön munkálatba foglalta, mely — Mittermaier szavai szerint — „szellem, logika s világosság tekintetében valóságos mestermű.“

Ama kedvező benyomás, mit a 1840-iki országgyülés megnyugtató vége szült, merész reményekre hangolta a közvéleményt. A reform-tervek megszaporodtak, határozottabb alakot vőnek. Semmi sem hatott azonban e részben oly határozólag, mint Kossuth föllépte a „Pesti Hirlapban.“ Hatása, mint a rohanó áradaté, rögtöni, egyetemes, hóditó volt. Eszméi alapjokban véve nem különböztek a szabadelvü pártéitól, egyeztek azokkal, miknek zászlóját Széchenyi tüzé ki. De a mód, melyet azok terjesztésénél követett, a hang, az okok, melyekkel mellettök vivott, annyi gyujtó lelkesedést, de annyi keserűséget és izgalmat vittek a közhangulatba, hogy a kérdések megoldása lassanként túlnyomólag az érzelmek terére siklott át. Maguk a szabadelvü párt mérséklettebbjei megdöbbentek. Széchenyi megkezdé politikai pályája második, szenvedésekben gazdag korszakát, keserű és szenvedélyes polemiáival, mik Kossuth ellen voltak irányozva. Siker nélkül. A közvélemény mint büvész vesszejétől, uraltaték Kossuth tolla által. Előre látható volt, hogy ha e szenvedélyes izgalom a megyeteremből s a sajtó köréből az országgyülés padjaira átvitetik, az ügy fog szenvedni, s a reformok iránti remények jóformán szétröppennek. Voltak, kiknek elméje messzebb járt, kik féltek, hogy a vezérszerep ily módon a Deákéból más, nem hivatott kezekbe kerül. De ezek, legalább e részben, hallgattak. Csak Széchenyi szólt, félreértve, sőt kárhoztattatva. Mindnyájok reménye azonban Deák Ferenczen függött. Az ő bölcs vezérletétől várták a küszöbön álló országgyülés sikerét. Hitték — hogy az ő fennsősége alatt a pártok éles ellentéte enyhülni fog és ő visszavezeti majdan a kérdéseket a higgadt megoldás gyakorlati terére.

Azonban egy esemény mind e szép reményeket meghiusitá.

A követi utasitások megállapitása alkalmával előkerült a közteherviselés elve is, melynek törvénynyé emelése a közeledő országgyüléstől váratott. A pártok, e kérdés felett, a megyék körében mindenütt megmérkőztek. Az ügy, természeténél fogva, a leghevesebb szenvedélyek húrjait érinté. Deák oly súlyt helyezett ez elvre, miszerint kijelenté előre, hogy oly utasitás mellett, melyből az kihagyatik, nem fog követséget vállalni. Az adókiváltság hősei Zalában, a Forintos-párt, a leitatott s fölbőszitett tömeggel megbuktatta s kihagyta e pontot. Deák mindamellett egyhangulag követté választatott. Szavához hiven e tisztet visszautasitá. A többség megkisérté helyére mást választani. Husz embert, Zala legjelesebb fiai közül kiáltottak ki egymás után, de üresen maradt helyére egyik sem akart lépni. Az $184^{3}/_{4}$-iki országgyülés megnyilt, és Zalának még nem volt képviselője. Királyi rendelet folytán uj választási gyülés lőn hirdetve. A szabadelvü párt mindenekelőtt a már megállapitott utasitást igyekezett megdönteni. Törekvéseiben czélt ért, de győzelmét alsóbb nemü korteskedés, vérontás, sőt emberhalál szennyezte be. Deák nem volt hajlandó e véres diadal bérét elfogadni, mely oly eszközökkel vivatott ki, miknek egész életében hajthatatlan ellene volt. E miatt zalai barátaival heves összeütközése volt, kik a szenvedély hevében, csak a nehezen kivivott győzelem eredményének füstbe mentét látták. Volt ki keserűségében bizalomvesztéssel, haza iránti kötelessége megszegésével vádolta, sőt ki a választásra költött pénzének visszatéritését követelte. A pártok természetes önzése ilyesmit nehezen tür, — ők nem gondolák meg, hogy midőn Deákot elfogadásra erőlteték, öntudatlan letaszitani kivánták ama piedestalról, hova őt jelleme, s az ország közvéleménye emelé. Több és alsóbb nemű szenvedély, több salak vegyül a heves pártküzdelmek közé, jobban bálványoztatik a pillanatnyi siker, — mint a mennyi Deák politikai lelkiismeretével, jellemének antik tisztaságával egybefér. Ez idealis, de kitörölhetetlen vonás egyéniségében. A szenvedély inkább a jellemet kárhoztatja, mintsem a siker kéjéről lemondjon.

Az ország közvéleménye azonban, mely izgalom nélkül itélt eljárása felett, hangosan nyilatkozott mellette. A „Pesti H.“ szerkesztője feltétlen helyeslé eljárását. „Áldozza fel Deák — ugymond — egyszer lelkiismerete szent sugallatát akárminek, mutasson egyszer ingatagságot caracterében akármiért, ő megszünt az lenni, ki a nemzet bizalmát oly nagy mértékben kiérdemlé.“

Ez ép oly méltatlan mint szokatlan megtámadások összerongálták a mély érzelmü férfiu egészségét. Egyidőre félrevonult, aztán hosszabb időre külföldre utazott.

Itt állapodjunk meg egy kissé. Mert ez esemény annyiban döntő volt, hogy a szabadelvü párt tettleges vezérlete kijött Deák kezéből, s azt a negyvenes években többé vissza sem vette. Névleg ezután is vezér maradt ugyan. Tanácsát, véleményét kikérték minden fontosabb kérdésben: de távolléte már magában lehetetlenné tette azon irányadó befolyást, mit az 1836-iki és 1840-iki országgyülésekre oly páratlan hivatottsággal gyakorolt. Utóda még nem találkozott. Az országgyülésen Klauzál vette át szerepét. E kitünő talentomu s jellemü férfi azonban, sem a pártokra gyakorlott befolyás, sem vezéri képesség tekintetében nem érte el Deákot. Az országgyülés szenvedélyes izgalmak közt lefolyt, s ha nem lehet is eredménytelennek mondani, de a hozzá füzött reményektől messze maradt.

Az országgyülés berekesztése a kormány körébe is változást hozott. Apponyival a reformokra hajlandó ifju conservativ párt jutott uralomra, — mely kezdeményezéseiben merészebb, eljárásában tervszerü s összetartó volt.

Az ellenzék ziláltabb volt, mint valaha. Névleg vezérei Deák és Batthyány Lajos voltak. Tettleg azonban lelke, zászlóvivője a „Pesti Hirlap“ szerkesztésétől visszalépett Kossuth Lajos vala. Féktelen szereplési vágya, páratlan ékesszólása, izgató tehetsége, Deák visszavonulta óta óriási mérvben gyarapitá befolyását. A védegylet alakitása és az alkotmány, jelesen a képviselőház reformja is a napi kérdések közé tartozott. És e pontnál szakadás támadt a szabadelvü párt soraiban. Egy uj árnyalat keletkezett, mely nemcsak a parliament reformjára, de valóságos parlamenti kormányra törekedett. E kisszámu párt, tagjai talentuma által, s mert az egyetlen ellenzéki lap kezükben volt, számukkal arányban nem álló súlyra vergődött. Közte s a megyerendszer feltétlen hivei közt, hova Kossuth tartozott, napról napra nőtt a feszültség. Másrészt Kossuth vezérkedését nem szivesen türték még elvbarátai sem. Hiusága, szereplési vágya sértett, itélete erejében s politikai taktikájában nem biztak; egyénisége mindenre alkalmas volt, csak arra nem, hogy összekötő kapocs, mérséklő, irányadó legyen, az élesen szemben álló nézetek, zavarodásban levő eszmék, s félig kész reform-tervek közepette. Az ellenzék, a nélkül hogy nézetegység lett volna keblében, az összetartóbb conservativek ellensulyozásául, egy közös programm kidolgozását elhatározta. Ez sehogy sem akart sikerülni, a javaslott programmok ingerült viták közepette rendre megbuktak.

„Ekkor — irja Kemény — mint hajótörésben mentő deszka tűnt fel Deák neve. Deáké, ki a legközelebbi évek küzdelmeiben részt nem vett, ki hosszas hallgatás után egy ellenzéki tanácskozásban megjelenvén, épen azon szélső és nevetséges párttöredék megtámadása által kedvetlenittetett el, melynek eljárását egyenlő boszankodással utasiták vissza a többi árnyalatok.“

Deák t. i. külföldről visszatérte után kehidai birtokán élt. Pestre nem jött, — de a megyegyülésekre eljárt, hol ujra a régi tisztelet s ragaszkodás környezte. Részt vett a védegyleti mozgalmakban. Maga is alapitott egy fiókegyletet, s azon beszéde, mit Szent-Gróton az alapitás alkalmával mondott, az idevágók legjobbika. Belső becsre vetekedik ezzel, de országos hatására nézve messze felülmulja az administratori rendszer feletti beszéde, mely ez annyi szenvedélyt keltett intézkedés legalaposabb birálata, de egyszersmind leghathatósb kárhoztatása is.

Köz volt az öröm az ellenzéki körökben, midőn Deák elvégre Pestre jött. A programm készitésére ő kéretett föl, s tollából folyt amaz első s egyetlen, mit az egész ellenzék elfogadott. A pártok viszonyainál fogva e programm ecclecticismussal van egybeállitva; s természetes, hogy az árnyalatok közt fennforgó vitáspontok eldöntetlen maradtak. Nyereség volt az igy is, mert a mélyebb szakadást gátolta, de az ellenzék eljárásának csak akkor képezhette volna zsinórmértékét, ha a kéz, mely vázolá, a vezérgyeplőt is kezeibe veszi vala. Ez nem történt meg. Deák, természetéhez hiven, egyátalában nem is törekedett reá. Az ellenzék vezértagjai részéről pedig ez irányban semmi elhatározó lépés nem történt. Pedig részükről a legerélyesebb s a legegyetértőbb fellépésre lett volna szükség, hogy a vezérlet Kossuth kezeiből kijőjjön. Talán szakadás lett volna következménye, mi bizonyos körülmények közt nem is lett volna káros.

Az ellenzéket tehát az 1847-iki országgyülés, egységes programmja daczára, jóformán szervezetlenül találta. Deák, még mindig gyenge egészsége miatt, megválasztatását nem fogadta el. Az ellenzék az administratori kérdésben küldendő feliratnál megoszlott, s megkisérté Kossuth vezérletét lerázni. Későn, s hiában. Főbbjeiben a bátorság s kitartás hiányzott. Kossuth uj meg uj inditványai élén valóságos dictátorrá lőn az országgyülésen, — föllépéseit rögtön teljes siker követte. A közvélemény vezetése teljesen kezébe került; s azt meg is tartá mindaddig, mig a lángeszü agitator a kormányzói botot a bujdosás pálczájával fölcserélni kénytelen lőn.

Ez állapotban találá az országgyülést a párisi forradalom, melynek hirére a nemzetet is szokatlan lelkesedés lepte meg. A haladás jelszava, mely 1840. óta közhelylyé vált, testté lőn. A conservativ elemek e megragadó, meglepő mozgalom ellenében, irányt, bátorságot vesztve, felhagytak csökönyös ellenzésükkel. A rég vitatott reformok, miknek valósulását a vérmes reményüek sem várták egyhamar, határozattá emeltettek. A szabadelvü párt végre megérte törekvéseinek fényes sikerét. Az ősiség, a hűbéri kötelék, a nemesi kiváltságok eltöröltettek. A jogegyenlőség, közteherviselés, széles alapu népképviselet, szabad sajtó, tanszabadság behozatott. Erdély Magyarországgal egyesitve lőn. És mindezek tetőzetéül megnyerte az ország azt, mire oly régen vágyott, a független nemzeti kormányt, — a miniszteri intézményben.

Ezek a 48-diki törvények, mik a magánjogtól kezdve, az alkotmány sarkalatos intézményeig mindent reformáltak.

Az öröm, mely e reformok hirére az ország minden részében fellobogott, — a hit, mely az uj korszak áldásai iránt, a kebleket eltölté, határtalan volt. Soha ily gyökeres változás békésebb úton nem lőn eszközölve. Soha kiváltságos osztály több önérzettel, szentebb meggyőződéssel nem monda le előjogairól, mint a magyar nemesség. Soha a nemzet fejedelméhez, a királyság eszméjéhez őszintébben nem ragaszkodott, mint e nagyszerü átalakulást követő napokban. És midőn 1848. april 11-én a fejedelem Pozsonyba jött s az uj törvényjavaslatokat szentesité, — méltán s a közhangulatot hiven tolmácsolva mondá a nádor: „egy boldogitott s háládatos nép környezi itt felséged székét.“

A közöröm árjában a nemzet alig gondolt arra, hogy a feladat súlyosabb fele még hátra van. Mélyreható, csak elvben elhatározott reformokat kellett részletesen kivinni, s az uj intézményeket a létező viszonyok, az élő és érző érdekek keretébe beilleszteni. Ez az első magyar miniszterium teendőjévé vált. Batthyány gróf, ki annak alkotásával megbizatott, az ország első talentomait kereste ki. Deáknak nem lehetett félrevonulnia. Még márczius közepén Wenkheim Béla bárót küldé Batthyány Pozsonyból hozzá, hogy reá birja az igazságügyi tárcza elvállalására. Nemsokára, de már az országgyülés végén, Deák is megjelent Zalamegye követi székén, miután az előbbi két követ mindegyike önként ajánlkozott kedveért lelépni, s a derék Csúzy Pál le is mondott.

Az első magyar miniszterium az ország legfényesebb talentomaiból volt alkotva. De benső egyértelmüség hiányzott kebelében. Mérséklett tagjai többségben voltak, de irányt csak akkor adhattak vala, ha az elvben elhatározott reformok részletes kivitelét nyugalmas időben megkezdhetik. Holott már az első hónapokban kitünt, hogy a nemzet uj viharoknak néz elébe, s a ministeriumnak ezekkel diadalmasan daczolni sem egysége, sem erélye nem volt. Kossuth politikája különbözött társai nagy részétől. Néha mérsékelték, többször viszont ő ragadta mindnyáját magával.

Deák tisztán látta a helyzetet. Keveset s lehetőleg mérséklőleg folyt be a kabinet politikájára a nélkül, hogy siker iránt csalálmakban ringatta volna magát. Szerette a miniszterium helyzetét azokéhoz hasonlitani, kik egy hanyatt-homlok ragadott kocsin ültek. Egyik is, másik is belekap a gyeplőkbe, de még jobban megriasztja a lovakat. Végre megszólalt, ki a lovakat hajtá; hagyjátok abba, ugymond, ha *egy* vezet, talán megmenekszünk, de ha mind belekapkod, bizonyos a felfordulás.

Ez az *egy:* Deák, sem egyénisége, sem a helyzet természeténél fogva nem lehetett.

Neki a békés fejlődésben, és a törvényes út ösvényén van szerepe. De itt és ekkor olyan, mint senki másnak. Politikája nem az alkalmak merész megragadásának koczkajátéka; nem barátja a felfokozott szenvedélyek mámorának, melytől forradalmi időkben az actio erélye függ. Természetével ellenkezik az események élére vetni magát, hogy ragadtassék általok oly térre, melyet belátásával meg nem mérhet, melynek akadályait nem ismeri. A „salus reipublicae suprema lex“ elvét másként alkalmazzák a forradalmak, másként ő. Nála ez a szemben álló jogos érdekek kiegyeztetése, amazoknál pedig a többiek erőszakos eltiprása azért, mely legfőbbnek tartatik. Ezért forradalom, legyen az bárminő, nem vezethető Deák esze s szive által. Ő félrevonul, s nyugton bevárja az időpontot, midőn a helyzet fordulata természetes szerepet jelöl ki számára.

Tárczája körében rövid ideig működhetett. Szakemberekkel vette magát körül, kiket pártszinezet nélkül válogatott össze. Államtitkára Ghiczy Kálmán, a kodifikáló osztály főnöke Szalay László volt. Az ősiség s az urbéri kötelék eltörlése folytán szükséges törvényjavaslatok kidolgozása megkezdetett. Senki sem volt arra hivatottabb, mint ő, kitől legjobb törvényeit várta a haza. A gyorsan rohanó politikai események e munkásságát félbeszakaszták. Küldetésekkel bizaték meg. Beválaszták a bécsi országgyüléshez küldött követségbe, s reményvesztve jött vissza. Kevéssel ezután a miniszterium leköszönt. Deák még egy küldetést nyert a Pestről távozó országgyüléstől, békealkudozás megkisérlése végett, hg. Windischgrätzhez. Kihallgatás helyett társaival együtt letartóztatták. Később szabadon bocsáttatva Pestre jött. 1849. tavaszán jószágára költözött, hol elvonulva tölte a következő éveket.

A bécsi kabinet, mely kezdetben a szabadelvüség szinével kendőzte magát, megkisérlé, hogy őt megnyerje. Schmerling akkori igazságügyminiszter a magyarországi ügyek, különösen az ősiség rendezése tárgyában tanácsát s közremunkálását kikérte. Deák azt megtagadta, s vonakodása okait válaszul irt levelében, mely a hirlapokban is megjelent, kifejti. Többé nem is érintkezett a kormánynyal. Az ismert 1856-iki petitiót nem irta alá, a megerősitett Reichsrathba pedig meghivni sem merték.

A tizenkét év, mely alatt a birodalom kormányférfiai egy képtelen rögeszme valósitásán dolgoztak, az államrendszer óriási és teljes bukásával végződött.

És midőn már minden elkövettetett, hogy az államélet egészséges alapja szétromboltassék, — minden szenvedély felfokozva, minden érdek egymásra bőszitve volt, — midőn a „jogegyenlőség“ és „civilisatio“ jelszavak czifra rongyai, mikkel az absolutismus meztelenségét fedezni törekedett már végkép szétfoszlottak: kártyavárként összedőlt az egész épitmény is, s az államot az örvény szélén, adósság alatt roskadozva, a népeket a legnagyobb elkeseredésben s az érvényesülni vágyó érdekek és eszmék teljes zavarában hagyta.

E zavarból kivehetőleg egy irányeszme vált ki a Lajtán túl. Az egységes birodalom eszméje, Stádion és Bach hagyománya. Ebben vélték fenn és lenn a birodalom mentő horgonyát megtalálni. Tehát a régi rögeszme, más alakban, minden esetben Magyarország alkotmányának egyenes tagadása. Ez irányeszme diktálta az oktoberi diplomát is, mely Magyarországnak alkotmánya romjait, a lajtántuliaknak pedig az alkotmány iránti bizonytalan igéretet nyujtá. Természetes, hogy sem itt, sem ott nem elégitett ki s nem nyugtatott meg. Jellemző azonban, hogy a lefolyt idő annyira elhomályositá az alkotmányosság iránti fogalmakat, annyira apasztá a jogtiszteletet, hogy Magyarország alkotmányának elkobzása a Lajtán túl inkább helyeslést, mint ellenszenvet keltett. Az oktoberi magyar kormány törekvéseiből csak egy vala világos, a 48-diki törvények teljes mellőzése. Visszaállitá a megyéket, de instructióval kivánta szabályozni, — országgyülést akart, de a választási törvények mellőzésével, — s maga a kormány létele egyenes tagadása volt ama törvényeknek. A nemzet e törekvéseknek a jogfolytonosság alkotmányos alapelveit szegzé ellenébe s a restitutiót sürgette előleg és feltétlenül.

Ez iránynak vezére s ékesszavu védője Deák Ferencz lőn.

Itt kezdődik Deák pályájának második korszaka.

Ifju erélylyel lépett föl a politika terére. Soha politikai elveinek szilárdsága oly fényesen ki nem tünt, mint azon rövid időszak alatt, midőn a nemzet a követendő út iránt habozva s ingadozva állott.

Felülről a hirhedt „zajtalan tevékenység“ mindent elkövetett, s a rég visszafojtott szenvedély lenn hatalmasan segitett, hogy a nemzet szélsőségeknek rohanjon. Deák törhetlen erélylyel lépett föl e túlzások ellen, s bátorsága, rendületlen nyugalma, ékesszólása ez időszakot pályája fénypontjává teszi.

Rövid ideig, ugy látszott, a fényes szellemü s lángszivü Teleki kiragadja a vezérletet kezeiből. Némi rajongás lepte meg a nemzetet, s ugy tetszett, mintha a mérséklet és ildom politikája, melyet Deák az elvek hajthatatlanságával egyesitett, kisebbségben marad. De midőn a legnemesebb honfi szív elvérzett, a megdöbbent nemzet önként reá tért azon ösvényre, melyet Deák magáénak vallott.

Azóta a nemzet nagy többsége vezérének vallja. Soha kezében annyi befolyás nem öszpontosult, személyét annyi tisztelet s bizalom nem környezé, mint ez időszakban. Már két rendszer jött és megbukott, sok merész remény, vérmes várakozás ment füstbe Lajtán innen és túl, a birodalom egy új válságon rohant át, — a nélkül, hogy Deák politikájának helyességét valami megrenditette volna.

Szereplése, feliratai, beszédei még olvasóink emlékezetében vannak. De bejárták azok, s velük hazánk ügye az összes mivelt világot, s általuk Deák hatása, hirneve tetőpontra emelkedett.

Lesz-e sikere fáradozásainak? lesz-e különösen hazánk s a birodalom másik fele közt fennálló viszony kérdésében, melyet az 1848-iki törvény megoldatlan hagyott, — mindnyájan óhajtjuk, de ki mondhatná meg?

De történjék igy vagy ugy, megnyugtató reánk, hogy utána indulva mindent megtettünk, mit tenni lehetett. Ezért a nemzet soha nem fogja megbánni, hogy Deák nyomdokait követte!

VERBÖCZY ISTVÁN.

A Kerepeczy család az ugocsamegyei középnemességhez tartozott. E nemzetség két tagja: Barla és János deák 1429-ben megvette a Zovárdffyak verbőczi birtokát, s felvette a tekintélyesebb *Verbőczy* nevet. A család a miveltebbek közé tartozott, mely a fiaknak jó nevelést adott s több tagja „mester“ vagy „deák“ vala és szeretett hivataloskodni.

Barlának két fia volt: Osvát és János; Osvátnak pedig négy: István, Ferencz, László, András. Ezek közül Istvánt a természet rendkivüli tehetséggel, nagyratörő lélekkel, de ezek átkául kielégithetetlen dicsvágygyal áldotta meg. Gyerekkoráról alig tudunk valamit. Nem mutathatjuk ki: hogyan jutott odáig, hogy már mint ifju a közpályán nevezetes állást foglaljon el, s kiktől és hogyan tanult, hogy mint férfi hazánkban századának legnagyobb jogtudósává legyen?

De hosszas közpályája egyet czáfolhatlanul bizonyit: az ember, ki szobájában tanulmányozás által bámulatos alaposságot szerzett a Canonban és Pandectákban, birói pályáján a magyar jog utól alig ért tekintélyévé képezte ki magát, s kit a természet oly szónoknak teremtett, milyet bámulhatni csak korunknak adatott — mondom, ez ember sem élményeiből nem meritett, sem politikai szerepléseiből nem tanult annyit, hogy a politikai téren más tudjon lenni, mint egy nyegle agitator s a tömeg tapsai után kapkodó forradalmár.

Ilyesmi nem tartozik a történet mindennapi jelenetei közé: egyesülése a legfényesebb tehetségeknek s legalaposabb tudományosságnak a vakságig menő rövidlátással. S bizonynyal ennek volt következménye, hogy ő lenézte, csekélylette, a miben nagy volt és óriás akart lenni ott, hol egy vonallal sem tudta feljebb vinni a törpeségnél.

Előtte nagy idők képe lebegett, szivében kiolthatatlan honszeretet égett! Álmai a Themistocleséi lehettek, s ezek voltak érzelmei is. De sorsa hasonlitott a Philopoemnéhez, kit a történet utolsó görögnek nevez. Midőn anyja bölcsőjét ringatá, Mátyás király diadalaival, dicsőségével, nagyságával egész keletet megvilágitá, intézvényeivel pedig egész Magyarországot irigyeltté tette — s midőn egy hosszas életpálya után tetemeit a budai sirkertbe kisérte egy nagy és csak sirni tudó tömeg: Magyarországon már csak temetése volt fényes, a többi minden törpe, sülyedt s maga az ország is csak romja a réginek és három felé darabolt!

Valóban tragikus életpálya! Valóban betölthetetlen mélység, tátongó űr a gyermek fenkölt álmai s a megtört agg szomoru látományai közt! Oh, ő sokat, igen sokat megért — egész Nemesisét tehetetlen és idétlen politikájának. Szerencse rá nézve, hogy ő ezt látta de nem érté, előtte volt de nem tudá felfogni.

Mert ő egyéniségénél fogva a vérmes emberek közé tartozott. A scepticismust csak mint tudományos műszót ismerte, s az adott viszonyokba eléggé kényelmesen be tudta magát fészkelni. Hiúbb, dicsvágyóbb, s saját énjével saturáltabb volt, hogysem megérteni képes lett volna, hogy az ő nádorkodása lánczszemet képezett Buda eleséséhez. Valóban megmosolyogta volna azt, ki azt fogta volna neki mondani. hogy azon mocskot, melylyel nevét a hatvani gyülésen önmaga fecskendezte be, a magyar jog azon monumentalis munkájával feledteti csak, melyhez hasonlag az ő neve van kötve!

Ő a nagyság korában született, de a hanyatlás korában szerepelt. Ez sokat megfejt — de az egész kulcs mégis csak jellemében van. S ez az, hogy nagyravágyása más pályához vonzotta őt, mint melyen tehetségei nevét megörökiték. Látta, hogy egy nemzeti dynastia csodadolgokat mivel, s azt hitte, hogy erre a nemzeti párt is képes lesz. Csaknem előtte történt, hogy egy hajdu-kapitány felvitte a nádorságig s ő azt hitte, hogy a nádorságot demokrata intézvénynyé teheti. Ismerte fejenként az oligarchákat, tudta, hogyan tartá féken ezeket Mátyás vaskarja s látta, hogyan fajultak el, miután e vaskart a halál tehetetlenné tette, és azt hitte, hogy az a nemzeti párt által is fékezhető lesz, melyet ő fényes szónoklatokkal saturált, a mely pedig nálánál is rövidlátóbb volt.

E Mátyási korszak nem hagyá őt pihenni, s ezt ő szónoklataival akarta ujra felépitni — azon hittel, hogy valamint őt — s ez is az idők jelensége volt! — szónoklatai emelék fel: ő is visszaidézheti ezzel a régi fényt.

De, talán fogja mondani az olvasó, ki kétségtelenül tudja, hogy pár tized előtt nevezetes állású történetirók tették feladatukká Verbőczyt az „igazság fényébe helyhezni,“ — de ez itélet tulszigoru oly ember irányában, ki oly mélyen szerette hazáját s azt legjobb hite szerint oly önzéstelen becsületességgel, oly lemondó buzgalommal szolgálta, s annyi aljasság és erkölcsi sülyedés közepett jellemét mocsoktalanul megőrzé? Ez mind igaz, s tiszteletreméltó lett volna magános emberben, azonban „l'enfer est peuplée des meilleurs intentions!“ s a történet, mely az eredmények itélőszéke, a tehetetlenség és nyegleség következményeit nem mentheti fel, bármily becsületes embertől eredtek legyen, s kárhoztatása alól nem oldozhatja fel azért, mert ő mindig a legjobbat akarta s mégis alig származott valamiből üdvös.

Ez volt fatuma. Nem született pártvezérnek s belátással biró uralkodó alatt nem is lett volna azzá, valamint János király udvarában másodrangu szerepet játszott. Ő csak háborgó korszakban emelkedhetett, midőn a tömeg uralma kezdődik s fényes elragadó szónoklat pótolja a politikai bölcseséget, midőn a csillogó eszméknek több kelete van, mint a rideg megfontolásnak s a hazafiság nem nagy tettekben, de nagy szavakban nyilvánul. Más időkben az ő politikai szerepe csak másodrangu lehetett.

Való igaz, hogy az ő emelkedése összefügg a korral, mely neki tért nyitott a politikai szereplésre. A közpályán nevével legelőször Ulászló idejében találkozunk: 1498-ki oklevelek már mint országbirói itélőmesterről emlékeznek róla. Ekkor férfikorának javában volt. Szemeivel látta, hogyan rombolják le Mátyás diadochjai urok művét s hogyan hanyatlik az ország ereje, nagysága, dicsősége. Ezen év nevezetes volt, mert a magyar törvényhozásban fordulat állt be, mennyiben az országgyülésen a köznemesség az oligarchia felett határozott diadalt aratott. E naptól fogva a két elem közt a küzdés élesebbé, makacsabbá lett, s a kettőt egymástól kiegyeztethetetlen ür választá el.

S a nemzet zöme a köznemesség pártját képezte, mely azonban nemcsak azért viseli a nemzeti párt nevet. Másként is megilleti azt: törekvésének végczélja volt — kétségtelenül Mátyás korára emlékezve vissza — a magyar trónkövetkezésből kizárni a külföldi dynastiákat. Verbőczy is ezen elvet vallotta s ezen párt törekvéseiben osztozott. A czél egyelőre hamarabb el lett érve, mint maguk is reménylették; az 1505-diki rákosi országgyülés Ulászló magszakadása esetére minden külföldi dynastiát kizárt az ország trónjáról. Nem valószinűtlen, hogy az ezen végzést terjedelmesen okadatoló törvényt Verbőczy tette fel, ki már akkor „az országbirájának s az erdélyi részeknek itélőmestere“ czimet viselt; bizonyos, hogy ő olvasta fel.

E gyülésen az ifju Zápolya János is részt vett. Ez azonban oligarcha létére meghasonlott az oligarchiával s a nemzeti párt élére állott. Verbőczy e naptól fogva föltétlen hivévé s ügyének buzgó előmozditójává lett. Zápolya is örömmel fogadta a nagyhirű törvénytudót, népszerű szónokot s kivánataihoz alkalmazkodó pártvezért. Mondhatni szája volt, ki előadásának varázsával elragadta a köznemességet. Megbecsülhetlen ember egy pártfőnökre nézve oly időben, midőn a tömeg alig korlátozható befolyást gyakorolt a közügyek vezetésére, a haza sorsának eldöntésére.

Verbőczy, ha már korábban is tekintélyes férfi volt, e szövetkezés által tért nyert magasabb körü politikai működésre. S valóban a történet folyamában nevével mind gyakrabban találkozunk. Az 1507-diki országgyülés utolsó czikke elrendelé, hogy a szokásos törvények irassanak össze A szerkesztéssel a király Verbőczyt bizta meg, ki nevezetes munkájával 1514-re készült el. Epochalis munkája a magyar jognak, de a melyben a készitő pártállása s azon végzetes évnek, melyben befejeztetett, hatása világosan fellelhető. Rettenetes év volt ez — a pórlázadás éve. S ime a nemesség boszujának tárgyává lett pór kivételes állapotba lőn helyezve, mit aztán a Hármaskönyv állandósitni segitett. A kisebb nemesség pedig föltalálta benne azt, mit a munkától remélt s szerkesztőjétől megvárt: kiterjesztett politikai jogkörének megszilárditását.

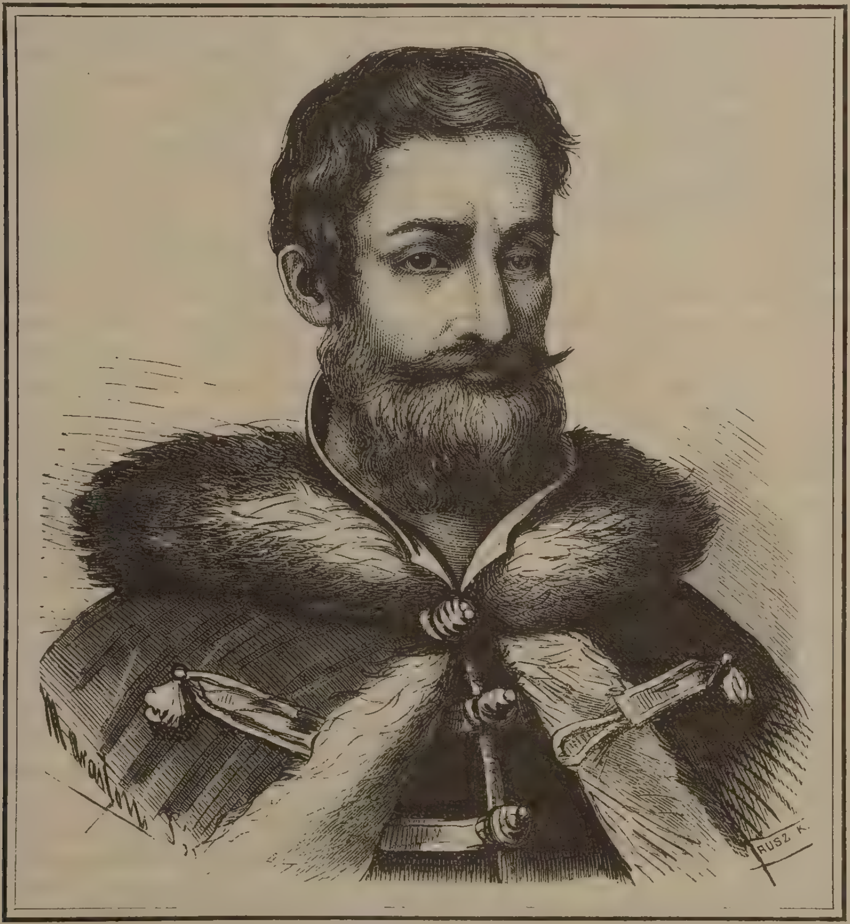

Verböczy István.

Való igaz, hogy a nemességnek sok igaza volt. Az oligarchák pártja nem birt eléggé erős kezekkel a kormányzás gyeplőjét megtartani, nem volt eléggé hazafias a veszélyhez mérten áldozni, nem tudta fentartani a hanyatlást. Szűk keblü, ildomosság nélküli, önző volt. Sem uralkodni, sem a hatalomról lemondani nem tudott. A kormányon csak azért akart maradni, hogy élhessen — magasabb becsvágy, hazafias czélok nélkül. A középnemesség mindezek ellen tört. Lobogtatta a reformok zászlóját, hogy megmenthesse, a mi megmenthető. De e zászlókon sok utopia volt irva, és terveiknek legalább fele ábránd volt. S mi roszabb: politikai belátás tekintetében mögötte maradt az oligarcháknak. A küzdés forradalom örvénye felé vezetett — kétszeresen veszélyes dolog oly időben, midőn a szomszéd török erő minden nap elboritással fenyegette a hazát.

A csengő fényes szónoklatok, melyekkel az 1517-ben királyi személynökké lett Verbőczy a nemzetet a Lajos uralkodása első éveiben tartott zajos gyüléseken jól tartotta s a végzések, melyeket ezeken hoztak, és maga a szünet nélkül folyó küzdelem — melyek azonban nem háriták el, hanem inkább halmozák a sérelmeket — mind közelebb hozák a forradalmat. Már jóval elébb világosan látta mindenki, hogy a meghasonlott Magyarország a török ellen, magára hagyatva, nem fogja magát megvédhetni. A bácsi gyülés ily körülmények közt elhatározá, hogy Velenczétől és a pápától segélyt kell kérni s a követség fejévé Verbőczyt nevezte ki. Az országtanács, midőn ez 1519. elején társaival s 70 emberből álló kiséret élén elindult — más dologgal is megbizta: igyekezzék a megürült római királyi székre Lajost juttatni. Csodálatos! az 1505-diki rákosi gyülés végzésének egyik motora nem habozott azt elvállalni, s mi még csodálatosabb, a rajongót sem római, sem velenczei tapasztalatai — mert mindkét helyről üres szavakkal tért haza — sem 1521-iki küldetése a wormsi birodalmi gyüléshez, hol hasonlag eredménytelenül sürgetett segélyt, sem a nándorfehérvári katastrofa nem voltak képesek kiábránditani! Feltartózhatlanul haladt saját útján.

Mióta Báthory István — 1519-ben — nádorrá választatott s ezzel az oligarcha-párt diadalának tetőpontját elérte, kiegyezésről szó sem lehetett. Nagy volt az ür a két párt közt s annyival nagyobb, mennél több a sérelem. A köznemesség pártja erőben és hatalomban növekedett, s erős fenyegetésekben tört ki, midőn hire járt, hogy az 1524-ben 1525-re Hatvanra kiirt fegyveres gyülést a kormány el akarja tiltani. Azonban ez azt nem tette egyenesen: hanem Pestre hivta össze a rendeket, kik ott fegyveresen jelentek meg — s midőn értesültek, hogy a kormány fegyvereiket le akarja tétetni, előre elhatározák, hogy nem fognak engedelmeskedni. A gyülésben Verbőczy volt a szóvivő. Ő elnökölt Budán május 11-én sz. János templomában, hol oly hevesen szidalmaztattak Szalkay és Szerencsés; ő szónokolt a király előtt — s elragadólag, mint mindig — midőn máj. 18-án kérésökre ez a Rákoson megjelent; ő esdeklett itt, hogy vesse magát a hű nemesség — valójában a forradalom — karjai közé, gonosz tanácsosai ellenében, kik fiatalságával visszaélnek; ő inditványozá, hogy a végvárak fentartására a papi tized fordittassék, a Hatvanra kiirt gyülés pedig megtartassék, s nem tudá — tán komolyan nem is akarta — meggátlani, hogy a király személye ellen kifakadások ne hallassanak, midőn a palotából elcsent báb a gyülés előtt felakasztatott.

Ez előzmények felzaklaták az országot, s a köznemesség az oligarcha-párton nyert diadalait annak teljes megbuktatására akarta felhasználni. Csakugyan elegendő tömeg — 14,000 ember — gyült össze Hatvanban, hogy e czélt elérhesse. Maga a király is eljött jul. 3-án egész udvarával, s talán azon reménynyel, hogy a dolgokon fordítást tehet. Már minden késő volt. Verbőczy két óra hosszant beszélt előtte, elragadólag festve az ország szomoru helyzetét, s rámutatva a gonosz tanácsosokra, kik ennek okai. S hogy a komoedia teljes legyen, beszéde végeztével a köznemességhez fordult, s ettől kérdé: ha hiven tolmácsolta-e érzelmeiket?

Az, mi nyomban ezután történt, mindenkit meggyőzhetett, hogy többé szó sem lehet kiegyezésről, s a pokoli zaj és fegyvercsörgésből csak annyit lehetett érteni: „le Szalkay, Báthory, Sárkány, Thurzóval!“ Egyik-másik ezek közül hiában beszélt, s a király is hiában tett kisérletet megmenteni a vádoltakat. Ennek távozása után, a másnap adandó válasz igéretével meg nem nyugtatott pártvezérek folytatták a tömeg lázitását. S az ingerültség csakugyan akkorára nőtt, hogy Báthory és Sárkány tanácsosnak látták még azon éjjel elszökni.

A király még egy utolsó kisérletet tett megmentésökre: szigoru vizsgálatot igért. Hasztalan. S midőn végre megengedé, hogy uj nádort válaszszanak, csakhogy olyat „ki elég lenne reá,“ örömök nem ismert határt. Olyan kell nekik, kiáltozák, „ki közülök való, érzi, mi fáj nekik, s tudja az ország törvényeit,“ s megválasztták — Verbőczyt. Másnap ez még egy utolsó komoediát eljátszott előttök: sirva kérte, válaszszanak mást, alkalmasabbat, s végre is helyet foglalt a király jobbján.

Megfoghatatlan volna, ha jelleme nem magyarázná meg, hogyan lehetett eszközévé olyan törvényszegésnek Magyarország első törvénytudója? Bármily bűnös volt is Báthory, de kihallgatás és vizsgálat nélkül bélyegeztetett meg. Ez elmozditás nemcsak törvényellenes, de forradalmi tény volt, s abban első tényező az első törvénytudós. S valóban hitte e ő, hogy az 1486-iki törvényeknek képes lesz megfelelni? hogy képes lesz a sereg élére állani háboruban? közbenjárni a nemzet és király közt békés időben? vezetni vagy fékezni az oligarchiát minden körülmények közt? intézni, még pedig szónoklatokkal a politikai ügyeket? szóval *betölteni* a nádori méltóságot?

Elégtelensége csakhamar kitűnt. Hiában hizelgett a tömegnek azzal is, hogy magát a nemzet nádorának, szolgájának czimezte — tán azon hittel, hogy a nádorság lényegét is képes lesz megváltoztatni; — egész nádorkodása alatt egyetlen oly dolgot sem tudott végrehajtani, mely azt mutatta volna, hogy hivatalának képes megfelelni. A dolgok csak oly roszul folytak, mint előbb. Szeme láttára szerveződött a kalandos-társaság, melynek éle ellene volt irányozva, s mely az 1526. aprilis 24-iki rákosi gyülésen oly erővel lépett fel, hogy

Verbőczy a királyi tanácsban lemondott a nádorságról s Budáról is megszökött ipjával, Zobyval. Erdélybe menekült Zápolyához, mialatt a tömeg most már őt szidalmazá és Báthoryt élteté. Helyét más agitatorok tölték be.

A mohácsi katastrofa után Verbőczy tevékenységének uj tér nyilt. Elragadó szónoklatát megint hallatá a tokaji gyülésben Zápolya mellett, ki csakugyan királylyá választatott, s ki neki nem a nádorságot adta vissza, hanem korlátnokká nevezte ki őt. Törhetlen hive maradt azután is mindvégig. Az államügyek vezetésében eleinte jelentékeny befolyással birt — de hatása mind keskenyebb körre szorult, mert kitünt politikai látkörének szűk volta. János király azonban ezt nem érezteté vele, sőt lehetőleg alkalmazá fontos követségeknél, hol azonban mások voltak a valódi tényezők. Ott volt a megyeri alkudozáson, mely 1533. jan. 1-jén kezdődő fegyverszünetet kötött, a pozsonyi conferentián, a bécsi 1535-diki alkudozáson, s a nagyváradi békeértekezleten s tagja volt azon követségnek, mely Izabella kezét megkérte. Csak a török ügyekben birt szava nagyobb nyomatékkal.

Épen ily hiven szolgálta János halála után annak árváját, özvegyét. A király halála hirét ő vitte meg Eszékyvel együtt Konstantinápolyba s folytatta itt az alkudozásokat a királyfi érdekében. Tagja volt azon követségnek, mely a királyfit Buda alá Szolimán táborába kisérte, sőt annak oda vitelét buzgóan tanácsolta, s miután a főváros oly álnok módon elfoglaltatott, Budán maradt mint a nem török vallásuak birája. Sem vérmessége, sem hiszékenysége nem hagyák el még késő vénségében sem, s csakugy szeretett szónokolni, mint fiatal korában. De becsületessége, tekintélye nyüg volt az első budai basának, s ez megmérgezte egy tiszteletére rendezett fényes lakomán.

Szilágyi Sándor.

ZRINYI A KÖLTÖ.

Zrinyi Miklós, a költő, 1617-ben született, valószinüleg családja székhelyén, Csáktornyán. Atyja, György, horvátországi bán, a szigetvári hősnek unokája, anyja Széchy Katalin volt. Kilencz éves korában (1626.) elveszté atyját, s anyja nemsokára férjhez menvén, gyámjává Domitrovics Péter zágrábi püspök, utóbb Batthyány Ferencz és végre a hires Pázmán Péter érsek lett, ki atyját a katholikus hitre téritette, és az árvát a nagyszombati jezsuita kollegiumba vitte, a hol egész 1636. február haváig maradt, a midőn egy évi utazás Olaszhonban nevelését befejezte. Még az iskolában, 13 éves korában fölovászmesterré lett; nem volt 20 éves, midőn zala-somogyi főispánná, nem 30, midőn légrádi főkapitánynyá és kevéssel utóbb horvát bánná neveztetett ki (1647. aug. 29-én), mely tisztébe azonban csak 1649. január havában lett beigtatva.

Gyors emelkedését Zrinyi eleve családi fényes érdemeinek köszönhette. Nemzetsége, az ősrégi Subich faj Dalmatiában, Nagy Lajos korában vette fel a magyar Zrinyi nevet. Hatalma súlypontját, Horvátországból kiszorulva, a szigetvári hős tette át Magyarországba, Csáktornyára. Egy század alatt a Zrinyi család egészen magyarrá lett. Miklós a magyarországi javakat kapta, mig öcscse Péternek a kietlenebb Kulpa és tengermelléki jószágok jutottak. Beszélt horvátul ugy mint németül, törökül, olaszul, deákul, de magyarul érzett és gondolkodott, s őseiül a Scythiából kijött magyarokat emlegette.

Zrinyiben délczeg külső mivelt lélekkel párosult. Szerette a társalgást, vadászatot, tudományt és müvészetet; ellensége volt minden lármás, dorbézoló mulatságnak. Csáktornyát egészen ujra építtetvén, gyönyörü kerttel vette körül. A falakon felkarózott tarfejek, a földalatti börtönökből nehéz munkára kivánszorgó török foglyok, a harczi, diadalmi jelvényekkel tele aggatott termek mellett, régiség-, éremgyüjtemény s könyvtár volt, a hazai és római történetirók, ókori szónokok és költők, s az olasz irodalomnak remekműveivel. E művek érlelék lelkében a költői szikrát, melyet a természet bele oltott. Zrinyi Miklós valódi költő volt, s midőn a lantot már régen letevé, a legszárazabb dolgokban, a legromlottabb korban, megtartá a költő idealis, nemes felfogását. Röptében, ritka szabad idejében, olasz izletben verseket irogatott, és egy télen egy 15 énekes hőskölteményt, melyben szépatyjának, a szigetvári Zrinyi Miklósnak hős halálát dicsőité. E műve sokban Virgil és Tasso utánzása a még bárdolatlan magyar nyelven, melynek az olasz stanzák szép hangzását megadni Zrinyinek sem ideje, sem kedve, sem módja nem volt; és mégis, egy jeles itész szavai szerint „a legnagyobb, legszebb monumentum az elmult századokból.“ Zrinyi a lángész tapintatával a szigetvári katastrofából világtörténeti eseményt csinált, midőn ősének halálát a magyar nemzet és közvetve az egész kereszténység bünhődése, de egyszersmind megváltásakép tünteti fel. Valódi eposi tárgyat teremtett, melyet helyenkint meglepő sikerrel vitt ki, utánzásaiban is kitünvén a nagy, eredeti, költői genius.

Azonban Zrinyi csakugy mellesleg volt a magyar-török élethalálharcznak Homerosa: ő magának inkább Achilles szerepét tartotta fenn. Ama korban, midőn a Balaton képzé az ország határát és Győr végvára volt e keskeny földrésznek, melyre a török egyre embert, marhát rabolni járt: a harcz volt minden hazafinak fő foglalkozása — s közöttük első sorban küzdött Zrinyi Miklós. Már mint gyermek csatát látott. Mint ifjut, első kalandjánál, egy török hátul megragadta, de sikerült visszafordulnia és a támadót levágni. És azután folyvást harczolt erdélyiekkel, svédekkel és főkép a törökökkel. Még lova, Jónás is ugy megszokta a harczokat, hogy már messziről megérzé a törököt és nyeritett örömében. Kedvencz vajdája, Kis Farkas pedig oldala mellett lassankint 500 törököt ölt meg sajátkezüleg. Harczaiban Zrinyi a merész, tüzes támadásokat szerette; jelszava volt: „Sors bona, nil aliud.“ Tokajnál (1644.) három erdélyit levágott és sajátkezüleg egy zászlót foglalt el; Kosztajniczánál (1651.) gyalog vitte hajduit a törökre, győzelemre; mindamellett sohasem volt oktalanul vakmerő és nem szünt meg *vezér* lenni, hogy közvitéz lehessen. Igen fontosnak tartá a tudományos képzettséget; nemcsak szorgalmasan olvasta és alkalmazta a régibb és ujabb vezéreknek, Caesartól Gusztáv Adolfig, csatáit, rendeléseit, hanem hogy mások is okuljanak, észrevételeit, tapasztalásait össze is irogatta.

Minden magyar győzelem azonban csak palliativ eszköz volt, mely egy-egy vidéknek ideigóráig nyugalmat vagy elégtételt szerzett. A béke a magyar király és török császár közt csak a magyarokat akadályozta, nem a törököt, a másik földjére vinni fegyvereiket. Zrinyi átlátta, hogy az országnak fenntartása is támadó harczot igényel, mely az ellenség erejét megtörje, különben a folytonos harczban a nemzet kimerül; ő tudta azonban, hogy a német urak, kik a királyt körülveszik, szeretik ez állapotot, és sugallataik folytán meggyökerezett hite a Habsburg-háznak, hogy érdekében áll a magyarokat nyomorogni hagyni, nehogy megerősödjenek és velük többé birni ne lehessen; és tudta, hogy maga a nemzet kicsapongó és bárdolatlan főurai és nemessége, bigott főpapjai, fegyelmetlen végbeli hadai, tudatlan hadnagyaival, gyökeres átalakulás nélkül nem képes megdönteni a török hatalmat. A magyar nemzet nem volt már többé a régi, mely Mátyás király alatt kelet és nyugot császárjait fékezni tudta: de épen a fényes mult — melynek tanulmányozásába költői lelkének egész lelkesedésével merült, és annak emlékét a Mátyás királyról irt, igazán szép elmélkedésekben fennhagyá — nem engedte a jövő felett kétségbe esni. Szigoruan megvizsgálta a nemzeti jellemet és azt találta, hogy a magyar magát felszabaditani képes, csak igazán akarnia kell. Azonban gyökeres reformra volt szükség. „Összetartani, egyesülni mindenek előtt,“ volt jelszava és azért, bár buzgó katholikus, hitének szellemét felfogva, roszalta a vallásos üldözéseket, melyek a nemzetet két ellenséges táborra szakiták és országos törvényeket lábbal tapodtak. Mivelődést kivánt a tunya nemzettől, és legközelebbi czélul egy állandó magyar sereg felállitását tűzte ki, mely a török ellen erélyesen fellépjen, és a németet nélkülözhetővé tegye. — Zrinyi Miklós szóval s irásban terjeszté eszméit, hogy végre a magyar nemzet kezdjen kibontakozni a nyomor és lealázás korszakából. Azonban a nemzet indolens volt, s a királynak főgondja csak arra irányult, hogy a magyar alkotmányt megváltoztassa. E végre 1655-ben lépést tettek a szabad királyválasztás megszüntetésére, egy névtelen röpiratban, mely az országgyülésen kézről kézre adódván, azt bizonyitgatá, „hogy csak az ausztriai ház mentheti meg Magyarországot a török igától, és azt csak akkor teszi, ha a szabad királyválasztás — fennmaradván a nemzet egyéb jogai — megszüntettetik; bolond volna különben áldozni oly birtokért, melyet minden perczben elveszthet.“ Zrinyi Miklós az utczán talált egy ily iratot. A terv megbukott a rendek ellenzésén, de a veszély közelsége felriasztotta. Ő személyesen tisztelte III-ik Ferdinándot, ki neki kegyes ura volt; de mindenek fölé a nemzet becsületét és szabadságát helyezé. Felforrott vére, midőn olvasta, hogy idegen vezérek veszték el I. Ferdinánd alatt az ország jobb részét, idegen vezérek hagyták veszni ősét Szigetváron és mégis a magyarokat okolják. Kérdé, ha a választott király egyre megszegi a törvényeket, mit fog csinálni az örökös, kin tuladni nem lehet? „Az nem lehet magyar, ki e pasquillust irta,“ kiáltott fel ama nevezetes iratban, melyet „Siralmas Panasz“ czim alatt, névtelenül, válaszul készitett. Az örökös királyság neki beolvasztás volt idegen tartományokba, vége a magyar szabadság és függetlenségnek. Ezért óvta a nemzetet a némettől, de egyuttal ujra meg ujra buzditott: szálljon magába minden hazafi és segitsen tettel a nemzet nyomorán. Nem elég csak törvényeket hozni, hanem életbe is kell léptetni, össze kell szedődni, és az országot az idegen hadaktól megtisztitani, mi csak a törvénynek végrehajtása, nem lázadás a koronás király ellen, kit tisztelni kell.

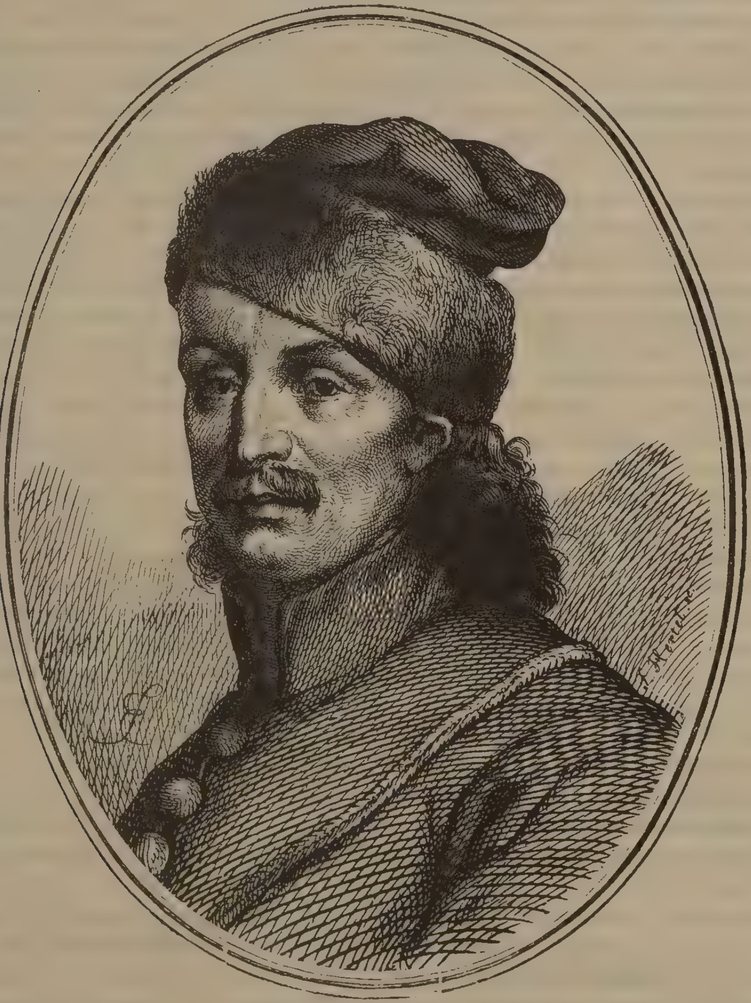

Zrinyi a költő.

Zrinyi terveiben mindig főszerep jutott Erdélynek, melynek bérczei közt, bár török felsőbbség alatt a magyar nemzetnek egyik töredéke független államéletét fenntartotta, s melylyel benső egyesülést ohajtott. III. Ferdinánd halála után azonban (1657.) Erdély függetlenségét a török elnyeléssel fenyegette. Zrinyi a magyar urakkal hasztalan sürgetett Bécsben erélyes fellépést a török ellen, I. Leopold alatt is „ugyanaz maradt a becstelen béke utáni vágyakodás.“ *) A nemzet buzditására megirta hires röpiratát: „A török ellen való afium vagy orvosság,“ mely az állandó hadsereg felállitásáról való tervét fejtegette és ajánlotta. „Látok — irja, Croesus néma fiához hasonlitva magát, kit apja veszedelme beszélni megtanitott — egy rettenetes sárkányt, mely ölében és kapóul viszi a magyar koronát; én csaknem mint egy néma, kinek semmi professióm a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha felkiáltásommal elijeszthetném: *ne bántsd a*

---

*) Zrinyi szavai.

magyart!“ Azonban a bécsi udvar szeme nyugaton függött, és keleten békét akart. Nagy-Várad, Erdély kulcsa, a német sereg szemeláttára török kézre került, és midőn Zrinyi a tűz által romba döntött Kanizsát meglepni és elfoglalni akarta, keményen visszaparancsolták. Zrinyi ekkor földhöz csapta kardját haragjában és engedelmeskedett; de a következő évben gazdag zsákmányt nyervén a törökön, Legrád felett, a Mura balpartján, igen alkalmas ponton, mely a Muraköznek kulcsa lehetett, s azért a török is már magának kiszemelte, három hét alatt, maga is földet hordva, a törökök nagy haragjára egy kis várat: „Ujzrinvárt“ rögtönzött, a honnan kényelmesebben csipkedhette a kanizsaiakat és kész volt, ha Bécsből nem is segitik, a török egész erejével szembeszállni.

A törökök folyvást sürgették Ujzrinvár lerontását és harczra készültek. Az ország rendei 1662. májusban a védelemről gondoskodni Pozsonyba gyültek és Zrinyit közakarattal „mint a megfogyott hazának egyik igaz magyar oszlopát“ külön levélben megjelenésre felkérték. Zrinyi nem örömest járt fel Pozsonyba, hol — saját szavai szerint — „mindig drágán vette meg a bánatot“ és most is csak vallási czivakodást talált, mely a kedélyeket elkeseríté, az országgyülést sikeretlenné tevé. A protestansok több izben hozzá fordultak pártfogásért, melyet megigért, „mert, ámbár más valláson levő, a szabadságuk az ő szabadsága is, csak kivánván, bárcsak volna 100,000 lutheranus, 100,000 kálvinista, 100,000 katholikus vitéze a királynak, kiket egyesülten lehetne a törökre vinni.“

Az országgyülés alatt gróf Montecuccoli Rajmond, nagytekintélyü, tudós katona, ki 1661. nyarán Erdélybe küldetett a török ellen, de mitsem végzett és Kemény János erdélyi fejedelmet veszni hagyta, — igazolására röpiratot adott ki, melyben a magyarokat mint tudatlan, rakonczátlan népet pelengérre tette. Zrinyi, ki a nemzeti becsületen foltot nem türt, deákul névtelenül — bár a szerző nyilt titok volt — éles gúnynyal felelt, és biztositá Montecuccolit, hogy a tudatlan magyarok közül senki sem tette volna *tönkre ellenség helyett saját seregét;* s ha nincs is köztük oly tudományos vezér, oly fegyelem, minőnek kellene lenni, mégis többet tesznek a hazáért, mint a külföldiek.

1663. junius havában végre kitört a háboru, mely a bécsi kormányt készületlenül találta. A keresztények mindenütt vereséget szenvedtek, és Érsekujvár, Felső-Magyarország kulcsa török kézre került; csak Zrinyi győzött Ujzrinvárnál (aug. 13.) mint a magyar sereg főkapitánya, — a Csallóközben, Esztergomnál és végre nov. 27-én Kottorinál, hol 300 lovassal 2000 tatárt a Murába ugrasztott, a Muraközt és Styriát a végpusztulástól megmenté.

Most végre hallgattak Bécsben a magyar ügyekben a magyarokra, és Zrinyinek megengedték a támadó föllépést. 18,000 magyar s német haddal jan. 21-én — vakmerő, szokatlan vállalat azon korban — Ujzrinvárból kiindult, Pécs városát más kisebb várakkal együtt bevette, és febr. 1-én az eszéki hidat fejgyujtá, hogy a török jövő tavaszszal minél későbben jelenhessék meg a csatatéren, és ő Kanizsát megostromolhassa. Febr. 15-én gazdag zsákmánynyal, melyből ő magának alig 100 ft. értéket tartott meg, ismét honn volt, Európa tapsai közt. Mig a török jutalmat tüzött fejére: német és olasz fejedelmek, a spanyol és franczia király, a pápa kitüntetésekkel halmozák. I. Lipót és minisztere Portiatól hizelgő leveleket vett, de ugyszólván semmit Kanizsa ostromára. Az ostrom april 8-ka helyett, három héttel később (apr. 29.) kezdődött, midőn már Zrinyi nem akart, és az őrség derekas védelemre készült. Lelkesedése daczára a roham megtört a várfalakon, és midőn május végén a nagyvezér felmentő sereggel közeledett: Zrinyi ütközetet tanácsolt, de a német vezérek a haditanácsban leszavazták, és nyakra-főre a Muraközbe, Ujzrinvár mögé hátráltak. — A német katonák haragudtak Zrinyire, mert önkénykedéseiket, fegyelmetlenségüket nem türte. Montecuccoli, kit az udvar most fővezérré nevezett, szintén ellensége volt személyének és hadviselésének, mely ellenkezett az olasznak jól kifőzött, csalhatatlannak tartott szabályaival. Montecuccoli a török által ostrom alá fogott Ujzrinvárt védhetőnek nem tartá, azonban Zrinyi unszolására, ki tapasztalásból az ellenkezőt tudta, szinleg védelemre készült, de mitsem tett. Hiában inditványozott Zrinyi támadást a török seregre, melynek számát hiteles tudósitások csak 30,000-re tették. A haditanácsban leszavazták, „mert ő valódi hadviseléshez nem ért, és a hadsereget koczkára tenni nem lehet.“ „Hadseregtek söpredék — pattant fel Zrinyi — mely csak a föld népét tudja nyomorgatni!“ és már kardjához kapott. Elhatározá, hogy Bécsbe megy orvoslást keresni, azonban Csáktornyán volt még csak, és Montecuccolinak és a magyar uraknak egybevetett kérésére a táborba visszakészült, midőn meghallá, hogy Ujzrinvárt a török jun. 30-kán, a német őrségnek ellentállása nélkül, rohammal bevette. „Itt az idő,

— irá a gráczi haditanácsnak — minden hazafinak meghalni,“ és a Murához sietett, melyen a török áttörni készült.

A táborban nagy volt a zavar. A magyar hadak részint hazaszéledtek, részint Nádasdy Ferencz, Zrinyi régi ellensége alatt, egyenesen Montecuccolitól vettek parancsot. Az olasz most már tökéletesen mellőzte Zrinyit, ki nem akarván nehány csatlósával ellenségeinek gúnytárgyaul maradni, jul. 12-kén Bécsbe ment sereget kérni, melylyel a Vasmegye felé hömpölygő török seregnek háta mögött Eszék felé működhessék, a visszavonulást elvágja, vagy más módon használhasson a hazának. Bécsben nyájas szavakkal türelmét kemény próbára tették. Montecuccolinak pártja, a magyar-ellenes párt felülkerekedett; nem tetszett, hogy egy emlékiratban kimutatta, miszerint a kanizsai kudarcznak nem ő, hanem a kormányférfiak okai, és végre tartottak, hogy a keze alatt levő sereggel a francziákkal fogna szövetkezni, kiket XIV. Lajos segitségül küldött, s kik miután Sz.-Gotthárdnál Montecuccolival győztek, Bécsben Zrinyit fogták körül, bámulva, dicsérve lovagiasságát, műveltségét, csak azt sajnálva, hogy nagyon is egyenes és hű fejedelméhez, ki pedig benne már kész ellenséget látott.

Szeptember 1-én hagyá el Zrinyi Bécset némi segélypénzzel és sok biztatással, s ugyanaz nap jött a hir, hogy I. Lipót a megvert törökkel Vasváron békét kötött és kezében hagyta Nagyváradot, Érsekujvárt, és kötelezte magát, hogy Ujzrinvárt többé föl nem épitteti. Magyarország, rendeinek beleegyezése nélkül, megbénitva oda volt vetve a török dúlásnak, hogy annál gyöngébb legyen, annál könnyebben megigáztathassék a német által; és egy titkos záradék — beszélték jól értesült diplomaták is — kiköté, hogy a török a magyaroknak netaláni fölkelését támogatni nem fogja.

Zrinyi Miklós az első perczben, nehogy tétlenül senyvedjen el, velenczei szolgálatba akart lépni, majd azonban visszanyerte bizalmát a nemzetben, mely fenn fogja tartani magát a bécsi kormány daczára. Ujra felkarolta az állandó sereg eszméjét; tervezetét szélküldé a hazában. Értekezett a hazatérő francziákkal, kik Csáktornyára beszálltak, és fogadta XIV. Lajos ügynökét, Quiray marquist, ki a nemzetnek fejedelme védelmét ajánlotta. „Ugy vagyunk mi most — mondá tréfásan halála napján vendégeinek — a német és török közt, mint a székely, kit az ördögök a pokolba vittek, a kinek barátai mondák: már ennél roszabbul nem lehetnél!“ „Dehogy nem! — felelt ő — roszabb volna sorsom, ha az ördögök rajtam ülnének, és nekem kellene vinni őket!“

Bécsbe készült, bár tartóztatták, hová decz. 1-jére a magyar urakkal a béke tárgyában hivatalos volt; midőn nov. 18-án több vendégével a kursanetzi erdőben vadászgatván, már hazamenőben meghallá, hogy egy vadkannak, mely aznap már több embert elgázolt és elillant, nyomára akadtak. Rögtön puskát fogott és csak egy vadászszal az erdőbe sietett. Golyója megsebesité a fenevadat, mely bőszülten rárohant. A vadász fára menekült, Zrinyi pallosával nyugodtan bevárta; vasa eltörött az agyaron; két kézzel fülön ragadta és leteperité; a dulakodásban azonban a vadkan fölülkerekedett és torkát felhasitá. A társaság vérében találta. „Rútul bánt velem a vadkan, — mondá — van nálam egy fa, az elállitja a vért;“ de hasztalan, nem tudták elállitani. Lelki üdvére figyelmeztetve mondá: „Utolsó gyónásom óta nem követtem el halálos vétket — imádkozzatok érettem és üdvözöljétek nőmet“ — és meghalt. Holttestét kocsin Csáktornyára vitték és a szomszéd Sz.-Ilonán, a pálosok zárdájában ősei mellé temették. Torán a fél ország jelen volt és a nemzet fájdalmát osztá a mivelt Európa; csak a törökök tekinték gonoszsága méltó büntetésének, hogy tisztátalan állat vetett véget életének, és Bécsben alig tudták eltitkolni az örömet az egyetlen ember halálán, ki képes lett volna a széthuzó magyaroknak feje lenni, és a kormány absolutisticus szándékait megakadályozni.

Terveit öcscse Péter és barátja, Wesselényi Ferencz nádor, folytatták, gyönge, tisztátalan kezekkel. Misem mutatja inkább nagyságát, mint a nyomoruság, mely halála után a nemzet vezérletében mutatkozott, — az ür, melyet senki betölteni képes nem volt. Mint költőt a viharos századokban elfelejték, hogy napjainkban annál magasabb polczra helyezzék. Munkái többször jelentek meg. Legelőször (csak a versek) 1651. Bécsben: „Az adriai tenger Syrenája gróf Zrini Miklós“ czim alatt; legteljesebben a nemzeti könyvtárban, Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz által kiadva, azonban a „Siralmas Panasz“ és a Montecuccoli ellen irt deák czáfolat nélkül, melynek csak egy töredéke ismeretes, a nemzeti muzeum kéziratai közt.

Pauler Gyula.

FELSÖBÜKI NAGY PÁL.

E század első felében politikai és nemzeti ujraébredésünk korszakában nem volt népszerűbb név Magyarországon, mint a Nagy Pálé. 1807-től 1840-ig hét országgyülésen a közügyért, különösen az alkotmány és nemzetiség védelmében küzdők között egy sem volt elragadóbb, lelkesebb szónok, mint ő. S ha túl nem élte volna népszerűségét, alakja zavartalan fényben állana a közvélemény és az utókor előtt. Politikai életében hiányzik az összehangzás, következetlennek kiáltaték, bár következetlensége csak látszó, mert annak oka nem saját magában, hanem a fejlődés természetes menetéhez alkalmazkodni nem tudásában rejlik. A kor haladott, ő az maradt, a mi volt, s a sokaság mely többé nem találta magát egy úton vele, könnyen megfeledkezett a háláról, melyet az ősi alkotmány lovagias szellemü védője, a magyar reformok atyja, s nemzetiségünk megmentésében politikai téren a legelső bajnok érdemelt.

Azután még egy más ellentét is volt politikai jellemében. Ő a körülmények bonyolódásai közt a magyar alkotmány összegét illetőleg mint conservativ, a magyar állapotok egyes ágazataira nézve, mint reformer állott a magyar közéletben. S e szerint minél állandóbb volt rendszerében, annál inkább változott színben kelle később az átalakulás időszakában feltűnnie.

Életének s politikai szereplésének főbb vonásait egy hajdani követtársa följegyzései után (Csengery: „Magyar szónokok és státusférfiak könyvé“-ből) közöljük.

Nagy Pál 1777-ben született Felsőbükön Sopronmegyében. Atyja, de különösen nagybátyja Nagy József kir. személynök hivatali pályára ösztönzék, azonban élete más irányt vett. 1797 és 1805-ben a francziák ellen a fölkelő nemes sereg táborozásaiban vett részt, mi által a különben is csinos alaku s tetszetős társalgásu, tüzeszü ifju bizonyos lovagias szinezetet sajátitott el. Haza kerülvén a táborból, ritka szónoki tehetségének adá jeleit Sopronmegye gyülésein, hol mindjárt első nyilvános föllépése alkalmával az előitéletekkel és szükkeblüséggel szembe szálló bátor felszólalásai által nagy figyelmet ébresztett. Kezdettől fogva pártfogója volt az urbér alatt levő jobbágyságnak, az adózó népnek, a köznemességnek, a megyei s országos rendek jogainak, a mint ezt az akkori kor intézményei és szelleme megkivánák.

Természetes, hogy ritka tehetségeinek ily működése mellett csakhamar annál nagyobb figyelem, ragaszkodás, tisztelet és bizalom támadt Nagy Pál iránt, minél ritkább, s meglepőbb volt e bátor föllépés akkor a megyékben. A sopronmegyei nemesség annálfogva egyhangulag követeül választá őt az 1807-iki országgyülésre.

Ez országgyülés időszaka nem volt kedvező a népszabadság s polgári jogok elveinek életbeléptetésére. Az 1789-diki elvek, melyek 17 év előtt szent fényben ragyogtak, megtagadva, eltorzitva, ellenséges szinben, értelemben tűntek immár fel, nemcsak a kiváltságos osztályok szemüvegén által. Nem előhaladás azon elvek zászlója alatt, hanem védelem ellenök — volt a közönséges jelszó. Különösen hazánkban, hol azon férfiak közül, kik az 1790-iki országgyülésen megpendült eszmék és szándokok szóvivői voltak, az akkori irányban működő egy sem maradt a közélet szinhelyén. Elhallgatának, vagy más ellenkező ösvényre tértek. Maga az ausztriai császárságot csak kevéssel azelőtt alkotott okirat is alig foglalkoztatá a közfigyelmet a hazában. Az 1807-ki országgyülés mindazáltal magát ily körülmények közt is megkülönbözteté. Nem kevés fontosságu tényezők voltak e részben Nagy Pál szónoklatai. Nem volt ugyan eszében sem senkinek a kiváltságos alkotmány alapjáról tovább lépni s szűk korlátait tágitni; Nagy Pál mindazáltal szabadon mozoghatott, midőn például a kormánynak mulasztásai és hibái miatt hevesen és merészen kikelt. S nemes tűzzel szót emelt már akkor, első nálunk e században, a nép milliói terhének enyhitése és állapotuk javitása mellett is. Azonban kora nem érté meg őt. S midőn egy izben megpendité, hogy a nép millióinak állapotáról is kellene gondoskodni: „non stultiset“ fölkiáltással szakiták félbe szavait. Kétségtelenül nem bátoritó jelenet a nép érdekében való átalakulás munkájának megkezdésére, s talán ez és hasonló esetek erősiték meg Nagy Pálban a hitet, miszerint a politikai működés „az ősi alkotmány épségben tartása mellett“ találhat csupán Magyarországban útat és módot. S aztán rendszere is e szerint alakult.

Nagy Pál szónoki tehetsége különben ez országgyülésen rendkivüli tetszésben és hatásban részesült, mely aztán egész politikai pályáján kisérte. Szónoklata egészen sajátságos volt, s miként az egészen önmagából fejlődött, ugy nyelvet, képeket, indokolást, mindent magából a szőnyegen forgó tárgyból meritett és ismét mindent, fölvilágositást és elragadtatást, meggyőzést és nevettetést, a fenforgó tárgyra tudott mindig visszavezetni. Beszédének sebes folyama szikrázó, lángoló, sújtó, elragadó volt. Hatása nagy, többnyire átalános és az ülésen tulterjedő, igen sokszor állandóan fenmaradó a közvéleményben és szellemben. Szava igen átható s mégsem kellemetlen. Melle erős, tüdője fáradhatlan. Taglejtése tetszetős, minden mesterkedéstől teljesen ment. Majdnem mozdulatlanul beszélt, csak arczkifejezése kisérte s élénkité még inkább szónoklatát. Többnyire rögtönzött; de ha készült is valamely tárgyban, az rendesen abból állott, hogy a mint rendesen kisebb-nagyobb körökben találta magát, a szőnyegre hozandó tárgyról ismételve beszélgetett s mindinkább neki hevülve, élénk eszméi ömledezésének engedte által magát. Ezt örömest tette s örömest hallgatták. Sokszor sajátságos ötletei voltak, melyekkel mintegy lesujtotta a vita tárgyát. Néha torzképekkel is élt, de sajátságos modorával azokra nézve is ki tudta a komolyabb izlésű szónoki birálatot is engesztelni. Igy például, midőn egy alkalommal, az 1839-iki országgyülésen, egy, a latin nyelvet erőszakoló királyi válaszról volt szó, Nagy Pál tüzes beszédét egyszerre félbenszakasztá és egy kis szünet után kérdé: „de hát mit tesz a kormány, ha nem akarunk, nem tudunk deákul szólani? katonákat küld a deák nyelv védelmezésére?“ És arczához kapván, mint puskát, a kezében levő tollat, az átellenében ülő Borsiczkira czélozva, rákiáltott: „scis-ne latine?“ s a tárgyat sajátságosan magyarázó arczkifejezéssel és taglejtéssel, kitörő taps és éljen közt, leült. Azzal vége lett a vitatásnak, senki sem védte többé a leiratot.

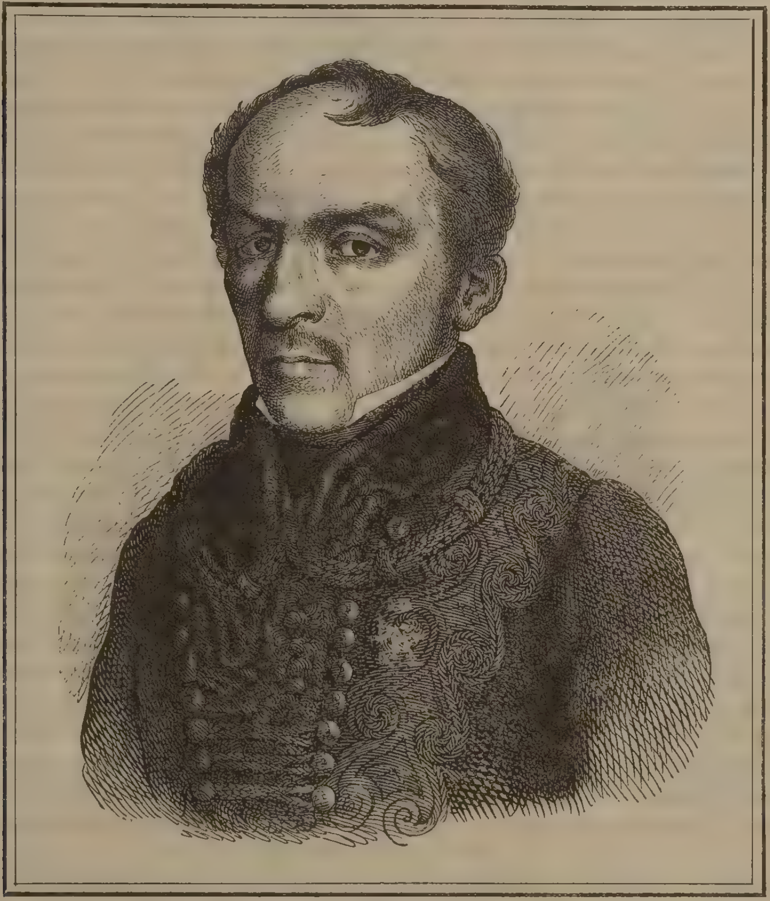

Nagy Pál.

Kitünő volt még Nagy Pál szónoklatában, hogy a legnagyobb indulatban sem vétett az illendőség szabályai ellen s személyeskedésre inger sem mutatkozott benne. Az ellenében tett kifakadásokra sem igen válaszolt, s ülés után alig gondolt. Nem volt parlamenti haragtartó. Ha pedig volt eset, midőn a nemzeti közvélemény itélőszéke elé idézte s mintegy fensőbb erővel vonta az embereket, mint például 1825-ben az 1823- és 24-ben működött királyi biztosokkal tőn: nem mint megtámadó vagy vádló, hanem mint biró tűnt fel, kinek ellenében nem a megsértettnek, hanem az elitéltnek érzése fogá el a bünhödőt.

Nagy Pál azonban nemcsak szónoki, hanem státusférfiui elismerést szerzett már az 1807-ki országgyülésen. Egész készültsége pedig, iskolai tanulmányain kivül, csak némi encyclopaedikus töredékes olvasmányból állott, s abból, mit az akkori magyar publicisták és hivatalnokok néhány jelesbbjeitől tanult, gyakori érintkezése közben. Azonban eleven, gazdag eszmeforrásai, éles értelme, villámsebes eljárása, oly szerencsés, mint merész, elemező, alkotó és következtető tehetsége, mély belátása, ösztönei, sejtelmei sok részben pótolták a tanulmány hiányát. Nagy Pálnak kitünő tulajdona volt bizonyos képesség és könynyűség, csekély segédeszközökkel aránylag sokat és meglepőt hozni létre s aztán mindent, miről rendelkezhetett, azonnal czélra és eredményre felhasználni.

Különösen a magyar nyelv és nemzetiség melletti buzgolkodás volt egyik fővonása, sőt akkori része kezdet óta folytonosan Nagy Pál egész politikai működésének. Rendkivüli és maradandó benyomást tőn országgyülésen kivül is azon felszólalása, melyben a magyar nyelv iránti kötelességeink fontosságát kiemelvén, a nemzetiséget az alkotmánynál is nagyobb tekintetünek mondotta. „Az elvesztett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is.“

A nemzetiség ügyén kivül a monarchiának zavarodni kezdő pénzállapota volt főbb tárgy, mit már 1807-ben megragadott. Minden pénzügyi iskolázás vagy tanulmány nélkül az egyszerü józanész okoskodása s az ép értelem felfogása nyomán, már akkor kijelölte Nagy Pál az ösvényt, melyen a következő országgyülések is megmaradtak. Igy az 1825-iki hongyülésen, hol szintén ő volt egyik szóvivő azon állapotok kimeritőbb előterjesztésében és kifejtésében.

Szót emelt végre Nagy Pál 1807-ben a birodalomnak Francziaországgali viszonyairól is, melyek mindinkább fenyegető alakot vőnek az időben. Jeles szónoklatának azonban nem lett várt eredménye. Az országgyülési közönség felhevült egy pillanatra; s a szónok Bécsbe idéztetett: „ad audiendum verbum regium.“

E körülmény nem szünteté meg a kormányfőnökök igyekezetét, Nagy Pált közhivatal vállalására birni. Nem sikerült, bár akkor még nem ütközött meg a közvélemény, ha azok, kik a kormány irányát s eljárását ostromlották, országgyülés végével alkalmazást nyertek a kormányrendszerben, mely semmit sem változott, mióta ők kárhoztaták. Nagy Pál országgyülés után haza menvén, egyszerűen folytatá Sopronmegyében a mintegy tulajdonává vált népszószólói szerepet.

Ez időtájban irta Berzsenyi ismeretes ódáját Nagy Pálhoz, melynek csaknem közmondássá váltak e szép sorai :

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.

Az 1811-ki országgyülés megnyitása előtt a királyi meghivó-levéllel együtt Sopronmegye főispánjához felső rendelet érkezett, hogy akadályozza Nagy Pál követté választását, ki már azért is gyanusnak mondatott, hogy kormányhivatalt vállalni nem akart. Ő már ekkor népszerűsége tetőpontján állt ugyan, de midőn herczeg Eszterházy főispán vele a rendeletet közlé, önként visszalépett. Mely adat eléggé bizonyitja, hogy Nagy Pált politikai pályáján sem ambitio, sem más mellékes czélok nem vezérelték. S hogy Sopronmegye közönsége azt tenni engedte, onnan van, mert még ugyanazon nézet uralkodott, mely tiz évvel azelőtt eltürte, hogy egy, az 1796-ki országgyülésre már megválasztott követet, midőn Pozsonyba érkezett, a kir. személynök, az udvartól vett utasitás szerint mint „non gratam personam“ könnyü szerrel haza küldjön.

Jöttek az 1822—24-iki események. Országgyülésen kivűl adót és ujonczot követeltek a megyéktől. Nagy Pál erélyesen működött, hogy megyéje, Sopron, az alkotmány védői közt foglaljon helyet. Kimondák, hogy a felső rendeletek egyaránt sértik a törvényt és alkotmányt.

Sopronmegye sem volt már 1825-ben oly engedékeny, mint 17 év előtt, s megelőzve minden főispáni vagy más részről beavatkozást, Nagy Pált azon országgyülésre követnek kikiáltotta, még mielőtt a királyi meghivó levél felolvastatott volna. Ez országgyülésen Nagy Pál ugyanazon nézetekkel és iránynyal, ugyanazon közkedvességben jelent meg, melylyel az 1807-ikit elhagyta. Itt ujolag szót emelt az alkotmány lánczain kivül álló nép mellett. Megemlíté ugyan, hogy az engedményt „az ősi alkotmány épségben tartása mellett“ kell adni: mindazáltal ismét felzúdultak az országos rendek, s a szónok szavait félbeszakitva, csoportosan odahagyták a termet is. Azonban ép ez igerültség mutatá, hogy most nem hangzottak el nyomtalanul Nagy P. szavai. Mérges gyanusitások keletkeztek az „alkotmány felforgatója“ ellen, s a vitatás között naponként terjedett, erősödött a közvéleményben az eszme, mely 1848-ban föltétlen diadalt aratott . . . Az országos rendek azonban maradtak kizárólag a védelem terén. Csak Nagy Pált készté szelleme a védelem terén túl, harczot folytatni azok ellen is, kik „magoknál a kiváltságoknál is kiváltságosabb szellemüek“ voltak. S ezeknek kifakadásra bő anyagot nyujtott azon országgyülési határozat is, mely az urbéri nemességet adó alá rendelé iratni. Tudva van, hogy ennek létrehozása leginkább Nagy Pál érdeme. E tárgyban ő minden szónoki és státusférfiui tehetségét s személyes befolyását felhasználta. Azonban talán maga sem tudta, s még az 1832-ki országgyülésen sem hitte, minő következményei lehetnek e határozatnak, melyet csak „az ősi alkotmány épségben tartása mellett“ akart életbe léptetni. A csekély anyagi eredménynek azonban nagyok lettek szellemi következményei, s ez által út nyilt a közös adózás elvének. Az adómentességben megtört az „una et eadem nobilitas“ eszméje, s csak a közös adózásban lehete ismét helyreállitva. E körülmény diadalt szerzett volna immár a közteherviselésnek a 48-ki tavasz eseményei nélkül is . . .

Egyébiránt az 1825-iki országgyülésen csak előbbi fényes politikai szerepét folytatta. Védte egészben a magyar kiváltságos alkotmányt s egyes ágazatokban élesen támadta meg az ősi rendszer kinövéseit, visszaéléseit. Ő eszközlé leginkább, hogy az előleges sérelmek összeállítva hozattak a nemzet elé. A pénzügyi viszonyokban készült fölterjesztésnek ő volt leghatályosabb szóvivője. S elragadó szónoklatai a magyar nyelv mellett lelkesedést ébresztettek az egész hazában. „És ezért — irja Széchenyi a „Kelet népében“ — adjuk meg, mi az istené, de adjuk meg azt is, mi e Nagy hazafié, ne tagadjuk meg tőle azon babért, melyet érdemle; hiszen nemzetiségünk megmentésében ő az első bajnok, s mely babér, ha ő többé nem lesz, bár akarjuk, bár ne, még akkor is fog zöldelni halántékai körül, mikor annyi közülünk már rég felejtve s örökre elsülyedve lesz a néma idők tengerébe.“ Egy kerületi ülésben, midőn Nagy Pál a nemzet nagyainak, hatalmas beszédében szemökre hányta nemzetiség iránti részvétlenségöket, az idézett sorok irója: gróf Széchenyi István, épen háta mögött ült. S talán e beszéd lelkesitő szavainak is volt némi része a nemes fölindulásban, mely az átvillanyozott közönség éljenzései közt megvetette a magyar akademia alapját. Széchenyi a kerületi ülésben rendkivülileg szót kért, s akkor tevé rögtönözve ajánlatát, mi aztán több lelkes követőre talált.

Az elszórt magok érlelésére kedvező lett az európai időjárás.

Az 1830-ki országgyülés nagyszerü eseményeknek tanuja volt. A párisi napok és a lengyel fölkelés itt-ott mutatkozó eredményeikkel, országos embereinkre ugy látszik erős benyomást tettek. Meg fog-e állhatni a régi magyar alkotmány, ha a mozgalom tovább terjed? s mi minden szolgáltathat most annak terjedésére hazánkban is alkalmat, anyagot? E kérdések komoly alakban merültek föl Nagy Pál lelkében is, s még óvatosabbá, rendszeréhez még inkább ragaszkodóvá tevék őt. Ugyanazon szellem ragadta meg lelkét, melylyel Pitt és Anglia több kitünő státusférfiai nem tarták kedvezőnek a 89-ki forradalom időszakát, reformokra nézve saját országukban.

Ugyanez időtájt benn gr. Reviczky kanczellár egyénisége reményeket ébresztett; de e remények hamar elaludtak ismét.

A József nádor és Reviczky közti meghasonlás azonban Buda és Bécs, a helytartótanács és udvari kanczellária, s a megyék és a kormány közötti viszálkodássá vált, s e viszálkodás a szabadelvü párt alig remélhetett megerősödésére vezetett. A két kormányszék ellenkező rendeletei közt majd egyik, majd a másik segedelmével, itt és amott, sikert szerezvén törekvéseinek, ezáltal, önmagához bizalmat, s müködésében alapot, tekintélyt és követőket nyert. Tanait pedig az országos rendszeres munkálatokból merité.

Már 1790-ben neveztettek ki országos bizottmányok, ily rendszeres munkálatok készitésére. Az akkori reformtörekvések ezáltal elégittettek ki. 1827-ben ismét ujabb küldöttségek bizattak meg, s 1832-ben már kilencz országos munkálatban rendszeresen tárgyalva volt minden országos érdek.

Nagy Pál ezekben semmi részt nem vőn. Akkor még az elnök nevezte ki az országos bizottmányokat s a nádor a 27-ki országgyülésen Nagy

Pál nevét ama rendszeres munkák készitői közül kitörölte. Ő a reformkérdésekkel ekkor kevesett törődött s váratlanul lepte meg a gyors nemzeti ébredés mely egyszerre más tért nyitott, más czélokat jelölt ki a magyar közpálya férfiainak. S ha 1825-ben az ősi alkotmány tulconservativ hivei által gyanusittatott, most más oldalról keletkeztek vádak ellene. Politikai szinváltoztatást vetettek szemére; holott csak körüle változott a világitás, melyben föltünt. A szemüveg lett más, melyen keresztül birálták; ő ugyanaz maradt, ki azelőtt volt. — E gyanura némi alkalmat szolgáltatott sokaknak azon körülmény, hogy Nagy Pál csak kevéssel azelőtt neveztetett ki gróf Pálffy Ferencz zárgondnokának. E kineveztetésben az apostasia jutalmát tekintették. Nem jutott eszökbe, hogy ha politikai működését Nagy Pál áruba akarta volna bocsátani, nem egy zárgondnoksággal kezdte és végezte volna hivatali pályáját. Ez állásra ő, mint gróf Pálffynak barátja, pártfogója, neveztetett ki. Ő volt ugyanis, ki az emlitett zár gondnokai s a kanczellária e tárgyban tett intézkedései ellen 1825-ben legerősebben kikelt s azért kineveztetése Pálfi részére némileg elégtételül tekintetett.

Kétszinűség soha sem volt sajátja; csak szellemének nem engedé azon emelkedést, azon magasabb röptet, melyet a közönség oly fényes múlt után nem ok nélkül várt volna. Nem kis szerencsétlensége volt, mint államférfiunak fennebb érintett szokása is, miszerint csak önmagából szeretett meriteni. A világtapasztalást, az emberi ismeretek, tudományok előhaladását, s az események és dolgok alakulását figyelemmel nem kisérte. A fejlődő korszellem nyomai nem igen voltak ő rajta észrevehetők. Igen keveset forgatta az érintett országos munkálatokat is. Ekkép ugyanazon rendszerrel, szándokkal, nézetekkel jelent meg a 32-diki országgyülésen, minőkkel a 1807-ikiről távozott. Az idők azonban nagyon változtak. Az ősi rendszert istenitő elvet: „extra Hungariam non est vita“ már akkor az országgyülési ifjuság a szinházban is kifütyölte. Átalános volt a reformok utáni vágy.

Ennyire változott körülmények közt természetes, ha Nagy Pált is elhagyta a népszerüség. Állása, viszonya követtársai irányában mindig feszültebb lőn. Politikai elveit, czéljait mindenfelől túlszárnyalák az ujabb eszmék, s szelleme sehogysem találta föl magát azokban. Még nagyobb meghasonlásba esett kedélye. Elkedvetlenült s végre elhatározá magát teljesen visszalépni a politikai pályától.

Bárhogyan vélekedjék valaki az iránt: vajjon szabad-e ezt tenni hazafinak? az elismerést senki sem tagadhatja meg Nagy Pál utolsó fellépésétől az 1840-iki országgyülés végén. A sérelmi bonyolódások veszélyezék az országgyülési tárgyalás minden eredményeit. Nagy Pál nem látván módját, hogy a baj kiegyenlitésére nézve Pozsonyban valamit sikerrel tehessen, Bécsbe ment, s ott, több honfi közremunkálása mellett, ő is minden tehetségét felhasználta a politikai elitéltek megmentésére, a nélkül, hogy ezt, az ellene szórt gyanusitások ellenében is dobra ütötte volna.

Ezután Nagy Pál eltünt a közéletből. Csupán egy vagy más megyegyülésen, leginkább Sopronban lépett fel olykor, s itteni kifakadásai rendesen valamennyi párt hibáinak felhordásából, dorgálásából állottak.

Teljes félrevonultságban találták őt az 1848-ki év nagy eredményei, melyekben már semmi része nem volt. Pozsonyban élt az agg férfiu, s 1857. márcz. 26-kán érte el a halál Bécsben, 80 éves korában. Tetemei a felső-büki sirkertben nyugszanak.

Halálakor alig tudta valaki, hogy ezen férfiu volt az, kihez Berzsenyi 1807-ben e lelkes felkiáltást intézé:

Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak országunk ragyogó gyülésén:
Ott merő Hectort s Kinizsit mutatál,
Itt Cicerónk vagy.

Ősz atyáink között fiatal korodban
Pálmaágakkal koszorús fejedre
A kitündöklő magas elme s lélek
Égi sugárt vont.

Nagy, midőn tündér paripádra szöktél,
Nagy, hazánk kormányvezető tanácsán.
Itt az érdempolcz! ez az égnek útja,
S régi magyar disz!

BUDAPEST.

Ha Páris, Bécs, Szentpétervár monumentális büszke palotákat mutogat azokon a téreken, miket századok előtt girbe-gurba utczák, ronda sánczok, tengerjárta fövényhalmok foglaltak el, azon nincs mit csodálkoznunk; volt nekik hatalmas pártfogójuk: a császár.

Ha Északamerika egyesült államaiban az ős erdők közepett csodagyorsasággal emelkednek elő ifjú óriás városok, azon sincs mit bámulnunk!; van nekik hatalmas pártfogójuk: a szabadság.

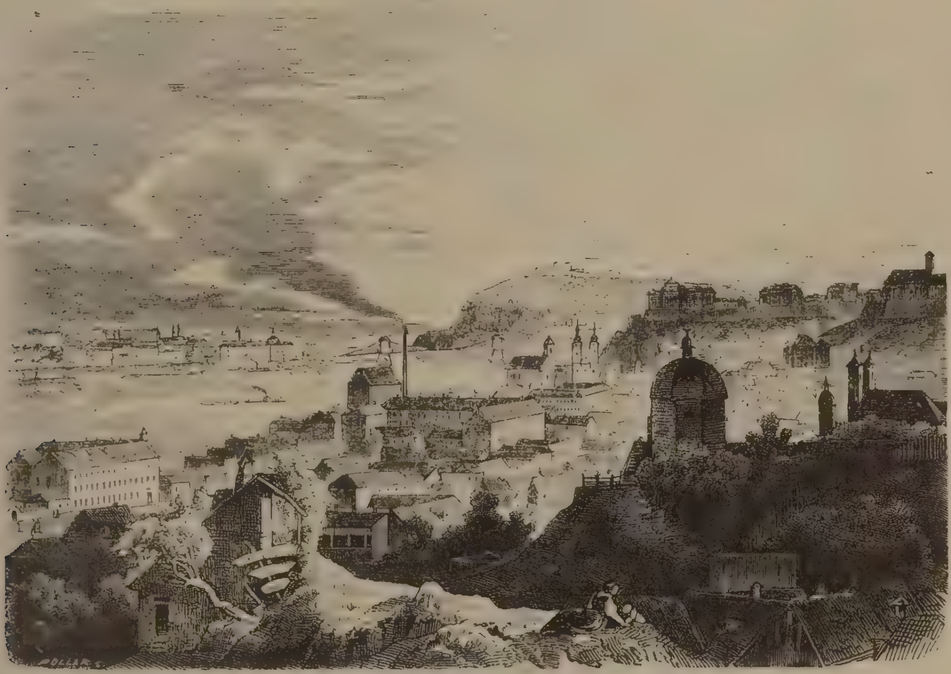

Budapest, a Rózsahegyről tekintve. — (Keleti Gusztáv eredeti rajza.)

De Budapestet nem pártfogolta sem császár, sem szabadság: ez a nemzeti életerőnek a müve, s mint ilyen, méltó, hogy egy kissé kérdezősködjék felőle az idegen, mert a nemzeti életerő hatalmas szellem ugyan, de szegény úr.

Száz év előtt volt Budapestnek együtt mintegy huszonnyolcz ezer lakosa, most van kétszáz ezeren felül; ebből Pestet illeti négy ötödrész.

Akkor volt Pestnek legszélső utczája észak felől a mostani Deák Ferencz utcza; hanem annak az oldalát nem képezték a sorban felállitott aranymüves boltok ragyogó „lát-tár“-aikkal, (szabad egy uj szót csinálnom? „Auslagkasten“ az eddigi „kirakat“ helyett, a mi mást jelent,) hanem formálta ez utcza oldalát egy becsületes palánk kemény fából, felül gúzszsal jól összekötözve, és a palánkon túl volt még egy mély árok, olyanforma, a minő most vonul végig Budavárosán, az „Ördög árok“, hasonló pokolbeli illattal. A kigyó-utcza helyén volt egy nagy mocsár, melynek fenntartásáról gondoskodtak ama gazdag rácz sertéskereskedők, kik ott tartották sertésfalkáikat. Ők voltak akkor az egyedül gazdag emberek Budapesten, a mit bizonyit az is, hogy az egész budai Svábhegyet nehány gazdag rácz kereskedő vette meg a kamarától társaságban, kerek summában 10 ezer forintért.

Kelet felől volt Pestnek köbányája, melynek maradványai nehány országúti puszta telken még most is láthatók, zegzugos párkányaikkal, szük lőréseikkel.

A nemzeti szinház helyén volt az ó török temető, és azon túl kezdődött a rákosi homoktenger, s nem lehetetlen, hogy épen a mostani országház helyén tarthatták ősapáink országgyüléseiket, melyeken még nem volt annyi baja a háznagynak a karzati jegyek osztogatásával, s a szónokoknak az acusticával, mint most.

A mi pedig a lakosság külső, belső arczulatát illeti, azt igen szépen és természethiven irja le a jó öreg Gvadányi „Peleskei nótáriusában"; külsejére nézve volt az franczia, angol, német; szellemére nézve pedig akármi egyéb, csak nem magyar. Még csak ötven év előtt is, mint ezt Vörösmarty beszélte nekem, úgy megbámulták azt, a ki az utczán magyarul próbált beszélni, s tértek ki előle, mint az ittas ember elől, a ki énekel; úgy hogy Vörösmarty és ifjú társai, ha szabadon ki akarták magukat beszélgetni szülötte földük nyelvén, a városon kivül (!) mentek, a Wurm-udvar helyén volt egy nagy posvány, annak a partjain sétálgatva, engedtek szabad folyást keserveiknek.

És most?

Nézzétek azt a palotasort, mely mint egy kiegyenesitett korona, a városok fejedelmévé koronázza az ország metropolisát.

Minden európai utazó elismeri, hogy Pest egyike a legszebb városoknak e világrészben.

Csak az hiányzik szépségeiből, hogy nincsenek meg azon kitünő középületei, a mik egy kormány székhelyét jellemzik, s nincs egy nagyobbszerü temploma, minővel annyi német kis város büszkélkedik. Pest egyházai a város nagyszerüségéhez igen kis mérvüek; egy olyan monumentális épitészeti remekmü, minő a kassai székesegyház, emelhetné az első tekintet megragadó méltóságát. A most épülő lipótvárosi dom némileg pótolni fogja e hiányt, csakhogy az is szomorú lassúsággal épül.

A leghatalmasabbak legkevesebbet tesznek Budapestért.

Mindent, a mi a földből kiemelkedik, a nemzeti életerő támaszt elő.

Megujul a mythosi mese, a hol Orpheus dalai éneklik össze a köveket.

A puszta, mocsárlepte Pesten megtelepedett nehány költő, iró, tudós, nemes rajongói kinevetett nagy eszméknek. Azok elkezdtek ábrándozni nemzeti nagyságról, nemzeti jövőről, nemzeti jóllétről; a költők siralmát megértették a haza törvényhozó atyjai, — a nemzeti életerő ébredezni kezdett, — a költők és tudósok után megtelepültek a politikusok, a politikusok után az úrirend, az úrirendet ide kisérte az ipar, s az ipar ide vonta a kereskedelmet; s a lant e közben egyre pengett, megzengé a honatyákat, a főrangú hölgyeket, hol magasztalva, hol elkeseredve, a dologtevő népet, s a tevékeny üzért; a lant beleavatkozott a nemzeti közügyekbe, papiron és szinpadról buzditott, s midőn a nemzeti életerőt serkenté, valóban sok követ összehordott Pest felépüléséhez.

Pestet az ország életszüksége teszi fővárossá.

Felülről érkezve a Dunán, ugy tetszik első tekintetre, mintha Pest gyárvárossá indulna alakulni, egyik toronymagas kémény a másik után emelkedik, a mik hétfői reggeleken, mikor a munkaidő beáll, egyszerre kezdve meg müködéseiket, hosszan elnyuló füstfellegeket pipáznak a város fölé. Hanem a mint a gőzös előbbre hatol, a gyárak elmaradnak, s kibontakozik előttünk a pompás dunasor, s a vén Dunát igába fogó lánczhid. A lánczhidat nemzeti részvényes társulat épitteté országos határozat következtében. A legelső négy emeletes palota, mely előtt megállapodunk, a szabadalmazott dunai gőzhajótársaságé. Még emlékezünk a legelső gőzhajóra, mely Dunánkon megjelent, a kicsi „Argo"-ra, s most már egész kéményerdőt látunk magunk előtt, teherszállitó hajók flottái közepett. Ennek a négy emeletes palotának az ura, a társulati igazgatóság ugyan maga Bécsben lakik, ámbár üzletének legnagyobb része Pesten van, s még községi adóját is pesti üzletétől nem Pest községének, hanem a bécsi várostanácsnak fizeti, mert igy rendelte azt Bach miniszter; hanem azért a négy emeletes palota mégis csak kénytelen volt itt Pesten felemelkedni. Mellette mindjárt a magyar tud. akademia palotája. Classicus épitészeti mü. Hát ezt ki emelteté? A nemzeti közérzület. Az adta össze áldozatfilléreit, inséges évek idején, mig egy millió lett belőle; a kormány csak annyi gondot fordit reá, hogy évenkint tizezer forintnyi adót elvesz a tudományok gyarapitására összeadogatott nemzeti tőkéből.

A lánczhiddal szemközt emelkedik ki a

paloták mögül a lipótvárosi basilika; lassan készül, de nagyszerü lesz. Ezt is a közszellem épitteti. Egy időben nagy sorsjátékot akartak az épitők rendezni a templom javára. A Schmerling kormány nem adott rá engedélyt.

A lánczhidon túl elsö épületnek tünik fel a gabona-csarnok. Ott van a távirda-hivatal, és a Lloyd szerkesztősége is. Mind a három nagy celebritás, s az ujabb korszükség vivmánya. 1849-ben az osztrák kormány százharmincz golyóval romboltatá össze.

Azután látjuk a városi vigadót, mely harmadéve épült fel egészen. A régit a Schwarzenberg kormány lövette halomra. Hanem az uj annál pompásabb, kivált belül, és nagyon sok pénzbe került — magunknak. A vigadó homlokzata szerencsére eltakarja keletről a leégett német szinházat, (ez az egy maga jószántából égett le,) északról pedig a város mintegy 2 millió forintnyi adósságát, a minek nagy részét a Bach alatti Conradféle magistratus gyarapitotta számunkra.

Emeli e palotasor diszét az idáig kiépitett szabályos rakpart, mely folytatva lesz az aldunasoron, mihelyt az igy nyert házhelyek elkelhetnek, miknek ára azonban jelenleg fölér egy ezer holdas uradalommal.

Az aldunasor diszépületeit berekeszti a roppant Ludoviceum-épület, melyet szintén nemzeti adakozás épitett, mely mint nemzeti tulajdon országgyülésileg nemzeti katonai növeldéül betörvényczikkelyeztetett, s 1849-ben három napra meg is nyittatott, azóta pedig a Bach, Schwarzenberg, Schmerling, Belcredi kormányok által a nemzettől elfoglaltatva, kormányi magánhasználatra fordittatik.

Innen forduljunk be az üllői-útra. Ott találjuk a füvészkertet, az Orczy-kertet, a Köztelket, tudományos, mulató és nemzetgazdászati közhelyeket. Ezek is a nemzeti közszellem épitményei.

Itt kezdődik most egy városrész, mely alig egy évtized alatt emelkedett első rangu jelentőségre: a muzeum környéke. A muzeum is nemzeti adakozásból épült. Colossalis épület, melyet a nemesi rendek, magukra kivetett adakozásból emeltettek; a körüle fekvő park is nemzeti adakozás terménye, a bekeritő vasrács szintén nemzeti adakozásból jött létre, a diszterem butorzatát magyar hölgyek adakozták össze, s a mi benne található, az mind a nemzeti közszellem gyüjteménye. A bécsi kormány még a házában talált régiségek legértékesebbjeit is el szokta vitetni a bécsi muzeum számára.

A muzeumot azonban most diszes paloták veszik körül. A gazdag főurak e helyet választák ki leendő megtelepülésük alkalmára, s itt látható az ideiglenes országház is. Valószinü, hogy tiz év alatt ez a hely lesz legelegansabb része a városnak. A gróf Károlyi Lajos által megkezdett s fia Alajos által bevégzendő épület páratlan leend egyideig költséges pompa tekintetében.

A hosszú ország-út és váczi-út sora egészen nagyvárosias tekintetet ad, valamint a kerepesi-út perspectivje is, s ennek házai közt eldugva megtalálja a figyelmes vizsgáló a magyar nemzeti szinházat. Ezt is a nemzeti közérzület épitette, és tartotta fenn sok ideig. Jelenleg ő felségétől is kap subventiót, melyet azonban a Schmerling-Zichyféle kormány évről évre meg akart szüntetni. Minő nagy hatása volt e kis szinháznak az egész város nemzeti életére, azt a közéleten kivül az a hosszú épületsor is tanusitja, mely azóta körüle jobbra, balra emelkedett a hajdani rozzant vityillók helyén. Ez épületnek, ugy látszik, saját gondviselése van, mert kiállt egy árvizet, egy százötvenfontos bombát, egy gázfelrobbanást, egy külső és belső tüzi veszedelmet és sok mindenféle igazgatóságot.

Legszabályosabb része Pestnek a Lipótváros, mely a kereskedők főhadiszállása, s határozódik az „új-épület“-en, melyhez nincsenek kellemes emlékek csatolva. Délfelé a pesti vaspályafő épülettömbje képezi a nevezetes zárkövet.

Pestnek kétségtelenül nagy jövője van még, s ha vizvezetéke, ha a Reitterféle csatornaterv lett dologgá fognak válhatni, az egész város arczulata ismét nagyot fog változni.

A testvérváros, Buda, kevés mondanivalót enged. Ez valódi kisvárosi óvatossággal halad előre. Fürdő-épületein, a polytechnicumon s a takarékpénztári épületen kivül alig zavarja más a jelen és a száz év előtti panorámák között való harmoniát. Nevezetes csupán a budai hegyen keresztülfúrt alagút, a déli vaspályafő s haladást tanusitnak a zugligeti és Széchenyi-hegyi nyári lakok, a mik többnyire pesti lakosok tulajdonai.

A budai királyi várlak azonban nagy győzelemmel fogná kiállani az összehasonlitást a bécsi várpalotával, mind külső meglepő helyzete, mind belső izlésteljes pompája által.

Most még csak egy talány érdekli az idegent: ama kerek tömör falköritvény a Gellért-hegyormon, hol egykor, bölcsebb korszak alatt, a csillagda helyisége állott. Mi lehet az ott? Nehéz rá megfelelni. Erősségnek nem erős, mert az újabb kor hadászati fogalmai szerint, egy a szomszéd hegyeket elfoglalva tartó ellenség előtt két óráig nem volna képes magát fentartani; azt pedig csak nem lehet elképzelni, hogy egy kormány csak azért épittette volna azt oda, hogy egyszer rosz kedvében tulajdon uralkodója legszebb városát onnan porrá lövesse. És igy megmarad ott megfejtetlen strategiai talánynak.

Adja az ég, hogy tiz év mulva Budapestnek ezen vázlatos leirása is az ócska curiosumok tárába legyen utasitható.

Jókai Mór.

TRENCSÉN VÁRA.

Ama vadregényes szikla-ormokat, melyek a rohanó Vágfolyam völgyét köritik, számtalan várrom koszorúzza. Ezen ős emlékek legnevezetesebbike kétségkivül, nemcsak kiváló történelmi multja és a többit meghaladó erőditményi nagysága és fontossága miatt, hanem regényes nagyszerüségénél fogva is *Trencsén vára,* melynek gyönyörü rajzát tájfestészeink egyik legjelesbike, Ligeti képe után, (mely Kubinyi Ferencz hazafias áldozatából az akademia tulajdona lön,) sikerült metszvényben veszik itt olvasóink.

A Vág völgyén fölfelé haladva, Beczkón túl kitágúl a szilaj folyam völgye, melynek szélein a hegyek mindinkább nagyszerü alakot öltenek, míg Kosztolna helységnél már magas, meredek sziklán büszkén tünik föl az erős, hatalmas királyi vár, messzeható hirére még romjaiban is annyival jogosultabb igényekkel, mert régiség, nagyság és erő tekintetében vele az ország kevés hasonló váromladványa mérkőzhetik. Eredetét a római korba Terentius nevével szeretik összekapcsolni, emlegetik szerepét a marahán nép idejéből; minket történelmünk atyja, a névtelen jegyző hitelesen biztosit, hogy őseink a honfoglalás korában már készen találták Trencsén várát, mely hóditmányuk egyik végörségét képezte, és az egész vármegye székhelyeül lön megállapitva.

Trencsén vára hazánk történetének első korszakától kezdve mindig kitünő szerepre volt hivatva. Már a XI-ik században, midőn Salamon király alatt a meghasonlás átka magában az uralkodó házban törve ki, dúlta a hazát, és Vratislav, a csehek fejedelme, a belviszályok árjaira számitva terveit, rohanta meg dúló seregével az országot, ellentállás nélkül hatolt a magyar birodalom tereire egész Trencsénig, melynél mint óriás gátkőben akadt fel diadalmas hada, és míg emitt sikertelen erőlködött utat törni, az alatt az Árpádok kibékülve, egyesiték ellene seregeiket, melyekkel gyors futásra kényszeriték a vakmerő szomszédot. Hasonló sorsa volt Trencsénnél 1069-ben Otto morvai őrgrófnak is. Nem volt szerencsésebb Trencsén irányában V. Henrik császár hadtársa, Svatopluk cseh fejedelem sem (1108-ban), midőn boszujában vad seregével az egész Vágvölgyet földúlta.

1241-ben a tatárjárásban Trencsén szintén érintetlen maradt; a dúló csordák azon vidéken Jasztrabje helységnél fölebb nem hatolhattak. Ekkor, valamint a hon alapitásától kezdve is, Trencsén mindig királyi vár vala; csak a XIII-ik század végén találjuk azt a hatalmas Csák nemzetség birtokában, midőn már Trencsénnek ura Csák Péter volt. Ennek fia a történelmünkben híres *Csák Máté,* a hatalmas nádor, Trencsénnek föispánja, felejthetlen hirre emelte Trencsén várát, melyből a Vág két partján a Dunáig lenyúló terjedelmes területen, a róla „Mátyus földé“-nek nevezett tartományszerü vidéken, a trónérti harczok szomorú korszakában függetlenül uralkodott.

Az Árpád-ház kihaltával a nő-ági utódokból többen küzdöttek a magyar koronáért. A szabadabb választást követelő párt élén János kalocsai érsek mellett trencséni Csák Máté, a nádor, állott, és ezek Venczel cseh királyt kinálták meg a koronával. A másik szintén hatalmas párt a római szék befolyása alatt az Anjou-ház sarjadékaért, Róbert Ká-

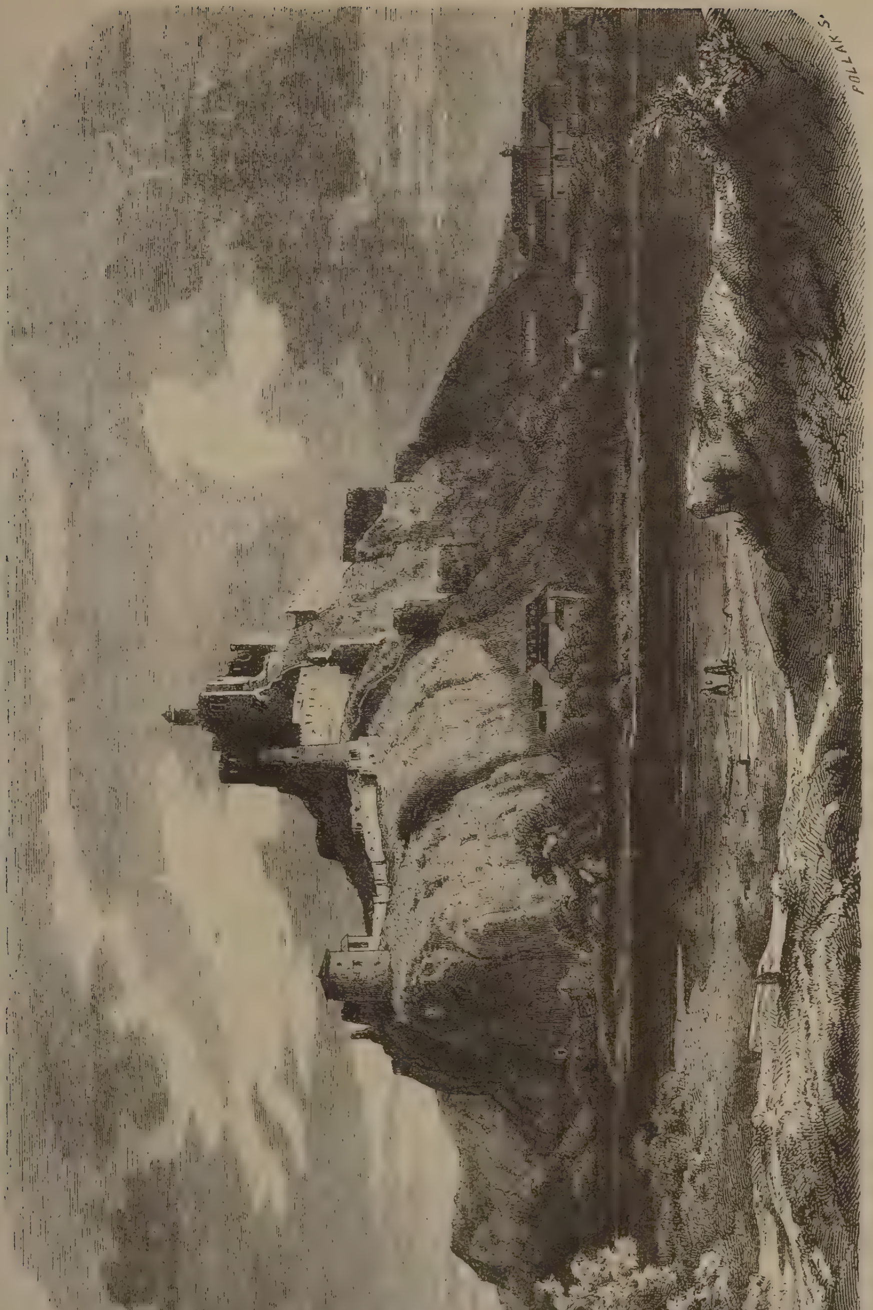

Trencsén vára.

(Ligeti olajfestménye után rajz. Keleti G.)

rolyért küzdött. Utóbb Venczel bukásával Csák Máté roppant birtokán teljes függetlenségre törekedett, sem Ottót, sem Róbert Károlyt királyául el nem ismerte. Ekkor kezdődtek az országban a viszály legszomorúbb eseményei. Máté Trencsén várától Komáromig és Hollóköig Nógrádban, és Visegrádig nemcsak földesuri jogokat követelt, hanem zsarnok önkénynyel fejedelmi jogokat gyakorolt. Omode nádor halála után pedig annak fiaival szövetkezve, az országnak majdnem egész felsö részét hatalmában tartotta, ugy hogy mig ő legyőzve nem leendett, Károly alig nevezheté magát teljesen magyar királynak. De jött végre a rozgonyi véres nap (1312. jun. 15-ke), mely legalább részben tetemes csorbát ejtett Csák Máté hatalmán, ki még ezután is Trencsénen kivül Komárom és Visegrád birtokában maradva, 1318-ig játszá a féktelen oligarcha szerepét, mig végre 1319. szept. 9-kén egy hosszu sorvadás kora 74-ik évében háborgó életének véget vetett. Eltemettetett Trencsén várában. (1815-ben Tódy János, gróf Illésházy István trencséni házmestere Trencsén várában véletlenül egy sirboltra akadt, és abban egy czin-koporsóra, melyet trencséni Csák Mátéénak tartottak. De az nem lehetett Csák Mátéé, már csak azért sem, mivel a hely, hol fölfedeztetett, Csák Máté koránál későbbi épitmény volt. Nevezetes azonban, hogy a hulla feje alatt egy vánkost leltek, telve komlóval, mely annyi idö óta is még illatát megtartá).

Csák Máté halálával Trencsén vára a koronára visszaszállt, magát a várost azonban Károly király csak az 1321. év nyarán ostrom következtében kapta meg.

1335-ben, midőn János cseh király és Kázmér lengyel király egymás közt Róbert Károly közbenjárása folytán az örökösödési jogra nézve kiegyeztek, a békeszerződés Trencsén várában köttetett meg ünnepélyesen. Róbert Károly halála után fia I. Lajos király alatt, ki Trencsénben gyakran időzött, Trencsén szintén királyi vár maradt, és várnagyok felügyelete alatt volt. 1362-ben fegyvergyár is állittatott föl, melynek emlékét a közel fekvö Hamri helység neve máig fenntartja. Ugyanez évben a IV. Károly császár és testvére János elleni hadsereg itt összpontosittatott; a következö évben pedig ezek irányában az elöleges békepontok e várban tárgyaltattak. Ez alkalommal IV. Károly császár egy góth stylü szentségtartóval ajándékozta meg Lajos magyar királyt, mely máig a trencséni egyházban öriztetik, érdekes vizsgálatul régészeink számára.

Nagy Lajos király uralkodása vége felé ezen várat pelsöczi Bebek György tárnokmesternek adományozta 1375. april 5-dikén kelt oklevelében, kivévén mindazáltal Trencsén városát, Illavát és Bellus helységet, melyek előbb szintén Trencsén várához tartoztak. Azonban ezen adomány csak időleges volt, mert már két év mulva (1377. nov.) Lajos király leánya, *Mária* Trencsénben adatott férjhez Luxemburgi Zsigmondhoz, és 1386. május 12-én Mária királyné férjének adományozta Trencsén várát és urodalmát. Zsigmond korában a hires Stibor, Bolondócz vagy Beczkó ura, játszá Trencsénben, mint annak kapitánya, szerepét (1396.); míg utóbb testvére, a másik Stibor, Erdély vajdája, magát Csák Mátéként trencséni grófnak és a Vágvidék urának nevezé. (1400.) Ha Mednyánszky adatai alaposak, ugy Stibor Zsigmond királytól adományilag is megkapta Trencsént azon szolgálataiért, melyeket Durazzói László ellenében szerzett; és mivel Stibornak csak leánygyermeke maradt, az adomány pedig csak férfiágra szólt, utóbb ismét a királyra szállott a vár és tartozéka, mely ezután rendesen a királynök birtoka lőn. A hussziták dulásai és tüzek okozta rongálások után országos rendelet folytán megerősittetvén, már 1434-ben Zsigmond király második nejének, Cilly Borbálának adta adományban; ezután 1439-ben Albert király kedveskedett vele szintén nejének, Erzsébet királynénak. Igy nyeré Trencsén sorban egymásután a trónon, vagy kormányon ülöktől birtokosait.

1445-ben Hunyadi János kormányzó Országh Mihály gondjaira bizá, és még 1454-ben is a Hunyadi nemzetség birtokában találjuk Trencsént, mig 1457-ben V. László király az özvegy Hunyadinéval, Szilágyi Erzsébettel kötött szerzödésben azon föltétel alatt bocsátja szabadon a letartóztatott Hunyadi Mátyást, ha a Hunyadi-ház a kezében levö Besztercze, Déva, Görgény, Belgrád, Sz.-László, Orsova, Trencsén és Oroszlánkeö várakat a királynak kezeibe visszabocsátja. Ez megtörténhetett. De egy év alatt a fogoly Mátyás magyar királylyá választatván, Trencsén is birtokába került, és midőn

1461-ben jegyesét Podiebrad Katalint a fényes követség Magyarországba kiséré, a nemzet szine Trencsénben várá be a jövendő királynét, és ott fogadá fényes pompával és ünnepélylyel, melynek emléke máig fenmaradt.

A Hunyadiak korszakában a Szapolyai nemzetség jutott e vár birtokába. Az ügyes hadvezér Szapolyai István fontos szolgálatai jutalmául nyerte 1475-ben azon királyi adományt, mely öt Trencsén és Zucha várak és a gradnai kerület urává tette a kiváltás idejéig, mely 15,000 aranyforintra határoztatott. Szapolyai István utóbb nádorrá lön, és fölhasználá állását, hogy a fejedelmi birtokot megtarthassa; e czélból 1490-ben II. Ulászló királytól is kieszközlé a Mátyás királytól nyert beiratos adomány megerősitését, mely után nemcsak Trencsén várát, de a várost is még jobban megerősitteté. És e korból származtatják azon nevezetes mélységü várkútat, melyet állitólag Szapolyai három évig vágatott volna török foglyok által, és melyről alább szólandunk. Szapolyai Istvánnak 1499. decz. 25-kén Pápán történt halálával özvegyére, Hedvig tescheni herczegnőre szállt Trencsén vára, hol 1512-ben jegyeztetett el Szapolyai Borbála Zsigmond lengyel király részére. A mohácsi vész után Istvánnak fiában, Jánosban a magyar trónra jutván a Szapolyai-ház, 1527-ben Oroszlánköi Miklós kapitány hüségére bizatott Trencsén vára, mely már előbb ostromhoz felszereltetett. Volt is reá szükség. János király szept. 27-én Tokajnál csatát vesztvén, Lengyelországba vonult sógorához, mig az ellenkirály I. Ferdinand magát az országban megfészkelni igyekezett. Győzelmes serege előtt Trencsén sem maradhatott soká érintetlen. Már 1528-ban május végén Ferdinand hadvezére Kazianer fogta ostrom alá a hires erődöt, Baracskay és Kozár alparancsnokok mellett. Az ostrom és védelem egyaránt erélyes és hősies volt, mig végre tüz boritá el a várost és a vár épületeit, és a lőpor-torony is a légbe röpült. Ekkor Szapolyai hívei a várat feladák Baracskay Pálnak és Kozár Benedeknek. Junius 24-én 14 pontba foglalt föltétel alatt köttetett meg a feladási szerződés, melynek eredeti példánya Trencsén város levéltárában található. Junius 30 án hagyá el a védő őrsereg az elpusztult, szétdúlt romokat, melyek ismét felépittettek ugyan, de Szapolyai Trencsént többé nem látta.

I. Ferdinand 1534. november 11-dikén Trencsént Zucha várával és a Vág mindkét partján elterülő környékkel bethlenfalvi Thurzó Elek országbirónak és nejének Székely Magdolnának adá zálogba, a midőn is a várat Thurzó Elek mostoha veje gr. Salm Miklós vette gondjai alá. Thurzó Elek 1543-ban meghalván, még azon évben özvegye ormosdi Székely Magdolna (ki előbb Széchy Tamás neje volt) a vár birtokába beiktattatott. De 1548. okt. 14-én már leánya Széchy Margit, Salm Miklós neje Trencsént tartozékaival együtt I. Ferdinandnak visszaadá, melynél fogva az 1549. jan. 22-én a király kezébe visszakerült. 1560-ban Széchy Margit második férje, gróf Arco Péter ismét zálogba nyerte és abban 1564. nov. 15-én neje és leányai Miksa király által 12 évre meghagyattak. Arco Péternek Széchy Margittól egyik leánya férjhez menvén báró Lobkovitz Popjel Lászlóhoz, 1573-ban ez birta a zálogos uradalmat, mig ettől 1582-ben Trencsén az összes uradalmakkal, s a bán-i uradalommal és surányi jószággal együtt zálogképen, de királyi beleegyezés mellett ghimesi báró Forgách Imrére és ennek nejére Zrinyi Katalinra háramlott, kik abba 1584-ben be is iktattattak. Végre 1593-ban Forgách Imre Trencsén várát a fölebb előszámlált birtokokkal együtt átruházta a hires Illésházy István főkomornokmesterre, azontúl Trencsén örökös urára, kinek nemzetsége változatos viszontagságok mellett is megmaradt annak birtokában az utolsó Illésházy-ig, kitől legvégre vétel utján 1835-ben a nevezetes középkori vár uradalmával együtt báró Sina Györgyre szállt.

Az Illésházyak uralma alatt is nem kevés viszontagságot látott e vár. 1599. év öszén a törökök a pöstényi fürdőig felhatolva, és onnan foglyokat ejtve, Beczkóig és Trencsénig mindent feldúltak. A nagy, tehetségdús Illésházy István, ki 1594. márcz. 30-án trencséni grófi czimet nyert, 1600. febr. 21-én a Trencsén-várról és Bán, Zucha és Surány urodalmakról és jószágokról nyert adomány-levélben Trencsén-vár örökös ura és azon megye örökös föispánja czimét is megkapta; azonban a kegyelem nem sokáig tartott, már a következő évben gyanúba esett a jeles férfiú, és Rudolf királytól kemény szemrehányó levélben feddetett meg, 1601. decz. 21-én pedig fölségsértéssel vádolva, a királyi ügyész által a legközelebbi országgyülés elé idéztetett. Ezenkivül Bécsben egy császári biztosság formaszerint perbe voná öt, de Illésházy barátilag jókor megintetvén, titkon Bécset odahagyá és Trencsénben kincseit és drágaságait összeszedve, Lengyelországba menekült, hol a krakói palatinusnál baráti menhelyre talált.

Míg Illésházy künn biztosan nyugodott, honn ellene a számüzetési itéletet Istvánffy Miklós alnádor kihirdeté. (1603. márczius 14.) Javai elkoboztattak (1604. jan. 5.) és Rudolf császár a trencséni várat, Bán, Surány és Likavával együtt bécsi nagykereskedöjének Henkl Lázárnak adományozta. De ezenközben az országban az elégületlenségnek régóta hamu alatt izzó tüze lángra lobbant; a felkelök vezérének Bocskai Istvánnak hadai, mint özön, nyomultak elöre. A diadalmas sereg egy osztálya Zmeskal, Nagy, Bartakovich, Kovács, Zudar és Ujházy kapitányok alatt, úgy a hajdúk kapitánya Belosicz (1605. máj. 17.) Trencsén megszállására és ostromára sietett. A várat csekély örséggel, mintegy 40 katonával Hofkircher védelmezé, de ez csak kevés ideig volt tartható, és jul. 1-én már a Bocskayak kezében volt Trencsén, melynek visszaadása által Bocskay Illésházyt maga részére hóditotta. Illésházy az erdélyi fejedelemnél majdnem határtalan befolyással birt, és az ö tanácsának köszönhetö, hogy Bocskay diadalait a nagy horderejü bécsi békekötés koszorúzta; söt Illésházynak tulajdonitják Mátyás föherczeg trónra jutását is. Erre vonatkozólag egy adomaszerü adatot is regélnek: hogy Mátyás föherczeg a nagybefolyásu és ügyes Illésházynak ily rövid levelkét irt volna: „*tégy meg királynak, én megteendlek nádornak.*“ Az bizonyos, hogy mindakettö megtörtént. Illésházy Trencsént és többi jószágait valamint Bocskaitól visszakapta, ugy azokba 1606-ban Mátyás föherczeg mint kormányzó által is visszahelyeztetett (1606.) Visszanyeré örökös föispáni méltóságát is, 1608. nov. 17-én pedig (a protestánsok közül mint elsö) nádorrá választatott. Azonban a következö 1609. év máj. 5-én gyermektelenül meghalván, Trencsént és egyéb javait unokaöcscse Illésházy Gáspár öröklé, ki 1609-ben báróvá, 1621-ben gróffá és az Illésházy családnak tovább terjesztöjévé lett.

1622-ben Trencsén vára a Bethlenféle támadás alatt Révay Péter koronaörrel együtt a szent koronának három havig szolgált menhelyül. Valamint Bethlen alatt ugy 1663-ban a török alatt is Trencsén a dúlásoktól megmenekült. Súlyosabb sors érte Trencsént a Rákóczy-fölkelés idejében. Már 1703-ban kurucz csapatok ostromlák. 1704. febr. 14-én Bezegh Imre kurucz vezér elfoglalta és máj. 3-ig megszállva tartotta. 1707-ben ismét a kuruczok ostromlák, és annyira szorongaták, hogy az örség élelméböl kifogyva, eb, macska, egér s más efféle húsra szorult. Végre nevezetessé tette Trencsén várát az 1708. aug. 3-án közelében vívott trencséni ütközet, melyben Heister a kuruczokon érzékeny diadalt nyert, 30 zászlót, 10 ágyút ejtve tölük zsákmányul.

Még a mult század közepén az örökösödési háboru kitörésekor, 1742-ben Mária Terézia királyasszony rendeletére Trencsén várának gyengébb déli oldala a felsö sziklagerinczen jelentékeny eröditésben részesült; de 1782-ben már elveszté a császári királyi katonai örséget, és rövid nyolcz év mulva 1790. jun. 1-én egy pusztitó tüzvész a végsö csapást mérte az ösi emlékre, mely azóta pusztuló rommá változott.

Egyik legnevezetesebb hagyomány e várkastélyban a még most is fennálló, borzalmas mélységü kút, melynek mélységét Mednyánszky 76 ölesnek, Kerekes mintegy 40 ölesnek irja. Ez utóbbi szerint e kút a várral egykoru, legalább nem tehetö fel — ugymond — hogy annyi királyi lakó és tehetös várúr azt már elöbb is nélkülözhette volna. Mednyánszky szerint, mondailag e kútnak forrását a mindenható szerelem hatalma idézte elö. Midön t. i. egykor Szapolyai István a törökök ellen viselt egyik portyázásból hazatérne, gazdag martalékot hozott elökelö török foglyokban Trencsén várába. Különösen feltünt a rabok között, s kellemével és méltóságával mindent fölülmult egy dús, elökelö töröknek leánya, ki iránt még rabtársai is tisztelettel viseltettek, s ki aggodalmas esengései folytán a vár asszonyának hölgyei közé vétetett föl. Nem sokára megnyeré a büszke herczegnö kegyét, mit, mivel ritka szerencse volt, irigyeltek is, és a mi mégis kimondhatlan fájdalmak csiráját hordta magában. Szapolyai óriási eröket hozott mozgásba, hogy e várat oly védelmi állásba helyezhesse, mely által bevehetetlenségének hirét megállapithassa. És mindent megtehetett, — csak egyet nem birt sem épitészeinek találékony elméje, sem az ő heve és vasakarata eléállitani, t. i. vizet. Zsémbes boszusággal gyakran panaszkodott e hiány miatt, melyet szivesen tonnaaranyon vásárlott volna meg, ha aranyakkal a kemény szikla megkérlelhető lett volna. Egy napon épen a tett épitkezéseket tekinté meg, midőn török kereskedők jövetelét jelenték neki, kiknek főnöke a vár urával kivánkoznék szólani. Omár, — igy nevezé magát a főnök — nemes, büszke tartásu szép férfi, kinyilatkoztatá a grófnak, hogy hatalmas török családok által van kiküldve, a hozzájok tartozók fölkeresésére és rabbilincseikből illő váltságbéren kimentésökre, tetszenék tehát a grófnak a sarczot (váltságdijt) megszabnia. Kevésbbé nyersen, mint egyébkor, viszonzá Szapolyai: „Ha a sarczon megegyezhetünk, miattam legyenek szabadok a foglyok, kivévén azokat, kiket udvari embereimnek és jobbágyaimnak ajándékoztam, mivel azokról már nem rendelkezhetem.“ Ugyanez lenne az eset egy rableánynyal is, kit a herczegnő (Hedvig) magának kiválasztott és nagyon megkedvelt. Láthatólag megindultan kérdezösködék Omár a rableány neve után, s midőn Fatimét nevezték, rimánkodva esengett, hogy láthassa, s midőn az megjelent, minden szinlést elfeledve, halottnak vélt és ismét föltalált szerelmesének karjai közé rohant. Omár, a legelsö pasák egyikének fia, és maga is már dicsőséggel koszorúzott vezér, Fatimét, a jegyesét, egy város ostrománál veszté el, melybe Szapolyai fegyveresei már bevonultak, s egyedül az ö természet fölötti erölködései által verettek ki ujra. De jegyese fogolylyá lőn. Roppant volt az összeg, melyet Omár Fatimeért igért. De Szapolyai közönyös maradt; nejének, a herczegasszonynak kedvencze nem eladó. Kinos gyötrelmében Omár a gróf lábaihoz borult, s ekkor Szapolyai boszankodva mondá: „idézz ki e sziklából vizet, mert elöbb keblemből sem idézhetsz elé könyörületességet.“ — „És ha a követ meglágyithatnám“ — mond Omár. — „Ám legyen, ha sikerül, — viszonzá Szapolyai — legyen Fatime és valamennyi fogoly sarcz nélkül szabad.“ — Omár hirtelen fölemelkedék, és a grófnak nyujtva izmos jobbját, kérdé: „adod-e nemesi szavadat?“ És Szapolyai oda nyujtá kezét, megerösitvén szavát, melyet sem mint barát, sem mint ellenség soha meg nem szegett. De a török is megesküdött, hogy Fatimét kiszabaditja, vagy életét is ott hagyja, — és jó kedvvel fogtak társai a kútásáshoz, melynek sikerülte öket szabadságba és hazájokba juttatandja. Csak roppant ütéseknek engedett az aczél-kemény szikla, és gúnyolni látszék a balga vállalatot, melyen a vakmerők hasztalan meritenék ki erejüket. A kemény ellentállást Omár — a szerelem és remény által ösztönöztetve — tántorithatlan türelemmel ostromlá, és a munkások hanyatló erejét szóval, példával, igérettel és jutalommal fokozgatá, ébreszgeté. De miután egy nap a másik után hasztalanul mult el, söt már három — öröklétnek látszó év is elrepült, és a hihetlen mélységre kivájt üregben még nem volt *viz:* akkor Omárnak is hervadozó testében megfáradt bátorsága, ereje fogyatkozni kezde, és súlyos betegségbe esett. A gondoskodók ápolása nagy bajjal tartóztatá fel az elválni készült lelket, midőn hirtelen szokatlan örömzajongás: viz! viz! dicsértessék az Allah! kurjongatások tölték be a várkastély terét, mely örömzaj gyógyitó varázszsal hatott a szerelmesekre, kik Szapolyai által — teljesülve lévén legforróbb kivánsága — királyi módon megvendégeltetve és megajándékoztatva, hazájokba tértek.

Ez tehát Trencsén várában a szerelmesek kútja, ama nevezetes kút, melynek mélyéből a kristálytiszta viz felbugyog, és a szomjast felüditi. oly emlékjel, mely az egyiptomi kúpokkal mérközhetik. Közel hozzá azon helyiség van, mely a megye fegyvertárául szolgált. Ép még a porkoláb lakása is. Ezeken kivül minden romokban hever, melyek közt számtalan kölapon a Thurzók, Forgáchok és Illésházyak czimerei és felirásai porlanak.

A várkapun kivül, de még védmüvekkel körülfogva, hegy közepén áll a régi anyatemplom, melynek birtoka fölött egykoron a katholikusok és evangelikusok versengettek. Ennek történelmi nevezetessége egy oldalkápolnában rostélyzattal elzárva az Illésházyak sirboltja, hol a többi emlékek közt Illésházy Györgynek életnagyságu alabástrom-szobra, neje Thurzó Ilona által állitva, mint a szobrászat sikerültebb müveinek egyike, megtekintést s figyelmet érdemel.

Nagy Iván.

TRAJAN SZIKLAFELIRATA.

A ki az alsó Dunát a galambóczi vártól Orsováig nem látta, ez óriási folyó legszebb, legbámulatosb részének élvezetétől van megfosztva. Valóban, a mi csak valamely vidéket az utazó elött — legyen az tudós kutató vagy üzletében járó-kelö iparos — festöivé, vadregényessé, borzasztóan széppé és igy elfelejthetlenné tehet, az mind együtt található az emlitett vonalon, és azért, legyen bár az idö zordon, nyilaljon le a déli nap sugara a hajóra, vagy essék az esö szakadatlanul: az útazók egész csoportja mégis fennmarad a fedélzeten, hogy az annyiszor látott természeti szépség gyönyöreit ujból és ujból élvezhesse.

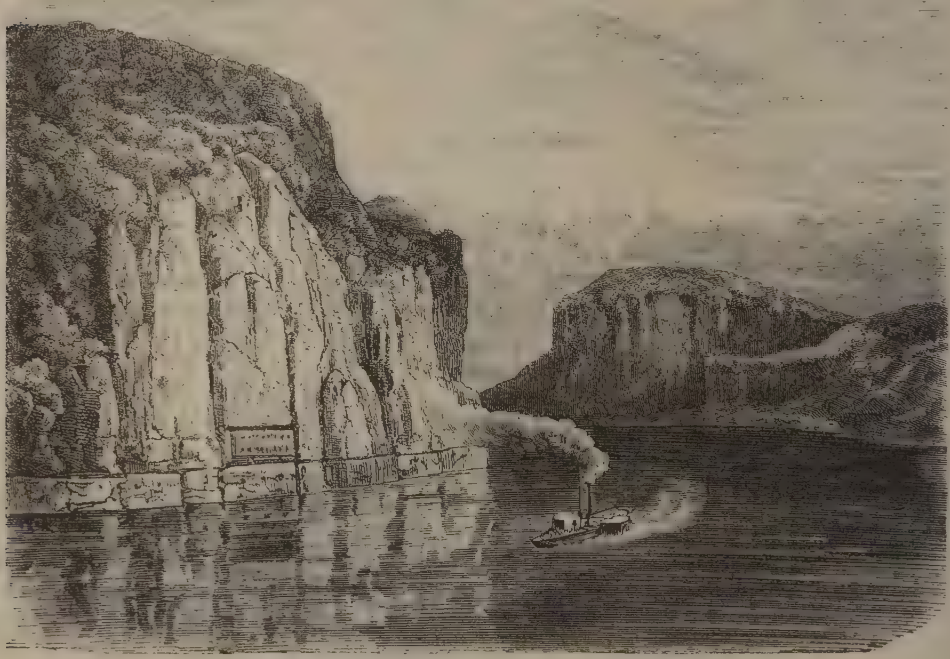

Traján utja az Al-Dunánál. — (Keleti G. eredeti rajza.)

A ki az elragadó jelennek perczei közt a multra is vissza szeret gondolni, meg van győződve, hogy ez óriás, sok veszélye és akadálya, forgói és a viz alatt rejlő sziklacsúcsai által egyrészt borzadályossá, másrészt majdnem járhatlanná vált sziklaszoros közt az embernek hajdan repülnie, usznia vagy a fürge gyíkok módjára a meredeken függélyes sziklafalakon csúsznia kellett; — alól a viztükrénél nincsen annyi hely, hogy egyes ember, még kevésbbé az igavonó marha lépteit biztosithassa.

És mégis azt látjuk, hogy a mindent foglaló, mindent bitorló ember itt is uralkodott a legyözhetetleneknek látszó, minden nyomon halállal fenyegető természeti akadályokon. A jobb oldalon — partnak nem lehet az égig emelkedő sziklaszoros falait nevezni — több mint 18 század elött Tiberius kezdett egy utat törni, melyet mintegy 80 év mulva a Dáciát elfoglaló, dicsö Traján császár bevégzett. Ezen út mai nap is bámulásunk méltó tárgya. A balon pedig a halhatatlan Széchenyi István örökité meg nevét, hazánk és a világ kereskedését elömozditó müve által. — A római útszalag már hanyatló félben van és többé nem használtatik; sok helyen csak a sziklába vésett gerendatokokban, a bámulatos kitartással kivágott sziklafolyosókban maradtak fenn nyomai; mig dicsöült hazánkfiának az idövel daczoló müve, a XIX-dik század megsemmisithetlen remeke, egy lelkes, összeköttetéseit terjeszteni kívánó nemzetnek erélyéről fog az utóvilág előtt tanuskodni.

A hóditó császár nagy müvéből, a *Traján hidjából* csak a két parton álló hidfők maradtak fenn romjaikban, és hirdetik hajdani nagyszerüségüket. Maguk a dunai pillérek, számra huszan, csak a legsekélyebb vizállásnál, mint a tiszta viztükrét zavaró foltok, láthatók. E nagy mü keletkeztét, befejezését, teremtőjét semmi emlékkő, semmi, reánk maradt felirás a helyszinén nem bizonyitja. Maga a romladozó, vagy inkább erőszakkal rombolt fal, az emberi vandalismussal épen ugy, mint a lég befolyásival daczoló, nagy tégláival, maga magának egyedüli, legbiztosb, legtartósb emléke. A téglafeliratokból csak azt olvashatjuk ki: hogy itt a COH· II· HISP·=Cohors II. Hispanorum, és a . . H·I·C·R·E=Cohors I. Civium Romanorum Equitata tanyázott, az épitési anyag készitésében résztvett, és a két partot ezen, ma már eltünt világcsoda által összeköté.

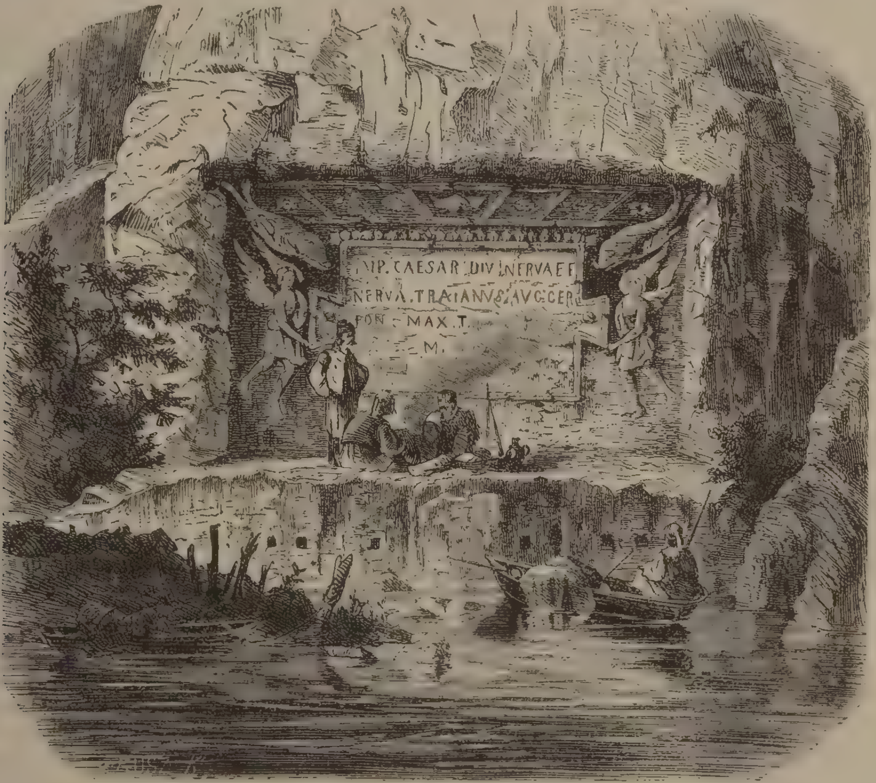

Traján táblája. — (Rajz. Greguss János.)

Sokkal biztosabbak adataink a *Traján jobb-dunaparti utjáról.* Erről kétségtelenebb adataink vannak, mint azon számos alduna-vidéki római utakról, melyeket joggal, jogtalanul a vállalkozó császárnak tulajdonitanak. A gőzhajók müvelt kapitányai szivesen adnak felvilágositást az érdeket tanusitó utazónak, söt magam oly szerencsés valék a mult nyáron, hogy a kis gözös előzékeny parancsnoka oly közel vezette hajóját a sziklafalakhoz, hogy azokon nemcsak az egyenes vonalokban fekvő négyszögü lyukakat tökéletesen láthattam, hanem az alig nehány lábnyira a Duna fölött elvonuló utat is szemlélhettem.

Akármily nagyszerünek is lássék azonban a kétezer éves távlatban a merénylet: itt a viz tükre fölött, a támaszt nem nyujtó sziklába falifecske módjára utat vágni: — mégis eltörpül ezen egész vállalat, ha Széchenyinek egyátalán egyenlő szélességü, deszkasimaságu, roppant sziklafalakba támasztott és védett, egész hegyfokok fölvettetése által biztositott országutjával összehasonlitjuk. Mennyi tér a multnak a jelennel való összehasonlitására! Kétezer év óta halad itt ugyazon két meredek oldal között az örök *DANVVIVS,* mai nap épen ugy, mint akkor, kábitó zúgással, dühében tajtékozván, hömpölygeti hullámait a világhirü *Vaskapu* felé.

Hogy ama római sziklautat a Duna mentében Tiberius császár kezdé: tanusitják a Poljetin közelében látható sziklafeliratok, melyek közt a legépebben fennmaradott arról tudósit bennünket, hogy Tiberius császár alatt, mai időszámitásunk szerint a 29-dik évben, a LEG $\overline{\text{IIII}}$ SCYTH ET V MACED, azaz: a negyedik *szittya* és az ötödik *macedoniai* legió készité. A másik két emléktáblának csak nyomai láthatók, de hogy ezen utra vonatkoznak, a moesiai katonák (MILITES MOES.) emlitése bizonyitja.

Ezen, itt-ott szélesbedö utnál sokkal merészebb a *Traján utja,* mely nagy erőfeszitéssel a sziklába vájatván, a partnak használását és az élelmi vagy kereskedöi hajóknak felhuzását, az igen veszélyes örvények közelében tetemesen elösegité.

Az ut maga csinos tájképünkön (10-dik lap) fekete vonallal van jelölve a Duna vize fölött, az itt-ott alatta feltünö sötét pontok pedig a karfák támpontjai. Nem hiszem, hogy a régi ut 5—6 lábnál szélesebb lett volna, s igy a gerendák, — melyeknek alkalmazását az itt közölt ábrán láthatjuk, nem annyira, mint sokan vélik, az utnak igen gyarló és hamar romladozó szélesbitésére szolgáltak: hanem, mint természetesbnek és igen valószinünek látszik arra: hogy a keskeny és szédelgősen veszélyes helyeken a kartámoknak, melyek oldalnyomás által a hatalmas sziklafalhoz szorittattak, biztos talapjaiul szolgáljanak.

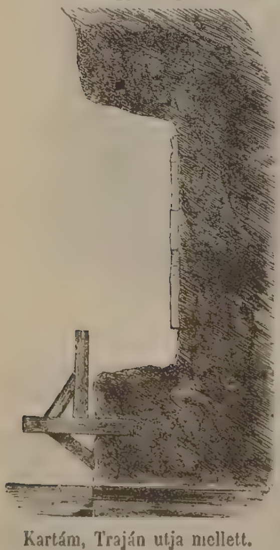
Kartám, Traján utja mellett.

A mieinknél keskenyebb római szekerek, vagy a vontató lovak vonalának az ut igy is elég széles volt, s minthogy ezen kivájt sziklafolyosók ugyis csak rövidek, a kitérő helyek kétségkivül a völgyeletekben, vagy az itt-ott lassankint emelkedő lejtőkön lehettek.

Az ös kornak ezen müemléke tehát már magában is érdekes; de mi elöttünk még becsesebbé teszi azon sziklafelirat, mely a nagy munka tervezöjét örökíti, keletkezése idejét — nem ugyan évszámok által, mint mai nap szokás, hanem a császár tiszti évei által meghatározza.

A termő sziklába vésett feliratok egyáltalán a ritkasághoz tartoznak. Hazánkban egyet emlitenek Csákvár táján, de azt nem láttam; a másik állitólag Trencsén vára alatt, egy sziklán van, és a vár épitöjére, *Terentius*-ra vonatkoznék, de ez gyanús — alkalmasint oly viszonyban van a várral, mint *Piso* Pisoniummal, *Sempronius* Sopronnal stb., azaz a mult századbeli archaeologiai botlásokhoz, és minden ágra, tehát a feliratokra is kiterjeszkedö hamisitásokhoz tartozik.

Azonban ezen utvonalon már hármat láttunk Poljetin mellett; egy pedig feljebb az Ujpalánkával szemben fekvő *rami* várnak sziklájára, fedett helyen van vésve, és azt hirdeti, hogy az e tájon állomásozott LEGVIICLPF, azaz: LEGio VII CLaudia Pia Fidelis zászlóaljától I.O.M. az Istenek apjának, Jupiter Optimus Maximusnak van szentelve.

Mindezen feliratok csak egyszerü vonalkeret közé foglalvák; de a *Traján* tiszteletére készült tábla valódi emlékszerü mü, a halhatatlan császárhoz méltó emlék. A tábla fülkében áll, melynek rézsutos oldalfalai a tért magát tágitják. A kettös keretü lap, római divat szerint, ugynevezett fülekkel van ellátva, és ezekben a faragott szegek fejei a tartó, lebegö geniusokat feleslegeseknek teszik; azok itt csupán czifrázatul szolgálnak. A két oldalról lefelé tartó, a müemlékeken igen gyakran előforduló delphinek, a vizi kereskedésnek, életvidorságnak, és egyáltalán a boldogságnak jelvényeiképen igen helyesen alkalmazvák, mig a mennyezet hét mélyedő cassettében, középett repülö római sast, a hat többiben pedig hatszirmu rózsákat tüntet fel diszitményül.

Magát a felirást ugy adjuk, mint ezt a legujabb, legtekintélyesb régészek megállapiták és kiegésziték:

IMP.CAESAR.DIVI.NERVAE.Filius
NERVA TRAIANVS.AVG.GERM.
PONTIF.MAXIMVS.TRIB.POT.$\overline{\text{IIII}}$
PATER.PATRIAE.COS.$\overline{\text{III}}$

MONTIS..L..II. AN.....BVS
SVP..AT.....E....

A fennebbi TRIBunicia POTestasnak és a COn Sulatus IIII-ik évei épen 101 évre esnek Krisztus születése után s igy ezen felirás 1766 éves.

Az utolsó két sort nehéz magyarázni; mert épen a tábla fülkébe való helyezése és az idők viszontagságai elleni védelmezése arra csábitá a szerb halászokat, hogy ezen, miveltségi szempontból szent helyet, mint az oláh pásztorok a demsusi — rómainak vélt — templomot tüzhelynek alkalmas hajlékul tekintsék, mi által a kő egész alsó része az olvashatatlanságig bekormosodott. De az olvasás nehézsége annál nagyobb ösztönül szolgált két bécsi tudósnak. *Arneth*, a császári régiségtár volt igazgatója igy olvasá:

MONTIS ET.FLVVII. ANFRACTBVS
SVPERATIS. VIAM. PATEFECIT;

azaz: legyőzvén a hegy és a folyó tekervényeit, utat nyitott; *Aschbach* bécsi egyetemi tanár pedig:

MONTIS ETFLVVI DANVBI RVPIBVS
SVPERATIS VIAM PATEFECIT;

azaz: a hegy és a Duna folyó szikláit legyőzvén, azaz mellőzvén, utat nyita. Ezen utóbbi olvasás kevésbbé feszesnek látszik. Melyik legyen azonban az igazi magyarázat, ki fog tünni, ha a falat szennyétől megtisztitva, a rejlő betüket ismét feleleventhetjük. Talán megengedi az Isten, hogy az annyiszor töredékesen ismertetett, világhirü felirat kiegészitése tavaszkor egy magyar archaeolognak sikerüljön. *Rómer Flóris.*

A GYULAFEJÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ.

Minden századnak megvoltak eszméi, uralkodó szellemét müveiben örökiteni mindegyik megkisérlette.

Nagy horderejü szereplésében, következményeiben: a vallásosság eszméje; de legdicsőbb emlékei, hagyományai, müveiben, melyek előtt ma is áhitattal állunk meg, bámulva a lelket, melyet egy eszme ily nagyra ragadhatott, bámulva a kezet, mely ez eszmének életet adott.

E vallásos szellemnek Erdélyben legkiválóbb müve a gyulafejérvári székesegyház.

Nagybecsü ez, akár a honfi, akár a mübarát előtt. Lelkünket megragadja történelmi multja és mübecse által egyaránt. Falairól egy szebb, dicsőbb kor tekint le a vándorra.

E templom, mint az erdélyi püspökség széktemploma sz. *István*ban tiszteli alapitóját. Gyula, a szent István keresztényitési reformjai ellen föllázadó erdélyi vezér kincseiből épittetett. De sokáig nem zenghetett benne a hálaének: 1241-ben pusztitó ár lepvén el Magyarország tejjel-mézzel folyó téreit, dühét a székestemplom is érezte. *Roger*, a tatárfogságba jutott s onnan kiszabadult nagyváradi kanonok, siralmas énekében siralmas képét nyujtja Gyulafejérvárnak, a tatárok általi elpusztitásában; azt irja, hogy mikor nagy bajjal Gyulafejérvárba ért, ott egyebet nem lehete találni, „mint a megöltek csontjait és fejeit s az *egyházak* és paloták szétdúlt és ledöntött falait, melyekre rászáradt a piros vér, melyek közt keserves sohajok nélkül elhaladni nem lehete.“

IV. Béla a tatárok kitakarodása után haza térvén, országa helyreállitásában nagyobbnak mutatá magát, mint megvédésében. Töle és Lőrincz erdélyi vajdától a tatárdulás által nagyon sujtott erdélyi püspökség is több kegyet ért, és igy a templom romjaiból kiemeltetett. De alig imádták benne ismét a magyarok istenét, IV. László gyászos uralkodása alatt, midőn a magyar királyság fénye ismeretlen valamivé vált a külföld előtt s a királyi tekintély porig sülyedvén az országban, a nemzet szemében is, az ennek következtében kinőtt egyes rakonczátlan, később oly káros szereplésü oligarchák, azzal mit sem törödtek.

Erdélyben Péter püspök egyenetlenségbe keveredvén a medgyesi káptalannal, egy föjövedelme, a dézma miatt, e viszály oly pontra hágott, hogy a püspök Alárdi Jánost, Vizakna biráját megölette. A boszu nem soká késett. A megölt hasonnevü fia, szász hiveivel 1277. febr. 21-én Gyulafejérvárnál állt. Vasárnap volt, a püspök, kanonokai, papjaival, hiveivel isteni szolgálaton volt. „A szászok, — ugymond a fejérvári káptalannak 1309-ben Gentillis bibornokhoz intézett panaszlevele, — a szászok fegyveres kézzel az egyházba törvén, ezt iszonyuan elpusztiták, megölének mintegy kétezer embert mindkét nemből, és különösen több főpapot, más áldozár és diakonokat; elégették és elhordták a templom minden ékességét, a könyveket, egyházi szereket és más egyebeket, mikkel a templom birt.“

Ez ujabb csapás, ugy látszik, nagy sebet ejtett a püspökség állásán, mely igen szegényen levén dotálva, különféle segélyezések, u. m. zászlós uraságra emelés stb. által, csak tiz évvel utóbb, 1287. nov. 1-én szerzödhetett Tynon János épitészszel, hogy a templom falait ismét felemelje, ötven kisebb sulyu ezüst markáért. (Ez okmány a templom épitészetét illetöleg is igen becses.) Három év mulva a falakkal a dolog be levén végezve, 1291. máj. 31-kén, mely évben az utolsó Árpád járta körül az országot, és Gyulafejérvárt az elsö ismeretes hongyülést tartá — a fedelezés végett köttetett meg az alku.

Egy századot minden jelentösebb momentum nélkül átlapozhatunk. De a XV-dik század mind történelmileg, mind müépitészetileg megörökité magát e templomon.

Ekkor kezdettünk kiválóbban, közvetlenül érintkezni egy Európa politikájának tunyasága miatt csak imént megalakult — óriásul föllépett birodalommal: a törökkel. A fanatismus, melyet a Koránnal szivott be a török s mely rövid, momentán eredményeket képes szülni, ereje és belsö szervezete, de különösen Európa államainak, politikájának iránylata lehetövé tevék, hogy az izlám majdnem diadalt ült a kereszténységben öszpontosult civilisatio felett. Mint elöbb a tatároknak, e hóditásvágytól elkapatott ifju, szilaj erejében levö népfajnak is mi állánk utjában. Századokig tartottak e miatt küzdelmeink, melyek egy epizodja közelröl érdekli e templomot is.

Mezet bég 1442-ben roppant sereggel betört a Vaskapunál s tüzzel-vassal pusztitá, égeté a szerencsétlen Erdélyt. Hunyadi — mert már ekkor ragyogott egünkön — Szent-Imrénél, Gyulafejérvár közelében állt vele szembe, kisded, hamarjában összegyüjtött seregével, de az ütközet megveretésével végzödött. Két héttel utóbb Kemény Simon önföláldozásával, ugyane tájon dicsö győzelmet vett.

Hunyadi János, ki nélkül Európa fövárosainak tornyairól rég leüti a keresztet a félhold, kora vallásos szellemétől áthatottan, a harczi zsákmány nagy részét vallásos czélokra forditá. A szentimrei, magyarorbói, tövisi templomok ezen diadala emlékei. A fejérvári pedig azon patronusai közé számitja, kik csin, izlés és gazdagság által egyrészt, saját nagyhangzásu s már magában eleget mondó nevöknek hozzá való kapcsolása által másrészt, fényt deritnek kegyeltjökre. Kegyét a templom számos tényekben tapasztalta, nevezetesen 1442-ben e templomnak adományozza Bolgár, Csüged, Diomál, Diód falvakat önmaga, valamint „szeretett öcscse, nemes ifjabb Hunyadi János, a vitézek vitézének lelki üdveért, ki a haza szolgálatában Erdélyben mult ki s a fejérvári sz. Mihály templomba temettetett;“ — további soraiban a nagy hösben a szeretö testvért is látjuk, ki „azért, mert öcscse itt nyugszik, magának temetkezöt szintén itt választott.“ És mit ohajtott, halála után teljesiték is, Zimonyban 1456. auguszt. 11-én behunyván a kereszténység felett örködö szemeit, poralkotványa Csáki által Gyulafejérvárra szállittatott. Történetiróink egyhangu véleménye szerint itt nyugodott öcscse mellett; később fiát Lászlót is atyja mellé hozták. Hamvaikat nem birjuk többé, később barbár dulások megfosztának ezektől is. Csak sarcophagjaik láthatók ma is a székesegyház utóhajójának egy baloldali fülkéjében.

Még zavarosabb napok jöttek e templom fölé a mohácsi vész után. A helyzet megváltozott: a gondviselés ugy akarta, hogy Erdély elszakadjon az anyahontól s hogy ezáltal a nemzetiség és az alkotmányos szabadság támasza legyen. Erdély, e hivatását a történet tanusitása szerint be is tölté. Izabella királynö, János király özvegye, lőn ugy szólva az elsö nemzeti fejedelem, és ez új ország székvárosa Gyulafejérvár volt. E kor alatt a templom dicsö és szomoru napokat élt. Sokszor vala fényes, nagy nemzeti ünnepélyek szinhelye. A fejedelmek beigtatása, más, fontosabb kormányzati epizódok, eljegyzések és fejedelmi házasságok — hacsak a körülmények gátlólag nem léptek fel, vagy egyébként nem alakultak, — mind itt folytak le. Bethlen Farkas ezek közül nagyszerü ünnepélyeket irt le. Izabella és fia János Zsigmond fejedelem szintén itt nyugodtak. Szépmüvü síremlékeik, ma a Hunyadiakéval szemben fekvö fülkében láthatók.

Erdély e korbeli, oly változatos történelmében főrésze volt a székvárosnak, s igy a templomnak is. A vallási versengések melyek e korszakon átszövődnek, — de a melyek itt épen nem váltak oly élesekké, mint a szomszéd tartományok és országokban, azon hatással birtak a templomra, hogy az egy felekezettől a máshoz vándorolt, többnyire a szerint: mily vallásu egyének foglaltak helyet a fejedelmi széken; igy 1556—97-ig az unitáriusok, 1601-ig ujolag a katholikusok, 1716-ig a reformátusok birták. Mária-Terézia az erdélyi püspökséget ismét régi fényébe visszaállitván, e templom jelenleg a katholikus hivők gyülhelye.

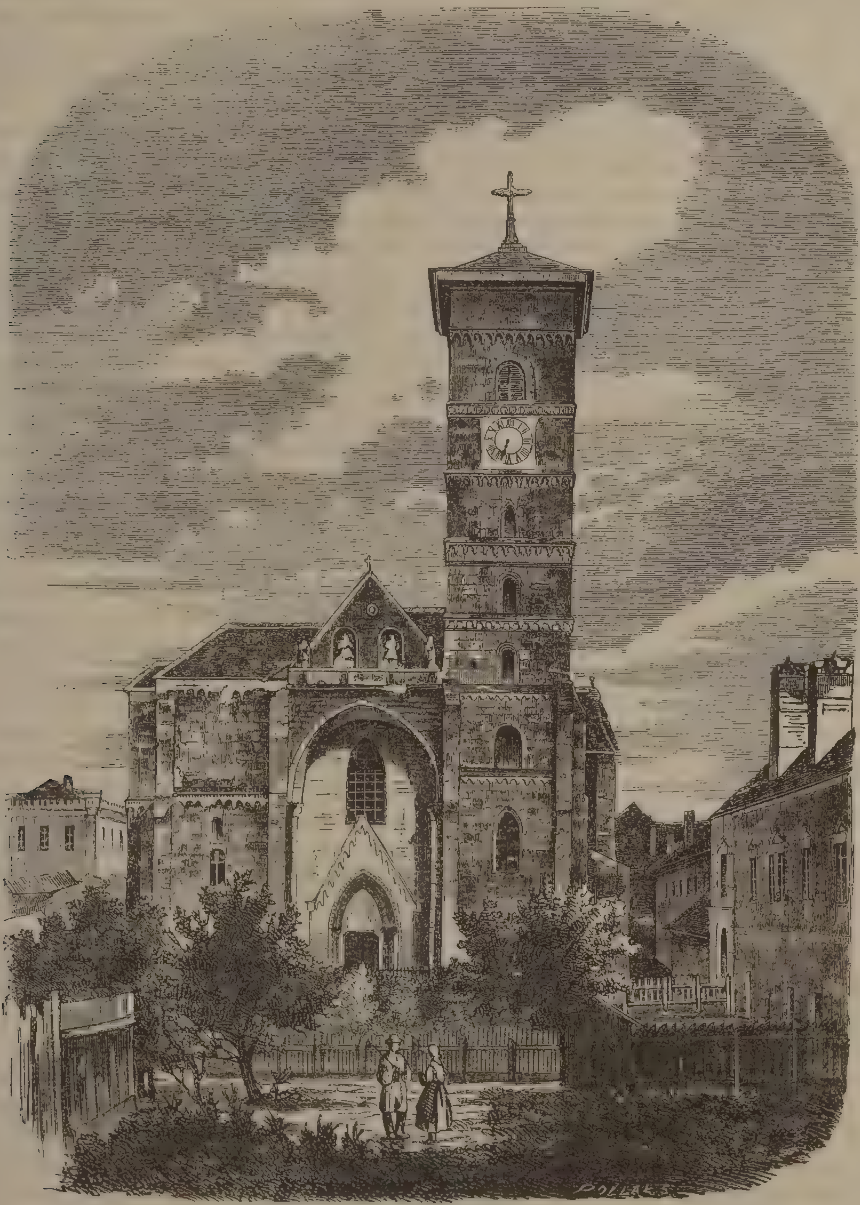

Gyulafejérvári székesegyház. — (Eredeti rajz után Greguss J.)

A mohácsi vész utáni korban, az első nagyobbszerü csapás 1601-ben érte. Báthori Zsigmond, — hasonló jellem mint névrokona, a luxemburgi Zsigmond — a legszomorubb napokat idézte Erdély fölé, mivel mindkét szomszéd, reá áhitozó hatalom beavatkozott belügyeibe is. Rudolf császár czélja elérése végett, hogy Erdélyt megnyerhesse, Mihály havasalföldi vajdával lépett szövetségre. Mihály vajda vérrel irta be nevét Erdély évlapjaiba. Oláh történetirók mondják, hogy neki Rudolf császár érdekei csak szinlelt czélja volt; ő, midőn Báthori Zsigmondot haddal megtámadta, saját ábrándja valósitását akarta megkisérteni: magának akarta elfoglalni Erdélyt; innen fejtik meg dühét is a nemesség ellen. Rablócsordájának egy részét, Rácz György vezérlete alatt, az ország fővárosára küldé, s midőn ez védelem nélkül fogadta el sorsát, halálitéletét önként irta alá. A zsoldosok neki estek a fejedelmi laknak, a templomnak ép ugy, mint magánosok házainak kipusztitására, kirablására. A templom kincseit rablókezek letörték, halomra gyujták és szakiták össze az országos levéltár nagyfontosságu okmányait, — összetörték a síremlékeket, söt leszálltak a sírokba és a nyugovó hősöket raboláк meg értéktelen — és előttünk mégis oly becses — kincseiktől, melyeket melléjök helyzett a kegyelet. E vandalizmus a Hunyadiak sírjait sem kimélte meg . . . az ök sírjok is feltöretetett s hamvaikat a szélbe dobták! . . . porukat tán ugyanazon szellö seperte el, mely Izabella s Fráter Györgyét, kik, mig éltek, egymástól nyughelyet nem lelhettek.

A Mihály vajda zsoldosai okozta csapást még 1603-ban az tetézte, hogy a már diszeitől megfosztott templom leégett.

Lehetetlen megilletődés nélkül olvasnunk, az országos levéltár requisitorainak 1604. febr. 5-én kelt fölszólitását a hongyüléshez, hogy a templomot és az egyik tornya alatt elhelyezve volt levéltárt gondoskodásuk alá vegyék, melyben ugyan „sok kár löt, sok ide s tova valo tékozlás, de mégis annyi levél vagion ot, hogi három szekeret bövségesen meghrakhatnak vele.“ „Mind ot vesz a földön — irják — ot rothad, az torony meghégése után, az esö viz nedvesseghe miá. Könnyü kölchéggel az toronnak az also részét az boot felet megh heyazhatnak. Az koporsokat valamint felhántak, lowakat az mit böle keötöttek, ez ideigh mind ugi aal. Az Feyedelem (Báthori Endre) testének koporsoja nitva aal, az templum aytayat chyak tövissel sem vertek be mind ez oráigh is. Az mi magunk keölchygen sokszor aytayat az Seghresténék be chynaltattuk, törtön törik fel, horton hordgyak az leveleket, mert hogi az templumnak ninchyen aytaya Zent Istvan kyraly ideinel fogva valo sok kyralioknak és egesz Orszagnak titok leveley ot hevernek . . . nagy bün nagy vétek ily siketséggel a bechülhetetlen kárt elhalgatni!“ — Szivrehatóan kérik a levéltár pártfogásba vevését, — ök elpusztulása ellen „Isten elött és kegyelmetek elött protestálnak!“

A templom e szomoru állapotban volt még 1608-ban is; ekkor fölépithetésére segélyt rendeltek, — de mely csak lassan gyült egybe. Isméti fölépitését a nagy fejedelem Bethlen Gábornak köszönheti.

De ugy látszik csak azért épült ujolag föl, hogy ismét vihar tomboljon el fölötte.

II. Rákóczi György többször elvesztvén a fényes porta kegyét és vele fejedelmi trónját, azt mindannyiszor ismét visszafoglalni iparkodott. De törekvéseit a török meghiusitotta. Midőn elvesztett trónjáért, 1658-ban egy kisérletet tett, török erö jött Erdélybe, mely egyaránt lángba boritá barát és ellenség fedelét, válogatás nélkül mindenkit rabszíjra füzött. Egy török csapat ez évben elfoglalta a fövárost, s ismételte azon szomoru jeleneteket, melyeket Mihály vajda vérhada felidézett volt. A mi még ép megmaradt a pusztitások és dúlások hosszu sora után, megsemmisité e barbár faj. Az elöbbi századok müizlésének emlékei, a sarcophagok s müépitészeti remekek, Bethlennek müvei is összezuzattak, megcsonkittattak. Az egykoru Szalárdi, siralmas krónikájában ily kifakadásokra kel: „Oh nagy Isten! — szive szakadásával, siránkozó szemmel nézhette volna itt akárki is, mind szentséges és Isten tiszteletére tartozó s mind világi külsö nagy pompára temérdek sok költséggel épitett fris épületeknek rettenetes romlásokat! midön a dühös ellenség az templomnak, tornyoknak, fejedelmi szép házoknak minden zegezugait felbujván, az egyházakbeli minden temetéseket felrontván s az fejedelmek s nagy emberek tetemit koporsójokból kihányván, valamit azok közül haszonra és prédára valót találhatának, egymás közt felosztván, feltett zászlójokat letépvén, szaggatván; minekutánna mindent feldultak, prédáltak volna, az toronybeli minden harangokat, az Isten népének s kereszténységnek való megjátszására s csufoltatására rettenetesen megvonván, annak utánna mind az két szép torony alá, az csunya, kegyetlen pusztitó nép az egyházbeli székeket béhordván s tüzet vetvén alája, mind egyházokat, tornyokat, azokban együtt levő majd hallatlan szép harangokkal, orákkal, collegiumot, oskolát, fejedelmi drága épületü házakat s az egész rakott épületü külső, belsö várost, porrá, hamuvá tevék.“ Pápai János, egyik bibliothékárius, a templom dél- és a vár felőli oldalában igen alkalmas helyen őrzött levéltár ajtaját berakatta, hogy észre ne vegyék, maga pedig az ablakon bebujva elrejtőzött, de fölfedeztetvén rabbá tétetett, s „az sok munkával, kölcséggel szereztetett sok szép könyveket, s leveleket is, és protokollumokat is, avagy fejedelmi könyveket — valamelyeket Toroczkai Ferencz magával Szebenbe nem vitt — azon könyvtartó háznak közepire rakásra hordván, ugy gyujták s égeték meg, rettenetes és becsülhetetlen kárral!“

Történelmi vázlatom kiegészitésére meg kell még emlitenem azt, hogy az 1603-ki, emlitett tüzveszély alkalmával, a székesegyház jobbfelőli tornya, lőpor őriztetvén benne, a légbe repült s többé föl sem épittetett. 1758-ban a templom ismét leégett. 1848-ban pedig, mikor a vár a honvédek által czerniroztatott, ostromlása alkalmával számos házzal együtt a templom tornya és födélzete is kigyuladt — de az ezt rögtön követő ostromszünet, a lángok nagyobb mérvbeni elterjedését könnyen meggátolhatóvá tevék, s Haynald, Erdély felejthetetlen püspöke gondoskodása folytán ennek ma már nyoma sem látható.

E történelmi ismertetés után áttérek a templom épitészetére.

A gyulafejérvári székesegyház *eredeti* alakja a román épitészet azon tetőzése volt, mely a müvelt Európában a XI-ik században fejlett ki. A főhajó kereszt-idoma, két mellékhajó, apsisok, a főapsis alatt holtalag, előcsarnok, kettős torony, — fő jellemző részei ez épitészetnek; és mindez e székesegyházban fölismerhető, bár az idő viszontagságai és viszonyai némi változtatásokat hoztak. Ilyen, mi már emlitve volt, hogy egyik torony hiányzik, ilyen különösen a főapsis, illetőleg a szentély elütősége a többi öszhangzó részektől. Az apsis — Henszlmann szerint: a félkörü szentélyzárás, azonban ujabb mü, mert a XVIII-ik században a szentély igen meg levén rongálva, b. Stoyka Antal, erdélyi püspök azt 1753-ban alapjaiból ujra épittette, mint a szerződési okmány mondja, egészen előbbi alakja szerint, mi azonban nem áll. Ekkor történt az, hogy a szentély alapjainak ásásakor, római emlékekre találtak, miből könnyebb vérü történetbuvárok azt következtetik, hogy ugyane helyen egykor római isteneknek emelt templom állt. És ekkor történt az is, hogy a nagyszámu síremlékeket Stoyka püspök kivéteté s meggyőződvén, hogy elhunyt jeleseinknek hamvait sem birjuk többé, nagy részét a templom padlatául használtatta föl. E szépmüvü sírfedőket az ájtatoskodók ezrei már rég elkoptatták, s némelyikét, — mint ft. Lépes György püspök síremlékével történt, a történészet nem csekély kárára. Kimélet csak a Hunyadiakét és Zápolyáékét érte. Szerencsére, Szeredai fejérvári prépost legalább a föliratokat megmentette a feledékenységtől, egy kis füzetben kiadván azokat.

Müvészeti becsben hasonkoru templomokkal versenyez. Különös díszszel vannak elöntve a pillérek és oszlopok, melyek csúcsíves boltozatban, keresztbevágólag tartják a mellékhajókat és a még egyszer oly magas főhajót. A boltozat terhét tartó gerinczezet, vagy a külső falhoz illesztett támfalak, vagy a templom beljében gyámkövekre nehezedik: és e gyámkő, — itt rendesen vízi növény-levélcsomóval kezdődik, melyből rövid oszlop eredt, — fejét rózsavirág disziti. Az oszlopok alapja az attikai forma, de rajtok a kifejlett sarklevél a kifejlett román épitészetnek legjelentősebb jellege; a kapitel, azaz oszlopfő azonban leginkább a korinthiaihoz szít, — leggyakortabb előforduló müdiszitmények: növények, fej- és madár-alakokkal változatosságban.

Kivülről igen érdekes kép a homlokzat, melyet rajzunk hiven ad vissza. A két torony közt merészen csúcsíves előcsarnok emelkedik, — alatta a Csiszár-család kriptája van. Gyönyörü müvü a főkapuzat, meg a felette emelkedő, késő román-kori ablak.

E főbejáraton kivül még két kapuzata van: az északi, ujabb müizléstelenség által eléktelenitve, és a déli, mely a legszebb, legfáradságosabb növénydiszitményekkel van elöntve, s mely hajdan a fejedelmek és püspökök bejáratául szolgált, de ma már nem használtatik.

Itt-ott szórványosan alkalmazva a középkori kömetszés remekjeit láthatni, valamint a falba helyezve apostolok szobrait vagy dombormüveit és más jelképies alakokat.

Ha külseje, hogy Haynald szavával éljek, mohette is, az ódonság jeleit viseli magán, jelenleg belseje lélekemelö: oly természetes szinezete van; mert Erdély emlitett emlékezetes püspöke levájatta a kirivó, oláh biszerikára emlékeztetö sok éves meszelést, s most csak a szabályos, faragott négyszegü kövek pompáznak.

Végül meg kell emlitenem nehányát azoknak, kik e székesegyházba temettettek; a Hunyadiak és Zápolyákon kivül, — fejedelmeink közül: Báthori Kristóf, Báthori Endre, Bocskai István, Bethlen Gábor, Bethlen István, I. Rákóczi György; — püspökeink közül: Péter, Maternus, István, Lépes György, Várdai Ferencz; — továbbá Utjesenics Fráter György, Géczi János, Varkóczi Tamás, Lencsés György, Szénás Péter, Nagy Mátyás, Brilli Ferencz stb. stb. nevei egybefüzödtek a székesegyházzal.

Poraikat megirigyelte tölünk az idö . . . biztosan, a székesegyházban eltemettetési helyöket sem mutathatni meg! . . .

Lukács Béla.

EMLÉKEZÉS NAGY-ENYEDRE.

A kép, mely itt olvasónk szeme elött áll, aligha fogja elsö tekintetre különösebben megragadni figyelmét.

Az 1849-ki szerencsétlen pusztulás után romjaiból még csak emelkedni kezdö városnak egy kis részét tünteti az föl, még düledékekkel szomorun tarkázva.

Pedig Enyed tájképe a legbájosabbak egyike, a bájoló vidékekben oly gazdag Erdélyben is. A Maros gyönyörü, termékeny, nyilt völgyének egyik legszebb pontja ez, ott hol már a bérczi folyam rég kilépett a csik- és gyergyói szük sziklavölgyek közül, s bár folytonosan hegyek lánczolatai közt kanyargva alá, már szélesebb és lankább völgyeket nyitott magának, melyek minden ponton változatos, de mindig derült és elragadó tájképekkel kinálkoznak az utazó gyönyörködtetésére. Maros-Vásárhelyen, az Elba nevü mulató-hely füz- és nyárfái alatt örvényesen keringve, alább a szent-páli kopár meredek hegypartoktól fenyegetöleg köritve, vagy a bogáti és lúdasi tetökröl szédülve alápillantó elött óriási kanyarúlataival elhuzódva, a radnóti fejedelmi kastély alatt a kiszélesült völgyben halkan hömpölyögve tovább, a Garat meredek és veszélyes oldala alatt széditö mélységben folydogálva, a megkapó fekvésü Maros-Ujvár várkastélya alatt valódi rajnai kilátást nyitva, vagy az enyed-gyulafehérvári széles és termékeny völgyen, Apa-hida, Csombord, Gáld, Szent-Imre bájoló keretében, — mindenütt, megannyi festöi kép, melynek elö- és háttere egyaránt bájoló, megragadó és nagyszerü.

Maga Enyed és vidéke, öt-hat szebbnél szebb látpontot nyújthat a festö ecsetének. Felülröl, Fel-Vincz (illetöleg Torda) felöl jöve, mikor elhagytad a tatárfutáskor eddig üzö diákok által a monda szerint emlékül leszúrt két füzfa karóból nött hires két óriási füzfát, — a Mihály vajda csatájáról emlékezetes miriszlai lankás oldalról, a Bükkös erdö végénél nyilik meg szemeid elött az enyedi völgy egész bájában. Jobbra a közép magasságu, bikk-koszorúzta dombsor, mely az Enyed fölött emelkedö Örhegybe végzödik, balra, alattad a mély völgy a Holt-Maros csóka-varju lakta berkével, a buja, derékig érö fütöl boritott vizenyös lapossal, a Maros szelid folyásával, mely mint fürtök közé font ezüstszalag, majd kicsillan, majd eltünik a sürü fák mögött, mig túl rajta a marosújvári gömbölyü hegytöl kezdve, szakadatlan sorban a sürüségbe rejtözö Gombás, a magas oldalról fészekként letekintö Apa-hida, a gyönyörü szölöivel mosolygó Csombord, a regényes fekvésü Sz.-Király, s a távolban elmosódó Lörinczréve szegik be a láthatárt. Maga Enyed, félig az Örhegy s a Kápolnadomb kanyarúlatai mögé bújva, csak kimagasló tornyát, s a szép magyar utcza házsorait mutatja.

Még sokkal szebb a látvány, ha délröl, Tövis (illetöleg Gyula-Fejérvár) felöl közeledel. Elhagytad a gyönyörü Gáldot, hol Kemény Simon érlelte nagylelkü tervét: megmenteni Hunyadit a szentimrei csatában rá vadászó törököktöl, az igénytelen kis Tövist, a szük diódi völgyet, várromával, az orbói düledék-templom még egészen kivehetö hajóját, szorosan az országut mellett, hol falunak már nyoma sincs körüle, — s végre megpillantod Enyedet, egy darabig födve még a Kakasdomb kis magaslatától, de mind jobban és jobban kibontakozva szemeid elött. Közvetlenül fölötte, egészen arczczal fordul reád, a negyedfél száz lábnyi magas Őrhegy, mely hün teljesitette tisztét a harczos időkben, de töröktől, tatártól, oláhtól, meg nem védhette a szegény várost; most vidám mosolylyal tekint alá a lába körül elterülő városra; teteje füves, berkes halom, oldalai remek bort termő szőlőkkel koszorúzottak; legaljában a temető, fehér és szürke sírköveivel s mohos fejfáival, legmagasb pontján Köteles Sámuel nagy emlékkövével.

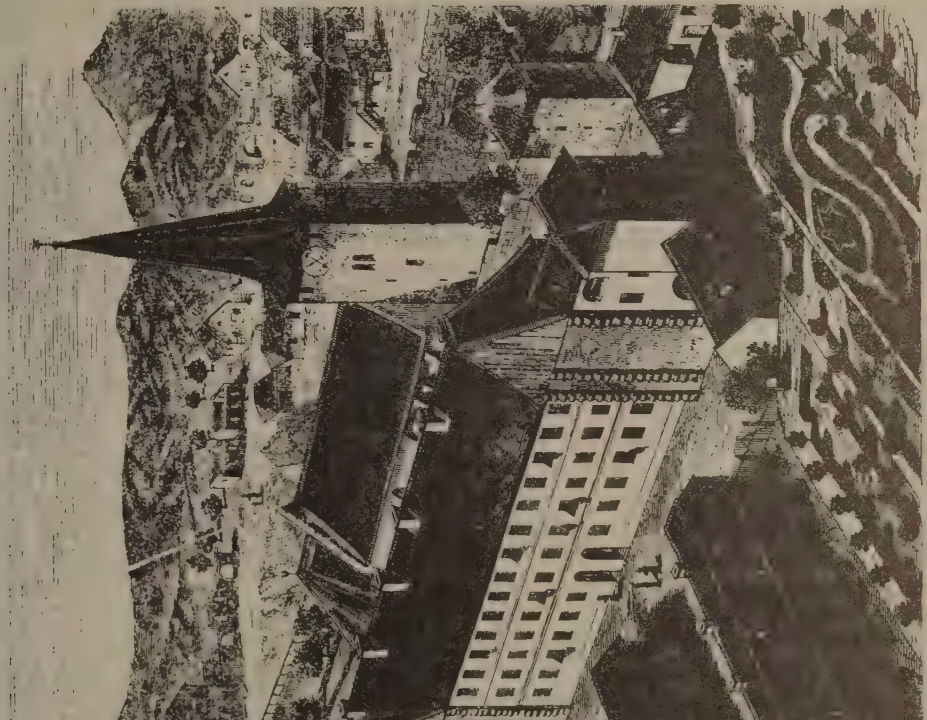

A nagy-enyedi ref. főiskola.

De most menj föl az Örhegy ormára s tekints szét. A legszebb panorámák egyike nyilik meg előtted. Lábaid alatt terül el, félkörben az egész város, melynek közép részét, félmadártávlatból épen elődbe tünteti rajzunk is; itt magaslik a reformatusok tömör tornya, a legmagasbak egyike Erdélyben, mellette az evangelikusok kisded, kápolnaszerü egyházával, mely hajdan, mig a két felekezet ellenkező arányban volt egymáshoz mint jelenben, a reformatusoké volt, de a két testvér-felekezet kicserélte; a romladozó tisztes kastély körfala zárja be őket, ódon sajátságos sarokbástyáival, melyek most a czéhek birtokában vannak s raktárakul szolgálnak. A várkastély körül minden oldalon, piaczok- és vásártérekül szolgáló széles utczák, melyekből mint középpontból ágaz ki sugarakúl a kisded város öt fő utczája: a magyar-utcza, Torda felé, a varczagás (Schwarze-Gasse) Fel-Enyednek, a kollégyom-utcza, csaknem egészen a főiskola tulajdona a tanári s tiszti lakokkal, a hajdani ref. püspöki lakkal stb. — a Tövis-utcza, mely a várost átszegő patak széles hidján át a Kakasdombnak s Tövisnek vezet, és a patakon túl, vele párhuzamosan végig huzódó hosszu Sz.-Király-utcza, hol magasan áll s tekint a városra Alsó-Fehér megyeháza s a megyei börtön. Végre ennek kissé megtört folytatását képezi a tót-utcza (Todten-Gasse), hihetőleg régen a temetőbe vezetett, s arról nevezik a halottak utczájának, benne mutatja még a hagyomány Attila házát, egy ódon tömör földszinti kőházat, erős falába vésett őr-helylyel. A város, csak egyes, kevés pontokon mutatja még a pusztulás jeleit, ifjúltan s szebben emelkedett ki borzasztó romjaiból. Az ó-kollégyom még most is viseli a pusztulás nyomát, egyes szárnyaiban, de az új, két emeletes nagy épület, melynek falaival és tetejével nem birt a dúlás vad szelleme, csak szobái belsejét égette sütőkemenczévé, most már szebb, épebb, derültebb mint valaha. A közép új épület mögött, az Őrhegyre emelkedő domboldalt gyönyörü park foglalja el, escarp-jaival, virág- és bokor-tábláival, már 20 éves fiatal terepély fáival, melyet az enyedi főiskola feledhetlen tanára Szász Károly (atyám) alapitott, s rendezett, középen azt a legnagyobbik vadgesztenyét ő ültette saját kezével, ki annyit ültetett, öntözött és növelt Enyeden, szellemi és anyagi téren, körül a többi fák mind az akkori s későbbi ifjuság ültetvényei; nekem is van egy fám ott. Az uj kollégyommal szemben, a vár külső oldalán egy bekeritett négyszög, mindig zöld, mindig virágos, — a 49-ben leölt ártatlan áldozatok egy része fekszik ott, a kegyelet-ásta közös sírgödörben . . . . .

Tekints most körül s pillantásod fussa át az egész elragadó panorámát. A Maros-völgy legszebb képlete nyilik meg előtted. A tulsó oldal hegysorát, Maros-Ujvártól Lőrincz-révéig már ismered; a Maros egész pompájában kigyózik végig alatta; innenső partja termékeny kalászos tér; ott a Holt-Maros, hol csókafiukat szedegettünk egykor; ott a barátok berke, körüle sarlóalakban a barátok tava, melyen télen át annyit csáklyáztunk, százanként zajongva sík jegén, vagy felvágott lékein vesszőkosárba fogdostuk össze a csíkot, szedegettük a vizi-súlymot háromszögü szúrós gyümölcsével; az a füves négyszögü rét a barátok rétje, hol az ezerre menő tanuló-ifjuság apraja-nagyja, nyári délután, zászlóval, dobszóval, játszott, labdázott, ugrált, bak-füttyezett széles jó-kedvében. A Marosra is százanként jártunk le fürödni s a legkisebb székely fiu is megtanult úszni a négy öles mélységben. De a legfelségesebb látomány a másik oldalon, jobb kézről nyilik meg bámuló szemeid előtt, kék bérczek összefüggő, hosszu sora: a háttérben, északon, a toroczkói Székelykő egyedül magaslik ki mögötted; alább a Pilis, a leterült óriás megtört térde, kinek hanyatt fekvő, XVI-ik Lajosra emlékeztető arczát a nagyszerü Csáklyai-kő alkotja; még lejebb a Kecskekő magas, hegyes csúcsa, szédítő ormával. A Pilis alját a kollégyom erdeje boritja, több mint két négyzet mérföldnyi terjedelemben, gyönyörü bikk és cser s tölgy fáival, ős-erdei vadon jellegével, fürészmalmai s mész-kemenczéivel, vadaival s jéghideg kristályforrásaival, melyek zuhatagokban csurognak alá a mély vizmosásokba. Ha kiváncsi volnál, megmutatnám neked a setét magányos pontot, hol rigó-fütty mellett első versemet irtam; még a mókus, a fatetőről kiváncsian nézett papirosomra, s a kakuk azt kiáltotta, hogy 82 esztendeig élek, mint Göthe. Hazudott hihetőleg, de akkor hittem neki s a jéghideg zuhany alatt fürödve ugy éreztem, hogy csakugyan vasból vagyok, pedig milyen vézna halovány gyerek voltam!

Bocsáss meg nyájas olvasó, hogy ennyire elfoglaltalak balga emlékezéseimmel. Igérem, hogy mostantól kezdve objectivebb leszek.

Nagy-Enyed, alig ötezer lakosu kis városka, de azért, kivált szellemi tekintetben, századok óta egész maig nevezetes pont volt Erdélyben. Eredetileg (nem emlitve az itt állott, ha nem csalódom, Via-Appia nevü régi római telepet, csak a magyar korban már szólva róla) szász telepitvény volt, azok közül való, melyeket II. Géza királyunk, a XII-ik században hozott be Erdélybe, részint a bányák, részint a föld- s különösen szőlőmivelés szempontjából, hogy az ezekben még járatlanabb magyaroknak útmutatói s a parlagon heverő mivelési és iparágaknak meghonositói legyenek. A hajdani falu, későbbi dézmás és taksás hely s utóbb szabadalmas városka csakhamar virágzóvá lőn határának termékenysége, lakóinak szorgalma és fekvésének különösen kedvező volta által. Az első nemzeti fejedelmek korában mint egy fejedelmi uradalom fejét találjuk, melyhez a város haszonvételei, öt falu (Fel-Enyed, Muzsina, Miriszló, Décse, Henning-falva,) több jószágrészek s erdők tartoztak.

Enyed szász lakossága az elsők közé tartozott Erdélyben, melyek a protestantismust bevették Luther értelme szerint elsőbben, mely mellett a szászok legtöbbnyire maig is megmaradtak; de az ekkor már csaknem egészen elmagyarosodott Enyed nagyobb része csakhamar Kálvin értelmére tért át, magával vivén a nagyobbik templomot, s a kisebb még szász ajku résznek hagyván a kisebbiket, mely ma is lutheránus szász egyház s a nagyobbik tövében áll, a várban. A lakosság egy kis része megmaradt a római egyházban, később betelepedettekkel még szaporodtak is, s ma szép tágas templomuk van, mely a ferenczi-rendü minoritáké, kiknek mellette zárdájuk van, hol részint tanitással, részint az egyházi szolgálat- és kezeléssel foglalkoznak.

A reformatus rész nemsokára fő fontosságot nyert az által, hogy Erdély legnagyobb fejedelme, a dicsö emlékezetü Bethlen Gábor akademiát alapitván Gyula-Fehérváron, 1621—22-ben, az egész nagy-enyedi uradalmat minden hozzátartozóságaival együtt annak ajándékozta, később pedig 1663-ban, I. Apafi Mihály alatt, maga az akademia is Enyedre tétetett át s az erdélyi mivelődés és tudomány fő székhelye a kis Nagy-Enyed lőn és maradt egész a forradalomig.

Benkö Ferencz, a mult század végén s a mostaninak elején az enyedi kollégyomban a természet- és földrajz rendes tanára, s a jénai természettudományi társulat tagja, „Parnassusi időtöltéseinek“ 1796-iki évfolyamában következőleg ir e nevezetes tanintézet alapitása- és adományoztatása felől:

„Fundatora a nagy-enyedi kollégiumnak néhai b. e. *Bethlen Gábor*, nemes Erdélyországnak felséges, kegyes és hatalmas volt fejedelme, a ki 1627-ben Fehérváron fundálván ezen nemes kollégiumot, a mely első lakhelyről és kegyes fundatoráról ma is fehérvári Bethlenianum kollégiumnak neveztetik, élvén mind e mai napig felséges fundatorának iktári hattyu czimerével, fejedelmi törvényeivel, collátioja- és privilegiumaival; hogy pedig ezen tanulótársaság jobban fennállhasson, 1627-ben a nagy-enyedi dominiummal, az abban levő öt falukkal, más darab jószágokkal, az Enyed városa dézmájával és taxájával collatioja által meggazdagitotta, melyeket ma is bir az egy taxán kivül, melyet a városiaknak sok kérésekre a kollégium elöljárói a cseremalommal elcseréltenek később. Ezen fehérvári Bethlen-kollégiumot a török és tatár ellenségek mián, (1658.) sok viszontagságok érvén, minekutána Kolozsváron bujdosván tartózkodott volna, 1663-ban I. Apafi Mihály felséges fejedelem által, a városnak akaratja ellen, fejedelmi hatalommal, törvényeket adván a néhai kegyes fundator törvényeihez és sok szép fejedelmi rendeléseket tevén a kollégium javára — Nagy-Enyedre a maga jószágába tétetett által és fundáltatott meg, s nevezetesebben a reformatus statusnak javára, minden renden és rangban levő ifjaknak mindenféle állapotjokra szükséges nevelésekre, használván ezen tudománybeli jókat a házában levő más vallásu és nemzetbeli, sőt az Oláhországból gyakran itt tanuló görög és boér ifjak is sok magyarországiakkal.“

Gyula-Fehérvárott már az előbbi (XVI.) század közepe táján volt iskola, mely János-Zsigmond alatt az általa kegyelt unitáriusoké volt, de utána a reformátusok birtokába ment át. Bethlen ezt emelte nagy virágzásra; s akademiai rangra emelendő, uj helyiséget épitett neki s kezdettől fogva 40 fejedelmi alumnust tartott benne, kik egész korunkig megtartották a „principista“ nevet s javadalmaikat. Hogy az épitkezés még nagyszerübbé tétessék, az Approbata törvénykönyv tanusága szerint, végrendeletileg is 20 ezer forintot hagyott e czélra, neki ajándékozta az enyedi dominiumot, a 200 frtra menő dézmával együtt; valamint szellemi előmeneteléről is gondoskodott, behiván előbb Németországról a hires tudós Opitz Mártont, később három még hiresebb tudós tanárt, Alstediust, Piscatort és Bisterfeldet, kik valódi diszei voltak az emelkedő tanintézetnek. Itt tanitott a XVII. század közepén a „Magyar Encyclopaedia“ nagy hirü és tudományu irója: Apáczai Csere János is.

A gyula-fehérvári akademiát azonban igy megindult virágzásának már első időszakában végveszély fenyegette. II. Rákóczy György nyugtalansága s nagyravágyása, mint a történelemből böven tudva van, jelesen lengyelországi expeditiója miatt a boszús szultán a tatár khánt küldte Erdély megfenyitésére, ki feladatát az ország földúlásával és perzselésével teljesitette. A főváros, Gyula-Fehérvár is a dühöngők áldozatául esett, s többi közt a virágzó föiskola is felprédáltatott, porrá égettetett, könyvtára, gyüjteményei semmivé tétettek, a tanulók és tanárok elüzettek s szétszóratták. A szegény múzsák Kolozsvárt leltek ideiglenes menhelyet, honnan a föiskolát I. Apafi Mihály 1663-ban, urodalmának központjára, Enyedre helyezte át, hol az ettől fogva virágzott.

Enyed maga is érezte e rettenetes tatárjárás pusztitását. A gyujtogató és vérengző csorda feldúlta a békés és ártatlan kis várost is, mely annak emlékére, egész 1848-ig virágvasárnapot ülte gyásznapul, mikor a 49-ki még nagyobb pusztulás háttérbe szoritotta a tatárjárás szomoru emlékezetét.

Hosszu volna a nagy-enyedi föiskola virágzásának két század alatti történetét, csak főbb vonásaiban is vázolni. Akademiai tanári székein, számszerint heten, 1841. óta nyolczan, a haza első tudósait szemléljük időről időre megjelenni s hirdetni a tudomány, hit és erkölcs igéit. Elég legyen ezek közül csak az ujabb és legujabb időkből a már emlitett Benkő Ferenczet, a nagy tudományu és fáradhatlan Bod Pétert, az I-ső Kovács Józsefet, Herepei Ádámot és Károlyt, Köteles Sámuelt a kitünő magyar bölcsészt, Hegedüs Sámuelt, Bodola Sámuel püspököt, mindenek fölött pedig a tudományos élet ujralenditőit, s az ifjuság kedvenczeit, Szász Károly előbb jog-, utóbb számtanárt és Zeyk Miklós természetrajzi tanárt, a most is élők és müködők közül Mihályi Károlyt, Gáspár Jánost emlitenünk.

Az enyedi iskola századokon át nemcsak iskola, a tudományok terjesztő lámpása, hanem tápintézet is volt, a szó legmagosabb értelmében. Fejedelmi hagyománya, mely 70—80 ezer pengő forint évi jövedelemmel látta el, képesitette ez intézetet, hogy évenként százakra menő szegény tanulót lásson el lakással, kenyérrel, fával, élelemmel, s azonkivül 15—20 ezer forintot oszszon ki ösztöndijakul. Tetemes összegek fordittattak tudományos czélokra; a 60 ezernyi könyvtár folytonos gyarapitására, ugy hogy az folytonosan lépést tartott a külföldi tudományos irodalmakkal; a természeti, régiségi stb. gyüjteményekre. A természet- és vegytani laboratorium, melyet Szász Károly, a természetrajzi gyüjtemények, melyeket Zeyk Miklós szervezett és gyarapitott folyvást, Erdélyben páratlan s valódi egyetemi gazdagsággal s teljességgel ragyogtak; a könyv- és kézirattár, régi pénzek s egyéb régiségek és ritkaságok gazdag gyüjteményekkel birtak.

Mindezek a legiszonyubb vandalismus martalékaivá lőnek egy éjszakán. Az 1848-ról 49-re menő télen, a forradalmi oláh táborok több izben fenyegeték már Enyedet, mely nemcsak a tudományok, hanem átalában az értelmiség, szabadelvüség és magyarság egyik fő gyülhelye vala az utóbbi időben. Itt a Kemény és Zeyk főúri családok s az erdélyi politika és előhaladás zászlóvivői: Kemény Dénes és István, Zeyk Károly és Miklós, Szász Károly stb. körül régóta csoportosult már az alsófehér vezérmegyei értelmiség s ez nagy szálka volt a reactio szemeiben. Ennek kezében volt eszköz az oláh lázadás. A tél kezdetén már egyszer fenyegették volt Enyedet s a lakosok nagy része elbujdosott. A veszély azonban elhárulván, nagyobbára visszajöttek. Január első napjaiban 10 ezernyi oláh tábor gyülekezett a hegyek között, melynek vezérei Axentie és a volt muzsinai oláh pap Pródán voltak. Jól emlékszem ez emberre, ki 48. elején alázatos földöncsúszással jött volt atyámhoz, kérni tőle a muzsinai papságot (melynek földesura a nagy-enyedi föiskola volt) igérve mennyre-földre hüségét, a már kezdődő mozgalmak közepette. Most mint engesztelhetlen ellenség, fenyegetöleg állott Enyed és egykori kegyes földesura, a kollégyom fölött.

Január 8-kán délben beizent a városba, hogy jö, de békés szándékkal, s vacsora és szállás legyen serege számára. A rémült enyediek szivszorongva várták. Este azonban uj izenete jött, hogy megváltoztatta szándokát, nem jö már, feküdjenek le s aludjanak nyugodtan. Hittek szavának s a roszat nem gyanitóknak eszébe sem jutott, hogy az elöbbi izenet is csak arra számitott cselfogás volt, ha netalán az enyediek az oláh készülödésnek valahogy hirét vennék. Tiz óra után mindenki nyugodtan lefeküdt. Éjfélkor tizenkét ponton egyszerre gyúlt meg a város s a tüz és a vérszomjas oláhok riadalma egyszerre költötte föl az első álomba merült lakosokat.

A következő 24 óra borzalmaira, a várost megemésztö lángra, a papot, oltárt, csecsemöt, nöt, aggot nem kimélö vérengzésre, a földönfutók nyomorult futására — — – fátyolt boritunk. Az Ábel vére égre kiált.

Enyed rom és düledék volt, mint Losoncz nehány hóval utóbb. Az erösebb köépületek közül a templomok és az új kollégyom falai daczoltak a lángokkal. Ezekbe belülröl óriási fa- és szalma-rakásokat halmoztak föl a dúló csordák, melyeket ott meggyujtva, mindent sütökemenczévé égettek ki belülröl. A föiskola nagyszerü könyvtárát, gyüjteményeit, ritkaságait és drágaságait, részint roppant máglyákban megégették, részint rakott szekereken rabolva hurczolták el.

Évek kellettek, mig Enyed csak valamennyire is üdülni kezdhetett az iszonyu pusztulásból. A nyomorultan elüldözött lakosok közül a ki még megmaradt, kezdett visszaszállingózni, épitkezni, vagy ujra letelepedni. Az imént még akademiai rangban virágzott föiskola, az akkori kormány által is visszaszoritva, szerény algymnáziumocska minöségében kezdte fölemelni fejét. Ma már ismét kinötte magát elöbbi magasságára, jogi és theologiai meg tanitóképezdei fakultásokkal. Könyvtára gr. Mikó s mások nagylelkü adományaiból, gyüjteményei a tanárok fáradhatlansága által megint gyarapodnak. A város maga ismét vissza kezdi nyerni elevenségét, vidámságát, életzaját.

De én nem gondolhatok soha mély fájdalom érzete nélkül e helyre, hol születtem és növekedém, — s az ujabb virulás vidám képe nem vonhat soha fátyolt szemeim elött a vérre és pusztulásra, melynek sötét képei lelki látásom elött karikáznak. A tündértájon egy rémitö emlékezet lebeg s a Maros andalitó moraja nem altathatja el a fájdalmas emlékek sikoltásait, melyek szivemet át-átmetszik. *Szász Károly.*

TARCZAL, A HEGYALJÁN.

Az elöttünk fekvö kép az ország egyik legszebb vidékére vezeti az olvasót. Egyik felöl a roppant térség, a szép alföld, Szabolcsmegye gazdag rónái — s távolabb a messziség ködében olykor felcsillanó Tisza; másik oldalon pedig a gazdag, világhirü bort termö hegyek, s ezek aljában a regényes fekvésü helységek és kis városok, melyeknek egyik nevezetesebbike, *Tarczal*, Zemplénmegye déli szögletén, Tokajtól egy órai távolságra, részint dombon, részint rónaságon fekszik.

Tarczal lakosainak száma 1851-ben 2654 volt, ma már 3802, kik közt legtöbb a helvét vallásu, aztán mintegy félannyi a r. katholikus, s van 25 óhitü és 339 zsidó; nemzetiségükre nézve mind magyarok. Van a helységben két szép templom: egyik a helvét hitüeké, másik a katholikusoké. S van benne sok csinos borház, de nehány év óta bizonyos elhagyatottság látszik e házakon; ugy tetszik, mintha régi jobb idökben épitették volna azokat, s mintha a mostani idök nem volnának alkalmasok fényüzö borházak épitésére.

A város határa 10,933 holdból áll. Ebböl szántó 1172 hold, rét 3500 hold, legelö 2000 hold, szölö 3200 hold, erdö s bokros hely 560 hold, a határon terjedö tavak mintegy 500 holdat foglalnak el. — A város mellett foly a kis *Takta* folyó. Föbirtokos a királyi kamara.

Tarczalnak igen jó gabonája, sok gyümölcse s egész Hegyalján a legjobb bora terem.

Történetünkben is van némi szerepe e kis városnak, a mennyiben azt állitják s Béla király névtelen jegyzöje is irja, hogy *Tarczal* kun vezér, Árpád kedvencze, e vidék elsö birtokosa épittette volna, Tokajjal egy idöben. Mondják, hogy midőn őseink közeledtek Munkács felől, e kun vezér két bajtársával azon magaslatra ment, mely maig is tokaj-tarczalinak neveztetik, s gyönyörrel telve, lelkesülten beszélte el a fővezérnek, hogy mily szép vidék terült el szemei előtt.

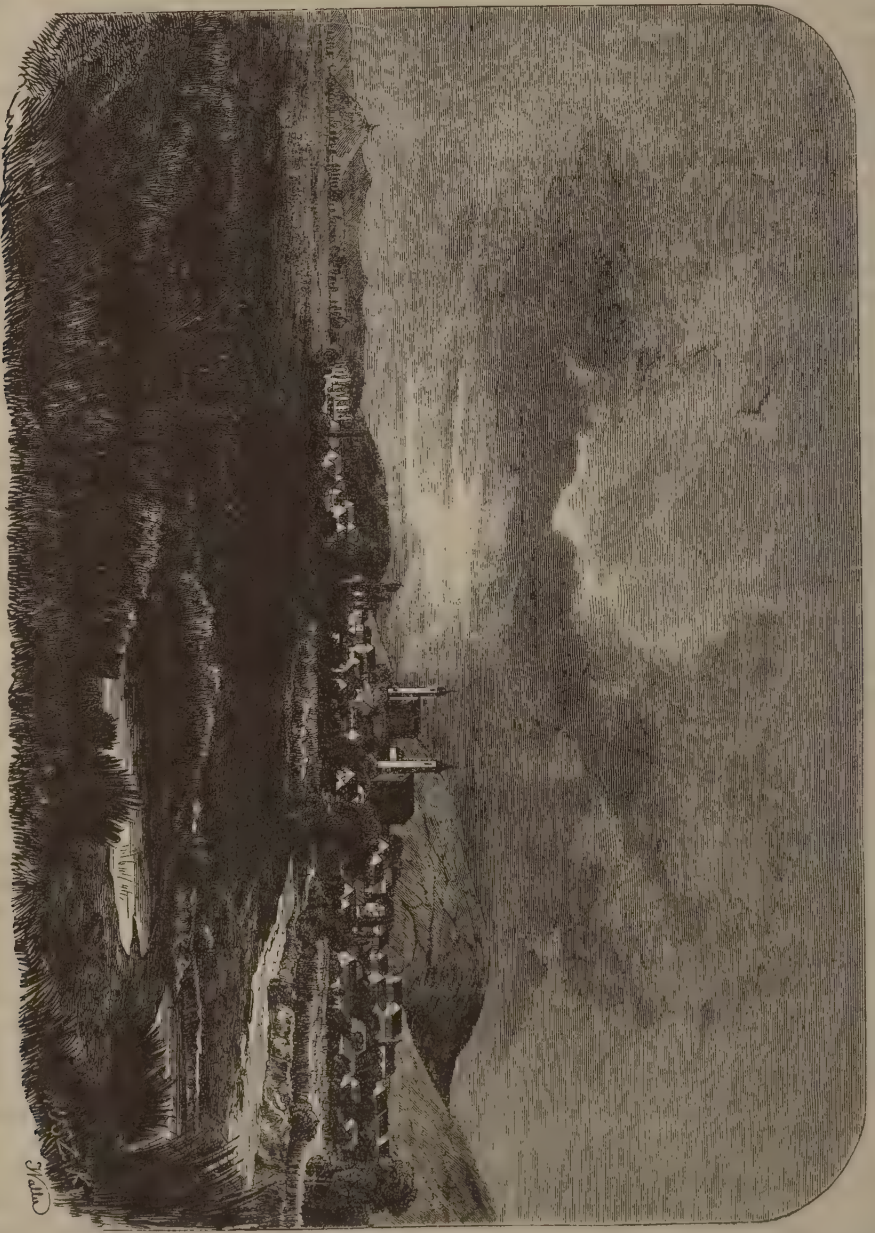

Tarczal, Zemplénmegyében. — (Rajz. Keleti G.)

1527. szeptember 26-án Tarczal mellett verték meg Ferdinánd seregei János királyt, s némelyek azt mondják, hogy Frangepán Kristóf is itt esett el. — 1616-ban már előkelő helv. hitü eklézsia volt, s ekkori papja Paulus Szántai — igy irja naplójában Sepsi Laczkó Máté, Lorándffi Mihály uram concionátora. — A mint az ember vasuton Debreczentől Miskolcz felé megy, jobb kézre látszik a szép kis város, melynek rajzát megkisértők olvasóink elé állitani.

D. F.

II. RÁKÓCZI FERENCZ SZÜLÖHÁZA BORSIBAN.

Borsi, mintegy 700 lakost számláló zemplénmegyei helység, Sátoralja-Ujhelytöl keletnek fél mérföldnyi távolságra, a Bodrog bal partján.

A helység közepén álló góth épitésü ó templom melletti ösvényen a faluból kihaladva, egy régi nagy sáncz fenekén hömpölygő kis patak hidjáról a szemközt fekvö erdöben ódon várkastély korhadt falazata tünik szemünkbe. A délre fekvö nagy kaputól — melyen a felvonó hid csigái még most is látszanak — repkénynyel s iszalaggal befutott sötét lépcsö vezet az elsö emelet csarnokába, honnan két ajtó nyilik az épület jobb és bal felére. Jobbra indulva tágas terembe jutunk, hol II. Rákóczi Ferencz született.*)

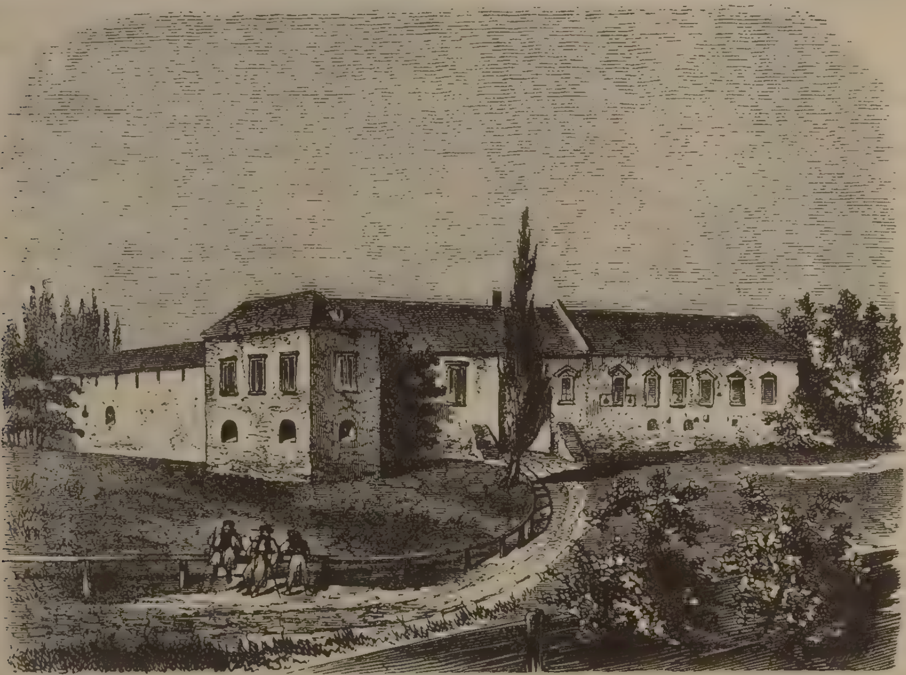

II. Rákóczi Ferencz szülöháza Borsiban (Zemplénmegyében).

A terem még mind tartja a vörös-barna festéket, s a falban óriás kandalló található, melyről a nép azt beszéli, hogy ünnepek alkalmával ökröket sütöttek benne. Ebből még három szoba nyilik egymásba. — A számos teremből álló másik épületrészt alkalmasint katonai laktanyául használták volt, mert a lörések, söt a nyilazólyukak is még mind kivehetők. Az épület végén — mint a remek antik faragványokból kitetszik — góth modorban épült nagyszerü egyház romjai feküsznek.

Az észak-nyugati és déli részen elnyúlt földalatti boltozatos termek legnagyobb része, a sárospataki várhoz vezető alagúttal együtt, már beomlott; a mit pedig az idö még megkimélt, azt most istállóul s gazdasági raktárul használják. — A kastély udvarával összekapcsolt terjedelmes és szép kertben szintén számos épület-rom és erősségmaradvány találtatik. (Szirmay: „Comit. Zempl.")

A régi várkastély, melyben a nagy fejedelem elöször látott napvilágot, ujabb időkben elöbb a gróf Almásyak, majd a báró Vay-család birtokába jutott. Tulajdonosai kegyeletben tartják a hozzá kötött nemzeti emlékekért.

---

*) „Kazinczy Ferencz levelei Kis Jánoshoz" I. k. Budán 1842.

CSÁBRÁG.

Csábrág omladozott hegyi vár Hontvármegyében, Korponától délre, igen kies vidéken. Ki épitette? az ősi idők homálya boritja; annyi azonban bizonyos, hogy e vár már az Árpád-házbeli királyok idejében állott s a Hunth nemzetség birta. 1307-ben Hunth fiai: Dezsö és Demeter valának urai.

Ősi neve — hiteles okmányok szerint — *Litva*-vára (Lythwa) vala, mely név egész a XVI-dik század elejéig fenntartotta magát, ugy hogy még 1511-ben is vegyesen „Lithva vel Chabragh" várának neveztetett; de már 1540—50. körül feledségbe merül a Litva név.

A XV-ik század közepén a cseh rablók egy időre e várba is befészkelték magokat; azután a század vége felé a Lepoglavai Horváth-Krussich család birtokába ment át, a hozzátartozó terjedelmes uradalommal együtt. A Krussich-örökösöktől 1511-ben Erdödi Bakacs Tamás, a hires esztergomi bibornok-érsek vette meg, a ki is Bálint nevü testvéröcscse fiainak, Istvánnak és Farkasnak adá. Ezek János király hivei lévén: 1529-ben Ferdinánd elvette tölök s Désházy Istvánnak adományozá Csábrágot; de pár év mulva már ismét az Erdödy-Bakacs-ház egyik tagjának, Péternek kezeiben látjuk azt, a ki aztán 1535-ben várastól, uradalmastól eladta a garam-zselizi jószággal együtt sógorainak, Erdödi Thompa Jánosnak és Zelinai másképp szintén Erdődi, Csábrág megvétele után pedig „Chabraghi" Pálffy Péternek, ki ama nevezetes Pálffy Miklósnak, Győr merész visszahóditójának atyja volt.

Pálffy Pétert megzavará a hires vitéz és hirhedt kalandor Balassa Menyhárt, a ki töle Csábrágot erőszakosan elvette, hogy Léva és Szitnya várain kivül ezen sasfészekből is üzhesse rablásait, dúlásait, a melyek Balassa nevét ugy az egész Garam- és Ipolymelléken, mint a bányavárosok táján rettegetté tevék. De végre az ország megsokallá e bitorlásokat, s az 1548-diki pozsonyi országgyülés határozatából 1549. elején Salm Miklós pozsonyi gróf ötödfélezernyi válogatott spanyol-magyar-német haddal s faltörö ágyukkal megindult a garázdálkodó Balassa megfenyitésére.

Menyhárt ur, élvén a gyanúperrel, jókor elillant Erdélybe, II. János király hüségére: várait azonban vitéz legényeivel megrakva hagyta hátra, s nekibiztatta öket, hogy csak védjék magokat, ő bizonyára megsegiti öket vagy Zápolya, vagy a török erejével. Ezek hittek is urok szavának, és kivált a lévaiak bámulatos vitézséget fejtettek ki s életöket adák jobb ügyre érdemes elszántsággal Balassáért, a rommá lövött vár falai alá temetkezve: mégis mindhiába. Zápolya vonakodik vala a *rablólovagot* megsegiteni, — bár öt magát birodalmában, jó kardjáért, szivesen fogadta — a török pedig titkon örült Balassa pusztulásán, mint a kinek fegyvere hatalmát ő is sokszor sajnosan tapasztalta. Ekkép elesett elöször Szitnyavára, a mely alól maga Salm Léva alá szálla, de egyik alvezérét, Horvatinovicsot, egyszersmind Csábrág ostromzárolására küldé. Vagyis mint Tinódy énekli:

„Megszállatá ugyanakkor Csábrágot,
Az vár körül ásata ő nagy sánczot,
Ott hagyá vitéz Horvatinovicsot,
Lovaggal, gyaloggal: hogy őriznék Csábrágot."*)

Balassa lévai hajduinak hösies ellentállása sok veszteségbe került Salmnak, s majd egy egész hónapig nyujtá az ostromot. Azalatt Csábrág — valamint a Basók által bitorolt Murány — folyvást körül vala zárva királyi hadak által. Elvégre a lévai katastrofa után Salm egész táborával s öreg ágyuival megindula Csábrág vivására.

„Gróf Miklóssal seregök indulának,
Erős Csábrág alatt álgyuk igazgattatának."

Salm a várbeliek rettentésére, a lévai vitézek legjobbjai közül 32-nek levágott fejét karókra tüzette vísáncza tetejébe, s egy Móré János nevü, szintén Léván elfogott rab által fölkéreté Csábrágot, a király kegyelmére. Kéretés, rettentés, egyaránt nem használt. Balassa hajdui mindaddig ellenálltak, mig Salm a külsö kapubástyát összelövetvén, oly rés támadt, hogy ostromtól lehete tartaniok. Ekkor, tartván a lévai példa ismétlődésétől:

„Szót adának, kérik az gróf Mikolát,
Hogy megkegyelmezjön, mert megadják az várat."

Meg is lőn az alku; Tinódy azonban nem igen dicséri ezért a csábrágiakat, dicsőségesebbnek s magyar hirökhöz illendőbbnek itélvén, ha „az egy tisztösségért“ ők is mint lévai bajtársaik a vár romjai közé temetkeznek vala:

---

*) „Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése"; még azon 1549-dik évben irta Tinódy Sebestyén. (L. ennek „Cronicá"-ját, Kolozsvártt, 1554.) T. K.

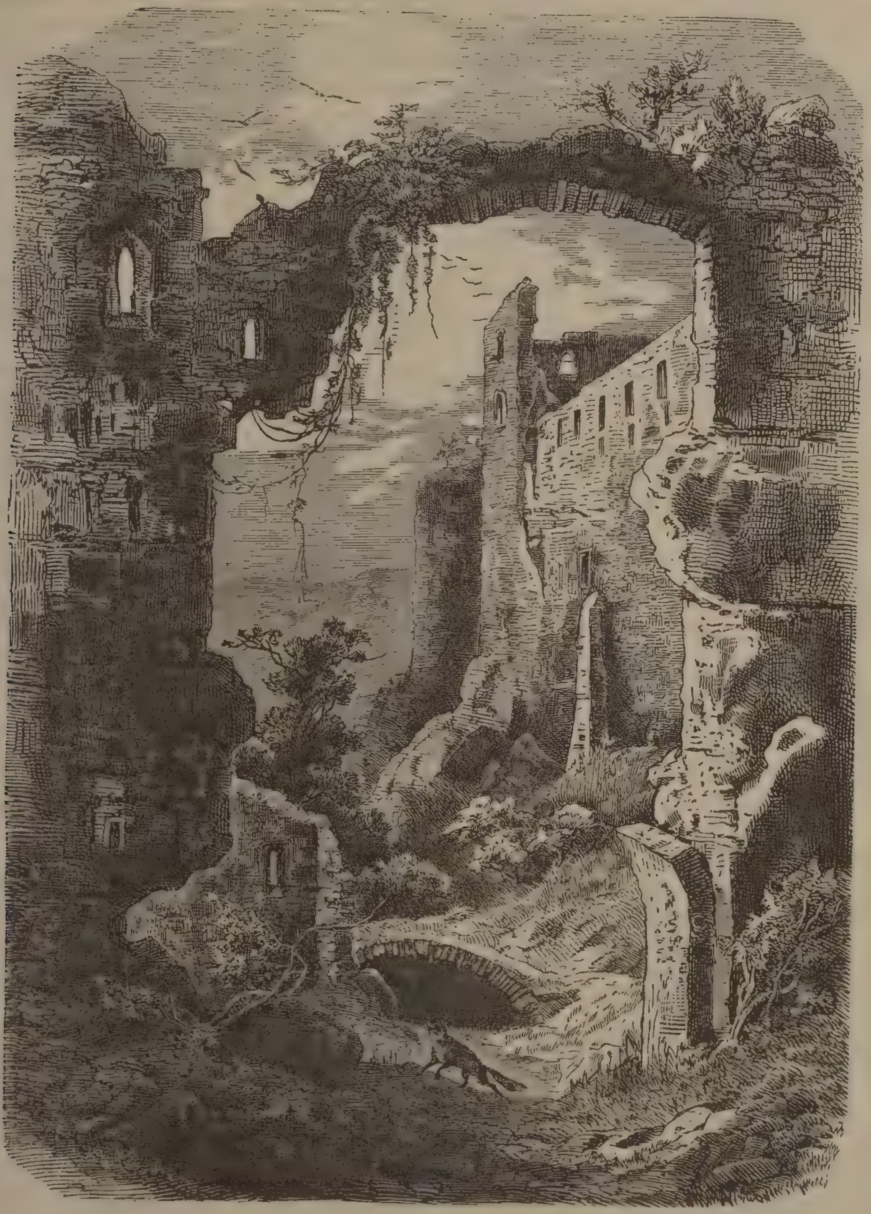

Csábrág várromjai. — (Keleti G. eredeti rajza.)

„Jó vitézök valának az Csábrágba:
Nem tudom mi *észveszés* lött dolgokba —

Az várat megadák nagy bolondságba:
Megküssebbödének az régi jóvoltokba.“

A várfeladás után azonban

„. . . . . kibocsáttatának,
Királ kegyelmére ők tartatának.“

Csábrág pedig visszaadatott törvényes urának, Pálffy Péternek, a ki az ostrom által szenvedett romlásokat sietett helyreállitani. Ezután e várban — bár tovább is magántulajdon maradt — királyi őrség tartaték kir. várnagyok alatt, ugy hogy Csábrág rendes végvárrá lön, s hasznos szolgálatokat tett a mind tovább-tovább terjeszkedő s már az Ipoly és Garam vidékeire is elhatolt török ellen, különösen a bányavárosok oltalmára.

1556. elején Végh Benedek, ugyanezen év nyarától kezdve Ficsor Mihály volt Csábrág királyi várnagya, 1558-ban pedig Koháry Imre neveztetett ki Ficsor helyére. Alvárnagy 1558-ban Tallián Máté vala.

Pálffy Péter 1568-ban meghalván: Csábrágban egyik fia, báró Pálffy István és leánya Kata, Lepoglavai báró Krussich János korponai főkapitány neje, örökösödének. E Krussichnak nagy gondja volt Csábrágra, s azt tetemesen megerősitteté; örségét is, a kir. kincstár üres voltában sok ideig sajátjából fizette. A XVI-dik század végén azonban ö is, sógora Pálffy István is — ki Szitnya és Csábrág várak kapitánya volt — utódok nélkül hunytak el; igy a vár egyedül Krussich özvegyére szálla, a ki másodszor a később nádorrá lett *Illésházy Istvánhoz* ment nöül. Illésházy Rudolf császár előtt lázadási gyanuba keveredvén, Lengyelországba menekült; javai lefoglaltattak, s ezek között Csábrág Rudolf által Kazaházi Joó János kir. személynöknek s hitvesének Balassa Borbálának adatott zálogczímen. De Bocskay István hadat támasztván, egyebek közt Csábrágot is elfoglalta, s visszaadá az ömellé állott Illésházynak. Ez birta is már most Csábrág várát haláláig (1619); ezután Joó özvegye, Balassa Borbála érvényesité jogát. II. Ferdinánd király azonban töle visszaváltá, s 1622-ben szintén zálogczímen, 1629-ben pedig örök joggal *Koháry Péter* érsek-ujvári főkapitánynak s utódainak adományozá, Csábrágot ugy mint Szitnyát.

Ettől fogva — egyes háborus időközöket kivéve — folyvást a Koháry, illetöleg Koburg-Koháry-házat uralják e várak, mely ház magát e helyektöl „Csábrági és Szitnyai Koháry“-nak irja.

Koháry Péter a dynastia iránti tántorithatlan hüsége és vitézsége által tett szert az adományra. E tulajdonok utódait is jellemzik, de legkivált fiát és unokáját: a két Koháry Istvánt. Mint Péter nem hajolt meg Bocskay, sem Bethlen diadalmas zászlai elött — ámbár ez utóbbiéi is feljutának egy időben Csábrág tornyára is — épen ugy nem hajtott fejet fia István, az első, Rákóczy György előtt: noha ennek győzelmes vezére, Rhédey Ferencz, Csábrágot elfoglalta. — A linczi békekötés megint visszaadá a várat Koháry-nak. Itt születettennek nevezetes fia, II. István: a tábornok, országbiró és költő, a ki nemcsak e minőségeiről, hanem különösen Leopold császár iránt Thököly ellenében tanusitott ritka hüségéröl lett hiressé. Atyja ennek 1664-ben Léva előtt török kardok alatt vérezett el, fiára hagyva Fülek vára főkapitányságát, Hont föispánságát. Csábrág ura e magas tisztségeket még igen ifjan átvevé, s hosszas ideig hadakozott a török végek martalóczai, valamint Thököly Imre szabadságharczosai ellen.

Mig Koháry István Füleket védé: Thököly hadai az ez idötájtt meglehetős elhanyagolt állapotban levö Csábrág várát bevették (1681.), mielött ez az 1681-diki országgyülés végzése értelmében jobban megerősittethetett volna. A következő évben Fülek vára s vele maga Koháry is Thököly hatalmába került, a ki aztán hosszu három évig Regécz, Ungvár, Munkács, Patak tömlöczeiben raboskodtatta a pártjára állani nem akaró, söt öt szemben is „török pribék“-nek szidalmazó büszke föurat. Végre 1685. nov. 6-kán Capprara kiszabaditá börtönéböl a sokat szenvedett Koháryt, a kit Leopold tábornokká, gróffá stb. nevezett, s mindenféle kitüntetésekkel halmozott el. Ezalatt Csábrág is viszszakerült vala a császáriak és igy István gróf birtokába.

II. Rákóczi Ferencz alatt azonban a jelenet ismétlödött. Mert Koháry István ismét a szabadságharczosok ellen fordulván, miután 1703-ban Bercsényi és Károlyi által császári tábornoktársaival Zólyom előtt jól megveretett volna: futva szökött Pozsonyba, a bányavárosokat és Csábrágot, Szitnyát a kuruczok kezében hagyva.

Csábrágot Rákócziék rabtartó-helyül használák, a mire a magas sziklavár, félreesö voltánál fogva is, igen alkalmas volt. Az 1704-ben elfogott Kreuz cs. generális is itt raboskodék huzamosb ideig. Koháry István pedig ezalatt Rákóczi fiscusa által javaitól megfosztatva, s Pozsonyba, majd Budába beszorulva, kurucz hadaktól körültáborolttan, irogatja vala szomorú verseit, mint egykor „keserves rabságban, Munkács kővárában.“ Az 1705-diki szécsényi gyülés végzései értelmében ö is honárulás bünébe esvén: a Confoederatusok birodalmából számkivettetett s javai elkoboztattak.

Csábrágot Rákóczi gr. Bercsényi Miklósnak adományozá, a ki 1705-ben meglátogatván e várat, belőle a nagyobb ágyukat és a tetemes lőszert a bányavárosokba szállíttatta: de azért őrséget tovább is tartott benne. A kapu fölött megpillantván Koháry büszke feliratát:

„Dat Deus cui vult —
Comes Stephanus Koháry.“

levéteté, s negédes gúnynyal ezt téteté helyére:

„Accepit ubi vult —
Comes Nicolaus Bercsényi.“

A kuruczok békén birták Csábrágot — mely nekik 1708. őszétől 1709. nyaráig, a bányavárosokba magokat ekkor már befészkelt németek ellen mint biztos őrhely nem kis hasznukra volt — egész 1709. aug. haváig. Ekkor gr. Pálffy János, a császárnak a bányavárosokon parancsnokló tábornoka csellel foglalta vissza tőlök. Ugyanis vagy másfélszáz labanczhajdunak a kuruczokéhoz egészen hasonló egyenruhát csináltatván: Korponából kiküldé őket, tiz kötözött németet kisérve, már mintha ezeket ugy fogták volna s most be akarnák vinni a rabtartó helyre, Csábrágba. Itt 40—50 kurucz hajdu tart vala őrséget, Kovács János hadnagy parancsnoksága alatt. Ez a vár alá érkező álkuruczokat bővebb vizsgálat vagy a hadi jelszó tudakozása nélkül gyanútalan bebocsátá, s csak akkor hült el, midőn a labanczok a várudvaron németjeik kötelékeit feloldozván, ezekkel együtt fegyvert ragadtak, s megadásra kényszeriték a háromszorta csekélyebb számu őrséget. Ekkép juta Csábrág vára német kézre — nyilt ellenséghez nem igen illő módon.

Vár és uradalom biztos birtokát azonban csak a szatmári béke (1711) adja vala meg Kohárynak, a ki ezután három évre országbiróvá léptettetett elő, s mint ilyen, tisztes öregségét ezen kedves szülővárában tölté el. Itt rendezgette sajtó alá régibb verseit, s itt irogatá az ujabbakat. Meghalt Csábrág falai közt 1731. márcz. 29-kén. Vele sírba hanyatlott Csábrág dicsősége is; mert örököse gr. Koháry Endre már jobban szeretett lenn a szent-antali kastélyban, mint az ódon bérczi várban lakni; azért ez utóbbit mindinkább romladozni engedé. 1755-ben a régi várharangokat is lehozatta a szent-antali kápolna tornyába.

Igy lőn lassanként lakatlanná és pusztává Csábrág. Most már düledezik az ősi vár, s omló kövei közé temeti a régi Krussichok, Erdődyek, Balassák, Pálffyak, Illésházyak, Bercsényiek, Koháryak emlékezetét *).

Thaly Kálmán.

---

*) E régi vár történetének tüzetes leirása alólirottnál készen levén: miután a jelen vállalat terjedelme nem engedi meg annak teljes közlését, a szerk. fölszólitására készitettük abból a jelen kis szöveget, mely Csábrág viszontagságait fővonásaiban mégis magában foglalja. T. K.

A BRANYISZKÓ.

Azon tájak egyike, melyek ugy egy történeti mozzanat emléke, mint magának a vidéknek nagyszerü szépsége által egyaránt megragadják s lekötik figyelmünket — a branyiszkói magaslat, hol a 48—49-ki hadjárat egyik nevezetes csatája vivatott, s melyről a kilátást képünk hiven tükrözi elő.

A Branyiszkó nevü meredek, magas hegy határfalat képez Sáros- és Szepesmegye között. Ezen vonul át az Eperjesről Lőcsére vezető posta-út. Meredeksége különösen a szepesi oldalon rendkivüli, de azért Szepesmegye hajdani rendei oly gyönyörü kanyarulatos országutat teremtettek ide, hogy csekély emelkedésein ügetve érhet fel egy könnyü terhü kocsi a hegy tetejére.

A ki a Branyiszkónak e kanyargó utján megállapodva letekint az alatta elterülő Szepességre, gyönyörü panorámán legelteti szemeit. Lába alatt a méltóságos Branyiszkó huzódik el, ezüstszalagként kigyózó országutjával, kiálló szikláival és sötét erdőjével; távolabb köröskörül kisebb hegyek, kies dombok és völgyek terülnek el, gondosan mivelt szántóföldekkel, rétekkel és erdőkkel váltakozva.

Közbe-közbe számos helység, urasági lak és tanya (major) merül fel. A mindig szélesedő termékeny völgy távolabb pontján a szepesi vár büszke romjai emelkednek, egy három oldalról szabadon álló meredek mészszikla tetején — a Thurzók és Zápolyák egykori sasfészke, most a Csáky grófok elpusztult birtoka. A várhegy nyugati oldalán elterülő völgyben Szepesváralja, a XVI szepesi város egyik csinosbika terül el barátságos tornyaival és házaival, s tul rajta egy mérsékelt emelkedésü dombhátón a szepesi káptalan, székesegyház és püspöki lak komor épületei, kettős tornya s hazánk egyik legrégibb temploma láthatók.

A látvány nagyszerüségéhez méltóan, a tájkép hátterét a Tátra óriás bérczei zárják be, ködben borongó havas ormaikkal állva őrt hazánk itteni, legészakibb határvonalán. A ki e magasztos képet egyszer látta életében, az lelkében kitörülhetlen emléket őriz meg.

A Branyiszkónak, s különösen az emlitett országutnak, mely meg annyi bástyafokul szolgálhat, nagy szerepe volt 1849. elején, az u. n. branyiszkói ütközetben. Méltó, hogy részletesebben megemlékezzünk róla.

. . . Görgey serege, mely a moóri csatavesztés s Pestnek a cs seregek általi elfoglalása után északra, a Kárpátokra vonult, 1849. február 1-én lépte át Szepes határait, megedzve a téli táborozás viszontagságai, szenvedései által. Az egyik csapat, melyet Guyon Richárd tábornok, ezen valóban oroszlán-szivű Richárd, vezérlett, a gömöri hegyszorosokon át Iglóig nyomult; a másik, Görgey alatt, Liptó felől jött, s a késmárki vidéket boritotta el. Lőcsén Kiesevetter cs. kir. őrnagy egy zászlóalj Nugent-ezredbeli gyalogsággal, 50 lovassal, s nehány congréve röppentyűvel tanyázott. Kiesevetter őrnagy igen ügyesen intézte el dolgát; a febr. 3. és 4-ke közti éjen, megtudván kémei által a magyar sereg hadi jelszavát, átjött az előőrsökön, kik katonáit magyaroknak tartották, s már közel volt Iglóhoz, és a várost több

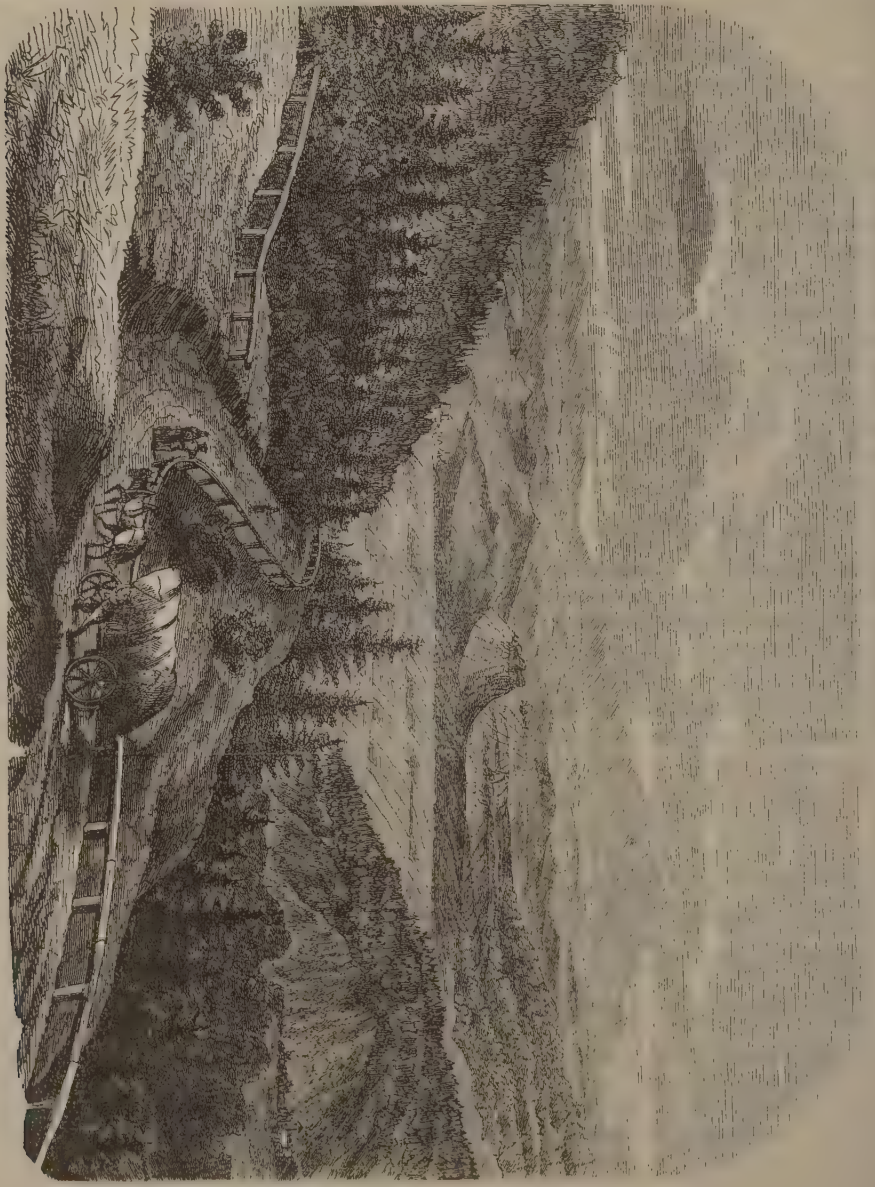

Kilátás a Branyiszkóról.

helyütt röppentyűivel fel is gyujtá, midőn az előőrsök a cselt észrevették s lődözni kezdvén, az Iglóban álomba merült magyar katonákat felriaszták. Heves utczai harcz kezdődött; a 10 ezernyi iglói magyar sereg természetesen visszavonulni kényszerité a sokkal gyengébb megtámadókat s elvett tőlük több ágyut s több ezer röppentyűt. A holtak és sebesültek száma 40-re tétetett ez alkalommal.

Az ausztriaiak febr. 4-én Lőcsén s Szepesváralján át a branyiszkói hegyszorosig vonultak, szüntelen űzetve a magyar huszárok által, kik a hegyet még ez nap este kétszer próbálták elfoglalni, de mindkétszer keményen visszaverettek. Este felé megérkezett a Kassa mellett Klapkával küzdő gróf Schlick által küldött dandárnok, gróf Deym, négy zászlóalj gyalogsággal, ugyanannyi század lovassággal, s 11 ágyuval, és egyesülvén Kiesevetter csapatával, állást vőn seregével a branyiszkói hegytetőn, ezt megvédeni szándékozván. Az ágyuk oly pontokon valának felállitva, honnét a golyók az egész utat sodorták; a gyalogság a hegy másik oldalán, hol a tulajdonképi bérczszoros kezdődik, csatarendben várta a megtámadást. A Szepesből Sárosba vezető többi ut szintén őrséggel vala ellátva a gondos tábornok által, ki Sirokkán tartott hadi szállást. Dandárjához Eperjesről még két század nehéz lovas csatlakozott 7 ágyuval. A magyar sereg 10 ezer gyalog, 1500 huszár s 25 ágyuból állott.

Guyon, ügyesen kidolgozott terv szerint vezette a merész megtámadást elölről, mig egyszersmind az ellenséget körülvette hátulról. Február 5-én, dermesztő hidegben, ő maga vezette ki seregét Szepesváraljáról, s felállitván azt Korotnok mellett, két zászlóaljnak szigoru parancsot adott rohammal foglalni el a hegyet, kiválasztván e czélra ujonczokból álló 2 zászlóaljat, s kartácscsal töltött két ágyut állitván hátuk mögé. „Előre, meghalni!“ kiáltá szokása szerint, s a zászlóaljak, nevezetesen a zólyomi, szuronyszegezve rohantak a meredek hegynek, s nem gondolva a kartácstűzzel, mely egész sorokat lesodrott, az ellenséges ágyukig nyomultak s kettőt elfoglaltak. A csata délutáni 1 órától éjfélig tartott, mely idő alatt 23 erős hegyi állomásból veretett ki a védő sereg.

Az ausztriaiak nem akarván szuronycsatát kezdeni, elhagyták a hegytetőt s a hegy másik oldalára vonultak, ott a szorost védeni. De ez már késő volt, mert ezalatt Ujházy vadászcsapata a hegyeken át, titkos uton, megkerülte a sereget, és hátában kezdte azt fenyegetni. Gróf Deym tehát, nagy veszélyben látván az egész hadtestet, a branyiszkói szorost elhagyta s egy Párma-zászlóalj által fedeztetve, melynek vitézei majd mindnyájan elestek vagy elfogattak, — elvonult Eperjesre, onnét Kassára, hol Schlick gróf altábornagy hadtestével egyesült. Guyonhoz parlamentair küldetett azon kéréssel, hogy gr. Deym visszavonulását ne háborgassa, s Guyon ezt meg is igérte, és csak másnap délben ment be Eperjesre, honnét Deym szerencsésen menekült Kassára. Eperjesen a magyarok bevonulása után nagy volt a dinom-dánom, fényes Te-Deum tartatott, s a zólyomi zászlóalj, mely a rohamnál főleg kitüntette magát, uj zászlóval ajándékoztatott meg, melyre e szavak valának irva: *„Branyiszkói győzelem.“* — A magyarok egész vesztesége 50 halott s ugyanannyi sebesültre tétetik, az ausztriaiaké 80 halott s 60 fogolyra.

E győzelem megnyitá Görgey utját Sárosba, az egyesülést Klapkával s az egyenes közlekedést Debreczennel; erkölcsi hatása pedig kiszámithatlan, mert ez levén a Pesttől visszavonulás után az első győzelem, megalapitá a gyakorlatlan honvédek önbizalmát, kik később azután annyiszor mutaták a vitézség csodáit. Guyon személyes rendkivüli bátorságát ellenségei is elismerik; ő elől ment, lobogóját golyó vitte el; szónoklatai, melyekkel katonáit lelkesitni szokta, eredetiek. Magyarul csak egyes szavakat tudván, a támadás előtt ezen beszédet tartá az Ujházy-vadászokhoz: „Jäger itt, Jäger ott, dupla löhnung, hátul kartács!“ Igy a honvédek, kiknek itt mindegyike hősileg viselte magát, részint lelkesitve, részint kényszeritve, szuronynyal rohanták meg az ágyukat, és szó szerint, azok torkába másztak.

A VADÁSZ-SÓLYOM.

A közép-kor kedvencz vadász-solyma ugyanaz, melyet ma a természettudósok *izlandi sólyomnak* (Falco islandicus, Beiz-Falke) neveznek; ennek egy ritkább válfaja: a *fehér, nemes sólyom*, (Falco candicans), mely csak Európa legészakibb tájain fordul elő, úgy látszik még becsesebb volt.

A vadász-sólyom, kisebb vagy nagyobb mértékben fehéres tollazatú, deli termetű orv-madár, sötét-barnás habos, vagy szivalakú foltokkal; zöldes-sárga lábakkal és orrtővel. Magassága a kinőttnek több mint két láb; kiterjesztett szárnyainak távolsága négy és fél lábnyi.

Az emberek figyelmét e szép madár kétségkivül végetlen gyorsasága s vadászatban jártassága által vonta magára; tanulékonysága pedig, a tett kisérletek után, épen kegyenczczé tette.

Szemei, melyek a sasokéinál jóval barátságosabb tekintetüek, éles látásban amazokéinak valószinűleg semmit sem engednek s egyszer megpillantott áldozataikra oly villámgyorsasággal csapnak, hogy azok már ez ütés erejére elszédülnek,

Ezen sajátságán alapult mind az iránta később valódi szenvedélylyé vált vonzódás, mind pedig betanitása és fölszerelése.

A sólyomvadászat feltétele s a sólyom kitűnőségének első kelléke volt, hogy lánczáról elbocsátva, áldozatát röptében elüsse, de szét ne tépje, hogy igy a zsákmány — rendesen fáczán, kócsag fogolymadár, galamb, vagy más még kisebb madár, bántatlanúl essék az oda lovagló urnő, vagy gazda kezébe. Tanultabb sólyom el is szállitotta a martalékot gazdájának.

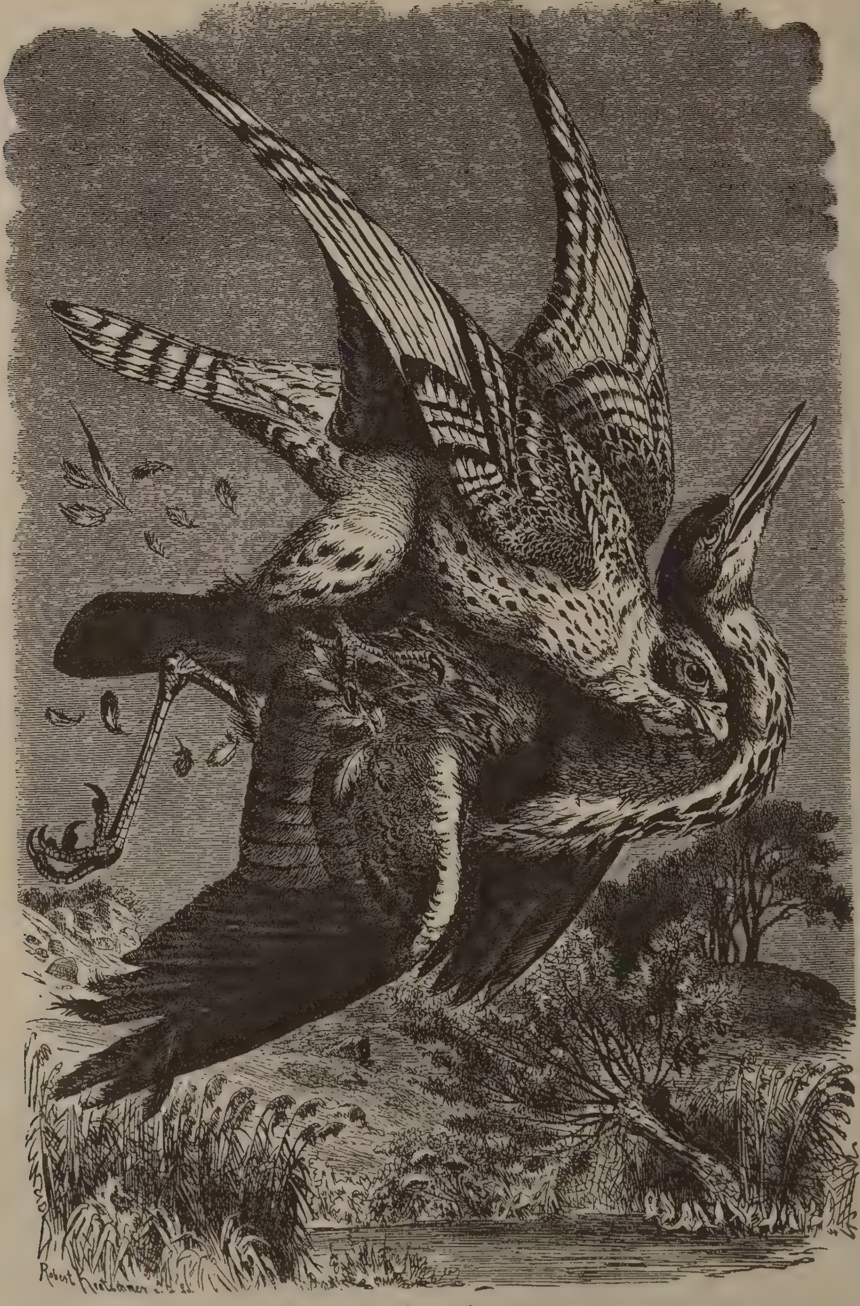

Vadász-sólyom

Ezenkivül gazdája pontos ismerete s ahhoz való ragaszkodása volt a második fő kellék. Megtörtént, hogy a sólyomnak vadászata alatt magánál erősebb madárral volt találkozása; részint egy ilyen eshetőség baleseteinek kikerülésére, részint a vadászat könnyitésére, a szó teljes értelmében fölszereltetett.

Fejére kisded, néha fénylő tollakkal ékitett sisakocskát tettek; mellére pedig csinos ezüst vagy karmazsin tőn vértet, melynek ütése a megrohant áldozatot annál könnyebben elszéditse. Lábán vékony, néha értékes láncz, mely ura vagy urnője karján diszes karpereczhez kapcsolta. A vállon vagy karon szokott ülni s e helyek az ő és gazdája kényelmére ki voltak párnázva.

A solymászat *divat* volt; ez fejt meg mindent. Mi nem régiben az öleb, mi XV. Lajos alatt a tánczoló báb: az volt a közép-korban a sólyom.

A frank törvény szerint a nemes ember, ha fogságba esett, földjei vagy jobbágyai árán kiválthatta magát, de solymát váltságul nem adhatta.

A keresztes háboruk alkalmával a keresztes vitéz solymát is magával vitte; a pap az oltáron keresett kedvencz solymának helyet; az úrhölgynek ez volt legelső kedvencze, gyönyöre.

Lovag sólyom nélkül nem képzelhető. Vele volt udvarában, vadászatain, kalandján; részt vett harczaiban s ha meghalt, gazdája sirkövét ékesitette, s ott majdnem egyenérvényü a nemes levéllel.

Solymot megölni határtalan bűn; elrabolni egyenlő súlyu vétek egy rabszolga vagy jobbágy meggyilkolásával.

A sólyom akárhányszor szolgált perek tárgyául, mint valami nagyobb uradalom birtoka; néhol a közhelyeken állványokat épitettek számokra, mint például a milanói község-ház épitésekor. *)

A sólyom értékét ügyességein és divatos voltán kivül kétségtelenül ritkasága és nehéz szerzési módja is emelték. Élve kellett kézre keriteni az éles látásu ragadozót, mely fészkét is gondosan kikeresett és óvatosan védett helyekre szokta rakni.

Krónikásaink fennhagyták, hogy szerencsétlen II. Lajos királyunk egyik királyi erdőszének egy betanitott sólyomért negyvenezer aranyat tevő kincstári tartozását engedte el. Különben egy-két falut vagy több ezernyi értéket gyakran látunk érette fizetve.

A solymászat divata régi. Egy faja a sólyomnak már a görögöknél mint vadászatra alkalmazott emlittetik.

Erdélyben mondhatni a nemzeti fejedelmek egész ideje alatt divatozik.

Itt egyszersmind fogták is, miután a portai adót mintegy pótolták vele, a szultáni gyermekeknek hordták kedveskedésül.

Erdélyben állitólag Brassó vidékén s a háromszéki hegyeken jő gyakrabban elő; az erdélyi közép havasokon nagy ritkaság.

Jobb hiányában nálunk úgy látszik a sólyom más fajtáit (a kéklábu- és vándorsolymot), sőt az ölyvet is használták vadászatra.

Legalább *Bethlen Miklós*, később Erdély korlátnoka épen részletessége által annyira becses önéletrajzában, gyermekkorából egy ilyen ölyvvadászatot ir le, mely a kis vadásznak majdnem szemeibe került. Az ölyvet ugyanis nyúlsüldőre igazitotta, s hogy nem akart reá menni, addig riogatta, mig az ölyv egyenesen arczába csapott s mig szájába hatolt lábujjait meg nem harapta, nem is menekült tőle.

Mint gyermekes utánzás megemlitendő az ifjonczok *csóka-szeliditése*, mely kivált Erdélyben a tanulók legkedvenczebb játéka tavaszkor.

A csókát betanitják, hogy gazdáját ismerje, annak vállára, fejére szálljon, hivására figyeljen stb. A hiven teljesitett szolgálat jutalma: hús és cseresznye; az elkövetett hiba büntetése: koplalás.

A csóka ugyan gazdájának nem fogdos madarat, de a fényes iránti rokonszenve igen nagy s mesélik, hogy gazdáját nem egyszer gazdagitá a 48-as idők előtt fényes ezüst- vagy aranypénzzel. A bankó úgy látszik nincs kedvére.

Különben nem ezen haszonlesés, hanem egyszerű ragaszkodása és engedelmessége is elég arra, hogy kegyeletes gazdácskája előtt oly becsessé váljék, mint a középkor lovagnője vagy lovagja előtt a nemes sólyom.

A sólyomvadászatot, kivált Francziaországban, a közép századokban nagy fénynyel űzték.

A lovagvárakban egész legio volt a jól fizetett solymárok száma, kik ez ügyes madarak betanitásával, idomitásával foglalkoztak.

Solymászatra közönségesen könnyű lovakon és könnyű öltözetekben, fegyver nélkül, vonultak ki úrnők és lovagok csoportosan. Talán épen ez együtt maradhatás, mely a nagyobb veszélylyel járó vadászatoknál nem történhetett meg, vala a fő rugó, mely a solymászatot annyira divatossá tette.

Az úri társaságot lóháton és gyalog egész csapat solymár követte.

A solymok versenyzése a gyorsaság és ügyességben, néha még egymás között is, — mi nagy szerencsétlenség volt, — a solymokkal és lóval való bánás, a vadászat közben előforduló kisebb baleseteknél kimutathatott udvariság, néha még ennél is gyöngédebb érzelmek, tették a solymászatot nemcsak érdekessé, de a szó teljes értelmében élvezetessé. A nők tiszteletének, mondhatnám kultusának a vadászat e neme egygyel több és pedig sok érdekkel biró tért nyujtott. Skóthonban, Németalföldön, Indiában és Észak-Afrikában ki sem ment volt divatból. 1841-ben egy hollandi solymász-társaság nagyszerű solymászatot rendezett, melyben számos herczegi, grófi stb. vendég jelenlétében több mint 50 sólyom vett részt. – Irják, hogy közelebbi időkben a franczia udvarnál is ujra divatba kezd jőni a solymászat. Egy fényüzési czikkel több, mely lassankint valószinűleg hozzánk is csak eljut; mert mint látszik. a legerősebb nemzeti érzelmek sem képesek arra, hogy a divat hatásának — különösen a franczia majmolásnak — csak évtizedig is ellentálljanak.

Az az egyetlen vigasztaló gondolat azonban itt is megvan, hogy a mi néhány emberre nézve fényűzés, az több százra nézve üzlet és keresetág leend. *P. Szathmáry Károly.*

---

*) Lásd Cantu Caesar hist.

A DOHÁNY-IPAR HAZÁNKBAN.

Magyarország legjövedelmezőbb s ennélfogva legnevezetesebb iparnövénye a dohány. A dohányról legelsőbben Romanus Pane nevű spanyol szerzetes értekezett, kit Columbus Amerikában hagyott volt. 1559-ben *Nicot* János portugalli franczia követ magot küld Párisba, s ettől és *Tabago* szigettől vette nevét; mert először innen hozatott Európába, hol a szigoru ellenrendeletek daczára a 17 ik század folytában minden államban megfészkelte magát.

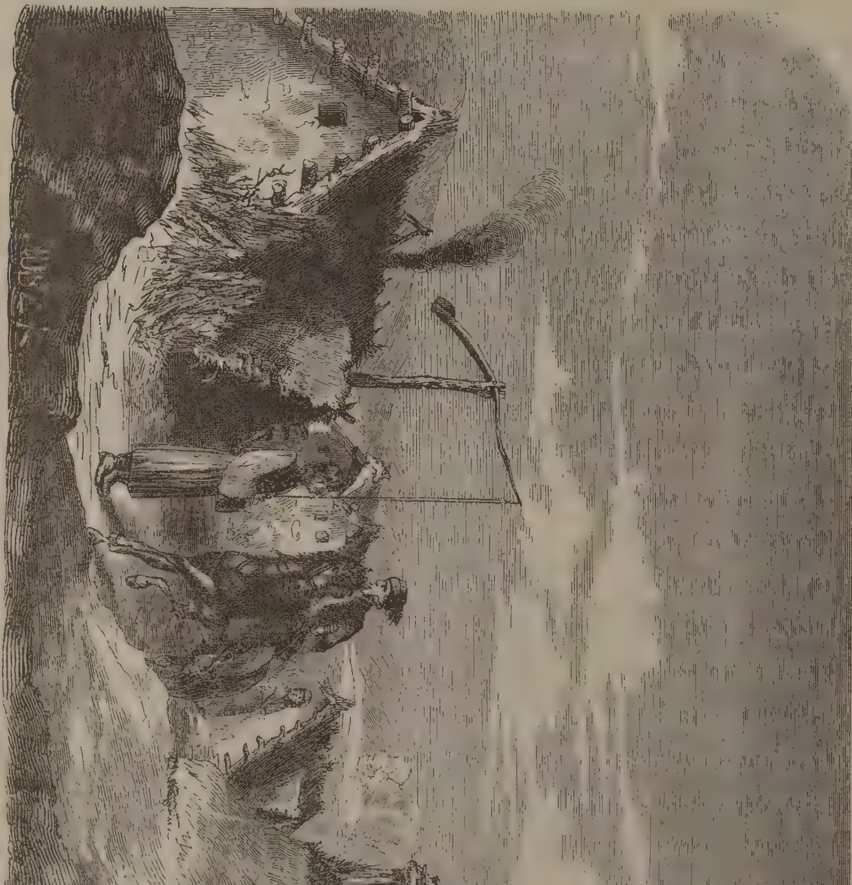

Dohányosok kunyhói a sőregi pusztán, Pestmegyében. — (Rajz. Lüders.)

Hazánkban is ekkor terjedett el használata, s ezután termelése; habár a magyar törvényhozás — mely ez időben a török uralom miatt különösen Erdélyben nyilatkozott, minden módon tiltakozott ellene. Ellene volt eleinte a pápa és igy a kath. papság is. Erdélyben, mint mondják, Báthori Kristóf fejedelem kapta az első dohányt és pipát 1576-ban, de azért még a következő század első felében sem terjedt el a dohányzás. Terjedni kezdvén azonban a török szomszédság és barátság utján, 1670, 1683, 1686 és 1688-ban országos törvényeket hoztak ellene, mint undoritó, pogány, boszorkányos szokás ellen, s végre 1689-ben a termesztőt jószágvesztésre, s a vele élőt 200 forint büntetésre itélték. A szigoru törvényeket azonban az idő elmosá, erőtlenné tevé; s Benedek pápa maga a dohányzást megkedvelvén, 1740-ben visszavonta a tiltó parancsokat.

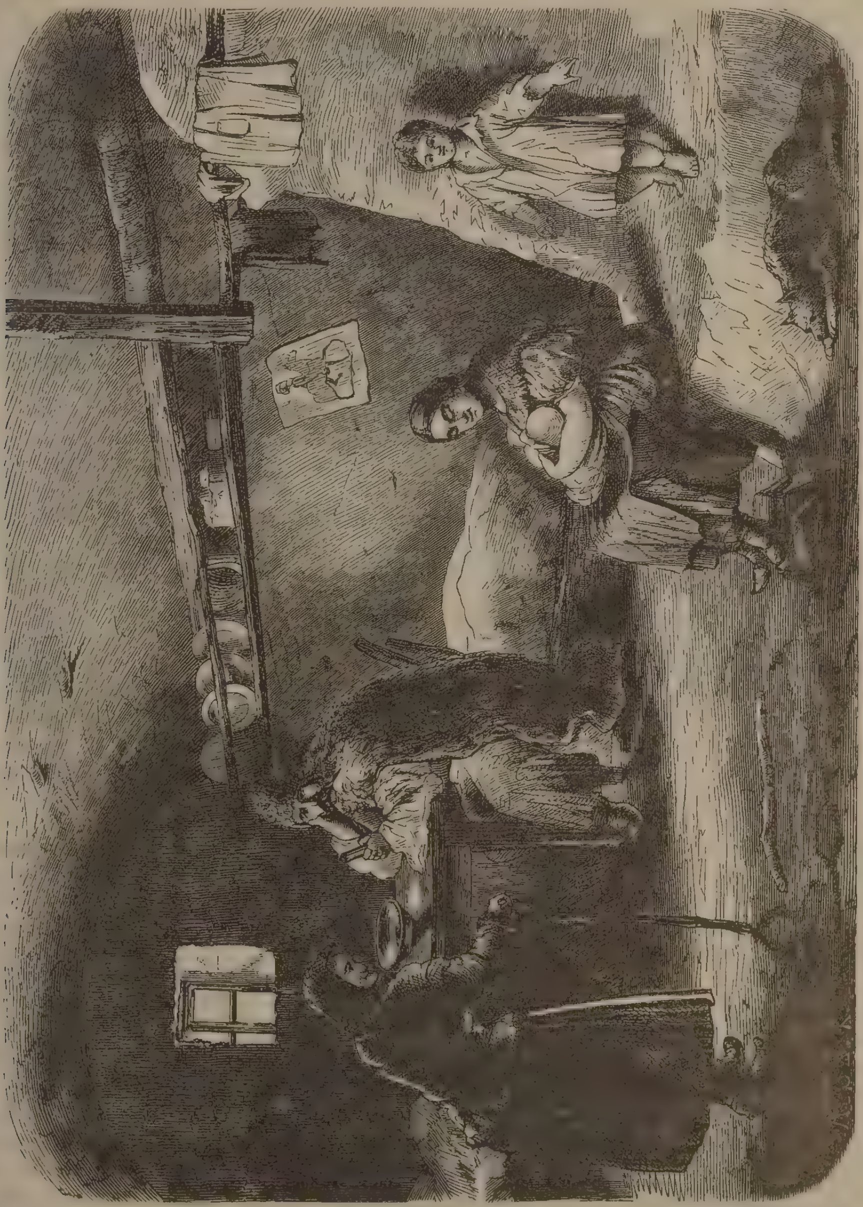

Dohányos-kunyhók belseje. — (Rajz. Lüders.)

Ma már az egész világon a legcivilisáltabb és legvadabb állapotban élő népeknél egyaránt el van terjedve, s akaratlanul is azon kérdés ötlik elénkbe, hogy vajon a dohányzás, e fényűzési szokás nem kiegészitő, elválhatlan része-e az emberi természetnek?

Magyarország földe egyéb jó tulajdonságai közt azzal is bir, hogy a legkitünőbb dohányfajokat képes előállitani; s maga a nép nemcsak a dohányzást kedveli, hanem egyszersmind szenvedélyes dohánymivelő. Annyira, hogy 1811-ben a belföldi roppant fogyasztás mellett az osztrák állami dohánygyáraknak 239,585 mázsát adott el 2.295,396 p. forint értékben, s ugyanekkor külföldre, különösen Olaszországba 65,000 mázsát vittek ki 1.238,390 p. forint értékben, tehát ez egy évben több mint 3.500,000 p. forint árút. A következő évben a franczia kormány ajánlott egy kereskedelmi szerződést évenkint 40—60,000 mázsa dohányra, s ha jól emlékszünk, e szerződés meg is köttetett, s pár évben történt is kivitel. Magyarország ez időben évenkint 600,000 mázsát termesztett, Erdély pedig 40—50,000 mázsát, mely átlagosan az akkori pénzérték szerint mázsánkint 9 p. forintot képviselt. Magyarországon ez időben dohánymivelés alatt volt 70,000, Erdélyben 10,000 hold.

Tekintetbe véve tehát, hogy ez iparág hosszas éveken át rendszeresen emelkedett mind kül, mind belterjileg, a mennyiben hova-tovább több tért foglaltak számára, s mind több-több ember kezdett vele foglalkozni, — másfelől a gyakorlat által mind jobban belejővén a termelés könnyebb és czélszerűbb módjába s a kezelés sokféle titkaiba: előre lehetett jósolni, hogy a dohánytermelés (és majd a dohánygyártás) egyike leend az ország leghatalmasabb iparágának.

De mint teljes virágzásnak indult, s gazdag aratást igérő mezőket a váratlanul érkező májusi fagy, akként dermesztette meg és tette tönkre hazánk e gazdag iparágát *a monopolium*.

Az osztrák örökös tartományokban már kétszázados intézmény a dohány-egyedáruság. Ugyanis 1670-ben I. Leopoldnak udvari vadászkészletei rosz állapotba jővén, hogy ezek rendbeszedessenek s rendben tartassanak, a császár gr. Kevenhüller Keresztélylyel 12 évi szerződésre lépett, s a vadász-készletek rendbehozásáért neki engedményezé Felső-Ausztriában a dohány kizárólagos behozatalának jogát, mázsánkint 40 kr. vám fizetésének kötelezettsége mellett, s e szabadalmat Aquilár zsidó 400,000 forintért vette ki haszonbérbe. Hat év mulva *Enns* város polgárai nyertek szabadalmat kizárólagos dohány-kereskedésre. Alsó-Ausztriában a dohány-monopolium 1679-ben 2,400 forintért adatott bérbe, — később a többi örökös tartományokra is kiterjesztetett, s már Mária Terézia alatt 1.700,000 forintot jövedelmezett a kormánynak; 1783-ban pedig 2.838,108 forintra emelkedett p. p. Ez időben megkisérlették volt, hogy Magyarországra is behozzák, de Batthyány kanczellár keményen ellene szegült.

Midőn 1783-ban állami kezelés alá került, a kormány évenkint tetemes bevásárlásokat tett Magyarországon, s ez időtől fogva folytonosan mesterkedett, hogy a monopoliumot ide is behozza; — végre igen jó alkalomnak látszott azon körülmény, hogy a magyar rendek 1791-től fogva mindig, s a 1841-ki országgyüléstől fogva különösen hangsulyozva sürgették a vámszabályok rendezését vagy eltörlését Magyarország és az örökös tartományok közt. A kormány ekkor kimondotta, hogy kész eltörölni a közbenső vámokat, de ezért viszonzásul az ország fogadja el a dohány-monopoliumot. A védegylet alakulása körüli években még tekintélyes magyar államférfiak is (mint pl. Dessewffy Emil) küzdöttek e nézet mellett, s az akkori kormánylapok egész harczot vivtak a monopolium mellett. Még a becsempészést is megkisértették; egy szép reggel arra virradtak az emberek, hogy Temesvárt, Budán, Kassán, sőt Pesten is cs. k. dohánytrafikák nyiltak; ez azonban oly ellenhatást szült, hogy a kormánynak tetemes anyagi kárt okozott, s később, rákövetkezvén a forradalmi idők, meg is szüntették.

Az osztrák tartományokban folytonosan növekedett a jövedelem; 1850-ben a tiszta haszon 11.227,357 forintot tett, s végre a famosus uj rendszer alatt 1851-ben Magyarországba is beerőszakoltatott a dohány-monopolium. De az első években kifejlett ellenszenv nem kevéssé zavarta meg a pénzügyminiszter számitásait, mert midőn előbb Magyarország nemcsak saját szükségére, s kivitelre a franczia, piemonti, toscanai udvarok számára és Németország némely helyeire, de sőt az osztrák monopolium legfőbb szükségletére képes volt elegendő dohányt termelni: 1851-ben a termesztés csakis 35,136 holdra szoritkozott, melyen 271,649 mázsa dohány termett, tehát kevéssel több mint az eddigi termés harmada.

Ekkor, a legalább 400,000 mázsát igénylő kincstári egyedárúság évi szükségleteit annyira nem volt képes fedezni, hogy Németországból s Amerikából ezüst pénzzel fizetett dohányt kellett behozni, majdnem 10 évig; még 1857-ben is 9 millió p. forint ezüstpénzt kellett kiadni külföldi dohányért.

A kormány mindent elkövetett, hogy a dohánytermelést előmozditsa; buzditások, jutalmak, előlegezések, jobb árak, végre lassankint a termesztés emelkedését idézték elő, a monopolium sulyos terheinek daczára. Ugy hogy már 1856-ban az élelmi szerek olcsósága miatt igen sokan adták magokat a dohánytermesztésre, s ekkor már 60,000 holdra, 1857-ben 89,000, s 1858-ban 125,712 holdra terjedett.

1859-ben azonban az ismeretes pénzszükség miatt, a nyilvánosan adott igéret daczára csak 70,000 holdra adtak engedélyt, s azoknak, kiktől megvonták az engedélyt, holdankint 20 forint kárpótlást igértek, s részint fizettek is. 1860-ban aztán, különösen a magyar országos gazdasági egyesület erélyes, s az egyesek panaszos előterjesztéseire megengedték, hogy a dohány necsak kincstári beváltásra, hanem kiviteli kereskedésre is termesztethessék. Ezek szerint aztán Magyarországon ismét terjedőben van a dohánytermelés, s igy a mult 1866-ik évben 998,259 bécsi mázsa termesztetett mintegy 100,000 hold földön; ebből a kormány 800,000 mázsát váltott be, a többi külföldre ment, s az összes termékért, átlagosan 10 forintba számitva mázsáját, mintegy 9.900,000 forintot kaptak a dohánytermelők. Nem részletezzük ezuttal a holdankinti költséget, jövedelmet s többi statistikai feladványokat; csak pár szót szólunk magáról a monopoliumról.

Az államnak adó kell, igaz; s vegye ott a hol legkevesebb költséggel, s az élet szükségeitől legtávolabb veheti — a fényűzési czikkek felé. Ennélfogva, hogy a füstölés adó alá esik, ez ellen nem lehet szavunk, de a dohány-monopoliumban nem az a borzasztó, hogy itt a kormány minden verseny kizárásával iparoskodik és kalmárkodik, hanem az, hogy az egész ügylet akként van berendezve, hogy a teher súlya leginkább a termelő vállait, s igy földmivelési iparunkat nyomja: holott e részben a teher csakis a fogyasztókat illeti. Tehát szabad dohánytermelés bármily terjedelemben, szabad verseny a vásárlásban minden külföldi keresőnek; a füst és fényüzés hadd fizesse a mulatságot!

Népéletrajzi tekintetben is nevezetes a dohány-ipar, a mennyiben ujabb időben a földmüvelőknek egy egészen uj osztályát fejté ki, t. i. *a dohánykertészekét.*

Torontál, Csanád, Békés, Csongrád, Heves, Sopron, Hont, Gömör, Szatmár, Szabolcs, Biharmegyékben a nagybirtokos kiszakitván terjedelmes pusztáján a dohánytermelésre szánt táblákat, azok megművelésére s az eladásig való kezelésre dohánykertészeket fogad fel, kik minden vidéken találhatók, de legjelesebbek a hevesmegyei és jászsági dohányosok. Ezek aztán családostul a dohányföldre költöznek már april hóban, s aztán ott maradnak karácsonig, sőt néha ujévig. A szegény dohánykertész 9 hónapot tölt szülőföldétől két-három napi távolságra is a dohányföldeken, de azért odavalónak mondja magát, a hol született, s nagy örömmel siet haza, hogy három hónapi telet otthon tölthessen; kora tavaszszal már ismét helyén áll, s nagy gonddal és ügyességgel késziti a melegágyakat. A tulajdonos, a mint teheti, többé-kevésbbé kényelmes lakokat épit dohányosai számára, hol egy nagy szobában két-három család, egy épületben pedig 6—8 család összehuzódik. Volt alkalmunk igen sok dohányos lakot megnézni Heves- és Pestmegyében, és általában azt kell mondanunk, hogy a munka és iparösztön abban is látszik rajtuk, hogy tiszták, rendesek s általában a miveltségnek némileg magasabb fokán állanak, mint a többi földmivelők. Természetes, hogy csak a szegényebb sorsu hagyja oda saját földét, de azért többnyire írástudók, s ünnepnapokon a családfők hangosan olvassák a szentirást és zsoltárokat énekelnek, s általában példás családi életet folytatnak. Lüders külföldi festész igen csinos képeket rajzolt a sőregi pusztán lakó dohányosokról, hol a kunyhók külseje ugyan szegényes, pl. a hevesmegyei dohányosok lakásaihoz képest, de belsejökben meglepő csinosságot és tisztaságot láthatni.

A dohánykertész melegágyat készit, kútakat ás, ültet, kapál, tisztogat, kocsaljoz, leszedi a virágokat, öntöz, öntöz végtelen sokat, aztán szedi a dohányt, fülleszti, felfűzi, száritja, csomókba, mázsába rakja s átadja — a fináncznak. Osztaléka pedig (azaz fizetése) a szerint több vagy kevesebb, a mint a termés bőven vagy szűken esett. A földbirtokos nyáron által gédelgeti a dohányos családját, s őszszel aztán osztoznak a megállapitott arány szerint; mert hozzá járulván a termeléshez a dohányos ügyessége, szorgalma, fáradhatlansága: illő, hogy a jutalomban is részes legyen, nem pedig csak egyszerű pénzes napszámos.

Magyarország dohánya nemcsak egész Európában legjobb, hanem az amerikai szigetek dohányával is képes versenyezni, s nincs egyéb kivánnivalónk, mint hogy leigázó nyügétől, az eddigi rendszer szerint való monopoliumtól minél hamarább megszabaduljon. *Deák Farkas.*

PUSZTAI KOVÁCSMÜHELY.

Az ősi sár, mely az esőzések után még sok ideig az országútakat boritotta hazánkban, egy iparűzletnek hatalmas lendületet adott.

Ez ipar a *kovácsság* volt.

Nem volt körültekintő gazda, ha mielőtt néhány mértföldnyi útra indult, hogy a kovácscsal lelkiismeretesen meg ne vizsgáltatta volna szekerét, a lovak vasalását, ha vajon minden utazási eshetőséggel daczolhatnak-e. Hogy a kovács műértő szeme mindig talált valamit, mondani se kell, s ha nem talált volna, bizony nem nagy élelmességet árult el.

Az alföld nagyon hiressé vált útairól, melyeket egy-egy zápor (évek előtt még az időjárás is más volt, és gyakran esett a zápor) kiismerhetlenné tett a sík térségek közül, s csak egy-egy oda tévedt akáczfa, a tilalmi fák és útmutatók jelölték meg, hogy a szekerek hol szoktak haladni arra a messzelátszó torony felé, mely a két állomás közt levő út közepéről meglátszik ugyan, de magától a legközelebbi állomásról nem.

És milyen útak voltak azok! Egyik esőtől a másikig rövid volt az idő, hogy a kátyuk és pocséták kiszáradjanak, s ha aztán kiszáradtak, olyan nyaktörő lett, milyenen a mese szerint csak Eldorádóba lehet jutni.

Az utazás fáradságos, eseménydús és emlékezetes volt.

Egy út megviselt szekeret, igavonó párát egyaránt, s a kalapácsoló müvészet emberei út előtt és út után mindig találtak dolgot.

Vulcán utódai rendesen a falu végén ütöttek tanyát, s az ők kezei közül mentek be a szekerek és lovak a faluba, mint most a finánczok kezei közül. — A falu két végén ott füstölt a műhely, s minden közeledő szekérre előre számot tartott a mester, s már a távolból vizsgálta, nincs-e eltörve a kerék, nem sántit-e lógós, melynek körmét meg kell nyilalni, vagy vasalni. Ha egy-egy idegen szekér elhajtott a füstös műhely előtt a nélkül, hogy megállapodott volna, a mester nagy szemeket meresztett utána, s boszusan mormogta, hogy már más világ lesz bizonynyal, mert a ráfok, patkók örökké tartanak.

De nem volt elég csak a faluk végén állitani a megviselt jármüveknek és lovaknak tűzhelyt. Némely falu olyan messze van egymástól, hogy ha fele úton jő a szerencsétlenség, a kovácsműhely annyira szükséges, mint télen a bunda.

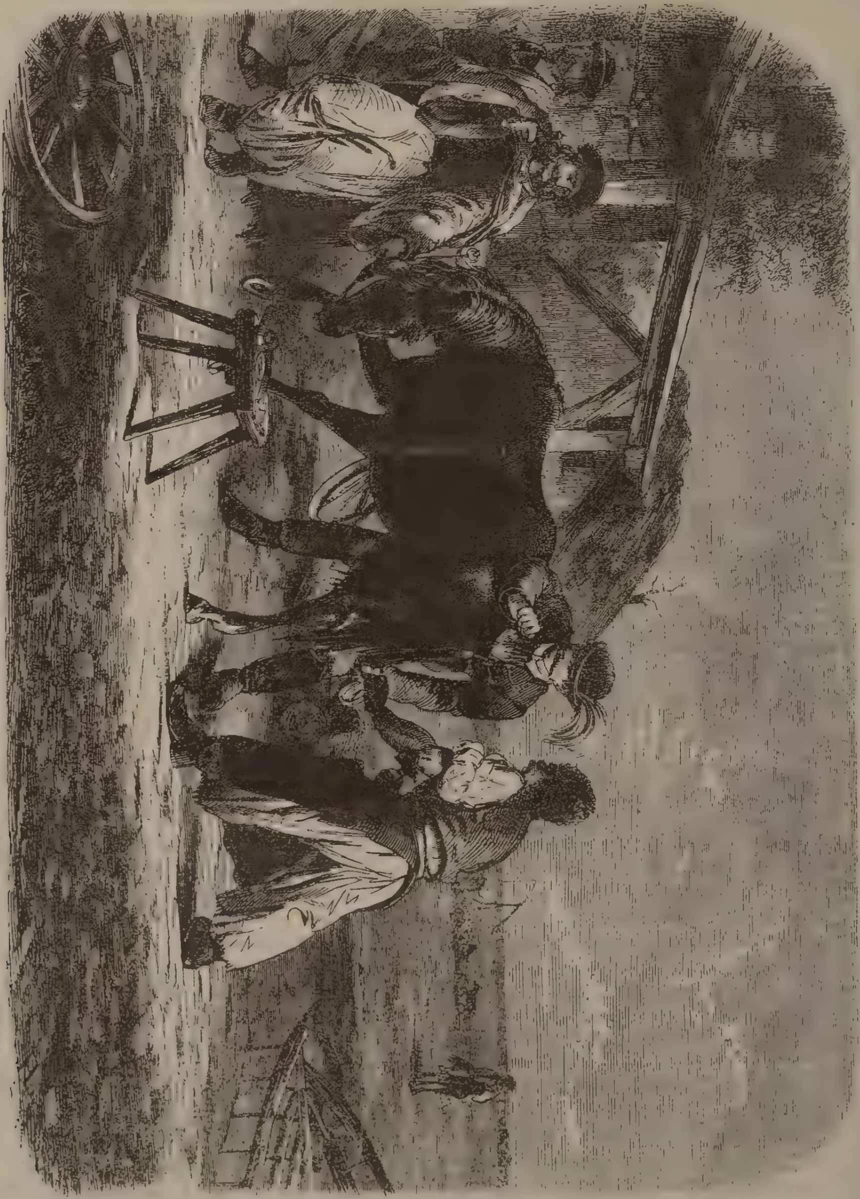

Pusztai kovácsmühely. — (Lüders rajza.)

Az útfélen tehát a pőrölynek szintén emeltek hajlékot, melynek fekete hegyü kéménye, a felszálló füst sokszor megvigasztalta az útasokat, s a kalapács hangja olyanforma hatással volt a kocsiban ülőkre, mint a déli harangszó az éhes embernek.

A vásárok és búcsúk napján a kovácsműhelyek, még most is, mikor a jobb útak és vaspályák már rontani kezdik az üzletet, csak oly népesek, mint a korcsmák.

Az előtte levő tér tele van szekerekkel, melyekből a lovakat kifogták, s a műhely előtti állás alá kötötték. A kovács ilyenkor még az üstfoltozó czigányt is meghivja, hogy segitségére legyen. Ő maga alig győzi a patkókat melegiteni, a lovak körmét reszelni, aztán megvasalni.

Képünk egy pusztai kovácsműhelyt tüntet elő, a berlini Lüders rajza után, ki hazánkban huzamosb ideig tartózkodván, a népéleti képeket annyi eredetiséggel, oly jellegző felfogással rajzolta, hogy nemcsak hazai lapjaink közöltek és még folyvást közölnek tőle nagy számmal képeket, hanem külföldi lapok is kapva kapnak rajta, hogy népéletünket egy-egy szép kép által ismertessék.

A pusztai kovácsműhelyek még most is virágoznak a széles alföldön. A tengelyen útazásnak folyvást megvannak kellemetlenségei, s egy kormos kovácsműhely szintoly kormos mestere segithet rajta. A csikósok s más pusztai lakók is gyakran fölkeresik, mert közelebb van a falunál, és sokszor nem igen tanácsos dolog is lehet a faluig menni, s ott egy negyed órát várakozni.

Ugy látszik, egy megyei hajdu pejlovát érte a fátum, s a pusztai kovácsműhely mestere annak megvasalásával van elfoglalva. Egy falusi ember a zsinóros dolmány és kifent bajusz iránti respektusból, kötőfékénél tartja a pejt, mely nyugtalanul hánykódik a műtétel alatt.

A falusi kovácsok rendesen katonaviselt emberek, legtöbbször huszárok, kik a császár kenyere mellett megtanulták a lovakkal bánni. Mint minden kiszolgált huszár, ők is örömest beszélnek viselt dolgaikról, huszárhoz illő igazmondással. Zsinóros dolmányukat rendesen fölveszik vasárnaponkint, s mint Taljánországban is megfordult emberek, szeretnek felsőbbséget gyakorolni. *K. E.*

HALÁSZLEÁNY A TISZAPARTON.

A nagy sikságon, melynek határa elvész a legélesebb szem előtt is, s egybeolvad föld az éggel, s az útakról fölvert por a bárányfelhőkkel: már lenyugodott a nap abba a nagy ürességbe, mit az alföldi bojtár csak azért néz botjára támaszkodva félnapokig, hogy azon törje fejét, vajon ebből az ürességből hogyan támadhat a sötét felleg.

Az utolsó sugarak könnyű felhők közé fonódva, utoljára is a tornyok csillagait és keresztjeit fényesítik még meg, mint reggel. A bádogtornyok, mint egy-egy égő fáklya ragyognak nem kis boszúságára azon községeknek, melyeknek templom tornya csak zsindelylyel van födve. A felleges ég megvilágitott felhőfoltjaival egy roppant márvány-kupolához hasonlít, s a ladikban pihenő révész, ki gyakran berándul a szomszéd városba, s ott a temetőben is járt-kelt, egyéb dolga hiányában azt szeretné tudni, ugyan hány sirkeresztet lehetne akkora márványból faragni.

Az est közeledtét a falu harangján kivül a békák és ungok hangja is hirdeti. A nádasok más lakói elcsöndesülnek, a nyájak kolompjai mind gyérebben hallatszanak. A szürkület már küzd a nap végső sugaraival, és egyre vörösebbre festi a nyugoti láthatárt, mire a tapasztaltak nagy biztonsággal szeles napokat jósolnak. A nap által egész nap égetett táj halványulni kezd, csak a faluk, tanyák és fák körvonalai maradnak meg. A fényes délibáb helyett sötét fátyol ereszkedik le, mely ép ugy elmossa a tárgyakat, hogy az idegen csak találgatja, mi lehet, mint dél tájban a délibáb ezüstlő hullámai.

Az alkony leghamarabb beköszönt a nádasok fölött. Itt barnul meg először minden, mintha a sötétség innen szállna föl. De a nagy rónaság közepén mindig megmarad egy fényes kanyargó szalag, mely még az éj beálltával is csillámlik, daczolva a sötétség ellen. A Tisza az, mely homokos ágyában mint egy megtiport kigyó vonaglik. Ágyát nádasok és füzek szegélyzik, hazudva mutogatván, hogy a szeszélyes viz medrének határát jelölik, pedig a tavaszi kiöntés mocsárai félórányira is csillognak mögöttük.

A bokrok és füzek közül egy-egy csöndes szalmakunyhó tűnik ki, melynek udvara addig terjed, meddig a házőrző örvös szelindek vizsga tekintete elhat. Révész- vagy halászkunyhók gyakran csak üstökbe rakott zsupból, mintha a falak a földbe sülyedtek volna alá. Az eső és szél ellen megvédenek, s ez épen elég annak, ki a napokat a szabad ég alatt, a tiszta éjeket pedig pázsitos ágyon szokta tölteni.

Az egyik halászkunyhó előtt a meredek parton egy hajadon ül, s dalolva szövi a hálót. Keze oly biztosan tudja a kötéseket, s a horgoló fát oly ügyesen forgatja, hogy nem is szükség, miszerint ujjai mozgását szemével kisérje. Szeme a távolba jár, abba a nagy távolba, melyet emberi szem nem tud keresztűlnézni.

Dalol egyre, s ha elhallgat, csak azért hallgat el, hogy ujra kezdje. Nyugtalanul tekintget körűl. Mig a nap a láthatáron állt, azt nézte többször, s azért nyugtalankodott, mert a kunyhót takaró fa lombjai közt egy-egy sugár reá is tévedt. De már lement a nap, az esthajnal csillaga kigyuladt, a nap sugara nem háborgatja, s annál nyugtalanabb.

Valakit vár. Szemei mindig egy irányban vannak, a viz irányában. Százszor és százszor nézett már abba az irányba, mígnem arra a gondolatra jő, hogy talán nem lát tisztán. A kevés világosságot kezével árnyalja el szemétől, hogy tisztábban láthasson.

A viz tükre csöndes, itt-ott halak ütik föl magokat, mintha láthatlan kezek késhegyeket dugdosnának ki a vizből. Távol valahol dalolnak, furulyáznak.

Abbanhagyja a hálószövést. Már készen van, s talán ha készen nem volna is, abbanhagyná.

Hiába jártatja tekintetét, a Tisza oly kanyargós, hogy ha a Tiszáról vár valakit, csak akkor láthatja meg, ha az utolsó kanyarulatnál is befordul. Az a kanyarulat pedig közel van. Mégis annál jobb, hogy nem lehet rajta messze látni, mert legalább folyvást azt hiheti, hogy már közelében van, csak a fűz takarja el, s a másik pillanatban már itt lesz.

A várakozás annál nehezebb, mert tudja, hogy valaki bizonyosan el fog jőni.

A halászkunyhó üres, nincs benne senki, a házőrző eb félrehúzta magát valahová, csak egyes vakkantásai árulják el, melyekkel a távolabbi ebeknek felelget, hogy kötelességéről nem feledkezett meg.

Ebben az egyedüliségben annál nehezebb várni, s annál jobban lehet ohajtani, hogy valaki jőjön.

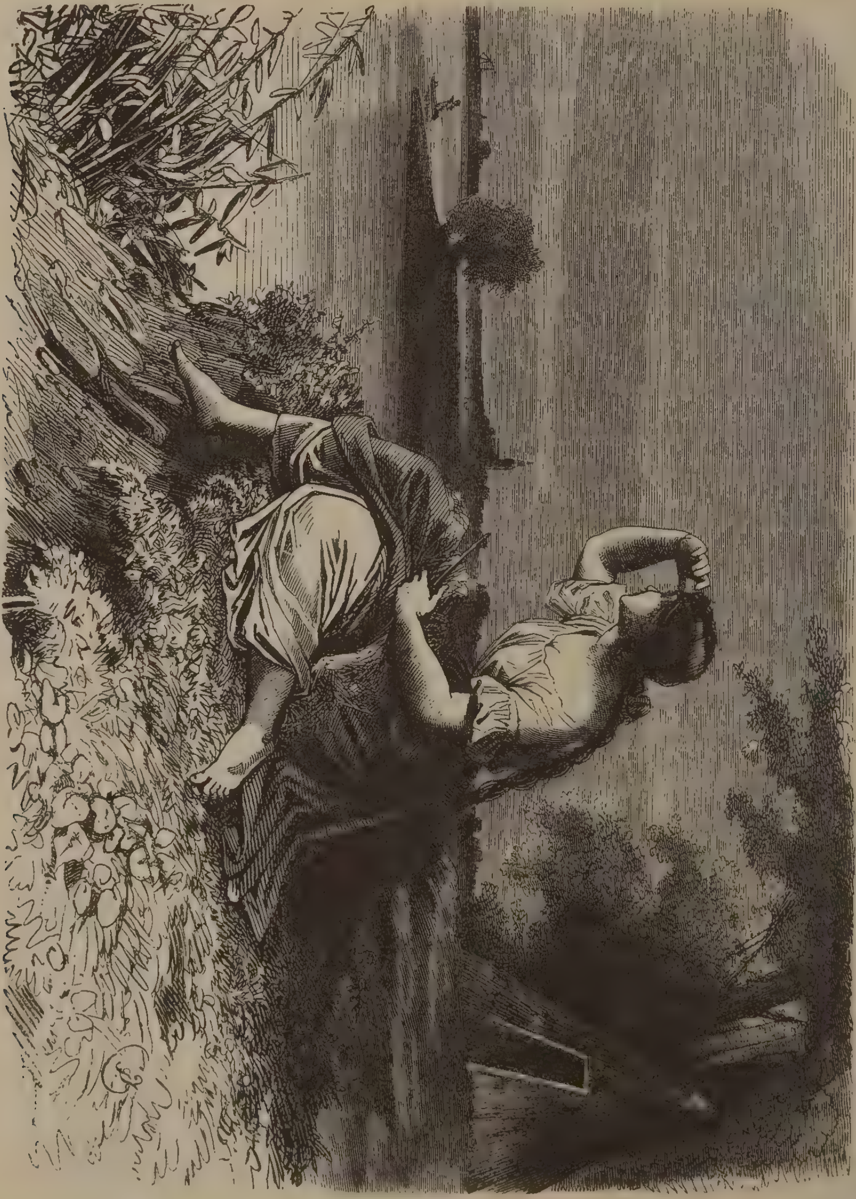

Halászleány a Tiszaparton.

Csaknem este van. Az ég nyugoti része, s a Tisza keleti része egyre sötétülnek. A síkságon gyujtott pásztortüzeket már nem füstjök, hanem fényességök árulja el. A viz felületének fénye mind jobban hasonlit az aczéléhoz. Arra jó távolban egy gőzhajó kanyargó füstje látszik.

Egyszerre kigyúlad a váró leány arcza. Dalt hallott, a sokfelől hangzó dal közül egyet, melynek szavait még nem lehet megérteni, csak hangzik.

De még nem lát senkit. A kanyarulat előtt oly tiszta és oly üres a viz.

A dal közeledik, mind erősebben hangzik, végre a szavakat is meg lehet érteni belőle:

Az alföldön halászlegény vagyok én.

A kanyarulatnál egy ladik jelen meg a vizen. A ki benne van, fölállva evez, talán hogy hamarább láthasson meg mindent, nehány evezőnyomásnyi térrel.

Nincs már messze, de az alkonyat szürkeségében csak nagyon ismerős szem ismerheti föl. A váró leány azt a kis világosságot is, mely a nappalból még megmaradt, elárnyékolja szemétől, hogy annál jobban lásson.

A csolnak csak lassan közeleg. A ki a csolnakban evez, meglátta a várakozót. A fehér ingváll korán áruló lett. Csöndesen meriti az evezőt a habokba, olyan tempóra, hogy a leány azonnal észreveszi, miszerint az a valaki, a kire vár, tréfál vele, még tovább akarja várakoztatni. Az is késlelteti megérkezését, hogy a viz ellenében evez.

Egyre növekszik a homály, de nem tud oly gyorsan növekedni, hogy a csolnakot elfedje szem elől. A benne levő fehér, bő ujju ingét, a derekára kötött olajos piros kendőt, a pitykés mellényt, a pörge kalapot lengő árvalányhajával mind jobban ki lehet venni. Látszik a háló is, mely a csolnak orrába van vetve, s az ólomgolyók féloldalon egészen kihúzzák a vizbe.

A csolnak előtt nehány lépésnyire a halak játszin ütögetik ki fejöket. De a háló nyugodtan marad, s a mi a viz lakóit háboritja nehány pillanatra, az a csolnak által vert hab.

Végre egészen közelben van a csolnak, a leány előtt a Tisza közepén.

— Ejnye, be jó volna hálót vetni itt legalább egyszer.

— Igen, ha birna vele egymaga.

— És te nem segitenél?

— Csak azért se, mert mindig legyeskedik.

— Pedig birnám én egymagam is.

Hanem azért hozzá se nyúl a hálóhoz. Egy-két erősebb csapással a parthoz evez, s egy pillanat alatt megpányvázza a ladikot egy guzsalylyal, s a másik pillanatban a parton van.

De az est már beállt, s a csolnakból kiszállót idegen szem nem tudja kifürkészni, hogy kicsoda. Talán a halászleány atyja, vagy kedvese.

Az est sűrű leple elfed mindent. Az egész környék egy foltos fekete lap lesz, alaktalanságokkal behintve: csak a csillámló vizet lehet fölismerni, s a világitó tüzeket. *Kazár Emil.*

MAGYAR ALFÖLDI NÉPSZOKÁSOK.

I.

Temetkezési szokások.

A nehéz betegnek, midőn látják, hogy na nem soká elhozza már az isten a végóráját, a ház közepére, le a földre, a mestergerenda alá vetnek ágyat s arra fektetik, hogy könnyebben haljon meg. Mikor halálra válik, valaki egy ilyen alkalomra készitett imádságot olvas. A katholikusok ezenkivül szentelt vízzel mosogatják a haldokló halántékát, egy szentelt gyertyával járják körül-körül, azt hol meggyújtják, hol eloltják, s a füstjét a haldoklóra fújják, hogy ezáltal attól a gonosz lelket eltávolitsák. — Midőn a lélek kiment a testből, a halott szemét lefogják, állát felkötik; ekkor a nagy réz-csillagos, czifra keretü tükört beteritik valami fekete kendővel s azután hozzá látnak a kinyujtóztatáshoz vagyis inkább kiteritéshez. Először is megfürösztik szépen, ha a halott férfi, akkor még meg is borotválják; majd előszedik a láda fenekéről a már isten tudja mióta elkészitett halálra való ruhákat, — mert megjegyzendő, hogy némelyek, a kiknek módjukban áll, még jóelőre elkészitik az ilyesfélét, hisz nincs egy embernek sem a homlokára irva, hogy meddig él, — azokba aztán felöltöztetik. Két — három fehér cseléd elmegy a boltba, hogy egyet-mást, mint szemfödelet, párnatakarót s a mi még hiányzik, bevásároljon. Ha a halott legény vagy leány, akkor testvéreinek, ha férfi vagy nő, gyermekeinek s legközelebbi rokonainak gyászpántlikát, gyászruhát szoktak venni. — Midőn a koporsóba belefektetik, a mi legkedvesebb volt előtte életében, azt a feje alá teszik.

Alighogy ki van teritve a halott, jön egy asszony nagy sebbel-lobbal, kérdi a kit legelsőbb elökap, hogy ki van-e már nyujtóztatva?

— Ki van már szomszédasszony; — mi jóért kérdi kigyelmed?

— Én bizony, édes lelkem, azt a ruhát meg azt a szappant vinném el, a melyikkel megfürösztötték; mert hát tudja kigyelmed jól, hogy a szegény apjok haóta nyüglödik a *sárguságban*. Csináltuk már mink azt mindenfélével, a mit csak hallottunk: fördöztük, füstöltük; körülraktuk hét kenyérrel azon hevenyiben, a mint a kemenczéből kiszedtük, oszt' letakartuk dunnával; ivott aranypénzről is, azt is Iczik szomszédtól kértük, — de biz' a nem használt egy se semmit. Most meg azt hallottam, hogy avval a ruhával meg szappannal kell megfürösztení, a melyikkel halottat mostak, — hát most azt vinném el, hátha majd az a jó Isten levenné róla sujtoló karját!

A szomszédasszony aztán elvitte a ruhát meg a darabka szappant; alig hogy elment, egyszeribe jön két-három nénémasszony *halott-nézőbe*, utánok kis idő mulva közelből s távolból annyi, hogy szinte fuladásig van a ház; ha egy elmegy, jön helyébe kettö-három. Ugyancsak szemügyre vesznek mindent, hogy mi hogy' áll a házban, fehér-e a fal, padka? milyen a házi *áriktum?* siratják-e szépen a halottat? stb.

A katholikusoknál egy kosár búzáért, tiz-tizenöt garasért fogadnak egy jó énekes öreg asszonyt, ki ott ül éjjel-nappal a halott mellett, gajdorászgat hol maga, hol a halottnézőkkel együtt, ha ugyan azok is tudják azt az éneket. A protestánsoknál egészen másként van, ott nem fogadnak éneklő asszonyt, hanem a halottnézők közül hol egyik hol másik elkezd egy halotti éneket, azt *diktálja* soronként, a többi pedig ki vékonyabb ki vastagabb hangon mondja utána; hanem hogy ez milyen szép keserves hangon megy, legfőkép a diktálás, arról csak ugy van fogalma az embernek, ha egyszer meghallgatja.

A nevezetesebb halálesetek alkalmával megszólal a falusi múzsa is, ékes versekben búcsuztatja el a halottat övéitől; ezen verseket aztán a halott mellett el szokták énekelni; bennök buzgó vallásosság s olykor szép költőiség is nyilatkozik. Minthogy még eddig, tudtommal ilyesféle nem volt sehol sem közölve, álljon itt mutatványul a következő:

CII. Zsolt. Nót. Hallgasd meg Úram . . . . .

Nézd meg csak élő mint jártam,
A midőn még nem is vártam,
Imé nagy hirtelenül
Megholtam véletlenül;
Huszonöt idős koromba'
Tesznek setét koporsómba, —
Nagy Erzsébet volt a nevem
Mig itt az élők közt éltem.

Ember! eszedbe veheted,
Hogy csak vándorlás életed,
Szükség rólam tanúlnod,
Hogy utánam kell jutnod,
Mert por vagy, azzá kell lenned,
Tenéked is el kell menned,
Bár erős vagy hatalmas légy,
De te is a sírba elmégy.

Már lelkem vígad az égben,
A mennyei dicsőségben,
Megváltójával örűl
Szent atyja jobbja körűl,
A hol szent, szent, szent zengéssel
És angyali ékléssel
Áldja teremtő Istenét,
Ki bölcsen teremtett mindent.

Tóth János kedves férjemet, —
Kivel páros életemet
Töltém nyolcz esztendőkig,
Igen kevés időkig, —
Itten hagytam özvegységben,
Szomorú, bajos inségben,
Istvánommal, Juditommal,
Két neveletlen árvámmal.

Kedves szüléim, szomszédim,
Rokonim és jó barátim
A kik nékem valátok,
Végső szóm ez hozzátok:
Hogy ti egymást szeressétek
Az én példám kövessétek,
A míg ez életben éltek:
A nagy Istent dicsérjétek!

A halottnézők reggeltől fogva késő estig ott vannak a halott mellett, söt ekkor se mennek haza, hanem ott maradnak *virasztóban*. Halott-virasztani eljárnak a férfiak is, kik rendesen vagy a *kis házban* (belső ház), ha ugyan van, vagy a kamarában gyülnek össze s ott egy pohár borocska mellett elbeszélgetnek éjfélig söt hajnalig is; az asszonyok a *nagy házban* (utcza felöli ház) a halott mellett felváltva énekelnek és beszélgetnek. Ugy éjfél tájban a virasztóknak vacsorát adnak, a mi leginkább paprikás húsból s lágy kenyérből áll.

A halottat nő rokonai, anyja, testvérei, lánya, felesége szokták elsiratni; a szép siratásra a halottnézők nagyon sokat adnak, mert abból itélik meg, hogy ki hogyan szerette a megboldogultat s hogy *sajnálják*-e. A kesergők ajkán a szeretett férj, atya, rokon vagy testvér elvesztén érzett fájdalom gyakran a legmeghatóbb szavakban nyilatkozik; a siratás mindaddig tart, mig a fájó szívek keserve a kedves halottra hullatott könyek ömlése által némileg nem enyhül. Olykor három-négy nő is ráborúl a hullára s végtől-végig csókolják, egyik a jó testvért, másik a hü házaspárt, harmadik a szeretett édes atyát siratván az elhunytban. Valahány az egyén, annyi változatu a fájdalom, mindegyik saját egyénisége sajátsága szerint siratja meg a halottat. A számtalan változatu siratási példák közül álljon itt a következő, melyben egy nő siratja elhunyt férjét:

„Oh lelkem, galambom, hű párom!
Hej, csak még egyet szólnál hozzám,
Csak még egyszer vetnéd rám mosolygó szemed!
Hej, de nem mondod többet: kedves galambom, gyémántom, rubintom!
Oh hogy' felejtselek el! Hogy felejtsem el azt a sok szép szavat! hogy' felejtselek el tégedet!
Nincsen már nékem senkim e világon,
Kinek elpanaszoljam bajomat.
Hej! csak a jó Isten visel már énrám gondot!
Kedves galambom, jó párom!
Elfelejthetetlen hű párom!
Árva leszek én már, ha aranyos lesz is a kapufélfám.
Jaj de csak nagy árvaságra hagytál!
Lelkem, galambom, hű párom!
Kedves angyalom, lelkem, jó párom!“…

De nem mindenkinek esik, — a mint szokták mondani, — kezére a siratás; némelyik oly együgyüen hadar össze siratása közben minden badarságot, hogy a halottnézők ha nem is kaczajra, de bizonyosan mosolyra fakadnak felette.

Midőn elérkezik a temetés órája, a pap, kántor és dijákgyerekek eljönnek a halottnak végtisztességet tenni. A pap és a kántor az udvar közepén felállitott sátor alatt ülnek, az éneklö gyermekek körülöttük félkörbe állva énekelnek; a halotti közönség pedig az udvaron készitett deszka-üléseken foglal helyet; a rokonok, köztük a férfiak, hajadon fejjel, ott állnak a koporsó körül. — Midőn a pap elprédikálta s a kántor elénekelte a halottat és igy vége a gyásztiszteletnek: a koporsót felteszik a halál-kocsira s elindulnak vele a temetőbe. Elölmennek az éneklő gyermekek, utánuk a kántor a funerátorral vagyis bejáróval; katholikus részen a pap is kikiséri a halottat; ezek után, ha a halott mesterember volt, következnek a czéh tagjai, utánok a gyászkocsi, melyet a rokonok és jó barátok követnek; ezek után a többi halottkisérők, legvégül nyulnak el hosszu sorban a kocsik, kivált ha a megboldogult jómódu volt, harmincz-negyven is egy sorjában; a legvégső kocsin vannak a kapák, *fütülvaló fa* (fejtöl való fa, fejfa) és több-kevesebb gyermek. — Hajdanában a koporsót, ha fiatal volt a halott, sz. Mihály lován, — ha korosabb, rudakon vitték és viszik még ma is több helyt; emlékezem, hogy egykor egy nagy kövér embert tizenhat férfi rudakon emelt félszárig érö sárban.

Mikor a sírhoz érnek a halottal, az az asszony nép ugy töri egymást, hogy közelébb jusson a sír szájához! Egyik is, másik is egy-egy darabka göröngyöt vet a sírba, mert hát a ki ezt teszi, annak nem zsibbad el a keze soha de soha. Némelyik, ha már volt a sírnak lakója, a sírásótól egy darabka rongyot kér a régebben eltemetett halott szemfödeléből, mert az ijedségről megtörve, vízben vagy pálinkában megiva, nagyon hasznos; — vagy pedig koporsószeget kér, mert ha a folyós fület avval piszkálják, hát meggyógyul.

Öreg emberektől hallottam, hogy még a mult század utólján az, a mit a székelyekről Bod Péter följegyzett, miszerint a sírba, mielőtt a koporsót leeresztették, háromszor bele lőttek, — itt Hód-Mező-Vásárhelyen is divatozott; söt a kriptákba még ezelőtt csak húsz-harmincz évvel bele lövöldöztek, ez azonban a megromlott levegő eltávolitása végett történt. Kérdeztem az aggastyánoktól, hogy mirevaló volt az? de azt a feleletet kaptam: „Gyermekek voltunk még akkor, nem sok gondunk volt rá.“

Azután bele eresztik a koporsót a sírba; a halott legközelebbi rokonai, mint felesége, lánya vagy szüléi, oda állanak a sír szélére fejtől, s ott sí'nak-rínak keservesen; kettő-három is ráborúl a fejfára vagy egymás keblére s ugy zokognak. Kevés idő mulva oda van minden, csak egy kiálló fekete fejfa és egy kis ujonnan hányt sírdomb jelöli a kedves hamvakat.

A fejfára olykor csak a halott nevének kezdö betüit és a halálozási évet vágják föl; söt néha még ennyit se, hanem elöveszik a *billegvasat* s azt sütik rá; mások meg ezt vágatják rá: „A. B. F. R. A. (*A b*oldog *f*öltámadás *r*eménye *a*latt.) Itt nyugszik N.N. Élt 00 évet. Meghalt 18**-ik év Május *-ik napján.“ A kissé jobbmóduak pedig, kik nagyobb fejfát szoktak tenni, verset vágatnak rá; imhol egy pár a sok közül.

M. F. A. H.

(*Meg*f*izetett a h*alálnak.)

Mint nyilt virág, mint a pára
Elmultam az Ur szavára.
Koncz Juliánna volt nevem,
Harmincz tavasz nyilt felettem.

Varga Sándor hiv férjemmel
Tizennégy évet tölték el,
De már a halál szavára
Elszakadt szerelmünk láncza.

Jó fiamat, szüléimet,
Rokonaimat, testvérimet
Bizom az Egek Urára,
Mig jönnek e jobb hazába.
Meghalt 1865. Junius 4.

A. B. F. R. A.

Nagy László Anna itt nyugszik
E sötét sír gyomrában,
Gyermekágyában aluszik
Gyászos koporsójában.

Számlált harmincznégy éveket,
Felét a hitvesével
Házasságban eltöltötte
Olasz Mihály férjével.

Az Istenre bizza párját,
Kedves jó gyermekeit:
Jánost és Juliánnát
S megőszült jó szüléit.

Testvérjeit, rokonjait
Bizza az ég Urára,
Szomszédait, komájait —
Mig jutnak végórára.
Meghalt stb.

Midőn aztán a sír egészen be van húzva, a kesergőket vigasztalni kezdik:

— Hagyják el kigyelmetek! nem ér már az a siratás semmit; jó helyt van már az, nem bajlódik az többet ebbe a rosz világba'; nem kell azt már siratni, megszabadult már az mindentől stb.

Azután a rokonok mind azokat, kik a halottat kikisérték, elhajtják a torba, még olykor erővel is.

— Hát komám uram! azután tudja, hogy merre van a ház, oszt' oda kell menni!

— Ugy ám, komám uram! de sietnék ki a tanyára, mert nagyon sok a dolgom.

— Eh! majd megtalálja azt máskor is, ennek most van az ideje; — aztat már nem teszi, hogy el ne jöjjön. A volna még csak a szép!

Avval komámuramat fölültetik a kocsira s akár akarja, akár nem, viszik a torba.

Azután megy másikhoz.

— Szomszéd uram! aztán eljöjjön ám!

— Lesznek ott énnálam nélkül is elegen.

— Hát szomszéd urammal meg többen leszünk; — nagyon megharagszom, ha el nem jön!

Ilyenképen aztán elhajtják a többieket is.

Régebben szokásban volt az is, némelyek még ma is gyakorolják, hogy mikor a temetésről haza értek, a megszomorodott család minden tagja öklét háromszor az ereszbe ütötte; hogy a halott lelke éjfélenként haza ne járjon. Ugyancsak azt is mondják némelyek, hogy a halottat nem kell igen nagyon siratni, mert akkor is haza jár a lelke.

Az eltakaritás, kivált az öreg halottaknál, igen sokba kerül; a kis vagyont mi sem lingázza meg jobban mint a pompás temetés. A megszokottól pedig eltérni vajmi bajos, mert akkor nagyon hamar megszólják az embert, hogy olyan fösvény, hogy még a *tisztességes eltakaritásért* is sajnálja a pénzt, pedig ugy se költ többször arra a szegény megboldogultra. — A halottnak harangoztatnak reggel templom után, délben 12 órakor, este öt-hat órakor, midőn a pap elindul a halottas házhoz és végre azon idő alatt, mig a testet a temetőbe viszik, mely kiharangoztatás nevet visel; amazok közül vagy a déli vagy az esteli pompát el szokták olykor hagyni, hanem a ki a reggeli csenditést vagy a kiharangozást elhagyja: az már szegényebb a templom egerénél. Átalában annyi a költekezés a sok külsőségekre, hogy egy szegény sorsu öreg halott temetésére 150—200 forint, egy jobbmóduéra 5—600 forint nagyon elmegy.

Midőn haza érnek a temetőből a halottas házhoz, akkorra már nagyban tálalnak. Igen bizony! mert a temetés után *tort* szoktak csapni szegénynél ugy mint a leggazdagabbnál; mert ilyen alkalomkor akárki is, ha van valahol a lelke körül egy-két krajczár, odább ád rajta; ha nincs, kér mástól, hanem a tor el nem maradhat. — Abból a jó sifli levesből, zsiros tor-kásából, — hisz' egy némely ember jól se lakik, ha tor-kását nem ehet, — meg a mindennél jobb paprikás húsból, — mert a torra vagy három-négy juhot, vagy egy marhát vágnak, — ugy meg lehet füződni két oldalra, hogy na! Hogyis ne! hisz annyi az étel, hogy az öreg Tiszát el lehetne véle rekeszteni. Mikor aztán jóllaktak, ugyancsak hozzá látnak ám a kulacshoz meg a mihókhoz.*) Ilyenkor egyik vagy másik fölálll és elkezdi:

— Az Isten nyugosztalja meg a kigyelmetek halottját a halóföldjében, lelkét fogadja be szent országába. A megszomorodott szívü feleknek csepegtessen az Ur gyógyitó balzsamot vérző sebeikre. Minket pedig szent lelke által készitgessen a jövendő csendes kimulásra!

---

*) Hisz azt mondja a közmondás is: A magyar ember, mint az ökör, akkor iszik, mikor jóllakott.

Azután felhajtja a kulacsot s iszik; utána feláll másik, harmadik, — mindegyik elmondja a maga mondókáját s isznak. — Hanem a szegényekről sem feledkeznek ám el, hisz' annyi van az istenteremtette! ott a ház előtt, hogy alig lehet tőlük járni; rá is parancsol egyik vagy másik rokon a szakácsnéra, hogy jól kell őket tartani, hogy ne panaszolkodhassanak. — A torozók aztán elbeszélgetnek, elpityizálgatnak késő estig is, néha négy-öt akó bornak is a torkára hágnak; mikor egynémelyik szomszéduram vagy komámuram, a torból haza ballag, hát — egészen nyakba van.

Török Károly.

TUTAJOS TÓTOK.

Midőn a tél mérge langy fuvalmaknak enged, s a folyam dermesztő jégkapcsaitól megszabadult: a későbben ébredő Kárpátok közt is jótékony élénkség kezd nyilatkozni. A lanyha szellő ugyan ide csak akkor ér el, midőn az alföldön versenyt hullámzik a vetés a Tiszával, melynek zajlása már rég elmult, midőn a Vág még keményen birkózik a fagygyal. De elvégre oromról s meredekről bőven patakzik az olvadt hó, mely alámosva a partra torlódott jégréteget, ezt magával ragadja s a szabadságra vágyó folyót végkép fölmenti bilincseitől.

Tót atyánkfiai, kiket a mostoha talaj, melyen születtek, a drótozás, favágás s egyéb, a földmiveléstől távol eső életmódokra szoritott: fakereskedéssel is foglalkoznak, azaz, a télen át vágott, ékekkel összeábdált fenyőszálakat, a Vágnak zuhogó ereszkedőin a Dunára s onnan le Budapestre hajtják.

Az ily talpakon való utazás természetesen hetekig tart, a miért is a liptói vagy trencséni ember a vizen valóságos tűzhelyet épit, mely köré családostul megtelepedik. Ez uszó tűzhely természetesen csak addig áll fönn, mig a haza fővárosába ért le, hol aztán szétbontván subáját: felesége nyaka közé kanyaritja az utközben született Janókát, maga pedig holmi fényüzési czikkeket, mint szegedi szappant, debreczeni szalonnát stb. szerezvén be a szálfák árából, vidáman gyalogolnak vissza hegyvölgyes hazájukba.

A tutajozás rendesen életveszélylyel jár, mig a Vágnak hánykódó derekán történik az. A folytonosan lejtő viz számos zuhatagot képez, ezeken pedig, mert más útja nincs, át kell hatolnia a talpnak.

Midőn a katraktához közelednek, valamenynyien hasra fekve kapaszkodnak bele az egyik vagy másik kiálló ékbe, még pedig oly módon, hogy súlyegyenben tartsák a naszádot. Midőn a nagy zökkenésnek vége, fölugranak ismét szabatos irányban hajtják tutajukat, mely irány annál biztosabb, mentől közelebb érik a Dunát.

AZ UDVARHELYSZÉKI SZÉKELYEKRŐL.

Midőn két jól megnőlt udvarhelyszéki székelyt mutatunk be az olvasónak, nincs szándékunk értekezni azoknak, jobban mondva, a székely nemzetnek eredete felett, mely némely történészek szerint oly kétséges, mint akárhány, magát a bortermelő Noëig fölvivő büszke család nemzetségi fája . . . habár a mi jó atyánkfiai magukat Atilla egyenes utódainak vallják. Nem czélunk vizsgálni azt sem, hogy a székelyek kezdetben — mennyire t. i. adattal fölmehetni — jogban egyenlő, lovas és gyalog osztályokra oszlottak, s hogy később e demokrata nemzet hivatalviselőiből kinőtte magát a harmadik, a főnemesi (potior, primor) rend; mi által kezdetét vette a jogröviditės kora, annyira hogy a „primipilus“ és „pixidarius“ rendnek előbb kérelmezések, majd fegyverrel kelle joguk védelmére föllépniök, minek következtében aztán, János Zsigmond idejében, emeltettek az átkos emlékü Székelytámad és Székelybánja várak, a székelyek legyőzetése emlékeül. Nem terjeszkedünk ki részletesebben arra, hogy a Bethlen Gábor alatti lustralis könyvben 1614-ben a Székelyföldön átalánosan a lakosoknak már nyolcz osztálya fordul elő, noha ez osztályozás daczára azután is a legkésőbbi időkig ugy oklevelekben mint a közéletben a nemzet maga a „trium generum“ nevet viselte; — hogy az I. Rákóczi György alatti lustralis jegyzékben 1635-ben, midőn e fejedelem, a végett nehogy a székelység fegyveres ereje megfogyjon, a jobbágygyá lett székelyeknek előbbeni állapotba való visszahelyezését elrendelte, akárhány székely neve után ez áll: recuperatus (viszszahelyeztetett), megneveztetvén azon főnemes is, kinek szolgálatából előbbeni rendébe visszairatott. Mellőzzük a székely határszéli katonaságnak 1764-ben történt felállitását, habár Mádéfalva siralmas nótája mindez ideig füleinkbe cseng, — valamint azt is, hogy a székelyföldi szolgáló embereknek — hacsak királyi adománynyal illetett birtokon nem laktak — az 1848-ki erdélyi 4-dik törvényczikk balmagyarázata után, maguknak kelle saját magukat megváltaniok, s ezt is csak ugy tehették, ha ők vagy elődeik a szolgálattal terhelt telekben 1810—20 előtt is benne laktak. . . . Ezuttal csupán nehány népismertetési adatot kivánunk följegyezni a székelyekről, még pedig képünk alkalmából csakis az udvarhelyszékiekről.

Az udvarhelyszéki székely, mint átalában a

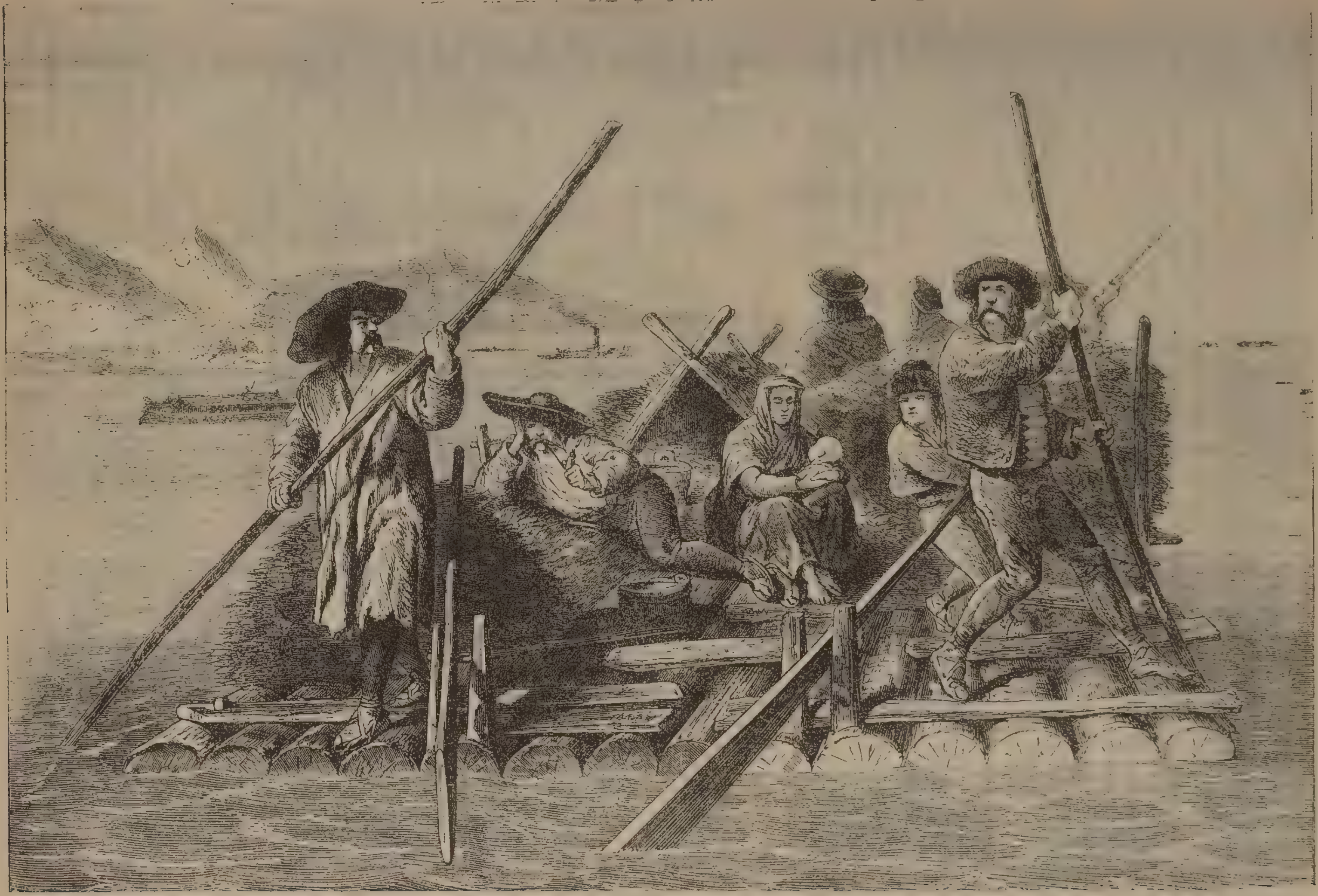

Tutajos tótok.

többi, jószivü, vendégszerető, lelkesülő, adakozó, habár szorosan tartja azt az elvet, hogy „nem jó a takarózón túl nyujtózkodni;“ — bátor, de a harczban jobban hasznát vehetni csatárlánczban vagy rohamban, mint a tömeges felállitás által, s e bátorsága békés időben is olykor tettlegességre fajul át, minek egyik tanubizonysága az, hogy e szék legujabb bünügyi statistikája is legtöbb nehéz testi sebzési büntényt mutat föl. A közügyek, a haza sorsa iránt mindnyája nagy érdekeltséget tanusit. Szorgalmatosak és munkások; öltözetük saját gyártmányuk; házaik, gazdasági eszközeik legnagyobb részben saját munkájuk.

Egyik jellemző tnlajdonságuk még a csufondárosság, annyira, hogy ritka ember, kit köztök gúnynévvel nem tisztelnek meg, s e részben épen nem kimélik a magas állásu személyeket sem. Igy Báthori Zsigmondot, miután a himlő megkelte, elnevezték „tarka Zsigá“-nak; — egy későbbi fejedelmet pedig, ki a só árát fölebb rugtatta, „Sós“ melléknévvel tisztelték meg.

Az udvarhelyszéki székely szélles vállu, karcsu dereku s inkább hosszu, mint rövid termetü. Arcza szabályos, haja szőke, s szemei átalában kékek. — Öltözetük gyapjuból készül, olykor mar haszőrrel kevertből. Segesváron vagy Udvarhelyen készitett kalapjuk közép törpeségü és széles karamu, — télben azonban e kalap helyett fekete báránybőr, legtöbbnyire magas süveget hordanak, melylyel a jobb székely gazdák szintugy fényüzést üznek.

Azon felső-öltönyt, mely képünkön látható, s melynek egyike fel-, másika pedig lesimuló galléru — *ujjas*-nak nevezik. E felső-öltönyük 1859. óta zsinórral van szegélyezve. A nadrág rajtuk fehér gyapju-harisnya, kék posztószéllel szegélyezve, melyet azonban ujabb időben fekete vagy vörös zsinór váltott föl. Csizmájuk hosszuszáru, borjubőr, mindkét felől a huzó kifityegvén. Némely helyeken, pl. Székely-Kereszturon és vidékén e hosszuszáru csizma helyett bokáig érő, oldalt fűző *czepők*-öt (czipőt) viselnek. Ez öltözethez kiegészitéskép odajárul a borz-tarisznya, a mely kevésbbé módos embernél borju-, sőt vászon-tarisznyává változik; ebben a dohány és pipa foglalnak rendesen helyet, olykor egy lapos erszény társaságában, mely a kovát, aczélt, taplót tartalmazza. *Szolga Miklós.*

A FAHORDÓ SZÉKELYEK ÉS A MAROS-VÁSÁRHELYI FAPIACZ.

A képekben gazdag székely népélet egyik legélénkebb szintere a marosvásárhelyi fapiacz. Nagyon alkalmas vizsgálódási hely ez arra nézve, ki az udvarhely- és marosszéki lakosság egyik főkeresetmódját és jellegző szokásait, sajátságait eredetiségökben megismerni akarja.

A maros-vásárhelyi fapiacz, a szentmiklósutcza elszélesedett bütüjében, a Teleki-könyvtár, a kir. tábla és a ref. főtanoda épületei közötti téren fekszik.

A dolog természetéből következik, hogy e helyet nem nyáron, hanem tél folytán kell megtekintenünk; a nyári heti vásárokon alig 70—80 szekeret láthatni ott, azonban a vándormadarak eltávozása után a faárusok mind sürübben kezdenek érkezni, ugy hogy Marosvásárhelytt, a hidegebb idők közeledését bizonyára a fás székelyek tömegesb megjelenése hirdeti legelébb.

Marosvásárhelytt a hetivásárok csütörtöknapon tartatnak meg. Ily deczemberi vagy januári csütörtökön egymásután állit be a sok kenetlen fakó-szekér, melyek nyikorgása jó messzire kikesereg a világba. Mellettök jó meleg „házi szőttes“-be burkolt atyafiak ballagnak.

A fát mindenik lehányja szekeréről, s ujra felpóználja, hogy többet mutasson, mert az utazás alatt igen összerázódott. A kinek jó lova van, jól összeeresztve egyszerre annyi fát hoz, hogy Marosvásárhelytt ujból rakosgatva, két szekér fát csinál belőle. A „férakott“ szekér fa mellett, a fakészletből egy-két darabot külön levet a földre, s garasos vásárra bocsátja a szegényebb sorsuak számára.

Átalában száraz, hasogatott bükkfával, melyet *tüzifának* neveznek, és csak kevés szerszámfával foly a kereskedés; a hasábok egy-egy ölnyi hosszuságra vannak szabva, s oly vastagra, hogy fel- s lerakásnál egy ember könnyen birhasson velök.

Mit fizetnek egy szekér fáért? „Szekere válogatja.“ Tekintetbe véve azonban a fa szépségét, épségét, szárazságát s mennyiségét, ára rendszerint 4—10 huszas közt ingadoz, — mert a székely emberek nagyobb része most is ezüsthuszasban vagy magyar forintban beszél. Némelyek ugyan „pöngőt“ is emlegetnek.

Hogy mennyi fa kél el egy év alatt, vagy csak egy tél folytán a marosvásárhelyi piaczon? ölszámra nehéz volna hamarjában megmondani. A fakereskedés, habár kisebb mennyiségben, de egész tavasz, nyár és ősz folytán tart, ámbár legnagyobb divatja a november-február közti időszakra esik. A hétnek csaknem minden napján látni fás székelyt, s van olyan hetivásár télen, a melyen 200 körül való szekér is kerül a szentmiklósutczai piaczra, sőt nagy hidegben, s ha az ut is jó, néha a szekerek száma a 300-at is megközelíti. S e készletet mind, egyedül csak Maros-Vásárhely fogyasztja el.

Székely atyánkfiai kivétel nélkül mind lóval hordják a fát Vásárhelyre. Rendszerint kisded, félvágásu szekérrel járnak, melyet a két kis zömök székely ló könnyen elbirhat. A „széköly“ nagy gondot fordit lovára. Ha megérkezett, azonnal betakargatja őket pokróczokkal, sőt még saját szokmányával is, hogy meg ne hűljenek; kiveti egyik hámistrangot, s jó puha sarjut rázogat elejökbe a rúd mellé; de disciplinát is erőset tart felette, mert ha a jámbor pára történetesen nagyon is félre fordul, vagy rá talál lépni egy szál sarjura, akkorákat kiált neki haragos gazdája, s ugy küldi ide s tova, hogy azt sem tudja a szegény „föcske“ vagy „kakas“, hogy melyik lábára álljon. Szóval, nagy regulában szokta a székely ember lovát tartani, hanem aztán, mint érintők, ki is adja porczióját; a jó réti széna vagy puha sarju mellől az abrak sem szokott elmaradni,

Sajátos a hazakészülődés és elindulás. A székelynek gyengéje a *sokadozás;* mikor utnak akar indulni, órákig el-elmotoz lova és szekere körül, anélkül, hogy valami feltünőbb láttatja lenne. Mikor azt mondja a székely szekeres, hogy: czo, mindjárt megyünk! — akkor az utazó kényelmesen elpipázgathat még egy pár óráig. Hanem ha egyszer valahogy kiindult a piaczról, megkivánja lovaitól, hogy szedjék ám csontjaikat. Jövet mindig egyenlő lépéseket tartanak, hazamenet pedig oly dörömbölést csapnak, hogy majd felszakad benne a szentmiklós-utcza. Arról pedig közönségesen ismerik a székelyt, hogy legolcsóbb szekeres a világon; mit igen jól tudván a helybeli kollégyom tanulói, egy-egy „piczuláért“ 4—5 mérföldre is elröpittetik szekerén magokat.

Még azon kérdésre kell megfelelnünk, hogy honnan kerül éveken át e sok fa a piaczra?

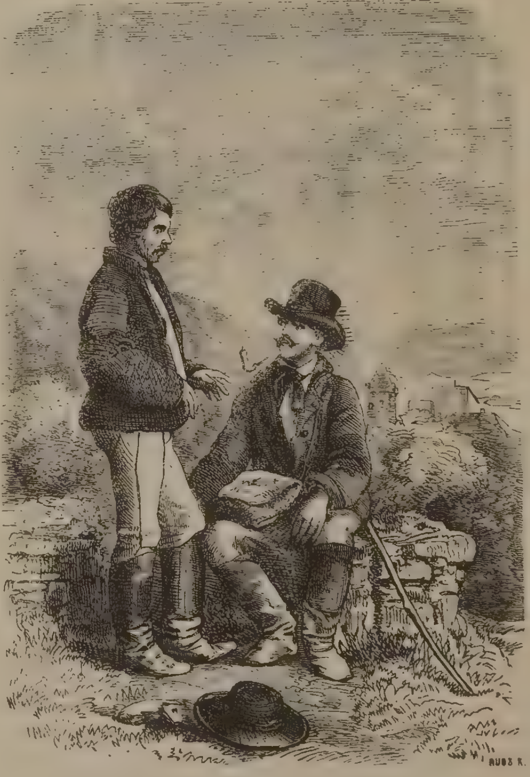

Udvarhelyszéki székelyek. — (Rajz. Keleti G.)

A Bekecs és Szék havasa alatt elterülő székely falvak lakói, az elébbi havasról és külön erdejökről szüntelen szállitják a fát, melyet azelőtt egy vagy félévvel már levágtak, haza hordtak, s igy udvarukról nagyobbára megszáradva szállitják a marosvásárhelyi piaczra. Az alantabb fekvő helységek is, melyeknek nagyon kevés, vagy épen semmi erdejök nincs, már otthon készpénzzel veszik az erdős helységektől, hogy valamit kaparhassanak rajta.

E fapiaczon Marosszék felső részének csaknem minden helysége, s Udvarhelyszék nyugoti részéből is több vidék képviselve van.

A gyakorlott szem már ruházatáról, viseletéről, szekeréről stb. megismeri, hogy melyik székely hováválò. Igy például a szentistvániak, atosfalviak, csókfalviak veres vagy kék festékkel kiczifrázzák a szekérlajtorját, saját nevöket, s némelyek a helység nevét is, ékesen a szekér oldalára irván.

Mind fehér gyapjuharisnyában járnak, hosszuszárú magyar csizmával. Télen bozontos báránysapka, nyárban szélesecske karimáju kalap van fejökön. A felöltő télen meleg „kozsók“ vagy juhbőr-bunda; nyáron szürke gyapjuszokmány, vagy csak derékig érő ujjas, melyet hasonlólag juhgyapjuból szőnek asszonyaik.

A fahordó székelyek közül legszegényesebb külsejüek azok, a kik a Bekecs tövéből jőnek. A remeteiek, köszvényesiek, mikháziak és demjén-háziak stb. közül többet bocskorral is lehet látni. Szekerök feltünően egyszerű; az egész ugyszólván csak a két tengelyből és négy kerékből áll, a tengelyekből négy hasábocska fa nyúlik felfelé (rakonczák), melyek a szekér lajtorját, lőcsét és oldalát helyettesitik.

Ha az ember csak egy székely faluban megfordul, igen sok sajátságos szokást, viseletet, tájszólást, meglepő kiejtést lát s hall; hát még oly helyen, mint a vásárhelyi fapiacz, hol annyi külön vidék gyül össze. E látvány megérdemli, hogy még az olyan is kimenjen közéjök, kinek „sóra, fára nincsen gondja.“

Nagy örömét fogja találni a „széköl embör“ beszédében, észjárásában, magatartásában, ruhájában, szóval egész valójában! A székely ember merőben egy érdekes, kiváló sajátság; még a hangja sem olyan, mint más közönséges ember fiáé. E sajátságos hangu beszédnek legfőbb oka az, hogy a székely, a magyarban eléjövő 14 hangzó betü helyett, legalább is harmincz hangzót használ beszédében, melyeket hallérzékeinkkel észrevehetünk, de jegyekkel kifejeznünk, ez idő szerint, nem lehet. *Gergely Lajos.*

A MAGYAR DUNA ÉS MELLÉKE.

A Duna, mintha szeretne bennünket, sietve törtet határainkra s örömében, hogy már köztünk, a magyar földön van, alig pár mérföldnyi futása után, mintha az egész szép országot be akarná járni, mindjárt Pozsony alatt több felé ágazik. De, hogy elágazásaiban haszontalanul oda ne vesztegesse erejét, kisebb ágait csakhamar meg összeszedi. Gönyönél a Rábával és Rábczával gazdagodott egyik nagyobb ágát is, melyet Rajkánál bocsátott ki, hogy Mosony- és Györ-megyét jobban lássa s a Szigetközt alkossa, — majd a Pozsony alatt balnak vált nagy ágát, melylyel a Csallóközt képezi, a Vággal és Nyitrával erösbödötten, szintén siet Komárom alatt magával ujra egyesitni. Már e főbb egyesülési pontokon fölül, Ásvány alatt, mintegy szabadulni készül előbbi rohamos természetétől — talán, hogy köztünk tovább késhessék — és meglassitja folyását. Igy lejt az ország szive felé komolyan, méltóságteljesen s majdnem egyenes irányban, — csak Visegrád gyönyörü vidékétől látszik nehezen válni meg, s hogy legalább egy részével maradhasson közelebb a hegyekhez, melyekkel ott találkozott, két ágra oszlik ismét és képezi Szent-Endre szigetét. Ezentul csakis még két jelentékenyebb, a Csepel- és mohácsi szigetet, tehát az egész magyar földön összesen öt nagyobb szigetet találunk folyása mentén. Mindenütt határozottan, ide-oda csapongás nélkül és nyugodtan halad hosszu útján, Baranya alsó határszélén a Drávát, a csajkások kerületéből Tiszánkat, Zimony alatt a Szávábóli illetőségünket viszi a magyar föld nagyobb adományakép s onnan alább már csak fele részben lesz miénk. — Minél közelebb jár a határok felé, hol majd tőlünk végkép elszakad — mindig tétovázóbb, majd nyugtalanabb, zajgóbb és szilajabb lesz s alighogy a határokon átlépett, a Vaskapunál vadul makranczoskodni látszik, — forrong, zúg, a kemény fejü szirtekkel iszonyú moraj között csatázik — talán, hogy tovább is nem lehet magyar.

Ha e királyi folyamot mintegy százharmincz és nehány mérföldnyi futásában, melyet hazánk határain belöl tesz, figyelemmel kisérjük — mint czélunk, — látni fogjuk, hogy alig van egy talpalatnyi föld, mely vagy a honszerzési csatákban, vagy nemzetünk önfentartási viadalaiban, vagy a veszőfélbe ment szabadság visszaköveteléseért, vagy a kereszténység és polgárisodás védelmében, vagy egyéb többé-kevésbbé dicső ügyek érdekében küzdött eleink vérével megszentelve ne volna s merre csak elláthatunk, minden völgy és halom megélénkül, ha nem is mindig édes, de örökké megható emlékek által.

S mig időnkint csak a harczszomjasok czéljainak hallgatag szállitó-útjaként látjuk, — mihelyt a táborok lármája s a csatazaj szünik: jóltevő közvetitőkép tünik fel a Duna, jobb és bal partja, közelebb és távolabb vidékek között, s ipar és kereskedelmi életünk jelen pillanatában megbecsülhetlen kincset hord minden cseppjében. — Áradásai olykor, kivált tavaszszal, midőn jege megindult s valahol megszorult s a nyomában tóduló vizet folyásában megakasztotta, iszonyú rombolásokat s irtózatos károkat okoznak. Lehetne-e ezt teljesen szabályozva elháritni, nemcsak részletesen akadályozni, hanem gyökeresen orvosolni is? Az exact tudományok fejlettségébe s nemzetünk nagyjaiba, és jövőnk reményéhez vetett bizodalmamban hiszem, hogy igen. Azonban, ha közelebb vitatás alá akarnám venni e tárgyat, oly nagy fát kezdenék mozgatni, mely körül való erőködéseimet aligha únva nem nézné olvasóm.

Mint fölebb emlitém, halkan, lassudan halad át a Duna előttünk. Dévénytől Ásványig 2.25 (két egész és 25 századrész vagyis 2 és $^{1}/_{4}$) hüvelyk esése van ugyan minden száz ölre; de ezen alább a Drávatorokig csak $^{47}/_{100}$-ad s azon alul Alibegig csupán $^{35}/_{100}$-ad rész hüvelyk esését tapasztaljuk, mely onnan Orsováig ismét $1^{56}/_{100}$-ad részre emelkedik minden száz ölre. Ennélfogva nálunk, hol csak egy kissé is elterjeszkedhetett, számos zátonyokat képez, melyek a hajózásnak nem csekély akadályokat hánynak útjába. Ágya, a felsőbb vidékeken egész Gönyőig kavicsos, alább homok s agyagos iszap, — sziklás csak a Kliszura hegyszorosban, az oláh-illyr határőrségben. Halait ismerjük s alkalmilag nem fogom elmulasztani azon vidékeket és helységeket megnevezni, melyek a halászattal szorgalmasabban és szerencsésebben foglalkoznak.— És ennyit talán elég volt átalánosságban elmondanom.

I. Dévénytől Györig.

A határvonal, melyen át a Duna Alsó-Ausztriából Magyarországba lép, élesen kiválik. A táj képe egészen ellenkezőre változik. Amott a jobb partot kisérik hegyek, emitt a balt; amott a bal part lapályos síkság, emitt a jobb oldal egyenes erdőség és ligetes. Ezenkivül, mielőtt a magyarországi balparti hegység, a Kárpátok nyugati ága, a Fehérhegység megkezdődnék, az alsó-ausztriai balparti síkságot a Morva folyó szakitja meg s választja el Magyarországtól.

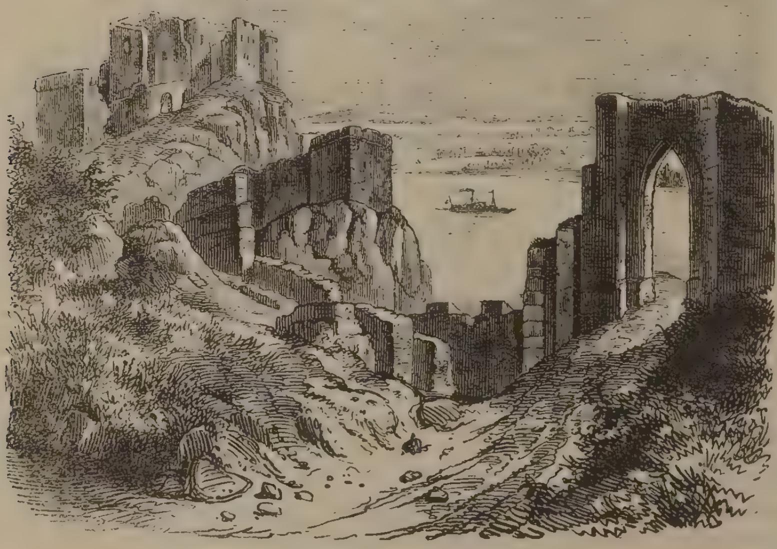
Dévény-vár romjai.

Első pillanatra, melyet a hazába vethetünk, a *dévényi vár* omladékai tünnek föl, melyek a Fehérhegység nyugati végpontján, a Kobel-hegy aljáról egyik oldalt a Morvára, más oldalt a Dunára néznek. A rom egyetlen ép része, egy kis torony, mely különvált szikláról néz alá. Sok ideig azt hitték, hogy ez volna a marahán nagyfejdelmeknek egykori ősfészke, Dewin: de Saffarik útba igazította e téves állítást, midőn kimutatá, hogy a szlávoknak oly nevezetes helyét, Dewint, a morvaországi Velchrad mellett kell keresni. Mások római származást tulajdonitanak e várnak; de a „Fehérhegységi útiképek“ irója e tévedést is kiigazitja, figyelmeztetvén bennünket, hogy a romok maradványainak egyes ablakain és kapuin látható csúcsív hajtása, ennek a XIV-ik századbeli és nem előbbi keletkezhetését bizonyitja. Mindezek mellett szabad hinnünk, hogy e hely a mondott századot elözöleg is némi erősséggel birhatott s fontos védpontul szolgált; mert történeti könyveinkben olvassuk, hogy 1233-ban, II. András alatt, Fridrik ausztriai herczeg itt mind a várat, mind a várost felégettette s 1272-ben a vár Ottokár cseh király által foglaltatott el. További történetét illetőleg: a XV-ik század közepén Fridrik zálog-czimmel birtokolta azt, majd a XVI-dik század elején a bazini és sz.-györgyi grófoké volt. A mohácsi vész után I. Ferdinánd, Báthory István nádornak ajándékozta, ki 1535-ben itt is halt meg, és miután a Báthoryak ecsedi ága kihalt, 1609-ben, II. Mátyás 40 ezer forintért Keglevich Jánosra ruházta azt, ki meg a Palocsaiaknak zálogositotta el. Késöbb a vár Bethlen vitéz hadának önként hódolt, kiktől azonban Bouquoi, II. Ferdinánd vezére csakhamar, 1621. febr. végén, visszafoglalta s 1635-ben megengedvén Ferdinánd, hogy Pálffy nádor, a Palocsaiaknak a váron fekvő zálogösszeget letevén, magát annak birtokába helyezhesse, — ez meg is történt s ma is ennek ivadéka, herczeg Pálffy, az ö örökös ura. 1683-ban a törökök által volt sikertelen megtámadtatása. 1803-ban a már ugy is pusztán állt várat a francziák lőporral vettették föl, söt a Dunával összeköttetésben volt kútját is kövel hányták tele. 1809-ben ugyanezek tábori örszemeket tartottak e várban az ausztriaiak ellen.

A hegyben, melynek nyugati oldalában fekszik e vár, természetbúváraink ős-állatmaradványokat s kagylókat fedeztek fel, s abból, hogy itt ilyesmik léteznek, azt következtetik, hogy e hegyek egykor a fölöttük északnak elterülő síkságot elözönlött östenger oldalfalai vagy partjai valának, melyeken az maga tört itt magának útat. Majd az omló partokban egész hamurétegeket s e közt szenet, félig égett fákat is leltek s a szintén itt talált cserepekben és fazekakban régiségbúváraink római edényekre ismernek. — A hegygyel átellenben, a Duna jobb partján, a kis Rablóvár s kissé odább a farkasvölgyi Leányvár tornya látható.

Dévény (németül: Theben) mezöváros a hegynek déli részén, és igy a várral mintegy hátat vetve, kellemes völgyben fekszik. Története egy a nevét viselö váréval. Kinek az hódolt, urának vallá ez is. — Egyházáról azt mondja egyik régiségbúvárunk, Ipolyi, hogy ez eredetileg, ugy látszik, kora-gót, XIV-ik századi idomban épült. Három hajójából a magasabb s eredetiségét teljesen kivetkezett középhajót még két alacsonyabb veszi körül. Rajtok a gótmüvezet számos részletei mutatkoznak és részben még eredeti csúcsívboltozatuk is megmaradt. Ennek zárkövei dombormüvében czimerfaragványok láthatók: az egyiken a Czillei-család csillagai, másikán a Garák háromrét csavarodó kigyója. Mikből tehát teljes következtetést vonhatunk az egyház épitési korára és épitöire. — Német ajku lakosai, — számra mintegy 1700, kik különben szláv eredetüeknek lenni látszanak, a sok *ics*-en végzödö családnévnél fogva, — a szölö- és gyümölcstenyésztésben, mint zöldségtermesztésben, nem kevésbbé a hajózásban kitünö szorgalmat fejtenek ki. Szölöik, gyümölcsöseik s zöldséges kertjeik termékeivel, annak idején, Bécs piaczán jelentékeny vásárokat tesznek, ugy hogy a nyári hónapokban naponkinti e nembeli eladásaikat közép számitással könnyen másfél száz mázsát haladó összegre tehetjük, mely eladási üzletben nagyobbára a nök járnak el, mig a férfiak honn dolgoznak vagy hajókon keresik meg élelmüket. Söt ez élelmes némberek nem elégesznek meg csupán árúik adta nyereményeikkel, hanem bevett pénzükön, Bécsben, a felsö-ausztriai talpasoktól jutányos áron csolnakokat vásárolnak meg, és hogy visszaútazási költségük se legyen, maguk eveznek haza s a csolnakot aztán nyereséggel áruba bocsátják. Mindjárt a város alatt, egy hegynyilásnál, nevezetes agyagedény-égetöjük van, melynek gyártmányaival minden pesti vásárra több hajót terhelve jelennek meg, s jó hírben álló készitményeik, különösen az alsóbb dunai vidékekre rég idő óta igen keresettek. Kopár szikláik kövét kifejtve, ezzel a Duna partjainak kirakásához s egyéb épitkezésekhez szükséges mennyiséget az egész vidékre ök szolgáltatják. Hajósaik élénk vetélkedésben állnak a pozsonyi hajósokkal s élelmességük gyakran a kenyéririgységig terjed, kivált ha azok által a gözhajókoni kenyérkeresetben megelöztetnek. Ugy hogy e két egymással vetélkedö élelmes hajósnép a pest-bécsi vonalon járó gözösökről a más vidékieket már-már kiszoritja. A dévényi hajósok külön testületet képeznek s nem csekély dicsekvéssel emlegetik, hogy némely uralkodói megelégedést s egyes szabadalmakat tartalmazó okiratok birtokában vannak. Egykor kir. harminczad-hivatal is volt itt.

Jobbra Farkasvölgy (Wolfsthal) ligetei mellett, melyektöl a különben is jelentéktelen kis falut alig látjuk, balra pedig a Fehérhegység vagy a Kárpátok nyugoti végei aljában vezet bennünket a Duna, völgyek és magaslatok fásaik, gyümölcsöseik és szölöikkel gyönyörü változatosságban. A partszélen, Dévényt és Pozsonyt összekötö, meglehetös jókarban tartott kövezett út húzódik el s mielött Pozsonyhoz érnénk, kevéssel innen fölötte Karlsdorf falucskát látjuk, de szemünk ekkor már a Duna vize fölött 409 láb magasan álló *pozsonyi váromladék*ra vész, mely puszta falai négy szögletén mereszkedö tar tornyaival egy nagyszerü, fölforditott négylábu asztalhoz hasonlit. E vár épitése idejét sokan a magyarok idejövetele elötti idökbe viszik vissza s véleményük mellett bizonyitni látszik azon körülmény, hogy mint Fényes*) megjegyzi: „Pozsony történetében sehol nem akadni arra, hogy e vár késöbb épittetett volna.“ Mielött a város története elbeszélése közben a vár történetével is közelebb megismerkednénk, az egyenesen ezt illetö adatokból ide jegyzem, hogy a vár 1635-ben az ország költségén megnagyobbittatott s kevéssel utóbb III. Ferdinánd e vár kapitányságát s ennek uradalmait és a pozsonymegyei föispánságot a Pálffy nemzetségnek adományozta, hogy ezen javadalmakat és méltóságot mindig ezen család legidösbje birja. 1762-ben, miután Mária Terézia igen kedvelte e helyet, ismét kijavittatott, megnagyobbittatott, s fényesen helyreállittatott, s az ebbeli költségek egy millió 300 ezer forintra számittatnak. Utóbb seminariummá alakitották, majd 1802-ben katonai laktanya lett belöle. 1811-ben májusban, több helyt kigyúladván a cseréppel fedett tetö, — oly pusztára, mint ma is látható, leégett. Állitólagosan a benne tanyázott olasz katonaság, mely megúnta e magasra a fa- s vízhordást, vetette a lángoknak áldozatul e nagyszerü épületet.

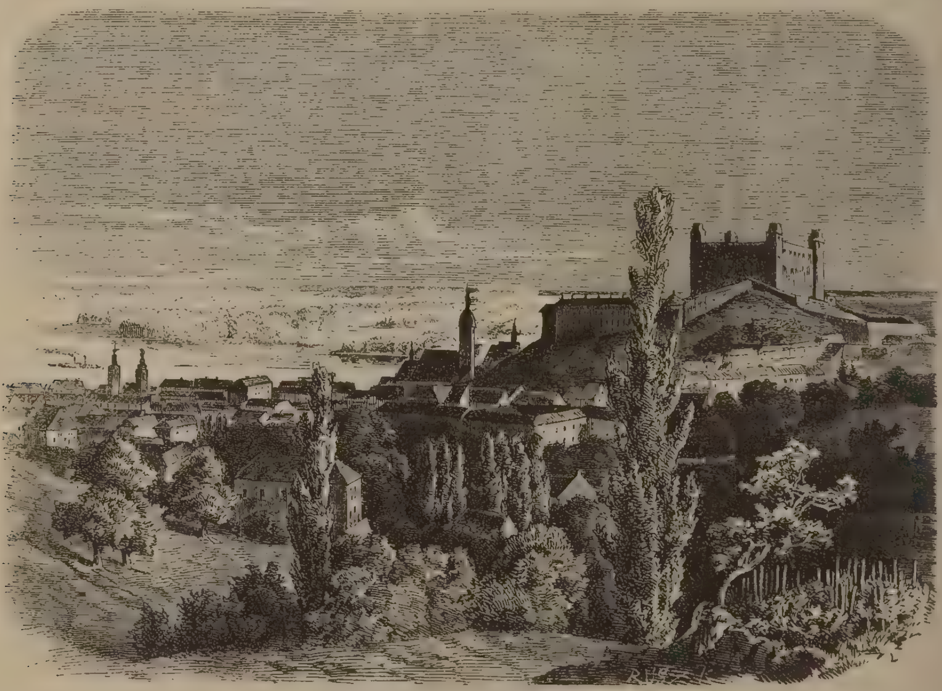
Pozsony. — (Rajz. Keleti Gusztáv.)

Mig ezt elmondhattam, már a város kövezett partjainál vagyunk s a derék hajóhidon is, mely a várost 1802. óta dunántuli ligeteivel s az egész Dunán-tullal összeköti, átmentünk s a gözhajózási állomáson vagyunk. — Ki épen valamely szép tavaszi vagy kora öszi nap ért *Pozsonyba,* nehezen tudhat választani, mint idegen, mint ismeretlen: vajon a várost magát vagy szép vidékét nézze-e meg elöbb? Ki a várost mindünnen környezö gyönyörü kerteket, mulatóházakat akarja felkeresni vagy a hegyekbe rándul, melyek szebbnél szebb sétányokat s kilátást nyujtanak: örömest követném én is; de miután a természet csak az ö hallgatag, csendes szemlélö barátainak hajlandó bájait és titkait teljesen föltárni: — nem akarok, nem szabad senkit háboritani. A messzebb sétálni akarót azonban bátor vagyok a kalvária hegyéröli gyönyörü kilátásra s ott azon mestermüre, mely Dorner legsikerültebb, a megváltásra emlékeztetö érczmüve, figyelmeztetni. Magam azokkal tartok, kik a városban akarnak maradni.

Alig lépünk a partra, a hajó-hidfö közelében áll az 1775-ben kézzel hányt halom, melyet Királyhegynek neveznek, melyen az ujon koronázott magyar király azon ősi szertartást végzi, hogy annak tetején sz. István kardjával a világ négy tája felé vág, kijelentendö, hogy országa épségét bárhonnan jövö ellenséggel szemben fegyverrel is megóvni kész. — Rég fü lepi már e dombot, — 1830. óta nem volt megnyitva lánczkeritése. Előbb, több mint kétszáz éven át ott állt a Királyhegy, hol most egy nagyszerü királyi magtár van, melyet 1774-ben épitettek.

---

*) Magyarország statistikája: Pozsony város.

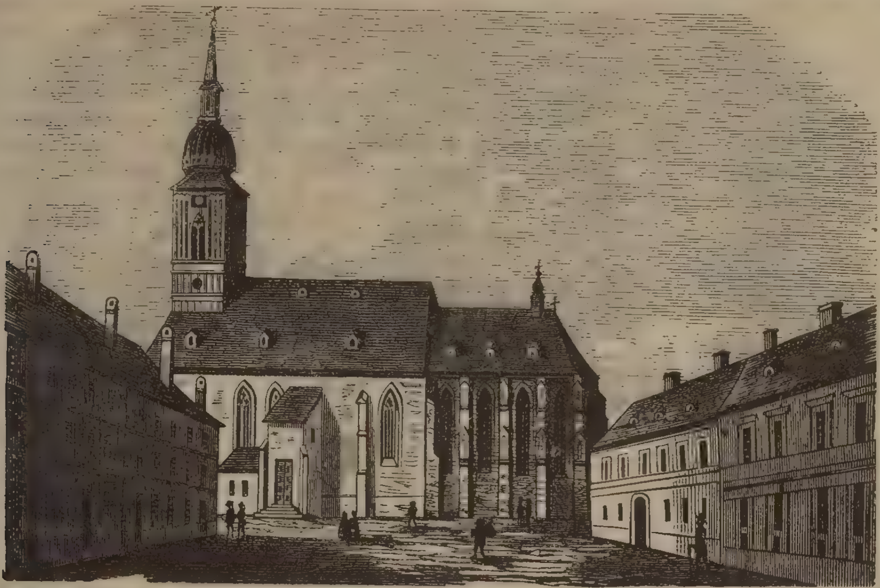

Pozsony: Székesegyház.

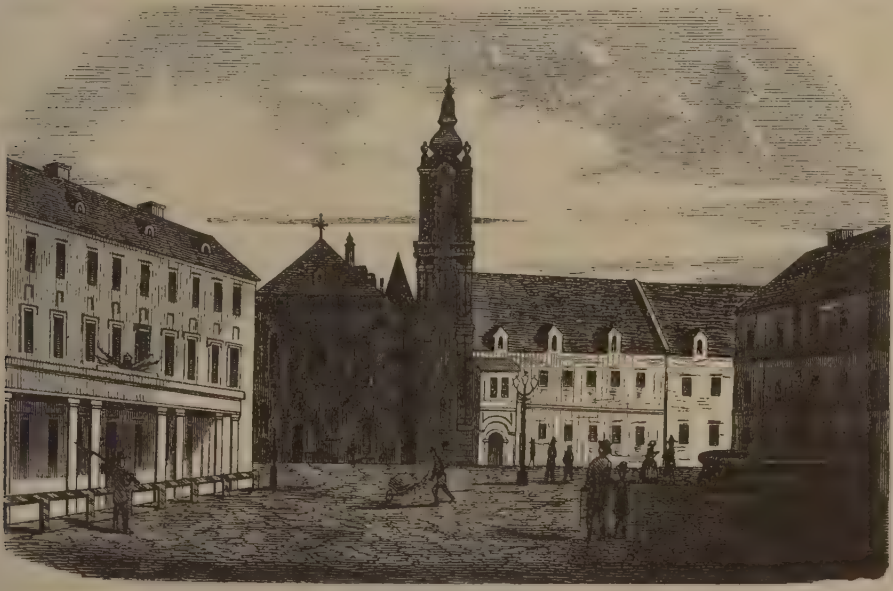

Pozsony: Főpiacz.

A mint a városhoz érünk, balra a hidászok kaszárnyája, kissé tovább egy pár nagy vendéglö áll s elöttük a csinos sétány, melyre jobb oldalról a szinház, (mely egy redoutteremmel van összeköttetésben,) s egyéb diszes épületek néznek. Tovább menve, az utczák meglehetős szükek és görbék. Az egésznek valami ódonszerü külseje van. Azonban ép ez ódonságok között gyakran méltóságos alakok ötlenek elénk, a sok történeti nevezetességü országos, községi és magán épületek. Igy minden kopottsága mellett nagyszerü az 1653-ban épült ország-háza, melyben ez időtől óta 1848-ig több országgyülést tartottak, a mintegy ötszáz éves városház, mely 1733-ban egy emelettel megtoldatott s egészben megujittatott. Hasonlón a nagyobbszerü épületek közé kell sorolnunk a megyeházat, a primási s a herczeg Grassalkovich-féle s egyéb számos mágnási palotát.

Emlitést érdemlők: a trinitariusok, kapuczinusok, sz. Erzsébet-szüzek, Orsola- s a Notre-Dame-apáczák kolostorai és templomai. A különböző hitfelekezetek hiveinek több templomai közül különösben kitünik a székes-egyház, mely sz. Mártonnak szenteltetett s némelyek szerint sz. Istvántól, mások szerint Salamon királytól, legtöbbek után azonban sz. Lászlótól 1090-ben alapitottnak állittatik. Fala gazdagon s jó izléssel van márványozva. Ez egyházban van eltemetve Pázmán Péter († 1637. márcz. 19.) esztergomi érsek és bibornok; valamint Lippai György és Széchenyi György, mindkettő volt esztergomi érsek. Mindhármának herczeg Eszterházy Pál nádor emeltetett 1710-ben egy közös emlékkövet. Alamizsnás sz. Jánosról nevezett kápolnájában az oltáron sz. János testét őrzik, melyet ezüstkoporsóban két angyal-alak tart. Mondják, hogy ez ereklyét Mátyás (a hollós), Konstantinápoly bevétele után a török szultántól kapta s előbb Budán a Máriavölgyben tétetett volna le s 1530-ban hozatott át ide. 1564. óta minden királyaink ez egyházban koronáztattak meg s itt tétettek a szomoru és gyászos emlékü tüzpróbák is. Tornyát egy korona tetőzi be. Nevezetességben vetélkedik ezzel a ferencziek egyháza, melyet ugyanezek kolostorával 1280-ban IV. László épittetett. Ez egyház szószékéről hirdette egykor Pázmán nagy eredményü magyar hitszónoklatait. Koronázásokkor itt nevezték ki s avaták fel az aranysarkantyús vitézeket. Az egészben góth idomu egyház, tornya kicsiben a bécsi sz. István tornyának mása. — Megemlitendő még a Megváltóról (Salvator) nevezett egyház, melyet 1636-ban az evangelikusok épitettek: de Kolonics érsek eszközlésére 1672-ben azoktól elvétetvén, római katholikus egyházzá alakitották s első izben a jezsuitáknak adták át. — Midőn már a kegyeletes dolgok körül járunk, meg kell még emlitenem, hogy Pozsony városa polgári kórházzal, szegény-ápoldával, az evangelikus szegények kórházával s beteg vándorlegények számára való alapitványnyal, müvészek és nyelvtanárok árváit és özvegyeit segélyző intézetekkel is bir. Számos tanintézetei és nevelő-intézetei közül, a királyi főgymnasium s evang. gymnasium és lyceum fölött ki kell emelnünk az egyetemet, melyet Vitéz János esztergomi érsek, a mint Szécsi Dénes után az ország főpapi állását elfoglalta, a sz. széktől kért és nyert engedelem folytán 1467-ben nyitott meg, azon kiváltsággal a már ekkor létezett pécsi fölött, hogy ebben a theologia is nyilvánosan tárgyaltathassék, mire a másiknak engedelme még nem volt. Ekkor azonban az egyetem, Vitéz halálával, rövid hat évi virágzás után fölbomlott.*) Ugy, mint e királyi akademia jelenleg áll, 1785-ben Nagy-Szombatból áthozatva, a Clarissa-apáczák kolostorában helyeztetett el.

E város hajdan kőfallal volt körülvéve, melyen a főbb pontokon több kapu volt. Jelenleg a belváros, külvárosaival: a Virágvölgygyel (Blumenthal), Czukorbábbal (Zuckermandel) s várhegygyel (Schlossberg) egyesülve van s kapui körül északkeleti részén, csak az egy szent Mihály-kapu áll fenn, 25 öl magas toronynyal, melytől mintegy nyolcz öl távolban egy bolthajtást látni. Mondják, hogy alatta egykor felvonó híd volt s csakugyan egy széles és mély árok huzódik is itt el az utcza alatt. Ama bolthajtás egyik oldalán sz. László kőszobra áll, másikán pedig ez egyetértésre intö szókat olvashatni: Omne regnum in se divisum, desolabitur (a magában meghasonlott ország elpusztul). E kapu irányában tárul elénk azon utcza, mely körül egykor Széplak, tisztán magyarok által lakott gazdag falu feküdt s melynek emléke ma már csak abban maradt fenn, hogy most is magyar-utczának nevezik azon kevesek, kik „Schöndorfer Gasse“ nevén kivül is ismerik.

Ismerve már a város nevezetesb épületeit, lássuk történetét.

Pozsony, latinul Posonium, németül Pressburg, szláv nyelven Preszpurck.

---

*) Hunfalvy János „Magyarország és Erdély képekben“ cz. munkájában azt mondja, hogy „Mátyás az 1465-ben Vitéz által Pozsonyban alapitott főtanodát Budára tette át“ I. kötet. 31. l.

Legvalószinübbnek tartják, Szegedi János után, hogy a Bazing, sz. György és Szőlős között hajdan mint ma is létező Pracsa tótól vette volna nevét. Különbözően vélekednek arról is, hogy mi uton jutott Pozsony a magyarok kezére. Egyik azt állitja, hogy a magyarok idejövetele elött e föld a Garan vizétől a Duna bal partján a Morva folyóig a Nagy-Morvaországhoz tartozott s midőn 893-ban Zuard, Kadosa és Huba vezérek alatt a magyarok e vidéket ellepték: Szvatobog morva király, Szvatopluk utódja több várat (a trencsényit, bánit, galgóczit, nyitrait, dévényit stb.) s ezek között a pozsonyit is békekötés utján a magyaroknak adni kényszerült. Mások pedig azt vitatják, hogy Pozsonyt sz. István Gizelával jegyajándokul kapta volna; ez azonban a legkevesebb valószinüséggel bir: mert ismert dolog, hogy német uralkodók sohsem voltak e vidéknek tartósan urai. A város első német telepekkel megszállatását azonban nagy igazunk lehet sz. István király intézményének tartanunk. De hogy a magyarok már jóval előtte megfordultak Pozsonyban s nem vártak arra, hogy azt nekik valamely német fejdelem ajándékozza, — eléggé bizonyitja azon történeti adat, hogy a magyarok már 907-ben a német birodalom ellen menvén, Pozsonynál keltek át a Dunán. *)

El lehet gondolni, hogy egy az ország széléhez ily közel álló vár és vidéke mennyi megtámadtatásnak vala kitéve századok oly hosszu során, mig a magyarnak folyton fegyveres kézzel készen kelle állnia. Csak a főbb eseményeket akarom megemliteni. 1052-ben IV. Henrik német császár Endre ellen vezetett számos hajóval s nagy sereggel szállta meg Pozsonyt s kemény ostroma már két hónapig tartott, a város falai már tág réseket nyitottak, mikor Zothmund buvár, hogy a makacson ostromló hajókat és gépeiket megsemmisitse, egy éjen észrevétlenül kifurva, elsülyesztette azokat. Csak igy menekülhettek Henrik erőszakos s pedig már nem első látogatásától. Kálmán alatt 1108-ban V. Henrik, majd II. Géjza ellen III. Konrád császár 1146-ban küldte ide, Ratbold gróf vezérlete alatt seregeit: mindkét esetben szerencsésen visszaüzetett az ellen. — E két megtámadtatás közötti időben pedig a tatároktól is sokat szenvedett Pozsony. 1271-ben Ottokár cseh király hadai jártak itt győztesen V. István király ellen. 1529. szept. 21-én, midőn Szolimán Pozsonyt maga megadására szólitaná, ez keményen tartotta magát és igy válaszolt: „Ha majd a szultán Bécset bevette, — előbb nem.“ 1683-ban julius 26-án Tököli Imre serege előtt minden ellenállás nélkül nyitott kaput a város, mig a vár ellenállott s midőn három nap mulva Károly lothringeni herczeg Bécsből leérkezett, ennek katonái tériték vissza a várost. 1703-ban és 1704-ben Bercsényi Miklós emberei, a Rákóczi Ferencz ugy nevezett kuruczai özönlötték el e vidéket. 1805., 1806. s 1809-ben több izben volt a francziák ostromának kitéve, mignem 1809. nov. 14—15-ke között végkép elvonulának a tüzzel-vassal ostromlók.

Pozsony ezen vészes napjai mellett azonban több fényeset, édesb emléküeket számithatunk fel. — E város gyakran volt királyok s a főpapság tartózkodási és az országgyülések megtartásának helye.

Igy 1074-ben itt és felváltva Mosonyban keresett nyugalmat s részben menedéket Salamon, midőn Mogyoródnál Géjza és László elleni csatáját vesztette; 1543-ban a törököktöli félelemből ide vonult az esztergomi érsek is s ide tétetett át ugyanekkor a királyi kamara. Majd minden magyar király (pedig sz. Istvántól kezdve majdnem szakadatlanul ezek kezén volt, leszámitván 1302-től 1307-ig, midőn Ausztriához tartozott) kegyeletesen gondolkozott e városról. Igy lett 1291-ben III. András alatt szab. királyi várossá; majd 1297-ben ugyanaz fölhatalmazta polgárait, hogy az Ausztriából jövő árukat csak ők szállithassák tovább a Dunán, mit V. László is megerősitett. 1402-ben Zsigmond árumegállitási joggal vagy is azon hatalommal ruházta fel őket, hogy a határukba érkezett árukat bizonyos időre feltartóztathassák, hogy igy a lakosság szükségleteit ezekből fedezhesse s ne kényszerüljön 3-ad, 4-ed kézből vásárolni. 1430-ban Albert által pénzverethetési joga lett s látni még egyes példányokat L. P. betükkel (Liga Posoniensis), melyek fele jövedelme a királyi kincstárba, másik fele pedig a városi pénztárba folyt. Ugyanez 1438-ban a dunai réven való vámszedhetési joggal ajándékozta meg a várost, és pedig ugy, hogy a országgyülési követeken s a pozsonyi préposton kivül mindenki tartozott a város által meg-

---

*) **Szalay: Magyarország története, I. kötet 22. l.**

határozott révvámot fizetni. 1536-ban, midőn Buda török kézen volt, Pozsony Magyarország fővárosának kiáltatott ki. 1608-ban, miután II. Mátyás itt koronáztatott volna meg, határoztatott, hogy ekkor a már 58 évig az országon kivül tartott korona a pozsonyi várban őriztessék. 1723-ban a királyi helytartó-tanács is itt székelt 1783-ig, mikor a kamarával együtt ez is Budára tétetett át. 1783-ban Livornóban bor-raktározás engedélyeztetett a polgároknak, hogy ezen át Svédországba nyilt borkereskedést üzhessenek. Ezens hasonló kedvezményeknek tulajdonitható, az országgyülések s koronázások és az ezekkel együtt járó főbb s alsó nemesség Pozsonyban gyakori és tömeges tartózkodásának, mint másrészt kedvező fekvésének, Németországhozi közelségének stb. hogy a város eleitől kezdve virágzó ipar és kereskedés birtokában volt, ugy hogy, mint tudjuk, I. Ferdinand, Maximilian és Rudolf uralkodásaik idejében oly kedvező anyagi állást ért el, mikép ezeket kincstári zavaraikból kölcsöneivel segithette.

Még mint legnevezetesb események korát emlitjük föl Pozsony multjából az 1254-ik évet, melyben IV. Béla és Ottokár cseh király itt kötöttek békét, melynél fogva Béla Stiriát Sömmeringtől a karánt határokig kapta meg s Ottokár a Sömmering és Hartberg közötti tartományt Ausztriával együtt birtokolta; 1619-et, melyben itt kiáltatott ki Bethlen Gábor magyar királynak, — mit az azonban el nem fogadott; 1687. decz. 9-ét, a mikor itt tétetett a 9 éves I. József fejére a korona, mely cselekmény által ekkor ismeré el a magyar nemzet az osztrák ház elsőszülöttségi jogát a koronára; majd 1723-at, melyben az osztrák ház leányági trónöröködési joga Magyarországban szintén itt ismertetett el; és 1741. jun. 25-ét, a mely napon látta Pozsony a magyar országgyülés azon lelkesedését, melyben a siránkozó M. Tereziának a „moriamur pro rege nostro“-t kiáltották; végre 1805-öt, melyben a kelet helyéről pozsonyinak nevezett békekötés iratott alá.

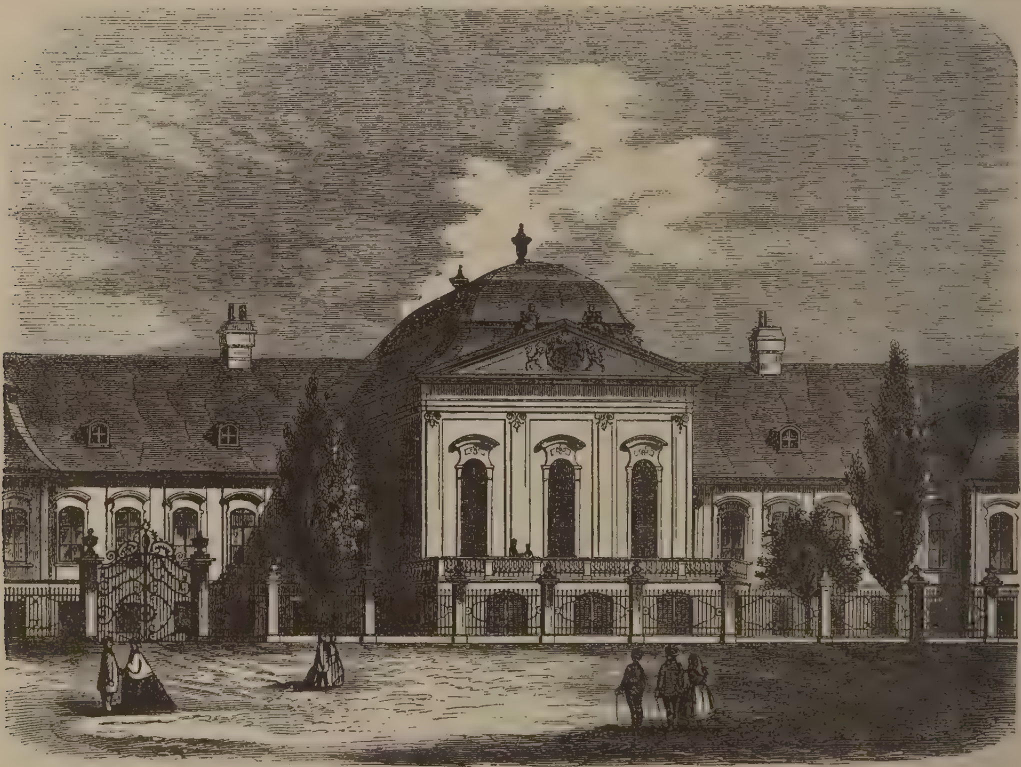

Pozsony: Grassalkovich-palota.

Mint látjuk, Pozsony folytonosan élénk

mozgalmak helye volt. Hol hadakoztak, hol ünnepélyeztek itt s mint tudjuk, a hadakozóknak is sokoldalú szükségük van az ipar mütermékeire s a kereskedés közvetitésére; a béke s a nyugalmas élet sem szokott egy párnával megelégedni, melyen csak pihenhessen, tehát csak a bizonytalanság s határozatlanságok kora különösb ellensége mind az iparnak, mind a kereskedésnek s igy az ily mindig eleven élet szinhelyén, a kézmüveknek s kereskedésnek szakadatlan tevékenységére bátran következtethetnénk még akkor is, ha a számos adatok, melyeket több helyt följegyezve találunk, különösben nem emlékeztetnének bennünket. — A kereskedést, ugy látszik, mindenha tulnyomólag az izraeliták vitték itt s minél messzebb pillantunk vissza a jelentől, jóformán annál kizárólagosban azok kezén látjuk azt. — A városnak gyári s kereskedelmi vállalatok körül különböző korokban több-kevesebb sikerrel történt mozgalmai közül csak azon adatokat akarom emliteni, melyek az anyagi jóllét előmozditásán kivül a lakosság szellemi életére hathatósb befolyással voltak egyszersmind. Igy tudjuk pl. hogy a XVII-ik század elején már egy virágzó nyomdával, mely a primási palotában volt, birt e város. 1721-ben Pozsonyban indult meg a rövid életü elsö magyarországi ujság*) — deák nyelven ugyan — Bél Mátyás szerkesztése alatt; kevéssel ezután, 1564-ben jul. 14-én azon német lap, mely (Pressburger Zeitung néven) ma is él; 1783-ban julius elejével a Presspurszke Nowiny, magyarországi első szláv lap. A Ráth Mátyástól szerkesztett „Magyar Hirmondó“ is itt látott először világot (1780. jan. 1.). — 1795. őszén Csokonai „Diétai magyar Musá“-jából az egyetlen 11 szám szintén itt jelent meg. Ma az irodalmi tevékenység s kivált az irodalmi termékenység csekély jelentőségü e városban, kü-

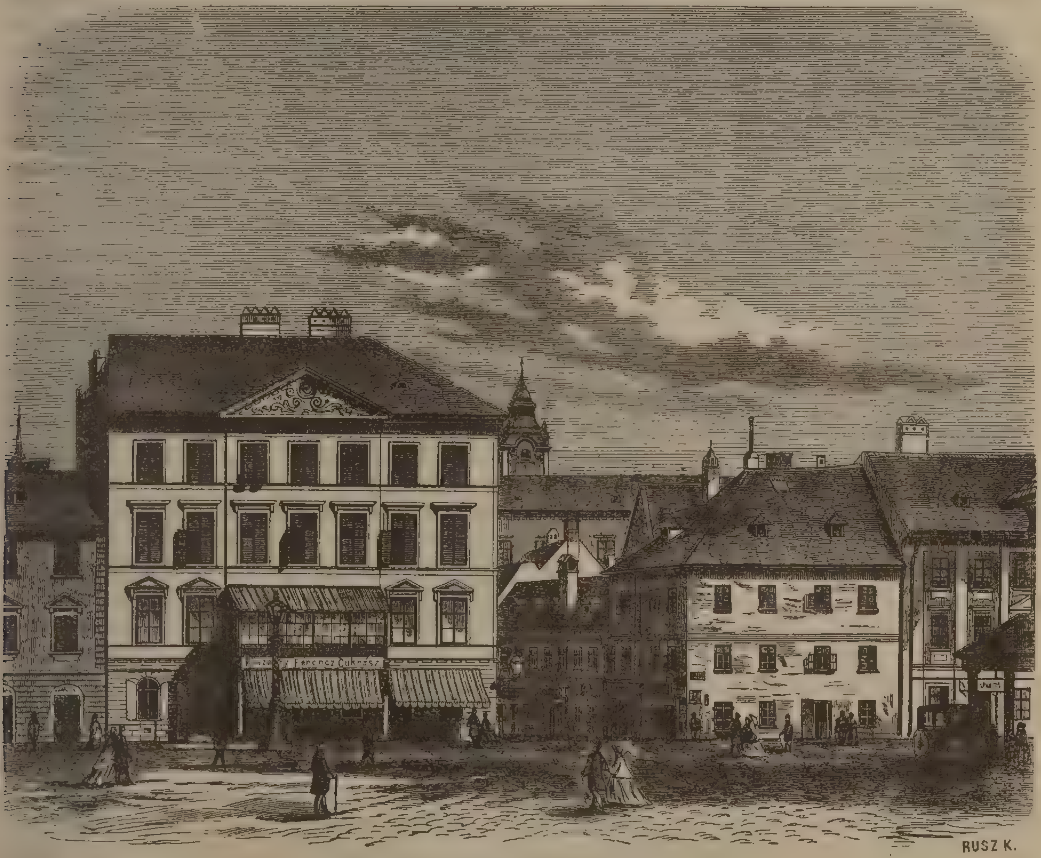

Pozsony: Részlet a sétatérről.

---

*) „Nova Posoniensia“-czimü.

lönösen az itt székelö több tudományos intézet, kisebb nagyobb tanodák s ezek tanárai s az értelmiség meglehetősen nagy számához viszonyitva. Átalában valami nyugodt, a pangástól jól távol ugyan, de a jelentékenyebb éber mozgalomtól is messze esö életet találunk itt.

A mintegy 37 ezernyi lakosság alsóbb osztálya tót ajku s a közép tulnyomóan német ajku ugyan: de a felsöbb osztálylyal — mely szintén nagy számmal van a városban képviselve — ezek is mind szivesen magyarok.

És most folytassuk tovább útunkat. Ezen útvasak (Schienen), melyeket, siettünkben a hogy a partra lépve rögtön a Királyhalom szemlélése foglalt el bennünket, észre se vettünk, a Pozsonyt s Nagyszombatot összekötö vaspályáéi. Kényelmes kocsik, kivált nyári hónapokban rendkivül élénk forgalmat tartnak fenn a két város között e lovakkal vontatott vaspályán, melyet igen elönyösen használhatnak azok is, kik a pöstényi fürdöt akarják meglátogatni. — Emlékezzünk meg egyszersmind, hogy pozsonyinak vallá magát Pray György, bár esetlegesen Érsekujvárott született (1723. sept. 11.); de szülöi itt lakván, csakugyan itt nevelkedett fel; s itt született Hummel Nep. János (1778. nov. 14.) a nagy zenész, itt Aulich (szül. 1793.) hadvezér, sat.

Még a város határában vagyunk, a mint a Szent-Györgynél eredő s ezért szentgyörgyi folyónak is nevezett Weidritzot a város alatt a Dunába ömleni, s kevéssel alább Vereknyénél a Csallóközt képezö ágat a Dunából balra kiválni látjuk. Jobbra a ligetek között Engerau jelentéktelen hely marad el. Nem sivár, de igen egyhangu vidéken vezet útunk. Örökösen ligetek, berkek, zátonyok között bujkál a Duna s lapályos partjain is egyedül szántóföldek s rét váltakoznak csak olykor egy-egy erdöcskétöl megszakítva. Völgyet, hegyet, vagy csak feltünöbb halmot is hiában keresnénk: Egyhamarjában falura se találunk; mintha a véletlen a hajósoknak akart volna kedvezni, hogy figyelmüket e nehéz, egy a legnehezebb dunai vonalon — Pozsonytól Ásványig — se a természet szépsége, se a falvak élénksége, sem egyéb érdekes látvány magukra ne vonják. A legjobb vizállásnál is meglehet, — mert itt a viz járása minden lépten-nyomon változik, — hogy hajónk valamely kavicstorlaton nehézkesen csúszik át, s a hajó aljáról fölhallatszó majd éles, majd tompa csörgés-zörgés, a mint a kavics a hajó fenekét horzsolja, megijeszt, hogy felülünk; de ez ellen az ügyes hajósok éles szemei s a kalauzok gyakorlottsága biztositnak. Még csak halászok sem élénkitik meg a folyamot; háládatlan itt a halászat. Vidra-vadászra igenis bukkanunk olykor; de természetesen ez sem kölcsönözhet a vidéknek különösb élénkséget, mint nem a vadkacsa-vadászok. — Akaratlan is Amerika tenyészet-dús pusztaságaira emlékezünk. Egyszer-másszor egy-egy magas uszó máglyát látsz — akár gályának gondolhatnád — ezek a dévényi és pozsonyi cserépszállitó hajók; majd veszélyesen tele rakott köhordó-dereglyékkel találkozunk: egyik sem igen zavarja meg képzeletünket, hogy tovább is ne valamely a természettöl ugyan nem, de az emberektöl meglehetösen elhagyott vidéken higyjük magunkat. Egy-egy gözös, a mint szemben elénk bukkanik füstölö kéményével, lármás kerekeivel, nem annyira a közlekedés hatalmas eszközének, mint az ünnepélyes csend erőszakos háborgatója lenni látszik. Itt-ott egyes, a vizbe épitett költséges sarkantyúkra s parterösitésekre, jobban mondva, sarkantyúk és parterösitések nyomaira találunk, — mert ezek nagyobb része igen rongált állapotban van.

A vidék legérdekesb lényei mindenesetre az *aranymosok*. Foglalkozásuk egyszerüsége, fáradságuk eredményeinek, jutalmának bizonytalansága idylli nymbust, regényes ábrándot gondoltat hozzájuk. Egy sem alapitja e foglalatossága jövendöjét szakértelmi ismeretekre. Nem keresi, honnan jönek, mely könem porai közé vegyülve találni legbiztosabban az aranyszemeket. Tapasztalása azt mutatja, hogy minden áradás után a mint a viz apadt, mindenha hozott a gondviselés egy kis aranyport is a föveny között, mely a zátonyok oldalában rakodott le és ö megindúl négylábú asztalkájával, mely zöld posztóval van bevonva, ásójával kikémleli a föveny minöségét s ha szerencsét reményl: vet nehány lapáttal a posztóra; veszi szapolyát — egy nyeles finakot — azzal s mindaddig meri oda a vizet, mig a föveny földrészeitöl megtisztul; az aranyporok a posztóba rakodnak s a könnyü fövenyet a viz lemossa az asztalkáról. Gyakran egész napi fáradalom alig hozott nehány drága szemecskét. Az aranymosót azonban az ily sikertelenség ép oly kevessé riasztja vissza, hogy félbehagyja kisérleteit, mint a szenvedélyes vadászt nem az eredménytelen lesben állás, mint a játékost nem a sokszor ismételt vesztés. — De vizsgáljuk a tájékot!

Balra a *Csallóköz* terül el előttünk, melynek népe méltán mondathatik Magyarország felső széli őrségének s hol a jól rendezett iskolák s a birtokok tagositása nyomán, átalánosan igen örvendetes helyzetben leljük mind a nép közmiveltségét, mind a gazdászati állapotokat, bár ez utóbbit a gyakori áradások sokszor igen érzékenyen sujtják. A kertgazdaság s a gyümölcstenyésztés is virágzik. Egyetlen átalánosb hiány a szölömivelés sikertelensége. — Egykor Zsigmond király fényes nyaralói s Mátyás vadaskertjei díszitették s tették élénkké e vidéket. A Héderváriak, Kontok, Pálffiak, Dóczyak, Illésházyak, Eszterházyak, Amadék székeltek itt; a rege pedig mint Aranykertről szól róla, hol tündérek laktak, örök tavaszélet virúlt s aranygyümölcsök termettek. A tündérek, fölemelkedve vizi palotáikból, hol kimondhatlan fény és gyönyörüség uralkodott — többnyire a Kis-Duna közepén fekvő Jóka, vagy mint régenten irják, Ilka-szigetén tartózkodtak. Itt lakott királynéjuk Tündér Ilona s innen jártak Macskaréven át a mogyorósi rétekre, hol egy agg füzfa alatt teritének asztalt. Kinek kedve tartá, mellé állt, s ha a tündérek távoztak, útjokat a hajukból hullott aranypor jelelte, melyet kiki tetszése szerint szedhetett fel. — Nem is volt akkor a Csallóközben szegény. De történt, hogy egyszer egy garázda a tündérek asztalánál kénye-kedve szerinti töltekezése után elfeledte magát s undoksággal fejezte be dorbézolását: — erre a tündérek örökre eltüntek, a macskarévi kompban egy aranypatkót hagytak a révész számára s inség állott be a szigeten s lett az Aranykertből — Csallóköz.

Míg e rege meséjében rejtett igazság tanúságán elgondolkozunk, balra Püspökit s jobbra *Köpcsényt* (Kittsee) hagyjuk el. Alig látni azt is, ezt is. Emez lakossága mintegy 2200 lélekből áll. Igénytelen mezőváros, történetileg azon nevezetességgel, hogy 1683-ban I. Leopold alatt, ennek sógora Károly lothringeni herczeg fővezérsége alatt itt gyült össze a 32 ezernyi sereg 56 ágyúval, hogy IV. Mohamed fővezérével Kara-Musztafával, ki Tökölyi fejedelmi székét biztositandó, rontott 250 ezer emberrel az országba — szembeszálljon. Azon év május 4-én maga Leopold is meglátogatta e sereget s szemlét tartott fölötte. Mint tudjuk, a sereg innen Komáromba vonúlt, majd a török had közeledtének hirére Ujváron át visszavonúlt s már julius 2-án ismét Köpcsényben volt, hogy onnan minden dicsőség nélkül Ausztriába húzódjék el. 1706-ban julius 1-én pedig gr. Starhemberg Guidót, mint fővezért látjuk ide érkezni, hogy a rá váró 8000 lovassal és gyaloggal a kuruczokat verné szét.

Első dunaparti község a jobb oldalon, melyet láthatunk, Csún (Sandorf) vegyesen horvát- és német-ajkú, csekély számu lakosaival. Határos szomszédja Rajka (Ragendorf), mintegy 2900 lakossal. Mosonymegyei mezőváros, melyet Károly főherczeg, s a Skultéti, Modrovics, Kimley stb. családok birnak, egy kis posztógyárral már e század elején. Ennek határában válik ki a kis Duna, mely a Szigetközt képezi. — Balra csakhamar *Guthor*, alig 500 lakossal. Termékeny s cser- és tölgyfás erdejü falucska, melyet 1851 óta, hogy dr. Czilchert Róbert ide költözött, az általa sziléziai első rangú juhnyájak törzséből gondosan összeválogatott juhászat tett nevezetessé s gazdákra nézve érdekessé és keresetté. A párisi, bécsi, londoni és hamburgi kiállitások után az egész világ ismeri a guthori juhászat becsét. — Itt és a szomszédos Szemeth helységben van egy-egy kis góth egyház. Mindkettőt az egyéb csallóközi hasonnemü épitmények közt a legarányosbaknak lenni állitják.

Nem épen a partnál, de innen alig is több mint fél mérföldnyire távol látjuk *Somorja* (Sommerein; lat: Fanum Sanctae Mariae) 2300 magyar lakossal biró mezővárost, melyet királyaink több adományokban s szabadalmakban részesitének: III. Endre 1298-ban a Marcza pusztával, Erzsébet pedig Barlabás földével, Zsigmond Pomlet pusztával ajándékozott meg. Zsigmond 1394-ben királyi várossá is emelte s vadászatai alkalmával gyakran meglátogatta. Ma is mutatnak egy lakot, mely az ö tartózkodási helye lett volna. Kiváltságaikat Mátyás király, II. Ulászló és II. Miksa is megerősiték; királyi városi cimét és jogait azonban 1465-ben elvesztette. A város levéltárában némely Róbert Károly és N. Lajos idejebeli okmányok is vannak. — Itt volt egyetlen kolostora a paulani minimusok rendének — mond a „Csallóközi utiképek“ irója —, melyet paulai Sz. Ferencz alapitott s IV. Sixtus pápa megerösitett. E néhai kolostorban van a mai kétosztályu elemi iskola és egy kisdedóvoda. — Roggendorf, I. Ferdinand vezére, 1541-ben Budáról Mohamed basa elöl naszádon Komáromba menekülése után, ide Somorjára vitette magát s itt is halt meg — nem annyira sebeiben

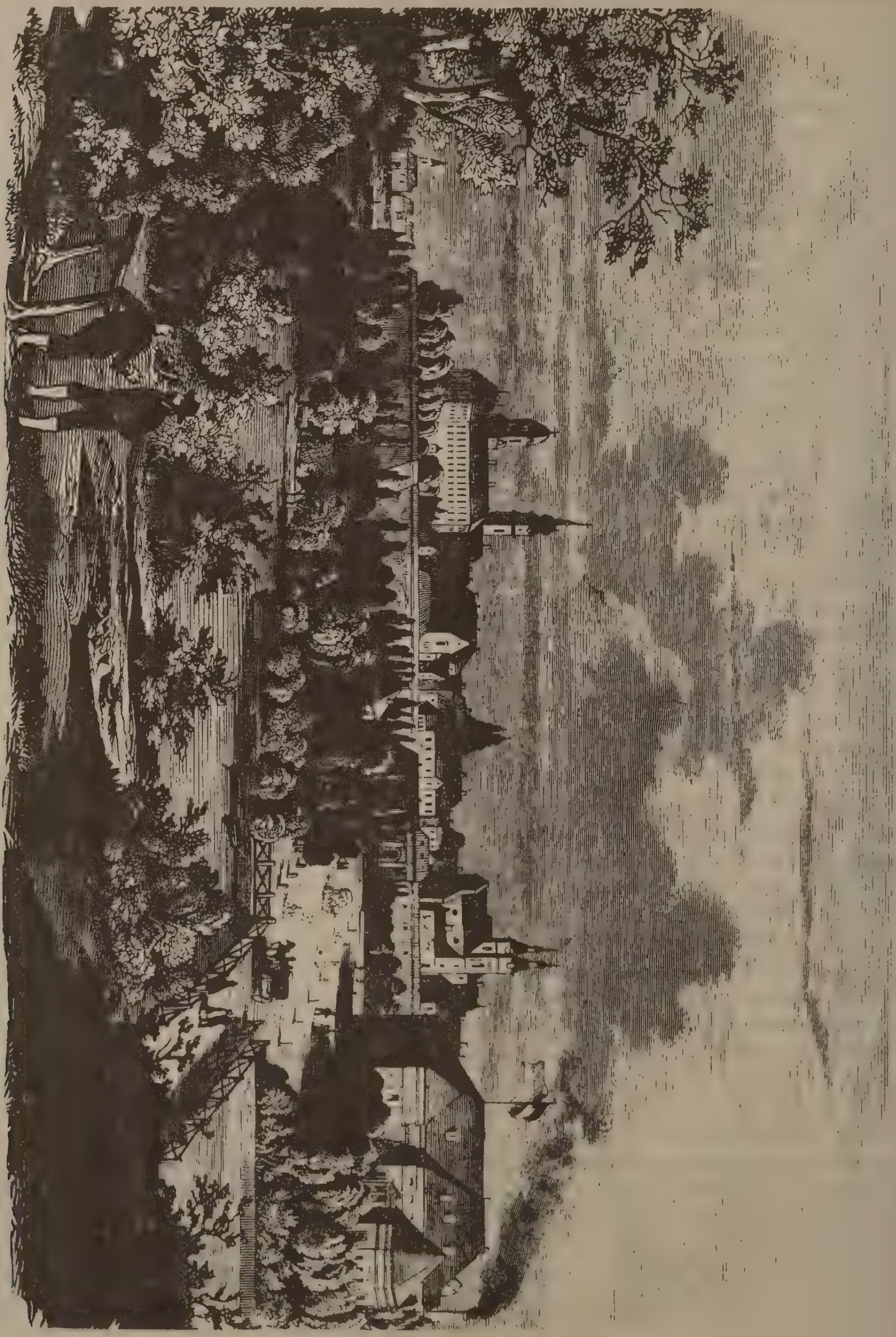

Győr város.

mint bújában. 1704. juniusában Bercsényit is itt találjuk történetiróink kimutatása szerint.

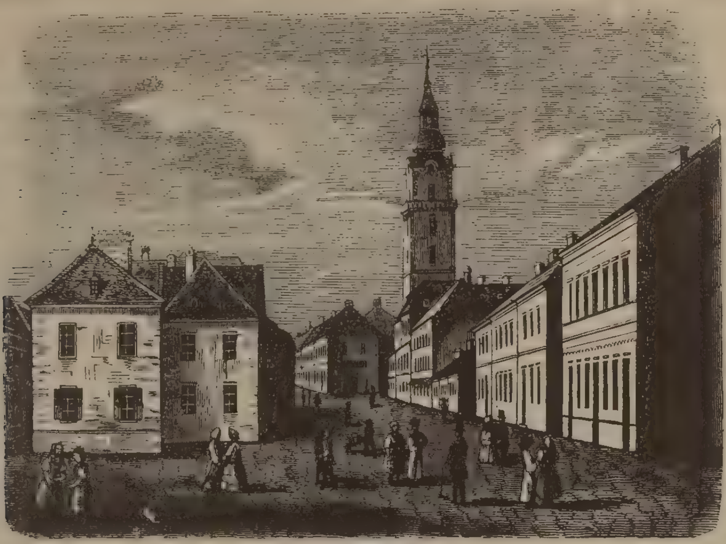

Győr: Tüztorony.

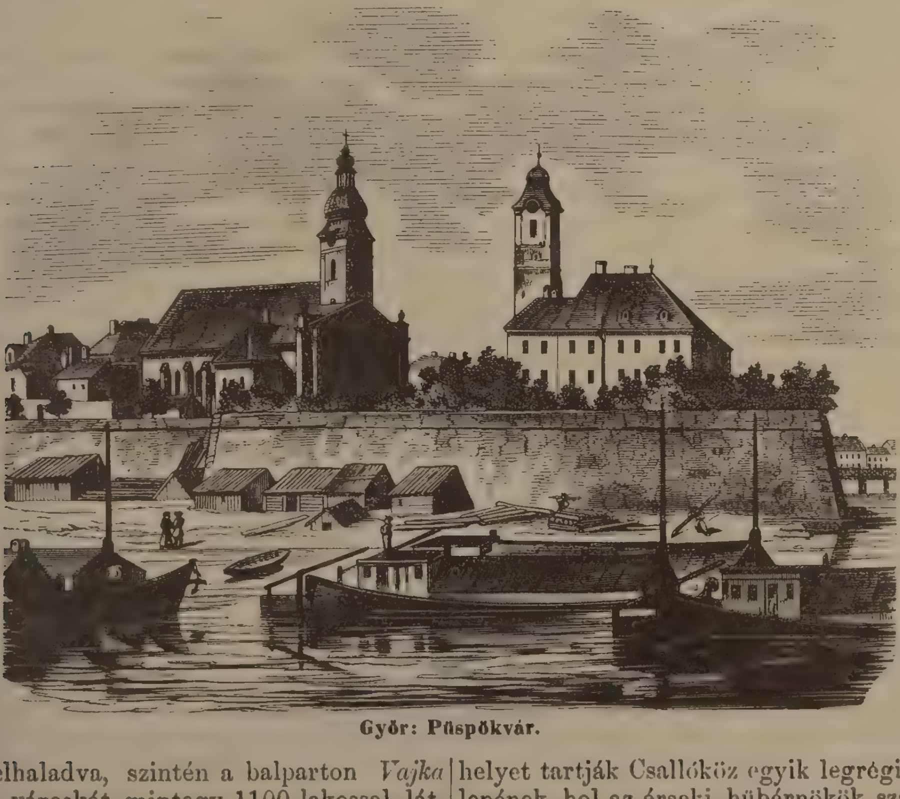

Győr: Püspökvár.

Csölösztő, Doborgaz — hol pogány sírhalmok vannak — balparti kis helységek mellett elhaladva, szintén a balparton *Vajka* érseki városkát, mintegy 1100 lakossal, látjuk. Számos szigetjében sok vadja és erdeje van. Itt laknak a legvállalkozóbb aranymosók, kik gyakran föl egész Felső-Ausztriáig keresgélnek a fövenytorlásokban. E helyet tartják Csallóköz egyik legrégibb telepének, hol az érseki hübérnökök századokon át saját nemesi széket és joghatóságot képeztek s ez volt az érseki zászló vitézeinek, midőn hadba menendők valának, gyülekezési helye. Több tréfás adoma szól korlátolt elméjükről, minőket pl. dunántúl a rátótiakról ismerünk. Csak egyet akarok megemliteni, mely azt állitja róluk, hogy nekik a napóra éjjelre is elégséges időmutató volna, s hogy ekkor lámpással mennek, azt megnézni. – Nevét a város, a nép hite szerint, Vajk-tól, Sz. Istvántól vette volna, ki itt gyakran időzött, söt a nép közhiedelme szerint saját kezeivel ültette volna azon nagy és vastag somfákat, melyek a lelkész kertjében ma is fennállanak. Annyi igaz, hogy azon fák csakugyan több száz évesek. Állitják, hogy Sz. István Vajkáról indult volna meg s innen folytatá a Csallóköz keresztény hitre téritésének nagy munkáját, melynek folytán épittette a Csallóköz különbözö pontjain ama 12 egyházat, melyek épitészeti tekintetben a vidék nagybecsü emlékei. Régiségbuváraink azonban ez állitást hihetlennek mondják: mert az illető épitmények góth-modoruak levén, István idejénél mindenesetre későbbi származásuak. A városháza M. Terézia idejében épült s ebben tartattak az érsekléliekkel egyesült érseki nemes székgyülések.

Most a felsö Duna legsekélyesebb helyeihez, a sülyi zátonyokhoz érünk, s balra *Süly* helység látható, melynek szintén egy néhány százados góth egyházacskája van, — ugyan itt a gróf Zichyeknek pusztuló régi várkastélya, melyet részben magtárkép használnak. Határos ezzel *Felső-* vagy *Bodó-Baar* (Bár), mely több jelesünk tartózkodási helye volt a multban. A XIV. században Literatus, tudós pozsonyi kanonok birtoka volt. Itt lakott Isthvánffy Miklós alnádor is, mint nejével Bót Erzsébettel kapott jószágán. Itt éneklé báró Amade László, mult századbeli költőink egyik legkedvesbje, ifjuságában szerelmeit s mint férfiu, vallásos énekeit. Itt lakott s itt irta Kartigámját Mészáros Ignácz a mult században (1772-ben). Itt élt tehát az első magyar regény magyar irója is, hol egykor az Amadéknak is díszes kastélya volt.

Nagy-Bodok a Csallóközben, mintegy 650 lakossal, csinos magyar falu. Népe, hires káposztájából s jó rétjeiből, valamint erdejéből és malmaiból meglehetősen pénzel. A Pálffy család idősbségi (senioratusi) öröksége. — Kevéssel alább a jobb parton a gr. Viczay-ak birtokát Kis-Bodakot látjuk, s csakhamar Remete és Lipót a Duna által gyakran nagyon rongált jobb parti helységek mellett, melyek szintén gr. Viczay birtokok, *Ásvány*nál Györmegyébe lépünk. Itt kezdődik egyszersmind a dunai halászat jelentősége, hol gyakran igen derék vizahalászatok történnek. Majd a viz folyására tekintettel, itt választhatjuk el a felsö Dunát az alsótól, — miután az előbb kavicsos talaj agyagos iszapra változik s a folyam sebessége tetemesen meglassudik, minélfogva ettől alább mindig nagyobb átmérőjü és szélesb lapátu kerekeket látunk a malmokon, hogy a viz fogyott sebessége lehető erővel hasson az örlőszerkezetre.

Csak nagy vizállásnál, s ekkor is igen kevéssé vehetjük észre, de Ásványhoz igen közel van: Hédervára, györmegyei mezővárosocska, alig 1000 lakossal, melyet csakis azért emlitek fel, mert ez a Konth-ok és Poth-ok származási helye. Fiusitott leányágon most a Hédervári Viczay grófok birtoka.

Kevéssel alább a balparti síkságon *Bős*, komárommegyei, mintegy 2000 lakossal biró mezővárost látjuk, mely 1242. után, a Gutkeled nemzetségéből származó Omodék vagy Amadék birtoka volt s ezek kihaltával némely idegen örökösöké, kik közül valók a báró Schmerzingek. Az egykor sánczokkal és tornyokkal ellátott várkastély, most nyaralóvá van idomitva, és szép angolkerttől környezve. Levéltára számos, egész 1242-ig visszamenő érdekes eredeti hártya-okiratokat tartalmaz. Az Amadék még a nemrég múltban is nagy és szép ménest tartottak itt.

A bal parton, az ugynevezett Csilizközbe eső Nyárad, Szap, Medve (Weisskirchen) és Kulcsod s a jobbparti Nagy-Bajcs, Szögye mint györmegyei csekély faluk előtt elhaladva, Vének határában a kis Dunát a nagy Dunával egyesülni látjuk, egyszersmind a gönyöi állomásra érünk.

Gönyő magában véve igen igénytelen falu, alig 800 lakossal. — Határa azonban igen terjedelmes, — több mint 6000 hold s nagyobbára jó szántóföld, melynek több mint $^{5}/_{6}$-dát gr. Eszterházy Miklós örökösei birják, a többiben herczeg Lichtenstein a főbirtokos. Nagy jelentőségü itt a gözhajózás állomása. Miután a Duna alólról idáig mélyebb és biztosabb, egyszersmind tehát könnyebben hajózható, mint a most áttekintettük felső vidék: a Tiszáról s a Duna alsóbb vidékeiről jövő s Ausztriába menő terhes hajók idáig rendesen egész terhükkel érkeznek s ha aztán ugyanazzal a felsőbb vizállás csekélysége miatt biztosan tovább nem mehetnének, itt könnyittetnek meg, — megosztván terheiket a rájuk itt üresen várókkal. Ennélfogva gyakran 60—70 s egyszer-másszor több rakott hajót is találunk kikötőjében, miből a lakosságra nem megvetendő jövedelem száll. A nagyobb, nehezebb vontatóhajók innen Pestre visszafordulnak s más, a fölsőbb vizálláshoz alkalmasbak veszik át vontatott hajóikat; mi által Gönyö kikötőjében — ide gondolva még, hogy naponkint egy-egy föl s más alámenő személy- és teherszállitó hajókkal is érintkezik s ezek nagyobb részének éganyagot is szolgáltat — igen élénk parti és vizi mozgalmat szemlélhetünk. Innen van a gözhajózás egyenes és elkülönitett összeköttetése a kis Dunán Györrel, hova a nagy dunai gözősök csak kedvezöbb vizállásnál járnak be. Minden személyszállitó hajóra külön kis gözös vár itt, melylyel minden idövesztegetés nélkül gyorsan folytathatjuk útunkat Györbe. — Megérdemli, hogy betekintsünk. Nem is kell egészen két óra s ott vagyunk. Ugy is, a mint Ásványon alább értünk, láthattuk jobbra a város tornyait s kiterjedését, mi kiváncsiságot költhete bennünk, mindazt közelebbről láthatni.

Mielőtt megindulnánk, vessünk egy pillantást a csak nemrég multba vissza; — minő volt a hajózás 1848-ig, midőn a lovas vontatóhajózás e vonalon is, mely élénken van emlékezetünkben, ép oly vagy erösebb versenyben állott még a gözhajózási teherszállitással, mint ezt az alsó Dunán pl. a györ-titeli vonalon ma is látjuk. A tömérdek sziget, zátony és kanyarulók között e sebes viznél, mily nyügös lehetett a haladás? Mint tudjuk 3—4 hajó utazott rendesen egy csapatban, melyek összesen 10—12 ezer mázsa terhet birtak. 60—70 ló kellett ezek vontatásához 46—48 lovász, külön 40 hajóslegény, — tehát egy egész karaván. Gönyötöl Pozsonyig két hetet töltöttek úton. Kellett husz szál, egyenkint 32 öl hosszú kötél. Mennyi elveszelödött ebből? Mit föl nem emésztett az a sok ember és állat? — De mily kevés biztosság is lehetett az efféle szállitási módban? — Természetesen, mind ezzel arányban volt a szállitási bér. Akkor például egy mázsa tehernek Komáromból Bécsig 10 v. frt, több mint 4 ujfrt vitelbére volt. Az utas — az ugyan megköszönte volna, ha efféle vizi zarándokok közé számüzik. Ime most mind ez útat mily gyorsan, mily kevés s ez által mennyire jobb rendben tartható személyzettel s mily kevés költséggel tehetni meg, akár személy-, akár teherszállitást illetőleg.

Gönyőtől Györig a kis Duna egy-két kanyarodásán s szigetkéjén kivül semmi nem vonja magára figyelmünket. Kevéssel Gönyő fölött a kisdunai oldalról ismét Vének falucskát látjuk, melyet imént nagydunai oldalról láttunk. Balra a távolban a Veszprém megyéből jövö Rézhegyet látjuk elhuzódni, melynek végsö tagjai majdnem Györig, a vele határos Csanakig terjeszkednek ki. Szölötermö s erdös szép hegyek. — A kis Duna meglehetős forgalmi útat képez, s mióta a mult években Győr városa tanácsának készsége folytán a sekélyesebb helyek kotrógépekkel való mélyitése, az I. dunagözhajózási-társaság közbenjárásával létesittetett, — nagyobbára vagy legalább szembetünöleg van segitve azon nyomoruságokon, melyekkel itt csak kevéssel elöbb is küzdött a hajós. Megfoghatatlan, mily egykedvüséggel nézök eddig vizi útaink rendetlen, tisztátlan, bizonytalan voltát.

Győr lakosai mint a nagy, ugy a kis Dunán is élénk s nyereséges halászatot üznek. Az itteni halászok látják el részben Pozsony és Bécs piaczait is. A Rába és Rábcza a város határában egyesülvén a kis Dunával, azokban is sok a hal; de különösen kitünök a rákok. A vidék gyakori áradásoknak kitéve, gazdaságaiban sokat szenved; a nép szorgalma azonban sokat pótol e bajon s a gyümölcstenyésztés és szölömivelés a közel hegyekben Győr lakosainak sokat köszön, kiknek föhajlama azonban a kézmüvekre és kereskedésre látszik kiválóan irányulni. A mintegy 17 ezernyi lakosságból 1860-ban 184 kalmár és kupecz s 1238 kézmüves volt. Kereskedésükben legkitünöbb két ág: a gabona- és sertéskereskedés. Amabban az ország első piaczának mondható, Pestet is tetemesen felülhaladva, kivált mióta föversenytársát Mosonyt, a vaspálya által a küzdtértöl teljesen leszoritotta. Az 1857—1859. évek lefolyása közben mig Pestre 4,164,191 mérö gabonanemü érkezett, Györbe ugyanazon három év lefolyása alatt 15,541,123 mérö szállittatott. E tekintetben a városnak igen dicséretes s ezen forgalomra nagy befolyásu intézkedésekép ismeretes, hogy a gabonától sem helypénzt, sem a hajók által partbért vagy karópénzt nem fizettett. Minden jó akaratuk mellett azonban ugy látszik, hogy azon al-dunai szállitmányokra nézve, melyek a tengerpart felé viendők s mikben eddigelé Győr igen igyekezett közvetitő szerepét föntartani, a buda-kanizsai vasút tétényi állomása által, melyet a hajók mintegy 22 mértfölddel közelebb érnek s hol a vaspályávali összeköttetés jóval olcsóbb mint Győrből, — jövedelmében nem kis csorbát fog szenvedni: bár ezen is az 1865-ben megnyilt kebelbeli gőzhajótársaság erélyesen segiteni munkál. Nagyhirűek Győr lóvásárai is, melyek jó eredményére a megyebeli gondos lótenyésztés, mit a győrmegyei fiókgazdasági-egyesület is ápol, maga nagy mértékben hat. Átalában szembetünö élénkség, tevékenység, vállalkozási szellem,

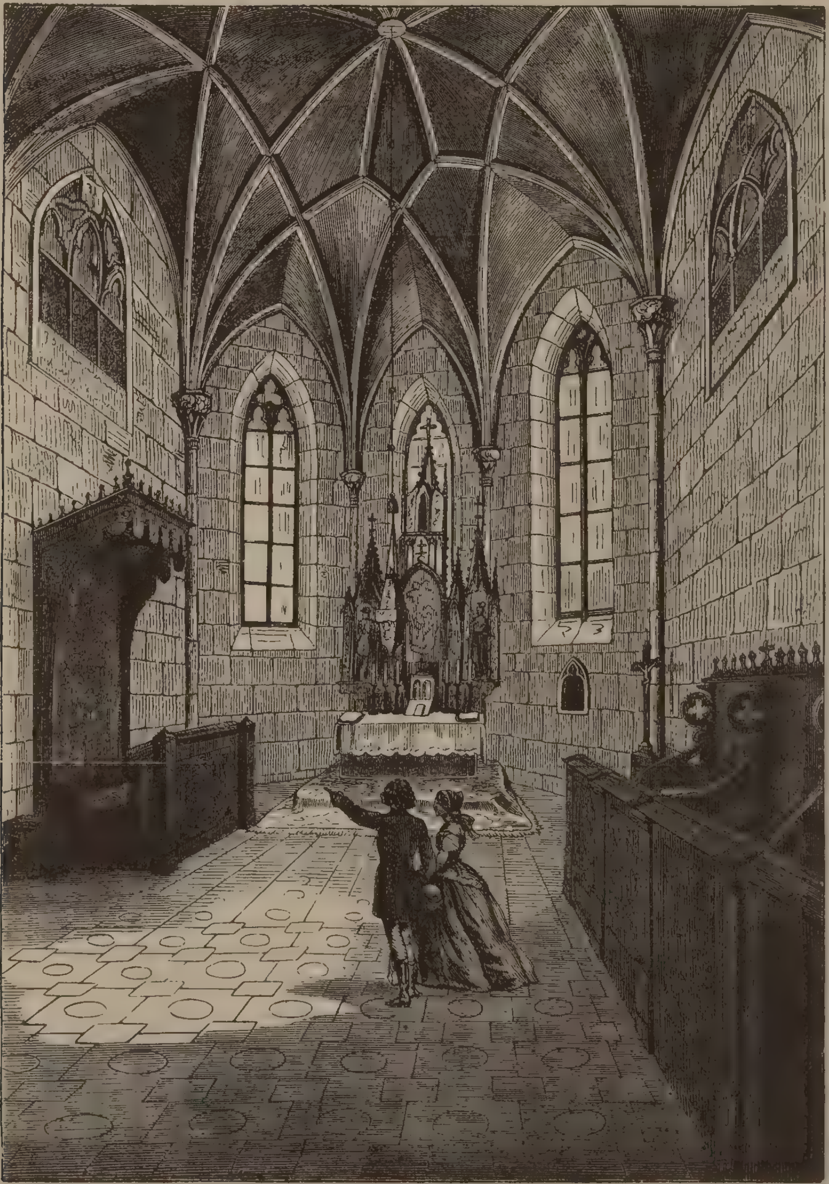

Győr: Simor-kápolna.

a közérdekek iránt kiválóbb figyelem, tiszteletre méltó lelkesedés jellemzik e város lakosságát. Innen a város egyházait, iskoláit s egyéb jótékony intézeteit jó rendben és biztositva látjuk, s ápoldáin és kórházain kivül több, a köz-jóllét elősegitésére szolgáló egyletet és gyárt találunk. A királyi akademia, melyet 1750-ben leginkább gróf Zichy püspök bőkezüsége alapitott meg s hol rendjük megszüntetéseig (1773) a jezsuiták tanitottak s mely 1802-től 1809-ig Pécsre volt áthelyezve, de ekkor ismét ide visszaállittatott s 1849-ig virágzott, müködésére nézve ma ugyan bizonytalanságban áll, — de ezenkivül van egy nyolcz osztályu nyilvános r. kath. fögymnasiuma, melyben benczések tanitnak; egy r. kath. tanitó-képezde, al-reáliskola; püspöki papnövelde, hasonló a benczések számára; egy algymnasiuma az ágost. hitvallásuaknak. — A kegyeletes alapitvá-

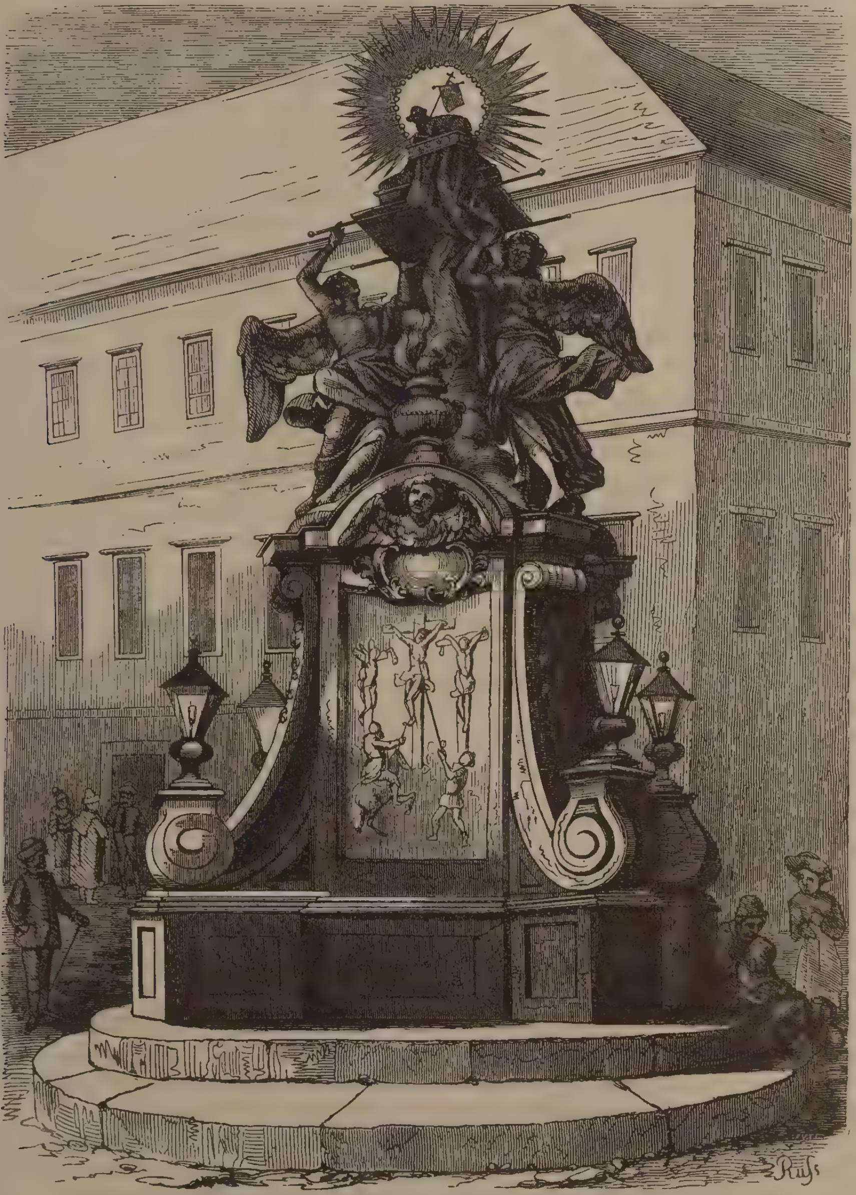

Győr: „Isten báránya“ nevü szobor.

nyok között kiemelendők: a gr. Széchenyi György esztergomi érsek által 1678-ban alapitott szegény-ápolda 22 ezer forintot haladó tőkével; a Haberl-féle ápolda szegények számára, mely 1745-ben alapittatott s jelenleg 76 ezer forintot haladó tőkével bir; a városi kórház 1773-ban alapitva, most mintegy 27 ezer forint tőkével; az irgalmas nénék által vezetett győrszigeti kóroda, mely 1862. okt. 13-án nyittatott meg s Simor János püspök által alapittatott, összeköttetésben egy kisdedóvódával. Ezeken kivül van a megyei kórház, a vendéglősök s kávésok s 1852. óta a kereskedő-segédek egyesülete betegeik ápoltatására. — A takarékpénztár már 1844-ben állittatott fel, 15 ezer forint alappal, mely ma saját nagy házában díszlik. 1846-ban alakult a gőzmalom-társulat; nehány év óta egy üzletét messze vidékekre s különösebben Oláh-, Moldva- és Törökországba kiterjesztett tésztagyár is áll itt. Különösen dicséretes a a gabonakereskedők és hajóbirtokosok kölcsönösen biztositó társasága, mely példás renddel és takarékossággal vezettetik. — A szellemi életnek szintén örvendetes létjeleivel találkozunk. Az olvasó-egylet élénken pártoltatik s szép könyvtárral bir. Az iskolák a szükséges taneszközökkel, könyvtárakkal s természettani és természetrajzi gyüjteményekkel felszerelvék. Itt jelennek meg: a „Győri történelmi és régészeti füzetek“ s a „Győri Közlöny“ cz. hetilap. A szinház a vidéki szinházak között a legjobbak egyike. Egy-két sétány s a püspöki kert s egyéb mulató kertek is vannak a lakosság kellemesebb szórakoztatására s a város levegőjének tisztitására. Van egy ásványforrásos s ezenkivül egy más fürdője, mindenikénél gőzfürdők alkalmazásával, — szóval Győr, dunamelléki városaink szebbjei, kitünőbbjei közé tartozik.

Győr (németül: Raab; latinul: Jaurinum) a rómaiak Arabona vagy Rabona nevü telepitvénye helyén épült, mint ezt az itt található római emlékkövek, koporsók, pénzek nyomán állitják. Már a magyar királyság alapittatásakor nevezetesb hely lehetett, miután tőle egy egész megye vette nevét, melynek fővárosa lett. Hajdan egy dombon épült, erős kőfalakkal körülvett vára volt, mely a II. és III. Henrik német császárokkal folytatott háborúkban, hathatósb ellenállást eszközlendő, megerősittetett. Ide vonult Aba az ország széleiről III. Henrik elől. Ekkor történt, 1044. julius 5-kén, hogy Győrön felül Ménfőnél megnyilt a csata Henrik és Aba emberei között s annyi német veszett el a magyar nyíl előtt, hogy az ütközet helye századokon át „veszett német“-nek azaz a hol veszett a német, — neveztetett. Később mégis Aba, Péter titkos párthivei által cserben hagyatván, megfutni kényszerült s Henrik lett Győr várának ura. Majd ismét magyar kézre kerülvén, 1443-ban Farkas László és Kollár Péter várnagyok 3000 aranyért III. Fridrik herczeg, később császár, hatalmába játszották. Erre az 1447-ben jun. 1-én Fridrik és a magyar rendek között kötött béke következtében ugyanazon év és hó 24-én a várat és várost Ágoston püspök a magyarok részére átvette; de mindkettő a mohácsi ütközet után I. Ferdinánd kapitánya, Lamberg Kristóf, által feldúlatva a török prédájának hagyatott. 1594-ben szept. 29-én Hardeck, a várparancsnoka, a várat Szinán nagyvezirnek adta fel, noha oly jól fel volt szerelve s megerősitve, hogy a feladás ezen körülmények között Szinánt is meglepte. Hardeck, jobb karjának és fejének vesztésével lakolt ezért. — Török kézről ekkor Schwarzenberg Adolf és Pálffy Miklós egyesült seregei — mintegy 2000 magyar s 3000 német, vallon és spanyol — vették vissza az 1598. márcz. 28-kán éjfélben tett megtámadás következtében, melynek maga Ali basa is, a parancsnok s 1400 török lett áldozata. Már 300 fölröpittette magát a lőportárral együtt s ugyanannyi jutott fogságba s 180 ágyu lett a magyarok zsákmánya. Ezen esemény emlékére később érem is veretett, melyből egy példány ma is látható a város levéltárában. — Győr vára a bécsi békekötés szerint (1606-ban) német parancsnokság alatt maradt, 1784-ben pedig az erősségek sorából kitöröltetett; majd a francziák berohanása előtt annyira rendbe hozaték, hogy az 1809-ki megtámadtatásoknak junius 14-étől 22-keig, a mikor mégis megdőlt, vitézül ellenállhatott. A város ekkor 2,835,860 forint sarczot fizetett a nyakán öt hónapig maradt francziáknak s egyéb káraiban szintén ennyi veszteséget szenvedett. Ez nagyobb nyomor ideje volt a XIII-dik századbeli tatár hadak okozta inséges állapotokénál s azon tűzvész rombolásainál, melyeket 1683-ban julius elején Kara-Musztafa jancsárai, Győr külvárosait földig leégetvén, hoztak a városra. — 1820. óta véglegesen megsemmitették a bástyákat s betemették a várárkokat, melyek helyein ma tágas kertek és sétányok diszlenek.

Mint láttuk a harczi dicsöséget szomjazó lélek kevés élemény találhat Györ vára történetében s ezért szabad lesz, ha szinte egy kis kárörömmel visszaemlékezünk az 1051-i nyár végére, midön III. Henrik személyesen indult I. Endre és Béla ellen, s a következö tragicomicum történt. Henrik eleséges hajói ugyanis Gebhard regensburgi püspök vezérlete alatt Györ vidékén állapodtak meg. Henrik a Balaton vidékéröl Tata felé sietett, hogy eleséges hajóihoz közelebb legyen. Ezalatt Gebhard egy levél által az iránt akart a császárnál tudakozódni, hogy maradjon vagy tovább menjen-e hajóival? Azonban a levélvivö bajor a magyarok kezébe került s Miklós püspök megmagyarázván Endrének és Bélának a levél tartalmát, Endre, a császár nevében, ilyetén választ iratott s küldött egy magyarországi hüséges német által Gebhardnak: „Otthoni ügyeim siettetnek haza térnem; siessen a püspök katonáival Bajorországba, a hajókat pedig égesse el.“ — Ugy lett, mint irva volt. Midön Henrik követei a hajóknak az országba belebb szállitását sürgetendö, Györbe érkeztek, Gebhardnak és seregének hült helye volt csak és a hajók mind fölégetve! — Ezek után Henriket a Buda és Tata közötti hegység közé szoritották. Képzelhetni, hogy a kiéhezett s kifárasztott németség mint hányta el vértjeit s futott a hogy tudott. Ez idö óta neveztetik ama hegység Vértesnek. — Igy hoztak a Györben elégetett Henrik-féle hajók egy kis györelmet s egy — habár rövid idöre nyugodalmat a magyarnak.

De van Györ multjában egy nevezetes esemény, mely történetünk olvasóját édes emlékekkel köti hozzá, t. i. midön 1477-ben itt gyült össze Mátyás 20 ezernyi serege, melyben Zápolya Imre, Kinizsi Pál, Bánffy Miklós és Ujlaki Lörincz stb. dandárai is voltak, — Györ volt kiindulási pontja a györelmes seregnek, mely Fridrik császár ellenállása daczára Ausztriában egész Sz.-Pöltenig haladt s 40 nagyobb-kisebb várost és 72 erösséget hóditott meg.

Uralkodóink nehánya többször és hosszabb ideig tartózkodott itt s ennélfogva Györ is több királyi intézmények kelethelye s részese. Igy I. István itt adta ki a pécsi püspökség alapitványi levelét. Mint láttuk, a vár erösitéséröl s kijavitásáról több izben több fejedelmeink gondoskodtak. V. István uj lakosságot telepitvén ide, a városnak 1271-ben több nevezetes szabaditékot adott. Nagy Lajos a polgárokat személyes szabadsággal ruházta fel. Albert özvegye, Erzsébet, 1442. folytán, több ideig tartózkodván Györött, itt kötött békét decz. 21-én I. Vladiszlávval, mely békének pontjai a györi székes-egyházban magyar, lengyel és német nyelven felolvastattak, bár tartalmukra nézve eddiglen még is ismeretlenek. — Erzsébet három nappal e békekötés után itt is halt meg (1442. decz. 24-én). — 1645-ben, midön az akkor Pozsonyban volt koronát a svédektöl féltették, biztosságba helyzendö, ezt is ide hozták át.

Mig a mult ez emlékein átfutottunk, a város alá értünk. Elöször az ugynevezett szállásokat találjuk, hol jelentös sertéskereskedés telepei vannak. Mindjárt ezek után jö a gözhajók állomása s az egész part hosszán fölfelé az egyéb, lovas vontató hajók ki- és berakodási helye nyulik el. A parton több magtár áll, hogy a hajók könnyebben rakodhassanak ki. A város elsö pillanatra, hacsak számos tornyai után, melyeket már rég láthatánk, nem képzeltünk valami többet, — épen nem gyanittatja azon csinosságot, a szebb épületek azon számát, az élénk forgalmat, melyröl már egy kis tudomásunk is van. A lakosság, épitkezéseivel jobban a vasút felöli oldalra és igy a kis Dunának hátat vetve, nyugat felé terjeszkedett. A kisebbnagyobb vásárterek igen jól rendezvék s oly gazdagok, hogy bárminö termény s zöldség és gyümölcs mindenkor kellö mennyiségben s türhetö jutányosan kapható. A kereskedések nagyobbára magyar kezekben vannak, ugy hogy magyarabb kereskedöségünk tán az egész országban sehol sincs.

A város négy részre oszlik: bel- és uj-, Ferencz- és Ferdinánd-városokra, a hozzájuk olvadt Pataháza, Rév- és Sziget-falukkal. — Györ székes-egyházát, mint az itteni püspökséget is, melynek alapitását sokan 1001-re tehetni vélik, de határozottan be nem bizonyitották, sz. István alapitotta. A most fenálló egyház nem az, mely sz. István idejében épült, hanem valószinüleg ugyanazon helyen emelkedett a XII-ik században, melyen amaz állt. Egy a templom északi oldalába falazott réztáblán sz. Istvánt térden állva látjuk, a mint ez egyházat Boldogasszonynak felajánlja, s a kép alatt 1033. áll; de ez évszám csak az egyház alapittatása és nem épittetése évére vonatkozhatik. Ez egyházban láthatni azon kapu-darabot, melyet a fölebb emlitett 1598-diki események alkalmával Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf a várat biró törökökre rontva oly erövel rugtattak be, hogy ezen darabjai helyükről 30 lépésnyire vetődtek. A főbejárástól jobbra egy nagyobbszerü, az ugynevezett Hédervári-kápolna csatlakozik a főépülethez, melynek külső alsó része, valamint a székes-egyház apsisa is világosan román stylra mutat. E kápolnát legfölebb egy századdal tartják késöbbinek, mint a főegyházat. Nevét valószinüleg Hédervári Dénesről, Miklós nádor fiáról, 1382-ben győri kanonokról kapta, ki, mert a kápolna tán leégett vagy boltozata beszakadt, ezt az ablak-párkánytól fölfelé az akkor divatos góth modorban épitette ki. E kápolna oltárán áll diszes üvegszekrényben, melyet Simor János mint győri püspök szentelt e czélra, szent István koponyája. 1861-ben az áldozatkész főpap, az egész kápolnát, melyet 1681-ben Széchenyi György kalocsai érsek és győri püspök a főegyházzal együtt renaissance-stylba öltöztetett, tetemes költséggel ujra régibb góth formáiba idomittatta; ablakait pedig sz. István, sz. László, sz. Imre és sz. Erzsébet üvegfestményü képeivel diszittette. Figyelmet ébresztő e főegyház közelében a püspöki lak vagy az ugy nevezett püspökvár, melynek pinczéi mellett a török börtönöknek mondott ős épitmény van. E lak, midőn a győri vár a mohácsi vész után megerősittetett s a Bécset fenyegető törökök ellen fő védfalul szolgált, az erősség fő védpontja volt, mint legmagasabban s legtömörebben épült rész. Az akkor mindent elfoglaló katonaság a püspöktől ezt is elvette, s a várparancsnokok és egyéb főbb tisztek 1745-ig, miglen vásonkői gróf Zichy Ferencz győri püspök és belső titkos tanácsos az elődei kezéből kiragadott

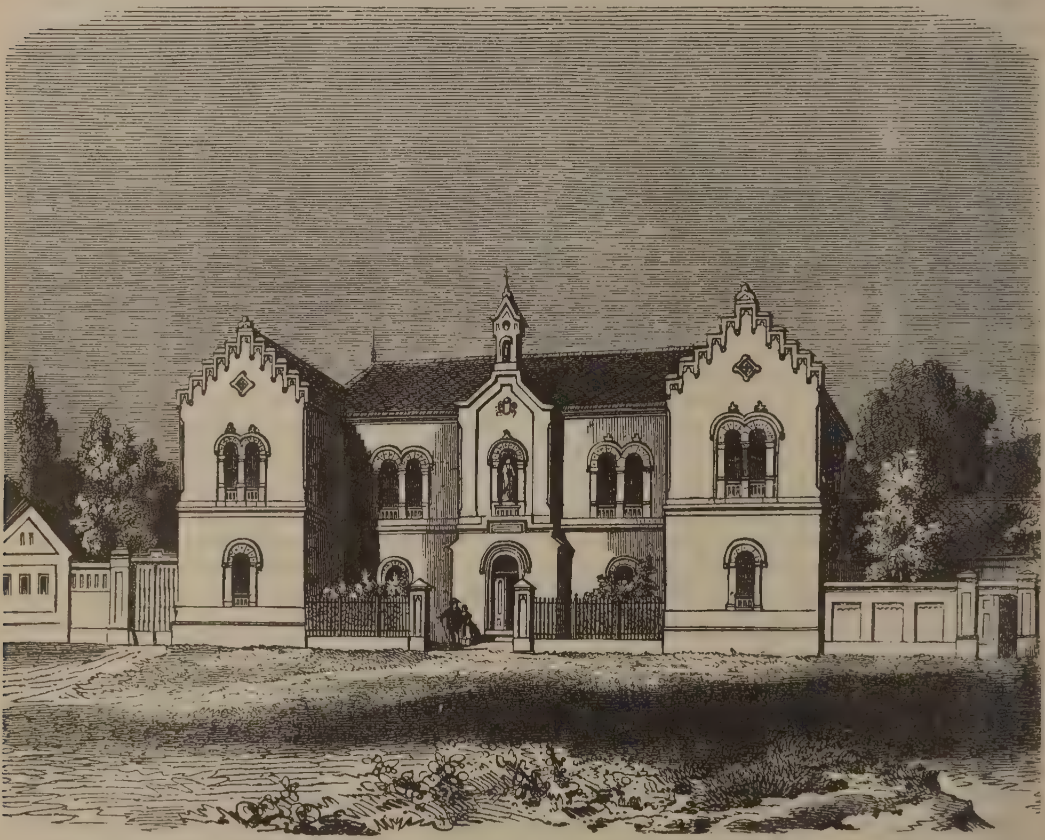

Győr-szigeti kórház és kisdedovó intézet.

épületet 25,000 rénusi forinton visszaváltotta a kormánytól — mind itt laktak. Nevezetes ez épületben a torony délkeleti részének első és második emeletét elfoglaló kápolna, melynek apsisa jóval kinyúlik a vár falából s góth stylben metszett szép három ablakon nyer világitást. Mátyás idejében, nagy-lucsei Dóczy Orbán győri püspök és királyi kincstartó kezdte meg épittetését (1483) és ő is fejeztette be 1487-ben, a midőn már egy éves egri püspök volt. Midőn Zichy a püspöki palotát átvette, a kápolna — mint gondolhatni — nagyon elhagyatott állapotban volt. Ő mindjárt igyekszett azt helyreigazittatni; de a müködő kezek avatottságának s a mesterek ihlettségének gyér nyomai maradtak. 1857-ben ezt is Simor püspök állittatta vissza eredeti góth styljébe s most a püspöki kápolnák egyik legdiszesebbje. — Amott a benczések egyházát látjuk, mely előbb az ide 1627-ben hozott jezsuitáké volt; majd a karmelitákét, melyet 1724-ben Szelepcsényi György esztergomi érsek épittetett; továbh az Orsolya-szüzekét, mindeniket egy-egy kolostorral. Van ezen kivül az uj-városban a görög n.-egyesülteknek, az ágostai s helvét hitvallásuaknak is egy-egy szép temploma.

Figyelmet érdemlő épületek még: a megye és város székháza, a sz. mártoni főapát palotája, a takarékpénztár háza s számos magánosok díszes és kényelmes lakai.

A fölebb emlitett sz. István koponyáján kivül nevezetes ereklyéje még Győrnek a káptalani levéltárban őrzött azon misemondóruha, melyet M. Terézia himzett s 1774-ben Zichy püspöknek aranymiséjére ajándékozott. És kinek ne tűnt volna fel azon szép kőszobor, mely a káptalan-domb keleti részéről a városba vezető úton az „Isten báránya“ emlékére áll, keleti részén a Krisztus fölfeszitését ábrázoló dombormüvel, melynek a római lovast és a síró nőket mutató alakjai különösen sikerültek. 1731-ben III. Károly király állittatta ezt engesztelő áldozatul azon botrányért, mely előbb két évvel e helyen egy ünnepélyes körmenet alkalmával történt: t. i. a katonák ép az egyházi szertartás alkalmával üldöztek egy szökevényt, ki a lelkész közelében vélt menedéket. Tolakodás, rendetlenség lett. A lelkész kezéből a szentséget kiüték és eltiporák. Hogy a katonák e túlbuzgóságát a nép feledje, az egyház megbocsássa, — emeltetett e szobor s az összetöredezett ostyának földdel keveredett részei a szoborra illesztett kőszekrénybe rakattak. Ezt is csinosan kijavittatta Simor püspök 1862-ben.

A vidéken, a közel eső Csanak határában van a Királyhegy-nek nevezett domb, melyen hajdan a győrmegyei gyülések tartattak. S Csanak és kisbaráti határán áll egy ős szilfa, melyet Rákóczy fájának neveznek, s melyről szóhagyomány szerint azt tartják, hogy Rákóczy itt jártában, — a hol a környékben sok híve volt, mig egyik vezérét vak Bottyánt, Starhemberg Tollet nevü ezredese 1707-ben Győrszigetből ki nem üzte, — e fák árnyékában pihent s lovait ezek derekához köttette volna meg.

Mindezeket megszemlélve térjünk ismét a nagy Dunára, hol előbb Gönyőig haladtunk.

Kenessey Albert.

A MAGYAR FALUK TEMPLOMAI.

Ritkán találunk Magyarország faluiban oly községi templomot, melynek eredetét, épitési módja után itélve, a XV-ik századnál messzebbre lehetne visszavinni. Ennek oka az, hogy csak 1400-on innen kezdett elterjedni egész le a földmivelőig némi vagyonosság, mely a községi templomnak költségesebb és tartósabb anyagból épitését lehetővé tette. — 1400. előtt kisebb falukban leginkább csak fából vagy vályogból épülhettek templomok, s csak kivételesen égetett téglából vagy kőből, miért is a XIV-ik vagy épen a XIII-ik századból csekély számu falusi templom jutott reánk: mig a Mátyás fényes korában épült kisebb templomoknak bővében vagyunk.

A hol nagy terjedelmü erdők vannak közel, ott a szegényebb községek maig is fából épitik templomaikat, kivált a görög nem egyesültek, és kivált Mármarosban, Szatmárban s a többi északkeleti megyékben; s e templomok alakja és elrendezése a középkor templomaira emlékeztet, ugy hogy itt még elevenen folytatott szokásra, meg nem szakitott hagyományra kell ismernünk, minélfogva Magyarország ez épitményei nagyon is különböznek a hasonnemü külföldi épületektől. E szembetünő különbség okából

Bécsben, mihelyt a szatmármegyei fatemplomokkal megismerkedtek, azoknak másait rögtön kiadták valamint kő-, ugy fametszetekben is. Azonban lassankint a magyar fatemplomok készitésében is elhagyják a régi szokást s azokat is mindinkább alkalmazzák a divatos izléshez; mig régenten, ugy látszik, hogy bizonyos helyi iskolák léteztek, melyekben a templom alkotó részei elkészülvén, ugy vitettek rendeltetésök helyére, minélfogva igazat mondhat némely felirás, mely arról értesit, hogy a templom más, távolabb esö helységben készült, „épittetett“. Azonban nem szükséges ily felirásokból azt következtetnünk, mintha egész épületeknek helyükről elmozditását, mintegy utazását, nem Amerikában, hanem Magyarországon találták volna fel.

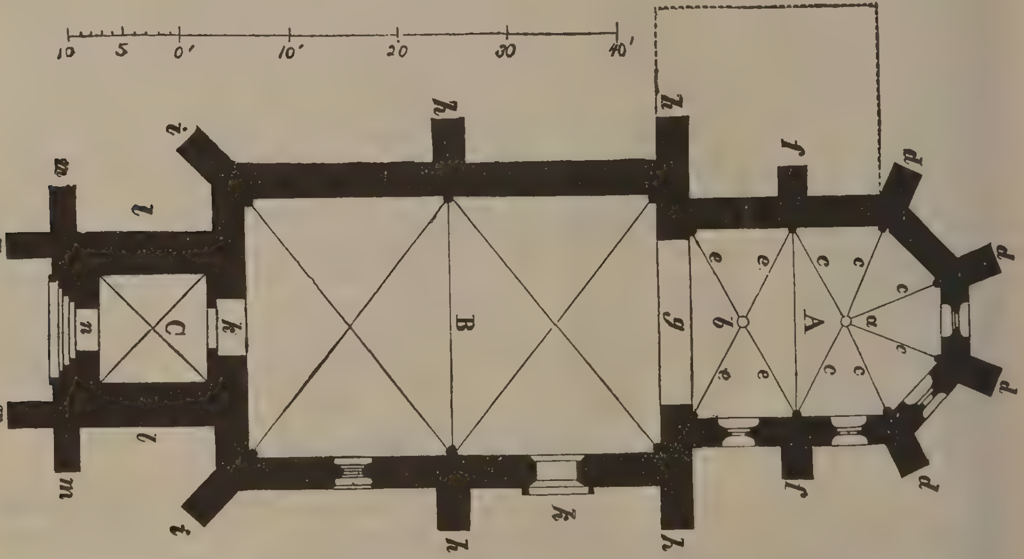

A vetési templom alaprajza.

A XV-ik századnál régibb egy-két templomcsoportra bukkannuk Vasmegye határain, közel Stájerországhoz, nevezetesen Tótlakon, Martianczon, Turnicsán és az e helységektöl nem távol fekvö zalamegyei Veleméren. Itt valamint az egész alkotás, ugy különböző feliratok is a XIV-ik század végére, 1380-tól 1390-ig vezetnek; söt Tótlakon a kerek idomu kis kápolnaszerü templom még ezen évszámoknál is egész századdal idösbnek látszik; legalább oly ékesitések fordulnak elö rajta, miket a XIV-dik században alig használtak többé, valamint maga a kerek idom sem alkalmaztatott a késöbbi idöben, hol a hegyes, a törött csúcsív, összhangzat miatt, alól is inkább szögletesen kivánta a részek alkotását.

Nevezetes, hogy az imént érintett vasmegyei templomok mindnyája belöl ki volt festve, még pedig a talapzattól fel egész tetejéig, s nemcsak geometriai vagy növényi diszekkel, hanem egész, vagy a bibliai történetböl, vagy a szentek életéböl vett elöadásokkal. Igy találjuk itt Krisztus történetét, kezdve születésén, folytatva szenvedéseiben: az ugynevezett passióban, és végezve az utolsó itélettel, hol mint a világ birája, egész felségében jelenik meg. Másrészt találjuk Sz. László életét, s ebben nagyobb episodképen a leányrabló kúnnal való harczát; és találunk jeleneteket sz. Márton, sz. Erzsébet s más magyarországi szentek életéböl. E falképeket ugyanegy mester, a radkersburgi Aquilas legényei festették; nehányán maga a mester is megjelen imádkozva és személyét s a festés idejét mutató feliratban kérve a nézöt, hogy imádkozzék a festész lelkeért. A képek nagy része, ki jobb, ki roszabb állapotban, ma is látható még, s a hol a falat bemeszelték, ha a meszelést letördeljük, képre akadunk alatta.

E helységek ugyan vagyonosak lehettek a XIV-ik század végén, s mivel földjök nem a legjobb, föl kell tennünk, hogy vagyonukat ipar által szerezték, melynek terményeit a közel fekvö Radkersburg stájer városban adták el s onnan hozták cserében Aquila festészt legényeivel, ki, mint egyik felirás mondja, nemcsak festész, hanem egyszersmind épitész is volt, mert ö épitette a veleméri, turnicsai és martianczi templomot.

Hazánk egészen ellenkező részében, Szatmár- és Ugocsamegyékben, a vasi falusi templomokéitól egészen különböző festészeti iskolával találkozunk Fekete-Ardón, Szöllös-Vég-Ardón és Benén. Mig amott a szinhangulat a vörös-zöld, ugy hogy messzibbről tekintve, a képeken leginkább e két szin tünik szemünkbe, itt a szinhangulat a vörös-sárga, melyben a kevésbbé világos vörös, sok helyen barnába megy át. Az északkeleti falfestmények ujabbak a dél-nyugatiaknál, leginkább a XV-ik század második felében készültek, miért is szellemük már is elüt a régibb naiv keresztyén felfogástól, ámbár az előadás tárgyai itt is részint a biblia, részint a szentek történeteiből vannak véve. Fekete-Ardón a kicsiny templom belső falának fele még annyira-mennyire épen van, ugy hogy hat külön bekeretelt képnek tárgyára még rá lehet ismerni, a többi a ragaszszal együtt leesett. Szöllös-Vég-Ardón a templom már csak tető nélküli rom, azonban még itt is ráismerhetni pár tárgyra, nevezetesen a betegeket ápoló magyarországi sz. Erzsébetre, mig Benén a még használatban levő templom ujabb meszelése alatt csak imitt-amott tünik elő a régibb falfestés. A mármaros-szigeti templomot most épitik ujra, azonban régi falfestményeit legalább másolatban birjuk, s ezek néhányai már korán a XIV-ik században készültek; egyébiránt itt már nem falusi templommal van dolgunk, mert Sziget már korán vagyonos várossá lehetett, gazdag sóbányái után.

A fölhozott falusi templomokon kivül, legujabb időben más templomkákkal is ismerkedtünk meg Magyarországon, melyek hajdan festve voltak, s régi falképeiknek nemcsak nyomai, hanem azokból egész alakok is fennmaradtak. Ily példányok pedig oly számosak s az ország oly különböző részein fordulnak elő, hogy méltán kimondhatjuk, miszerint hazánkban régenten, főkép a XV-ik században sokkal több költséggel és izléssel diszitették a templomokat még faluhelyen is, mint jelen korunkban diszitik; bizvást mondhatjuk pedig, hogy „több izléssel“, mert akkori képeink egy szinvonalon állanak hasonnemü külföldi kortársaikkal: mig ma még fővárosunkban is olyan, csak imént festett templomképekkel találkozunk, miket másutt még falusi templomokban sem alkalmaznának. Nem volna-e tehát érdemes: legalább azt megtartani, a mi van, ha már jobbra nem tudunk költséget teremteni? — nem is tekintve, hogy a felhozott régi falképek nemcsak müvészeti, hanem régészeti és történeti értékkel is birnak.

Hazánkban inkább kedvelték hajdan a festészetet a szobrászatnál; innen van, hogy, mig a falképeknek bővében vagyunk, a szobrászati munkák aránylag ritkák, söt felette ritkák a falusi templomokban, s nem szaporák a városiakban sem. Amazokban legfölebb egyes kivésett főre vagy szörnyetegre akadunk, de egész szobrot vagy dombormüvet nem látunk.

A falusi templom épitészeti alakját illetőleg, az, mint nemcsak a vasi, hanem az azoknál ujabb középkori templomok is mutatják, a hasonnemü külföldi, kivált német templomok mintájára készült, állván három főrészből: a nyugat felé emelkedő egyes toronyból, az arra következő község gyülhelyéből, és a keletre néző keskenyebb szentélyből, melyben az oltár és többnyire egy vagy több papiszék látható.

Tekintsük például szatmármegyei Vetés falu templomát, melynek rajzát ez alkalommal bemutatjuk. A) a szentély, B) a község gyülhelye, melyet hajónak is hínak, C) a torony.

A szentélyben van a) alatt a három oldalu szentélyzárás, melynek két oldala ablakos, b) alatt a hossz-szentély, c) alatt láthatók a faragott köből készitett csúcsíves boltgerinczek, melyek közös középpontban érintkezvén, magok közé foglalják a szentélyt fedö, téglából készitett öt boltsüveget. E gerinczek a boltozatok természeténél fogva kifelé gyakorolnak nyomást, a falat tehát itt kellett erösebbé tenni; miért is ide van alkalmazva a d) alatt látható négy tám. Hasonló falkiszökést vagy támat látunk a hossz-szentélyben is f) f) betü alatt, s itt a boltgerinczek e) e) András-keresztféle alakot képeznek, miért is az efféle boltozatot keresztboltnak nevezik.

A község gyülhelye vagy hajója két osztályu hosszu négyszöget képez, mely szegényebb sorsu falukban nem volt boltozva, hanem csak egyszerü famennyezettel ellátva. Fametszetünkön a két osztály mindenike fölött egy-egy keresztbolt látható. A g) alatti rész fölött nagy heveder-ív emelkedik, mely a szentély és a hajó közt áll s diadalívnek neveztetik; nevét onnan vette, hogy szokás volt ezen ívre festeni a diadalmaskodó Krisztus alakját; h) betü alatt a hajónak négy egyenesen álló támait látjuk, i) i) alatt pedig ferdén álló támakat; — k) k)-ban egy ajtó közvetlen a hajóba vezet; e hajónak északi fala nincsen ablakkal áttörve, részint mert a falképek számára itt nagyobb tért akartak nyerni, részint hogy a hideg északi szél ne jöhessen be innen a templomba. A déli k) alatti oldalajtó fölött többnyire kisebb ablak volt alkalmazva, nagyobb pedig a nyugatfelé fekvő szomszéd hajó-osztályban.

Főkapunak azt nevezik, mely C)-ben a toronycsarnokba vezet és melynek n)-ben egy másik külajtó felel meg. E két nyilást kivéve, a torony alja nincsen áttörve és nagyobb magassága miatt, falai is e) e) vastagabbak a temploméinál, ugy szintén külön erösitésül még négy, m) betü alatt levő tám is van mellette.

A vetési templom külsejét déli és nyugati oldaláról tekintve adjuk. Kelet felé a szentélynek egyik ablaka látszik. Innen nyugat felé haladva következik az oldalbejárás, ujabb csarnokával vagy elöépitményével, mely fölött még a régi ablak egy része látható; aztán következik a hajó két osztálya közti tám s erre a nyugati osztálynak egészen látható ablaka. A hajó szögletén a ferdén álló tám, végre az elötérben a négyszögü, a templom arányaihoz képest kissé nehézkes torony van szöglet-támaival. E torony négy-

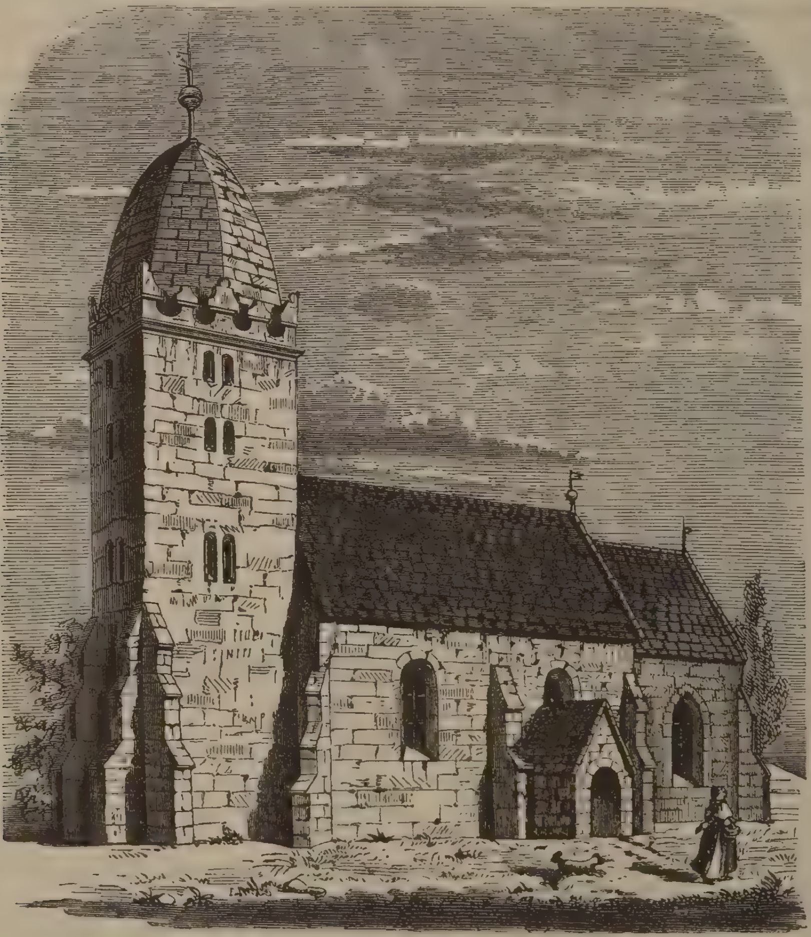

A vetési templom.

emeletes: a földszinti osztályban ablakkal nem bir, de a templom magassága fölötti három emelet közül mindegyik keskeny kettős ablakkal van áttörve. A három emeletet csak az ablakok jelzik, nincsenek azok egymástól elválasztva sem bensőleg, sem külsőleg, mit külsőleg az elválasztó párkányzatok hiányából, de még inkább azon láthatni, hogy a torony-támak még csak a templom magasságáig sem emelkednek, s igy csak azon boltozat támogatására vannak rendeltetve, a mely közvetlen a külső és belső kapu közt emelkedik. A torony-támak három *igen alacsony* osztályban rövidülnek, s már ennélfogva sem volnának képesek valamely nagyobb magasságban emelkedő boltozat oldalnyomásának ellenállani. — Nevezetes a toronytető alatti faldiszités, melyet igen hasonló modorban gyakran találunk a Szepesség tornyain, és még tovább Lengyelországban, világos bizonyitékaul azon összeköttetésnek, mely Magyar- és Lengyelország közt egykor létezett. E dísz ujabb származásu, nehezen régibb a XVII-ik századnál.

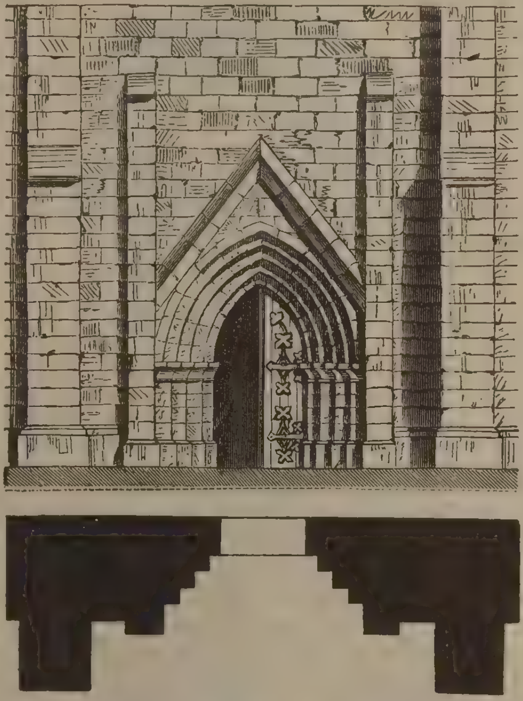
A vetési templom külső kapuzata.

A torony teteje nem igen magasra emelkedik, hanem nevezetes görbe vonaláról, mivel a tornyok teteje rendesen egyenes vonalu gulát szokott régenten képezni.

Az épület ablakai nem csúcsosak, hanem kerek ívben végződnek fenn; mindamellett az épületet nem a kerek-, hanem a csúcsívesek közé kell számitanunk; mert a kerek ívü bevégzés nálunk mindig használtatott kisebb mérvü épületeknél, jelesen falusi templomokban.

Bemutatjuk végre olvasóinknak a vetési templom külső kapuzatát, azt, mely a toronynak nyugati falát keresztültörvén, a toronycsarnokon keresztül a hajó kapuzatához vezet. Itt rendes csúcsívvel látjuk a nyilást zárva, olyannal, minőt a XIII., XIV., XV. és gyakran még a XVI-ik században is alkalmaztak. A külső részén tágabb kapubéllel, a nyilás felé keskenyedik, e keskenyülést lépcsőnkint eszközlik a két oldalnak mindinkább egymáshoz közeledő épszögei. Ezen épszögök szögeiben, diszesebb kapuzatokon, rendesen fél oszlopok állanak, magok fölött tartván a sok tagu ivezetet és a gyakran a fölött levő csúcsot, minőt itt is látunk. Azonban, alkalmasint a községnek szegényebb állapota miatt, a vetési kapu nem bir oszloppal; egyébiránt a nagyobb csín utáni törekvést abban látjuk itt, hogy az egész kapuzat, oldalán egy-egy kisebb külön támmal, mely egyenesen és egyedül e célból készült, van bekeretelve. Az ajtó szárnya ujabb s igen egyszerü, a czifrább vaspántot odarajzoltuk, hogy az olvasó ilyen, a XV-ik században alkalmazni szokott díszszel is megismerkedhessék.

A vetési templom faragott kőből van rakva, mi a hasonnemü templomoknál ritkaság; mert a falusi templomok nálunk rendesen csak törött kőből voltak épitve.

Henszlmann Imre

JÁNOS ZSIGMOND.

János Zsigmond, I. Zápolya János király fia volt, ki atyja temetése alkalmával szintén királylyá lőn választva és megkoronázva; de a ki a török kétszinűsége s a hazafiak pártoskodása és a hon innét következett elgyengülése miatt atyja országába és királyi jogaiba soha sem léphetett, hanem majdnem utolsó életórájáig küzdve, csak *Erdélyország és a hozzá tartozó magyarországi részek fejedelemségét* volt képes maga részére biztositni, s azt tényleg birta is.

E fejedelem életrajza nemrég egy erdélyi vállalatban*) megjelent. Ennek nyomán állitjuk össze e rövid történeti rajzot János Zsigmondról, kinek életében tömérdek a költőinek látszó, sőt csaknem tragikai esemény.

I. Zápolya Jánost a nemesség hasonlithatlanúl nagyobb része, a Verbőczy-párt, törvényesen királylyá választotta, e választásban csak azt a formahibát követték el, hogy nem az özvegy királyné, sem nem a nádor hivta egybe a választó országgyülést, és azt azon okból, mert a nádor nehány elvrokonaival mást akart, az özvegy pedig az országból kiment vala, — törvényes kötelességét magán indokoknál fogva egyik sem teljesitette. Tizennégy éves belháború lett a meghasonlás következménye, a mi utoljára egy oly békével végződött — Nagy-Váradon 1538, — melyet egyik szerződő fél sem kötött teljes őszinteségséggel. Zápolya, a hajlott koru s megrongált egészségű király, népe kérésére 1539-ben nősült; arájává a bájos lengyel Izabellát választotta, kitől 10 hónap mulva 1540. jul. 7-én fia született, az a csecsemő, a kinek mint már német herczegnek oppelni bujdosása alatt készült 16 éves korú arczképét az olvasó itt maga előtt látja. Miért nősült az agg király, megmagyarázható a váradi békekötés azon pontjából, mely meghatározza, hogy „ha Zápolyának fiörököse nem lesz, összes országai Ferdinándra maradnak.“

S ime fiörököse született; a király-apa 13 nap mulva meghalt, a fiu a temetésen koronáztatott. Az özvegyet előbb szépen kérték országai átadására, azután haddal támadták meg, szinte egy évig ostromolták ágyuval Budavárát, titkos küldöttek fényes igéretek és fenyegetések által a királyné szivét; az félt is, alkudozott is, utoljára mégis elutasitotta az alkudozókat. Egy borzasztó ostromtüzelés alkalmával a vár kazamátáiban ölébe fogva mentette meg kisdedét. Kétségbeesésében a törökhöz küldött segitségért, az eljött, felmentette Budavárát, s a zultán magához kérette a csecsemő királyfit. Az a hir terjedvén el, hogy elveszteni akarják: a királynő vonakodott teljesitni a magas úr kivánságát; végre mégis ráállt. Kivitték a Budapest alatt táborozó török hadsereg közé — egy győzelem-ittas és a hadi szerencse által dölyfössé lett császár, s egy féktelenkedni hajlandó katonaság kezei közé. Élete és sorsa felett török basák tanakodtak, némelyik szóba hozta, hogy a királyi csecsemőt magukkal kellene vinni, mások ellenezték, utoljára megszabadult s anyjához visszaküldetett.

Néhány nap mulva Budavárába beizent a szultán az özvegy királynőnek, hogy gyermeke még kiskoru, maga mint asszony nem képes a pártoskodó magyarokat féken tartani s akkora országot a német ellen megvédeni; költözzék tehát ki Budáról, engedje át neki Magyarországot, ő viszont átadja Erdélyt néhány magyarországi megyével, s ha fia majd felnő, annak visszaadja atyja egész birodalmát. És a királynő Erdélybe távozott, vive magával mély megaláztatása érzetét s királyi férje és szive koronáját — kis fiát!

A királyné és fia gyámjai, az ősz és hű Petrovics, a ravasz és uralkodásra vágyó Martinuzzi voltak. Petrovics mindent megtett védelmökre, de Martinuzzival szemben igyekezete meghiusult. Nyilvánosan rettentette a Ferdinánddal való kiegyezéstől, titkon alkut kezdett nevökben. Ferdinánd követei 1543-ban eljöttek, alkudoztak és siker nélkül visszamentek. 1548-ban másodszor is próbát tettek, ismét hasztalanul. Harmadszor Martinuzzi lőn megnyerve, vörös övvel, érseki hivatallal; most már 1549-ben ő látott a dologhoz, s három évi erőfeszitett küzdelem után 1551-ben kivitte, hogy Izabella országáról lemondott, maga és fia nevében, a koronát átadta s cserébe az oppelni herczegséget kapta: másodszor lett száműzött, fiával együtt. Erdély áldott földe helyett a terméketlen, sovány Oppelnt adták neki, hol még helye sem volt egyelőre, a hol fejét lehajtsa. . . . . Martinuzzi e bűneért bünhödött, Izabella pedig 4 évi önkéntes számüzetés után 1556-ban fiával együtt *Erdély fejedelmévé* választatott s Kolozsvárra nagy pompával s örömujjongás közt hozatott be s avval együtt uralkodott egész 1559. szeptember hónapig; ekkor meghalván, az uralkodás husz éves fiára szállott. Ez politikájának sarkpontjává két dolgot tett: hogy a magyar nemzeti királyság helyébe az erdélyi nemzeti fejedelemséget alapitsa meg, és hogy az országban már megindult reformatiót bevégeztetni segitse.

---

*) Keresztény Magvető. II. kötet. Kolozsvárott, 1863.

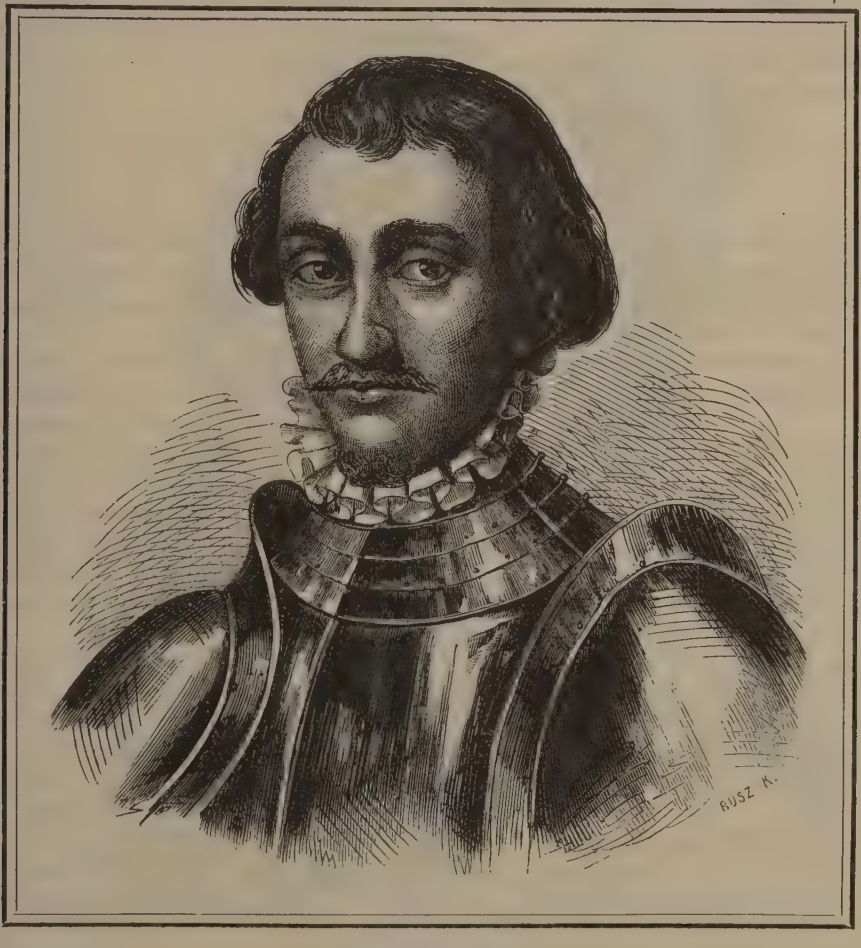

János Zsigmond.

Meg is felelt mind a kettőnek. Békés alkudozások és háboru utján kivitte, hogy Erdély önálló fejedelemségnek elismertetett; annak alkotmányát nehány becses ponttal gazdagitotta, a törvényeket magyarul kezdette hozni stb.; másfelől pedig iskolák épitése, jeles tanárok kiképeztetése, nyomdaállitás, nemzeti zsinat-tartás és nyilvános vitatkozás utján a nemzeti irodalomnak azelőtt soha nem tapasztalt lendületet adott. A vallásos mozgalmak között utoljára maga is az unitárius vallást fogadta el s azt Erdélyország törvényeibe beczikkelyeztette. Mindez által pedig kieszközölte, hogy az ország közérzülete a reformatio elfogadására teljesen megért s a vallás és lelkiismeret szabadsága törvény által biztosittatott, a mivel némely népek még ma sem dicsekedhetnek. Örökre emlékezetesek lesznek egyik zsinat végén mondott amaz intő szavai a papsághoz: „káromló és gúnyos iratoktól őrizkedjenek s egymást sem nyilván, sem titkon ne szidalmazzák, mert istenfélő papokhoz nem illik, bárkivel is gyalázkodni. Egyébiránt megengedi, hogy ezután is mindenik fél vitatkozhassék, egybegyülhessen s vélekedését ki is nyomtathassa, az levén akarata, hogy birodalmában teljes vallásszabadság uralkodjék.“

János Zsigmondnak egészen magyar volt a lelke és jelleme: vidáman, nyájasan beszélgetett és időzött alattvalóival, szerette tudós férfiait, művészeit, a fehérvári fejedelmi lakhelyet pompás és nagyszerü lakká alakitotta; s csodálatos, hogy mégis élete csaknem folytonos veszélyben volt. 1559-ben Báthory Endre anyjával együtt meg akarta étetni; 1561-ben hegedütanitója hegedüjébe rejtett tőrrel szándékozott őt kivégezni; 1562-ben egy titkos cselszövény eszközei a székelyeket támasztották föl ellene; 1565-ben a szultánhoz tett utjában volt koczkára kitéve az élete; hadviseléseiben a golyó fenyegette; 1568-ban uj ármányt forraltak ellene, sőt a midőn 1581-ben országukból kibujdostak, már akkor kalandor törökök kezébe akarták juttatni.

Végre sok baj és küzdés után meghalt 1571-ben márczius 14-kén.

Márvány koporsója maig a károlyfehérvári székesegyházban van anyjáéval együtt. A fennemlitett értekezés irójának szavaival végezzük ez ismertetést. „János Zsigmondnak kortársai egy veszélyes politika miatt, melynek ő utjában állott, élete ellen 9-szer hánytak lest, de a Gondviselés megmentette; sok balértesitést hagytak hátra felőle az utókornak csak azért, mert gyülölték vallásáért. De a közel háromszázados sir halottját e politika befolyásától emancipálni kell s a szenvedélynek, ideje az igazság előtt elnémulnia.“

KEMÉNY JÁNOS.

Eredetije azon arczképnek, mely e lapok hasábjain lenyomatott, b. Kemény Zsigmond tulajdona. Tehát családi kincs, s hitelességét e körülmény is igazolja. Valószinüleg hivebb és jobb az eddigelé közlött arczképeknél. S ez, a mi kiválóan becsessé teszi.

Kemény János viharos életet élt. Egyszerü jobbágyházban született s tetemeit az ellenség futó paripái harczmezőn gázolták szét. Bethlen Gábor, egyike a legnagyobb magyaroknak, vezette be a politikai szereplésbe, egy eszélyes és koczkáztatni nem szerető Rákóczy fővezérré tette, egy másik ingatag de vakmerően mindent koczkáztató Rákóczy magával ragadta kalandos tervek tömkelegén át, s midőn már az ország harmadrészét elhamvadt üszkök és vérpatakok boriták el, maga lett e tervek örökösévé és áldozatává is!

Sok küzdelem, kevés nyugalom és tragikus bukás.

A Kemény család ős és előkelő volt.

Az Árpádok korában szerepelt egy Mikola, kinek fia Gyerő öt család törzsatyjává lett. Ezek egyike a Keményeké. Ki ne emlékeznék azon Simonra, ki egy alkalmas perczben oly nemesül feláldozta magát a „kereszténység paizsáért?“ Ez emlék ránehezült Simon ur utódjaira, ott lebegett a nagy-szőllősi csatatéren, s utóbb is közös jellemvonása volt a családnak az önfeláldozó lovagiasság.

Jánosunk, a későbbi fejdelem, Boldizsárnak egy tekintélyes államférfiunak s Tornyi Zsófiának fia, született 1607. telén Bükösön egy jobbágy házánál, „ellenségtől elégettetvén“ a család ottani udvarháza. Már ekkor Erdély szabad volt: gyorsan és könnyen kiheverte a romot és pusztulást. Boldizsár ur kastélya is felépült s a gyermek János az első oktatást a grammatikáig a szülői háznál nyerte.

Innen Fehérvárra vitetett, hol akkor Erdély leghiresebb iskolája volt. Szállása és asztala felváltva Dayka püspöknél s a mestereknél vala, kik közül kettő: Geleji és Csulay hasonlag püspökké lett. Főként Geleji volt rá nagy hatással e szigoru, orthodox, de képzett és buzgó mester. Mit tőle tanult, a vakbuzgóságig menő ragaszkodást vallásához, soha sem feledte el, s a praedestinatio hitczikke türelmessé tette tatár fogságában szenvedései iránt.

Atyja korán, tizenöt éves korában kivette az iskolából. „Nem csuda — mondja maga önéletiratában, — ha jó deákká nem lehettem, hogy csak ez kevés is ragadhatott reám. Ugy is vagyon, hogy noha a fundamentumot vehettem ugyan fel a sholában, de azután való experientiákból tanultam többet.“

E gyakorlati iskola a fejdelmi udvar volt. Bethlen Gábor jelenre szóló nagyszerü tervei mellett sokat adott az ifju nemzedék képzésére, hogy az általa folytatott politika halála után se szenvedjen megszakadást. S midőn a 16 éves ifju Kemény atyjával több izben megfordult az udvarnál, Bethlen kétségtelenül nem helyeselve, hogy az ifju nevelése oly korán félbeszakasztatott, azt udvarába vette inasai közé.

Az inaskodásnak megvoltak a maga terhei. Bethlen, bármerre járt, királyi fényt fejtett ki s nagy kisérettel utazott. Azok az inasok közül, kik főemberek gyermekei voltak, merő pánczélosan, a felett veres, virágos, bársony zubbonyban, skofiummal kivarrott bársonytegzesen, nyusztttal prémzett bársonysüvegesen kocsija előtt lovagoltak. Szép annak a ki nézte, de terhes annak a ki magán hordozá. S ez 1623-ban volt Bethlen nevezetesebb hadjáratai egyikén.

Bethlen beváltá szavát, melyet Boldizsár urnak adott, midőn fiát apróddá nevezte ki: hogy gondja leend annak nevelésére. Az inasi évek elteltével, 1625-ben, világot látni küldte, azon önállósággal kezeltek a magyar urak, s egy izben Labomirszkyhoz Lengyelországba, máskor pedig 1628-ban Konstantinápolyba küldetett. Az első egyszerü tisztelgés volt, de alkalmat adott nevezetes ismeretségekre. Egészen másnemü a stambuli út. Ő itt már mint attachée működött a követség feje s Bethlen legkiválóbb diplomatája Tholdalagi Mihály oldala mellett.

Tholdalagi meg volt bizva egyengetni az útat a portán Lengyelország megtámadhatására alkudozni az ott levő orosz követséggel egy kötendő szövetség iránt, s meghiusitni Eszterházy törekvéseit, melyeket titokban ott levő követe Szombathelyi mozditott elő, s mely egyenesen Bethlen megbuktatását czélozta. Szombathelyi tulajdonkép erdélyi előkelő ur volt, s Tholdalagi ugy hitte, hogy a nádor terveit legsükeresebben akkép játszhatja ki, ha amazt a természetes urához való hüségre visszatériti. Kemény volt a közben-

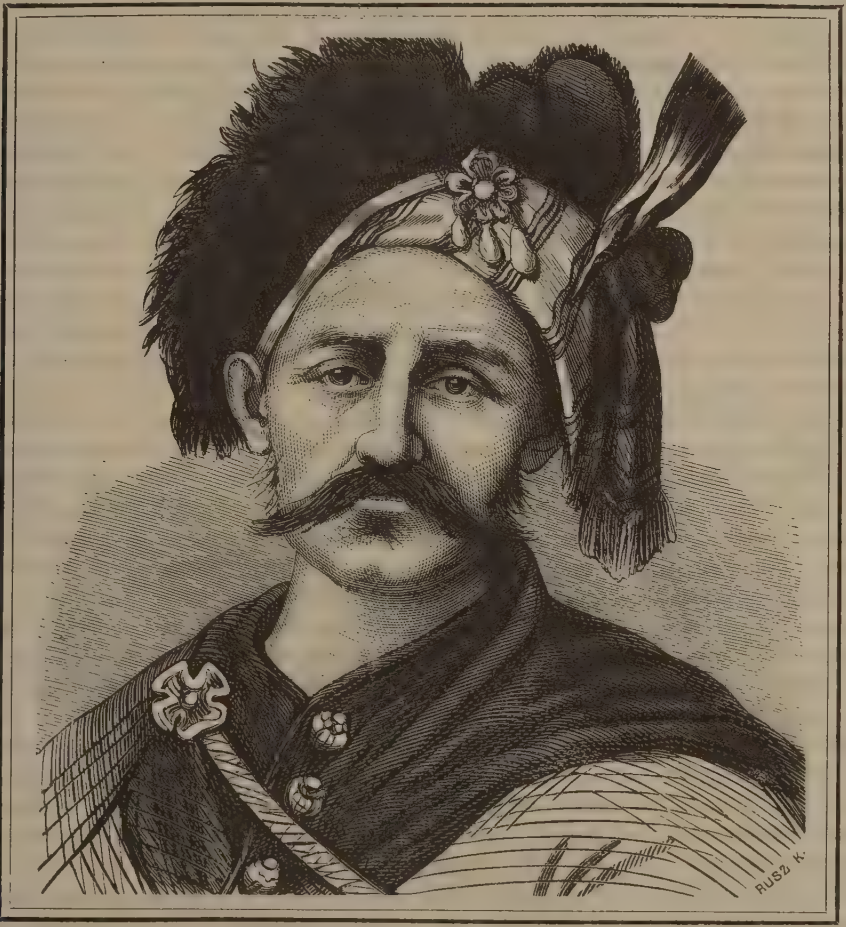

Kemény János.

követséghez csatolván őt, mely Bécsbe és Brandenburgba volt menendő fejedelmi vérből származott nőt kérni számára. Kemény csak a kiséret közé tartozott, de lelke fogékony volt a kül benyomások, a szemlélet iránt, s ő tapasztalatgazdagon tért haza, és fő innya-adóvá neveztetett ki.

És ettől fogva használtatott apróbb követségekre a magyar király ditioiban, főként Pázmánhoz, ki Eszterházy mellett nagy befolyást gyakorolt az államügyekre, melyet ez idétt sok járó: ő találkozott titokban Szombathelyivel s ő vette rá, hogy Erdélybe térjen vissza.

Egy évvel később Bethlen meg volt halva. Hosszas betegsége lehetlenné tette Lengyelország megtámadását — halála pedig a lovagias Gusztáv Adolfot oly szövetségestől fosztá meg, milyent többé nem kapott. Legtöbbet Erdély vesztett. Helyét a fejdelmi székben senki sem tölté be teljesen utódai közül.

A szomoru halálhirt a magyar királynak s a nádornak Kemény vitte meg. Visszatérte után beteges atyja mellé, ki fogarasi főkapitány vala, vicekapitánynak neveztetett ki. De az egymás al szemben álló pártok, melyeket Bethlen vaskeze, mig élt, féken tartott, a nagy ember halála után egymásra támadtak. Kemény egyike vala azon keveseknek, kik érdek nélkül ragaszkodtak az özvegy Katalinhoz, Erdély fejedelméhez, s 1630. elején már nem mint posta, hanem mint internuntius a császárhoz, a nádorhoz s Pázmánhoz küldetett. Mig ő oda járt, a vihar ujabban kitört s a medgyesi gyülés nem csendesité le a háborgó kedélyeket csak elnémitá azokat egy pillanatra, hogy ujabban annál nagyobb rombolással kezdjen működni.

Annak első következménye Katalin lemondása volt. Boldizsár ur is letette a tanácsuraságot és országgyülési elnökséget. Kevéssel utóbb bekövetkezett a második nagy fontosságu esemény is: Bethlen István a fejedelemséggel megkinálta Rákóczy Györgyöt; be a harmadik is: az ezt számba nem vevő rendek magát István urat választák meg.

Katalint ez esemény arról győzte meg, hogy István ur saját felemeltetéseért mozditá el őt. Férje testvérének soha sem bocsátá meg e tettét, s hogy boszút álljon rajta, maga is Rákóczy igényeit támogatá. Rákóczy és Bethlen egymással szemben álló hadait leültette a topai egyezkedés, mely uj választásra határidőt tűzött ki, s most Katalin Keményt Váradra küldé a trónkövetelőhöz titkos megbizatással. Mig ő odajárt, atyja meghalt, s helyette a fogarasi főkapitányságot s a legtekintélyesebb, fehérmegyei főispánságot ő nyerte el. Tágabb tere nyilt, Katalin akarata szerint, szolgálni Rákóczynak.

Bekövetkezett a segesvári választó országgyülés. Ezen Katalint Kemény képviselte s mint ilyen, ő adta az első szavazatot, kezében tartva megbizatását: „hogy Rákóczy Györgyöt választaná, akarná ismerni fejedelmének, s ha mi követelése volna, azt is reá ruházná és minden értékével, tehetségével abban oltalmazni akarná.“ Nem e tény következtében, mely mindamellett nevezetes szolgálattétel volt az ügynek, de a fennálló kényszerüség nyomása alatt Rákóczy meg lett választva.

Az uj fejedelem sok eszélylyel, de nem mindig correct és egyenes eljárással megszilárditá magát székében. Kemény Katalinhoz ezután is hű maradt. De a könnyelmű nő elpazarlá mindenét, el utóbb uradalmait is, s mert amaz belátta, hogy ennek útját nem állhatja, letevé az asztalra a kincstár kulcsait, le azzal együtt komornyikságát.

Nehány évi zivatar következett: Zolyomi mozgalma, Székely Mózes támadása s Bethlen István fölkelése. Kemény is gyanusittatott nem egy ízben, bár Rákóczy iránti hűségét soha sem szegte meg „mert mihelyt Isten állapotát nevelni kezdé, ottan mindjárt az irigység is csatázni kezdett ellene.“ De mit sem végezhettek. Hűsége kétségtelennek bizonyult, s eszét, tehetségét nem nélkülözhető — nem is akará Rákóczy — mihelyt azon nevezetes hadjáratához kezdett, melylyel Bethlen nyomaiba akart lépni: az 1644. és 1645-ki táborozáshoz.

Maga a fejedelem nem birt hadvezéri magasabb tehetségekkel. Maga is belátta azt s a hadak vezényletét Kemény Jánosra bizta. Valóban e táborozás fényes tehetségeiről tanuskodik. Az ezen kori magyarországi táborozások nem birtak azon elkeseredett jellemmel, melyek a németországiakat oly véresekké, oly pusztitókká tették, de épen ezért a fővezérben sok eszélyt, higgadtságot tettek kivánatossá, mert a hadakozásnak főfeladata volt, nyomást gyakorolni a folyton folyó alkudozásokra. Kemény megoldá e feladatát s néhány fényes fegyverténye arra alkalmas is volt. Szatmár bevétele s a garan-vidéki hadjárat előkésziték a szendrei 1644. máj. 19-iki alkudozást, melyben Kemény komolyan figyelmeztette Eszterházyt: hogy „jól meggondolja, ketten vannak urával, kikre a magyar nemzet szemei néznek, micsoda emlékezetök marad, ha kettőjök egyenetlensége miatt elvész a magyar nemzet.“ A táborozás azután is folyt. De Kemény a vártnál nagyobb német erőre talált s visszavonult. És mert segélyt nem nyert, lemondott a fővezérségről; lemondása azonban nem fogadtatott el. Mint előre látta, a nyár végén megveretett. Azonban midőn időközben a svédek előrenyomultak, megforditá a hadi koczkát s Puchaimot visszanyomta a Vágvonalra. Épen ily változatos volt az 1645-dik évi hadjárat is, melyben Kemény végrehajtá az erdélyi hadaknak svédekkel való egyesülését. A fényes fegyvertény a törökök hitszegése miatt eredménytelen maradt, de mindenesetre befolyt arra, hogy azon körülmények közt kedvező linczi béke létre jőjön.

Pár évvel utóbb Rákóczy, midőn épen mint Bethlen, azon tervvel foglalkozott, hogy a lengyel trónt elnyerje s melyre, hogy az útat egyengesse, Keményt a moldvai vajdához küldé, 1648-ban meghalt. Követte fia II. Rákóczy György, ki Kemény hűségét atyja iránt teljesen méltánylá, s a megürült ország-generalisi hivatalt neki adá.

Ifju Rákóczy uralkodása kezdete dicsőséges volt. A moldvai s oláhországi hadjáratok, melyekben Kemény — ki az elsőben fővezér vala — tábornoki tehetségének ujabb jeleit adá, e két tartomány hűbér-urává tevék őt, ki most már atyja utolsó tervét kezdte fejében forgatni, hogy a lengyel koronát megszerezze magának. E végett egyenesen Lengyelország elfoglalását tűzte ki czélul, s a svéd királylyal szövetkezve, 1657. elején beütött. Ez uj protestans coalitiót nemcsak a katholikus hatalmak ellenzették, hanem a porta is. S midőn Rákóczy már egyesült a svéd királylyal és Lithvania határáig nyomult — hirtelen annyi oldalról annyi ellenség támadta meg, hogy nem maradt más menedéke, mint visszafordulni. De csak kevesed magával ért hazájába. Seregének hátrahagyott nagy része a fővezérrel, Kemény Jánossal tatár rabságba esett s Krimiába hurczoltatott.

Szomoru, rettenetes napok következtek. Egy félszázados béke és nyugalom alatt gazdaggá és boldoggá lett Erdély minden eddigi vivmányait elveszté. Maga a török, véd-ura, rabolta ki, égette fel, alázta porig, s fosztá meg határszéleitől. De az utálatos erőszak felnyitá az ország szemét, a porta az eddig birt rokonszenvet eljátszta. Nem csuda, ha a német párt hihetetlenül megnövekedett, s az ország a török iga lerázására gondolt.

A küzdelem ujabb fejedelem-változásokat idézett elő s ujabb elkeseredett küzdelmekbe bonyolitá az országot. Kemény — kire a tatár khán 116 frt sarczot vetett — 1658. tavaszán inasa és megbizottja Szigethi Péter által figyelmeztette az országot, hogy a portától el ne szakadjon, mert tatár hadakat vonand magára. Elszakadtak, s még ez év nyarán bekövetkezett a török és tatár dulás. A khán fia Keményt magával hozta Tirgovistig, mert atyja őt akarta fejedelemmé tétetni, s e czélból Szigethi Pétert szeptember elején az országba küldé, de a török szerdár megelőzte s Barcsai Ákost nevezte ki. Keménynek már ekkor is volt pártja, de az hallgatott, s a segesvári okt. 4-diki gyülés csakugyan Barcsait választá meg.

Most már két fejedelme volt Erdélynek: Rákóczy és Barcsai, s két párt állott egymással szemben: a német, melyre az első, s a török, melyre az utóbbi támaszkodott. Kemény 1659. elején kiszabadult a tatár rabságból s Erdélybe költözött. Egy pillanatig ugy álltak a dolgok, hogy mindkét versenytárs le fog az ő részére köszönni — de komolyan egyik sem akart, s Kemény kiment magyarországi uradalmaiba, hol Lónyay Annával — kit még 1656-ban eljegyzett — házasságra lépett. Innen szemlélte hazája ujabb pusztulását, Rákóczy elesését (1660. máj. 22.) s Várad elfoglalását.

Erdély a végpusztulás szélén állott. A váradi tartomány bukása minden ellenállásra képtelenné tette. Birtokainak csaknem negyedrészét vesztette el ezzel, s mégis oly nagy sarczot róttak rá, melyet az egész sem lett volna képes előállitani. Csak egy menekvés volt, ha a német császár segélyét megnyerik, s hogy ezt eszközölje, nemcsak a fej nélkül maradt Rákóczy-párt, hanem az ország jelentékeny része Keményhez fordult.

E perczben nemcsak a vérig bántott s elkeseritett hazafiak, hanem minden higgadtan gondolkodó valószinűnek tarthatá, hogy Erdély fel fog szabadittathatni a török uralom alól. A nádor s főbb magyarországi urak is elérkezettnek látták ennek idejét s biztatásaikra Kemény elfogadta a meghivást.

1661. jan. 1-én a szászrégeni országgyülés fejedelemmé választá őt. Kemény azonban sokféleképp csalatkozott. Barcsai nem tudott sem erélyesen uralkodni, sem őszintén lemondani. Ármánykodás útján akarta visszaszerezni székét s e végett alkudozott a törökökkel. De árulása kitudatott, s elfogatott és megnótáztatott. Végre orgyilkosok végezték ki.

Keményre nézve végzetszerűbb volt másik csalatkozása. A magyarországi urak minden igyekezetök mellett sem tudtak hathatós segélyt szerezni számára, mert a német kormány csak biztatta őket, s nem volt hajlandó az uj fejedelmet őszintén, igazán támagatni. Pedig világos vala, hogy a török meg fogja Erdélyt támadni. S midőn végre Montecuccoli kirendeltetett, ez — mert a hadi tanács nem az ő tervét fogadta el, — az egész vállalatot kedvetlenül folytatta, kerülte a megütközést a törökkel s végre is visszavonult Kolozsvár alól. Kemény is kényszeritve volt vele menni, mert látta, hogy egymaga nem felelhet meg a nagy török erőnek.

Ezalatt a török uj fejedelmet nevezett ki:

Apafi Mihályt, kit aztán a rendek is megválasztották. Kemény még egy próbát tett széke viszszafoglalására. 1662. elején egyesült a német hadakkal s beütött Erdélybe. Jan. 23-án Nagy-Szőllősnél megütközött a Kucsuk által vezetett török hadakkal. Nem kedvezett neki a szerencse: megveretett s maga is a csatatéren maradt.

Halála által a magyarországi párt ujra vezér nélkül maradt. Kényszeritve lett transigálni Apafival s meghódolni neki. *Szilágyi Sándor.*

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

(1620—1704.)

A „Murányi Vénus“ soká népszerű és olvasott költőjének életrajza és arczképe nem tartozik azok közé, melyekről azt kellene kérdezni: miért foglal helyet a jelesek csarnokában. Sokkal kisebb költői érdemmel mint Zrinyi, még sokkal jobban volt méltányolva nemcsak kortársai, hanem a rákövetkezett két-három nemzedék által is. Munkái számos kiadást értek s nem közönséges hatást gyakoroltak.

Nem a müvészi kritika, az olvasó közönség itélt felette, s nem csodálkozhatunk, hogy ennek itélete oly kedvezőleg ütött ki reá nézve. Ö is, mint Zrinyi, önmagához közelfekvő tárgyat énekelt; emez nagy ősének, a szigetvári hősnek dicsőségét, mely elestét magasztos diadallá tette s kiomló véréből öröklő hajnalbibort támasztott halhatatlan neve körül; Gyöngyösi kedves urának és asszonyának, pártfogóinak hadi és szerelmi történetét, mely komolyan indult ellenségeskedésből vidám nászra fejlett s a megostromolt várral a szív ostromát is szerencsésen és diadallal végezte be. A murányi ostrom eseménye országos érdekü esemény volt s ha nem oly magas erkölcsi és nemzeti jelentőségü is mint Sziget ostroma, de politikai és párt-szempontokból szintén jelentős vala. Ha azonban a tárgyban s annak tisztán költői és valóban epopöai fölfogásában a Murányi Vénus nem is hasonlitható a Szigeti Veszedelemhez, de kárpótlásul a külső előnyök (s nem ezek hatnak-e közvetlenül a kritikátlanabb nagy közönségre?) határozottan a Vénus részén állottak. Gyöngyösi, Zrinyihez képest valódi virtuóz a verselésben, melylyel a Zrinyi-versszakot szabatosabb sormetszettel és négyes rimével használja; nagy bősége van a nyelvben és verselésben, eleven képzelete a festésekben; rythmusa meglepőleg zamatos, s a magyar szólamok oly merész ujitó és mégis oly tős gyökeresen magyaros, hogy mindkét tulajdona által egyaránt meglep, az ujat ismerősként fogadjuk el nála s a régit ujként üdvözöljük sokszor. E tulajdonok megmagyarázzák, hogy mig a Zrinyiásznak igen sokáig, csaknem a Liszti László Mohácsi Veszedelmének sorsában, a teljes elfeledettségben kelle osztoznia, s Kazinczyig és 1817-ig várnia ujabb kiadásra, és Vörösmarty, sőt Arany koráig, hogy költői magas érdeme igazán elismertessék és méltányoltassék: addig a Zrinyi halála évében (1664.) megjelent „Murányi Vénus“ — a mult századnak csaknem minden évtizedében egy-egy uj kiadást ért (1702, 25, 29, 39, 51, 67, 71, 75, 96.) — a mi kétségtelen bizonyság a felől, hogy a tizennyolczadik században nem volt Magyarországnak olvasottabb költője mint Gyöngyösi István.

Mikor a Murányi Venus megjelent, Gyöngyösi már nem volt, saját bevallása szerint is, egészen fiatal ember. Hogy költészettel előbb is foglalkozott, maga vallja e müvében s egyszersmind azt is, hogy azzal jó ideig felhagyott vala, mert „Elöljáró Beszéde“ 10. versszakában igy énekel:

> „Múzsám, Parnasszusból *ki régen távoztál*,
> Pegasus kutjától messze szakadoztál,
> Ha még valamit tudsz a mit onnan hoztál,
> Láss fölvett munkádhoz, ha meg nem változtál.“

Pontosan nem tudjuk, hány éves volt ekkor; mert születési évét Dugonics nem elégséges adatokból állapitja meg 1620-ra, teljes bizonyosság hiányában azonban ezt kell mégis elfogadnunk. Gyermek- s serdülő-éveiről sem sokat tudunk. Alaposan gyanithatjuk azonban, hogy mint jó nemesi családból származott fiú, a korhoz képest elég oktatásban részesült. Mert hogy nemesi családból származott, minden körülmény bizonyitja. Különben alig vétethetett volna föl fiatal korában már Wesselényi szolgálatába, kinek komornyikja (s talán előbb már apródja) vala; még kevésbbé viselhetett volna megyei hivatalokat s nyerhetett volna nemesi birtokokat. De lett légyen bármikép, annyi áll, hogy a Murányi Vénusért, uj urnőjétől jutalmul egy falut, Babuluska nevűt kapott; azt egész 1659-ig birta, mikor tőle a sokkal nagyobb ur, de azért atyafi Apollóban, Kohári István a költő, mint ősi birtokát, visszaváltotta 1200 frton.

Különböző müveinek előbeszédeiből látjuk, hogy — mint a mai költők nem igen — sokszorosan házi ur volt, házai levén Csetneken, Krasznahorka-Váralján és Ochtinán, melyek közül az utolsót és az elsőnek helyét ma is kegyelettel mutogatják az ott lakók. Neje is birtokos nemes asszony volt, Bekényi Zsófia, mert pöreiben ügyvédeket vall. Gyermekei közül név szerint csak egy fia. Gábor. emlittetik, de hogy több is volt, ismét előbeszédeiből s ajánlásaiból tudjuk, melyek egyikében „sok értetlen csecsemők zajgásairól“ panaszol, másikában gyermekeit ajánlja egyik pártfogója kegyeibe. Egyszóval, ha *komornyik* volt is, mit nem kell a mai értelemben venni, nem volt utolsó ember; mert a mai „komornyikokból“ csakugyan nem „rendelnek“ alispanokat, sem követeket nem választanak; — ő pedig e diszes hivatalokat ismételve viselte. Sőt a mi ennél több, viselt valódi politikai szerepet is; majd mint a főispán báró Andrássi jelöltje, a miért az ellenzék-formáló megye szépen meg is buktatta; majd ismét, mint a népszerüség embere, mikor — előbb 1685-ben a megye két gyakorlati küldöttségre is használja, egyszer Caraffához, másszor valami számvetésre a katonasággal; azután 86-ban, mikor alispán s mint ilyen egyszersmind követ is lesz. Két év mulva lemondott az alispánságról, de csaknem erővel megmarasztalták; s a lemondás és megmarasztás csaknem minden évben ismétlődik 1693-ig, mikor, már hetvenéves öreg létére, sikerül nyugalomba lépnie. Az egymást követő hét bő és hét szűk esztendő példájára, hét évi hivataloskodás

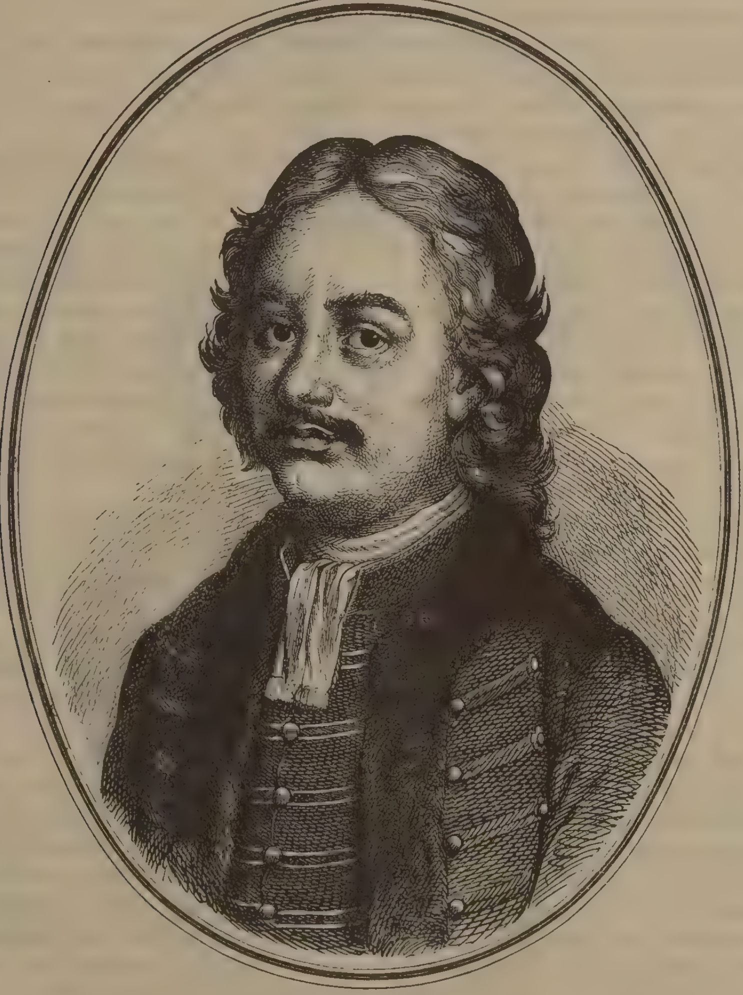

Gyöngyösi István.

után hét évet nyugalomban töltött, de ismét berántották, s 1700-ban s attól fogva haláláig, mely 1704-ben, mint nyolczvanon felüli aggot érte el, ismét ő az első alispán.

Ezek voltak hivatali s közpályájának főbb fázisai. De a költői pályát sem egyedül a Murányi Vénus jelöli. Az 1681-diki országgyülésen, hol mint követ volt jelen, egy allegorikus költeményt irt az uj nádor Eszterházy Pál tiszteletére, melyben „a maga gyámoltalanságán kesergő Nympha“ — t. i. a szegény Magyarország, a „kardos griff“ oltalmához folyamodik. A kardos griff az Eszterházy-czimer volt. A versnek ekkor nem volt czime, vagy nem az volt, a mi később; de a költő akkor nem is bocsáta (sajtó utján) közre: hanem tizennégy év mulva — s Palinodia czim alatt, a mi szószerint „Visszaéneklés“-t jelent, mintha a szerző szeretné visszavenni, a mit mond. Megbánta talán — s a kardos griffhez kötött hazafias reményekben csalódott? mert a czimnek alig lehet más értelme, vagy vonatkozása. Miért is adta ki hát, ha ezalatt a megyei s kisebb nemességi közvélemény, vagy a költő szive s becsülése is elfordult a nagyreményü nádortól? hihetőleg csak, mert kéziratban inkább el vala terjedve, mintsem lenyomhatta, vagy megtagadhatta volna; de a kiadáskor sem nevét, sem az előbbi ajánlást s magasztaló verset nem függesztette elébe.

A politikai fordulat költőnk nézeteiben még jobban kitünik, ha a Vénust, másik főmüvével „Kemény Jánossal“ egybevetjük. Ez 1693-ban jelent meg a politikai és tanköltemény történeti épos formájában. Már a tárgy választásában föltünő a különbség. A Murányi Vénus hőse a Rákóczy-párt ellen győzedelmes s királyához hű Wesselényi; Keményben erdélyi dolgok s erdélyi fejedelem magasztaltatnak. Még határozottabb a felfogás és szinezés különbsége. Murány hősét amaz erénynyel ragyogtatja leginkább, melynek mai neve „loyalitás“ s maga is ez érzelemtől van áthatva; Keményben nem csak a főhőst, a Barcsay ellen *pártütő* Keményt, hanem II. Rákóczy György fejedelmet is dicsőiti. Az öreg költő elfordult ifjusága kedvelteitől s „hűségétől“ — s a nemzeti törekvések bajnokává avatta magát, azon eszméket énekelvén, melyek ellen előbb hegyezte vala pennáját. S mind amellett hibáznánk, ha őt egyenesen politikai köpenyforgatónak neveznők. Magyarországon Lobkovitz-Caraffa-világ volt, s mely jó hazafinak, ha még oly hive volt is törvényes királyának, szive ne tekintett volna reménynyel az erdélyi fejedelmek hadviselése felé, ha tőlök s fegyvereik remélhető sikerétől nem a felforgatást, hanem épen az ország alkotmányának helyreállitását várta? Gyöngyösi bizonyára ezek közé tartozott, s második nagy költeménye a magyarországi közérzületnek volt hű kifejezése. S hogy ez ugy volt, mutatja az, hogy a „Porából megélemedett Phönix“, — mert igy nevezte Keményről irt hőskölteményét, nagy lelkesedéssel fogadtatott, s ha nem ért is annyi kiadást, mint a Murányi Vénus, mindvégig kedvelt olvasmány maradt.

E főmüvét, 1690-ben, egy vallásos költemény előzte meg, a „Rózsakoszoru“ — a melyet, mint czime, az akkori divat szerint jó hosszú körülirással kifejezi „a testté lett Ige Jézus Krisztusnak, és az ő édes anyjának a szeplőtelen szűz Máriának öt rendbéli kiváltképen való örömének, keserűségének, és dicsőségének fejér és piros rózsáiból kötött“ — s mely egyedül viseli vallásos érzelmének nyomait, mig minden többi müvei egészen mentek a vallási türelmetlenségnek is legkisebb nyomaitól, sőt átalában nélkülöznek minden vallási szinezetet.

„Csalárd Kupidó“-ja 1695-ben, „Karikliája“ — mely Atenban Heliódor Aethiopikáinak egy más által készült átdolgozása, Gy. által csak ujra szerkesztve s kiadva, 1700-ban jelent meg. S ez volt utolsó kiadása. Ekkor már a nyolczvan év s az ujra épen fölvállalt hivatal nagyon nyomta vállait. „Törődött“, „beteges“, „tántorgó“ öregnek nevezi ismételve magát.

Müveit, csaknem egy századdal utóbb, 1796-ban, teljes kiadásban összegyüjtve Dugonicstól vette a közönség. Mert Dugonics, s vele a magyar és népies iskola ekkor is csak őt ismerte mesteréül. Oly nagy, oly maradandó volt hatása. S vajon e hatásnak nincs-e helyes magyarázata? Gyöngyösi *magyar, nemzeti* volt minden izében. S a magyar költészet, valahányszor a műizlésért idegen formák és idegen irányok felé fordult, egészséges ösztönénél fogva, mindig ismét ama szellem és ama forrás felé hajolt vissza, melyből Kazinczy után Vörösmarty, legujabban Petőfi, Tompa és Arany meritettek, s melyből, ugyanazon érzékkel — Gyöngyösi István is meritett vala.

—*á*—*r*—

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

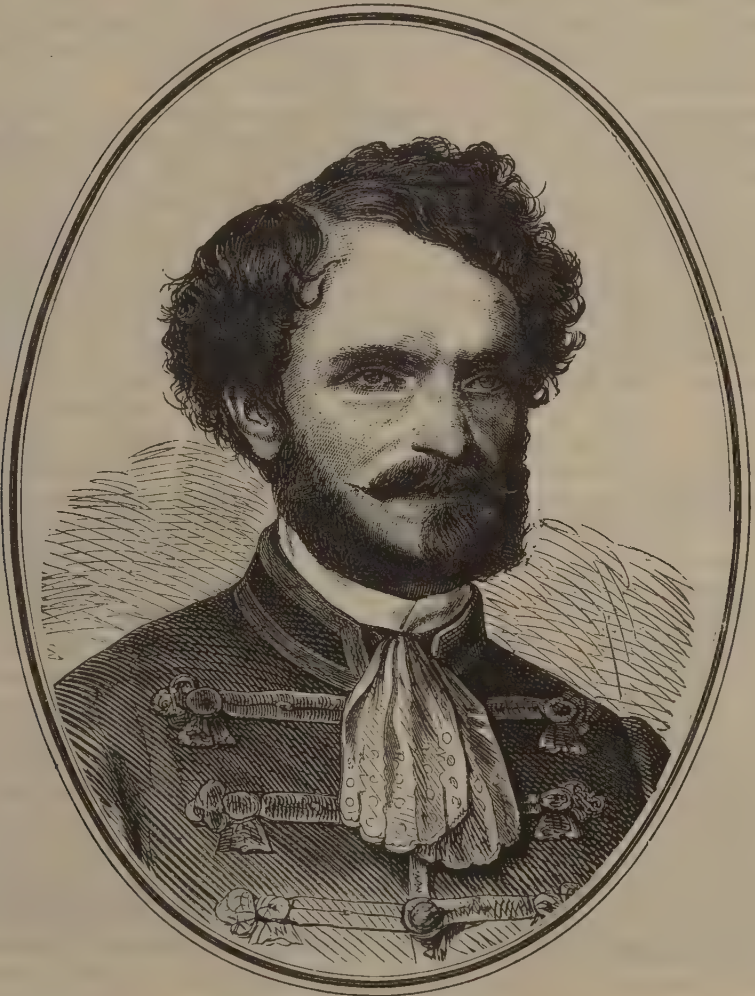

Gróf Andrássy Gyula.

Gróf Andrássy Gyula a család öregebb ágának egyik, legszebb férfikorában levő ivadéka. Atyja, Károly gróf († 1845-ben) a hazának és a szabadelvü ellenzéknek buzgó fia volt, s különösen az 1840. és 1844-diki országgyülésen tüntette ki magát mint elmés és szeszélyes szónok. Három fia közül Gyula a másodszülött, 1823. márczius 20-án született.

Neveltetésére szülői a legnagyobb gondot forditák; tanulmányait bevégezvén, a nagy világ és nyilvános élet iskoláit Európa legműveltebb országainak beutazásával folytatta s mint képzett ifju 1847-ben a pozsonyi országgyülésen Zemplénmegyének egyik követe volt, s mint ilyen, résztvett az 1848-ki törvények alkotásában, a midőn minden kérdésben a szabadság és haladás zászlói alatt küzdött. Azonban, híven családja hagyományaihoz, az anyagi téren is korán megkezdé működését, s mint a zemplénmegyei Tisza-szabályozó-társulat elnöke, a vezetők között látjuk őt munkálódni.

1848-ban az első magyar független minisztérium által Zemplénmegye főispáni méltóságára neveztetvén ki, később, az ősi főispánok módjára kardot kötött, megyéje önkéntes zászlóalját vezeté s résztvett a schwechati ütközetben.

1849. elején követvén a Debreczenbe vonult kormányt, mint előkelő, vagyonos és tekintélyes férfi, követi rangban, különös küldetéssel Konstantinápolyba utazott, a hol a világosi fegyverletétel idejeig, a mennyire a körülmények engedék, eljárt megbizatásában. Később, mint itthon haditörvényszékileg elitélt menekvő, Konstantinápolyból Párisba tette át lakását, s itt összeköttetésbe tevén magát a franczia nevezetes államférfiakkal, egyike lett azon buzgó hazafiaknak, kik irodalmi működésük és személyes érintkezéseik által a külföldet hazánk viszonyainak mibenlétéről felvilágositották. Később kormányi engedély folytán ismét Magyarországba jöhetett, s itt mint kedvelt és népszerü hazafi fogadtatott.

1860-ban az oktoberi napok után Vay kanczellár Zemplénmegye főispánjának nevezte ki. Ő visszautasitá e méltóságot, mely őt a felsőházban jelentéktelen szerepre kárhoztatja, s nyiltan megvallá a lapokban is közzétett nyilatkozatában, hogy az alsóházban ohajtja a nemzet ügyét szolgálni. 1861-ben meg is jelent az országgyülésen mint Zemplénmegye egyik kerületének képviselője. 1865-ben ugyanott ujra megválasztatott.

Ez időtől fogva a Deák-párt egyik vezértagját tiszteli benne. Már 61-ben alelnöki jelölt volt, — de a határozatiak többségben levén, Tisza és Podmaniczky választattak. 65-ben azonban kitünő többséggel lőn az alelnöki székre emelve.

Ez időszakban államférfiui hivatottsága annyi jeleit adta, hogy a közvélekedés őt jelölte ki az uj független magyar kormány elnökének fényes, de nehéz szerepére. És valóban, ha egy vagy más tekintetben van is a ki felülmulja, egyéniségében annyi államférfiui tulajdon egyesül, — mi őt kiválólag képessé teszi arra, hogy az uj korszak előharczosa, uttörője legyen.

Tiszta, szellemben és politikai ismeretekben gazdag fő. Az idő, s az életiskola, melyen átment, megszűrte ugyan ifju lelkesedését, de sem hitét, sem bátorságát nem törte meg. Meggyőződésből barátja ama nagy elveknek, mik az uj kor társadalmi s politikai mozgalmait vezérlik; és senkinek nálunk nincs élénkebb s finomabb érzéke a közvélemény fordulatait észrevenni, mint neki. De jobban ismeri az élet tényezőit s elfogulatlanabb, hogysem ábrándozó vagy doctrinair, és higgadtabb, önállóbb, hogysem a közvéleménynek még tévedésekben is uszályhordozója legyen. Szeret független álláspontot elfoglalni, a nélkül, hogy megrögzött vagy makacs lenne. Nincs nálunk államférfi, ki jobban érezné ama solidaritást, mely a művelt nyugottal egybeköt; politikájának egyik sarktétele, ez érdekeket szorosabbra fűzni, nemzetünket a művelt világ mozgalmaiba minél méltóbban s nagyobb mérvben belevonni. Itéletében többet ád az életre, mint a betüre. Szempontjai magasak, szabadelvüsége határozott, de kiváló figyelemmel van a gyakorlati valósitás, az élő s érző érdekek kivánalmaira.

Előnyösen tünteti ki, hogy kezdeményező szellem. Szeme a mozgató erőkre, az érvényesülő tényezőkre van irányozva. Nem szokása megvárni, mig mások megalkotják a helyzetet, — maga lép fel, befoly az alakulásra, megragadja a vezérszálakat. Tud mindent viszonyitva méltatni. Modora, taktikája, sima, hajlékony, kimélő. Egyéniségében sok a férfias kellem.

Az ügyet, mit felkarol, a parlamentben, államtanácsban s az udvarnál egyenlő ügyességgel képviseli. Ezért kiválólag alkalmas arra, a nemzet ügyeiben ott is föllépni, hol azok a lajtántuliak vagy épen a külföld érdekeivel összeszőve vannak. Szóval, ujkori szabásu államférfi, — s csak az a kár, hogy mi az ilyeneknek nem vagyunk bővében.

Mint szónok nem erős rögtönző. Némi szakadozottság jellemzi előadását, mint sok hires angol szónokét. De mindig kész. És senki se gazdagabb nála találó rövid észrevételekben, irányadó szempontokban. Pathos ritkán van beszédében. Képekkel, hasonlatokkal takarékosan bánik, de ha használja, mindig találó, csinos, sokszor szép. Szorosan a tárgyhoz szól, inkább az irányadó szempontokat minden oldalról röviden megjelöli, mintsem egyet űz-fűz és terjedelmesen fejteget. Jó és világos okoskodó, — de többre becsüli a helyes okot, a körmönfont dialectikánál, mit mindig kerül. A státusférfi rendesen meglátszik beszédeiben, az ügyvéd soha. Okoskodásában soha nem állit fel egy pontot mint csalhatatlan dogmát, melyből természetesen könnyü az állitást igazolni. Ezért soha sem vitatkozik egyedül a közjog tételeivel, szereti az élet tényezői, a történeti tapasztalás köréből is vonni okait. Formája szabatos, mondatai rövidek, kerekdedek, — egész előadásán az aristokrata választékos izlése s urbanitása ömlik el.

Ily szerencsés tulajdonainak s jelleme próbált tisztaságában vetett bizalomnak köszöni ama nagy várakozást, melylyel az ország irányában viseltetik. A közeli idők nagy szerepet szántak neki, — töltse be sikerrel, szerencsével, mindnyájunk javára!

A KENDI-LÓNAI KÖRÖSFA.

(Történeti emlék Erdélyben.)

A természet gyakran működik ott, hol a nehéz viszonyok miatt az emberek nem tehetik meg hazafias kötelességöket. És igy a nagyszerű márvány-, érczemlékek helyett: egy forrás, egy szikla, egy-egy fa jelzi a történeti szent földet. Többnyire nagy honfiak, martyrok emlékei szoktak ezek lenni. Árpád sirját egy kis forrás, II. Rákóczi Ferencz kedvelt vidékét hat hársfa, s a hős Kendi elfogatási helyét: a kendi-lónai nagy kőrösfa örökiti! Ezen fa oly nevezetes Erdélyben, mint Magyarországban Zboró vidékén a *hat hársfa.*

A kendi-lónai kőrösfáról nem létezik okirat, mint a hat hársfáról; de annak hitelessége meg van erősitve a szóhagyomány, a nép szivében élő emlék által. „Itt fogták el Kendyt!“ szokták mondani, s kegyeletes érzéssel állanak meg az óriási ősfa előtt. Hogy melyik Kendy volt*), azt nem tudják meghatározni, de hogy egyike az erdélyi vértanuknak: az a szóhagyomány szerint bizonyos.

A Kendi-Lónához közel eső Kend falu volt a Kendyek ős laka. És mert Lónát is ők birták, a többi Lónától megkülönböztetve, Kendi-Lónának nevezték, mely a Kendyek lakásául is szolgált. Ennyit mond a szóhagyomány. És épen ezen tartózkodási helyen fogatott el, az ős kőrösfa alatt, a fényes nevü család egyik hőse.

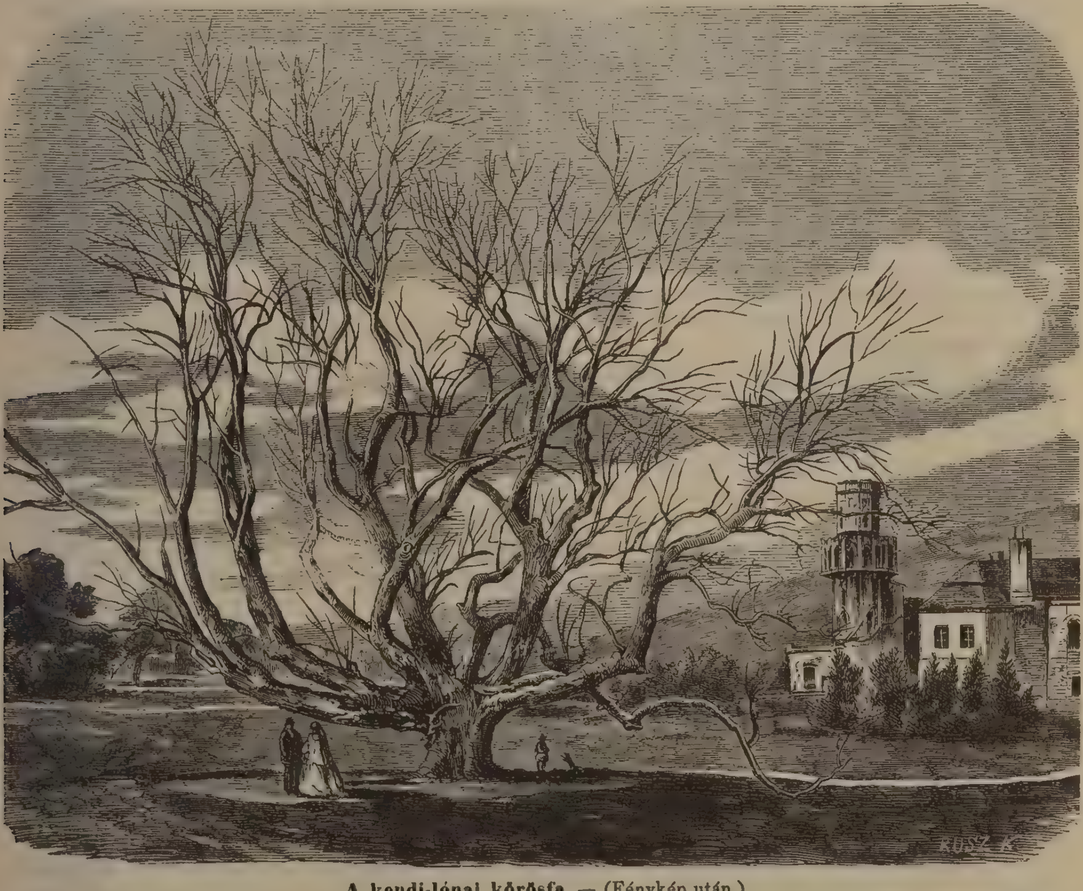

A kendi-lónai kőrösfa. — (Fénykép után.)

Az elkobzott kendi-lónai jószág, a gr. Haller

---

*) Szalay szerint, *Kendy Ferencz és Kendy Antal*, Izabella korában, *1558.* körül végeztettek ki Gyula-Fehérvárott, összeesküvési gyanu miatt. *Kendy Sándor és Kendy Gábor 1594*-ben vérzettek el a pallos alatt Kolozsvártt, Báthory Zsigmond kegyetlen itélete következtében. Hasonlóan ez időben, és egy összeesküvési vád miatt, végeztetett ki kötéllel a gyalui várban *Kendy Ferencz.* — Benkő Transylvaniája szerint, 1610-ben, *Kendy István*, Báthory Gábor ellen összeesküdt társaival együtt, márcz. 23-án nótáztatott, s később kivégeztetett. Az időket összevetve, valószinü, hogy Kendi-Lónán, mint legkésőbbi elitélt, *Kendy* István fogatott el.

családnak adományoztatott, melytől később Teleki Mihály vette meg.

A mult század végén, Teleki Ádám, dobokai főispán hagyománya után, ki az egész Kendi-Lónát birta, több részre oszlott meg a jószág. Teleki Ádám laka, azon helylyel együtt, hol a hires kőrösfa állott, a Teleki László gróf osztályába jutott, ki az érdemdús Teleki József, Sámuel, s a lánglelkü *Teleki László* atyja volt.

Az uj birtokosok kegyeletes indulattal viseltetének az ősi tulajdonosok iránt. A szóhagyomány hiven átszállott az utódokra.

Kendi-Lónán tölték boldog gyermekkorukat a nagyra fejlődött Telekiek, hol a családi környezet, a hely, csak hazafias érzelmeket ébresztett a jeles ifjak nemes lelkében, s fényes neveket szerzének a hazai történelem lapjain.

A kitünően éleseszü, s mély tudományu Teleki Imre gróf, Wesselényi Miklós meghitt barátja, az erdélyi protestans iskolák nagylelkü pártfogója, mint kendi-lónai egyik örökös, szintén itt növekedett.

1856. táján, a fennevezett grófnak fia, Teleki Miksa, Teleki Blanka grófnő fivére, vette magához mint szomszéd birtokos, a Teleki Lászlónak jutott részt, minden más kendi-lónai birtokkal együtt. És igy a megosztott családi vagyon, ismét egy kézben öszpontosult, a legkegyeletesebb érzés mellett. Az ősi udvar, most is: „*László udvar*“-nak neveztetik.

A terebélyes, nagy kőrösfa, mely eddig a két birtok között határjelül szolgált, az egygyéolvadt, szép rendezésü nagy kert fődisze lőn.

Az ünnepélyes nagy kőrösfa mintegy átélé birtokosainak történetét. Koronáját elveszté, nem tudni mikor, lehet egy pár százada! Mintha a kivégzett Kendyek miatti fájdalmában száradt volna ki! De a századokkal daczoló ősi fa, e nemzet szivósságával birt, mintegy élni akart a nemeslelkü uj birtokosokkal. A korona erős törzse mellékágakat hajtott, melyek ismét égnek emelkedve, uj életet adának a szilárdan álló törzsnek. Nem is látszott a korona elvesztése. Minden uj ág egy-egy hatalmas élőfa lett.

És ugy virult megint számos évig, az uj sarjadékokból óriássá emelkedett családi fa. Élő emléke gyanánt a hősöknek.

Az 1861-ik és 1862-ki évek szomoruak voltak a gróf Teleki családra nézve. Két fényes név tünt el a Telekiek közül!

A kendi-lónai kőrösfának is bús évei következtek, mintha neki is vérzett volna szive a közös bánatban! Hideg telek jöttek reá, s nem vala többé ereje, megküzdeni az elemekkel. Az 1863-ik év tavaszán gyászolni látszott. Előbbi dús lombozatai közt száraz ágak tünedeztek fel. Ekkor jött a rémitő aszály, s a már szenvedő agg fát rendkivüli sok cserebogár, és alig ujra sarjadzó leveleit másodszor kőrösbogár lepte el; a még fenn levő zöld lombok, részint a rovarok, részint az aszály miatt nagy részben leszáradtak.

A hon inségét a történeti fa is érzé. 1864-ben már csak vagy két ága virult ki gyengén, 1865-ben végképen kiszáradt!

Hanem Kendi-Lóna kegyeletes birtokosa, tiszteletben tartá lombozata nélkül is, a századokban dús királyi fát. Gyászévet szentelve a multak emlékének, ott hagyá a viruló facsoportozatok között a csak száraz ágakból álló kőrösfát.

Olyan volt e lombjavesztett óriási fa, mint valami remek szobor, mely valódi nagyszerüségében akkor tünik fel, ha a leplezet róla levétetik. A századok történetét még jobban lehetett olvasni a dús levélzettől megfosztott fáról. Oly nagyszerű mozdulatlanságban állottak a 100—150 hüvelyk vastagságban elnyuló száraz ágak, mint az idő, mely múlik és jő, zavartalan változatossággal.

A kert egyik kies dombján magánosan áll a nevezetes kőrösfa, s mint a fáknak fája, uralgott a hatalmas tölgyek, dús növésü fenyő-ligetek felett.

És ha nem volna ezen száraz törzszsel a végenyészet eszméje összekötve, nem is nagyon sajnálhatnók az elvesztett lombozatot! De az eltünt levelekkel, a megsemmisülés állott elő. 1866-ban a korhadás jelei szembetünően mutatkoztak a gyengébb galyakon, — s a kedves, a tiszteletreméltó ősfától végbúcsut kelle venni! Miután hiven lefényképeztetett, el lőn határozva, az igen nagybecsü kőrösfa kivágatása! A család nagyja, kicsinyje, megszomorodott szivvel fordult el ezen bús jelenettől.

A kendi-lónai kőrösfa, ha látszólag el is enyészend, emléke nem fog elmulni. A csupán mesterségesen megrendelt emlék, s a nép szivéből eredt között azon különbség van, hogy első az idő viharai által elrombolva, az emlékezetből is eltűnik. A második élni fog, mig a hely létezik, melyhez a történeti szent hagyomány van kötve.

Teleki Miksa gróf kegyelete, még az utolsó, végzetes perczben sem szünt meg a történeti emlék iránt; meghagyatá a kiszáradt kőrösfának sziklához hasonló törzsét, és sátor-alakban elterjedő óriási alsó ágait, s ezek fölé díszes emléképületet emeltetett a Kendyek lobogójával.

És ha igaz, hogy Kendy István fogatott el a kőrösfa alatt 1610-ben, akkor a fa mintegy 300 éves lehet. Feltehető, hogy az akkor már terebélyes árnyat adó fa, mely alatt enyhet kerestek a nap heve elől, mintegy 50 éves lehetett, ennyi idő kivántatván a kőrösfa kifejlődéséhez.

VAJDA-HUNYAD VÁRA.

A kis Erdély egyik legremekebb és legnevezetesebb épitménye áll elöttünk, komor jelvénye a letünt századoknak.

Keblünket a mult emlékei fájdalomra késztik. És fájdalmunk tökéletesen jogosult, midőn amaz épitményt, melyhez annyi nagy név füződött, melynek viharvert romjairól változatos multunk néz oly komoran le reánk, ... midőn a Hunyadiak ősfészkét, mely magán hordva a századok jellegét, szellemi emelkedettségünknek is élő példája, — e nagy történelmi és mürégészeti becsü emléket ... a pusztulás és enyészet karjai közt látjuk!

A látvány, mit ma nyujt vajmi szomoru! Ott meredeznek az ékességeiktől megfosztott falak ég felé, kiáltó tanujeleiül közönyösségünknek, mely már a sír szélére vitte. Az utókor meg fogja róvni kérlelhetlenül a nemzedéket, mely egy ily kincsét a nemzetnek elveszitette, elporlani engedte, mint mi megróvjuk hasonlókért atyáinkat.

Pedig nem hiszem, hogy oly nagy erőt igényelne a Hunyadiak várának ujolagi felemelése. Vétenék nemzetem ellen, ha erre nézt képtelennek állitanám. De mig ismét teljes diszében előálland ... vagy porba dül, lássuk, milyen és mi volt e vár.

Épitészeti tekintetben, a vajda-hunyadi vár, Európában a csúcsíves-góth épitészet egyik mestermüve, remekje, — méltó a nagy névhez, mely ékiti, melyben épittetőjét, urát tiszteli. Élő tanuja annak, hogy a müvelt Európa haladásától, fejlődésétől Magyarország el nem maradt, hogy a civilisatio ágai a magyar birodalom legszélsőbb, legkeletibb szögletéig hatottak. A góth müvészet fenköltségét itt bámulja a magát müveltebbnek tartó nyugat ... és e nagy müvészet egyik testesültségének, e várnak elpusztulásában, elporlásában az egész tudományra háramló kárt lát.

A vár egyes részletein elömlő góth izlés jelzője a kereszténység nagy hőse, Hunyadi János épitményének. A későbbi századokkal, urainak cseréjében, a vár átalakulást, nagyobbitást szenvedett, — a mürégész azt mondja, az előbbi fenség nem csekély rovására. S valóban, ha végigtekintünk azon szabálytalan, minden izlés és csín nélkül épült nagy tömkelegén a bástyák, erődök és melléképületeknek, melyek a főbejárattól, a hidkaputól balra vonulnak el, Bethlen Gábor korának müépitészetéről és izléséről nem nagy fogalmunk keletkezik, — oly tarka a bástyatömkeleg, mint a kor, melyben Erdély emlitett nagy fejedelme szerepet vitt.

Hunyadi és Bethlen kora, épitményeikben együttszemlélhető itt, mint neveik is, egybefüződtek jeleseink Pantheonjában. Mindkét résznek urát hirdetik még a puszta falak. A lovagterem és kápolna góth betükben dicsőiti Hunyadit, — nevének kezdő-betüiben a bástyák, erődök és hidoszlopok Bethlen Gábort és Pétert. Részleteinek ismertetéséhez én nem fogok, — oly tág kör ez, mely egész szakmunka feladata. Mint müvészetök által különösen becseseket megemlitem a képünkön is pompázó, góth czirádákkal dúsan elöntött erkélyeket, melyek magasan az alant csörtető Zalasd vize felett emelkednek, — a komor és már agyonzúzással fenyegető lovagtermet és kápolnát, — megannyi Hunyaditól való.

Mily fény és nagyszerüség önthette el e várat; a vándor meggyőződhetik, ha csak az emlitett erkélyen végig megy — s ha szétnéz a lovagteremben, óriás oszlopain, a leggyönyörübb arabeskekkel és czimerekkel diszitett boltozatán. És ki most elvándorol a Hunyadiak várához, az udvari erkély falait fresko-festményekkel látandja feldiszitve, melyek eredeti szinöket századok után is egész elevenségben megtartották. E freskodiszitmények századok mészkérgével valának bevonva. Arányi pesti egyet. tanár levájta volt egy kis részét s egy sárkányalakra talált. Én a kiváncsiságtól vezettetve tovább vájtam le a meszelést s csakhamar egy zöld madáralakban gyönyörködhetének, mely szájában hosszu tekercset tarta s rajta góth betükkel e szó vala olvasható: „thecvs“ — mi az illető festőre vonatkozhatott. A sárkányalak és az emlitett felfogás a Hunyadiak korát jelzi.

Körvonalozzuk főbb mozzanataiban e vár történelmét is.

Hogy a sziklán, melyre a Hunyadiak vára nőtt, ezek előtt is már létezett valami várforma, több oklevél bizonyitja. Söt a pár év előtt körülte tett ásatások eredménye azt is bizonyitani látszik, hogy a fölötte lánczolatosan folytatódó sziklahegyen valaha egy római castrum is létezett volna. Hogy ezen, vagy a mostani vár helyén állt-e az árpádi és anjoui királyok okmányaiban előforduló „Castrum nostrum de Hunod“ — kétséges. Királyi tulajdon 1409-ben szünt meg lenni, midőn Zsigmond király Visegrádról, akkor Fejérmegyéhez tartozó Hunyadvárát, minden hozzátartozóival együtt, — meg akarván jutalmazni fontos szolgálatait — Vajknak, Serbe fiának, János (Hunyadi) atyjának — és testvérei Magas és Rádulynak adományozta örökiglen.

Hunyadi János építtetője — mint említettük — a vár egy részének, s a kápolna után, mint a lovagterem egyik márványpillérének kapitéljén a góth szalag-körirat mondja, ez már a nagy férfi kormányzó éveiben, 1452-ben pompázott. — Később, midőn atyja érdemei és Szilágyi haragja a hős fiát, Mátyást, királyi trónra emelték és ez szétnézett, hogy atyja nagy müvét kire hagyja, szeme csak természetes fián, Corvin Jánoson akadt meg. Hogy elfödje születését, melyen a kor szennyet hitt, adományokkal és méltóságokkal halmozta el fiát a király. 1481-ben a hunyadi urodalmat grófsággá és Corvint „Hunyadi gróffá“ emelte. És ez idöbe esik Utjesenics Györgynek, a később oly nagy szerepet vitt Frater Györgynek — kit történetünk hibásan Martinuzzinak elnevezett — a vajda-hunyadi várbani neveltetése. A kor nem gyanitá, hogy az egyszerü apród egykor oly végzetteljesen folyand be Erdély történelmére… Corvin halálakor a vár, özvegye, Frangepán Beatrixra szállt, általa második férje György brandenburgi őrgrófra; de a gyenge nő hamar elveszett kicsapongó férje mellett, s a Hunyadiak gazdagságának egy — még mindig nagy részét — a kéjencz német elpazarolta. — Hunyadvára is enyingi Török Miklós és Gáspár birtokába jutott 1526-ban, mint zálog.

Hunyadvára az enyingi Török család birtokában maradt 1618-ig. 1605-ben ugyan Török István 12,000 forintért elzálogositá Bethlen Gábornak, de ennek, és a szerencsi gyülés végzése daczára, mely Török Istvánt, mint császárpártit nótázta, — ura a Török család maradt. Testvére Katalin, bár három férjét már túlélte, a szerelem élveit még meg nem elégelte s hálójába kerité Báthori Gábort is, akkor Erdély fejedelmét, az élvhajhászó ifju lovagot, ki Bethlennek, mint zálogot Hunyadért átirá Nagy-Enyedet.

Báthori Gábor lebukván a fejedelmi trónról s helyét a nagy és dicsö Bethlen Gábor foglalván el, enyingi — vagy, mint magát még irá: hunyadi Török Katalin halálával, Hunyadvár a fejdelemre, tehát Bethlenre szállt, kinek építtetéseiről tettünk már említést.

A Bethlenek után a Rákócziak ültek a fejedelmi székbe, kik a még megmaradt Bethlenekben fejdelmi vetélytársakat láttak. I. Rákóczi György alkalmat keresett, hogy ezektől menekülhessen. Történt, hogy Bethlen Péter egy szolgáját főbe kollintotta. A fejedelem közbe szólt s Bethlent mint gyilkost perbe kivánta fogatni. Péter közbejött halálával Hunyadvár, Katalin leányára és igy férje Zólyomi Dávidra szállt.

Albesi Zólyomi Dávid egyike a legnyugtalanabb jellemeknek Erdély történelmében, valódi tragikus hős. A fejedelemségre áhitozván, Rákóczi, Kuklovszky, alvinczi kastélyának parancsnoka által elfogatta s Kővárba záratta. Csak esdö kérések után eszközölhette ki neje azt, hogy férjével megoszsza a börtönt. Fia, Zólyomi Miklós, atyjára ütött könnyelmüség és szerencsétlenségben. — II. Rákóczi György, Barcsai Ákos, Kemény János, I. Apafi Mihály ragadták el egymástól a trónt és Zólyomi mind a négynek vetélytársa volt. Apafi alatt nótáztatván, a portához menekült, mely eszközül használta, hogy Erdélyországból annál többet zsarolhasson. A Zólyomiak jószágai — Hunyadvára is — a fejdelemre szállt, és Apafi Hunyadot, némi tartozások fejében Tökölyi Imrének adta — s igy a vár egyik kalandos és szerencsétlen család kezéből a másikba jutott. Nemsokára Apafi ily tartalmu levelet vett: „Atyámfia! Zólyomi a fényes portánál panaszkodott, hogy Hunyadvára Tökölyi, Gyalu Bánfi kezében van. Uram barátom! ez nem illett. A dicsőséges szultán parancsa, hogy Zólyominak minden vagyona visszaadattassék. Ezt tehát megértsd. 1667. junius 15-kén. Kara Musztafa, Kaimakain.“ Apafi átadta a levelet Telekinek, mondván: „lássa Teleki Mihály uram mit csinál.“ Ez ügyben sok arany vándorolt Teleki, de különösen Musztafa zsebeibe, mig Zólyomi 1671-ben történt halála után, a várnak, Tökölyi birtokában való megmaradását mi sem akadályozta.

Tökölyi Imre udvarát Hunyadon tartá. Fenn van a vajda-hunyadi levéltárban egy 1681-ben irt urbarium, mely a legszorgalmasabb s legrészletesebb feljegyzését tartalmazza mind a várnak, mind a hozzá tartozóknak. Ez inventariumból kitünik, hogy akkor Limbert, Ploszka, Tolva, Uzsi, Hadrab bányák, és több praedium tartozott a várhoz.

Tökölyi várszemélyzete pedig állt várnagy, gazda, rationista, ügyvéd, káplán, kulcsár stbből; — az őrséget német vitézek tették. Udvari személyzete fenntartása, a ruházat s gazdasági czikkeken kivül, 1202 frt 90 krt vett igénybe. A nyelvbuvár a szépen folyó nyelven kivül arra nézt is adatot találhat e könyvben, hogy a nőnek nevezete már 1681-ben „asszonyember" és nem „asszonyiállat" volt.

De Tökölyi sem kerülé ki az erdélyi urak sorsát — ő is nótáztatott, hunyadi, krakói, küküllővári uradalmai fejedelmi birtokká lettek. Mig hős karát a szerencse vezérelte, Apafi szövetségese volt — s mikor ez hütlen lett hozzá: a szabadsághős Bithiniában kénytelenült nyomorban tengeni … II. Apafi nejének halála után a hunyadi urodalomra a fiskus tette kezét és birja mai napig — és hagyja romba dülni.

Az idők viharai nem minden nyom nélkül vonultak el fölötte, több helyen megrongálták, mig 1817-ben I. Ferencz meglátogatván e helyet, a vár helyreigazitására 30,000 forintot utalványozott.

Alig emelkedett ki azonban kevéssé romjaiból és 1826-ban villám ütött a kápolnába, nagy károkat okozva. És romlott aztán ismét tovább, mig Lengyel István a „Kedveskedő"-ben egy siralmas énekben felszólitá a nemzetet megmentésére e becses münek. A felszólitás lelkesebb szivekre talált, mint ma, s b. Miske József buzgalma folytán a vár összetoldva-foldva helyreállt. Ekkor éneklé meg Kazinczy.

A már előbb vas-raktárnak használt várba, alkotmányos életünk ezen százados

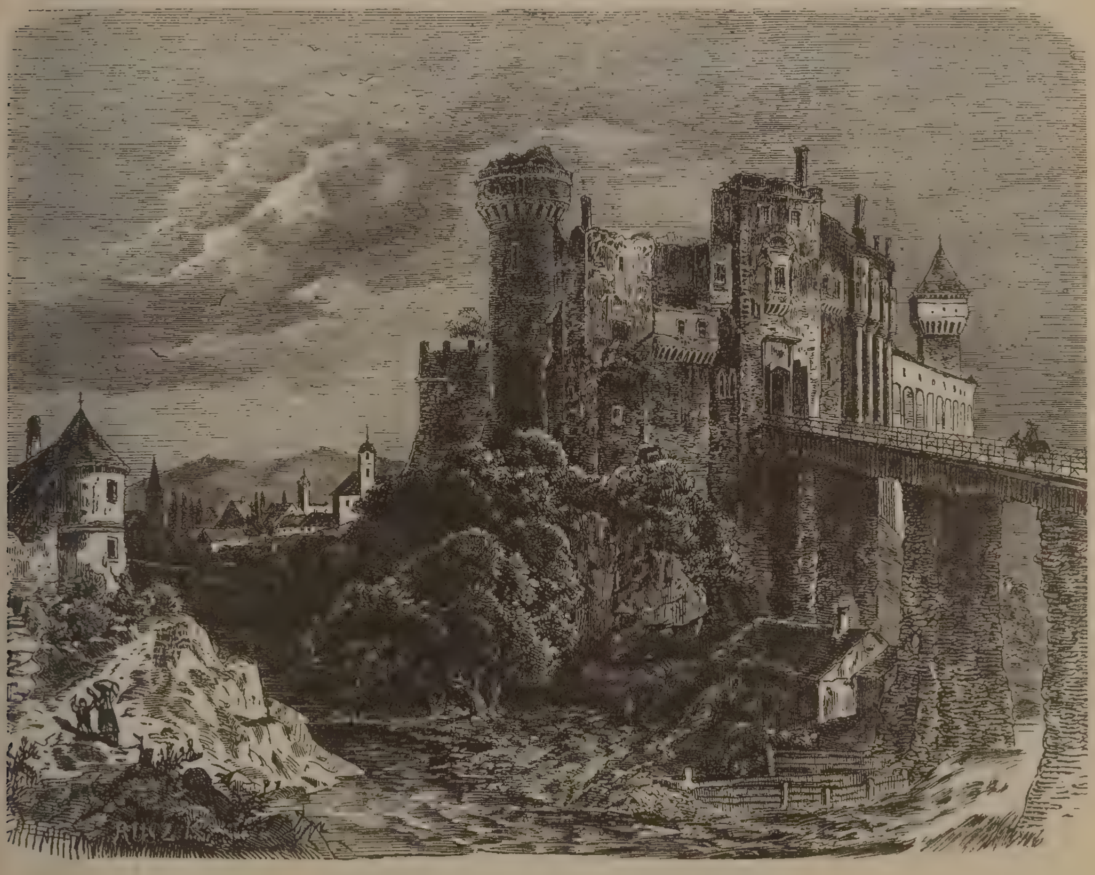

Vajda-Hunyad vára. — (Rajz. Keleti Gusztáv.)

tanujába, a nagy Hunyadi János büszke várába — az ur születésének 1852-ik évében, a Bach-uralom fényszakában a bezirkerek sétálták be.

1854. april 13-kán éjjeli 11 órakor a tarka bástyában tüz ütött ki, s rövid idő alatt rom lett a Hunyadiak várából . . .

Lássuk már, miként áll e vár ügye leégése óta.

A bécsi „Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“ 1855. okt. 30-ki ülésében — tehát leégése után másfél évvel! — a szászvárosi kerületbe kinevezett konzervátor Lorény Józseftől a hunyadi vár 1854. apr. 13-án történt leégéséről jelentés olvastatott fel, minek következtén azon határozat hozatott, hogy ez érdekes középkori mü mielőbb fedél alá hozása és lehető megőrzése az erdélyi helytartóságnak ajánltassék. Az 1857. jun. 30-án tartott gyülésen felolvastatott a N.-Szebenben székelő helytartóság válasza, melyben tudatja, hogy az erdélyi épitészeti igazgatóságot felszólitotta a végett, hogy kiküldjön egy épitészeti tisztet, ki a tervet felvegye s a szükséges költségeket felvesse. Egyszersmind tudatta a helytartóság, hogy a belügyminiszteriumnak azon ajánlatot tette, hogy a költségek az országos alapból fedeztessenek. Határoztatott tehát, hogy a helytartóság ezen ajánlata támogattassék. De már aug. 4-én leérkezett a cs. k. belügyminiszterium azon válasza, hogy nincs azon helyzetben, ez ajánlatot elfogadhatni; az államalapból, mert más czélja van, Hunyadvárra nem költhetni; lássa a központi bizottmány, mit csinál. Az idegen, de e kincs becsét felfogni biró konzervátorok még egyszer folyamodtak a belügyminiszteriumhoz, legalább — a becsesebb részek felett egy pótfedél emeltetése végett. A gazdálkodó csász. pénzügyi miniszter — b. Bruck volt — az erdélyi bányászat pénztárából végre utalványozott 400 frt 35 krt, mondd: négyszáz forint és harminczöt krajczárt; s megbizta a pénznélküli hivatalokat, hogy a várat még a tél eljövetele előtt fedjék be. És ezt is a cs. belügyminiszterium csak ugy igérte megtenni, hogy a Hunyadiak várába idővel ismét a Bezirksamt költözzék be. . . . Be is fedték — s most a rothadt deszkapótfedéllel együtt omlik össze a boltozat.

Lukács Béla.

KERESD VÁRA ERDÉLYBEN.

Már a rómaiak, a hol csak hóditottak vagy csak tanyáztak, mindenfelé táborokat, várakat s erősitett városokat épitettek, igy Erdélyben is számtalan nyomai vannak az ily természetü római épitményeknek; de valószinü, hogy ezt tette minden harczias nép, s hogy Erdélyben a rómaiak előtt ott lakó népek is tették, bizonyitják Orbán Balázs legujabb fölfedezései; ő ugyanis a székelyföldön oly régi várak nyomait fedezte föl, melyeknek kora a történelem ismeretes adatainál régibbnek látszik, s eddigelő nem is meghatározható. A harczos idők természetében feküdt, hogy az urak, vezérek oly lakokat épitsenek, hol magokat megvonhassák, s megpihenhessenek, hová élelemszereiket, családjukat s vagyonukat bátorságba és biztonságba helyezzék. Ily természetü épületek primitiv alakja a *zömtorony* (donjon) *), mely egy többnyire kerek vagy négyszögü három-négy emeletes tömör épület volt; rendesen magas, védhető helyen, gyakran vizek, sánczok és árkok közé épitve. A körülmények szerint aztán jöttek a szükséges melléképületek s ezek által a zömtorony környezete erős várrá vagy diszes kéjlakká alakult. A tartományok szélein, ellenségtől gyakran járt helyen vagy hadmütani pontokon előállottak az előbbiek, mellék-völgyekben, hol békésen gazdáskodni s mulatozni lehetett, az utóbbiak. Korunkban a harczias idők elmulván s az ostrom-szerek különben is nagyobb tökélyre emelkedvén, a régi divatu kisebb várak eltüntek s köveik vagy elporladtak, vagy anyagul szolgáltak gazdasági épületeknek s ujabb izlésü urilakoknak.

Épen fennmaradott régi várlak egész Magyarországon kevés van s ezek egyike a *keresdi vár*, melynek nyugoti oldalát az udvarról tekintve, képünk meglepő hiven adja vissza. Egész Erdélynek s tán az egész magyar birodalomnak legépebb s mint ilyen, legrégibb vára a keresdi vár. A hadi útaktól s az ország szélétől is távol esvén, tör-

---

*) A várak épitéséről régészeti tekintetben lásd a „Vasárnapi Ujság“ 1867-ki 3-dik s következő számaiban Henszlmann nagybecsü értekezését. *D. F.*

ténelmi szerepet nem igen játszott, de az épitészeti régészet tekintetében mai nap kitünő fontossága van; s Keleti Gusztáv helyes műérzékéről tett bizonyságot, midőn azt mondá: „érdemes volna csupán a keresdi várról egy régészeti albumot késziteni.“ Annyi érdekes alakzat, oly meglepően szép ajtók, párkányok, szögletek, ablakok, oszlopok, faragványok ötlenek szemeinkbe, hogy a szemlélő azt se tudja, merre nézzen. Építési kora még eddig biztosan meg nem határozható, de annyi bizonyos, hogy az Árpádok korában készült, valószinüleg azon időtájban, mikor II. Endre idejében a német lovagok Erdélyben tanyáztak. A vár a német *burgok* épitészeti elmélete szerint készült.

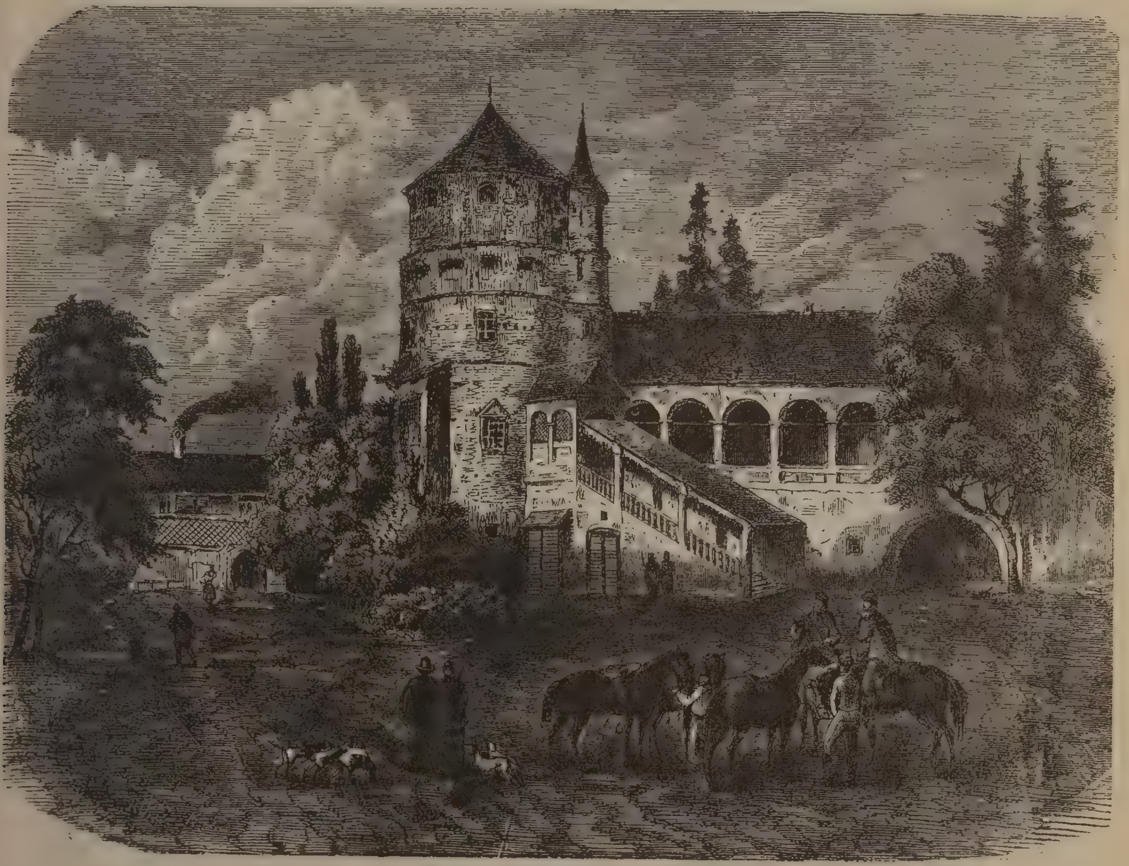

Keresdi vár. — (Rajz. Keleti Gusztáv.)

Legrégibb része a közepén most is fennálló s képünkön látható zömtorony, mely egészen szabályosan földalatti és földszinti részből s azon felül három emeletből áll. A bejárás az első emeletnél van, s a fal oly vastag, hogy az első emeletnél is több mint egy öl széles, s e falba van rejtve az egészet összekötő csigalépcsőzet. A torony román stylben van tartva s mint mindenütt, ugy itt is maga egy kis erőd volt kezdetben, — későbbi időkben, ép az első emeleti tágas szoba a komornák szobája lett, s fenn az őrszoba, kedvencz mulatója valamelyik meszszenézni szerető főurnak. Azután keletkeztek a mellék-épületek. Ezek közt legrégibb a képünkön látható kőtornáczos épület; régebben mintegy 150 év előtt ez volt az urasági lak; hajdani fényéből csak pompás kőlépcsőzete áll s nehány diszes kőfaragvány; ma már a gazdatiszt lakása s nehány őstekintetű vendég-szobából áll. Ezzel szemben a keleti oldalon van jelenleg a tulajdonos grófi család lakása, mely csak két század előtt is magtár volt, azelőtt pedig katonai őrszobák lehettek e helyen, minthogy innen lehet legmeszszebb látni és lőni. A déli oldalon is most lakszobák és cselédházak vannak, sőt a keleti oldal földszinen alól látszó része is lakható; de a mint a kertben észrevehető falmaradványok mutatják, délfelé még messzebb is elnyultak a vár szárnyai, s ugyancsak ez látszik a nyugati szegleten is. Az északi szegleten valami bástyaszerü épület köti össze az északi és keleti oldalt — ma is fennálló fantastikus őrfészkeivel a meredek magaslaton: e faragványokban gazdag őrtornyocskák ma a legregényesebb szakálszáritók, s a legkellemesebb kávézó helyek. Belől e bástyában is vendégszobák vannak. Az északi oldalon van a fő bejáró kapu s ezen belől jobbra a kovácsmühely, balra egy nagy épület, most magtár, s ez alatt egy góth stylban épitett pinczeszerü nagy kápolna, melyben teljesen épen áll a faragott kőből készült szószék s más egyes diszletek.

Most a vár némileg négyszögre épültnek látszik, s ez vezeté félre nagy szorgalmu régészünket, Kővárit is; de mikor egészen fennállott, a természetes épités szabálya szerint ugy volt beépitve és erősitve a mint azt a hely fekvése követelte, s minden más alak inkább volt, mint négyszög.

A vár régi idők óta a bethleni Bethlen család birtoka s természetes, hogy miután egyik vagy másik Bethlen mindig benne lakott és saját felfogása, izlése szerint ujitott, épitett, a styl és eredetiség változást szenvedett; ekként látjuk itt az egyszerü román stylt, a nemes góth stylt s a fényüző, de gyakran izléstelen renaissance styl cziczomáit — s végre a styl elmosódik; az utolsó ujitások félremagyarázhatlanul mutatják, hogy a segesvári szász mesteremberek legközelebb laknak e klassikus helyhez. — Némelyek azt mondják, hogy 1300-ban épült; a várban azt hallottam, hogy még nehány év előtt ily feliratu kőtábla volt meg: „Rennovatum est 1303. B. M.“ Legutóbbi átalakitását Bethlen Elek eszközölte 1683-ban. A várban van Kemény János erdélyi fejedelemnek sírköve s egy nagybecsü képe életnagyságban. *Károlyi Zsuzsánnának* egy fenyőfa-ágya, ha jól emlékszem 1598. felirattal.

Minthogy a Bethlenek közt mindig voltak litteratus emberek, a 17-dik században még nyomdát is állitottak Keresdre. Több könyv jelent meg e nyomdában, s itt jelent meg különösen Bethlen Farkas historiájának első kiadása.

Volt-e megtámadva a régi időkben? meghatározni nem tudom, de az utóbbi kétházom század alatt nem volt ostrom alatt. Minden párt működésétől félreesett, s némelyek azt mondják, neve is onnan van, hogy *keresni* kell. A közügyektől távol, családi örömeknek, vagy tudományoknak élő nemzedékek birták; — legalább arra mutat az, hogy oly sok viszály és vihar után, mely Erdély felett elvonult, Keresd, e klassikus szép lovagvár, még most is lakható.

Felejthetetlen szép napokat töltöttem e várban. Magára a vár fekvésére nézve és azon benyomást illetőleg, melyet első látásra reám tett, akkor igy irtam:

Midőn Dálnosnál betér az út, a nagy Küküllő szép völgye nehány percz alatt eltünik szem elől s az utas erdős hegyek közé ér, hol a civilisátió nyomai csaknem egészen eltünnek, s az emberi kéznek csak kezdetleges nyomai láthatók egy-egy felszántott vagy bevetett kopár oldalon. Az út mélységek fölött, patakmosások fenekén vagy meredek oldalokon visz, csak küzködve lehet hatolni, végre a nap nyugatra száll, az erdők mind sürübbek és tekintetök mind komorabb, — azonban harangzugás hallik — az est már közel, de még elég tisztán látható, hogy az erdők közé zárt völgyben magas halmon előttünk áll az ősi vár. Mily szép e hü emléke a régen elenyészett századoknak! Sötét, komor, büszke és ábrándos, mint történetünk lapjai. Egy hatalmas család ezredéves fénylaka! Midőn a várba lépünk, a sziv ismeretlen áhitattól feszül, örülünk és busulunk egyszerre, szemeink könyekkel telnek, mintha minden eltünt század örömei és fájdalmai keblünkön akarnának átvonulni. Csodálatos ott minden; a földalatti templom leginkább meghatott. Kilépve e különös hajlékból és jobbra térve, olasz izlésü csinos kert közepén találtam magam. A várhegy oldalát hamisan kanyargó ösvények metszik át, a legszebb divatos virágokkal szegélyezve s fiatal gyümölcsfák és szőlővenyigékkel tarkázva.

Deák Farkas.

VILÁGOSVÁR.

Aradmegye közepén, ott hol a keletről befutó erdélyi Kárpátok az aradi rónákba vesznek, magas szirtü, kupdad végfokon fekszik Világosvár. Tulajdonkép nem is vár többé, hanem romhalmaz, történelmi események emlékköve, enyészet oszlopa.

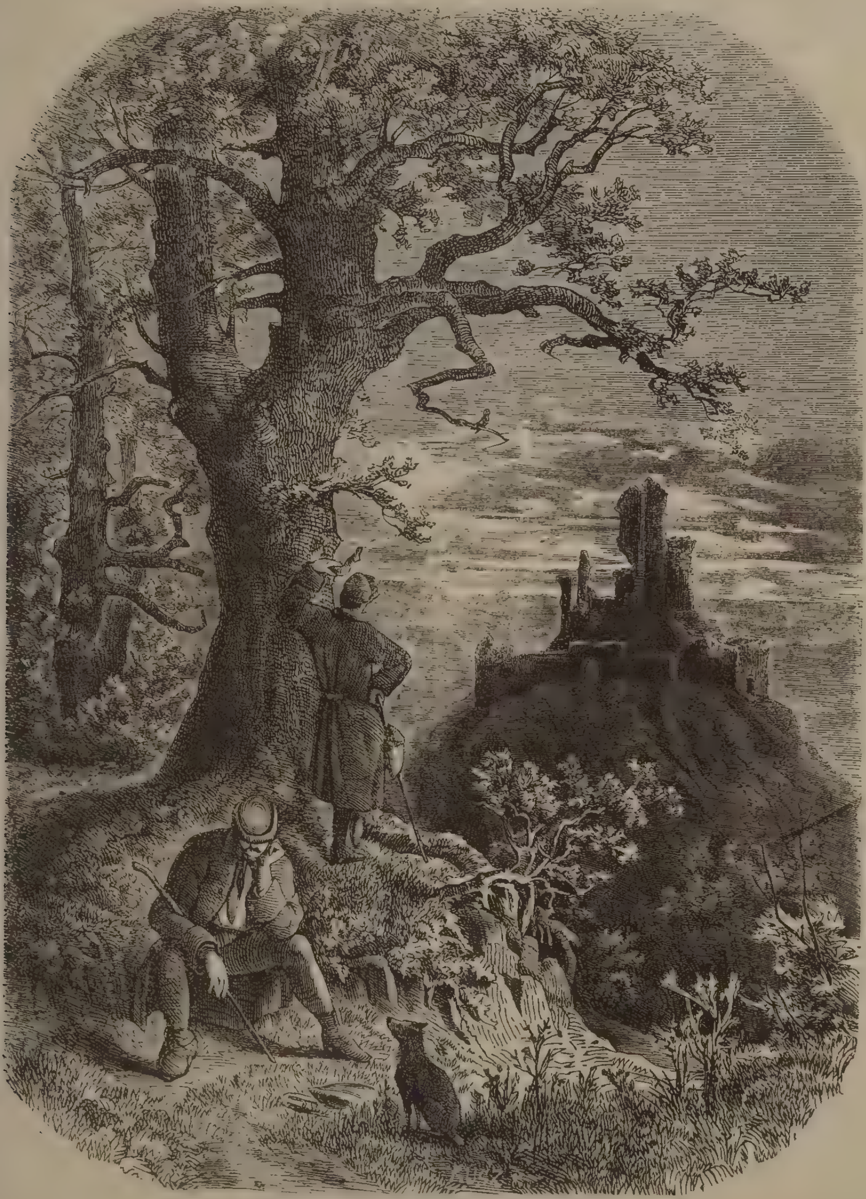

Világosvár. — (Rajz. Keleti Gusztáv.)

Hajdan erös lehetett. Meredek hegyoldalon, majdnem egy óra hosszat tartó fárasztó úton jutni fel hozzá, e meredek, és rengeteg erdő szolgáltak oltalmaul, melyeket az emberi kéz sánczokkal, bástyákkal egészitett ki.

A mohos omladékok három részére emlékeztetnek az egykori erősségnek: a toronyra, a keritésre, s némely belső épületre. Hajdan nagy fáradsággal vájt földalatti folyosó vezetett a várból a domb aljára, ezt azonban berakták, hogy az e vidéket gyakran háborgatott zsiványok hasznát ne vehessék. A vár szobáit 1784-ben rombolták le végképen, nehogy a Zaránd- és Hunyadmegyében fölzendült pórok bennök megvonulhassanak.

Világosvár a legrégibb erősségek közé tartozik Magyarországon. A római pápa egy levele már 1190-ben emlitést tesz róla. Zsigmond király 1425-ben Brankovics György fejedelemnek ajándékozá, azonban ez hütlenség miatt elvesztvén, adományképen Maróthi aradi föispán kezére került. De nemsokára ismét Brankovicsé lőn, s ez 1444-ben Hunyadi Jánosnak ajándékozta, ettől pedig sógorára Szilágyi Mihályra szállott.

E hajthatlan vén embernek csakhamar börtönévé lőn saját vára. Itt tartotta őt a fölingerült Mátyás király, Lábatlan Gergely uram tisztességes őrizete alatt. Azonban Szilágyi egy hü szakácsa történelmi adomát csinált a fogságból. Ugyanis egyszer elkiáltá magát, hogy „jön a török!“ — Lábatlan uramék kirohannak, a szakács pedig bezárja a kapukat, s a kulcsokat Szilágyinak átadja. Ha aztán Mátyás hamar ki nem békül ösz nagybátyjával, ma azt a különös jelenetet irhatnók le: mint vette be ostrommal egy várőrség saját várát. Egyébiránt ha a történetirás hallgat is róla, mi bizvást hozzá gondolhatjuk, hogy a várnagy maga sem nagyon bánta e dolgot; hisz már előbb királyi parancs ellenére, s az ország javáért elmulasztotta egyszer foglyát kivégezni.

Szilágyi halála s özvegyének férjhezmenetele után a Báthoryaknak adományozta Mátyás Világosvárt, s ezeké maradt az utolsó Báthorynak 1613-ban történt meggyilkoltatásaig. A mohácsi vész után most a török, majd Ferdinánd, vagy János király kezére került, s az elsőnél maradt 1693-ig, midőn Heiszter kiverte belőle.

Alatta hajdan két helység terült: Siri és Világos. Amaz gyanithatólag népes város volt, de a török világban, a világosi völgyben 1190-ben alapitott apátsággal együtt elpusztult. Később visszaszállingóztak a lakosok, s a két helységet egygyé olvasztották. A nép ajkán aztán mindkét név fennmaradt, mert a magyarok maig is Világosnak, az oláhok pedig Sirinek hivják a kettőből egygyé olvadt falut, melynek birtokosa ez idő szerint a Bohus család.

Ha az utas, nem kis fáradság után, a vár omladékához feljut: mintha tündérkert közepén látná magát. Közvetlenül a vár alatt Világos egyenes utczái terjednek, ezeken túl termékeny rónaság és tüzerejü szölöhegyek. Távolabb Arad vészhirdető sánczai s fehér falai képeznek egymással érdekes ellentétet, és Szent-Anna, Simánd, Sz.-Márton és Mácsa csillámlanak az aczélos buzát termő békési puszták előtt. — Másik oldalon hegyek emelkednek, a regényes fekvésü Ménes, Gyorok és Paulis falvakkal. A Maros csillogó szalagként huzódik ragyogó tornyu rácz faluk közt Vásárhely felé, mögötte Temesvárig halmok váltják fel egymást. — A várhegytől északra terülő rónát oláh faluk egymást érő sora özönli el, ott emelkedik a távolban Pankota, s az erdőháton József nádor örököseinek Kis-Jenőhez tartozó birtokai. — A gyönyörü panorámát a Királyhágó kékelő bérczei zárják be.

Azonban regényes váromladékok, tiszta, tehetős helység, vendégszerető uraság kastélya, magasztos bérczek és termékeny rónák, — mindezek elenyésznek lelki szemünk elől, mikor Világosra gondolunk, s közelebbi, általunk is megért gyászfordulat emléke tünik fel szemeink előtt. Szilágyi boszankodását, pórok lázongását, törökök viadalát mind elfeledjük Világosvár nevének hallatára, s a gyönyörü kilátás élvezetét megkeseritik amaz emlékek. Világos vár nemzetünk ujabb történetében szomoru emlékezetességre jutott az 1849. aug. 13-kén itt történt fegyverletétel által, mely az 1848—49-ki hadjáratnak véget vetett.

Horváth Mihály kitünő történetirónk igy rajzolja a világosi fegyverletétel jelenetét: „Froloff tábornokkal, Rüdiger táborvezérkari fönökével akként egyezett meg Görgey, hogy a következő napon (aug. 13-án) Rüdiger Kis-Jenőről, ő maga Világosról egymással szemben inditsák meg hadaikat Szölös felé, hol a fegyverletétel végbe menendő leszen.

„A magyar sereg nyolcz óra tájban hadi rendbe állittatott Világosnál. Görgey, seregét megelőzve, Uj-Pankotáig lovagolt s ott egy orosz parlamentairrel találkozott, kinek szóval is ismételnie kellett, hogy a fegyverletétel komoly szándoka s aztán táborkarával s az orosz tiszttel a Körös-malomcsatornáig lovagolt s ott várá be az orosz had megérkeztét.

„A fegyverletétel minden kétséget kizáró bizonyossága 13-kán, a tisztikar egy része balga reményeinek daczára, mondhatatlan szomoruságot boritott hadseregünkre. A törzstisztek — mond egy szemtanu — fényes egyenruhákban lovaglának fel s alá a zászlóaljak előtt, itt-ott egy vigasztaló szót intézve a kétségbeesettekhez. A magyarnak természetében lévő zajos vígság az egész seregben nyomasztó fájdalomnak adott helyet. „Hát ennyire jutottunk,“ — hallatszék mindenfelől a fájdalom sohajtásai között. A sohajokat szitkok és átkok szakaszták meg a zárt sorokból. A hova a szem esett, mindenütt mély bánattal, kétségbeeséssel találkozott. Ugy látszék, mintha egy nagy temetőben volna az ember. A huszárok sovány, kihajtott s kiéhezett lovaikra támaszkodva, utolsó néma búcsujokat látszának intézni hü társaikhoz. A nagyobb rész oly bánatba volt merülve, mintha szive szakadna meg. Sokan elhányva fegyvereiket s dolmányaikat, ha szerét tehették, lovastul megszöktek.

„Hadseregünk, hogy a nagyobb útat tevő oroszoknak idejök legyen Szölösre érkezniök, csak 10 óra tájban indult meg Világosról, s a szölösi gyepre érkezvén, ott már felállitva találta az orosz hadat. Görgey, Kis Ernő, Aulich, Nagy Sándor, Pöltenberg, Schweidel, Lenkey és Leiningen tábornokok, s fényes, ünnepi öltözetü táborkar kiséretében lovagolt az orosz táborba, a reá várakozó Rüdiger üdvözletére; s átnyujtá neki serege létszámának kimutatását. E lajstrom szerint Nagy Sándor hadteste 8641 emberre s 2562 lovat, s Leiningené 9196 embert s 2058 lovat, Pöltenbergé 6708 embert s 2392 lovat, az Aradon hozzá csatlakozott hadosztály 6000 embert, összesen mintegy 30,000 embert és 144 ágyút számlált.

„Görgey rövid párbeszéd után Rüdigerrel a hadtestparancsnokokat némi rendeletekkel visszaküldé, s a fegyverek lerakása négy óra tájban az egész seregnél megkezdődött. Csak katona érezheti voltaképen a fájdalmat, mely a katona szivét elárasztja, midőn fegyvereitől, dicsősége ezen eszközeitől, ily módon kell megválnia. Sokan a kétségbeesés dühében fegyvereiket eltörték, mások forró könyek közt csókkal illették a hideg vasat, mig mások szitkozódva kiabálták, hogy vezettessenek ellenségre, de ily gyalázattól kiméljék meg őket. Voltak elég számosan, kik önmagokat végezték ki. Tisztek s közvitézek zokogva borulának egymásra s vőnek egymástól búcsut. Más csapatoknál a közlegénység átkozódva tört ki a tisztek ellen, őket önzésről, árulásról vádolván. Legsiralmasb volt a huszárok tekintete, kiknek lovaiktól kelle megválniok. A ki máskor egy tagját vonaglás nélkül metszeté le, most gyermek módjára siránkozék, midőn lovától elszakadt. Sokan kedves lovukat inkább agyba lötték vagy leszurták, mintsem hogy más kézre kerüljenek.

„A szomoru mütétel estenden valahára véget ért. A löfegyverek zászlóaljakként gulákba voltak rakva, melyek közepén a zászló lobogott; a kardok rendetlen halmokba hányva heverének. A fegyvertelen sereg egy orosz lovas dandártól még az nap Zeréndre, onnan utóbb a táborban maradt polgári rendüekkel együtt Sarkadra kisértetett. A tisztek az orosz tisztektől barátságos, bajtársi bánásmódot tapasztaltak, velök rendesen egy asztalnál ettek. Mindez azonban csak addig tartott, mig a többi hadak is letették a fegyvert, s ekkor aztán ezek is átadattak osztrákoknak.“

ÁRVA VÁRA.

Az Árva a Vág legjelentősebb mellékfolyóihoz tartozik s Kralován falun alul egyesül vele. Zord, terméketlen havasi földön zuhog alá, melyet magas hegyek szegélyeznek. Nyugat felé a szép, gúlaalakú Sztocha mered föl; délre a meredek lejtőjü Szíp s valamivel odább a Fátra hegység sziklaormai látszanak; délkelet felé a hatalmas Chocs (kocsi) emeli föl nyeregalaku tetejét; északkeletre a Magura hosszu, zöldellö gerincze nyulik el, s végre kelet felé az észak-déli irányban elnyuló Tátra ormai tornyosulnak fel.

E folyó mellett fekszik Árvamegye legérdekesebb helye az *árvai vár*. Egy kúpalakú hegynek csúcsát és oldalát foglalja el, mely hegy az Árva-folyó egyik jobboldali mellékvölgyében, amattól nem messze, egészen elszigetelten emelkedik, nyugat, dél és észak felé csaknem függöleges lejtöjü, kelet felé pedig három fokozatban lejtösödik.

A vár tulajdonkép három külön várból áll, melyek a hegyoldal három magassági fokozatán közvetlenül egymás fölé épültek. A nyugati hegyoldalon felfutó út a külső, legalsó kapuhoz viszen, mely nem nagy eresztékbe nyilik. E kapu fölött még jó állapotban levő szobát találunk, mely most örtanyául szolgál. Valami 30 lépéssel odább a másik kapu van, mely fölött szintén még lakható helyiségek vannak, s mely hosszu, boltozott folyosóra nyilik. E folyosó homlokán felirás olvasható, melyből kitetszik, hogy a tüz által 1800-ban tetemesen megkárosult várat gr. Zichy Ferencz kijavittatá. Mintegy 10 lépéssel odább a 3-ik kapu van, melytől balra faragott kövel burkolt terjedelmes udvarba jutunk, melyből a második kapu fölötti helyiségekbe följárnak. A harmadik kapu az alsó vár belső udvarára vezet, melyet a tulajdonképi várépületek környeznek, t. i. a vártemplom, a várkáplán lakja, melyben most a börtönör lakik, s más épitmények, melyek börtönül szolgálnak. Ugyanott van az egykori fegyvertár is, mely azonban most üres, miután az ott volt régi fegyvereket 1848-ban elvitték. Egyik csínos s még jó karban levő lak ajtaja fölött fekete márványtábla van, melynek feliratából kitetszik, hogy az alsó vár s névszerint a vártemplom 1611-ben Thurzó György nádor költségén megujittaték s kitágittaték. A vártemplomban csinos oltárt találunk, ettől balra Thurzó György fehér márványból faragott, életnagyságu képszobra van, mely alatt fekete márványtáblán hosszu felirat olvasható. Az alsó vár lapos sziklasíkot foglal el; még valamennyi épitménye lakható s részben vármegyei börtönül szolgál. A családi levéltár is ott tartatik.

Feljebb a középső vár terjed el, melybe dobogón keresztül mentek be. A kaputól jobbra a hajdani örhelyek, s ezekkel átellenben az istállók maradványai láthatók. A kis terjedelmü udvar egyik szögletében félig a sziklába vájt, félig téglából rakott boltozat van, mely igen mély és dús vizü, de már omlatag kútat fed. Ettől jobbra a sziklába vájt, és már szintén beomlott üreget találunk. Ugy látszik, hogy a várnak e második részére a legtöbb gondot forditották, mert még most is nagy pompának nyomai láthatók rajta. A külső falakon még némi festések is láthatók, melyek tanusitják, hogy a vár, valamint hazánk több más vára is, egykor kivül festve volt. E középső vár nehány év előtt a tüz által nagyon megrongáltatott; a leégett fedeleket helyreállitották ugyan, de a falmüveken nem tették meg a szükséges javitásokat, s azok már döledeznek.

A középső várból falépcsökön a felső várba jutunk, mely egészen, a 432 láb magas hegynek tetején épült. Elsőben terjedelmes helyiséget találunk ott, melyben víztartó van; ebbe az esö vize csöveken vezettetett. Mindjárt mellette a szélmalom állott, mely már eltünt. Jobbra egy lépcsözet boltozott szobába visz, melyet az ajtaja fölött olvasható felirat szerint Thurzó György épittete 1561-ben. E szobából 12 lépcsön alászállva, 6 láb hosszu és magas, de csak 3 láb széles helyiségbe jutunk, melynek vasrostélyos ablaka van. E kis szoba, ugy mondják, azon hely, hol Mátyás király 1484-ben Várdai Péter kalocsai érseket bebörtönözteté,*) s hol az a megsértett király halálaig fogva volt. A vár legmagasabb épületébe csigalépcső vezet. A felső vár is leégett, de fedelei szintén helyreállittattak.

Az árvai vár eredetéről nincsenek biztos adataink. A monda szerint a templomosok épittették. Eredetileg királyi vár volt, s Róbert Károly és I. Lajos idejében, mint Lengyelország elleni véghely, erősen megerősittetett. De a királyok ismételve zálogba adták, nemcsak egyes magyar, de lengyel és sziléziai uraknak is. I. Ferdinánd valami sziléziai embernek zálogositotta el, Thurzó Ferencz kiváltotta, s I. Ferdinánd ennek irta be. Igy az árvai vár s a hozzá tartozó javak, 6 mezőváros és 75 falu, a Thurzók birtokába kerültek; György nádor királyi adományt kapott, melynek erejénél fogva a várat és urodalmat leányági ivadékaira is szállithatta. Thurzó Ferencz és György a várat megnagyobbiták s igen pompásan fölszerelék.

Az árvai urodalmat még jelenleg is Thurzó György két leányának örökösei birják. A vár tövében Árva-Várallya kis helység terül el, s az Árva folyó tiszta habjai hömpölyögnek.

---

*) A hagyomány szerint, Mátyás ezt mondá: „Arva fuisti Petre, arva eris, et in Arva morieris." (Várdai Pétert tudniillik mint árvagyermeket Vitéz János n.-váradi püspök udvarába fogadta s neveltette.)

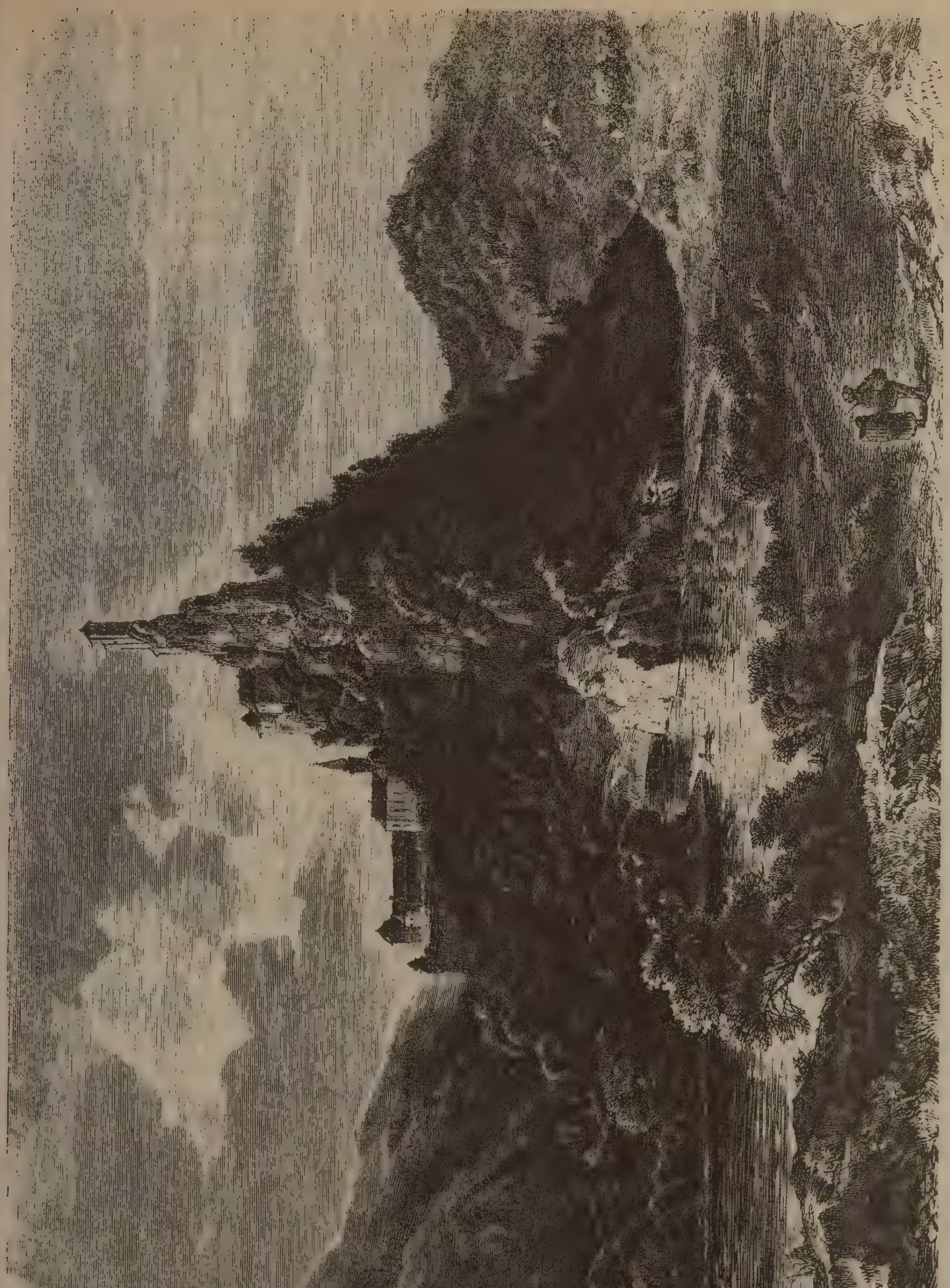

Árva vára. — (Rajz. Keleti Gusztáv.)

MAGYAR ALFÖLDI NÉPSZOKÁSOK.

II.

Lakodalmi szokások.

Az ifju, midőn elérte 22—24-dik évét s igy már a *házasulandók* sorába lépett, egy *kérő*, két *követ-* vagy *pemet*-asszony és egy *kulacsos* kiséretében elindul leánynézőbe. — Ebben az utczában is, amabban is 3—4 derék eladó leány van, csak az a kérdés, melyiket kérjék hát meg? a jó nénémasszonyok ezt szépségeért, amazt jóságáért s dolgosságáért, a harmadikat gazdagságáért „komendálják“; végre megállapodnak a legény szavára, hogy hát ennek s ennek a lányát kérik meg.

A lányos-házhoz először a két követ asszony megy el, kik ezen szavakkal: „Váratlan vendégeket várjanak kigyelmetek,“ vagy: „becsületes embereket várjanak kigyelmetek lány-nézés végett,“ jelentik ki, hogy mi járatban vannak. Pár óra mulva, ha kedvező válaszszal tértek vissza, elmennek mindnyájan; a kérő, az ifjuval és kulacsossal helyet foglalva a nagy asztalnál, a következő szavakkal kéri meg a lányt szüleitől azifju számára:

„Jól tudva vagyon kigyelmetek előtt, mi végre kerestük meg a kigyelmetek becsületes hajlékát, mivel követeink által jelentést tettünk. . . . Isten szerzette a szent házasságot még kezdetben, a mikor azt mondotta: „nem jó az embernek egyedül élni, szerzek őneki segitőt, a ki ö mellette legyen.“ — Ez a becsületes ifju N. N. megvizsgálván a maga sorsát, kiván magához illő feleséget venni isten törvénye szerint; — e mellett hallottuk a kigyelmetek becsületes lányuknak jó hirét s nevét, magaviseletét — hogy ha a jó isten a két ifju szivét egymáshoz hajtaná, mi abban, emberek, elbontók nem lehetünk; ezért kérjük szépen kigyelmeteket, ne sajnálják a lányukat bebocsátani egy-két pillanatra.“

Ekkor bevezetik az eladó-lányt, ki ünnepi ruhájába öltözve, megáll nehány lépésnyire a legény előtt, a két ifju pár perczig szótlanul nézi egymást, ekkor a kérő a következőket mondja a leányhoz:

Most gondold meg, szó'gám elejét utólját,
Hogy mivel kötöd be két szemed világát;
Mert nem kölcsön kenyér, hogy visszaadhatnánk,
Se nem tiszta buza, hogy learathatnánk.

A kulacsos ezután átadja a legénynek a kulacsot, ki abból iszik, ez átnyujtja a lánynak, az is iszik, meg visszanyujtja, igy váltakozva háromszor isznak; azután a kérő megkinálja a lány szüléit és a többi jelenlevőket is.

Rövid beszélgetés után a lány az övéivel együtt kimegy, s csak a legény marad benn hozzátartozóival. Künn a lánytól szülei megkérdik, hát mit szól a legényhez? Nemsokára ismét bemennek a leány szüléi, kiktől a kérő megkérdezi: Hát mikorra halasztanak kigyelmetek? kik két vagy három napnál nem igen tüznek hosszabb határidőt; ennek lefolytával, ha a legény megszerette a lányt, ismét elmegy a két követasszony a lányosházhoz. Itt a szülék — „ha nem kell a legény a lánynak, vagy ha a kérőket csak azért bocsátották be, hogy *emeljék a lány pártáját*“, — ezen választ adják: „Csak azt gondoltuk mink, hogy ahun az Isten megmutatja . . . csak másutt kereskedjenek kigyelmetek! . . .“ s egy vagy más okot adnak elő, hogy ezért meg ezért nem teljesithetik kivánatukat; ha pedig a lánynak mi kifogása sincs a legény ellen, kijelentik, hogy: jöhetnek bátran.

A követek meghozva az örömhirt, ismét elmennek mindannyian, s a kérő ujra az alábbi vers szerint kéri meg a lányt szüléitől:

Becsületre méltó jeles gyülekezet,
Férfi- s asszonyrendből álló felekezet,
Kiket a szeretet összekötelezett:
Halljon szót, valaki ez helyre érkezett!

Ádámot az isten mikor teremtette,
A szent házasságot akkor megszerzette;
Egy oldala csontját Ádámnak kivette,
Melyből Éva asszonyt mellé készitette.

E bölcs rendelése az egek urának
Tetszett Ádám atyánk sok maradékának,
Mind pátriárkáknak, évangyélistáknak,
Páratlan életet kevesen tartának.

Ez ifju legény is magába feltette,
Isten rendelésit hogy szentül követte;
De kit, honnan vegyen, a nagy istent kérte,
Melyért szent angyala ide vezérlette.

Hogy a kigyelmetek leányát megnézze,
És azt jó emberek által megkéresse,
Melyért ő felségét örökké dicsérje.

Most azért instáljuk, a mi kérésünkre
Elébünk állatni ne légyen terhükre,
Hogy egymást megnézze ezen két ifjuság,
Igy lesz osztán köztünk a tisztes házasság.

Estére kelve az ifju a kérővel, a lány egy nővel elmennek a paphoz *kézadásra;* midőn onnan alkonyodáskor a lányos-házhoz visszatérnek, már az asztalon párolog a jó étel. Vacsora után a legény és lány egymással jegyet váltanak, a legény ád a leánynak arany ezüst pénzt és gyürüt, a lány viszont gyürüt és ruhanemüeket, különösen selyemkendőket. Igy lakják el a *kézfogót.* *)

A kétszeri kihirdetés után van a *csókolódzó,* mikor is a lányos-háznál ujra nagy vendégséget csapnak, melyre az ifju már csak a kérővel megy el, magával visz egy kendő almát s diót. Vacsora után a jegyesek külön szobába vonulnak, hol egymással beszélgetve, vagy a mi gyakrabban megesik, majdnem szótlanul töltik el az időt. Ekkor csókolja meg aráját először (?) az ifju.

A harmadszori kihirdetés után harmadnegyed nap mulva történik a lakodalom.

A lakodalom előtti héten a *vőfély,* mielőtt a kijelölt vendégek *hivogatására* elindulna, elmegy az ifju jegyeséhez, s miután az virágot, pántlikát és kendőt varrt dolmányára, bokrétát kötöz pálczájára, ilyképen köszöni meg a nyert ajándékot:

Én követje vagyok e ház gazdájának,
Kelmetek házánál felnőtt virágszálnak;
Látom mely szivesen nyitja fel ládáját,
Hogy igy ne felejtse pálczám gyászosságát.

Köszönettel veszem ez ajándékokat,
Melylyel felruháztad az én dolmányomat,
Kivánok érette ezer annyi jókat,
Holtod után pedig örök nyugodalmat.

Ezután elindul hivogatni, a kijelölt vendégeket házankint következőleg hivja meg a mulatságra:

„Alázatosan engedelmet kérek bátor bejövetelemért és egy kevés ideig való megállásomért! — Én általam tiszteli N. N. uram és N. N.-né asszonyom N. N. uramat és N. N.-né asszonyomat, hogy az ö szárnyuk alatt fölnevekedett magzatjuknak tisztességtételére szerdán d. e. * órára, egy tányér ételre és egy pohár borra és egy kevés ideig tartó mulatságra szivesen látják kigyelmeteket érdemes házuk népével.“

A lakodalom előtti nap délutánján elmegy a vőfély egy pár kocsival a menyasszony ágyáért. Oda érve beköszön, s hogy mi járatban van, azt a következő vers szavaival adja elő:

Jól tudják kelmetek, mi szivünk szándéka;
A mi vőlegényünk nékem igy számlálta:
Hogy vagyon itt néki egy kedves mátkája,
A kinek is vagyon szép felvetett ágya.

Most hát ágyat szépet, meg ugyanis párnát,
Két-három derékalyt, paplant avagy dunnát,
Két-három lepedőt, négy avagy öt párnát,
Ez mellé pediglen szép ágytakaróját.

De még ez nem elég, még most is szólhatok,
Még menyasszonyunknak ládája is vagyon,
Kérem hát ezuttal azt is itt ne hagyjuk —
Ha kivánják pedig, váltságát megadjuk.

De jó is volna annyi ágynemüre s más egyéb drága ruhára oly könnyen szert tenni, — felelik a házbeliek, — sok fáradságukba, veszödségbe került az nekik, mig összecsöpörgették, azért nem is adják elöbb oda, mig pénzt nem látnak. Ekkor a vőfély, hogy ez a kifogásuk se legyen, kivesz a zsebéből egy krajczárt, megmutatja s azzal visszateszi. Ugy! de amazok nem ugy értették ám azt, hanem hogy nekik az ágyért pénzt adjon; ekkor pedig egy összegyürt papirt ad át, melyben olykor pénz, leggyakrabban pedig kova vagy fületlen gomb van takargatva, ha még ezzel sem elégszenek meg, először odanyujt váltságdijul egy krajczárt, aztán nagyobbat-nagyobbat egész a *régi két garasosig,* mikor erre is rákerült a sor, kijelenti, hogy már annál nagyobb pénze nincs; — igy mégis végre valahára megkapja az ágyat.

De mig ezek odabenn a szobában történnek, azalatt künn az udvaron sem szomorkodnak ám, mert kinek lehetne többet kaczagni, mint az elmés *fonó-asszonynak?* (a fonó-asszony egy tréfás férfi, női ruhába öltözve). Ott ül a kocsi-oldalon, nála egy orsó, ölében egy rokka-szösz, durugjálja a fonalat, szinte izzad belé; dicséri magát a legénység előtt irgalmatlanul, hogy ő milyen jó fonó, mert:

Az idei s a tavalyi
Talán van egy pászma . . .

Ö (szalma) özvegy, jól jár az a fiatal ember, a ki elveszi, tejbe vajba füröszti ő azt stb. stb... A kocsikra, melyeken az ágyat akarják vinni, a fonó-asszony ügyel, hogy valamelyik gaz kópé ki ne lopja a kerékszöget, s igy csúfot ne valljanak; a kit a lopáson rajtakap, az ugyan megizelíti a rokkaszárat.

Ekkorra odabenn is eligazodtak, s hordják a kocsira az ágyat, melyet elindulás előtt a vőfély ilyképen köszön meg:

---

*) A jegybenjárók egy-egy ezüst pénzdarabot hordanak mindkét talpuk alatt, hogy valaki meg ne rontsa őket.

Kivánok minden jót e ház gazdájának,
Ki egy személyt nevelt másnak s nem magának,
Áldás és békesség atyjának, anyjának,
Mert tiszteletére jöttünk magzatjának.

Kivánom, az isten jó hitestárst adjon,
Tégedet, férjedet soha el ne hagyjon;
Légy hát csendességben addig az ideig,
Mig majd az a legény elvezet házáig . . .

Mivel kulacsunkból már is jól kiittunk,
Kérem hát, barátim, innét elinduljunk,
Mert a menyasszonyunk azt mondja: ne késsünk,
Most is azt sugdossa, hogy visszasiessünk! . . .
Vigyázzunk: valami szégyenbe ne essünk!

mikor indulni akarnak:

Légyetek áldottak istentől örökké,
Ezen örömötök ne váljon ürömmé;
Maradjatok tehát isten oltalmába,
Mig béviszen végre dicső országába!

Ekkor kirobog a két kocsi az udvarról, s hazafelé vágtat, de nem ám a legrövidebb uton, hanem egyik utczán föl, a másikon le; ha az utczai gyermekek meglátják az ágyat vivő kocsikat, utánuk kiáltják hogy:

Viszik a menyasszony ágyát,
Elejtették a ládáját!

Másnap reggel elmegy a vőfély az összegyült vendégek egy részével a leányosházhoz, hol a menyasszonyt következőleg kéri el szüléitől az esküvőre:

Nagyérdemü édes atya,
Jó anya, hiv nevelő!
Most kegyes szinetek előtt
A végre álltam elő:
Hogy jól nevelt leánytokat
Kikérjem hajléktokból,
A kit ti férjhez adtatok
Egyezett szándéktokból.

Jelen van az az időpont,
Hogy választott párjával
Összeköttessék ő az szent
Házasságnak lánczával,
Esküdjék örök hivséget
Leendő hiv férjének,
A kit is fogadjon a jó
Atya s anya vejének.

A felnevelésért pedig
És hiv dajkálkodásért
Adja meg a jó teremtő
Áldásaival a bért!

Majd következik a menyasszony bucsuzása szüléitől, testvéreitől, rokonaitól stb., melyet szintén a vőfély ád elő ezen szavakkal:

Vajda! hegedűnek álljon meg zengése,
A sarkantyúknak is szünjön meg pengése,
Mert búcsúzásomnak most lészen kezdése,
Legyünk csendességben, mig lészen végzése.

Dicsőség először a nagy magasságba
Istennek, ki lakik fénylő boldogságba,
Ki rendelt énnekem egy igazi társat,
Kivel hogy megnyerjem mennyei országát.

Reszketnek ajakim belső félelemtől,
De még jobban rebeg szived sérelmétől,
Kedves édes atyám! ha megbántottalak,
Engedj meg, ha téged háboritottalak.

Köszönöm atyai nagy szeretetedet,
Melyet nem érdemlék, gondviselésedet,
Az ur isten áldjon ezekért tégedet,
És szent országába vigye fel lelkedet!

Majd kiesik nyelvem megbágyadt helyéről,
Könyeim mint patak ugy folynak szememből,
Midőn hozzád nyujtom ezen búcsúzásom,
Kedves édes anyám! tőled elválásom.

Oh szerelmes anyám! látom miként indulsz,
Ájulástól többé tán meg sem is vídulsz,
Ismérem te gyenge anyai szivedet,
Ismérem asszonyi erőtlenségedet.

Azt fogod sajnálni, engem mint neveltél,
Emlőddel tápláltál, széltől is őriztél,
Édes drága anyám! ne epeszd magadat.
Bocsáss el engemet, kedves leányodat.

Ha megbántottalak, a Krisztus sebére
Kérlek, bocsással meg, az ő szent vérére;
Isten fizesse meg sok fáradságodat
És én mellettem tett dajkálkodásodat,
Vigyen fel tégedet ezekért a mennybe,
Vigadjál szüntelen örök dicsőségbe!

Kedves testvérjeim! tőletek búcsúzok,
Szivemből néktek is minden jót kivánok,
A nagy ur istennek áldása maradjon
Mindétig rajtatok és el ne is hagyjon,
Végre az egekbe magához fogadjon
Az örök életben néktek is részt adjon!

Kedves lánybarátim! hozzátok fordulok
Ha reátok nézek szintugy megujulok;
De seregetektől más utra indulok,
És tőletek mostan immáron megválok.

Az ur isten adjon néktek is igaz párt,
És szivből szeretett szerelmes hitvestárst,
Végre az egekbe fogadjon magához,
Légyetek érdemes szűz koszorujához!

Kedves alsó, fölső jószivü szomszédim!
Mindenféle kegyes szép jóakaróim!
Áldjon meg az isten, szivemből kivánom,
Vigyen fel a mennybe magához, azt mondom!

Ekkor az egész násznép vig zeneszóval indul a templomhoz, esküvőre. Elől megy nehány lovas legyény zászlóval s fegyverrel;

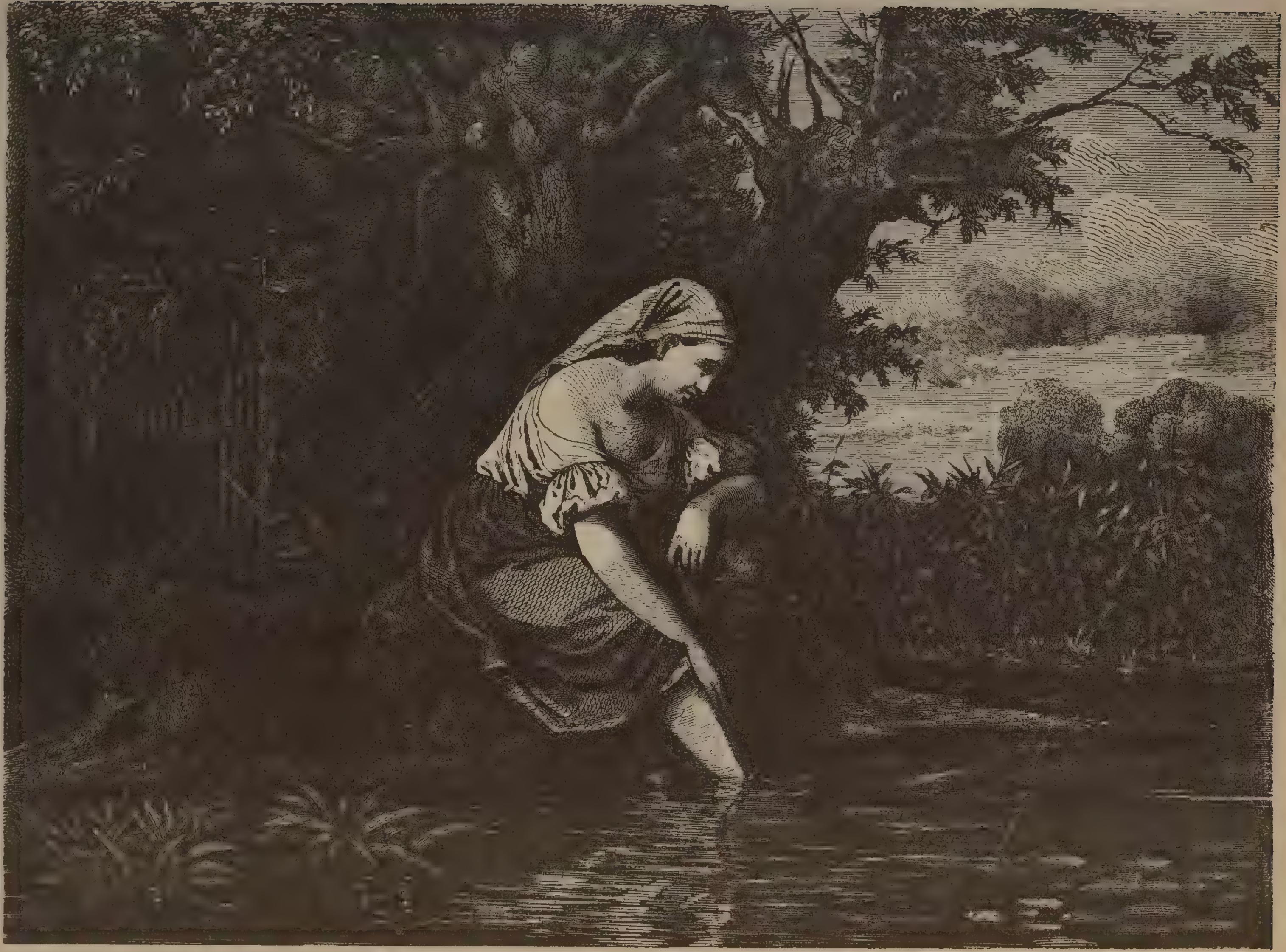

Az Ér mellett. — (Lotz festménye után rajz. Jankó.) — „Az íratosfüvet szedő leány“ cz. czikkhez. L. 126. lap.

az első kocsin ül a vőlegény, mellette a vőfély, a másodikon ül a menyasszony, két oldalánál egy-egy *nyoszolyó lány*; a harmadik kocsin ülnek a muzsikások, azután a násznép.

A fiatalságnak, köztük a vőlegénynek is, *bő'ti rú sa* van a kalapján, a nők közül csak a menyasszony fején van koszoru, szintén csinált virágból, olykor a két nyoszolyó-lány hajában is van egy-egy rózsa.

Az esküvő végeztével, mely a szokásos szertartások közt megy végbe, a menyasszonyt, ha abban egyeztek meg, egyenest a lakodalmas házhoz viszik, ez azonban ritkán esik igy; a szülék még egyszer látni óhajtják magzatjukat *leány-fővel*, ezért esküvő után a menyasszonyt a vőfély ismét haza kiséri, a násznép pedig a vőlegénynyel víg zeneszó, örömujjongás közt robog hazafelé, útközben egyik is, másik is el-elkiáltja a következő versikék egyikét vagy másikát:

Arany bárány, arany kos,
Szép menyasszonyt viszünk mos'!

Ez az utcza véggel erre,
Szép menyasszonyt viszünk erre!

A ki miránk bámészkodik,
A lagziba kivánkozik!

A kinek mos' kedve nincs,
Annak egy csep esze sincs!

Ez az élet ugy sem sok,
Használják az okosok!

A ki minket kicsúfol,
Pokolba hason csúszszon.

Hajla:
Megbornyadzott a kajla!

Hazaérve a násznép, egy része a táncznak ered, más része pedig a vőlegénynyel együtt elmegy a menyasszonyért, kit a vőfély elkér szüléitől; hozzácsatlakozik még kisérőül két férfi és két nő, az ugynevezett *kállátosok**), kiket vele együtt víg örömmel repitnek a lakodalmas házhoz. — Itt az uj vendéget (a menyasszonyt) a vőfély mutatja be férje szüléinek a következő vers szavaival:

Jó napot kivánok e házigazdának,
Ezen kedves vendég befogadójának;
De messziről jöttünk és el is fáradtunk,
Azért egy kevéssé pihenést instálunk.

Nagyérdemű édes atya,
Jó anya, hív nevelő!
Most kegyes szinetek előtt
A végre álltam elő,
Hogy jól nevelt leánytokkal
Köszönjek hajléktokhoz,
Ki a hit felvételéről
Megtért hív rokonihoz.

Im eltelt az az időpont,
Hogy választott párjával
Összeköttetett ő a szent
Házasságnak lánczával;
Örökké tartó hűséget
Esküdött jó férjének, —
A kit az atya és anya
Fogadjon el menyének!

Ezután a menyasszony ipát, napát, férjének testvéreit sorra csókolja s ugy vezetik be a mulató-házba, hol már sír a hegedü, a jókedvü fiatalság sarkantyu-pengés közt járja a csárdást.

A teremben fenn a nagy asztalnál ül a *násznagy* a sarokban, ki feje a vendégeknek, körülötte öregebbek foglalnak helyet és pipa-szó s vidám beszélgetés közt morzsolják a bort. — A másik sarokban két éltes nő közt ül a szomoru menyasszony, ezek vigasztalják s egyszersmind vigyáznak rá, hogy sokat ne tánczoljon (hajdan négy-öt nótát tánczolt a menyasszony az egész lakodalmi idő alatt). Lenn az ajtó háta mögött van a *bánát*, itt a legélczesebb emberek egyikét választják meg *násznagyúl*, ki leginkább a jó rendre vigyáz fel; a bánátban egy üres hordót használnak asztalul s arra teszik a nagy csikóbőrös kulacsot, a falakra hagymát, csüves paprikát, tyúkot, kalácsot, gyökeret akasztanak, mentül jobban felczifrázhatják, annál büszkébbek rá, hogy *gazdag a bánát*.

A főnásznagy mellé választanak még egy *vicze-násznagyot* is, ki amaz mellett foglal helyet, ezeken kivül szükség van még *szószóllóra* és *helytartóra* is, továbbá két *tánczmesterre*, kik arra ügyelnek, hogy valaki, legkivált a nőszemélyek közül, táncz nélkül ne maradjon; a legtréfásabb s legfurfangosabb embert pedig megteszik *izgáncs*-nak, ennek már minden szabad.

---

*) Alább a *kállátó* (kár-látó) máskép is van emlitve. Mindenesetre a lányos háztól való küldöttséget jelent az, s értelme akkor volt, midőn a kétnapos menyegző második napján (tehát az első éj után) érkezett a vőlegény házához.

Midőn eljön a délebéd ideje, a legénység asztalt rak s a mellé telepedik le a vendégsereg; a vőfély hozza az elsö tál ételt, a többit utána a fiatalság, mindegyik ételre mond valami verset, olykor olyat, hogy az egész ház hahotára fakad. — Mielött az evéshez fognának, a bánáti násznagy, de leginkább az izgáncs a völegénynek és menyasszonynak, kik egy tányérból szoktak enni, páros kés helyett fakést és nádvillát visz azon megjegyzéssel, hogy: különbbel nem szolgálhat, mivel a vendégek a többi kést és villát már elkapkodták, ha ez, a mit ád, nem tetszik, dolgozzanak és vegyenek, ha lesz pénzük, olyat, a milyet akarnak. Ebéd közben elsőbb az uj házaspárra mondanak köszöntést, kivánva nekik sok boldog esztendőt, égi s földi boldogságot; felköszöntik még egyenkint a házi gazdát s gazdasszonyt, násznagyokat, helytartót, tánczmestereket, stb. ezek közül is hadd álljon itt egy pár:

Az uj házaspárhoz.

Mivel hogy két szivet már egygyé tettetek,
Számos esztendőket, kivánom, érjetek,
Lobogjon egymáshoz tiszta szeretettek,
Gyönyörködjön mindig a Krisztus bennetek.

Mint nyiló tavaszkor a fák virágokkal,
Úgy ékeskedjetek kedves magzatokkal;
Vegyen környül az úr annyi áldásokkal,
Hogy megterheltetve legyetek azokkal.

Végre ha elhagyja lelketek sátorát,
Testetek hizlalni fogja a föld porát:
Vigan szemléljétek virtusotok sorát,
Együtt bővitsétek a szentek táborát!

Házi gazdához.

Mi házi gazdánknak, mi jó emberünknek
Az egészségiért igyunk hát vendégek!
Ne legyen romlása az egészséginek,
Minden jót kivánok egész háznépinek!

Násznagyhoz.

Nincsen olyan helység, város vagy tartomány,
A hol nem szükséges az elöljáróság,
Példa itt előttünk azon kis társaság,
Kiket összeszerzett szeretet s barátság.

Azért instálom hát most engedelemmel,
Légyen figyelemmel ide minden ember,
Éljen a násznagyunk e vendégség feje,
Légyen foganatos itt minden beszéde,
Vigyázzon gazdánknak bégyült vendégire,
E pohár bor váljon fris egészségire!

Vicze-násznagyhoz.

Vicze-násznagy urat az isten éltesse
Mostan hivatalát, hogy véghez vihesse,
Kivánom, az isten szerencséssé tegye, —
Nálam egy pohár bor, ezt szivesen vegye.

Szószólóhoz.

Szószóló uram is, hogy igazat szóljon,
Legelébb előre mindent megfontoljon,
Az igazság mellől soha el ne álljon,
Egy pohár bor fris egészségére váljon!

A fiatalság alig várja, hogy vége legyen az ebédnek, kivált a legények talpa viszket, még az utolsó falatot jóformán le sem nyelték s már takaritják ki az asztalt, hogy ismét tánczhoz kezdhessenek.

Estve, gyertyagyujtáskor, kivezetik a menyasszonyt a kamrába, ott koszorúját levéve, fejét bekötik, másik ruhát vesz magára s ugy vezetik be a tánczterembe a nagy asztalhoz; itt a menyasszonyt, ki az asztalnál ülőknek „jó estét“ kiván, a vőfély következő szavakkal mutatja be a násznagynak és a körülötte levőknek:

Im menyasszonyunk a koszorút letette,
Fejét féketővel felékesitette,
Engedje az isten, hogy mig e koszoru
Fején lészen, bútól ne legyen szomoru.
Ékesség rózsája viruljon orczáján,
Ne jöjjön ki panasz, sóhajtás a száján;
Férjével érhessen számos esztendőket,
Csendes békességben vigan telendőket.
Sokáig lobogjon élete fáklyája,
Öröm közt végződjék e földön pályája . . .
Kinek zsebjében van egy garas vagy kettő,
Hozza most közelebb, utánam lész első.
Ezen tánczot járni szabadságában áll,
A kinek a zsebje a pénztől jó dobár.
Nosza muzsikusok ne szunnyadozzatok,
Hanem szünet nélkül nótákat rántsatok.

Ennek végeztével a menyasszony megcsókolja a násznagyot. Megharsan a zene, a vőfély, ki egy rostát helyzett a nagy asztal közepére, megöleli a menyasszonyt, s elkezdi vele járni a *menyasszony tánczát,* de alig fordul kettőt-hármat, már csördül a rostába vetett pénz, ettől is elveszik, vagy ha nem akarja, ismét pénzt vet a rostába, de amaz sem rest ám, valahányszor ez dob, ő is ugyanannyiszor hajit, végre a ki tovább gyözi, az tánczol a menyasszonynyal, mig töle egy harmadik, ettől pedig egy negyedik s ötödik el nem veszi.

A menyasszony-táncz végeztével az asztalnál ülö öregek összeszámitják a bekapott pénzt, egy kis részt belőle a vőfélynek adnak, egy másikat pedig a muzsikásoknak húrra, elöszólitván a barna fiúk közül egyet, ez húz egy nótát ott az asztal előtt násznagy uraiméknak, ennek végeztével megköszöni szépen a jó karatot s helyére távozik; a többi megmaradt pénzt pedig — de nini! imhol jön a bánáti násznagy az izgáncscsal egyben, kezében egy bögre, a bögrében pedig most ez egyszer nem víz, vagy bor: de pénz van, még pedig ugyancsak busásan sok; ő ugyanis a mennyasszony-tánczakor az izgáncscsal együtt az ajtóra állott s egy lelket sem eresztett se ki se be, csak azt, ki a bögréjébe egy darab pénzt vetett, most azt hozta elő, s örül, hogy a bánát nem maradt adós; ekkor a násznagy fáradságuk jutalmául mindkettőnek tölt egy-egy pohár bort; — az ujonnan hozott pénzt a többihez olvassák s ugy adják át a menyasszonynak.

Ekkor ismét elkiáltja egyik vagy másik:

Húzd rá czigány! disznót adok,
Nem túrja föl az udvarod.

a more nem rest, rárántja, a fiatalság bokázik . . . de alig tánczolnak négy-öt nótát, itt a vacsora ideje; ujra hozzá fognak az evéshez, a vőfély most is kitesz magáért, hisz délebédkor azt mondta, hogy:

Mikor bor áztatja meg száradt torkomat:
Nem minden szeméten találni páromat.

már ekkorra pedig jócskán behörpentett a venyige levéből. Vacsora végeztével a menyasszonyt kisérő kállátósok még tánczolnak egy nótát, avval kászolódnak haza felé, az egész vendégsereg muzsikaszóval kiséri ki őket, s ugy bocsátják el.

A kállátósok elmenetele után a vendégek közül az öregebbek szintén nyugalomra térnek; a fiatalság pedig kétszeres kedvvel fog a tánczhoz, ugy megforgatja azokat a fiatal menyecskéket, eladó lányokat, hogy még! járják a csárdást egyre kivilágos kivirradtig . . .

Hajnal felé, midőn a legénység be kezd telni a tánczczal, hozzáfognak mindenféle dévajsághoz; ekkor kerül rá a sor a *temetkezésre,* nevezetesen az izgáncs leterít egy legényt a ház közepén fehér lepedővel, ez a halott, ekkor elöveszi a tavalyi kalendáriomot s abból elbucsuztatja a körül állóktól, majd felolvassa a halott *testámentomát,* előadja mije volt? kinek mit hagyott? stb. stb. van nevetés, meg nevetés, de még mennyi!

Ma már a lakodalom csak egy napra és az ezt követő éjre szoritkozik; hajdan három-négy-napig, söt egy hétig is tartott, minden délután ujra kezdték a mulatságot; az utolsó napon, ekkor már muzsikás nem volt, kását főztek ebédre, s egy némely torkosabb vendéget a szakácsasszonyok a kásás kanállal tuszkoltak haza, ez volt a *kitoló kása.*

A lakodalom utáni vasárnapon a menyasszony szüléinél tartanak egy, a lakodalomhoz mindenben hasonló mulatságot, ezt nevezik ezen a vidéken *kárlátónak* vagy *kállátónak.*

Török Károly.

TISZAI EST.

(*Arany* János „Bolond Istók"-jából.)

A nap hanyatló-félben vala már,
Az égen semmi felhő, semmi rojt,
Csupán ott hamvasabb a láthatár,
Hol a menny széle a földhöz hajolt;
Néhol sötétes lombokat csinál —
Mely a redőtlen éggel összefolyt,
Egy lomha füst, gyér kunyhók vándora,
Vagy messzi útak fellengő pora.

Különben a lég csendes, néptelen;
Kék távolában itt-ott függ vala
Egy barna szárnyas a híg étheren,
Mint pár szemöldök írott vonala.
A puszta sík volt, mint a kék elem,
Melynek ködében széle elhala;
Alig jegyezte néhol egy csekély domb,
Mely mult csatákról sejtelmes regét mond.

Mint némi földbe szúrt vékony czövek
Tünt fel nehány torony a láthatáron,
De oly kicsiny, hogy a pásztor gyerek
Meglátja, végignézve szalmaszáron.
Majd egy sovár kút, melyből a meleg
Minden vizét kiszürcsölgetve nyáron,
Hosszu nyakát szomjan emelte égbe
Fél lábon álló, ostoratlan géme.

Nyugotra lenge-sásas zöld lapály
Terült el a lassan mélyedő Tiszáig,
Hol szőke csorda látszott, az apály
Vizében állva térdig, vagy bokáig.
Innent ezüst-szin, túl-részen homály
Borítá a viz tükrét fele-tájig, —
Túlparton egy halász ül, andalog:
Fejérlik a hal, melyet néha fog.

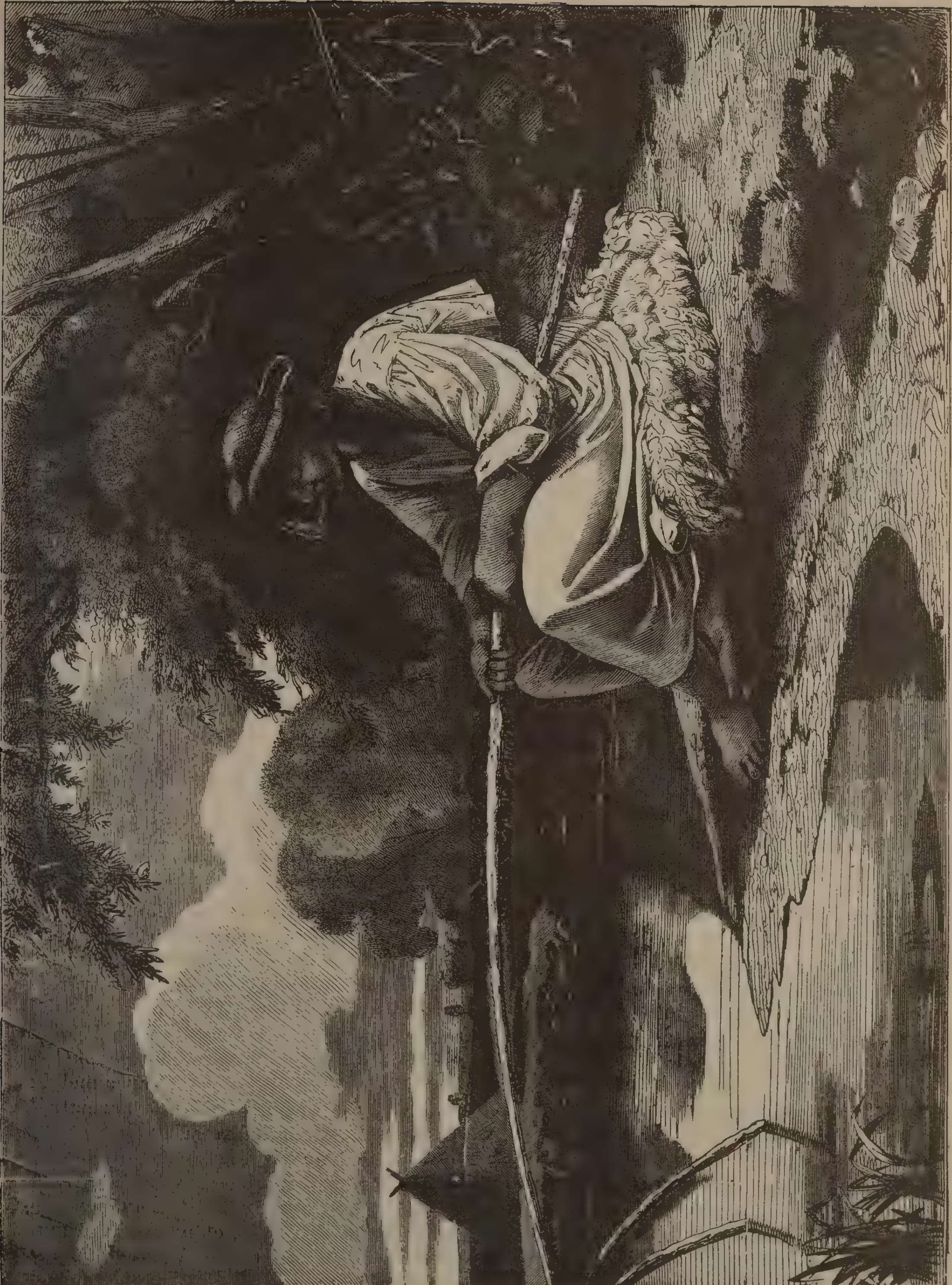

Vén halász. (Lotz festménye után.) — A „Tiszai est" cz. költeményhez.

Folyam mentében itt-amott egyes
Vén fűz sötétlő körrajza veté
A sik lapályra hosszu és hegyes
Árnyát, minő torony-épűleté.
Így a világost az árnyék vegyes
Rónája váltogatva követé;
Kék, hol nem éri nap, hol éri, sárgul
A gyep, s homályos fényt kap a sugártul.

Majd a nap is leáldozék. Haránt
Fektette a fodor habú Tiszára,
Mint búcsu-jobbot, rezgő súgarát,
És mintha még egy kis ideig várna.
Szélesen, hosszan, arany híd gyanánt
Ingadozék ott lángszinü sugára:
Aztán vakitó ragyogással ége
A falu szélső ablakán, és — vége!

AZ IRATOSFÜVET SZEDŐ LEÁNY.

Az édesanyja kiküldte őt gyógyfüveket szedni az erek közé.

Az öreg asszony hires *javasasszony* a vidéken. Harmadik-negyedik faluba elhivják, ha nagy beteg valaki, s ha ráteszi kezét a betegre, szemlátomást megkönnyebbül töle. Fejfájás, kéz-láb-kimarjulás, megcsömörlés, deréksajgás ellen elég ha egyszer-kétszer jól megkeni a szenvedőt: azok a kiaszott sovány kezek, hegyes csontos ujjaikkal ugy megnyomkodják a fájós tagot, hogy elfeledik a fájdalmat, s a beteg pár nap alatt kiépül — ha magába a gyógyitásba bele nem betegszik. Gonoszabb bajok a köszvény, a csúz, a harmad-negyednapos hideglelés, az oldalnyilalás, vagy épen a hagymáz: ezek csak keserü orvosságtól, izzasztó fördőtöl ijednek meg s hagyják el a beteget.

„Adott az Uristen orvosságot fübe, fába,“ mondják az irás után áhitattal a nénémasszonyok, — nem ugy értelmezve e szent helyet, mint a szegény legény, ki szintén ezzel vigasztalja pajtását, ha valamije fáj, ugy magyarázva, hogy „fü a kötél, fa az akasztófa“ — ismeri is minden vén asszony az ezerjófüvet, a csabairt, a vasfüvet, a szentlászló-füvét, vadfodormentát, kakukfüvet; de ezekkel bánni, akkor szedni le, mikor legalkalmasabb, jól megszáritani, jó helyre tenni, aztán fördöt vagy orvosságot késziteni belölök, a mint már a betegség megkivánja, ehhez egész tudomány kell, ezt csak az öreg javasasszony tudja. Az a sok drága jó orvosság még a sír széléröl is visszahuzná a beteget, mondogatják teljes hittel, és a ki hiszen, boldog: ime még a tudományban is évtizedeken át vitatta s vitatja egy nagy párt, hogy Hahnemann s követöinek hatása csak a megnyert bizalomban rejlik; s ha a puszta bizalom a finomabb osztályoknál hasonszenvi golyócskákban ily hatályosan müködik, miért ne müködnék a vályogos cigánynál az oldalnyilalás ellen megivott puskaporos pálinka alakjában? Hiszen a bizalom épen ugy elférhet e fekete golyócskákban, mint ama fehérekben.

Az öreg javasasszonynak pedig gyógytára összeszerzésében s gyógyszerei késztésében nincs más segédje, mint egyetlen leánya. Maga az öreg is anyjától tanulta e tudományt s most naponkint oktatgatja bele leányát: igy száll a tapasztalás firól fira, minden emberöltönél gyarapodva egy-egy kicsit; a természettöl lassan kilesett titkokat megörzik a családnak, s ez az örökség biztositja életmódjukat.

Hanem a szegény leány nem könnyen jut ez ismeretekhez.

Egyetemünk ifju orvosnövendékei talán nem is gyanitják, hogy pályatársnöik mily nehéz uton jutnak kuruzsolási ismereteikhez. A kis leányt már 8—10 éves korában magával viszi anyja a mocsárok közé: mutogatja, tanitgatja neki a száraz, szintelen, szagtalan füveket; a leányka ugy szeretne bokrétát kötni abból a szép sárga virágból, mely a tocsogó vizet ellepi, de nem szabad; mindig azokat az egyforma füveket kell keresgélni. Lassankint az anya megvénül, a leány megnö; az öreg mind ritkábban jár az érre, ö csak otthon pancsol, a hajadon pedig bejárja a határt s szedi a füveket télen-nyáron, éjjel-nappal egyaránt. Mert ahhoz is tudni kell, melyik füvet mikor szedjék: egyiket forró nyári délben, kiaszva, másikat kikeletkor, virágjában kell szakitani; van, a melyik csak ugy jó, ha a hajnali elsö harmatnál szedik, vagy ha a hó alól kaparják ki; a nehézség és nyavalyatörés ellen csak a karácsonyéjszakáján szedett iratosfü használ; s az ilyen idöket a leánynak, ha esik, ha fú, ha tikkasztó kánikula van is, el nem szabad mulasztania.

Aztán mennyit kell járnia, mig némelyikböl csak egy árva szálat talál is. — A czombort, katangkórót, egérfarkkórót, melyekből oly jó fördő készül a köszvény ellen, bőven találni, a hol szereti a földjét; ezeket kéveszámra, sarlóval vágják, mert sok kell belőlök. De a gyujtványfüvet, mely a hagymázról jó, a tisztesfüvet, mely a hideglelést gyógyitja meg, néha napokig el kell keresni, mig egy italravalót összeszedhet. Pedig ha üres kézzel tér haza, az öreg asszony mindig zsémbel.

A forró nyári nap még tikkasztóbbá válik ez erek között. A felforrott mocsárviz göze megül a vizek fölött s oly nehézzé, oly nyomasztóvá teszi a lélegzést, hogy csak a folytonos vizbengázolás által válik a hőség türhetővé.

De azért az ifju leány már hajnalhasadta óta bolyong a rétek közt. Távol a faluból, távol az ember-járta földektől, hova csak a vadász vagy a vadmadár-tojást szedő pákász vetődnek ki, szedi édes anyjának a mocsári virágokat. Körül, a meddig a szem belát, nincs egyéb, mint mocsár, nád, sás: itt-ott emelkedik egy-egy füzfa, tájékoztatóul, mint a puszták karavánjának a pyramis. A vadmadarak serege, mely szürkületkor és hajnalban oly süketitő zajjal tölti be a vidéket, most elült a sürü növényzet közé, s a tisztás viztükrön csak olykor-olykor fut végig, félig repülve s lábaival a vizet paskolva egy-egy szárcsa, melyet a lesködő róka megriasztott. Még a sás és nád is lekonyitják leveleiket a tikkasztó hőségben, csak a buzogány, e csodálatos mocsári növény, melynek sima bársonyos bunkója hályogot von szemedre, ha vigyázatlanul hozzá érteted, emeli fejét büszkén a levegőbe.

A füszedő leány is elfáradt. Leteszi kosarát, sarlóját, s maga is letelepszik a korhadt füzfa gyér árnyékába. Lábait a vizbe nyujtja; nem megmosni, még csak nem is áztatni, hanem mert oly jól esik a harmincz foknyira fölmelegedett sekély viz füves, bársonyos puha fenekén csiklandozni talpát. — És ábrándozik.

Miért ne ábrándoznék az öreg javasasszony leánya is azon korban, midőn a virágnak megtiltani nem lehet, hogy ne nyiljék.

A mult vasárnapi cziczára gondol; mikor kurátor uram fia ugy kitüntetté őt a többi leányok között. És ott áll előtte a vizben, a hol pedig nehány vizi tök levelén kivül semmi sincs, a barna, pörge bajuszu, fekete szemü legény, ki egész délután mindig őt fogta el a cziczán, ha csak tehette. E gondolaton elmosolyodik: hej, dehogy fogta volna őt el Marczi, bárha jó futó is, ha maga nem akarta volna. Igaz, hogy akkor ő sem volt ily könnyen öltözve mint most: piros csizma szoritotta a lábát, szépen kivasalt ruha omlott le karcsu derekáról, s ezeket kimélni kellett a futásoknál, de azért az a másik legény, a korcsmáros fia, a kit ki nem állhat, mert még most is kis boszorkánynak hivja őt, mint hivták volt régebben, azért, mert az anyja javasasszony, soha el nem tudta fogni, pedig elégszer volt macska a játékban. Bizony ő utána váltig szaladt valamennyi legény; örült, a ki derékon kaphatta; akkor szépen fel is volt öltözve, nem ilyen pongyolán, mint most; egy leánynak sem volt olyan szép hajfonadék-pántlikája, mint az övé, a mit édesanyja hozott neki a mult héten a vásárból; csak jó asszony is az az ő édesanyja, zsémbel-zsémbel eleget, ha nem visz elég orvosságnak valót haza, de aztán nem sajnálja töle, hogy takarosan felöltözzék; be szép is volt az a pántlika, Marczi is megdicsérte; az igaz, hogy ritka leánynak is van olyan dús, olyan hosszu hajfonadéka, mint neki, abban jól is állhat a szép pántlika; hát még kontyba szoritva egy szép gyöngyös fekete fökötő hogy állana rajta . . . . . .

És ujra megjelenik a vizben Marczi alakja, és ujra üzik a mult, jelen és jövő tarka képei egymást az ifju leány képzeletében.

Merengj, álmodozzál szép hajadon, most boldoggá tesznek ez ábrándok s ráérsz még fölébredni.

Nem ismered az életet, nem gondolsz a társadalmi korlátokra. Nem tudod, hogy kurátor uram, a ki tekintélyes *belső ember*, s erre büszke, soha bele nem egyezne e frigybe, soha el nem türné, hogy a javasasszony, kinek van ugyan vagyonkája is, tekintélye is, de a kit azért vén boszorkánynak hivnak a vidéken, őt valaha „nászuram"-nak szólithassa; hiszen igy elvesztené minden tekintélyét a presbiteriumban, talán még a kurátorságból is kimaradna miatta.

Te minderre nem gondolsz. Álmaid kék egén még csak egy ködfolt sem vonul át.... Ábrándozzál.....

A. L.

SZERÉMI RÁCZ MENYECSKE.

Két szerémi rácz menyecskét látunk a mellékelt képen, a mint azokat a rumai vásáron gyakran találhatni. Mit beszélnek? azt ugyan nem értjük, de képzeljük, hogy van dolga a „kákó“ és „kázsé“-nak.

Alakjokon egyéb jellemző és nemzeti nincs, mint a fej ékességei, legfölebb még az önmaguk által font, szőtt és festett kötény és veres czipő.

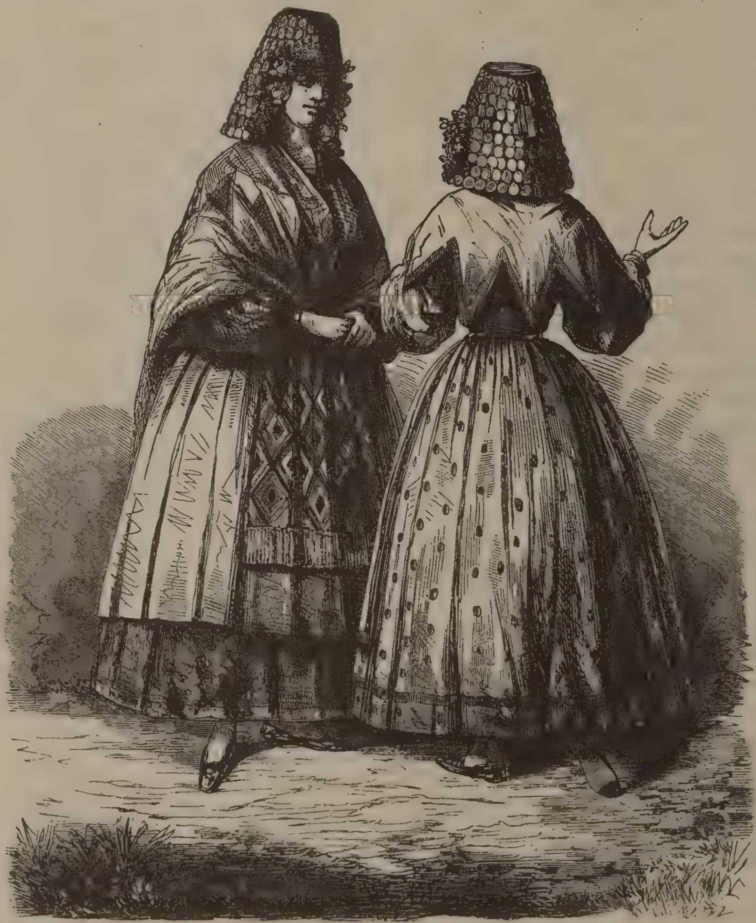

Szerémi rácz menyecske.

A szerb menyecske, házassága első évében a kiváltságosak közé tartozik. — Feje csinált virágokkal van ékitve. Arcza sziricsikkel(maró higanyból készült fehéritő) és pirositóval van kifestve, és a halántékain látható huncutkák nem egyebek, mint a kacsafark göndör tollai, mézgával odaragasztva. — Ahhoz még egy vagy több arany, zsinórra fűzve disziti nyakát.

De az olyan fejkötő, minő a képünkön látható két nő fején pompázik, most már a ritkább ékességekhez tartozik, mert drágább, mint egy párisi divatos kalap, t. i. jó ezüst huszasokból áll, melyek soronkint felfűzvék; s ha a fejét mozgatja, cseng, peng, mint a megrázott persely. Ily fejkötő egy faluban csak egy-kettő van a vagyonosabb családok birtokában, hol mint ősi jószág, egyik nemzedékről a másikra származik át. Ha véletlenül nincs a családban oly menyecske, a ki e fejkötő viselésére fel volna jogositva, azon esetben, az efféle vágyó szépeknek haszonbérbe adatik, de többnyire egy másik, jó tenyeres-talpas nő kiséri azt, a ki hordja, ha idegen helyen jár, nehogy valakinek kedve jusson, a csengő-pengő ékességet a fejéről lehuzni.

Nem tudom, divatoznak-e az ily fejkötők még most is, vagy szétszedték-e már itt is a huszasokat. Ujabb időben a szerb női viselet sem más, mint utánzása a városi női divatnak. E viselet a köznépnél régóta már fényüzéssé fajult. Falun, pusztán széltében franczia ruhát, krinolint hordanak, s a tarka élénk szinekbe, kisasszony módjára öltözött pórleány kirivó ellentétet képez a mellette menő legény nyers bőrü öltözetével.

A szerb nők különben a férfiaknál átalában szorgalmatosabbak s kedvelik a tisztaságot öltözetben és háztartásban. Egy állandó foglalkozásuk van — a fonás. Télen, nyáron, háza előtt, a mezőn, gabonás szekér tetejében a szerb nőt fonva találjuk. Maga szövi átlátszó, keskeny csíkoktól átharántolt vászonnemüjét. A belőle készitett törülközőt ajándékkép osztogatják temetések és lakadalmak alkalmával.

A FELSŐ-BÁNYAI FAZEKAS-ASSZONY.

Hazánk különféle vidékein a lakosok szokásai, életmódjuk, annyira különbözők, hogy e sajátságok ismertetése több tekintetben érdekes.

E lapok hasábjain a többiek közt, hadd ballagjon ide most a felső-bányai hires „edényes asszony“ is, a honunk keleti megyéiben a falusi közönség között annyira ismert fazekasnők, kik, magasra tornyositott döczögő ökrös szekereken, bejárják egy nyáron nemcsak Szathmárt, hanem a távolabbi alföldi megyéket is.

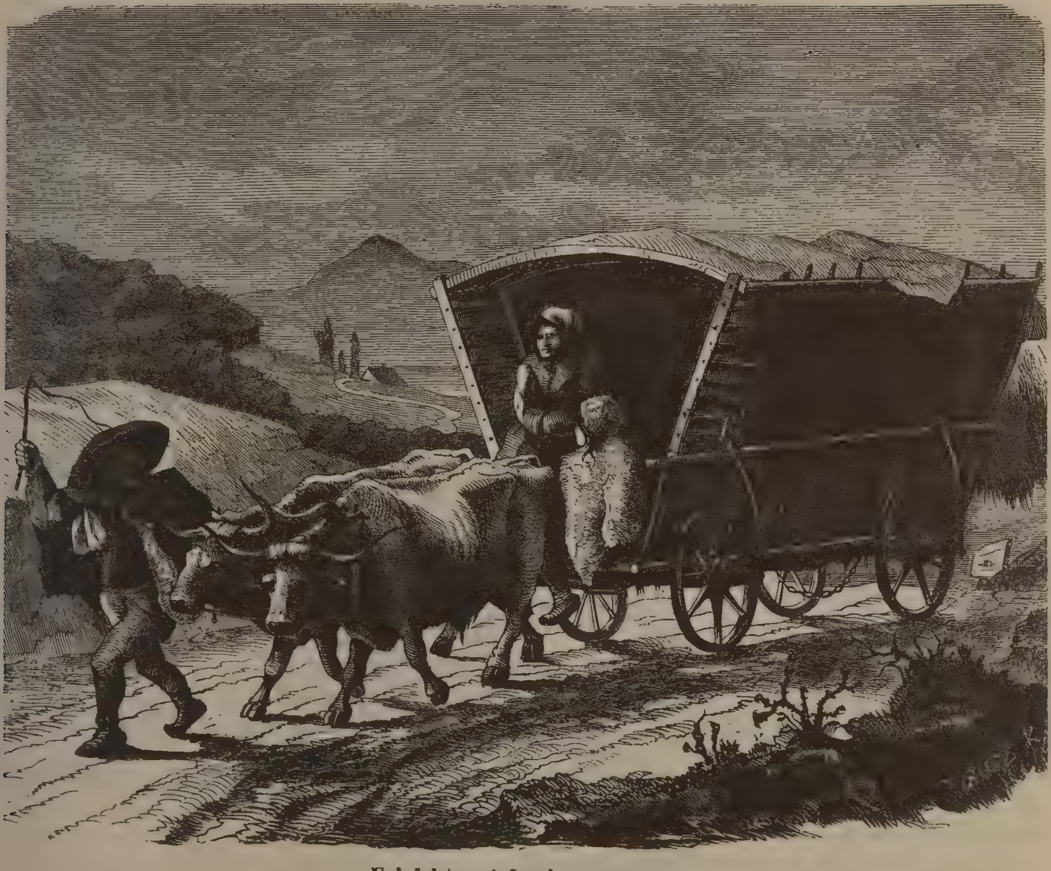

Felső-bányai fazekas-asszony.

Már kora tavaszszal elkezdik válogatni a havonként égetett edényhalmazból a fényesebb mázu, csengőbb hangzásu és átalában jobb kinézésű darabokat, s azokat koronkint félretéve, gyüjtögetik az „útra.“ A város, szerencsés fekvésénél fogva, a mesterséghez különösjó földet nyújt, mely nemcsak helyben, de a vidék fazekasai előtt is keresett tárgy; ehhez járul a bányászat által nyert „gelét“ (silberfreie Glätte) is, mely bizonyos feloldás után, a kiégetendő cserépre kenve, annak fényes szint és tartósságot ad. Az igy elkészült cserép a hires „mázos edényt“ adja, mely az itteni fazekasokat oly jó hirre emelte a vidék előtt.

Midőn az aratás megtörtént, s már reménye van a fazekasnőnek, hogy a falusi gazdák némi tisztabuzakészlettel birnak, megfogadja ismerős oláh szekeresét, s felterhelteti szekerét, mint az képünkön látható.

Elindulás előtt a szomszédoktól, ismerősöktől búcsút vesz a fazekasnő, s aztán elfoglalja a szekér elején készitett ülését, melynél valamivel alább, a szekeres oláh fia foglal helyet, lelógatva bocskoros lábát a rud mellett két oldalon. — Majd meggyujtja az öreg kurta száru pipáját, mely azért oly kurtaszáru, hogy az anélkül is drága dohány füstje kárba ne menjen s a mit szájába nem szivhat, az az orrába jusson, — végre jelt ad, s a jámbor ökrös karaván megmozdul.

Megindulnak; azonban szokás szerint csak pár mérföldet tesznek egy napon, s aztán megtelepednek az út melletti gyepes helyen, hol mig barmaik legelnek, maguk is elkezdik sütögetni szalonnájukat, mely csaknem kizáró táplálékuk az út alatt.

Igy érnek el a megye nyugati részén fekvő s a gabnaneműekben dús falvakig, hol leginkább a templomok körében szeretnek megtelepedni. Majd kirakják edényeik egy részét, mire a falu asszonyai is eljönnek, éskezdik szemelgetni, válogatni vagy kongatni a nekik tetsző vagy szükséges darabokat, melyekért rendesen annyi gabonát adnak, a mennyi a vett edénybe bele fér.

És igy néha három-négyszer annyi értékü buzát vesznek be, mint a mennyi edényt hazúlról elvittek, s ez aztán csaknem egész télen fedezi gabnaszükségleteiket. Néha megtörténik, hogy két hónapig is oda barangolnak, türve, nélkülözve és szenvedve. De daczára ennek, legtöbben örömest teszik meg ezen útat; sőt vannak olyanok, kik ha valamelyik évben nem mehetnek „útra“ egészen roszúl érzik magukat. Különben e mozgalmas járáskelés a felső-bányai fazekasok életrevalósága és iparkodásáról tanuskodik, mi különben is e vidék népét kiválólag jellemzi.

A KRISZTUS BARÁTJA.

(Rajz.)

Mai nap épen nem csodálkozom azon, hogy Takács Gábort az egész falu csak ugy hivta, hogy: „A Krisztus barátja.“ Gazdag, rendkivül gazdag paraszt ember volt. Jól ismertem, ott laktunk vele átellenben egy keskeny, rongyos, szük udvaru hajlékban, a jegyzőházban. Apám, mint igen szegény jegyző, többször keserü boszankodással kiáltott fel, rendesen Takács Gáborra czélozva — nem csodálom, Krisztus a barátja, könnyen idvezül.

— Hogyan lehet az, apám? kérdém kiváncsian.

Apám kedvetlenül, minden válasz nélkül ment ki a szobából, gondolta: minek beszéljen, egy nyolcz-kilencz éves fiu ezt ugy sem értené.

Kiültem a ház előtti tuskóra s onnan nézegettem át Takácsékhoz. Szép, hosszu, hajtott, pompásan nádazott házuk volt; az ablakok mind el voltak látva nagy barna vastáblákkal, keresztvasakkal, hogy se a tüz ne árthasson, se ne lophassanak a rosz emberek. Pedig egyik-másik ablakban többször láttam ám vastag pálinkás-üveget, hol sajtot, hol szalonna-félét. De ki nyulhatott volna oda fel, mikor a léczkerités is olyan sürü volt, hogy az egyik kezemet is alig tudtam rajta betenni. Bent a széles udvarban meg mindig résen álltak a borzasztó mérges kutyák. A folyosón egy beteges, sovány öreg asszony szokott üldögélni mindig, ki csak köhögött, de épen nem szólt senkihez is, legfölebb unokájához, egy kis hatéves leánykához, kiről azt mondták, hogy az én feleségem lesz, a nótárus-gyereké. Persze hogy nem lett, hanem ezt hosszu volna elbeszélni.

Takácsék udvarából tizenkét ökör járt ki, gyönyörü, nagy kacskaringós szarvu ökrök. Takács Gábor kikisérte őket rendesen egész az utczára, mint engemet szegény jó édes anyám, mikor mint nagy diák szépen felöltözködve látogatni mentem.

Esténként mindig ott könyökölt Takács Gábor belül a keritésen. Várta, hogy a kik arra mennek, köszönnek-e neki. A szegények köszöntek, meg a zsidók közül az öregebbek, de biz az urak közül csak a vörös mérnök; a többi mindig másfelé fordult. Apámhoz mindig oda kiáltott, hogy tessék átjőni nótárus uram, hogy igy, hogy ugy, — de apám ritkán ment át. Nem igen szerette. Én azonban átmentem, engem szerettek ott.

A konyhán nagy fazekakban, lábasokban főztek húst s egyéb jó ételeket, esténként hét-nyolcz béres, s ugyanannyi napszámos evett a folyosón.

Gábor bácsi feléjök ment olykor, hogy milyen az étel, s jól lakott belőle.

Bent a szobában sokkal szebb butorok voltak mint az én édes anyámnál, nagy ezüst gyertyatartók, szép tarka poharak, s pompás fehér tányérok.

A kis Lidika, ki Takács Gábor fiának a leánya volt, csak olyan úri ruhában járt, mint akármelyik úri leány. Szerette, ha játszom vele, ha lovazunk, s a kedvéért eszem kis edényéből.

— Te nótárus-gyerek — szólt egykor az öreg Takács Gábor — csókold meg a kis unokámat: akkor elviszlek holnap a városba, ott látsz aztán valami szépet.

— Mit? kérdém.

— Komédiát, a ki adta.

— Hát ha elvisz bácsi — megcsókolom.

— El ám, de az uj ruhádat veszed föl, mert ilyen rongyosan nem ülsz az unokám mellé.

— Fölveszem az uj ruhámat, meg a pörge kalapomat.

— Már ugy szent a béke.

— Hát megcsókoljam?

— No hadd lám te kis vakarcs, de megtörüld előbb az orczádat, hogy azt a kis selyem-bárányt meg ne sértsd.

A kis leányt megcsókoltam, de mivel elfakadt sirva, hogy megtaláltam húzni a haját, átszaladtam haza. Otthon azonban elmondtam, hogy engemet Takács Gábor bácsi holnap bevisz a városba, komédiát nézni.

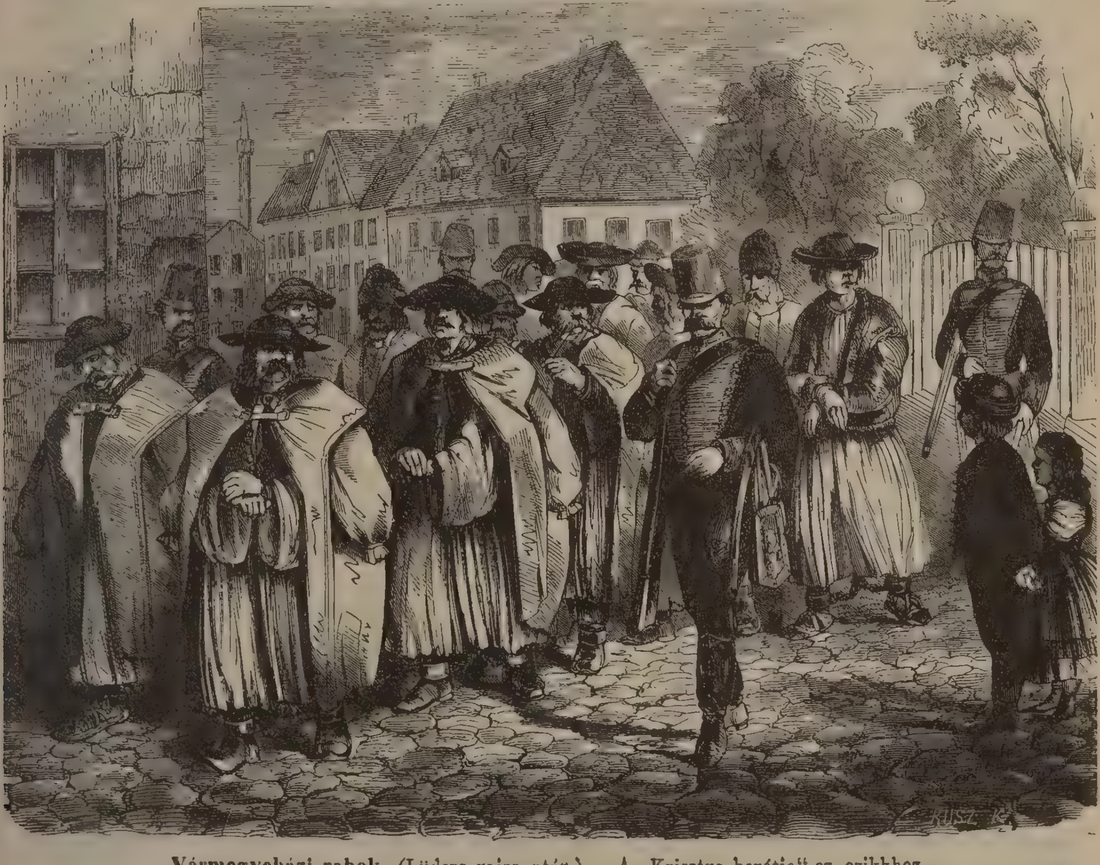

Vármegyeházi rabok. (Lüders rajza után.) — A „Krisztus barátja“ cz. czikkhez.

Anyám mindjárt kész volt az engedélylyel, de apám igy szólt:

— Nos, hát az iskola?

Persze ez ellen egyőnk se szólhatott.

Sírtam, hogy minek is van a világon mester. S még álmomban is mindig a kocsira szökdöstem.

Hogy megörültem, mikor reggel Takács Gábor csakugyan oda állitott elibénk.

Hiába akaratoskodott apám, utoljára is anyám lett a nyertes, a ki még az uj ruhámat is rám adta.

Ott ültünk a kocsi derékban a kis Lidikával, s örömömben kész lettem volna akárhányszor megcsókolni, jól lehet egészen más örömek foglalták el az eszemet.

Ugy délelőtt mintegy tiz óra tájon érhettünk be a városba. Hohó, az volt ám a város, mennyi gyümölcsöt, kalácsot, hurkát árultak mindenfelé. De nem állottunk meg sehol, mentünk fel a nagy utczán, a merre a vármegye háza van.

Egyszerre megállottunk, Takács Gábor a lelkemre parancsolt, hogy meg ne merjek mocczanni, a leányra legyen az eszem, aztán megyünk komédiába. S bement a nagy kapun. Mi a kocsissal oda künn állottunk.

— Pali bácsi, hallja-é? kérdém a kocsist, mit csinál oda bent Gábor bácsi?

— Mit?

— Mit ám?

A kocsis elöbb egyet huzott abból a csutorából, mely a hátulsó ülésbe volt szoritva, azután megmutatta a nagy szőrtarisznyát, s kivett belőle egy darab sajtot, s csak akkor fordult oda felénk.

— Szopja a böcsületes embereket, megcsalja az urakat.

— Aztán miért?

— Miért?

— Miért ám?

— Mert a vériben van, megszokta birkás korában, meg zsivány korában.

— Hát a Gábor bácsi is volt zsivány?

— De volt ám. No mit nézed ezt a sajtot te csukaszáju? fordult oda a kis leányhoz — meg ne mondd öreg apádnak, hogy ittam borából, meg ettem az ételéből, mert egyben kitekerem a nyakadat. Ne, falj egyet te is öcsém, aztán itt maradjatok.

Azután leszállt a kocsiról, a lovakat kieresztette, maga pedig oda állt egy fiatal kofa-menyecskéhez fecsegni.

— Jaj istenem! — kiáltottunk fel egy kis vártatra én is, meg a kis leány is, — kik azok, mik azok? Az asszonyok is mind felugráltak.

A rabokat jártatták.

Nagy csörömpölés, zörgés és köhögés között kisért négy-öt megyei hajdu valami tizennyolcz-husz embert.

Istenem, milyen bús, vad tekintetü rongyos szürös emberek voltak. Aztán nem mind öregek, voltak közöttük egészen fiatalok is, mint a mi tehenesünk.

Leugrottam a kocsiról, lesegitettem a kis Lidikát, s utána szaladtunk a raboknak.

Elöl egy szomoru ősz haju öreg ember döczögött, azzal össze volt lánczolva egy vastag, kurta bajuszu, zsiros haju duvaj. Megismertem mindjárt, a Fadgyas Pista volt a mi falunkból, a Tubaközről. Az egész Fadgyas nemzetség törzsökös zsiványokból áll. Apám is, ha valami lopás történik a falu körül, csak oda küldi a kisbirót. A mult tavaszon is akasztottak közülök egy nyalka legényt, a Birkás Samu, a ki a Szomorú zsidót leagyalta.

Az, a ki olyan hegyes bagóbőr-süvegben sétált, oda kiáltott hozzám:

— No mit kuncsorogsz a böcsületes emberek után, he?

— Csak nézem keteket.

— Mit nézesz rajtunk? — kiáltott oda kettő is.

— Hogy olyan szép lánczuk van.

— Csörög ugy-e mint a borsóhaj! — kiáltott nevetve egy pufók gyerek, épen az, a ki olyan volt, mint a mi tehenesünk.

— Huszár bácsi — kérdém egyik huszártól, ki nem kergetett el bennünket — minek kötik ezeket az embereket össze?

— Mert hogy összeillenek, fiam.

— Aztán hova mennek most?

— Sétálni, kényösködni — kiáltott egy lapos orru ember. Nem állsz be compániába mi?

— Nem ám.

— Pedig csak te hibázol közülünk épen, mindjárt ki lenne az apró szentek száma.

— Kié az a kis lány, te betyár? — szólt hozzám a második duvaj.

— Takács Gáboré.

— Kié?

— A Krisztus barátjáé — szólt oda nevetve egy rongyos.

— Tán te is annak a fia vagy, te lókötő?

— Nem vagyok biz én, mert én a nótárus fia vagyok.

— Előre! inditotta őket odább a huszár.

— No mondd meg hát kis cselédem, annak a duvaj Takács Gábornak, hogy Fadgyas Pista azt üzeni: akaszszák föl kendet bátyám uram még az őszön, mert a Fehérhalom alatt ugy is várják az árokban, aztán ne is kerüljön a gyürübe, csak egyenesen a hóhér markába.

— Mert hogy utóbb is oda kerül — morgott szomoruan az első öreg ember.

Takács Gábor mikor kijött s megtudta, hogy mi a rabokat néztük, megszidott bennünket nagyon, s a komédiába se vitt.

Egész úton dohogott, pedig nem is mondtam meg neki, hogy mit izentek.

De édes apámnak megmondtam.

— No meg is érheti még — szólt lassan apám.

Nem bizony, nem érte meg, azt hiszem azért mivel *Krisztus a barátja*, s az ilyennek az urak is, a vármegye urai is nagyot köszönnek.

Tolnai Lajos.

A KUBINYIAK EGYIK ÖSÉNEK EMLÉKSZOBRA.

I.

Mint a nap sugarai hideg, üres fénynyel siklanak át a jég- és hómezőkön, még érezhetőbbé téve mintegy a hideget, midőn bevilágitva azt, milliónyi jegecz ragyog fel fényökben; mig a teljes kalászszal rengő mezőkről termékenyitő áldásának fénye sugárzik vissza: úgy az ösök, a régi családok dicsőségének sugara is, legyen az bár üres és hiu csillám az érdemtelen ivadékon, annál ragyogóbban és jótékonyabban fénylik vissza a méltó unokákban.

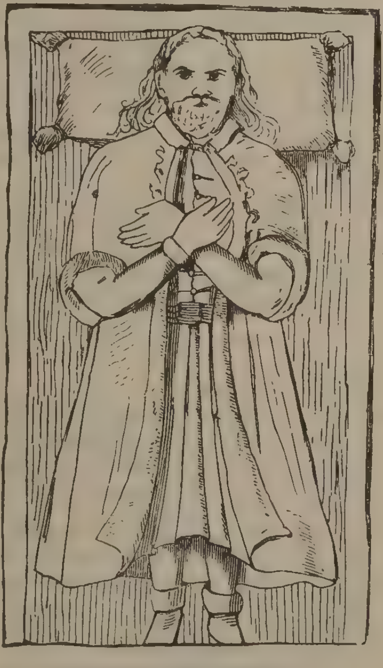

Kubínyi-emlék Galantán.

A legjobb gyümölcsfa is sok fanyar és izetlen, féregrágta és elkorcsosult gyümölcsöt teremhet ugyan; de azért nem ezek, hanem érett és kifejlett terméke szerint becsüljük nemét és faját.

Igy családainkat is. Mert valamint egyes népek és nemzetségek sajátságos és jellemző vonásaik által válnak ki, melyek mint nemzeti hagyomány szállanak ivadékról ivadékra: ugy kitünö családainkban is ily hagyományos és jellemző vonásokat találunk gyakran megörökitve, a mint századokon át fiúról fiúra leszármaznak.

Hazánk hirneves régi családjai mindnyájában otthonos vitézség és államférfiui képesség mellett, azon családot, melynek itt egy érdekes emlékét közöljük, a *Kubínyiakat* különösen a nemzeti mívelődés és tudomány elömozditásának szenvedélyes vágya jellemzi már igy századok óta. Kétségtelenül ritkább, nem mindennapi vonás régi családaink történetében.

A *Kubínyiak* ugyan, mint mai előkelő legnevezetesebb családaink legtöbbje, ha nem is dicsekedhetnek azzal, hogy öseinkkel nemzeti hadaink élén jöttek volna hazánkba: mégis megilleti öket azon nem kisebb dicsöség, hogy a magyar királyságnak s államnak nemcsak bölcsöjénél ott állták már, -- de tényleg is, a magyar kereszténységnek, a nemzeti polgárosodásnak elömozditói és mintegy keresztatyjai voltak.

A család ösei a Németországból bevándorolt azon Hunt és Páznán gróf testvérektől származtatják eredetöket, kik Gejza vezér alatt hazánkba jövet, Sz. Istvánt, mint krónikáink beszélik, a Garam-folyamban karddal felövezve vitézzé avatták, majd a magyar vezérségnek királysággá emelésében nevezetes tényezők lönek, és segélyökkel a kitört pogány forradalom legyözetvén, némelyeket ugyan fegyverrel, másokat jó szerivel a kereszténységre téritettek. *)

A Hunt és Páznán terjedt család egyik ivadékától, Hudkonttól válik ki a XIII. században Miklós, ki Felsö-Kubin birtokába jutva, a különváló családágnak a *Kubínyi* (de Kubin) nevet adta. Ennek fiai közül egyiket már a következő XIV-ik században, mint tanult, tudós férfit emlitik okirataink: a *literatus* Salamon de Kubin vagyis Kubínyi Salamon *deák* névvel és czímmel. S ezen idő óta már, a ritka és hiányos följegyzések daczára is, a tudós, literatus Kubínyiaknak majdnem szakadatlan sorát birjuk. Igy a következö ivadékból, a XV-ik században, már két tudós Kubínyit ismerünk a *literatus* vagy *deák* névvel jelelve: II. Kubínyi Lászlót, Rátóti Gyulaffy Potentiána férjét, ki számos hivatalt viselt férfi — 1492-ben kamara-gróf, 1497-ben alkincstárnok és királyi udvarnok, 1502-ben a budai királyi várnak tiszttartója is volt; — és hasonlón ennek testvérét Lénardot, a Kubínyi-család hires gedei várának (most Várgede Gömörben) parancsnokát, ki szintén literatus, deák névvel jön elö.

---

*) Chron. Kéza (ed. Podhradczky) 78: Hunt et Paznan per ducem Geicham detenti, S. Stephanum Regem in flumine Goron, Teutonico more gladio militari accinxerunt. — Chron. Bud. (ed. u. az) 48: istorum fretus auxilio — quosdam rebelles armorum terroribus, nonnullos voluntarie converterunt ad baptismum. Istorum etiam consilio et auxilio super Hungaros rex est constitutus.

Ezentul is napjainkig, nem mint számos hires családaink szomoru tüneményeiböl látjuk, ivadékról ivadékra fogyóban, de növekedöben és folytonos progressióban van a család tudós és irodalmi egyénei száma, midön mai napság is mintegy négyen az irodalom terén s ketten nemzeti tudományos intézeteink élén állanak.

Folytatva a család régibb kora tudósainak sorát, következnék már III. Kubínyi László, kinél azonban meg is állapodunk, miután itt sajátlag nem a család tudós férfiainak rajzát szándékunk adni, hanem inkább a család egyik tudós és nevezetes férfiának ismeretlen emlékére, sírkövén fennmaradt dombormüképére, melynek itt ábráját közöljük, kivánunk több tekintetböl figyelmeztetni.

II.

1859-ben késö nyáron, hazánkfia Aradi Lippert József bécsi müépitész társaságában indultunk volt az ugynevezett Mátyusfölde, a Duna csallóközi ága s a Fehérhegység közt Pozsonytól Nagyszombatig terjedö vidék, müemlékeinek vizsgálatára; miután az elöbbi években már Csallóköz s a Fehérhegység emlékeit átkutattuk. Reményen felül dús fogással tértünk immár vissza utunkból, a mint faluról falura, helységröl helységre menve, érdekesbnél érdekesebb emlékeket találtunk a legtöbb helyt, néhol kettesével is. Tárczám duzzadozott a leirásoktól s útitársam müvészi ónjának szebbnél szebb rajzaitól. Még csak egy-két hely volt hátra, melyet a visszamenet vonalán fennhagytunk, hogy majd hazatértünkben utunkba ejtve, átnézzük.

Igy jutottunk egy szép nyári estén Galantára, a pest-bécsi vasut egyik ismeretes állomására. A városka lelkésze régi szives barátunk, s a vidéknek ugy míveltsége, mint hazafisága által kitünösége, ki már két országgyülésen, 1848-ban és a jelenlegin is képviselte kerületét: Sebestyén László, kitünö szivességgel fogadott. Mire még az este Galanta számos kastélyait társaságában megtekintök, mind annyi számos nevezetes családaink fészkét, honnét a mai herczeg és gróf Eszterházyak, gróf, báró és nemes Feketék és Baloghok származtak és magukat a galanthai elönévvel nevezik.

Elértünk végre az egyházhoz is, melynek benseje átvizsgálását a késö este miatt ugy is másnapra kellett halasztanunk. Mint ujabb, a mult század egyik kiválóbb modorában emelt épület, egyébként sem kecsegtetett valami különös, érdekesebb kilátással. Azért a lelkészlakba visszatérve, a szives házi ur baráti körében az egyház régibb látogatási és jegyzökönyveit kezdök, az ily vizsgálati utazásunkban bevett szokásunk szerint, forgatni, ha netalán ezekben a hely régibb története, emlékei és temploma leirása elöjöne, vagy annak nyomaira utalna.

És valóban sejtelmünkben, mint ritkán, ugy itt sem csalatkoztunk. Az egyháznak múlt századi jegyzökönyvei a hely régi román stylü templomának s emlékeinek teljesen felismerhetö képét álliták elönkbe, a mennyire ez a müértönek az egyszerü leirásból is azonnal kivehetö volt. Ezen leirás, a többi között, még egy márvány síremléket is emlit, melyen az alatta nyugvónak alakja dombormüben ábrázoltatott; de sajátságos felirata töredékes és hibás másolatából csak annyit lehetett hamarjában kivenni, hogy az a XVI-dik századból való lehetett és valami CVBINI nevü kitünö, hivatalt viselt férfinak állittatott.

Az ily történelmi rebus elég arra, hogy a történet- és régiségbuvárnak azonnal teljes figyelmét igénybe vegye. A *Cvbini* név idegenszerü irása és hangzása mellett is, nem volt nehéz, az ilyenekbeni gyakorlottság mellett ráismernünk, hogy itt valószinüleg a Kubínyiak egyik ösének eddig ismeretlen s érdekes emléke lappanghat.

Az elsö gondolat természetesen a sajnálkozás volt, hogy ily becses emlék, egyik jeles államférfink XVI-dik századi márvány dombormü alakja a régi egyházzal oda veszett. De mint az ember általában, ugy a régiségkutató sem szivesen hagy fel a reménynyel. A sajnálkozás fájdalmas érzetét itt is nyomban a reménynek legalább halavány árnyéka követte. Háthа a régi templom lerontásakor ezen emlék az uj épületbe talán áthozatott — kecsegtettük és biztattuk magunkat azonnal; mert a tapasztalásból tudtuk, hogy a ledöntött régi egyházaknak nemcsak bútorai, edényei sat.; de olykor síremlékei is méltó kegyelettel átvitettek az uj templomokba. A reményt és sejtelmet erre a kérdezősködés követte. De a felelet ismét csak határozatlanul hangzott.

Van ugyan, mondák, a templom egyik setét zugában valami olyas emlékkőféle. De ki tudja, vajjon a keresett-e?

Végre is fékeznünk kellett tudvágyunkat a késő éj miatt másnap reggelig. De égtünk a vágytól, az emléket mielőbb szemlélhetni.

Hogy is ne! A mi a füvésznek egy ismeretlen növény meghatározása, a csillagásznak uj bolygó felfedezése, a vegyésznek eddig ismeretlen vegyelem kiválasztása, vagy a bölcsésznek eddig nem észlelt észtani törvény lehozása, az volt ránk nézve egy ismeretlen emlék feltalálása.

Lehetnek olyanok, kik mosolyognak a régésznek — mint vélik, vak szenvedélyén, vagy csak, mintegy szánalomból, ártatlan passióján!? Pedig a gúnymosoly üresen negédelt józan hazafiságukat vagy vélt emelkedett világmíveltségüket talán inkább megillethetné. De talán nem is épen mosolyt gerjesztők azon keserü igazságok, melyeket igazolásunkra elmondhatunk.

Ime, nemzeti ébredésünknek közel egy százada óta folyvást egyre halljuk a panaszt versben és prózában sohajtozni, hogy hazánk nem bir emlékekkel; hogy mindig háladatlanok voltunk nemzetünk nagy fiai iránt, hogy hőseinknek és nagy férfiainknak nem emeltettek szobrok, nem állittattak emlékek. Vagy végre ha állittattak is, minden oda már, elpusztitotta régen a török s a tatár!

Pedig e panasz féligmeddig sem jogosult, söt nagyobbára talán oktalan is. Állitottak nekik azon kor izlése és eszméje szerint megfelelő és kifejező, gyakran fényes emlékeket is. Székes-Fehérvár és Gyula-Fehérvár, Esztergom és Nagyvárad sat. székesegyházai valóságos Pantheonai és Westminsterabbey-i voltak a magyar királyok és hősök, főpapok s államférfiak emlékeinek.*) S ha ezek közül sok elenyészett is, számos, ha nem a legtöbb emlék majdnem legujabb korunkig még fennmaradt, s csak az ujabb ivadék kezdette őket vesztegetni és feledni, vagy nem volt képes legalább felismerni és megbecsülni.

Mire ugyanis már kiénekeltük versben, és szónokilag kiduzzogtuk magunkat, s a tudomány nálunk is érlelődött, végre kiindultunk néhányan, nem épen annyira valami nagy régészeti passióból, mint inkább azon jó szándékból, hogy hazai müvelődési történetünk adatait felkeresve, velök nemzetünk míveltségi történelmének eddig meglehetősen üres lapjait beirjuk.

S ime mit találtunk!? Ott találtuk az ősök feledett sírjai felett országunk ugy szólván minden nevezetesebb emberének emlékét, szobrát vagy dombormüképét. Igaz, sok immár csak töredékben, nehány alig felismerhető állapotban, egy része a dúló hadak, s a még inkább dúlt tudatlanság, lelketlenség, kegyelet- és izléshiány miatt tönkre téve.

De még igy is, azon nehány száznak is, mely maig ránk maradt felsorolása hosszas és untató lehetne. Azért csak példának okáért, s hogy némi fogalmat adjunk olvasóinknak, mit birunk mind ebből, s mit találtunk még e nemben, elmondjuk itt történetünk nehány legjelesb nevét s felemlitjük annak legnevezetesebb, legismeretesebb nehány alakját, kiknek még többé vagy kevésbbé fenntartott ily szobrát vagy dombormüképét birjuk s ismerjük. Igy például megvan még *Hunyadi Jánosé* és testvéreé, fiai *Hunyadi Lászlóé* és *Mátyás* királyé, *Corvin* Jánosé, *Szécsi* Dénes és Zrednai *Vitéz* János akkori esztergomi érsekeké, az *Ujlakiak* fejedelmi házából Jánosé s fia Lőrincz Boszna vezéré ugy Ferencz püspöké, *Apor* Istváné, *Lépes* György a szentimrei csatatéren elesett erdélyi püspöké, Olnodi *Czudar* Imreé, a hős *Kinizsi* Pálé, *Zápolyák* közül Imre, István, Izabella királyné s II. János királyé és Margité, a *Frangepánok* közül Bertalan és Márton, Miklós és Erzsébeté, *Tárczaiak* közül Mátyás király hadvezéreé Tamásé s a Mohácsnál elesett Miklósé, *Bátoriak* közül István fejedelem és lengyel királyé, Gábor fejedelemé, András országbiróé, *Szentgyörgyi* és Bazini grófoké, *Thúr* Osvát püspöké, *Telegdi* Istváné, *Rhédey* Ferencz erdélyi fejedelemé és *Apaffy* Györgyé, *Nádasdy* Tamásé, *Perényi* Imre nádoré, Gúti Ország Kristófé. A *Thurzók* közül a nádor György, Szaniszló,

---

*) Gyula-Fehérvárt Szereday még a múlt század végén is, mintegy 50 ily nevezetes síremléket számitott.

János, Kristóf, Ferencz püspök és Elek országbiróé, *Illyésházyak* közül a nádor Istváné, Mátyás gyulafehérvári prépost, Gáspár és Józsefé. *Eszterházyak* közül Bereczk prépostéé és Imre érseké. Az esztergomi érsekek közül például *Oláh Miklósé, Kutassyé, Forgách* Ferenczé, *Pázmányé, Lozsié, Szelepcsényié, Széchenyié.* Azután *Pálffy* Miklós a györi, *Dobó* István az egri hösé, *Balassa* Menyhárt és Zsigmondé, Homonnai *Drugeth* Györgyé és *Bebek* Istváné, *Mérei* és *Révai* Ferencz alnádoroké, a *Podmaniczkyak* ösei közül Podmanini Rafael és Jánosé, *Palóczaiak* közül Antalé s a Mohácsnál elesett Mihályé, *Zólyomi* és Bornemissza Tamásé, több *Serédyé* és *Dessewffyé* stb. stb.

Ime csak a föléböl is, és emlékezetböl elmondva nehány a történetünkböl ismeretesebb alakok és nevek szerint, s már is a félszázat jóval haladja hires férfiaink e nemü emlékeinek száma. Pedig tárczánk legalább is háromszor ennyivel bír, — a mint több év elött már, *„A középkori szobrászat Magyarországon"* czimü munkánkban nagy részét, részint bövebben leirva, részint csak sommásan is közöltük, a minek itt most csak a javát emlitök.

Mert nagyobbára majdnem minden régibb s nevezetesebb családunk dicsekedhetik még egy vagy más — eddig ugyan többnyire már általa sem ismert ily emlékkel. Ezen felül pedig még akárhány olykor névtelen, máskor idegen vitézek, a hazánkban tartózkodott német hadparancsnokoknak, gyakrabban még jeles főpapjainknak és egyháziaknak, söt olykor elökelö polgároknak is ily emlékeit nem csekély számban birjuk; s az utóbbiakon néha, még az illetök családjának összes tagjai is dombormüfaragványban elöállitva találhatók.

És mennyi lappanghat még, mit eddig nem értünk rá felszedni, felkeresni, vagy a minek még hirét sem hallván, hozzá nem férhettünk.

Ezzel már most magára a jó olvasóra hagyhatjuk annak megitélését, mily lélekemelö, mily nagyszerü, mily tanulságos és korszerü volna csak oly nemzeti album is, mely fejedelmeink és höseink, egyházi és világi nagy férfiaink ezen emlékei, szobrai és dombormüképei teljes sorának hü másolatait elöállitaná. Nemzeti müemlékeink mily magasztos részét, a nemzeti kegyelet mily dús adatait birnók benne.

S ez az, a mire ezzel is törekszünk, a miért oly becses és fontos elöttünk minden egyes ily emlék, melylyel tárczánkat, s miveltségi történetünk adatait gyarapithatjuk.

Mert hiszen — ismételhetjük itt, mit már máshol elmondottunk — hasonló egyes emlékek egybegyüjtéséből, apró darabok nagy gyüjteményéből áll a mívelt nemzetek mütörténetének nagysága. —

De végre is bocsánat a kitérésért. Csupán érthetövé kivántuk tenni az olvasó elött: mért hogy annyira égtünk a vágytól az ismeretlen emléket végre láthatni.

III.

Az igy álmainkat is átszött emlék okozhatta, hogy a hajnal már ébren talált, s a kelö nappal a templom felé siettünk, hol csakugyan az egyház legsetétebb helyén, oldalt a zenekar alatt a falba alkalmazva azonnal megpillantók a setét vörös márvány sirlapot, melyen erös dombormüfaragványban ösviseletü férfi alakja nyugszik; de mint itt müvész-utitársunk mesteri ónjának rajza után adott képünk egészen hiven mutatja, már meglehetösen kopott kinézéssel bir; a mint századok léptei járván felette, a szó szoros értelmében, — a mennyire a bevett szokás szerint ily sirlapok eredetileg az egyház talajába voltak alkalmazva, s rajtok a hivek századokon át fel s alá jártak, kiállóbb vagy finomabb részletei lekoptak. Késöbb kegyeletes ugyan, de ugy látszik nem épen kiméletes felemelés s átvitel által, a falba elhelyezés közt végrészletei, mint a lábnál képünkön is meglátszik, letöredeztek. Ezzel a sirlap körül négy szélére alkalmazott latin felirat is szenvedett, mely egyébkint is sajátságosan egymásba foglalt betüinél — mint a középkori monumentalis feliratoknál olykor elöjön — és a kitöredezéseknél fogva már nehezen olvasható, csupán egyes szókat engedvén kibetüzni.

E miatt itt a felirat szövegét sem adhatjuk teljesen s egész hüséggel, csak épen amennyire összefüggöleg kivehetö olvassuk: Ladislaus Kubínyi Sacr. Caes. Reg. M. Maxim. et Rud. (valószinüleg) Consiliarius. Miböl azonban kitudhatjuk, hogy a siremlék dombormü alakja Kubínyi Lászlót állitja elö, ki a nevezett Miksa és Rudolf királyok alatt elöbb föhadi titkár, utóbb kamaratanácsos volt a XVI-dik század második felében. —

Kubínyi Lászlót egyébkint is mint országos hivatalokat viselt jeles államférfit ismerjük a történetből, kit Rudolf császárnak adománylevele is, az ország koronájának tett kitünő szolgálataiért dicsér és jutalmaz.

Élete egyik legérdekesebb vonásai közé tartozik nyilván az is, hogy az ő gondnoksága alatt nevelkedett fel a nagynevü Esterházy Miklós nádor, ki ezen magas polczra szerényebb helyzetből, csupán személyes érdemei, jeles tettei s kitünő nagy elmetehetsége által emelkedett. Az utóbbinak valóban nagy becsü és érdekü tanuságát szolgáltatja az utókornak, azon nevezetes iratai s levelezéseiben, melyeket ismételve nem rég Toldy kétszer is, és élettörténete melyet legujabban egyik ivadéka, Magyarország legnagyobb ura s kora kitünő diplomatája, a napjainkban elhúnyt herczeg Esterházy Pál, hazánk egyik első történetirójával, a boldogult Szalay Lászlóval adott ki.

Kubínyi László ugyanis Esterházy, vagy helyesebben mondva akkor még sajátlag Szerházy Miklósnak, — miután Esterházyra és Estorás-ra csak később ő változtatta nevét — öregebb nőtestvérét Szerházy Ferencz pozsonyvármegyei alispánnak leányát vevén feleségül, ipja Szerházy Ferencz halála után sógorát, az árván maradt, úgy látszik még kiskorú Miklóst magához véve, mint gondnoka nevelte, részint liptómegyei s madocsányi kastélyában, részint itt galanthai jószágán lakva, melyet mint Szerházy örökséget — a csallóközi Szerház puszta mellett, honnét a Szerházyak vagy későbbi Esterházyak sajátlagi családága származott — neje, Szerházy Magdolna, Miklós testvére után birtokolhatott.*)

Neveltje, a későbbi nádor, jeles tehetségeinek kifejtése tanusítja, mily jeles kezekre volt bizva Kubínyi Lászlóban kiképeztetése és mily magas tehetségü férfiu volt kétségtelenül maga Kubínyi László is.

De itt nem levén czélunk bövebb életrajzát adni; csupán egyik nevezetes történeti alakunk képét s emlékét bemutatva, hasonló emlékeink érdekességére kivántunk ez által figyelmeztetni.

E tekintetben is azonban kelletlenül hosszabbá és unalmassá válhatnék a nagy közönségre nézve leirásunk, ha itt szakszerüleg részleteznők müemlékünk sajátságait. Minden ily emléknek ugyanis szak- és mütani tárgyalásában nem egy érdekes és tanulságos szempont kinálkozik Mert dús adatai ám ezek nemcsak a hazai müvészetnek és mütörténetnek, az illető kor plasticai mükezelésének, technikájának, müirányának és izlésének; de egyszersmind átalában a hazai történelemnek s nevezetesen segédtanainak. Feliratai például, mindannyi adatai a régi emlékirásnak, a monumentalis palaeographiának; czimereik a heraldikának és genealogiának, czimer- és családtannak; viselt hivatalaik czimei az archontologiának, a hazai hivatalok, méltóságok s akkori államszerkezet ismeretének; a fegyverzet és pánczélöltöny, valamint a főpapi viselet a hadi s egyházi archaeologiának; az egész viselet végre, kezdve a haj és szakáltól, egész a csizma és sarkantyúig, a korszak divatának, a hazai costümnek és viseletnek. S igy tovább, egész az emlék anyagáig, vagy épen az öltözet kelméjeig, mindannyi érdekes észrevételeket szolgáltatnak hazai míveltségtörténetünk számára. Mindezek pedig a történetnek oly segédtanait képezik, melyek a mint egyedül képesek hazai történelmünket élénk részleteik által föleleveniteni, ugy eddig nálunk, annak legnagyobb kárára, még elemeikben is alig míveltetnek. De ezeket, mint szintén szorosan szaktárgyi fejtegetéseket, mint mondók, itt mellőzve, emlékünknek csupán egy kiváló nevezetes sajátságára kivánunk figyelmeztetni, melynél fogva az tudtunkra eddig majdnem mint egyetlen a maga nemében, mint unicum áll emlékeink sorában.

Ezen emlékeinken ugyanis történetünk nevezetesebb férfiainak alakjai rendesen mint vitézeké hadi viseletben pánczélosan, vagy mint egyházi férfiaké, egyházi díszöltönyben vannak előállitva. Mig ezen viseleteket azután a legkülönbözőbb formákban, a mint időről időre változnak s uj alakzatokat öltenek, kezdve a fövegtől egész a saruig, oly részletesen tanulmányozhatjuk, hogy például csak a pánczélról is, nemcsak azt azonnal megismerhetjük, mely korból való az emlék: de még azt is, vajjon magyar vagy idegen vitéz képe áll-e előttünk; addig ezen hadi és egyházi viselet mellett a legritkább eset, hogy a korábbi századokban magyar nemzeti díszviselet előjöne. A régibb korból egyedül épen csupán a legnagyobb magyar hösnek, Hunyadi Jánosnak szobrán találjuk, s ezentúl még csakis a XVI-ik század végén, itt ime, tárgyalt emlékünkön, Kubínyi Lászlónak ezen galanthai síremléken levő dombormü alakján. De a Hunyadi Jánosé az emlék töredezett állapota miatt kevésbbé jól vehető ki, a mint alakja a magas sarkophagon, kócsagos kalpaggal, fejedelmi palástban nyugszik, mely alól az átövezett egyszerü sürü gombos dolmány kilátszik. Ellenben Kubínyi emlékén, megviselt állapota daczára, jól kivehető még a prémes, s rövid felső-ujjas mente, apró zsinórzattal, ehhez lábán a rövid szárú csizma vagy bakancs. Ez volt tehát az előkelő nemzeti magyar viselet a XIV-ik században már, valamint a XVI-ban, melyet, mint mondók eddig csak e két emléken észlelhetünk.

---

*) Kubínyi Péter: Genealogia Familiae de Felső-Kubín. III. kiad. 16 És Lehoczky Stemmatogr. fam. Hung. I. 10.

Csak a XVII-dik század óta találjuk azután gyakrabban a magyar öltözetet emlékeinken; de ezt is, a mi különös, majdnem kivétel nélkül csupán felsőmagyarországi s erdélyi szász idegen ajku előkelő polgárok, birák, tanácsnokok, protestans lelkészek emlékein, melyeken azután a magyar ruha, nevezetesen a mente, egész chronologiáját tanulmányozhatjuk: a mint eleinte hosszú, majd csaknem bokáig érö szabása mind rövidebb lesz; s hasonlón zsinór nélküli sürü gombozata s egyszerü zsinór-öve később rövid zsinórzattal váltatik fel, majd kapcsok is jönnek divatba, melyek azután a zsinórzattal együtt mind hosszabbodnak és szélesbednek, valamint az öv is. Az ujjak is majd kettős: felső rövid s alsó hosszabb, majd felhasitott hosszú felső ujjakká is bövülnek.

A ruha kelméje is elöbb egyszerübb posztónak mutatkozik, mig a későbbi emlékeken dús virágos és damaszk mustrájú szines kelméket találunk ábrázolva. Ilyen Kubínyi emlékén a párna is, melyen feje nyugszik, — a hol t. i. még a véset kivehető. Söt olykor a szinezés is, az ugy nevezett szobrászati polychromia, ezen faragványokon meglátszik. Mert tudnunk kell, hogy ezen emlékeken, mint az antik classicai és középkori szobrászatban általában, a színek is használtattak, a faragványoknak a festés általi kiemelésére; ámbár ezen részletek a színek gyengédebb természeténél fogva már is nagyobbára elenyészhettek, s csak gondos fürkészet mellett vehetők ki itt-ott későbbi emlékeinken. Ilyeneken megleshetjük azután, hogy a mente olykor zöldszinü, az öv piros, a kapcsok fehérek, vagyis ezüstből voltak. Érdekes nehány ily emlék létezik a szászoknál is Erdélyben; mig az aranyozás nyomai például a szepes-váraljai és lőcsei Zápolya- és Thurzó-emlékeken észrevehetők.

De ime akaratunk ellenére is a részletezésbe ereszkedtünk érdekes emlékünk felmutatásánál; mitől pedig tartózkodni kivántunk, nehogy az olvasónak ily szaktárgyalással unalmára legyünk. Ellenben végül azon kérelmünket ohajtanók szivére kötni, hogy ha netalán vidékén egy vagy más hasonló emléket ismer, sziveskedjék arról e lapok szerkesztösége által e sorok igénytelen iróját tudósitani, s ezzel a hazai mütörténet adatait gyarapitani.

I—lyi A—ld.

A MAGYAR DUNA ÉS MELLÉKE.

II.

Gönyötöl Pestig.

Gönyővel átellenben van *Néma* (Kolos-Néma) komárommegyei kis helység 500 és nehány lakossal. Határában a holt Duna partján egy régi sz. egyház alapkövei láthatók. Közel ide, *Tany* 619 lakosu falucska, melynek 3000 holdat haladó róna határának majdnem felét gróf Waldstein János birja. Nevezetes fáczánerdeje s különösen répaczukor-gyára. — Alább szintén a Duna balpartján *Kis-Keszi* népes pusztát, melynek földesura a sz. mártoni főapátság s ezen belül *Nagy-Keszi* kisded falut látjuk, melynek nem is egészen harmadfélszáz lakosa van, s a Zámory, Horváthy, Lehóczky, Illés és Vigyázó közbirtokosoké. Majd balra *Nagy-Lél*, jobbra *Lovad* puszták közé érünk. Az eddig mindkét oldali róna a jobb oldalon homokhegygyé emelkedik, mely részben szölöültetvényül szolgál. Balra *Aranyos* helység 1276 lakossal és számos pusztáival (Alsó- és Felső-Örkény, Alsó és Felsö-Bök, Ujtelek, Vidaháza, Aranyos-telek, összesen 5365 hold), s *Duna-Ujfalu* következik 428 lakossal. Jobbra azonnal a puszta-monostori erdők alatt vagyunk, hol 1849-ben véres összeütközések történtek. — Itt értünk a *komáromi vár* körébe, mely a Duna jobb és bal partján egy mérföldnyi hosszu vonalban uralg. A homokhegy e monostori eröd alatt elsimúl s ismét mindkét oldal síkságot képez. Balra sziget födi elöttünk a várost, melyet csak akkor látunk, ha a hajóhidat áthaladtuk; jobbra pedig számos könnyü szerkezetü, fa- s téglából vegyesen épült, kisebb-nagyobb ház áll a part közelében, hova a várbeli katonaság idönkint levegöváltoztatás végett költözködik, — majd a györ-fehérvári vaspálya új-szönyi állomását látjuk, melynél kevéssel fölebb vezet át Komáromba a 220 öl hosszú, 1836-ban épitett hajóhíd, s megy át 16 öl magosan a távirda huzala.

A most látható puszta-monostori eröd forradalom utáni épitmény. Az 1848—49-ki hadviselés ismerte fel ezen pont jelentöségét a vár védelme érdekében s igy a honvédek alkottak oda elöször, a mostani épitményektöl valamivel fölebb — mint nyomai is látszanak — némi védfalakat. — De már Új-Szönynél vagyunk.

Új-Szőny (németül: Edan), népesitett pusztából lett falu. Még 1845-ben alig 700 lakossal s 1860-ban már 907-tel. Lakói föleg kézmüvesek, hajósok és fuvarosok. A gözhajózás, mely itt 1832. óta ismeretes s a vaspálya, mely 1856-ban nyilt meg, mindig nagyobb jövöt készitnek ez elöbb jelentéktelen helynek. Nagy jövedelmet ad a lakosságnak azon áruforgalom, melyet a Dunán alulról jövö s Bécsbe vagy tovább inditott gabnaféléknek, tüzelö- s épület-fáknak a hajókról a vaspálya kocsijaiba átrakatása hoz magával. 1862-ben csak az ilynemü fa-rakodás 300 ezer mázsa teherkezelést tett ki.

A mint Uj-Szönyböl *Rév-Komáromba* (németül: Komorn) átmegyünk, a Duna kis ágán egy 100 öl hosszu álló fahid vezet át. Elöttünk nagy tér, egy sor kisebb-nagyobb ház s ezek mögött a város, nem épen visszataszitó, de nem is vonzó külsövel; jobbra egy kis sétány, azontúl diszes katonai uj épület s még tovább a nagy régi vár áll.

A szigeten, mely szép sétánynyá van alakitva, alkalmas hajóépitkezési tér van. Nem messze a vár alatt foly a Dunába a Vág vize, mely a Nyitra folyónak is kulcsa. A város kézmü-iparából mint kiviteli czikket egyedül a tulipános ládákat, gelencsérmüveket ismerjük; ezek ugyan az egész Duna mentén ismeretesek és keresettek. A szép fehér komáromi czipóért ritkán tesz már a szomszéd falubeli is külön sétát a városba. A földmivelést kivéve, egyedül a halászat az, melyet meglehetős sikerrel űznek, különösen a viza- és tokfogásban. Olykor 10—12 láb hosszu s 2—8 mázsás vizát s 5—6 láb hosszu tokot is fognak. Megjegyzendő, hogy e két halnemet a Fekete-tengerből jövő vándoroknak tartják, melyek Komáromon fölül igen kis számban s csak nagy ritkán mennek Pozsonyig vagy azontúl. Márczius elején indulnak ki a Fekete-tengerből a Dunába s őszszel ismét visszatérnek. Az édes-vízi halak kitűnőbbjét: a harcsát — közönségesen 2 - 3 láb hosszút, de nem ritkán hosszabb s egy mázsánál nehezebbet — s pontyot, csukát, márnát, kecsegét, süllőt, sigért, menyhalat, kárászt, keszeget és sőreget is bőven fogják, ugy hogy Nagy-Szombat, Pozsony, Bécs s egyéb piaczok sokat fogyasztanak a komáromi halászatból. Hiresek az itt szokásos halebédek, melyek főbecsét a halászlé adja, melyet ponty-, harcsa- és kecsegéből főznek s melynek párját Szegeden kivül sehol nem találni.

A múltban Komárom kereskedését, különösen pedig hajóépitőmesterei ügyességét s az általuk épitett hajók szépségét, jóságát és nagy számát méltán büszkeséggel emlegethették; de most a régi dicsőségnek, emlékén kivül, kevés maradványát találjuk. Még 1807-ben is, midőn a „révkomáromi bátorságositó intézet"-et alapitották, melynek felállitásában Csepy Zsigmond buzgalmáé az érdem, s mely, mint nyilvános, vízkárok ellen biztositó társaság, első e nemü hazai intézet volt: eléggé látszott, mennyire ismerte e város föladatát s mily igen ohajtott s igyekvett ennek eleget tenni; de a körülmények mind inkább útját állták. A sok földrengés, mely a lakosságot annyiszor kétségbe ejtette, több nagy tüzveszély — legutóbb 1849-ben, — a környező víz áradásai, melyek közlekedésüket bizonytalanná teszik, gazdálkodásukat megzavarják: mind igen összehatottak, hogy a város fejlődése a régi alapokon, s a 11 ezernyi lakosság erejétől várható kivánt haladást ne mutathasson.

Az erősség eredete a honfoglalás első korszakába esik. Mint II. Bélának egy 1138-ban adott szabadalom-levelében látni, Ketel — egy a hét magyar vezér közül — telepitette meg a Csallóköz komáromi részét a Kuma vizétől győztesen vezetett magyarokkal. Ezen Ketel fia, Oluptulma (Alap-Tolma) épittette aztán a Csallóköz déli csúcsára, a Vágnak a Dunába szakadásánál való összeszögellésnél, a földvárat, melyet a következő idők saját igényeikhez és erejükhöz képest mindig több gonddal erősitettek meg, ugy hogy századokon át fennen daczolt ez minden ellenség haragjával. Török, tatár, franczia hiában agyarkodtak itt, ha csak egy kis valamire való őrség volt, nem mint az a maroknyi nép, mely 1529-ben Szolimán jövetelének már hirére kénytelen volt elosontani. Azonban valahányszor e vár bevehetlenségéről hallok s figét mutató szüzére, mely egyik kapujánál áll, gondolok: mindannyiszor Bem, a székelyek *táti*-jának nyilatkozatára emlékszem, melyet ő egy időben, Komárom várának biztositása ügyében tett, mondván: „ha Komárom csakugyan bevehetlen, ugy tehát ellenségünk sem veheti be; ha pedig bevehető, ugy annak idejében viszont mi is bevehetjük.“ — A vár történetében nevezetes korszakot képeznek az 1763. jun. 28-ki földrengés, mikor épületei mind romba dőltek s a Vág és Duna összeszögellésénél levő külső fal a többitől elválván, mintegy három láb mélyre sülyedt s e szakadéknál kelt résen láng, kénnel vegyes homok s víztömeg csapott fel. Egy másik, 1783. april 22-kén, a mikor a vár teljesen romba dőlt, ugy hogy belőle a katonaság is teljesen kiköltözött s területét (1784-ben) a városi lakosságnak elárverezték. 1808-ig, midőn újonta felszereléséről intézkedtek, sánczaiban kukoricza s bástyáin zab s egyéb gabonanemű termesztetett. A közelebbi időkben tudjuk, hogy 1849-ik évi szept. 27-kén Haynaunak adta fel magát, a Puszta-Harkályon, Mócson felül, kelt egyesség folytán.

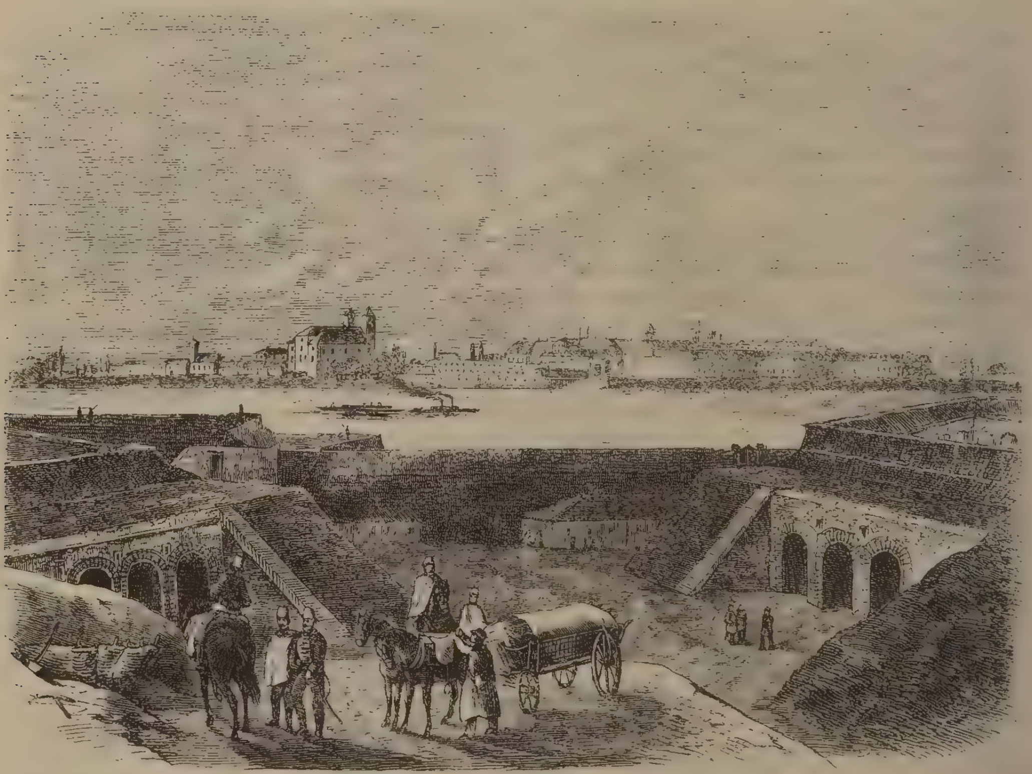

Komárom. — (Keleti Gusztáv rajza.)

A borzasztó földrengések magának a városnak is roppant károkat okoztak. Igy pl. az emlitett 1763-ki csak a magánosoknak több mint 160 ezer, s az 1783-ki ismét mintegy 75 ezer forintnyi kárt tett s ezenkivül a középületek kimondhatlan sokat szenvedtek, igy 1763-ban az egy sz. András templomának megromboltatása 80 ezer forint veszteségre tehető. Szinnyey e földrengésről Grossinger nyomán következőleg ir: „A tornyok helyeikből megindulni látszottak, egymáshoz ütődve, keresztjeik föld felé hajlongva, leestek; a falak, gerendázatok iszonyu ropogás közt megnyiladoztak; a kémények földre hulltak; a por mint köd felszállt és elfödé a várost; a Duna partjain megrepedezvén a föld, abból tüz lövellt elö — mindezt saját szemeimmel láttam! Vért fagyasztó látvány, melynek iszonyát ott a haldoklók, itt a nehéz sebekkel boritottak fájdalomhangjai növelték! Nyolczvannál többre teszik a romok alatt találtattak számát, mely növekszik, midön e sorokat irom — hisz itt-ott még mindig uj hullákra akadnak.“ E vésznapokról Jókai Mór is eleven képet ad „Az elátkozott család“ czimü regényében. Egész év folytán tartott a szörnyü csapás, a rengés-ingás 160-szor ismétlödése közt. A város 9 temploma közül 7 összedült; sz. András temploma, melynek alapját 1748. auguszt. 3-án Sajghó Benedek sz.-mártoni föapát tette le s melyet ö is épittetett fel, s most a porosz Buckow által készitett nagyszerü orgona ékesit, — mint már emlitök, a legnagyobb kárt szenvedé. Tornyai a szemközt állott emeletes gymnaziumra zuhantak. E gymnazium később csak földszinti épület maradt s a tornyok is ekkori csonkaságukban hagyattak. A ferencziek temploma, mely most a kormány gabonatára, és sz. János temploma, mely maig romokban van, szintén ekkor dültek össze. Hasonlóan a városház tornya s a jezsuiták akkori szép kétemeletes zárdája, mely 1786-ban egy emeletre ismét fölépitetett s most a benczések székháza. Ezeken kivül 279 polgárház lett rommá s más 785 ház szenvedett kisebb-nagyobb erőszakot. E nagyszerü esemény megörökitésére áll a város tanácstermében egy nem épen müvészileg vezetett ecset befolyása alatt készült olajfestvény, mely azonban az akkori magyar viseletet érdekesen másolja. — A nép rémülésében el akarta hagyni ösi lakhelyét. 1764-ben jan. 3-dikától szeptemberig ismét 280 ízben éreztek apróbb ingásokat; 1765.

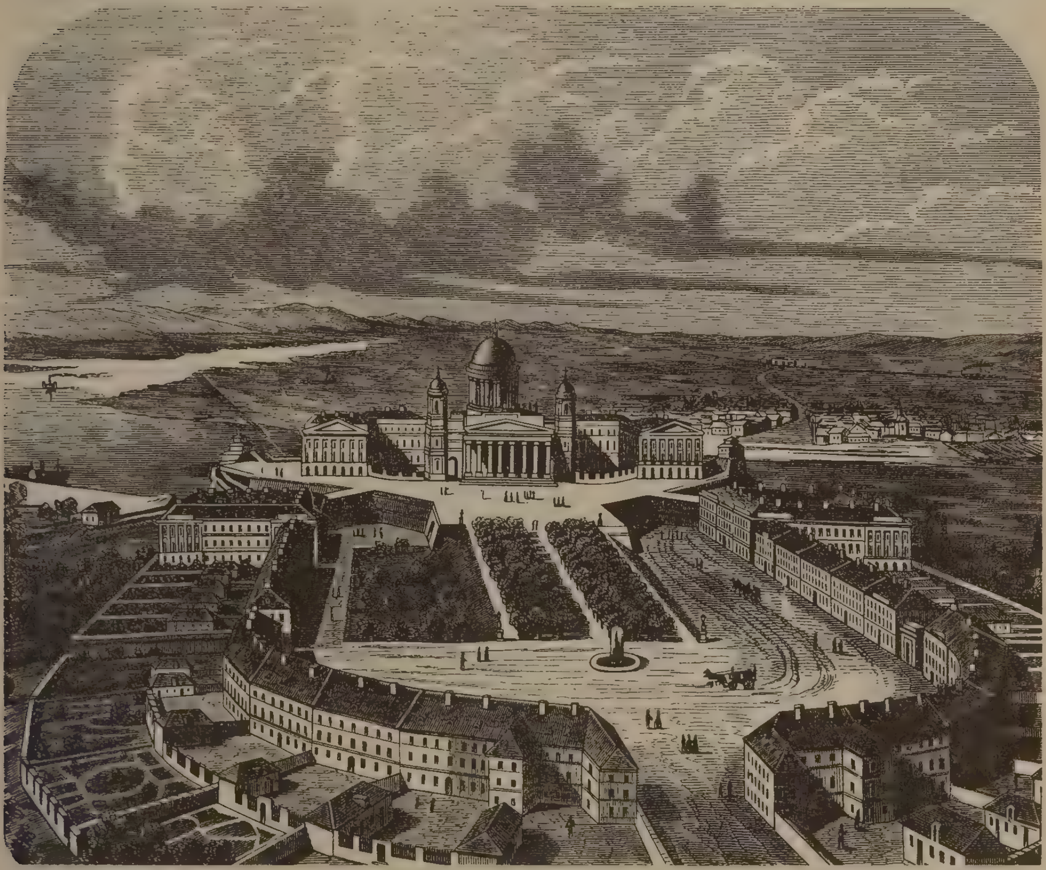

Az esztergomi káptalan (az eredeti terv szerint).

február és april hónapjaiban ismét ujakat; 1780. máj. 10-én egy nap háromszor; 1783. april 22.—26. közt pedig ama fönnebb emlitett nagyobb földrengéseket, melyek 1796, 1803, 1806, 1807, 1810, 1822, 1841, 1843, 1845, 1851, 1857, 1862, 1863. márcz. 29. és 30-ka közt éjjel kisebb-nagyobb mértékben többször ismétlődtek. Csoda volna-e, ha e város a legjelentéktelenebb faluvá silányult vagy egészen elnéptelenedett pusztává vált volna?

Most képzeljük hozzá, mi mindent szenvedett e város a vár ostromoltatása számos napjaiban s ekkor nem meglepő-e, hogy a város, melyet ennyi viszontagság ért, több korszerü és kegyeletes intézetet bir, minő: a városi kórház; az 1741-ben gróf Zichy Ádám által alapitott városi, az 1786-ban alapitott polgári ápolda; a javitó dologház, melyet Forray Julia grófnő, midőn férje gr. Nádasdy Lipót 1837. szept. 28-án komárommegyei örökös föispáni székét elfoglalá, ajánlott a megye karai és rendei figyelmébe s mások hozzájárultával, saját tetemes áldozatai mellett, kevéssel később, létesitett is. Van itt 1845. óta egy takarékpénztár is, 30 ezer forint alaptökével; mint szintén egy r. kath. gymnazium 4 osztálylyal, melyben a benczések tanitnak s egy algymnaziuma a reformáltaknak.

Mint a város történetéhez tartozó nevezetesb eseteket, meg kell emlitenem, hogy Albert király özvegye Erzsébet, 1440. febr. 21-én itt szülte Lászlót, és ekkor a magyar korona is vele Komáromban volt. Mátyás a várost királyi várossá emelte s 1472 ben kőfallal is körülkerittette. Itt volt a mai pihegő- és tolnai-utcza helyén egy szép gyümölcsöse, a város határának felsö szélében pedig — melyet ma is vadas dülőnek neveznek — vadaskertje *). Mátyás özvegye, Beatrix, 1490. apr. 17-én innen küldte szét az ugyanazon év május 17-ikére országgyülést összehivó levelét. Az 1518-ki országgyülés 14-ik törv. czikke Rév-Komáromot, Munkácscsal és Tatával együtt a királyi konyha tartására rendeli; Komárom különösen, tokkal és vizával tartozott szolgálni 1526-ban, a Mohácsnál veszett II. Lajos özvegye Budáról Pozsonyba menekülése alkalmával, szeptember 1-söjét és 2-dikát egész kiséretével itt töltötte. Itt jelent meg 1789. jul. 1-söjén az elsö magyar tudományos folyóirat: a „Mindenes Gyüjtemény,“ melyet Péczely József ref. tanár, Mindszenthy Sámuel ref. és Perlaky Dávid ágostai helybeli lelkészek szerkesztettek. Végre elhallgathatnám-e, hogy a komáromiak büszkeségét meg ne sértsem, hogy itt született Ghyczy Kálmán (1808. febr. 12.), Jókai Mór (1825-ben) s Tóth Lörincz (1814).

Érsekujvár, hol a pest-bécsi vasút legközelebbi állomása van, mintegy $3\frac{1}{2}$ mérföldre esik innen. Az út, mely a Vágon keresztül s a Nyitra folyó mentén vezet oda, ezek áradásai miatt, a számos töltések daczára sokszor igen alkalmatlan, olykor járhatlan is. Érsekujvárról csak egy kis vasúti állomás *Tótmegyer*, hol gr. Károlyi Alajos birtokán a hazai legczélszerűbb gazdászatok egyikével ismerkedhetik meg a szemes és értelmes gazdász.

A mint Komáromtól a Dunán alább szállunk, jobb oldalt *Ó-Szöny* m.-várost látjuk, melyet a határában talált régiségek nyomán a római város Bregentium helyén állónak tartanak, — mintegy 2000 lélekkel s 11,458 holdnyi tagositott és jól munkált szántófölddel. Nemsokára balra *Ízsa* helységét érjük, melynek mintegy 1500 lakosa van s határa 5870 holdat tesz, az ide tartozó Örs és Harcsás pusztákkal, melyek elsöje a helységgel együtt az esztergomi főkáptalané, utóbbika pedig gr. Zichy János örököseié, kik itt szép váltó-gazdaságot visznek. 1597. október 13-án itt állott Maximilián, II. Rudolf fövezére, midőn a török Tatát bevette. Az 1822-ki földrengés Ízsán is két tornyot s 16 házat omlasztott össze. A jobb parton, kissé alább mint épen szemben Ízsával, a *fűzitői puszta* épületei, különösen czukorgyára, mely szintén gr. Zichy János örököseié, tünnek fel. Nagyban üzik itt a czukorrépa termesztést, s ugyanitt nevezetes azon földhányás, mely innen Tata felé 956 ölnyire nyúlik be s valami római töltés maradványának tartatik. — Elöttünk a Füzitőhöz tartozó Prépost kis sziget. A Duna széles és egyenes. Balra *Páth* népesitett puszta látszik, melynek fáczános kertje s meleg forrása van. Herczeg Pálffy Antalé. Majd jobbra *Duna-Almás*-hoz érünk, melynek határával szemben foly, a Velkápolánál (Barsban) eredö *Zsitva* vize — Zsitvatő pusztánál — a Dunába. Nevezetes e hely azon békekötésről, mely, miután Bocskay, Rudolf és Amhád között az 1606-ik év okt. 20-ikától nov. 11-ikeig folytatott értekezések nyomán a Zsitvának a Dunába torkolásánál köttetett, zsitvatoroki békekötésnek neveztetik.

---

*) Szinnyey József. Vas. Ujs. 1863. 180. l.

Duna-Almás 807 lakossal (1860-ban) s 2827 holdnyi határral bir. Lakossága szorgalmas, határa kedvező, — különösen szőlői a közel neszmélyihez hasonló jó bort adnak. Földesura a kloster-neuburgi kolostor. Két, a tatai melegforrásokból jövő patak szeli át a határt. Magában a helységben is két 20° meleg forrás van: az egyik a gőzhajózás állomása közelében a reformáltak temploma mellett; a másik a helység felső végén a falu malma fölött. Nevezetes e malom, hogy ezt a helység a XVI-ik század elején a zsámbéki basától kapta. A határban jó épület-kövek fejtetnek. Innenvaló a komáromi vár falainak köve is. Több ügyes kőfaragó is van itt, kik a Gerecse hegyből, a nem messze eső Tardosnál ásott márványokból igen szép müveket állitnak elő. Itt lakott Csokonai Vitéz Mihály megénekelt Lillája, az általa oly igen szeretett Vajda Juliánna. D.-Almást a közel eső Tatával rendes országút köti össze.

Szomszédos a közel eső *Neszmély*, melyet Duna Almással jó karban tartott országút, a gőzhajózás létezése előtt oly hires „mészáros-út“ köt össze. Ez út, melyet alább Süttőnél és Nyerges-Ujfalunál ismét közelről látandunk, tartotta fenn egykor a buda-bécsi közlekedést. Neszmély, igénytelen falucska 1122 lakossal; határa 4592 hold; gyönyörün fekszik szőlőhegyei aljában. Tornyát Mátyás idejebelinek s templomát még korábbi eredetünek tartják. A helység alatt külön álló hegycsúcson Mátyásnak szép vadászlaka volt. Főbirtokosa gr. Zichy Miklós. Határában, a Tekehegy oldalában egy két-bejárásu sziklabarlangot látni.—Neszmély, nem bő termésü, de jó asztali bort adó szőlőin kivül nevezetes arról, hogy itt halt meg Albert király, ki a mint Murad ellen készülő hadával Titelnél tartózkodása alatt az ott vérhas és görcsmirigy uralkodott betegségeket megkapta, innen Zalánkeménen, Futakon, Visegrádon és Esztergomon át Bécsbe sietve, Neszmélyre érkeztével 1439. oktober 27-én ama járványos kórállapot áldozata lett.

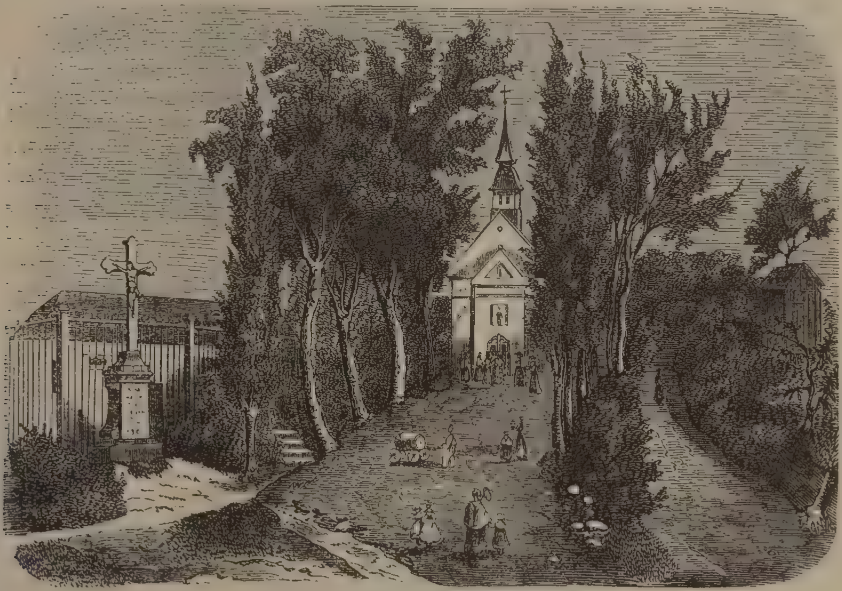
Szt. János-kutja Esztergomban.

Neszmélytől a Duna bal partjára vág át hajónk útja s *Duna-Radvány* alig 700 lakosu kis falu s *Mocs*, mintegy másfél ezer lakosu tehetösebb helység előtt megyünk el. Alább a jobb parton *Süttő* helység tünik elénk, melynek német ajkú 1106 lakosa mindamellett, hogy szántóföldjeik silányak, 801 holdnyi, a neszmélyivel minőségben vetélkedő szőlőik gondos míveléseből s a határukba érő Gerecse-hegy márványának fejtése-, kifaragása- és simitásából, melyhez a lakosság nagy része ért, — meglehetős jóllétnek örvend. 4022 hold erdejük szintén jól jövedelmez. Szomszédos ide *Piszke*, Lábatlanhoz tartozó népes puszta 627 lakossal (1860-ban), kik szintén főkép szőlőmiveléssel s a határukban fejtett márvány kifaragásával foglalkoznak. Itt van az országosan ismert Gerendaynak fő márványtelepe, mely maga több száz, többé-kevésbbé már a hely szinén elkészitett faragványokat s épitkezési kőművet szolgáltat évenkint.

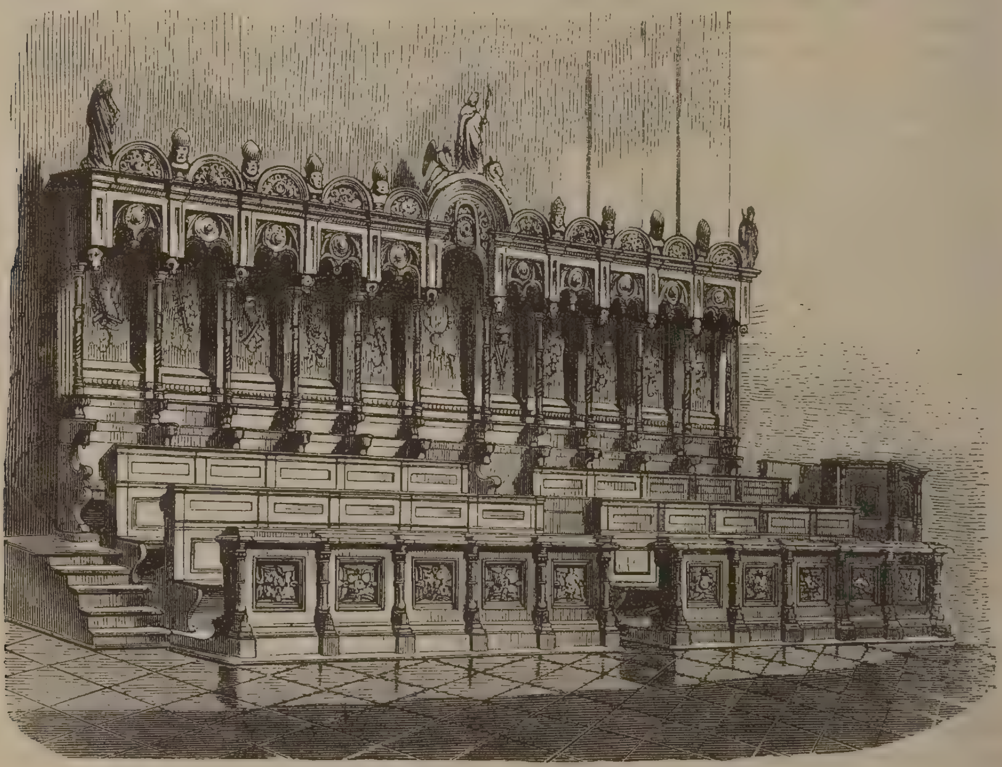

Az érseki és káptalani székek az esztergomi basilikában.

Majd az átellenben eső *Karva* falucskát látjuk, hol 1706-ban Rákóczy Ferencz oly hatalmas sánczokat hányatott, hogy midőn Starhemberg ugyanazon év szept. 26-án kezdett lövöldözései folytán másnap este, miután az őrségből százat leöletett s négyszázat elfogatott s ezzel a sánczokat is bevette volna, — azokat, helyesen választott fekvésük és jó épitésüknél fogva egy várral felérőknek nyilatkoztatta. — Kevéssel alább a parton:

Nyerges-Ujfalut (németül: Sattel-Neudorf) találjuk, hol szintén 1706-ban Rákóczy a helység fölötti hegytetőn egy régi vár düledékeire kuruczaival fellegvárt épittetett, a köré ismét hármas sánczot vonatott, hogy a Dunán általa rögtönzött hidon érkezendő seregét védhesse. Azonban jött Starhemberg Guido és Pálffy János s a sánczokon győzedelmeskedtek, őrségét lekaszaboltatták. — Sok volna a török hadjáratok idejéből az e vidéken s különösebben Nyerges-Ujfalun megfordult seregek számát elősorolni. Schönwiesner azt állitja, hogy e helyen állott volna Villa Curtia, római város. Ma igen szorgalmas, valamivel több mint 1400 lakos él e szép és termékeny határon, mely 6786 holdat foglal magában. Itt is van egy márvány-bánya. — Mint az itt, ugy a Süttőn s Piszkén ásott márvány különböző, fehér, szürke, vörös és májszinű s rétegeiben itt-ott özönvíz előtti csigamaradványokat mutat.

A mint Nyerges-Ujfalut elhagyjuk, megszünnek a jobb parti hegyek s emeltebb halmok, melyek Duna-Almásnál kezdve, egy-egy kis megszakadással ugyan, a Duna közelében húzódnak el. Mind a két partfél szép rónaság. Balra, meglehetős távolban a honti hegyek; jobbra a Vértes-hegység látszik. Előttünk a Vértesből szakadt pilisi hegyek, melyeket a hontiaktól csak a Duna választ el, vonnak erős falakat, hogy szemlélődésünket kizárólag az Esztergom határába eső Zamárd, Szarvas, Sas, Cserepes és Ór-hegyekre szorítsák, melyek közt sz. Tamás-hegye és a basilikával ékes sziklahegy állnak előtérben. A basilika gazdagon aranyzott keresztje csillog elénk. Látjuk a magyar Siont s a vidám hajlékokkal tarkázott esztergomi szőlőket.

zsára teszik, melyhez maga Dorogh 250 ezer mázsával járul. Minőségre a legjobb fajta barna kőszenek közé tartozik. Nendtvich szerint azonban 19—22 mázsa esztergommegyei kőszén bir egy öl száraz keményfa tüzerejével, mely esetben aztán sehogy sem mondható az a legjobb minőségü, de jó barna kőszénnek sem. Balra, mielőtt Esztergomba érnénk, még *Ebed* helységét hagyjuk el.

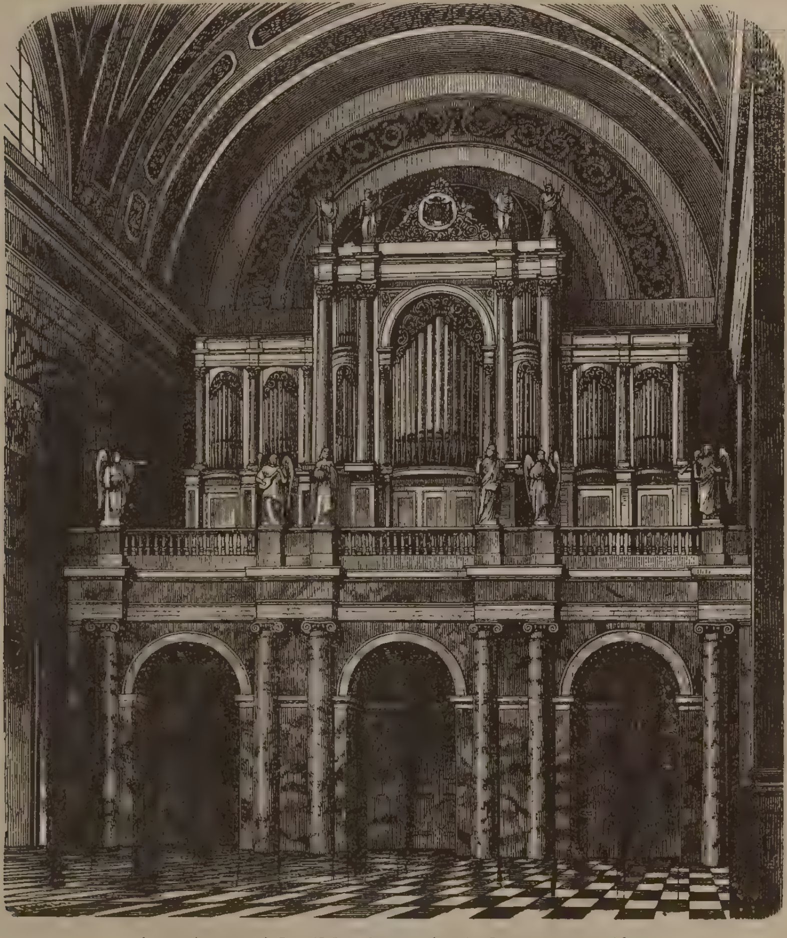

A esztergomi basilika karzatja és hires orgonája.

Ez alatt nehány rögtönzött, könnyüded házikó előtt a Duna jobb partjánál szénnel rakodó hajók közelébe érünk. Itt fekszik a kissé emelkedettebb partok mögött *Tát* helység, mintegy 800 lakossal. Főbirtokosa az esztergomi papnövelde. Itt van a közel eső *dorogi* s egyéb kőszénbányáknak, melyekben Esztergommegye gazdagnak mondható, hajókba átrakodási telepe. Az esztergommegyei kőszén-bányák évi termését 1,390,000 má-

A Duna széles itt, épen a város előtt huzódik valamivel összébb, hol *Esztergomot* (németül: Gran) a bal parton eső Párkány mezővárossal derék hajó-híd köti össze, melyet 1842-ben Kopácsy József érsek állíttatott fel. E hid fölött van a gőzhajók állása s a parton nem rég ültetett sétány, hol csinos fakunyhóban üditő csemegék, italok várják a jövő-menőket. És itt egy kis sziget, melyen a gőzhajózási ügynökség irodáján s a mellette levő primási fűrészmalmon kivül egyéb lakház nincs, de annál több nagy kert. A kertek kőfala mellett egy kis hidon átjutunk a városba, – mondhatjuk: a magyar Rómába.

A merre megyünk, történeti nevezetességü épületekre, helyekre emlékeztetnek bennünket. Mondják, hogy a városház, vak Bottyáné, a kurucz vezéré volt s mint elkobzott jószág ajándékoztatott a városnak. Az előbbi városház azon épület volt a nagy téren, hol most a „fekete sas“ vendéglő van, s mondják, hogy ennek kútjából meritették a vizet, melylyel szent István megkereszteltetett; amott a sz. ferenczieknek IV. Béla által épitett templomában nyugosznak III. István s IV. Béla királyok hamvai; — a század elején (1818.) mind ez a városrész elégett; 1838-ban mind ama mélyebben fekvő oldal víz alatt volt s 600 ház lett az árvíz áldozata.

Hogy a nagyobb hadi események során, melyekben Esztergom részt vett, röviden áttekintsünk, a következő adatokat jegyzem fel:

1242-ben, miután a mongol erő Budát, minden ellenállás nélkül bevette, Esztergomnak, mely ekkor az ország fővárosa volt, tartott s ennek gazdag lakosságát pusztitotta. — 1304. junius havában Venczel cseh király, hogy fia jogait a magyar koronához Martell Károly ellen védje, szállotta meg Esztergomot és be is vette. — 1402-ben a László és Zsigmond közötti tusákban Esztergomot Kanisay János érsek hadnagyjai, Lábos és Siebenhüter, hatalmasan védték Zsigmond ellenében; mignem Stibor, Budáról hozott seregének engedni kényszerültek. — 1529-ben, az országba behatolt Szolimán vezérének Ibrahimnak adta át a várat Várday Pál; de a következett 1530. öszén ugyanő Roggendorfnak, I. Ferdinánd vezérének, kezére juttatá, mert megneheztelt, hogy a pogányság az érsekség jószágait elpusztitotta. — 1543-ban aug. 10-én azonban ujra török kézre került Esztergom, miután várnagyjai, Lascano és Salamanca spanyolok, csúfosan átadták Szolimánnak és ekkor, habár nem épen szakadatlanul, de közel másfél századig érezte a török kéz súlyát. — Az 1594-ki május és junius hónapokban kisérlett megtámadások, az 50 ezernyi sereg buzgalmának daczára, melyet Mátyás főherczeg vezetett, minden nevezetesb foglalások mellett, melyeket tettek, sikeretlenek voltak, hogy a törököt elriaszszák. Ekkor itt halt el (május 20-kán) Balassa János fia, Bálint, a magyar költészet egyik méltó dicsekvése. — 1595-ben julius 1-én ismét itt termett Mansfeld Károly vezérlete alatt egy 60 ezernyi sereg, melyben Pálffy Miklós és Nádasdy Ferencz is mint dandárnokok működtek. A hosszas nehéz harcz vége győzelem lett, szeptemb. 2-án Esztergom ismét a magyaré volt; de 1604. szept. 19-én Mohamed nagyvezér nyugtalanitotta a békés birtoklást s bár ekkor Basta által kényszeritve, felhagyott az ostrommal, 1605-ben ujra visszatért s oktob. 2-án végre is urává tette magát a várnak és városnak. — 1683. oktob. 21-ke szakitotta meg és pedig véglegesen a török esztergomi uraságát, a mikor a lothringeni Károly herczeg és Sobieski emberei őket szerencsésen kiüzték, s ezenkivül 50 ágyú s ezer mázsa lőpor birtokába is jutottak. Eljött még egyszer 1685. aug. elején Ibrahim-Sátán s heves tüzelése már-már veszélyeztette a vár jövendőjét, ha a Komáromból jövő Károly herczeg ellen nem kell fordulnia, mire aztán Sátán az ostrommal felhagyott és távozott. — 1706-ban aug. 4-én Rákóczy Ferencz vette körül Esztergomot és szept. 14-én tartotta szent István kápolnájában, harmad nappal előbb vívott győzelmeért, „Téged Isten dicsérünk“-jét. Ugyanazon év okt. 9-én azonban Starhemberg oly rést lövetett Esztergom falain, hogy Bonafoux, tisztjei tanácsára, jónak látta annak védelmével felhagyni s a győzök nagy mennyiségü lő- és élelmiszer birtokába jutottak.

Midőn Esztergom múltjának képe lebeg előttünk: feledhetjük-e, hogy ez volt Gejza fejedelem székhelye s hogy fia is itt született 969-ben és itt kereszteltetett meg 995-ben. Istvánt itt is koronázták meg az 1000-ik év aug. 15-kén, ugy szintén nejét is, ki ezután uralkodótársa volt egyszersmind. Itt volt István királyi székhelye, valamint az ország főpénzveretése is. Itt ülte Imre király 1199-ben Constantiával, Alfonz arragoniai király leányával, menyegzőjét. — És ki feledhetné, hogy Esztergom sokáig, különösen a velenczeieknek a szaraczénok ellen folytatott háborúja alatt, India kincseinek s Bizancz szállitmányainak nagyszerü raktárul szolgált, s első rangú közvetitője volt a keleti tartományok s az Európa közötti kereskedelmi forgalomnak. Sok franczia, olasz és német kereskedő telepedett ide, már István idejétől fogva. Mily élénk, jelentékeny és gazdag lehetett akkor Esztergom?

Esztergom ma is nagy fontosságu hely, mint a magyarországi róm. katholika egyház főpapjának székvárosa. A mint István az országot tiz egyházi megyére osztotta, ezen megyék vagy püspökségek fejévé az esztergomit, érseki czimmel, tette. Esztergom, leszámitva azon időközt, mely 1530. — a midőn II. Szolimán elől az érsek távozott — s 1820. — midőn Nagy-Szombatból visszatért — évek közé esik, folyton székhelye maradt ezen főpapi állomásnak. Az érseki méltóság kezdettől óta fényes jövedelemmel volt párositva s egyházi és világi tekintélyében mindünnen emelve. Igy 1187-ben VIII. Gergely pápa, III. Béla megegyezésével, azon jogot ruházta az esztergomi érsekre, hogy a magyar királyt ő koronázza meg. 1318-ban Esztergommegye főispánjává; 1393-ban Magyarország főkanczellárává és IX. Bonifácz pápa által az apostoli szent szék született követévé neveztetett; majd III. Károly király óta a római szent birodalmi herczegi czím tetézi e méltóságok fényes sorát.

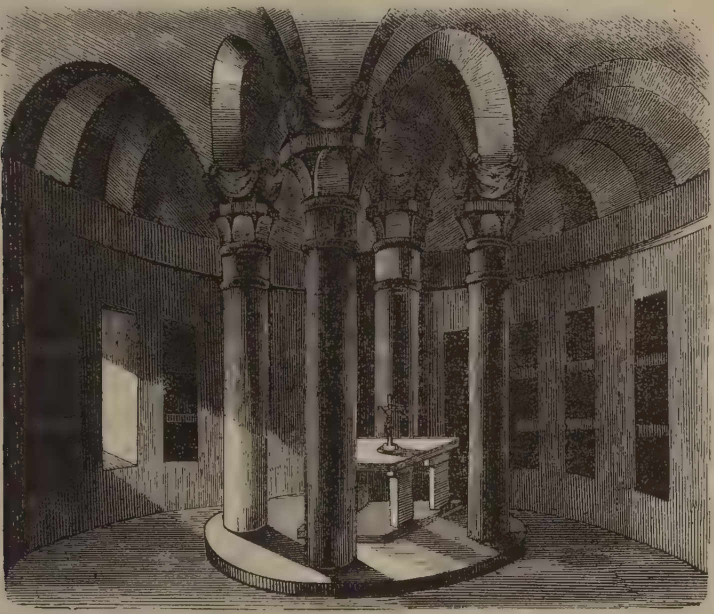

Magyarország hg.-primásainak sirboltja Esztergomban.

A főpapok hosszú során, kik mindannyian erős oszlopai voltak a r. kath. egyháznak, végig tekintve a XV-ik század második felében érsekséget viselt Vitéz Jánosra száll emlékezetünk, ki a Hunyadi-háznak hű barátja és Mátyásnak trónra emeltetésében egyik főmunkás vala. A tisztes Szécsy Dénes, a tudós Oláh Miklós, majd Szelepcsényi Györgyről kell megemlékeznünk, ki fontos állásának mérlegbe vetésével állt mint országnagy s kinek polgári magán érdemei mellett, gazdászatunk is sokat köszön; mert 1666-ban ő hozatta be első a nemesebb, finom szőrü juhot Magyarországra. Utána Pázmán Péter (szül. 1570-ben, meghalt 1637. márcz. 15-én) tünik ki, kinek ha a r. kath. egyház javára tett téritési buzgalmát elhallgatnók is, a még ma is több intézkedéseiben élő nagy egyházférfiról magasztalva kell elmondanunk, hogy ő éltében mintegy 2 millió forintot szentelt egyházakra, iskolákra, kórházakra s egyéb közczélokra és ezen kivül a magyar irodalom egyik statorának nevét tudta magának kiérdemelni. Hogy végre az ujabbakat is ismerjük, menjünk a várhegyre, hol hajdan Esztergom vára volt, s nézzük meg az ennek még ma is látható romai közül emelkedett nagyszerü székesegyházat: ott találjuk Magyarország három közelebb élt primását — müveikben.

A város felől szép meneteles út, platánültetvények között visz fel bennünket a basilikáig. Alig veszszük észre, hogy midőn a székesegyház küszöbénél állunk, a Dunától mintegy 36 ölnyi magasságon vagyunk. —

Rudnay Sándor érsek, a mint 1820-ban Nagy-Szombatból saját költségén átszállittatta volna előbbi, századokon át birt, őshelyére az érsekséget, a sz. István király születése helyén állott székesegyház már annyira el volt pusztulva, hogy annak alapfalait is alig lehetett kikutatni, s a sz. egyház, melyet M. Terézia emelt a várhegyre, szintén nem felelt meg többé egy fő-székesegyház kellékeinek; – igy azonnal elhatározá a főpapi méltóság s a r. kath. egyház fényéhez illö templom alapjait megvetni, melyekből ím e nagyszerü monumentalis épület emelkedett. Az ünnepélyes alapkő-letétel 1822-ben sz. Adalbert napján történt meg. Tervét Kühnel Pál bécsi építész készité, ki a kivitelt Pack János atyafiára bizta. Pack elhalván, Hild József vette át a nagy terv kivitelét. A Duna felőli oldalon a párkányzat körüli 4 öl s 3 láb magas szobrokat, melyek alatt a homlokzaton arany betükkel e mondat áll a sz. könyvből: „Quae sursum sunt, quaerite“ (a fennlevőket vagy az égieket keressétek) — Casagrande Márk velenczei szobrász készité. Benn a főoltár, mely carrarai márványból van, Bonani Péter müve. A sz. István kápolnában, sz. István martyr szobra, szerémi fehér márványból, Ferenczy István hazánkfiát halhatatlanitja. Az ugyanezen kápolnát diszitö festmények Hesz egri müvészéi. A sanctuarium boltozatján Moralt Lajos müncheni képiró festményei diszlenek s a sz. Mária mennybemenetelét ábrázoló kép Grigoletti Mihály Angelo velenczei akad. festőtől van. Az esztergomi basilika ünnepélyes fölszentelése 1856. aug. 31-én ment végbe.

Nagyszerü terv az, melyet Rudnay érsek Esztergom diszének emelésére e főegyházzal összeköttetésben czélozott. A templom mellékéből a romok eltisztittatván, jobbról és balról fognának az érseki palota s archivumok és a vendégeknek szánt épületek emelkedni. Ezeken alól jobbra és balra öt-öt, két-két emeletes ház a káptalanbeli urak számára, melyeket egyik oldalt egy papnövelde, másik oldalon a presbyterium vagyis a hol az egyházi tudományokat végzettek tanárságra képeztetnek, — zár majdan be, ugy hogy mindez összesen egy nagyszerü amphitheatrum alakjában álland. Ma az épületek közül még csak a seminarium áll fenn.

Rudnay Sándor halálával, Kopácsy József vette át e terv foganatositásának nagy müvét és költségeit, melyeket 1849. óta nagykéri Scitovszky Ker. János herczegprimás folytatott. A nagy mü költségei, a basilika fölszenteltetése napjáig, 2,051,527 pftot tettek.

Ha a magaslatról, honnan Hont-, Komárom- s Györmegyéket egészben átlátjuk s Nyitra, Pozsony és Veszprém egy részébe pillanthatunk, a városba visszaszállunk, az érseki könyvtáron kivül, mely mintegy 55 ezer kötet könyvet s 1400 kéziratot s több XV-ik századbeli ritka könyvet tartalmaz, még a következő megtekintésre méltó épületek és intézetek tünnek ki: egy kereskedelmi-, egy rajz-, egy reál- s egy tanitóképző-iskola; takarék-pénztár, mely 1844-ben alapittatott s évenkint mintegy millió forintot hoz forgásba; a megye- és városháza s több káptalanbeli urak diszes lakai és kertjei. Még van egy gőzerővel müködő szeszgyár s a sör- és eczet-készitést is gyárilag kezelik. Két nagy téglavető évenkint másfél millió téglát és átlagosan 120 ezer cserépzsindelyt állit elő. Nevezetes a Szent Tamás városrészben, a Sz. Tamás-hegyből szivárgó keserüsósvíz, mely a szaidschützi gyógyvízhez hasonló s ujabb időkben orvosi használatra nagy kelendőségü; mint a város több hővizei közül kitünő a város közepén létező, melynek 23° (Reaumur) meleg s már a töröknél hires fürdője volt és 1844. óta ujdonta kényelmes fürdő- és vendégházzal van ellátva. E hőviz egy angol-amerikai mümalmot is hajt, melyet Gramling Ignácz épitett.

A mint ez öt részből, u. m. szabad királyi, érseki, Sz. Tamás és Sz. György mezővárosokból s a várból álló, kétségkivül legrégibb királyi várost elhagyjuk: a várhegy aljában a Dunaparton egy gőzgépet látunk müködni, mely a Duna vizét a várba emeli. Itt megy át egyszersmind a Duna fenekén a távirdahuzal, mely Esztergomot a nagy világgal köti össze. Balra *Párkány,* érseki mezőváros marad, mely régi oklevelekben Kokat, Kokad s Kakasvár néven fordul elő. Hajdan erős vár volt itt, mely gyakori ostromokat állott ki s Esztergom hadi történetében nagyobbára osztozott. A törökök 1543-ban foglalták el először s Pálffy és Nádasdy csak 1595-ben vehették azt vissza. — 1663-ban Köprili Amhád nagyvezér Budáról (julius 30-án) Érsekujvár bevételére indulván, aug. 5-kén Esztergomnál a Dunán vert hidon át embereivel Párkányt ujra megszállotta. Va-

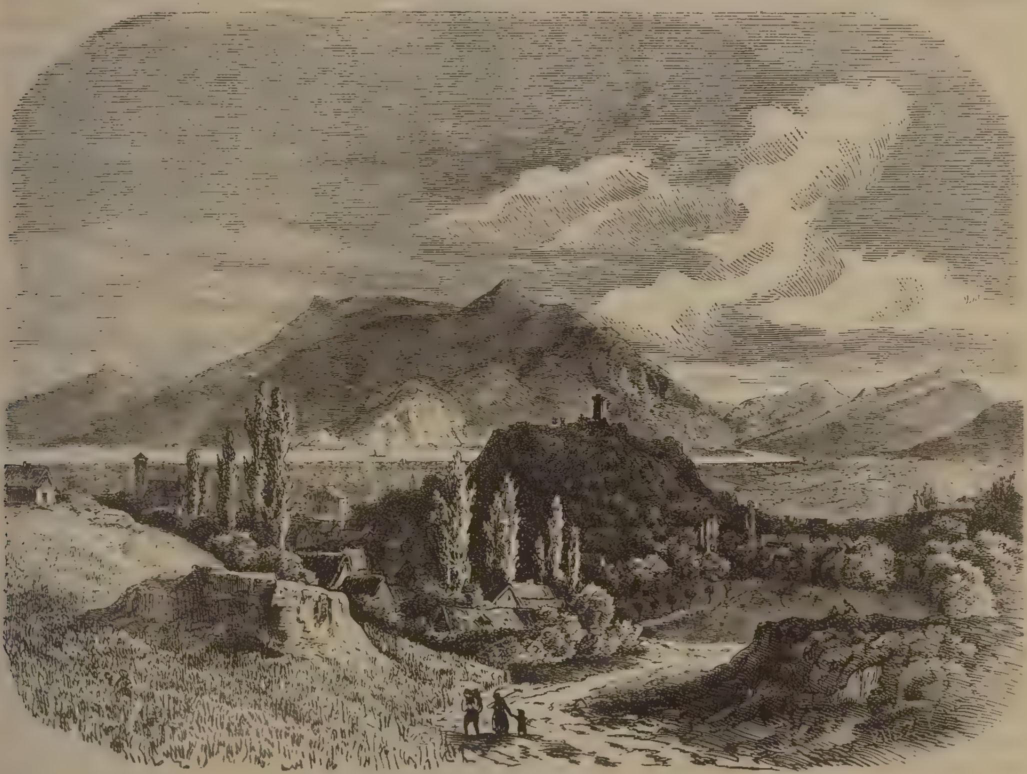

Pilis-Marót. — (Keleti Gusztáv rajza.)

lamely kósza, hazug hír azt tudatta Forgács-csal, hogy a Párkányba igyekvö török sereg alatt elszakadt a híd s igy a török sereg egy része a derékhadtól elkülönitve áll. Forgács hitte ezt s aug. 7-én a pozsonyi és trencséni fölkelők szinével mintegy 1200 huszárral, kiket Pálffy Miklós és Illésházy György vezettek, az érsekujvári örséget is magához vevén, Párkánynál termett. Ekkor, de már késön vette észre, hogy a helyett, mint hitte, hogy csak 8000 törökkel fog találkozni, 20 ezernyi sereget talált. Alig tudott maga is Érsekujvárba menekülni. E vereség következtében egymás után Érsekujvár, Nyitra, Léva, Nógrád, Szécheny, Palánk, Buják, Komjáti és Galgócz bukását siratta a magyar. — Szerencsésebb volt az 1683. okt. 9-ki párkányi ütközet, melyben Sobieski és Károly, a lothringi herczeg, Kara Mohamed 16 ezer emberét megfutamtatták, Párkányt bevették s a hidon át Esztergomba menekülni akarók alatt a híd leszakadván, a különben is nagy veszteséget szenvedett törökök még nagyobb kárt láttak. Összesen 7 ezer emberre tehetni a fegyver és hídszakadás következtében elhalt törökök számát. S miként a húsz évvel elöbbi párkányi csata a magyarnak, ugy ez a töröknek kimondhatlan kárát okozta; söt e gyözelmet tarthatjuk Magyarországnak a törököktől lett megszabadulása első döntö diadalának. — 1686. jun. 9-ike és 11-ike között itt találkoztak a lothr. herczeg s a bajor választó fejdelem, Strattmann császári főkanczellárral, értekezendők Buda megtámadása tárgyában, melynek következtében Károly herczeg mindjárt átkelt a Dunán, hogy Buda alá menjen, a választó-fejdelem pedig Pestnek tartott, hogy ennek bevétele után egyesüljön Károly herczeggel. E seregekben számos bajor, szász, franczia, angol és spanyol önkénytesek is voltak. — Párkány mintegy 1300 lelket számlál. Itt vezet az út a nánai vaspályaállomáshoz, mely hozzá egy negyedórai távolban esik.

Alig hagytuk el e helyeket, balra a *Garan*nak a Dunába ömlését érjük, hol a Garan fölött gyönyörü alkotásu, Ruppert rendszerében épült vaspálya-híd megy át.

Majd egy kis szigetet érünk s talán ezen, — vagy tán már rég elmosta azt a víz, melyre értendö, hogy az Esztergomon alól levö egyik szigeten jöttek össze Salamon és Gejza (1073-ban), mindenik nyolczad magával, hogy kölcsönös szemrehányások után, kibéküljenek. — Az emlitett vaspálya-hidtól alább magas sziklahegyek környezik a Duna bal partját egész Szobig, hol ismét az Ipolynak a Dunába folyását látjuk. A sziklahegyek aljában a pest-bécsi vaspálya útja kigyózik a víz szélével egyest. Jobbról szép emelkedettebb róna s e mögött a pilis-maróti hegyek gyönyörködtetnek bennünket csalitjaikkal s erdöikkel. A Marót elött a Dunára nyiló rész, az ugynevezett *Basaharcz* puszta, hol némi régi omladványok láthatók, talán egykori örház-maradványok, minöket alább Szobnál, Veröczénél és Vácznál is láthatni mindkét parton egymással szemben.

Pilis Marót egy a szebb dunaparti helységek közül. 7397 holdnyi határában, mind a mellett, hogy több felénél erdőség, elégséges szántóföldjén kivül, jó bort adó, egyszersmind jól termő szőlője is van s mintegy 1600 ra menő szorgalmas lakossága a gyümölcs és zöldségtermesztésből, a pesti piaczczal való összeköttetésénél fogva, szintén jó hasznot lát. Ezen kivül hegyeikben jó épitéskö levén, ennek kifejtésével és tovaszállitásával is szorgalmasan foglalkoznak. A helységen keresztül vezető országút mellett, a falu déli végéhez közel, vasrácsozatu virágos kert közepében diszes urilak vonja magára az utazó figyelmét. Ez Heckenast Gusztáv, ismert pesti kiadó és nyomdatulajdonos nyaralója, mely nyár kezdetétől szüret utánig budapesti, s még távolabbról érkező vendégeknek soha sincs hijában. Tudósok és müvészek s általában a természet barátai sürün keresik fel itt a vendégszerető birtokost s ilyenkor megélénkül a környék napokra terjedő kirándulások vig zajától. A ház megett gyümölcsös terül el s azon túl csinos ültetvények között széles út kigyózik fel a dombra, melyet ékes fa-torony koronáz; tetejéről a legigézőbb körpanoráma gyönyörködteti a szemet. Ezen fákkal beültetett domb a fatoronynyal tetején, képünkön is látható, s különös bájt kölcsönöz az egész vidéknek. Dömös felé fordult lejtője szőlőkkel van beültetve, s a gerincz hosszában számos épületmaradvány nyomaira akadni, melyeket Dobozy László vára romjainak mondanak. E határban, és talán épen az imént emlitett Basaharcz pusztán — mert történészeink ugy adják elö, hogy szemben az Ipolynak a Dunába szakadásával, hol a Pilis- és Fehérmegyékből kizaklatott mintegy 30 ezernyi lakosság árokkal és védfallal erősitett tábort ütött — történt 1526. szept. 15-én, hogy a mondott lakosság, a budai basától érkezett segitséggel erősbödött török s tatár hadnak ellenállni nem tudván, engedni kényszerült s még a csecsemök is az ellen vad dühének estek áldozatul. Itt volt a megható jelenet, melyet Dobozy Mihályról és hitveséről, Ilonáról, Kölcsey megénekelt, hol t. i. Dobozy „hölgyét nyeregbe vette,“ hogy mindketten szabadulhassanak; utóléretvén azonban egy nyomába törő vad csapat által s látva, hogy menekülésre gondolni sem lehet, a nő, hogy nem a haláltól, hanem az ozmánok kéjszomjától szabaduljon, mondá férjének:

„ — nem tehetve mást —
Koldulok tőled egy csapást;
Adtam szívet, szerelmet, —
Ad meg csak egy kérelmet!“

és ő, a párjára nyujtott tatárkezek láttára:

„ — elfordúl s felöleli
Nyögő nejét karjába
És hű vasát megszenteli,
Meritvén oldalába;
És rontván a vad nép közé
Ad s vesz halált mindenfelé
S omolván drága vére,
Hölgyének rogy testére.“ *(Kölcsey.)*

Egy néphagyomány azt is tartja, hogy Dobozy a Dunán átkelve, a szobi határban levő három magas fáig, mely ma is messzünnen látható, menekült s e szomoru esemény azok aljában történt volna.

A bal parton a hontmegyei mintegy 500 lakossal biró *Szob* helységhez érünk, mely az esztergomi érseké s határában jó bort termeszt. A pest-bécsi vasút állomása. Itt van a vállalkozó szellemükről ismeretes Luczenbacher testvérek fűrészmalma, téglagyára s fahajó-épitése és kőfejtője, mely járdának különösen igen alkalmas anyagot szolgáltat.

Szobbal szomszédos *Zebegény*, mely a magyar koronáé s jó bort, szép gyümölcsöt termeszt, s tölgyes erdejéből jó tüzifát ad.

A jobb parton Zebegénynyel szemben *Dömös* regényes vidékü, mintegy 1100 lakossal biró helység néz felénk gesztenye, bikk és tölgygyel boritott hegyei aljából. E hegyek egyike, az Árpádhegy magas tetején látni némi düledékeket, melyeket Árpád vára romjainak tartanak, hol I. Bélának egy vadászkastélya is volt. Dömösön halt meg I. Béla, kinek ez kedves mulatóhelye volt, 1063. nyarán, midőn az ország főbbjeit magához híván, alatta a királyi szék összeroskadott, s ennek következtében szenvedett sérve őt kevéssel ezután sírba vitte. Unokája, Álmos herczeg, gazdag monostort állitott itt. Később testvére, Kálmán király, e monostorban tartotta őt a már ekkor megvakitottat és fiát, a később uralkodó II. Bélát, 1113-ban, midőn Kálmán gaz tanácsosai jóváhagyásával valami Benedek nevü emberét küldte oda, hogy Álmost ölné meg. „A vak herczeg téli verőfényben a monostor előtt ült — irja Szalay*) — s midőn Benedek lovának dobogását hallotta, roszat sejditve, az oltárhoz vezettette magát. A monostorbeliek nem engedték, hogy Benedek a herczeget, ki a monostort alapitotta, az egyházból kihúzza s a czinkos nem merészlett reá halálos csapást mérni e menhelyen. Dühében -- mondja a hagyomány — visszaügetett a királyhoz, hogy őt a dömösiek ellenállásáról értesitse; de a pilisi erdőben lefordult lováról és nyakát szegte.“ — Ama monostor vagy némelyek szerint prépostság, mely 12 kanonoki állomással és 59 helységgel is birt, később teljesen az esztergomi főkáptalanba olvadt.

Itt a magyar Duna egyik legszebb vidékének közepette haladunk. A Duna kanyarodása közt, mindkét felől gyönyörü hegyek környeznek bennünket. A balparti sziklákon vezetett vaspálya korunk úttörő küzdelmeinek egyik vívmányát képviseli; a magas bérczről alátekintő *visegrádi romok* multunk gazdag képeit lebegtetik emlékezetünk elé, s ha ezek láttára olykor elborulna lelkünk, a változatosan egymást követő völgyek viránya s hegyek erdő-koszorúja, a szántóföldeken s a szöllőkben sürgő nép és a fölöttünk röpülő madársereg dala csakhamar földeríti méla borongásainkat.

Könnyü megértenünk: miért tette át ide lakását I. Károly, s miért szerethetett itt lakni N. Lajos és Mátyás, hol izgalmas hóditási működéseik közben meg-megpihenni, e gyönyörü hegyek között, a szelid természet bájával telt öbölben a béke poharát zavartalanul élvezni a legalkalmasb hely lehetett. Már I. Károly sokat forditott arra, hogy a természet szépségét, a várhegy alján épitett laka nagyobbitásával s kidiszítésével gazdagitsa, mit az utána jövők még nagyobb mértékben müveltek, s az udvarhoz közel lenni szerető országnagyoknak a Duna partján hosszan nyuló palotái szintén csak emeltek, ugy hogy a castellai püspök földi paradicsomnak nevezé e vidéket. Oláh Miklós érsek, ki pedig, mint tudjuk, azon évben született (1490.), midőn Korvin Mátyás meghalt és igy valószinüleg nem e hely fénykorából irhatta meg, mint szemtanú, a királyi lak fényét, ezeket beszéli: „bámulatra méltók voltak a függő erkélyek, a gazdag gyümölcsösök, disz- és vadas-kertek, az alabastrom- és márvány-medenczés szökökútak, melyeket muzsák szobrai vettek körül. A vártemplom három alabastrom-oltárral és egy ezüstsípú orgonával ékeskedett. A termek világra szóló fényben voltak. Négyszáz szobája volt a laknak. Az istállók márványnyal bevonva“ stb. A királyi vár, mely ma már teljesen el van pusztulva, a hegy magaslatán állott s külön egy al- és egy védvárral volt biztositva, mely utóbbihoz tartozott a ma is fennálló Salamontornya, mely nevét Salamontól kapta, ki, miután László életére tört (1082.), itt töltött másfél évet fogságban. — Mielőtt I. Károly visszafoglalta volna e várat, a Komáromival együtt ez is Trencsényi Mátét uralta. — Károly visegrádi lakását két nevezetes esemény tette emlékezetessé. Kevéssel ugyanis azután, hogy itt megtelepedett Zách Feliczián leánya Klára volt a királyné udvarhölgyeinek fő dísze. Klára 1330. tavaszán az ekkor nővérénél itt időző Kazimir, Lokietek Vladiszláv lengyel király fia féktelen bujaságának esett áldozatul, — mint a hagyomány mondja, — a királyné vétkes egyetértésével. Zách, a boszu dühétől forró atya, az ebédnél ülö királyi családra tört és a királynéra emelte kardját (1330. april 17-kén). A királyné feje fölé tartott jobbjáról, négy újját veszté e csapásra. A második csapás a gyermekekre volt irányozva; de ezt maga Károly és a nevelők fogták fel. — E jelenet Orlay Soma képirónk egy olajfestményében gyönyörüen van ecsetelve. — Zách és családja, mind áldozatai lettek e merészen vett elégtételnek. — A másik esemény, mely Károly visegrádi lakását emlékezetessé teszi, a nála tartott 1335-iki tanácskozmány, melyben János cseh és III. Kazimir lengyel királyok, Rudolf szász, Boleszláv liegnitzi és Vladiszláv lancsitzi herczegek, a német lovagrend meghatalmazottjai s egyéb világi és egyházi főurak, Kelet-Európa viszonyait szabályozandók, vettek részt. És hogy még egyéb a királyok történetét illető adatokat egyúttal felemlitsünk: itt halt meg I. Károly 1342. julius 16-kán; itt temettetett el a szerencsétlen II. Károly, ki 1386. febr. 7-kén este, Budán, Erzsébet királyi palotájában a Forgách Balázs által rámért csákányütés következtében kapott nehéz sebjével Visegrádra vitetvén, miután sebei gyógyulást mutattak, febr. 24-kén megfojtatott. Sokáig eltemetés nélkül hagyták börtönében heverni, mig végre IX. Bonifácz pápa parancsára az erősség alján épült monostor sírboltjába vitték. — Itt ült fogságban Zsigmond, miután 1401. ápril 28-án Budán az egyházi és világi főurak hozzá menvén, törvénytelenségei hosszu sorát elébe számlálták, melyre ő minden ellenállás és védelem nélkül követte őket e várba — börtönébe. Fogsága azonban nem soká tartott, mert ugyanazon év oktob. 27-én a Pápán összegyült rendek előtt megesküdött, hogy senkin boszút állani nem fog s ennek folytán szabadon bocsáttatott. — Itt ültek fogságban I. Lajos korában, a nápolyi herczegek; Mátyás alatt Viktorin, Podiebrád cseh király fia és Vitéz János is, kit Mátyás az ellene kötött összeesküvés részesének tartott.

---

*) Magyarorsz. tört. I. köt. 214. lap.

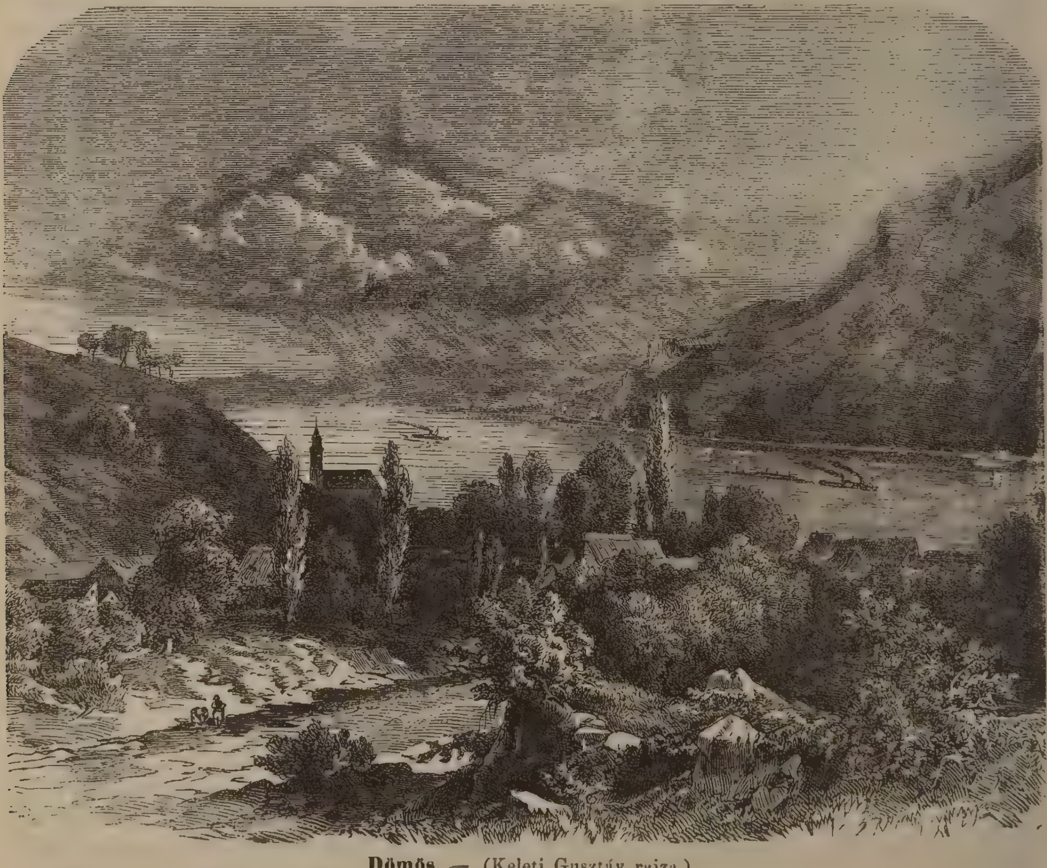
Dömös. — (Keleti Gusztáv rajza.)

Ugy mondják, hogy a visegrádi vár már a magyarok ide jövetelekor állott volna s neve után azt tartják, hogy tótok épitették, kiknek nyelvén Visegrád annyit jelent, mint magas vagy magasan épült vár s még N. Lajos idejében a magyarok is Magasvárnak, Magaskőnek nevezték, s régi oklevelekben mint „altum castrum“ (magas vár) fordul elő. — A magyar koronát századokon át őrizték itt, jóllehet nem minden megszakadás nélkül. A vár fölső részében még ma is mutatnak egy termet, melyben a koronát tartották és e terem déli falán egy fehér márványtáblát, meglehetősen összetöredezett állapotban, melynek közepe öt paizst foglalt magába. A középsőn a cseh és magyar czimer egyesülve állt, négy veres és négy fehér csíkkal (Magyarország fő folyóival), melyet egy melléig látható angyal tartott; egy másikon Magyarország, apostoli kereszttel vagy a lengyel czimer állott; két oldalt az akkori koronaőrök, ugy mint Orbán egri püspök és Báthory István erdélyi vajda czimerei voltak. Mindezek alatt pedig e következő római számok és betük láthatók:

MCCCCLXXXXIII
VRBANO P.. AGR... K....
NAGILUC...OR...DO...ST...
....TRANSI.V..O.POST....
. . . .

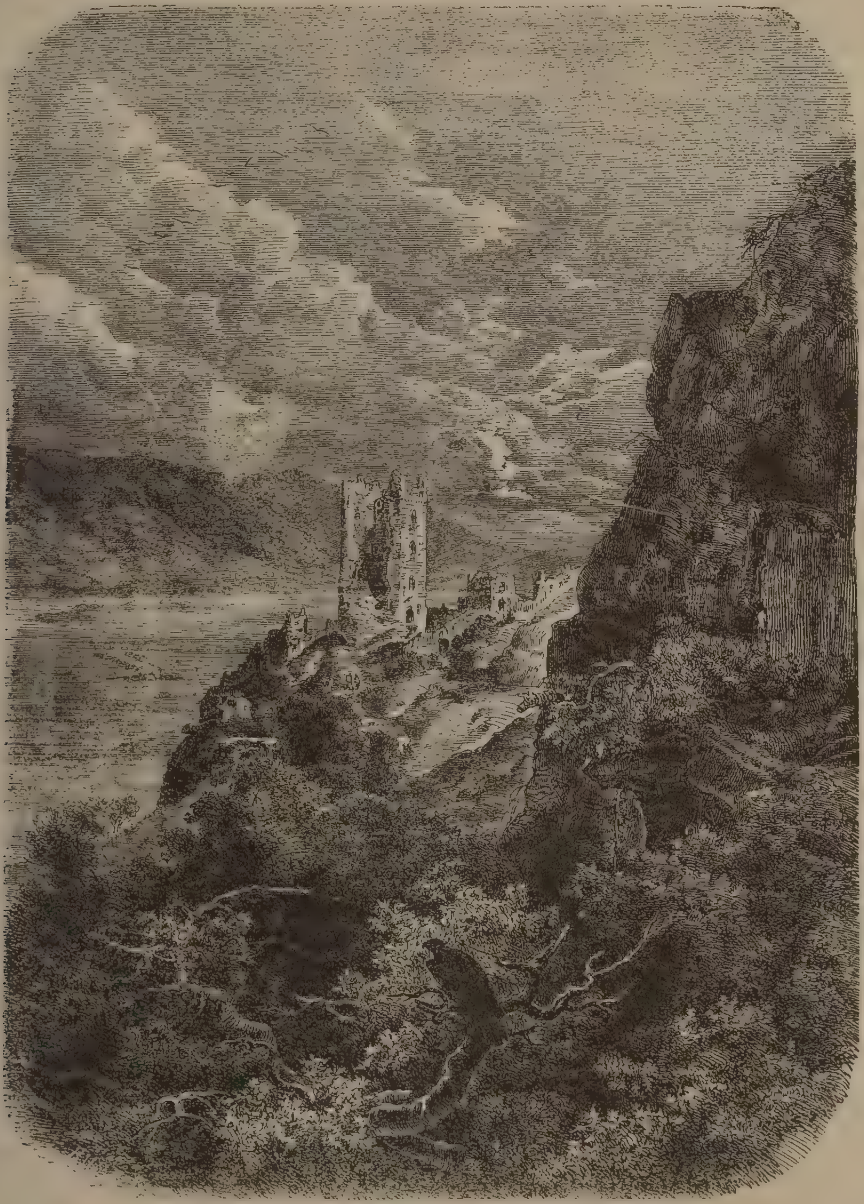

Salamon tornya Visegrádon. – (Keleti Gusztáv rajza.)

miket b. Mednyánszky Alajos, a Bél Mátyásnál talált jegyzetek nyomán ekkép egészitett ki:

Urbano pontifice Agriensi ex Posoniensi vico
Nagy Luch oriundo et Stephano Vaivo-
De Transilvano post Re-
Gis Wladislai coronationem delectis coronae
custodibus.

Mint könnyen gondolható, ha Visegrád környékén széttekintünk: a fellegvár meglehetősen daczolhatott minden megtámadással. A keskeny út, mely az alvár és Duna között volt, igen alkalmatlan lehetett, kivált a későbbi török hadjáratok nehéz ágyúinak kellő használására. Mégis többször esett idegen kezekbe. Igy a többek között a mohácsi vész után, a hogy őrsége hütlenül elhagyá s a Maria-nostra sz. Pál szerzetesek foglalták el. 1529-ben Szolimán kezére került a koronával együtt. Szolimán azonban a koronát később, midőn Pestről elhuzódott, Pesttől két állomásnyiról Athinay Deák Simon által, Zápolyának kézbesitendő, visszaküldötte. 1544-ben Visegrád ismét nagy ostromot állott ki, mely tiz napig tartott erős csata után, a budai basának csakugyan engedni is kényszerült. Ezek után 1595. szeptemberében kikerült ugyan a törökök kezéből; de 1605. oktoberében, miután Esztergom elesett, Visegrád is hódolt Mohamed nagyvezirnek. Ezt követőleg, 1684-ben junius 16—18-dika közt, Károly herczeg szerezte vissza. 1685. aug. elején ismét török kézre jutott ugyan, de már ekkor gyengülőben volt az ozmán kar. — Első Leopold idejében, végre az ő parancsára széthányták a várt s Visegrád megszünt királyaink figyelmének és kegyeletének különösb tárgya lenni.

A mint már érintettük, hogy a várost a rég múltban számos főuri lak diszitette, — ezeken kivül több századon át állott még itt egy nagy kolostor is, melyet I. András 1056. táján a görög Basil szerzeteseknek épitett s 1109-ben ezek a latin szertartásuaknak adtak át.

Mint különösséget jegyzem ide Visegrád múltjából, hogy azt — mint irják — II. Lajos 1518-ban „egy szeszélyes perczében szakácsnéjának ajándékozá.“

Visegrád jelenleg csendes, kis mezőváros, mintegy 1000 lakossal. Gyümölcsösei érdemelnek csak emlitést. Nincs semmije az elmúlt idők emlékeiből, régi várán kivül, ennek is csak omladékait mutathatja. Fekvése mindenesetre egyike a legszebbeknek, minőt egész Dunánk mentén alig találunk. — A vele átellenben fekvő

Nagy-Maros mezőváros lakosai, számra mintegy 3000-en, majdnem kizárólagosan gazdálkodással, különösen szőlőmüveléssel foglalkoznak. Hegyeit gesztenyések veszik körül, a hegyoldalban pedig nagy kiterjedésü szőlői vannak, melyek közép minőségü bort böven adnak. A pest-bécsi vasút a város közepén megy át. Egy idő óta a gőzhajók is megállnak előtte. Csinos, meglehetősen rendes sorokban épitett házai a nép jóllétére és izlésére mutatnak.

A mint ezektől megválunk, egészen uj tájkép tárul elénk. Előttünk lapályos tér nyúlik el, melyet a váczi hegyek zárnak be s honnan apránkint Vácz tornyai tünnek fel. A balparti hegyek tovább is kisérik a Duna folyását; de jobbra a visegrádi hegyek vissza a Dunától elhuzódnak s aljukban a szent-endrei ág szakad ki az anyafolyóból, melylyel majd csak Békás-Megyer alatt, Uj-Pesttel szemközt egyesül ismét. Ez ág képezi a *szent-endrei* vagy *monostori*nak is nevezett szigetet, melyen K.-Oroszi, Tótfalu, Pócs-Megyer, Monostor népes helységek feküsznek. Nagyobb részben a magyar koronáéi; de szép birtoka van itt a gr. Eszterházyaknak is. Ez ágon járnak a Pestről fölfelé menő lovashajók s ennek jobb partján állnak *Bogdány* és *Szent-Endre* ismertebb s nagyobb községek. Mindkettő jó és gazdag szőlőjéről s vörös boráról nevezetes. Különösen kitünő a szent-endrei, ugy nevezett zsupposbor (Strohwein), melyet szalmán — illetőleg zsupszalmán — töppesztett szőlőre töltött vörös ó-borral készitnek. Hajdan mind a kettő nevezetes helye volt a görög egyháznak, mit különösen ez utóbbiban a még ma is fennálló hat görög (óhitü) szentegyház létezése bizonyit, — miután a város egész lakossága alig haladja a 3000-t. — Bogdány is, Szent-Endre is a magyar koronáé. Három év óta mindkettő naponkinti összeköttetésben áll, gőzhajók által, Buda-Pesttel. — Bogdányt majd a mint Váczhoz, Szent-Endrét pedig a mint Uj-Pesthez közeledünk, látjuk kellően. Az a szép kép, melyet látásuk ad, megérdemli, hogy rájuk emlékezzünk.

Alig telhetünk el e gyorsan változó tájkép szemlélésével. Jobbról a sziget elején fekvő *Kis-Oroszi,* balról ezzel szemben *Kis-Maros* igénytelen helységek már hátunk mögött maradnak. Ime Kis-Maros alatt, egy kies völgy szélén kissé ugyan elhagyatva, de igy is gazdag eredetre mutató magános lak, tömör, egyemeletes, francziás modorban kettősen emelt födelü épület, az ugy nevezett *Migazzi kastély* áll elöttünk, melyet a fö bejárás homlokán egy márványtábláról olvasható latin fölirás szerint, Migazzi Kristóf bibornok emeltetett 1768-ban, hogy benne ő és az utána következő váczi püspökök lelki felvidulásukat s testi üdülésüket találják. Van benne a kényelmi kellékek fölött egy kis házi kápolna, Nep. sz. Jánosnak szentelve, kinek, a mint a prágai hídról a Moldva vizébe vetik, ezen jelenetet ábrázoló képe áll az oltár feletti puszta falra festve. A szentély boltozatán Migazzi családi czimere van, ezen körirattal: „Christophorus Card. a Migazzi Anno 1774.“ Hajdan s egész 1848-ig nagy vadaskert vette körül e lakot s hozzá fürész-malom is volt. Közelében egy sekélyes patakcsa folydogál, mely azonban hóolvadás s záporesők után, a Nagyszál, Szokola és nógrádi hegyekből gyülő nagyobb áradásokkor, zuhogva tör a vadaskerten át. Most minden meglehetősen elhagyott állapotban van. Belöl az épület egykori diszei, némely nem épen megvetendö festmények, minö pl. M. Terézia jól talált arczképe is, elszórva hevernek. Kedvező idövel azonban, vasárnaponkint gyakran látogatják a veröczeiek, s nyáron egyszer-kétszer a fővárosi lakosok is elrándulnak gözhajón, hogy az egyhangúságot élénk társalgással s vidám mulatozással üzzék el e völgyből, mely a közel eső Verőcze határába esik.

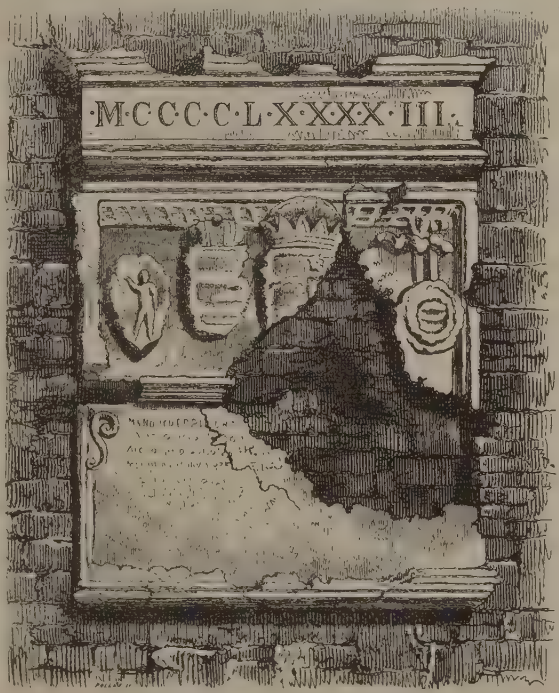

Visegrádi márványtábla.

Verőcze (németül: Werowitz) lassan, menetelesen emelkedő dombon fekszik, gyönyörü kilátással az előtte elterülő sz.-endrei szigetre, s a Duna mentén föl egész Visegrádig s le Váczig. Hajdan várral birt s mint Szalay megjegyzi *), Ulászló idejében épült s ekkor Marczaly Imréé volt. Az 1445-ben Pesten tartott országgyülés jegyzökönyve is megemlékezik róla, mondván, hogy Verőcze, Palota, Vámos, Nána és Pelsöcz erősségek tovább is fenntartassanak, de tulajdonosaik saját költségén. Tehát igen valószinü, hogy a hegyek közt, a falu közelében, látható régi épületromok s a nem rég fölfedezett, kővel kirakott üregek a falu alatt, ezen várnak s földalatti épitményeinek maradványai. Talán nevezetes dunai átszállás is volt itt; mert az egyik mint másik parton egymással szemben álló kőrakmányok lehet, hogy valamely — talán római eredetü — hídfő részletei, ha különösen hitelt adhatunk azon állitásnak, hogy kis vízben a Duna ágyában is találni oly kötömegekre, melyek mintha kőhidlábak talapjai volnának. Bizonyossággal mitsem mondhatni. Csak még azt tudjuk, hogy 1597. öszén, midőn a török Váczot megszállotta, Maximilián serege Veröczéröl nézte azt; söt Istvánffy Miklós azt beszéli, hogy a magyarok „Verucia“ (Verőcze) mellett, közel Váczhoz, ütköztek meg 1597-ben a törökökkel.— Lakossága számát az 1860-diki összeirás 1560-nak találta. Határa 3537 katastralis holdat tesz, melynek nagyobb része szőlövel van beültetve s jó bort ad, ugy hogy öszönként az ausztriai, söt bajor borkereskedök is el-ellátogatnak ide, mint N.-Marosra is s meglehetős bevásárlásokat tesznek. Szántóföldje mint rétje is kevés; erdeje azonban a határnak majdnem felét boritja el. A helység közepén álló r. kath. egyházat gróf Althán Károly, akkori váczi püspök épittette 1736-ban. Nevezetes az itteni „halottas társaság,“ mely a vidékbeliekkel mintegy 800 tagot számlál, s azért alakult, hogy a társaság tagjai temetési költségeihez 60—60 új forinttal járuljon, melyhez minden tag minden temetés alkalmával 10 újkrajczárral járul.

---

*) Magyarorsz. tört. III. köt. 80. lap.

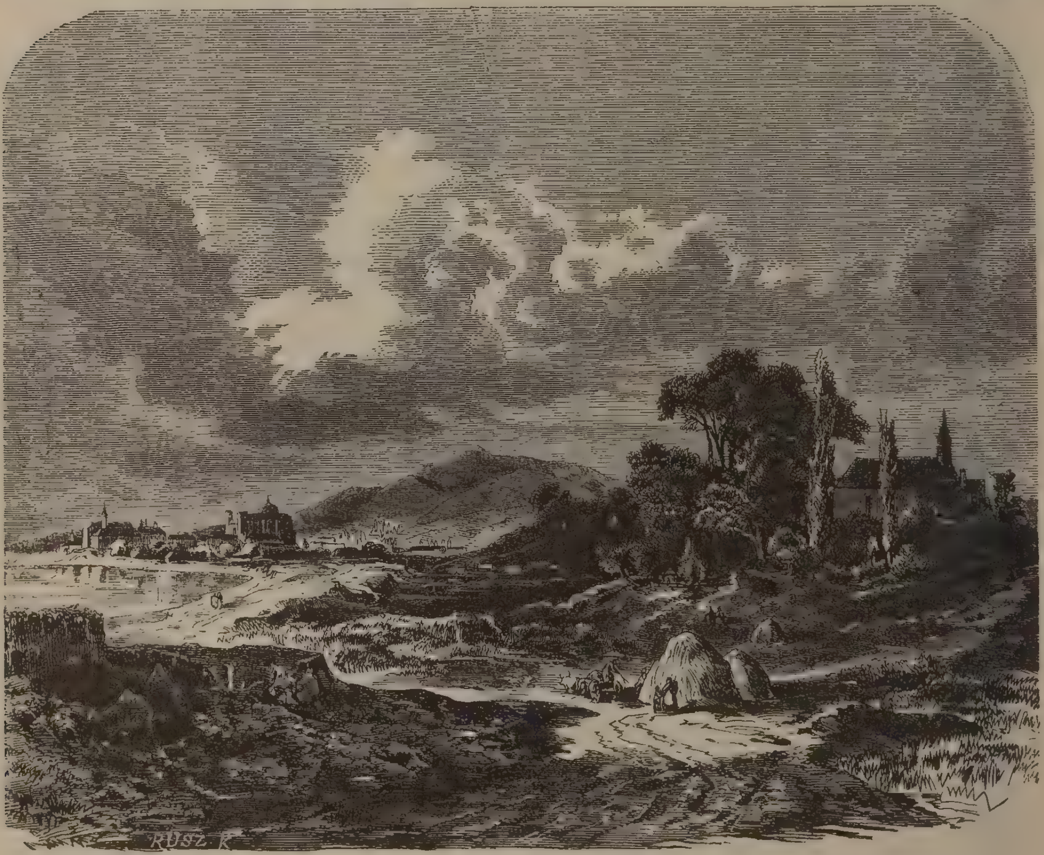

Vácz. — (Keleti Gusztáv rajza.)

Verőcze alatt elhaladva, a mint mind inkább várnók, hogy *Váczot* (németül: Waitzen), melyet messze fölebbröl már láttunk, jobban láthassuk: csalódunk, — a közben esö fával benőtt szigetkék lassan-lassan egészen eltakarják elöttünk s csak midőn ezeket elhagyjuk s már majdnem a hosszan nyuló malmokhoz értünk, látjuk meg a püspöki várost.

Hegyei védik a zordonabb északi szelektől s magasabb fekvésénél fogva a Duna árjaitól is meglehetősen biztositva van. A város felső része egyszerü falunak mondható s még e század elején is egészen különválva állt a várostól. Ide utasitotta ki a mult század elején gr. Kolonich püspök a városi reformált lakosokat, kik itt Kis-Vácz néven községet alapitottak s utódaikban a püspöki várostól ma is majdnem egészen elkülönitve élnek. A Dunaparton egy uj épület vonja magára figyelmünket. Ez a királyi fegyház, mely mintegy 1000 fegyenczet fogadhat be, kik a katonaság számára ruhákat varrnak, s munkájukért szabott árakat kapnak, melynek egy harmadát tartoznak a pénztárban hagyni, hogy kiszabadulásukkor úti költségük s a legszükségesebbekre valójuk legyen, két harmadával pedig szabadon rendelkezhetnek azonnal. A fegyenczek egyenlő szőrruhákban s nyáron vászon-öltönyökben járnak. Minden szükségessel rendesen ellátvák. Van saját orvosuk és tanitóik. Ez utóbbiak naponkint 80 fegyenczet oktatnak, irás-, olvasás-, számvetés- és vallásban. Szóval az intézet nem pusztán fegyencztartó, hanem egyszersmind javitó intézet. A múlt évtizedben épült azon helyen, hol még 1755-ben M. Terézia egy majdan a nemes ifjak számára felállitandott növelde alapfalait tétété le, melyek azonban sem alatta, sem utána e czélra befejezve nem lettek. — A fegyháznál nevezetesb itt az országos siketnéma nevelőintézet, melyben folyvást mintegy 80 növendék nyer oktatást. Keletkezését Chazar (Császár) András gömörmegyei birtokos s tudományokat kedvelő férfiunak köszönheti, ki egykor Bécsben tartózkodása alatt, az ottani siketnémák intézetét, melyet 1779-ben M. Terézia állitott fel, meglátogatván, azon vágygyal tért haza; vajha hasonnemü intézetünk nekünk is lenne! És elkezdte ez eszmét hinteni s ennek foganatositására szép sikerrel pénzt is gyüjteni, ugy hogy jó szándékának és eredményes működésének hire az uralkodóhoz is eljutott. Ez volt 1800-ban. I. Ferencz örömmel vette a hírt, s az ügyet királyi pártfogására méltatá. Chazart pedig az e czélra gyüjtendő adakozások kezelőjévé rendelte. Még 1800-ban 80,000 forint gyült össze s ezen kivül Ő Felsége is 5000 forinttal járult a tőkéhez. 1802. aug. 15-kén már meg is nyilt az intézet a váczi püspökök egykori lakában, melyet ekkor I. Ferencz a siketnémáknak ajándékozott. Benne a tanfolyam 6—7 év, mialatt a növendékek irás, olvasás és számoláson kivül, természet- s földrajzot, vallást, rajzolást és még valamely mesterséget, a leánykák női munkákat tanulnak.

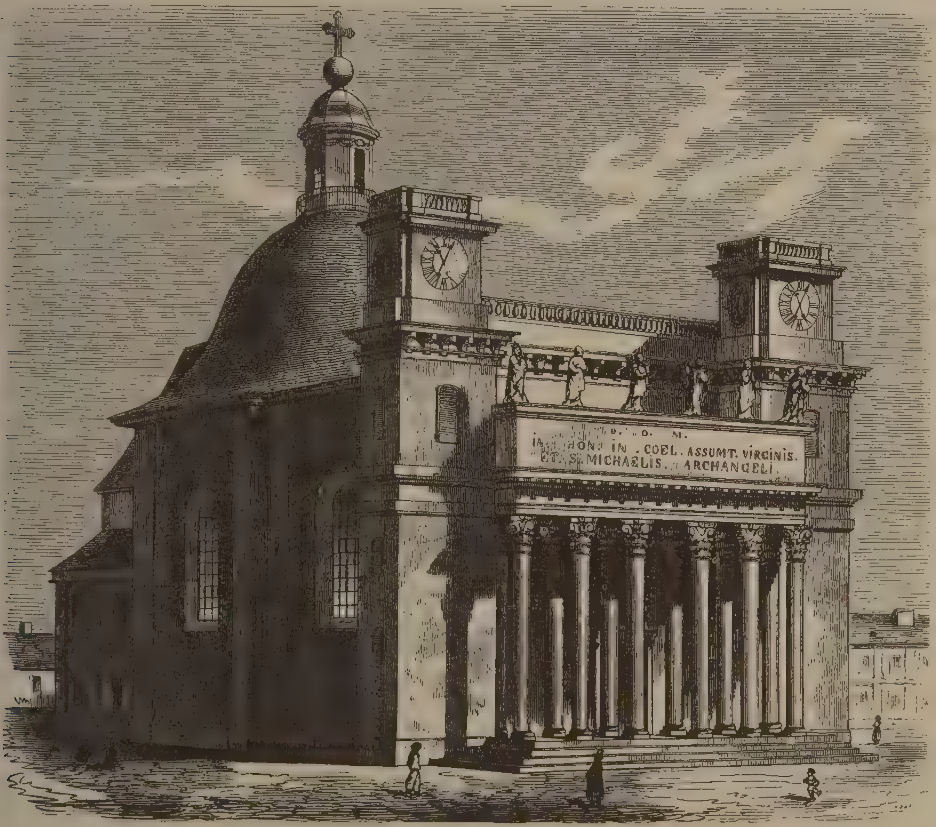
IN HON: IN . COEL. ASSUMT. VIRGINIS.
ET. S. MICHAELIS . ARCHANGELI.

Váczi székesegyház.

Mielőtt egyéb látni valót mennénk megtekinteni, érdemes hogy először is a püspöki székesegyházat keressük föl, mely szép szabad tér közepén emelkedve, szemben a püspöki fényes palotára, oldalt a kegyesrendiek épületére és templomára néz. 1761-ben gr. Eszterházy Károly tette le alapját s Migazzi bibornok, kinek Vácz minden tekintetben sokat köszön, fejeztette be, II. József épitőmestere Canneval által. Kicsiben a római sz. Péter templomának mása. A benn látható pompás festmények Maulbercz, Schmith és más római festészek művei. Homlokzatán szenteket ábrázoló szobrok állanak. Ezek nyomán, valamely tréfás embernek azon ötlete jött, hogy a székesegyházat mondja a váczi templomok legkisebbjének, miután abban a szentek belül el nem helyeztethettek. S most e kérdéssel: melyik Vácz több temploma közül a legkisebb? gyakran rászednek valakit. — A kegyesrendiek, kiket ide 1712-ben gr. Kolonich püspök hozott, e székesegyház melletti épületben egy négy osztályu, igen jó hirben álló gymnazium és novitiatus van. Templomuk 1719-ben épült, mely évre esik a ferencziek Váczon megtelepedése is. — A püspöki lak, gyönyörü faültetvények közt áll, a Duna felől gazdag és izléssel rendezett virágos kerttel s gyümölcsössel. S hogy a nevezetesb épitmények sorát bezárjam, meg kell emlitenem a díszkaput, mely M. Terézia ittlétének emlékére állittatott e fölirással: „Aeternae domui.“

Vácz mintegy 8000 lakost számlál. Határa 6632 hold, mely minden tekintetben bőségesen jutalmazza munkásait. Átalában véve a város igen kedvező helyzetben van. Vasútja és a gőzösök által nyár folytán 6 — 8-szor van naponkint a fővárossal összeköttetésben, mi forgalmára s keresetére a legkedvezőbb hatást gyakorolja s mit ugy látszik, igen jól fel is tud használni, mert neki még ez ujabb közlekedések sem kielégitők. Naponkint több dereglye s födeles kis fahajó fordul meg Pest s Vácz között, melyek együtt külön tetemes személy- és áruforgalmat közvetitnek. Oly régi patriarchális utazásmód ez, melytől a nép csak nehezen s végkép csak akkor válik meg, ha az ujabb forgalmi eszközök — gőzhajók s vasútak — azon szabad kényelmet, megszokott könnyü bánást és eljárást biztositják, melyet sem a német szó, sem az útipodgyász minősége s az ezekkel járó akadékos szabályok nem zavarnak. — A körüleső hegyekben, melyek közt Naszál vagy Nagyszál a legmagasabb, jól müvelt kőbányák szintén emelik e város lakosságának jövedelmét. A gőzhajók állomása és a fegyház közötti apróbb házak udvarait mind kőfaragó munkákkal eltelve látjuk, melyek a pesti épitkezésekhez nagy mennyiségü kész anyagot szolgáltatnak. A Naszál-hegy belsejében gyakran kövesült fákat is találni.

Vácz nagyobbodásának s emelkedésének első lendületét, királyaink közül I. Gézának köszöni, ki saját kivánságára az általa szent Mária tiszteletére épitett váczi egyházba is temettetett (1077. apr. utóján). 1241. márcz. 17-én azonban Batu mongol-tatár seregének egy része mindent feldúlt. Várként erősitett egyházukban hiában védték magukat a vácziak: levágattak s házaikat felgyújtották. Ezután IV. Béla alatt épült fel ujra s Mátyás 1485. tavaszán országgyülést hivott össze ide, melyen ő ugyan csak biztosai által volt jelen. Vácz a mohácsi vész után gyakran és sokat szevedett a töröktől. Igy, a mint Verőczéről szólván, már emlitettük, hogy 1597. őszén is nagy török sereg szállta meg. 1620. táján Bethlen Gábor fejedelem, Karakas budai basának kényszerült átengedni s bizonytalan, hogy közvetlen ez átadás után, mikor szabadult meg a török keze közül, — 1684. jun. 30-án Károly lothringeni herczeg nyert váczi csatája következtében azonban, mondhatni, már véglegesen megmenekült, romba dülten ugyan és néptelenül. Utószor 1849. julius 15. és 16-kán volt Vácz ismét nagyszerü csata szinhelye, melyen Görgey és Nagy Sándor ellen Sasz és Bebutow orosz tábornokokkal vívtak és győztek.

A váczi püspökség eredetét némelyek szintén I. Géza idejébe teszik s állitják, hogy azt ő is alapitotta volna. Mások azonban I. Endre azon okmányára hivatkoznak, melyet az 1055-ben a tihanyi apátság s monostor alapitványára adott ki, hol az azon korbeli püspökök (Neaemias esztergomi, Benedek kalocsai, Miklós győri püspökök) nevei között Kelemen váczi püspök aláirása is olvasható. Ilyformán a váczi püspökség Gejza korát (1074 — 1077.) tetemesen megelőzi. Vannak kik épen ez okmány nyomán, egészen I. István korára visszaviszik alapittatása idejét.

Három emelkedettebb alak tünik elénk, e püspöki székből. Báthory Miklós, I. Mátyás idejéből, ki Váczon olasz épitőmesterek által templomokat s díszes püspöki lakot épittetett, s terjedelmes szőlőket ültetett, kerteket állitott s lyceumot emelt, mely a közelebbi időkig fennállott. — Brodarics István, ki több izben Zsigmond lengyel királyhoz s 1525-ben VII. Kelemen pápához fáradozott,

II. Lajostól küldetve, hogy adnának segitséget a török ellen. Mint az ország kanczellára követte Lajost Mohácsra s egyike volt azon higgadtabb jó tanácsadóknak, kik Tomori ellen valának, Zápolya és Frangepán seregeinek megérkezéseig meg nem ütközést ajánlván. Ott volt mégis a viadalban, a király közelében, kit azonban a zavarban elvesztett szemei elől. 1537-ben lett váczi püspök és itt is húnyt el 1539. nov. 7-én. — Gubasóczi János, ki 1678. január 22-én a béke olajágát tartó főpaphoz illő nyiltsággal s a jó hazafi őszinteségével tanácsolta I. Leopoldnak, hogy ne daczoljon a nemzet ohajtásaival, mely rendet kiván, a nádori hely be nem töltése, a protestánsok üldözése, idegen hivatalnokok alkalmazása s egyéb elégületlenséget okozó átalános zavar helyébe s ne erőszakkal, hanem kegyelemmel igyekezzék a kedélyeket lecsillapitni, az elégületleneket megnyugtatni. Gubasóczi 1681-ben kanczellárrá neveztetett.

Feledjük, ha a vácziaknak a magyar nyelv szép hangzását zavaró szóejtésük bántotta fülünket, ha utczái kövezetében inkább megbotlottunk, mint bátran s kényelmesen lépdelhettünk volna.—Váczon születtek Hajnik Pál (1808. † 1864.), Hajnik János (1811.) és a hasonszenvi gyógymód ernyedetlen bajnoka, Argenti Döme orvostudor (1809. szept. 26-kán).

Széles itt a Duna, lassan folydogál vize a főváros alá. Mindkét part egyhangú síkságot képez, mintha pihentetni akarná figyelmünket, hogy annál ébrebben fölfoghassuk a gyönyörü képet, melyet a testvér fővárosok méltóságos alakja ad. Jobbra a távol hegyek aljából Sz.-László, Sz.-Endre néznek felénk, közelebbről Békás-Megyer tünik fel, balra Dunakeszi látszik; majd a budai hegyek közelednek s egyszerre Uj-Pest határát, a Rákos vizét a Dunába szakadni, majd előttünk az ó-budai szigetet látjuk. Csakhamar Margit szigetét; parton és vizen nagyobb élénkséget, a számos talpat, dereglyét, hajót, s gyárkéményeket; Budán a királyi lakot, szemben velünk a lánczhidat, Gellért hegyét — s látjuk a testvér fővárost a maga ritka szépségében.

Kenessey Albert.

TOKAJ-HEGYALJA.

(**Szabó József** közleményei után.)

Tokaj-Hegyalja honunk egyik legnevezetesebb vidéke, ugy történelmi, mint természettudományi és borászati tekintetben, s e nevezetességével arányban a legujabb időben e két utóbbi tekintetben jelentékeny nyomozások tárgyává tétetett, melyek eredményei két nem rég megjelent munkában foglaltatnak.*) Alkalmat e munkákra különösen a Tokaj-Hegyaljai Bormivelő-Egyesület szolgáltatott, mely Albuma kiadására, több szakbeli ember közreműködését egyesitette, s a mely közreműködésben maga a tudományos Akadémia is némileg segédkezet nyujtott, ugy hogy az ez alkalommal nyert tudományos eredmények részletesen ennek kiadványai egyikében lelhetők fel.

A Tokaj-Hegyaljai Album díszmunka, kiadva a czimlappal együtt 22 tájképpel, és egy nagy térképpel. A térképet Szabó József készitette, s azon nemcsak a topographiai, hanem a földmivelési és geologiai viszonyok is kitűntetvék. A tájképeket Keleti Gusztáv rajzolta természet után.

A czél, melyet a Bormivelő-Egyesület e munka kiadásával el akar érni, nem egyéb, mint a bel- és különösen a külföld figyelmét magára irányzani: megismertetni Tokaj-Hegyalját, kimutatni, minő kizárólagos tulajdonságokkal ruházta föl már maga a természet a borok királya eme székhelyét; bebizonyitani, hogy e hegyvidék ugy államgazdasági, mint kereskedelmi szempontból is fontos, hogy területének elegendő nagysága s a szőlőmüvelés azon fejlettsége által, melyet százados tapasztalatok s a czélszerű utáni kitartó törekvés érleltek meg, érdemes arra, hogy a figyelem e hon határain túl is felé irányuljon. Czélja továbbá fölmutatni azon természeti, szellemi és kézi erőket, melyek a termelés czélszerűségének és biztosságának tényezői, ugy szintén a létező közlekedési eszközöket s egyéb a kereskedésre vonatkozó körülményeket. E munkában bevezettetik Tokaj-Hegyalja nemcsak mint vidék egészben, hanem elemeiben is: városaiban, hegyvonalaiban, folyóiban, lakóiban, földirati, geologiai, talajismei, növény- és vegytani tekintetben. Ha e munkának sikerülend föladatát megoldani, némileg szétlebbentetik ama fátyol, mely a tokaji bor természetét és termesztését illetőleg eddigelé Európa nagy részében titokszerüen takará. Hogy a külföldre a hatás közvetlen legyen, négy nyelven van kiadva: magyar, német, franczia és angol nyelveken.

---

*) „Tokaj-Hegyaljai Album," kiadja a Tokaj-Hegyaljai Bormivelő-Egyesület és annak elnöke b. Vay Miklós. Szerkesztik: Szabó József és Török István. Pest, 1866. — A M. Tudományos Akad. Mathematikai s Természettudományi közleményei, vonatkozólag hazai viszonyokra. Szerkeszti Szabó József. IV-ik kötet. Pest, 1865 – 1866.

E két nagyobb munkákról érdekes tanulmány jelent meg a „Budapesti Szemlé“-ben Szabó József tollából, kinek ama munkák szerkesztésében is főrésze van. Közleménye után adjuk itt Tokaj-Hegyalja ismertetését s ismertetjük egyszersmind képben is, Keleti Gusztáv nehány rajzával.

A Tokaj-Hegyalja azon trachyt és rhyolith hegységnek, mely Eperjes táján kezdődvén, csaknem szakadatlanul tart Tokajig, a legdélibb nyulványát képezi. E csoport hegység iránya ÉD, s nyugatról legnagyobb részt a Hernád, keletről az Ondava és Bodrog folyók zárják be, mely utóbbi délkeletre is követi, s még egy darabig maga, későbben a Tiszával egyesülten a Hegyalja legdélibb nyulványai előtt vonul el, azokban szilárd sarkantyúkat találván (Patak-, Keresztúr-, Tokajnál), melyek annak előbbi irányát megváltoztatják.

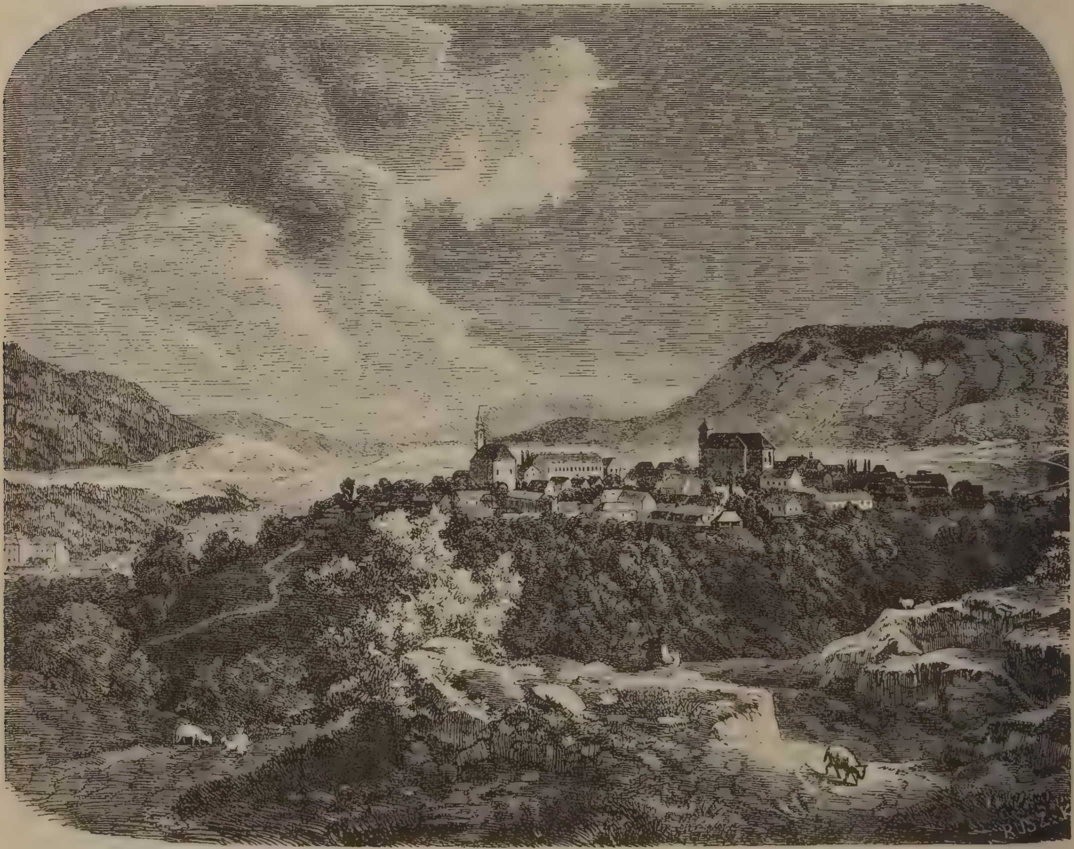

Erdőbénye. — (Keleti Gusztáv rajza.)

A Hegyalja névnek tehát eredetileg helyirati fogalom volt az alapja, az t. i. az északról jövő s itt rögtön végződő hegysornak lejtjét és alját jelentette; e század elején azonban, részesités végett bizonyos, az aszubor termeléséhez kötött szabadalmakban országgyülési küldöttség állapitotta meg a határokat, s e szerint a Hegyaljához számittatik a Hernád-völgy balparti felsikján fekvő Szántó mezővárostól Tokajon keresztül Sáros-Pataknak tartó és Sátor-Alja-Ujhelyig huzódó hegysornak az Alföldre néző lejtje, ezen kivül egy részt Golop más részt Kis-Toronya, mi a természetes fogalmat annyiból mesterkéltté teszi, minthogy Golop a nyugati, Kis-Toronya a keleti végén egy a hegyalakzati szempontból nem épen oda tartozó függeléket képez.

A szorosan vett Tokaj-Hegyalja geographiai alakra nézve egy különoldalu háromszög, melynek legdélibb, de egyébként is a legkiválóbb pontja a Tokaji hegy, melynek legmagasb csucsa a Nagy-Kopasz vagy Kopasztető, a tenger fölött $1617._6$ bécsi láb. Ezen ponttól nyugatra Szántónak megy a legkurtább, körülbelül $3^1/_4$; keletre Tokajtól Ujhelyre a leghosszabb oldal, vagy $5^1/_4$ geogr. mérföld; végre középsőnek maradván az, mely északról Ujhelyt Szántóval köti össze, ez azonban nem sokkal rövidebb az előbbinél: 5 geographiai mérföld, ugy hogy igen megközelitőleg egyenszáru háromszögnek is mondhatni.

A három sarok-pont különös geographiai clemeket is tüntet föl; mert mig a Tokaji hegy lankás kup, mely az által, hogy elszakadtan a többi helység zömétől csaknem szigetként áll a rónaságban, de különösen magassága által is, határozottan uralkodik a tájon; addig Szántó s Ujhely egyegy sátoralaku hegyben végződik; honnét Ujhely a maga hosszu, de az egész fekvést kifejező nevét: Sátor-Alja-Ujhely nyerte, más részt innét van ama már Szirmay által is régi gyanánt emlitett közmondás a Hegyaljáról ,,incipit in Sátor, desinit in Sátor".

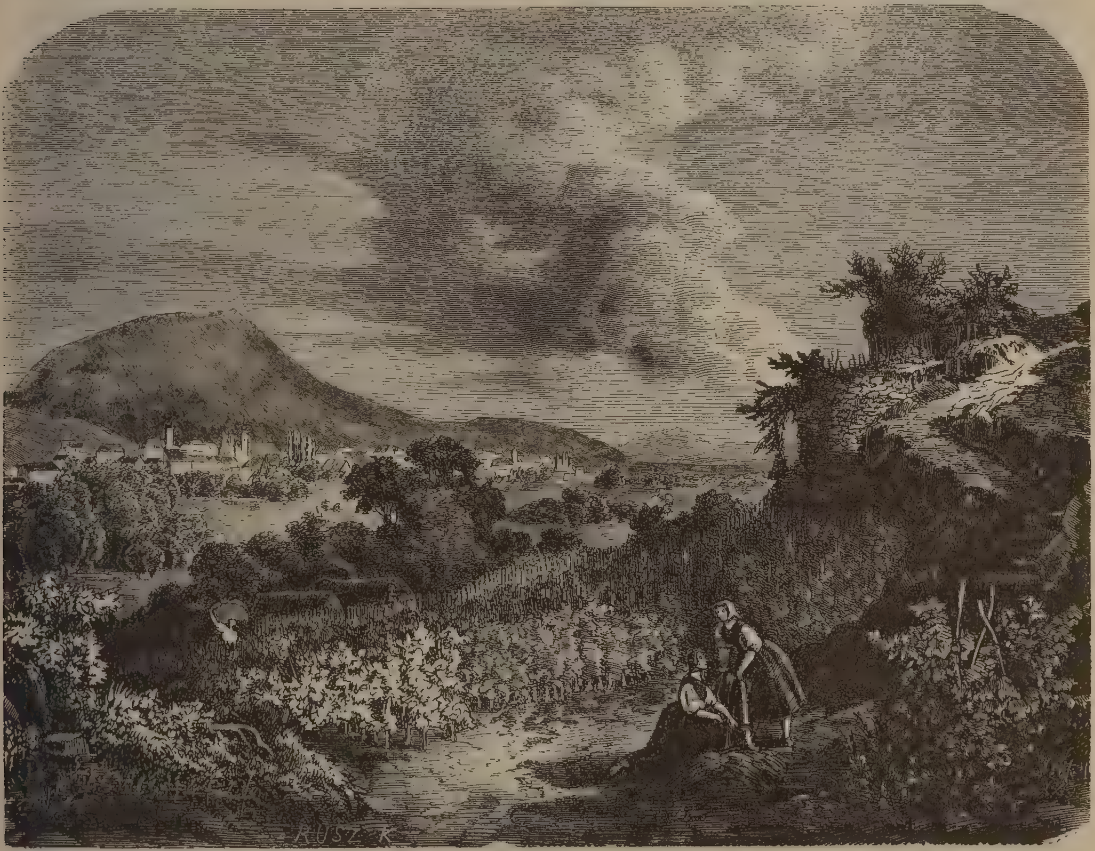

Szántó. — (Keleti Gusztáv rajza.)

Helységei az emlitett háromszögön nyugatról délre s délről északkeletre a következők: Szántó, Golop, Tályа, Rátka, Mád, Zombor, Tarczal*), ez utolsó a Hegyalja legdélibb pontjának a Tokaji önálló hegynek nyugati oldalán feküvén, s egyszersmind a Hegyalja vonalának kisebb nyugat-déli részét képezvén. Ugyanazon tokaji hegy keleti oldalán fekszik Tokaj mint kezdő pontja a Hegyalja hosszabb vonalának északkelet felé, követik Bodrog-Keresztur, Kisfalud, Szeghi, Long, Erdő-Bénye, Olasz-Liszka, Vámos-Ujfalu, Tolcsva, Erdő-Horváthi, Zsadány, Bodrog-Olaszi, Sáros-Patak, Ardó, Károlyfalva, Sátor-Alja-Ujhely, Kis-Toronya.

Ezek közül csak Szántó, Golopnak egy része (Felső-Golop) és Erdő-Horváthi feküsznek Abaujmegyében, a többi Zemplénben, annak déli végét képezvén. E helységek kevés kivétellel mind mutatják az egykori jobb időket, nagyobb s csupa uri házak, melyek Magyarhon nevezetesebb családjai nevét viselik, romban hevernek, az egykor legalább a szüret idején ott időző birtokos többé a fentartásra nem is gondolván. Egy-kettő ujabb időkben indul gyarapodásnak, de azt nem a szőlőbirtoknak köszöni.

A Hegyalja lakossága nemzetiségre nézve egy kevés tót, német, izraelita kivételével magyar s nevezetes e vidéken, hogy egyike azoknak, melyekben a nép a magyar nyelvet legszebben s legtisztábban beszéli. Vallási tekintetben római vagy görög katholikusok, helvét és ágostai hitvallásuak, nagyon kevés számu g.-n.-egyesülttel és sok izraelitával. Mind meg annyinak temploma és iskolája van. Az uralkodó szám azonban a római katholikusok és a helvét vallásuakra esik.

---

*) Tarczal rajzát és leirását az I. füzet 43. és 44-dik apján adtuk.

A nép erőteljes, szorgalmas, s a jobb idők elmulván, kemény munkával keresi kenyerét. Kiváló előszeretettel müveli a szőlőt, a mely tekintetben azonban még sem mondhatni, hogy az ország minden vidékét felülmulja. A szőlőn kivül a földmiveléssel is bőven foglalkozik. A számos parlagon heverő szőlő ujabb időben szántófölddé változik át, mi addig mig a kül kereskedés virágzásban volt, mint szőlő hajtott nagyobb hasznot.*)

A bortermés megitélésére nézve sok természeti körülmény van befolyással: a magasság, a világtáj, a meteorologiai viszonyok mind, azért a mit ezekről eddig tudunk, szükséges följegyezni.

A Tisza alsíkjának magassága a tenger fölött Tokajnál vagy 300 bécsi láb, a tokaji hegyé 1617. A hegyek előtt álló síkságon csak kerti szőlő terem, mely aszut nem ad, csupán a hegyek oldalán fekvő szőlők szolgáltatják azt kellő minőségben. A legalsó határát az aszu termésnek 400 bécsi lábra tehetni a tenger fölött, vagy 100 lábra a Tisza alsíkja fölött; ellenben a legmagasabb szőlők határa mintegy 1200 bécsi láb. E magasság fölött már erdő van, s az a Hegyalja hegyeinek csucsait, alig négynek kivételével, állandóan koronázza.

A szőlő-ültetvények legjobban díszlenek ott, hol a napnak és a légcserének legjobban kitevék. A tokaji hegy például köröskörül be van ültetve, talaja ugyanaz, de a világtáji fekvés szerint igen különböző bort terem: az igen jón kivül rosz is van rajta. A legjobb fekvés a déli, de ezzel párosulva kell lenni, hogy a hegy szabadon legyen kelet és nyugat, vagy legalább is kelet felé, nem pedig elzárt katlanban vagy völgyben, hol gyors légcsere lehetetlen. Egészben tekintve a hegyaljai szőlőket, kivehető, hogy az éjszaki és éjszaknyugati szelek ellen a magasabb erdős csúcsok által védvék, de részletesen a helyszinén tekintve, tisztán áll a dolog, hogy minden határban a leghiresebb bor csak egyes hegyeken vagy hegyoldalokon terem, melyeknél a fekvés a fönebbi. Ilyen jeles fekvésü szőlők: a tokaji hegy déli oldalán a császári „Szarvas-szőlő;“ az ahhoz nem messze keletiebben fekvő „Nagy-szőlő;“ Tokaj és Mád között a „Disznó-kő,“ Erdő-Bényén a „Zsákosak,“ tisztán délnek fekve, s nyugat meg keletről szabadon; Liszkán a helységgel szemközt fekvő hegyoldal, melynek vonala déltől igen keveset keletnek fordul, és a szintén liszkai határba tartozó „Meszes,“ mely délnek fekszik s keletre nyílik; a zsadányi „Előhegy,“ stb.; ezek tisztán déli fekvés mellett nyugat és keletről nyitva állanak.

A meteorologiai viszonyok némely elemeiről már birunk adatokat; s ezen adatokból közel az egész Tokaj-Hegyalja éghajlati minőségére a következőket lehet elvonni: a tél elég hideg, de változékony, a tavasz még változékonyabb; a nyár, meleg és állandó; az ősz, kellemes és tartós, és épen ezen körülmény az, mely a szőlőhegyek alkalmas fekvése és a talaj minősége mellett a jó bor termésére nagy befolyással bir.

---

*) Tokaj-Hegyalja helységei közül ezuttal hármat mutatunk be képben. Ezek a következők:

1) *Erdő-Bénye* mezőváros, a szántó-ujhelyi országuttól észak-nyugatra egy fensíkon, melyet köröskörül hegyek fognak be. Lakosa 2300. Határa 8102 hold, ebből szőlő 600. Szőlőhegyei között nevezetesebbek a Tolcsvai-hegy vagy más néven Peres, Verő-Mály, Zsabás, Barna-Mály, Öszvér, Mulatóhegy, Várhegy.

A két templom között a kiváló ház Szirmay Ödöné; alatta van a hegyaljai pinczék legnagyobbika. Ez egymást keresztül-kasul metsző s egymás fölött emeletet képező 22 águ labyrintból áll, melyek tajtkő-sziklába levén vájva, minden mesterséges boltozatot nélkülöznek s 2000 hordónak adnak helyet. Hajdan a Rákóczyaké volt, kik e határon terjedelmes szőlőket birtak, melyeknek nagy része adományozás utján a sárospataki főtanoda tulajdona lett.

A várostól alig félórányira, vadregényes völgy lombos árnyában ásványos fürdő is van, melynek vize egy elhagyott arany- s ezüstbányából jön, s annak főalkatrésze a vasgálicz. E fürdőben a szőlő-gyógymód is alkalmazva van.

2) *Szántó* vagy Abauj-Szántó mezőváros, a Tokaj-Hegyalja legnyugatibb pontja. Tokajhoz 2 mérföld. A csinosan épült város lakóinak száma 4309, határa 8757 hold, szőleje 500 hold. E város határában is van egy sátor alaku hegy, mint a sátoralja-ujhelyiben; s e szerint a Hegyalja kezdetének és végének határpontjait maga a természet két nagyszerü, egyforma hegyalakkal jelzé meg. E szántói sátor az, mely képünkön is látható s melynek aljába épült maga a város. Lejtőjének egy harmadát jól mivelt szőlők borítják, azontul tetejéig gyepes oldala jó legelőül kinálkozik a város gulyáinak. Sátor-alakja e hegynek azonban szembeötlőbb a tulsó, vagyis golopi oldalról. E hegy déli oldalán vannak Szántó jeles szőlői, nevezetesen a hegy következő nevezetü részein: Alsó- és Felső-Béja, Agyag, Pendits, Krakó, Sátor, Cserjes, Fövényes, Gelencsér, stb

3) *Golop* (Alsó- és Felső-Golop egyesülten) 847 lakosu falu az Ond alsíkján, báró Vay Miklós kellemes szép lakával és kertjével. Golopot és kastélyát egy ott mulatott müvész hazánkfia következőleg irja le: „A hosszukás völgyet, mely medenczéjébe zárja a falut, észak felől a tályai magaslat s szántói Sátor lejtői, délről a Somos hegye képezik. Északnyugat felé tágul a völgy s kalászos dombsorokba foly át, melyeken túl, kéklő távolban a kassai hegyek szegik be a láthatárt. A völgy talpát mesterségesen öntözött rétek zöld bársonya fedi, körülövezvén magát a kertet, mely a két kastélylyal együtt legfőbb nevezetességét képezi a nagyobbrészt magyaroktól lakott igénytelen falunak. Egyik része Zemplén, másika Abaujmegye területén fekszik, a két megye határa a régibb s az uj kastély közötti udvaron megy keresztül. Amaz emeletes, de nem nagy kiterjedésü több százados régi modoru épület, de kitünő jó karban tartva, magában foglalja a nagybecsü könyvtárt s a vendégszobák nagy részét; túl az udvaron egy jóval nagyobb, de földszintes ház, a mostani birtokos, id. b. Vay Miklós épitménye; hosszu ablaksorral s erkélylyel, díszes homlokzata a kertre szolgál s a szőlők oldalában félórányi távolban fekvő Tályára, majd távolabb a mádi és tarczali dombokra enged kilátást.

„Az angol kert méltó büszkesége a mostani birtokosnak, mert hozzáfogható, messze környéken csakugyan nem létezik. Müvészi tapintat rendezte és szerencsés kéz ültette e fabokor és virágágyak csoportozatait. A tapintat s a kéz a mostani birtokosé, ő ültetett, ő rendezett mindent. — A legforróbb nyár tikkasztó hevében, akár déltájban is, hüs árnyékot adnak a lombsátor alatt elkigyózó sétautak; a kertet hosszában patak hasitja ketté, mely malmokat hajt, van végre méhes is a kertben és gyönyörü virágház, de van, hogy semmi se hiányozzék, egy kis tava is. Teknyőjének sima tükre fodrossá lesz minden széllebbentésre, benne tükröződik a ház, s a környező fatömbözetek sötét lombjai; felette elsurran, nyöszörgő füttyével, a Tiszától elszakadt halászmadár, partján pedig egy mesterséges domb emelkedik, beültetve a legritkább faju rózsafákkal, rajta magas fák hüvös árnyékában egy ágakból font s folyondárral benőtt lugas; ez egyike a kert legbájosabb pontjainak; — e pontról van fölvéve a rajz, melyet közlünk.“

A talajnemnek szintén jelentékeny befolyása van. A hegyaljai szőlőkben ezeknek három főneme fordul elő: legelterjedtebb a *nyirok* és a legjobb, ilyen van az ujhely-tályai vonal legtöbb pontján; utána jön a *sárgaföld* vagy lösztalaj, mely kiválólag találtatik a Tokaji-hegyen és ettől nyugatra Szántó felé; végre a tajtkő törmelékéből álló u. n. *kőpor,* mely alárendelt területeket foglal el, mondhatni foltonként a nyiroktalaj között. Van Erdőbényén, Ujhelyen stb. Ezen főtalajnemek aztán váltakoznak a kőzuzadék nagyobb vagy kisebb mennyisége szerint, mely azokkal keverve jön elő.

A történelem nem hagy a felett semmi kétséget, hogy a IX. század végén, a honfoglaláskor Hegyalján a szőlő már müveltetett; azonban virágzóbb állapotba csak a XIII. század közepén Béla király alatt jött, ki ide számos olaszt, s általuk a legnemesebb szőlőfajokat szállitván, ez által a hegyaljai lakosság szőlőmivelési ismerete megállapittatott, s a jobb fajok elterjedése is biztosittatott; mindazonáltal az aszúbortermelés csak a XVII. század végén kezdett életbelépni.

Legjelesebb hegyaljai fajok: a) a *furmint,* ennek válfajai hólyagos, világos, madarkás stb.; b) a *fehér szőlő;* c) a *hárslevelü;* d) a *gohér.*

Ha ezen nevek synonimiskáit vizsgáljuk, a mint Babo közli, az tünik ki, hogy Tokaj-Hegyalján oly szőlőfajok fordulnak elő, melyek csekélyebb borvidékben alig tartoznak a legjelesebbekhez, s ebből nyilván látnivaló, mily lényeges befolyást gyakorol a talaj és égalj valamely szőlőfaj minőségére és becsére.*)

A fönebbieken kivül jeles még a *muskotály, fehér kecskecsecsü,* mely megfonnyadván, kitünő bort ad; továbbá a *bátai, purcsin*

Azonban az előbbi négy faj az, mely a tokaji aszúborhoz a legnemesebb aszú szemeket szolgáltatja. Bogyójuk egész szerkezetén különös finomság ömlik el; olvadó testük czukordús, minden durvább rost nélkül; bőrük vékony, korán érnek s igy elég időt nyernek, hogy a szőlő fáján töppedjenek össze.

Ez eredmény elérésére szükséges, hogy a fürtökön már julius vége felé az érés világosuló színe mutatkozzék, s szeptemberre már az érettség beálljon; a midőn aztán, néhány napi eső következtében a bogyók héjának tágulása a duzzadó édes nedv növekedésével nem tarthatván arányt, a szőlőszemek kirepednek, s vízrészek ekkép kipárologván, a repedéseket finom heg-hártya vonja be s az összetömörülő növényczukor-test barnább szint, ránczos külsőt ölt fel, s összetöpöródik.

Hegyalja annál gazdagabbnak tartja szüretjét, minél nagyobb mennyiségü ily aszút nyer, ellenben semmi vagy kevés aszú esetében bármily bőtermésü esztendőt is a roszak közé sorol.

Az érintett szőlőfajok, midőn egy részről a világ első borát szolgáltatják, más részről gyümölcsminőségben kitünő gyógyhatással birnak. S ha ehhez veszszük Hegyalja levegőjének ősz felé rendkivül üditő sajátságát, s vidékének meglepő szépségét, társulva találandjuk itt mindazon tényezőket, melyek szükségesek arra, hogy a lankadt erő fölelevenüljön, s ez által az egészség helyreálljon. E czélból, különösen lengyelek, őszszel most is fölkeresik a Hegyalját a szőlő gyógymód használása végett. De épen ezen szempontból ohajtandó volna, hogy a szőlőnek használata gyógytekintetben a Hegyalja vidékein minél elébb rendszeresíttessék, s kényelmessé tétessék.

A hegyaljai szőlőmivelés után a borkészitésről kell szólanunk.

Nem a közönséges bor szűrése módjáról lesz itt szó, mely máshol is otthonos, hanem az *esszenczia, aszúbor, forditás, szamorodni* és *máslás* előállításáról, mi a Hegyaljának sajátja.

a) *Esszenczia.* Az aszúszemek a fürtökről, már szőlőszedéskor a többi érett bogyók közül kiszemeltetnek, a megszedett fürtök mindazáltal e kiszemelés után is párkánynyal ellátott, hoszszukás alakú deszkatáblára töltetnek, hogy a még elmaradhatott aszúk ismét kiválasztathassanak s általában a selejtes fürtök a jobbak közül kiosztályoztathassanak.

Az eként összegyüjtött aszúszemek kádakba töltetnek, melyek alul kifurvák s csappal ellátvák, hogy az aszuból saját súlya okozta nyomás következtében kiszivárgó nedv az alájok helyzett edényekbe folyhasson.

E folyadék képezi a tokaji esszencziát, a mely szőlőczukor gazdagsága miatt szörp-édességü lévén, csak évek hosszu során érik élvezhető itallá, de a mely aztán a zamat és illat csoda fenségét birja, akkép kifejlesztve, hogy izlelőjét a fölötti bámulatra ragadja el, mint állithat a természet oly gyümölcsöt, melynek nedve képes a nemesség e magas fokára emelkedni?

Az esszenczia fejlett állapotában is túl-édes maradván, inkább mint különösség, sem mint rendes ital jöhet tekintetbe, sőt minthogy olykor szesz is alig vehető észre benne, még az a kérdés támadhat bor-e vagy nem?*)

b) *Aszúbor.* A fenn előadottakban fekszik az oka annak, hogy a hires tokaji bornak csak egy részét képezi az aszúszemek nedve, a többi rész azon szőlőfürtök mustjából áll, melyekről az aszúszemek leszedettek.

---

*) Hasonló eset adja eló magát a somszólóre nézve, mig ez Buda környékén alig számittatik az értékesebb fajokhoz, Badacsonyon a legfinomabb muskotálylyá fejlódik, és oly bort ad, mely a legfinomabb lunellel vetélkedik.

*) A cs. k. bécsi udvar ajándékul esszencziát szokott küldeni külföldre, s különösen Angliába is. Itt például az 1862. világkiállitás alkalmával a lord mayor ebédjén is ittak ezen „imperial Tokay“-ból. Kinek tetszett, kinek nem. Azok közül, a kiknek izlett, valaki a „Times“-ban azt irta: hogy a kiállitott hegyaljai borokat megkóstolta, de azok között egy sem volt, mely az imperial Tokay-it megközelitette volna; sőt utazott Magyarországban a Hegyalján, kóstolt borokat a pinczékben, de imperial Tokay-it nem talált; a mint pedig ilyet egyenesen kért senki sem tudott

Ebből világos, hogy a különféle édességü tokaji készittethetik, a szerint, a mint bizonyos mennyiségü musthoz több vagy kevesebb aszútömeg vegyittetik.

E vegyiték mértékneme eddigelé egy felől a putton, más felől az itt dívó 180 itczés hordó.

Ha nagyon édes aszúbor készitése czéloztatik: ugy egy hordó musthoz 5, s igy tovább az édesség kivánt kevesebb fokozatához képest 4, 3, 2, 1 putton aszú adatik, s ezért neveztetik aztán a tokaji aszúbor 1, 2, 3, 4, 5 puttonosnak.

A megszedett aszúszemek tehát a gyüjtő kádakból, ahhoz alkalmazkodva, méretnek ki, a hány puttonos bor készitése elhatároztatott. A kimért tömeg e végett felállitott más kádban, apró részletekben, erős férfi lábak, vagy zúzó gépek segitségével teljes péppé tapostatik, s a pép külön kádban összegyüjtetvén s a munka végeztével a kellő mustmennyiség öntetvén arra, a légmérséklet fokozatához képest, t. i. melegebb időben 12, nagyobb hidegben egész 48 óráig azon hagyatik; e közben néhányszor megkavartatván. Végre ezen keveréknek nyomó zsákok általi leszűrése eszközöltetik s a kinyomott aszúbor az elkészitett hordóba töltetik; a zsákban maradt édes törköly pedig vagy forditásra használtatik, vagy kisajtoltatik.

A jelelt mértékek tekintetbe vétele folytán világos, hogy az aszúnak a musthozi vegyitése következtében szaporodás áll elő, melynek mennyisége az alkalmazott aszú mértéke- és minőségétől függ.

E minőség változékonysága, vagyis az aszú czukordússágának különbsége okozza azt, hogy ugyanazon számu putton aszúval készitett tokaji egyik esztendőben édesebb, mint a másikban; pedig a megközelithető egyenlőség a kereskedésben könnyebb eligazodást s kétkedésre kevesebb okot nyujtván: szükségesnek találta a hegyaljai bormivelő egyesület, e hiányon segités végett, az értelmiségnek a boregyenlősités megfejtése czéljából kitűzött pályakérdés által eszmecserére nyujtani alkalmat. A dijnyertes pályamű által az aszúbor készitéséhez szörpmérő alkalmazása hozatott javaslatba.

c) *Forditás.* Ennek készitése az édes törkölyből, kevés különbséggel, ugy eszközöltetik, mint az az aszúnál elmondatott. A zsákból a kitaposott aszútörköly kádba fordittatik, s arra közönséges must töltetik, s jól összekavartatván, négy-öt óráig ugy hagyatik, mire ismét nyomó zsákon kinyomatván, a törköly aztán kisajtoltatik. A tokaji csemegebornak ezen neme nem állitható ugyan az aszúborok sorába, de zamatja s erejénél fogva, mikhez olykor édesség is csatlakozik, még mindig jeles borul tekinthető.

d) *Szamorodni.* Készittetik azon fürtökből, melyeknek bogyói közül az aszúszemek ki nem szedettek. Ezen fürtök zsákba töltetnek, s kádban kinyomatnak; a kinyomatott lé hordóba kerül, a zsákban maradt törköly pedig kádba, mint az aszú, ismét kifordittatván, meztelen lábbal jó erősen megtapostatik, s arra az előbb kinyomott must visszatöltetvén, néhány óráig, mig a forrás bekövetkeznék, ugy hagyatik; könnyen befedetvén, s néhányszor megkavartatván, végre ismét zsákba öntetik, kitapostatik, s az eként nyert must hordóba töltetik, a törköly pedig vagy kisajtoltatik, vagy forditáshoz használtatik.

Ezen eljárásból látható, hogy a szamorodni vagy szomorodni minősége a fürtökön levő több vagy kevesebb aszúszemek mennyiségétől és azok tökéletesebb vagy silányabb kiképződésétől függ, s igy az aszúbor jellegét is azon különbségekhez képest inkább vagy kevésbbé közeliti meg; sőt van eset arra, hogy felül is mulja, hahogy az aszúbor silányabb esztendőben készül amannál.

e) *Máslás.* Ezen borfaj inkább pinczekezelés, mint készités szüleménye. Lehuzatván tudniillik seprőjéről az aszú vagy szomorodni bor, arra közönséges hegyaljai bor töltetik fel, mely habár nem birand is az anyabor édességével, mindazáltal nemessé fejlődhetik ki. A „máslás“ iránt tehát külföldön tévedésben vannak, mennyiben alatta többnyire egy-két puttonos aszút értenek, holott a név is jelenti, hogy az másod felöntésből (másodlás) származik.

A hegyaljai bortermés mennyisége nincsen szigoru nyomozások utján kipuhatolva, tehát csupán a szőlővel beültetett egy négyszög mérföld tért véve alapul, s 1200 □ öles holdra 10 akót számitván, jobb esztendőkben 150,000 akóra, közép termésü években fél, s rosz termésüekben negyed annyira vétethetik fel.

Aszús években a csemegeborok a termelt bormennyiségnek mintegy 6—8-ad részét teszik; mindenesetre elég jelentékeny mennyiség arra, hogy — különben is nagyobb becséhez képest kevésbbé fogyasztatván — világkereskedésbe is kerülhessen.

Az éveket egymáshoz viszonyitva, 1840-től 1865-ig, tehát 25 év alatt Hegyalján, 9 év: 1841, 1848, 1852, 1855, 1856, 1858, 1862 és 1863. év adott kitünő termést;

kilencz év: 1843, 1844, 1845, 1849, 1850, 1853, 1854, 1857, 1859 középszerüt;

végre négy év: 1840, 1842, 1847 és 1851 mennyiségre bővet, de minőségre silányat.

S ezen arányok oly kedvezők, mikép e körülmény is kétségenkivülivé teszi Hegyalja fekvési s égalji kiválóságát.

Tokaj-Hegyalja borkereskedése sohasem képezé akár a törvényhozás, akár a kormányi intézkedésnek az átalános országosétól különleges tárgyát, mihezképest azon tényezők, melyek annak

---

neki választ adni. Ebből azon következtetést huzta, hogy az udvar szöleje valamely más kitünő hegyen kell hogy legyen, s hogy ahhoz hasonló bor semmi más szőlőben nem terem. Ezen hiedelem Angliában meglehetősen az uralkodó; sőt Francziaországban is azt hiszik egyrészt, hogy a tokaji bor alig elég a fejedelmek asztalára. Egy kitünő borászati szakmunkában a tokaji bor a főtt borok közé van sorozva.

emelésére vagy csökkentésére befolytak, ugyanazok voltak, melyek az átalános borkereskedést érdekelték.

Ennek legfontosabb korszaka közvetlenül az 1848-iki események után kezdődik, midőn a kormány az ó rendszerrel, mely szerint Magyarország és az örökös tartományok között, ez utóbbiak érdekében vámsorompók állottak fenn, szakasztván, felszabaditotta az ország kereskedését azon nyüg alól, melyben századok óta szenvedett. Nem volt elég, hogy az előbbi időkben a török hóditási harczok elleni küzdelmek s a belforrongások a kereskedés kifejlésének utját állották, hanem az örökös tartományok féltékenysége a kormánytól kivivott előnyös helyzetnél fogva, mindig elég gátat tudott vetni, hogy minden arra intézett törekvést megzsibbaszszon s nagy részben meghiusitson.

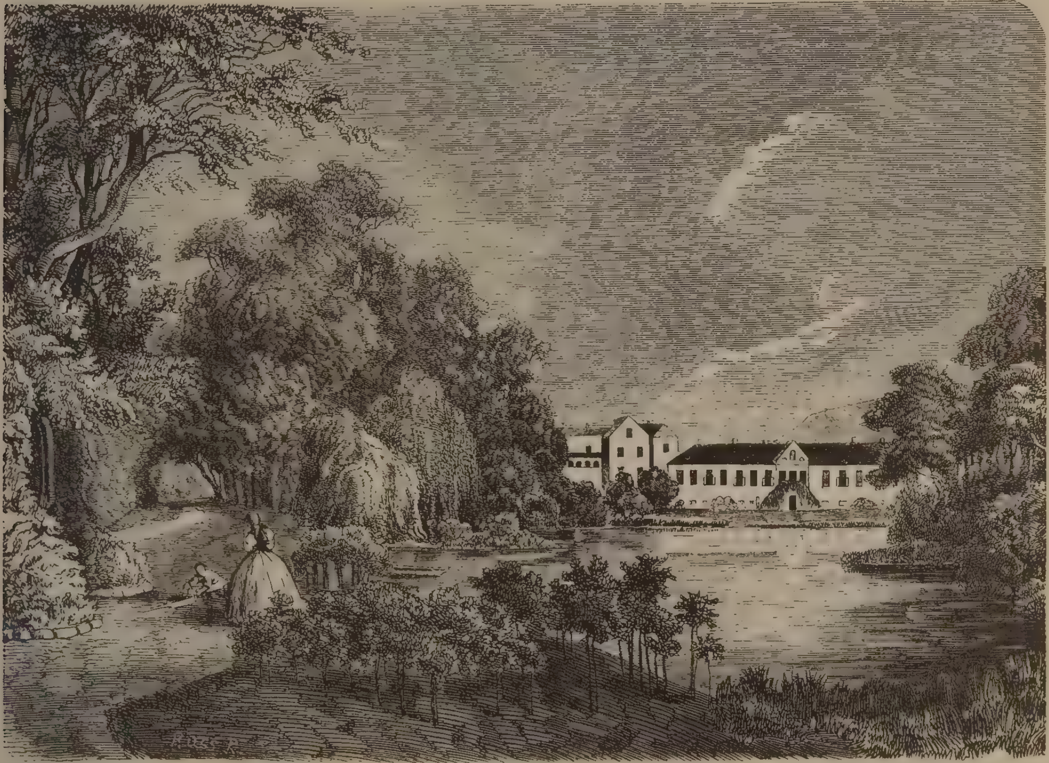

B. Vay Miklós kastélya Golopon. — (Keleti Gusztáv rajza.)

Ugyanis a magyar bornak Bécsbe bevitele már a XIV. században tiltva volt, valamint annak a németországi városokba vitelét minden módon gátolták.

Kieszközölték, hogy a magyar kiviteli borra súlyos adó vettessék, valamint azt, hogy a magyar bornak a Dunán szállitása vagy egészen eltiltatott, vagy csak azon esetben engedtetett meg, ha osztrák borból is, és pedig ingyen ugyanannyi szállittatott ki, mennyi a magyar szállitmány volt.

Sőt I. Leopold alatt Ausztriában egy kereskedő-társulat alakult, mely a magyarokat a németországi borkereskedésből csaknem egészen kizárta.

Ehez járult, hogy a Magyarország és az örökös tartományok között fennállott harminczadhivatalok törvénytelen követelései és nyomásai a vámfizetéseket, melyek később a bécsi kereskedési tanács fondorkodásai folytán 30$^0/_0$-ban állapittattak meg, még elviselhetlenebbekké tették.

Ha mindamellett is a magyar borkereskedő rászánta magát, hacsak az örökös tartományokba is bort bevinni, előbb az osztrák rendekhez szabad meneti jegyért kelle folyamodnia, mit ha nagy taksa mellett nehány akóra meg is nyert, a vámok és különféle zsarolásokra tett kiadások csupán Bécsig egy akótól 3 forintra emelkedtek.

A magyar borkereskedés még 1827-ben is lenyügözve tartatott, mi kitünik az országgyülésileg kiküldött ugyanazon évi kereskedési választmány jelentéséből.

Sőt ujabb időben 1842-ben is, a magyar bor kiviteli vámnál 2 pfttal terheltetett akkor, midőn az országba az örökös tartományokbóli behozatali vámképen 2 kr. fizettetett.

Mindazonáltal 1746-ig, mig a bécsi kereskedési tanács fenn nem állott, Szilézia, Lengyel-, Porosz- és Oroszország nagy részben magyar borokkal láttatott el. Nevezetes borszállitás tétetett különösen Lengyelországba a bártfai, kézsmárki s ó-falvi vonalokon, ugy Dunajecz, Poprád és Visztula folyamokon.

Miután azonban az osztrák gyárak iránti kedvezés miatt a porosz gyártmányok és kézművek a behozataltól eltiltattak: a porosz visszatorlással élvén, eltiltá a magyar borok bevitelét.

De különben is 1746. után az emlitett bécsi kereskedési tanács, a silányabb osztrák borok javára, a magyar borokat az éjszaki tartományokból is kiszoritani törekedvén, a kivitelt ezekre nézve minden módon nehezité, midőn ellenben amazoknak teljes vámmentesitést eszközlött; mihez járult később Lengyelország politikai s ezzel együtt gazdasági állapotának sülyedése.

Ezen okokból származott aztán, miként a hegyaljai bornak Lengyelországba szállitása is annyira megcsökkent, hogy a hollandi aranyak, melyeket a lengyel gabnájáért kapott, s borainkért adott, s melyeknél 1772-ig semmiféle aranypénz e hazában szokottabb nem volt, lassanként eltünt a forgalomból. Az orosz is még 1766-ban eltiltá a magyar borok bevitelét, az által, hogy 60 rubelnyi vámot vetett hordójára.

Történelmi tény tehát, hogy a birodalomban oly kereskedelmi politika követtetett, mely miatt a természet minden kincseivel elhalmozott Magyarország gyarmati helyzetbe sülyesztetett. S nekünk mégis bűnül rovatott fel, hogy a kereskedelem s borkezelés mezején megkötött szárnyainkkal nem versenyeztünk a sasokkal.

Legujabb időben azonban belátta a kormány, hogy az addig követett államgazdászati elv: az örökös tartományok anyagi érdekeit ugy védeni, hogy a birodalom másik fele erőtlenné tétessék, hamis nézeteken alapszik és az összbirodalmat teszi erőtlenné, következésképp, hogy intézkedéseit oda kell irányoznia, miszerint annak mindkét felében szabad mozgás engedtessék.

E nézet lehetett főleg, mely az 1848-ki események után a birodalmi kormányt arra inditotta, hogy a Magyarország és az osztrák örökös tartományok között századokon keresztül fennállott vámsorompókat megszüntesse.

A multnak s jelennek ezen képei világosan előtüntetik, hogy mennyi alapos számitás, jellemszilárdság, szakértelem és kitartás kivántatik arra, hogy Magyarország most már a megizmosodott külkereskedéssel versenyre kelhessen, a borai számára, az előle elfoglalt piaczokból hóditásokat tehessen.

E feladat óriás nehézsége azonnal feltűnik, ha figyelembe veszszük még, hogy a német- s oroszországi vámok, a különben is költséges szárazoni szállitás kényszerüsége mellett, szerfelett magasak is.

Azonban ez ország oly gazdag borban, s ebben annyi nemes tulajdon, a fajokban oly bő választás van, miszerint minden izlést képes lévén kielégiteni, a még fennlevő akadályokban a termelő csak ösztönt találhat arra, hogy kifürkészve az egyes nemzetek izléseit, s kiválasztva az azoknak megfelelő fajokat, a borkezelést ugy tökéletesitse, miként azok a külföldi borok nagyobb része felett ekkép fensőséget nyerve, amaz akadályok legyőzése fölibe emelje nehéz, de annál dicsőbb győzelmének zászlaját.

E czélra a külföld borkereskedőinek, különösen a londoni és hamburgi kiállitások folytán, a magyar borok iránt felébredt figyelme, egyedül önérdekekből, kedvezően segédkezhetik, a menynyiben a magyar borokat, igen nemes természeti minőségökhöz képest jutányosan vehetik és czéljaikhoz képest könnyűséggel megválaszthatják. Csak is az egyes vidékek borait kell főleg az ország szivében Pesten, hol azok leginkább öszpontositvák, megizlelniök, hogy a választást megállapitva s kényelmes eligazodást nyerve, a minden irányban kiágazó vasúti közlekedési vonalokon, ha ugy tetszik, egyenesen a termelőkhöz fordulhassanak.

Már emlitve volt, hogy az évi termés középmennyisége elegendő arra, hogy a tokaji bor rendes kereskedési üzletczikké váljék.

Nem más tehát, mint ámitás, vagy féltékenykedés azon hitnek külföldön elterjesztése, mintha a tokaji bor oly parányi mennyiségben termeltetnék, hogy az kereskedésbe nem kerülhet, s a mi oda kerül: az mind hamis.

Kétséget nem szenved, hogy az ország egy pár városában sok hamis tokaji gyártatik, s jegylapjaikra a valódinak neve hazudtatik föl; ámde remélni lehet, hogy e visszaélés hatósági úton gátoltatni fog.

Különben is a tokajinak természetes sajátságai, az illat és zamat elragadó kedvességei, utánozhatlanok lévén, ezekhez rendkivüliek is csatlakoznak, melyek szerint e bornak százados életképessége van a nélkül, hogy megkivánná, miszerint más borok módjára töltögetések s leaknázások által a lég hozzájárulásától megóvassék, sőt ellenkezőleg szükségli, hogy a hordók soha színig meg ne töltessenek, és erősen be ne aknáztassanak.*) Egyik fontos előny a kereskedőre, mely szerint nem kénytelen az áruczikket minden körülmény között, hanem csakis akkor tenni eladóvá, ha az áruba bocsátás nyereségesnek mutatkozik, mely nyereség a tartás folytán csak növekedhetik, midőn fejlődése által ama bor azalatt is mindinkább nemesül, s értékesül.

Ide járul, hogy a tokaji bornál kisebb tömegben nagyobb érték feküdvén, annak szállitási és vámköltségei a tokajinak javára más borokéihoz képest visszás arányban állanak.

Végre a tokaji bor előnye kereskedelmi szempontból oda is kihat, miszerint ha egyszer a vagyonos osztály megizlelheté, könnyen életszükségletévé válhatandik, ha főleg tapasztalni fogja, hogy abban nemcsak élvezetét, de egyszersmind bajainak gyógyszerét is vásárolá meg.

---

*) A pinczékben nem egyszer látni, hogy hat hét évi bor is van házi fogyasztásra felhagyva, s a hordókban a mennyiség mindig apadván, mig minden más vidéki bor ily körülmény között megromlanék, a tokaji az utolsó cseppig épen marad meg.

A tokaji bornak sorompóba kellene lépni a világ egyéb jeles bortermesztményeivel. Azelőtt egy maga volt az ur s a borok királya; most ha honunkban ilyennek mondjuk is, nem következik, hogy a külföld is annak ismerje el. A mint elzáratott a világpiacztól, a kezelésben semmi előmenetel nem történt, mig egyéb országokban az oda való legfinomabb borok kezelését felette nagy tökélyre vitték, s igy az aránylag tán csekélyebb anyagból is jeles terményt készitettek. Ezen első rendü borok a világ gazdagainak nagy változatosságban nyujtatnak s ki erre, ki arra határozza el magát, mert elvégre is az egyéni izlés dolga. Hogy mindezeket a miveltebb modorban fellépendő tokajink leszoritsa, nincs ok, hogy miért tegyük fel, de igenis versenytársként szerepelhet, még pedig hatalmas versenytárs gyanánt, melynek megvan a régi jó hire *) és tagadhatlan felséges anyaga, de megvan gyengesége is, mely a külföldi legjelesebb borokhoz hasonlitva szeszélyes változásaiban áll, melyek miatt nem mindig akkor iható, midőn a fogyasztó akarná, hanem mikor neki tetszik csendesen maradni, meg nem zavarodni, s erjedésbe nem menni. Hogy ezen lesz-e segitve vagy nem, oly könnyen meg nem mondhatni, de hogy oda kell törekedni, hogy segitve legyen, abban minden termesztő és vevő egyetért. — A bor-chemia igen subtilis alkalmazása a vegytani elveknek, de hol vagyunk mi még attól, hogy a javitást ugy tegyük, hogy azon, mit eddig empirice tudunk, ne rontsunk. Az idő azonban itt is meghozza azt, mit a Rajnán, de még inkább Francziaországban meghozott, a hol vagy 45 évvel ezelőtt a borkezelés még olyan volt, hogy egy akkor a Hegyalján megfordult franczia utazó felkiáltott, hogy bár Francziaországban is oly tökéletesen bánnának a borral, mint itt!

---

*) Szirmay csaknem minden egyes vidékéről a Hegyaljának följegyez valami hagyományt, ezek legérdekesebbike Tályára vonatkozik, s abban áll, hogy a tályai bort maga a tridenti zsinat is elismeréssel tüntette ki 1562-ben. Ugyanis ebéd alkalmával a világ legtöbb részéről a legválogatottabb borok szolgáltatván fel, Draskovics György, akkor pécsi püspök, később kalocsai érsek és bibornok mint magyarországi képviselő, a magával vitt tályai bort is megismertetendő, legelőbb pápa ő szentségének nyujtá azt izlelés végett. Az minden mást meghaladó nectárnak nyilvánittatott, ő szentsége pedig meglepetése közben e szavakra fakadt: „summum pontificem Talia vina decent.“

ISTVÁN FÖHERCZEG.

Magyarország ez ideig utolsó nádora, ki e magas tisztet bár rövid ideig, de a legfontosabb történeti mozzanatokban viselte, s ki azon rövid idő alatt a népszerüség oly magas fokára hágott, mint talán egyik sem azok közül, kik valaha e fényes polczon állottak, de a népszerüség veszélyeit s változandóságát is nagyobb mértékben érezte mint bármelyikök valaha, — viszontagságteljes életét, alig 49 éves korában, a most múlt február 19-én végezte be, távol hazájától, melyet csaknem két évtizede hagyott el, távol utóbbi tartózkodási helyétől, az anyai örökét képező Schaumburgtól, — Mentonéban, Nizza mellett, hová utolsó betegségében üdülést keresni ment s hol a rég fenyegetett halált találta.

Valami sajátságosan búskomor hangulat lephetett meg mindenkit azon gondolatra, hogy e férfiunak, kivel, ezelőtt 18 évvel, egyszerre költözött ki a forradalmi térre erőszakolt országból az alkotmányos élet és fejlődés rendes s szabályos menete, épen akkor kelle idegen földön behúnynia szemét, midőn távozta óta annyit szenvedett hazánk, az ő szeretett hazája is, a visszanyert alkotmányos lét vidám hajnalának örvendez ismét. Azóta forradalmat, bukást, absolutismust, s egész sor áldatlan provisoriumot éltünk és szenvedtünk át, s tudjuk, hogy ő is szenvedett, ő is sohajtott velünk, érettünk, és midőn ismét örvendhetünk egy jobb jövő biztos reményének, örömünket ő már nem oszthatja. Talán halálos ágyához elérkezhetett még a várva-várt hir, talán megtört szemével láthatta még az utolsó sugárban, mely reá esett, megcsillanni a remény első sugarát, talán megkönnyebbült szivvel ment alunni . . . . Ah, mit használt már neki? A szív, melyet egy válságos perczben, melynek rettenetességét csak ő érezhette igazán, elhagyott ereje, s benne a két kötelesség harcza a kisebbiknek adta a diadalt a nagyobbik fölött, — a szív, mely tévedése nyomasztó súlyát kényszerű vagy önkereste számkivetése távolában nyögve viselte, végzetszerüleg épen azon perczben szűnt meg dobogni, midőn talán ismét szabadon s fennen doboghatott volna, egyszer legalább! Sorsa, akárki mit mond, tragikai, és ha a tragikai hőstől bukásában sem tagadhatjuk meg, bár fel nem oldjuk is, könyeinket: István főherczeg megérdemel egy könyet a hazától, melyet elhagyott, bár mégis szeretett!

A kép, melyet itt adunk, 18—19 év előtt a legismertebb, a legnépszerűbb volt a hazában. A palotától a kunyhóig, a diszteremtől a falusi csapszék ivóházáig, minden falon ott függött; mindenütt szerették s tisztelték. Azután keményen itélték meg, letépték, a lomtárba került, elfelejtették. Most, a koporsó mindent kibékitő tekintete előtt háttérbe vonulnak a keményebb indulatok. Tizennyolcz év s a történelem sokat enyhitettek az itéleten; s a gyászravatalon fénylő czimeren könyeink csillognak, s a régi képet elővesszük, letöröljük róla a port s a mocskot.

István főherczeg, II. Leopoldnak, József kora után a magyar alkotmány helyreállitójának unokája, József főherczegnek Magyarország félszázados nádorának fia, született 1817-ben, szeptember 14-én. Születése, midőn ikertestvérével, a korán elhunyt bájos Hermina főherczegnővel együtt látott világot, életétől fosztá meg anyját, ki József nádornak második neje s az Anhalt-Bernburg-Schaumburg német fejedelmi családból származott herczegnő volt. Az árván maradt ikreket anyai nagyanyjok vevé magához s anyai ápolásban részelteté épen azon Schaumburgvárban, mely végzetszerüleg másodszor is menhelyet adott a férfiunak, mikor másik édes anyja, a haza is meghalt reá nézve.

Mihelyt a csecsemő annyira növekedett, hogy a szorosan vett anyai gondot nélkülözheté, atyja visszahozatta hazájába, hogy szemei előtt neveltesse s irányozza képeztetését. Neveltetésére lehető legnagyobb gond fordittatott, szellemi és testi fejlődése tekintetéből egyaránt; valamint arra is, hogy a magyar nemzetiség s hazaszeretet bélyege is rajta legyen. Szive természettől nemes és emberszerető volt, s ezt csak tovább fejlesztette neveltetése és atyjának befolyása. Gyermekkorában szabadon játszott az alcsúti falusi gyerekekkel, kik őt egyszerűen Palatinus Pistának nevezték. — Alcsút, Fehérmegyében, előbb a tanulmányi alap birtokában levő acsai urodalom egyrésze, 1819-ben királyi adományozás után jutott József nádor birtokába, ki Alcsúton herczegi kastélyt építtetett s valódi példánygazdaságot állitott fel. Az urodalom István nádorra szállott, ki azt már évek előtt öcscsének József főherczegnek adta át s ma is, mint e lelkes és nemes érzületű főherczeg birtoka, az előbbi virágzásban van.

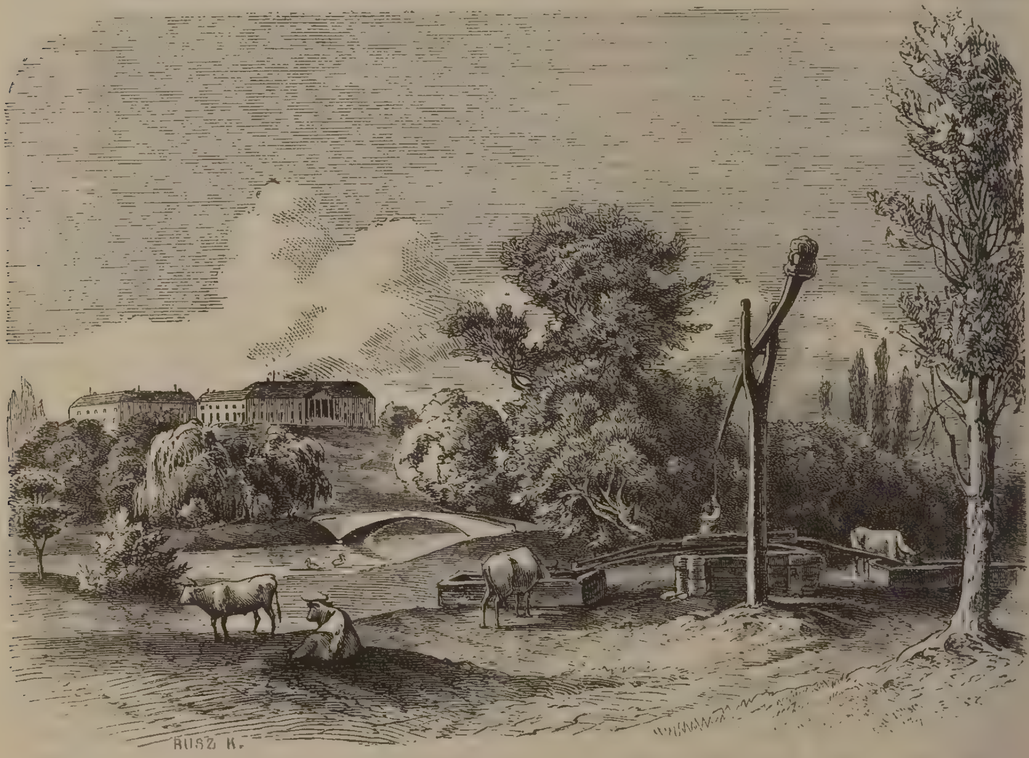

Az alcsúti uradalmi kastély. — (Keleti Gusztáv rajza.)

De térjünk vissza István főherczeghez. Ő 21 éves volt, midőn az 1838-diki rettenetes árvíz romba döntötte Pest szebb részét. Atyja a nádor beteg levén, az ifju főherczeg vezette, nagy erélylyel, emberszeretettel s önfeláldozással, a mentő és segélyző intézkedéseket, mi őt a fővárosban s az egész országban rendkivül népszerűvé tette.

1843-ban hosszasb utazásra kelt s meglátogatá Németország udvarait, városait s tartományait. A történelem s müvészet emlékei, a legérdekesb személyiségek, a tudományok és szépmüvészetek, a gazdasági és iparélet fontosb tárgyai, szóval semmi nem kerülte el figyelmét. Visszatérte után a birodalom egyik legfontosabb tartományának, a cseh királyságnak kormányzatára küldetett. Itt maradt egészen 1847-ig, midőn atyjának, József nádornak halála még fontosabb és terjedtebb hatáskörü pályát nyitott meg számára. Kineveztetett Magyarország királyi helytartójának, Pest-, Pilis- és Soltmegye főispánjának és a Jászok és Kúnok főbirájának. Az egész nemzet, mely őszintén gyászolta elhúnyt nádorát, a legnagyobb reményeket kötötte fiához. Az akkori trónörökös, mostani uralkodó, Ferencz József, személyesen érkezék meg Pestre, őt főispáni székébe igtatandó. Buda-Pest öröm- s fénytengerben úszott. — Csakhamar ezután az ország szükségeinek s kivánatainak közelebbi kiismerése végett beutazá az ország nagy részét. Utja valódi diadalút volt. A lovagias, deli, megnyerő modoru főherczeg kedvencze lett a lovagias nemzetnek. Mindenki egy szivvel-szájjal éltette mint Magyarország leendő nádorát.

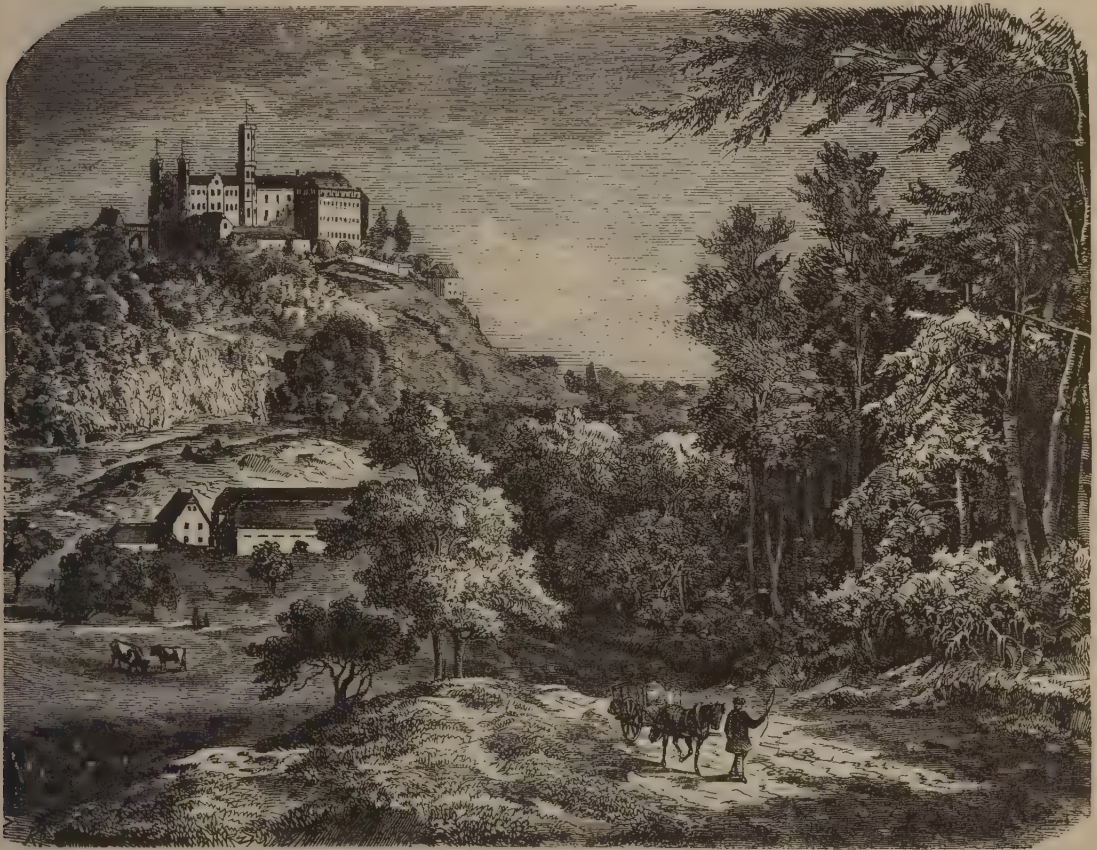

Schaumburg vára, István főherczeg lakóhelye. — (Keleti Gusztáv rajza.)

1847. nov. 11-én nyitotta meg az országgyülést V. Ferdinánd király s a királyi előterjesztések egyik pontját tevé az uj nádorválasztás. A fejedelem ohajtása a nemzet akaratával találkozott. Az országgyülés egyhangulag elhatározá, föl sem bontani a király által átnyujtott nádori jelöltek névsorát, hanem közfelkiáltással megválasztá nádorának István főherczeget, ki a király jelöltjei közt, tudvalevőleg, első helyen állott.

Az 1848-ki márczius nagyszerü politikai fordulatát ő ugy fogta föl mint a nemzet várta tőle. Az ország kivánatait hiven tolmácsolta az udvarnál s mindent elkövetett, hogy a független felelős magyar miniszterium kineveztessék. Fáradozásait fényes siker követte. S az öröm-ittas nemzet neki köszöné ősi törvényes jogainak alkotmányszerü biztositékát: az ujonnan kivivott parlamenti kormányt.

A 48-diki II-ik törvényczikk István nádort, a királynak az országból távolléte esetére, teljhatalmu kir. helytartói joggal ruházta fel. Valódi alkirályság. Oly mozgalmas időkben, minők következtek, alakjában s szellemében annyira uj intézmény mellett, mint a felelős parlamenti kormány, az addigi nádorság alig állhatott fenn. S midőn a bécsi kormányférfiakban a független magyar kormányzat iránt az első percztől fogva már teljesen hiányzott az őszinteség s csak az alkalomra vártak, vagy azt szándékosan s mesterségesen idézték is elő, hogy visszavehessék, a mit megtagadni nem voltak képesek a válságos perczekben; s hogy Ő Felségét, mint ausztriai császárt ellentétbe hozhassák magyarországi alteregojával, — valóban e helyzet a magyar nádorra nézve annyi s olynemü politikai nehézségekkel járt, melyeknek megoldása csaknem felülmúlta, mindenesetre súlyos próbára tette a legnagyobb emberi erőt. A helyzet ily rendkivüli nehézségeihez személyes, de szintoly fontos nehézség is járult. Ő a király után az első magyar volt, de egyszersmind ausztriai főherczeg. S azon időben midőn a magyar király s az ausztriai császár maga is oly súlyos összeütközésbe jött magával s a király a nemzettel: Istvánban is két ember, szivében két érzés, két kötelesség harcza kezdődött.

Ime a tragikai katastrófa csomója, melyben Istvánnak el kelle esni: magva egy oly belső harcznak, mely alig végződhetik teljesen megnyugtatólag.

A márcziusi napok örömmámorát követő események még mindenkinek élénk emlékezetében vannak. A virág oly szép volt, oly üde, oly szinpompás, oly kábitó illatu! a dér hamar következett reá.

Oly hirtelen, váratlan jött a roppant változás, az egymástól külön független két kormány teljes elválása, a kölcsönös érintkezési pontok, a közös viszonyok oly kevéssé vagy épen nem voltak tisztába hozva, hogy a surlódás s végre az összeütközés elkerülhetlen volt. Egyik félen az áramlás azon teljes függetlenség felé volt irányulva, melyben a másik fél nem látott egyebet elszakadásnál; emez oly annyira szeretett volna mindent ismét a régi állapotok felé terelni, hogy azt sem volt hajlandó jogosnak ismerni el, mihez legkevesebb kétség sem férhetett. Szóval a mit a magyar népnyelv „szegődött bér, osztott koncz“-nak nevez, teljesen hiányzott. Természetes, hogy a két fél bizalmatlansággal tekintette egymást s mig egyik jogainak végre teljes birtokában vélte magát, a másik nem remélhetvén lassanként juthatni ismét ahoz, a mit elveszitett s annyira fájlalt, kész volt — csak hogy visszaszerezhesse — mindenre. A reactió kifejtette minden erejét, mozgásba hozott minden kereket, csavart és titkos rugót. A bécsi miniszterium nyiltan szembe tette magát a birodalom másik, egyenjogu felének, Magyarországnak kormányával. A legnagyobb szörny, a fajgyűlölet, leszabaditva lánczairól, feluszittatott. Ellenkező s egymást lerontó rendeletek és utasitások eszközöltettek ki a királytól és császártól. Jellasich, a magyar miniszterium kineveztetése perczében, de annak tudta és akarata nélkül, háta mögött, kinevezett horvát bán, az ország főászlósai egyike, fegyverkezett az ország békéje, biztonsága s a magyar korona integritása ellen. A magyar miniszterium királyi rendeletet eszközölt ki, mely őt engedelmességre utasitsa; a reactió épen ellenkező titkos útasitást. A császári főherczeg nádor, a magyar miniszteriummal együtt, Budán kormányzott, s a horvát bán, kezében legfelsőbb kézirattal, fegyveres haderőt hozott Magyarország ellen. Teleki tábornok visszavonult előtte, a titkos erejű shibolet varázsától megbüvölve. Az országgyülés háborgott. A főváros „*fegyverre!*“ kiáltá. A Batthyány-miniszterium lelépett. Kossuth nem akart kormányt alkotni s Batthyányt késztė: ragadja meg ismét a kormányt. Batthyányt a királyi helytartó nádor ismét kinevezte miniszterelnöknek s uj miniszterium alkotásával bizta meg, mert midőn egy perczig azon gondolkodott, hogy miniszterium nélkül maga kormányozzon, e diktatura-gondolat ellen az egész országgyülés, Deáktól kezdve Madarászig, ellenzéket képezett volna. A második Batthyány-miniszterium az alakulás nehézségeivel vajudott, de nem birt megalakulni, s a rohamosan közbejött események nem sokára más kézbe dobták a kormányrúdat, az egyetlenbe, ki azt megragadni merte és tudta: Kossuthéba.

Mielőtt ez bekövetkezett volna, minden szem István nádorra volt függesztve. Népszerűsége a hazában, a feltétlen bizalom iránta lenn, s főherczegi állása és nimbusa fenn és a betörő ellenséggel szemben, őt jelölték ki a gordiusi csomó megoldójául. Az események rohama azonban erősebb volt mint ő. A zsilipjét elszakitott ár — őt is elsodorta.

A nádor a táborba sietett. S utolsó kisérletet akarván tenni a dolgok kiegyenlitésére, Jellasichcsal találkozót rendelt, a Balatonon, a Kisfaludy-gőzösön. A bán meg is igérte ezt; de nem tartotta meg. Félt, valóban vagy állitólag, hogy „a gőzgép erősebb találna lenni a főherczeg becsületszavánál, s őt magával vihetné.“ A nádor semmit sem végezve, boszusan de megdöbbenve tért vissza. A válság percze közeledett.

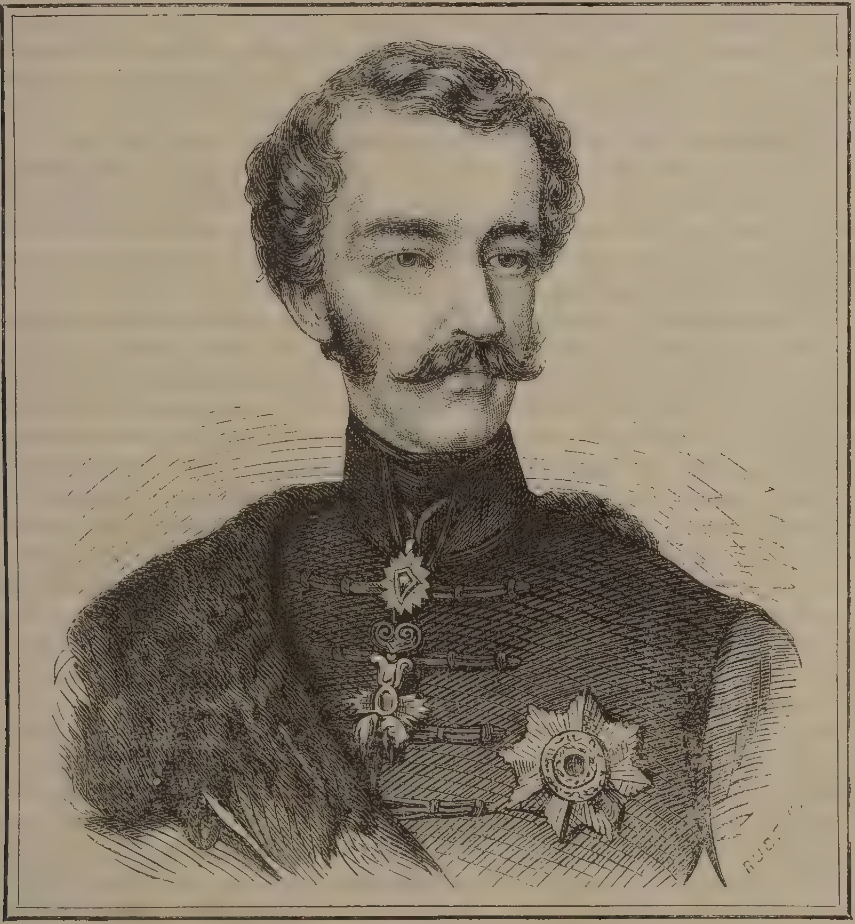

István főherczeg.

Nem birta megállani a nagy harczot. S másnap azon megdöbbentő hír érkezett a fővárosba, hogy István főherczeg a sereg vezérletét odahagyva, Bécsbe távozott. Távozása megdöbbenést és elkeseredést okozott a fővárosban s az egész hazában. A legjobbak mélyen sajnálták azt; a túlzók hazaárulásnak kiálták távozását.

De hagyjuk beszélni azon korszak kitünő történetiróját, Horváth Mihályt, mikép itél felőle:

„Batthyány Lajos vallomásai szerint, István főherczeg nádor nem királyi parancs következtében, hanem azon indokból távozott az országból, mely szerint félt ellenkezésbe jőni családja tagjaival.... Hazaszeretetének ő mind a márcziusi napokban, mind azután is annyi tanuságát adta, hogy afelől a legtúlzóbbnak se lehetett alapos kétsége. Távozása tehát az országból, ennek legválságosb perczeiben, csak annak volt eredménye, hogy a hazafi a főherczeggel ellentétbe állittatván, ezt amannak nem volt képes föláldozni.

„Némely túlbuzgó hazafiak s még több szájhősök őt utóbb fenhangon, s emezek a legdurvább kifejezésekkel, hazaárulással vádolták. . . . Annyi a későbbi eseményekből is bizonyos, hogy István főherczeg szerencsétlen hazája miatt vérző kebellel hagyta el annak határait. Kétségtelen az is, hogy azok közül, kiket a haza bukása a számüzöttség földére vetett, nem az ő keblében volt legcsekélyebb a fájdalom és a gyász, hazájának sorsa fölött. . . .“

Budáról távozta után a főherczeg csak pár napot időzött Bécsben s azonnal külföldre utazott, az anyai örökül reá szállott Schaumburg várába.

Schaumburg, melyet már fölebb emlitettünk, s melyet bár nem hazánkban fekszik, azon összeköttetésnél fogva, melyben István főherczeg életével áll, hű és sikerült képben itt közölhetni vélünk, Nassau herczegségben van, erdőkoszorúzta regényes fekvésü bazált-szikla tetején. István a várkastélyt elhagyatva, lakálytalan állapotban találta; de azonnal mindent elkövetett megujitására s kellemessé tételére.

Itt élt ő 18 évig, a tudományokkal foglalkozva, melyek közül kivált a természetiek mindig kiváló kedvenczei valának, s jótékonyságok gyakorlatában keresve enyhülést, mélyében feldúlt szivének. A nassaui udvarnál is gyakran megfordult; meglátogatta néha a szomszéd oldenburgi és weimari udvarokat is. Néha távolabbi tisztelői is fölkeresték Ausztriából s Magyarországból és mindig szivesen látott vendégek voltak nála. Utazók beszélték, hogy különös érdekkel s részvéttel hallgatta a hazájából jövő hireket, s a rokonszenv, melylyel Magyarország sorsa és ügyei iránt viseltetett, folyvást élénken élt szivében. Magános életében legtöbbet foglalkozott a közelében lakó földnépe ügyesbajos dolgaival; s a nassaui köznép is őszinte hódolattal viseltetett a főherczeg nyájassága és jótékonysága iránt. Majd minden parasztlegényt és leányt nevéről ismert, érdekkel tudakozódott dolgaik felől és gyakran megjelent falusi ünnepélyeiken. Sok érdeme volt a népnevelés körül is, s a szegény falusi tanitók őszinte jó akarót s pártfogót találtak benne. Nagy gondja volt az iskolákra. A tavaszi vizsgák alkalmával lóra ült s faluról falura ment, hogy a vizsgákon jelen lehessen, s a szorgalmas tanulókat megjutalmazhassa. Átalában nagy barátja volt a gyermekeknek, s a schaumburgi várkastélyban nem egy ünnepélyt rendezett számukra, s kivált karácsony estéjén dús ajándékban részeltette a környék gyermekeit.

Ideje nagyrészét tudományos tanulmányokra forditotta. Várában 30,000 kötetből álló könyvtára s oly nagyszerű ásványgyüjteménye volt, melyhez hasonlót egész Németországban alig lehet találni. Sok természettudós kereste fel őt, tudományos czélokból s mindig szives fogadtatásra találtak nála. Midőn néhány év előtt a német természettudományi társulat Emsben tartotta évi közgyülését, István főherczeg a gyülés összes tagjait várába hivta meg s fejedelmi fogadtatásban és a legszivesebb vendégszeretetben részesitette.

Egy külföldi utazó igy ír felőle: — „Ha a vándor utas a Schaumburg várába vezető meredek ösvényen halad, fenn a széles hársfasorban talán egy egyszerü szürke kabátba öltözött magos termetű, fekete haju és hosszu bajuszu, halvány férfival találkozik. E férfiu talán épen azzal bajlódik, hogy valamely növénycsoportot rendbeszedjen, vagy szikladarabokról szedett mohokat s repkényt illeszszen a vár falaiba.

„A vándor talán megszólitja őt s útmutatást kér a vár megtekintésére; s mivel más vezető nincs jelen, a növényekkel foglalkozó férfiu elhagyja munkáját s készséggel ajálkozik: az idegent a nagy kapuig elvezetni.

„Itt átadja a vendéget a várnagynak, s viszszatér elhagyott munkájához.

„Az útas azután siet bevégezni látogatását, hogy előbbi barátságos vezetőjét még egyszer láthassa; mert ez, mint odafenn tudtára adták, nem más volt, mint maga István főherczeg.“

Igy élt Magyarország egykori nádora s királyi helytartója, mint egy remete vagy magánember, 18 évig a nassaui Schaumburg várában. De, talán gyógyíthatlan kedélybajból eredve, mindenesetre az által is táplálva, hosszas és reménytelen mellbaj rágódott folyvást életerein, s évek óta már eljegyezte a halálnak a még legszebb korában levő férfiut.

S az élet, mely annyi dicsőséggel kezdődött, melyet egy nemzet reménye és szeretete környezett, eltévesztve czélját, csaknem remetei magányban átküzdve inkább mint élvezve, — véget ért Végrendeletében meghagyta, hogy szülőföldére hozzák tetemeit. Az apai és testvéri porok mellett s a hazai földben akart pihenni. Utolsó lehelletéig hiven emlékezett hazájáról s végrendelkezései, mondják, tettleges bizonyságai hazaszeretetének.

Most már itt nyugszik, a budai várban, hol egykor annyi fény közt lakott: a nagyság, remény, ifjuság s egy nemzet határtalan bizalmának dicsfénye közepett! Magyar miniszterek s az ismét együtt ülő magyar törvényhozás tagjai állották körül gyászravatalát; s a hazai föld nyögve dobbant meg, midőn egykor oly ünnepelt fiát megtörve, élettelenül fogadta kebelébe. *— á — r —*

GRÓF BATTHYÁNY LAJOS.

Gróf Batthyány Lajos, az első független felelős magyar miniszterium alakitója és elnöke, .809-ben Pozsonyban született. Atyját, gr. Batthyány Nep. Jánost, korán vesztvén el, könynyelmü s pazarló anyja pedig keveset gondolván gyermekeivel: első nevelése nagy mértékben elhanyagoltatott. Szilaj s nagyratörő természete nem kedvelvén az iskolai szűkkörü életet, igen fiatalon katona lett, s teljes ereje szerint pazarlott és élvezett. Velencze közelében állomásozván, a szép és müvelt Olaszország nagy benyomást kezde gyakorolni az ébredő ifjunak szivére és lelkére; Velencze műgazdagsága s Itália pompás természete felrázta észtehetségeit s képzelődését. Itt érte el 18 éves korát, mely év életében fordulópontot képez. Komolyan fogott a tanulmányokhoz, érezte magában az első nevelés hiányát, s a mulatság és élvezet mellett önképzésre is szánt időt. Már ekkor felcsirázott elméjében azon eszme, s lelkében azon forró vágy, hogy hazájában kezdjen állásához méltó pályát, s a háboru akkor ugyis valószinűtlen levén, kilépett a katonaságból.

Midőn nehány év mulva, anyja bekövetkezett halálával, összes birtokainak független urává lőn, s mindinkább átlátta, hogy helyzetében hazájának kell szolgálnia, vérmes természetének egész hevével politikai tanulmányokra adta magát. Státustudományi könyvekből álló nagy könyvtárt gyüjtött, s bámulandó szorgalommal és kitartással tanult; eljárt a megyei gyülésekre s részt kezde venni a közügyekben. A közélet szinpadán legelőször a lengyel forradalom után jelent meg, tagja lévén azon megyei küldöttségnek, mely a császárt a lengyelek segitségére felkérni küldetett.

E közben ismerkedett meg gr. Zichy Antoniával, a gazdag gr. Zichy Károly egyik leányával, s a magyar Croesusnak, gr. Batthyány Jánosnak unokájával, kit későbben nőül vett. Hosszasabb időt töltvén napkeleten, az ottani dús természet kéjelgései közt, miután megházasodott, ifju lelkes nejével majdnem egész Európát beutazta. Utazásából haza jövén, nagyuri életet kezdett élni Bécsben s Ikerváron, melyet pazar fénynyel ékesitett. Nagy jövedelmét elhanyagolt uradalmai virágzó karban tartására, de egyszersmind pompás életre forditotta. Czukorgyárat épitett s gr. Széchenyi István példájára, 50 ezer darab eperfát ültettetett, de egyszersmind fényes mulatságokat és vendégségeket adott, melyek keleti fényt, angol komfortot s franczia izlést egyesitettek hazafiui, politikai fűszerrel.

Lelkét azonban a házi kör s a mulatságok betölteni képesek nem lévén, mindinkább kezde foglalkozni a haza politikai viszonyaival, s e czélból hozzáfogott az akkorig csak roszul beszélt magyar nyelv megtanulásához. 1838-ban tevékenyen működött szabadelmü követek választására. Az országgyülésen megjelent a főrendek tábláján, de a szónoklatban gyakorlatlan lévén, inkább csak gyülésen kivül működött, ellenzéki kört alakitván, mely akkor még csak kevés tagot számlált a magas aristocratiából. Első beszéde, ellenzéki szellemben, nagy hatást csinált, s e siker elragadá Batthyányt. Kezdett pályáján tovább-tovább haladva, mindinkább népszerüvé vált, s mohón szitta a népszerüség édes mérgét. Ettől fogva felhagyott bécsi lakásával, hol a teleket szokta tölteni, s Pestre, az ország szivébe költözött.

Az $184^3/_4$-ki országgyülésen gr. Batthyány Lajos a főrendi ellenzéknek már kitünő tagja, sőt feje s vezére volt, s büszke arra, hogy a kormány és nép figyelmét egyaránt magára vonta. József főhg nádor becsülte az eszes, lovagias ellenzéki vezért, s báljain, melyre a conservativ párt egy tagját sem hivá, főherczegek jelentek meg. Ez országgyülésen már igen magas fokra emelkedett hire és népszerüsége. Metternich herczeg folyvást vonakodott a legsürgetősb reformoktól; a vegyes házasságok körüli eljárások nagy izgalmat okoztak, a censura korlátai nem tágittattak, a kormány némely vakbuzgó szolgái országgyülési körön kivül is sok botrányt okoztak. Ellenzésre tágas és alkalmas mező nyilt. A Metternich-kormány mind tovább ment, s a pártok ellentéte mindinkább éles s keserű lett. Gr. Apponyi György kanczellárrá neveztetvén ki, s az administratori rendszer behozatala azon félelmet ébresztvén az országban, hogy a kormány az alkotmányt mellékes uton akarja megsemmisiteni, gr. Batthyány Lajos élesen szegült az uj kanczellár s rendszere ellen, és szövetségeseket keresve hatályos ellenzésre, Kossuthtal, kinek ,,Pesti Hirlap“-ja s pestmegyei szónoklatai, valamint egyesületi tevékenysége nagy politikai hatalom volt ez időben, közelebbi érintkezésbe jött. Legtöbb megyei gyülésen kikeltek a kanczellár ellen, s csakhamar az egész ország izgalomban volt. Senki sem támadta meg élesebben a kanczellárt, mint gr. Batthyány Lajos. Az ország hangulatát Pestmegye saját küldöttsége által akarta kifejezni ő felségénél, s e küldöttségnek Batthyány is tagja volt, mely azonban el nem fogadtatott Bécsben s uj sérelem tárgya lett.

Ekkor alapittaték a védegylet is, melynek elnökeül gr. Batthyány Kázmér választaték ugyan, de gr. Batthyányi Lajos is egyik munkás és buzgó igazg. választmányi tagja volt s nagy részt vett a vele összekötött intézetek, gyáralapitó társaság, iparműtár stb. alakitásában. Itt azonban Kossuthtal többször eltérő véleményben volt, s köztük némi ellenszenv is fejlődék ki, mely azonban nagyobb tekintetek és czélok előtt háttérbe szorult.

Igy jött el az 1847-ik év, s az ország s különösen Pestmegye keményen készült a választási harczokhoz. Ellenzéki klubb állittaték fel Batthyány Lajos munkás befolyásával s elnöksége alatt, ellentétben a budai conservativ klubbal, melynek lelke, gr. Keglevich Gábor elnöksége alatt, gr. Dessewffy Emil, gr. Széchen Antal, Ürményi József főispán stb. valának. A választási mozgalomnak legnevezetesb eredménye Kossuthnak pestmegyei követté választása vala, mely ellen a kormány s conservativ párt mindent elkövetett, mellette pedig Batthyány Lajos és Kázmér hozák a legnagyobb áldozatokat. Batthyány Lajos nyiltan kimondá, hogy Kossuthtal nincs mindenre nézve egy véleményben, hogy iránta rokonszenvet nem érez, de azért kötelességének tartá a legnagyobb ellenzéki izgatót és szónokot a parlamentbe hozni, kinek tárgyismeretére s dörgő ékesszólására szüksége volt. E választásnak eldöntő befolyása lőn az $184^{7}/_{8}$-iki országgyülés menetére s fejleményeire, különösen a márcziusi eseményekre. Még fontosb lett ezen időszak az öreg nádor, József főherczeg halála által, kinek helyére az ország roppant többsége István főherczeget óhajtá megválasztani. Batthyány Lajos ellenkező véleményben volt, bár nyiltan ki nem kelt, s ezért gyanuba vétetett, hogy dicsvágya önmagát szánta el ezen polczra, mi azonban be nem bizonyitható. Sőt Batthyány mint miniszterelnök egészen a fiatal nádorhoz csatlakozott, s annak teljes bizodalmát nyerte meg.

Megnyilván az 1847-iki örökké nevezetes országgyülés, Batthyány Lajos erőteljes részt vett annak munkálódásaiban; a nádorválasztás tárgyában ő volt, ki a kijelölési levelet felbontatni kivánta, és felszólalt, még pedig vezéri hangon, többnyire röviden, velősen, olykor közvetitve, másszor jogokat óva s fentartva, a főrendi tábla jogai felett minden megrövidités ellenében szigoruan őrködve, majd minden fontosabb tárgyban. Legnevezetesebb nyilatkozatainak egyike a febr. 4-iki, midőn a magyar nyelv és nemzetiség tárgyában, azon elvből indulva ki, hogy nemzeti nagyságunk nem a nyelv, hanem a szabadság affinitásától feltételeztetik, a kapcsolt részeknek a latin nyelv használata helyett a horvát nyelvet kivánta megengedtetni. E nyilatkozata, mely a hallgatóságot igen meglepé, s a grófra sok roszalást vont, nyilt jele józan politikájának.

Batthyány Lajos ilyen politikai előzményeinek természetes következése volt azon nagy és szomoru szerep, melyet fejére a márcziusi napok hoztak. Elmetehetség, kitartás, erős akarat, hazafiság, s nagy vagyon voltak azon tulajdonok, mik őt a főrendi táblai ellenzék vezérévé tevék. Áthatva az ujabb kor reform-eszméitől, a gazdag mágnás harczra kelt a kiváltságok előitéletei ellen; büszke oligarcha létére gyülölte az idegen bureaucratia jármát; szegletes, kevély viselete s modora által sok ellenséget szerzett ugyan magának, de pártja erkölcsi erejének soha sem ártott. A sok ragyogó phrásis-kovácsolás, de csekély politikai érettség közt, mely Magyaországon napi renden volt, Batthyány hajthatlan jelleme, s nagyszerü egyénisége természetes felsőbbséget gyakorolt. Márcziusban természetes út nyilt előtte a miniszterelnökségre, mert e viharos napokban ő volt Kossuthtal, egy főirányt tartva, bár részletekben eltérve, a magyar ellenzék vezére, melynek gazdagsága és neve s tekintélye nyomatékát kölcsönzé. István főherczeg kézirata által tudósitva lőn, hogy ő felsége a király által mint miniszterelnök, az első magyar miniszterium alakitásával bizatott meg. Engedett a felszólitásnak, s a márcz. 23-iki ülésben felolvasá miniszterei sorjegyzékét, miután Bécsben, az István főherczeg vezérlete alatti magyar küldöttséggel, s kezet fogva a politika minden szinezetü férfiaival, a fejedelmet, hosszasb habozás után, a márcziusi törvények megerősitésére birá. A miniszteriumban azonban oly ellenkező tényezőket halmozott össze, minden oldalra eleget kivánván tenni, hogy ebben már akkor lehete látni a későbbi egyetnemértés magvait. Kossuth mellett ott vala gr. Széchenyi, s a két politikai modorellenség közt a bölcs Deák.

Batthyány Lajos feladata kezdettől fogva lehetlen volt; azonban a dolgok eleinte elég csendesen és rendesen mentek, noha az ausztriai státusadósság, a szerbek s horvátok haragja, kiknek élén a bán és patriarcha határozottan állottak, eleitől fogva roppant akadályok voltak az uj rend megszilárdulásának utjában. Julius 4-kén nyilt meg a képviseleti alapon összehivott pesti országgyülés, melyre Batthyány L. két vasmegyei kerület részéről egyértelmüleg képviselővé választatott. Kinszenvedése napjai ez országgyüléssel kezdődtek, melyen, noha nagy többsége volt, az események hullámai közt nem lehete uralkodnia. A bánnali conferentiák Bécsben, hol János főherczegnek kelle a horvát ügyben békebiróvá lenni, valamint előbb az insbrucki út, sikerre nem vezettek. Batthyány, ezt látva, az országgyülésen mérséklő szellemben működött ugyan, de a Duna s Dráva közti hatóságokhoz rendeletet bocsátott, hogy mozgó nemzetőröket s szabad csapatokat állitsanak ki. A katonaság s katonai becsület és szeplőtlenség irányában minden lehető óvatossággal s kimélettel volt; az augusztus 21-iki ülésben, Mészáros hadügyminiszterrel együtt, egyenesen kinyilatkoztatá, hogy ha Perczel Mór nyilatkozata, melyben a katonaság árulásáról beszélt, roszaltatni nem fog, ő a miniszterségről azonnal lemond. Ez idő tájban elkezdődött a harcz Batthyány és Kossuth pártja közt.

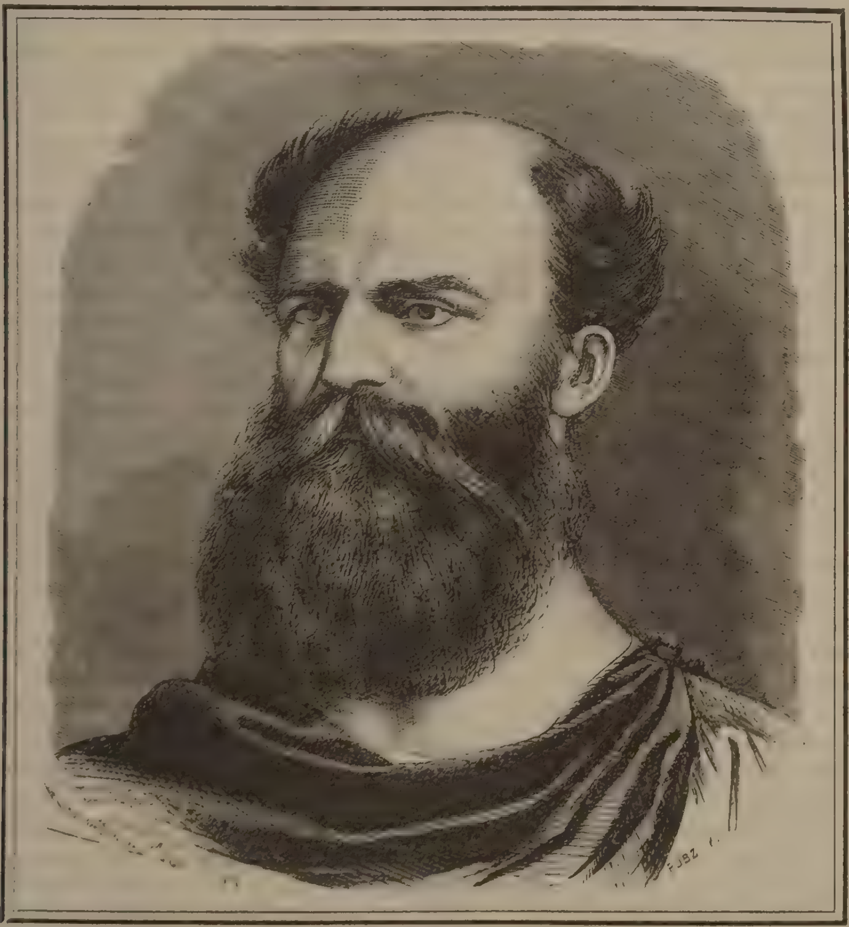

Gróf Batthyány Lajos.

A szept. 15-diki ülésben Pázmándy Dénes elnök értesité a házat a bécsi küldöttség rosz sikeréről. A miniszterium leköszönt s Batthyány késznek nyilatkozott Kossuth kezébe adni át az ügyek vezetését; de még aznap este a nádor főherczeg által uj miniszterium alakitásával bizatott meg. Batthyányt, a másodszor miniszterelnököt, események roppant tömegei rohanták meg. Az országgyülésen mérges és örökké interpellálgató ellenzék szoritotta, kivül a gyorsan közelgő horvátországi bán. Igy felülről eltaszitva, alulról gyanusitva, ismét resignálni akart. De Kossuth, Nyáry, Madarász a haza nevében hivták föl, hogy helyét megtartsa. Megtevé oly föltét alatt, hogy bizalomra számithasson; a ház tapsolt örömében s Batthyány még egyszer miniszter maradt. E napokban roppant munkásságot fejtett ki roppant felelőssége érzetében. Szept. 17-kén előmutatá miniszterei sorjegyzékét a tárczák kiosztása nélkül. Ghiczy Kálmán, Szentkirályi Mór, gr. Erdődy Sándor, b. Vay Miklós, b. Kemény Dénes, b. Eötvös József s Mészáros Lázár valának a nevek. Deák és Klauzál nem akartak résztvenni. E miniszterium azonban tényleg meg sem alakulhatott.

A katasztrofa óriási léptekkel közeledett. A bán közel álla már a fővároshoz, a nádor elhagyta az országot, midőn ő felsége gróf Lamberget kir. biztosul küldé. Ezen kinevezésről Batthyány a biztosnak érkezése előtt csak nehány órával tudósittatott Pulszky Ferencz bécsi államtitkár által. Kossuth távol volt Pestről, a tiszai népet felkölteni, s gr. Batthyány tanácskozmányt tartott, melyben elhatároztatott gr. Lamberg elismerése és elfogadása, s megigértetett, hogy mig a táborba utazó miniszterelnök vissza nem jön, az országgyülés semmi elhatározó lépést nem tesz. E lépése által egészen elvesztette népszerüségét; a visszatért Kossuthnak könnyü volt határozatot hozatni, melyben Lamberg gr. küldetése törvénytelennek bélyegezteték. A szerencsétlen Lamberg a felbőszült utczai nép dühének áldozata lett . . . . . . A honvédelmi bizottmány elkezdte müködését. Batthyány mindkettőt utközben tudta meg. Azonnal Bécsbe ment, s miniszteri megbizatását a felség kezébe visszaadta. Ugyan onnét okt. 1-én a képviselőházhoz irt levelében roszalva nyilatkozott Lamberg gr. meggyilkolásáról. Lemondott egyszersmind követi állásáról is, s mint közkatona fogott fegyvert Theodorovich tábornok ellen, Vidoss József sergében Vasmegyében, hol azonban lováról leesvén, karját összezúzta, s további harczolásra tehetetlenné vált. Felgyógyulván, követi állását választóinak itéletére bizta, s igy történt, hogy novemberben ujra követté választatván, deczember végső napján 1848. ismét ő tette az inditványt, hogy hg. Windischgrätzhez, s ha lehet Olmützbe ő felségéhez küldöttség menjen békés kiegyenlitést eszközölni. Inditványát a karzatok haragos moraja kiséré. Ez volt utolsó működése.

A herczeg Windischgrätzhez küldött békeküldöttségből, mely általános feltétlen megadásra utasitván, czélra nem vezetett, miután nehány napig társaival együtt le volt tartóztatva, Pestre jött s Pesten maradt a gróf, hol a Debreczenbe vonult országgyülést nem követve, nyugodtan élt. Azonban január 8-án 1849. gr. Károlyi Györgyné termeiben egyszerre elfogatott, s egy budai laktanyába záratott. A magyar hadseregnek az emlitett év tavaszán lett előhaladása, s a fővároshoz közelitése idejekor, több fogolytársával együtt Pozsonyba, Lajbachba, Olmützbe, s a főváros visszafoglalása után juliusban ismét Pestre, az uj épületbe hozatott s itt felségsértés bűne miatt bitófára itéltetett. A végrehajtást megelőző éjjel (1849. oktober 5-kén), egy vánkosába rejtett kis tőrrel, nyakán oly erős sebeket ejtett, hogy az itéletet golyóra kellett változtatni. Ezen változás Batthyánynak őszinte örömet látszott okozni. — Nap közben a tábori pap volt mellette, ennek karára támaszkodva ment esti 5 órakor a vesztő helyre. Szokott sápadtsága rendkivülivé nevekedett a sok vérveszteség miatt; azonban egyenesen s erős képtekkel ment a közönség közt, melyet kezeivel intve köszöntött; vonásaiban felmagasztalt szelid megadás feküdt; végszavai a vadászokhoz voltak intézve, kik életét egy percz alatt kioltották: „Allez, allez, Jäger!“ mondá sürgetőleg, levette himzett házi sapkáját, letérdelt, bekötteté szemét a tábori káplánnal, s egy percz alatt nem élt többé. Holt tetemei a józsefvárosi temetőben zaj nélkül, egyszerüen temettettek el, egy pap, házi orvosa s komornyikja által.

Lássuk már Batthyánynak, mint embernek, államférfinak és magyar miniszternek jellemzését és politikáját — ugyanazon avatott, jeles toll után, melyet az életrajz előadásánál is követtünk.

Gróf B. Lajos erőteljes, szilárd, rendülhetlenül elhatározott, elvekben soha nem ingadozó jellem volt, tele bátorsággal, józansággal, s kitartással, de egyszersmind önérzettel s büszkeséggel is; hazája s nemzete javáért lángoló hazafi, de egyszersmind aristokratai, úrias modoru s fellépésü, valódi nemes ember, kinek komolyan hideg, olykor éles és keserü valója igen jól állott; aristokrata a szó teljes de nemes értelmében, ki a nemességet korona s nép közötti összekötő, közelitő kapocsul tekinté, s annak történeti előjogait, magasb szellemi aristokratia emeltyüiül s gyámolaiul. Büszke volt őseire, s családjának ősmagyar törzsfájára, de főleg azért, mert elődei közt számos kitünő hőst s hazafit látott. — A mi elmetehetségeit illeti: Batthyány Lajos nem annyira leleményes, önállólag alkotó, eredeti, mint fontolgató, itélgető, az összehordott anyagot rendszeresen feldolgozó s alkalmazó, világosan gondolkodó fő volt, egészséges, fris nézetekkel. Sokat olvasván, sokat útazván, sokoldalu ismeretekkel birt, melyek azonban nem annyira alaposak s positivok, mint pillanatnyi izlése s kedvtelése szerint irányzottak valának; státus- vagy szakférfivá — nem neveltetett, sőt a bőség és jóllét elpuhitó ölében; annyival bámulatosb, hogy miután utazásai közben hazájának alacsony miveltségi fokát s nemzetének hiányait és szükségeit megismerte, erős akarattal tevé élete feladatává, minden erejét s idejét nemzete lehető kifejtésének előmozditására szentelni. Az eszközök választását sokban elhibázta; — s ez volt szerencsétlensége. — Jól ismerte az anyagi érdekek magas jelentőségét ama czélra; azért minden efféle anyagi s ipari vállalatoknál lényegesen, többnél épen vezetőleg látjuk őt résztvenni; az orsz. védegylet, a pesti iparegylet, gyáralapitó társaság, jégkármentő, kereskedelmi, czukorgyári, gépgyári stb. egyletek nagy részben neki köszönik létezésüket, s elnöklete vagy legalább együttvezetése alatt állottak. A politikai téren pedig azon percztől kezdve, midőn arra fellépett, az elkopott kiváltságok megszüntetése, az állampolgárok egyenjogositása, a közigazgatás, igazságszolgáltatás, közlekedés javitása, a nemzeti érzelem ébresztése mellett küzködött folytonos következetességgel. — Batthyány úgy volt meggyőződve, hogy a pragmatica sanctio s az ősi magyar alkotmány által, nemcsak az ausztriai fels. házzali közösség, a személyes unio értelmében, hanem Magyarország önálló kormányzása is biztositva van. S minthogy ő és véleménytársai ezen megbomlott státusviszonynak helyreállitásában egyszersmind a nemzet jóllétének fő emeltyűjét látták, sok éven át e czél után törekedtek s 1848. márcziusát is ennek elérésére használták fel. Végczélját érczkövetkezetességgel tartotta szemei előtt, elvre nézve tisztában volt magára nézve Batthyány Lajos, de az eszközökre nézve nem mindig, s végre örökké csak meggyőződése s lelkiismerete szerint, de politikailag sokszor nem helyesen határozott. — Batthyány sziklakemény jellem volt, hajlani és simulni nem tudó, ha elvéről, ha törvényről, ha működése végczéljáról volt szó; de meggondoló s békülésre, kiegyenlitésre hajló, ha arról vala kérdés, hogy nem lényeges engedmények s áldozatok által a lehetőleg elérhetőt érhesse el, s az egészet ne koczkáztassa. Ő sohasem akarta Magyarország teljes és egész elválását Ausztriától, elhatározott ellene volt a respublikai törekvéseknek, s bár hg. Metternich kormánya elveitől idegen, sőt azokat gyülölő, a királyság eszméjének mégis, valamint királya személyének, s az ausztriai házzali kapcsolatnak az 1848-iki alkotmány értelmében mindig következetesen hódolt, s e nézetei mellett elég gyakran koczkára tette népszerüségét, tekintélyét, hivatalát, sőt életét, s kitette magát félreismerésnek, nyilvános mocsoknak és botránynak.

A mi Batthyány Lajos külsejét illeti, az classicai nemességü volt; ép és szép növése, úrias, szabad, egyenes tartása, valódi nagyurat jelentő méltóságteljes mozdulatai, ritka szépségű, soha nem beretvált nagy barna szakálla, görög antikokra emlékeztető arczmetszése, kevéssé hajlott orra, tüzes, átható, éles szemei, magas homloka, neki kitünőleg jól álló kopasz feje, halvány arczszine, élénk s ingerlékeny véralkatát eláruló, éles metszésü vonásai egygyé tevék a legérdekesb jelenetek közűl. Rendszerint fekete egyszerü ruhában járt, kihajtott inggallérral, nyakkendő nélkül; csak ünnepi alkalmakkor öltözött a gazdag magyar fő aristokratia fényébe s ekkor méltóságteljes megjelenésével mindent elhomályositott maga körül. Fellépése mindenkor tiszteletgerjesztő, olykor döbbentő volt; átható szemei, szigoru hideg valója, mindenkor a dolog lényegébe vágó, kitérést nem engedő vitatkozási modora félelmet gerjesztettek elleneiben, de önkénytelen tiszteletet is. Nem volt sem bő, sem szenvedélyes szónok; ritkán s röviden, de mindenkor a kellő időben, alaposan s logikával beszélt, ezért szavai sohasem tévesztették el hatásukat. A magyar nyelvet előbb hibásan s nehezen beszélte, későbben jól megtanulta s ügyesen használta. Beszédeit maga készité németül s forditotta azután magyarra; a megyegyüléseken azonban, s később a parlamentben is, már rögtönözve s talpraesetten szólott. Magát épen nem becsülte kelletén túl; közigazgatási járatlanságát, mint miniszter, maga is gyakran elismerte, s ily esetben felvilágositást kért.

SZEMERE BERTALAN.

1845-ben egy őszi estén a pesti ifjúság nagy fáklyás zenét adott. A férfiú, kit az ifjúság e megtiszteltetéssel kitűntetett, köszönő beszédében a többi között igy szólt: — — „A félreismertetések és rágalmak természetes sebei a politikai küzdésnek, mint a hadi csatának vannak sebei. Keservesek ezek valóban, úgy hogy hősiebb lélek kell a hazát szolgálni, ezeket is szenvedvén. De a ki ezektől fél, az ne lépjen politikai pályára, azokat lehetetlen elkerülni; boldog az, kieinek gyógyitására találkoznak hálás polgártársak, kik azonban nem mindig találkoznak. Vigasztalásul ilyenkor emlékezzünk a régi kor nagy embereire, föl a megváltóig, emlékezzünk a nagy rómaira, ki őrültnek mutatkozván, a legnagyobb félreismertetésnek s rágalomnak tette ki magát, s ha nagy czélja előtt meghal, mint bolond temettetett volna el, igy pedig, a kellő idő a maga teljességében elérkezvén, mint hazaszabaditó halhatatlan. Várjunk az időtől, ez a polgári jellemek igaz megfejtője.“ A ki igy szólt, élte virágában álló férfiú volt, ki az egyik főhelyet foglalta el ama csoportban, melyre akkor minden tekintet függesztve volt. Közpályája oly ponthoz ért, melyről szellemének ragyogása nagyobb, magasb látkört világitott meg. S e ponton lobogó szövétnekek s az ifjúság feldördülő éljenei között mondta el saját élete tragődiáját. A szónok Szemere Bertalan volt.

Egy bolygó nagy elme, mely lázas szenvedélylyel csügg a haza boldogitása és dicsősége tündérképein, melyet aztán a valósitás munkájában megzavar saját szenvedélye, s a romboló alkotás rövid ideje s egy évtized hosszú szenvedése után végre kifáradtan összerogy; e nagyon sokfelől becsmérelt s végre a legtöbbektől elfeledett életben van nagyon sok, a mi véghetetlenül szomorú. Az egész élet az. S hogy a végzet teljes legyen, ily élet után végre úgy veszni el, mint Hugo embere a fövényben, valami kimondhatatlan homályos sejtelemmel birni, hogy az idő tüntével az értékek feltartóztathatlanul egymásután hanyatlanak le, élve kitörültetni az élők sorából, fokonként alásülyedni a sötétségbe, midőn köröskörül verőfényes láthatár derül: nagyon tragikus sors. Szemere, mint ifjú iró, ki meleg tettvágy által lelkesitve bejárja a külföldet és az ismeretek legdrágább kincseivel gazdagitja tudása körét, aztán honn a megyei élet elsőrendű előharczosa, majd mint megizmosodó férfiú a parlament kitűnő tagja . . . aztán a miniszter, s a kormány-elnök, ki lázas hévvel csörögteti a jakobinus sipkát, néha oly tisztán lát mint Széchenyi, néha oly gyermekes hitű mint Fourier, ki minden számitás nélkül bizik benne, hogy valami véletlen eszméinek valósulást ad; ki Görgey harczosaira tekintve, felkiált: „Ime, Monk tábora!“, — másrészről merészebb Kossuthnál, majd megdöbben tőle, s visszavonulni akar s midőn minden megsemmisült, rajongása utolsó fellobbanásában a koronát az orsovai erdők sötétségébe ásatja el . . . s aztán összetörve, könyes szemmel, tébolyodottan látja meg a hazát: mindez igy összevéve s ily egymásutánban, ah, kimondhatatlanul szomorú!

Szemere nagysága első szélesb arányaiban a 43-diki országgyülésen tűnik fel. Ekkor 31 éves férfiú volt. 1812. aug. 27-dikén született a borsodmegyei Vattán. Irni s olvasni paraszt-gyermekek társaságában tanult s iskoláit Miskolczon, Késmárkon és Sáros-Patakon végezte. Az irodalommal már korán kezdett foglalkozni. A Minerva s Parthenon munkatársa volt. 1832-től 1834-ig Pozsonyban lakott, mint patvarista, s távollevők képviselője, majd mint táblai jegyző s ügyvéd. 1834-ben Borsodban tisztb. aljegyzőnek választák; e hivatalt két évig viselte. 1836-ban kelt hires külföldi utazására. Bejárta Német-, Franczia-, Angolországot, Németalföldet, Belgiumot és Svájczot. Másfél évig járt külföldön s ez utazása leirását kiadván, könyve oly nagy feltünést okozott, mint nálunk egy ily munka sem. Rövid idő alatt két kiadást ért, s a magyar akademia 1840. szept. 5-dikén tagjának választotta meg.

Ezenkivül más munkálatokkal is gazdagitá irodalmunkat. E munkálatok részint a büntető jogra vonatkoznak, mint „Terve egy épitendő javitófogháznak a magányrendszer elvei szerint“ (Kassa 1838.) „A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről“ (Budán, 1841, mely munka az akademiától pályadijt nyert); részint egyéb közérdeket tárgyalnak, mint „Terv egy papi özvegy- és árvatárról és arról, mikép lehet a pap sorsát biztositani a reformátusoknál“ (Pest, 1840); részint pedig széptudományi tartalmuak, mint a „Kölcsey emlékezete“ és „Mária emlékezete.“

A 43-diki országgyülésen, hová szintén Borsod küldé, tartá nevezetes beszédeit a szólásszabadság, az esküdtszékek s halálbüntetésről. Erős reformátori jellem, ki jó ügye öntudatának egész bátorságával lép a forumra. „Azon beszédek, melyek a mult országgyülésen a szólásszabadság felett mondattak — kiált fel — hasonlók a költők azon műveihez, melyekben saját szenvedéseiket éneklik meg, — a legszebbek, de a sérelmen, a panaszokon mitsem segitenek; olyan érzemények, melyek e ház falait megszentelik, olyan eszmék és hatalmas okoskodások, melyek méltók voltak egy ország által hallatni, leginkább azon alkalommali beszédekből fejlődtek ki; azonban hiába nyögött az ország e sérelem alatt, — a nemzet roppant többsége hiába kiáltott fel a hatalom-csapások alatt, — a másik táblának nem volt szive azt érezni, nem volt füle azt meghallani!“ — S mily szépen bizonyitja, hogy esküdtszék nélkül a szabadság mindenütt veszélyeztetve van: „Igen, roszul szerkesztett, gyors elmarasztalásra számitott titkos eljárás, fegyvere a zsarnoknak; mely eljárás az ártatlanul vádlott lehető legnagyobb biztositására van irányozva, csak az a polgárok szabadságának leghathatósb oltalma, mert csak ott él szabadság, hol hamis vádló nem diadalmaskodhatik, hol nem párt ül s itél a birói széken, hol áldozatul az ártatlan nem eshetik, ha vesztére bár a fejedelmek s hatalmasok áhitoznak is. S e garantiákat csak az esküdtszék nyujtja, e tizenkét láthatlan biró, melyet a megvesztegető szeme nem talál fel s a hatalom keze nem ér el, mert ők bár a nép között vannak, de ki nem ismerhetők egész azon pillanatig, midőn az igazság mérlege kezökbe adatván, hallanak, fontolnak, határoznak és itéletet mondanak, s aztán eltünnek rögtön és ujra elvegyülnek polgártársaik sokaságában.“ S a halálbüntetés eltörlése mellett tartott ragyogó plaidoyerjében nemes hévvel szól: „Ismeretünk, itéletünk korlátolt és mégis büntetünk, mintha csal-

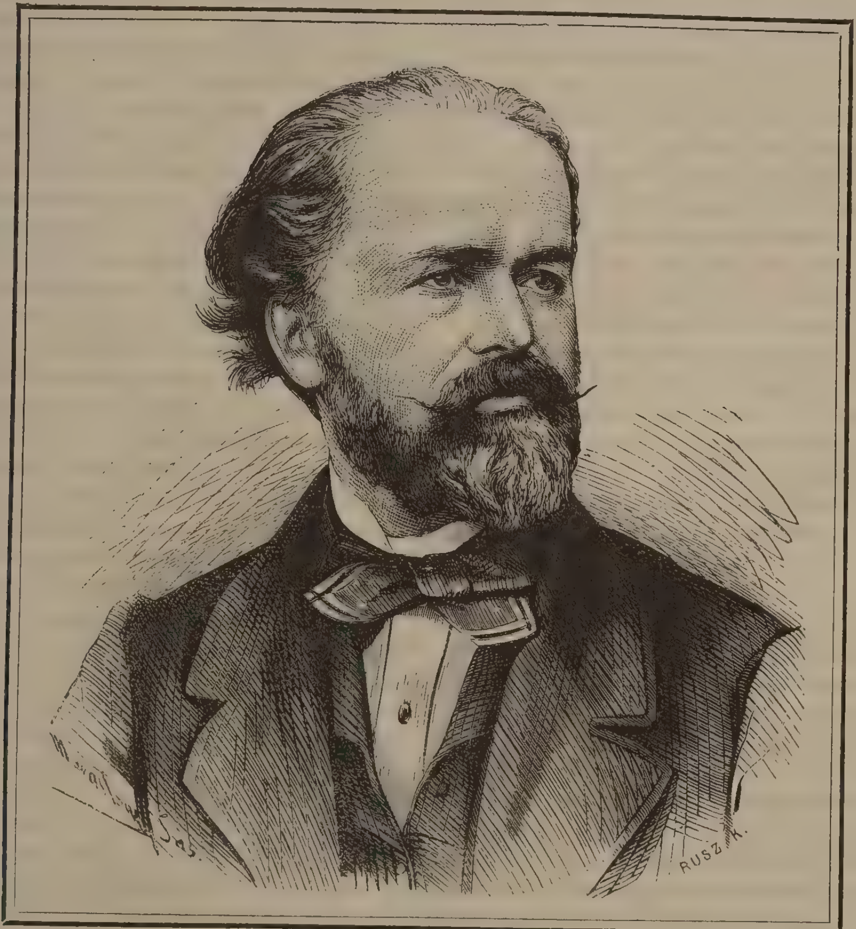

Szemere Bertalan. (1864.)

hatatlanok volnánk. Cselekszünk mindenható erővel, mindentudás nélkül . . . S panaszkodhattok-e, hogy kisérletetek kora avatkozás által megháborittatott? Nem, dúltatok s öltetek, s a bűn mindig szaporodott, s a halál nem volt elég, kinokkal tetéztétek a halált. Most már a sor rajtunk van, tehát engedjétek nekünk is a kisérletet teljesen és egészben; eljárástok s elveitek felett már itélt a mult, miéink felett majd a jövő itélend.“

Ime néhány csekély töredék oly beszédekből, melyek a magyar parlamenti szónoklat egyik dicsőségét alkotják. E beszédek alapiták meg Szemere helyét a közvéleményben s másrészről ezek avatták fel ama sajátságos parlamenti alakká, minőnek mindvégig megmaradt.

Kezdetben — igy irja le szónoklatát Csengery — némi töredékesség jellemzé előadását, a nélkül, hogy akadozónak mondhatók vala. Olykor mintha törvényt szavalt volna. Bizonyos imperativ szónoklati modor, mely érzi a styl szépségét, az okoskodások erejét, de mintha érezné a tartalom súlyát is. Méltóságos, de nem bir elég folyékonysággal. Megragadóbb helyein áradozó inkább, mint folyékony.

Folyvást beszélt, de nem folyékonyan.

Alig lehete máskép.

Ilyen szavalás illett a stylhez, mely Kölcsey nyelvét Tacitus irmodorával igyekvék egyesiteni. Annak mértékes prózáját ennek töredékes rövidségével.

Nem azon hosszú, körbeszédes irásmód, melyet Cicerótól tanultak szónokaink. S nem is egészen a forradalmi styl rövid pontjai. Egyszerű körmondatok, túláradók néha a ponton, hol megnyugodnék az iró. A szónok nyelve teljesebb, áradozóbb. S Szemerénél egyszersmind tartalmasabb, művésziebb, iróibb nyelv, mint minden egyéb szónokainké. Annyira szabatos, hogy szó szerint kelle utánirni, még a szavak elrakásában is. Egyedül ő volt, kinek egyetlen sorát el nem hagyhatta a gyorsiró. Különben nem volt képes beszédét visszaadni. Elveszett a nyelv hűsége, ereje, csak a gondolat, a kép maradt meg, szép rámája nélkül. S ez irói műgond néha nagyon is keresettnek látszott a magyar parlamentben. Némi akademiai szint mutatott. Csakhogy a politikai szószék szenvedélyei nem türtek annyi simaságot. Ebben különbözött. Egyezett abban, hogy minél míveltebb volt a közönség, annál inkább tetszett. S a sokaság? mintha egy gazdag képcsarnok remekei vonultak volna el szemei előtt. Tetszett az eleven szinezés, az élethűség, a sok találó kifejezés, s tapsolt is az értelmiség éljeneihez, midőn a szép beszédből megüté fülét a drága „hon“ és „szabadság“ nevezet.

S a szónok lapidaris irmodora, ez erőteljes, rövid, szabatos nyelv, e szép mozaik styl, különösen alkalmas volt törvényalkotásra.

A törvényszerkesztés, formulázás ügyességében Szemere mindjárt Deák és Szalay László után következik. Azonban merészebb kezdeményező, mint amazok.

Szemere jegyzői munkálatainál Kölcsey szép izenetei s lelkes föliratai jutnak eszünkbe a 36-ki országgyülés kezdetéről. Csakhogy Kölcsey melegebb, Szemere tartalmasabb.

Szemere olykor egész törvényhozását, egész jogphilosophiáját kimerité a tárgynak. Fölvilágositott anélkül, hogy oktató modorba esett volna.

Ő hozta be a karok és rendek táblájához a külföldi parlamentek szokását: indokolt jelentéssel kisérni a benyujtott törvényjavaslatot.

A magyar törvényhozás története nem mutathat föl e részben szebb, jelesebb példányt Szemere jelentésénél az irói jogok biztositásáról szóló czikkelyekhez. Egyaránt becses az irodalom és törvényhozás történetirója előtt . . .

— E szellemdús jellemzésben Szemere szónoki s törvényhozási alakja egész nagyságában — s összes fogyatkozásaival áll előttünk. A 43-ki országgyülés óta mindenki a reformpárt egyik fő kitünőségének tartá, — de neki soha sem volt pártja. Sokan csodálták, sokan rágalmazták, sokan féltek tőle, de csak nagyon kevesen vallották be, hogy az ő zászlójához tartoznak.

E zászló pedig 43-tól kezdve a forradalom második korszakáig nem volt idegen szinü. Sőt 43-ban úgy látszott, hogy a reformpárt egy töredéke az ő táborát alkotja.

„De ő nem birt azon tulajdonokkal, melyek Deákot annyira alkalmassá tevék vezéri szerepre. Nem elég e részben a szószék rábeszélő ereje. Nem tanszék az, ott nem lehet mindent kifejteni. Nem is tanácsos mindent elmondani. A legmakacsabb vitázó is gyakran megadja magát négy szem között. S a ki tapsok után indul, csak szerepre vár. Adj neki eszméket, gondolatokat, s ő hirdetni fogja igéidet.

Szemere nem volt nyilt levél, melyben mindenki olvashatott. Hasonlatosabb a naphoz; pályája fényes, de csak kevés szem láthatott bele.“

Ez volt elszigeteltségének oka, de ragyogó tehetsége, fenkölt hazafisága elfeledteté vele az elszigeteltség sivárságát. Ha nem is voltak intim elvrokonai, tudott imponálni az intelligentia és tömegnek egyaránt. Ez lángeszének hatalma volt.

Hires 1844-diki követjelentése hazaszerte megrázta a kedélyeket. Később az alispáni széken, majd ismét a követek házában találjuk. A mint az 1848-diki mozgalmak határzottabb alakot kezdtek ölteni, mindenki őt tartá belügyminiszteri jelöltnek, s a mint a mozgalom árja őt végzetszerűn magasb — s magasb pontra ragadta, legtitkosabb gondolatai mind világosabban kezdtek nyilvánulni, s a láz oly foka, melyet csak is ama viharos korszak magyarázhat meg, szállta meg, midőn a fátum férfiaival, a debreczeni s világosi hőssel a mozgalom élén állt.

Ez eseményeknek már akadt történetirója. Három tömör kötet szól ama másfél évről, melyet a dicsőség és vértanuság irt be történetünkbe. E kötetekben nem egy súlyos vád emelkedik Szemerére, s a fájdalmas sebek hosszú sorát érintenők, hogyha csak fölületesen is áttérnénk emez események részletezésére.

Ez nem a mi feladatunk. Nem az, különösen e pillanatban, midőn egy szomorú cella sohajai közül, mintha ezt hallanók: „Várjunk az időtől; ez a polgári jellemek igaz megfejtője.“

Csak még néhány jellemvonást.

Midőn 1847-ben az ellenzék programmja egyesség folytán létesült, Szemere az egyességben a P. Hirlap tanait képviselte, de nem mulasztá el előszeretetét kinyilatkoztatni — a köztársaság iránt.

1848-ban, Kossuth nagy népszerűségétől megdöbbenve, igy ir egy levelében: „Valami szövetségnek kell alakulni, ha az egyoldalúságtól mentten akarunk maradni. Minek alapján? Mely alkalommal? Magam sem tudom. Nehéz föladat, hol az eltérés nem sűrű, nem elvbeli, külön állanunk. Az olykori elállás pedig gyanús és különködésre mutat. A föladat inkább az volna Kossuthnak túlnyomóságot nem engedni, nem engedni a jövő miatt . . .“

S mint kormányelnök minisztertársai megdöbbenésére hirdeti, hogy a kormány programmja — forradalmi, demokratiai és respublicai. S e kihirdetés után egy nagy tett öntudatával irja Perczel Miklósnak: „Oda rántottam a kormányt a respublica szélére — s ez nekem elég!“ . . .

Ő volt a második miniszteriumban az alkotó tehetség — s e tehetség is mily rombolás árán akart épiteni!

A végzet azonban gyorsabban dolgozott. Az ügynek buknia kellett. Szörnyű ébredés követte a láz óráit. Ez ébredés Szemerét Párisban találta. A török határon szerencsésen átmenekült.

A magyar emigratio hullámzása Európa, majd aztán Amerika főhelyein is, mindnyájunk szomoru, fris emlékezetében van. E hullámzás az első korszakban Párisban Szemere házánál központosult. Kossuthtal való antagonismusa, az önvád kinos gyötrelmei között ekkor mind élesebb jelleget öltött, s a hazátlanság napjait oly jelenetekkel keserité, melyektől gyászos fájdalommal fog egykor e napok krónika-irója megemlékezni.

Szemere müködési tér után nézett. Hajlama s a körülmények önkénytelenül is az anyagi érdekek terére utalták. Kiválólag a magyar borkereskedés vonta magára figyelmét. A gondolat, hogy a magyar bornak a külföldön minél több piaczot szerezzen, hogy azt beczikkelyezze a világkereskedésbe, mindinkább tüzetesen kezdte foglalkoztatni, s ennek szentelte egy évtized munkálkodását.

Párisból e czélból többször utazott Londonba. Igy 1857, 58 és 59-ben. És sikerült is neki nemcsak Francziaország érdekeltségét fölkelteni, de barátja, Cobden Richárd közbenjárásával, több kiválóbb angol czég is összeköttetésbe lépett vele, s ez érdekből megfordult Glasgow, Manchester s Liverpoolban is.

Terveinek szélesb valósitását a londoni világkiállitástól várta, melyen mint nemzetközi jelentést tevő vett részt. Innen egy magyar lapba tudósitásokat is irt. Tervei azonban csak kis részben valósultak. A magyar borkiviteli társaság, melyet inditványozott, inditvány maradt, s az, hogy törekvései nem oly mértékben sikerültek, mint reménylé s ohajtá, szintén hozzájárult ama búskomorság előidézésére, mely elfogá, a mint 1862. nov. 12-dikén Párisba visszaérkezett.

A magyar bor érdekében tett fáradozásai ismét élénkebb összeköttetésbe hozták a haza s több hazánkfiával. A különféle hirterjesztők, kik Szemere minden müködésének sarkában voltak, most sem maradtak el. S a kikben megbizott, azok között olyan hű emberek is voltak, hogy Szemere leveleit sem adták át.

Az idő, az események szörnyű deprimáló hatással voltak reá. Kik Párisban látták, hazatérve megdöbbenve szóltak róla. Látszott rajta, hogy a sir szélén áll.

Pestről többen tanácsolták neki, — hogy látogassa meg a hazát, a honi levegő, az ismert kör meg fogja ifjitani lelkületét. Szemere leirhatatlan búskomorsággal felelt. Egyik levelében igy szól: „Miért jönnék haza? A régi barátok elfeledtek, ujak nem támadtak . . . .“

S e közben szelleme folytonosan zavartabb lett. Midőn neje, 1864. márcziusban a hazában tett utazásból visszatért, a borzasztó kór majdnem egész, elrémitő erejében mutatkozott. Ugyanez év nyarán orvosai egy elszászi fürdőt, Niederbronnt ajánlták. Ennek azonban rosz következése volt. Majd Heident kereste fel. E barátságos hely az appenzelleni alpeseken fekszik, 800 lábnyira a bodeni tó felett. A tiszta, enyhe levegő, a csend s idylli vidék s a mind ehhez csatlakozott savógyógymódtól a legjobb eredményeket várták.

Szemere betegsége különféle fokozatokon ment át, időszakonkint kissé javult, de e javulás csak rövid tartamu volt. 1864. novemberében Párisba visszatérve, a kór ismét mutatkozott. Még csak egy remény volt. Ez egyetlen mentőszer erkölcsi jeleggel birt, s neje és családja mohó szeretettel csüggtek az utolsó mentőszeren. S ez: *a hazába való visszatérés!*

Leirhatatlan a szeretet ama sok fogása, melyekhez környezete nyúlt, hogy e gondolattal Szemerét kibékitsék. Hat hétig dolgozott a megkegyelmeztetést kérő fogalmazványon, megzavart lelke e gondolatot nem birhatta el.

Neje most a párisi cs. kir. követ Metternich herczeghez fordult. Elmondta neki az összes gyászos körülményeket, s e lépésnek az volt következménye, hogy a követ 1865. jan. 18-ikán intézett erről Bécsbe táviratot, s már harmadnapra, 20-dikán, Bécsből szintén táviratilag jött meg a felelet, mely Szemerének föltétlenül megnyitá a haza kapuit.

Mily szörnyű volt a viszontlátás! Orvosa kisérte s a mint a mozdony a haza földére robogott, térdre borult a vasúti-kocsiban, sirt és zokogott. S aztán láttuk Pest utczáin, mint egy sötét árnyat, mely olykor gondolkodik, eszmél, s aztán elfeled s összezavar mindent. Némely napokon órákon át lehetett vele beszélni, s némely napokon szomorún jelenték, hogy nem fogadhat el senkit sem.

S e megtörött embert még egy csapásnak kellett érnie. 1865. márcz. 21-ikén meghalt neje. Megszakadt szivvel hanyatlott alá, oly élet után, melynek néhány évnyi fényét bőven megfizeté a szenvedés és fájdalmakkal.

Ez volt az utolsó csapás. A nagy szenvedőnek ezután már mi sem fájt. Eltünt tekintetünk elől s fokonkint, végzetszerűleg tűnik el tovább folytonosan, mint Hugo embere a fövényben. Ily szenvedés s ily élet megválthat sok bűnt; de neki nincsenek bűnei, a miket neki felrónak, azok a pillanat tévedései.

U. L.

A GERGELAKI CSALÁD CZIMERE.

A mult században végképen kihalt Gergelaki nemesi család czimere — mint mellékelt képünk mutatja — arany mezőben nyillal keresztüllőtt kart ábrázol, mely három rózsát és egy ostort tart.

E kihalt magyar család eredetét a hagyomány következőleg adja elő:

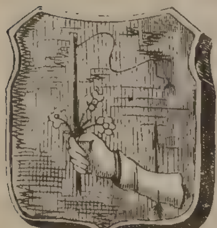

A XIV-ik század közepe táján, a sárosi várban a fiatal István, mint Sáros és Szepes herczege fényes udvart tartott; e birtokot bátyja Nagy Lajos király bőkezüségének köszönhette, s még nőtlen lévén, leginkább vadászatban és tivornyázásban telt kedve.

A sárosi vártól néhány óra járásnyira fekvő Tarkeő várban élt akkoriban Tarczay, fösvénysége és bizalmatlansága miatt nagy elvonultságban.

A fiatal István herczeg, Szabinának Tarczay egyetlen leányának csodálatos szépségét emlittetni hallván, feltette magában, hogy őt — anélkül, hogy, valakinek e szándékáról szólna — személyesen meg fogja látogatni, és szépségéről maga meggyőződik. — Hosszabb bolyongás után az útnélküli rengeteg erdőkben, este felé csakugyan sikerült Istvánnak Tarczay régi várát elérni, hol — Gergely nevü kedvencz szolgája képében — éji szállásért esedezett. A beszédes öreg várnagytól nemsokára megtudta a vár szokásait, egyszersmind leiratá magának Szabina külsejét is.

Másnap reggel, midőn István észrevevé, hogy a várúr szokott reggelijét bevitték, minden jelentés nélkül annak szobájába lépett, azon ürügy alatt, mintha megköszönné a szives fogadtatást. Az öreg Tarczay azonban István e véletlen megjelenése miatt haragra lobbant, de azt meg nem akadályozhatta, hogy ez egy pillantást ne vessen a jelenvolt Szabina szépségére.

Szabina pedig e közbejött jelenet miatt a mellékterembe vonult ugyan, de a küszöbön viszszafordulván, lopva egy pillantást vetett az ifju herczegre. István hosszabb ideig szótlanul tekintett az eltűnt után, nem is hallva az öreg Tarczay szidalmait; végre magához jővén, ismételt bocsánatkérések mellett az öreg Tarczaytól búcsut véve, eltávozott.

De nem nyughatott, és minden kitelhető alkalmat felhasznált a szép Szabinával összejöhetni, mi azonban egy ideig sehogy sem akart sikerülni. Egyszer azonban, — mig egy meghitt embere az öreg Tarczayval valami háboruköltségek viseléséről perlekedett, s mely alkalommal az öreg ismét oly dühbe jött, hogy az egész várbeli cselédség összecsődült, addig Gergely, István kedvencz csatlósa, a várkertbe lopózván, Szabina lakosztályáig jutott, s azt elragadván, a már várakozó négyfogatos kocsiba emelte, és vele a türelmetlenül várakozó fiatal herczeghez hajtatott.

Az öreg Tarczay egyetlen leánya esetét meghallván, rögtön legjobb lovára ült, és már majdnem utólérte a szökevényeket, midőn egyszerre István herczeg az erdő sürüjéből hirtelen előterem. Erre Gergely már előre megállapitott jelt adott az által, hogy jobb karját, három rózsát tartva benne, fölemelte; — de abban a pillanatban Tarczay utána lőtt, s nyila keresztülszúrta a rózsatartó kart. Istvánnak azonban sikerült hű szolgája segitségével Szabinát várába hozni, hol a legnagyobb udvariassággal viseltetett szeretett foglya iránt.

Későbben az öreg Tarczay is belátván, hogy üldözésével sokat nem nyer,— végre beleegyezett a fiatal pár összekelésébe.

Azon a helyen, hol István herczeg Szabinával összejött, kedvesének emlékére Szabina nevü várost alapitott, mely nevet a későbben bevándorolt németek és szászok Zebenre (Kis-Szebenre) változtatták.

Gergely hű és fontos szolgálatáért István herczegtől, Kis-Szebentől nem messze fekvő Gergelaka nevü jószágot nyert jutalmul, s megalapitotta a Gergelaki családot.

Myskóvszky Viktor.

GRÓF WENKHEIM GYULA KASTÉLYA GYULÁN.

Mielőtt e csinos grófi kastélyról szólanánk, el nem mulaszthatjuk, magáról a városról és főképen hajdani hires váráról is röviden megemlékezni, melynek romjaiból épült a mellékelt képünkön természet után hiven lerajzolt várkastély is.

Gyula Békésmegye főhelye, s azért — a hasonnevü helyek megkülönböztetéseül, — Békés-Gyulának is neveztetik.

Nevét, némelyek állitása szerint még az ókorból öröklötte volna, midőn itt Julia nevü római gyarmat volt; vagy a mi sokkal valószinűbb ennél, honfoglaló eleink bejövetelekor, midőn Árpád az uj hazát az előkelő nemzetségek és vezérek közt felosztotta, e helyet Gyula vagy Gila vezérnek adományozá, s ettől eredt mai nevezete.

Hajdani erős várát a természet is segitett megerősiteni, s mintegy bevehetlenné tenni, a mennyiben az ennek környékén elterjedt posványság, háborus időben, midőn minden bejárást megszüntettek — lehetlenné tette a hozzá közeledést.

E posványságnak nyomai még mai nap is eléggé észrevehetők Gyula környékén, de már korántsem olyan, mint hajdan volt, a szorgalmas lakosok a Fehér-Kőrös szabályozása által, — mely a városon is keresztül foly, s gyakran elönti partjait, — sok földet mentettek meg már, s tettek haszonvehetővé.

Midőn a tatárcsordák elözönlötték e hazát 1241-ben, Gyula vára is az ország siralmas sorsára jutott, és sok ideig nem birta magát előbbi állapotába visszahelyezni, annyira megrongáltatott; mig végre a török háboruk alkalmával, nagy szükség levén a győztes törökök ellen minden erősséget felhasználni — I. Ferdinánd 1554-ben megigazittatta.

Nemsokára reá, 1556-ban az ujonnan megerősitett vár nagy ostromnak volt kitéve. Rég vágyott már a török e vár birtokába jutni, de többszöri kisérletei a vár hozzáférhetlensége miatt meghiusultak; végre Szolimán a nevezett évben elhatárzá, bármily áron is bevenni. E végből Pertav basát 10,000-nyi sereggel rendelte ide, hová Zápolya és a temesi basa is küldettek, s ezek seregeivel az ostromlók 80 ezeren felül voltak. — Az ostrom több napig tartott s temérdek vérbe került, mig utóbb látván a várbeliek erejük csekélységét azokéhoz képest, feladták a várat oly feltétel alatt, hogy a katonák és polgárok élete biztosittassék, s vagyonuk sértetlen maradjon. Ez azonban török részről csakis igéret volt, mert mindjárt a feladás után, a várparancsnok — Kerecsén László — azon ürügy alatt, hogy vitézségeért megdicsértessék, Pertav basa elé vezettetett, ki őt igérete daczára elfogatta s a belgrádi börtönökbe küldötte, hol kínos halálát is lelé.

Zápolya a várat, mely az ő számára foglaltatott el, követelte a basától, de az váltság fejében négyszáz ezer forintot követelt, mit Zápolya előállitani képes nem levén, török kézen maradt.

Gyula várának régibb birtokosai közt ott látjuk a brandenburgi márkgróf, György nevét is följegyezve, ki azt 1520-ik év táján birta; erről az is mondatik, hogy ő volt az, ki e vidéken legelőször pártolta a protestáns vallást, melyet később Magócsy Gáspár gyulai várkapitány, s a Nadányi-nemzetség hathatósan terjesztett.

1695-ben a királyi kamara birtokába jutott, s 1719-ben III. Károly király a várat s a várost, a hozzá tartozó uradalommal együtt Harukker János Györgynek adta, ki is egy linczi pék fia volt, s a cs. kir. proviant-kormánynál főhivatalt viselt, s az akkori háborus időkben (a törökök visszaüzése. Eugen herczeg.) a hadsereg élelmezése körül oly fontos szolgálatokat tett, hogy ezt megjutalmazandó, a császár és király felszólitá őt, hogy kérne bármit, szivesen megadja. — Ő tehát a jövedelmes ó-budai malmokat kérte ajándékul:

de miután azok magántulajdonok levén, nem adathattak oda neki, e helyett kárpótlásul egész Békésvármegyét nyerte. — Igy mondja a hagyomány.

E Harukker 1722-ben indigenává lett, s 1729-ben bárói rangra emeltetett, végre 1732-ben a csak nemrég (1715-ben) visszaállitott Békésmegye főispánjává neveztetett ki.

Régibb királyi adománylevele helyett mivel abból sok adományozott hely neve kimaradt, ujat nyert 1736-ban, melyben az adományozott javak nevei mind ki vannak téve, s az nem kevesebb, mint 106 helynevet foglal magában, s egész Békésmegye területén kivül még Arad és Csongrád megyékre is kiterjed.

Báró Harukkernek 1775-ben a férfi ágon magva szakadván, a fennemlitett birtokok a leányágra mentek, s jelenleg is az birja.

A törökök kiüzetése után ugyis sok viszontagság által megrongált régi vár többé meg nem erősittetett, s magánbirtokra jutván, csakhamar elenyészett. Részint az idő viszontagságai, részint emberi erőszak által lefejtett kövei az átellenben épült uj várkastély épitéséhez használtattak fel, s most már a régi várból csak egy nagy négyszegletes csonka torony, s egy 7 öl magasságu bástyaszerü omladék látható, melynek aljában a grófi istállók és kocsiszinek foglalnak helyet.

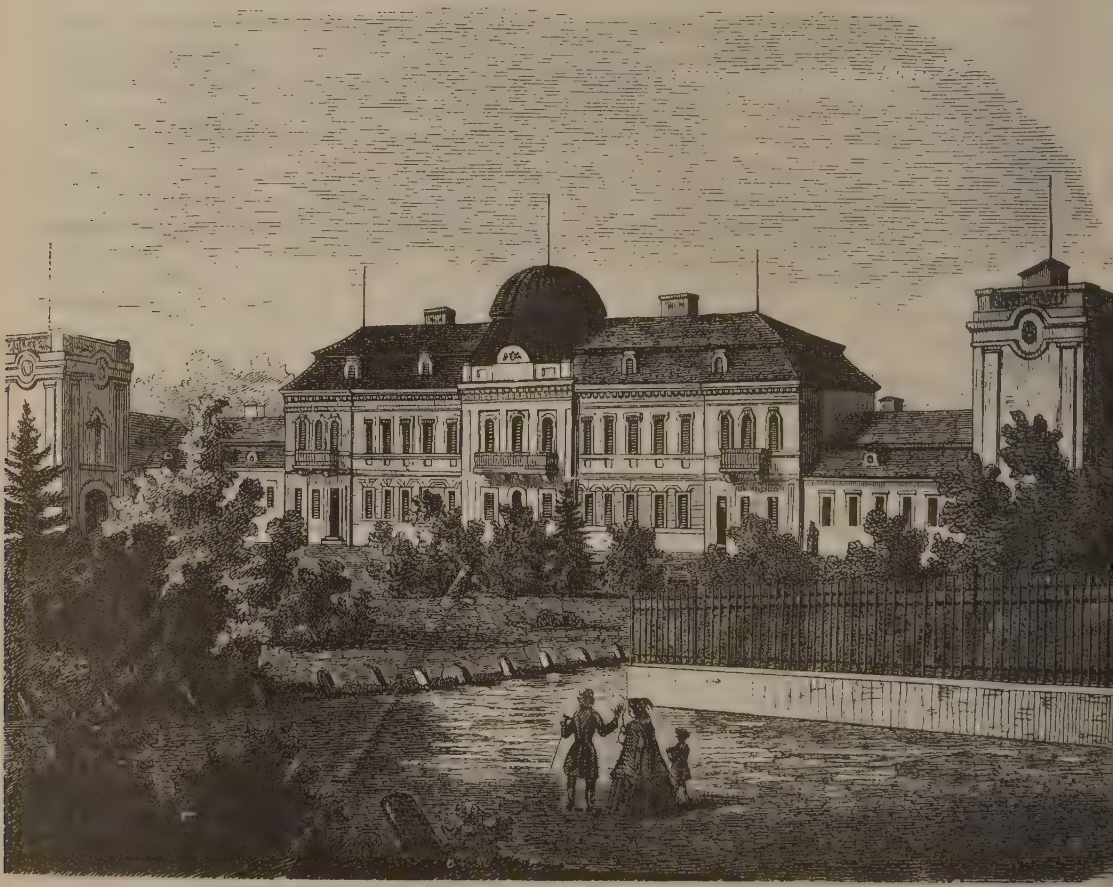

Gróf Wenkheim Gyula kastélya Gyulán.

A szép izléssel épült grófi várkastélyt gyönyörü angolkert övezi, melynek hűs árnyékkal bővelkedő terebélyes fái alatt kigyózik keresztül a Kőrösnek egy ága, még regényesebbé tevé az amugy is gyönyörü narancs- és czitromligeteket, a virágokkal diszitett lugasokat, mulatóhelyeket. Nagy kiterjedésü gyümölcsös kertjében pedig mindenféle nemes gyümölcs termesztetik. Vadaskertje és halastava is van.

E kastély és a hozzátartozó szép urodalom jelenlegi birtokosa a fiatal gróf Wenkheim Gyula, ki azt nehány évvel ezelőtt atyjától gr. Wenkheim Józseftől vette át s többnyire itt lakván, személyesen vezeti gazdaságát. *Z. G.*

BÁRÓ WENKHEIM BÉLA KASTÉLYA FÁSON.

Fás, Békésmegyének egyik terjedelmesebb pusztája, az észak-keleti oldalon, Kőrös-Ladányhoz félórányira, báró *Wenkheim Béla*, a jelenlegi belügyminiszter tulajdona. Hajdan népes község volt. A tizenhatodik század közepén királyi biztosok által eszközölt conscriptióban 28 portának van beirva, birtokosaiul pedig: Ábránfy István, Lajos Imre, Pejkes Péter, Ztersenkovics Márton, Vér András és György emlittetnek. A tizennyolczadik század eleje már a királyi fiskus kezén találta a helységet, mert Békésmegye 1715. évi julius 23-kán tartott közgyülésén Gúti Sándor, Pécsi István és Nadányi Miklós, ellenmondást jegyeztettek be Fásnak a kir. ügyész által történt elfoglaltatásáért; mig ugyanezen század második tizedében Harukker János György csaknem az egész megyét megszerezvén III. Károlytól, ez alkalommal Fás is az ő, utóbb a Wenkheimok birtokába jutott.

Az 1750-iki árvíz elpusztitotta a községet, s azóta többé be sem népesittetett, hanem mint puszta, gazdasági mivelés alatt áll. — B. Wenkheim Béla örömest időzik itt, megyéjében, melyhez már első ifjusága óta sok emlék kapcsolja. Békésmegyében kezdte meg közhivatali pályáját az aljegyzőségen (1830) s fokozatosan följebb haladva, átment a megyei hivatalok minden lépcsőzetein. 1839-ben e megye egyhangulag megválasztott követe volt, s három ízben: 1848., 1861. és 1865-ben főispánja.

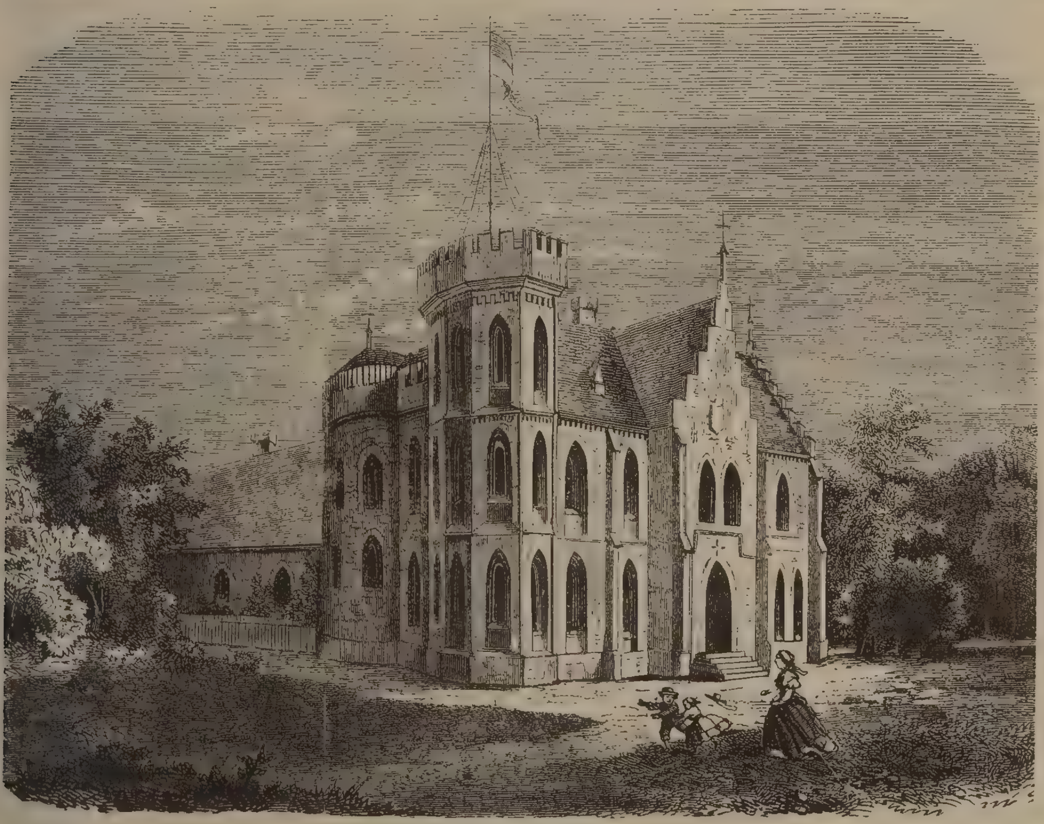

Báró Wenkheim Béla kastélya Fáson.

Békésmegye tevékeny fiának fási birtokán nehány év óta diszes kastély áll, melyet apróbb gazdasági épületekből Ybl ügyes keze rendezett oly csinos formára, mint képünkön látható.

Ki e kastély rococo-bútorzatú termeit, a vadász fegyverekkel, a válogatott könyvtárral, a csákói úrvadászok lovas képeivel rakott, s egy aristokrata kényelméhez mindennel ellátott szobákat, s felettük a messze látó tornyot bejárja: önkénytelenül az ó-kor lovagvárai jutnak eszébe.

MAGYAR ALFÖLDI NÉPSZOKÁSOK.

III.

Keresztelési szokások.

Meglett biz' a, hála Istennek! szerencsésen, olyan egészséges mint a makk, még csak a legkisebb porczikája se hibás. Meg is nézi az az öreg bába-asszony kétszer-háromszor olyan erősen, hogy a gyereknek nincs-e foga, mintha csak aranyat keresne; mert még az öreg anyjától is hallotta, pedig az tudákos egy asszony volt, ugy kéne minden bábának teremtőznie, — hogy ha a foggal született gyermeknek a fogát a keresztölés előtt ki nem szedik, hanem úgy keresztölik meg, hát két esztendős korában eljönnek érte a tátosok, elviszik magokkal és abból is tátos lesz.

A kis csesemőnek, midőn először megfürösztik, ezüst húszast vagy más ezüst pénzdarabot szokták a kezébe tenni, hogy jó szemü legyen, mely aztán rendesen a bábáé lesz. Azon gyermek, ki, midőn az első fürdőből kiveszik, markát kinyitva tartja, emberszerető, bőkezü, adakozó lesz egész életében, az pedig, ki erősen becsukva tartja, fösvény, zsugori lesz. — A kis leánycsecsemőnek alig hogy felfürészti a bába, az édes apja egy orsót nyom a markába, hogy majd ha felnő, jó fonó és dolgos gazdasszony legyen belőle. A fiunak szintén holmi házi eszközt szoktak a kezébe adni.

Nosza van öröm, van lótás-futás a kis új lakó hazaérkezésén. Gazduram felülteti a bérest a pejkó tetejébe, megparancsolja neki erősen, hogy járja sorra a komákat, mert hát holnap keresztelőt tartunk.

A háznál mindenki örül az új vendégnek, ki olykor-olykor sirása által jelentgeti magát; csak egy három-négy esztendőben járó kis fiu nem tud vele megbarátkozni, mert már az majd elveszi az ő bölcsőjét.

— Hát aztán, — kérdi az édes apjától, — hogy hijják a kis gyereket?

— Majd Örzsikének híjjuk, kis fiam!

— Örzsikének? — hát aztán honnan jött az az Örzsike?

— Hát a bába-asszony meritette a kútból; azért mondom én neked, kis fiam, hogy oda ne menj a kút szájához, mert van ám abban még több kis baba is, a kik, ha oda mégy, bele rántanak a kútba, oszt' bele halsz!

— De nem mék ám oda.

— Úgy is kell, kis fiam! — mondja neki az apja.

Harmad napra azután összegyülnek a komák, komaasszonyok. Ez utóbbiak közül egy karjára veszi a gyermeket, kit, ha fiu hosszára — ha leány akkor sarokra hajtott selyem kendővel teritenek le; avval elindul vele az Isten házába, a többi lógos komaasszony pedig az öreg bábával együtt, ki egy üveg tiszta vizet dugott a kebelébe, szép csendesen követi.

Mikor aztán a pap a kis gyermekre rámondta az áldást s beirta a többi lelkek száma közé, elindulnak vele haza felé. Otthon aztán kérdik:

— Hát mit hoztak kigyelmetek?

— Keresztény bárányt, — mondja a keresztanya.

— Adja az Isten, hogy apjához, anyjához hasonló jó keresztény váljék belőle!

Avval leteszik a ház közepébe, honnan az édes apa felveszi s felemeli magasra, mondván:

— Nagyot nőjj, kedves kis cselédem!

Az apa ismét leteszi a földre, honnan mások, leginkább az apróság újra fel-felveszi, kiknek a keresztanya krajczárt osztogat, — mignem aztán od'adják az édes anyjának, ki lefekteti maga mellé a szunyogháló alá.

Ha a kis csecsemő fiu-gyermek, a házhoz jövő embereknek, gyermekeknek el szokták venni a kalapját; ha leány, az asszonyok és leányok keszkenőjét és pántlikáját s mindaddig, mig ki nem váltják, nem adják vissza, mert, úgy mond: a mi fiunk anyaszült-meztelen jött a világra, kell neki a ruha. — Mindenkinek, a ki csak a házhoz jött, le kell ülni, hogy el ne vigye a kis gyermek álmát.

Úgy délfelé elkészül a jó izletes ebéd. A *csökbe* elhitt rokonok, szomszédok és komák körülülik az asztalt, esznek, isznak, vendégeskednek. Épen midőn az ebéd vége felé jár, belép a házba egy körülbelöl 12—13 éves inas gyerek, kezében egy darabka papirossal, oda megy az asztalfüre (asztalfőre) s midőn mindenki hallgat, elkezdi a mint következik:

Múzsám mostan szedd rendbe magadat,
Vedd fel immár a te kis lantodat,
Énekeld el a te kis éneked,
Melyet el bir mondani gyengeséged.

Ezen vég nap téged inditson meg,
Semmi veszély ne tántoritson meg;
Fordúlj imé azon kisdedkéhez,
Ki tefeléd víg örömmel repdes.

* * *

Éltesse az Isten a kis Erzsébetet,
Adjon ő nékie számos esztendőket,
Éltesse az Isten nagyatyját, nagyanyját,
Kik neveltetését nagy örömmel várják.

Éltesse az Isten atyját, édes anyját,
Éltesse az Isten mint legkisebb dajkát,
Éltessen az Isten minden embereket,
Kik szívből szeretik eme kis kisdedet.

Végre hogy nekem is legyen benne részem:
Ti örömeteket örömest felvészem,
Éltesse az Isten e két háznak népét,
Tartsák fel magok közt az örökös békét!

— Jól van biz' a fiam! — mondja az öreg gazda, a mint a versnek vége volt, — az Isten segitsen többekre is! — Majd meglássák kegyelmetek, még ebből a gyerekből egy második *nótás szabó* lesz.*)

De a dicséret mellett kijárt a honorárium is, az öreg gazdasszonytól a versért megkapta a maga hat pengő krajczárját.

Már vége felé jár az ebéd; — egyszer csak beszalad a bába nagy lelketlen:

— Jaj galambom! csak egyenek kigyelmetek hamar, mert azután nem tudom érnek-e rá többet enni, itt a tatár! Jaj de csak megijedtem!

— Ejnye, mi a manó! bizony majd csihéssé teszi Sári néni az embert, — mondja egy a vendégek közül, — ha jön, hát itt lesz, majd elébe állunk. Jobb lesz, iszik egy kis szíverősitőt, ne ijedezzen olyan nagyon.

— Jaj galambom, bizony tán jó is lesz a!

Az aztán tölt neki a mihókból egy pohár szíverősitőt, vagy pedig a kulacsot nyújtja oda, ebből aztán jót húz három izromban, mert nagyon megijedt. — Hanem már ekkorra dörren a ház ajtaja: Piff! Paff! Puff! Van nagy csörömpölés. Ugyan csak *vívják* ám egyre a *várat*. Komám uram, mikor aztán gondolja, hogy na odavagdalták már az ajtóhoz valahány lyukas kanta, repedt fazék, csorba szilke volt a háznál, azt mondja, hogy szabad a bejövetel, mire felnyílik a kilincs s az ajtón bejön egy öreg szakácsasszony. Kérdik aztán töle, hogy mi lesz a váltság?

— Mi lenne más, száz forint, meg egy marok aprópénz, azonfelül egy kis áldomás!

— Az áldomást majd csak megadjuk valahogy — mondja az öreg gazda, — hanem a többivel adósok maradunk, mert olyan szegények vagyunk mint a templom egere.

Végre aztán nagy nehezen, egy szóra, erre is rálesz az öreg asszony, s eltölti állóhelyre a kapott pohár borocskát.

Ezután a bába az asztal közepére tesz egy tányért, felhivja a vendégeket, hogy tegye bele kiki, a mit szánt a kis gyermeknek ruhára; annak bizony cziczrokolyát, selyemkendőt kell venni ma-holnap, mert innen onnan majd itt lesznek a követ-asszonyok, férjhez kell adni a leányt. — Mikor aztán mindenki od'adta, a mit akart, a pénzt megcsörgeti a tányérban és azt mondja:

— Locska-föcske legyen a mi gyerekünk!

Avval a pénzt átadja a betegágyasnak, ki nehány garast visszaád neki belöle, a tányért pedig a bába oda vágja az ajtóhoz.

Ebéd után még elbeszélgetnek, elpityizálgatnak egy darab ideig, olykor éjfélig is; söt mikor aztán egy kis jó kedvök csucsorodik, még dalra és tánczra is kelnek. . . . A komaasszonyok, mikor el akarnak menni, ujra adnak egy kis féketöre vagy zubonyra valót a kis gyermeknek, s ha köztök szoptatós asszony van, *megfeji az ágyat*, ugyanis a csecséböl egy pár csep tejet locsol az ágyra, hogy el ne vigye a komámasszony tejét.

Az édes anya, midön kitöltötte a hat heti gyermekágyat, elmegy a templomba hálaadásra.

A kis gyermekre leginkább fél esztendös koráig nagyon vigyáznak, hogy fel ne *váltsák;* mert azt hiszik, hogy a kövér, ép, egészséges gyermeket olyas péliván, satnya, beteges gyermekkel váltják fel. Ezen azonban lehet segiteni, ha a váltott gyermeket a pitvar egyik sarkába leültetik a földre, az ölébe egy kis bögrébe ételt tesznek s akkora kanalat adnak a kezébe, melynek feje a bögrébe nem megy bele s ott hagyják magára ki darab idö mulva felkiált:

— F . . e látott ilyen csodát! kis csupor nagy kalán!*) — Erre aztán eljönnek érte és visszaváltják.

Török Károly.

---

*) Minden falunak, városnak megvan a maga ugynevezett *nóta-fája*, ki egyre dalol, mint a pacsirta, hű kifejezője a nép érzelmeinek, megéneklője a különösebb eseményeknek. Az ily nóta-fák hasonlók napkelet ama fáihoz, melyek egyre virágzanak s gyümölcsöznek. Ilyen H.-M.-Vásárhelyen az öreg *nótás Szabó Pál* bácsi, ki majdnem élszázad óta dalol a vásárhelyi népnek. *T. K.*

*) Vagy mások szerint: „Megöregedtem, megvénhedtem, de még ilyet soh'sem láttam: kis csupor nagy kalán!“

PÁSZTOR-TÜZNÉL.

A nap most csusszant le a láthatár szélén: a vékony, parázs-szinü szelet elmerült a pusztaságban s vele együtt tünedeznek el a szem elől a távolabbi tárgyak. Mind jobban-jobban szürkül az est; kelet felé alig látni már ötven-hatvan lépésnyire, s csak nyugat felé tüntet még elő a már alig piroslló esthajnal minden pontot, mely a puszta sík lapjából egy kissé kiemelkedik. Ily világitás mellett a hegyes vidék egy kiharapdált kenyérszelethez hasonlit; a puszta s a vele egybefolyó égbolt egy körív részletéhez, melynek mértanilag pontos síkságát csak olyformán zavarja meg egy-egy kajla kútágas vagy sugár falusi torony, mint a mértani ábrák köríveét a meghatározás végett oda rakott **T** vagy **I** betük.

A csillagok feltünedeznek égen és földön. A messze-mesze meggyujtott pásztortüz össze látszik vegyülni a mennybolt szélén felvillanó csillagokkal, s gyakorlatlan szem gyakran csillagnak nézi a tüzet, s pásztortanyának a rebegő tüzü bolygót.

Meleg nyárias nap volt, s az est sem hüvös, bár az idő őszre jár, s nem sokára itt a kukoriczatörés ideje; a szürét nem magára veszi, hanem maga alá teriti a juhászbojtár, de azért a tüz el nem marad, ha szalonnát nem sütnek is nála. Ha kérdezed, minek ilyenkor a tüz, tréfásan felel meg reá a népbumor: „Arról tudják meg, uram, hogy emberek heverésznek itten körül, nem kutyák.“ — És ezt a megkülönböztetést szereti a dévajkodó magyar észjárás mindenben kitüntetni: a pásztor-ember azért iszik pálinkát, ha van, mielőtt szalonna evéshez fog, „hadd

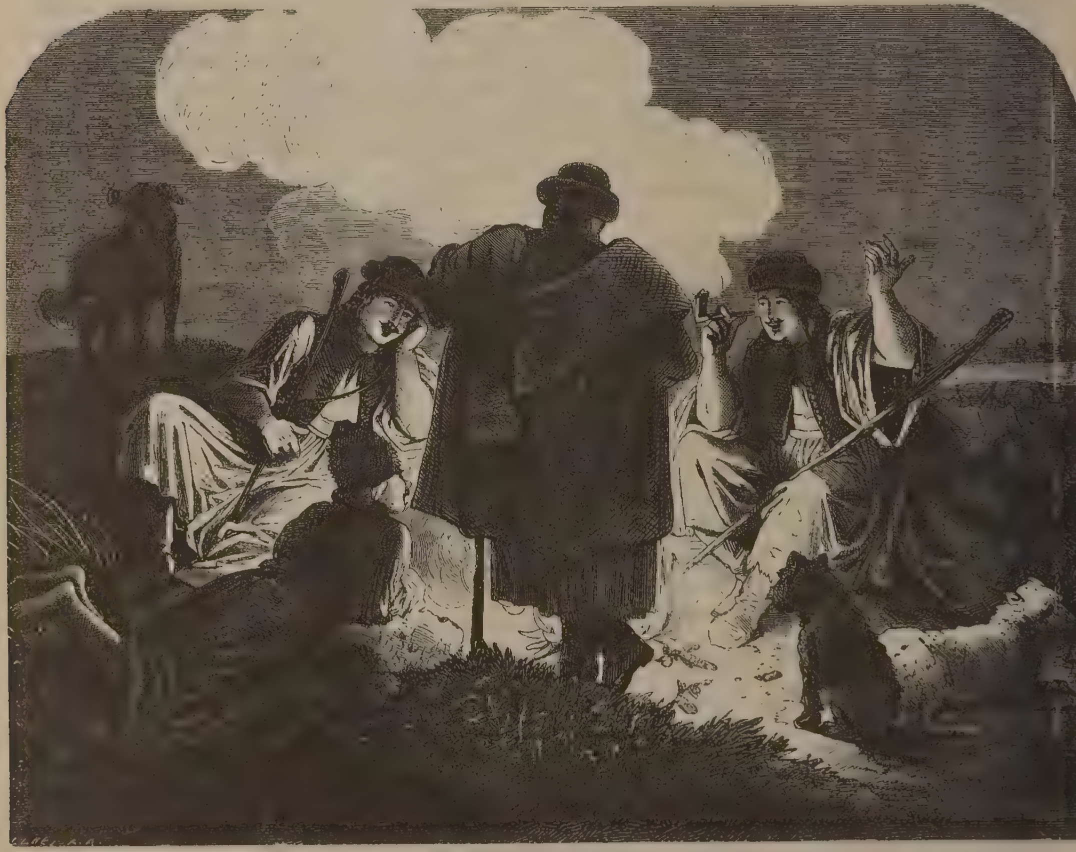

Pásztortüz.

vegye észre az a szalonna, hogy nem eb ette meg, hanem ember gyomrában van.“

A vidék még csendesebb mint nappal: egy-egy tücsök sikkantgatja esti nótáját; a levegőben olykor-olykor hasit keresztül füttyögő szárnyával pár vadkacsa, mely éji tanyájára, a sásos tóra *húz;* a kolompos kos nyakában néha kondul egyet idétlen hangjával az óriási kolomp; a kutyák vakkangatnak nagy ritkán unalmukban: egyéb hang nem zavarja a természet álmát.

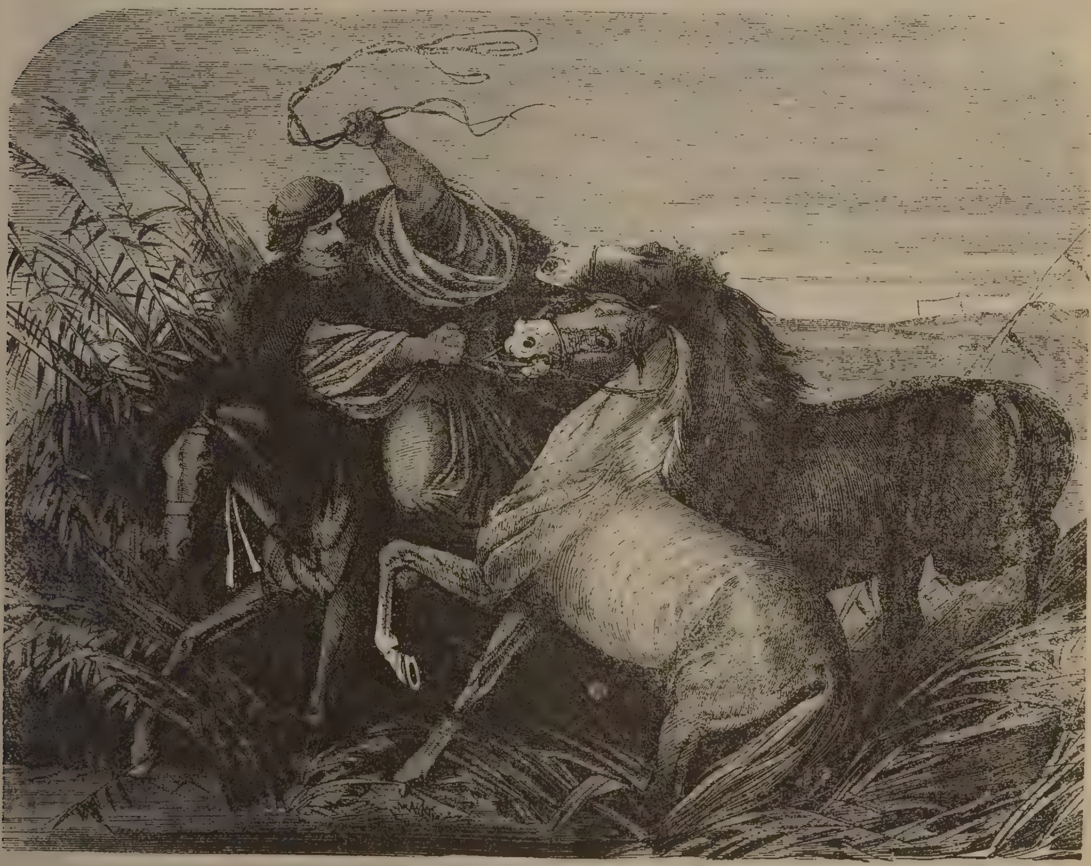

Lókötő a Tisza partján. — (Lotz után Jankó.)

— Hát Pista, rendben van-e minden a birkák körül — szólitja meg a számadó a kisbojtárt, ki hasra heveredve a tüz mellett, hátra-hátracsukló sarkaival ütögeti nagy kedvtelésében inexpressiblejét.

— Rendben, bátya, rendben; hiszen félig sziget a hova betereltük, ilyen jó tanyánk egy hétben sem akad egyszer: erről magunk vagyunk, körül a többi oldalon az ér, még ha akarnánk se lehetne baj. — „Ne, te, ne, mit morogsz,“ fordul a kutyához, mely azonban már ekkor ugatva iramodik neki, s fut vagy tiz lépésnyire a sötétbe, honnan aztán nemsokára egy szürös ember alakja fejlik ki. Konya kalapjáról rögtön megismerik benne a pásztorok a csöszt.

„Jó estét“ és „Adjon Isten kendnek is“ után a csösz pipára tölt, rácsippent egy menyecskeszemü parázszsal, botjára támaszkodik, s a legujabb eseményt, melyről ő mint csösz, hamarább vesz hírt másnál, szőnyegre dobja.

— Hallották-e kendtek, hogy elfogták Csehó Pistát?

— Elfogták? Mikor? Ki fogta el? kérdik egyszerre megélénkülve a pásztorok.

— Hát biz' azt tegnap délután a ragyás persekútor, itt a czifra csárda mellett: már egy hét óta feni rá a fogát, mig aztán tegnap megnyomta.

— Enyje, de hogy tudta kézre keriteni?

— Könnyen, öcsém, könnyen; a szeretője árulta el a panduroknak. Hanem azt hallottátok-e már, hogy hogy' lopta el, valami egy hete, a varsányi uraság legszebb két lovát? Nem? No elbeszélem én, mert a magam szemével láttam. Épen oda át voltam akkor este én is a Tiszántúl, egy kis elemozsiáért; igy este felé jövök itt vissza a tiszahajlati csárdának, egyszer csak igen sebes lódobogást hallok a hátam mögött. Visszanézek, mindjárt megismertem Csehó Pistát: a Bársony lova volt alatta, másik két lovat meg kötőféken húzott maga után. De az volt a vágtatás, öcsém. Ugy ment vele a Bársony, mint a nyíl: az uraság két lovát váltig ütötte, mégis alig érkeztek vele, pedig azok mindig zabbal élnek, aztán nagyobbak is vagy egy marokkal. Mindjárt gondoltam, hogy valami baj van. Csakugyan ugy is volt; alig haladt el irányomban Pista, mindjárt kibukkant a Hármas-halom oldalán a ragyás persekutor, harmadmagával. Csak gondolják kendtek, milyen bolondot tett az a legény: már régen fájt a foga az uraság két lovára, de sehogy hozzá nem férhetett. Akkor délután jártatni vitte ki egy suhancz a lovakat; Pista épen itten körül járt, észrevette a dolgot, odanyargalt, egyet ütött a kocsis-gyerekre, kikapta kezéből a kötőféket, avval hajrá, neki indult arra Kecskemét felé. A mint vágtat, egyszer észreveszi, hogy a füzes erdő sarkánál három pandur kanyarodik reá szembe: megforditja a lova száját, vissza a falu felé, de már késön, mert a pandurok is észrevették. Utána azok is: Csehó Pista beszorult ide a Tisza-zugba. Hiszen tudjátok, hogy a Tisza itt épen olyan kanyarodót vet, mint egy tarisznya; a pandurok arról jöttek, a hol a szája van ennek a zugnak. No innen ki nem menekszik, gondoltam magamban, most itt nyomják, ha ezer lelke van is. Dehogy nyomják! Neki törtet a sásnak: a Bársony csak ment volna vele, de a két úri ló megvadult az éles sáslevéltől; elkezdtek ágaskodni, ugrálni, nem mentek beljebb. Pista verte őket a hurokkal. „Ereszd el, erre-arra a kezedet!“ kurjantottam neki, de biz' az nem hallotta, nem is eresztette. A pandurok már alig voltak egy jó puskalövésnyire. Ekkor Pista eltünt a nád közt: azt hittem el akar bújni, de azt előre is láttam hogy hiába, mert megtalálják. A pandurok is betörtettek a gazosba; utána, a Pista csapásán. Megállottam mint a szolnoki köszent, elakadt a lélekzetem, meg nem tudtam mozdulni, csak vártam mikor durran a pisztoly, mikor kerül a fokos-csattogásra a dolog. Egyszer csak valami feketét látok mozogni a Tisza sík vizén, a közepe táján. Biz' az Pista volt; átúsztatott szépen, áthúzta maga után a két lovat is. Onnan aztán jó éjszakát kiáltott vissza a panduroknak, s ugy elrobogott mint a szél.

Valami harmadnapra megint találkoztam vele: már akkorra megjárta a Nyirséget, ott adta el a két lovat.

Azóta nem láttam, hanem ma hallom, hogy elfogták itt a czifra csárdában. A ragyás persekutor, mióta ugy elszökött a keze közül, mindig leskelődött utána, minden fát megmozditott hogy megkeritse. Utoljára is a czifra csárdai csapláros testvérhúga árulta el, a ki Pistának szeretője volt. Előre ki volt főzve, hogy mikor menjenek oda: Pista lóra kapott ugyan, talán el is szabadult volna, de a Bársony felbukott vele, s megfogták. Azóta már a vármegye tömlöczében zörgetheti a vasat.

— Szegény Pista! — mondogatták a juhászok — vajjon mennyi időt kap?

— Biz' öcsém, én egy irgalmas sohajtást se mernék rátenni, hogy fel nem kötik — felel a csösz. Tudjátok, hogy áll a statáriom; majd csak azon veszi észre, hogy a szél ütögeti össze a bokáját.

— Látja, bátyám, ezt a legényt egészen az a csaplár húga vitte bele a bajba. Mig abba bele nem bolondult, nem igen volt párja a csikósok közt: hanem aztán a sok czifra viganó, eszem-iszom, ezüst gyürük, selyem pántlika nem telt a csikós-bérből, addig-addig, hogy a tavaszszal aztán egészen kiálló betyár lett belőle.

— Bizony nem sokáig vitte. De vajjon miért adta a pandurok kezébe a csaplárleány?

— Azt beszélik, hogy Pista más leányra is kacsintgatott, azért haragudott meg reá. Tudja az Isten.

A tüz lassan-lassan hamvadni kezd: egészen sötét éj terül a síkságra. A csösz tovább indul hivatalos foglalkozásainak éber őrködéssel eleget tenni; az egyik juhász fölkel, körülnézi a nyáját, megint leheveredik, s nagy ritkán szólnak egy-egy szót a hallott eseményről, a szegény Pista sorsáról, a ki most már aligha kerüli ki a hóhér kezét.

pedig milyen jó fiu volt, mig ebbe a *sor*ba nem keveredett, mily szép legény, mily bátor, mily jó lovas. Közbe-közbe megpiszkálják a tüzet; a kis bojtár mély álomba merül; elszunnyad az öregebb juhász is, csak a középső marad ébren, őrködni.

Csehó Pista pedig csakugyan nem menekvék meg a szomoru sorstól, melyet a pásztorok emlegettek.

S aztán egy hét mulva megzendült a nép ajkán a dal; repült a szomoru dallam szájról-szájra, faluról-falura, és szerte az egész alföldön:

Csehó Pista nótája.

Amoda van egy nagy deszka-kerítés,
Csehó Pista lova abban legelész,
Csehó Pista befordul a csárdába,
Várja ottan szeretője, babája.

„Korcsmárosné, eb az urát, hallja kend,
Halat nekem, czitromosat főzzön kend,
A mellé egy jó itcze bort hozzon kend,
Juczi lyányát strázsára állitsa kend.“

Iszik Pista, múlat széles kedvibe,
Egy rosz személy dalolgat az ölibe,
Csárdás-leány dalolgat az ölibe,
Hej, az adta a pandúrok kezibe.

Beszalad a Juczi leány ijedve,
„Amoda jön három pandúr fegyverbe',“
Csehó Pista Bársony lovát nyergeli,
Három pandúr, persekútor kergeti.

Csehó Pista Bársony lovát nyergeli,
Három pandúr, persekútor kergeti,
Lova lába megbotlott egy gödörbe
Lehanyatlott, a jobb kezét kitörte.

„Szépen kérem persekútor uramat,
Ne kösse meg ezt a jobbik karomat;“
De a pandúr nem hallgat a szavára,
Lánczot veret két kezére, lábára.

Hetfőn este az ég alja piroslik,
Csehó Pistát vesztőhelyre most viszik,
A fél falu sírva megyen nyomába,
De nem megyen, nem siratja babája.

„Kedves babám, jutok-e még eszedbe?
Jaj be sokszor mulatoztam öledbe.“
„Rongyos betyár soh' se' jutsz az eszembe,
Nem is ültél soha sem az ölembe.“

„Ugy áldjon meg a teremtő tégedet,
Mert te vittél minden bajba engemet,
Gyenge vállad, piros orczád, kék szemed —
Te okoztad akasztófán vesztemet.“

A. L.

EGY ROMÁN NÉPSZOKÁS.

A nép, melyről szólni akarok, a Szatmármegye észak-keleti részén lakó román faj, mely ős eredetiségéből mai napig mit sem, vagy nagyon keveset vetkezett le, s még állitólagos őseiktől, a rómaiaktól átvett tényeket is találunk szokásaik közt, melyeknek egyike a következő.

Tavasz kezdetén, különösen az ifjabb nemzedék, éber figyelemmel kiséri a mezőket, hogy azon férfiut, ki első megy ki szántani, megtudhassák. Sikerülvén ez, husvétig hallgatnak, azonban ekkor az ünnep másodnapján istentisztelet után a templom mellé gyülekeznek tanácskozás végett, melyben a falu első legénye elnököl. Innen később megindulnak, s útközben fűzgalyakból kardot és puskát tördelve, megjelennek valamelyikháznál, hol már egy hegedűs czigány a tárt kapunál várja őket.

Vezetőjük most jelt ad a sorakozásra, mire párosával, s feltartott vesszőfegyverökkel a hegedűs vezetése alatt, ki ily alkalommal rendesen valamely eredeti román dalt játszik, megindulnak azon házhoz, melynél a tavaszi szántást megkezdő lakik. Azonban ez, előre tudva a történendőket, legtöbbször elbúvik a keresők elől ágyába, s ez alá, vagy hordóba, kamrába, sőt van olyan is, ki hogy kijátszsza keresőit, s némileg fokozza a mulatságot, női ruhába öltözve, a távolról bámuló asszonyok közt foglal helyet; ilyenkor aztán csakis árulás utján találják meg őt, mit leginkább a leányok szoktak elkövetni.

Ha már megtalálták, a szántásnál használt eke talyigáját elővonják, s erre felültetik, mig hatan vagy nyolczan a jármüvet kivonják a mezőre a legelső patakhoz, hol a talyigán ülőt hatalmasan megöntözik. Ezt végezve, ismét az előbbi rendben térnek haza, hogy a szokásos evést és ivást megtartsák. E közben azonban az évenkint tartandó királyválasztásról tanácskoznak, s ha a megöntözöttet méltónak találják e megtiszteltetésre, (mi leginkább akkor történik, ha ez valamelyik tehetősb és előkelőbb család fia,) kikiáltják egyhangulag, s vállokra emelve körülhordják, kinek e megtiszteltetésért kötelességében áll a tömeget következő napon megvendégelni.

Itt nem hagyhatom érintés nélkül azon szép egyetértést, mely e kevéssé müvelt ifjak között uralg ez alkalommal, s azon bámulatos engedelmességet, melyet mind vezetőjük, mind választott királyuk iránt tanusitanak. Különben néha megtörténik mégis, hogy valamelyik túllépi a kijelelt határt; de az ilyen szigorúan bünhödik, mert ki van az zárva minden mulatságból mind a jelenben, mind jövőre, s csakis hosszas töredelmezés után veszik fel ismét társaságukba

Mennyiben pedig minden ilyen szokásnak sajátságos alapja és értelme van: ők az elsőt azért tartják, hogy isten áldja meg mezejöket, s azon talyiga ekéje nyomán bőség áradjon, mig az öntözést annak jeléül, hogy miként a talyigán ülő megázik, ugy ázzék meg a határ kellő időben. A királyválasztást pedig annak emlékére újitják meg évenként, hogy a rómaiak is, kiktől ők közvetlenül származtatják magukat, az ekeszarva mellől választottak királyt. *Varga Vilmos.*

A CZIGÁNYOK.

(**Arany János** „Bolond Istók“-jából.)

. . . Most, mint a mely hártyával van bevonva
Otromba lámpás, a cselédedé, —
Átalvilágolt a nem sürü ponyva,
Mely a czigányok sátorát fedé;
Körül póznákkal volt feszesre nyomva,
Felül azonban látni engedé
A tűz vereslő füst anyját, megint
A sok sziporkát, játszó gyermekit.

Ott hemzsegének üst-szin arczaikkal
Leirhatatlan ékes rendben ők;
Tűznél kopólé sustorgott fazekkal
És szolgafán bográcsok, serpenyők;
Egy része ül, hasal, pipázva guggol,
Ifju, öreg, nagy, apró, férfi, nők;
Más része jő, megy, szed, vesz, rakodik,
Tánczol, fütyöl, visit, marakodik.

Egy ócska nyergen ül a tisztes vajda,
Kitünő zugban, egymaga, külön;
Panyókán fityegő kék mente rajta,
Ezüst gombokkal sárgaréz fülön;
Sürü bajusztól fedve hallgat ajka,
Kivéve ha egyet kahint: „ühön!“
Hallgat pedig, mivel most agyarán
Bagó van, hogy kimondjuk magyarán.

De egyszer aztán felnyitá foga
Sövényét (mint Homérosz mondaná),
És a kemény hang, melyet mormoga,
Renditve bujt a földbe, föld alá:
„Hol a *rajkó*, te Éva, Rebeka?
Megint egyiknek sincsen gondja rá?
Hogy a pokolba felednétek így el! . . .
Mindjárt szoptassa meg egy, a ki tölgyel!“

Mondá. Legottan a vajszivü Rébék
Letette földre önnön kisdedét,
Kasfarba’ hosszasan keresgelődék,
Sok lom levén ott, és öreg setét;
Meglelte aztán vékonyabbik végét,
S kirántja onnan hősünk termetét;
Hogy tágul a hely: annak rosta, csizma
Örült, meg ócska hám, ködmen, tarisznya.

Mint a szemétdomb nyirkos tetején
Fehérlő gomba, avvagy pöfeteg:
Ugy csünge Rébék májszin kebelén
Fejér képével a magyar gyerek,
Dőzsölve annak mézédes tején
S nem győzve abból szívni eleget.
. . . .
. . . .

A SZENES SZÉKELYEK.

Miután közelebb bemutattuk t. olvasóinknak a *fahordó* székelyeket, hadd döczögjön elé most a *szenes* székely is.

Tekintsük meg elébb is, hol s hogyan állitják elé azt a sok szenet, melyet minden héten Maros-Vásárhelyre hordanak székely testvéreink?

E végett tisztelettel hivom t. olvasóimat a *Bekecsre*, a szénégetés helyszinére, hol mindent szinről szinre végig láthatunk. Igaz, hogy téli időszakban nem valami kellemes dolog a Bekecs végetlen havában és zúzmarás fái alatt bukdácsolnunk, mikor még e nem havasos vidéken is sokszor ugyancsak felülik a bunda, — hanem csak addig tart ez a baj, mig oda vergődünk, ott a szerfelett bebarnult képü atyafiak sajátságos társalgásai között, és a süstörgő farakások melegénél feledjük a hideget.

A szénégetés ekkép történik. Miután a szénégető az épebb, egyenesebb bükkóriást ledöntötte: törzsét s vastagabb ágait egy-egy ölnyi hosszuságra szétródalja, ékek segitségével felhasogatja, s e felhasogatott fát négyszögöl-alakú csomókba rakja össze, vizes „lapival“ (falevél) minden oldalról jól betemetvén, hogy ne férhessen levegő „hézza.“ Azután a farakás két végén hagyott lyukon *csürkök* (gyújtószálka) segitségével az egészet meggyujtja; az igy meggyújtott ölfa aztán két napig is elsüstörög, emésztődik magában, mig készen lesz az ugynevezett *fojtott szén.*

A szénégetésre készitett farakást *millér*nek híják a székelyek; mondják, hogy egy bizonyos *Miller* nevű idegen ember tanitotta volna meg a Bekecs alatt lakókat a szénégetésre, s igy maradott fenn a „millér“ név.

Hogy mikor égett el a millér, s mikor van készen a fojtott szén: ezt arról ismerik meg, hogy a millér teteje ilyenkor beroskad, s füstfellege is igen meggyengül. Ekkor az atyafi nekivetkezik, rosz bocskort köt, s hirtelen széthányva a lapit, az izzó szenet gereblyéjével szertehúzni siet, hogy hamar meghűlhessen.

A szorgalmasabbak addig sem nyugosznak, mig a millérek füstölögnek, azalatt ujabb fákat döntenek le, s ujabb milléreket állitanak fel; né-

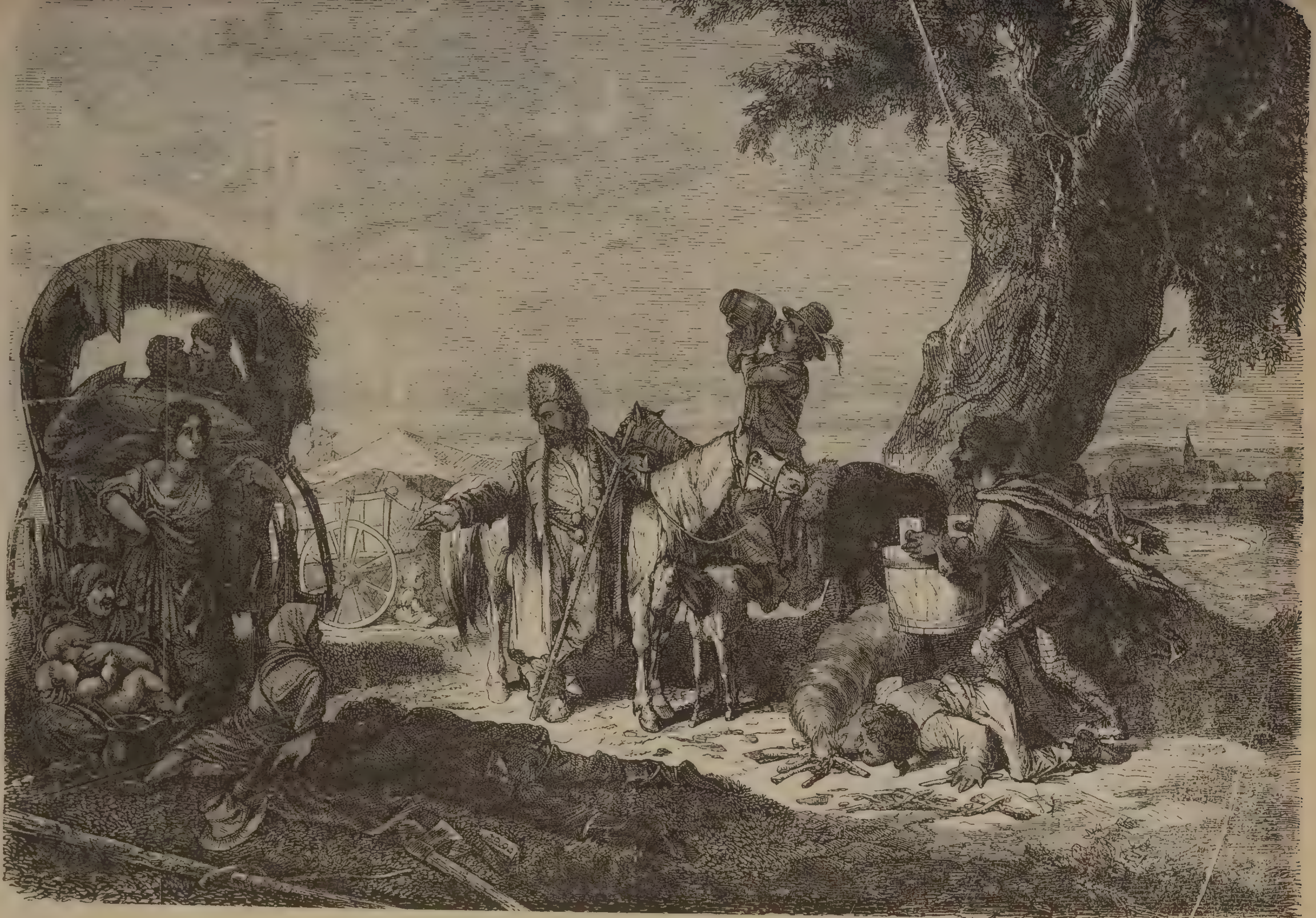

Utazó czigánycsoport. — (Rajz. Jankó.) — „A czigányok“ cz. költeményhez.

melyik, hogy a fáradságos munkát kipihenje, a millérek körül jó hosszúkat aluszik, számitgatja, hogy vajjon hány zsák szén lesz a füstölgő millérből? vajjon mikor viheti le Maros-Vásárhelyre? vajjon mennyi pénzt kap belőle? vajjon … s tudja Isten, hány vajjon-t alkot képzelete a süstörgő millér körül. Némelyek, ha épen szorgos dolguk van otthon, haza szaladnak a faluba; ilyen esetben néha megtörténik, hogy az őrzetlen hagyott millérből, légvonat jutván hozzá, láng csap ki, s mikor a sikulus visszamegy, szén helyett egy rakás hamut talál.

A szénégetők a nyári záporok és téli sűrűbb havazások ellen a levágott nagyobb fák „megguvasztott“ héjából kis kunyhókat épitenek, melyek az idő mostohaságainak legalább nagyjától megóvják őket.

Az egészen kihűlt s megaludott szenet háromnégy vékás zsákokba töltik, s onnan egyelőre haza, vagy egyenesen Maros-Vásárhelyre, többen más felé is elinditják. Egy nagyobbszerü millérből két szekér szén is válik, egy szekérre rendesen 20—25 zsák szenet számitván. A nagyobb fából egykét millér emelkedik; tehát egy jól kinőtt bükkfa (a Bekecs egészen bükkösből áll) négy szekér szenet ad, mi körülbelől 90—100 zsákba fér.

A Bekecs alatt levő faluk közül Selye, Szováta, Remete és Sóvárad állitják ki a szénégetőket (mind a négy helység Marosszék felső szélén fekszik). Remete és Sóvárad kisebb mértékben égetnek, Szovátán már többen foglalkoznak ezzel, legtöbbet azonban *Selye* éget. Selyében összesen 180 gazda lakik, s ezek egyharmada folytonos szénégetésben, s annak hordozkodásában tölti életét. Az ismeretes Bekecs havasának nagyobb részét Selye birja, s már e helyzetnél fogva, legtöbb alkalma van e mesterséget folytatni. Azonban a szénkereskedésben gyakran részt vesznek a szántóvetők is; midőn a mezei munka szűnik, otthon megveszik a kész szenet a szegényebb, marhátlan szénégetőktől, s elhordják távolabb vidékre, hogy valamit kaparhassanak rajta!

A szénégetéshez megkivántató munkákat: favágást, hasogatást, összerakást, befedést, meggyujtást, oltást stb., mind férfiak végzik; az asszonyok csak annyiban vesznek részt, hogy falevelet gereblyélnek össze, melylyel a millért be lehessen fedniök.

Mint emlitők, sok selyei s más helységi székelynek egyetlen keresetmódja a szénégetés, ezért sokan csaknem folytonosan az erdőn laknak, a szénégetés az évnek mindenik szakában szünetlenül folyván. Némelyek hét-nyolcz hónapig sem látják a falut, s ez idő alatt annyira megváltoznak, megszakállosodnak, hogy otthon a cselédek alig ismernek rájok s nem győznek rajtok nevetni. — Itt meg kell jegyeznünk, hogy a székely ember nemcsak szolgáit, hanem gyermekeit, rokonait, szóval önmagán s feleségén kivül, a háznál levőket mind cselédnek mondja.

De hagyjuk el már a Bekecs havasát s ballagjunk el az atyafiakkal Maros-Vásárhelyre, a marosszéki fő szénpiaczra.

A maros-vásárhelyi szénpiacz a vár délkeleti szögletbástyái közt levő téren foglal helyet, hol rendszerint két sorjában szoktak minden csütörtökön a szénárulók szekereikkel helyet foglalni; a kik ott nem férnek el, alább a veres kereszt körül állanak meg. A szenes atyafiak a mint megérkeznek, azonnal, lovaikat a rúd mellett harapnivalóval ellátván, a csaptató vagy leszoritó karót hátul felszabaditják, s a keresztülrakott szenes zsákokat leszedni és megoldani kezdik.

Nyáron kevesebb szenet hoznak, télen két s háromannyi is jön; téli csütörtökön mint hetivásár napján körülbelül 40—50 szenes szekeret látunk, mikor is középszámitással 7—8 száz zsák szén vándorol Vásárhelyre.

Nyári időben 10—20 krajczár az ára egy zsák szénnek, télen 30—40 kr. közt ingadoz, — mert mindig zsákonként alkuszszák, igen ritkán általában, vagy szekér számra.

E szénkészletet minden csütörtökön nagyobb részint a maros-vásárhelyiek s leginkább a polgári osztályból veszik meg; szobát melegiteni nem lehet ugyan vele, de annál jobban főzni, sütni, főleg az olyan szerkezetű „plattenes“ kemenczékben, melyeknek jó légvonata van. Kipróbált dolog, hogy e módon sokkal olcsóbb a konyhai tüzelés, mint fával.

A főzésen, sütésen kivül sok háznál a ruhanemüek vasalása, kisimitása is szén által történik.

A szénfogyasztásban nagy részt vesznek a kovácsműhelyek is. Eladás közben legtöbb vesződése van a székelynek a falusi czigány-kovácsokkal, kik szerfelett sokat huzalkodó krajczáros alkuikkal nagyhangu vásárokat csapnak.

Különös sajátsága a székelynek, hogy nagyon szereti a *megszerzést* (pótlék). Ha például veszen valamit, legyen az gyümölcs, kenyér, só vagy akármi, jól esik lelkének, ha azt, a mit vásárolt, még meg is szerzik „valamicskével.“ Viszont maga is megteszi azt, ha mások vásárolnak tőle. Igy történik, hogy a szenesek is a szegényebb sorsuaknak, kik kevés szenet vehetnek, egy-egy marékkal „megszörzik,“ vagy épen egy darab üszköt (szenesfát) adnak még „réta“ felül. — E megszerzési szokásból eredt azon adoma: hogy valamely széköly atyafi, egy jókora faliórát vásárolván, az órástól még egy „kicsikét“ is kért „szörzésül.“

Az is nevezetes sajátsága némely közszékelynek, hogy egyelőre idegenkedik, gyanakodik az ismeretlen, főleg a posztóruhás idegen iránt. Egy heti vásáron, midőn a szén mennyiségét s árát köztük imitt-amott nézegetém, hamar feltűnt egy pár atyafinak, hogy csak vizsgálgatom, de sehol sem vásárolok, s ezért egy éltesebb székely nem késett azon aggodalmat nyilvánitani: ha vajjon nem azért járkálok itt s vizsgálgatom-e, hogy ezentúl a piaczra hozott szenet is uj adó alá vessük?

Kedves sajátsága a székelynek az is, hogy mindig derült kedve van, nagyon ritkán tud megharagudni! ... csak akkor jő ki béketüréséből, ha a vevő arra unszolja, hogy a megvásárolt egy-két zsák szenet a hátán vigye el utána. Ilyenkor néha jól megsétáltatják. Sokszor a város tulsó végére is elcsalogatják, miért aztán csak a pálinkára vagy dohányra adott nehány „krájczár“ békiti ki némileg. Azon időre, mig oda jár a szénnel, némelyik furfangosan a szekér két végéhez köti két lovát, hogy a szénhulladékot szedegető gyerkőczök a harapós pára miatt féljenek a szekérhez közel jutni.

Ezelőtt 8—10 évvel, mind fakótalpu szekérrel szoktak döczögni a szenesek; ma már többnyire vasas talpú kerékkel járnak, azon bölcs tapasztalatra jővén, hogy ha drágább is, de több ideig tart az ilyen, s nem kell minden útra megigazitniok.

Lehetetlen a szenes székelyek azon ügyességét elhallgatnunk, hogy nem szekérkészitők ugyan, de maguknak mégis mindnyájan meg tudják késziteni saját szekeröket; főleg otthon, hol mindenféle eszközfa bővében van, egy-egy fakó kerék, vagy szekérlajtorja „öeszekoppintása“ csak egy pár órai munkába kerül.

Rendszerint kétfogatú lószekérrel hordják a szenet; szekerök félvágásu kis szekér, melyet a két zömök székely ló könnyen elbirhat. Többek társaságában gyakran az asszonyok is elindulnak a szénnel kereskedni, mert a gyeplő és ostor használatához csaknem mindenik ért.

A szenes székelyek viselete sokban megegyezik a többi, nyárádmelléki székelyek viseletével; a *kék szegőt* ők is nagyon szeretik; szokmányuk, harisnyájuk, ujjasuk mind kék posztóval van szegve. Ha útaznak, többnyire bocskort kötnek, de megvan otthon a hosszuszárú bornyúbőr csizma is.

Nyelvökben valami nagyon feltünő sajátság nincs; a szokásos székely szónyujtás nálok is divatban van, ugy, mint Marosszék felső részének bármelyik helységében.

Gergely Lajos.

BALÁN.

A kincses Erdély egy bányászati helysége, igénytelen kis falu, magas hegyek tövében, mely csak szakának él.

A mint az útas a csiki térről fölebb követi az Oltot, vadregényes fenyvesek tömkelegébe jut s vad vidéken kell kóborolnia, mig fáradalmas úton Gyergyóba ér.

E fenyvesek közt jobbra egyszerü székely falu ékelte be magát: Csik-Szent-Domokos. Mellette fekszik Balán, s körülte terjednek el az érczdús hegylánczolatok. Itt foly Erdély legnagyobb réz- és vasbányászata, mely más viszonyok közt óriásivá nőhetné ki magát.

A bányászhelységek jellemző sajátságai itt föltünnek az útas előtt; kénterhes füsttenger boritja a völgykatlant, salakhegyek, és a föld mélyéből kihordott hasznavehetlen kőtömegek emelkednek köröskörül. Egy bányászhelység életének részletei, mint maga a bányász élte, sok sajátossággal bir, melyek meglepök az idegenre nézt.

Erdély két leghiresebb bányászata, nem a tudomány vagy szakképzettség, hanem a véletlen által kezdetett miveltetni. A nagyági és a sz.-domokosi bányáknak is pásztor adott lételt. Fényes érczkőre találtak, tőlök valamelyik szaktudóshoz került, s későbben ott bánya nyilt meg. A népmonda persze hozzáteszi, hogy a pásztor lángkilobbanást látott, hogy lidérczek szaladtak körülte, hogy aztán dúsgazdag ember lett stb.

A baláni rézbányászatot e század kezdetén a kincstár kezelte, de, mert e kezelés igen hiányos volt, s ki nem fizette magát, eladta 2000 váltó forintért. Lukács Simon, uj birtokosa, alatt e bányászat virágzásnak indult, ugy hogy pár év mulva 32,000 p.fton adhatta el a Zachariás családnak; ezek alatt a bánya értéke folyton emelkedett, s most a Manlicher kezében értéke 300,000 frt.

A vidék elég érdekest nyujt a geologus, botanikus és szakbányásznak ép ugy, mint a „kéjutazónak.“ Geologiai minősége a legsajátságosabb s a változatos vidék a legelragadóbb képet nyujtja.

Közel a bányászati helységhez, a fenyvesek közt egy óriás fa és mellette kereszt látható, a nép minden évben Sz.-Domokosról búcsut jár oda. E kereszt a helyet jelöli, hol Báthori Endre, bibornok-fejedelem, megöletett.

Mihály vajda 1599. megvervén Báthori Zsigmond utódát a fejedelemségben, Báthori Endrét Sellenbergnél, Szeben mellett, ez a Székelyföldre menekült, de a Mihály vajda által fölbujtatott székelyektől itt sem lévén maradása, Moldvába akart kijutni. A székelység, mely a nemesek és főurak részéről több sérelmet szenvedett, Mihály igéretei által elcsábitva, részén volt, és mert dijt is tüzött fejére a menekülö fejedelem üldözésére kelt. A fejedelem kevés számu kiséröivel Szent-Domokosig ért s itt a fenyvesek közé menekült. Az erdö mélyében töltött egy éjet másod magával, mig a sz.-domokosi székelyek, Ördög Balás és Keresztély Nagy András vezetése alatt itt is reájok találtak. Az üldözött bibornok-fejedelem egyetlen hivét, Mikót, elejökbe küldé, hogy kiengesztelje öket, — de szóhoz sem juthatott és a csöcselék nép agyon veré. Aztán a fejedelemre támadtak, ki hösileg védelmezé magát, de egy baltaütés halántékát találván összerogyott. Fejét a vérdijért Mihály vajdának küldék, kinek neje e látványra felkiáltott: „Szeraku popa“ — szegény pap!

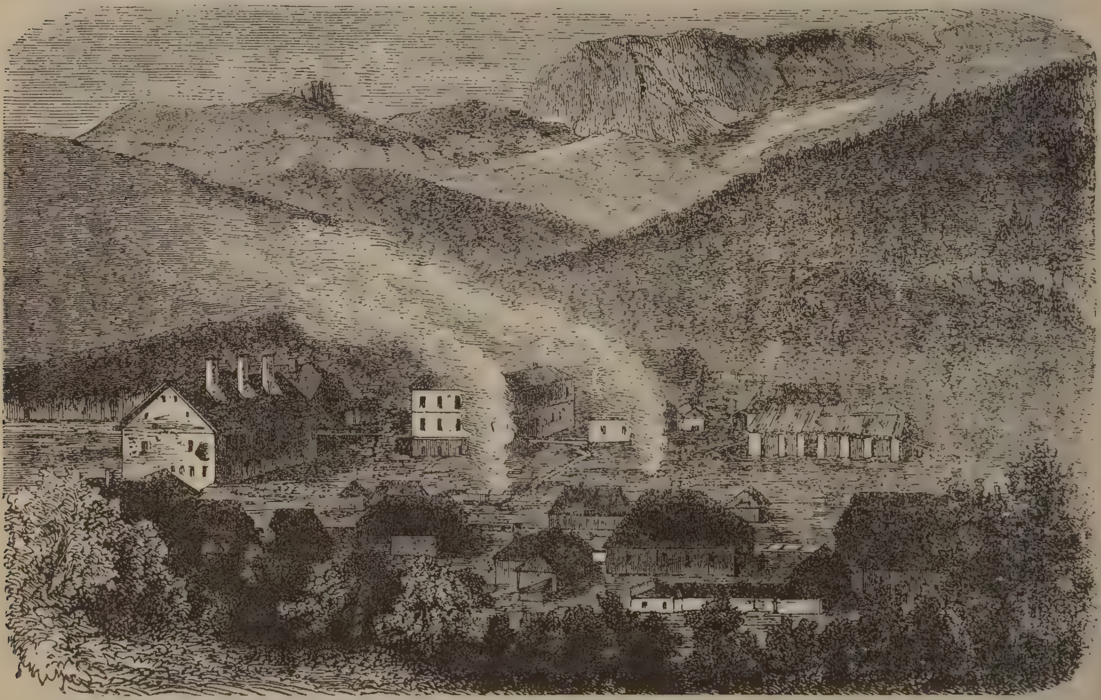

Balán (a Székelyföldön).

A pápa a Csik-Szt.-Domokosiakat e miatt kiátkozta és Csikszékre 100 éves böjtöt rendelt.

A székelység később megbánta e tettét, s mint emlitém, minden évben búcsut jár azon helyre, hol agyonsujták Erdély fejedelmét.

A fenyves elrejti a helyet, egyszerü emlékével a vizsga utazó szeme elöl. De a történelem följegyezte. S mi, kik a történet könyvében lapozgatva, a multat a jelennel vetjük össze — el nem itélhetjük e tette mián a székelységet, azon derék fajt, mely örömben, búban velünk együtt osztozkodott századokon át. A kis hon története nem egy lapján látjuk a két testvérnépet egymás ellen küzdeni, ellentétes érdekért. Félreértés és ármány szülte a viszályt. Mihály vajda ármánya kelté fel ekkor is fejedelme iránt a székelységet, s a jámbor nép, mely csak saját kiskörü érdekeinek hódolt — nem ismerte föl a játékot, melyet vele üznek...

Az idök változtak ... Együtt, válvetve küzdöttünk ... S együtt foghatjuk élvezni küzdésink gyümölcsét! *Lukács Béla.*

A MAGYAR DUNA ÉS MELLÉKE.

III.

Budapesttől Bajáig.

A mint Budapesthez közeledünk, nem csoda, ha a testvér-főváros gyönyörü fekvésének, dunaparti szép házsorainak, a lánczhídnak stb. láttára, megfeledkezünk egyes tárgyakat külön szemügyre venni. Megérkezésünkkor alig vethettünk egy-egy pillantást az ó-budai, az új-pesti és a Margit-szigetre: holott külön mindenik megérdemli, hogy közelebbről megtekintsük.

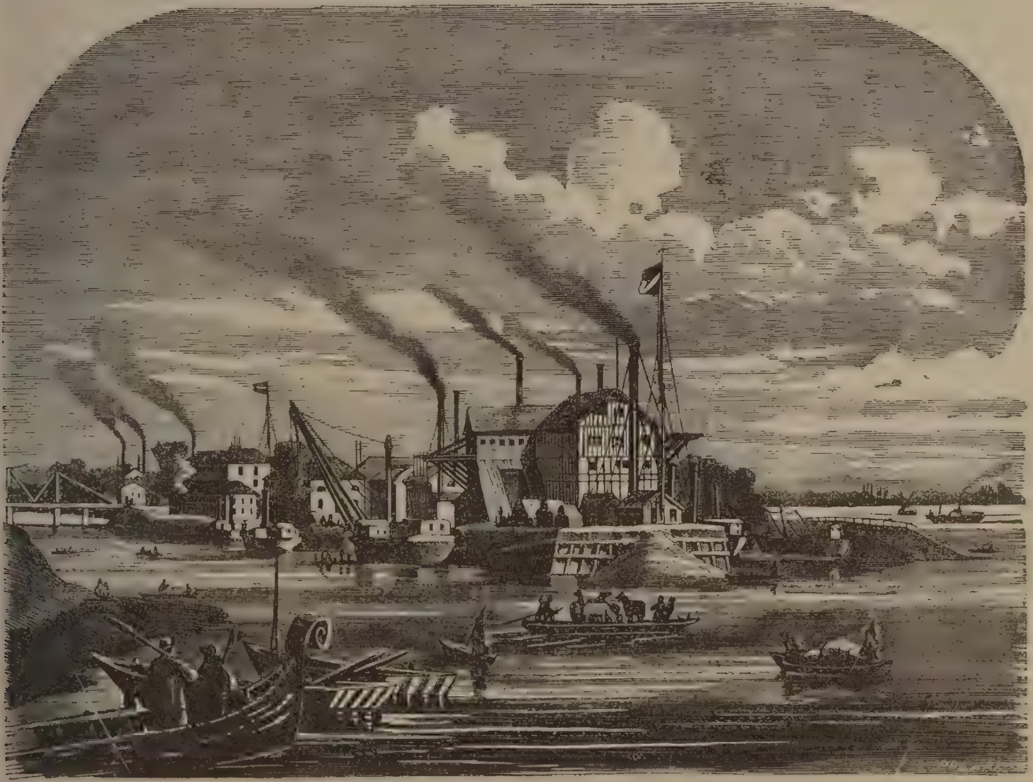

Az ó-budai hajógyár. — (Greguss János rajza.)

Legközelebb érjük Margit-szigetét, a hires császárfürdőkkel átellenben, hova a helyi gőzössel kényelmesen átrándulhatunk s onnan csónakon szállunk át a szigetbe, melyet hajdan a Nyulak-szigetének neveztek. Mai nevét IV. Béla király leányától, Margittól, kapta, ki az itteni Mária kolostorban mint apácza-fejedelemasszony élte le napjait‘ buzgón imádkozva a drága honért, mint ezt Czuczor Gergely „Szüz Margit álma“ czimü költeményében szépen leirta. — Ma a Nyulak-szigetének nevezete csak egy préposti czimben áll fenn. IV. László udvarának kiegészitő részét tette e sziget. Földjében több érdekes régiséget találtak. Most az egészet kellemes nyári mulatóhelylyé akarják változtatni, mi a főváros közönségének és látogatóinak csak kivánatos lehet.

Az ó-budai sziget, az Első Dunagőzhajózási Társaság hajógyáráról nevezetes, mely 1836-ban alapittatott. József főherczeg nádornak és gr. Széchenyi Istvánnak köszönhetni, hogy e nagyszerü gyár a főváros közelében telepedett le. Eleinte a társaság erejéhez s a szükséglethez képest, nehány igénytelen kis kunyhóból és sátorból állott. Most nagy tömör épületekkel tele, tizenegy gőzgépet 115 lóerővel s átalában kétezer, télen olykor tetemesen nagyobb számu munkást is foglalkoztat s egyike az európai e nembeli legnagyobb intézeteknek. A gyár képes saját szükségleteit, a vaslemezeken és szöveteken kivül, önerejéből majdnem mind födözni. Van a gyárnak saját kötélverője, fürészmalma, gyaluló-, fúró- és metszőgépe, öntődéje; minden kézmüvese, a horgonykovácstól a szerszámkovácsig, a lakatostól az órásig s az ácstól a mintázó vagy idomkészitő asztalosig, — szóval mindene, mi a hajók teljesen újból épitéséhez megkivántatik. A fanemü, kender s részben a vas is — különösen a nyers vas, mind hazai termékből kerül ki. Az itt készült számos hajó némelyike az európai folyami hajózás legszebb példánya. Mintegy 500 különböző hajótest (kerekes, csavaros gőzös, vontató- (Schlepp), hídhajó stb.) került ki e gyárból, nem számitva a több ezerre menő ladikot.

Az új-pesti sziget kellemes sétányán kivül, mely lombos fái árnyékában nyáron oly igen élvezetes, jó telelőül szolgál a hajóknak, s közelebb a fiumei „Stabilimento tecnico“ fiókgyárának telepe, — mindinkább érdekessé kezd válni, mit különösen a közúti vaspályán a fővárossal rendes és kényelmes összeköttetése napról napra emel. Télen igen népes e kikötő. Minden hajó, malom, mely biztosságaért e helyet fölkereste, némi díj mellett egyenlőn használhatja e menhelyet. Ezentúl, hogy a fiumei „Stabilimento tecnico“ fiókintézete ide telepedett, kettős értéke lesz e telelőnek; mert az uszákat, mig a téli napok zordonságát kivárják, jó móddal ki is javittathatni. Érdekes volt látni a mult télen is az itteni munkás életet, mely a különböző gőzösök, gabnás hajók, malmok kijegelése s javitása s a közép-dunai társaság új gőzösei épitése körül oly tarka vegyületben folyt le. A nagy zaj, lárma mellett könnyen azt gondolhatta volna az ember, hogy a gőzösök maguk is érzékenyek e szörnyü lármára s talán fejük fájt, hogy kéményük koronája oly szorosan be volt kötözve. E kötések azonban csak a hóesés ellen valók voltak.

Nem lehet czélunk itt a testvér-fővárost tüzetesen ismertetni, mi maga egy külön munkát igénybe venne. Jelen füzeteink elsőjében is szólt már Jókai Mór a fővárosról. Csak átalánosságban lehet tehát nehány szónk.

Pest eredete bizonytalan; különben több történész állitja, hogy a római gyarmat Transacincum helyén állana s Taksony idejében már erősség volt, ki ezt Billa és Baks testvéreknek ajándékozta volna. 1241-ben már mint virágzó várost rombolták le a tatárok s ezután IV. Béla leginkább németekkel népesitette be. 1395-ben Pest Zsigmondtól vásárjogot nyert. 1514-ben Dózsa György pórserege fölgyújtogatta és kirabolta. Nemsokára ezután a törökök kezére jutott, kiktől végleg csak 1686-ban szabadult meg. 1703-ban okt. 23-án lett királyi várossá. Ezentul több országos hatóság és intézet helyévé vált, s mindinkább fejlődött iparában és kereskedésében, habár haladását az 1741, 1775, 1789, 1795, 1797, 1811 és 1838-iki áradások tetemesen hátráltatták; minöktől azonban mint szakértők többször komolyan intőleg fölemlítik, a város még ma sincs teljesen biztositva. Pest népesedésének s világvárossá emelkedésének ez ijesztő lehetőségen kivül, még két állandó nagy ellensége van, melyek szintén helyviszonyaiból fejlenek. Az egyik a jó víz hiánya, s a másik a Rákos pora. Ama bajon egy vízvezető, emezen a város vidékének befásitása által akarnak segitni; de sajnos, hogy az idők mostohasága csak gyéren engedi a hasonló eszmék tetté érlelését. Reméllhető azonban, hogy a lakosság átalános érdekei mielőbb érvényre emelkednek s a város, melyet az egész nemzet magáénak vall, az idők kissé jobbra fordultával mindig nagyobb forgalomnak örvendve, mielőbb fog e bajokon segithetni. — A pesti élet kellemét igen csonkítja a téresb sétányok hiánya is, mit azonban némileg feledtet a „városliget,“ melyet a közönség, a mult század végéről, Batthyány József bibornoknak köszön. A városligeti élvezeteket igen emeli az annak északnyugati oldalán 1866-ban megnyilt állatkert, melyhez 31 hold földet a város ajándékozott. Az állatkert föntartását egy társulat tette magáévá, melynek alapszabályai még 1864-ben erősittettek meg. Mind e társulat alakitása, mind az állatkert czélszerü berendezése körül Xantus Jánosé a legnagyobb érdem.

Pest nem egészen a magáé, Pest a nemzeté is. Itt áll a nemzeti muzeum, melynek alapját 1802-ben gróf Széchenyi Ferencz vetette meg, fölajánlván a nemzetnek nevezetes könyv-, kézirat-, földabrosz-, kép-, ritkaságok- és pénzgyüjteményét. Példáját követve József nádor és más lelkesek, oly szépen fölszaporodott e gyüjtemények tára, hogy valamely alkalmas külön épületben leendő elhelyeztetésükről kelle gondoskodni, mely czélra az 1832—36-ki országgyülés XXXVII. törvényczikke értelmében 500 ezer p. frtot ajánlott föl. Itt áll a nemzeti szinház, melynek helyét Grassalkovich herczeg ajándékozta s a nemzet, a nemesség megadóztatása utján 400 ezer p. frttal vetette meg ez intézet alapját. Itt áll a „Magyar tudományos Akademia,“ melyet gróf Széchenyi István nagylelkü példaadása nyomán tett hazafias adakozásokból ismét maga állitott föl a nemzet. Ott áll a város föterén, a lánczhíd északi oldalán fölül a palota, melyben a nemzet a tudományok iránti kegyeletének díszes emléket állitott, homlokzatán e fölirattal: „Hazafiak alapitották MDCCCXXV. Müködni kezdett MDCCCXXXI. Nemzeti részvét emelte MDCCCLX. Háza fölépült MDCCCLXV.“ Mihez már ezt adhatjuk: megnyilt 1865. decz. 11-én. Több lelkes fölszólalás, melyek közt a leghathatósbak egyike volt az akademia buzgó elnökének gr. Dessewffy Emilnek fölhivása s az irodalom közegeinek egyesült közremüködése eredményezte azon készséges adakozást, melyből az épitési s berendezési költségek nagyobbára födöztettek. Mindenesetre sok hiányzik még magában az épületben, mint belső szerelményeiben, melyeket egy jobb jövö föladata lesz pótolni. Megvan a ház, tömören s czéljának megfelelő nagyszerüséggel épitve; de az egészhez arányulni tartozó részletek itt-ott szembetünő hézagokat mutatnak. Némely ékitmények csak jelképezik az elmaradottat; máshol a szobroknak s festményeknek csak helyei emlékeztetnek, hogy az épitész nem feledte ezek szükséges voltát. És hol van a töke, mely már az intézetnek csak e külső nagyságához megfelelő alapúl szolgálhat; hátha az akademia szükségleteit azon mennyiségekhez akarjuk, mint kell, mérni, melyeket föladatához képest a tudományok különböző ágainak művelésére fordithatnia nemcsak szép és jó, de szükséges is volna. Egyelőre azonban legelső szükségleteiről gondoskodva van. Gazdag, innenonnan teljesen is rendezett könyvtára nemzeti kincseink egyik legértékesebbje. A magyar tudományosság, a szépirodalom, s a képzőművészet nemzeti geniusa leli tanyáját e hajlékokban. Az akademia mellett, egy födél alatt a Kisfaludy-társaság és az országos képzőművészeti társulat müködnek itt, s itt van fölállitva a hg. Eszterházy világhirü képcsarnoka. A mily édes örömmel néz a nemzet azokra, kik e hajlék fölkent lakói, ép oly nemes érzéssel függnek ezek a nemzeten, mely róluk meg nem feledkezett.

Pest a szellemi igényeknek több alsóbb-fölsőbb iskolákkal, különböző társulatokkal, minők az orvosegylet, a természettudományi társulat, a tanárok és a mérnökök egylete stb. kiván eleget tenni. Különösen örvendetes jelensége a tudományok iránti komolyabb érdekeltségnek, hogy ujabban nem annyira átalánosságban, hanem egyes szakokkal tüzetesebb foglalkozásul alakulnak ez egyletek. A szellemi élet tevékenységének leghangosabban szóló bizonyitéka a Pesten megjelenö lapok és folyóiratok száma, mely, csak a magyar nyelven megjelenőket véve, ez év kezdetén az 52-t érte el, s azóta még tetemesen szaporodott; az összes magyar lapirodalomnak egymagában valamivel több mint $^5/_8$-dát képezi. Ezekhez járul még nehány német, szláv s román nyelven megjelenő lap. Az önálló munkák is igen szép számmal szaporitják a pesti nyomdák foglalkozását. A megközelitőleges számitás szerint évenkint mintegy 600-ra tehető önálló munka $^2/_3$-da szintén Pestre esik, s átalában mondható, hogy a szellemi munkásság körében Pest, sokkal inkább mint egyébben, fővárosa az országnak. Gabnakereskedése p. o. nagyobb van Győrnek; épitészeti- s tüzelőfa kereskedése jelentékenyebb Eszéknek; zsírja, szappana több Szegednek, mint Pestnek stb.; de a szellemi termelés legerősb, majdnem túlnyomó Pesten, ugy hogy az erök ezen öszpontosulása a vidéken némi féltékenységet költhetne föl, ha a főváros irodalma nem érdeklődnék oly lélekismeretesen az egész haza egyetemes érdekeivel.

Jótékony intézetekben szintén gazdag a város, hogy ne emlitsünk egyebet, mint a József-árvaházat, a szegény gyermekek kórházát, a Rókus-kórházat, az első magyar izr. betegsegélyző és temetkezési egyletet stb.

Kereskedését a vaspályák s a gőzhajózás napról napra élénkebbé teszik. Országos vásárai még mindig az egész ország forgalmára kiható befolyást gyakorolnak. Levélforgalma, mely évenkint a harmadfél milliót haladja, szintén eléggé tanuskodik mozgalmas életéről. A mellett, hogy a főváros külső diszét is emeli, nagy elönyére szolgál Pest kereskedelmi fejlődésének, a lánczhíd körül, fölül és alól szép hosszan terjedő müpart (Quai), mely a hajók és part közti közlekedést oly czélszerüen könnyiti. A lánczhíd közvetlen közelében álló részeket, melyek nyilt és zárt raktárakkal ellátvák s bástyaszerü kőfallal kerítvék, az Első Dunagőzhajózási Társaság épittette, azon kikötéssel, hogy egy ideig szabadon használhassa, később pedig, némi előjogok föntartása mellett, Pest-város javára bocsássa át. Az ezen kivül eső vonalakat maga a város épittette ki nem csekély, de nem is háladatlan áldozattal. Előbb a felső vonalt, s a közelebbi években az alsót egészitették ki, mely ugy a mint jelenleg áll, a belvárosi templomig terjedve, csak ez év elején készült el. E müpartok legalsó része pusztán rakpartnak mondható, mert a quai-k főkellékével, működési terekkel nem bir, s csupán a kirakodás könnyitésére szolgál, a felső részek azonban vagyis maga az egész müpart a mellett, hogy a vízmentet ékesiti, az árukezelést s személyes közlekedést könnyiti és gyorsitja, egész nagy uj tért idézett elő a város legérdekesb pontján, melyet ha sétányul hagytak volna, egy világvároshoz is méltó boulevarddá lehetett volna alakitni, igy pedig házhelyekül igen drágán vásárolták meg. Szép volt látni, a mint először czölöpökkel elzárták a vizet s azután emelték a külsö falakat, s mindjárt utána kezdték feltölteni a fal mögötti tért. A számos kézerő mellett a gőzerő is hatalmasan segitett. Különösen ügyesen volt alkalmazva a czölöpverő-gép és azon darú, mely a nehéz köveket könnyü szerrel vitte az épitész tetszése szerint a kellő pontokra. A gőzh. társaság által épitett rész mintegy másfél millió forintba került, a városi ujabb épitések pedig mintegy 667 ezer forintba.

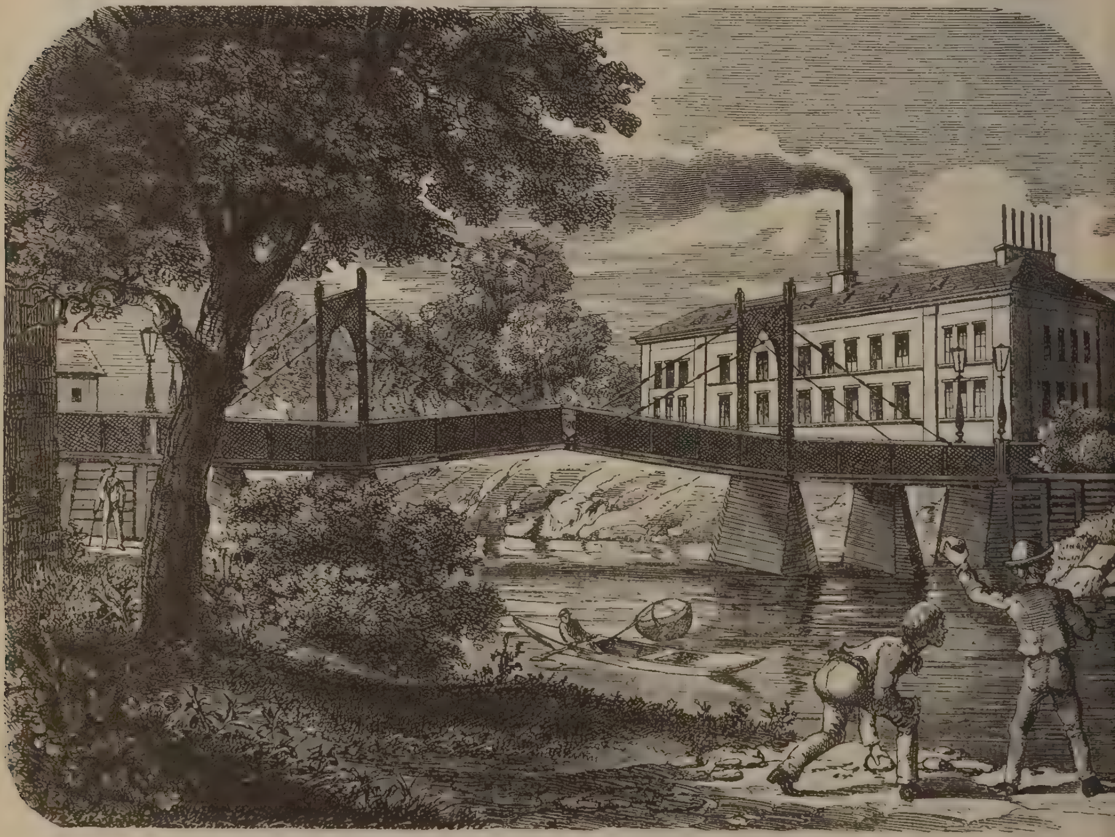

Az ó-budai hajógyárból: Főmérnöki iroda, rajztermek és butorszer-raktár.

Gyáripara legfejlettebb a liszt-gyártásban, mely mind minőségre, mind mennyiségre nézve az egész országban legfontosabb. Legközelebb ehhez a gazdasági gépek s a kocsik gyártása áll. A Zarzetzky-féle gyufagyár s a szeszfinomitás is igen jelentékeny üzletre emelkedtek.

Pest lakossága teljesen magába foglalja az ország minden ajkú népei elemét. Legkevésbbé képviseli mégis a román elemet, s a magyar elem mindezt összekötve, minden fölülkerekedési erőszak nélkül elvitázhatlan felsőbbségben áll. A magyar elemhez önkéntesen csatlakozik mind a német, mind az izraelita, s kivált ez utóbbi a főváros kereskedelmére nagy befolyása által, nem kis érdemeket szerzett magának a nemzeti törekvések szolgálatában. A szláv elem inkább csak szám szerint mint egyébkép szerepel. Emberei leginkább köznapi munkásságban fáradoznak, ugy hogy az épités körüli napszámosok, a vízhordók s a cselédség nagy része ezekből kerül ki.

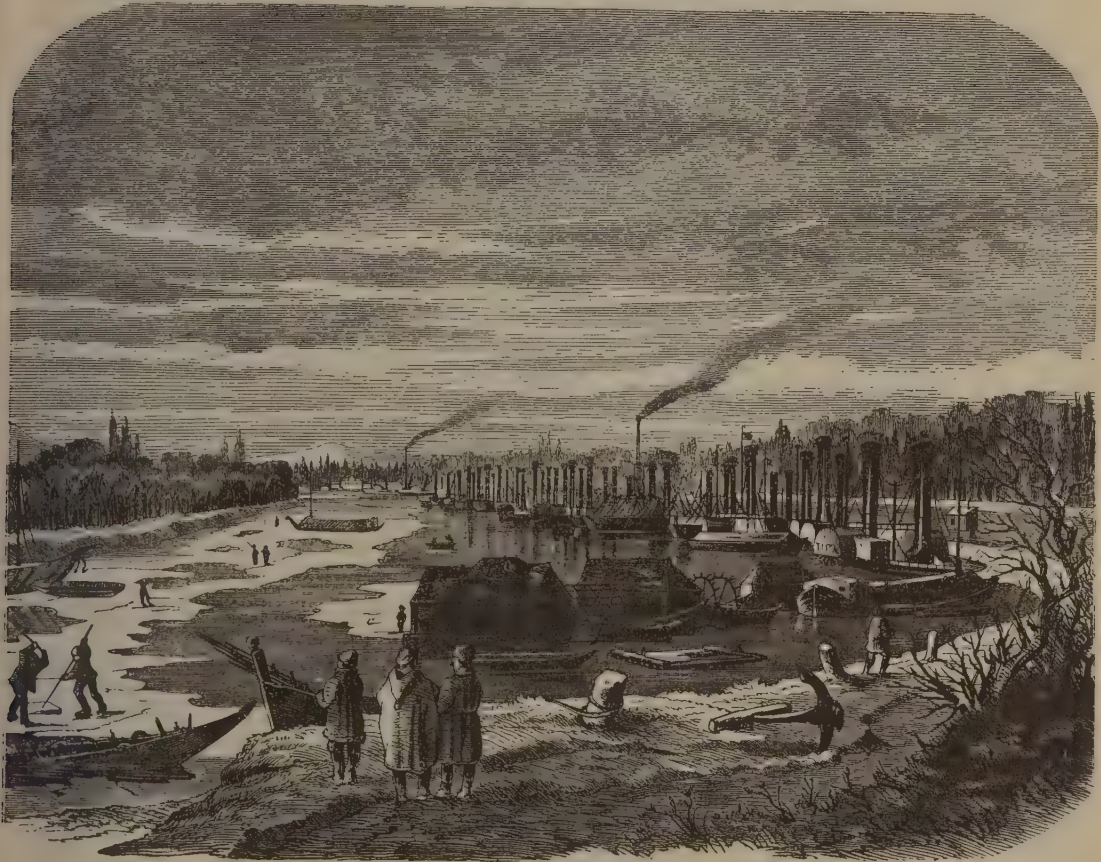

Uj-pesti kikötő télen. — (Greguss J. rajza.)

Buda is a honfoglalás első szakából miénk; eredetileg azonban Budán a mai Ó-Budát kell értenünk. A mai Budát, a császárfürdőktől a Gellértig, vagy mint akkor nevezték, a Felhévvíztől a Kelenhegyig, a tatárjárás után IV. Béla népesitette be ujból. Ő épittetett oda várat, melybe a polgárságot is bekebelezte s uj szabaditékokkal látta el. I. Lajos pedig Olaszországból visszatérte után 1350-ben királyi lakhelyéül választotta. Mátyásnak fényes udvara Buda fényét is legmagasbra emelte. Később a törököt uralta, egyfolytában 145 évig. Szolgaságától 1686-ban menekült meg.

Pesttel a lánczhíd által szorosan összekötve ugyan, de mégis oly elkülönözve áll magában, hogy ma a haza fővárosa lenni csak az által látszik, hogy az ország főhatóságának mindeddig székhelye s hegyei egyikét a királyi palota ékesíti. Egyedül a nemzeties jó érzület az, mely különben erős kapcsot képez Pest és Buda között. A mily élénk Pest, lehet mondani, ép oly élettelen Buda. Mintha veszteségein évődve önmagát emésztené. Van egy-két, a mai kor tevékenységét is bizonyitó intézete, minő a polytechnikum, a takarék-pénztár, Gans vasöntődéje, s gőzmalmai, vaspályája: mindamellett egész élénksége inkább a nyugdíjazott tisztes öreg tevékenységéhez hasonlít, melyben a dicsvágy, a tetterő hatalmának önérzete, kialvóban már.

Vidéke annál élénkebb, itt-ott egészen festői. Hegyvölgyei tele nyaralókkal, hol Pest egy része a hőség elől kellemes menedéket talál. Határát jó bort termő szőlők ékesitik, s számos hőforrásai hathatós és igen látogatott gyógyfürdőkül szolgálnak. A város alsó részét a Gellért- vagy régi nevén Kelen-hegye zárja be, melynek déli ormáról messze látva, tova belátjuk előre a vidéket is, melyen útunkat tovább folytatandók leszünk. Oldalában érdekes barlanglakok vannak, melyek több-kevesb emberi szorgalommal a szükséghez alkalmazva, itt-ott nem egyedül az elkényszeredetteknek, hanem a szőlők közelében maradni szerető munkásoknak is elég alkalmas otthont nyújtanak.

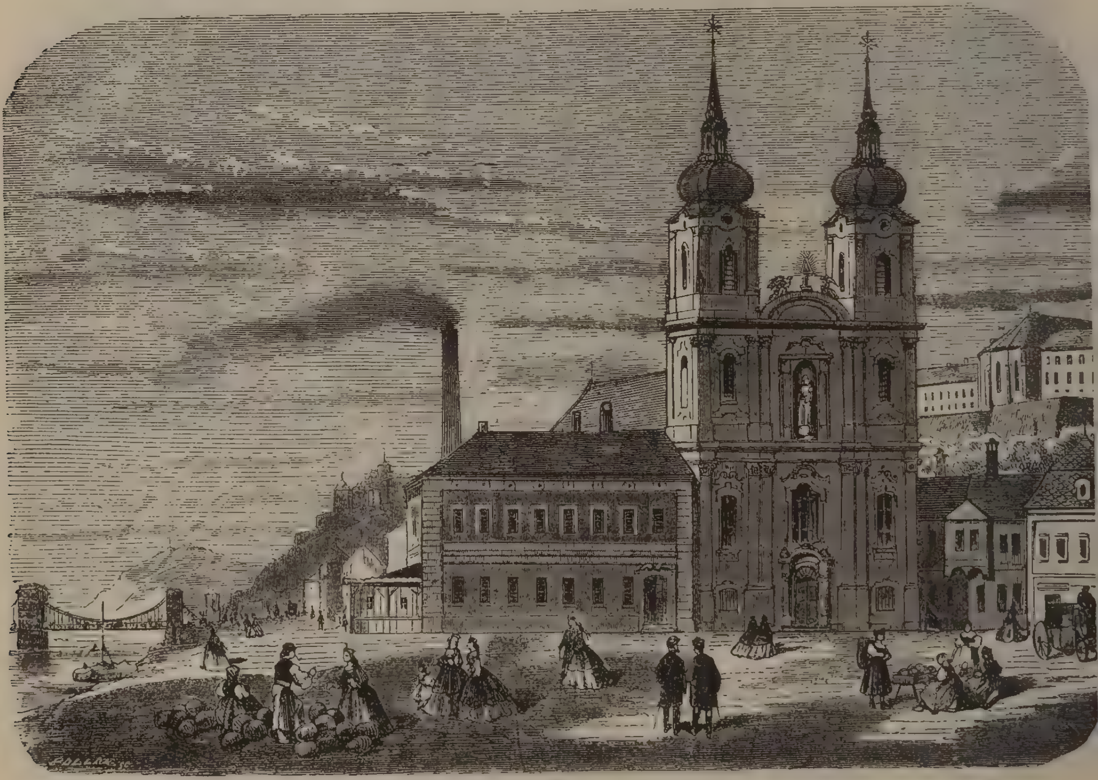

Budai bombatér: Szent-Anna templom. — (Myskovszky rajza után.)

Alig hagyjuk el Budapestet, a Duna kétfelé szakad. Jobb ága tartja meg a Duna fő folyását, a Gellért-hegy dél-keleti oldalán a kopasz zátony aljában, mely valószinűleg az egykori Onos-sziget elmosott maradványa, s bal ágával, az ugynevezett soroksári Dunával képezi Csepel-szigetét, melyet ma a sziget legnépesb helyétől ráczkevi szigetnek is neveznek. A soroksári ág felső végéhez közel áll a gubaczi csárda, melyet gr. Teleki egy elmés versezetben irt le. Közel alább magát Soroksár mezővárost, mintegy 4600 lakossal, érjük, mely a legélénkebb összeköttetésben Pesttel, ennek mintegy távolabb eső külvárosát képezi. Szorgalmas női Pestet az itt mindinkább kedvelt házi-kenyerükkel látják el, honnan a gőzhajók ezt az egész Duna mentén ismeretessé tették, ugy hogy a hajózás ideje alatt még Oláhországban is sokan folytonosan e kenyeret fogyasztják, mely tömöttségénél fogva s mert jól ki is van sütve, mind igen gazdaságos, mind soká eltartható, a nélkül, hogy kiszáradna vagy ízét vesztené. A Soroksáron alóli térségeken ütötte föl táborát Árpád, midőn a Csepel-szigetéből a Dunántúlt meghódítni indult, s valamivel fölül Soroksáron a Dunán átkelve, először is Sicambriát, a mai Ó-Budát, melynek olasz őrizete megfutamodott, 899-ben elfoglalta. Alább *Haraszti*, majd *Taksony* helységet — hol Zoltán fia Taksony van eltemetve — érjük; tovább *Majosházát, Dömsődöt, Dabot,* mind a Duna bal vagy pesti oldalán, mignem e külön ág a makádi és tassi határok között az anyamederbe szakad. Csak nehány éve, hogy ez ágat gözösök is járják, mi mind a főváros piaczai élénkitésére, mind a vidék gyarapodására nézve, kár, hogy már előbb nem történt. Átalában tapasztalható, hogy nagyobb közlekedési intézeteink s eszközeink, mint a vaspályák és gözhajók sokáig csak átalánosabb érdekeket tartva szem előtt, a helyi összeköttetésekre kevésbbé figyeltek, mit mindenesetre a dolgokkal való ismeretlenség következményének kell tartanunk, melylyel a belforgalom jelentőségét teljesen fölfogni nem birták. Fölösleges volna e nézet hiányos voltáról sokat beszélnünk: az élet, a tények mindenki körében elég adatot nyujtnak a helység és helység, s város és város közti minél élénkebb közlekedés hasznosságáról.

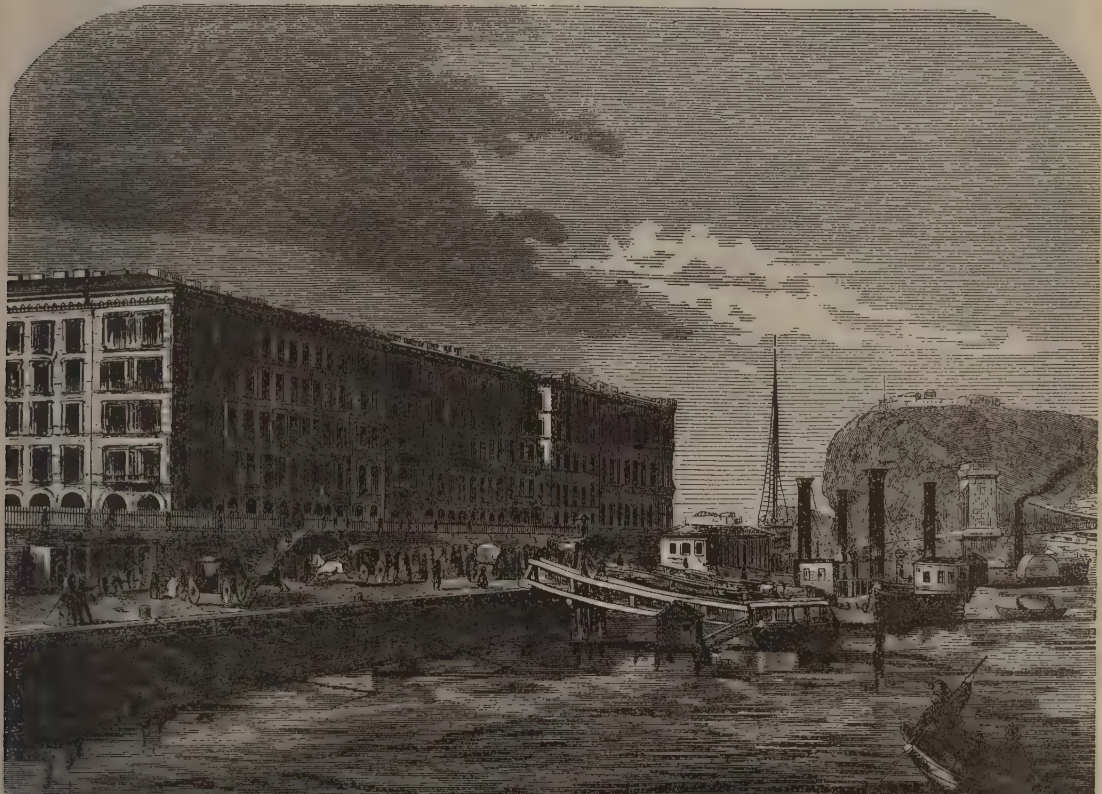

A felső-dunaparti uj ház-sor Pesten. — (Lüders rajza után.)

Csepel-szigete azon Sepel nevü kúntól vette nevét, kit Árpád e sziget lakhatóvá tételével bizott meg. Hogy Árpád 899 táján ide szállott s fia Zoltán Csepel-szigetén született, erről több történészeink bizonyságot tesznek; némelyek azonban azt is állitják, hogy Árpádnak a mai *Sziget-Szt-Miklós* határában laka is volt ama dombon, melynek keleti és déli részén ma a sziget legjobb bora s átalában véve jó bor terem, s mely dombot ma is Árpád lakai emléke folytán, *Lakihegy*nek neveznek. (Sziget-Szent-Miklóst a nagy

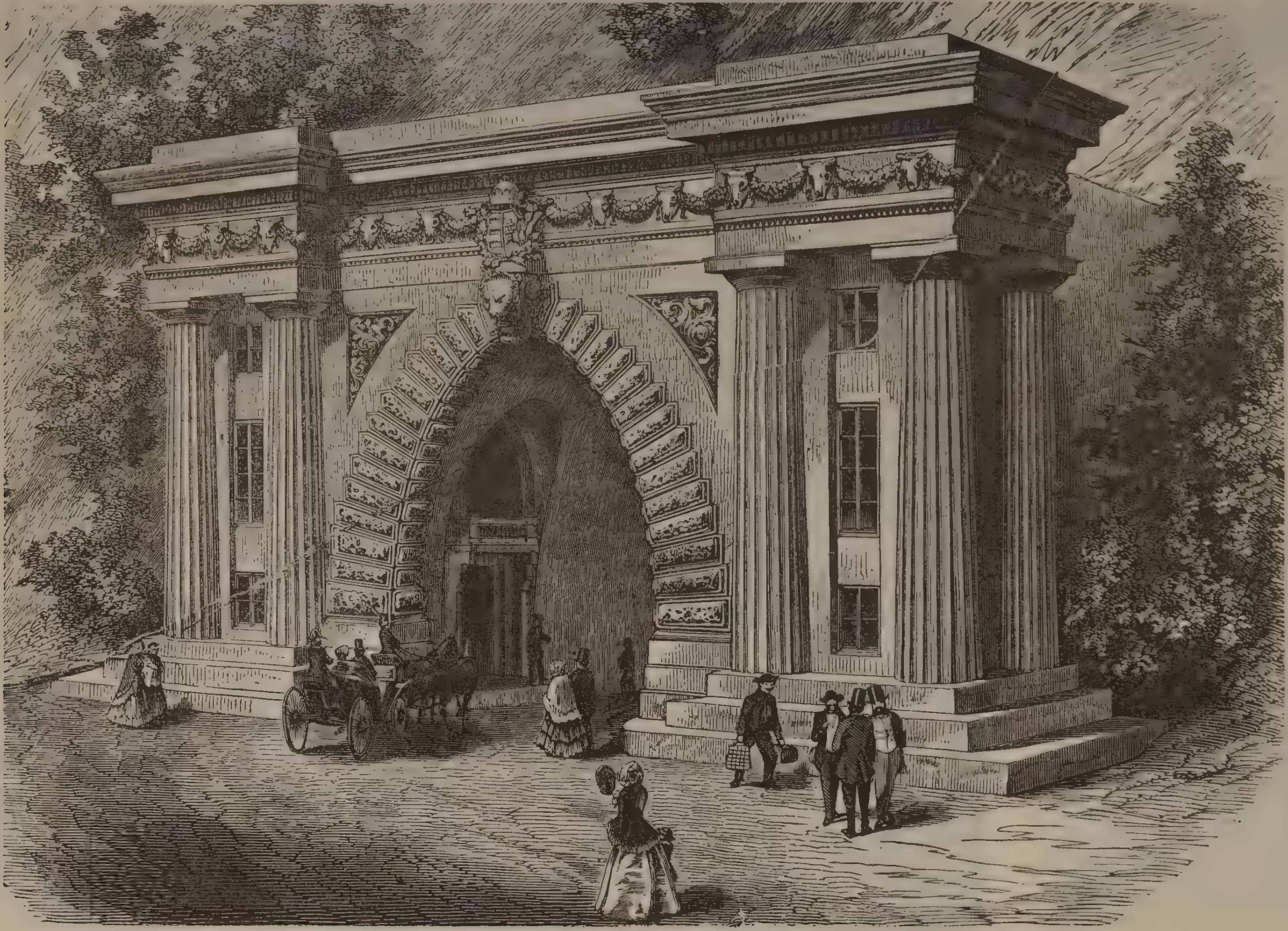

Budai alagut.

Dunáról, a mint Tétény vidékén járunk, láthatjuk.) Csepel-szigetén, Zsigmond 1412-ben Vladiszlav lengyel királylyal való kibékülését nagyszerü hadi játékokkal ülte meg, melyek május 22-ikétől junius 23-ikáig tartottak, Európa távolabb országainak számos nagyjai és kicsinyjei jelenlétében. A szigeten mint Buda vidékén királyaink gyakran tartottak vadászatokat. Csepel-szigete egy ideig királynéink uradalmaihoz tartozott, most a Habsburg-lotharingi császári ház tagjaié. Földjét a Duna áradásai gyakran látogatják. Az egész homokos ugyan, de nagyobbára termékeny s különösen alkalmas a gyümölcstenyésztésre és a kerti vetemények müvelésére. Körtéik és almájuk a legjobb minőségüek közé tartoznak, kivált mióta a fajok megválasztására s a fák ápolására is több-több gondot kezdnek fordítni, mit különösen Ráczkeve lakosairól örömmel jegyezhetünk föl.

A mint a Duna fő ágán Csepel-szigetét elérjük, azonnal látjuk az előbb emlitett Sepel nevét külön is örökitő *Csepel* helységet, melynek mintegy 1100 lakosa, vegyest német és szerb ajku nép. Ugyanekkor jobbra, a budai oldalon az Albert szász-tescheni herczeg által alapitott *Albertfalva* (Sachsenfeld) népes pusztát pillantjuk meg, melynek csinos házait leginkább asztalosok lakják. Túl rajta, belebb a szárazon, *Buda-Örs* népes helység tünik föl, mely a korona birtoka s hol nevezetes merino-nyájat tenyésztnek. Csakhamar a csász. kir. nemzetség birtokát *Budafokot* (Promontor) érjük, mintegy 3200 lakossal. Maga a helység szőlőhegyei keleti oldalánál terül el, egészen a Duna mellett. Szép fekvését csinos épületei emelik. Évenkint 50—55 ezer akóra tehető bortermelése igen jelentékeny jövedelemforrásul szolgál lakosságának. A termés $^2/_3$-da vörös, $^1/_3$-da fehér bor, melynek jóságát kedvező pinczéi a hegyoldalban nemcsak megőrzik, hanem

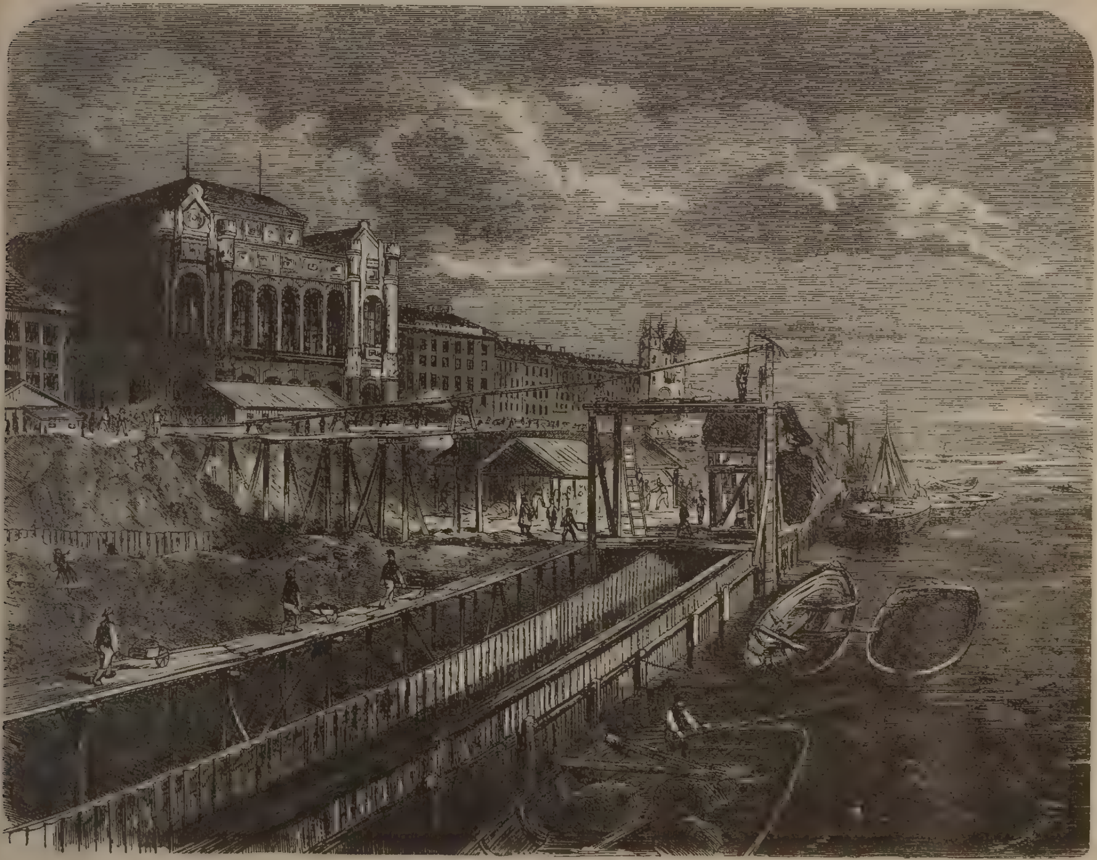

A pesti alsó dunai kőpart épitése.

növelik is. E pinczék némelyike mind a borházak, mind a szölöbeli lakok kényelmét tartalmazzák, ellátva színekkel (félszerekkel) és istállókkal is. A falu alsó részén egy egész sziklautcza látható, pinczékből és barlanglakokból. A szorgalmas lakosság tevékenyen üzi a kőfejtést is, mely a fővárosi épitésekhez sok homokkövet szolgáltat. A helység közepén s alsó végénél elötte a Dunaparton emelt töltésen megy végig a buda-fehérvári vaspálya.

Szomszédos *Kis-Tétény* puszta, mely után *Tétény* falu következik, a kettő együtt mintegy 1800 lakossal. A helység felső részén látjuk az 1600-ban épült kastélyt, kerttől környezve, mely előbb b. Rudnyánszky családé volt, most pedig gr. Hugonnai Kálmán és Paccassiné, szentgyörgyi Horváth Anna közös birtoka. Téténynek is terjedelmes szölöhegyei vannak, melyek évi termését 60—65 ezer akóra tehetni. A sziklákban itt is több barlangi lak és számos jó és nagy pincze van, ugy hogy a fővárosi borkereskedők egy része ezekben tartja készleteit. Külön megemlitést érdemel a diós-árokban (Nussgraben) egy kősziklába vágott s több alacsony, majd magas boltozatokból álló tágas üreg, melyben több mint 30 ezer akó bor elfér s melynek észak-nyugati kiterjedését még egészben nem is ismerik. Sokan azt tartják, hogy török időkből való; de hogy mi végre ásták volna, ismeretlen. Itt is jövedelmes kőbányák vannak. A fővárossal való élénk forgalmánál fogva, mintegy 3 évvel ezelőtt szükségesnek látták, egy Budát és Tétényt összekötő lóvonatú vaspálya eszméjét hozni szőnyegre; — de ez mindeddig még csak terv maradt. — A mint Tétény határát elhagyjuk, Pestmegyéből is kilépünk a Duna jobb partjára, mig a bal parton Szeremleig Pestmegyében maradunk.

Érd, Fehérmegyében, már Tétényből látszik s sokkal is inkább, mint közelebb menve hozzá a Dunán; mert a Dunától egy kis erdő választja el. Mezőváros, négy ajku (szerb, német, magyar, tót) lakossággal, mely összesen valamivel több mint 3000 lelket számlál. Szőlőmivelés és a dunai molnárkodás a nép legjövedelmesb keresetága. Látni itt egy meglehetős épségben fennálló, négyszög-kövekből épült török tornyot s határában valamely régi, még rómainak tartott országút maradványait. A XVI. században a Sárkány-családé volt s történetiróink emlitik, hogy II. Lajos Sárkány Ambrus országbirótól, — a ki 1525. julius 2-án a hatvani országgyülésen Verböczynek a nemesség közvéleményét tolmácsoló s az országtanács gonosz tagjainak elbocsáttatását követelő fölszólalásának hallatára másnap megszökött, — jószágát, Érdet, elvevén, Paksy Gáspárnak adományozta. Ugy látszik azonban, hogy a jószágátadás vagy meg sem történt, vagy hamar visszavétetett: mert ugyancsak II. Lajos, mint Szalaynál olvassuk (Magyarorsz. tört. III. k. 576. l.), 1526. jul. 20-kán, Szolimán ellen mentében, Érden Sárkány Ambrusnál hált meg. Érd, a török kiüzetése után a hg. Batthyány-család uradalmaihoz tartozott. Hamsa-bégnek is nevezik (mit az ottani németség Hanzelpekk-nek hangoztat), valószinüleg Hamsa bégről, ki a most is élő gróf Szapáry-család idősb ágának törzs-atyjával s viszont ennek azzal való bánásmódjának megható történetéről emlékezetes. Szinte fölösleges elbeszélnünk, hogy Szapáry Péter a török elleni viadalában (a XVII. század utolsó negyedében) Hamsa bég foglya lett, iszonyu kínoknak kitéve, ökrökkel igába fogva, szántania is kellett. Később egy agáért váltságul adatván, megszabadult, Hamsa bég viszont a magyarok foglya lőn s elitéltetését a lotharingi herczeg Szapáryra bizta. Szapáry, szívtelen ellenének megbocsátott. — Hamsa bég azonban nem számitva a keresztény irgalomra, gyürüje fejében magával hordott mérgét megitta. Midőn mégis látta volna, hogy a kegyelmet az igazi keresztényi emberszeretet biztositja: megvallotta tettét, s a keresztény vallást is fölvette. A méreg azonban, minden orvosi segítség daczára, rövid idön fölemésztette.

Érdről szépen belátni az egész *Tárnok-völgye* térségeit, hol Attila halála előtt mintegy hetven évvel a kúnok a rómaiak ellen vívtak. Érd, valamint a szomszédos Bata határában ma is láthatók a halmok — *Százhalom* néven ismeretesek — hol a kúnok bajtársaik s vezérük, Keve, hamvait eltemették. Kézai szerint Attila hamvai is itt nyugosznak.

A közelebb eső *Bata* helység mintegy 900 lakossal, nagyrészt szölömüveléssel foglalkozik. Vele átellenben, Csepel-szigetén, *Tököle* fekszik mintegy 1870 lakossal. Határában jó zöldség, sok káposzta terem. Alább, ismét a jobb oldalon *Ercsi* következik, mintegy 3200 lakossal, kik eredetileg négy nyelven (szerbül, tótul, németül és magyarul) beszéltek; de buzgó öreg lelkészük hosszú éven át lankadatlan szorgalommal s tiszteletre méltó eszélyességgel, a nélkül, hogy bármely félt sértette volna, oly sikeresen olvasztotta egymásba az elemeket, hogy ezek régebben élesen különvált jellegének csak még itt ott van némi nyoma, s most átalánosan magyarul beszélnek. E tisztes lelkésznek népe szellemi haladására nézve is oly érdemei vannak, minőkkel csakis a föladatának hiven megfelelő pásztor dicsekedhetik. Serfőzője, szesz- és olajgyára is van itt báró Sina uradalmának, mely gazdászati szempontból egyike az érdekesb, rendezettebb úri javaknak. Átalában Fehérmegyében a nagyobb s még inkább a kisebb gazdaságok czélszerü berendezése, szorgalmas és észszerü müveltetése méltán ébresztett közfigyelmet. — Ercsiben az ízacs (egy festőfü faj) termesztését is egy időben igen szorgalmasan üzték s halászatuk még ma is igen élénk. — Vele szemben a Csepel-szigetén, erdők között *Ujfalu* s nagy vízállásnál *Sziget-Szt-Márton* faluk, s alább *Ráczkeve* népes (5400 lakosú) mezőváros tornyai láthatók. Ráczkeve vagy Ráczkevi szerb (rácz) lakosai 1450-ben, V-ik László alatt, a törökök elől menekülve, telepedtek meg itt, hogy mig hazájukba vissza nem térhetnének, ne legyenek kénytelenek hontalan bolyongani. A török időkben öt reformált superintendens lakott e városban, melynek határa a szigeten ugyan kicsiny, de túl a kis Dunán, a bálványosi pusztán jó buzatermő földdel bir. Megemlitendő itt az uralkodó-ház uradalmi szép gazdasága és kastélya.

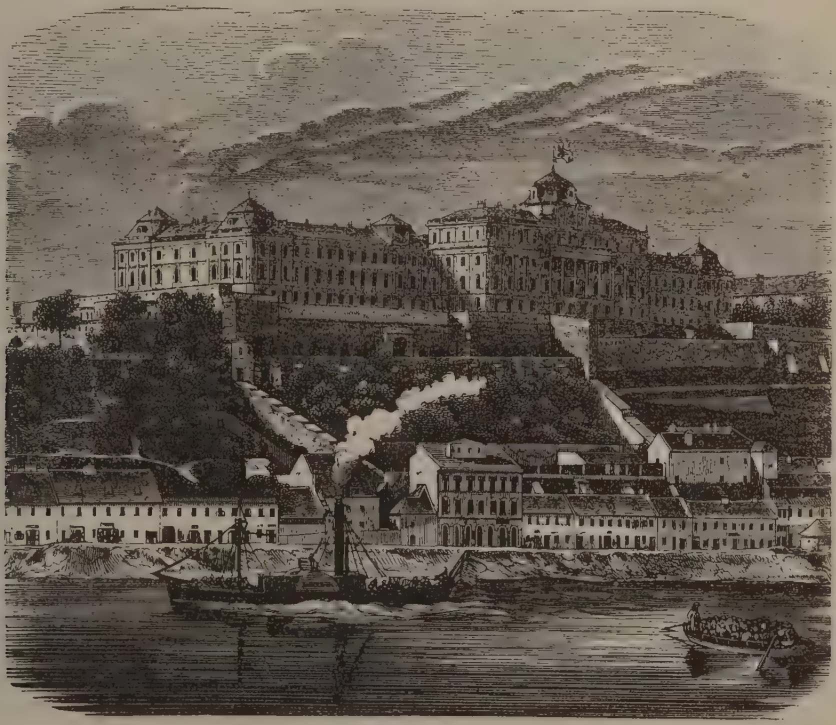

Buda-vára.

Ercsitől Adonyig kissé egyhangú a vidék. A jobb oldalon csak már Adony közelében érjük *Iváncsa* népes pusztát; a bal partokat pedig leginkább erdőség födi, ugy hogy az emlitett helységek is alig, s igy is csak nagy vízállásnál vehetők észre.

Adony, mintegy 3100 lakost számlál. Jelentékeny fa- és deszka-kereskedést üz. Fehérmegye innen látja el magát fenyőszálakkal, deszkával és fazsindelylyel. Határában, a m. város mai fekvése közelében állt Ptolomeo Salinum vagy Vetus Salinum római telep, mint ezt némely kiásott régiségekből következtetik. Nevezetes itt azon országút, melyet ma is mint ilyet használnak, mely a

Dunához közel Tolna felé vezet, s átalában szintén római münek tartatik. Adonynál 1602. öszén Nádasdy és Thurzó a törököket megfutamtatták s üzték aztán D.-Földváron, Tolnán, Szegszárdon keresztül le a Dráváig.

Adonynyal szemben *Lóré* falucska áll, mintegy 650 lakossal. Határában a falucskán kivül, közel a parthoz egy magán álló szép kis kápolna tünik föl. Sötét esemény emléke. Ép a helyen áll, hol a Jellasich táborába sietett gr. Zichy Jenőt, volt fehérmegyei föispáni helyettest, Görgei Arthur akkor még őrnagy, miután elfogatta és saját birái által elitéltette volna, 1848. szept. 30-kán kötél által kivégeztette.*)

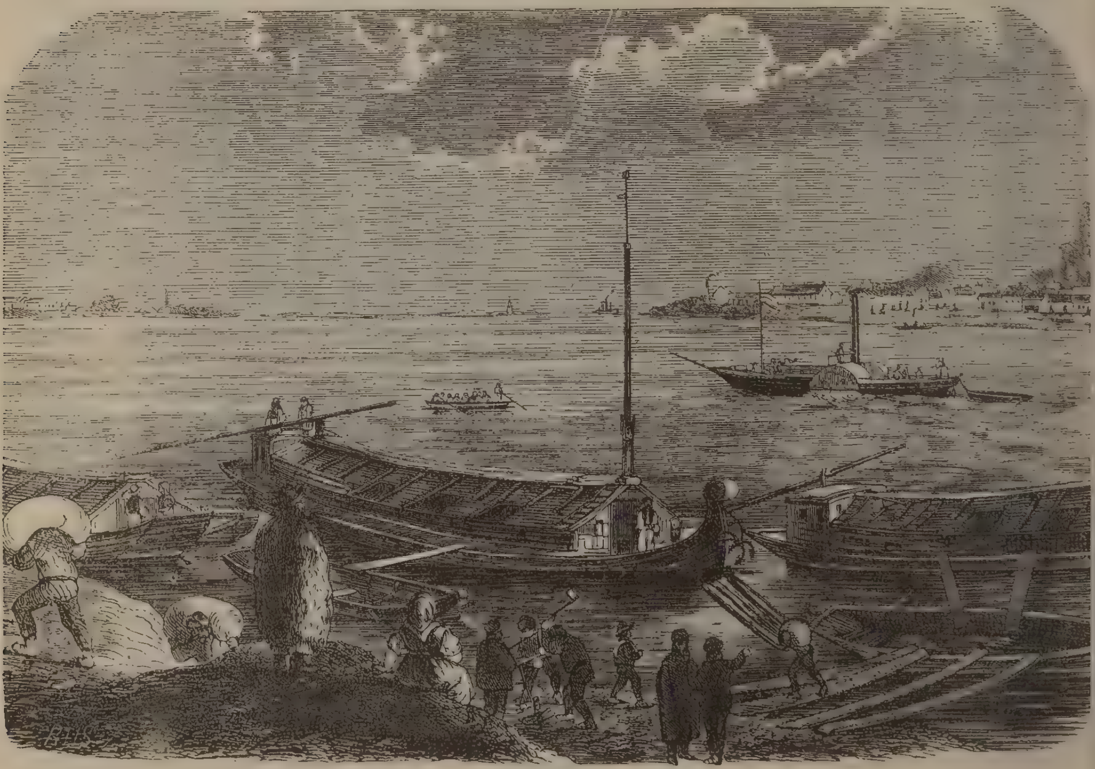

A pesti alsó Dunapart végpontja. — (Lüders rajza után.)

Lóréval, *Makád* helység, mintegy 1350 lakossal, szomszédos. Határa zárja be Csepel-szigetének alsó végét. Itt is, mint az egész szigeten, igen szép és jó gyümölcsöt, dinyét és zöldséget termelnek.

Mielőtt a sziget déli végéhez érnénk, a jobb parton Szt-Mihály és Kulcs pusztákat hagyjuk el s *Rácz-Almás*t látjuk, melyet, midőn épen szemben volnánk vele, az elötte álló erdős sziget föd el. Valamely a sziget fölötti vagy alatti pontról nézve, Rácz-Almás igen szépnek látszik. Emelkedett domb tetején, jó bort termő szölők s termékeny szántóföldek között fekszik. Több úri-lak, minő a Boronkay, Lehóczky, Noszlopy és Nagy családokéi s a legnagyobb, Jankovich Gyuláé, igen szépen emelkedik ki az egyéb egyszerü házak közül. A rácz-almási vörös bor vetélkedik a budaival és szerémivel. — Nagy dicséretére szolgál a lakosságnak, mely közel 3000 lelket számlál, hogy évekkel ezelőtt községi könyvtárt alapitott, mely ma már a magyar irodalom több százra menö köteteivel dicsekedhetik. A kezdeményezés az emlitett nagyobb birtokosok érdeme, — egyszersmind serkentö példa, hogy ott, hol a tehetösb osztály komolyan igyekszik egyszersmind az értelmesb is lenni s nem szükkeblü értelmiségével egyedáruskodni: meg fogja találni az útat a nép szellemi erejének hálás fejlesztéséhez. Ezen községi könyvtár létezése igen szép eredményt mutat a lakosság átalános értelmiségében és jobb ízlésü szokásaiban.

---

*) E kápolnát a Zichy család emeltette, s homlokán a következő felirat áll:

In memoriam
Eugenii e comitibus de Zichy
Fidei constanter probatae ergo
Franciscus Josephus I-us Austriae Imperator.

A mint a szigetfarkot elhagyjuk, balra a szt-györgyi pusztán túl *Tass,* mintegy 2200 lakosú helység fekszik, melyet nagyrészt a Bernáth, Földváry, Madarassy, Kandó és Végh családok birnak. A Duna itt meglehetösen széles lesz. A balparti síkság folyton tart, s a jobboldali dombosabb, itt-ott hegyes partok mindig inkább szakadozva, hosszabb lapályokkal elválasztva tünnek föl, mignem Duna-Földvárhoz közeledünk, hol egy idöre ismét szorosabban egymáshoz tartozó emelkedések teszik változatosabbá kilátásunkat. Balra csakhamar elérjük a szalki pusztát, mely a közel eső *Szalk-Szt-Márton*hoz tartozik, hol Petőfi Sándor szülői körében gyakran tartózkodott s költeményeiből számosat írt. Szalk-Szt-Márton gr. Festetich nagy nemes juhtenyésztéséről is emlitést érdemel. Vele szemben, Fehérmegyében, *Duna-Pentele* fekszik, mintegy 3300 lakossal. Határában sok római régiséget találtak s állitják, hogy helyén egykor Anamatia római város állott, melynek egy részét hajdan a Duna nyelte el. Mások ugyan Anamatiat D.-Földvár helyén állottnak bizonyitják.

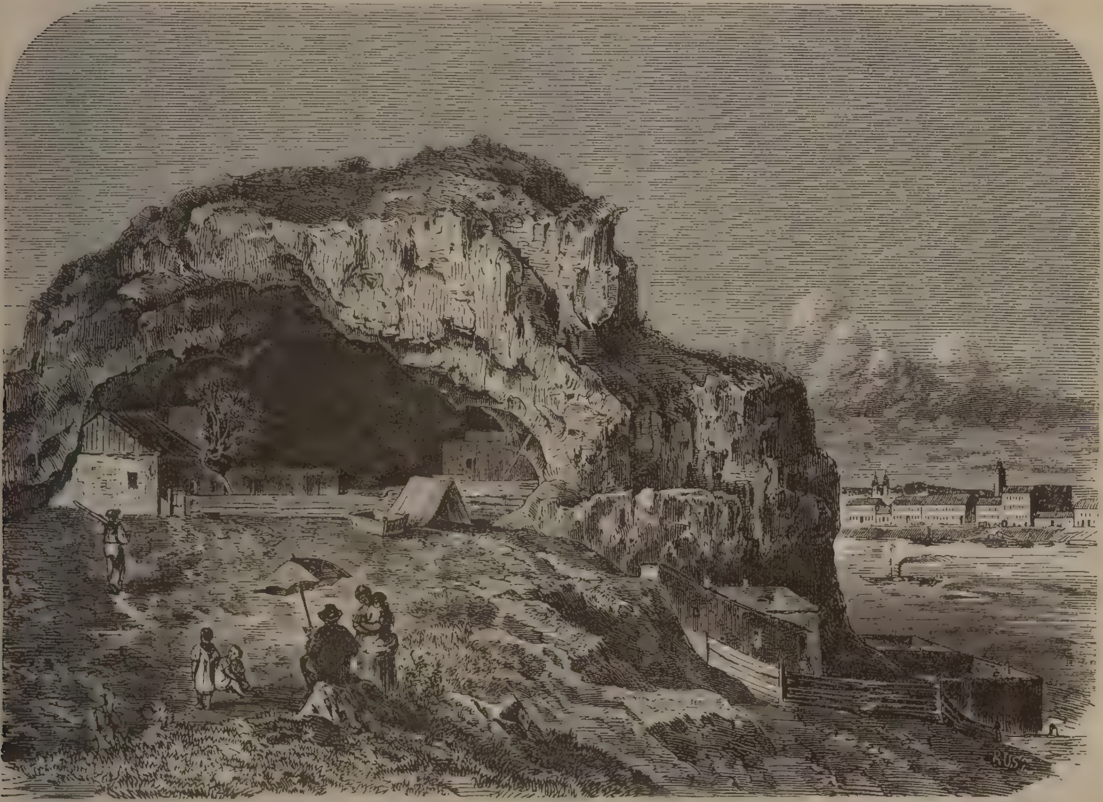

Barlanglakások a Gellérthegyen. — (Keleti Gusztáv rajza.)

Majd ismét a pesti oldalon, a vadasi és csabonyi pusztákat — hol ezelőtt sóhivatal volt, melynek épületei még ma is fennállanak — s alább *Duna-Vecse* mezővárost érjük. Egyike törzsökösb magyar városainknak. Életrevaló, szorgalmas és józan nép. Határa részint homokos, részint fekete föld, átalában igen termékeny. Külseje egészen falusias; de a házak rendetlen épitése mellett is elég csinos. Vannak saját hetivásárai is; de a lakosság igen élénken látogatja a pesti piaczot is, hol külön községi megszállója van. Pesttel való folytonos összeköttetésénél fogva ott látja el mindennemü szükségleteit, miért is, habár eléggé ismeri nemcsak a jóllét, de némileg a fényüzés kellékeit is, közöttük az üzérkedő izraelitaság még csak oly kevéssé fészkelhette be magát, hogy a közel 6000-nyi lakosság közt, alig van eddig ötven izraelita. Főbirtokos a Földváry nemzetség, melylyel a városnak rég tartó pere foly, jelentékeny földbirtoki igények érdemében. — Vele átellenben a Fehérmegyéhez tartozó kis-apostagi s alább a baracsi puszta; szomszédos pedig — tehát ismét a pesti oldalon — *Apostag,* nagy részben a Bekény, Csepreghy, Erdős, Fáy és Szilassy családok birtoka, hol ismét nevezetességkép emlithetni föl az izraeliták elszaporodását, kik a körül-belül 3200-nyi lakosság teljes egy negyedrészét teszik. Majd a bal parton még *Duna-Egyháza,* mintegy 2200 lakosú helységet találjuk, mielőtt a jobb parton a már Tolnamegyébe tartozó Duna-Földvár mezővárost érnők.

Duna-Földvár igen kellemes benyomást tesz a különben nem nagy változatossággal gyönyörködtető közép-dunai vidéken. Több halmon s ezek völgyében fekszik; több mint 13,000 lakossal bir, kik szőlőmüveléssel, halászattal s hajózással nagy előszeretettel foglalkoznak. Hajós népe, különösen vontatókúl, mig a lovas hajózás virágzott, igen szivesen vállalkozott. Ma is jó kormányosaik vannak, valamint ügyes hajómunkásaik, kik akár egész fahajókat is épitnek vagy a selejteseket kijavítják. Alig van a part hasonló munkások nélkül. Az épületfa- és deszka-kereskedést is nagyban üzik. Innen látja el magát Fehér-, Tolna-, Veszprém-, Somogymegye egy része e czikkekkel. A város nevéből s üzletéből származott aztán a dévaj szójáték, kevésbbé fájlalt vagy már feledett halottakra mondani: „elment Földvárra, deszkát árulni.“ A nép, különösen a fehérnép, — mint itt a nőszemélyeket közös néven nevezik, — igen takarosan — mint ezt Dunántúl a „nett“ fogalma kifejezéseül használják — öltözködik.

Épitkezésük eddig kissé hanyag volt; de ujabb időben, kivált az 1856-iki tüzvész óta, mind rendesb házsorokban, mind tartósabban és csinosabban épitnek. Az uj ref. egyház, a római kath. templom, a sz. ferencziek zárdája mind derék épület, valamint a maga nemében a part közelében álló uj vendéglő s több magán-ház is diszére válnak a városnak. Határában, melyben sok és szép szőlő van, nevezetes azon halastó, melyben némely élelmes vállalkozók a mesterséges haltenyésztést szerencsésen üzik. Haluk természetesen mocsárízü eredetileg, de mielőtt áruba kerülnének, egy-két hétig haltartóba, az ugynevezett bárkába zárva úszkálnak a Dunában, mig a folyami halakkal teljesen egyenlő ízüvé nem válnak. Pest és Buda is évenkint több száz mázsa halat fogyaszt e tóból. Hasonló gazdálkodást egyebütt is haszonnal lehetne folytatni; söt innen-onnan elmaradhatlanná válik, hogy a haltenyésztés mesterséges módjáról gondoskodjunk: mert a gazdászati érdekek által mindinkább sürgetett csatornázások, lecsapolások s tavak kiszáritása, a jelen szabad tenyészetet szembetünően meg fogják gyériteni. — D.-Földvár eredete ismeretlen, csak azt tudni, hogy 1199-ben Imre király a benczéseknek ajándékozta, kik ennek birtokában 1494-ig voltak, a midőn II. László, Péter kalocsai érseknek adta, s igy folyton papi birtok maradt. 1732-ben Mednyánszky László, esztergomi kanonok, mint egyszersmind földvári apát több rendbeli szabadsággal ruházta föl a várost, melyet utódja József hassziai tartományi gróf is megerősitett. Utolsó apátja a darmstadti herczeg és ágostai püspök volt. Végre József császár a pesti kir. egyetem alapitványi javadalmaihoz csatolta, melyekhez ma is tartozik. 1602. őszén Nádasdy és Thurzó a törököket megfutamtatta innen, kik különben itt hosszasan tartózkodtak s még a XV. százév folytán egy kis erődöt is épittettek ide, a benczés zárdát nem tartván elég biztos menedéknek. A vár tömör tornya még ma is épen áll fenn s török toronynak neveztetik. Egy ideig börtönül használták. Most magtárrá van alakitva. — 1704-ben Duna-Földvárnál menekültek át a Dunán Károlyi Sándor és társai, kik, mint Rákóczi Ferencz dunántúli hívei, midőn látták volna, hogy Heister ellen Győr felé vezetett seregük bomlásnak indul s a dunántúliak átalában elállnak tölük, eleve elhuzódtak s előbb az alább eső Ordas és Duna-Patajnál, később — juniusban — a közel átellenben eső Soltnál táboroztak, hogy kedvező alkalommal majd ismét áttérjenek Dunántúlra. A vidék rácz lakossága azonban féktelenségeivel, maradásra birta őket, söt a hónap vége felé egész Titelig huzódtak, hogy rendet csináljanak: holott Soltnál át már hidat is verettek a Dunán. A solti táborozásban maga Rákóczi Ferencz is részt vett s itt fogadta a franczia udvar konstantinápolyi követének Ferriol marquisnak titkárát, ki hozzá a török segélyt megajánlani jött. — Duna-Földvár vidékén, 1864-ben oly bronzkori eszközöket találtak, melyek talán késekül vagy lándsavégekül készültek, s melyek ó-kori öntödére mutatnak.

Solt mintegy 5000 lakost számláló mezőváros, virágzó marha-, juh- és lótenyésztéssel s jó buzatermő szántóföldekkel. A báró Révay, gr. Vécsey, gr. Nemes, gr. Berthold, gr. Benyowszky és gr. Czebrián családok birtoka.

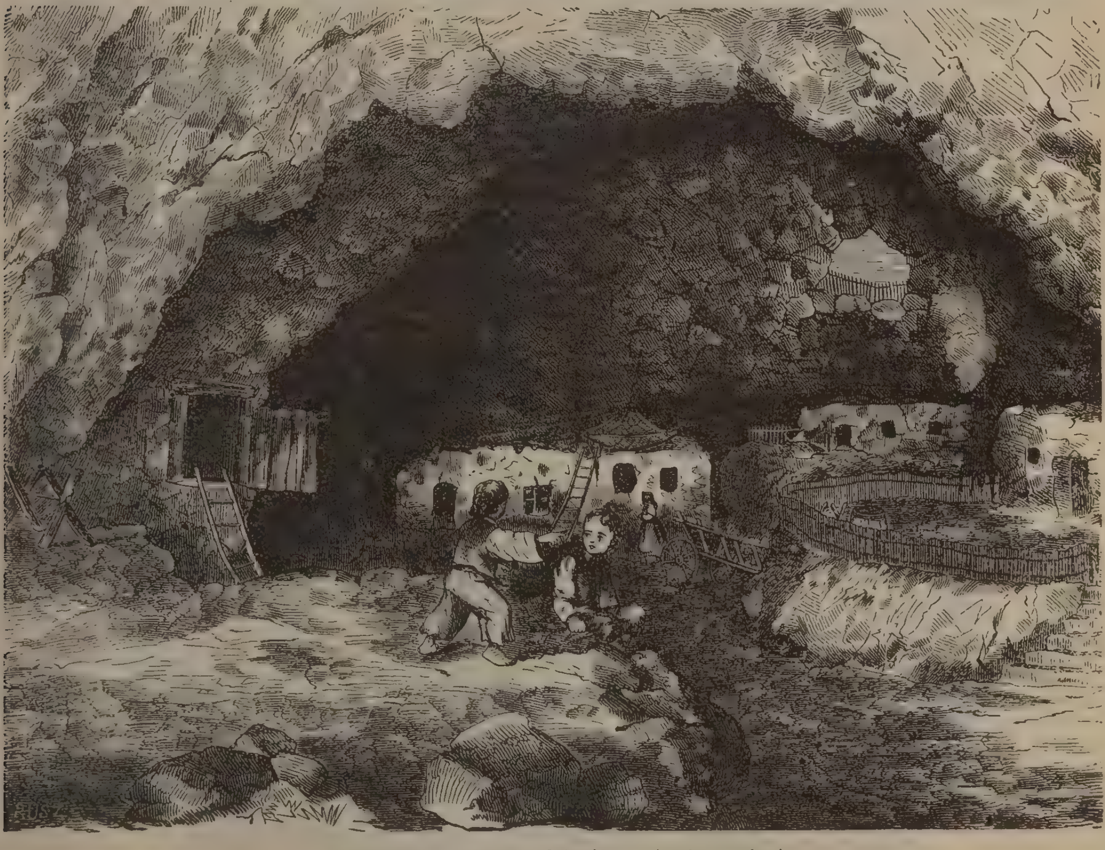

Promontori barlanglakások. — (Lüders rajza.)

Solton alól néptelen puszták közt járunk s a jobb oldali partokon Bölcske és Madocsa jelentéktelen helységeket, s a bal parton Révbér, Kat, Vejte, Szülle pusztákat s Kis- és Nagy-Harsa szintén kevésbbé érdekes helységeket hagyjuk el, mig végre a bal oldalon *Duna-Pataj* mezővárosát érjük, mely figyelmünket magára vonja. Ez is csak inkább nagyobb vízállásnál látszik: mert nincs is épen a Duna partján s töltései és fásai, gyümölcsösei is eltakarják; megérdemli azonban, hogy igy is fölkeressük.

Bármely oldalról menjünk a városba: egyszerü falunak látszik. Nincs csak egy bolt vagy ház, mely a többi fölött különösen kitünnék, nagyvárosiasat mutatna. Az egész község egyetlen büszkesége a reform. egyház, mely azonban bármely községnek is becsületére válnék. Még a nép öltözete, az öltözék színe és szabása is oly egyféle, hogy önkéntelenül föl fog tünni a közszellem hatalma, mely itt mindent mintegy egyöntetüvé tenni késztet. Csendes falusi élet nyomai mindenütt; de annál nagyobb tevékenység a kapukon belöl és kivül a határban, a mezei munkák körül. — A tiszta magyar lakosságban, mely mintegy 5700-ra megy, alig van a ki írni és olvasni ne tudna. Az ifjuság a vasárnapi iskolákat szorgalmasan látogatja. A fiúgyermekek számára jól berendezett elemi föiskola van. A gyümölcsösök, melyek mintegy 150 holdat tesznek, jó karban tartvák. Ezen kivül van 12 hold faültetvény, mely által a jobb gyümölcsfajok terjedését gyarapítják. Különös figyelemmel vannak az eperfa-ültetésre, mi által a selyembogártenyésztés is szépen halad előre. A szegényebbek, kiknek saját telkeik nincsenek, egyes értelmesb társuk vezetése alatt átalányban vállalkoznak némely munkákra, igy pl. a Duna mentén, a gőzhajózási állomásokon is több helyt találjuk őket, mint rakodókat. Zimonyban, Orsován, Turnu-Severinben, söt Galaczon is duna-patajiak rakodnak ki s be a hajókra, mindenütt példás egyetértésben, egynek vezetése alatt pontosan és szorgalmasan munkálva. A józanság és megbizhatóság külön ajánlják szolgálatképességüket. — Egy időben a város zeg-zugos részeiben, a nádtetők közt gyakrabban ütött ki tűz s ezek között 1856-ban egy igen nagy is volt, mikor a város levéltárának sok okmánya s azok között a város adományi levele is olvashatlanná lett: ezóta a város saját tüzi rendörséget tart, mely a várost tiz tizedre osztva gondosan felügyel. Szeles időkben minden tizedben két-két utczabíró jár, hogy megvizsgálja: vajjon a víztartó-edények mindenütt telvék-e? Mióta e rendszabályokat behozták, a tüzvész rettegtető jelenetei is megszüntek. — Ki a magyart nem tudja a német példaadása vagy versenye nélkül is rendesnek és szorgalmasnak képzelni, nem szükséges, hogy Debreczenig utazzék, itt is meggyözödhetik annak nemcsak lehetőségéről, hanem valóságáról is.

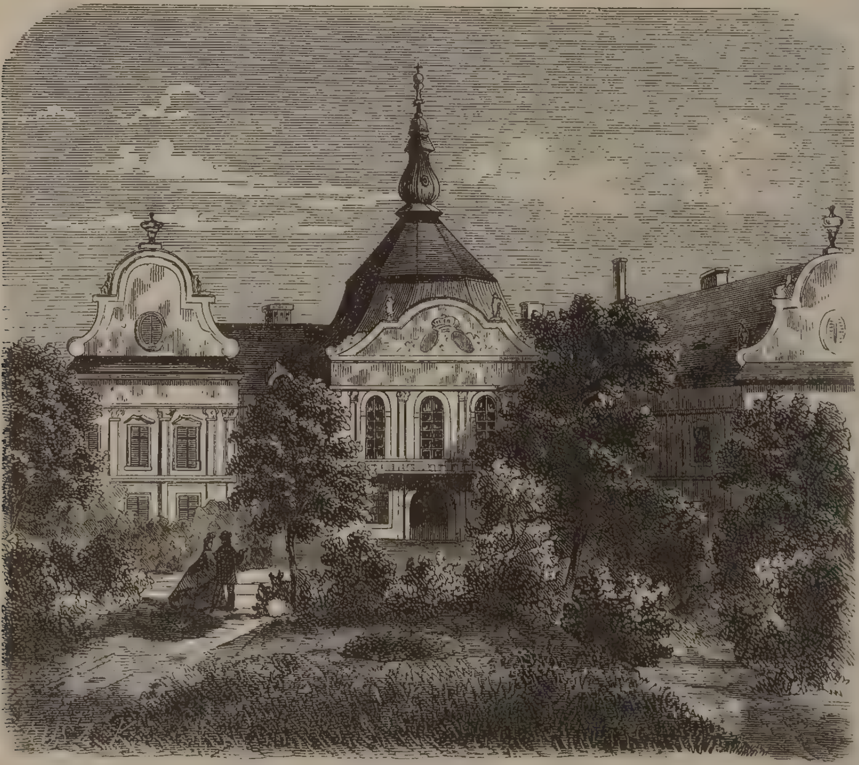
Tétényi kastély.

Duna-Patajjal átellenben, Tolnamegyében, Imsós pusztát s a magyar kir. egyetem birtokát *Kömlőd* helységet látjuk. Mindenik termékeny határ. Kissé alább a pesti oldalon *Ordas* helységet, mely mintegy 1000 lelket számlál s jó búzát, különösen pedig jó káposztát termel és Zádor pusztát érve ismét a jobb partokon *Paks* mezőváros, mintegy 9000 lakossal, tünik föl. Paksnak a Dunán levő szép fürdője, a hajósegyletnek csónakszínje, a parton több úri-lak már egyelőre némi várakozást költ e város érdekessége iránt. Igaz, hogy a számos közbirtokosság müveltebb köre s a városnak népességéhez aránylag élénk kereskedése, közelebbről is érdekelhet bennünket; de az utczák rendetlensége, s hol a nagy sár, hol a nagy por s a sok helyt látható elhanyagolt düledező viskófélék még sem igen szerettetik meg e várost, s ki a szölöskertek felé vezető útat megtalálja, bizonyosan egész Pakson ezt találja a legkedvesb sétálónak. A város kereskedelmi élénkségét különösen a számos izraelitaság tartja fenn, s iparában a sok vízi-malom örlete legjelentékenyebb. Nagy határában a gazdászat minden ágát müvelik. Különösen megemlitendő a bivaly-tenyésztés, mely ma tán az egész országban sehol sem gazdagabb mint itt. A határában talált régiségek mutatják, hogy egykor itt is valamely római telep állott. Magyar kézen is régi telep lehet, mint ezt egy, a Vatikanban őrzött irásból következtetik, melyben már, mint Pákos falu, a pécsi püspöknek tizedet fizető helység emlittetik. I. Lajos Paksot Apostagi Zemerének ajándékozta, ki őt a tatárok elleni harczában megmentette. Zemere utódai pákosi Paksiaknak nevezték magukat, s soká virágzott család voltak. Később e birtok a férfiág kihaltával három leány örökösödése folytán, a ma is virágzó b. Rudnyánszky, Rosty, Cseh, Kiss, Gál, Bernrieder, Kornis, Vigyázó, Forster stb. családokra

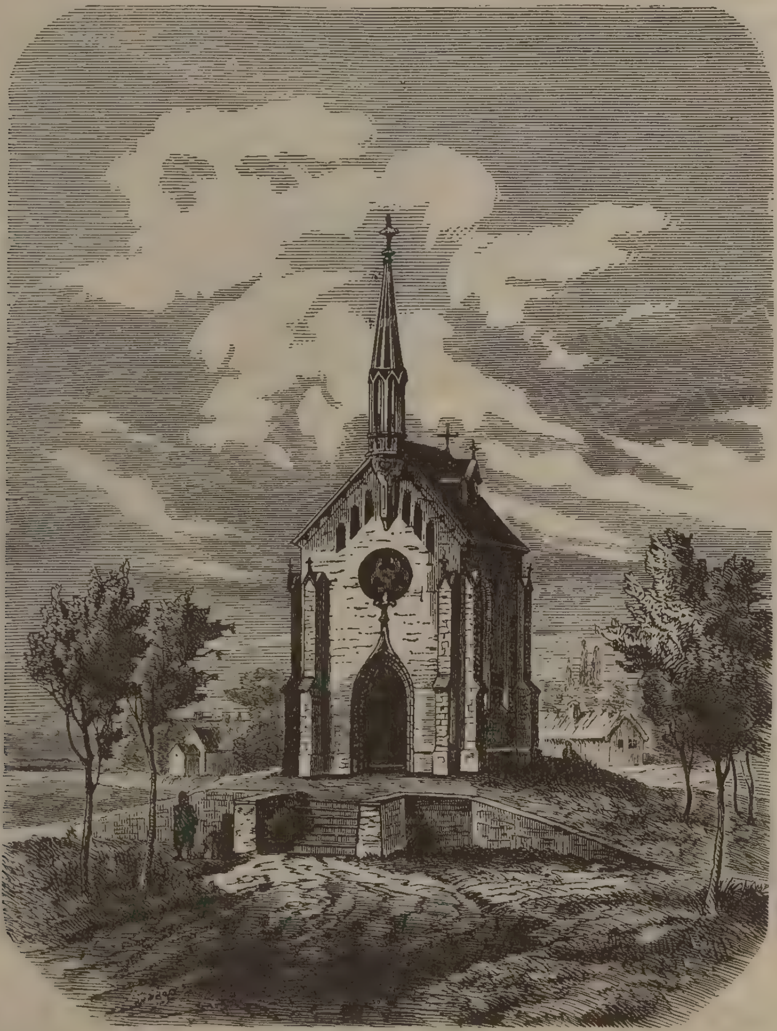

Zichy-kápolna Lórén. — (Thán Mór rajza után.)

szállt, kik együtt e közös néven: „a paksi örökösök,“ Tolnában a Duna mentén jelenleg is több helyt nagy jószágokat birtokolnak. — A török hadaknak Paks is többször útjába esett s lakossága az ozmán düh kitöréseit gyakran érezte. Legérdekesbnek tartjuk azonban történetéből a kalocsai érsek Széchenyi Pálnak Rákóczival való találkozását, 1704. májusban, megemliteni, midőn Széchenyi Rákóczinak kiegyezkedési ajánlatokat tön. Rákóczi az inditványozott fegyvernyugvást nem fogadta el; Széchenyi mégis hitte, hogy tán sikerül kiegyenlitési közbenjárása és Leopoldot ugyancsak Paksról ez értelemben is tudósitotta (1704. máj. 22-én) Széchenyinek ezt megelőzöleg (máj. 19-én.) Heister császári tábornokkal is volt itt találkozója. Nevezetes a városon fölül egy szölő, mely a dombról egy darabban lecsúszott más birtokára, miből aztán nyűgös birtokkérdés keletkezett.

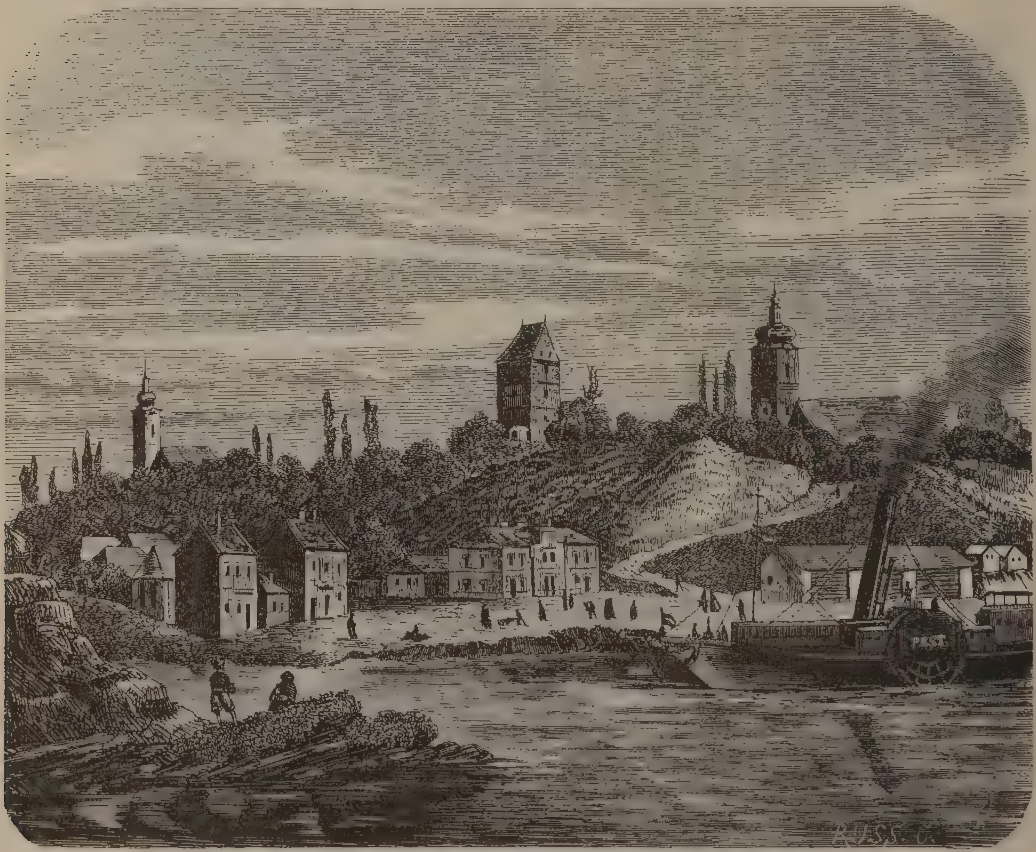

Dunaföldvár. — (Myskovszky rajza után.)

A bal parton *Lak, Szt-Benedek* és *Uszód* falvak után, melyek a kalocsai érsek és káptalan birtokai, *Kalocsa* érseki várost látjuk, mely a Dunától mintegy $^{3}/_{4}$-ed mérföldnyi távolban, a Vajas vize mellett, lapályos vizenyős helyen fekszik. A várost jó töltések védik a Duna áradásaitól, valamint ismét jó töltés köti össze a Dunával, melyet a lakosság a vidék rosz útjai miatt gyakran a legközelb eső helyekre, kerülővel is igen előnyösen használ. A város lakossága, mely mintegy 7000-re tehető, kiterjedt határán legnagyobb előszeretettel a földmüveléssel foglalkozik; nem csekély azonban a kézmüvesek száma sem, mint ezt magából a több intézet helybeni létezéséből is könnyen következtetni lehet. Pusztai gazdálkodásában jelentékeny sertéstenyésztést üz.

Kalocsa első nevezetessége az érseki szék, mely az egyházi méltóságok egyik legrégibbje a hazában. A kalocsai püspökség rangban, mint keletkezési idejére nézve második lehetett az országban. Sylvester bullája Asztrikot mint kalocsai püspököt emliti, e szerint nagy valószinüséggel 1001-ben már állott e püspökség. Jelenleg a kalocsai érsek, feje a csanádi, diakovári, szerémi, erdélyi, nagy-váradi, segnai, modrusi, zágrábi, belgrádi, végszendrői és tinninai püspökségeknek. A török háborúk folytán mintegy 160 éven át különböző vidékeken tartózkodtak az érsekek s csakis 1686-ban, midőn Buda visszavétele folytán Kalocsáról is elpusztult a török, foglalta el ismét székhelyét az érsekség, melynek számos főpapja közül Tomory Pál és Széchenyi Pál érsekeket érdemekben első helyre állitja történelmünk.

Kalocsa kitünő épületei: a székes egyház; az érseki palota szép kerttel, s mintegy 30,000 kötetet tartalmazó érseki könyvtárral; a piáristák és jézsuiták iskolái és templomai; az érseki papnövelde és az uj nőnövelde. Kitünő helyet foglal el Kalocsa intézetei közt az elöregedett egyházi atyák számára alapitott nyugintézet.

A mult évben elhúnyt érsek, Kunszt József, kinek a müvészetek pártolása s a magyar akademiára tett adakozása által is nagy érdemei vannak, két nevezetes alapitvány által örökitette meg nevét e városban. Az egyik a nőnövelde, mely a „mi asszonyunk“-ról nevezett iskolanénék vezetése alatt 1860. oktober 1-jén nyilt meg, díszes templommal és szép, mintegy három holdnyi kerttel. Az épület, mely Rösner Károly bécsi tanár terve szerint, Zofahl Gusztáv vezetése alatt készült el, 9 termet és 29 szobát tartalmaz s igy ötven növendéknek kényelmes lakúl szolgál. A boldogult érsek az épületek teljes fölszerelésén kivül még százötezer forintot adott át a kalocsai főkáptalannak az intézet számára, melynek jövedelméből a növendékek oly előnyöket húznak,

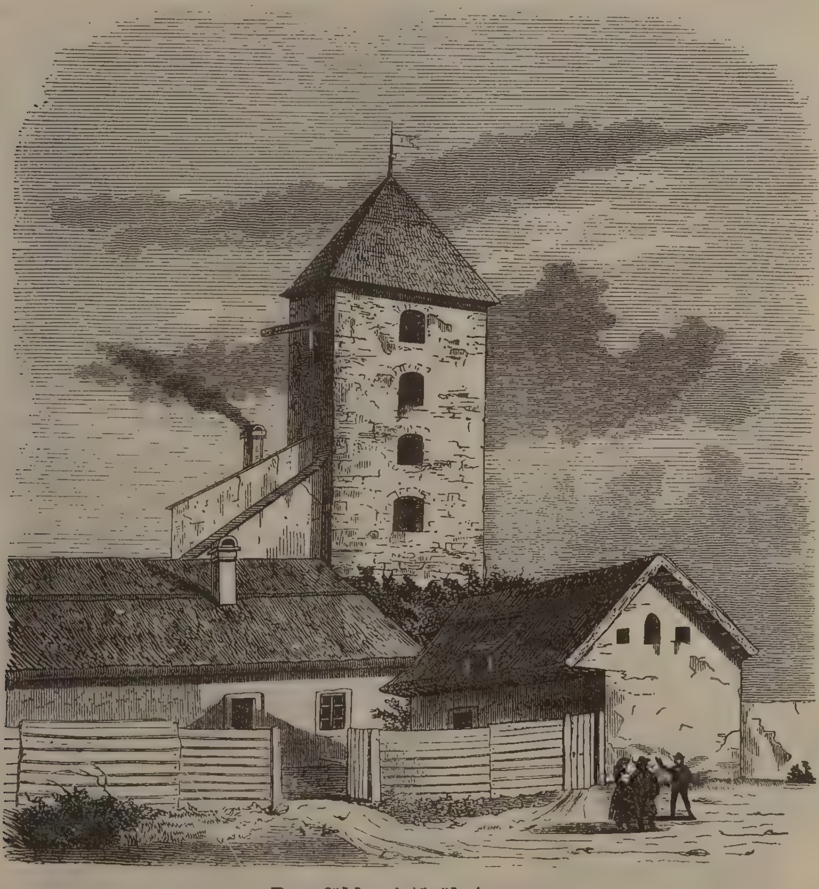
Dunaföldvari török torony.

hogy egynek-egynek egy évi elláttatása és tanittatása, a zene, rajz és külföldi nyelvek tanitásának kivételével, csak száz huszonnyolcz forint saját költségébe kerül. A nö-

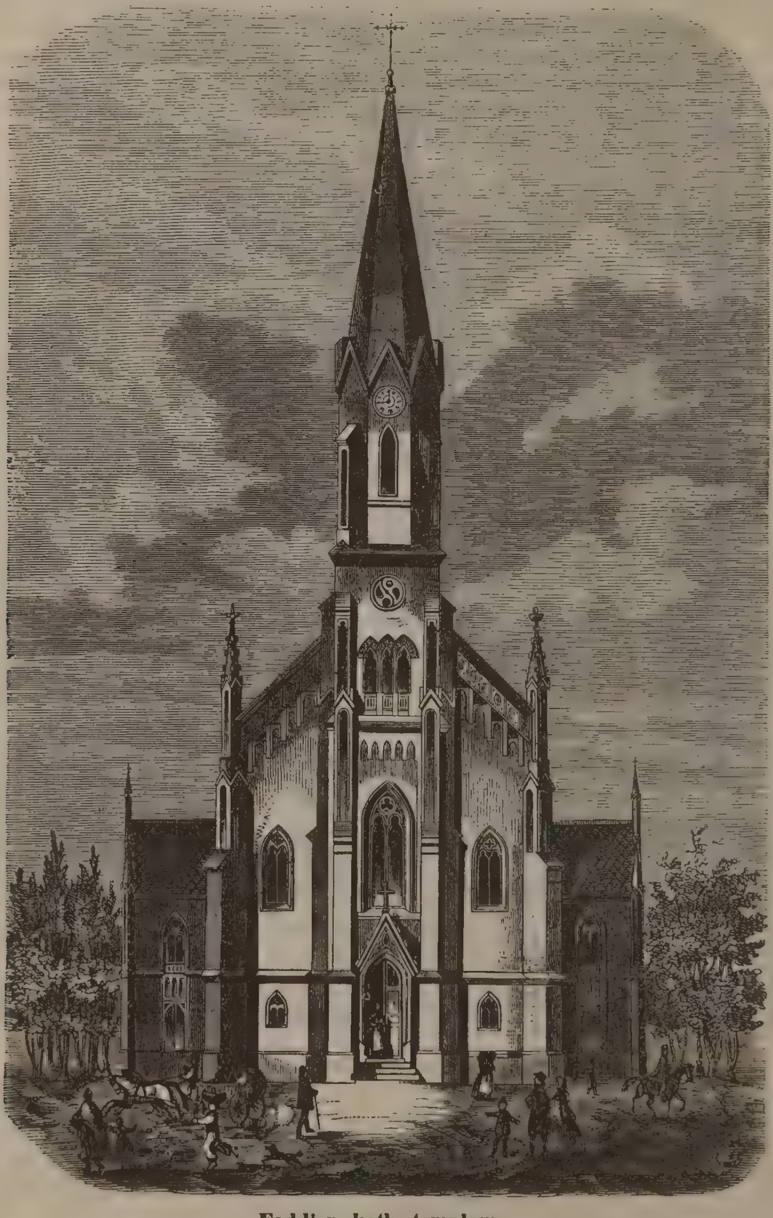

Faddi r. kath. templom.

növelde-épület, alsó osztályaiba helyezte át az alapitó érsek a városi leányiskolát is, melyet most szintén az emlitett iskolanénék vezetnek. — A másik épület, melyet a főpap állitott, a főgymnazium, mely a kegyesrendiek által vezetett régi gymnazium némely részének fölhasználásával Zofahl Gusztáv, pesti születésü épitész terve szerint készült két emeletre, hozzá egy szép templommal, mely egyszerü góth stylben van épitve. A templomi öt oltár faragványának tervét Lippert István aradi hazánkfia adta. Van a főgymnaziumnak nyolcz tan- és más hét terme, 37 szobája a szükséges háztartási helyiségekkel. Ez intézet számára is, mely husz növendékre convictussal van összekötve, kétszázezer forint alapitványt tett az érsek, melynek folytán egy-egy tanuló évi elláttatása a convictusban élőnek egyenkint csak 120 forintjába kerül. A kivülről iskolába járók pedig csak öt forint évi tandíjt fizetnek. — Megérdemelte a főpap, hogy 1864. május 19-én egyházi szolgálatának ötvenedik évnapján a tisztelet oly számos jeleivel üdvözölték.

Az érsekség bakodi pusztáján 1855-ben, ásás közben egy nő-vázat találtak értékes arany ékszerekkel a IV. századból. 1860-ban ugyanazon helyen tégla-koporsóban ismét találtak egy csont-vázat s valamely föliratot, melynek egyes betűi megkülönböztethetők ugyan, de az egész mégis olvashatlan. Amaz ékszerek Pesten a nemzeti muzeumba tétettek.

Kalocsa alatt a pesti oldalon *Foktű*, *Bátya* és *Fajsz* helységek maradnak el mellettünk, melyek átalában mind igen szép kerti gazdaságot visznek s kitünő zöldséget, kivált vöröshagymát és paprikát termesztenek. A jobb parton *Duna-Szt-György* és *Gerjen* népes helységek feküsznek, amaz mintegy 2000, emez mintegy 1500 lakossal, kik közt nagy számu köznemesség van, mely 1848 előtt Tolnamegye tisztválasztásaiban gyakran döntő befolyást gyakorolt. Mind e határokat, de különösen Gerjent nemcsak gyakran járja, de károsan szaggatja is a Duna. Rég ideje, hogy panaszkodik, könyörög a helység mindenütt, hol segélyt remél, de azért egy töltésen kivül eddigelé semmi védelmet nem lelt. Előtte a Közép-Duna egyik legroszabb vonala terül el, hol a víz több zátony között vagy igen keskeny vagy igen sekélyes mederben foly. Régebben még többet szenvedett e vidék a Duna kiöntéseitől, mignem 1822-ben a fajszi s 1851-ben a bogyiszlói átvágást készitették, hogy a víz folyásának szabadabb útat nyissanak. Maga a hajózási út is tetemesen rövidült ez által, mert előbb egészen Fadd alá kanyarodott a Duna, mi most a fajszi csatorna által marad el, s alább Tolna alatt kellett kitérni, mit

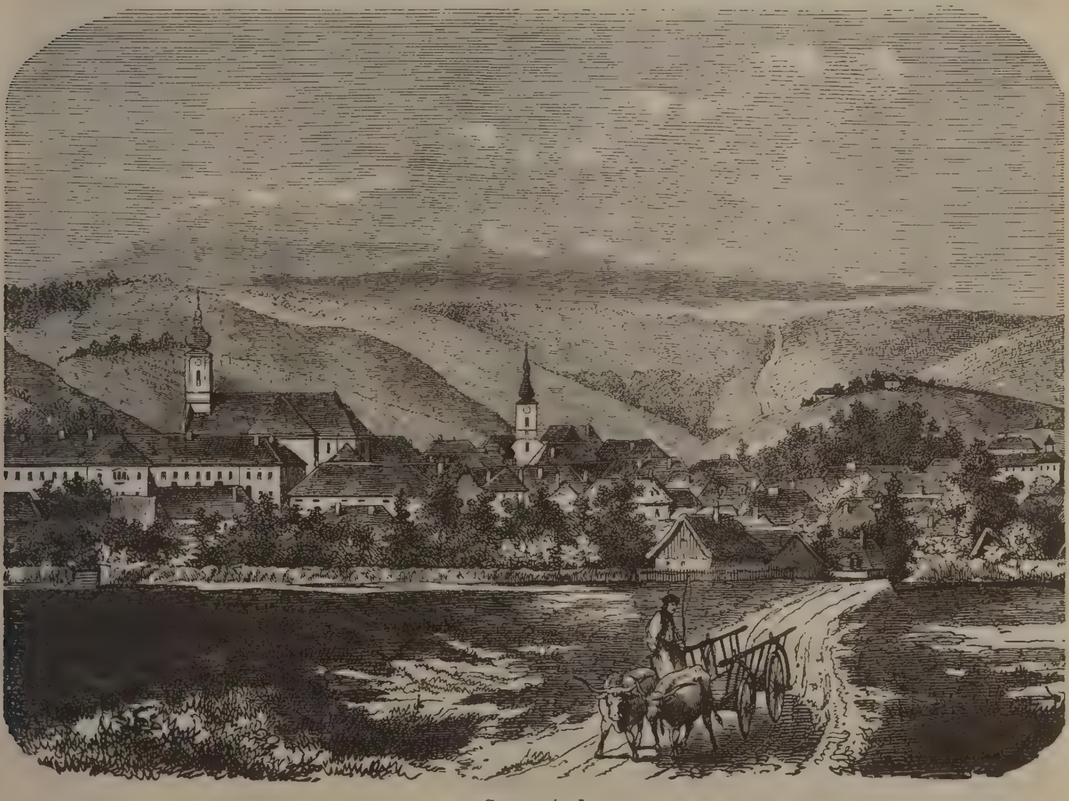

Szegszárd.

meg a bogyiszlói átvágás tett fölöslegessé, Tolna városának nem egészen zavartalan örömére.

*Fadd*ot a Duna jobb partjától jó fél óra járásnyira látjuk, szép róna-határával, melyen a megye leghiresebbjével, a nagy-dorogival vetélkedö jó dohány és igen jó dinye terem. Fadd egyike a megye népesb falvainak. Népessége mintegy 4800 lelket számlál. Föbb birtokosai: egy harmadában a kamara, a többiben gr. Festetich és a Perczel család; s ez utóbbi nyomán Bartal György, kinek buzgósága inditotta a lakosságot azon góth izlésben készült szép templom és tornya építésére, mely már messziről magára vonja figyelmünket, s a vidéken messze egyetlen a maga nemében. 1864. nov. 23-kán szentelte föl Daróczy Zsigmond pécsi kanonok és püspöki helyettes.

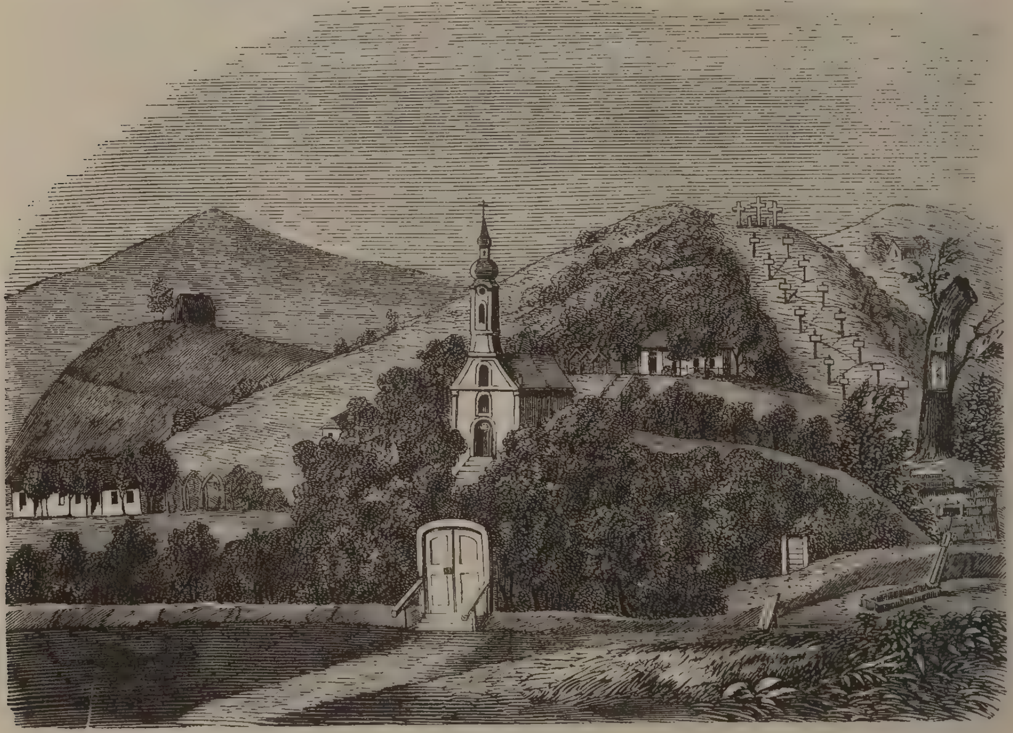

Szegszárdi remetekápolna.

A mint a fajszi csatornából kilépünk, töből látjuk *Tolna* mezővárost. A sziget lapályán át közelbnek is látszik, mint valósággal van. Alig pár éve, hogy oda a gözösök rendes járása megszünt, söt nagyobb vízállással rakodó csavaros gözösök most is látogatják. Lakosságából, mely mintegy 6700-ra tehető, régebben sok hajós s ügyes hajócs vált ki s több hajósgazda is volt. Most is élénk terménykereskedésük van, különösen tömeges borszállitmányokat küldenek részint Ausztriába, részint Bajor- és Poroszországba. Régebben a sáfrántermesztést is gondosan müvelték. Közvetitö kereskedését s útasforgalmát nagyon csökkenti a gözhajózás gemenczi állomása, mely Szegszárddal egyenes összeköttetésben áll. Mig ezen állomás nem volt, addig Szegszárd és vidéke is mind Tolnán át közlekedett a Dunával. — Tolna hajdan köfallal keritett királyi város volt, de a hajdani városnak nagyobb részét a Duna temette el. Kis vízzel még nyomai láthatók. Sz. István 1016-ban törvényeket hozott s 1463. márczius végén Mátyás országgyülést is tartott itt, mely hét biztost választott, hogy Fridriktöl a magyar koronát átvegyék, s elhatározta egyszersmind, hogy országos fölkelés rendeztessék a török ellen. 1501. szeptember havában Vladiszlav is ide gyüjtötte össze az ország rendeit; de határozataikról történeti emlékeink csak homályos nyomokat hagytak. 1518. julius 25-kén szintén itt gyült össze a nemesség, mintegy folytatásául az azon év april 24-ikére Budára összehívott országyülésnek, a melyen a főurak és nemesség meghasonlottak egymás közt, s most a személynök Verböczy István erélyes befolyásával itt különösen a főnemességet korlátozó, számra husz törvényczikket alkottak s a török elleni hadi készületeket elhatározták. 1526. augusztus havában II. Lajosnak Szolimán ellen menő serege is itt gyülekezett össze, s maga Lajos is aug. 6-án ide érkezve, nehány (némelyek szerint egész tizenegy) napi tartózkodása alatt sokszor tanácskozott a rendekkel. Később ugyanez évben Szolimán szintén Tolnán, Pakson stb. át vezette seregét Budára. 1602. őszén innen is Nádasdy és Thurzó verte ki a törököket, s 1686. szept. 25-én Károly lotharingi herczeg itt veretett hidat a Dunán Bogyiszlóra, a mint Szolimán nagyvezir seregét üzte; — hallva azonban, hogy a Dárdánál a Dráván átszállva egyenesen Nándorfehérvárnak tart, nehány napi Kalocsán időzése után Budára, majd Bécsbe tért vissza.

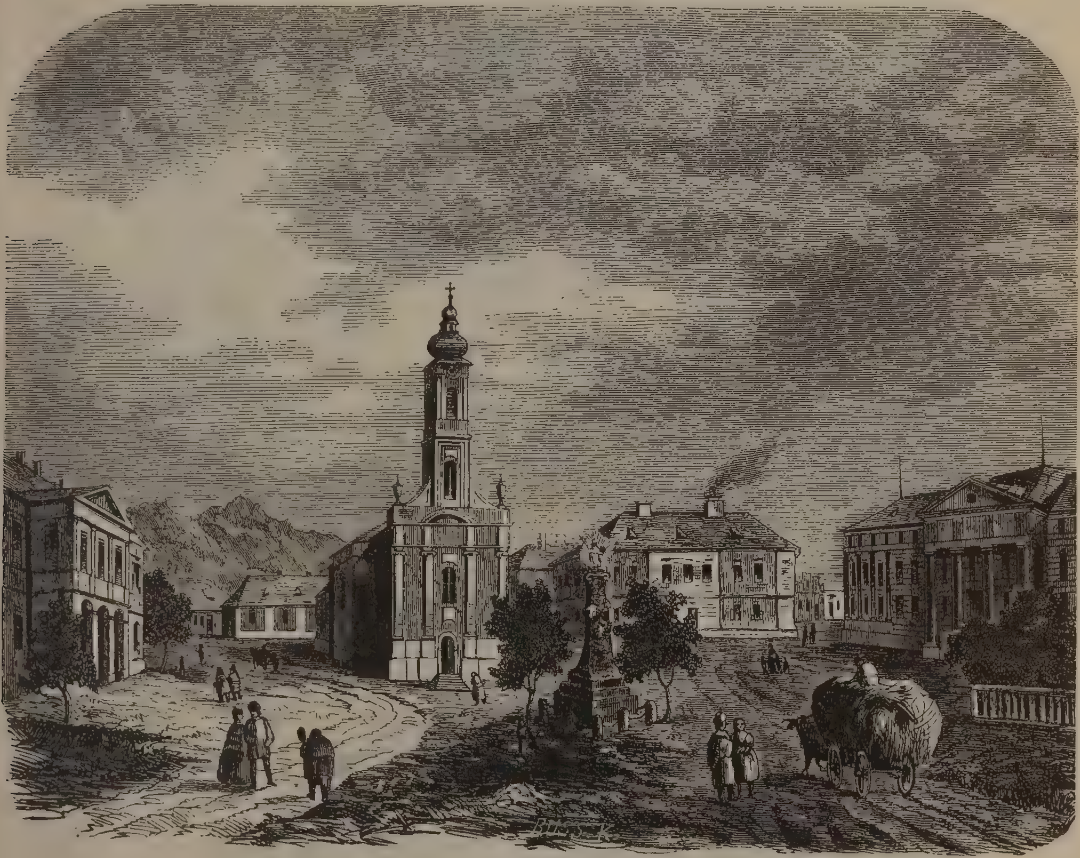

Szegszárd főpiacza.

Bogyiszló, mintegy 2000 lakossal a kalocsai érseké s bár most a Duna jobb partjára esik, Pestmegyéhez tartozik; mig már a Duna régi ágát el nem önti, különálló szigetföld marad.

A mint az átvágásból kiértünk s a tolnai Duna-ágat elhagyjuk: a gemenczi pusztát érjük, melyen át a különösen b. Augusz Antal közremüködése folytán készült egyenes töltés köti össze Szegszárdot a Dunával. — *Szegszárd* vagy mint némelyek irják Szekszárd a római telep Alisca helyén fekszik s Tolnamegye fővárosa, gazdag szőlőhegyekkel, melyek kitünő vörös bora évi termését hatvanezer akóra teszik, melyet Európa minden államaiban, söt Amerikában is megismertetett az 1857-ben alakúlt szegszárdi borkereskedőtársulat, mely, fájdalom, a közelebbi időkben alig ad már némi életjelt. 1848 előtt szépen indúlt selyemtenyésztéssel is birt s az uradalom szedres-kertében még nehány évvel ezelőtt is közel ötvenezer csemete és fa volt; de a selyemgombolyitó már 1852-ben megszünt müködni s az egész iparág szintén hanyatlóban van. — Vásárai igen élénkek. A lakosság, mely mintegy 10,000-re tehető, fő kereseti ágán, a szőlőmüvelésen kivül a kézmüipar különböző ágaiban is igen tevékeny. I-ső Béla a bencéseknek itt kolostort emeltetett s apátságot alapitott s 1063-ban ezen általa épitett kolostor falai közé temettetett. Midőn M. Terézia 1780. junius 25-dikéről szóló adománylevelével az apátsághoz tartozó jószágokat a magyar kir. egyetemnek ajándékozta, Szegszárd is ennek birtokába jutott s áll jelenleg is. — A hajdani várkastély vagyis az apátság és kolostor tömör épületeinek omladékain áll a megyeháza, mely a legszebb és legnagyobb megyeházak egyike az országban. Midőn 1845-ben a megyeház mellett emelendő kényszer-dolog-

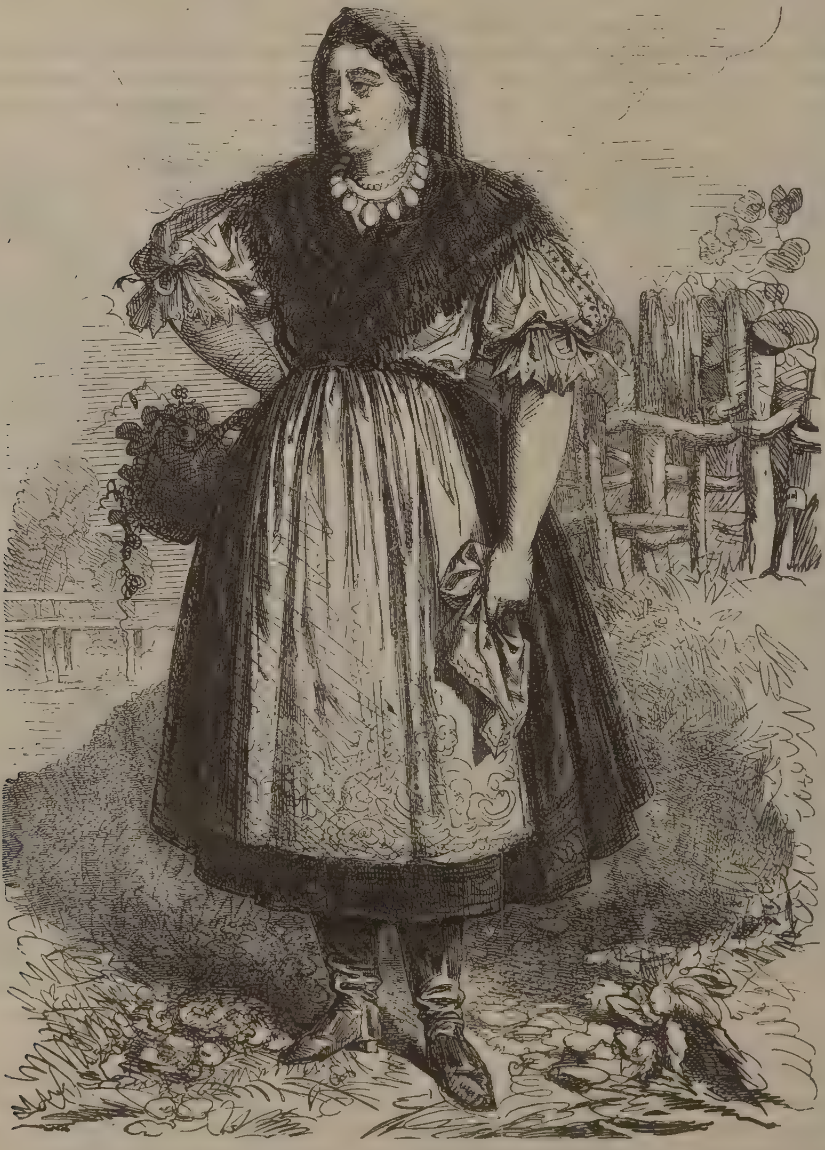

Szegszárdvidéki népviselet. — (Ujházy vázlata után rajz. Jankó.)

házhoz az alapot ásták, két nevezetes sarcophagot leltek itt. Az egyiket april 14-kén, mely hét darab, kék erekkel vegyült mészkőből állott, benne egy 40—50 év közötti férfiú csontvázával s a koporsó közelében egy rézkésecskével. A másikat april 23-dikán az elöbbitöl négy ölnyi távolságra márványból, — mint vélik, pharosi márványból, szép faragványokkal. A sarcophag körül többféle üveg-, cserép-, kö-, bronz- és farégiségek is voltak. Ez utóbbi sarcophag Pesten a nemzeti muzeum birtokában van s mint Kubinyi Ágoston, a „Szekszárdi régiségek"-röl az akademia 1857. april 7-diki gyülésén tartott fölolvasásából ismerjük, korára nézve a kereszténység 3—4-dik századába esik s az üveg diszedényen levö görög körirat értelmében valamely nagy házból származott görög (bizanti) nö hulláját takarhatta. — A megye háza elötti téren áll a szintén I-sö

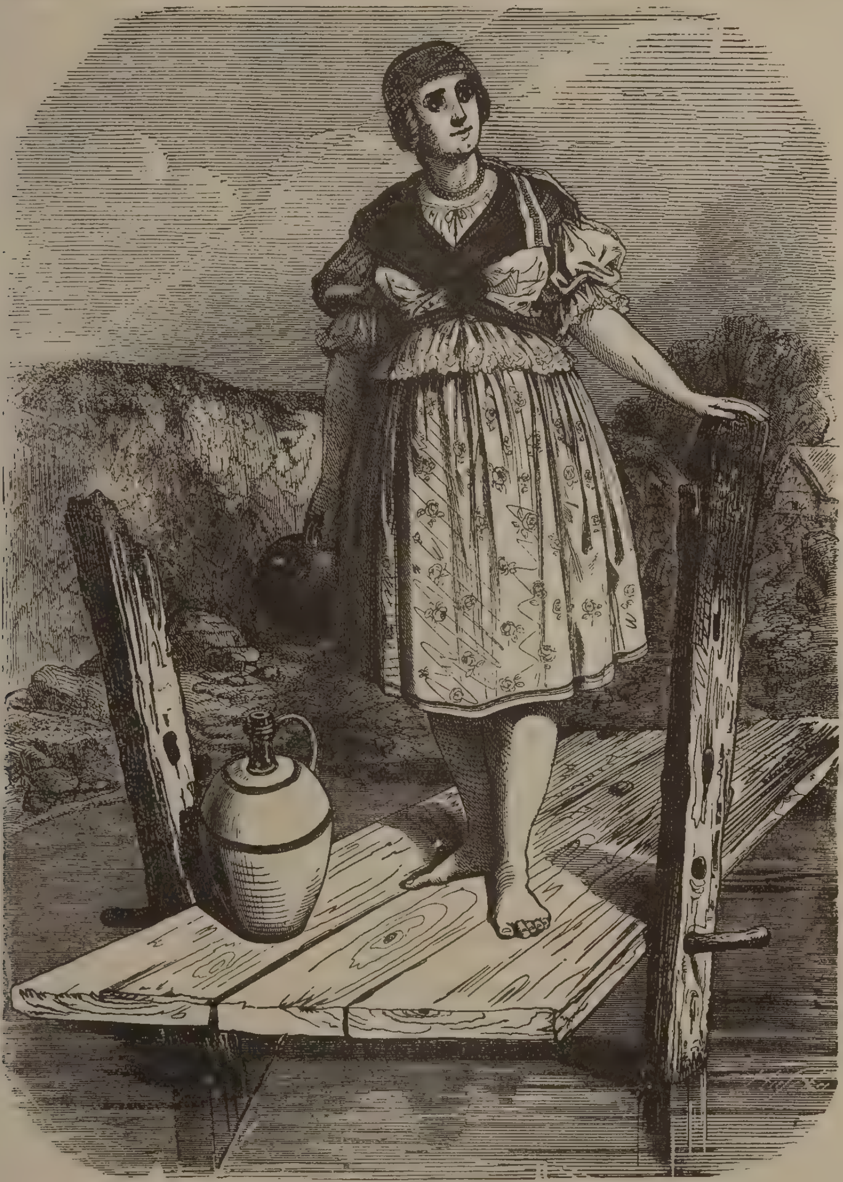

Sárközi népviselet. — (Ujházy vázlata után rajz. Jankó.)

Béla által a Megváltó tiszteletére szentelt egyház, mely mind nagyságára mind belsejének szépségére nézve a kitünőbbek közé tartozik. 1795-ben egy tüzvész a város nagy részét elhamvasztotta, melynek a templom is áldozatúl esett. Mai alakját ezután történt ujból fölépitése alkalmával nyerte.

Mielőtt Szegszárdtól megválnánk nem szabad emlités nélkül hagynunk, hogy ez Garay János (szül. 1812-ben) szülőföldje, melynek szép határa, déli s nyugati oldalának magas hegyei s keletnek és északnak mérföldekre nyúló termékeny siksága a költő nemes kedélye fejlődésére a legkedvezőbb hatással lehetett.

Szegszárd szomszédságában az ugynevezett *Sárközben Öcsény* és *Decs,* egyenkint mintegy 2100 – 2200 lelket számláló tehetős helységek feküsznek. Boruk, kivált a decsiek fehér bora, a tuladunai asztali borok legjobbjai közé tartozik. Népviseletük, kivált a nőnemé, szintén a szebbek egyike. Népünk nagyobbára, — bár a nemzeti viselet a maga legegyszerübb formáiban is némileg élénkké eszi az alakot, — egyszinü sötét öltözetével igen egykedvü külsőhöz hajlik. Nem igy Szegszárd vidékén, hol különösen a nők, élénkebb szineket s a szinekben nagyobb változatosságot keresnek s a ruhák szabásában kerülve a lompos hosszut, szépen a maga helyén használva a testhez álló feszeset s a kellő bőséget, — legszebb viseletü népeink egyikévé válnak. — Mindkét helységnek leginkább csak tornya látszik ki a Dunára, mely kivált az utóbbi határának lapályait igen ingoványossá teszi. Öcsény a bécsi Teresianumé; Decsen pedig a kalocsai érsek bir sokat, különösen övé a rezéti puszta, melynek erdős része a Duna jobb partjait szegélyzi. Hallgatag pusztaságok s erdőségek között vezet a csendes folyó Sz.-Istvánig és Bajáig, melyek a Dunától kissé visszahuzódva, ennek egy kis ága bal partjáról, jó negyedórányi távolságban látszanak. *Sz.-István,* a kalocsai érsekség birtoka, még Pestmegyéhez tartozik s az egykor a Duna melletti mocsárok közt állott Pandur és Kákony helységekből nőtt össze; de 1805-ben a mai dombosabb helyekre húzódott s mintegy harmadfél ezer lakosságával majdnem Baja városa közepéig terjeszkedett, melytől csakis a keskeny Sokovicza vize választja el.

Kenessey Albert.

VIZ-MENTI NÉPÉLET.

I. Vontató hajó. Komp.

Üdvözöllek téged patriarchalis fontolva-haladás kora. Üdvözlöm sáros útaidat, lomha kompjaid', mászva-mászó vontató hajóid', pinczetokjaidat, tele tarisznyádat, vendégszereteted', nyiltszivüséged', kedélyes vidámságodat; a tüzes ifjuságot, a repülve haladni vágyó férfiakat, a zajos megyegyüléseket s a gazdag reményekkel csordultig telt sziveket. Ha nem siettél az útakon, siettél előre a szabadság ösvényén; nem rohantál az élettel, nem volt neked „pénz az idő,“ de aztán készen siettél a halál elé. Kigúnyolt kor, melyet a benne élők úgy igyekeztek lerázni magukról, fogadd üdvözletem'. — Volt, és elmult. Kiröppent belőle a szellem, s ma már csak a rothatag test, a halotti hulla maradt meg: a sáros útak, a lomha kompok, a lassú vontató hajók, mintegy arra emlékeztetve a körülök pezsgő gyors kort, hogy mutata anima non est mutabile corpus. A vontató hajók még európaszerte tartják magukat a göz daczára is, szintoly ismeretesek a Rajnán vagy Szajnán mint nálunk: de a feneketlen országútak, vagy a primitiv kompok Kárpátoktól a Pyreneig már ritkaságok. Csak mi őrizzük még őket.

Csendes nyári estén, mikor a főváros siketitő zörgő-börgő zaja némileg megcsendesedik, ha Pest lakója kisétál egy kis tisztább levegőért a Dunapartra, gyakran hallhat hosszú, kinyujtott egyhangú kurjantásokat a budai part felől. A lehanyatló nap messze veti a Szentgellért és a várhegy árnyékát; s a pesti portól, göztől, kőfalak közt megromlott szem nem tudja a széles Dunán keresztül a félhomályban megkülönböztetni a tárgyakat, nem látja ki és miért kiabál ott. A vontató hajók népe az. Megrakodva jő a hajó az alföldi Duna tájairól; egy hosszu sor ló vontatja a part hosszában, elnyuló vonalban lépegetve egymásután, mint a puszták karavánainak tevéi. A budai partnak zátonyos, sekélyes vize nagy nehézségeket okoz embernek s állatnak egyaránt; az alattságot száz öl hosszúra ki kell ereszteni, s mégis szügyig járnak a lovak a vízben, hogy a hajó lenghető mélységet kapjon. Ily távolságban aztán nem könnyü dolog a hajón levő nép, s a lovak hajtói közt vezényszavakat váltani. A mit a gözhajók kapitányai kicsiny állványukról a szócsövön át végeznek, azt helyettesiti itt a jó tüdő. A roppant hang hátul visszaverődik a Gellért szikláitól, s még nagyobb erövel csapódik át Pestnek: csaknem hallani, érezni véljük a mint a széles folyam sík vizén keresztül gördül, s aztán még távol is, a Rákos pusztája felé nagy körben megrezgeti a levegőt. Ily óriási orditásokat ily folytonosan csak aknászoknál hallani még, kik az százöles mélységü öblös boltívezet fenekén dolgozókhoz bocsátanak le néha-néha valami jelszót. De még ezeknél sincs oly hü-hó, mint eme vízi népnél, kiknél az ostorpattogás, lóhajsza, egymás biztatása, vagy valami baj feletti káromkodás alig szünik meg egy-egy perczre. Bizony nemcsak a lovakat kínozza agyon, hanem az emberekre nézve is igen fáradságos ez a munka. Nem csoda, ha az egyszeri vándorló legény — kinek, mikor ily hajóra akart ülni, a hajósok azt mondák, hogy ha beül a hajóba, fizet két garast, ha pedig kivül segít a lovakat hajtani, csak egy garast — inkább az előbbit választá, s készebb volt a két garasnak teljes lefizetésére.

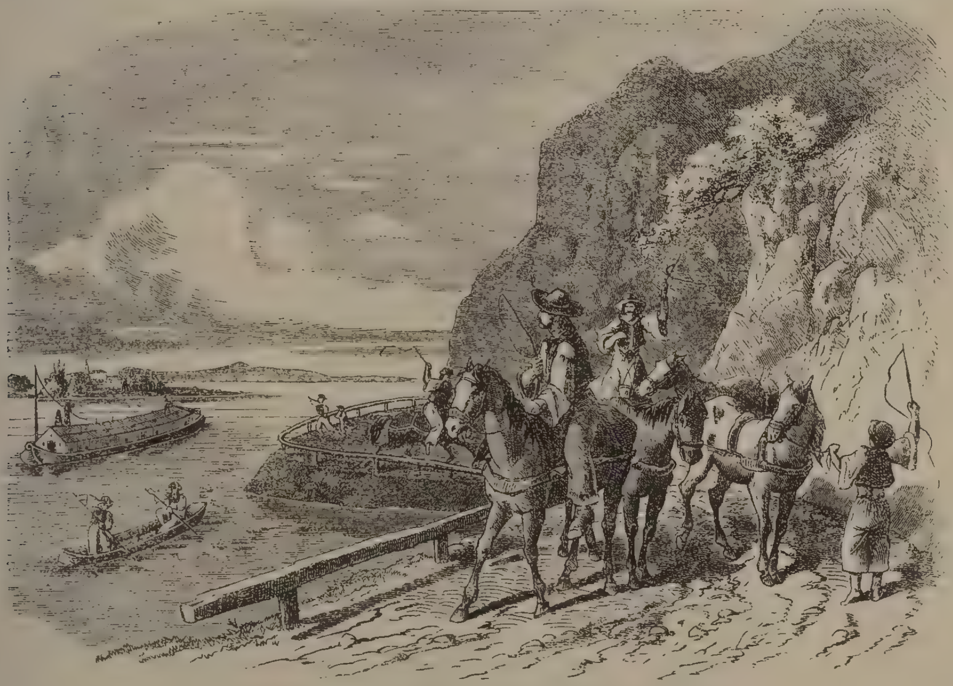

Hajóvontatók a Dunán. — (Keleti Gusztáv rajza.)

Hanem aztán van ez életmódnak is mulatságosb, kötöibb oldala. Mikor kirakják a terhet, aztán vagy félnapig kimulatják magukat Pesten, s az üres hajóval visszaindulnak vízmentében: ez a pihenések legnagyobb pihenése. Még az elkínozott lovak sorsának mérlege is jobbra billen ilyenkor: beterelik ezeket is az üres hajóba s aztán csendes familiaritásban úsznak lefelé. Az ember sok, dolog semmi, a kedély vidám, az idő szép: mi természetesebb, mint hogy a mulatságnak minden neme elökerül: minden neme tudniillik, a mi ily szük téren elővehető. Mert ne feledjük, hogy a sötét belüregen kivül csak a hajó két végén van pár négyszög lábnyi tér, s a tetőn nyúlik végig egy vagy két deszkaszál, csak ezeken lehet mozogni. Táncz tehát nincs, de van mese, van dal, van zene, furulya, tambura, vagy hármonika, s ha a véletlen ily jármüre vet, mint vetett egykor engem, s ha a csendes nyári alkony, a hajót lassú suhogással mosó hullámok, némi méla hangulatba ejtenek, amaz egyszerü furulyahangot nem fogod összhangzatlannak találni. De ha aztán egy-egy másik vontató hajó jő szembe, mely megrakott teherrel küzködik a hullámok ellen, megkezdődik a dévajkodás, a boszantás: „Vigyázz hé! nem jól tartod a kormányt“ — „Partnak mentek“ — „Konya az árbocz“ stb. — kiabálják által, onnan pedig aztán jön a mérges, goromba felelet: „Nem eb gondja, — konyább a te szamár füled.“ — Marokra nem kerülhet a sor, mert köztük van a Duna, de a szidás, káromkodás folyik, mig behallhatják egymás hangját, s mindez a lóhajszolással csudálatos zürzavarba vegyül.

Ha ezek maguk orditoznak, a másik vízi jármű, a komp, saját tüdődet és türelmedet próbálja meg.

Nem tudom, hogy Prieznitz, midőn, mint Vörösmarti irja róla:

„visszaadá a víznek régi hatalmát,“

gondolt-e arra, hogy a víz körül lakó embereknek mennyit kell kiabálniok, s mennyire ki kell fejlődve lenniök hangadó szerveiknek. De az tény, hogy a víz nemcsak ivás és fördés által használhat a testnek, különösen a mellnek, hanem körülötte okvetetlen szükséges gyakorlatok által is: mily izmosak a vízben gázoló halászok ikrái, mily domború a matróz melle. E tény okainak megfejtésére felesleges az orvosi tudomány rejtélyeibe tolakodnunk, megfejti egy logikai periodus: „a ki nagy hangon beszél, vagy kiált, annak tüdője fejlődik; a kik távol vannak egymástól, nagy hangon beszélnek: *ugyde* a hajósok, halászok egymástól távol dolgoznak; *tehát* a hajósok, halászok nagy hangon beszélnek; *ergó* az ő tüdőjök felettébb-nagyon kifejlik.“

E logikai processuson megy át az útas tüdője is, ha sietősen akar valami kompon átkelni. — A révész befekszik viskójába, s a túlparton kiabálhat a kinek tetszik, ő onnan ki nem mozdul; vagy beül a révparti csárdába pityizálni, s azt mondja, hogy biz' ő inkább lesz *részeg*, mint *ré-szeg* (rév-szeg; a partba vert czölöp), mely éjjel-nappal a parton álljon, s onnan vizsgálja, hogy ki vetődik arra. — Különben a révész életmódja csendes és nyugalmas: oly utánozhatlan egykedvüséggel húzza tenyerét végig végig a kifeszitett kötélen, a kurtaszárú pipát ki nem eresztve agyaráról, vagy a hol kötél nincs, oly lassú kimértséggel evez, mit az angol matróz alig hiszem hogy felül tudjon mulni. Csak egyben segít, a mi nem volna kötelessége: leereszteni az átkelő szekeret a meredek parton. Mert arra ugyan kevés gondot forditanak, hogy a lejárót némileg kiigazgassák; meredek az, s a lejtőnesés törvényeit annyival kényelmetlenebb rajta gyakorolni, mert a kompon még csak korlátfa is ritkán van, s ha megszalad a szekér, nem áll meg a víz fenekéig.

Legelkeseredettebb ellenszenvvel van a révésznép a gőzhajók iránt. Nemcsak a halat pusztítják ki, s vadítják el zubogó, víz-zavaró járásukkal, hanem a szegény révész kényelmét is minduntalan háborgatják. Mert ha jön a hajó, s csenget, le kell előtte ereszteni a kifeszitett kötelet a vízbe, hogy fölötte átúszhasson a hajó. Ez pedig nem kis munka. Mert bár a Tisza közepén ott van a *gólya*, vagyis egy talpfákból készült, s horgonyon nyugvó állvány, mely a kötél közepének támpontul szolgál, — a parton felállitott csavart ugyancsak meg kell fogni, mig a vízből újra kiemelhetik a kötelet.

Egyszerü és igénytelen alkotmány az egész. De — mint az egészséget betegségben — ezt is csak akkor méltányoljuk eléggé, mikor nincs.

A zajlás idején „száz mérföld a Tisza.“ Ilyenkor szekérrel át nem lehet rajta kelni: a hid pedig messze van, s az út véghetetlen sáros. Megszünik minden közlekedés, s nagy jégtorlás idején, vagy mikor az alig megállott jég még gyenge, egyes embernek is igen bajos áthatolni. Csak a nagy merészség határozhatja el magát, hogy ez elemre, mely már nem folyadék, s még nem szilárd test, reá merjen lépni. Utóbb, mikor vastagodni kezd a jég, lassan urává teszi magát a révész: előbb deszka szálakat rak végig a megfagyott sima lapon, s e deszkákon megy keresztül, mert a vékony bürü meg nem birná, ha egy ponton nehezednék egész sulyával reá. Igy aztán útat *hízlal* keresztül: beszórja szalmával, pernyével a jeget, majd vizet önt rá, s ismét pernyét, mig végre a gyorsan megfagyó rétegek eléggé megszilárdulnak. De ez nem veszély nélküli mütét: a vízzel befecskendett deszka tükörsimává válik, s a fagyos talpú csizma, daczára a reá vert óriási patkónak, melynek éleit azonban ilyenkor összecsomósodott hó tölti be, és teszi semmi hasznuvá, rendkivül sikamlik. Pedig csak egyet kell félre lépni: a vékony jég beszakad, s ott a halál. Száz eset közül alig van egy, hogy a jég alá beesett ember megmenekült volna. Egy ilyen halászt ismertem a

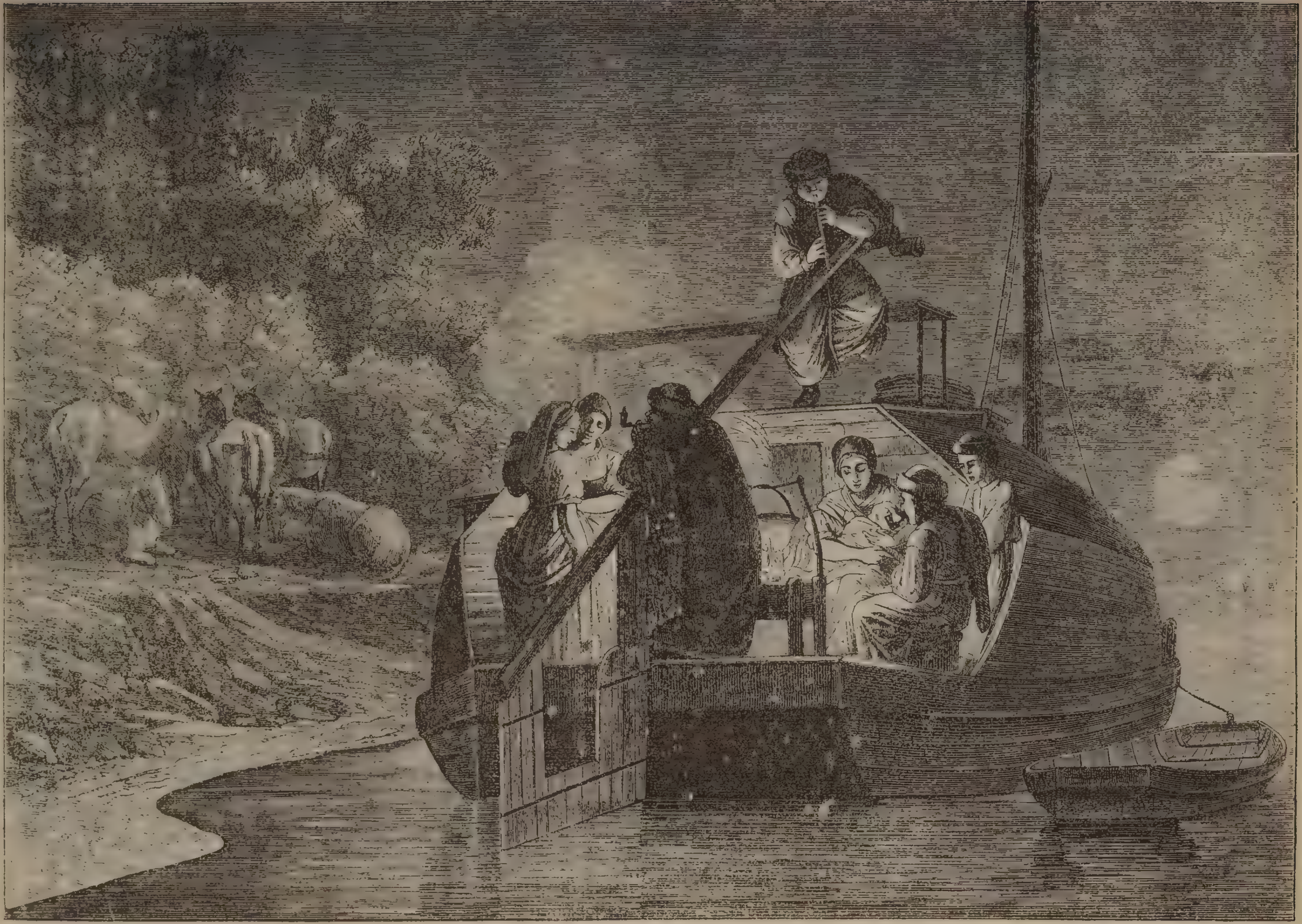

Pihenő hajósok. — (Lotz után rajz. Jankó.)

Tisza mentén. Kemény hideg idöben esett volt be egy lék alá.

— Elvesztette-e az eszméletét? kérdezém töle.

— De 'iszen, ha csak meg is ijedtem volna, régen megettek volna a halak, felelt mosolyogva. A mint befordultam a lék alá, eszembe jutott, hogy vagy húsz öllel alább egy jó darab *hé-víz* van a Tiszán, a hol soha sem fagy be. Elkezdtem lefelé úszni. Nyáron, fürdés közben, jó kedvemből messzebb is elúszom én a víz alatt; de akkor iszonyú hideg volt a víz, s a téli bekecs fölvetett a víz tetejére. Vagy a hátam vagy a fejem folyvást horzsolta a jeget; egypárszor keservesen bele is ütöttem a fejemet, de szerencsére nem szédültem el. Végre mégis lejutottam a hévízig. Felbuktam a víz alól — hej, de jól esett az Isten szabad levegője — megkapaszkodtam egy jégtáblába, míg aztán a többiek kötelekkel kihúztak onnan.

Igy törödik, fárad a révész nép, hanem aztán ugy vasárnapon,

> Ha léptöket tombolva tánczra lejtik
> S zaj és kedv közt a hét baját felejtik —

nem cserélne — ugy mondja — a római pápával sem.

A. L.

MAGYAR ALFÖLDI NÉPSZOKÁSOK.

IV.

Ünnepi szokások.

a) *Új év.*

Új év az örömek napja, mindenki vigad s hálát ad az Urnak, hogy még ezt az évet is megengedte érni. De kinek öröme hasonlitható a béresek és szolgálók öröméhez?! az új év az ö innepök. — Az ó esztendö napján már hajnal elött felkél a béres, ekkor az is fris, ki egész esztendőn át lusta volt; eteti a marhát, vakarja a lovat, siet, hisz mennél hamarább elvégzi a dolgát, annál hamarább szabad. Mikorára megitatja a jószágot, már ki van akasztva a vasfazék, megfőtt a jó kemény tarhonya, kisült a pogácsa, csak enni kell. Hozzá is látnak amúgy isten igazában.

— Na fiam! — mondja evés közben a gazda, — hát esztendöre hol eszed meg az új esztendei rétest?

— Tudja az Isten, bátyám uram; vagy itt, vagy másutt.

— Jól van, szó'gám, én meg vagyok veled elégedve, ha beállasz, én megfogadlak; hanem hiszen majd beszélek még apáddal is.

Mikor aztán vége van a fölöstöknek (reggeli), a béres nyakába kavarítja azt a roszjárandóságot (a subát), vállára veti a bunkósbottal együtt a szörtarisznyát, avval elköszön mindazoktól, kik a tanyán maradnak s elindúl haza felé. Az úton aztán ötenhatan, tízen-tizenketten összecsatlakoznak s fütyörészve mennek haza, hol már kit szüléje, kit felesége tárt karokkal vár. Alighogy megpihennek otthon, viszik be nekik az ételt, süteményt, bort; ilyenkor ugyancsak rászaggatnak, hisz ez a nap esztendőben csak egyszer fordúl elö. — A szolgálók pedig új esztendö napján délben, midőn már elmosogattak s feltisztogattak, akkor mennek haza szüléikhez.

Délután aztán a béresek és szolgálók mennek a kocsmákba, egyikből ki, másikba be; mindenütt sír a hegedü, a szegény béreslegények kurjongatva-ujjongatva járják a csárdást; gazd'uramék pedig ott borozgatnak az asztal körül.

— Nézd csak Pál öcsém, — szól egy pohos gazda, egy mellette ülö negyvenes piros pozsgás férfihoz, — nézd csak, hogy megjárja ez a veszett fíkású béres, avval a kis barna lánynyal!

— Melyik? — kérdi a másik.

— Az a nyalkán kipedrett bajuszu, a kinek a pántlikás kalap félre van ütve a fejében . . . Én, ha nem volna még gazdája, megfogadnám.

— Az igaz, bátyám uramnak mindig olyan *kikapı* cselédjei vannak.

— De már öcsém az nem áll; a ki még rátarti, az nem kikapi; — különben jobb szeretem én, ha a fiatal ember virgoncz, mint ha elhagyja magát, ha vére-vett.

A mint a táncznak vége van, a mi emberünk a kiszemelt legényt oda inti magához.

— Hát szó'gám, van-e már gazdád? — kérdi töle.

— Még nincsen, bátyám uram.

— Hogy hínak fiam s kinél szolgáltál most? — tudakolja tovább az öreg.

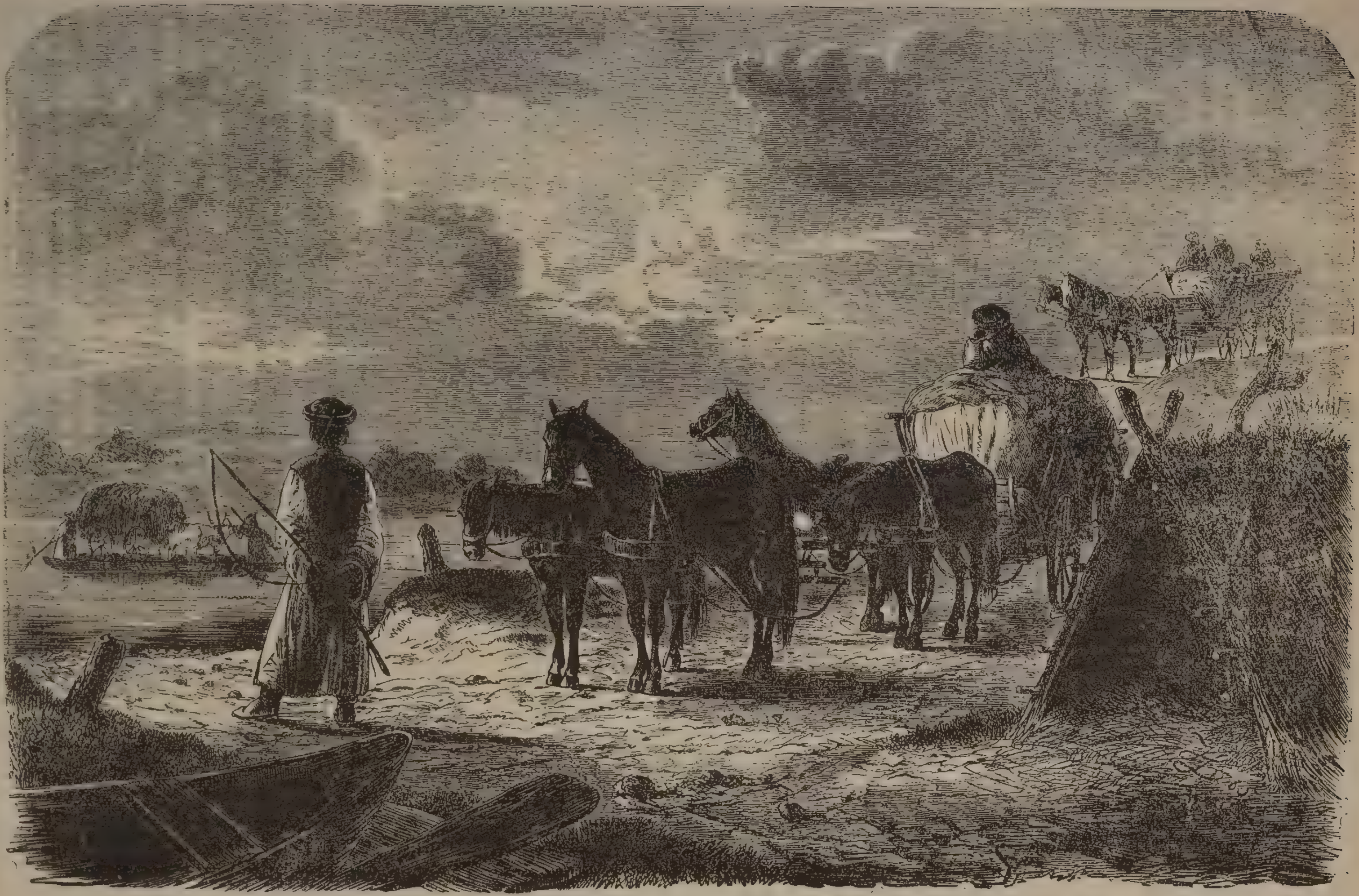

Tiszai komp. — (Lüders rajza után.)

— Engem Súgár Pistának hínnak, s hogyhogy Hegedűséknél szolgáltam.

— Az Isten éltessen sokáig!

— Köszönöm!

— Hát én megfogadnálak fiam; mennyi bért kérnél?

— Tudja az Isten! majd a hogy megalkudhatunk.

— No de mégis!

— Hát százharmincz váltó forintot, egy subát, bekecset, rajthúzlit, két pár fehér ruhát, két pár csizmát, egy hold kukoriczaföldet, egy esztendős süldőt, egy kocsi tüzrevalót, két darab fehér szappant.

— Jaj fiam! nagyon szük most a pénz... hanem tudod mit? legyen 120 forint meg a többi, aztán nem bánom, itt a kezem!

— Ugyan, bátyám uram, minek sajnálja már azt a tíz forintot? Elád kend egy köböl búzát, mindjárt megvan, még marad is az árából.

— No hát, Isten neki! ha már annyiba telt, nem bánom én, legyen! — avval kezet csapnak. — Itt van szó'gám egy új forint foglalóba . . . oszt' még azt kérdezem, hát mikor állsz helyre?

— Tudja bátyám uram, egy kicsit szeretnék múlatni . . . majd a jövő hétfőn, úgy is már csak négy nap.

— Jól van, fiam! — mondja neki a gazda, — csak oszt' úgy legyen; . . . talán tudod is, hogy hogy' hínak engemet?

— Hogy ne tudnám! N. N. ott a vörös ökör mellett;... hiszen majd elfordúlok még addig a házhoz.

Ekkor a gazda tölt neki egy pohár bort, iszik; aztán húzzák a czigányok, a mi Pistánk úgy megtánczol mint egy fiók-szarvas.

Ezelőtt csak még húsz-huszonöt évvel is egészen máskép ment a béres-fogadás; még akkor megkérdezte a gazda, hogy: hány darab marhád van, fiam? s a kinek öt-hat darab nem volt, azt meg se fogadták, mert az olyan vagy dologtalan, vagy korhely volt.

Ó esztendő estéjén alig hogy besötétedik, a gyermekek mennek köszönteni az új évet, négyen-öten járnak ablakról ablakra; elkántálják azokat a szép köszöntőket, mondván ki vékonyabb, ki vastagabb hangon. Mikor elvégzik, egy oda áll jó közel az ablakhoz, aztán elkezdi jó fenhangon:

— Szerencsés jó estét kívánok kigyelmeteknek! Engedje az Uristen, hogy több ó esztendő-estét is érjenek kigyelmetek erőben, egészségben! nem ilyen szomorúat, hanem örvendetesebbet kívánok kigyelmeteknek!

Ekkor aztán elkezdi a rigmust, mondja, míg birja szuszszal. Mikor belefáradt, rákezdi a másik; odabenn a házban ihognak-vihognak; utóljára aztán kiadják nekik azt a pár krajczárt, meg a darab rétest, — avval mennek dolgukra másik ablak alá, hisz „másutt is várják őket a jó mézes borra.“

Ez így megy gyakran éjfélig is; akkor aztán elcsendesül minden, kialszik a mécs a házakban, csak a csárdákban húzza még a czigány, egy-két béres, ki már jól felöntött a garagyra, dáborikálja az új nótát az útczán.

b) *Húsvét.*

Zöldel a mező, itt a kikelet, elhozta magával a húsvétot. Alig hogy pittymallik, talpon van a legénység, járják sorra a házakat, a hol csak hajadon van, mindenüvé beköszöntenek. Három-négy egy falkában, közreveszik a lányt, meglocsolják rózsavízzel. A háziak aztán a nagyobb legényeknek pénzt adnak, a kisebb suhanczároknak és gyerekeknek szintén vagy krajczárt vagy piros tojást. Hanem másnap a lányok meg a fiatal menyecskék kerekednek felül, akkor övék a vásár; öten-hatan összecsatlakoznak, ők is sorra járják a házakat, elöveszik a legényeket, oda viszik a kúthoz, nyakon öntik, hogy csak úgy csorog le róluk a víz. De emezek se hagyják ám a dolgot fiára, ha elökaphatnak egy-egy lányt, szint' azonképen bánnak vele. — Délutáni isteni tisztelet után pedig csapatostul megy ki mind a két nem a nyomásra a játszóra, ott töltik estig ártatlan örömeiket.

c) *Pünkösd.*

Piros pünkösd napja! Legszebb része az esztendőnek. Fenn a napsugáros légben pacsirták csicsergik danájokat, a fák lombjai közt virít a nyilt virág, a feselő rózsabimbók ott az ágakon mintegy vetekednek ama rózsával, mely a lányok orczáján nyit; nem hiába! hisz azok a lánykák is piros pünkösd hajnalán a rózsafán születtek, igy hát testvérek színre, ártatlanságra és kellemre mindannyian. — Ezek a szép leányok pünkösd délutánján felöltöznek szépen tiszta fehérbe vagy rózsa-színbe, piros rózsát szúrnak a hajok közé; a legszebbiket magok közül megválasztják királynőnek, annak a fejére pünkösdi rózsából font koszorút tesznek, — avval elindulnak a faluban. Egyik ház előtt is, másik előtt is körbe fogódzva körülállják a királynőt, aztán rá kezdik a dalt:

Mi van ma, mi van ma?
Piros pünkösd napja,
Holnap lesz, holnap lesz
A második napja. —
Jó legény, jól megfogd
Lovadnak kantárját,
Hogy el ne tapossa
A pünkösdi rózsát. —
Lányok vagytok, szépek vagytok,
Piros az orczátok,
Kertbe mentek, rózsát szedtek,
Szakad szívem rátok. —
Béméne Ilus asszony
Gömbölyű szoknyába,
Láték nála piros almát,
Veté kelebébe.
Viszi haza ő fiának,
Fehér Andorjásnak;
Andorjás bokrétás,
Felesége jó tánczos,
Az ura selyem szál,
Szolgálója arany szál . . .
Bim-bom, bukó-rucza!
Mire viradsz holnap?

Szép csengő hangon olyan szépen elmondják, — dallás alatt tánczolva is, — hogy az embernek örömre gerjed a szive. Mikor vége a dalnak, táncznak: a házbeliek egy-két garassal megajándékozzák őket, söt egynémelyik csintalan, vásott fiatal ember csókot is ád nekik ráadásul. Aztán mennek másik házhoz, ott is azonképen cselekesznek: dalolnak, tánczolnak, — s ennek végeztével ajándékot kapnak. — Az összegyült pénzt aztán elosztják egymás közt; hogy a kapott csókokkal teszik-e ezt? — azt nem tudom; akkor már eljöttem onnan.

d) *Karácson.*

Ropog a hó a talp alatt. Milyen jó ilyenkor a barátságos meleg szobában! Ott is van a család minden tagja; az apróság körülfogja a nagy boglya-kemenczét, melengeti fázó tagjait, mert hát egész nap kinn volt, ott iszánkodott a kertek alatt a jégen; hiába beszél nekik az ember; — az öregebbek pedig ott ülnek fenn az asztal körül, beszélgetnek, borozgatnak, — a fiatalok kártyáznak dióra, meg mogyoróra, vége van a vacsorának, rá érnek a kártyával tölteni az időt. Elkészitették már a hagyma-kalendáriumot is, ott van az ablakban sorjába állitva tizenkét vereshagyma darab, mindegyik tele töltve vízzel s elnevezve az első januáriusnak, a második februáriusnak s igy tovább, s a melyikből holnap reggelre kiapad a víz: a jövő esztendőben az a hónap száraz leend. Ott van még az ablakban továbbá ugyanannyi fél dióhaj, tele töltve vízzel, valahány tagja van a családnak, meg van mondva: ez a Péteré, ez a Pálé, — oszt' a kiéből kiapad reggelre, az a jövő esztendőben bizonyosan meghal.

A mint ütik, csörög a dió, egyszer csak oda bötönik az ablak alá a mécsvilágra, mint a kinn szorult veréb, három vagy négy köszöntő gyermek, elkezdik borotva-éles hangon énekelni: „Karácsonnak éjszakáján,“ mondják erősen. Egy legény épen el akarja őket kopogtatni, midőn a gazda megszólal:

— Ne bántsd, Pali, hadd mondják el. Egy-két krajczár nem a világ!

Mikor eléneklik a köszöntőt, egyik közülök „szerencsés jó estét, nem ilyen szomorú, hanem örvendetesebb karácson-estét kíván, hogy érjenek,“ aztán rákezdi mondani azokat a furi*) rigmusokat: a gyermekek ott a kuczkónál úgy fülelnek, úgy megnevetnek rajta, hogy jobban se kell. A rigmusok végeztével gazduram előkeresi a zacskóját, kinyujt nekik az ablakon, vagy a szolgáló által küld ki egy pár krajczárt, melylyel aztán másik ablak alá mennek kántálni.

Alighogy eltávoztak a köszöntők, kevés idő mulva bekiált valaki az ablakon:

— Szabad-e bevinni a Betlehemet?!

Nosza felugrál a gyerekség apraja, nagyja:

— Jaj, édes apám! nézzük meg a kis Jézust!

Az öreg aztán kiszól: „Hozzátok be na!“

Kis vártatva imhol jön a fehérbe öltözött angyal, a fején püspöksüveg, egyik kezében pálcza, másikban egy tornyos templom alakú papiros alkotmány, azt felteszi az asztalra, elkezd énekelni. A gyermekek oda mennek a Betlehemhez, bekukucskálnak az ajtaján, örülnek a sok kis báránynak, kis juhásznak, meg a kis Jézuskának, a ki most is ott fekszik a jászolban, mellette áll az édes anyja is; — és ezt mind nagyon jól lehet látni, mert hát gyertya ég benne. — Aztán bejönnek egyenként a pásztorok, kifordított subában, gamókkal, kajla bajuszszal, még kulacs is van nálok; beszélnek, lefeküsznek, — megint felkelnek, beszélnek furcsábbnál furcsábbakat; aztán annak olyan jó ízűt lehet nevetni! Utóljára megint énekelnek mindnyájan, avval szedik veszik sátorfájokat, megajándékozzák őket s eltakarodnak.

---

*) Furi, fura = furcsa

Mikor elmentek, a gyermekeknek van beszélni valójok: milyen volt a Betlehem, a kis Jézus, a sok kis bárány; milyen fura volt az a vén pásztor, a ki olyan nagy köhécselés közt jött be, mit csináltak, mit beszéltek, hogy' aludtak mint a bunda! Beszéli ugyancsak egyik a másiknak, mintha az nem épen ugy látta volna.

Midőn aztán jól kibeszélték magokat, körülfogják a nagyanyjokat, hogy „meséljen kend, édes szülém! meséljen kend, édes szülém!“ Az végre hozzá kezd, mesél nekik szépet „az aranyhajú tündér királylányról,“ meg „a félig nyúzott bakkecskéről,“ meg Isten tudná hogy miről; azok pedig hallgatják figyelemmel, áhítatosabban, mint sok ember a pap beszédjét. A felnőttek kártyáznak újra, az öregek beszélgetnek; mígnem végre kifogynak abból is. Kivülről hangzik a harangszó, harangoznak az éjféli misére, a katholikus atyafiak mennek a templomba. — A mécsnek nagy hamva van, csak alig pislákol; egy-két gyermek fejét az anyja ölébe hajtva szunyókál; a szomszédok hazafelé tudakolják az útat; a béres megitatja a jószágot, az asszonyok odabenn megfogják a párna csúcsát, — elalszik a mécs, nyugalomra tér az egész ház.

Török Károly.

ÁRPÁD SIRJA, Ó-BUDA FELETT.

„A Duna habjainál ki van itt a kisded üregben
Pusztán, s omladozó hamvai jeltelenül?
Menj harsogva folyam, mely gyakran vitted emelve
A győző seregét, zengj hadat álmaihoz,
S mellyet szerze, te légy ország! az erösnek örök jel:
Népvezető Árpád hamvai nyugszanak itt!“

Igy zengett évtizedekkel ezelőtt a nemzet koszorús dalnoka Vörösmarty, midőn teremtő agyában a magyar époszi világ hőseinek árnyai lebegtek, s midőn a költő lángszelleme „párduczos Árpád“-ot a nemzet riadó tapsai közt uj életre kelté, — halhatatlan müvekben.

Sok víz lefolyt azóta a Dunán, s ennek hullámai az idők változó folyamában keservesen nyögve hordták Árpád leigázott honának partjaira Bach civilizáló hadait; de az idő egyet fordult: s hála Isten! vissza is szállitották Dunánk habjai őket. És immár a honfiui igyekezet s buzgóság, a súlyos évek daczára is sok nagy igét testté változtatott, sőt a dicső ősök iránt való háláját is gyakran kimutatta a kegyeletes utókor. Ám az ősök legnagyobbikának, a hősök leghősebbikének: a honszerző Árpádnak omladozó hamvai még ma is „pusztán, jeltelenül“ pihennek. Addig is, mig a nemzet Árpád apánk nyughelyét illetőleg, a honfoglalás nem soká bekövetkező ezer éves megünneplése alkalmára, intézkedni fogna: zarándokoljunk el a szent porokhoz, ismerkedjünk meg a helylyel, hol Magyarország alapitója aluszsza nagy álmait.

* * *

A közelebbi évtizedek óta támadtak lelkes honfiak, kik a nagy honalkotó földi nyughelyének meghatározása végett helyszinelési kutatásokat és tudományos buvárlatokat tettek. Igy az 1849-ben az erdélyi havasokban elesett Vasváry Pál volt az első, a ki 1848-ban Gaál Ernő, Halmai Sándor, Fodor Imre és b. Nyáry Albert ifju társaival e végre kiindult Ó-Buda határát vizsgálni; de ők nem jó helyütt kereskedtek, egy más rom tévútra vezette őket. 1851-ben pedig a nemzeti muzeum régiségtári tudós őre — ki a székes-fehérvári királyi sírboltot is fölfedezte — dr. Érdy János kutatott ernyedetlenül ez ügyben; még pedig először a történet mezején: összeszedvén minden található históriai adatot Árpád sírjának hollétére nézve, — s másodszor a hely szinén, a hol a szerzett történeti adatok nyomán ritka alapossággal jelölé meg a sírhelyet. Majd ugyanott ásatni is kezdett, de sok sikerrel biztató munkájának folytatását az akkori absolut kormány organumai meggátolák.

Az eszmét azonban elfojtani nem lehetett: az 1859—60-iki nemzeti fölpezsdülés idejében ujra felvillant az egy lelkes ifjui körben, melynek vezetői ifj. gr. Nádasdy Ferencz és Thaly Kálmán valának. Ők a sír felkutatását s ásatását feladatul tüzvén: 1860. május elején kirándultak az ó-budai határba, s a területet tüzetesen megvizsgálák. Majd a régibb kutatóhoz Érdy Jánoshoz is fordultak, a ki még inkább felbuzditá őket, s késztséggel közlé velök saját tapasztalatait, sőt e tárgyra vonatkozó históriai jegyzeteit is, irodalmi használatra. — E jegyzetekből aztán gróf Nádasdy és Thaly rendszeres történelmi értekezést állitottak össze, mely *„Az ó-budai Fejéregyház, mint Árpád temetkezési helye“* czim alatt először a „Pesti Napló“-ban, s később külön füzetben jelent meg.

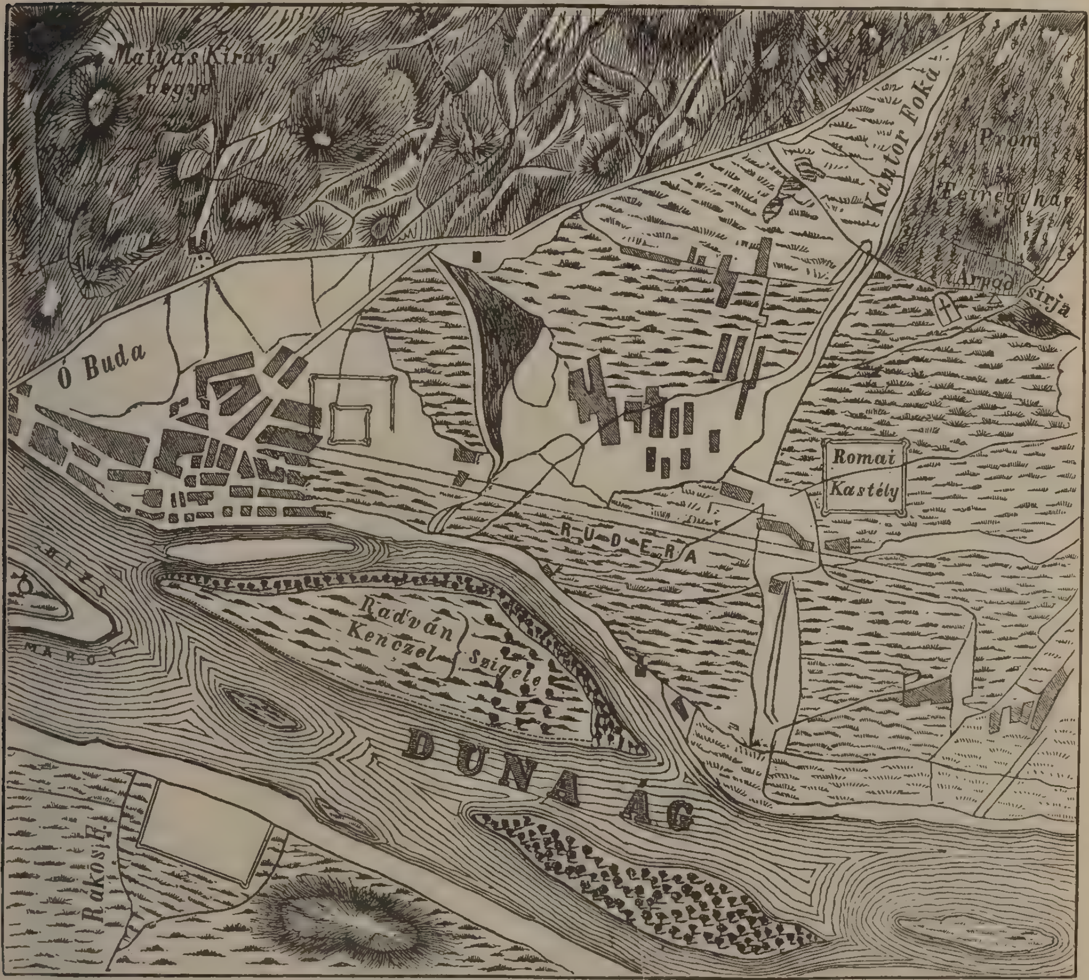
Ó-budai szőlőhegyek.
Matyás Király hegye
Kántor Foka
Prom
Fejéregyház
Árpád sírja
Ó Buda
Romai Kastély
RUDERA
Radván Kenczel Sziget
DUNA ÁG
Rákos P.

Ó-Buda térképe.

Nádasdyhoz és Thalyhoz — a kik az ásatásra engedélyt is nyertek s pénzt szereztek volt össze — még Gaál Ernö, Csapó József és Résö-Ensel Sándor csatlakozának, s igy tettek ismételt ízben kirándulásokat s tanulmányozták a sír környékét, melyet R.-Ensel Sándor 1862-ben a „Vasárnapi Ujság“-ban is ismertetett.

Az ásatást 1860. julius 15-kén akarták megkezdetni, mely czélra Vidacs János pesti gyártulajdonos — s jelenleg országgyülési képviselő — lelkes gyármunkásai hazafiságból, díj nélkül ajánlkoztak volt. De a császári hatóság tüntetést vagy mit látván a dologban: egy nappal előbb megidézé az intézőket, s betiltotta az ásatást. Hiába följebbeztek a helytartótanácshoz: nemcsak hogy a kutatás betiltását helybenhagyták, söt még azelött kapott engedélyöket is elvették tölök. Az ásatás napján pedig a budapesti gözhajóállomásokat rendörök zárták el az Ó-Budára menni akarók elöl, s az Ó-Budából a Péter-hegy felé vezetö utczák végein egész napon át három század katona vigyázott, senkit ki nem eresztve, kivévén a vidék parasztjait. Az ásatás tehát ismét meghiusíttatott, s a következő Pálffy-féle provisorium ideje alatt sem kezdethetett meg ujból.

Ime ez röviden az Árpád sírja felkutatásának története. Lássuk most főleg Nádasdy és Thaly emlitett értekezésének adatai nyomán a temetkezési hely történelmi és topographiai megállapitását.

* * *

Békásmegyeri kocsi-utvonal keletre.

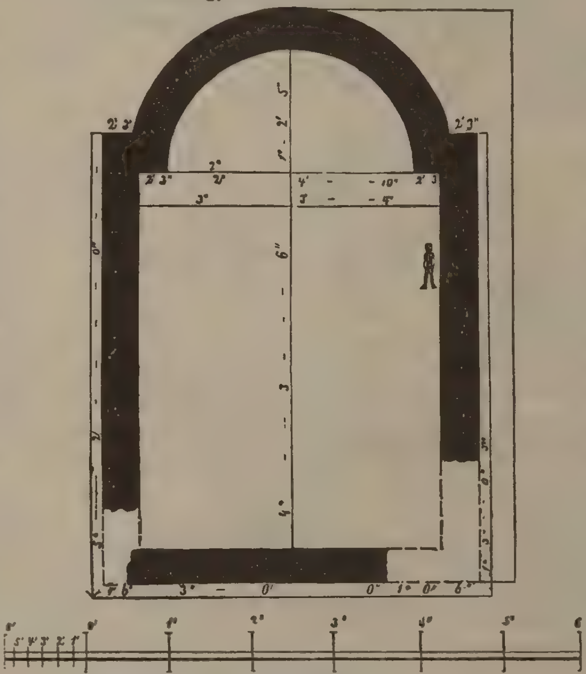

Péterhegye s Patak észak-nyugati részén.

A mint Ó-Budából északnak menve kiérünk: a Visegrádtól Buda felé, a Dunával párhuzamosan nyuló hegylánczolat, s az imént nevezett folyó között szép sík térre jutunk, mely ugy római mint későbbkorbeli régiségekben, romokban gazdag. A hajdani római vízvezeték oszlopromjai is ezen a téren huzódnak. E szép sík teret Árpád sírjáról a régi időkben *Árpád völgyé*nek nevezték volt; már III. Béla király egy 1193-iki határlevelében e névvel jelöltetik. E völgybe a hegylánczolat egyik jelenben szőlővel beültetett foka kissé beljebb nyulik; e benyuló hegyfok neve most Péter- vagy Aranyhegy; régi okmányaink „promonthorium Fejéregyháziense“ névvel illetik. (Lásd 1. képünket.) E hegyfok tövéből fakad egy gyönyörü kis tavat képező forrásból (lásd 3. képünket) azon langyos vízü patak, mely Schwanfelder malmát hajtja, mig hajdan a még romjaiban ma is látható római vízvezeték kővályuin át Attila városa — Acquincum, Sicambria, Etzelburg, Ó-Buda — fürdőit látta el vízzel. Árpád apánk temető helye a Péterhegy lábánál, a tavi forrástól mintegy ötven ölnyire, e langyvízü patak partján létezik. Legalább az eddigelé hitelesnek ismert s ugy szólván, egész ős történetünket fenntartó *Anonymus,* Béla király névtelen jegyzöje — a magyar historicusok legrégibbike — határozottan e helyre utal bennünket.

„Krisztus urunk születése után 907-dik évben — irja Anonymus — Árpád dicsőséges életét bevégezvén, fejedelmi tisztességgel *eltemettetett ama kis folyam fejénél, a mely kő-vezetékben foly alá Attila király városába, s a hová a magyarok keresztény hitre lett térésök után épittetett a Boldogságos Szűz tiszteletére az ugynevezett Fehéregyház.*“

Ezen egyház, mely mindjárt szent István uralkodása első éveiben épült — mint Mátyás király idejebeli (1479.) okmány bizonyitja — *a legelső* keresztény templom volt hazánkban. „Mindenesetre gyönyörü vonás szent István jelleméből — jegyzik meg az idézett értekezés irói — hogy a legelső keresztény templomot a *honszerző vezér* hamvai fölé emelte.“

Később zárda is csatoltatott ezen egyház mellé, mely — mint századról századra számos okirat tanusitja — folyvást az Anonymus által használt „Fehéregyház“ (Ecclesia Alba, Beatae Mariae Virginis) néven neveztetett.

Budavára török kézre jutván, a még II. Ulászló alatt is virágzott egyház és zárda elhagyottá, lakatlanná lön és igy lassan romladozni kezdett. Romjai azonban még 1684-ben is fennállottak, s a törökök által is régi nevén neveztettek (*ak-kil-isza,* fehéregyház). Rasid ozman történetiró említi ugyanis a mondott évben, hogy a török had e templomnál táborozott Mustafa basával. — A következett 1686-diki budai ostrom harczai dúlhatták szét a templomromokat, mert Bél Mátyás, ki 1719-ben ott járt, már csak nyo-

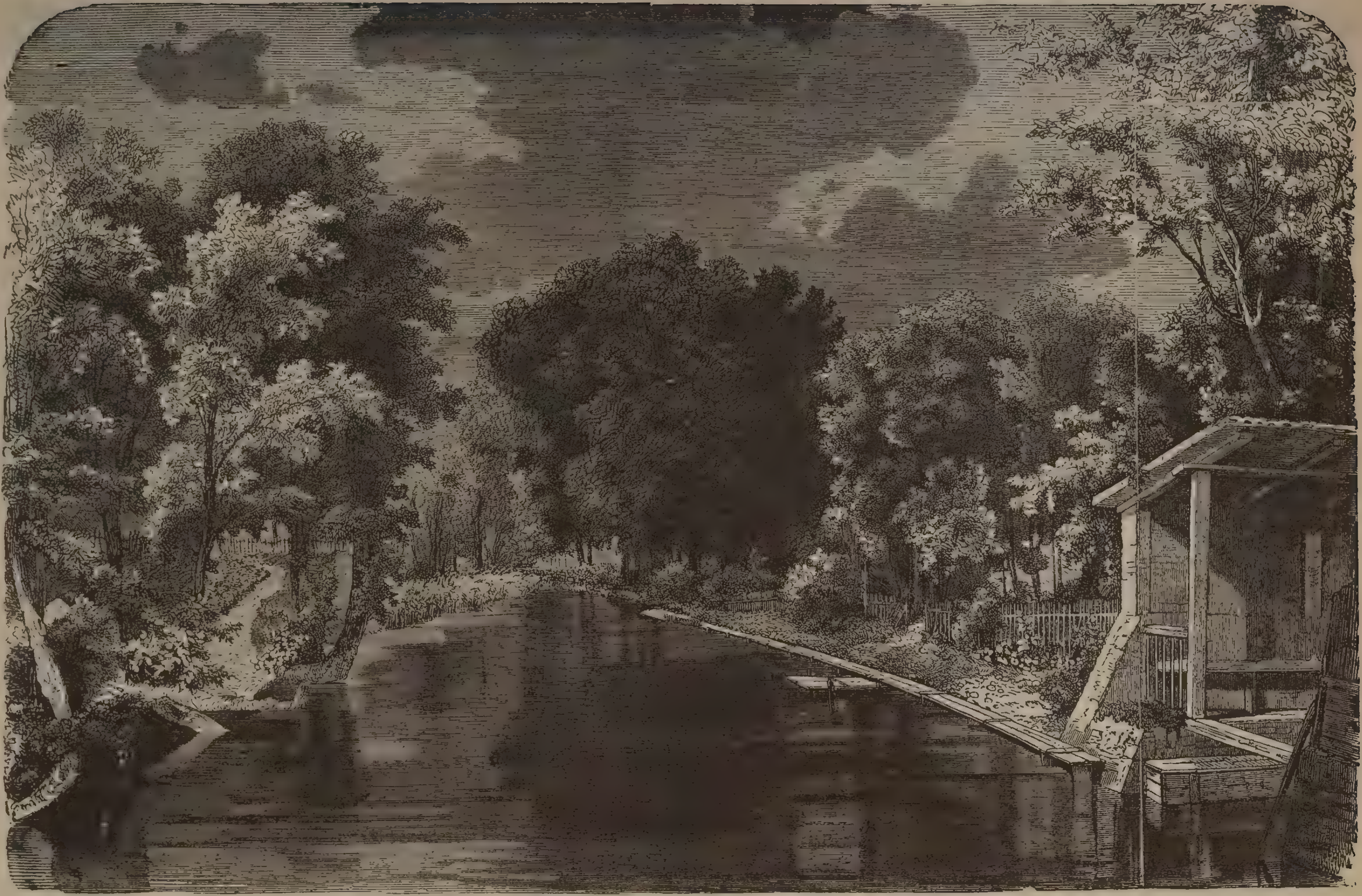

A fehéregyházi forrás.

mait — s nem falait — találá a Fehéregyháznak. Azután az idő és a pusztitások — 1760-ban az épülő ó-budai kath. templomhoz még a vízvezeték oszlopainak és medenczéinek köveit is jó részben elhordták — mind jobban-jobban eltemették, s elfeledteték az Árpád sírja fölé épitett Fehéregyház nyomait és falainak alapját is. Föld beboritotta, fü benötte ezeket; a kömedenczékből kiszabadult patak pedig Árpád temetőhelyétől kissé lejebb már mocsárrá terült a süppedékes réteken, a római castrumtól Ó-Buda helyett egyenest a Dunának kanyarodván. Elpusztult, elvadult, elkietlenedett az egész tájék, — s zordon arczulatján még a mai kor sem sokat változtatott. A Péterhegy fái — mint általában az Ó-Buda fölötti hegyekéi — rég ki vannak írtva; a régi szép egyház és zárda helyét a szél fujja, a müvészi vízvezeték szétomlott, köoszlopai imitt-amott meredeznek elő az ingoványos rétekből, a rómaiak márványfürdő-pataka mostani rút posványából; az Árpád sírját környezett szent berkek helyén is puszta kopárság van; az avar mezőt romok maradványai, földdel boritott omladékok lepik mindenütt. Árpád völgye kietlen tekintetü ma; az egy regényes pont a fáktól környékezett szép tükrü tavi forrás. (3-dik képünk.)

A Fehéregyház e forrástól — mint mondtuk — 50 ölnyire, a Schwanfelder malmán alul, a patak balpartján álla: a mint a historiai okmányok útmutatása nyomán Érdy János urnak 1851-ben sikerült is annak félölnyi földdel boritott alapfalaira reáakadnia. Érdy ez alapfalakról a földet annyira elhányatta, hogy az egésznek formáját kivehesse; akkor a 2-ik képünkön ábrázolt pontos rajzot vette róluk. Ez alkalommal egy ujabbkori csontváz is találtatott az egyik hosszfal mellett, — a mint e képünkön is jelezve van — némi aprólékos, csekély érdekü régiséggel egyetemben. Árpád sírja lenn az egyház alapfalai alatt lenne keresendő.

A Fehéregyház temploma, mint az alapfalak térnagyságának fölméréséből kiderül, az ajtótól a kerekded szentély legtávolabbi pontjáig 6½ öl hosszu, továbbá 4 öl s 2 láb széles volt. Terjedelme tehát jóformán megegyez a sz. István idejebeli börzsönyi (Hontmegye) templomével, s a veszprémi — még valamivel kisebb — Gizella- és székes-fehérvári Anna-kápolnáéval. Sír fölé nagyobb emlék-kápolnát épiteni ma sem igen szokásos.

Hogy az egyház szentélye — mint az alapfal mutatja — kerekded vala: az is bizonyitja szent István korabeliségét, a mikor még t. i. a román styl uralkodott hazánkban; ha a XIII., XIV-dik században épült volna: bizonyára góth modorú sanctuariuma lesz vala, t. i. sokszögü alapfalakkal.

A Fehéregyház e rommaradványai közelében töltés és ároknyomok láthatók, s délről kőfal alapjai: mindezek az egykor a templom mellé épült zárdára és köházra emlékeztetnek. Szóval nemcsak a terület és fekvés azonos volta, hanem még a mai romemlékek is tökéletesen igazolják, hogy a históriai okmányokban leirt Fehéregyház ezen a helyen állott.

Ha való tehát Béla király névtelen jegyzőjének állitása — a miben e kitünő hitelességü történetiróval szemben semmi okunk sincs kétkedni, kivált midőn még a későbbi okmányok is mellette szólanak — hogy t. i. Árpád sírja fölé épittetett az I. István által a Boldogságos Szüz Fehéregyháza: akkor a nagy honalkotó e patak partján, e romok alatt aluszsza álmait.

Mire a honalapitás ezredéves ünnepe eljövend: bizton hiszszük, hogy a nemzeti hála díszessé varázslandja akkorra ezen a természettől különben megáldott, de a pusztitó századok által elkietlenített helyet, s méltó emlékkel jelölendi Árpád nyugovó porait, hogy többé ne pihenjen ott a párduczos vezér „pusztán, *jeltelenül,*“ — mint a költő panaszolva zengi.

Szécsi-Szigethi.

A MAGYAR KORONÁZÁSI JELVÉNYEK.

A magyar koronázási jelvények, vagyis az ország ékességei (clenodia) között, melyekkel a magyar király koronázása eszközöltetik, kitünő közjogi fontossággal bir a *korona*, mint a királyi méltóság látható külső jele, és mint egyszersmind a törvényes koronázás egyik lényeges kelléke. Nemcsak a nemzetnek eme ereklyék iránt ápolt folytonos kegyelete, vagy a tudomány több tekintetbeli kivánalmai, de ama nagy fontosságú közjogi érdek is okozá tehát, hogy koronánkról és a hozzá tartozó ékszerekről, s azok történeteiről egész irodalommal rendelkezhetik tudományos irodalmunk, és hogy azok a külföld előtt is élénk méltánylatra találtak. Nem ereszkedhetve azonban jelenleg hosszas történelmi fejtegetésekbe, e helyen most csak a korona és az ország ékességeinek rövid ismertetését kivánjuk egy mult századbeli koronázási szertartás alább közölt leirásához mintegy bevezetésül adni. Szólunk tehát 1. a koronáról; azután az ország többi ékességeiről, úgymint 2. a királyi pálczáról, 3. az arany almáról, 4. Sz. István kardjáról, 5. Sz. István palástjáról, 6. a kettős keresztről, 7. a keztyűkről, 8. a sarukról.

I. Nyolcz századot meghaladott nemzeti kincsünk: a „*szent korona*“, merő tiszta aranyból készült és a rajta lévő drága kövekkel és jó gyöngyökkel együtt súlya 1790-ben 136 latnak találtatott. Áll pedig két, egymástól világosan megkülönböztethető, alkatrészből. Az alsó rész, vagy is a tulajdonképeni korona egy karima, mely diadém gyanánt tétetik az uralkodó fejére. A felső részt pedig, vagyis zártetőt, két egymást keresztülvágó iv, vagy abroncs alkotja. E két rész közül a felső lévén a kisebb, az az alsó részbe van illesztve, illetőleg gyöngyökkel kirakott csík által összeforrasztva, úgy, hogy a felső résznek karimáját és némely diszitvényét az alsó rész elfödi. E két külön keletü diszmű alkotja Magyarország koronáját. Az alsó rész feliratai miatt *görög*, — a felső rész szintén feliratai tekintetéből *latin* koronának neveztetik.

Az alsó résznek (v. görög koronának) homlokoldala közepén egy sziv alakú nagy zafir-kő pompáz. E mellett egymás után jobbról és balról következnek görög feliratok kiséretében 1. *Mihály*, 2. *Gábor* arkangyalok, 3. *Sz. György*, 4. *Sz. Demeter* vértanúk 5. *Sz. Damián*, 6. *Sz. Kozma* képeik, közben drága kövekkel és azok foglalványai által egymástól elválasztva. A nagy zafir-kő fölött zománczos domborlatban a Megváltó alakja királyi székben ülve, jobb keze mutató újját égfelé nyujva, balkezében (evangeliumos) könyvet tartva, látható. A feliratok arany talajon fekete görög betükből állanak. A korona alsó részének hátsó oldalán egy kisebb nyolcz szegletü zafir-kő van, melyet az onnan régebben kiesett drágakő helyébe 1608-ban II. Mátyás király tétetett. E kő felett biboros Konstantin görög császár képe, biborvörös fölirással szemlélhető, alúl a kő két oldalán szintén két fejedelem képe diszlik, jobbról Dukas Mihály görög császáré, balról Gejza magyar király képe.

A korona pártázatából az elő oldalon loborszerü ormok, félkör alakú lemezekkel váltakozva emelkednek, apró gyöngyökkel szegélyezve, a lobor és iv-csúcsok tetején jobbadán hosszúkás nagyobb gyöngyök ragyognak. A hátsó oldalon csupán a pártázatból emelkednek ki nagyobb gyöngyök.

A felső — ugynevezett latin koronának egy részét, mint mondók — elfödi az alsó korona; ez okból annak minden diszitménye szembe nem tünik. Ennek felső csucsán áll a megdőlt aranykereszt; alatta a következő képek vannak: 1) a *Megváltóé* ülő helyzetben. Azután az apostolok képei következnek latin mellékiratokkal, még pedig az innenső oldalon Krisztus képe alatt: 2) *Sz. János*, alatta 3) *Sz. Bertalan*, kinek feliratából nehány betüt egy bevert szeg eltakar.

A jobb iven a Megváltó képe alatt 4) sz. *Péter*, 5) sz. *András*.

A bal iven a megváltó képe alatt 6) sz. *Pál*, 7) sz. *Fülöp*.

A hátsó oldalon ismét a Megváltó képe alatt 8) sz. *Jakab*, 9) sz. *Tamás*.

Az ivek egymást keresztbe metszve, a korona azon legalsóbb részeig nyúlnak, mely a király halántékait övedzi. A fölebbi apostolok képeiből Bertalané, Andrásé, Fülöpé és Tamásé a görög korona által el vannak fedve. Az alsó pártázat széléről kilencz aranylánczocska függ, jobbról és balról a fülek mellett négy-négy, hátul a közepén egy. Azok egyszerü aranygyűrűkből állanak. Mindezt képünk mutatja.

Hogy szent koronánk két egymástól elütő külön-külön bevégzett műből áll, azt nemcsak az előadottak mutatják; de a két résznek művészeti tekintetben is egymástól különbözése tanusitja. Sőt a latin koronának anyagja az arany szinére nézve is különbözik a másiktól, és nemcsak kövei kisebbségére nézve, de müvészeti tekintetben is ez alatta áll a görög koronának. Szemesebb vizsgálatból az is észrevehető, hogy a latin koronának szintén volt alsó karimája, mely most a görög korona alatt rejlik, valószinüleg a hiányzó többi apostolok képeivel együtt. Végre a latin zárt, a görög korona pedig nyilt alakú koronát képezett. Mindezek tehát a korona két részének külön önálló keletét világosan tanusitják. Mikor illesztetett azonban a két korona együvé, azt tudni nem lehet, annyi bizonyos, hogy már ezen alakkal birt akkor is, midőn Erzsébet, Albert király özvegye azt III. Fridrik császárnak elzálogositotta.

E két korona eredetéről, kivált a mult században sokat vitatkoztak tudósaink, és a sok vita eredményeül azon ősi véleményben látszottak megállapodni a latin koronára nézve, hogy azt II. Sylveszter pápa ajándékozta I. vagy is szent István királyunknak; a másikra, a görög koronára nézve pedig tény, hogy az a bizanczi császári udvartól került hozzánk, csakhogy egy rész I. Gejza király részére Dukas Mihály, mások III. Béla király részére Mánuel császár ajándékának vitatják.

II. *A magyar királyi pálcza*, alakját és lényegét tekintve, inkább buzogány, mint jogar (sceptrum), anyaga ezüst, felső nagy gombja alul, felül arany szirmokba van foglalva, oldalait pedig nyolcz arany abroncs övedzi, melyekről tizennyolcz aranylánc függ le. Nyele szintén arany diszitményekkel van elhalmozva, és alul aranygombos markolata van. Úgy látszik, Sz.-István király korában még nem volt az ország koronázási jelvényei közt. Egyébiránt minden ősrégisége mellett is eredetét eleddig nem ismerjük.

III. *Az arany alma* használata már szent István idejében is divott, azonban a mostani koronázási ezen jelvény későbbi eredetü. — Lehet hogy Sz. Istváné és az Árpádházi királyoké elveszett, vagy legalább nem iktatták az ország jelvényei közé. A mostani arany-alma az Anjou-házi királyok: I. Károly és I. Lajos korából való, mint azt rajta a czimer igazolja. Az egész egy aranygolyót képez, belőle kettős kereszt nyúlik ki. A gömb közepén háromszegletes czimerpaizs van, négy részre osztott udvarokkal, az 1. és 4-dik udvarban az Anjou-ház liliom-czimere, a 2. és 3-dik udvarban a magyar czimer négy folyói látszanak.

IV. *Sz. István kardja.* Ez egy, kétélű pallós vagy tőrfegyver, mely sz. Istvánénak tartatik. Markolata keresztalakú, különben egyenes.

V. *Sz. István palástja.* Ez a korona után egyik legnevezetesebb kincse a magyar nemzetnek. Alakja egyházi szertartási köpenyt (pluvialét) mutat. Feliratai közt különben casula-nak neveztetik. Kelméje nehéz égszin selyem, aranyfonallal gazdagon himezve. Kiterjesztett alakja egész félkört képez, melynek átmérője $4^{1}/_{2}$ lábnyi, alsó kerülete pedig 14 lábnyi. Galléra 1 láb és 12 hüvelyk hosszú, és 8 hüvelyk széles. Sulya az arany himzés miatt $8^{1}/_{2}$ fontot tesz. Mint az ábrán is látható, az egész palást három széles aranycsik által négy térre oszlik, közepéről széles arany boritás a félkört mintegy két negyedre osztja, hanem közepét egy csúcsos tojásdad karima szakitja meg, melyben az üdvözitő képe látható, oroszlánt és sárkányt tapodva, és jobb kezével keresztet, a balban ostyát tartva; a karimában zöld betük ily köriratot adnak: „*Hostibus pn Christus prostratis emicat alt.*“ Jobbról fölfelé hasonló de kisebb s angyalok által tartott karimában a boldogságos szűz képe ilyen körirattal: „*Emicat in coelo sanctae genitricis imago*“. Balról János evang. képe hasonló aranykarimában ily körirattal: *Dat summo regi famulatum concio coeli.* E képek közt a hézagokat bibliai állatok himzett ábrái töltik ki. A második osztályban, melyet a három szegletre vezetett és angyalképekkel diszitett aranyboritás választ el a felsőbbi osztálytól, 17 próféta alakja látható, ezek közt jobbról a hatodik, balról az ötödik kép Krisztust ábrázolja, minden kép mellett fölirat van. Ezen osztályt a következőtől elválasztó, hüvelyknyi széles aranyboritáson ezen körirat áll: *Egina. Casula haec operata et data Ecclesiae Sanctae Mariae sitae in Civitate Alba: Anno Incarnationis Christi M. XXXI. Indictione XIII. a Stephano Rege et Gisla R.* A mi magyarul ennyit jelent: „e palást készittetett és adatott a fejérvári sz. Mária egyházának Krisztus sz. 1031. évében a XIII. Indictiokor István király és Gizela királyné által.“ — A következő harmadik osztály közepét tojásdad alakú, két végén csúcsos, karimában ismét Krisztus képe királyi széken ülve foglalja el. A karima körirata ez: „*Sessio regnantem notat, et Christum dominantem*“ — két oldalról tornyocskákkal diszitett ívezetek alatt, mintegy templomban, hat-hat apostol képe ülve van ábrázolva. Ezen osztályt is egy széles himzett arany boritás választja el a legalsó, vagyis negyedik osztálytól, melyben egyenlő sima arany karikákban tizenkét koronás mellkép látható, a két középső István király és Gizella királyné képeit ábrázolja, ezek közt egy kisebb körben fiuk Imre herczeg arczképe látszik; a többi tiz mellkép Kelemen, Sixtus, Cornél, Lőrincz, Vincze, György, Kozma, György és Pantaleon szentek képeit foglalja magában, mint felirásaik mutatják, egyiknek (a tizediknek), hiányzik felirata. — A palást gallérát dús aranyszegélyzet, és azon belül hét arany ormózat disziti. E palást, mint fölirata is mutatja, — eredetileg a sz.-fejérvári templom számára egyházi köntösül volt szánva, és később jutott a koronázási ékek közé.

VI. *A kettős keresztet* Szilveszter pápa küldte Sz. István m. királynak; azonban, mint vélik, az idők viszontagságai között az elveszvén, helyébe az ország egy másikat készittetett ezüstből, és azóta ezt szokta koronázás alkalmával egy püspök a király előtt vinni.

VII. *A koronázási keztyük* szintén Sz. István király tulajdonának iratnak, anyagjuk sárga vastag szarvasbőr és hosszas kézszárakkal vannak ellátva. Végre következnek.

VIII. *A saruk és harisnyák.* A saruk sárga bőrből készült bakancsforma lábra-valók, fél magas szárral, elől piros selyemzsinórral fűzhetők. Hozzá járulnak vörös szattyánból készült czipő alakú béllések, és a sötét vörös selyemharisnyák, melyeknek eredetekről egyébiránt semmi biztos adatok nem tanúskodnak.

—n.

EGY MULT SZÁZADBELI KORONÁZÁS.

A koronázás, az ország biztos reménye szerint küszöbön van. Érdekes lesz azért e nagyszerü ünnepélyesség s nagy fontosságu államtény leirását előre is olvasóink elébe adnunk. Mivel a koronázásnak és a vele járó szertartásnak megállapitott rendje és módja van, mely mindannyiszor ismétlődik, s annál fogva a jövő koronázás is ez ősi eredetü intézmény eddigi lefolyását fogja, a maga eredeti valóságában visszatükrözni, ezuttal II-ik Lipót király koronázásának végbementét terjesztjük elé és pedig egy szemtanunak: *Decsy Sámuel*nek részletes leirása szerint, mely kétszeres érdeket nyer az akkori fölfogás és régies előadás által, mely e leirásnak sajátságos zamatot kölcsönöz.

Decsy Sámuel „A Magyar Szent Koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak Historiája“ czimü 1792-ben Bécsben megjelent müvében igy irja le II. Lipót megkoronáztatását:

...Minden magyar király koronázása előtt ország gyülése szokott hirdettetni, melyre nemzetünknek előljárói, u. m. a papi rend, a mágnások és a vármegyéknek küldöttjei felseregelvén, elsőben az uj király eleibe terjesztendő, s általa megerősitendő *inaugurale diplomát*, azaz törvényeinknek rövid summáját dolgozzák ki, annakutánna követeket küldvén őhozzá, koronázásának ünnepére hivják őtet magok közé. Igy volt, néhai jó fejedelmünknek II. Leopoldnak koronáztatása előtt is a dolog. Az országnak papi, s világi rendjei sz. Iván havának kezdetében, 1790. esztendőben felgyülekezvén, elsőben is a nemzetnek külön-különbféle sérelmét adták elő, annakutánna hosszas egymás között való vetélkedéseik, és a diplomának elkészitése után, kisasszony havának 15-ik napján azon személyek választattanak ki, a kik Bécsbe feljővén, maga koronáztatására meghivnák őtet. Az ekkor ide küldetett követek im ezek voltanak:

Az első tábla mellől.

Gr. Kolonics László kalocsai érsek, gr. Batthyány Ignácz erdélyi püspök, Konde Miklós esztergomi kanonok, gr. Batthyány József György, gr. Batthyány Kajetán, gr. Nádasdy Mihály, gr. Erdődy József, b. Orczy László, gr. Pálffy Leopold, id. gr. Eszterházy Ferencz, gr. Hadick János, ifj. gr. Ráday Gedeon, b. Jeszenák Pál, gr. Barkóczy János, gr. Károlyi József, gr. Erdődy Károly.

A második tábla mellől.

1. *A királyi tábla részéről.*

Aczél István itélő-mester, Gányi János tábla-biró.

2. *Horvátország részéről.*

Skerlecz Ferencz és Bedekovics Ferencz.

3. *A t. papság részéről.*

Aradi János esztergomi, Herschìng Zsigmond nyitrai, Zsolnai Dávid veszprémi, b. Fischer István egri kanonokok.

4. *A vármegyék részéről.*

Jezerniczky Károly, gr. Illésházy N. N., Darvas Ferencz, Jankovics János, Horváth Zsigmond, Somogyi János, Somsics Lázár, Inkey Károly, Fáy Ágoston, Melczer László, Almássy Ignácz, b. Podmaniczky József, Pletrich László, gr. Fekete N. N., Lónyay Menyhért, Vay István, Rhédey Ferencz.

5. *A személyesen meg nem jelent méltóságoknak részéről.*

Boros Lajos, Majláth József, Kazinczy Ferencz, Bárczy Miklós.

6. *A királyi szabad városok részéről.*

Szombati István Debrecz., Margarics N. Buda, Farbarics N. Kőrös, Bányai István Kassa, Mokosini Antal Bártfa részéről.

Az itten feljegyzett követek, kisasszony havának 18-ik napján Bécsbe feljővén, azután harmad nappal bocsátattak a királyi felség udvarlására. Gr. Kolonics László kalocsai érsek szólott, s kérte a királyt az ország képében, hogy királyságra leendő koronáztatásának idejét határozná meg, általadta az inaugurale diplomát is. Igen szivesen fogadta őket a király, de minthogy már akkor római királyságra választatván, a frankofurtumi koronázásra készült, magyar királyságra lett koronáztatását sz. András havának 15-ik napjára halasztotta. Minthogy néhai *II. József* császár és király, régi törvényes helyére Budára küldötte le a szent koronát, s ott tartatott az ország gyülése is: mindnyájan oly reménységben voltunk, hogy *II. Leopold* ott fogja magát megkoronáztatni, sőt maga is igéretet tett arról; de nem tudatik, mi okon, megváltoztatta akaratját, és Pozsonyba hiván fel a rendeket, ott tartotta koronáztatásának emlékezetes ünnepét. Közelgetvén tehát az az áldott idő, sz. András havának 5-dik napján leindult Pozsonyba a király, de nem Farkasfalva, hanem *Schloszhof* felé, mely Morvaországnak északi szélén fekvő városkája. Itten lévő kastélyában hálván, más nap reggeli nyolcz órakor, eleibe ment 40 uri személyekből álló követség, gr. Kolonics László kalocsai érsek vezérlése alatt, és a szokás szerint ujabban meghivta őtet koronáztatásának ünnepnapjára. Oda ment eleibe hat nemes magyar testőrző is, és egy század a Kinszky német huszárjai közül. Délelőtt tizenegy órakor indult ki onnan a király fényes magyar köntösbe felöltözve, és 12 órakor érkezvén a primás pozsonyi külső palotájához, abba felment, holott igen szép deák beszéddel fogadta őtet a háznak gazdája, maga a primás. Jelen voltanak itten a nápolyi király IV. Ferdinánd, és királyné Mária Karolina, Krisztina főherczeg-asszony férjével Albert herczeggel, Ferencz főherczeg kedves Mária Teréziájával, Ferdinánd, Károly, Sándor Leopold és József főherczegek, mindnyájan igen szép magyar köntösökben öltözve. Ide gyülöttenek az országnak előjárói is, s mindnyájan nagy örömmel fogadták kedves királyokat. A palota előtt való mezőségen állott a lovas nemesség, s ott várta a fejedelemnek városba lett beindulását.

Minekutánna a palota előtt paradéban állott granatéros sereg és a várban lévő pattantyusok puskáiknak, s ágyuiknak harsogása által jelt adtanak volna a városba való bemenetelre, és a belső s külső városbeli harangok is megszólaltanak volna, megindult az ottan álló sereg, s ily renddel mentenek be a városba:

1. A primás a papsággal 20 hintókban.
2. Mintegy 47 uri hintók, melyekben nagyrészint házi tisztek ültenek.
3. Két császári szolgák, kezeikbe pálczákat tartván.
4. Száz magyar uraság huszárjai, mindnyájan lóháton, aranyos s ezüstös formaruhákba felöltözve, hárman egy-egy sorban.
5. Ismét 36 gazdag készületű paripákat vezető uri lovas huszárok.
6. Mintegy 10 lovászmesterek.

7. Pozsony-, Nyitra-, Pest-, Komárom-vármegyéknek korona őrizetére felállittatott nemes vitézei ékes formaruhájokban, Kesselőkői Majthényi János, n. nyitravármegyei táblabiró vezérsége alatt.

8. Négy cs. k. lovászmesterek, és tiz lovászlegények, a kik nyolcz drága készületü paripákat vezettenek magok mellett.

9. Egy cs. k. dobos és hat trombitások.

10. A cs. k. udvari furirok.

11. Sok magyar mágnások, kulcsos komornyikok, tanácsosok, az ország bárói, a vármegyéknek küldöttjei, s más több magyar uraságok, mindnyájan kócsagtollas kalpagokban, csaknem mindnyájan kurta magyar köntösökben, fényes készületü paripákon.

12. Ezen diszes nemes sereget gr. Zichy Károly ország birája, és gr. Pálffy Károly főkanczellarios rekesztették be.

13. Stahremberg herczeg és Koburg herczeg fővezér.

14. A cs. k. német trabantok gyalog, két cs. kir. kengyelfutók, 28 lakajok, és öt lovas magyar mágnások.

15. Ezekután ment egy hatlovas, kinyilt tetejü zöld aranyos hintó, melyben csak maga ült a király, fejében tartván fekete kócsagtollas, s brillantos forgós kalpagját.

16. Utána lovaglottanak gr. Kaunitz Ernest, udvari marsal, és Rosenberg herczeg főkamarás ur, herczeg Dietrichstein főlovászmester, mindhárman fehér selyem harisnyákban és czipellősökben lovagolván.

17. A király hintaja mellett két oldalról lovaglottanak gr. Károlyi Antal a magyar nemes testőrző seregnek, és gr. Nostitz a cs. k. trabantoknak kapitányai, ama jobb, e pedig bal kéz felől.

18. A cs. k. nemes ifjak, arany paszomántos király-szín veres német köntösökben, fehér tollas, arany paszomántos kalapokban, fehér selyem harisnyákban, és fekete czipőkben, mindnyájan egyforma pej szőrű anglus lovakon.

19. A kir. testőrző nemes sereg, általán ismert gála formaruhájában, második kapitányok b. Splényi Mihály generalmajor vezérlése alatt, kiknek ékes tekintete, s diszes magyar öltözete, sok magyar szüzeket, és érzékeny ifju asszonykákat megigézvén, forró nyavalyába ejtett.

20. Utánok mentenek gr. Károlyi Antalnak saját udvari cselédjei, u. m. két drága magyar öltözetü, és két német köntösbe öltözött nemes ifjak, hat gazdag készületü paripákat vezető legények, nyolcz czifra huszárok, két kapusok, négy kengyelfutók, két vadászok, két pompás öltözetü hajdúk, kiknek magyar süvegjeikből hosszu fekete strucztollak nyultanak ki, hat lakajok, és tizenkét udvari tisztek.

21. Egy osztály a Kinszky herczeg német huszár seregéből.

22. A magyar nemes testőrző sereg lovászai, és egy német granatéros kompánia.

Ennél nagyobb pompával alig lehetett volna II. Leopold királyt fogadni, s Pozsony városába bekisérni. Hátha még a sz. korona őrizetére felállott vármegyebeli nemes ifjuságnak szabad lett volna ottan formaruháikban megjelenni, el merem bátran mondani, hogy ennél pompásabb koronázás soha se lett volna. A menetel volt herczeg Grassalkovics Antal palotája mellett, melylyel általellenben, a vámkapu előtt egy győzedelmi kapu volt felemelve. Ezen felül ilyetén irás vala:

fIat paX In robore DILeCtI regIs LeopoLDI
et abVnDantIa In VrbIbVs sVIs.

azaz:

„Békesség legyen kedves királyunk Leopold birodalmaiban, s gazdagság az ő városaiban.“ — Az alkotmánynak közepén állott a király képe ezen alólirással:

LeopoLDO regI seCVnDo praesentIs aeVI
tIto fIDeLIs Vrbs posonIensIs Intonat aVe VIVe.

azaz:

„Második Leopold királynak a jelenvaló század Titusának, Pozson hiv városa azt kivánja: Élj, és légy jó egészségben.“ — Képén felül volt symboluma, avagy választott szava: „Divitiae Regum Corda subditorum,“ azaz; „a királyoknak gazdagsága áll jobbágyai sziveiknek birtokában.“ Az alkotmánynak bal részére egy magyar öltözetü szüz volt festve, kezében egy kosarat tartván, melybe szivek hullottanak a fellegekből. A festésen felül ily irás: „Non peto nunc ferrum,“ azaz: „nem kivánom most a hadakozást;“ alól pedig: „nos tibi collaudamus,“ azaz: „örvendezünk tenéked,“ olvastatott. Jobb felől egy pellikán madár állott, mely is mellén lévő tollait fejtegetvén, fiai életének megtartására, vért bocsátott abból, fölötte: „En sic pasco meos,“ azaz: „ekként táplálom fiaimat,“ alatta pedig e vala irva: „Reddit cum sanguine vitam;“ azaz: „vére által szerzi vissza élteket.“ A pellikán madár két oldala felől, két magyar vitézek állottanak mezitelen karddal.

Sz. Mihály kapujához érvén a király, egy kevéssé megállapodott az ottan állott pozsoni tanács előtt, és szép köszöntések után nékie által adatott város kulcsait jobb kezével illetvén, ujabban visszaadta azokat, s mindnyájokat hivségre, vigyázatra, és elöljárókat illető virtusoknak gyakorlására intette. A kapun belől a polgári magyar és német kompaniák állottanak lobogó zászlóikkal, két sorban jobb és bal felől. Midőn az említett kapun bement volna a fejedelem, az ottan álló granatéros sereg másod izben tett lövést, melyet a várnak bástyáin kiszegeztetett ágyúknak menydörgései ujabban követtek. Ettől fogva egész a primás belső palotájáig, mindenütt süveg levéve kisérte a király hintaját a városi tanács. Azonban szüntelen zengettek a trombita s dobszók, zúgtak a harangok, harsogtak az ágyúk, az örvendező népnek vivat-kiáltása meg nem szünt, öreg, ifju, nagy, kicsiny, gazdag, szegény, úr, koldus, egyszóval minden, a ki jó királyát szemlélhette, szivéből örvendett, sokan közülök sohasem, mások de kevesebben, igen régen látván ily pompás királyi bemenetelt. A primás belső városi palotájában, holott szállását választotta, leszállván kocsijáról a király, elsőben is az ottan lévő kápolnácskába ment be, melynek ajtajánál álló papi rend nagy tisztelettel fogadta őtet. Vége lévén itten a *Téged Isten dicsérünk* éneklésnek, harmad izben hallatott a granatéros batallion puskázása, és a várban fekvő ágyúknak harsogása. Estve mind a belső, mind a külső városok meg voltanak világositva. A tehetős lakosok olajos mécseket, a szegények pedig gyertyákat gyujtottanak, s raktanak ki házaiknak ablakaikba, örömeiknek kijelentésére.

Következett napon, u. m. sz. András havának 11-dik napján, délelőtt 10 óra tájban a várba felmenvén a király egykét lovas hintóban, nagy tisztelettel fogadtatott az oda előre felsereglett rendek által, s itt is mindjárt a várbeli kápolnába kisértetett be. Jelen voltanak az ottan tartatott szent misén, a nápolyi felségek, Krisztina főherczegasszony kedves hitvesével; Albert herczeggel és a királyi főherczegek. Az isteni szolgálat végződése után, maga a király egy különös szobába ment be, a rendek pedig a várnak délre fekvő első contignatiojában lévő tágas palotába. Egynehány szempillantások mulván a fejedelem is megjelent ottan magyar huszár regimentje formaruhájában, kalpagosan, széles aranyos magyar karddal, s veres tarsolylyal, melynek közepére maga nevének kezdőbetüi L. S. voltanak aranynyal felvarrva. Oda lett bemenetelekor, előtte ment kivont karddal a főlovászmester, herczeg Grassalkovics Antal, utána belső udvari tisztjei. Beérvén a palotába, leült azon három grádics magasságu királyi székbe, mely számára vala készitve. Ennek második grádicsára jobb felől, a cs. kir. belső udvari tisztek állottanak, bal felől pedig az emlitett főlovászmester mezitlen karddal. Gr. Pálffy Károly, a ki a királyi széknek felső lépcsőjén állapodott meg, egy ékes magyar beszédet tartott a rendekhez, melyben nékiek a király akaratját nyilatkoztatta ki.

Maga is megszólalt a fejedelem deákul, s igen hathatós kifejezésekkel jelentette azon való örömét, hogy a nemes gondolkozásu magyar nemzet között megjelenhetett. Azonban egy lepecsételtetett irást nyújtott a kanczellariusnak Pásztory Sándor, volt nagy érdemü udvari tanácsos, azután pedig főkormányzó Fiumében; ezt az irást a kanczellarios által adta a királynak, ez a primásnak, kegyelmességének hathatós kinyilatkoztatásaival oly véggel, hogy azt a rendekkel közlené. Számtalan vivát-kiáltások rekesztették be a fejedelem beszédét. Elvévén ezen irást a primás, egy igen gyökeres deák beszédet mondott a nemzet képében, melyben illendő dicsérettel emlékezett a királynak drága tulajdonságairól, és addig is tett hasznos rendeléseiről. Vége lévén a beszédnek, kikölt a király királyi székéből, s belső szobájába ment, az ott lévő rendek pedig egyenesen az ország gyülésébe.

Szent-András havának 13-ik napjára határoztatott meg a nádor-ispánnak választása, a midőn nagy számmal felseregelvén az országnak rendjei, mindnyájan nyughatatlan várakozásban voltanak a miatt, s még előre szerették volna tudni, kit fog azon régtől fogva nyugovó méltóságos hivatalra a szerencse emelni. — Délelőtt tizenegy óra tájban két biztosokat küldött a király a gyülésbe, u. m. Stahrenberg herczeget és gróf Pálffy Károly főkanczelláriost. Ez egy szép deák beszédet tartván a rendekhez, eleikbe adta a királynak e tárgy felől való kegyelmes akaratját, s őket avval biztatta, hogy a fejedelem a nádor-ispánnak választását törvényes úton s módon végbevitetni, s egyedül a nemzet előljáróinak jó tetszésére kivánja bizni. Beszédének végződése után egy lepecsételt levelet adott által Stahrenberg herczeg a primásnak, melyben a szokás szerint, a nádor-ispánságra kinézettetett személyeknek neveik voltanak feljegyezve. Ezzel mindketten kimentek a gyülésből. Ez a királyi pecsétes levél teljességgel fel nem bontatott, hanem felkelvén az ország birája gróf Zichy Károly székéről, egy igen-igen fontos deák beszédet tartott, melyben az ország és a király között megkivántató kölcsönös bizodalomnak eszközéül azt javaslotta, hogy a pecsétes irás fel ne bontasson, hanem egyenlő szivvel és akarattal *Sándor Leopold* főherczeg válasszon a nádor-ispánságra, kinek különben is nemzetünkhöz vonzó szives hajlandósága már elegendőképen ismeretes volna. Mely fontos igékkel fűszerszámozott beszédnek az az áldott foganatja volt a jelenlévőknek sziveikben, hogy, nemhogy szóval, de még csak hunyoritással nem mutatták attól való idegenségeket, hanem négyszeri vivat-kiáltásokkal helybehagyták Sándor Leopoldnak nádor-ispánságra lett választatását. Ahozképest azon módon visszaküldetett a királyi pecsétes levél. — Jezerniczky Károly, n. Nyitra-vármegyének küldöttje, a ki a mult országgyülésében igen sok próbáit adta jó hazafiuságának, ekkor is felszólalt, és ámbár maga is helybehagyta ő ezt a választást: mindazonáltal szükségesnek lenni itélte, hogy az ország végezései közé egy oly czikkely iktatódna be, mely által minden jövendőben eshető ártalmas következések elhárittassanak. Másoknak is tetszett ezen feltétel, s annak jóváhagyatása mellett ez is elvégeztetett, hogy az uj nádor-ispán szüntelen Budán lakjon, a magyar nyelvet megtanulja, és mig emberkorra jutna, olyatén segédek rendeltessenek melléje, kikhez mind a nemzetnek, mind az uralkodó fejedelemnek, teljes és tökéletes bizodalmok lehessen.

Sándor Leopold főherczeg nádor-inpánságra lett emeltetésének örvendetes hirével, az országbirája másod magával küldetett a királyhoz, a ki a választást helybenhagyván, s megerősitvén, reménytelen öröme között ily szókra fakadott: „Csakugyan meg nem csalatkoztam én a magyar nemzetről való hiedelmemben.“ Egyszersmind kegyelmesen vévén a rendeknek magához s kedves fiához bizonyitott szivességeket, esteli öt órára rendelte nála lehető megjelenéseknek idejét. A választott nádor-ispán vadászaton volt ekkor Schloszhófban a nápolyi királylyal s Ferencz főherczeggel, a hová mindjárt postát küldeni, és a nádor-ispán szerencsésen végbement választását 40 ágyú dörgésekkel kijelenteni tetszett. Hallván Sándor Leopold a nemzetnek maga iránt való szives hajlandóságát, mint valamely ifju szarvas ugy ugrándozott örömében, előre képzelvén magának azt az áldott időt, melyet a magyarok között fogna eltölteni. Alig várta azt a szerencsés szempillantást, melyben személyesen is megköszönhesse a rendeknek ebbeli szivességeket. — A rendelt órára felgyülvén a rendek a királyhoz a primás városi palotájába, saját huszár-regementje formaruhájában felöltözve ült a fejedelem királyi székébe, s külső mosolygásaival jelentett belső örömmel hallgatta azon deák beszédet, melyben a primás hathatós szókkal előadta Sándor Leopold főherczegnek nádorispánságra lett választatását, annak fundamentomával, czéljával s egész mivoltával egyetemben. — Ennek végződésével a király deákul megszólalt, és igen hathatós igékkel fejezvén ki a nemzetnek iránta való szivességét, s e kedves történeten származott örömét, többi között igy szólott: „Dilectissimum filium nostrum, Alexandrum Leopoldum, non in gremium populi curae nostrae concrediti, sed in sinum familiae nostrae desideratissimae mittimus;“ azaz: „Nem a mi gondviselésünk alá bizatott népnek, hanem kedves familiánknak kebelébe bocsátjuk kedves fiunkat Sándor Leopoldot.“ Ezen arany betükre méltó kifejezésnek hallására, h. t. saját atyafiainak s familiájának nevezte a magyar nemzetet a király, nagy kiáltás lőn, ugy annyira, hogy a sok vivatkiáltás miatt kénytelen volt a fejedelem drága beszédjeit félbeszakasztani. — Azonban a nádorispán is bement a gyülésbe a hozzá küldetett követekkel együtt, s bokros örömkiáltások között fogadtatván, a királyi szék eleibe állott. Minekelőtte hittel köteleztetett volna nyert hivataljának hiven s igazán leendő folytatására, ujabban beszélni kezdett a király, s a többi között igy szólott kedves fiához: „Ut Pater suademus, ut Rex volumus, ut omnia, quae vestri officii erunt, fideliter exequamini;“ azaz: „Mint atya javasoljuk, mint király akarjuk, hogy mindeneket, melyeket hivatalbeli kötelességeid tőled kivánandanak, hiven beteljesitsed.“ Mely drága tanács nagy belső megindulást szerzett a jelenlevőkben. Ekkor a nádorispán esküdtetéséhez fogott gr. Pálffy Károly főkanczellários, melyet ő utána fennszóval mondott el Sándor Leopold. Ezt is sűrü vivat-kiáltások váltották fel. E dolgon támadott közönséges örömek kinyilatkoztatására azon este az egész város megvilágosittatott, az udvar pedig egy igen fényes és gazdag bált adott.

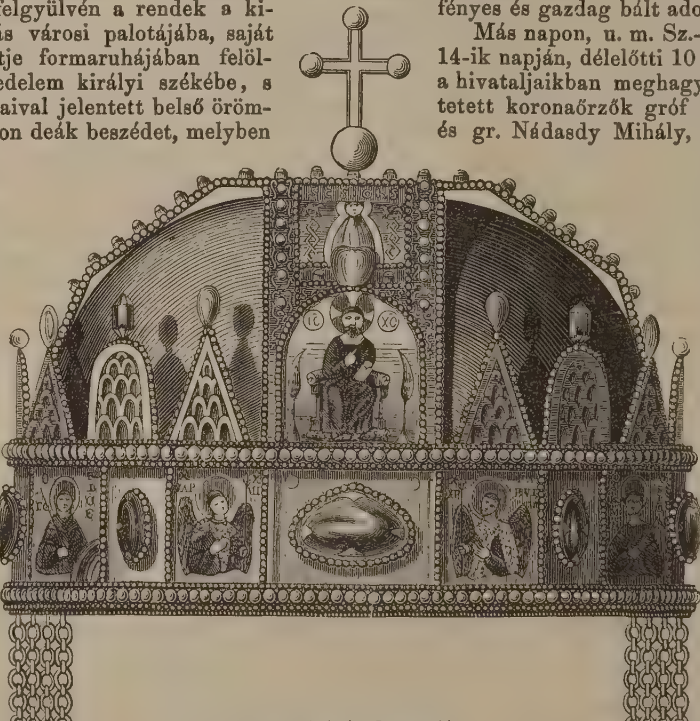

Szent István koronája.

Más napon, u. m. Sz.-András havának 14-ik napján, délelőtti 10 órakor tették le, a hivataljaikban meghagyattatott, s erősitetett koronaőrzők gróf Keglevics József és gr. Nádasdy Mihály, a király és rendek jelenlétekben hiteket. Délután három órakor ismét a Szent-Márton templomába vitetett a sz. korona a több klenodiumokkal együtt, a midőn szüntelen harsogtak a városban lévő harangok és a várnak bástyáin fekvő nagy ágyúk.

A következett nap, melyen néhai királyunk mind maga nevének, mind magyar királyságra lett koronáztatásának kellemetes napját ünneplette, egész Pozson városa nagy mozdulásban volt. — Reggeli hat órakor adatott dobszóra, mind a polgári, mind a rendes gyalog és lovas katonaság együvé gyülött, s kiállott a vigyázatra. Az egyházi rend, és azok a világi urak, a kik a templomba való bemenetelre szabadságot nyertenek, előre bementek abba. A második táblánál ülők a vármegye házába a personalisnál, a mágnások pedig a nádor-ispánnál a primás palotájában gyülöttenek öszve. Minekutána a primás az ország képében megköszöntötte s üdvezlette volna a királyt, következendő módon és renddel mentenek vele együtt reggeli 8 órakor harang és muzsika-zörgések alatt a Sz.-Márton templomába:

1) Elől négy pálczás udvari szolgák lovag-

lottanak. 2) A cs. kir. udvari furirok párosan. 3) A magyar mágnásoknak inasai gyalog. 4) A cs. kir. udvari lakajok. 5) A cs. kir. nemes ifjak, udvari mesterekkel együtt lóháton. 6) A magyar mágnások, mindnyájan drága nemzeti köntöseikben felöltözve, kócsagtollas kalpagokban, igen szép készületü paripákon. 7) A belső miniszterek, és titkos tanácsos urak elegyesen, mindnyájan lóháton. 8) A sz. István vitézi rendjének kiskeresztesei, commendatorjai, Mária Terézia vitézi rendjének vitézei paripákon. 9) Sz. István vitézi rendjének nagykeresztesei, és a jelen volt arany gyapjas vitézek lóháton. 10) A nádor-ispán maga arany-fonalakból szőtt, s arany pillangókkal és drága kövekkel kirakott materiából készült magyar öltözetében, tükör-kövekkel kirakott zöld csizmában, mely köntöst a nápolyi király magának készittette, de azt Sándor Leopoldnak nádor-ispánságra lett emeltetése után nékie ajándékozta. 11) A királyi főudvarnokmester lóháton, egy pálczát tartván jobb kezében. 12) A magyarországi herold, Pávits József, cs. kir. udvari titoknok, szokott heroldi köntösben, kinek fejét sok strucz-tollal megrakott magyaros süveg, egyéb testét pedig egy földig érő fekete bárson ujjas ruha, s azon felül nyakától fogva térdig érő fehér ing fedte, melyre elől s hátul Magyarország czimere volt kifestve. Kezében egy rövid fehér pálczát tartott, melynek felső végén egy torony forma gombocska volt. 13) A királyi főlovászmesternek, herczeg Grassalkovicsnak, a ki szemeinek gyengesége miatt kötelességének meg nem felelhetett, képét viselő herczeg Batthyány Lajos süvegtelen, kivont karddal, lóháton. 14) II. *Leopold* király, drága aranyos magyar köntösbe felöltözve, kalpagosan, egy fehér paripán, kinek jobbja felől a magyar nemes testőrzők balja felől pedig a cs. k. trabantok mentenek. 15) Ő utána a királyi főkomornyikmester, a magyar testőrző seregnek és a cs. k. trabantoknak kapitányai.

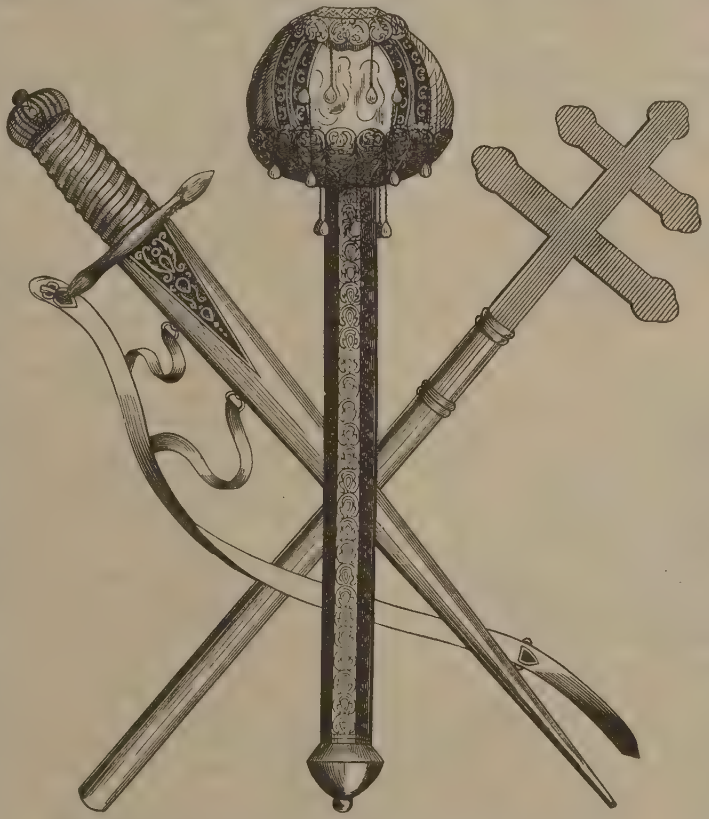

Szent István kardja. Királyi pálcza, Apostoli kereszt.

Ez a királyt megelőző s követő sereg sz. Márton templomához érkezvén, mindnyájan leszállottanak lovaikról, s abba előre bementenek. A templom ajtajához érkezett fejedelemnek mentek eleibe a kalocsai érsek és más ott levő püspökök. Az ajtón belől állott a primás, a ki minekutána a feszületet a király eleibe nyujtotta s őtet a szentelt vizzel meghintette volna, bekisérte a segrestyébe. A bemenetel alatt a karban lévő dobok és trombiták harsogtanak. A király után a klénodiumoknak vitelére kiválasztatott ország-bárói is bementek a sekrestyébe, s azokat mindjárt által vették a korona-őrizőktől. Előre kimenvén onnan a primás, magára vette a misemondó ruhát, s leült a nagy oltár jobb szarvára tétetett veres bársony karosszékbe. Egynehány szempillantások mulván maga a király is kiment onnan, s leült a nagy oltár előtt egynehány lépésnyire tétetett királyi székbe, első áhétatosságának elvégzésére. A sekrestyéből való kimenetel ily renddel ment végbe:

1) Elől mentenek a magyar s német gavallérok elegyesen, minden rangtartás nélkül. 2) A magyar mágnások és titkos tanácsosok. 3) Magyarországnak 10 zászlóit kezeikben vivő magyar gavallérok. 4) Az arany gyapjas vitézek rangjok szerint. 5) A magyar herold fellebb lefestett köntösében. 6) A királyi klénodiumokat aranyos vánkosokon vivő ország-bárói, nevezetesen vitte: *a) A kis keresztet* a fő komornyikmester. *b) Sz. István kardját* a főpohárnokmester. *c) Az arany almát* a horvátországi bán. *d) A királyi pálczát* az ország birája. *e) A sz. koronát* a nádor-ispán. 7) A főlo-

vászmester képét viselő kivont karddal. 8) A főudvarnokmester felemelt ezüstös pálczával. 9) II. Leopold király, a kalocsai érsek és egri püspök képét viselő bosznyai püspök között*). 10) A magyar nemes testőrző seregnek és a cs. k. trabantoknak kapitányai. 11) Nyolcz válogatott nemes magyar testőrzők kivont kardokkal.

Minekutána az ország bárói a fennemlitett klenodiumokat a nagy oltárra lerakták, és a tiz zászlókat tartó mágnások, a király jobb és bal keze felől két sorba állottanak volna, felkelvén Ő Felsége királyi székéből, a nagy oltár eleibe ment a kalocsai érsek és bosznyai püspök között, s magát a primás előtt meghajtván, ismét visszatért s abba beült. E volt a koronázásnak kezdete. Legottan az oltár eleibe állván a kalocsai érsek, ekként szólitotta meg a primást énekelve: „Reverendissime Pater, postulat sancta mater Ecclesia Catholica, ut praesentem Serenissimum Romanorum et Bohemiae Regem, ad dignitatem Hungariae Regni sublevetis,“ azaz: „Főtisztelendő atyám, azt kivánja a r. katholika anyaszentegyház, hogy a jelen lévő római és cseh királyt Magyarország főméltóságára emeljed.“ Erre a primás kérdé: „Tudjátok-e, hogy ő méltó és alkalmatos ezen méltóságra?“ melyre amaz ezt felelte: „Mind tudjuk, mind hiszszük őtet méltónak és hasznosnak lenni az Isten anyaszentegyházának és ezen országnak kormányozására.“ Ekkor hálákat advén az érsek az Istennek, hathatós szókkal inté a királyt a kegyességnek gyakorlására, és az igazságnak hiven s igazán leendő kiszolgáltatására. Ezen intés után az oltár eleibe vezették a kalocsai érsek és bosznyai püspök a királyt, a ki annak alsó lépcsőjére terittetett szőnyegre, s azon felül tétetett bársony vánkosra letérdepelvén, s mindkét kezeit a primás által tartott könyvre tévén, megesküdött a keresztény anyaszentegyház oltalmazására, terjesztésére és a papi rendnek illendő tiszteletére. Azt elvégezvén megcsókolta a primás által eleibe nyujtatott feszületet, ismét letérdepelt, és valameddig a minden szentek litániája énekeltetett, fejét és szemeit a földre lefüggesztve tartotta. Mellette két oldalról a kalocsai érsek és bosznyai püspök, háta megett pedig a királyi főudvarnok- és komornyikmesterek térdepeltenek. Midőn ezen szók énekeltettek volna a minden szentek litaniájában: „Ut omnibus fidelibus defunctis“ etc., azaz: „hogy minden megholt szenteknek“ sat. a primás felkelvén, kezébe vette püspöki pálczáját s igy szólott az oltár alsó lépcsőjén térdelő király felett: „Hogy ezen megkoronáztatandó választott királyt megáldjad, kérünk Tégedet, hallgass meg minket.“ Ismét: „Hogy ezen megkoronáztatandó választott királyt megáldani s megszentelni méltóztasd, kérünk Tégedet, hallgass meg minket,“ s mindannyiszor keresztet vetett feje felett. Ugyanazt szólották, s mivelték a király mellett térdepelő, és az oltár bal szarvánál térden álló püspökök és papok is. Ismét elkezdetett a minden szentek litaniájának éneklése, melynek végzése után felkölt a primás, letette az oltárra püspöki süvegét és az előtte térdelő király felé fordulván, buzgó imádságot mondott el felette.

Az *amen*-mondás után felállván a király, a körülötte szolgáló püspökök és főudvarnok- s komornyik-mesterekkel együtt a nagy oltár háta megé ment, holott két belső udvari komornyikjai által mentéje s dolmánya testéről levétetvén viszszatért a nagy oltár eleibe és letérdepelvén annak felső lépcsőjére, jobb válla lapoczkája, s vállai között megkenettetett a szent olajjal a primás által, a ki a kenés közben és után, két imádságot mondott el. Innen ismét a nagy oltár háta megé ment, holott a megkent részekről letöröltetvén a szent olaj, lábaira vonattak Sz. István királynak sarui. Mentéjének s dolmányának reá adatása után visszatért előbbeni helyére, u. m. az oltár előtt álló kisebb királyi székbe, holott mindjárt reá adatott Szent István király palástja. Az eddig végbement czeremoniák után a szent mise-mondáshoz kezdett a primás, és az apostoli levelet elolvasván az oltárnak evangeliom avagy jobb részére ment, oda vezettetett a király is, holott az oltárnak felső grádicsára palástosan letérdepelvén, kezébe adatott Szent István mezitelen kardja. Melyet ismét kivévén kezéből a primás, hüvelyébe tette, és a szolgáló püspökök, s főudvarnok- s komornyikmesterek által a király oldalára köttette. Ekkor az oltár eleibe állott a király, kivonta hüvelyéből Sz. István kardját, s három vágást tett avval kereszt-formára a levegő égben, u. m. előre, jobbra és balra, mely cselekedete által az anyaszentegyház védelmezésére és terjesztésére kötelezte önnön magát.

Visszatévén Sz. István kardját hüvelyébe, ujabban letérdepelt az oltár felső lépcsőjére, a midőn kezeire vévén a nádor-ispán a szent koronát, és a nép felé fordulván, fenszóval, magyarul ezt a kérdést tette: „Akarjátok-e, hogy a jelenlévő fejedelem II. Leopold megkoronáztasson?“ s azzal mindjárt visszatette azt oltárra. Mely kérdésre, midőn amazok *„akarjuk!“* és háromszori *„Éljen a király!“* hangos szózattal feleltek volna, harsogni kezdettek a karban lévő trombiták és dobok, a templom előtt paradéban álló granatéros batalion apró puskákkal első salvét adott, melyet egynehány ágyú-ropogások követtenek. — A muzsika-szó, apró s nagyobb puskák harsogásának megszünése után ismét felkölt a primás karosszékéből, és a mellette állott püspökökkel együtt a szent koronára tévén kezeit, megáldották azt, egyszersmind ő és a nádor-ispán kétfelől megfogván e dicsőséges zálogot, az előttök térdelő király fejére tették. Könnyen lehet képzelni azon érzékenységet, mely néhai II. Leopold királyban támadott, a midőn látta volna, hogy kedves fia Sándor Leopold nádor-ispán teszi fejére a koronát. Példa nélkül való példa volt ez, legalább én nem olvastam a magyar krónikákban, hogy valaha a fiu koronázta volna meg édes atyját. — Hasonlóképen a királyi pálczát is kezébe vévén a primás, általadta azt a királynak. Ilyen módon adta nekie által az arany almát, Szent István kardját pedig tomporáról leoldozván, a királyi főpohárnokmes terre bizta. E meglévén a kalocsai érsekkel együtt, a nagy oltár jobb szarvához közel épült fedeles királyi székhez vezette a fejedelmet. Három lépcsői voltanak ezen királyi széknek. A felsőre jobb felől a primás állott, bal felől a kalocsai érsek. A második lépcsőre jobbra a királyi főlovászmester képét viselő herczeg Batthyány Lajos, mezitelen karddal, bal felől a bosznyai püspök; a harmadik s alsó lépcsőre jobb felől a főudvarnokmester, a magyar nemes testőrző sereg kapitánya, az ország heroldja és öt zászlós urak, bal felől a királyi főkomornyikmester, a cs. k. trabantok kapitánya, és más öt zászlós urak. — A nádor-ispán, és más királyi klenodiumokat vivő ország bárói a lépcsőkön kivül oldalaslag állapodtanak meg, mindnyájan kezeiken viselvén az aranyos vánkosokat. Mindezek szép renddel és csendesen végbemenvén, megszólalt a primás, és a királyi székben ültetvén a fejedelmet, e szókat mondotta el: „Állj itt s tartsd meg mostantól fogva az Istentől néked ajándékoztatott helyet, melyet ekkorig ősi örökség szerint birtál, stb.“ Ezen inthronisatiónak, avagy királyi székbe ültetésnek vége lévén, három izben kiáltotta a nádor-ispán: „Vivat Rex Leopoldus!“ azaz: „Éljen Leopold király!“ Ugyanezt kiáltotta ő utánna a gyülekezet is, a templom előtt paradéban állott granatéros batalion salvet adott, harsogtak az ágyúk, zúgtak a belső s külső városbeli harangok, melynek egyesült ropogásai még az elementumokat, u. m. a levegő-eget, földet és vizet is megrezegtették, egyszersmind a Téged Isten dicsérünk dobok s trombiták között énekeltetett el.

---

*) Az egri püspök podagrájában kinlódván, jelen nem lehetett a koronázáson.

Ez is nagy áhitatossággal végbemenvén, a királyi szék eleibe állott a primás, imádságot mondott a király felett, megáldotta őtet, s visszatérvén a nagy oltár eleibe, folytatta szent szolgálatját. Minekutánna az evangéliom elolvastatott volna, a király eleibe vitte az evangeliom-könyvet, s vele megcsókoltatta. Az evangeliom-éneklés alatt a fejedelem fején volt a szent korona, jobb kezében a királyi pálczát, bal kezében pedig az arany almát tartván. Annak végbemenete után, mindkettőt, az assistens, azaz, a szolgáló püspököknek (értsd a kalocsai érseket és bosznyai püspököt) adta által, ezek pedig az azoknak vitelére rendeltetett ország báróinak. E meglévén, a királyi szék zsámolyára térdepelt a király, s mindaddig ugy maradott, valameddig a „Hiszek egy Isten“ elénekeltetett. Ezután onnan felkelvén, az oltár eleibe ment, ismét megcsókolta a primás kezében tartott feszületet, s 50 aranyokat vetett az eleibe nyujtatott ezüst medenczébe. Innen térdet s fejét hajtván, a szolgáló püspökök között visszatért királyi székébe, s abba beült. Itt a korona ismét fejébe tétetett, a királyi pálcza és az arany alma is kezeibe adattak. Hanem a sz. mise alatt, a midőn az oltári szentség felemeltetett volna, a mostan emlitett klenodiumok a koronával együtt elvétettek tőle, s azoknak adattak által, a kik azokat kezeiken vitték, u. m. a szent korona a nádorispánnak, a királyi pálcza az országbirájának, az arany alma pedig a horvátországi bánnak, a kik azokat az Urnak felmutatásakor tetejeikkel a föld felé forditották. Ugyanezt mivelték az ország 10 zászlóit hordó mágnások kezekben lévő zászlóikkal, oly móddal hajtván meg azokat, mint a miképen a katonák cselekesznek, midőn nagy tiszteletet tesznek zászlóikkal. Elvégezvén a primás az áldozást, a király is áldozatra ment, s azt végbevivén visszatért királyi székébe, holott ismét fejére tétetett a korona, s kezeibe adattak a királyi pálcza és arany alma. Ebből állott a koronázásnak első actusa, avagy része.

A koronázásnak *második* szakasza a franciskánusok templomában ment végbe. Tudniillik, vége lévén a Sz.-Márton templomában a sz. misemondásnak, a királyi főporkoláb avagy ajtónállómester, gr. Pálffy Leopold felnyittatta a templomnak északra nyiló ajtaját, melyen kimenvén a rendek, és utána a király, a franciskánusok temploma felé tértek egynehány tekervényes utczákon. Az emlitett ajtótól fogva egészen a franciskánusok templomának ajtajáig, mintegy másfél ölnyi szélességü deszka-híd volt csinálva, s arra fejér, zöld és veres posztó teritve végtől végig. A mely utczákon volt az általmenetel, mindkét oldalon német és magyar polgár-katonák állottanak. Innen mindnyájan gyalog mentenek, kivévén azokat, a kik emlékeztető pénzt hánytak a nép közé. A menetel ily renddel ment végbe:

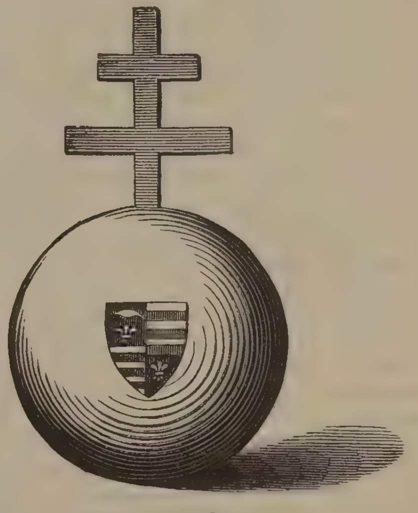

Az arany alma.

1) A cs. k. pálczás szolgák párosan. 2) A cs. k. udvari furirok párosan. 3) A magyar és német gavalléroknak, ministereknek, belső tanácsosoknak, s több uraságoknak liveriás cselédjei. 4) A király liveriás inasai, párosan. 5) A cs. k. német nemes ifjak mesterekkel együtt. 6) A magyar

rendek, kamarás urak és gavallérok elegyesen. 7) A magyar mágnások és titkos tanácsosok elegyesen. 8) Az arany gyapjas vitézek rangjok szerint. 9) Az ország 10 zászlóit vivő mágnások. 10) Ferencz, Ferdinánd, Károly főherczegek és Albert herczeg. 11) A magyar herold, kezében lévő pálczáját feltartván. 12) A klenodiumokat vivő ország bárói, csupán párnákat vivén kezeikken. 13) A királyi főlovászmester mezitelen karddal. 14) Gr. Keglevics Zsigmond titularis püspök, Sz. István király apostoli ezüst kettős keresztjét vivén jobb kezében. 15) A király koronás fővel, Sz. István palástjában, saruiban és keztyüiben felöltözve, jobb kezében a királyi pálczát, bal kezében az arany almát tartván és vivén. Mellette két oldalról mentenek jobbra a primás, balra pedig a kalocsai érsek. Ezek mellett egy felől a királyi főudvarnok, más felől a királyi főkomornyikmesterek, és a magyar nemes testőrző, és cs. kir. trabantoknak kapitányai. 16) Két felől a király mellett a magyar nemes testőrzők és a cs. k. trabantok, amazok kivont karddal, ezek puskákkal. 17) A jelen volt püspökök, kanonokok és több papok, fehér papi öltözetjeikben felöltözve. 18) Egy batalion granatéros, és egy escadron Kinszky német huszár katonák. 19) Magyarország tármestere Szécsén Sándor három magyar gavallérral, a kik nyakaikon függő zacskókból emlékeztető pénzt hánytanak a sokaság közé egészlen a francziskanusok templomáig, kik mellé egynehány német huszárok adattak őrizetül.

Tulajdon szemeimmel láttam, mint tépte, szaggatta a község a deszka-hidakra terittetett posztókat, s miként kapdosta a kihányt emlékeztető pénzt. Soknak keze, lába tört, s szeme szúrattatott ki a préda miatt. Ki késsel, ki fejszével, ki karddal vagdalta a posztót, s egymásnak az újjait sat. A mely útczákon a menetel volt, tele voltanak a házaknak ablakai nézőkkel, a kik hangos vivat-kiáltásokkal fogadták, s követték az előttök elment királyt. A várban fekvő ágyúk szüntelen harsogtak, zúgtak a belső és külső városnak nagyobb s kisebb harangjai, az egész nép tapsolt örömében.

A francziskánusok templomához érkezvén, s abba bemenvén a király, beült a nagy oltár jobb szarvánál készült királyi székbe. Evvel általellenben lévő kápolnácskában állottanak a nápolyi felségek, a főherczeg és herczegasszonyok. Egynéhány szempillantás mulván felkötötték a királyi főudvarnok- és komornyikmesterek Sz. István pallosát a király oldalára, melyet ő hüvelyéből kihuzván, az arany sarkantyús vitézek ütéséhez fogott, kiknek száma 33 személyre ment. Ezeknek neveiket a király eleve lett jóváhagyása után, sorba iratta a nádor-ispán, gr. Pálffy Károly főkanczellarius, és gr. Zichy Károly országbirája, a kik a királyi szék két oldalánál állottanak, egymást felváltva kiáltották ki. A nevezett személy, tulajdon köntösében előállván, letérdepelt a királyi széknek második lépcsőjére, kinek jobb vállát három ízben érdeklette meg a király Sz. István mezitelen pallosával, s ebből állott az arany sarkantyús vitézek ütésének czeremoniája.

A koronázásnak *harmadik* szakasza Szent-Mihály kapuján kivül, az irgalmas barátok klastroma előtt lévő tágas piaczon ment végbe. Ennek közepén egy ölnyi magasságu, karfákkal körülvett, s fehér, zöld és veres posztóval beteritett alkotmány volt készitve, melyre két oldalról grádicsokon lehetett felmenni. Vége lévén a francziskánusok templomában volt czeremoniának, mindnyájan pompás készületü paripákra ültenek, még a püspökök és papok is, s ugy mentenek az esküvésre rendeltetett alkotmányhoz. Oda érkezvén a király, leszállott fehér paripájáról s felment annak tetejére. Jobbja felől állottanak a primás, a kalocsai érsek és a Sz. István apostoli keresztjét vivő titularis püspök, a főudvarnok- és pohárnokmesterek, kezeiken tartván azon aranyos vánkosokat, melyeken vitték vala az ország klenodiumait. — Balja felől állottanak, a királyi főlovászmester, kivont karddal, a nádor-ispán, az országbirája és a horvátországi bán. — Az alkotmánynak grádicsain kétfelől az ország 10 zászlóit vivő mágnások. Az alkotmány előtt belől a magyar nemes testőrzők, püspökök és papok, mindnyájan lóháton. Ezeken kivül sok magyar mágnások és urak. Az alkotmány körül, kivül granatérosok, két oldalról távolabb lovas német huszárok. Felmenvén az alkotmányra a király, felállott egy aranyos szőnyeggel bevonatott két lépcső magasságu állásocskára, holott jobb kezének két újjait az ég felé felemelvén, s bal kezében a feszületet tartván, hathatós szóval elmondotta a primás után a következő esküt:

„Mi Leopold, Isten kegyelméből Magyarország, sat. királya, esküszünk az élő Istenre, szentséges anyjára a szűz Máriára, és minden szentekre, hogy mi az Istennek egyházát, a pap urakat, bárókat, mágnásokat, nemeseket, szabad királyi városokat, és az ország minden lakosait, minden szabadságaikban, jussaikban, törvényeikben, privilegiomaikban, régi jó, és jóváhagyatott szokásaikban meg fogjuk tartani; mindeneknek igazságot fogunk szolgáltatni; néhai felséges András királynak végzéseit, kivévén mindazonáltal annak 31-dik czikkelyét, nevezetesen ezen fejezését: „*Hogy ha pedig mi*“ sat. ezen szókig: „*mindörökké,*“ sat. megtartjuk; Magyarországnak határait, és mindazokat, melyek akármely jus és név alatt ahoz tartoznak, el nem szakasztjuk, sem meg nem kisebbitjük; hanem, a mennyire tőlünk lehet, öregbitjük, és kiterjesztjük, és végbe viszszük mindazokat, melyeket a köz jóért, becsületért, és minden tartományainknak, s egész Magyarországnak öregbedéséért törvényesen cselekedhetünk. Isten minket ugy segéljen és minden szentek.“

Vége lévén az esküvésnek, háromszor kiáltotta fel a nádor-ispán ezen szókat: „Vivat Dominus et Rex noster,“ azaz: „Éljen a mi Urunk és királyunk,“ követték őtet ebben a jelenvolt urak, az ott állott granatéros batalion salvet adott, durrogtak a várban fekvő ágyúk, zúgtak a belső s külső városi harangok, annyira, hogy azoknak harsogásai miatt egymás beszédét sem érthette az ember.

Következett utoljára a koronázásnak *negyedik* szakasza, mely a Dunaparton épült királyi dombon végeztetett el. Letévén a király az irgalmas barátok klastroma előtt állott alkotmányon a hitet, lement arról a vele együtt lévőkkel, s ujabban felülvén fehér paripájára, a királyi dombhoz indult. Már ide nem ment a papi rend, hanem befordulván az irgalmas barátoknak klastromába, leszállottanak lovaikról, s haza mentenek. Egyedül a Sz. István apostoli kettős keresztjét vivő titularis püspök, gr. Keglevics Zsigmond maradott a király mellett, s előtte vitte azon keresztet. A nevezett királyi domb a Terézia-kapu előtt, a királyi gabonás tárház megett, a Duna partján van épitve, melyre három oldalról, u. m. elől, jobb és bal felől feljárás van. Ez is egészen be volt fehér, zöld és veres posztókkal teritve. Ide érkezvén a fejedelem, a királyi pálczát az országbirájának, az arany almát a horvátországi bánnak adta által, maga pedig sebes vágtatva felnyargalván annak tetejére, nagy elevenséggel kirántotta bal oldalán függő Sz. István kardját hüvelyéből, és avval négy vágást tett kereszt-formára, ugymint egyet napkelet, egyet napnyugot, egyet dél, egyet észak felé, s valahány vágást tett, mindannyiszor megfordult paripájával. Mely cselekedete által azt jelentette, hogy mindenkor készen leszen a Magyar-birodalmat ellene támadó ellenségei ellen védelmezni s öregbiteni. Ekkor ismét salvet adott a Duna partján állott granatéros batalion, melyet egynehány ágyúropogások rekesztettek be, a sokaság pedig sűrű vivat-kiáltások által jelentette ki rendkivül való örömét. Még le sem ment jól a király a dombról, mikor már a község hozzákezdett a posztóknak tépéséhez. Igy bántak azon alkotmánynyal is, melyen a király megesküdött, sőt még a fáját is eltépték egymástól, s egészen lerontották. — E volt a koronázásnak negyedik s utolsó szakasza.

Megindulván innen a király, ismét kezébe vette a királyi pálczát, s arany almát, és a vele lévő rendekkel együtt a városon keresztül a várba ment fel. A Schloszbergnek, avagy várhegynek közepe táján, egy győzedelem kaput állitottanak fel a zsidók, a mely hasonló volt egy zsidó zsinagogához. Felül négy próféták voltak reá kifestve, alul a bolthajtásnak két oldalait aranynyal s ezüsttel kivarrott, zsidó-irásos, zöld s veres bársony szőnyegek fedték be. Felső folyosóján sok zsidó papok állottanak, kiknek többnyire zsidó tiz parancsolat volt kezeikben. Ezeken kivül 32 zsidó deákok egyforma köntösben felöltözve, kik is a koronázó seregnek és királynak általmenetelekor igen szépen énekeltenek. A zsidóság a bolthajtás alatt állott két rendben, mindnyáján fekete köntösökben lévén felöltözve, előttök állottak néhány papjaik, kik megáldván az előttök elment fejedelmet, vivátot kiáltottak utána. A várnak külső kapuja előtt, kivül-belől felgyülekezett magyar urak és asszonyok „éljen a magyaroknak királya“ kiáltással idvezlették őtet, mely magyar szózaton való jó tetszését feje hajtogatásával jelentette ki. — Mind a király, mind a vele lévő rendek leszállván paripáikról, amaz egy magános szobába, ezek pedig a nagy palotába mentek be. Az országnak klénodiumai a király különös szobájába vitettek be, a tiz zászlók pedig, a régi szokás szerint, az azokat vivő mágnásoknak ajándékoztattak.

Azonban elkészülvén a királyi ebéd, felhordattak az étkek a királyi főasztalnokmester, és az e végre kiválasztatott személyek által. E mágnások és nemesek vitték fel az eledeleket, kiktől a főasztalnokmester és segitő társai elszedvén azokat, az asztalra felrakták. A vár sánczában egészen megsüttetett ökörből is vitetett fel egy darab, de a mely a hosszu sütés miatt, akárkinek is kevés ízt szerzett volna; a több része, kenyérrel és kétféle borral együtt a sokaság között osztatott ki. Jelentést tévén a királynak a főudvarnokmester, hogy már az asztalra felvitettek az eledelek: bement az ebédlő palotába koronás fővel és Sz. István palástjában, a mellette lévő királyi familiával és fővendégekkel, holott a nádor-ispán által tartatott ezüst medenczében kezeit megmosván, s a primásnál levő törülköző kendővel megtörölvén, az asztal mellé állott. Elmondván a primás az asztaláldást, beült a király a főkomornyikmester által alája tétetett, aranyos materiával beboritott karosszékbe, és azonnal levévén fejéről a koronát a főudvarnokmester, jobb keze felől tétetett asztalra helyheztette azt egy arany csészére, mely mellett az egész ebéd felett a két korona-őrizők vigyáztanak. Balja felől a főlovászmester állott kivont karddal. A több fővendégek is leültek az ebédlő asztalhoz, ugymint jobb felől a primás és a kalocsai érsek, bal felől pedig a nádor-ispán, és a nápolyi követ. A király háta megett a főudvarnokmester udvarlott, ezüstös pálczát tartván jobb kezében. Az asztal között lévő üres helyen a főasztalnok- és pohárnokmesterek szolgáltanak. A mint magam is láttam, egyik sem fáradott el szolgálatjában, mivel mind a király, mind a nádor-ispán igen keveset ettek, s egyszernél többször nem ittak, akkor is a király egy kevés bort, a nádor-ispán egy pohár vizet. Midőn a király ivott, a két érsek és nádor-ispán felállottak, s ivása után ismét leültek. Egyszersmind a várnak bástyáin fekvő ágyúk is kilövettek a király egészségéért. A confecteknek, avagy asztali csemegéknek felvitelekor ismét felállottak a primás, a kalocsai érsek és a nádor-ispán, s le sem ültek többé. Vége lévén az ebédnek, ujabban a király fejére tétetett a korona, s ekkor ő is felkelvén, ismét megmosta s törlötte kezeit. A mosdó medenczét Lichtenstein Aloysius, a törülköző kendőt pedig Auersperg Ádám herczegek tartották, kik mindketten magyar indigenák lévén, igen költséges magyar köntösökben voltanak felöltözve.

Ebéd után előbbi magános szobájába ment a király felséges rokonival és fiaival együtt, holott a főudvarnok- és komornyikmesterek levévén fejéről a koronát, s vállairól a sz. István palástját, a több klenodiumok mellé tették azokat. Ugyanottan együtt beszélgetvén a király a primással, egy irás alá irta nevét, mely ha meg nem csalatkozom, épen a volt, mely mindjárt közönségesen el is olvastatott, melynek rövid summája a volt, hogy néhai II. Leopold jó királyunk, belső megindulással tapasztalván a magyar nemzetnek, hozzája s familiájához mutatott különös hajlandóságát és szivességét, a nemzetnek állandóul leendő megnyugtatására, közönséges törvénynyé tette, hogy az ő utánna következendő magyar királyok, országlásoknak kezdete után hat hónapnál tovább ne halaszthassák magok megkoronáztatásokat, s hiteknek letételét. Mely kegyes ajánlását, háladatos érzékenységgel fogadván a jelenlévő rendek, buzgó vivat-kiáltásokkal s örömkönyeknek gyöngyeivel fejezték be udvarlásokat. Evvel eloszlottak, s azon alsó palotákba mentek, melyekben 486 személyre voltak asztalok teritve. Az ebéd felett ujabban hangzott a megkoronázott királyt s királyi familiát tárgyazó vivat-kiáltás, melyet a sok jóizű eledelek, de kiváltképen a különb-különbféle magyar jó borok hangosabbá tettek. Itten a pozsoni formaruhás polgárok szolgáltanak az ebédlő vendégeknek. — Este szép tüzi játék volt a primás kertjében, s a gazdag bál palotájában, holott elsőben tánczokkal, s frissitő szerekkel, azután későbben vacsorával vendégelte meg a gazda az oda gyült felséges és méltóságos vendégeket.

Igy mult el néhai II. Leopold királyunk koronáztatásának kellemetes innepnapja, melynél vigabbat és fényesebbet ritkán ért a magyar nemzet. Hátha még, a mint eleinte reménylettük, Budán lett volna, hátha a korona őrizetére felállittatott vármegyékbeli nemes ifju seregek jelen lehettek volna: el merem mondani, hogy első helyet érdemlett volna a magyar krónikában.— Csaknem minden mágnásnak, arany vagy ezüstfonalból szőtt, aranynyal s ezüsttel kivarrott materiákból készült drága köntöse volt. A sok gyémánt, mely a főbb méltóságoknak mentekötőjén, s kalpagjaik mellett lévő magas kócsagtollas forgókon tündöklött, egész uradalmakat ért volna. Herczeg Lichtenstein Aloysius és b. Orczy László mentekötőjök, mely mindkettő gazdagon ki volt gyémántokkal s becses kövekkel rakva, mindeneknek, a kik csak láthatták, bámulást okoztanak. Ferencz, Ferdinánd főherczegeknek és Albert herczegnek, mind kalpagjaik, mind kellemetes ízzel készült magyar köntöseik, mind paripáik olyanok voltak, melyeken a nézőknek nemcsak szemeik, hanem képzelődéseik is megállhattak. Ugyanezt lehet mondani Sándor Leopold nádor-ispán, Lichtenstein Aloysius herczeg, Eszterháziak, gr. Károlyi József, gr. Koháry Ferencz, gr. Pálffy József, gr. Zichy István s több más mágnásokra nézve is. Nemcsak a világi urak, hanem még a püspökök is fénylettenek a sok drága kövektől, s a sok aranytól és ezüsttől, melyekkel püspöki süvegjeik, s palástjaik ki voltak rakva és varrva. Soknak lószerszámjaik is tele voltanak drága kövekkel, s egy átalában mind pompás csótárokkal boritották be paripáikat. Ha másból nem is, legalább fényes öltözetjeikből, s határt nem tudó pompájokból kitetszett, hogy ők elhunyt magyar őseiknek valóságos maradékai lettenek légyen.

Nem emlitem a koronázást követett három s négy napokon történt vígságos mulatságokat, vendégségeket, bálokat s némely palotáknak mesterséges megvilágositását, mivel azok nem tartoznak II. Leopold király koronáztatásának valóságára. Hanem következendő tárgyakról, u. m. a koronának és az ahhoz tartozó klénodiumoknak közönséges nézésre lett kitételekről, elpecsételtetésekről, Budára lett leküldetésekről, a királynak ország által ajánlott ajándékról, s Pozson városa által királynak küldetett adományról szükség leszen egy s két szóval emlékeznünk. A mi az első tárgyat illeti, következendő módon ment végbe. A koronázást követett napon, u. m. Szent-András havának 16-ik napján, levitetvén a várból a szent korona, és az ahhoz tartozó ország klénodiumai a primás belső palotájába, az ottan lévő kis kápolnácskába egy asztalra rakattak, a hová mindennek, de szép renddel, szabad volt bemenni, s azokat megszemlélni. A főkoronaőrzőkön kivül, kik egymást felváltva vigyáztak mellettök, fegyveres katonák is strázsáltak. Szabad volt ugyan ezen drága zálogokat látni, de nem szabad volt illetni. Nekem is három izben volt azoknak látásához szerencsém, még pedig igen közelről, ugy hogy a szent koronának minémüségét, s azon lévő képeket és irásokat valóban megvizsgálhattam. Harmad napig tartott ezen ország klénodiumainak közönséges kitétetése. Sz.-András havának 19-ik napján parancsolatot adott a király az udvari magyar főkanczelláriosnak, hogy azok elzárattatván vitessenek törvényes helyökre Budára. Ahoz képest megjelenvén a nádor-ispán, a főudvarnok- és komornyikmesterek, a két koronaőrzők, két királyi biztosok, a primás és néhány papi s világi urak a rendelt órán a király antikamarájában, darabonként megmutatta nékiek azokat a király, melyeket a nádor-ispán itélőmestere Somogyi János egy papirosra felirván, a jelenlévő urak kezeik aláirásával jegyzését megerősitette. Ez meglévén, a két koronaőrző berakták azokat a vasas ládába, s bezárták s általadták kulcsait a királynak, melyek Bécsbe küldettetvén, a kir. kincstárba vitettek be. Ezután elővitetvén egy négyszegeletü keményfadeszka, a vasas láda tetejére szögeztetett, meg is pecsételtetett a király, a nádor-ispán, primás, két koronaőrző és két királyi biztosoknak pecsétjeivel. Innen ismét a Sz. Márton templomának sekrestyéjébe vitetett, azon hónapnak 27-dik napjáig ott őriztetett, a midőn két főgondviselői szekérre tétetvén azt, Budára mint jövendőbeli törvényes szállására kisértették.

A megkoronáztatott királynak adatni szokott ajándékról Sz.-András havának 17-ik napján tartatott közönséges gyülésben kérdés támadván, némelyek 100 ezer forintról beszéltek, minthogy néhai Mária Teréziának is annyit adtak. De csakhamar abban egyeztenek meg a kis táblánál ülők, hogy a 100 ezerhez még 50 ezer adasson. Ennek jelentésével két követ küldetvén a mágnások táblájához, ezek kerek számra, azaz: 200,000 forintra határozták meg. Tudtára adatván ez a végezés a második táblának, ez kerekebb számra, azaz: ötvenezer aranyra emelte fel a királynak önkényt adatandó ajándékot, melyre az első tábla is reá állott. Ily nemes vetélkedésre vitte hazánk rendjeit, királyok iránt viseltető szereteteknek minél nagyobb mértékben lehető megmutatása, mely annál nagyobb figyelmetességet érdemlett, hogy azon 50 ezer aranyból álló summának lefizetését magára vállalta a mágnási és nemesi rend, az adófizető népnek terhelése nélkül. Melyet midőn a primás tudtára adott volna az ország képében a királynak, érzékeny szókkal való feleletet adott. És midőn arról is emlékezetet tett volna a primás, hogy az ország a török császárral kötendő ártalmas békességnek elhárítására, készen volna magát a király mellett feláldozni, igy felelt: „Jól tudom, ugymond, én azt, hogy valamint az én édes anyámnak, Mária Teréziának koronáit s országait a magyar nemzet tartotta meg: ugy kész érettem is, s az ausztriai házért magát feláldozni. Ugyanazért nagy bizodalmam vagyon a nemzethez.“

Végezetre lássuk még azt is, minémü ajándékkal tisztelte meg Pozson városa megkoronáztatott királyát. A koronázást követett napon, u. m. Szent-András havának 16-dik napján, a régi bevett szokás szerint, felgyültek a tanácsbeli férfiak, s bemutatták jó fejedelmeknek elszánt adományokat, a mely 30 mérő zabból, 10 csöbör fehér és vörös ó-borból, négy hízott ökrökből, ugyanannyi kövér borjukból és szopós bárányokból, néhány font kalácsokból, és két nagy kenyérből állott. A zab két szekérre volt rakva, veres pántlikás kötőjü szép fehér zsákokban. A szekerek előtt egy arra rendeltetett személy ment ezüstös csapófával. Mindkét szekérnek tetején egy veres színnel festett ezüstös abroncsu véka volt. A négy hízott ökröket, kiknek szarvaik tarkásan meg voltanak festve, s azokra bokréták kötözve, két-két mészárosmester vezette a szekér után, veres pántlikákkal czifrázott köteleken. — A négy kövér borjúknak nyakaik és farkaik ki voltak veres s zöld pántlikákkal czifrázva. Ezeket két-két csinos öltözetü ifju mészároslegény vezette az ökrök után. A négy szopós báránykákat, melyeknek göndör gyapjaik leveles aranynyal voltak kiczifrázva, s farkaik király-szín veres keskeny pántlikákba kötve, négy pásztorleány-ruhába öltözött nevendék leánykák vitték veres pántlikákon. A font kalácsoknak, melyek világos-kék tafotával bevont font kosarakban voltak rakva, bemutatására, négy szép hajadonok választattak ki. A kenyereket két csinos molnár-szín öltözetü sütőlegény vitte fején font kosarakban, fehér asztalkendőkkel beterítve. Az ajándékot vivő sereg előtt s után, a formás ruháju magyar polgárok mentek, a kik sort formálván a primás palotája előtt, mindaddig ott állottak, valameddig a bemutatás tartott. A tanácsbeli férfiak felmenvén a királyhoz, s őtet megköszöntvén, bejelentették felvitt ajándékjaikat, melyeket, mint érzékeny szivektől származott együgyü adományokat igen kedvesen vett a fejedelem, s teljes örömmel bocsátotta el a vivőket maga elől.

VÁZLATOK A MAGYAR VISELET TÖRTÉNETÉBŐL.

VIZKELETY BÉLÁTÓL. *)

Minden művelt európai nemzet birja nemzeti viseletének történetét; hű rajzokban és díszes munkákban összegyüjtötte történeti emlékeit s multját mintegy megtestesitve látja maga előtt. Sőt még ennél is többet birnak már másutt. Nemcsak a most élő nemzetek viseletét ismerik, hanem a már rég letünt, és csak emlékekben vagy névben élő népek és nemzetek viseletét, emlékeit átalános jelmezismébe (Costumkunde) összegyüjtve tanulmányozhatják.

Sajnos, hogy ez egyetemes népviseleti gyüjteményekben oly gyéren és felületesen van a magyar ősi viselet képviselve, mintha e nemzet nemcsak letünt volna már, hanem mintha a világtörténet szinpadán soha sem szerepelt volna; mintha viselete, mely oly festői szép és oly nemes, nem lett volna szintén méltó arra, hogy megörökittessék.

Itt az ideje, hogy kipótoljuk e mulasztást, még pedig mi magunk. — Mint annyi másban, ugy e részben is önerejére van hagyatva a magyar; önszorgalma, törekvése által kell pótolnia a hiányokat, hogy eljuthasson a művelődés azon fokára, hová szerencsésb körülmények között a többi népek eljutottak azalatt, mig nemzetünkre a sors mindenféle csapása nehezült. Mert bárha a magyar viselet történetét nem birjuk is: ez nem hanyagságból származott, hanem egyrészt mostoha körülményeink gátolták meg, másrészt pedig a békés fejlődés, szellemi munkálódás rövid ideig tartott korszakaiban fontosabb teendőink voltak, melyek igénybe vették egész munkásságunkat. Most azonban, Istennek hála! muzeumunk, rendezett gyüjteményeink is vannak már s közművelődési ügyünk azon szinvonalát érte el, melyen irodalmunk, művészetünk biztos alapokkal bir. S igy most a kevésbbé lényeges, de a művelődés, haladás nagy czéljaihoz segéd-eszközül szolgáló isme-

---

*) Korán elhunyt festőművészünk és irónk a régi magyar viseletet és fegyverzetet tanulmányai tárgyává tevén, e dolgozatait a V. U. régibb évfolyamaiban elszórva bocsátotta közre. Vizkelety Béla érdekes közleményeit, itt összegyüjtve adjuk.

retekre is kiterjedhet figyelmünk. — Nemcsak minden művelt emberre nézve birhat tehát érdekkel a magyar viselet történetének ismerete, hanem történelmi festészetünk emelkedésével mindinkább érezhetővé válik nálunk azon hiány, hogy nem ismerjük őseink viseletét, nem a kor és idegen befolyások szülte változásait és ezek okait, szóval: történetét. Érdekes volna tudni azt is, minők voltak régi butoraink, fegyvereink, eszközeink; szükségünk volna arczképgyüjteményekre, rendszeres czimertanra és számtalan más gyüjteményekre, melyeket a történeti festő és műbiró egyátalában nem nélkülözhet. Fájdalom, művészetünknek nincsenek még ily biztos segédforrásai, melyek szerint akár a festész, akár a szinész, a kor igényeihez mérve, történeti alakjait előállithatná. Nálunk a festész vagy szinész, sőt sokszor a költő is a legnagyobb zavarban van, valahányszor alakjait történeti hűséggel kivánja bemutatni. Egyes elszórt adatokon kivül nem talál semmit, a mi őt nehéz munkájában gyámolitaná.

Hogy e téren is mozognunk kell, hogy egy magyar jelmezisme égető szükséggé vált és halasztása káros, az bizonyos, mert az idők romboló keze sok becses emléktől foszta már meg és folytonosan ritkitja azok számát.

Az itt érintett szükség némi pótlására, de leginkább ezen ügy iránti figyelemébresztés tekintetéből megkisértem eddigi tanulmányaim folytán rövid vázlatban, a régi magyar viseletekről szóló töredékes adataimat a magyar közönség elé bocsátani.

Ki kell azonban jelentenem, hogy vázlatomat csak a XVI. század elejétől kezdem, mert az azelőtti időkből igen gyér és felületes adatokat találhatni, miért is e kérdés valószinüleg még igen sokáig megoldatlan maradand. Azonban a XVI. századtól kezdve számos és igen megegyező forrás után eléggé biztosan kiderithetőnek vélem a magyar viseletet.

Az adatok, melyek nyomán indultam, különböző országokból s a XVI. század különböző tizedeiből valók s mégis minden részleteiben a viseletre nézve megegyezők. Ez, nézetem szerint, oly körülmény, mely az adatok hitelessége felől kezeskedik. — Továbbá ezuttal csak a magyar férfiviselet leirásába bocsátkozhatom, miután a női viseletről kevés, és nem igen hiteles adatok léteznek, legalább a XVI. századból.

A mi a XVI. század előtti időkben a magyar viseletet illeti, azt elegendő adatok hiánya miatt kellőleg előállitani nehéz feladat volna, s itt csak egyes elszórt adatok nyomán vonhatunk némi következtetéseket vagyis inkább gyanitásokat.

Ugyanis a magyar nemzet, keleti eredeténél fogva, valószinüleg magával hozta viseletének keleties jellegét is, és gyanitani lehet, hogy annak sajátságaival is birt. Ha tekintetbe veszszük tehát, hogy keleten a viselet átalában kényelmes, bő és hosszu, valamint hogy pazarabb fényüzés ömlik el rajta: gyanitani lehet azt is, hogy ezen kellékek az ősi magyar viseletnél sem hiányzának, annyival inkább, mert azok maiglan is sajátjai maradtak, kivált a nép viseletének. — De vannak tényleges régi adatok is (minő a budai képes krónika), melyek eléggé bizonyitani látszanak ezen állitást. Valamint, ha a XVI. századtól kezdve jelen korunkig figyelemmel kisérjük a magyar viselet fejlődését,

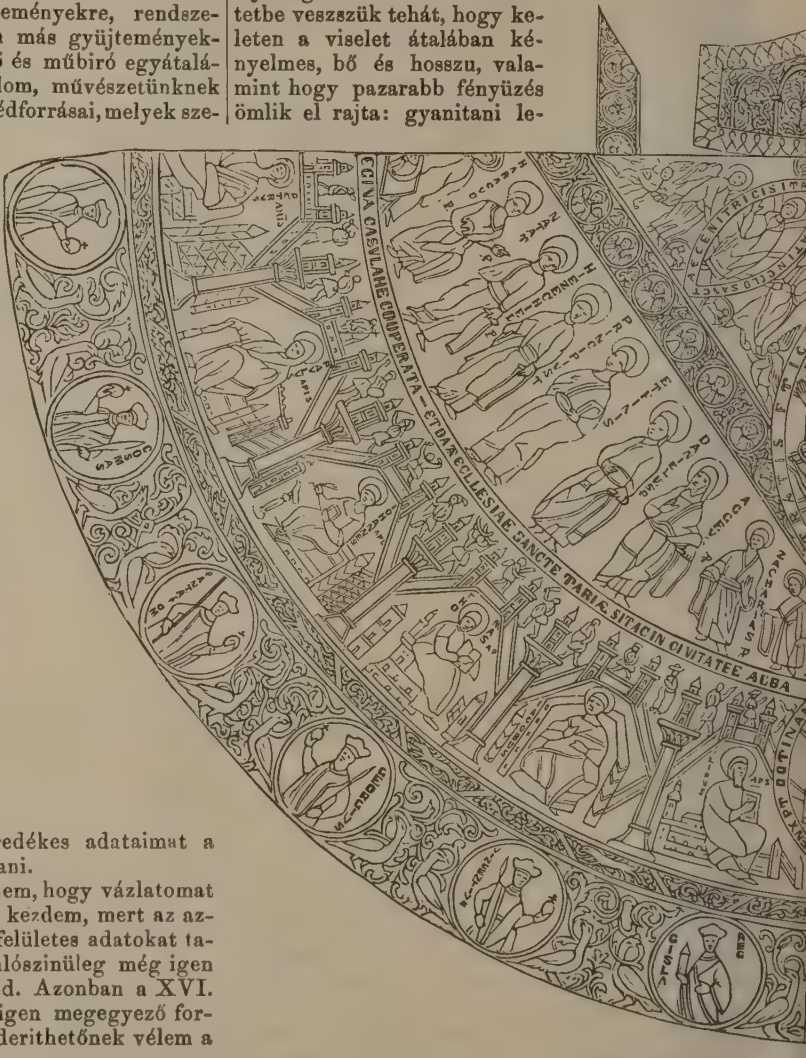
ECINA CASVLA HEC COOPERATA — ET DATA ECCLESIAE SANCTE MARIAE SITA CIN CIVITATEE ALBA

Szent István palástj

látni fogjuk, mint lett a magyar viselet mindig rövidebb és szűkebb, mig a mai attilák fejlődtek ki

Az idegen izlések befolyását tehát egyrészt nem lehet tagadni; becsuszott az, mint annyi ezer más dolgunkba, különösen nyelvünkbe, ugy a magyar viseletbe is, kivált az ujabb századokban, de másrészt az is bizonyos, hogy ez nem tágitó ragaszkodással az eredeti jelleget mégis mindig iparkodott megtartani.

I. Magyar férfiviseletek a XVI. században.

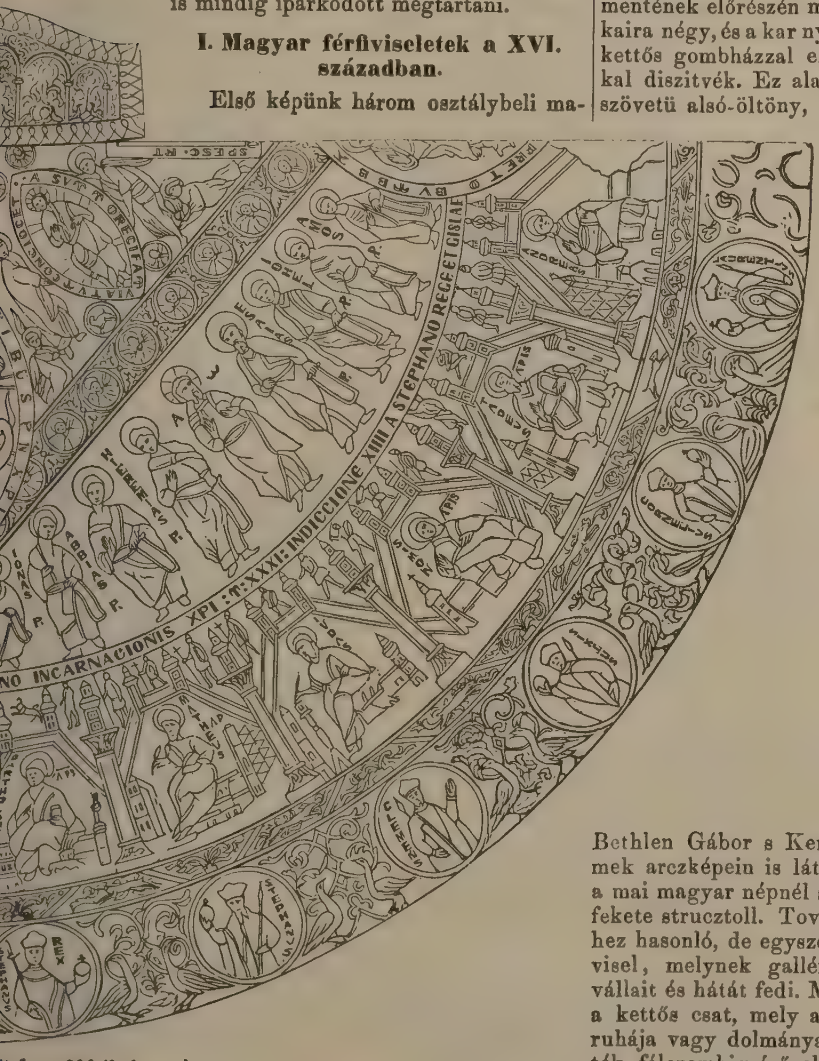
NO INCARNACIONIS XPI : T : XXXI : INDICCIONE XIIII A STEPHANO REGE ET GISLAE
STEPHANVS
REX

t l. a 236-ik lapon.)

Első képünk három osztálybeli magyar viseletet állit elő a XVI. század végéről. A középső alak főurat, a jobbról álló köznemest, a bal felén levő pedig polgárt mutat. Ezen alakok: „Ungarische Cronica“ stb., von Wilhelm Schöffer, genannt Dillich (Basel, 1606) czimü munkában levő rajzok után vannak másolva; az alakokat más helyzetbe állitám, de a részletek tisztán kivehetők.

Bár a nevezett munka már a XVII. század elején jelent meg, de a viselet tekintetében a XVI-dikhoz szolgálhat adatul.

A főuri alak felhajtott és elől hasitott, prémnélküli nyári kerek föveget visel, elől magasba nyuló kócsagtollal. Továbbá termetét csaknem bokáig érő, virágos szövetü, hosszu, sípujju mente, keskeny gallérral, födi, melynek ujjai a felső karnál hasitvák, a kar kidughatása végett. Ezen mentének előrészén megy az első két oldal hasitékaira négy, és a kar nyilásán két gomb, ugyanannyi kettős gombházzal ellátva, melyek végei bojtokkal diszitvék. Ez alatt van egy hasonlag virágos szövetü alsó-öltöny, mely térden alul ér, és ujjai a felsőruha hasitékán kidugva tünnek elő, derekát elől kötött, rojtos végü kendő veszi körül, mely a törökös izlés befolyásából származott, mint azt Ortelius is emliti. Lábait bőszáru csizma fedi. Oldalán a széles görbe kard, a mentén felül jobb vállról keresztbe futó kötőjén szabadon függ. A kardnak ily módoni felkötése e században gyakran látható, s ez még a legujabb időkben is divatozik nálunk, bár ritkábban. Jobb kezében csillagos buzogányt tart.

A jobb felől álló második alak magyar köznemes. Ennek öltözete, alkatrészeire nézve, az előbbenihez hasonló, de sokkal egyszerübb. Hasonló kalpagja mellett elől rövid strucztoll leng, mely e században igen gyakori viselet volt és Bethlen Gábor s Kemény János erdélyi fejedelmek arczképein is látható még, sőt tudjuk, hogy a mai magyar népnél sincs még egészen kizárva a fekete strucztoll. Továbbá ezen alak az előbbenihez hasonló, de egyszerü mentét panyókára vetve visel, melynek gallérа széles szűrgallér-alakra vállait és hátát fedi. Minden ékessége e mentének a kettős csat, mely azt mellén összetartja. Alsóruhája vagy dolmánya, mint azt régenten nevezték, félczombig érő, elől nyitott, egészen egyszerü ujjas ruha, mely a mai attilákhoz minden tekintetben hasonló; elejét övig gombok és a végein bojtos kettős gombházak vagy zsinórzat tartják össze. Derekát hasonlókép kendő szoritja, és egyszersmind a kardkötő, mely az előbbeni alakétól eltérőleg van itt alkalmazva. Nadrága szűk, magyaros szabásu, de minden zsinórzat nélküli, a mit régi rajzainkon sehol sem láthatni. Lábfejét kissé bőszáru topán fedi.

A harmadik alak polgári viseletet állit elő; öltözete a köznemeséhez hasonló, csakhogy felsőruhája derekon övvel van leszoritva, és kardja, melynek markolata a felső ruha nyilásán tünik elő, szintén ezen öltöny alatt van felkötve, karjai pedig a felső öltöny hosszu ujjainak hasitékain vannak kidugva. Sajátságos ezen viseletnél ama hátul magasan felnyuló gallér, mely e században gyakran előfordul, a minő Zrinyi Miklós, Thurzó Szaniszló arczképein is látható. Ezen magas gallér talán az akkori spanyol divat által szokásba jött bodros gallérok némi utánzásául tekinthető. Ruházatának többi része hasonló a nemeséhez.

Fegyvere egy széles bárdalakú csákány.

A mi ezen ruházatok szövetét és szineit illeti, erről keveset említ a fent nevezett forrás, valamint más adatok is gyéren találhatók. Dillich és Ortelius felületesen emlitik, hogy az előkelő és főurak drága ruhákat viseltek damaszból és bársonyból, melyek szinei többnyire élénkek voltak, leginkább veres és kék. Ugyanezen források emlitik, hogy a polgárok viselete veres, kék, zöld, violásbarna volt a felső ruhákon, veres vagy violásbarna föveggel, a szövet pedig posztó vagy karazsia volt.

Adjunk hozzá rajzunkhoz még némi általános megjegyzéseket.

* * *

Ha a régi korban, az Árpádok korszakában és a vegyes házak uralkodása alatt a nemzet, politikai élete önállóbb, szabadabb lévén, ősi sajátságait, szokásait tisztábban megőrizhette, ugy viseletére nézve is az idegen elemek befolyásától tisztán maradhatott. Máskép‍ lehetett ez a XVI. században, midőn török, német és lengyel befolyások uralkodtak, s kivált a két első a nemzettel csaknem egybeolvadt.

Ezen század elején ugyanis a nemzet ragyogó napja elborult, és a gyászos mohácsi vész után függetlenségének alapja megingott. A nemzet életén történt nagy változás, viseletére nézve nem maradhatott befolyás nélkül. A török és német verseny között a nemzet fiai is pártokra szakadtak és külön szövetkeztek.

A törökkeli érintkezésnek tulajdonitható a pazarabb keleties fényüzés szövetekben és fegyverzetben, valamint a hajnak rövidre nyirása, mely már e században vevé kezdetét, s csaknem két századon át megmaradt s utóbb Európa majd minden népeinél elterjedt; bár a többi európai népek nem annyira a török izlést, hanem I. Ferencz franczia király példáját követték, ki 1521-ben lovagjáték alkalmával fején vett seb következtében haját lenyiratá.

Továbbá a lengyelekkeli szoros viszonynak tulajdonithatók (a Zápolyák és Báthoryak alatt) azon lengyeles hosszu és hasitott sipujjak, melyek csakis e században használtattak. Végre a strucztollak használata, mely egész Apafi koráig fennmaradt, a német izlésnek tulajdonitható.

Egykoru régi rajzok után, minők a Bonfin krónikájában (1552. és 1582.) levő illustratiók, Vecellio: „Costume del tutti nazioni del mondo“; továbbá a nemzeti muzeumban levő olajfestmények után itélve, valamint Spalant, Eye és Falk ujabban megjelent jelmezgyüjteményei nyomán indulva, a XVI. századbeli magyar viseleteket következendőkben lehet megállapitani.

A XV. században és az azelőtti időkben a magyar mindig hosszú hajat viselt, kivévén a midőn még pogányok voltak, mert akkor a „Chronicon Budense“ szerint, fejöket nyirva, csupán három fürtöt bocsátának alá, utóbb pedig szakálukba és hajukba gyöngyöket füzve hosszan viselték, mint átalában más nyugoti népek is.

Ezt bizonyitják régi arczképeink is, bár a Bonfinban levő képeken már csak rövidebb körhaj látható. De már e század közepe táján a törökkeli szorosabb érintkezés folytán nyirott hajat viseltek.

A bajusz elválhatlan barátja levén a magyarnak, azt szabadon hagyá nőni akkor is, midőn más nyugoti népeknél, például a XV. században beretválták.

Szakált többnyire viseltek, hol hosszabbat, hol rövidebbet, mit rajzok és arczképek eléggé bizonyitanak, minő Dobó, Zrinyi stb. arczképei. Itt-ott borotválták is, de már ritkábban, mint a mult században.

A föveg kalpag volt e században, felhajtott, keskeny vagy szélesebb, prémes vagy prémetlen karamu, gömbölyü vagy lapos tetővel. Elől nagy boglárba tüzött forgóval, mely többnyire egész bokor tollakból állott, bár néha egy vagy két igen hosszu strucztollat is láthatni. A század vége felé a forgót már nem elől hordták, hanem oldalt balfelől, mint az a XVII. században átalánossá vált.

A ruházat állott: alsó öltönyből, mely a gazdagoknál és előkelőbbeknél hosszabb, a közép és alsó rendüeknél rövidebb volt; továbbá felső öltönyből, mely átalában hosszu volt s térden alul ért (az előkelőbbek és az erdélyiek Ortelius szerint hosszabbat viseltek). Végre szűk magyar nadrág és bőszáru csizma vagy topán egésziték ki az öltözetet.

Az alsó öltöny megfelelt a mai attilának szabásra és alkatrészekre nézve, csakhogy bővebb és kényelmesebb volt; elől hasonlókép kettős zsinórzattal vagy kapcsokkal, és egy sor gombbal ellátva. Előkelőbbek hosszabbat és drágább, néha virágos szövetből készültet, fiatalok és alsóbb rendüek karazsiából vagy posztóból készültet viseltek. E század vége felé a gazdagabbak alsó ruhájának széle gazdag himzésekkel volt szegélyezve.

A derekat előbb bogláros öv körité, de e században már a török izlés befolyásának következtében annak helyét törökösen körülkeritett kendő pótolá, melynek vége elől csokorra kötve függött alá. Néha az övvel nem az alsó ruhát, hanem a felső öltönyt kötötték be.

A felső öltöny vagy mente, elől végig nyitott, térden alól érő, ujjas vagy ujjatlan bő ruha volt, széles lehajtott gallérral, mint a mai szűrökön, mely néha prémezve is volt. E gallért a század közepe táján egyenesen felállitva is viselték, mint Zrinyi Miklós és Thurzó Szaniszló arczképein is láthatni.

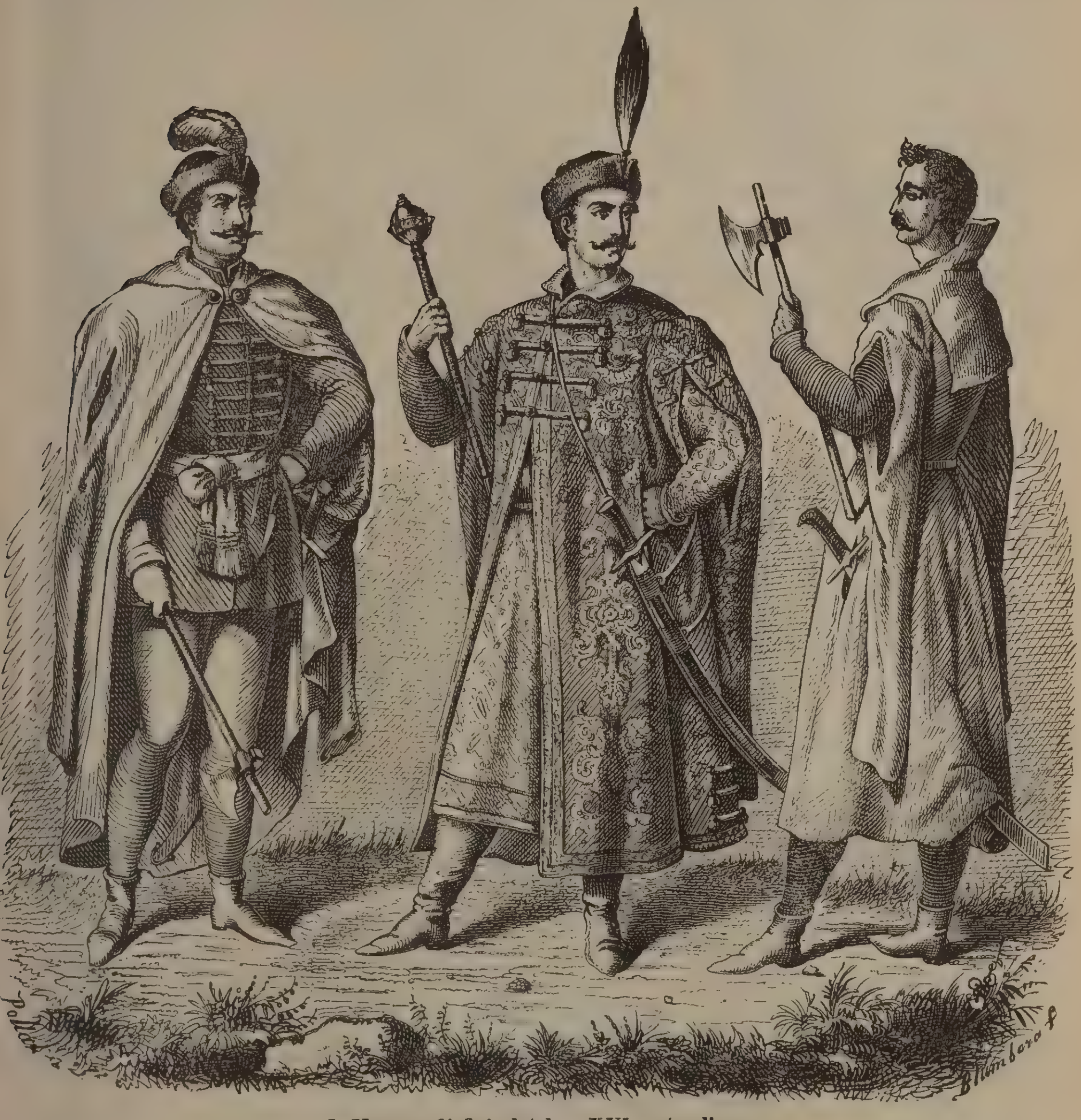

I. Magyar férfiviseletek a XVI. században.

Nemes. Főur. Polgár.

Figyelmet érdemel ezen ruhának hosszu, keskeny és a kar felső részén könyökig felhasitott ujja, mely a lengyeles izlés befolyásának tulajdonitható. Ezen hosszu ujjak, melyek hasitékán a kart kidugva viselték, e század elején a vállon voltak felhasitva és gombokkal összetartva, melynek egész hosszu szára hátul szabadon lefüggött. Utóbb ezen ujjak kényelmetlen voltuk miatt, hónukon felül elmetszetvén, származtak a csonkaujju menték, bár ilyent a polgári osztály már előbb használt.

Ezen mentének két oldalán hasiték volt, gombokkal és zsinórokkal összecsatolva, valamint elől a nyilást és az ujjak hasitékát is azok tartották össze.

Továbbá látni még felső öltönyök más nemeit is e században, minő az ujjatlan mente, mely szintén hosszu, de minden ujj nélkül, széles vállprémmel, elől övig gombokkal és sujtásokkal, valamint az oldalhasitékon is alól három zsinór és gomb látható.

Szintén viseltek gazdag virágos szövetü vállprémes rövid köpenyt is.

A nadrág átalában e században szük és testhez álló magyaros, de sujtás sehol sem látható.

A csizma térden alól érő bő és kényelmes volt, majd minden sarok nélkül, többnyire szines bőrből készült; továbbá topánt is viseltek, rövid szárut, lehajló szélekkel vagy rojtokkal, és többnyire magas sarokkal. Ilyen példány a nemzeti muzeumban is látható vas-sarokkal.— Kard és buzogány többnyire kiegészitő részei voltak a magyar ruhának, az előbbit a jobb vállról keresztbe lefüggő kardkötőn viselték, az utóbbit a kézben.

II. Magyar népviseletek a XVI. században.

A II. számu kép, melynek alakjai Schaffer (Dillich) emlitett krónikájából vannak lemásolva, egy polgári és két paraszt viseletet állit elő a XVI. század második feléből. A kép balfelén álló alak, mely a néző felé háttal fordulva, jobb kezével a távol felé mutat, szintén egy magyar polgár viseletét ábrázolja. Ennek ruházatján már inkább észrevehető a magyar jelleg, mint az I. számu képben bemutatott polgár viseletén. Ez ugyanis fején kerek kis kalpagot visel, kis strucztollal, termetét meglehetős bő és hosszu, panyókára vetett, vállprémes, csonka ujju mente födi. Im itt láthatni egy példányt azon mentékből, melyek utóbb a XVII. században átalános elterjedést nyertek, és melyek a hosszu sipujjakat mindinkább háttérbe szoritották, mivel könyökben elmetszett ujja szabadabb mozdulatokat engede a karnak, mint ama kényelmetlen hosszu ujjak. Alsó ruházatára nézve pedig felvilágositást ad a nevezett kutforrás szerzője, ki azt állitja, hogy a polgárok és parasztok viselete kevésben különböztek egymástól, ez pedig csak is az alsó ruházatra nézve érthető, minthogy e rajzokat összehasonlitva, a felső ruházatra ez állitás épen nem alkalmazható. Azon esetben tehát, ha ebbeli nézetem megáll, a 2. számu kép közepén álló paraszt ruházata kellő felvilágositást adhat a polgári alsó ruha alakjáról.

A másik két alak XVI. századbeli parasztok viseletét állitja elő. A középen álló és galyakat gyüjtő paraszt ruházata igen eltérő a mai pórviselettől s annak valódisága felől kételyt támaszthat a szemlélőben, de e kétely eloszlik, ha tekintetbe veszszük azt, hogy régenten sulyos körülmények közt sokkal egyszerübb lehetett a parasztok viselete, mint ujabb időkben, midőn anyagi jobblét, ipar által emelkedve, a fényüzéshez is ut nyilott meg számukra. Továbbá tekintetbe kell vennünk, hogy ama soknemü változatosság a népviseletben szintén az ujabb kor szüleménye, miután bizonyos, hogy a változó divatok sem maradtak minden befolyás nélkül a népre, habár csak kismértékben is. Bár el kell ismerni azt, hogy a nép őrizte meg keleti viseletünk sajátságait leghivebben. A középen álló paraszt egészen egyszerü ujjast és meglehetős kényelmes, czomb-középig érő dolmányt visel, magasan felálló gallérral, minden diszitmény nélkül, csupán egy sor gombbal öszszetartva. Dereka szijjal van övezve, melyről köszörülő és kés függ alá. Dillich szerint kést a nemesek is viseltek övük mellett, sőt Apor szerint az öreg Teleki Mihály még vénségében is öve mellett kést viselt és keményen megdorgálta apródját, ki azt öve mellett hordani szégyennek tartotta. Továbbá visel ezen paraszt szük nadrágot és topánt.

A másik alak téliesen öltözött utazó parasztot állit elő; vállán hosszu botot tart, melyről kis zsákalaku bőr átalvető függ le hátára. Ennek kalapja hasonló a mai pörge kalaphoz; ujjasa és széles, négyszegü galléros felső ruhája tökéletesen hasonló a mai szürökhöz, csakhogy az minden diszitmény nélkül van, mig a mostaniak sujtásokkal, bojtokkal, virágokkal diszitvék. Gyanitani lehet, hogy a szür igen régi, tán még ázsiai ruhanem. Többiben ezen pórviselet mindenben hasonló a fent leirthoz, csakhogy ennek hossza száru, bő csizmája van.

Dillich szerint a parasztok mezei munka alkalmával bő vászonnadrágot viseltek, mely nem lehetett más, mint a bő száru gatya.

A mi ezen öltözetek szineit és szövetét illeti, arról nevezett kutfőnk elég felvilágositást ad; szerinte a parasztok alsó ruhája, melyet mentének neveztek, kék, veres vagy zöld karazsiából készült, mely felett durva szürposztó felső ruhát viseltek. Nadrágjok violásbarna karazsiából volt, a kalap pedig mindig fekete. Gondolni lehet azonban, hogy akkor is már különböző tájakon a pórviselet is különböző lehetett, és nem csupán a most leirt viselet létezett, de mindamellett adatunk szerzője bizonyára a legelterjedtebb népviseletből vette rajzait, mert valóban a második parasztviselet mintája sokban megegyez a népnek mai átalános viseletével.

Érdekes adatokat nyujtana a magyar őskori jelmezekre nézve a jelenkori magyar népviseletek szorgalmasabb tanulmányozása, a mennyiben igen sok eredetiség és keleties sajátság, mely minden más népviseletektől lényegesen eltér, maradt még fenn népviseletünkben. Habár ebbe az idegen népekkeli szoros érintkezés által sok idegenszerü viselet vegyült is, de mellőzve azt, mi idegen, és felkeresve azt, mi sajátunk, sok lappangó adat lenne feltalálható, mely ősi viseleteink felderithetésére segédeszközökül szolgálna.

III. Magyar disz- és hadi-viseletek a XVI. században.

Eddigi közleményeinkben a XVI. századbeli magyar férfiviseletből leginkább a házi, otthonias vagy mindennapi öltözeteket állitottuk elő, melyeket béke idején, csendes házi életben használtak. Áttérünk most a XVI. századbeli disz- és hadviseletek leirására, melyeket a magyar a nyilvános élet terén, ünnepélyes alkalommal használt, vagy melyeket akkor ölte magára, midőn a hont vész fenyegetvén, küzdelemre szállt a közügyért

Ünnepélyeken és csatákban egyaránt fényesen és délczegen jelentek meg őseink, halálban vagy győzelemben mindig diszesen öltözve vettek részt. Ez állitást igazolják nemcsak azon gazdag és diszes fegyverek, vértek, sisakok, pompás ruhadarabok, melyek őseinktől fennmaradtak, de történetünk lapjai is bizonyitják. Őseink fényüzéséről gyakran emlékeznek krónikáink, midőn közünnepélyekről, koronázásokról tesznek emlitést, hol a fegyverzeten, öltözéken és lószerszámaikon elárasztott fény minden idegent bámulatra ragadt.

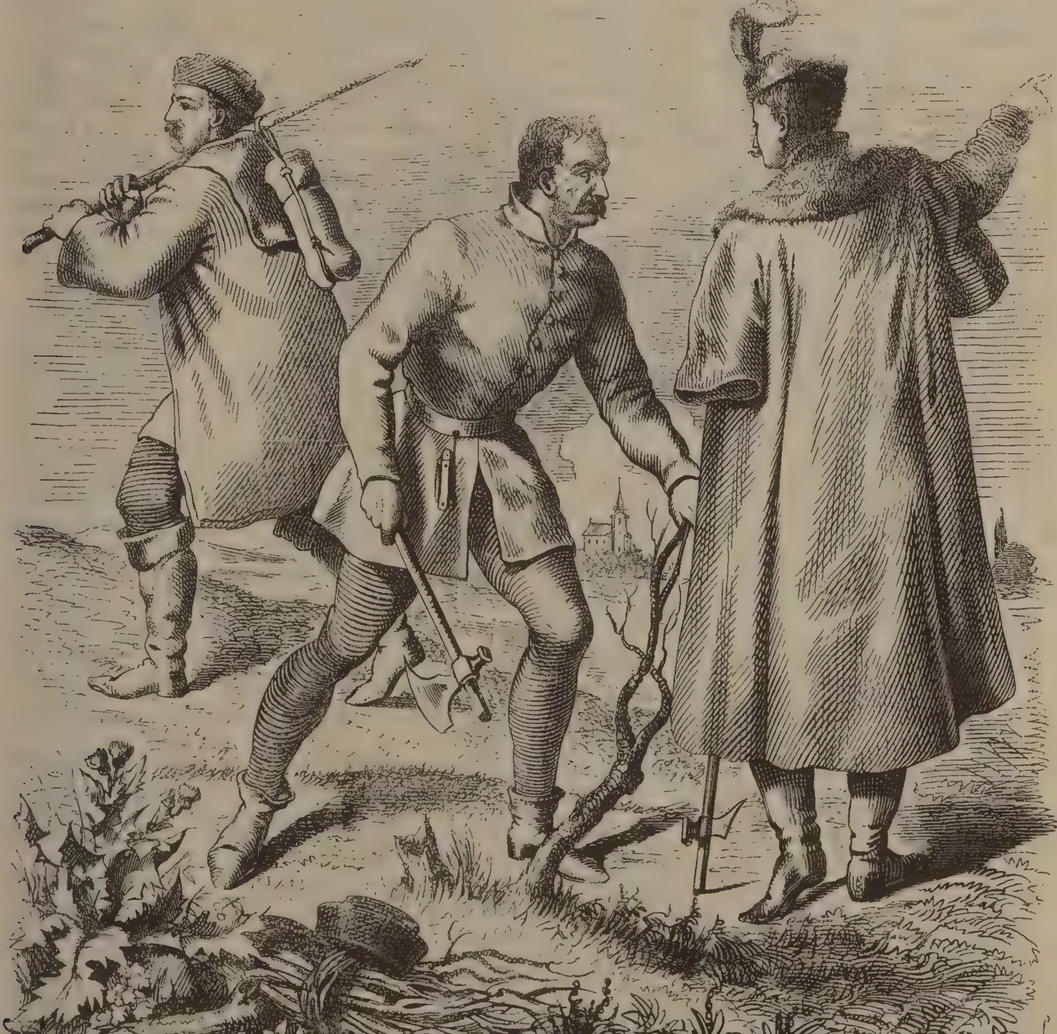

II. Magyar férfiviseletek a XVI. században.
Parasztok.

Eme fényüzésre a XVI. században csak növelő hatása lehetett az akkor dicsősége délpontján álló törökkel való szoros érintkezés és szövetség, de másrészt az osztrák házból levő királyok alatt a nyugati izlés is utat nyert, befolyást gyakorolhatni viseletünkre. Ez pedig azt eredményezte, hogy a XVI. századbeli magyar viselet a törökös és nyugati izlések befolyásának bélyegét viseli magán, mig utóbb a XVII. században a reformatio korszaka a magyar viseletnek tisztább, de egyszerübb formákban ismét visszaadta ősi jellegét, bárha utóbb távolról követte is a nyugati izlést.

Két ily ünnepiesen öltözött magyar lovagot állit elő III. számu képünk, melyek az emlitett idegen befolyások eredményeit határozottan tanusitják. E kép Eye és Falk „Kunst und Leben der Vorzeit“ czimü jelmez-gyüjteményéből van lerajzolva.

A balról levő lovag alacsony kis karimás kalpagot visel, elől kis boglárba tüzött hosszan lengő strucztollal. Vállait nagy virágos szövetü vállprémes rövid köpenyke födi, mely alatt láthatni a derékon övvel átkötött, térdig érő s elől csak gombokkal összetartott alsó ruhát. Szük magyar nadrágjának alsó vége csinos s felül lehajtott szélü topánba van szoritva, melyre taréjos sarkantyuja van csatolva. A sarkantyuk ága a XI., XII. és még a XIII. században is taréj nélkül, csupán hegyes vasból állott, minők a III. Béla sirjában találtatott sarkantyu-példányok, és mindig szijjal vagy lánczczal csatoltattak a bokára. Taréjos, csillagos sarkantyuk csak a XIII. század végével jöttek használatba. Ezen viseleten a toll és köpeny határozottan a nyugati izlés befolyásának tulajdonithatók.

E délczeg lovag paripájának fején magasba nyult kócsagtoll leng, kiemelkedve a drága kövekkel kirakott csótár tartójából; hosszu lófark függ alá a ló szügyére, mely tigrisbőrrel, dereka pedig gazdagon kivarrott kis sabrakkal van boritva. Sabrakja alól függ le a kengyel, hátul pedig a ló farán a bogláros farmatring. A lószerszámoknál a lófark a csótár végén, és talán a párduczos teritő is a török szokásra, a forgó pedig a ló fején a régi német s franczia lovagok lovain használt tollakra emlékeztet, sajátságos vegyületben állitva össze a keleti és nyugati izlést.

A rajzunkon levő második lovag hasonló kalpagot visel, elől magasabbra nyuló karimával, melyen kerek boglárból legyező-alakban csomóba szedett tollbokor emelkedik ki. Termetét hosszu és bő, ujjatlan ruha födi, elől egy sor nagy gombok és sujtások által összetartva; keze, melyben örvös buzogányt tart, az alsó ruha ujját láttatja.

Lovának nyakszirtje, homloka, szügye és háta párduczbőrrel van betakarva, mely ugy van alkalmazva, hogy a párducz feje a ló homlokát boritván, fülei helyén a lófülek vannak kidugva, mely sajátságos összeillesztés hatásteljes kinézést ad a ló fejének. A párduczhomlokából, diszes foglalványból szintén kócsagtoll magaslik, mig a nyakszirtról csótáron nagy gombból hosszú lófark függ alá. A kantár, mint az előbb leirt lónál, hosszu zablához van csatolva.

IV. Uri viseletek a XVI. században.

Negyedik számu képünkön szintén három magyar főuri viseletet állitunk elő a XVI. századból, melyek, bár különböző forrásokból meritvék, mindazáltal az akkori magyar viselet lényegére nézve megegyeznek, és annak jellegét határozottan állitják elő. Ugyanis azon kor viseletét az öltönyök bősége, hosszasága és azon elárasztott fény jellemzik, melyek keleti eredetének sajátságai; párositva egyes részeiben az európai izléssel.

Az 1-ső alak, mely Bonfin históriájának illustratiójából van másolva, prémes kalpagot visel forgóval, teste térden alul érő bő alsó ruhája derekán kendővel átkötve, elől pedig övéig kapcsokkal összetartva. E felett csaknem bokáig érő hosszu felső ruhát visel, virágos szövetből s hosszu sipujjakkal, minden zsinórozás nélkül, csupán elől egy nagy csattal összetartva. Figyelemreméltó ezen felső ruhának magasan álló galléra, hasonló ahhoz, mely Zrinyi, a szigeti hős arczképein látható. Ezen fennálló gallérok a XVI. században átalánosan elterjedt feszes spanyol divat befolyásának tulajdonithatók, melyeknek kiváló sajátsága volt ama fodros gallér, mely a nyakat feszesen fennállva körité. De mely gallért nálunk csak e ruha-gallérok pótolák. Továbbá szük nadrág és rojtos topán egészitik ki az öltözetet.

A 2-ik alak Eye és Falke „Kunst und Leben der Vorzeit“ czimü jelmezmunkájából van meritve, melynek ruházata a 7-dik számban leirt polgári viselettel mindenben megegyez, csakhogy ennek kardja a jobb vállról keresztbe futó kardkötőről függ alá.

A 3-dik alak Vecellio fennebb emlitett régi jelmez-gyüjteményéből van kivéve. Ezen alak szintén prémes kalpagot visel, testét virágos szövetü alsó ruha födi, afelett ujjatlan hosszu felső ruhát visel, minden gallér nélkül, elől kettős zsinórzattal, alul kétfelől a hasiték szintén hasonló zsinórzattal van összetartva. Topán és szük nadrág egészitik ki öltözetét. E században leggyakrabban láthatni topánokat, mig csizmák gyérebben fordulnak elő a rajzokon.

V. Hadi-viseletek a XVI. században.

A középkorban a hadi-viseletnek lényeges részét tette a vas-öltözet, mely minden harczias népnél átalánosan el volt terjedve, és mely a kor igényeihez, vagy a hadakozási mód fejlődéséhez képest változott.

Azért is, mielőtt a XVI. századbeli magyar hadi viseletek leirását megkisérleném, szükségesnek találom a vas-öltözet fejlődésének rövid történetére áttérni. Mellőzvén az őskori és római időket, csupán a honfoglalás korát veszem tekintetbe.

Már honfoglaló pogány őseinknél, Leo keleti császár leirása szerint, a vezérek és előkelőbbek vasruhákat viseltek, sőt lovaik előrésze is vassal volt boritva, de mely vasöltözet nem lehetett más, mint a régi jászok és sarmaták által használt pikkely-vértezet (Schuppenpanzer). Állott pedig ezen neme a vértezetnek halhéjalaku kerek vaslemezekből vagy halhéjalaku pikkelyekből, melyek bőr vagy erős lenszövetü alsó ruhára soronként felvarrattak akként, hogy alsó széleik egymást félig elfödve mindenütt érintkeztek, a derekat és vállat tökéletesen elboriták. Azonban kevés hajlékonyságuknál fogva a karok elfödésére nem használtattak. Ugyanezen neméről a vértezetnek, mely még a XI. században is használatban volt, gyakran emlékezik Thuróczy az ő krónikájában is, „lorica plummata vagy cucullata“ nevezet alatt.

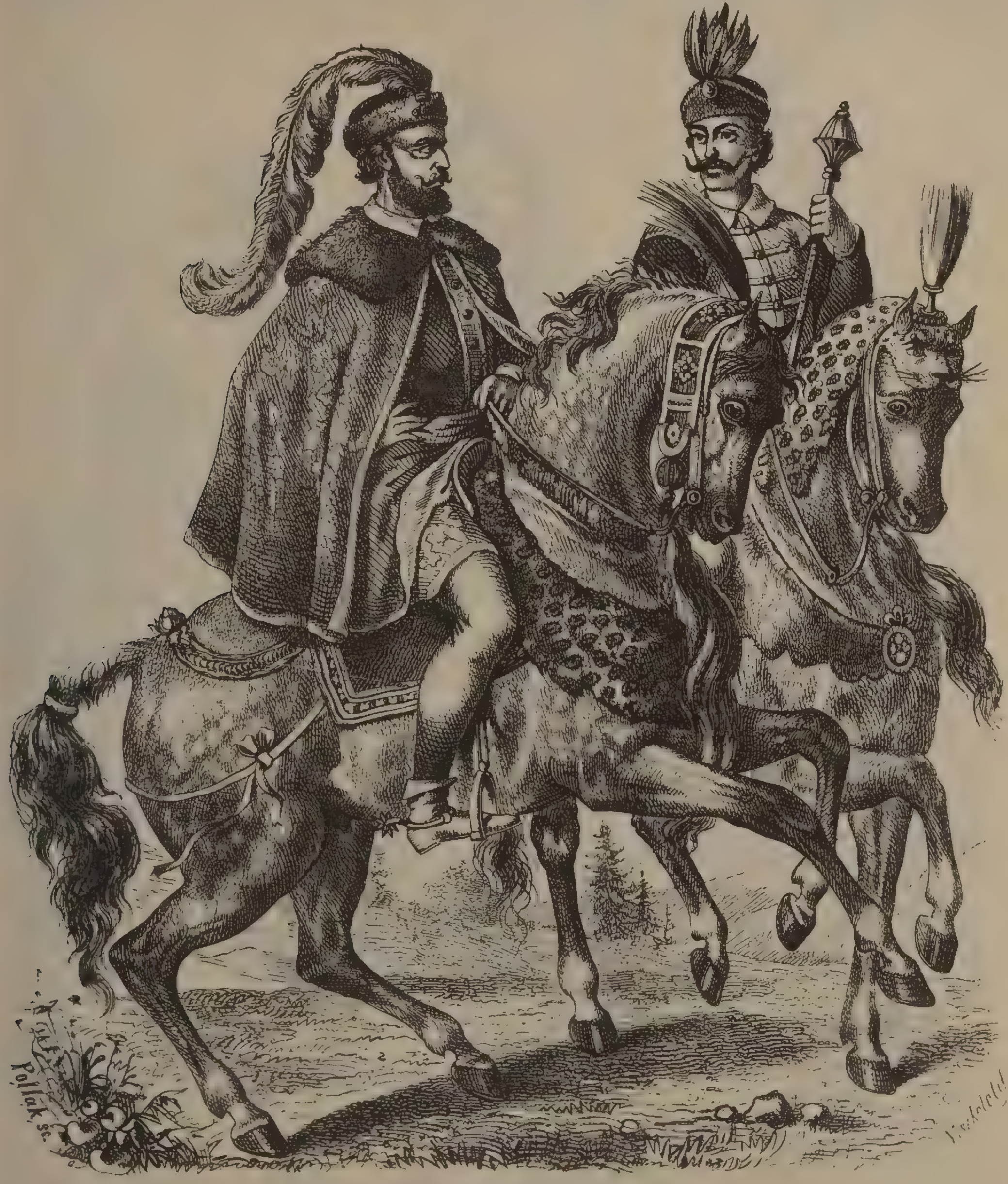

III. Magyar diszviselet a XVI. században.

Utóbb a XII. és XIII. században a keresztes hadjáratok alkalmával már az egész testet lánczvértezettel (Kettenbepanzerung) boritották be, mely ez időkben átalános elterjedést nyert a nyugati népeknél, s valószinü, hogy őseink is gyakran érintkezvén az országon átvonuló keresztesekkel, ez öltözet nemét is elsajátitották. Részei ezen vértezetnek voltak: a láncz-fejburok (Halsberge; brune), mely az arcz kivételével az egész főt elboritá. Továbbá a láncz-ing (Kettenhemd), mely a karokat is befödé s egész térdig ért, végre láncz-nadrág, s igy az egész alak lánczczal volt boritva. Állott pedig ezen vértezet bőr alsó ruhára sürüen egymás mellé varrott vaslánczból.

Már ezt a XIII. század vége felé s a XIV. század elején a lemez-vért pótolta, mely sürüen egymás mellé varrott négy vagy nyolcz szögletü vaslemezekből állott. Ezt ismét a XIV. században háttérbe szoritották a sodrony- vagy gyürüs-vértek (Ringelgeflecht) az ugynevezett sodrony- vagy vasingek, melyek őseinknél átalános hadi viseletté váltak, sőt még a XVIII. század elején is volt egy neme a magyar katonaságnak, mely ilyen vasinget hasonló fejburokkal viselt. Az ilynemü sodronyingek remek példányát láthatni a nemzeti muzeumban, mely egészen ezüst gyürükből készült aranyos nap-, hold- és csillagokkal diszitve, állitólag Hunyady Jánosé volt.

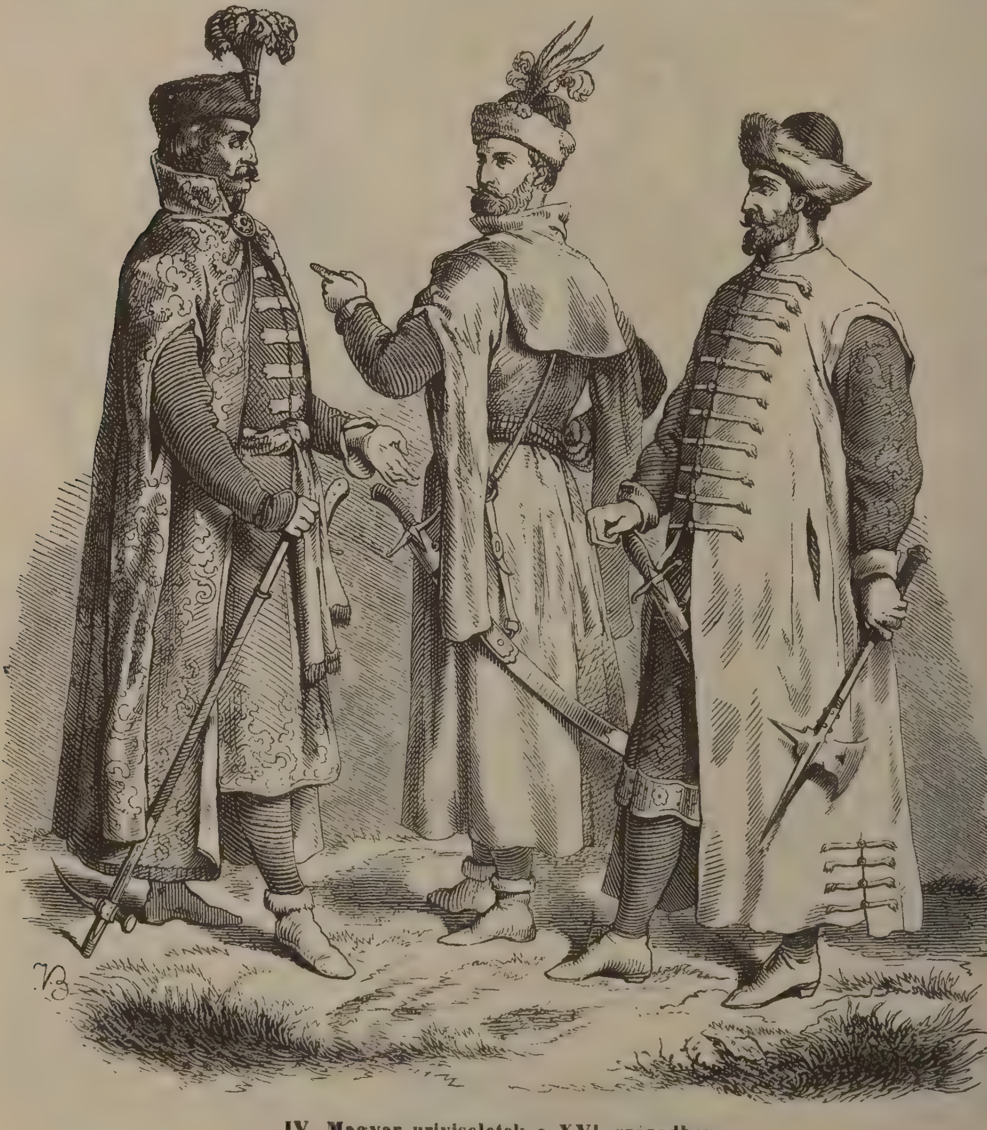

IV. Magyar uriviseletek a XVI. században.

A sodrony- vagy gyürüs-vértpánczél állott apró sodrony-gyürükből ugy összeillesztve, hogy minden egyes gyürüben négy gyürü volt zárt körében, vagy minden négy gyürüt egy ötödik tartott össze, s igy folytonos lánczolatot vagy valódi vashálózatot képezett, a testet a sérelmektől megóvta, s annak szabad mozdulatot engedett. Vastagon béllelt alsó ruhára vették fel, utóbb pedig a XIV. században a karokon és lábszárakon vasboritékok alkalmaztattak.

Később azonban a lőpor feltalálása után, a hadakozási mód megváltozván, a sodrony-vértezet nem szolgáltatott elégséges védelmet a lőpor ereje ellen. Használatba kezdettek jőni a kovácsolt vasvértek (Blechharnische) melyek előbb a fej, mell, hát és vállak és kar egy részére alkalmaztattak, később azonban a XV. században a test minden részeit tökéletesen elfödék. Teljes kifejlődését és fénykorát érte el a vasöltözet a XV. században, Franczia-, Angolországban és Németalföldön a tornák (tournierok) és lovagjátékok korában. Lényeges alkatrészei e következők voltak:

1. A sisak, látrostélylyal (Visir) és tollakkal, már ekkor az előbb használatban volt sisakboritó lendők (Helmdecke) nélkül.

2. A nyakburok (Helmberg, haussecol).

3. Mell- és hát-vasvért (Brust- und Rücken-Harnisch), melyek két oldalt összecsatoltattak.

4. Váll-lemez (Schulterstücke, epauliére).

5. Kar lemezek (Armstücke, brassarto), mely a felső, alsó kar és könyöklemezekből áll.

6. Vas-keztyük (gantelets).

7. Csipő-lemez-függelékek (Hüftgehenge tassettes), melyek a mellvérthez vannak csatolva s a csipőket boritják el.

8. Czomb-lemezek (Schenkelstück, cuissato), melyek elől és kivül boritják a czombokat.

9. Térd-burkolat (Kniestück, genouillières).

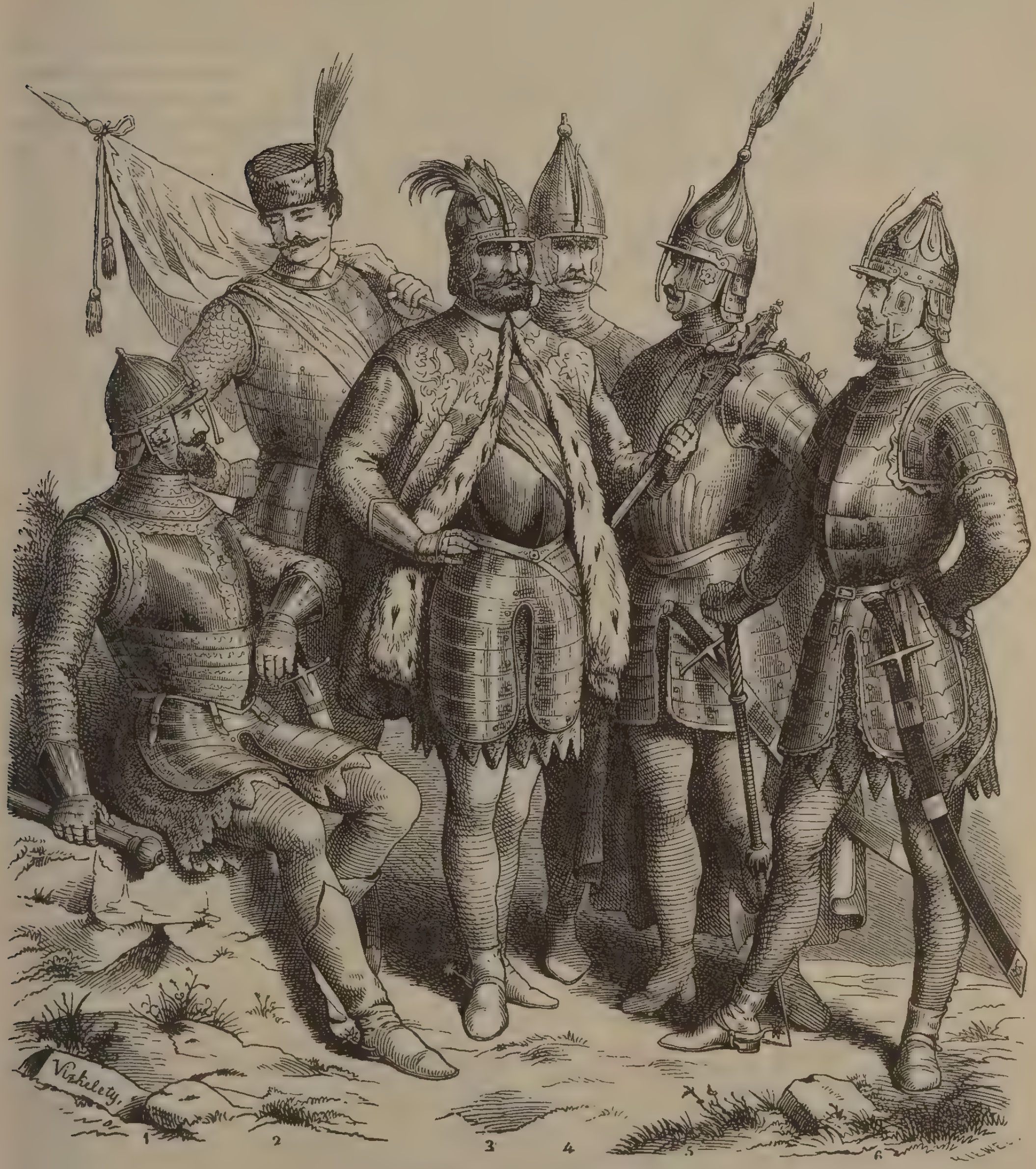

V. Hadviseletek a XVI. szazadban.

10. Lábszár-lemezek (Beinschienen, gréves), melyek a lábszárakat és lábfőt boritják; végre

11. A sarkantyuk.

De mielőtt a vas-öltözet további fejlődését és a magyar hadiviselet leirását folytatnók, térjünk át 5. számu képünk magyarázatára, mely a XVI. századbeli magyar hadviseleteket állitja elő, egykori történeti maradványok után.

Az 1-ső számu alak sisakjának és vértezetének eredetije Bécsben az Ambrázi-gyüjteményben van, mely Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelemé volt, sisak és vért kékes aczélból van készitve széles, diszes arany-zománczozással.

A 2-dik alak rajza az 1859-diki „Akademiai Értesitő“-ben Ipolyi Arnold „Csallóközi műemlékei“-hez van mellékelve. Ezen emlékkő a síposkarcsai várkastély épitőjét Dereghi Somogyi Györgyöt állitja elő 1581-ből.

A 3-dik alak: Zrinyi Miklóst állitja elő. Sisakja és mentéje az Ambrázi-gyüjteményben levő eredeti után; az utóbbi Schrenk munkájában levő rajz után másolva, a vértezet pedig Dillich Cronikájában levő rajz után van előállitva.

A 4-dik és 5-dik alakok sisakjai az Ambrázi gyüjteményben léteznek gyönyörü diszitményekkel; az utóbbi alakja és vértezete Spalart munkájában levő rajz után másolva.

Végre a 6-dik alak Dobó István egri hősnek Egerben levő sirköve után van előállitva.

Még a magyar hadi viseletről kell nehány szót szólanunk.

Fennebb a vas-öltözet átalános rövid történetét előre bocsátván, áttérünk a XVI. századbeli hadiviseletek leirására, amint ezek őseinknél használatban voltak. Bár a XV. században a vasöltözet nyugaton teljes kifejlődést ért, s az egész testet befödé, őseinknél e kényelmetlen s a mozgást akadályozó vértezet nem jött átalános használatba; inkább szerették ők mindenkor a sodrony-inget, mely bár a testet nem annyira védé, mint amaz, de szabadabb mozgást engedve, a viadalban nem szolgált akadályul.

Használtak azonban őseink olykor csatákban vas-vértezetet is, de mely leginkább csak sisakból, mell- és hát-vasakból állott, ritkábban vaskeztyüket, kar- és csipő-lemezeket. Spalart szerint vértezetük volt: szépen idomitott s csucsba végződő sisak, melyen elől a homlok felett vas rudacska volt alkalmazva, szükség idején az arcz elé bocsátható s azt a vágások ellen megvédő; oldalt kétfelől pedig erős lemezek szolgáltak védelmül, az áll alatt pedig összecsatolva, a sisakot fejhez erősiték. Forgója hol a csucson, hol a rudacska felső végén, de leginkább a sisak bal oldalán volt feltüzve, s állott leginkább sas- vagy kócsagtollakból. A többi vértezet volt: a mell- és hát-vas, melyek olykor összecsatolva használtattak a csipő-függelékekkel. E vasöltözet a XVI. században még nagyobbára összeillesztett lemezekből állott, vas szegekkel összetartva, ugy azonban, hogy a test mozdulatainak engedtek; egész vasból álló vértek csak a XVII. században jöttek használatba, mint a mai nehéz lovasságoknál.

A vértezet és fegyverzet a középkorban többnyire legnagyobb fényüzéssel volt kiállitva, arany-ezüsttel, sőt olykor drága kövekkel kirakva. Ily vértek és sisakok remek példányait láthatni a bécsi Ambrázi-gyüjteményben.

A többi testrészeket leginkább sodronyvért boritá régebben, bár a XVI. században őseinknél a lábak födetlenül maradtak. Védelmül használták még a pajzsokat is, melyek fából készültek bőr- vagy vas-boritékkal, s leginkább hosszas négyszög alakuak voltak, két szélein kissé behajlitva; ilyenek Hunyadi János és Mátyás pajzsai a nemzeti muzeumban. Diszitményül rajta czimerek és festések, olykor reá szegezett sas-szárnyak is használtattak. De a pajzsok használata a XVI. században mindinkább elmaradt, s a huszároknál 1572-ben szünt meg. A hadi viseletet vagy rövid mente, köpeny vagy kaczagány egészité ki, fegyverül szolgált pedig a buzogány vagy szekercze, melyet a nyeregkápában vagy kézben viseltek, és széles, kissé hajlott kard, egyenes és hosszu védrudacskával (Parirstange). — E fegyvereken is gyakran pazar fény áradt el.

FELSŐ-BÁNYA.

Szatmármegye felső részén, hegykoszorutól övezett völgyben fekszik Felsőbánya szab. kir. bányaváros; vidéke vadregényesnek mondható. Keletre magaslik Guttin kopasz hegycsúcsa, mely nyáron át is többször fürdik hóban, mint esőben, északra a Rozsály kopasz csúcsa, mely két hegy közül nyáron át is, ha az idő esőre változik, érezhető hideg szél tör elő. Délre közel van a Kápolnahegy, távolban Erdély hegylánczolata nyulik el, nyugatra lenne a szemnek egy kis tere, ha távolabb a közép-szolnoki hegyek meg nem fosztanák attól. Igy minden oldalról hegy köritvén, szántóföldje nagyon kevés, még kevesebb takarmányt termő rétje van. A város egy hosszas völgybe szorul, hol alig bir valami városi szint nyujtani. A mint beértünk, azonnal a piaczot is elértük, mely nem tartoznék az utolsók közé, ha több gond fordittatnék rá. Itt áll a róm.-kathol. nagy templom, mely figyelemre méltó. Van több csinos épülete, szép városháza, fogadója, de ezentul a város összébb szorul s kezdetét veszi a kir. zuzdák sora.

Felső-Bánya lakosai nemzetiségükre nézve nagyobbára magyarok, de tótok és oláhok is laknak itt békés egyetértésben. Az összes népesség az 1857-diki összeirás szerint (ide számitva a félórányira fekvő Kizbányát is, mely politikailag Felső-Bányához tartozik) 6424; ezek közül róm.-kath. 3144, gör.-kath. 1845, reform. 1368.

A reformátusok itt már 1830 óta állandó egyházzal birnak. Ugyanis a mohácsi, 1526-ban történt szerencsétlen csata után, Felső-Bányán is az evangeliomi tudomány lőn átalánosan elfogadva 1529-ben, ugy hogy már 1530—33 között szép kőtemplommal, majd 1547-ben nevezetes iskolával dicsekedhetett. 1636-ban mint magyarországi fényes ref. egyház az erdélyi fejedelem I. Rákóczy György által a csak kétszáz példányban nyomatott Gradual egy példányával is megajándékoztatott, mely csakis a nevezetesb egyházaknak adatott s melyet I. Rákóczy György nevének s jelszavának sajátkezü beirása mellett küldött meg. — A régiséget bizonyitják a maig is az egyház birtokában levő több ur-asztali aranyozott készületek.

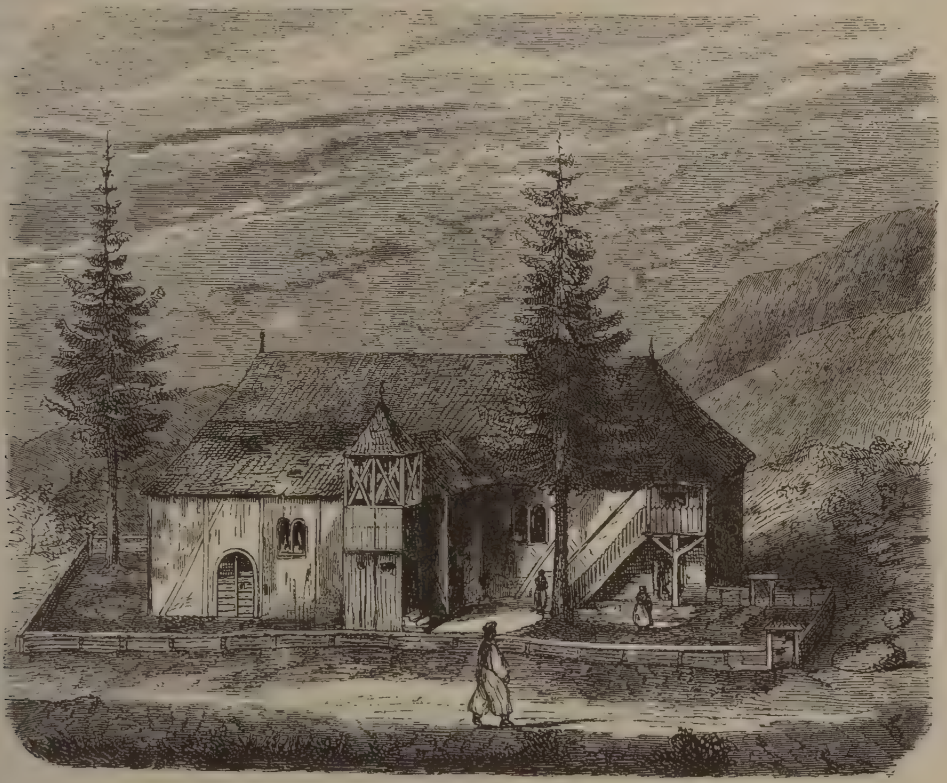

A felsőbányai ref. fatemplom.

Minő viszontagságon ment keresztül ezen egyház a következő évtizedeken, bizonyitja az, hogy szép kőtemploma az 1587-ben Nagy-Bányára behozott jezsuitáknak adatott át s paplakát, iskoláját, fekvő javait s minden egyházi jövedelmét, mely eddig a városi közpénztárból teljesittetett, elveszté. Igy kifosztatva, a többszöri panasz megujitása után is alig nyerhettek arra engedélyt, hogy a városon kivül épithessenek uj templomot. 1693-ban gróf Károlyi Sándor kir. biztos küldetett ki, mutatna helyet templom-épitésre. Igy épült a város északi oldalán azon napjainkban már ritka fatemplom, mely képünkön látható, — hová a hivek maig is járnak az Isten tiszteletére. Azonban még ekkor a templom benseje mennyezet és padozat nélküli volt, 1734-ben nyert mennyezetet és 1735 ben padozatot. Eredeti alakját, mely keresztalaku volt, ma már elveszté, s ugy nyerte jelen alakját, eleibe épülvén fatornya, melyből három harang hivogat az Ur hajlékába.

Volt ugyan már azóta mozgalom egy uj kőtemplom épitése iránt, alapja 1845-ben le is tétetett, de alig épült a földszinttől három ölnyire, az 1848-diki forradalom ezt is megszüntette. Az ujabb időben szóba hozatott a templom továbbépitése, de számba vétetvén a rendelkezésre álló pénzösszeg, az épités jobb időkre halasztatott.

E sorokhoz, némi felvilágositásúl és kiegészitésűl még csak a következő történetet csatoljuk, mely mint ilyen, a város öregebbjei és az egyház krónikás könyvei utján maradt fenn.

„Az 1639. évben, miután az egyház templomától megfosztva, magán helyeken volt kénytelen egybegyülekezni istenitiszteletre, Szántai Molnár Mihály tiszteletes uram ő kegyelme megsokallá ez állapotot, s egy instántiát adott be, hogy méltóztatnék Ő Felsége nekik templom-épitésre helyet és szabadságot engedni.

Az instántia nem késett meghozni a kért eredményt; mert rövid idő elteltével visszakerült az, tudatván a folyamodó tiszteletes urammal, hogy gróf Károlyi Sándor, mint királyi biztos küldetett Felső-Bányára, utasitásába vevén, hogy a városi reformátusoknak, miután templomukat elfoglalták, helyet jelöljön ki, de csak a városon kivül, valami félreeső oldalon.

A jó Szántai Molnár Mihály uram igen zokon vette, hogy mint valami pestises, dögvészes embereket, még csak Istenök imádására is kiszoritják a városból, és rögtön közölte a dolgot az egyház öregeivel.

A gondos öregek pedig megértvén, hogy tehát ekképen a királyi biztos ő kegyelmessége a városon kivül akarja megtelepiteni őket, előre kinézték magoknak egy alkalmatos fekvésü dombocskát templomhelyül, a piacz mellett. Mikor aztán a gróf ur megérkezett, s teendőjét végzendő, megindultak, ezt a Borkut-utczai gyümölcsöskerteken alá s fel vezetve jól meghurczolták, mintha a várostól mindig messzebb távoztak volna, és mikor a már általuk kiszemelt helyhez a kifárasztott biztost visszavezették, kérdék tőle, ha kivánná-e még annál is messzebb távolitani őket a várostól, holott már talán igen is messze vannak.

A királyi biztos ő kegyelmessége, utasitásának eleget tenni hivén, de meg igen is kifáradván, szó nélkül czölöpözteté ki a helyet; s aztán hazatérve, megirá jelentését még a városban, melyben elmondja, hogy: evangelico statui extra civitatem in colle sub monte fodinarum, penes viam vulgo Borkut-utcza, certum quondam locum demonstravimus."

Pedig ha tudta volna, hogy e hely csak az ő képzelődése szerint van oly messze! mert valóságban, fás helyen ugyan, de épen a piacz szomszédságában jelölt helyet, hol a képünkön látható templom még ma is fennáll.

A KAKASÜTÉS.

Felső-Bánya sok eredetiséggel biró népe, mint hagyományos örökséget őriz néhány a multakból fennmaradt szokást. E szokásokhoz még az ujabb időben is szivós ragaszkodást mutatott a lakosság, annyira, hogy csaknem a haladástóli elzárkozásnak nevezhetnők ezt.

Ilyen fennmaradt szokás a kakasütés. Midőn a bányász ifju 19—20 éves lett, s már a bányáknál férfiuhoz illő munkát végez, sietve igyekszik önálló háztartást alapitani, tehát megnősülni. Házasságuk, mely ez egyszerü munkás élet egyetlen fénypontját képezi, mint hazánk többi népeinél is, többnyire feltünéssel, zajjal megy végbe. Nem ritkán adósságot is csinálnak, hogy ez ünnepélyt minél nagyobbszerüvé tegyék, de azzal szoktak mentegetőzni, hogy: „majd lefizetjük, hiszen, azért házasodunk, hogy ezentúl takarékosan gyüjtsünk."

Esküvő után, mikor a templomból kijöttek, mi leginkább délelőtt szokott történni, az utcza végén zeneszó várja a nászmenetet, s a menyasszony házához közeledve, taraczklövések üdvözlik azt. Hogy megérkezésük után csakhamar étkezésekkel töltik idejöket, azt, mert átalános szokás, talán felesleges is emlitenem. De e délutánig tartó ebéd végével, már magok a vendégek közt is némi türelmetlenséget lehet észrevenni, mely csak akkor csillapul, ha a vőfély jelenti, hogy: a kakas ki van kötve, s ha ugy tetszik az érdemes társaságnak, sétáljanak ki az utczára.

Persze mindenki siet a mondott helyre, hol már csakugyan ott röpköd a menyegző előtt három hétig hizlalt kakas egy czölöphöz kötött kötélen, mig a vőfély a czölöp és kakas közti távolságnak megfelelő hosszu rudat hoz. A társaság tagjai körbe állanak; a czigányok sorakoznak. Egyik-másik kiváncsibb szomszéd vagy épen atyafi, ismerős szintén oda sompolyog. Az utcza bámész gyermekei tátolt szájjal s visszatartott lélegzettel néznek a nagy esemény elé, és várják a hangszereiket pengető czigányok zenéjét.

Ezalatt a menyasszony is megérkezik a vőlegénynyel, s miután ez utóbbi az öreg násznagyokhoz vezette a menyasszonyt, átveszi a vőfélytől a rudat, és egyik nyoszolyólányhoz megy, hogy az szemeit kösse be. Ennek megtörténte után a bekötött szemü ifju férjet karon fogja a vőfély, s néhányszor megsétálva vele a kört, elvezeti a czölöphöz, hol neki magában kell kétszer-háromszor megfordulnia.

Most taraczklövés rázza meg a levegőt, mire a bámuló gyermekek füleiket bedugva sikoltoznak, s a czigányok halkan valami andalitó darabot kezdenek játszani. A semmit sem látó vőlegény rudjával verni kezdi a kakast, mely minden csapásra, akár találta az, akár nem, ide s tova röpköd. És e nem könnyü feladatot gyakran játszva oldják meg, s alig nehányszori kisérlet után, le van verve a röpkedő állat, mire aztán az eddigi halk zene, erősebbé s diadalindulóvá változik. A vőlegény letépi szeméről a kendőt, s büszkén, a társaság szerencsekivánatai között megy menyasszonyához, kinek arcza ilyenkor szintén örömet árul el.

Az örökösen futkosó vőfély pedig letépi a megölt kakas fejét, s azt a rudra tüzve, jelt ad a bemenetre. A házban még egyszer felmutatják a megölt állatot, s aztán kiadják a szakácsnénak, hogy vacsorára készitse el, magok pedig áldomást isznak az ügyes vőlegény és menyasszonya egészségére, és folytatják másnap reggelig a tánczot, melyet csakis a levert kakasból és egyebekből készült vacsora szakit meg rövid időre.

Varga Vilmos.

A MAGYAR DUNA ÉS MELLÉKE.

IV.

Bajától Péterváradig.

Baja szabadalmazott mezővárost lapályos rétség s mint emlitők, a folyam ága, mely majd alább Szeremle alatt ismét visszatér az anyafolyóhoz, köti össze a Dunával. A rétségen át egy 637 öl hosszú kövezett töltés vezet a városba. A Duna ágán is, melynek bal partját fa-rakhelyek és téglavetők, mint hajó- és malom-épitőhelyek környezik s jobbra a sziget erdősége kisér, — nagyobb vizállással, megterhelt hajók is könnyen közlekedhetnek. Alig tiz éve, hogy a hajók rendes járása a várossal közvetlen összeköttetésre nézve teljesen megszünt. — Mindamellett, hogy sehol, a merre tekintünk, sem hegynek, sem kőnek semmi nyoma: mégis a városban itt-ott egy-egy kis kövezethez is jutunk. Különösen jól használják a gyalogosak számára a házak elején a téglával kövezést. Nagyobb számú mégis azon utczák száma, melyekben az alföldi hires sár és por, itt-ott kátyúk, pocsolyás mélyedések épen nem tágitottak ősi jogaikon. Ha a Duna-ág, vagy mint itt nevezik, a Sokovicza (népiesen hangoztatva: Sugovicza) partjait s belebb az ezzel közegyenes főutczát tekintjük, némi városias szint is találunk. A Sokovicza mentén egy kis sétány áll, köszobrokkal s lánczczal elválasztva a szekérúttól. A sétány végén roppant nagy tér nyilik meg, melyet több csinos magánházon kivül a kaszinó épülete diszesit. A Sokoviczán tul, a sziget ligeteiben több mulatóhely van, honnan a nyári estéken jó zene s a jó kedv hangja hallszik. A mint azonban e főbb ponttól távo-

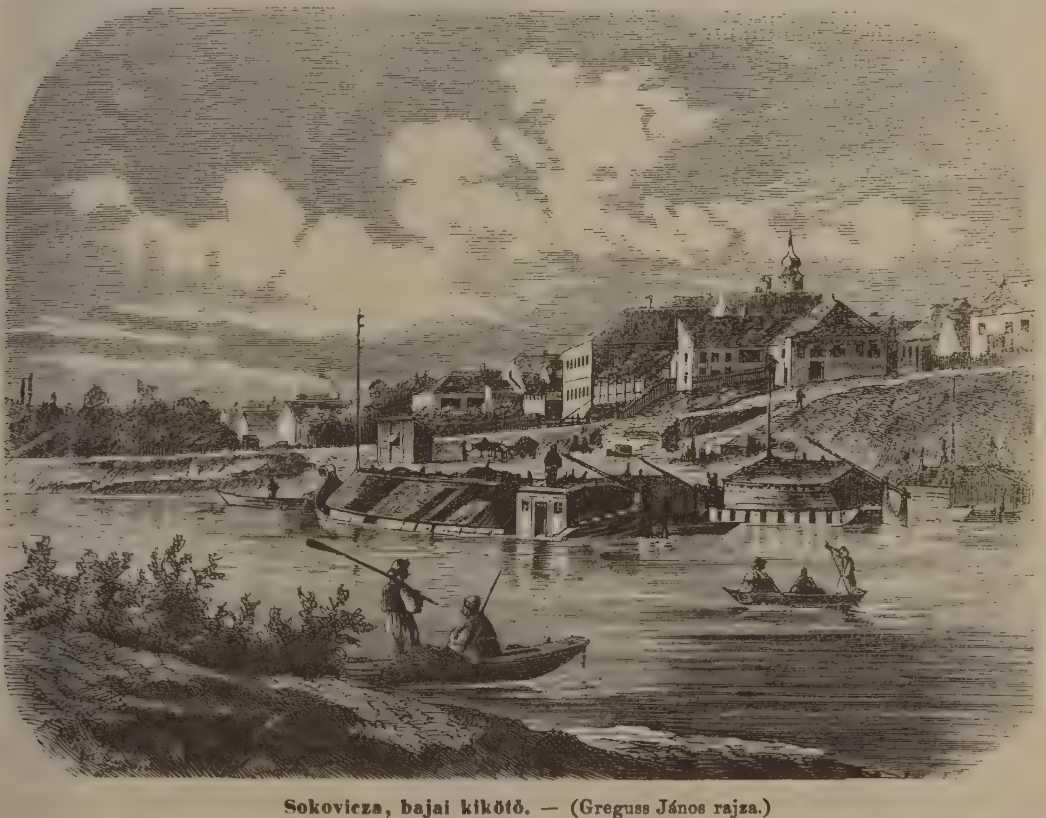

Sokovicza, bajai kikötő. — (Greguss János rajza.)

zunk, mindinkább fogynak a tárgyak, melyek az innen vitt első benyomást föntarthatnák. Találunk ugyan itt-ott ismét helyeket, melyek eddig útunk közben sehol enynyire meg nem leptek bennünket. A város közepén egyszerre több holdnyi terjedelmű kertet, mely virág- és gyümölcstenyésztéssel összekötött konyhakertet képez; majd valamely, vagy helyzeténél, vagy csinosb építése által a házsorból mintegy kiemelkedő épület mellett gondosan ápolt, gazdag virágültetvényt, s ezek a város érdekességét nem kis mértékben emelik. Elég tarka szinezetet nyer általuk az egész, mely a nagy sikság egyhanguságában, könnyen unalmas házcsoport maradhatott volna. Az idegen, ki hallott Baja kereskedelmi fontosságáról, népessége szép számáról, mely a 20,000-t haladja, — meglehet, hogy csalatkozott várakozásában; de a ki kun vagy jász s szabolcsi, hevesi, csongrádi stb. városainkat ismeri, az igen élvezetesnek fogja találni s népe szabad mozgásában, kissé nyalka magatartásában s a nők „rátartiságában" (rátartósságában), eleven szinü s szabásu öltözékében méltán gyönyörködni is fog.

Szép egyháza, monostora és papnöveldéje van itt a Kapisztrán Ferencz rendjének, melynek vezetése alatt áll a város által alapitott gymnazium is, mely 1852 óta nyolcz osztálylyal ellátva, a főgymnaziumok sorába emelkedett. — Érdekes a már előbb a nagytérnél megemlitett kaszinó-épület, melyben az eredetileg 1830 körül alakult olvasóegyesület s a később keletkezett külön olvasókör egyesülve áll. Egy ideig a közvélemény az egyiket inkább aristokratikus s a másikat külön demokratikus körnek tartva, némi feszültség volt a két egyesület tagjai közt, mely a köz- és magánéletben több kellemetlenséget terjesztett; 1855-ben azonban szerencsés egyesülésre lépett a két társaság s igy ma ez egyesület és háza nemcsak kellemes társaskör, hanem egyszersmind az áldásos egyetértés közösen ápolt tanyája is. — Van még itt két fürdőház, melyek egyike igen csinosan van fölszerelve, s megemlitendő az izraeliták nagy temploma, melynek homlokzatán „Egyedül az istennek" fölirat áll.

Baja gyáriparát illetőleg: a számos dunai malmon kivül négy gőzmalom müködik, melyek közül mindenik naponkint 100—150 mérőt őröl s igy az évenkinti lisztgyártás Baján mintegy másfél millió mérőre tehető. A szeszgyártás évi eredménye 6—7000 akót tesz. Spitzer Albert gyufagyára egész le Újvidékig majdnem kizárólagosan látja el gyufával a vidéket. Összes évi gyártását 800—1000 mázsára tehetni.

Földmivelése a közönséges gabonanemekben és kukoriczában igen szerencsés. Mezei éber rendőrsége a kitünőbbek egyike. Vállalkozók saját embereikkel ügyelnek föl s kezeskednek mindennemű kárért, mely a fölügyelet igen czélszerü szervezése mellett minél ritkábban fordul elő. Nálunk, hol e tekintetben gyakori kihágások történnek, igen ajánlatos volna e rendszert, a hol csak alkalmazható, mielőbb elsajátitni. Jelentékeny a város kerti szőlőmüvelése is. A marhatenyésztés szarvasmarhákban szintén virágzó. Egykor nevezetes volt sertéstenyésztése is, különösen sertéshizlalói; de ez az ujabb időkben tetemesen alászállt.

A kézmüipar, habár tevékeny, alig felel meg eléggé a helybeli s a vidék szükségletének, s a város lakosságára nézve nem a leghizelgőbbnek találjuk, hogy a finomabb kézmüveket majdnem müveletlenül, s a durvábbakra is a nagyobb számot a megtelepedett idegenek kezén, jelentéktelen verseny nélkül hagyja. Hol a nyers anyag oly tömegesen készen áll, nagyon tanácsos volna azok földolgozását egyszerre helyben lehetőleg munkába venni. Átalános panaszunk, hogy nyers anyagainkon nincs alkalmunk könnyen túladni; másrészt a müipar czikkeit, gyakran saját termesztményünket átdolgozva, nagy áron kell megvásárolnunk; mindezen csak úgy lesz segitve, ha nem idegenkedünk a kézmüvességtől s itthon a magunkéinak adhatjuk azon földolgozási költségeket, melyeket most a vitelbér, egyszer-másszor a vám stb. tetemesen növelnek s idegenek kezére játszanak. A város fekvésénél fogva, különösen alkalmasnak hiszszük a lakosság jövedelmes foglalkozására a timárság vagy a nyers bőr kikészitésének mesterségét, mely itt könnyen igen jelentékenynyé válhatnék, miután Baja piaczának nyers bőrökbeni évi forgalmát százezer forint értékre becsülik jelenleg is.

Kereskedése gabonában 2 millió mérőt; borban 150—200 ezer akót; tüzelőben 20—30 ezer öl fát; mészben 25—30 ezer; gyapjúban 4—5000; rongyban 25—30 ezer; disznószőrben (sertében), melyet ujabb időben

Angolországba kezdnek szállitani, 20 ezer; tollban (pehelyben) 9—10 ezer; tojásban 7—8 száz s bolti árukban 60—70 ezer mázsát stb. hoz évenkint forgalomba.

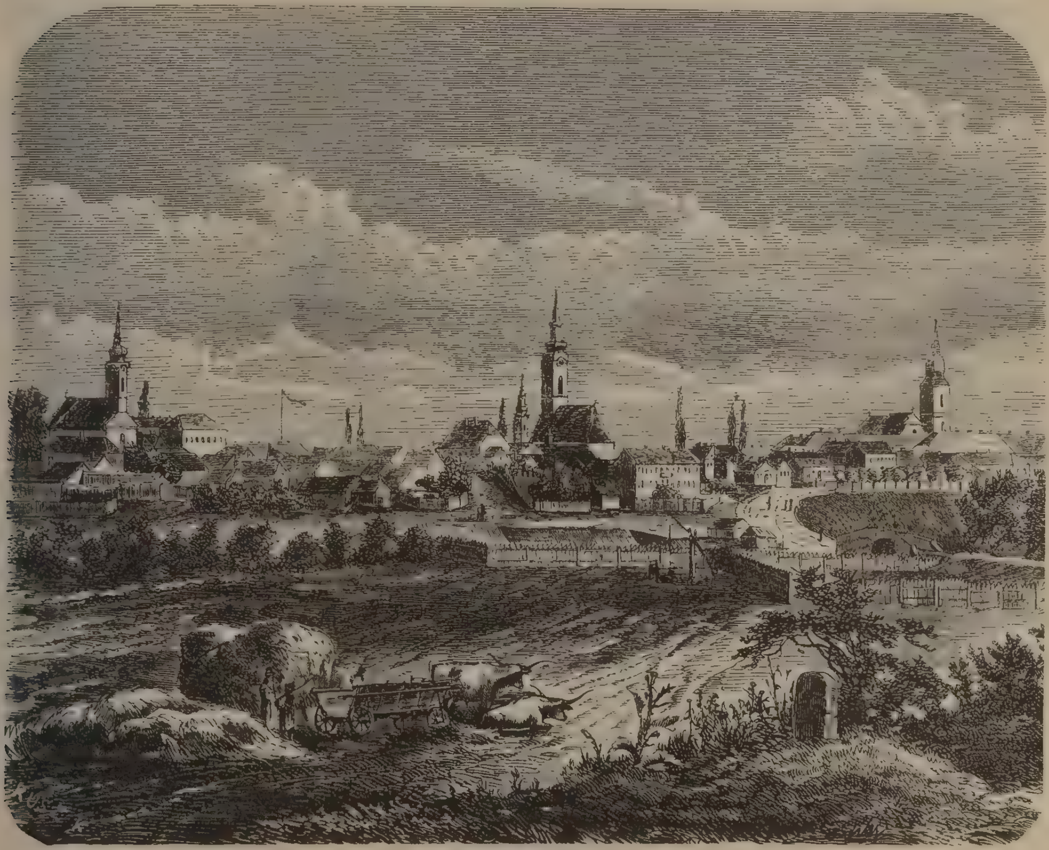

Baja városa.

Baját hajdan Francovillának nevezték. E néven fordul elő az itt már 1260-ban müködött „Provincia Ungariae“ néven ismert szerzetesek hátramaradt irataiban is. Később a XIV-dik században fölváltva majd Waianak, majd Baia-nak hivták. Legrégibb birtokosa a Maróthy család volt, mely 1468-ban Mátyás bánnal kihalt. Mátyás király azután 1472-ben a czoborszentmihályi Czobor (eredetileg a bodrogi nemes Chubor) családnak adományozta. A mohácsi vész után. mindjárt szeptember első napjaiban a török szállta meg, kinek 1687-ig maradt kezén. Ezek kiüzetése után rövid ideig a kamara birta, mivel előbbi földesurai Árva várában keresve menedéket a török elől, tovább is ott maradtak; de 1727-ben gr. Czobor Márk tábornok s fő-ajtónállómester és Bodrogmegye föispánja visszanyerte s el is foglalta. Utána fia József, a Czobor család utolsó ivadéka, mint némelyek állitják, fogadás következtében vesztette el e nagy uradalmat. 1750-ben gyoroki gróf (és később herczeg) Grassalkovich Antal; egy százévvel később hédervári gróf Viczai Károly, 1856-ban pedig gr. Zichy Ferraris Bódog birta, ki részletenkint áruba bocsátva, 1862-ben már csak 2500 hold erdőnek, a regalenak, egy nagy s négy kisebb vendéglőnek és sörháznak s néhány házhelynek volt ura, s a város akkori tisztikara és kültanácsa hétszázharminczezer forinton ezt is megvásárolta tőle; igy Baja városa most saját földesura magának.

Baja több országosan ismert egyéniség születési helye, — igy: Kliegel Józsefé (szül. 1795-ben, hangjegyző zongorát, nyomdai betűosztó és számoló gépet, buvárvagyis a viz alatt járó hajót talált föl);

Mészáros Lázáré, a volt hadügyminiszteré (szül. 1796-ban; † Eywoodba 1858. nov. 6-dikán); Türr Istváné, Tóth Kálmáné, Munkácsi Flóráé.

Már tovább mennénk s majd elfeledők megemliteni, hogy Baján Bácsmegyében voltunk. Pedig a ki a bácsi vendégszeretetet s vidám társaságokat élvezte, lehetlen, hogy mindenha vissza ne emlékezzék. Vig pohár közt gyakran foly itt a dana s ha még egy húrja marad a hegedünek: „három a táncz“ kiáltják és „kivilágos kivirradtig“ nem tágithat a jó kedv. Ember legyen, a ki menekülni is tudna, kivált a „kvaterká“-k, félig vagy addig se töltött ivópoharak, apró de sürü ostromától. Az inni nem akarónak is észrevétlenül akad figyelmes szomszédja, ki elkérdi barátai, rokonai mintlétét. Beszéljünk róluk megelégedetten: a jó szomszéd örömmel koccintja poharát s élteti a szerencsést, kinek jólléteért mindjárt két pohár fog ürülni. Mondjuk, hogy a kérdett szenvedő vagy kesereg: ismét nem késik a részvétteljes „Isten segitse,“ mit megint új poharazással kell fogadni. S ez igy megy, hogy számát se tudhatjuk. A szomszéd mindvégig fáradhatlan mind a részvételes kérdésekben, mind a figyelmes szolgálatban, – pohárt pohár után tölteni. Hát a ki maga se szereti a tele poharat . . .

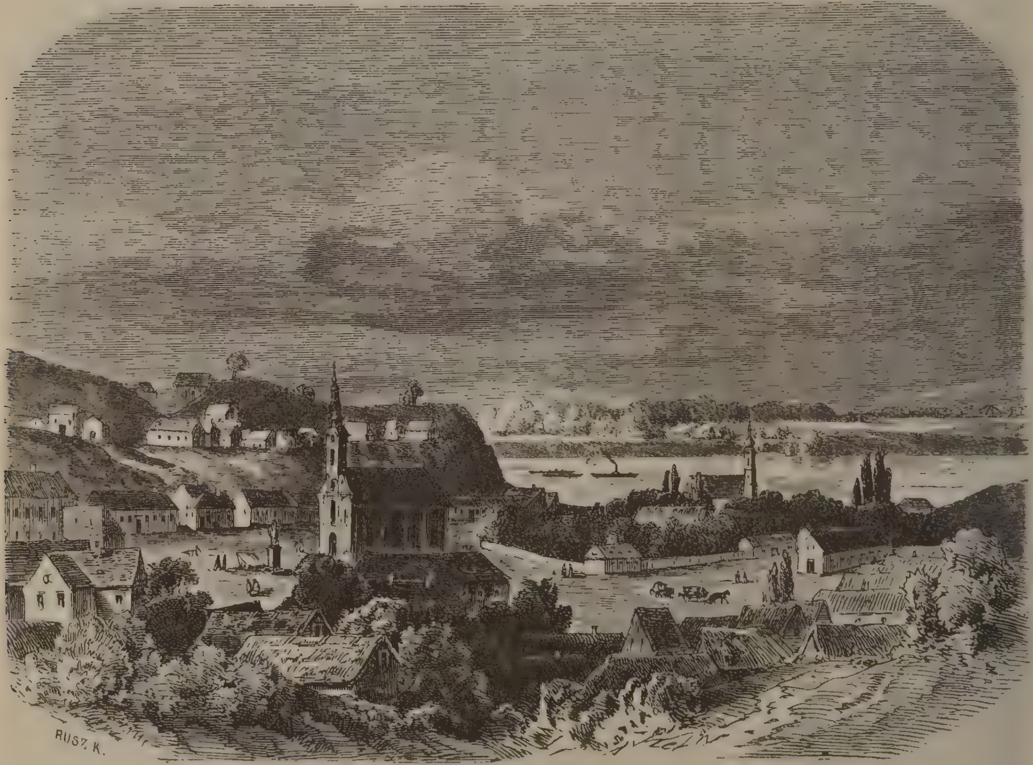

Duna-Szekcsó.

Baja alatt még egy ideig erdöségben kanyarog a Duna, hol csak a malmok zakatolása s a madarak éneke ébreszti föl figyelmünket, mely az erdei lágy susogásra, csendes morajra oly könnyen elandalodhatott. A bal parton még egy pestmegyei népes helységet: *Szeremlét* érjük, mely különben fekvésénél fogva már egészen Bácsbodrogmegyébe van ékelve s melyet a Dunáról csak alig is vehetünk észre, s a jobb oldalon *Báta* v. *Bátta* tolnamegyei mezőváros után, itt Baranyába, amott pedig ismét Bácsbodrog-megyébe lépünk. Szeremle és Báta közt válik el balra a Duna baracskai ága, mely Bezdán fölött tér az anyafolyóba vissza s képezi a mohácsi szigetet, mely mintegy 60,000 holdnyi kiterjedéssel bir.

Báta sem fekszik közvetlen a Duna mellett, határa azonban, melyet ez gyakran el is önt, a Dunánál esik. A Duna kiöntései ellen 1824-ben hatalmas töltéseket vontak, melyek azonban még ujabb munkálatokat igényelnének, hogy a határt kellöen megvédhetnék. A Duna-szabályozásnak hiányát átalában mindenütt szomoruan tapasztalhatjuk, legszembetünöbb azonban, habár tán nem egyszersmind a legtöbb kárt okozó, Tolnában és Baranyában. Tolnában D.-Sz.-Györgynél és Gerjennél, mint már láttuk, s Baranyában itt s Szekcsőnél és Mohácsnál, mint ezt is nemsokára látni fogjuk, valóságos szemsértö, a jobb érzést bántó látvány, a mint az elem rakonczátlanságának az emberi szorgalom nehéz keresményeit zsákmányul hagyja a tompa közönyösség. — Báta alatt ér a *Sárviz* is a Dunába. Határa vizenyösségét ez is emeli. A Sárviz a Tikiri tóból s számos a Bakony-hegységben eredö patakból származik s Veszprém, Fehér és Tolna megyéket töltötte be posványságokkal, — mignem József nádor pártfogolása mellett, s gr. Zichy Ferencz mint föbiztos vezetése alatt szabályozva lett. A csatorna, melybe az egész szétágazott vizet egyesitették s mely 92,800 öl hosszú s mintegy 70 ezer holdat tesz használhatóvá, a nádor hatályos részvétele emlékeül Nádor-csatorna nevet nyert. Ujabb időben egy ágát a tolnai Dunába vezették.

Báta mintegy 3200 lakost számlál s szép fekvéssel bir azon meredek hegy alatt, melynek tetején vár alakjára épült zárda romjai láthatók, a Sz. László által alapitott benczések apátságáé. Ezen apátság birtoka volt az egész bátaszéki — az ide szomszédos s a hegyek mentén szintén be is látható gazdag bortermö mezövárostól nevezett — uradalom, melyhez Báta is tartozik s ma a bécsi Teresianumé. A bátai hegység és siksága, a régi hadjáratokban több ütközet alkalmas szinhelye volt.

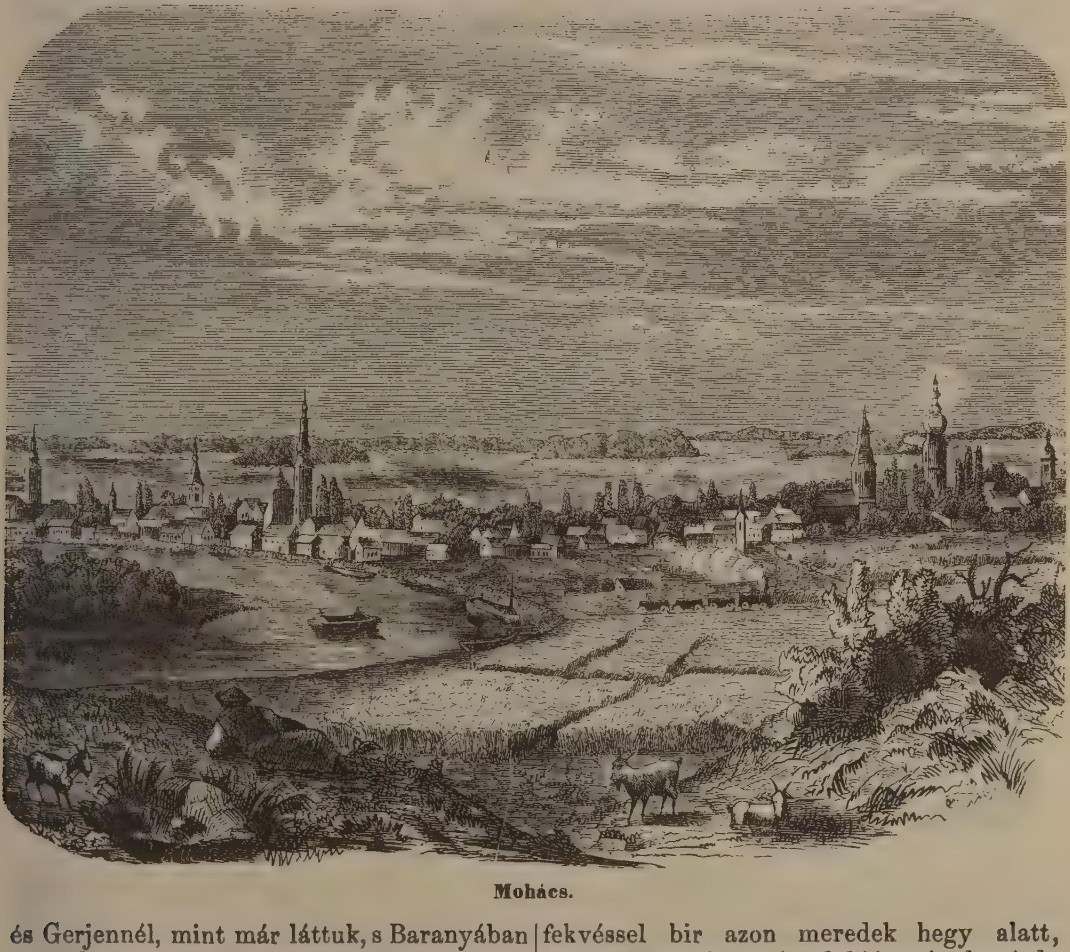

Mohács.

Itt győzött a szörényi bánságból visszatérő Hunyady János, Ujlaki Miklós hadaival s egy lengyel dandárral egyesülve, Gara Miklóson, kit Bothos Endre, Koroghy János és Tamásy Henrik segitettek, hogy Vladiszlav ellenében, ki mellett Hunyady állott, Albert özvegyét Erzsébetet s illetőleg fia, László érdekeit védjék. 1463-ban itt ütött tábort Mátyás, hogy Pongrácz János erdélyi vajdát és a Szokolyiakat, Mohamed ellen, kinek már Temesvárig előrenyomúlt előcsapatait azok visszaszoritották, kellően támogathassa.

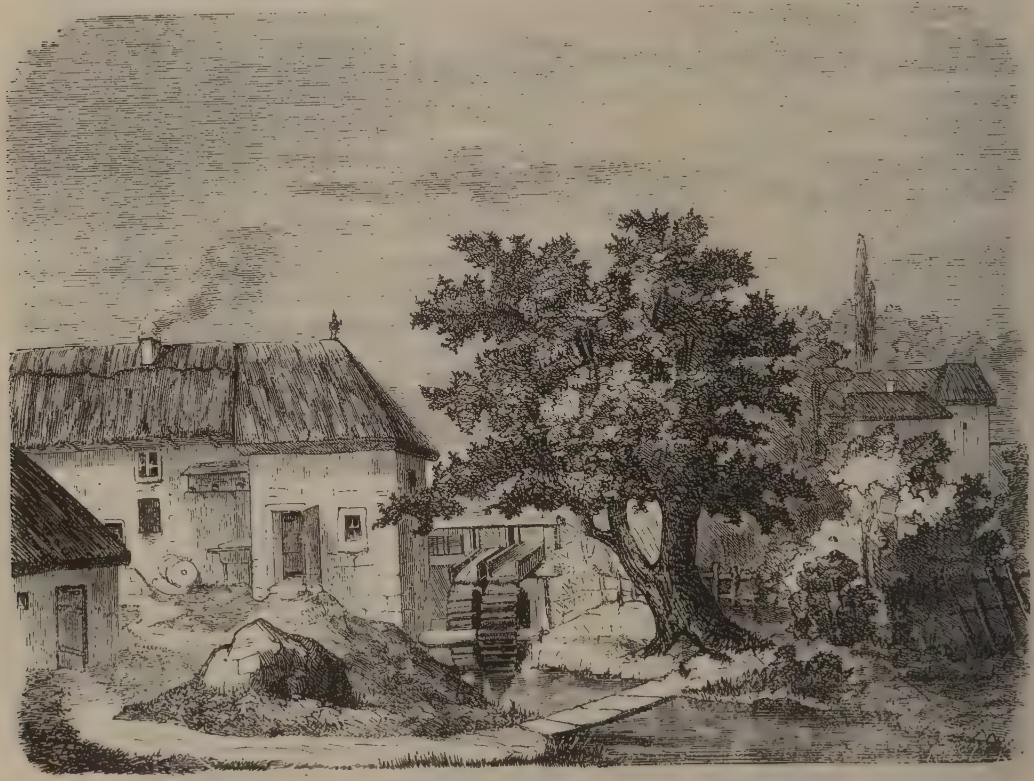

Cselepataki malom Mohács mellett. — (Rajz Marasztoni Antal.)

És itt választották meg Tomory Pált vezérül s társaúl Zápolya Györgyöt, a szerencsétlen mohácsi csata előtt, miután az aug. 16-dikán (1526) ide érkezett II-dik Lajos az urakat egyenkint és együtt megkérdezte volna.

Bátánál kezdődik ujra a jobb partok hegyes része, mely nemsokára Duna-Szekcsőnél egészen a Dunaparthoz nyulik ki. Szép szőlőültetvények koronázzák a hegy tetejét, melynek előrészén s az e mögött mélyedő völgyben elterülve fekszik az egyszerű mezőváros, az egykori Lugionum helyén, mintegy 4900 lakossal. Határa, a házakig érő gyümölcsösökben s jó bort termő szőlőkben gazdag s kiterjed a Duna bal oldalára is, hol a szigetben (a már ismert mohácsi szigeten) jó kaszálók, erdőségek és szántóföldek is vannak. A szekcsői zamatos almát s könnyen eltartható jó szőlőt Pestre is hordják a gőzhajókon, melyek itt a Luczenbacher vállalata által megkezdett Pest és Mohács közti személyszállitással rendes állomást nyitottak meg. Szerencsés halászata is van D.-Szekcsőnek, mely kiválólag vizában volt egykor gazdag. A város közelében egy dombon még e század elején is valamely római épitmény maradványai látszottak; de már mind széthordták ujabb épitkezésekhez. Hajdan a Jakosich család birta D.-Szekcsőt, később a Bezerédyek s jelenleg a b. Bésán és Sauska családok birják, melyeknek szép úri és gazdasági lakaik és kertjeik diszesitik a várost. Itt is állomást tartott a szerencsétlen II-ik Lajos, a mohácsi csatát megelőző napokon Maczedoniai Miklós házában várva sátrait és tábori készületeit Budáról; söt a nép hiedelme szerint, a csata után ide vissza is menekült s itt lett valamely titkos boszú áldozata.

Alább, a hegyek déli részén *Baar* v. *Bár* csinos falu látszik, melynek szép kis egyháza messze tetsző képben tünik föl. Lakossága alig megy 700-ra. Határa a pesti kir. egyetem javadalmaihoz tartozik.

Innen a hegy apránkint alább-alább szálló sikká válik, melynek még emelkedettebb részén terül el *Mohács*, melyet széles kiterjedése, számos tornya, a ferencziek kolostora s a mohács-pécsi vaspálya és a gözhajók állomása messziröl igen városias szinben mutat föl. A partokon, hol a pécsi köszénbányák rakodó helye, s a város és a sziget közti élénk közlekedést föntartó hidasok, kompok és dereglyék járása van, — igen nagy élénkséget találunk. Kedves képet ad a Duna partján épült nehány ujabb ház is s nem kevésbbé benn a városban a német-utcza, melyet különösen a pécsi püspök laka tesz érdekessé, mindamellett, hogy az épületen kissé észrevehetö a gazda távolléte. E két ponton kivül azonban bármenynyit igért volna a külsö, — teljesen falusias Mohács minden utczája,

Lakossága, mely a 10,000-t valamivel haladja, leginkább gazdászattal foglalkozik, bár egy része a hajók rakodása körül is jól keres s számosan foglalkoznak az egyszerübb kézmüvekkel is. A vályogvetés s téglaégetök körül szintén nagy erövel dolgoznak. Ujabb idöben a számos dunai malom mellett egy gözmalom is erélyesen müködik, melynek e jó gabnát termö vidéken mindenesetre nagy jövöje is van. Legkitünöbb vagy legalább legelterjedtebb müipara azonban a városnak, a gelencsérség s általában a cserépedény-készités, melyet különösen a sokaczok müvelnek. A sokacz népfajjal itt találkozunk elöször. Eredetéröl nem számolhatunk; igen kis számu, mert csak a Duna mentén nehány helységben, Baranya és Bács megyékben találjuk. Szerbül beszélnek, — öltözetükön azonban hamar megkülönböztethetjük öket az igazi szerb fajtól. Nöik öltözete igen sajátságos, egyszersmind föltünö. Férjhez menetelük elsö éveiben veres, ké-

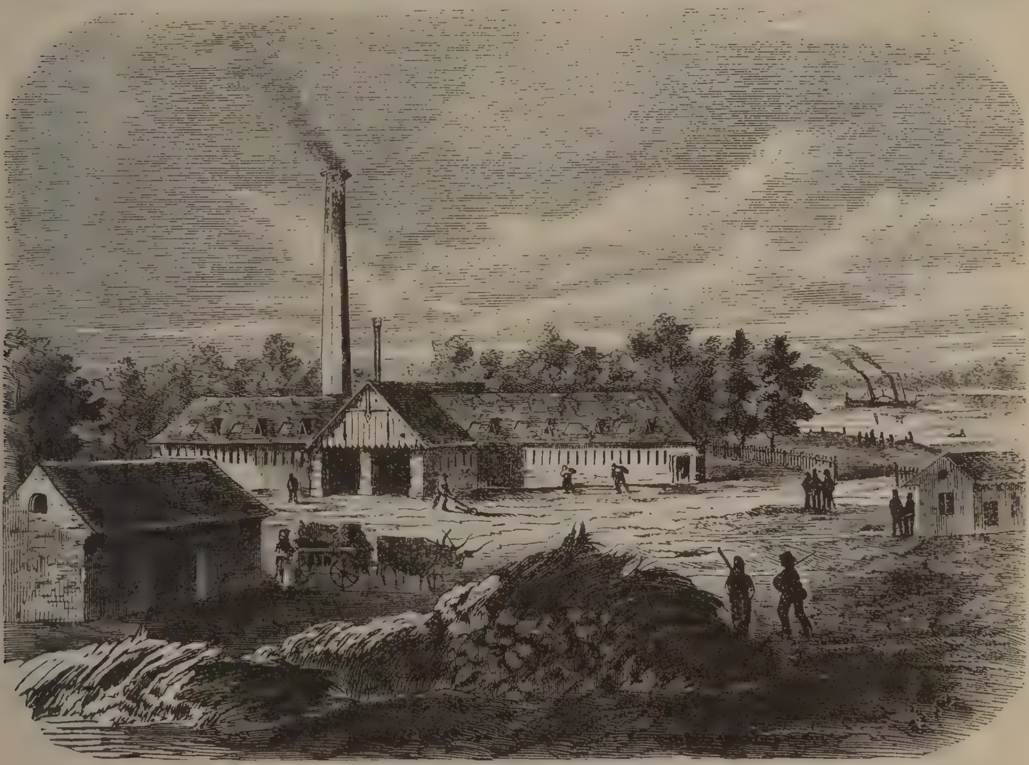

Apatini kendergyár (Bácsmegyében).

sőbb zöld szoknyát viselnek. A hajadonok testhez simuló ingben járnak, melyet derekukhoz tarka övvel szoritnak. Lábbelijük átalában nem igen van. Hajukat homlokukon előre simítják s tollakkal és virágokkal, nyakukat pedig üveggyöngyökkel czifrázzák föl. Nagyobbára szépek, kivált a fiatalság első éveiben.

A kereskedelmi forgalomra nézve igen kedvező fekvése van Mohácsnak, mely egész Baranya dunai kereskedésének kulcsát tartja kezében. Magában a pécsi szén, melyből az évi aknázás eredménye mintegy négy millió mázsára tehető s csaknem teljesen Mohácson át jut forgalomba, — igen emeli e hely fontosságát. Ezenkivül sok bor s a közelebbi években jelentékeny összeg gabnanemü és liszt is emelte a piaczi kivitel nagyságát.

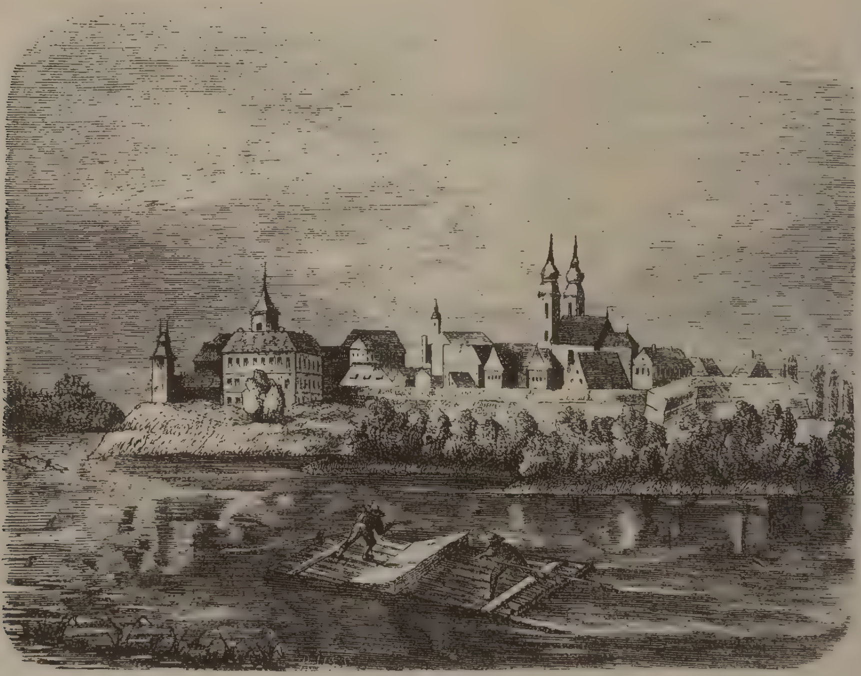

Eszék.

Azt tartják, hogy a város igen régi s eleitől fogva ugyanazon helyen állott, hol ma. S nevezetes, hogy a lakosság mily igen csüng a Duna közvetlen partjain, holott pillanatról pillanatra látni, mint rombolja a viz, ugy hogy a közelfekvő épületek folytonos veszélynek vannak kitéve. Az első gőzhajózási társaság irodája s a vaspályafő rövid idő alatt két izben kényszerült a parttól elvándorolni s a tovább vándorlás veszélyének még mindig ki van téve. Hosszu ideig tartott ide-oda irás és sokszori tanakodás után el lőn határozva, hogy a part megerősittessék; de költségkimélés szempontjából ott kezdték a partot kikövezni, hol a viz sebje csakhamar háta mögé furakodik a kövezetnek, s a város fölötti partok folyvást szakadása e parterősitési munkálatokat is kajánul ki fogja gunyolni s az elem romboló káröröme Mohács egész utczája eltemetése fölött fog pokoli kaczajt ütni. Mindezt, nem hiszszük, hogy a mohácsi ember is lehetőnek ne tartsa; mindamellett, hüségesen ragaszkodik az ő Duna partjához. Azt mondják, hogy gr. Berényi és gr. Eszterházy püspökök ingyen osztottak háztelkeket a helyen, hol a német-utcza épült s az ős mohácsi lakosság még sem huzódott oda, — átengedte bevándorlott németeknek. Hogy a Dunához közel, 1700-ban épült Sz.-Mihály temploma 1727-ben leégett, helyébe gr. Berényi 1743-ban a püspöki lak közelébe épittetett a sz.-kereszt tiszteletére egy templomot, hogy a lakosságot ezáltal is elvonja a Duna partján épitkezéstől: ez sem használt, inkább fölépitették saját költségükön a régi Sz.-Mihály templomot és nem mozdultak. Bár ily keményen tarthatták volna magukat 1526. aug. 28-dikán is.

Beszéljünk-e e gyászos napról? A pécsi püspök mohácsi házában tartott haditanácsban mondták ki a vészes határozatot, hogy a Szolimán seregéhez képest maroknyi csapat a roppant erővel szembe szálljon. A várostól délnek mintegy 1 s a Dunától be fél mérföldnyire eső sikon, melyet alább menve, majd jól látunk, — folyt le a rövid, de több mint másfél száz évre kiható csata. A harcz csak másfél óráig tartott s 20,000 magyar vérébe került, s egy ország jövőjét s a nemzet életét renditette meg.

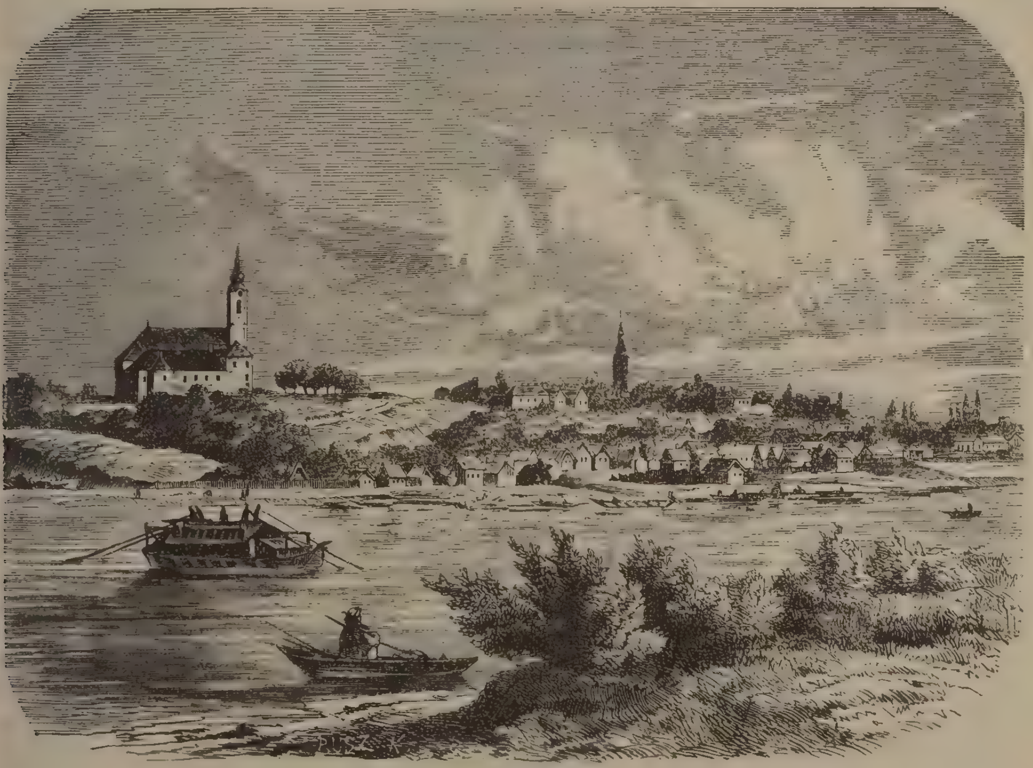

Vukovár. — (Varsányi rajza után.)

Szept. 3-dikán Mohácsot is fölégette a török, s 1529. aug. 18-dikán Zápolya János a mohácsi vérmezőn, „melyet előbb három évvel 20,000 magyar halála szentelt fel — mond Szalay — János, a magyar király — a török császár kezét csókolni ment“.*) 1657 augusztus havában lothringeni Károly üzte ki véglegesen Mohácsról a törököt.

Mohács a pécsi uradalmakhoz tartozik, szomszédságában azonban Albert főherczeg *bélyei és dárdai uradalmai* kezdődnek, melyek innen majdnem egészen Pécs alá s Dályoknál ki a Dunára s e szélességben egész le a Dráváig nyulnak, mintegy huszonegy négyszög mérföld terjedelemben. A gazdászat majdnem minden ága müvelésére alkalmasak ez uradalmak s mindannyian a legkitünőbben kezeltetnek. — A vidék mindkét parton sikság; a jobb oldali rónát azonban, a mint Mohácstól alámegyünk, a villányi és pécsi hegyek teszik érdekesebbé, melyek napnyugati irányban távolról is jól látszanak. A Duna itt átalában igen alkalmas a halászatra s le egész a Dráva-torokig, melyet a mohácsi, bezdáni, apatini, monostorszegi halászok átalában igen előnyösen föl is tudnak használni. Emelik a vidék szépségét az elöttünk emelkedö hegyek is, melyek Kis-Köszegnél ki a Dunáig érnek s a vidék jó bortermö hegyei.

Kis-Kőszeget vagy szerbül *Batinát*, a rómaiak Bacincum néven ismert telepét, nem messze Dályok népes helységen alul, a Duna jobb partján érjük. Innen rajta foly a Dunába a Feketeviz, vagy Brodarics szerint Krakó s a szerbeknek Karasicza vize, mely mig szabályozva nem volt, kiöntéseivel sok kárt tett; most azonban egy 18,800 öl hosszu és 10—19 öl széles csatorna által van szabályozva. Albert főherczeg birtoka ez is. Élénk, a legélénkebb összeköttetése van itt Baranyának Bácsbodrog megyével a Dunán át s e végre egy nagy vendéglője az uradalomnak. A helység magában igen kicsiny, ugy hogy lakossága száma csak kevéssel haladja meg az ezeret. Nevezetes csak élénk átszállója, s viza-halászata a Dunán és kárászhalászata a Karasiczában, mely némelyek szerint épen a kárászokban való bőségétől nyerte volna nevét; továbbá a hegyeiben található alabastroma s a szőlőhegyeiben látszó római telep maradványai. Kis-Kőszeg nevét a helység fölött álló kövektől vette volna, melyeken a Duna és Karasicza vize megszögell; Batinának pedig azon ütlegektől nevezték volna el a szerbek (szerbül: batina = ütés, botozás), melyeket a Bácsból átszökdöső lócsiszárok és a révnél garázdálkodók itt az uradalmi tisztek parancsára rendesen kaptak; — hihetőbb azonban, hogy a Batina kifejezés is, a Kis-Kőszeg értelmezésével rokonosan, vagy a vizeknek egymással, vagy a vizeknek a kövekkel való ütközésétől származott. Kis-Kőszeg a régibb időkben is alkalmas átjáró helynek tekintetett. Tomori Pál is itt szállt át Bácsból 6000 lovassal s a Feketeviz közelében táborozott egy ideig.

---

*) Magyarorsz. tört. IV. r. 88 l.

A bácsi részen Kis-Kőszeggel szemben *Bezdán* mezővárosa látszik, távolabb a révtől melylyel jó töltés s ezen egy 300 öl hosszu Klinger-féle- vagy téglaut köti össze, melyet 1845-ben kisérletkép épitettek, s mint mai épségéből látható, ez élénk közlekedési vonalon is igen czélszerünek bizonyult be. Ez ut vezet Zomborba, a megye székhelyére. A bezdáni révnél van a Ferencz-csatorna dunai nyilása is. E csatorna a Dunát és Tiszát köti össze s egész Bácsmegyét majdnem épen két egyenlő részre hasitja. Hossza 14$^1/_2$ mérföld, szélessége 60 láb és igy eddigelé a birodalom legnagyobb csatornája. Épitését 1793-ban kezdték meg s 1807-ben fejezték be; 1808 máj. 1-én nyitották meg a hajózásnak. Tervezői és épitői Kiss József és Gábor mérnökök, vállalkozó egy ötven tagból álló részvénytársaság volt, melynek kitünőbbjei a Ditrichstein, Eszterházy, Kinszky, Lichtenstein herczegek és Apponyi, Aspermont, Batthyány, Harrich, Kollonich grófok voltak. A csatorna két végpontja — a Dunáról Bezdán s a Tiszáról Tiszaföldvár — között harminczegy láb esés van s ezen öt zsilip alkalmazva. Eredetileg a csatorna dunai nyilása nem itt, hanem alább Monostorszegnél volt. 1822-ben azonban a Duna azon kanyarulót, melybe a csatorna Monosztorszeg fölött vezetve volt, átszakitotta s nem volt más mód, mint a csatornát, roppant költségeskedéssel ide föllebb vezetni, hol hatalmas köépitések, melyek a vizi épitészet szerencsésb alkotásai, védik a csatorna elejét. Az alsó Tiszáról a felső Dunára vagy viszont járó hajók mintegy 47 mérföld s igy körülbelöl 8—10 napi utat nyernek meg e csatorna használata által, melyen 800 mázsát emelő hajók is közlekedhetnek s igy ez összeköttetés oly előnyösnek tartathatnék, melyet egy lovashajónak sem kellene kerülnie, mégis aránylag kevés hajó használja e vonalt, mely viszásság leginkább a csatornán fizetendő dijak nagyságának s a számtalan rendszabályok, rubrikák és paragrafusok szerinti nehézkes eljárásnak tulajdonitható.

Eleven kép, melyet a bácsi sikság, a Duna széles kiterjeszkedése s a Kis-Kőszegtől alá huzódó hegyek, a hegymentén egymás után föltünő *Darázs* helység és *Vörösmart* mezőváros alkotnak. Különösen szép fekvése van Vörösmartnak, mely mintegy 2100 lakossal bir s Albert főherczeg birtoka. Nem megyünk el épen alatta, mert egy átmetszés folytán Vörösmart előtt most csak a holt Duna foly el, de jól láthatjuk termékeny határát, melynek vörös bora és gyümölcseinek jósága és bősége az átelleni Bácsmegyében is igen ismeretes. Kedvező Vörösmart vidéke a halászatra is, melynek az alatta elváló Kis-Duna is elönyére van.

Közel a bal parton *Monostorszeget*, a kamara mintegy ötödfélezer lakosu birtokát érjük, melynek határa termékeny síkság s népessége igen tehetős földmüvelőkből áll. Azt tartják, hogy határában feküdt Bodrog városa s itt állott a sz.-Péter tiszteletére emelt bodrog-monostori s a Bodrog városa szigetében épült sz.-kereszti apátság is.

Alább a szintén a kamarához tartozó *Kupuszin* helységet látjuk, a bal parton kissé be a Dunától. Mintegy 3000-nyi lakossága jó zöldséget és káposztát termeszt. Határában némely ismeretlen származásu romokat láthatni. Csendesen legelésző gulyákat, juhnyájakat látunk a bácsi oldalon, s a baranyai részen erdős, posványos vidék terül el. Nyugodt, igen egyhangu táj; de nem untató. A bácsi oldal többnyire jól van munkálva s akár a zöld vetések hullámzása idején, akár aratás után, a kévék sürü sorain tekintsünk át, az örökké munkás természet áldásaiban gyönyörködhetünk.

A mint a jobb oldalon a kuzuki, szarvasháti pusztákat elhagytuk s a petresi puszta következik, a bal partokon *Apatin* gazdag határát s magát a népes mezővárost látjuk. A város a parttól nehány száz ölnyire kezdődő emelkedettebb helyen fekszik. Nagy kiterjedése, rendes utczái, melyek átalában fákkal be vannak ültetve, igen jó benyomást gyakorolnak, s piacza hetivásáronkint igen élénk, van nehány kereskedése is, mindamellett városiasnak nem mondható. Lakossága, mint a bácsi németség átalában, Mária Terézia és József császár alatt Würtembergből, a régi Palatinatusból s a Zweybrückeni herczegségből származott be. Szorgalmas és takarékos nép, ennélfogva vagyonos is. Nemcsak saját nagy határukat müvelik meg jól, hanem a közelebb határokban is bérelnek s fölverik a földbéreket. Egy lánczalja földtől (1600 négyszög öl) 12—18 forint évbért, söt az oly földekért, melyeket kender alá jól használhatnak, ezer négyszög öles holdakért megfizetnek 15—25 forint évbértis. Egy ily hold földről 6—8 mázsa kendert várnak. Kendertermesztésük szembetünő gyarapodásban van. Még ezelőtt 30—35 évvel egész termelvényük körülbelöl 5000 mázsát tett; most az évi termelvényt kissé jobb esztendőkben 100 ezer mázsára tehetni, mely összeg ezentúl valószinüleg még növekedni fog, miután eddig csak a rendes kézi munkával bánhattak el vele, mely, mint tudnivaló, a termesztésen túl az elárúsitásig, tömérdek erőt vesz igénybe. Jövőre ezen, a mult évben Stern Tivadar hazánkfia terve után, egy svájczi ház számára készült gyár fog segiteni, mely száz lóerejü gözgépével minden 24 órában 200 mázsa nyers kendert képes gözzel melegitett vízben megáztatni, hengerek között kisajtolni, megszárítani, a pozdorjától megtisztítni, sujkolás által megpuhítni, szóval: a kereskedésnek készen átadni. Mindazáltal ez eljárás nem ugy értendő, hogy ez egy ma reggel munkába vett kétszáz mázsa nyers kenderrel holnap reggelre megtörténik, mert magához az áztatáshoz e gép müködése mellett is legalább másfél nap vétetik igénybe; hanem ugy, hogy a gép folytonos munkássága és ennek ügyes beosztása mellett a tartósb szolgálat a mondott eredményt mutatja ki. E gyárnak nagy jövendője van s vele a bácsi kendertermesztésnek, mely első minőségü nyers anyagot ad, uj korszaka nyilt meg. Hírlik, hogy alább Palánka környékén is szándékoznak hasonló gyárat állitni. — Ohajtandó is, hogy necsak ott, hanem egyebütt is különös gondot forditsanak a kender tömegesb termesztésére s okszerübb kezelésére.

A mellett, hogy az apatini nép kendertermesztőink között első s földjeit mindennemü gabona- s a burgonya- és kukoriczatermesztésre is szorgalmasan fölhasználja: a halászatot is nagyban üzi s a közelebb eső határok halászatát is ki szokta bérelni. Halászatának évi eredménye, a helybeli fogyasztáson kivül mintegy 1500—2000 mázsára tehető, melynek egy harmadát élő halakban azonnal, s két harmadát szárítva adják kereskedésbe. Olykor az egész Dunapartot ellepik az ágasok, melyek a madzagokat tartják, melyeken a fejetlen s belétül megtisztitott ezer meg ezer hal szárad. Kellemetlen, de érdekes látni. Az apatini ember nem ismer egyéb kellemetlen munkát, mint azt, a mely ki nem fizeti magát. — A selyemtenyésztésben is az elsők között voltak az országban, kik már közel ötven évvel ezelőtt (1820. táján) megkezdték ennek müvelését, melyet még ma is szép sikerrel folytatnak. Legtöbb hajlamot mutatnak mindenesetre a külső gazdászati foglalkozásra és kertészetre; de vannak köztük igen ügyes fuvó-hangszerkészitők is, különösen rézharsona-müvesek. Sokan a márványozást is igen jól értik, melyet czementes gyurmából asztalok stb. bevonására alkalmaznak s különböző színekből összerakva csinos alakokkal is diszítnek. Legelterjedtebb kézmüvök azonban a faczipőkészités, melylyel az egész vidéket messze ellátják, hol ezek értékkel birnak.

A közelebbi években kibérelték a kamara birtokait is; de hogy azt biztosan használhassák, roppant töltéseket kelle vonniok a Duna áradásai ellen. E több mérföld hosszu töltésnek rövid idő, alig több mint két év alatt elkészitése legnagyobb bizonyság az apatiniaknak mind szorgalmáról, mind vagyonosságáról. Különös azonban, hogy ez iparkodó nép, mely között koldust nem is látni, mind e munkásságot egyedül azért látszik oly hüségesen kifejteni, hogy szegénységet ne lásson. Vannak egyes kivételek; de a nép átalánosságban nem ismer egyéb élvet, magasabb czélt, mint a birásét. Rendszerető, söt háztájékát tisztán is tartja; azért magát mégis könnyen elhanyagolja. Legnagyobb elismeréssel lehetünk alkotmányos érzülete iránt, melyről igen jellemzetes adoma forog fenn az ötvenes évekből. Valóságáért nem kezeskedhetünk. Kérdi a beamter apatini kocsisát, a mint Zomborba viszi s a lassu haladás unalmát egy kis beszélgetéssel akarta elüzni: „mondja csak, ugy-e hogy jóérzelmü nép ez az apatini?“ — „Biz az az, uram, — válaszol a kocsis, — nincs ott egy fekete-sárga se, ha talán a prépost ur nem az.“ — Pedig erre is csak azért gyanakodott, hogy egyszer-másszor, a mint el volt rendelve, a szószékről egy-egy kormányrendeletet hirdetett ki.

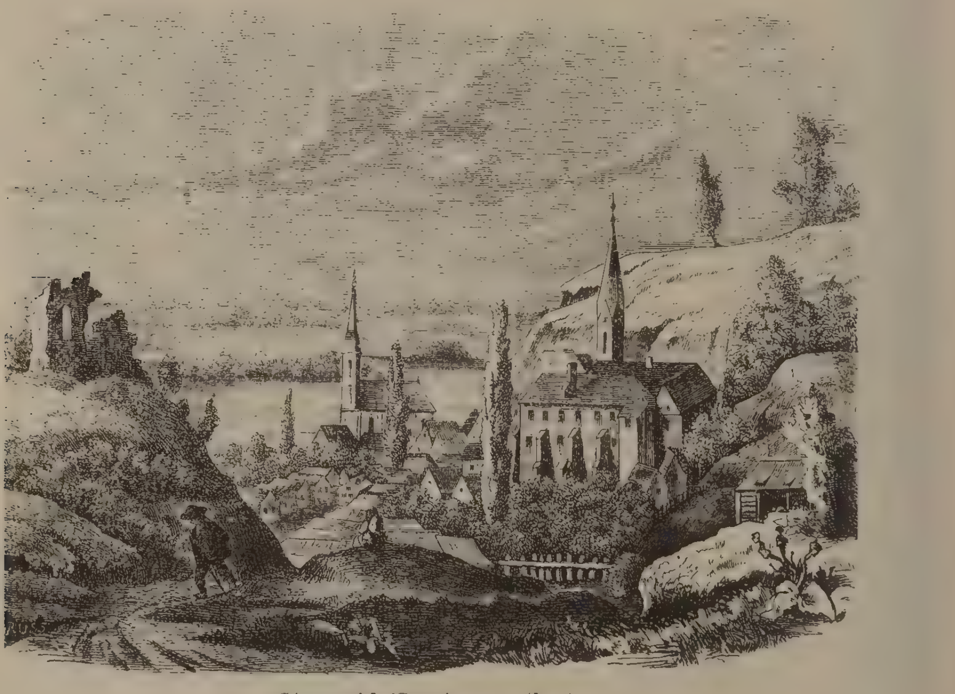

Sárengrád (Szerémmegyében).

A mint Apatint elhagyjuk, 3—4 kanyarulóval a füzesek, itt-ott erdők között a Dráva torkolatához érünk, hol azok, kik Eszékre szándokoznak, külön kis gözösre mennek át A Dráva torkolatához közeledve, föltünik egy perczre *Erdőd* várának omladéka, melyet később majd közelebbről is megszemlélhetünk s a megérkezésnél *Almás* helység látszik, mely a jobb parti hegyek lábánál fekszik. Megtörténik, hogy számos hajó áll meg itt útközben s az egész partaljt megeleveniti. Állandóan azonban csak egy derék kikötőhajó, s a parton egy szegény vityilló s a hajósok számára egy jelző van. A pózna azonnal szemünkbe ötlik, melyre, ha alulról hajó jö és fölülröl semmi akadály nem látszik, egy golyót huznak föl, mely azt jelenti, hogy az alsó hajó szabadon folytathatja útját; ellenkező esetben, ha t. i. fölülről is jöne hajó, sem a golyót föl nem huzzák, sem az alsó hajónak nem szabad fölebb menni a kanyarulóba, hol az ellenkező irányu hajók az erdőtől födött éles szögletben csak a találkozás utolsó perczében vehetve észre egymást — volt eset, hogy össze is ütköztek. Csak a mult évben állitották föl e jelzőt, mely mindenesetre igen jó szolgálatot tesz, s kár, hogy a hajózás érdekében több hasonló biztonsági intézkedéseket is nélkülözünk. Még majd Sviniczánál, az izlási zúgók alatt fogunk egy hasonló jelzőt látni s Komárom fölött a keszii zátonyok jelzésére láthattunk egy úszógömböt; de csak is e három ponton találkozhatunk az egész magyar Dunán, a folyami rendőrség némi figyelmével. Különben, ha jól vagyunk értesülve, ezen jelzők fölállitása is nem a kormány közegei gondoskodása folytán történt. Mikor kerül rá a sor, hogy a királyi folyamról királyilag lesz gondoskodva?

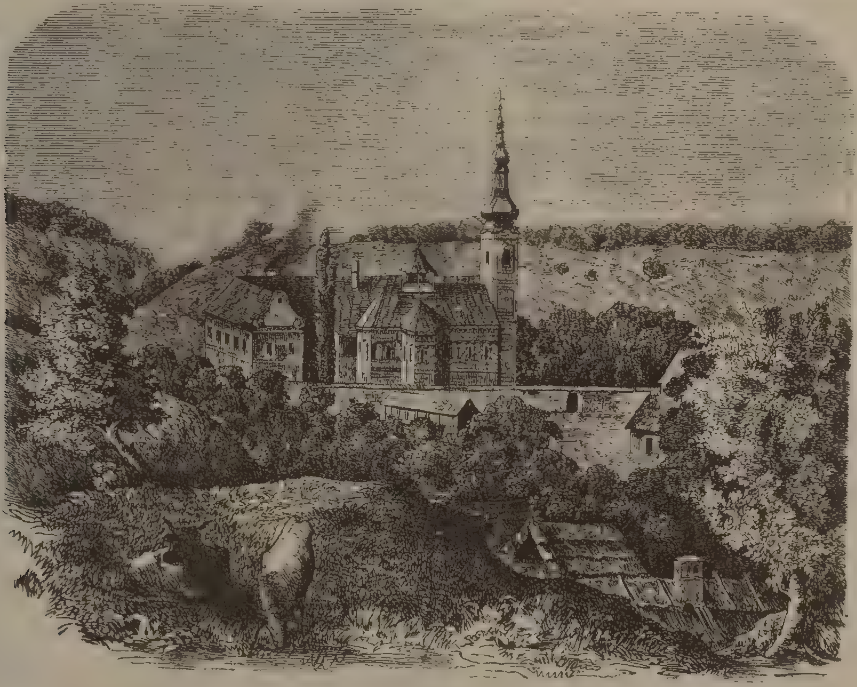

Privina-glavai templom és kolostor (Szerémmegyében).

Eszéket (németül: Essegg, szláv nyelven Ossik) rendesen Tótország vagy Szlavonia legélénkebb főhelyének, fővárosának mondják. Kik igy beszélnek: Verőcze-, Szerém- és Pozsegamegyét, a péterváradi, bródi és gradiskai végezredekkel együtt tartják Szlavoniának, de hibásan. E megyék mindenkor külön királyi levéllel hivattak meg a magyar országgyülésre s az országgyülési határozatokban a magyar megyék között vegyesen fordulnak elő. Ezen kivül az 1722-iki országgyülés javaslatainak 5-ik czikke, valamint az 1723-ik évi február 18-án kelt királyi válasz egyhanguan elismerik és kimondják, hogy a kérdéses megyék Magyarország kiegészitő részei, s mint ilyenek az ország területéhez visszacsatolandók. – Hietzinger állitása után pedig*) a bródi, péterváradi és gradiskai határőr-ezredekről is elmondhatjuk, hogy ezek is felállittatásuk korában (1702.), mint magyar katonai őrvidék jelennek meg a főhaditanács irataiban s a szlavon-őrvidék elnevezés csak később és indokolatlanul csuszott be egynémely hivatalos iratba. „Némely ezen környékben kormányzó hadi tisztek — ugy mond Fényes — s ezek után több tudatlan geographus és földabrosziró kezdte meg a mult század közepe táján, Verőcze, Pozsega és Szerémmegyét a péterváradi, bródi és gradiskai végezredekkel együtt Szlavoniának nevezni.“ — Ennyit egy kis útbaigazitásul.

Eszék mindenesetre igen fontos hely. Verőczemegye székvárosa s szerencsés fekvésénél fogva, t. i. a Dráva jobb partján a Drávának a Dunába szakadása fölött, vagy az ugynevezett Drávatoroktól jó két mérföldnyire, természetes közvetitő-pontja a tiszai alsó vidékeknek s Bácskának Fiuméval, Triesztel. Ma ugyan még igen kis mérvben veheti hasznát e fontos helyzetének, mert csak nagy kerülővel, Kottorin, Pragerhofon és Steinbrückön át jut Adria partjaihoz; de ha az alföldi vasút, miként tervezve van,

---

*) Hietzinger. Statistik der Militärgrenze. 1-ső kötet, 30. lap.

Eszéken át megy Fiuméba: akkor alsó Magyarország fő kereskedelmi helyévé válik. A Verőcze s szomszéd megyékben levő rengeteg őserdőkből már jóval ezelőtt is, gyakran és igen sikeres kisérletek tétettek, a külföldre nagyobb mennyiségben szállitott hajó-épületfával s dongákkal s ujabb időkben a bécsi hadszertár nagyobbára innen látja el szükségleteit. — A kincstári erdők e vidéken most is 800 millió s a fűrészmalmok 2 millió köbláb fakészitményt állitnak elő, melyek mind az eszéki piaczot élénkitik, melynek nevezetes forgalmi czikkei még a gubacs, aszalt szilva és lekvár, mely jó években, magában véve tizezer mázsányi kivitelt képvisel. Ezen kivül mily nagy jövőt nyit a jelenleg ugyan pangó sertéstenyésztés, mely alkalmas közlekedési eszközök által előbbi virágzó állapotját könnyen túlszárnyalhatja. — A Drávát két év óta Légrádig járó gőzösök máris szembetünő jó hatással voltak e vidék átalános kereskedelmi forgalmára: mit nem várhat Eszék ez úton is, ha kivált a még számos hajózási akadályok idő jártával elhárittatnak? — A vidék, ha majd a közlekedés nagyobb forgalmat idézett elő, igen alkalmas lesz gyártelepek állitására is; mert a termékeny föld olcsó élelmet adhat a munkásnak s éganyagban, mely nagyobb gyárüzleteknél nagy fontosságu, sem leend hiány. Most még igen kevés mozgalmat találunk e tekintetben; mégis bőr-, olaj-, szalámi-, gyufa-, gazdasági gépgyára, selyemfonója, és üveggyára s gőzmalma ma is van Eszéknek, s az itt készitett szürök igen kelendők.

Fekvése, mint mondók, kereskedelmi szempontból igen előnyös; de az egészségre nézve nem épen, mert mélyen és posványos helyen fekszik. Azonban e tekintetben is sok van segitve az által, hogy az egymástól meglehetősen külön álló vár, alsó- és felső város s a majorok közei szép fa-ültetvényekkel vannak betöltve, s a város közelében gyönyörü nagy sétányok és kertek vannak, melyek közt a gr. Pejacsevich és a helyőrség kertje s a nyilvános városliget, hol lövölde is van, különösebben kitünnek. A felső városban van a régi megyeház s egy csinos polgári kaszinó, mely magában szállodát és a mult év vége óta színházat is egyesit; a várban pedig egy gymnázium, rajz- és zeneiskola.

Lakossága, ugy látszik, számban nem igen gyarapodik. Már a mintegy 35 évvel ezelőtt megjelent „Közhasznu esmeretek tára“ is 11,077-re tette lakosai számát s az 1856-diki egyházi összeirás is még csak 11,570-et mutat. Idegenek azonban folyton nagy számmal fordulnak meg itt. Több franczia, olasz és német házak pedig állandó ügynökségeket tartanak Eszéken.

Emlitést érdemlők a ferencziek és kapuczinusok kolostorai s a több sz. egyház között a Mihály arkangyalé, mely mind közt legrégibb. Alsó fahídja, a vele élénk közlekedésben álló Baranyával köti össze.

Eszék 1809 óta királyi város. A rómaiak idejében Murtia vagy Mursa nevü telepitvény s az alsó Pannoniát kormányzó helytartó székhelye volt. Történetünkben, mint a törökök Magyarországba vezető útjának főbb, s több erős ütközet helye emlittetik. 1526. aug. 23-án II. Szolimán mind a várost, mind hídját a Dráván összeégeté. Majd 1529 augusztusában ugyanaz, ismét itt kelt át 300 ezernyi seregével, melynek a hídon átvonulása hat napig tartott. 1537-ben Kaczianer (Koczián János) Eszékig nyomulva a török elé, nagy veszteséggel kénytelenittetett ismét visszavonulni. Némely történetiró emlitést tesz arról is, hogy 1560-ban ugyancsak II. Szolimán a Dráván hídat és mocsárain mintegy egy mérföldnyi töltést csináltatott, melyhez 20 ezer keresztény nehéz munkája kellett s hogy ezt 1564-ben Zriny Miklós lerontatta volna, hogy a török útját elvághassa; de ez a mindünnen összehajtott keresztények által ismét fölállittatta a régi töltéseket. 1690 őszén Starhemberg Guidó, a Boszniából hat ezer lovassal és két ezer jancsárral jött két basát csúfosan üzte vissza Eszékről, s ezzel szabadult meg Eszék a török kegyetlen uralmától. 1848-ban az oktober 8-diki kormányrendelet következtében Jovich várparancsnok kitüzte a magyar lobogót, s Eszéket Batthyány Kázmér vezérlete alatt magyar seregek szállták meg.

A mai eszéki vár 1712-ben épült s egyike a birodalom tekintélyesb erősségeinek. Mintegy 30 ezernyi várőrséget képes magába fogadni.

Keljünk át ismét a Dunára. A vidék, melyet bejárni akarunk nem kevésbbé érdekes, mint a látottak. Tenyészet-dús, kellemes éghajlatu föld. Mint alkalmunk lesz meggyőződni, a helyek történelmi adatai annyira összefüggésben állnak a felsőbb vidékek eseményeivel, hogy azokra emlékezve, melegen kell éreznünk, hogy ez is mind őseink vérén váltott tartomány, habár a nép ajka s egyes szokásai, nem mondom hogy ellenkeznek, de igen eltérnek azoktól, melyeket eddig láttunk vagy hallottunk. Kár, hogy e vidéket felsőbb vidékeink lakói elannyira gyéren látogatják, hogy már Mohács alatt kételkedni kezdünk: vajjon nem varázsoltattunk-e valamely más hajóra; mert az eddig majd kizárólagos magyar ajku közönség mintegy eltünik. Talán ki a Rajnán vagy a Themsén útazik, ott is talál annyi magyart, mint az alsó-dunai hajókon. Ezért van aztán, mit gyakran vetnek szemünkre és nem ok nélkül, hogy a magyar, mielőtt saját hazáját beutazná, kisiet a külföldre s mert az otthont nem ismeri, ámulva bámul meg egyes természet-szépségeket és intézeteket stb., minőket hon is láthatott volna. Ezen véleményhez bátran csatolhatjuk azt is, hogy szintén ez oka, hogy a ki külföldi intézményeket akar nálunk meghonositni, többnyire azért fárad siker nélkül, mert hazáját nem ismeri s a mint külföldön valamit eltanult, a nélkül, hogy ismerné a hazai elemeket, melyek czéljának előmozditására éltető vagy altató hatást gyakorolhatnak, rövid szóval: gazda nélkül számol s természetes, hogy sikert nem arathat.

Már mielött a Dunát elhagytuk volna, hogy Eszéket meglássuk, a drávatoroki gőzhajóállomás alatt szemünkbe tünhetett s most, a midőn a Dunára visszatértünk és útunkat tovább aláfelé folytatnók, még tisztábban láthatjuk a hegy lábánál emelkedett szép fekvésü *Almás* helységet, mintegy 800 lakossal, a mint sík határa a Dunára és Drávára terjeszkedik ki. A bácsi részen csakhamar *Bogojeva* termékeny határát, a kamara birtokát, pillantjuk meg, melynek a Dunára eső határszélén van a gőzhajózás gombosi állomása. A bogojevaiak igen élénk halászatot üznek s révük és az átelleni erdődi rév között, hidasokon, rendes közlekedést tartanak fenn. — Régebben e helység közelebb feküdt a Dunához s a mai helyén csak e század eleje óta áll. Pecsétje 1583-ból való, melyen sz. László, a mint a koronát a szent szűztől fogadja, van ábrázolva.

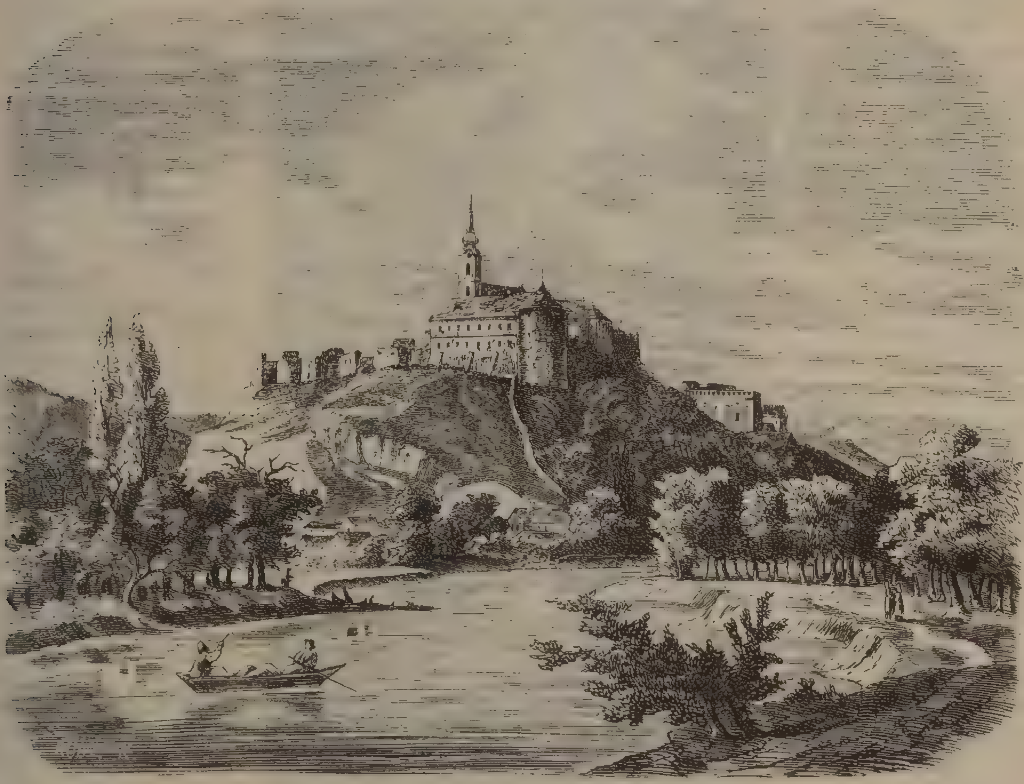

Ujlak (Illok). — Greguss János rajza.

Erdőd, hajdan Teutoburgum, jelentékeny erősség volt. Azon omladékok, melyek a magas partok tetejéről oly mereven néznek alá, az Ujlakiak egykori várának romjai. 1526-ban, a pétervárad erődök odavesztével, ez is a boszniai bégek kezére jutott. 1688. nyarán Caraffa, miután Lippát és Lugost bevette volna, Szegeden át erre vette útját s itt kelt át a Dunán, hogy seregét Lajos örgrófnak, a boszniai hadjárathoz segitségül adja. — Jeles bortermö vidék. Ezelött a Pálffy nemzetségé volt, késöbb, mint Almás is, a csepíni Adamovichoké lett. Lakosai száma mintegy 900.

Innen a Duna, egy nagy kanyarulatot vetve, *Dálya* mezöváros alá visz bennünket, hol a karloviczi gör.-n.-egyesült érseknek, ki Dályát a kamarától zálogban birja, szép laka és gazdasága van. Magas agyagpartok fölött terül el a város, mely mintegy ötödfél ezer lakost számlál s szép kiterjedésü termékeny határral bir. Hasonló szép fekvése van a nem messze alább következö *Borovo* népes helységnek, mely alatt Szerémmegye határát érjük. — Ez mindazon természeti szépséget és gazdagságot, melylyel Veröczemegyét megáldva láttuk, még nagyobb mértékben birja. Itt a buza böven megtermi a 20 magot s a kukoricza százszor ennyit is ad. Multjából kiemelendö, hogy mint a nagy római birodalom egyik nevezetes tartományából, hat római császár került ki, u. m.: Lucius Domitius Aurelianus, ki 270-ben; Marcus Aurelius Valerius Probus, ki 276-ban; M. Aur. Carus, ki 282-ben; M. Aur. Valerius Maxim. Herculius, Diocletian társa, ki 286-ban; Flavius Valent. C., ki 364-ben; és Flavius Justinianus, ki 527-ben (?) lépett a trónra.

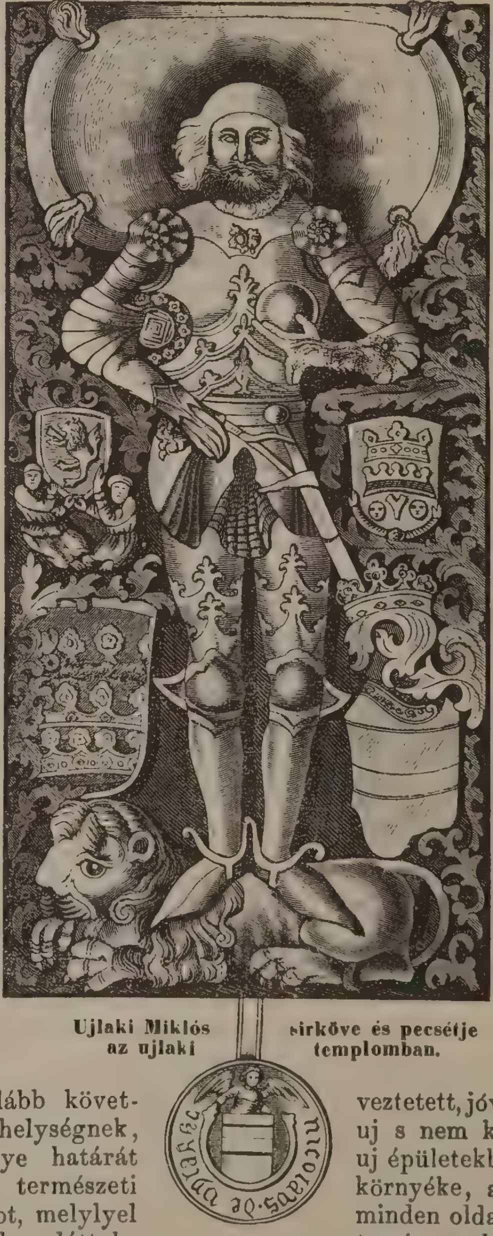

Ujlaki Miklós sirköve és pecsétje az ujlaki templomban.

Rövid idön *Vukovár*nál vagyunk, mely két részre oszlik: ó-ra és ujra, melyeket a Vuka folyó választ el s e fölött egy nagy köhíd köt össze. Az uj-város a Vuka bal- s az ó-város ennek jobb partján fekszik, ugy hogy, amaz felsö, emez alsó városnak is mondathatik. — Lakossága együtt mintegy öt és fél ezerre tehető, melyben a német elem kevésbbé s a szláv elem tulnyomóan kiterjeszkedik s bár a magyarság számra igen csekély, — a magyar elem sem nyomtalan. Az uj városrész csinosan rendezett házsorokat képez. Itt van a megye háza, a gr. Eltz-család 1750-ben épült laka, valamint a család uradalmi igazgatósága is. — Az ó rész, mely hajdan Valkóvárnak neveztetett, jóval kiterjedtebb mint az uj s nem kevésbbé gazdag csinos uj épületekben mint emez. A város környéke, a dunai oldalt kivéve, minden oldalról gyümölcsös és veteményes kerttel s szölövel van beültetve. Különös figyelemmel müvelik itt a dinyetenyésztést, mely az egész dunamentét a legkorábban érö s legizesebb mindennemü, de legkiválóbban hires görög dinyével látja el, mely még a bécsi piaczon is igen ismeretes. A Vuka mellett gr. Eltznek nagy tégla- és cserépzsindely-vetöje van, nemkülönben a Banheier-családnak, melyek igen jó minöségü áruiknál fogva jelentékeny forgalmat biztositnak. E gyárak munkásainak ügyessége oly messze ismeretes, hogy azok Szerbiában s Boszniában is tartós foglalkozást nyernek. Kiemelendö még Banheier hajóépitöi vállalata is, mely elöbb az elsö gözhajózási társaság számára is évenkint nagy számu csónakokat szolgáltatott. A lakosság átalában igen szorgalmas. — Kivitele borban, szilvapálinkában, aszalt szilvában, nyers börökben és gubacsban folyton emelkedik s jelenleg már mintegy 300 ezer mázsára tehetö. Számos malma a partvidék örlési szükségleteit majdnem egészben fedezheti. A társasélet kellemeit emelik az ujvárosi olvasókör, az ugynevezett „ressource," s az ó-városi kaszinó, valamint a Neubauer-féle nyilt-kert, melyben a nyári estéket gyakran zene is élénkiti. Az ó-város több ódonszerü épületei közül a part mellett emelkedett hegytetön álló kolostor és egyház kiemelendök.

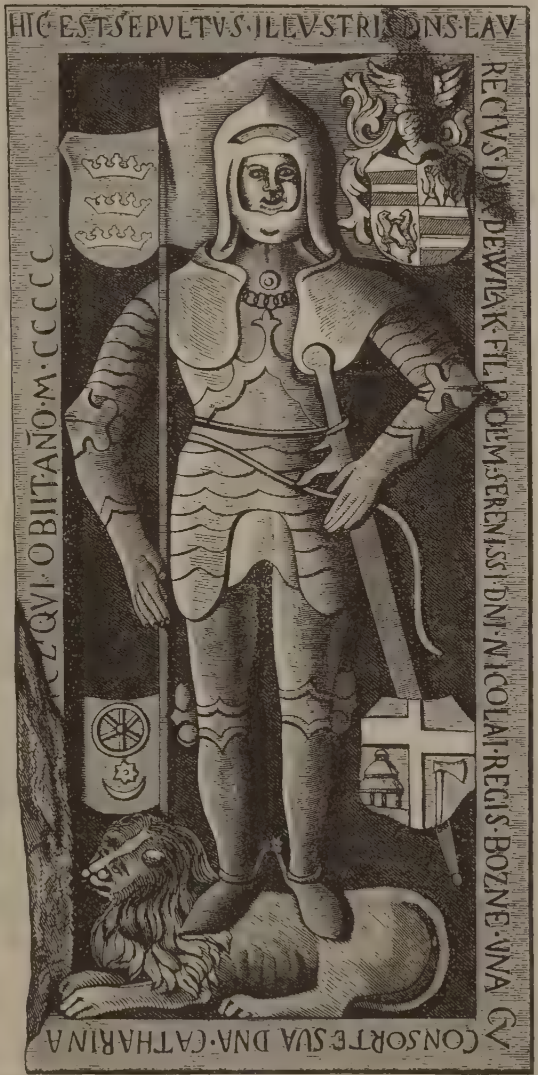
HIC·EST·SEPVLTVS·ILLVSTRIS·DNS·LAV
RECIVS·DE·DEWILAK·FILI·DOMINI·SERENISSI·DNI·NICOLAI·REGIS·BOZNE·VNA·CV
CONSORTE·SVA·DNA·CATHARINA
QVI·OBIIT·AÑO·M·CCCCC

Ujlaki Lörincz sirköve, az ujlaki minorita templomban.

Vukovár hasonlón, mint az egész zaklatott haza, sokat szenvedett a multban. Véglegesen az 1687. aug. 12-én Nagy-Harsánynál vivott gyözelem következtében, nem annyira visszafoglaltatott, mint önmagától került vissza a koronához, miként Csernek, Bucsin, Pozsega, Valpó, Eszék, Karlovicz és Pétervárad is.

Vukovár alatt a bácsi oldalon *Bukint* s a szerémin *Szottin,* hajdan (Verantius idejében) Zatta, kis mezövárost érjük, mintegy 900 lakossal. Ez is a gr. Eltz-család vukovári uradalmához tartozik. Mint egyházi gyülekezetet igen réginek tartják. Eredetét 1332-re teszik. — Szottin alatt *Opatováczot,* völgybe mélyedve, egy elötte álló sziget fái fedik el elölünk.

A balparton *Novoszello,* több mint 1000 lelket számláló faluhoz jutunk, hol a termékeny föld müvelésén kivül a halászattal is foglalkoznak, s különösen ezelött, a vizafogásban igen szerencsések voltak.

Ismét jobbról *Mohova* helység, — mely szintén gróf Eltzé s mintegy ezer lakost számlál, — következik, mielött a már látszó Fruszka Gora hegység aljában Sárengrádot elérnök. A *Fruszka-Gora* Nováknál emelkedik föl s Sárengrádnál éri el a Dunát, honnan egész Karloviczig majdnem 500 lábnyi magasságban kiséri azt, gyönyörü egyenes fensikot képezve. Karlovicz alatt alább-alább szállnak ormai s végre Zalánkemént elhagyva, szépsége kincseit már-már teljesen vesztette. Természetrajzilag tekintve, a réteges hegyekhez (Flötzgebirge) tartozik. Magva serpentinkö s igy neptuni származásu. Felsö rétege átalában véve mészkö, melynek föalkatrésze homokkő, a többi pala, kőszén és szappanföld. Dunafelőli oldala meredek s martja sok helyt igen rongált. Déli része menetelesen nyulik a távol vidékbe, kisebb-nagyobb kiterjedésben jól termő szőlőktől boritva, melyek az Illok és Karlovicz közé eső téren a legkitünőbb bort adják. — A Fruska-Gora, vagy mint akkor nevezték, Mons Almus szőlőültetvényeit Probus római császár (276—282-ig) érdemének tulajdonitják. Aurelius Victor, római iró, ugyanis azt hagyta emlékezetbe (Epist. Cap. XXXVII.), hogy „Probus, mint szerémi születésü és kertész fia, 276. táján a Mons Almus hegyén, Sirmium mellett, katonák által szőlőt ültettetett, melynek termése hamar oly hirre kapott, hogy száz év mulva Claudianus, később Bonfinius, Ransanus, Galeotus Martius, Cruspinianus dicsérve magasztalák azt.“ Később azonban ezen ültetvények a törökök uralkodása alatt elhanyagolva, igen hanyatlottak eredeti jó hírükben; III. Károly király mégis gondosb figyelemmel ápoltatá azokat s termésük tüze s zamatja ma is a legkedveltebb italok egyikévé teszi Magyarország minden borai között a szerémit. — S most lássuk Sárengrádot.

Sárengrád 1856-ban 1119 lakost számlált. Neve hajdan Vochin volt. Van határában egy régi vár omladéka is, melynek eredetéről azonban semmi bizonyos adataink nincsenek, valamint azt sem tudjuk, hogy azon Capistranus sz. Ferencz-rendi monostor és templom, melyek a hely nevezetességét emelik, mely időbeliek? — Egy 1766-diki krónika azt állitja, hogy a Ferencz-rendi vallásos szerzet a sárengrádi monostort már akkor 300 év folytán birta és igy az már a XV-ik században fennállott volna. A törökök elől azonban mindenesetre távoztak a szerzetes atyák s valószinü, hogy csak a törökök elvonulása után foglalták el ujra romokban maradt ősi lakhelyüket. 1698-ra teszik a ferenczesek ide visszatérését, valamint zárdájuk és templomuk ujraépitését is. Vannak, kik állitják, hogy Sárengrádon apáczáskodott volna a vőlegényét megölt Zriny Sztaniszlava, miről azonban bizonyos adatunk nincs.

Szerémmegye belső, erdősebb, hegyes-völgyes vidékei szebb pontjain, egy-egy csendes völgy ölébe rejtőzve, elszórva több zárda áll, melyekben a kalugyerek, a görög-nem-egyesültek szerzetesei, sajátszerü elvonultságban, a nép áhitatától kisérve, egyszerüségük közepette is némi büverejü varázslat ködében élnek. Hol több órajárásnyira alig találtunk egy jól épült házat, hova sürü erdőség között keskeny kocsi-út vezetett, alighogy olykor, valamely dombtetőre érve, láthattunk túl az ösvény nyilásán, melyen menendők valánk: nagyszerüvé válik előttünk a tömör monostor és egyháza, mely máshol tán kis mértékben foglalta volna el figyelmünket; de itt megszólalnak a néma falak s maguk intenek figyelemre. A pogányok általi üldöztetés korszakáról beszélnek, melyben a mahomedán kard éle elől, félreeső helyekre kellett a keresztény hit szolgáinak huzódniok. A hit iránti buzgalmat, hirdetik, midőn boldognak érzé magát gazdag és szegény, hogy a hit őreinek biztos menedéket örökithetett. A földnépe jobbágyi hűséggel s vallásos buzgósággal ragaszkodik e falakhoz, melyek lakói az élet minden viszontagságai között az ő legközelebb s legbiztosabb támaszai, vigasztalói. — A mint egy ily zárdába lépünk, a hangos sikátorféle folyosók kongva viszhangozzák lépteinket, a sötét feszületek a Megváltó képével komoly önmagunkba térésre intenek s az első élő lény, kivel találkozunk, az igénytelen szerzetes „Ave“-ja, magunkat is beavat az ihlettség dicskörébe, mely itt mindent megtöltött. Ki egyszer volt ily falak között, nem feledheti soha a benyomást, mely lelkét magasbra emelkedni készteté. Ily hely a *privina-glavai monostor* is, mely útvonalunktól nem messze, benn a hegyekben, egy kis, alig ötven házat számláló helység kebelében fekszik. A szerzet Sz. Bazil rendszabályait követi. Mondják, hogy előbb (1496.) még Brankovics György épittetett a Privina-Glava forrás közelében templomot, mely azonban 1741-ben lerontatott s helyébe a vidéki szerbek a ma is fennálló templomot és monostort később épitették. A mai monostor és templom is a Privina-Glava mellett áll, melyről a néphit buzgón regéli, hogy ennek vizébe járt fürödni Gábor és Mihály angyal. Boldog egyszerüség, mely jámbor hiedelmében igy fölmagasztalhatja lakó völgye forrásvizét. — Az egyház ez angyalok tiszteletének van szentelve. Ez is, mint a görög-nem-egyesültek minden egyháza, tele gazdag aranykeretes s aranyozott képpel. Megható a mint a sz. atyák nem a közönségnek, hanem egyedül saját lelki vágyaiknak szolgálva, éneklik itt a szent igéket, melyeket nem a hivők áhitata fog föl, hanem a boltozatok titkos moraja a buzgólkodóval mélyen összhangozva ad vissza s az orgona lágy fuvolahangjai emelnek föl a magasba. Számos búcsujáró nép látogatja ezen s a többi zárda egyházait.

Sárengráddal szomszédos *Illok* mezőváros, melyet a rómaiak Cuccium-nak s a magyarok régebben Ujlak-nak neveztek. Lakosai száma haladja a 3000-et. 1387-ben Gara Miklós, macsói bán, foglalta el, miután Horváthy-t és czinkosait, atyjának a nádornak és Forgácsnak gyilkosait, kik az Esztergomból Szerémmegyébe utazott s 1386. jul. 25-kén Diakovárnál megtámadott Erzsébet és Mária királynékat védték, — ez útonállókat Szerémből kiüzte. Később, az illoki várból, messze földön Ujlakiak parancsoltak; II. Ulászló azonban Illokot 1494-dik évi deczemberben Drághfy hadaival elfoglaltatá. A vár 1526. aug. 8-kán, nyolcz napi vivás után Ibrahim basa kezébe esett. Végleg 1688. jul. 12-kén Maximilian Emanuel bajor választó-fejedelem, mint Leopold tábornagya által, menekült meg a töröktől. 1695. augusztusban itt vette át Fridrik Auguszt szász választó-fejedelem azon 50 ezernyi sereget, melyben dán és szász segédhadak is voltak s melylyel Pétervárad ellen indulandó volt.

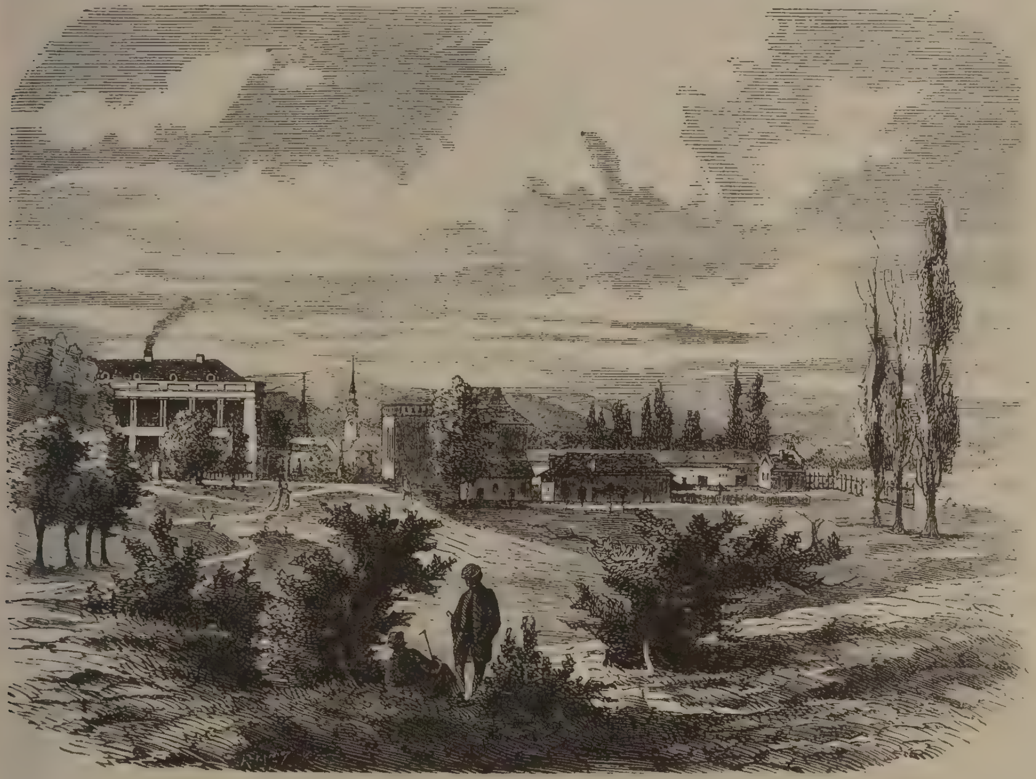

Kamenica.

Illok a rómaiak idejében is nevezetes hely volt. Később itt laktak a szerémi püspökök. Itt áll a ferenczesek régi zárdája, melybe Kapisztrán János a nándor-fehérvári diadal után vonult. Ma is mutatnak egy szobácskát, melyben halála érte volna 1456. okt. 23-án. A szobácska ajtaja fölötti latin irat ugy mondja, hogy Kapisztránt, midőn haldoklott a két ifju Hunyady, Szilágyi, a Rozgonyiak, s a Kanizsayak állták körül. Itt a vaságy is, melyen utolszor pihent és meghalt. Hagyománykép szájról szájra száll, hogy Tomory Pál is, három jegyesét vesztve egymásután, ezen czellában viselte a barátruhát, mig innen egyenesen a kalocsai érseki székbe nem emeltetett volna. Állitják, hogy Kapisztrán itt is volna eltemetve; azonban, mint tudjuk, egy Bécsben őrzött csontvázról is azt tartják; de meg a gergetegi kalugyer zárdában is nagy tiszteletben áll egy hulla, mintha az is az övé volna.

A zárdát, melynek pecsétje 1451-ről szól, II. Szolimán, midőn a mohácsi csatára Szerémen átvonult, szétdúlta. A mellette levő templom Róbert Károly idejében épültnek mondatik. Ujabb hátulsó része is fennállt már a Hunyadyak korában, mert falában az Ujlaki Miklós és Lőrincz síremlékei e korból valók. Az emlék tábláján következő latin felirás olvasható: „Hic est sepultus Laurentius dux de Wilak, filius olim serenissimi Nicolai regis Bozne, una cum consorte sua Catharina . . . . . (itt egy rész hiányzik) qui obiit anno MCCCCC." A hiányzó rész valószinüleg ama török dúlás alkalmával pattogott le. Hogy a haláleset 1500-ra van téve, holott más részt 1524. s 1526. között történtnek bizonyul: talán onnan származik, mint már Z . . . y megjegyezte,*) hogy talán Lőrincz maga előre készittette meg ez emlékkövet, mint hasonló eset kivált azon időkből épen nem példátlan, — s az MCCCCC-t utódára hagyta, hogy kiegészitse. Utódja azonban nem levén: a kiegészités elmaradt. — E két vörös márványból készült síremléken két alak domborodik ki, melyek egyike körül királyi jelvények s bal térde mellett az Ujlaki czimer, állanak. Ezen alakot Paur Iván, Miklósénak lenni állitja, mint a kit Mátyás 1470-ben, állandó hüségéért és nagy tehetségeiért a magyar koronától függő bosnyák királylyá tett. A másik kidomborodó alak ennélfogva Lőrincz ábrázolása volna.

Messze ellátni e régi épületek közül. A város jelenlegi földesura herczeg Odescalchi, ki innen nevezett kiterjedt uradalmának igazgatását innen is vezetteti. A lakosság, mintegy negyedfél ezer, szőlőinek jól gondját viseli s marháját és szántóföldjeit sem hanyagolja el; de bizonyosan többre és jobbra is alkalmasb lenne, ha jó borával megelégedné s nem becsülné többre a — pálinkát. Hasonló megjegyzést azonban, fájdalom! sok más helyt is teljes joggal koczkáztathatnánk.

Átellenben (Bács-Bodrogmegyében) fekszik az *Ó-*, *Német-* és *Uj-Palánka* falukból összeolvadt mezőváros, mintegy 6000 lakossal. Átalában tehetős nép. Itt van a megye egyik selyemgombolyitó háza. Földesúr a kamara. — Határa igen jó minőségü buzát és kendert terem, mely két terményágban a város jelentékeny kereskedést is üz. Évenkinti gabna-kivitele kétszázezer mérőre s kender-termelése mintegy 20—22 ezer mázsára tehető. Ezenkivül még mintegy 15—20 ezer mázsa gubacsot s kétezer mázsa gyapjút adnak kereskedésbe.

Alább ismét a szerémi oldalon *Nestin* falut találjuk, melynek mintegy 1300 lakosa van. Nestin földje a Szerémségben eső más határokénál valamivel kevésbbé áldott és az egész megyében csakis itt van másodosztályu szántóföld, a gr. Brunszwiké. 1688. jul. 14-én itt táborozott Caprera, a mint Pétervárad alá sietett, hogy ott Maximilian Emanuel bajor választófejedelem főparancsnoksága alatt a vár ostromában részt vegyen. — Majd *Szuszek,* 1200 lakosu község következik, melynek földesura hg. Odescalchi. — Alább szemben egymással, a bácsi oldalon *Begocs* s a szerémin *Bánostor,* hajdan Malata, Bononia, Bán-Monostor, 800 lakossal. Egykor a szerémi püspökök laka diszitette e jó borban gazdag helységet, mely most a gr. Brunszwik-családé. — Szomszédságában *Cserevitz* mezőváros fekszik, mintegy 1600 lakossal. Bora a szerémi javához tartozik. Előbb ez is a gróf Brunszwik-családé volt, most a gróf Chottekeké.

Cserevitztzel szemben *Uj-* és *Ó-Futak* áll, egyesülten mintegy 2600 lakost számláló csinos mezővárost képezve. Hires jó dohányáról, melyet egyszersmind — kivált az előbbi időkben — igen nagy mennyiségben is termelt; hasonlón jó kenderéről, mely mindinkább keresetté válik s külföldi piaczokra is tömegesen szállittatik. 1456-ban V-dik László, Budán kelt királyi levelével országgyülést hirdetett ide. Itt volt 1462-ben a Rozgonyi testvérek ama nevezetes győzelme, melyet Ali-beg hadain vettek, kiszabaditva kezeik közül a 17 ezer foglyot, kiket, miután az egész Szerémséget kifosztották, diadalmasan maguk előtt hajtatának. A véres ütközet a töröknek négyezer halottjába s roppant zsákmánylásaik veszteségébe is került. Az 1848-ki hadjárat is véres csatával jelölte meg e helyen szept. 6-át, melyben Chorich volt a győző vezér.

Még csak *Beocin* és *Kamenica* helységeket érjük, mielőtt Szerémmegyét elhagynók. Amaz 1100 főnyi lakossággal bir s folyton nagyobb kelendőségnek örvendő marga-meszéről (cementjéről) nevezetes. Emez igénytelen mezővároska, mintegy 1500 lakossal és egy katonai növeldével, mely a város fölötti hegyen áll. Maga a város is kissé emelkedettebben fekszik s a Marczibányi-család gazdasági épületeivel s a partig nyuló terjedelmes parkkal s az ebben álló urasági lakkal gyönyörü képet ad. Itt is jó minőségü bor terem. A XVII-ik század elején itt is folyt a magyar vér, az Abdurrahman basa elleni harczban.

---

*) Vasárn. Ujs. 1859. 99—101. l.

Mielőtt Szerémmegyét elhagynók, mely a bácsi oldal szintén termékeny rónáival szemben a legkellemesb látványt nyujtá, hegyei, völgyei gyors váltakozásával, nem hagyhatjuk megemlités nélkül, hogy országútjai az egész Duna mentén nem hiányzanak s látszik, hogy azok nemcsak költségesen, hanem némi gonddal is készültek; de ajánlatosb mégis őket lehetőleg kikerülni: mert fentartásukra kevés ügyelet van s nagyobb részt a legkellemetlenebb útakká váltak, minőket csak képzelni lehet, daczára a gyönyörü fa-ültetvényeknek, melyek jobbról-balról kettős sorban kisérik. Mind e kellemetlenség mellett, ki a vendéglői hiányok iránt kevésbbé érzékeny, a legélvezetesb kirándulásokat teheti e vidéken. — Ha a lakosság, mely az üzérkedésnek épen nem ellensége, a kereskedés előföltételeinek eleget téve, gazdászatát s terményeinek helyes és gondos kezelését még inkább magáévá teendi s útjait jobb karba helyzendi: jelentékeny virágzásra emelheti megyéje kereskedelmét. Különösen alkalmasnak tünik föl e vidék, már csak kedves enyhe éghajlatánál fogva is, mind a selyemtenyésztésre, mind a méhészetre, melyek a megyének ma is szép jövedelmet adnak, habár az okszerü kezelés s kellő tőkék beruházása nagyobbára hiányzanak. Gazdászatuk fejlődésére a vonómarhák, különösen a lovak, korai használatát is igen hátrányosnak találjuk. Veszedelmes a családoknak annyira szokásos patriarchalis együttlakása, mint ezt szláv ajku népünknél az ország különböző vidékein, igy különösen a Bácsban is majdnem mindenütt látjuk, mely szokás mind egészségi, mind gazdálkodási szempontból egyformán roszalandó. Házaik szegénységét, kényelmetlenségét, a még dologképes, de idősb családtagok henyeségét, mind ezen szokás hátrányainak kell felrónunk. *Kenessey Albert.*

PANNONHEGYE.

Pannonhegyét, a magyarhoni benedekrendiek ősfészkét mutatom be az olvasónak.

Györtől délnek a hirneves Bakony felé haladva, körülbelül két órányi távolságban egy különálló hegycsoport emelkedik ki a Vértesekig elnyuló síkságból. E csoportozat gyúpontját a kies fekvésü Pannonhegye képezi, a sz. benedekrendiek főmonostorával tetején.

A pannonhegyi főmonostor alapkövét még Géza vezér tette le, és fia sz. István király az általa e helyen alapitott sz. Benedek rendü apátságot 1001-ben adomány-levéllel látta el, mely mint drága ereklye jelenleg is Pannonhegyén őriztetik. A monostor ez időben még igen kisszerü volt; négyszögben épitett nehány czellából és kis kápolnából állott az egész; de az azóta elviharzott hosszu idő számtalan átalakulást eszközlött az ős falakon. A folytonos harcz, melyet a nemzetnek századokon át kellett küzdenie, Pannonhegyét is több izben várrá alakitá; többször lőnek a kolostor néma falai a közel vidék védbástyáivá. A pusztitó tatárcsordák ellen sikeres védelmi harczot vítt; de nem volt ily szerencsés a törökök támadása ellenében, kik diadalmámorukban e várat is, — mint sok mást, — felégeték, annak lakóit részint fogságba hurczolák, részint földönfutókká tették.

Midőn a nemzet a török pusztitásai után kissé éledni kezdett, Pannonhegye is ujra kikelt hamvaiból.

1786-ban II. József által a szerzetes rendek eltörültetvén, a benedekrendiek is szétoszoltak és főmonostoruk javadalmival együtt a kormány kezelése alá jutott, mig végre I. Ferencz király az ország rendeinek ismételt előterjesztéseit meghallgatva, 1802-ben sz. Benedek rendét is visszaállitá. Ezen ujra éledéssel a benedekrendieknek egészen uj müködési kör lön kijelölve; mig ugyanis sz. István alapitó oklevelének értelmében hivatva volt a rend a kereszténység terjesztésére, ápolására: addig az 1802-ki visszaállitó okmány a haza reményét, — az ifjuságot bizza rá, ennek nevelését, kiképzését teszi feladatává.

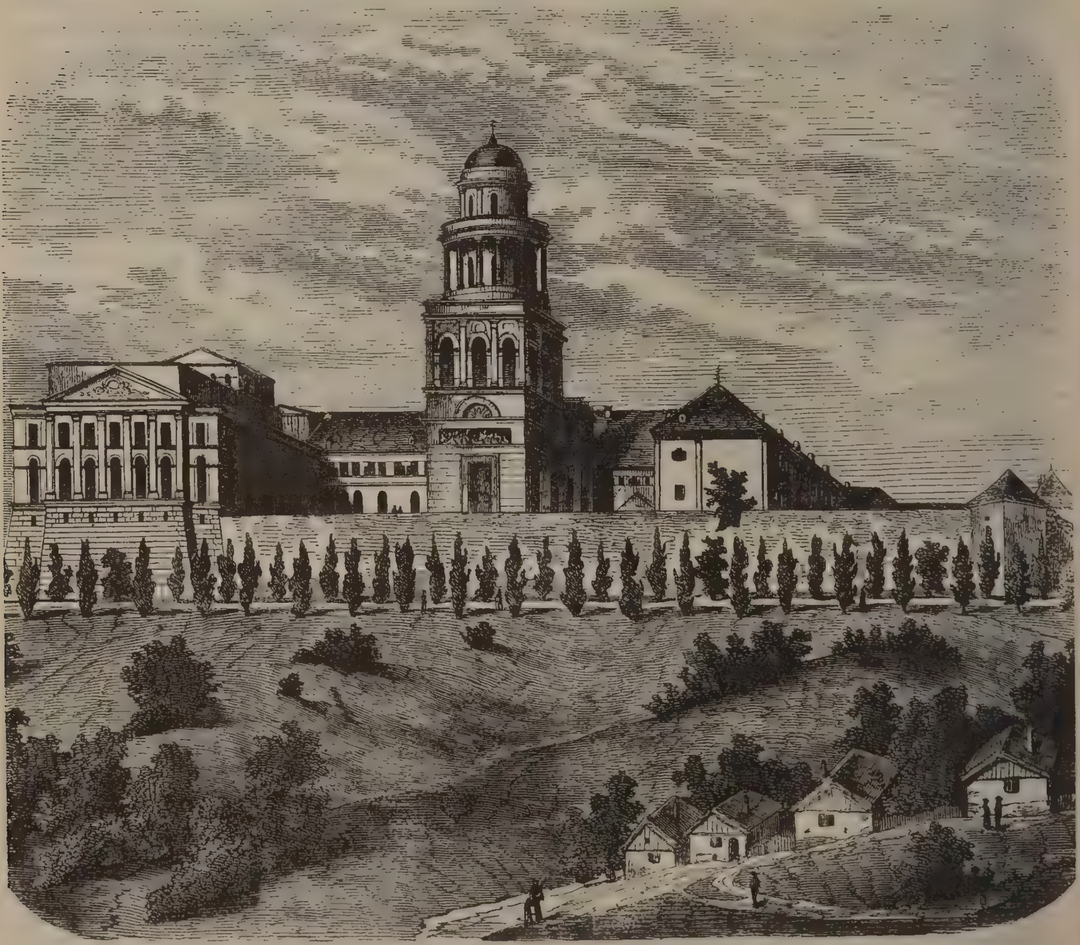

Pannonhegye, nyugatról.

Pannonhegye három egymással összefüggö csúcsból áll, innen nyerte „hármas orom“ (tricollis mons Pannoniae) nevezetét is; középen mint legemelkedettebb ponton a kálvária, magasra nyuló keresztjeivel; ettöl jobbra a fömonostor, balra pedig a boldogs. Szüz kápolnája, melynek sírboltja a fömonostor tagjainak temetkezési helyül szolgál. A vallásos nemzeti hagyomány Pannon ezen hármas bérczét látja Magyarország czimerén, melynek közepéből a kereszt emelkedik ki.

A fömonostor jelen állapotában különbözö századok épitményeit tünteti elö egymás mellé helyezve, mondhatni összeforrva. Legrégibb ezek közül a föoltár alatti kápolna, az ugynevezett „katakomba;“ nem hordja ez ugyan magán egy bizonyos kornak tüzetes épitészeti jellegét, — minthogy benne a byzanti stylt góttal látjuk vegyitve, — s ez okból épittetési ideje pontosan nem is határozható meg; annyi azonban bizonyos, hogy a XIII-ik századnál jóval korábbi eredetü. A fötemplom ugyanis, mely 1225-ben I. Endre király és számos országnagy jelenlétében Uros apát alatt szenteltetett fel, a XI., XII. és XIII-dik században részletenkint épült; a katakombának tehát ekkor már állnia kellett, és hogy már ezen idöben különös kegyelet tárgya volt, kitünik ama körülményböl, miszerint jóllehet a fötemplom rendszeres épittetését nagyban gátolá, még sem rontatott le, hanem inkább az uj nagy épület lön hozzá alkalmaztatva.

E kis kápolnában az oltár átellenében a falban egy márványszék látható, mit a néphit

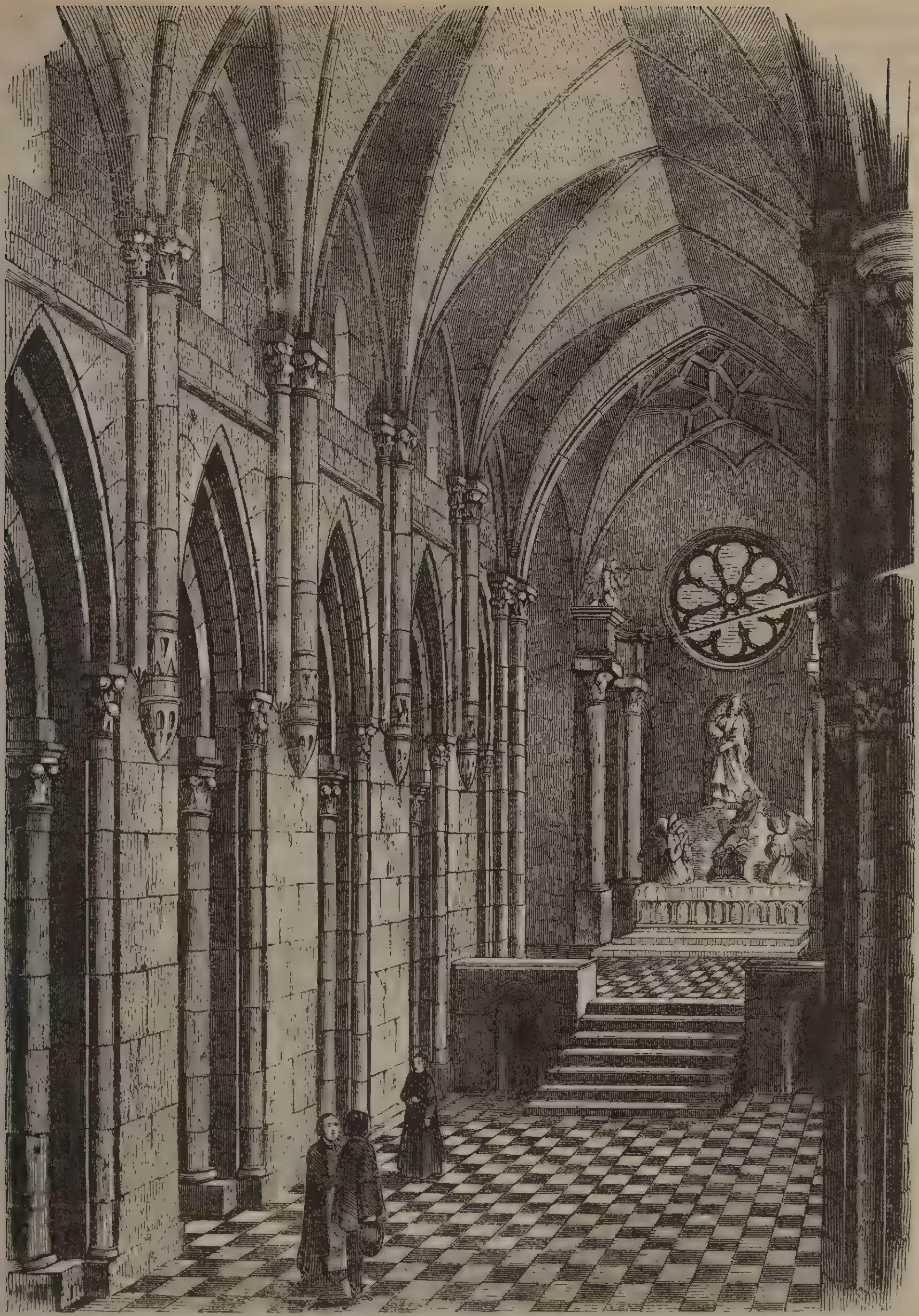

A pannonhegyi székesegyház belseje

sz. István székének tart. Ezen, nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány azon történelmi ténynek kifolyása, miszerint sz. István gyakrabban meglátogatá az általa alapitott kolostort, mely alkalommal a szerzetesek szokásos zsolosmáiban ő is mindenkor részt vett.

A főmonostor régibb eredetű részét képezi még a főtemplommal diszbejárat (porta speciosa) által összeköttetésben lévő négyszög folyosó (quadratura), melynek izlésdúsan alakitott, ölelkező gót ívei és a kőfalába vésett évszám (1486.) Mátyás király korára utalnak.

Az épület többi része, ugymint az északi, keleti és déli lakosztály már az ujabb kor müve, melyben különös emlitést érdemel a keletnek néző étterem szent- és magyar történelmi, nemkülönben symbolikus freskóival és dombor-ékitményeivel. Mindez a mult század közepéről, Sajghó Benedek főapát korából való.

A torony és az ennek jobbján álló könyvtár-épület a legujabb kor müve; mindkettő 1830-ban épült. Ez utóbbi megérdemli, hogy róla bővebben szóljunk.

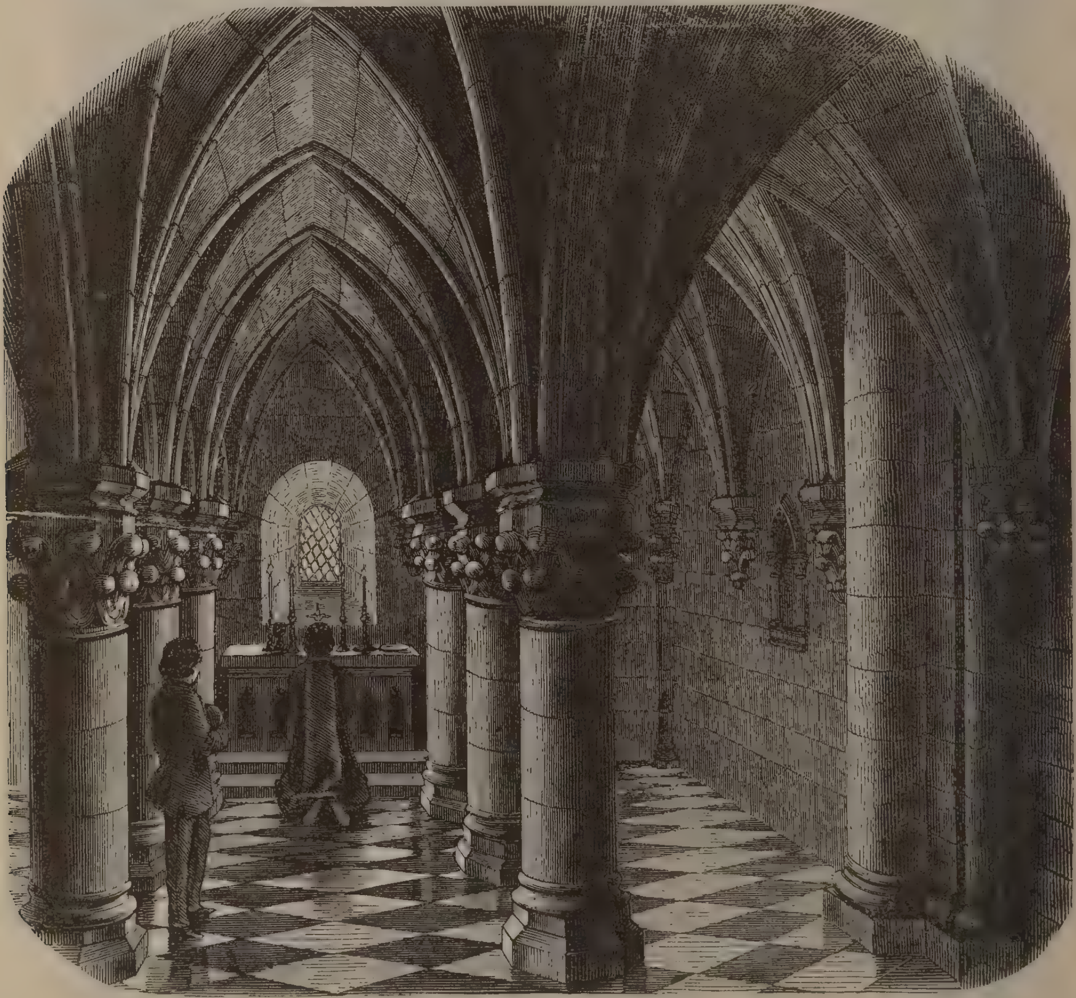
A pannonhegyi katakomba.

Kiváló diszét Pannonhegyének a könyvtár képezi, mely a benedekrendű kolostorokban soha sem hiányzott. Hogy a tudomány e templomának eredete egykoru magának a rendnek alapittatásával, azt bizonyitja azon okmányilag kimutatható tény, miszerint a pannonhegyi könyvtárt már sz. László király 72 kötet könyvvel gyarapitá, melyek részint egyházi müveket, részint latin remekirókat tartalmaztak. A könyvtár állapotát az egyes századokon át szakadatlan lánczolatban biztos adatok hiánya miatt összeállitanunk nem lehet; határozottan csupán azon szomoru sorsról szólhatunk, mely e könyvtárt sz. Benedek rendének 1786-ban történt eltöröltetésekor érte. Ezen időben tartalma körülbelül 4250 kötetet tett, és fájdalom! ebből a szerzet viszaállittatásakor 1802-ben csupán 757 kötet került vissza a Pannonhegyre. S ez képezte a jelenlegi könyvtár alapját. A rend akkori lelkes főapátja, Novák Krizosztom, első teendői közé számitotta az annyira megcsonkitott könyvtár ujbóli helyreállitását, s ez okból az eltörült német kolostorokból a jelesebb müveket, semmi költséget nem kimélve, összevásárolta. Több egyházi férfiu méltányolva a rendnek a tudományok iránti áldozatkészségét, értékes könyvgyüjteményét a pannonhegyi könyvtárnak ajándékozá. Ehhez járultak még az egyes elhunyt rendtagok hátrahagyott könyvei. Tartalma jelenleg már 80 ezer kötetre megy.

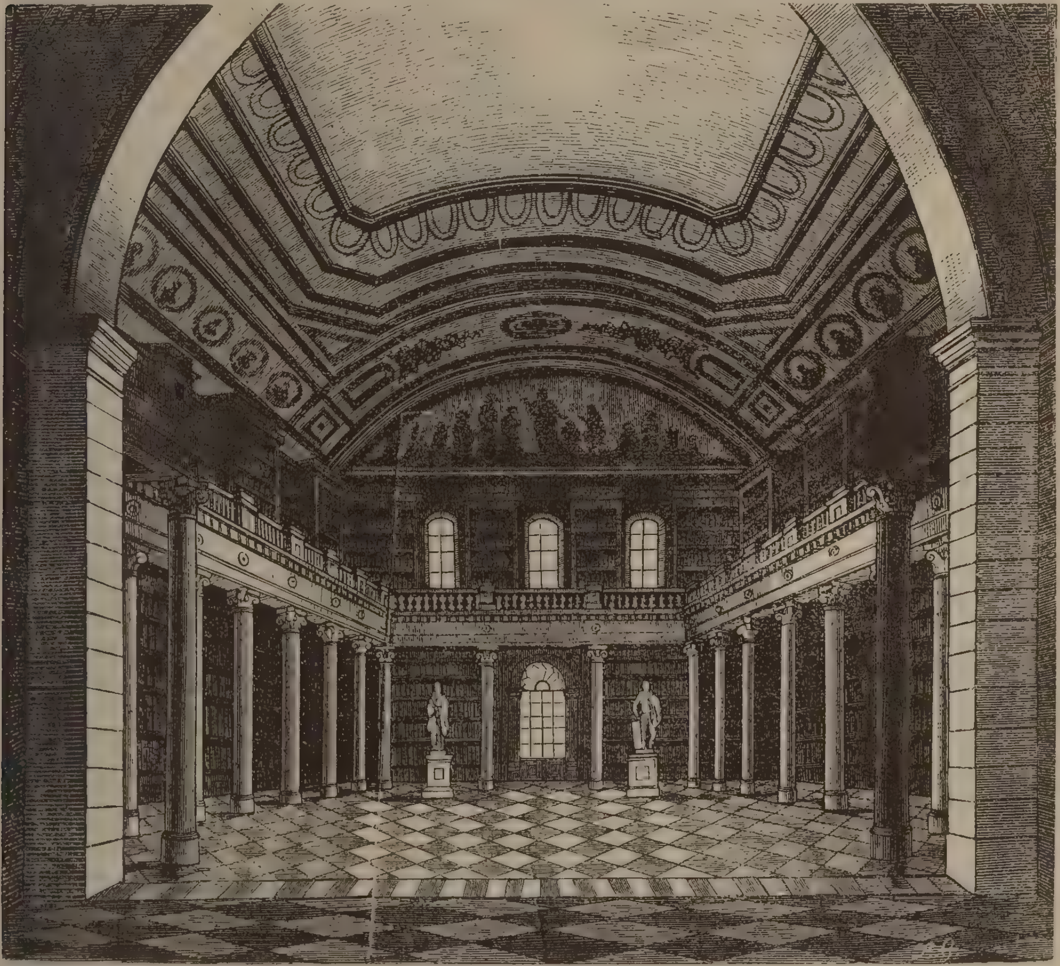

A pannonhegyi könyvtár.

Az ennek befogadására rendelt épület két hajóból áll, melyek egymással **T** betüt képeznek; az első, melyen a bejárat is van, keresztbe fektetett, és világosságát a tetőre emelt kis toronyból nyeri, mely képünkön is látható, s melynek oldalait 16 ablak képezi; az ezeken bejövő sugarakat az alattuk levő ugyanannyi tükör a könyvtár helyiségbe tereli. A második hajóban két colossalis szobor sz. Istvánt, a rend alapitóját, és I-ső Ferenczet, annak visszaállitóját tünteti elő. Mindkét hajó karzattal van övezve, melyet az elsőben 16, a másodikban 20 korinthi oszlop hord. A szoros értelemben vett könyvtárhoz két oldalról a gyüjtemények helyisége van ragasztva; északnak a képcsarnok, délnek pedig a csiga-, ásvány-, növény-, pénz- és régiséggyüjtemény.

Emlitésre méltó nevezetessége még Pannonhegyének a főmonostor birtokában levő országos és házi levéltár. Az első a „hiteles helyek" (loci credibiles) szokásos iratait, a második pedig a főmonostor okmányait tartalmazza. Ez utóbbi különösen érdekes és gazdag; a benne foglalt okmányoknak száma ezredik évtől csupán a 18-ik századig 2540-et tesz, melyek közül 307 magyar.

Hátra van még, hogy egy ereklyéről szóljak, mely nem csupán Pannonhegyének, de az egész nemzetnek egyik drága kincsét képezi. Ez sz. István király palástja.

A mi a köpeny alakját illeti, az teljesen azonos a koronázási köpenyével; mindkettő régi szabásu misemondó-ruha, melynek alakja — mind tudjuk — a jelenleg használtakétól igen különbözik, hanem egészen megegyez az a körmenetek és más egyházi szertartásoknál szokásos félkör-palástéval.

Anyaga e tisztes régiségnek legfinomabb fátyolszövet, mit szakértők Kosz szigeti*) bissusnak neveznek; ennek alapszine valószinüleg világos-sárga volt, mely a rajzokban kiválóan túlnyomó. Hossza a gallértól aljáig 4 láb 3 hüvelyk, szélessége, illetőleg körzete 14 láb; a rajta levő gallér hossza 1 láb 10 hüvelyk, szélessége 8 hüvelyk; az egésznek sulya 22 lat, ide értve ujabb vörös selyem bélését is, mit ha leszámitunk, magára a szövetre alig marad több 2 latnál.

A képek és alakok leirását ezuttal elhagyom, minthogy ezek a már több helyütt ismertetett koronázási köpenyen létezőkkel az utolsó vonásig megegyeznek, csakhogy mig ezek ez utóbbin égszinü, most már zöldesbe játszó selyemre aranynyal himezvék, addig a pannonhegyi palást ugyan e rajzokat a fennemlitett fátyol-szövetre festve tünteti elő.

A készitési módot illetőleg legvalószinübb, hogy az alakok előbb hártyába (pergamentbe) kivágva vitettek át, különböző szinü festékek segélyével, magára az anyagra, melynek egészen az átlátszóságig ritka szövése alig engedte volna meg a szabad kézzel rajzolás mellett, a körvonalaknak legcsekélyebb elmosódás nélküli ama határozottságát, mely daczára a sokféle alaknak és szinnek, magát az egész képet mégis oly éles kinyomatuvá teszi.

Rendeltetése e palástnak alig lehetett egyéb, minthogy ez után Gizela, sz. István neje, azon értékes egyházi öltönyt, a jelenlegi koronázási köpenyt elkészithesse, melyet a Bold. Szüz székesfehérvári templomának ajándékozott, mint ez a mindkét köpenyen olvasható következő feliratból kitünik: (R)egina casula hec (haec) operata — et data ecclesiae Sanctae Mariae sitae in civitate alb: anno incarnationis XPI (görögösen e helyett: CHRI) M:XXXI. indiccione XIII a Stephano Rege et Gisla r...

Vajjon használtatott-e maga ezen mintázat is egyházi öltönyül, vagy csak mint az ajtatos királyi pár emléke őriztetett-e az egyházi kincstárban, nem tudjuk; de ezen utóbbinak, mint valószinübbnek elfogadására feljogosit bennünket az egész öltönynek fölötte gyenge alkata, mely már kezdetben is igen óvatos kezelést igényelhetett.

E tiszteletreméltó ereklyének 8 századon át szenvedett viszontagságaiból történelmi bizonyossággal keveset jegyezhetünk fel. Hihető, hogy e palást kezdet óta a székesfehérvári egyházi kincstárban őriztetett, mint ezt Balassa Ferencz br. véli, ki e nemzeti emléket 1754-ben kiadott kis füzetében ismerteté. Szerinte a palást csak 1543-ban került Bécsbe, midőn t. i. Sz.-Fehérvár oly kikötéssel adatott át Szulejmánnak, hogy a városban levő német és olasz katonák minden podgyászukkal szabadon távozhassanak, kik bizonyára gondoskodtak arról is, hogy ez emlék ne kerüljön a törökök szentségtelen kezeibe.

Ezen idő óta egészen elfeledve hevert a palást a császári kincstárban, mig végre azt Mária Terézia a pannonhegyi főmonostornak ajándékozá. Megfosztá Pannonhegyet e becses régiségtől a benedekrendieknek 1786-ban bekövetkezett eltörültetése. Somogyi Dániel akkorri főapát és a rendtagok a tisztes ereklyét átadák Szili János szombathelyi püspöknek oly kikötéssel, hogy a rendnek bármikor történendő visszaállittatása esetében e palást ismét Pannonhegyére szállitassék. 1802-ben a fejedelem Sz. Benedek rendét visszaállitá; Sz. István köpenye ekkor Eölbei János szombathelyi kanonoknak birtokában volt, ki is azt a fönnebbi kikötés értelmében 1804-ben visszaküldé Novák Krizosztom főapátnak Pannonhegyére, hol jelenleg is, mint drága nemzeti emlék őriztetik.

---

*) Kosz vagy Koa sziget a görög szigettengeren.

Fehér Ipoly.

NAGYÁG ÉS DÉVA VÁRA.

Az erdélyi, ugynevezett nyugati havasokat Gyulafehérvártól kezdve a Maros szegélyezi. Sok helyen mintegy keresztül vágja a hegyeket, — sok helyen ezek mintegy fokozatos lépcsőzetet képeznek, — mig a legmagasb csúcsok felhők között vesznek el.

A Maros jobb partján, ily fokozatosan emelkedő hegysor oldalába kapaszkodik Nagyág is, az erdélyi bányászat e fontos helye, — sok sajátságost nyujtva az idegennek, sok meglepőt és ritkát a szakembernek.

Keletről Harro és délről Maros-Solymos helységek közt nyilik dél-nyugatnak a völgyöböl, melyhez a nevezetes nagyági bányászat tartozik. Közete e vidéknek — dél-keleten a nyugati havasok lánczolatában Bányapatak mellett, hol mészkőben gyönyörűen játszik a kis havasi patak, — jegecz-csillámpala, a m.-solymos-bokoldi vonalon pedig kárpáti homokkő. A völgy alsó részét neogen képzetek töltik be, — a háttérben pedig a csetrási hegyek, az érczdús zöldes és szürkés aszközetek emelkednek, melyek kapcsolatos egymásutánjok s festői csoportosulások által mintegy elválasztva eme völgykatlant, Nagyágnak regényes szinezetet kölcsönöznek.

A baláni rézbánya ismertetésében — e folyóirat 3-ik füzetében — emlitettem, hogy Erdély legóriásibb arany-, ezüst, és rézbányászatának eredete hasonló egymással. A mult században még e vadonokban a közel birtokos Barçsaiak egy pásztora — Armidian Juon volt neve — legelteté juhait. Egy hegymosásban, hol rakonczátlan havasi patak szakasztotta szét a hegyeket, fényes érczkőre talált. Elvitte ezt a hegylánczolat tövében elterülő Csertésre, az itteni kohászat elnökéhez. Born elnök aztán Plecker tüzérszázadossal egyesülve, 1747. apr. 6-án megnyitá itt az első bányát.

Hazánk ezen legérczdúsabb hegységeinek ismeretére tehát csak a mult század közepe táján jöttek. És ez annál feltünőbb, mert római bányászat nyomai valának itt találhatók. A rómaiak sas-szemeit nem kerülte ki kis hazánk e bérczeinek gazdagsága, — s mi előttünk századokon át volt az ismeretlen!

A Born által megkezdett bánya egy ideig igen jól jövedelmezett. Az áldás közepette megemlékezett Born a szegény pásztorról is, ki nem kivánt egyebet, mint hogy palariáját, kalapját töltsék meg huszasokkal. Meg is tölték mind szép, fényes ezüst huszasokkal — mondja a nép, s még hozzá teszi, hogy a pásztort lefesték s képe ma is látható N.-Szebenben.

De a legelsőbb kezdett bánya, talán mert igen fönn kezdék, nem kecsegtetett a legszebb jövővel, a hegy hamar át levén fúrva. 1765-ben tehát 135 öllel szálltak alább és 1834. még 80-nal, mely utolsó bányanyilás, hajtásaival az egész hegyet át meg át hálózhatja, s hol a kincstár ugyanazon módon bányásztat, mint az, e folyóiratban szintén megismertetendő — verespataki Szentkereszt-bányában: egyenes irányban halad folyton a fő-ért követve, az elágazó mellék-ereket csak megjelölve, hogy a fő-ér kifogyásával visszatérhessenek ezekre.

A nagyági — most mintaszerüen üzött bányászat nagyobbrészt porphir és zöldes trachytban foly, mig a hegységek felszine s a néhol kimeredő kopasz sziklák trachytkőzetek. E trachytok pedig a legkülönfélébbek, különböző alkatrészüek, többnyire szürkés, barnás és zöldesek, a hegységek és sziklalerakodások szerint a legnagyobb rész delejes és a villámot is vonzza.

Életveszedelemmel felmászhatunk egyikére ama kopasz trachyt-szikláknak, melyek a völgyöböl közepén magasra emelkednek, és szétnézhetünk a vidéken.

A kalvarián állunk, egyszerü fakereszt mellett, sziklahegy tetején. Körben magaslanak körültünk a hegyek, hol kopaszon, hol meg lombkoszorúzottan, — oldalaikba fáradtan kapaszkodnak a munkától görnyedező sápadt bányászok fejérlő tiszta házai. Az égboltot a Csetrás tartja kopasz, villámsujtott szikláival, s az, hosszu pályafutás után, mintegy elveszve pihen a Retyezát hótetején. Körültünk olyan minden, mintha egy földingás sarkaiban megrázta volna a hegyeket, melyek ezer ölnyi mélységekbe omoltak s omolnak mai nap is. A bomló hegyek, a villám által letört szikladarabok összezuzással fenyegetve e kis helység szorult házait, emelik a képet, és valami sajátságost nyujtanak a bányák setétéből kihordott s itt egyes helyeken halomra döntött hasznavehetlen érczkőtömegek. — A vidék fel van forgatva; de ezt nem a nagy természet tette, hanem az ember és az emberben a szenvedély, mely a bányák setét, fojtólégü odvaiba viszi, s magával ragadja ezer veszély és vész között! . . .

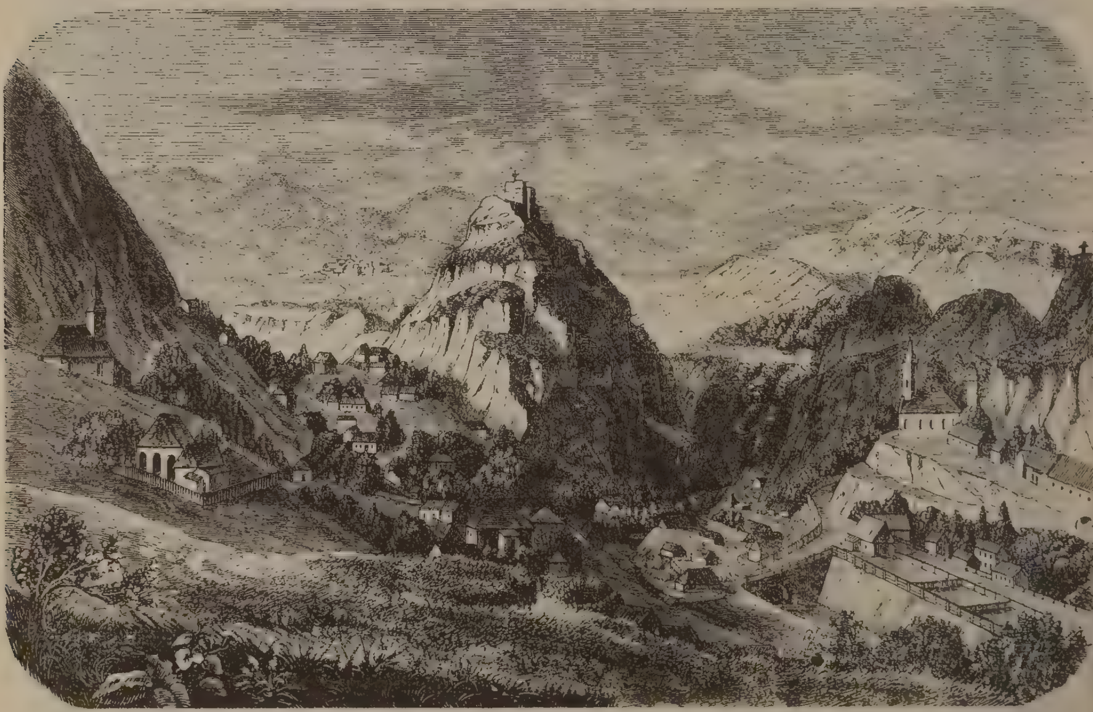
Nagyág.

Alant a kis szorosban egy bilincsbe vert patak kínlódik. Nem mehet a merre kedve tartja: egyenesen le a völgybe; az emberkéz elviszi messzire, koválygó útakra, hogy segélyére, hogy eszköze legyen mindenható esze szüleményeinek. Keserves nyögése felhallszik a csúcsra, melyen állunk, a nap sugarai megtörnek az ezüsthabokban, melyeket egy-egy szikláról lezuhanásában ver s az általa hajtott zuzda tompa, egyhangu moraját is fel-felhozza néha a szellő.

A mint fokozatosan szállnak a hegyvonalok, alant a Maros völgye terül el. Gyönyörü áldásdús vidék ez. Szemben egy sziklahegyen Déva-vár romjai néznek le komoran a rendszerint csendes, de haragjában iszonyu Marosra. Romhalom az most, vércsék és tolvajok tanyája. Diszétől, ékétől rég megfosztá az idők vihara. Távol egy hegyvonal élén a Hunyadyak ős fészkének nagyszerü romjai fehérlenek, még élő szemrehányásul e nemzedéknek, de nemsokára semmi; — és balra, a nyugati havasok utolsó soránál az aranyosi hegyorom nyulik a Maros és Sztrigy fölé, mintegy komor jóslatul Hunyadvár sorsának. — E váromladékok képviselik még a multat e téren. Nem szólanak, — de mert mint a lezajlott idők kóbor szellemei tünnek szemeink elé, önkénytelenül eszünkbe juttatják a kort, mely e müveket teremtette, és az okot, a miért azokat alkotta, — a századokkal, s a századok szellemével, szereplőivel, embereivel együtt.

Messze a távol lenge ködében vész el a sz.-imrei tér, — s a hol ez végződik, ott kezdődik Kenyérmező, és folytatása Piski. — De ki birná mind elöszámlálni! A küzdelmekből nekünk böven kijutott, s hogy mégis élünk — és öntudatosabban élünk, mint valaha, fényes jele életrevalóságunknak.

Szálljunk vissza a multba, tépjünk ki pár lapot, melyekre Déva neve van irva.

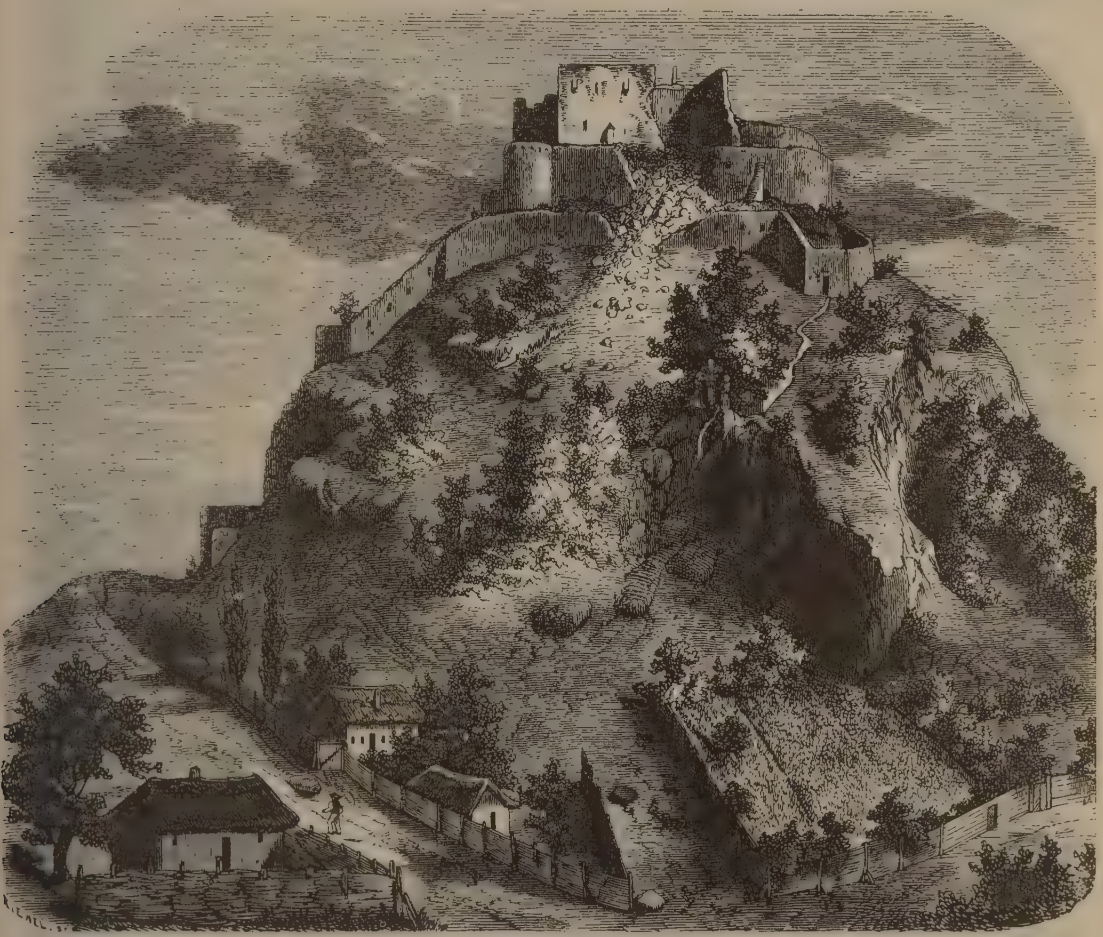

Dévai várrom.

Volt egy kor, melyet tündérek korának nevez a nép. Pedig oly prózai és ép oly valóságos volt e kor is, — mint századunk. A nép, mely eltörpülve atyáinak müveit látta, s magát már ilyek alkotására képtelennek hitte, mely a mult időről csak a hagyomány útján tudott már valamit — azon hagyományból, melyet nagyapa ajkiról lesett el az unoka, hogy saját nézpontja, eszméi, körülményei és kedve szerint átidomitsa s ugy adja ismét tovább, — a nép szent kegyelettel tisztelte a multat és emlékeit. S e pietás folyton erősbült és nyert az idővel. Mi természetesebb tehát — mint hogy végre a nép oly nymbussal körité a multat és emlékeit, melyet halandó emberrel szemben nem ad!

Erdélyben számtalan tündérrege él a nép ajkán. Számtalan vár épitését tulajdonitja ez tündéreknek, valamint számosnak lerontását, halomra dőlését. Sziklás téreken az a rege él, hogy tündérek, vagy óriások, küzdöttek egymással, sziklákkal dobálva agyon egymást. S ha e mondák után indulva, ásnánk az ily téreken, biztosak lehetünk, hogy rég elvérzett hősök csontjaira találnánk. Az archaeologus aztán ezekből megmondja, hogy a nép tündér vagy óriás kora nem egyéb a dák, római, hun, germán vagy magyar kornál. — Általános irányeszméket, pontokat e regekörben felállitani nem lehet; — ismerek tündérregéket, melyek némelyike a nem régi kurucz és labancz, — némelyike a római és hun korra vonatkozik.

A tündérregéket azért emlitém e helyen, mert Déva-vár is ezek világában vesz el. Valódi értékére visszaállitani a Déva épittetéséről szóló tündérregét — a történetirásnak mindeddig még nem sikerült. Én ugy hiszem, hogy itt a rómaiak koráról van szó.

Hajdan három tündér lakta e tájat — mondja a rege. Szép, igéző és bájoló volt mind a három, meg annyi tündérlány. És fennhéjázó, büszke is volt mind a három; hisz ez együtt jár a szépséggel. — „Ha Isten megsegít, — mond az első, — vasból várat emelek, mely tetőivel a felhőket fogja érni!“ — „És én, Isten segélyével — mond a második, — ezüst várat épitek, melynek fényénél elhomályosulnak a csillagok, a hold és a nap!“ — „Ha Isten segít, én meg arany várat fogok emelni, melynek csúcsa az Isten birodalmában lesz . . .“ szólt a harmadik. — És munkához kezdett mind a három . . . rövid idő alatt fönállt vasból a vajda-hunyadi, ezüstből a dévai vár; — az aranyosi — bármily nagyszerüen kezdett épülni — megeredvén a Maros és a Sztrigy, kivájták alapjait és az iszonyu robajjal dölt össze.

Ezt mondja a tündérrege. Belőle csak azt fogadhatnók el, hogy az aranyosi, dévai és hunyadi várak egy időben keletkeztek. De mikor keletkeztek? Az aranyosinak ma már helye is alig látszik, tehát rég, rég kellett épittetnie; és ez igaz, — római emlékeket találtak és találnak, találtam magam is ott. Hunyadnál, a mai vár felett is találtattak római emlékek és Déván szintén. Emlitést érdemelne talán az a vélemény is, hogy Déva, Decebálnak, a vitéz dák nép vitéz királyának Decidava nevü vára, — hogy ez az a hely, hol az ókor e szabadsághőse, mikor látta, hogy sergei Traján által tönkre tétetvén, sem erő, sem csel által nem vivhatja többé vissza népe szabadságát, kardját szivébe merité; minek emlékére Traján emlékpénzt veretett, mely e jelenetet tünteti elő e körirattal: Occupata Dacia.

De hagyjuk el ez okoskodási tért, mely tudós és laikus lábai alatt egyaránt könnyen ingoványnyá válik. Annyi okmányilag bebizonyitható, hogy már a XIII. század közepe táján fönnállt, — tehát mindenesetre legrégibb váraink egyike, tehát keletkezése még azon időt megelőzi, mely valamint a magyarországi, ugy az erdélyi lovag és zászlós-urasági várak tömeges épittetésének tulajdonkép első korszaka — a tatárjárást. 1453-ban már a kishaz a nagy fiának, Hunyady Jánosnak kezében látjuk, a hunyadi és görgényi urodalmakkal együtt; — számos urcserélés után aztán mint fejedelmi vagyon átjött a fiskusra. Az Erdélyt ért megszámlálhatlan zavarokban e várnak is volt része, mint a kis ország minden talpalatnyi földének, — de fontos szerepet nem játszott. Erőd volt erősség nélkül, — vár volt hosszas ellenállhatás, daczolhatás nélkül. — Zavargós időkben, ágyúkkal szemben, jelentőséggel nem birt. — Nem csoda, ha a Habsburgok alatt olyannak tekinték, mint melyre strategiai szempontból kár a felépitési vagy kiigazitási költségeket vesztegetni, - hagyták romolni és romokba dőlni.

Felhagyva és elpusztulva találta a várat I. Ferencz, midőn 1817-ben Erdélyben körútat tett. És ekkor, különösen neje ösztönzésére évenkint 1800 frtot rendelt, hogy a vár idővel ismét ép állapotba hozattassék. És felépittetett annyira, hogy őrséget lehetett benne tartani, — sőt 1848-ban szerepelhetett is. Május 27-kén Forró ezredes megadásra kényszeritette a várat, mely a czernirozással, — mert lovagvár, és igy sem saját élelmezését, sem saját vízszükségletét nem fedezheti, daczolni nem tudott. De midőn már a tricolor lobogott benne aug. 12-én, a légbe röpült, vagy röpittetett, — és azóta menthetlenül halad az enyészet felé.

Sokakra nézt végzetes volt e hely a multban is. Basta — Erdély e kínzója — itt irta meg Erdély történelmének egyik leggyászosabb, legszomorubb lapját, itt verte a legsajgóbb sebeket Erdélyen. — Bethlen Miklós itt volt kénytelen végig nézni — képzelhetni szive mily nagy fájdalmára — miként éli Barcsai Ákos fejedelem mézes heteit azzal, kit ő szíve párjának választott, de a fejedelem elütött kezéről.

Lukács Béla.

BORSZÉK ÉS A BORVIZES SZÉKELYEK.

Nem hiszszük, hogy a Királyhágó két oldalán lenne ember, ki ne hallotta volna valaha hirét a világszerte hires *borszéki savanyuviznek*. A ki pedig jó magyar borral vegyitve, vagy a nélkül is, csak egyszer megizlelé: nem hamar fogja feledni azt. A székelyek közönségesen *borviznek* nevezik e savanyuvizet, mert ők rendesen borral iszszák, a csak magára való élést az „uraknak“ szokták hagyni, kik nyáron által ott helyben, Borszékben, egészségi szempontból használják. Vessünk egy rövid pillantást azon gyönyörü vidékre, Borszékre, honnan székely testvéreink hordják szét mindenfelé e kitünő izü és minőségü savanyuvizet.

Borszék Erdélynek keleti szélén fekszik, Moldva felé, igen közel a *tölgyesi* szoroshoz. „Gyergyóországtól,“ a gyergyói lapálytól három órára találjuk, s e fördőtöl a tölgyesi szoros már csak egy rövid órányi távolságra van. Ha az útas Borszékbe akar jutni, a *ditró-topliczai* országútból (a székely „Gyitró“-nak mondja) jobbra, keleti irányba tér el, a jó karban tartott borszéki úton, mely, egy havasi patak mellett menve, csakhamar rengeteg őserdőbe, óriási fenyveseknek örökkétartó árnyai alá viszi a neki-melegedett útazót. Ez árnyas úton mind felfelé hág az ember, mig elért a *Komondóház* nevü hegy tetejére.*) E hegytetőről a lábaink alatt terülő, de még igen messze levő Borszék gyönyörü látványt nyujt egy hosszukás völgyben, melyet azonban csak az éles szem láthat meg minden részleteiben. A komondóházi tetőről leindulván, lankás helyeken ugyan, de folytonosan „löjt“ az ember, mig nem a hirhedett forrásokhoz érkezik. . . .

A borszéki út, főleg szép időben, átalán kellemesen, de több helyt meglepően hat az emberre. Az út mellett jobbra-balra néhol meredek hegycsúcsok emelkednek, s az ezek tetején álló 18—20 öles fenyőfák, mintha nem elégednének meg az elég magas helyzettel, a fellegek fölé látszanak kapaszkodni.... Más oldalról helyenként az út mellett feneketlen mélyedések, vízmosta sötét árkok tátongnak, s ezeknek fenekéről a sürün felnövő fenyük, onnan kinyulva, ismét magasra igyekeznek, hogy talán fentebb emlitett testvéreiknél ők se legyenek alacsonyabbak.... S a természetnek e változatos szépsége igy tart mindaddig, mig be nem érkezünk Borszékbe.

De nézzünk kissé vissza a multra, tekintsük meg röviden Borszék keletkezését, emelkedését, virágzását stb.

Borszéket, azaz a borszéki savanyuvizet 1773-ban fedezte fel gr. Bánffi Dénes, vadászat közben, kit egy juhász vezetett oda, s mutatta meg neki a forrásokat. A mult század utolsó felében s e század elején is azonban igen kevesen használták, mondhatni semmi figyelmet nem költött. E rengeteg havasos vidék, két falunak, *Szárhegy*nek és *Ditró*nak volt s van ma is birtokában; hogy tehát a vízhez jutni s használni könnyebben lehessen: a fenyvesek között egy (szinte két mérföldnyi hosszu) útat nyitottak, mely ma már jó rendben tartott országútnak tekinthető. Hogy az utazás ne legyen félelmes, a kétfelől levő őserdőt jobbra-balra több ölnyire megritkitották, kivágták, ugy hogy mostanában elég széles, nyilt hely vezet a forrásokhoz.

Lassanként hire terjedvén, vendégei szaporodni kezdettek; a haszonbérlők nyári lakokat, s e mellett állandó házakat is épitettek azon helyre, s igy idővel annyira épült, szépült, hogy jelenleg egy kis csinos mezővárosnak tekinthetni. 1850. táján igaz, hogy még csak mintegy 60 ház volt épitve az oda menő vendégek számára, de azóta még sokat épitettek; a közelebbi 10—15 év alatt főleg az épités, csinositás aránylag a legnagyobb gyorsasággal folyt s foly ma is. A borszéki forrásoktól valamivel errébb, nyugot felé, egy falu is van, melyben állandó lakók vannak, mely nem tartozik a fördői telephez, s melyben van épitve az üveghuta is; e huta csupán a víz szállitására szánt czilindereket késziti.

A két nevezett falu (Szárhegy és Ditró, mindkettő Gyergyó északkeleti lapályán fekszik) a fördőt legelébb egy szászrégeni polgárnak adta ki több évre haszonbérbe, évenkénti *hat ezer* váltó forintért. A közelebbi években mások birták, s már *harminczhárom ezer* pengő forintot fizettek s fizetnek most is érette.

A borszéki savanyuvizet 1836-ban nagy

---

*) Az 1848. elötti években, mikor Csikgyergyó fegyverben állott, e hegyen őrházak voltak épitve, innen veszi a hegytető nevét. *G. L.*

veszély fenyegette; ugyanis az ez évben történt földrengés a *főkút* forrását erösen megrongálta. A következö 1837-ben pedig a villám ütött belé háromszor, mely miatt csaknem semmivé lett, alig tudák helyreállitani; ez alkalommal az eredeti forrásba édesvíz is folyt, mely miatt mindeddig nem kapta vissza egészen elébbi hatalmas erejét.

A *főkút* épen a piacz közepén fekszik, mely csinos keritéssel s fedéllel levén ellátva, két részre osztatik; egyik feléből, kanták- és poharakkal meritvén ki, az ott mulató vendégek szoktak inni; másik feléből három érczcsatornán omlik a kristályszinü borvíz, hol télen-nyáron szakadatlanul töltik a szép székely leányok az elszállitásra készitett czilindereket. A munka elég gyorsan foly; a munkások egy része mindig az üvegeket tölti, más része parafadugóval látja el ott mindjárt; azután saraglyákon a raktárakba viszik, hol a hitelesitésért czimeres ónlemezzel látják el az „évegek" száját.

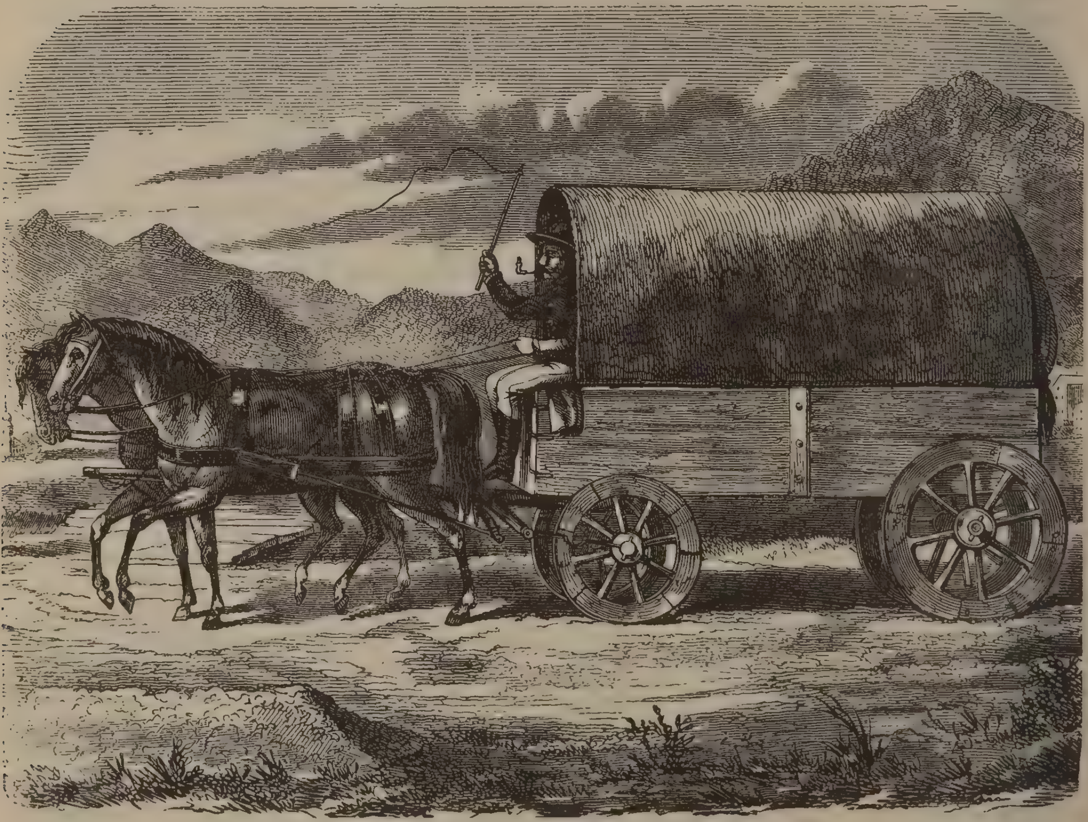

Borvizes székely.

A főkúton kivül ezelőtt néhány évvel még egy más forrást is fedeztek fel, mely amattól egy negyedórányi távolságra esik a fenyvesek között; ezt *erdei kút*nak hívják; ízére, erejére nézve a főkút vizével megegyezik. — A borszéki vizek általán vasas savanyúvizek s igen sok szénsavat tartalmaznak.

A két ivó-kúton s több kisebb-nagyobb, szabadon álló forrásain kivül, van Borszéknek négy tükörfördője is, melyek mind csinos keritéssel és fedéllel vannak ellátva. E fördök között legnevezetesebb a *Lobogó*, melynek hévmérséke 6—7 fok között áll. A Lobogó minden oldalról kényelmes és izléses fördőszobákkal van szegélyezve; e fördő vizének szine oly tiszta, hogy a csaknem egy ölnyi mélységü borvíznek rostélyos feneke is tisztán látszik. — A Lobogón kivül még nevezetesebb a *Sáros*, mely szinétől kapta nevét, s melyet inkább a bénák, nyomorékok szoktak használni.

Minthogy a borszéki ivó-vizet távolabb

is meg lehet teljes erejében szerezni, a vendégek, az ivás s a páratlan havasi levegő élvezése mellett, inkább a fördésért mulatnak ott. E fördőket a mellbetegek, szárazbetegségre hajlandók, a hülésesek, köszvényesek, az átalános gyengeségben levők szokták legjobb sikerrel használni.

Borszék azonban fördői mellett inkább *ivó-vizének* köszöni annyira elhiresedett nevét.

E fördő vendégei inkább erdélyiek, de vannak számosan oláhországiak és moldvaiak is; számuk kedvező időjárás alkalmával 1000 –1500-ra megy. A fördői idő: junius s még inkább julius és augusztus szokott lenni. Sokan ugy is használják, hogy elébb (julius vége feléig) *Előpatakára* mennek, s aztán onnan rándulnak át 5—6 hétre Borszékbe, *erősödni.*

A közelebbi években a vendégek száma aránylag igen szaporodott, s ezért piaczán a kényelmes vendéglők és gyönyörü fördői lakok mellett, számtalan *fényüzési* boltok és sátrak emelkedtek. Az ott-mulatás, Erdély többi fördőihez képest, sok költségbe kerül; minek főoka az, hogy valamely központtól, nagyobb várostól igen félre fekszik, s e miatt az ember fia mindenben a boltosok és vendéglősök szerfelett borsos pártfogására van egészen szorulva.

De lássunk már a jó székely atyafiakról, kik a borszéki vizet a kis Erdély minden szegletébe, Oláhországba s Magyarországnak nagy részébe elszállitani vállalkoznak. Nálunk épen nincs s a Királyhágón túli Magyarhon innenső felében is kevés ember lehet, ki nem látta volna, vagy ne látná egyszer-másszor az egyszerü *borvizest.*

A székely köznépnek tekintélyes része él e keresetmódból, mely kedvező időjárás alkalmával meglehetősen kifizeti magát. Gyergyóban, a többek között, inkább Ditró, Szárhegy és Alfalu szokott a borvízzel kereskedni. Marosszékben: Köszvényes, Remete, Bere, Geges, Kibéd, Makfalva; legtöbbet pedig Szent-István, Csókfalva és Atorfalva, mely falukban némelyek egészen a borvízre adták fejöket, ugyannyira, hogy a földmivelést otthon merőben az „asszonyra“ hagyják, vagy épen elhanyagolják. Kereskedik még a Tordamegyében levő Görgény-Szt-Imre is, mely falu a „Keresztheg y“ felé, egyenes irányban, egészen külön úton szokott Borszék felé menni. Csikban, de főleg Háromszéken kevesen vannak, kik e mesterséghez fogtak volna.

A borvízkereskedés természetesen a tavaszi és nyári hónapokban szokott a legnagyobb mérvben folyni. Kora tavaszszal, midőn az idő alig nyilik, a borszéki forrásokhoz épitett raktárak előtt és körül azonnal beláthatlan szekér-sereg özönlik: a kész töltényeket onnan felrakogatni. Ezelőtt néhány évvel a czilindereket maguk a szekeres székelyek töltögették meg a maguk számára; ez igen alkalmatlan dolog volt, mert a szegény borvizesnek két hétig is ott kellett ülni, mig a sor elkerült, hogy tölthessen; s ha elkerült is valahára, sok időbe telt, mig üvegeit mind megtöltögette, bedugaszolta, megpecsételte stb. A haszonbérlők mostanában ugy kivántak ezen segiteni, hogy két nagy raktárt épitettek, 500,000 üveg számára, melyekből most a borvizesek egy pár óra alatt megrakodhatnak kényelmesen, mert bármennyien menjenek is, a raktár mind elgyőzi őket. — Minden üveg ára 9 krajczár, a vízért pedig, dugást, pecsételést beleszámitva, 2 krajczárt fizetnek.

De tekintsük az útazást. A mint tehát megjelentek s megrakodtak borvízeseink, pár nap alatt már a kolozsvár-nagyváradi, dévaaradi és dézs-nagybányai országútak felé egyenként vagy tömegesen ballagni láthatjuk az atyafiakat . . . . ugy hogy nálunk a tavasz megérkeztét nem a fecskék, de bizonyára a borvizes székelyek hirdetik legelébb. — A bepecsételt czilindereket (melyek rendszerint egy kupás nagyságuak) tengelyekre fektetett hosszu fenyőládákba rakják, még egymás fölibe is, két sorjával, hová azok számára alkalmas „szalmafészkeket“ készitenek, mi által a rázástól megóva, kitelhető gyorsasággal szállitják bármeddig, sérelem nélkül. Rendszerint két kis zömök székely lovat szoktak fogni gyékénynyel fedett szekerök elébe, s az üvegek száma közönségesen 200—250-re megy. Üvegeik oly szorosan, oly ügyesen vannak a fenyőládába összeállitva, eresztve, hogy a siculus maga is kényelmesen heverészhet rajtok, s még útasokat, egy-egy pár mázsányi terhet is felrak olykor az üvegekre, a nélkül, hogy veszélytől féltené. Ezt gyakran tapasztaltuk mi is, midőn, mint olyan tanuló-féle emberek, ágynemüinkkel, elemozsiánkkal, ládáinkkal stb. együtt, döczögtünk le Enyedre, az üvegek tetején. . . .

Bámulatos a székely lovaknak az útazás alatt tanusitott megszokása, jártassága. A borvizes, utazása közben gyakran egy-egy mérföldnyi menetel alatt is alszik szekerén, a nélkül hogy lovai szekerét félrevinnék, feldöjtenék vagy megakasztanák valamely kapufélbe, hídfába, vagy valami egyébbe. Gyakran lehet látni, hogy 8—10 borvizes szekér ballag egymás után, gazdája mindeniknek alszik, hanyatt dülve az ernyő alatt, s még sem történik egyiknél is semmi baj; a mindig csendes léptekkel haladó pára a szembejövő idegen szekér elöl már jómesszire félreállva tér ki, s midön elhaladt az idegen, a rendes vágásba visszatérve folytatja útját.

A mi a *borviz árát* illeti, az a távolság szerint igen különbözö. Például itt Marosvásárhelyt és vidékén, mely már 3--4 napi útat tesz Borszékhez, 6—10 krajczár egy üveg viznek az ára. (A székely ember nem mérföldekkel, hanem az eltelt idővel, napokkal méri az útat.) Fehérvár-Déva között 15—20 krajczár; Szatmáron, Nagyváradon, Aradon, Temesvártt stb. 35—40 krajczáron kél el üvege a víznek. Ha kérik, a szokott árban (9 kr.), az üveget is eladja; a megmaradottakat visszaviszi Borszékbe s ott becseréli, mert minden borvízes czilinder egyforma, mind a borszéki hutából kerülvén ki. — A kereskedés késö öszig tart, mig a kemény fagyok be nem állanak.

Átalán borszéki vízzel kereskednek székelyeink; de gyógyszerül vagy egyéb tekintetben történö külön megrendelés után elöpataki, korondi, rákosi stb. vizet is hordanak.

A borvizes székelyek eléggé ismeretesek víg kedélyökről, egyszerü, de sokszor találó élczeikről; a székely köznép világot-látottabbjai — s e szerint miveltebbjei közé számlálják magukat.

A hosszas egyhangu utazás között, mit velök született közönynyel folytatnak, gyakran vallásos buzgó énekeket is hallani tölök, miket a nagyobb csoportokban útazók egymást serkentve, mély áhitattal énekelnek.

Gergely Lajos.

MAGYAR ALFÖLDI NÉPSZOKÁSOK.

V.

Átalános ösmertetés.

Γνῶθι σεαυτόν.

„Ösmerd meg magadat.“ Ez volt a delfibeli jósda homlokzatára irva. És valóban nincs egy-egy becsesb kincse az embernek az önismeretnél; csak ha a maga becsét érzi: akkor itélhet meg, akkor méltányolhat másokat is kellöleg. — Az itt következö nehány lapnak semmi más feladata nincs, mint ösmertetni a népet. Ösmertetni a népet, melynek testéböl való test, véréből való vér vagyunk mindannyian; lerajzolni azon szokásokat, melyekkel a nép századok óta él, s a melyek mintegy annyira vérévé váltak, hogy azok nélkül el sem tudna élni.

Vannak sokan, kik elött a külföldi, az idegen eléggé ismeretes, azonban a hazai, az édes miénk „terra incognita,“ a kik ugy vannak, mint az egyszeri csillagász, ki az égi testek közt legjobban tudta a dürgést, faluja határában meg eltévedt. Én azért, meg más okért is irtam le nehány lapot: hogy felmutassam a népet saját tüzhelyénél, az egyszerü családi körben, melyben él boldogságban s megelégedésben, melynek ajtaja csak a hasonsorsuak elött tárul fel. — Bár a nép egyes szokásait, életének egyes mozzanatait feltaláljuk kinyomva költöi termékeiben: de ez nem a valódi, ez már annak eszményitése; én a valót akartam elöállitani, ugy, a mint azt találtam, a milyennek én azt ismerem; nem egyes részt, hanem lehetö egészet kivántam nyujtani. — Ha egyik vagy másik szokás félszegségéröl, — mely meglehet, csak elötted látszik annak, — meg vagy győződve: ne szándékozz’ öt azokból kitériteni, — nem érsz czélt; hiába mondod neki, hogy ennek igy meg igy kellene lenni, igy jobban volna: ö azt az apjától meg a nagyapjától ugy látta, ugy tanulta, ugy sajátitotta el, nem is hagyja el holtig, söt azon lesz, hogy utána maradékai, fia, unokája szint’ azonképen cselekedjenek. Neked nem az a teendöd, hogy ezen ragaszkodást az ösihez kiverd a fejéböl, — hanem ellesni gondolatait, melyekben annyi szépség, természetesség és józanság van; kilesni érzelmeit, melyek szivéböl, a szeretet eme romolhatatlan és kiapadhatatlan forrásából fakadnak; segéde, gyámola lenni mindenben. — Mig ép, addig kell megbecsülni az éltetö törzset, mert ha durva bánásmód, egy vagy más ok miatt az hibássá, férgessé lesz, várhatni-e, hogy a fa továbbra is oly életerős, oly virágzó legyen?! Nem lenézni a népet, hanem magadhoz emelni minden áron!

Én itt, e sorok irásánál, leginkább Hód-Mező-Vásárhelyt és vidékét tartottam szem előtt, ezen tájék népszokásait akarom ismertetni. — Itt Vásárhelyt a nép legnagyobb része földmiveléssel, baromtartással foglalkozik. Egynémelyik, kivált a régebbi időkben, midőn a puszta még szabad volt, örökkétig ugyazazon a tanyán lakott, egész életében alig tizszer-tizenkétszer látogatta meg a várost. Volt olyan, ki, mig csak fel nem nőtt, nem látta azt soha; midőn pedig először volt benne, elcsodálkozott, hogy ott olyan sürün vannak a tanyák s ugy volt vele, mint az egyszeri gyermek, kit, mikor apja elsőbben hozott a városra, meghallva messziről a reggeli harangszót, igy kiáltott fel: „Ánnye, édes apám! de nagy ökrön van az a harang!“

A mily arányban emelkedett az utóbbi időkben a földmivelés, ép oly arányban szállott alá a baromtartás. Ezelőtt egy két-három házhelyes gazdának — az ilyen itt nem valami ritkaság — megvolt két-háromszáz darab ökre, lova, száz-százötven darab disznaja, két-három ezer darab juha. Ott volt a nagy kiterjedésü puszta, kiverték oda, ott volt a jószág télen-nyáron, a disznó meg a réten; nem kellett érte fűbért fizetni, csak a pásztorembernek kiadni a komencziót, meg azt a nehány garast, aztán megőrzötte az emberül, ha egy-két darab eltévelyedett belőle, annak oda se néztek, volt elég, jutott is, maradt is. A szegényebb sorsu ember is addig csúszott-mászott, mig öt-hat darab marhát csak ragasztott; ha lábas jószága nem volt, még csak kutyaütőnek sem fogadták volna meg, nemhogy béresnek vagy más cselédnek, hisz az olyan már vagy korhely, vagy nagyon dologtalan volt; ő is kiverte a maga jószágát a pusztára, megvolt ott a többivel együtt. Ha nagyon nagy tél volt, csak akkor verték szét a gulyát, ménest; akkor meg a béres jószága is ott volt a gazda istállójában, ott ette a gazda takarmányát, nem kértek érte tőle még csak egy kis krajczárt sem, — volt annak elég, nem vette pénzen. Akkor a jószágból pénzelt a gazda ember, nem mint most az életből; akkor csak annyit fogtak a földből szántás alá, a mennyi a házi szükségre elég volt, hisz' minek is bajlódtak volna többel, nem vette senki; a mit el nem éltek, ott dohosodott meg a veremben, ott ette meg a zsizsik a hombárban. Még ma is gyakran felsohajtanak az öregebb emberek: „Hej! akkor volt jó világ, mikor dohos búzát, meg avas szalonnát ettünk, felfordult bort ittunk. Nem ilyen szegény volt akkor a nép!“

Ezelőtt 30—40 évvel, — de még ma is találkozik se nem egy, se nem kettő, — volt a gazdag embernek öt-hat fia, mind az öt-hat feleséges, gyerekes ember volt már, de azért ott lakott mindegyik az apjával együtt, nem válakoztak szélyel; sőt megtörtént az is gyakran, hogy midőn a vén fa kidőlt, a testvérek azután is együtt maradtak, nem osztották el a birtokot, hanem a legöregebb testvér gondoskodása alatt éltek; a mit az akart, az parancsolt, annak kellett állani, nem szegülhetett, de nem is szegült ellene egyik sem; intézkedéseiben megnyugodtak, akár az apjokéban. — Ma azonban már a menyem-asszonyok inkább sarkalják férjeiket az elválásra, a kik aztán ritkán birnak nekik ellenállni; ekkor vagy külön kenyérre mennek s lesznek „a magok koldusa,“ vagy a menyecske szüléinél húzzák meg magokat.

A kisebb testvér az öregebbet megbecsüli, *kend*-nek hivja, nemkülönben a nő a férjét; ez amazt csak *te*-nek szólitja. A lány a legényt, ha az nála kisebb idejü is, kendezi, megbátyámozza; ez pedig a lányt tegezi, szó'gámnak, galambomnak, rózsámnak, lelkemnek nevezi. — A szülék és a gyermekek közti viszony a leggyöngédebb; a gyermek az apját *édes apám uram*-nak, az anyját *édes anyám asszony*-nak szólitja.

A férfiak, mikor kinyit az idő, attól fogva késő őszig mindig kinn vannak a tanyán, a szőlőben s a mezei munkával foglalkoznak, s csak miután elvégezték a kukoriczatörést s az őszi szántást, kerülnek ismét haza a házhoz. A szegényebb osztály, melynek nincs fekvő birtoka, napszámosságával, részességével keresi kenyerét s a más tallajából (tarlójából) él; télen át, ha az idő engedi, szintén napszámra jár.

A munkás ember napjában háromszor eszik, sőt takarásban és nyomtatásban, mikor a napok hosszabbak, négyszer. Reggel mikor „ebéd tájon van a nap,“ azaz ugy hét-nyolcz óra közt, ekkor leginkább kenyeret, szalonnát vagy sajtot, túrót esznek, ez a kenyérebéd vagy fölöstök; délben főtt ételt; este öt-hat óra közt kenyereznek, ez az uzsonna; majd ismét kilencz órakor főttet esznek. Legkedvesebb ételök a *dörölye, száraz tészta, galuska, táska, kemény tarhonya* hússal, *paszúr* orjával vagy sonkával, aztán meg *túrús lepény;* ennek a készitésében az itteni gazdasszonyokat senki se mulja felül, meggyúrják az alját zsírral, meg a tejfelt se sajnálják töle, újjnyi vastagságnyira van rajta a túró s tejfel; megsütik, hogy csak ugy omlik szét az ember szájában. Három-négy fejős tehenet tartanak, annak a hasznából lehet minden áldott szombat-este lepényt sütni a részeseknek; módosabb helyeken még szerdán este is lepényt sütnek.

Termetre nézve az itteni lakosság inkább közép termetü, azonban szálas is igen sok találkozik köztök; vállban szélesek, izmosak; arczuk szabályos, piros, hajok gesztenyeszínbarna, — szöke kevesebb van. Átalában ugy a férfiak, mint a nök közt sok szépet lehet találni. — A férfiak ezelött csupán bajuszt és pakompartot viseltek, ma azonban már egy rész kör- vagy egész szakált is ereszt; hajokat régebben meghagyták nőni, leért egészen hátközépig, leginkább zsírral kenték; ma már csak az öregebbek viselnek hosszu hajat, azt is felcsapva a kalap alá; a fiatalok elött kedves a *vágott haj,* mely csak a nyakig ér le; kopaszra nyírt fejü igen kevés van.

Viseletök az utóbbi idökig a legegyszerübb volt; a férfiak nyáron bö, bokáig érö gatyában, rövid, mellig érö derekú *bornyúszájú ing*ben jártak, melyet dolog közben fel szoktak gyürni; ezenfelül sürü bütykö gombos kis mándli vagy lajbi (mellény) volt; a felsö gúnya *újjas mándli* nevet viselt; a nyakon hosszu, tenyérnyi széles fekete pamuk vagy selyem nyakravaló. Télen át bekecs volt a felöltö, azonkivül suba, szür; a test alsó részén rajthúzli, kétfelül a czombon le szárhegyig, azaz bokáig, krajczárnyi nagyságu sárga gombra; magyar nadrág csak a jobbmóduakon volt látható. A föveg télen báránybör sipka, nyáron nagy szélü pörge kalap; a lábbeli sárban, hidegben csizma, nyáron át bocskor volt.

Ma már azonban nem lehet megtudni, melyik a béres, melyik a gazdaficzkó, annak is csak ugy *kík* (kék) ruhája van mint emenek. Ezelött csak a mesteremberség meg az esküdtek voltak a *kíkbeliek,* csak azok meg azoknak a cselédjei jártak posztóruhában, meg azonkivül egy-két jobb módú első gazda.

A nök öltözete szintén a legegyszerübb volt; legalul egy pendel, azon felül egy szál miskolczi szoknya, melyet magok szöttek, fontak, festettek meg s egy szál kék kötö; a derékon puszli, nagy csillagos vagy malaczos nyakba való kendö; nyáron lékri, télen rövid derekú sárgafestett kuzsi ködmen volt a felsö ruhájok. Az öreg asszonyok rókaprémes mentét, czifrán kivarrott fehér irhás férfi-ködment viseltek, melyeket azonban nem öltöttek fel, csak amugy ponyókául hordoztak. A férfi-ködmen nevezet onnan volt, mert a fiatal ember ilyenbe indult meg házasodni, s midön megesküdtek, azt feleségének adta, a ki azt csak az ünnepek alkalmával viselte. — Hajokat a lányok két-három röf hosszu, széles pántlikába fonják be; a pártát ezelött mintegy harmincz évvel hagyták el; a nyakról a kalárizs, az újjakról a réz vagy ezüstgyürü csak kevés lánynál, menyecskénél marad el. A lábbeli magas sarkú stéklis papucs és piros vagy fekete kordovány csizma volt.

Legalább husz-huszonöt év óta a nök öltözete is sokat változott, azóta azok a vászoncselédek nagyon kapnak azon, a mi *fölkapi.**) Ma már vatás szoknyát, azon felül öt-hat rokolyát magokra szednek a nök; van selyem kendö, selyem kötö, egynémelyik jobb módú ember cselédjének még párjával is; van vizitli, othonka, kaczabajka, csurak, meg ki tudná, hogy még milyen nevü, milyen szabásu felöltö. — Ezelött a lány vagy a fiatal asszony a világért sem kötötte volna be elörekötött kendövel a fejét, akármilyen hideg- vagy melegben is, az csak az öregek kiváltsága volt; most oda sem néznek, mindegyik bepótyulálja a fejét, akár van rá szükség, akár nincs, ma már nem szólnak meg érte senkit. — A piros vagy fekete kordovány csizmák kimentek a divatból, helyettök istrimflit, topánkát, czipöt hordanak. Csak a fehérnemüek, az ing kivételével, vannak házi vászonból, a többi mind boltbeli, pénzen vett. Most a férfiak egy része is pamuk inget, pamuk gatyát visel, kevesebb jár a magok szötte-fontában.

---

*) *Fölkapi* melléknév, jelentése = divatos. Használatban vannak az ily *i* végzetü melléknevek közül, — melyek mintha az igék régies határozott alaku egyes harmadik személyei volnának, de nem azok, hanem valóságos melléknév jelentésü szavak, — a következök: *felkapi,* a mit felkapnak, divatba hoznak, leginkább a ruháról mondják; *kikapi* = kikapós; *rátarti* = a ki rátartja magát, kissé kevély; *veti* = erejét, ügyességét fitogtató; *hányaveti; lesi* = lesö, a labdázásnál; *vámlesi; dögönyözi* = dögönyözö; *világ-dögönyözi* = élhetetlen, a ki csak nagy üggyel-bajjal tud megélni stb.

Ünnep- és vasárnapokon a különféle hitfelekezetek hivei szorongásig megtöltik a templomokat s figyelemmel, áhitattal hallgatják az egyházi szónoklatokat. Átalában a nép vallásos. Máskor is, de leginkább szombat este, akárhány ház ablaka elött meghallhatja az ember a bennlevők zsoltáréneklését. Felteszik a mécset a párkányra, az apa vagy anya oda ül a kis padkára, gyermekei körülfogják a nagy boglyakemenczét, ugy énekelgetnek, dicsérik a mindenhatót. — A hosszu téli estéken nem egy háznál megtörténik, hogy összegyülvén beszélgetni a szomszédok, egyik vagy másik, a ki folyékonyabban tud olvasni, elöveszi a tornyos nyoszolya tetejéről a bibliát, olvas, a többiek levett kalappal hallgatják. Majd, ha abban hagyják az olvasást, a gazdasszony behozza a nagy zöld mihókot (kancsó) tele borral, adják kézről kézre; elbeszélgetnek, hol egyről, hol másról; felhozakodnak a régiekről, a mik ezelött tudja Isten mikor történtek; ilyenkor annyi regét, furcsa kalandot, tréfás adomát s más egyebet elmondanak, hogy a ki figyelemmel hallgatva rá, feljegyezné, nehány nap alatt egy egész könyvet állithatna ki belölök. Felélednek az ösök, a tündérek, garabonczás diákok, tátosok, s annyi mindenféle csodás dolgot elmesélnek rólok, hogy az ember utoljára majdnem hinni kezdi.

Mint átalában a magyarnak, ugy a vásárhelyi népnek is kiváló tulajdona a vendégszeretet. Ha egy vagy más *alkalmatosság* adja elö magát, már arra vendégeket kell csöditeni; a ki ezt nem teszi: fösvény, küllöszegre-huzó, nem szereti a barátságot. A kire pedig ezt a megjegyzést teszik, annak jobb elbujdosni a föld határáról. — Ha rokon, jó barát vagy bármi ismerös megy a házhoz, a legszivélyesebben fogadják, ha más nincs is, legalább kenyérrel, vagy a mi van, azzal megkinálják; — a szölös gazdáknál beviszik a vendég elébe még a boros kancsót is.

Az itteni nép nagyon szereti a dalt, férfi ugy mint nö, örege ugy mint fiatalja. Foglalkozása közben legénynek, lánynak megzendül ajkán a dal. És ez természetes; hol érező szív van, onnan a dal elmaradhatatlan; ha a kebelben bánat, fájdalom van: mélabúsan, — ha öröm, boldogság: akkor enyelgöen, játszian tör elö. Annyi is aztán a dal, mintha virágként nöne a mezön, annyi a tündérmese, mintha most is szellemek, tündérek tánczolnának a délibábban a rónán, azok fürdenének a Tisza hullámaiban vagy a hold ragyogó sugarában. Igazán mondják, hogy Vásárhely maga egy kis dalos ország. — Borozás közben az öregebbek sem restellik a dallást, söt olykor még tánczra is kerekednek, — mert az itteni nép szenvedélyes tánczos. Láttam hetvenesztendös, söt öregebb embereket, kik a lakodalmakban egy-két nótát fiatalkori tüzzel jártak el.

A nép egyedüli hangszere a tambura, melyet majd mindenik tanyán ott lehet találni a mestergerenda alá dugva; azok a fiatal legények, söt gyakran még a leányok is, olyan szépen kitudják rajta verni azt a gyönyörü magyar dalt, hogy az embernek még a vére is felpezsdül a hallattára. — Vásári alkalomkor ott a sütögető vagy pedig a bormérö sátorokban most a hegedü, majd a börduda dörmögö hangjainál járják a csárdást azokkal a karcsu dereku, bogár-szemü lánykákkal. Husz-huszonöt évvel ezelött még a *tekerő hegedű,* vagy a másképp ugy nevezett *szentlélek-muzsika* is volt itt-ott látható, leginkább a szomszéd Szentesről, hol talán még ma is van egy kettő, rándultak át vele. A „Vasárn. Ujság,' ha jól emlékszem, 1863-ik évi folyamának valamelyik számában közölte valaki egy *száz év elötti lakodalom* leirását, melyben a tekerő hegedü is meg volt emlitve, s zárjel közt utána téve: „ma már ismeretlen hangszer.“ Én láttam kis gyermekkoromban vagy kettöt, ime ilyennek találtam: Olyan alaku volt, mint egy két-három esztendös gyermeknek való koporsó, benne hosszára négy bélhúr, melyeket egy, a kisded köszörüköhez hasonló fatányér érintett, mely vatával volt körülcsinálva, hogy a húrokat ne koptassa nagyon; az egyik végén ezen fatányér közepéhez volt erösitve egy olyan alakú kis forgató fa, mint a köszörühajtó, melylyel azt forgatták s ugy adott hangot; az oldalán pedig, hogy hány, azt már nem tudom, olyanforma fácskák voltak, mint a bölcsö gombja, melyek majdnem a húrokat érintették; — az illető, a ki rajta játszott, ezeket nyomkodta be, a végén levő fogantyút pedig forgatta s ugy muzsikált vele; hangja némileg a hegedüéhez volt hasonló s a nótát meglehetös érthetöséggel adta ki.

A müveltségi állás a népnek nem válik szégyenére; irni, de legalább olvasni, ritka a ki nem tud. Nyolcz-kilenczéves korában a gyermekeket feladják iskolába s két-három évig járnak fel s csak miután tettek annyi előhaladást, hogy „nem maradnak épen ökörnek,“ mintha csak „annak a faránál nőttek volna fel,“ — szakadnak le az iskolából. — Hajdanában ugyancsak felnyúlt gyermekek s lányok jártak iskolába, ugy hogy, a mint tréfásan szokták mondani, a lányt az iskolából hivták haza, ha oda mentek a követasszonyok megkérni.

Ugy a testi, mint az erkölcsi tisztaság egyik fő tulajdona az itteni népnek; a szüzeséget, a szív és lélek zománczát, féltékenyen őrzik; ma azonban már inkább lehet *megesett személyt* hallani; — ezelőtt ötven-hatvan év leforgása alatt ha került egy-kettő; most nem követtet senki az ilyenekkel eklézsiát, — hisz ma már, mint a nóta mondja:

„Még a pap is vétkezik,
Ha jó kedve érkezik . . . “

Nem hagyhatom még végül emlités nélkül a *kinn-lakosok* életmódját sem, értem a csikósokat, gulyásokat, juhászokat, kanászokat, halászokat és a — szegény legényeket vagy betyárokat. . . . Mig a puszta fel nem volt osztva, egy jó pásztor embernek jobban volt dolga, mint egy kétfertály-földes gazdának; nem parancsolt neki senki, a maga ura volt, hisz „szolgálatba is szabadságért állott.“ Élt mint hal a vízben, nem nyavalygott, nem volt világ-dögönyözi; meg is történt aztán, hogy egy némelyik hunczut szuflájú (lelkü) lány inkább is ment egy nyalka bojtár legényhez, mint a fertály-földes ember fiához. . . . A pásztor ember télen-nyáron ott élt a pusztán a talyigánál három-négy bojtárjával, öt-hat örvös komondorával együtt. Övé volt az egész határ, a meddig csak a szem ellátott, nem volt egyéb ellensége a nyári zivatarnál; akkor ugyancsak talpon kellett lenni, hogy a gulya vagy a ménes el ne szaladjon világgá. A juhász meg csak a farkasokkal volt megakadva, melyek olykor-olykor kirándulást tettek a nádasokból, még pedig falkástul egy kis gőzölgő bárányhúsra; ha ezeket elverte, összeütötte a bokáját, elővette a furulyát s napestig elcziczölte.

Egyik pásztor ugy mint a másik jó egyetértésben élt a szegény-legényekkel, ha oda vetődött egy vagy kettő a gulyás-talyigához, vagy a juhász-karámhoz, lerántották vagy egy üszőnek, vagy egy tok-juhnak a szemfödelét, beleapritották a vasfazékba, felakasztották a szolgafára; mikor megfőtt, mellé ültek le a földre karikába; ekkorára megérkezett a kis bojtár is, kit egy lovon a csikóbőrös kulacscsal vagy egy kantával elszalajtottak a csárdába borért; ettek, ittak, oda se néztek a bajnak; — csak ha jött a vármegye, akkor kapott a szegény-legény lóra; ha aztán ott ült a pejkó tetejében, üthette bottal a nyomát, nem érte azt utól soha de soha.

A melyik pásztor ily egyetértésben élt a betyárral, nem történt annak még csak egy kis krajczár érő kárja se, akár volt valaki a gulya vagy a ménes mellett, akár nem. De ha valamelyik borsót tört egy betyárnak az orra alá, árulkodott utána: annak ugyan nem volt maradása a pusztában, pusztulnia kellett, kitudták azt onnan akárhogy is; megnadrágolták, megveregették apróra tetőtől talpig, néha agyonra is, fényes délben elhajtották előle a jószágból azt, a melyik nekik megtetszett, nem egyet, — annyival el se kezdték, — hanem husz-harmincz darabot is.

A halász ott a rét közt, valamelyik ér vagy a Tisza partján, ütötte fel kikeletkor gunyhóját s ott lakott késő őszig. A mit fogott, bevitte a piaczra, eladta, pénzt látott belőle. Mikor pedig döge volt a halnak ugy nyár dereka táján, valamelyik vízárendással megalkudott; ő fogta a halat, az meg vitt ki hasitó lányokat, menyecskéket, azokkal hasittatta, sózatta, szárittatta; a kiszáradt halat elvitte arra Arad felé, ott az oláhságnak, ráczságnak eladta jó pénzért.

Török Károly.

VÁZLATOK A MAGYAR VISELET TÖRTÉNETÉBŐL.

VIZKELETY BÉLÁTÓL.

VI. Főrangú viseletek a XVII. század elejéről.

A XVII. század első felében kezdett a magyar viselet mindinkább tisztulni az idegen elemektől, melyek a mult századokban külföldi befolyások következtében nemzeti viseletünkre is kiterjedtek. Helyébe a magyar ruházat sajátságai tisztábban és határozottabban léptek elő, a kényelem és fejlődő kor igényeihez alkalmazva. — 6-ik számu képünkön a magyar viseletnek ezen átmeneti és ujjászületési korszaka határozottan kivehető, melyen még az idegen izlés maradványai vegyitvék a már ujabb és tisztult nemzeti viseletünk sajátságaival. Képünk az akkori kortársak arczképei után van összeállitva, s igy ugyanazon egy időbeli ruházatokat tüntet elő, s mégis oly különböző alakban, — mintegy vegyületét képezve a XVI. és XVII. századbeli viseleteknek.

Igy az első számu alak (mely egy akkori budai kincstárnok arczképe után van rajzolva), csaknem egészen a XVII. század közepéből való ruházatban van, pedig a kép eredetije 1609-ben készült.

Ellenben a második alak, mely Thurzó Szaniszló arczképe után készült, Zrinyi Miklós, a szigetvári hősnek ismert ruházatához igen hasonló öltözetben van, holott Thurzó Szaniszló a XVII. század elején élt, és az „Annales Ferdinandei“ czimü munka, melyben arczképe van, 1621-ben jelent meg. Ugy szintén a harmadik alak is ezen munkából van másolva Pálffy Miklós arczképe után. — A negyedik alak pedig Orteliusból, szintén Pálffy Miklós arczképe után, kinek vasöltözete Dobó Istvánéhoz hasonló, vállprémes mentéje pedig alakjára nézve hasonlit ama hosszu uj-

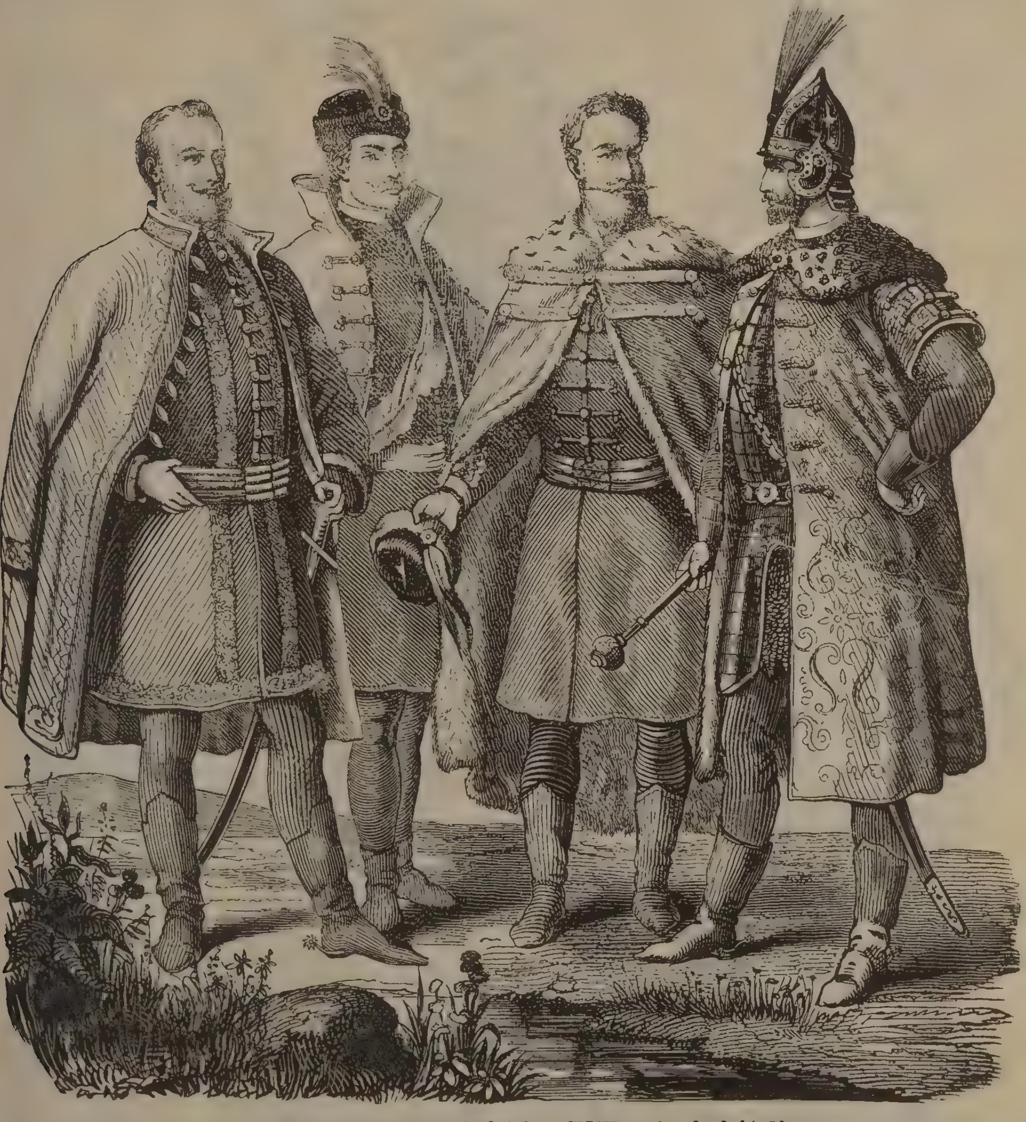

VI. Magyar főrangu viseletek a XVII. század elejéről.

jas mentékhez a mult XVI. századból. Csakhogy itt már az ujjak a könyök felett el vannak metszve, és hármas zsinórzattal összetartva.

Nem leend szükség, ezen ruházatok részletesebb leirásába bocsátkozni, miután ezen kor előtti és utóbbi viseletekről rajzokat és leirást közlünk, de képünk is elég hiven állitja elé a fent leirt különbségeket a viseletben.

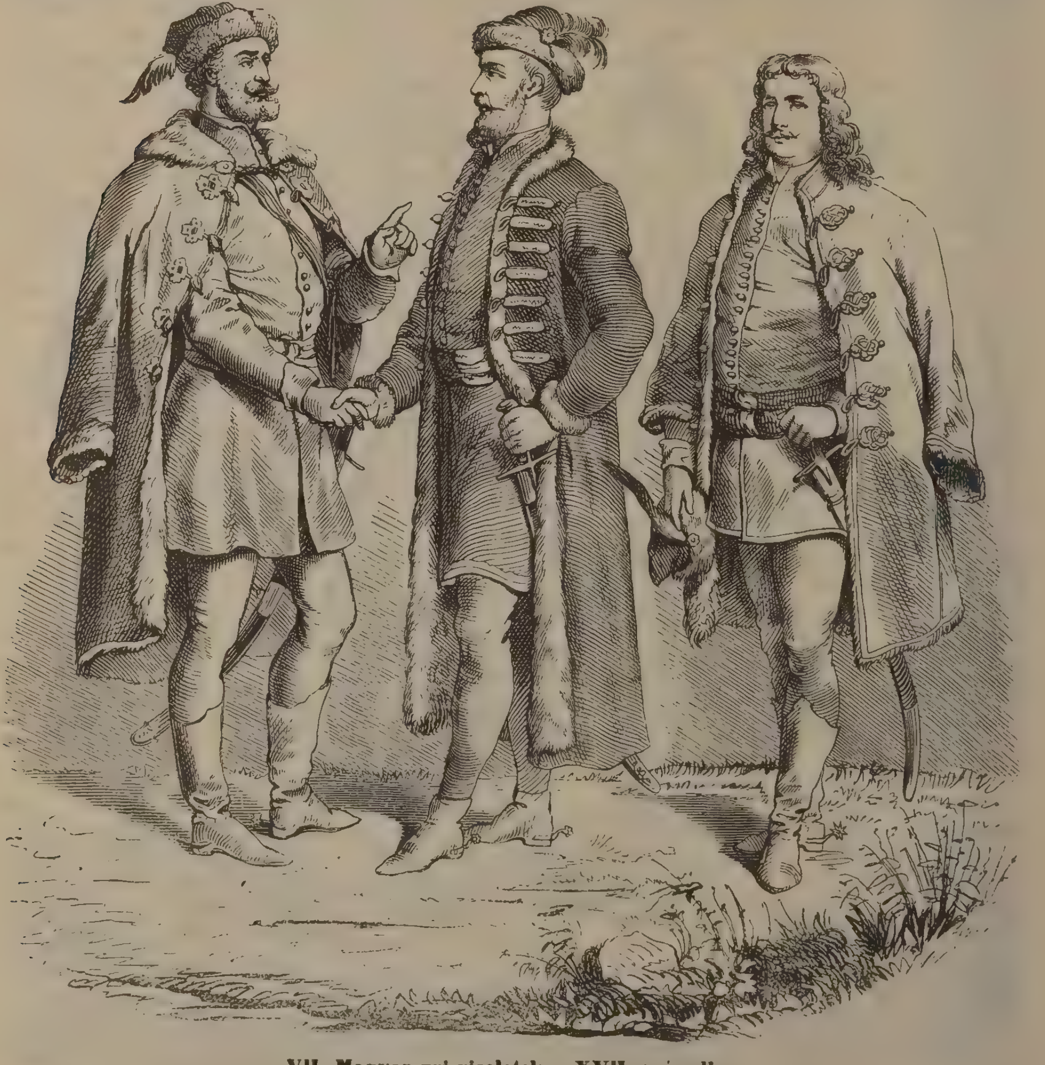

VII. Magyar uri-viseletek a XVII. században.

VII. Uri-viseletek a XVII. században.

A XVII. század egyike volt ama mozgalomteljes századoknak, melyekben új eszmék küzdenek régiekkel, tisztultabb fogalmak és meggyőződés útat tör magának a kétség homályán át.

Ezen harczias század szellemének befolyása nagy változásokat idézett elő a nyugati népek viseletében is. A harmincz éves háboru korának viselete tökéletesen megfelelt ama viharos, harczias idők szellemének; a spanyol izlés kinövései, cziczomái, minők a százrétü fodros gallérok, a plundranadrágok, melyek a gőg jelvényeiként tekinthetők, e században mind inkább háttérbe szorittattak, s helyökbe a test kivánalmainak inkább megfelelő, kényelmesebb és szabadabb ruházat lépett, pajzán daczot, de mégis erélyes és bátor jelleget adván e kor viseletének.

E viharos században a magyar nemzet sem maradhatott érintetlen, szintén sodortatott az uralkodó eszmék árjától, — mely azonban egyszersmind a mivelődésre, haladásra és öntudatra ébresztė.

Ezen eszmék befolyást gyakoroltak a magyar viseletre is, kizárván ebből azt, mi idegen, a nemzeti jelleget párositván czélszerüséggel és a kor izlésével.

Utóbb e század vége felé, s a XVIII-dik században ismét másik végletbe esett a nemzet viseletre nézve, mert már itt vakon követte a franczia és német divatok szeszélyeit, egész a paróka és czopf viseléseig!

Hetedik képünk három alakot állit elő a XVII. század közepéről, melyek a nemzeti viselet sajátságait finomabb, nemesebb és egyszerübb alakban állitják elő, minden felesleges pompa nélkül. Ezen alakok azon koru arczképek után vannak másolva. Mindenki elfogja ismerni, hogy e három alak ruházata igen csinos.

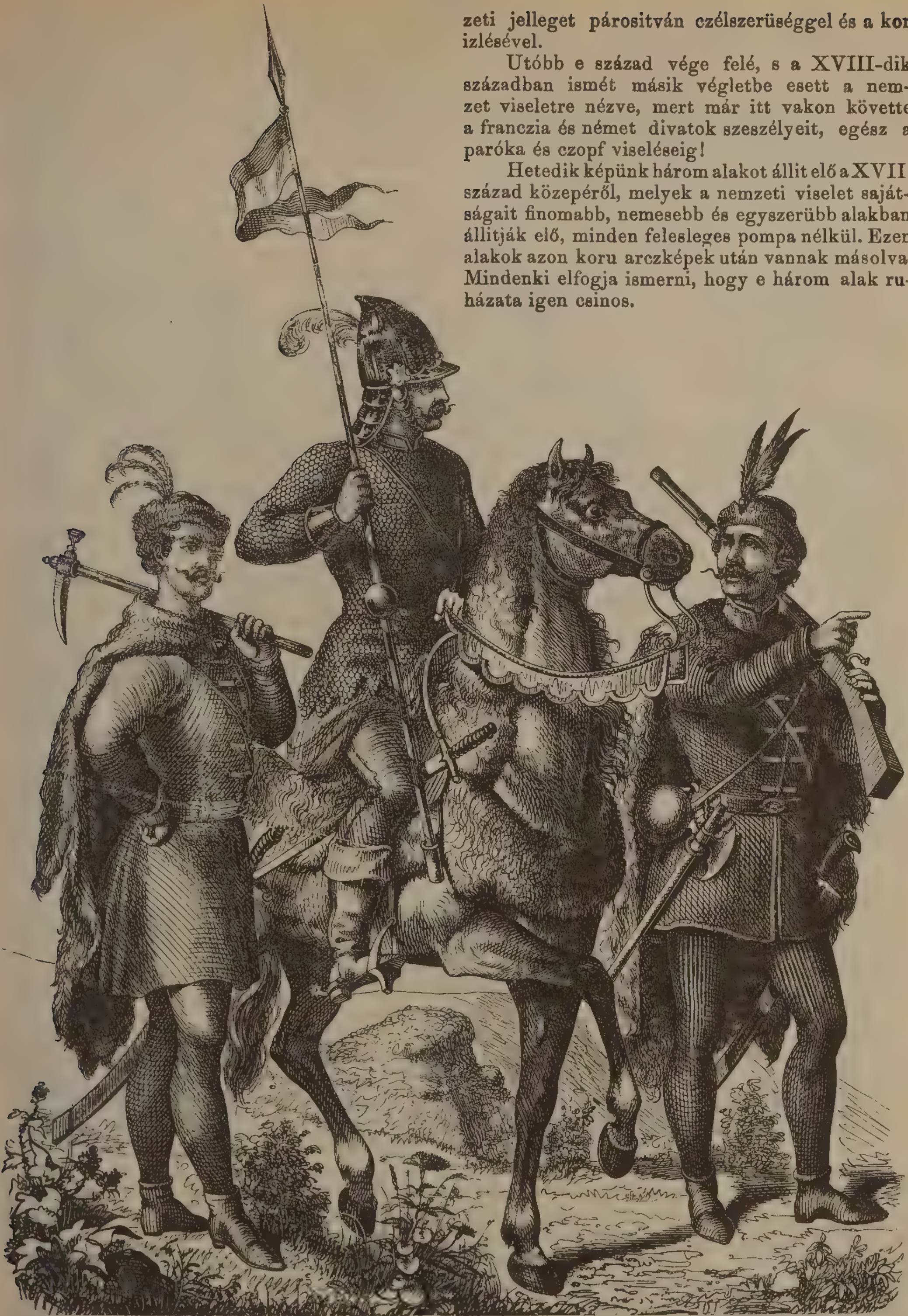

VIII. Magyar hadi-viseletek a XVII. század elejéről.

VIII. Magyar hadi-viselet a XVII. század elejéről.

Nyolczadik képünk egy magyar könnyü lovast, azaz huszárt és két gyalog-harczost állit elő a XVII. század elejéről Scheffer és Dillich „Cronicá“-jában levő rajzok után.

Tudva levő dolog, hogy a huszárságot Corvin Mátyás állitotta fel 1459-ben, a mennyiben Zsigmond király katonai törvényét a „portalis insurrectio“-ra nézve akként módositotta, hogy a királyi, főpapi, nemesi birtokokból minden huszadik jobbágy bizonyos ár vagy dij mellett, mint könnyű lovas, hadi szolgálatokra állittassék és szereltessék fel. Innen vélik származottnak némelyek a huszár elnevezést. Mások azonban alapos okoknál fogva azt tartják, hogy a huszár elnevezés régi ősszó, mely Mátyás király előtt is használatban volt.

Viseletére és fegyverzetére nézve a huszárság akkor még megtartotta nemzeti ősi jellemét, az akkori hadviselés igényeihez alkalmazva, a mennyiben kopja és kard mellett, tegzet, íjat és paizst is használt, ez utóbbi azonban 1572-ben meg lőn szün etve a lovasságnál. — Már a XVI. század végével és a XVII. elején a harczmód tökéletesbülése a huszárok fegyverzetében is változásokat idézett elő. A fentemlitett „Cronica“ szerint a huszárok ezen korban vasinget viseltek, mely a kart és czombokat is elfödé; olykor hegyes, magyar sisakot, tollal diszitve, továbbá szük nadrág, hosszu sarkantyus csizma és kaczagány egészité ki az öltözetet. — Fegyverük volt: hosszu nyelü kopja, kétágu kis zászlócskával; veres és fehérre festett nyelének közepén pedig fagömb volt alkalmazva, részint a vágások elháritására, részint pedig a kéznek, a szurásnál erősebb támaszpontul szolgálandó. Használtak továbbá görbe kardot és egy hosszu egyenes hegyes tőrt, mely a jobb lábszár alatt a nyereghez volt csatolva, valamint a nyereg hátuljára tokba volt egy pisztoly illesztve. — A huszár-kapitány — parancsnok — viselete hasonló, de fényesebb volt, pánczélon felül vörös dolmányt viselt; fegyverzete kard és buzogány volt, mely utóbbit vagy a hátára vagy az első nyereg-kápára akasztotta.

A csapat zászlója hasonló volt a kopja kétágu zászlójához, de ennél jóval nagyobb. — Lovaik nyaka, háta és szügye állatbőr-kaczagánynyal volt boritva.

Dillich szerint a magyar gyalogok átalában hajduknak neveztettek. Öltözetük volt tollas föveg, zöld, vörös vagy kék szinü dolmány, karazsin (corsey) szövetből, violás-barna magyar szük nadrág és bakancs, a felső öltönyt farkas-kaczagány pótolta. Fegyverzetük volt: rövid puska, kard és csákány vagy bárd, mely utóbbit az övre illesztett vaskarikába dugva viselték, jobb oldalon ugyanott puskaportartó szaru fügött alá.

A csapat zászlója a huszárokénál nagyobb és négyszegletü, de nyele igen rövid volt, mint akkor általában az európai gyalogságnál.

IX. Viseletek a XVII. század közepéről.

A XVII. században a magyar viselet ismét visszanyervén eredeti sajátságait, egyszerübb és nemesebb izléssel, a kor és kényelem igényeihez alkalmazva, uj alakot nyert. — A mult századokban használt kényelmetlen hosszu öltönyök és a felső ruhák tulságosan hosszu ujjai rövidebbre, de egyszersmind bővebbre szabattak. A tulságos fényűzést mérséklik a harczias idők és a kor izlése, mely inkább czélszerüséget, mint fényűzést tett kivánatossá a viseletre nézve. — Bárha egyrészt a fényűzést csökkenté is a kor befolyása, de másrészt az emelkedő ipar és a nyugati divat sem maradhattak befolyás nélkül viseletünkre, a mennyiben a ruházatnak legalább egyes részeiben gyakori változásokat idéztek elő. — És valóban adataink nyomán nagy változatosságot fedezhetni fel a ruházatban egy pár évtized alatt is, — de mely utóbb a nyugati divatokhoz mindinkább alkalmazkodva, annak minden dőreségeit utánozta egész a czopfig és parókáig. — Kilenczedik képünk (mely egykoru arczképek után van összeállitva) a XVII. századbeli azon magyar viseleteket állitja elő, midőn a nyugati divat még nem terjeszté ki reá hóditásait, hanem az idők kivánalmaihoz mért saját divatot fejtett ki a nemzet. E század közepén a föveg prémje rendesen keskeny volt, mely diszre nyusztból, köznapra pedig bárány- vagy farkasbőrből készült. A fiatalok nyáron fekete föveget is viseltek kis csákóval és három fejér darutollal. Apor, Szunyog s többen kalapot is viseltek, elől strucztollal diszitve. — A kalpag mellett a forgó, kis boglárban, rendesen baloldalon volt.

A dolmány ugyanaz volt, mi a mai napon az attila, csakhogy ennél kényelmesebb s bővebb; selyemmel beszegve minden egyéb diszitmény nélkül, legfeljebb 12 ezüst vagy selyem gombbal, zsinórzat nélkül, csupán összegombolva.

Nyáron a fiatalság karton-felöltönyt viselt, mely alól drágán varrott ingujj látszott ki. — A dolmányok karazsiából (corsey), skárlátból vagy gránátból, kamuka vagy atlaszból, bársonyból készültek.

Bethlen Miklós szerint nyakravalót is viseltek, mely elől volt kötve s két vége egész övig ért le. — A főbbeké portai selyem skófiummal varrva, a többieké gyolcs és egyéb szövetből készült.

A derekat selyemöv körité, arany vagy ezüstfonallal szőve.

A felső öltöny vagy mente az öregebb uraknál diszben vállprémes volt, drága bőrrel bélelve, arany vagy ezüstzsinórzat és gombok voltak minden ékességei; közönséges használatra rókabőrrel bélelt hosszu mentéket viseltek. — A nyári mente selyemmel volt bélelve, melyet még a legnagyobb melegben is viseltek.

A nadrág sem igen bő, sem szűk nem volt, de minden bélés nélkül; zsinórzat e században még nem látható.

A csizmák rendesen szinesek voltak; csak gyászban viseltek feketét. — Hordottak kisebb-nagyobb török karmazsin csizmát, gyalog legénynek való deli csizmát; hosszu száru sárga kordován-csizmát, sárga vagy karmazsin szattyán deli csizmát, szekernyét és deli sarut. Ezek voltak az akkori elnevezések.

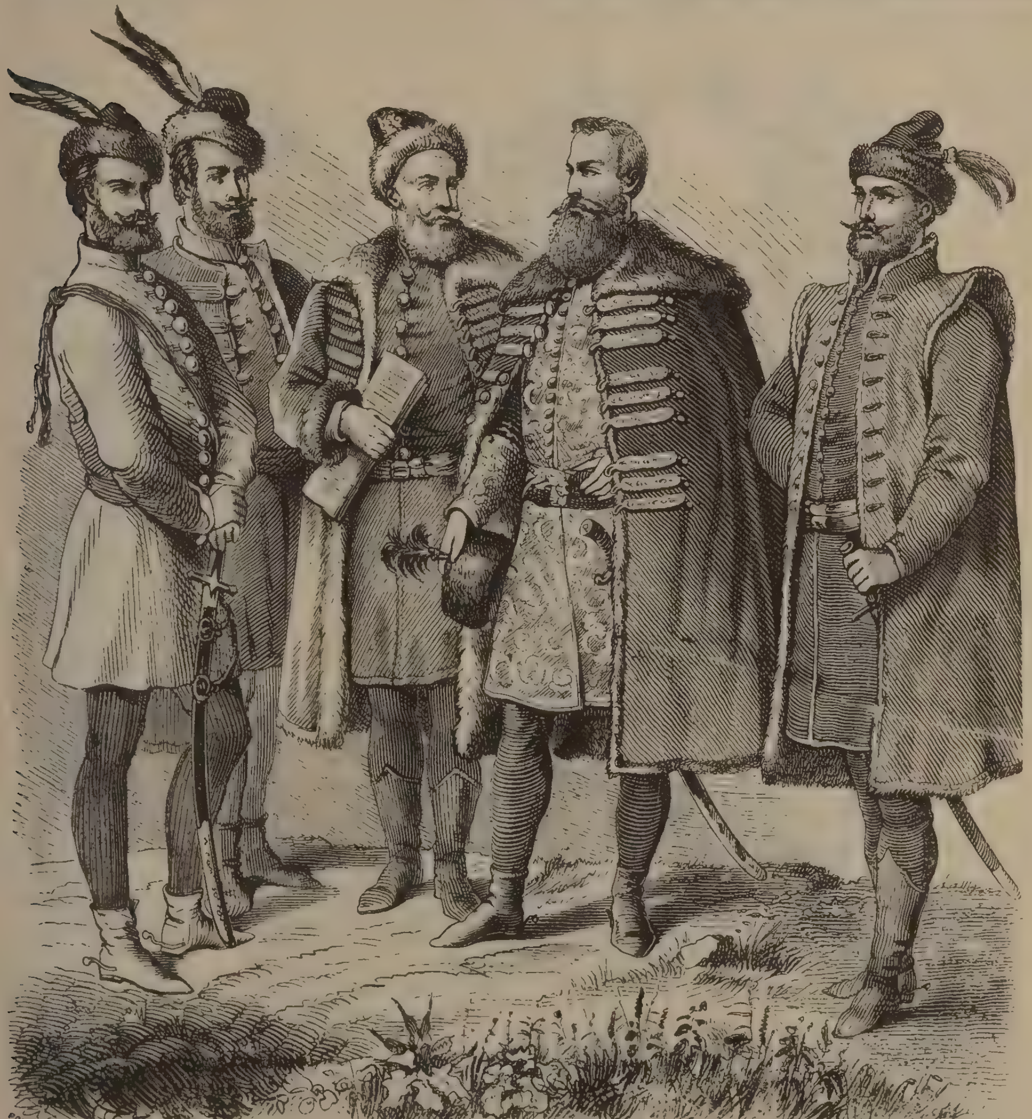

IX. Magyar viseletek a XVII. század közepéről.

X. Hadi-viselet a XVIII. század elejéről. — Akkori huszárok.

Közöltük fennebb a XVII. századbeli huszárok viseletét, melynél a nehézkes vas-öltözet, a kopjából és két kardból álló fegyverzet az embert s lovat boritó farkasbőr-kaczagány még a középkori hadviselésre emlékeztettek. Most bemutatjuk huszárjaink viseletét a mult század elejéről.

A fegyverek tökéletesbülvén, egy század lefolyása alatt felette megváltozott a hadviselés módja is. Bizonyitják ezt az öltözetben és fegyverkezésben behozott lényeges módositások. A középkorban bátorság, testi erő és védeszközök szolgáltak előnyül a kezdőnek; az újabb korban gyakran az ágyúk s lőszerek száma határoz a hősi bátorság felett.

Azért a régi korban az emberi erőnek megfelelő védeszközök, mint paizs, vért és sisak, elég védelmül szolgáltak a harczosra nézve; mig a lőpor használata óta azok elégtelenek lettek, háttérbe szorultak, mignem a XVII. század végén teljesen meg lőnek szüntetve.

Már nem annyira védelemre, mint gyors támadásra levén szükség az ágyúk ellenében: e czélból a fegyerzet és ruházat könnyebbitését kellett eszközölni, — miért is már 1572. évben a teljesen haszonvehetlenné vált és mozgást nehezitő paizsok megszüntek a huszároknál. I. Lipót idejében pedig már a sisak és vasingek használata is gyérülni kezdett, ugy hogy a XVIII. század közepén már végkép ki lett rekesztve a magyar hadviseletek közül, bárha a többi európai nehéz lovasság mai napig is megtartotta a sisak és vért használatát.

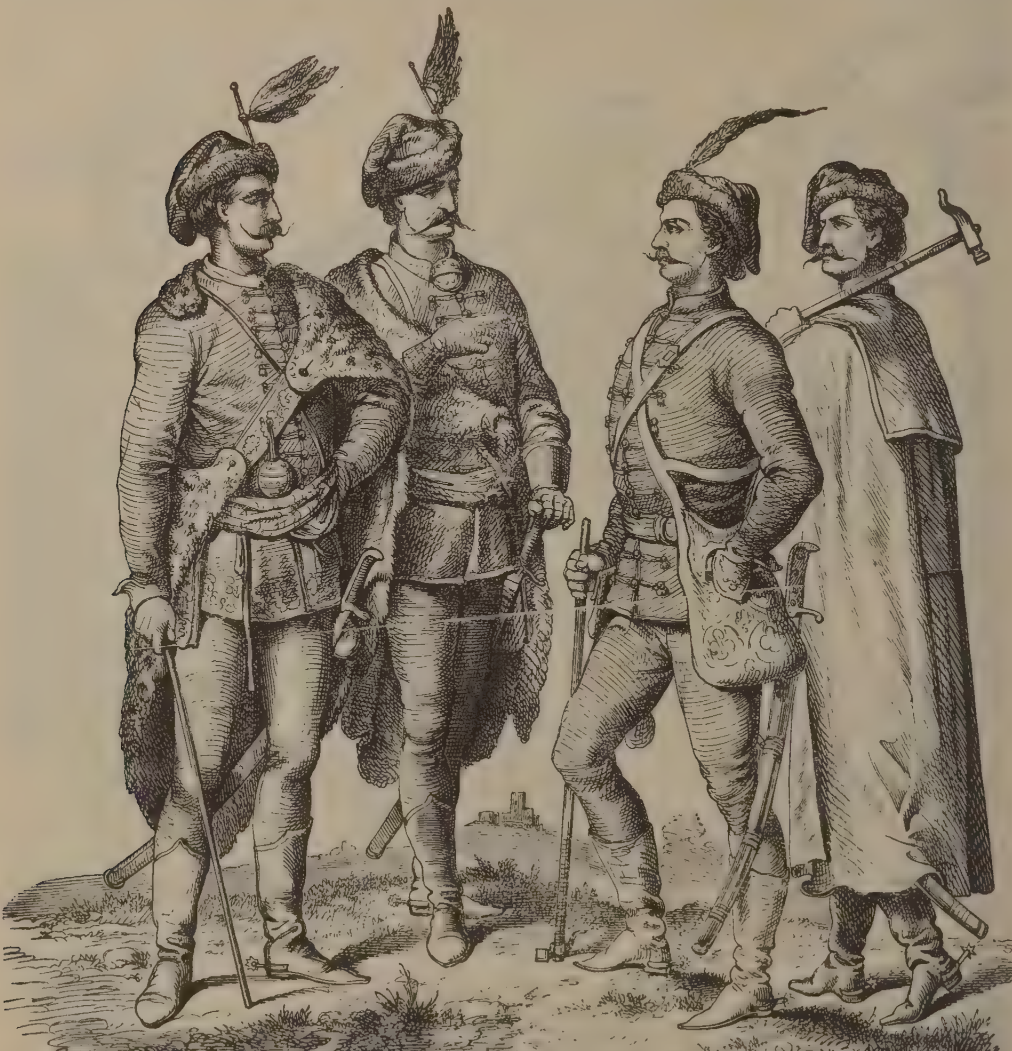

X. Magyar hadi-viseletek a XVIII. század elejéről. — Huszárok.

A fegyverzetre nézve is reformokat idézett elő a hadviselés változása. — Ugyanis a lovas kezében támadásra nem annyira alkalmas kopja helyét a huszárságnál csákány pótolá, mely annál ugyan rövidebb, de a kézi-tusában előnyösebb fegyver. Üldözésnél, az ellen űzésénél pedig, a hosszu hegyes tőr helyét rövid puska és két pisztoly pótolá. — A XVIII. század elején a magyar hadsereg rendesen levén szervezve, a katonai egyének egyenruhát viseltek, mint azt több rendbeli rajzok s leirások bizonyitják.

A hires Ábrahám a Santa Clara „Neu eröffnete Weltgallerie“ czimü munkája 1703-ból (melyből mellékelt rajzaink is meritvék), hiven állitja elő a huszárok azonkori ruháját rangfokozatonkint, tökéletesen megegyezőleg más ilynemü rajzokkal. Mellékelt képünk (10. sz.) egy huszárezredest, egy századost és két közvitézt állit elő.

Az első alak, mely az emlitett munkában mint ezredes jelöltetik, alacsony, prémes kalpagot visel, hosszan lehajló veres süvegtetővel és dolmányt visel, elől két sor sürüen varrott bojtos zsinórzattal, alsó szélén pedig gazdagon kivarrva, derekát öv helyett kardkötő és csikos kendő köriti; párduczkaczagánya keresztbe csatolva függ válláról, diszesen kivarrott csatoló szijjal. Nadrága kék, csizmája sárga.

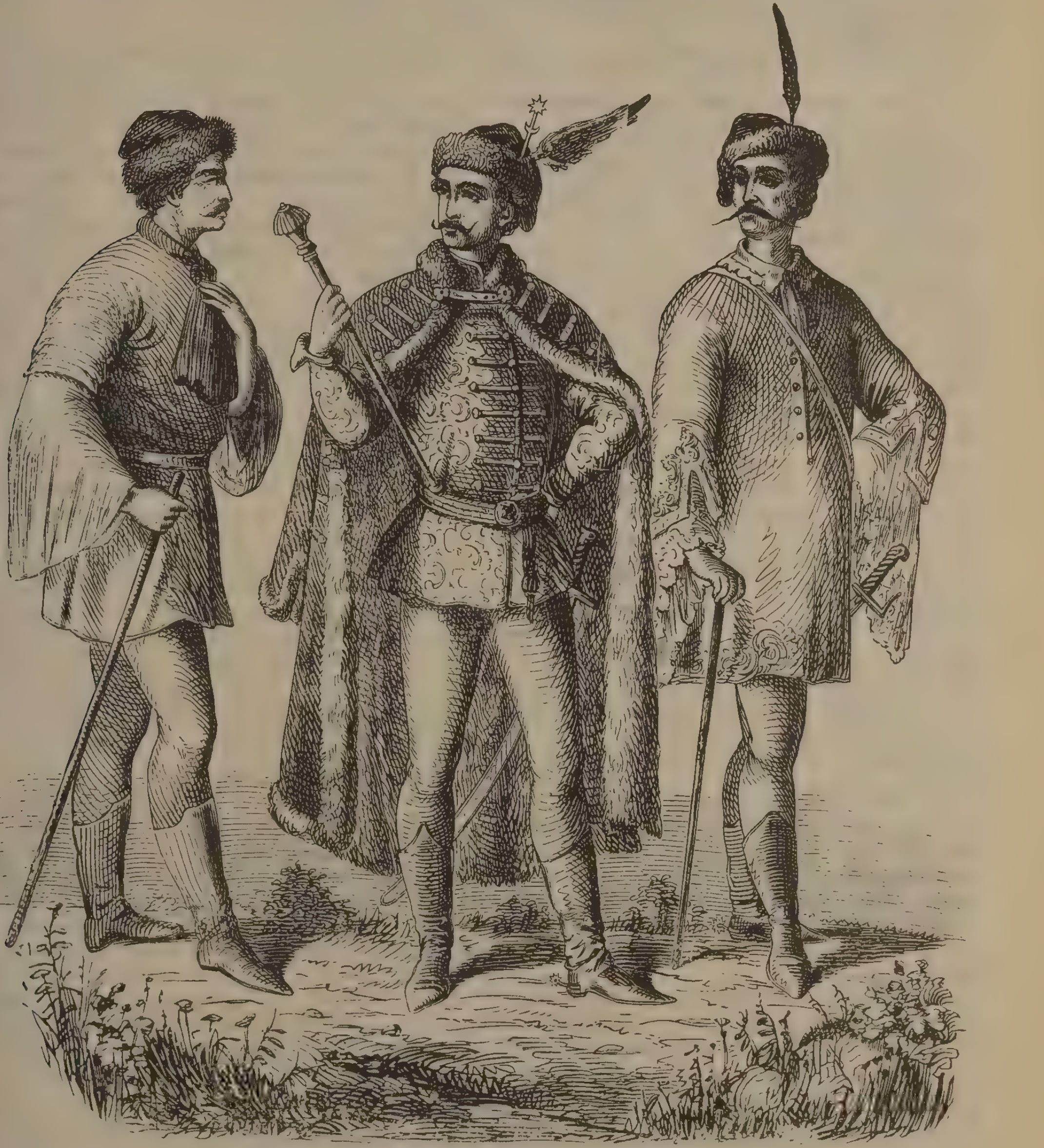

XI. Magyar viseletek a XVIII. század elejéről

forgóval· Figyelmet érdemel ezen forgó alakja. A kalpag oldalából rövid vasrudacska nyulik fel, melyre kis gyürü van huzva közepéig; ennek szélére pedig egész szárny van erősitve, oly formán, hogy e szárny foroghat a kis rudacskán, mint tengelyén. Talán innen származhatott a forgó elnevezés. — Továbbá világos barna rövid attilát vagy

A második alak huszár százados, az előbbenihez mindenben hasonló, de nem oly fényes kiállitásu ruhát visel, kezeit pikkelyes vaskeztyü fedi karlemezekkel együtt, tarsolya bőr-szijjon függ keresztbe jobb válláról bal csipőjére.

A harmadik alak közember; egyszerübb egyenruhája az előbbeniekhez hasonló; jobb válláról függ diszesen kivarrott tarsolya, mely e században még a csipőig függött; bal válláról pedig keresztbe a por- és golyótáska.

A negyedik alak szintén közember, huszáros fehér köpenynyel és csákánynyal.

Fegyverzetük: a tiszteknek buzogány, kard és pisztolyok; — a közemberecké: csákány, kard, puska és két pisztoly.

A lovak szerszáma a maihoz már igen hasonló.

XI. Viseletek a XVIII. század elejéről.

Bárha a magyar viselet e században az európai divat befolyása alatt eredetiségéből sokat vesztett is, mindamellett e század elején még nemzeti sajátságaiból nem vetkőzött ki egészen, s festői alakját megtartotta.

Európai népei, melyek a vallásháboruk megszüntével a békét élvezék, a véres harczok után az élet örömeinek adták át magukat, a fényűzés, divat minden szeszélyeinek egész a tulzásig hódoltak. Ez az ugynevezett parókás, elpuhult kor. A magyar nemzet ekkor is még régi ellenének, a töröknek, bár gyengült erejével küzdött, — még ekkor, a XVIII. század elején, a béke gyümölcseit nem élvezhette, s azért a külföldi divatoknak sem igen hódolhatott. E század közepe táján a török erejének megtörése után még egy mestervágást tett az osztrák uralkodó ház ellenein s ezután megpihent. E nyugodalmas napjaiban kezde a nemzet kivetkőzni hagyományos nemzeti sajátságaiból, és átvenni nyugat szokásait, fényűzését és divatját; ekkor olvadt be az ő viselete is az akkori parókás és czopfos divatokba, mig végre a XIX. század elején végkép felvette az európai divatot.

Mellékelt képünk (11. sz.) a XVIII. század elejéről oly magyar viseleteket állit elő, melyekben az európai divatnak némi nyomai már észrevehetők.

A középső alak egy akkori főúri viseletben alacsony, prémes, de hosszu, hátrahajló csákóval s kis hold és csillagos rudacskához alkalmazott sasszárnynyal van előállitva, testét virágos rövid attila födi két sor zsinórzattal, derekán diszes övvel átkötve, válláról prémes hosszu mente függ alá kétsoros széles sujtással, nadrág és csizma szokás szerinti magyar.

A második alak jobbról hasonló föveget visel sastollal, felső testét bő nyári zubbony födi, elől csak övig hasitva, és két sürü zsinórzattal összetartva; bő ujjai alól, hosszu lobogós magyar csipkés ing látható, a nyaknál szintén csipkézett gallérral. Kardja a vállán keresztbe akasztott kötőn függ alá. Csizmájának lábfején némi kivarrások látszanak.

A harmadik alak az előbbihez hasonló, de egyszerübb öltözetet visel.

Mindhárom alak eredetije „Neu eröffnete Weltgallerie 1703" czimü munkában látható.

A magyar viselet, mely festői alakját és nemzeti sajátságait ekkoráig megtartotta, a XVIII. század közepe táján már hanyatlásnak indult. — A terjedő franczia divat, mely irányt szabott az európai viseleteknek, nemzeti viseletünkre is befolyással lett annyira, hogy midőn a XIX. század elején a nyugati népek egy átalános európai divatot vettek fel, a magyar is nemzeti viseletét amazzal cserélte fel.

Még nehány szót a paróka- és czopfkorbeli viseletekről, ellentétül az eddigieknek. — A paróka-kor, mely elnevezését az azon időben divatozott parókáktól vette, affektált tulzásaival a széptan ferde fogalmait terjesztette, mely az öltözetben, valamint az épitkezésben is bizonyos kanyargós összefüggéstelen stylt alapitott meg.

E kornak befolyása volt viseletünkre is, mely bár pazarabb fényt árasztott el rajta, de kiforgatta eredetiségéből. — E korszakban a férfiak felette hosszu, göndöritett hajat viseltek, némelyek pedig még óriási bodrozott hajporos parókákat; az arcz mindinkább leborotváltatott, mig végre az ősi bajusz is áldozatul esett. — A főn igen magas prémes kalpagot viseltek, a derék felette hosszu, a dolmány pedig az öv alatt csak egy arasznyira nyult le, miért is a nadrág gazdagabb zsinórzatát csak is ezen korban nyerte, minthogy eddig a felső viselet hosszu lévén, nem volt reá szükség. — A mente megtartá még eddigi alakját. A gazdagabb zsinórzat szintén e kor szüleménye.

A XVIII. század vége felé a paróka helyét pótolja a czopf, a hajpor megtartása mellett, bejőnek a háromszegletü derelye-kalapok, az attila, mente mindinkább frakk-alakot nyer, mig végre mostani századunk elején bejött az európai divat, mely véget vetett a nemzetiségek viseletének, egy átalános viselet birodalmát alkotva a divat mindenható kényuralma alatt, melynek most egész Európa hódol — a magyar nemzetet kivéve, mely a legutóbbi időben visszaállitá ősi viseletét, önálló divatot alkotva magának.

MAGYAR VISELETEK A NEMZETI FEJEDELMEK KORÁBÓL. *)

A férfi egyes öltözetek.

A régieknél kétféle föveget találunk: süveget és kalapot.

A *süveg* volt eredetileg a magyarok fövege, s folyvást a magyar diszöltözet kiegészitője maradt. Alkotó részei: prém, bársony és forgó; mind a három annyira nehéz, hogy a mai kor alig birja megfogni, hogyan viselték télben, nyárban őseink; holott még ez öltözékdaraboknál is meg volt a kényelem. Alaprésze a selyem vagy bársony, mely, mint a phrigiai sipkák hegye előkonyult, s mindig azon szinből volt, mint a mente;

---

*) *Kőváry László* „A magyar családi és közéleti viseletek és szokások" cz. munkájából, a fennebbi czikk kiegészitéseül, közöljük e fejezetet. *Szerk.*

ezen sajátlagi föveget kereken prém övedzé, rendszerint fekete bársony vagy farkasbőr, ünnepélyes alkalmaknál Gyöngyösiként: nyusztak ölelgeték s nyestek homlokukat. A kelme fedte a fejet, s megadta a fő szabad kigőzölgését, a prém pedig, mi kétfelől metszést kapott, s ez által elől-hátul lehajtható lett, első felével szemárnyaló lett, utófelével a nyakat vértezé, mint a melyről öregeink maig azt tartják, hogy meghülése legtöbb betegségünk forrása.

A süveg és *kalpag* egyiránt eléjő a régieknél; mennyiben különböztek, nehéz megmondani; azt azonban látjuk, hogy a süvegek helyett, mik a prémet többnyire nélkülözék, a kalpagok jöttek le korunkra.

Annyi áll, hogy süveg vagy kalpag nélkül daliás magyar termetet képzelni sem lehet, s hogy az, kissé félre csapva, a legdélczegebb kinézést adja; főleg, ha reá gondoljuk nélkülözhetlen ékét, a keleti népektől használt forgót, miből a huszárszárság festői bokrétája keletkezett.

A *forgó* két részből áll, rúdjából és szárnyából. A rúdja drágaköves ezüst vagy arany, szárnya az ujabb időben szintén ily mivü; azonban a régiek benne tollat viseltek, hogy miféle tollakat, halljuk a Murányi Venus szerzőjét, a mint egy hadjárat hőseit leirja:

> Az egyik szög legény, lova is szerecsen,
> Süvegének nusztát őrzi egy kerecsen. . .

a másnak:

> Két vigyázó darú strázsálja süvegét. . .

a harmadiknak:

> Szép médályos kócsag a lova fejében,
> Magának is olyan fémlik süvegében. . .

a negyediknek:

> Egy pár ráró repdes kettős forgójában,
> Igen szép tigrisbőr habzik a nyakában;

az ötödiknek:

> Egy phoenix madár ül *nusztos kalpagában*,
> Gubás oroszlánbőrt függesztett nyakában;

a többiek:

> Süvegében rárók, kerecsenek, sasok,
> Hátukon párduczok, tigrisek, farkasok. [1]

Egyébiránt legelegánsabb volt a kócsagtoll. S az erdélyi ifjak legszivesebben viseltek egy pár ráró vagy kerecsen, vagy mi legdivatosabb, három fehér darútollat, mi végre a jobb házak darvakat tartottak, azok tollát kitépték, megolajozták, s ujra visszadugván, a szürke darú szép fehér tollat adott. [2]

Idővel a süveg ez ősi alakja mellé prémtelen nemez süveg furta be magát. Miért is a prémes értelmét nusztos süveg nevezettel fejezék ki; mig a mást pozsoninak hivák. Kétfélék voltak, duplák és egyesek, azaz finomak és közönségesek. A finomak anyagja, mikép a kalapoké, nyúl vagy teveszőr, mig a közönségesé fekete bárány-gyapju; honnan szine mindeniknek fekete. [3] Nemez volt tehát s kalaposok késziték, s oly kicsinyek, hogy áruk 10 pénztől 1 frtig ment fel, hol a legolcsóbb kalap ára kezdődött. [4]

A *kalapot* csak később kezdék viselni, bár azt, mint macaedoniai eredetü viseletet, már a görög és rómaiak ismerték, s tengerészek, vadászok folyvást használták. [5] Hozzánk is a vadászok hozhatták be, s csakhamar a fiatalság nyári viselete lett, mig végre a süveget leszoritá. Már Bethlen Miklósnak neje azt tanácsolja: ne menjen ki süvegben, mert igen meleg, hanem inkább kalapban. [6] A kalapok eredeti alakja széles karima, törpe tetővel; azonban a magyar a mint átvette, karimáját azonnal felkanyaritá, s tetejét magasabbra szabá. Ily kalapokban jelennek meg harczosaink ez időben [7]) ilyent viselt azon gyergyói zászlóalj, mely a forradalomban S.-Szent-györgynél annyit vesztett. Később, mikor az európai magas tetejü kalapok be akartak nyomulni, azon időben, mikor 1638-ban a reformátusok zsinatján azon határozat kél, hogy a deákok és iskolamesterek skatulyás süveget — magas tetejü kalapot — ne viseljenek [8]): képeinken félmagas kalapok jelennek meg, széles karimával, azon kalapok, melyeket Kossuth-kalapok neve alatt 1848 körül viseltünk, s mi később eltiltatott: holott nem volt egyéb, mint a mi székelyeink kalapja.

Miként a süveget a forgó, akép egészité ki a kalapot a toll, mi Áporként többnyire strucz; a fiatalság valamely belföldi ragadozó madár tollával ékité, s mellé, főleg nyárban, virágot tüzött.

Az *ing* Rómában, ugy másutt is, csak később jöve be.

A fehérnemüre őseink igen sokat adtak. A székely nép tehetősbjei ma is annyi fehérnemüt tartanak, hogy télben nem igen mosatnak. Derekukat *ing* fedezé. Szabása törpe gallér, bő ujj, s rövid derék; ellenkezőleg mint az akkori németeké, kik oly hosszu inget viseltek, hogy az ingen kivül más gyolcs mezt nem vettek igénybe. [9] Ez ingek hófehérek, csinosan keményitve. Az alsó ingre finom szövetü pánczél-inget öltöttek, melynek melle, galléra s ujjai ezüsttel-aranynyal gazdagon valának himezve... Azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy Hunyady János régi képe, a pesti n. muzeumban, a hőst kihajtott inggallérral tünteti elő.

Nyakravalót mondhatni csak akkor viseltek, ha utra indultak, az idő vihara ellen. [10] A magyar nyakravaló vége, mely nem egyéb mint keskeny shawl, selyemmel vagy skofium aranynyal volt kivarrva, vagy ezüst rojt szegélyezé; sokat hasonlit a római katonák nyakravalójához, csakhogy a magyar felebb csokrozá meg, álla alatt. A nép gyolcsból, a főbbek selyemből állíták elő; két vége övig csüngött vagy hátra volt vetve. . . . Bethlen Miklósként a francziák a nyakravalót tőlünk vevék át, csakhogy ők az általunk használt hosszu két véget rövidebbre szabák. 1)

---

[1] Gyöngyösi Istv. Phoenix III. könyv. III. rész.
[2] Apor, Metamorphosis. V. czikk.
[3] Apor, Metamorph. V. czikk.
[4] Az 1709-i árszabály szerint a közsüveg ára 12, a féldupláé 32, a közdupláé 40 pénz, mig a valódi dupláé 1 ft. Mint ezen árszabály mutatja, a közönségeseket tonnákba zsufolva szállíták.
[5] Alakjait l. Rich. Dictionär. 130. 243.
[6] Bethlen Életirása II. 5. l.
[7] L. Ortelius Redivivus képeit.
[8] Bod P. Sz. Polikarpus 85. l
[9] Kemény J. Önéletirása, Szalaynál. 53. l.
[10] Apor, Metamorphosis. V. czikk.

Honn *mellényt* viseltek, mi fennálló galléru, nyitott mellü, sujtásokkal, s értekes gombokkal kapcsolódott.

E fölé otthon *haczokát* öltöttek. Ha pedig kimentek, a szük dolmányt egyenesen az ingre vették fel, s ugy gombolák össze. 2)

A *dolmány*, mi a pánczél posztóbóli utánzása, kétféle volt: rövid és hosszu. A rövid csak czipőig ért; mig a hosszu tovább folyt, s nem egyéb, mint a mit ma attilának, zrinyinek nevezünk. Mint minden ruha darabunk, zsinórba volt szegve, galléra fennálló, elől sujtás, s szőr, ezüst, arany szövetü gomb, melynek azonban száma a 12-t soha sem multa felül. 3) Kelméje a posztónak többnyire karazsia vagy sáia, 4) a tehetősebbeknél gránát vagy skárlát; a selyem dolmányok kelméje kamuka vagy atlacz; legelegánsabb a bársony. Miként a kelmékből gyanitható volt, szinök minden egyéb, csak nem fekete; mire azonban meg kell jegyeznünk, hogy még a mult század elején a fehér, sárga és veres frakk szintén divat volt Európában.

Árszabályainkban előfordul a *félszer* és *fosz-lán-dolmány*, mely utolsó töltött s csináltatási ára kétszer annyi, mint maga a bársonyé. Azon hosszu, szárközépig érő selyem dolmányok voltak ezek, melyre rendesen pánczélt öltöttek. Török eredetünek látszik. 5)

Ezeken kivül az ifjak könyökben vágott dolmányt is viseltek, mi a himzetes ingujjakat szabadon hagyá. Mit Aporként a horvátoktól vettek át, 6) holott már a rómaiak tunicáin is megjelenik. 7)

A dolmányt csipőjöken övvel szoriták, mi szőr vagy selyemből készült; de ugy látszik nemrég kezdték viselni 8). Ünnepélyes alkalmaknál a selyem zsinórkákat ezüst és arany foglalá össze, valamint elől függő két bojtja is abból volt. Ez a keleties shawll-övedzés átalakitása lesz 9).

Felöltönyül *mentét* vettek, mit rendesen csak félvállra vetettek, de ha zord idő volt, fel is ölthettek. A mente a díszöltözet kiegészitő része, s azon rangot foglalta el, mit a római patriciusnál a toga. Mint minden öltönyünknek, fennálló galléra van, melyről nyuszt, hiuz, vagy egyéb drága bőrből való vállprém simult a vállra; rendesen térdig ért; ujja bő és hosszu, annyira, hogy könyökig fel volt hasitva, hogy a karnak mozgást engedjen; a fiatalság, a kurta ujju dolmányok mintájára, nyárban csonka ujju mentét viselt.

Ezek kiváló sajátságai a mentének, mely azonban többféle volt.

A viselő, ifjunál öregnél hosszabb, hogy inukat veré. Kelméje posztó; a téli rókával, a nyári rásával, selyemmel, bojtos bársonynyal volt bélelve.

Viseltek ezenkivül ugynevezett boér-mentéket, melyek bokáig értek, s a főbbeknél rókával, a többinél báránybőrrel voltak bélelve 10).

Ily mentét viselhetett Báthori Kristóf, János Zs. fővezére, Gyula ostrománál, mit sógora a hős Kerecseni László oltalmazott; s a történt vele, hogy egy napon, a mint a basa meglepi, épen levelet tartott kezében, mit titkosan sógora kezébe akart játszani; azonban, a mint beszélgettek, a levelet elejtette; mit tegyen? feje koczkán — azt tette, hogy hosszu mentéjével eltakarta, mig zsebkendőjét reávetheté, hogy mindkettőt felvegye 11).

A valódi diszmente fehér, vörös, tenger vagy királyszin selyem vagy bársony; rojtos selyem, hiuz vagy nyestlábbal bélelve.

Az ekkép szabott és kiállitott mentékre még csak ezután következett a gazdagság, mely a magyar öltözéket oly fenségessé tette, s mely leginkább a mentén központosult. Kereken szőr vagy selyem zsinórral, ezüst vagy arany galanddal volt beszegve, hasonló zsinórzatból jött elejére a sujtás, mely a gombokat kisérte, s melyek végén aranyrojt, mint ezt II. Rákóczi György és I. Apafi fejdelmek képein láthatjuk 12). E sujtás lapos, és a szerint széles, a mint több vagy kevesebb gomb alkalmaztatott, s legszélesebb, ha a gombok egyenként álltak.

Egy diszmentére husz-huszonöt gomb is jött, egyenként, hármával vagy ötivel, de oly gombok, melyekben a legfényüzőbb gazdagság kifejezhette izlését, miután Bethlen Gábor véghagyományában oly gombokat látunk, melyeket egyenként sok gyémánt ragyogott körül. Ezekre jött végre az ékszer, mely mintegy a társadalmi állást, a proceri aranylánczot képviselte, a mentekötő, mi a mente két szárnyát a mellen összetartá, s néha faluk értékével ért fel, mint ezt a pesti muzeumban azon arany-ezüst s drágakövekkel terhelt mentekötők mutatják, melyeket Mátyás, II. Lajos s I. János királyoknak, Bocskai és Bethlen Gábor fejedelmeknek tulajdonitanak, s melyek nem egyebek, mint nagyszerü értékes boglárok lánczolata.

Kik a magyar lovagrendhez nem számiták magukat, mente helyett, a menténél is bővebb, zsinórozott, fekete *togát* viseltek: igy jelent meg dr. Blandrata Gy. királyi tanácsos 1566-ban Szolimánnál 13). A polgárok togája gombszáros vagy vitézkötéses, gránát vagy skárlátból, a tanároké perpetából, a deákoké brassai posztóból; de mindenik, még a szász polgár is alatta dolmányt horda. . . . A toga békét jelentő értelmét, ugy látszik, nálunk is megtartotta.

A lábszárokat *nadrág* fedezte. E kor nadrága szük, mit a saruba huztak, szinesből viseltek, s szijjal derekukhoz övedztek, miként a nép s kisebb városaink polgársága korunkra lehozta. Bél-

---

1) Bethlen M. Ifjukori életirata. 288. l. 2) Kemény J. Önéletirata. 52. 3) Apor, Metamorphosis. V czikk. 4) A rövid csinálási díja 40, a hosszué lebérelve 75 pénz, a gránáté és selyemcké 1 ft. 25 kr, a bársonyé 2 ft. Az 1627-i árszabály. 5) Gyöngyösi Phoenix-e III. könyv III. rész. 6) Apor, Metamor. V. czikk. 7) Montfaucon. 195. L. Vizkelety rajzait. 8) Ortelius Redivivus. I. 20. 9) L. Vizkelety IV. számu rajzát. (Magyarorsz. K. IV. f. 256. l.) 10) Apor. Metamorphosis. V. czikk. 11) Wolf de Bethlen. II. 133. 12) L. e képeket, Ortelius. 179. 286 l. 13) Istvánfi, Hist. 816.

lése a régibb korban hiányzott; valamint Aporként hátul lemenő varrására sem alkalmaztak zsinórt[1]): miből az is következik, hogy a viselő nadrág szabása a volt, mi mostan az oláhoké.

Hol vették e szabást, nehéz reá határozottan felelni, mert példányképünk, a római világ, a mezlábokat olyba vette, mint mi a keztyütlen kezet. A római katonáknál már látunk szűk nadrágot, mit azonban az idegen legiók viseltek[2]). A germán és frank nép a nadrágot állitólag a római seregektől vette át[3]). A képes krónikák őseinket már szűk nadrágba festik. A hagyomány szerint szent István nadrága hasitékában elől erszényt hordozott, a szegények számára; a fejedelmi korban e helyen a zsebórák tartattak[4]).

A szűk szabás az idő zordonsága s a táborozás mostohaságai ellen volt számitva, minek meg is felelt, mint oly ruha, mely szűkvolta miatt a bőrt és izmokat örökös izgalomban tartá.

A nemzeti fejedelmek alatt szine minden, csak nem fekete. Posztóból késziték, még pedig skárlát, gránát, fodor-illér, lorembergi, vagy az általunk is ismert abaposztóból, vagy a most is használatban levő brassai kétszer-ványoltból, melyet kék szineért a nép most is leginkább visel.

Alig jellemzi egy öltözék inkább a nemzet fejlettségét, mint a *lábbeli viselet* minősége. A magyar csizma s szűk nadrág a lovagolni szeretés gondolata.

Ma az erdélyi nép legalsó osztálya *bocskort* köt, minek egyébaránt Ázsia a hazája[5]); a székely köznép szárközépig érő, oldalán füzött *sarut* vagy bakkancsot hord, de magasabbat mint a római katona; mig a tehetősebbek hosszuszáru *csizmát* viselnek. Oly fokozat, melyben azon római szokás maradványát látjuk, miszerint a patricius hosszabb száru sarut viselhetett, mint a nép; mely intézvénynek tulajdonkép az 1642-ki árszabályban világos nyoma van, midőn a szolgálóknak megtiltja, hogy oly magas száru csizmát, milyet urnőik viselnek, venniök nem szabad.

Miben jártak őseink, arra a képes krónikák adhatnak leghitelesebb felvilágositást, hol a mai füzött saru és törpe csizma egyaránt előjő; minélfogva a hagyomány azon szavait, mikép a csizmaviseletet a törököktől vettük[6]), azon bő és hoszszuszáru csizmákra kell szoritanunk, melyek a magyar szárközépig érő sarunál magasabbak. S ez is nem azért jött be, mintha a magyar ezt a magáénál szebbnek ismerte volna el, hanem a kor hozta magával, a török fenség befolyása, hogy ne kéntelenittessenek a török komédiáknál mindannyiszor csizmát elfogadni. Mert mint láttuk, 1566-ban, mikor Belgrádnál János Zsigmond fejedelem a szultánnak tisztelgett, még maga a fejedelem is, többek közt sarkanytus török csizmákkal is megtisztelteték, hogy török illem szerint léphessen Erdély protectora elé[7]).

Innen lett, hogy a nemzeti fejedelmek korszakában, miben sem mutat viseletünk annyi idegen izlést, mint a lábmüvészet körül; innen van, hogy annyiféle lábbelink volt e korban, hogy alig vagyunk képesek magunkat körülök tájékozni. Ilyenek a saru, csizma, szekernye, papucs, kapcza, s a fejedelmi kor vége felé a német czipő; mig a solyának csak nevezetét ismerjük. . . . Milyenek voltak e különböző lábbeliek, minő rangfokozatban álltak, megkisértem rendre bemutatni, előre megjegyezvén, hogy azok anyagja többire veres és sárga karmasin, veres, sárga vagy fekete kordován, s végre szattyán, melyek ugy álltak egymáshoz, hogy egy karmasin bőr ára volt 2, egy kordováné 1 ft., egy szattyáné 50—60 pénz.

Saru ez azon általános nevezet, melynek helyét ma már a csizma szó foglalta el. Kétféle mesterember dolgozott a láb körül: a csizmadia s a magasabb rangban álló varga, ez utolsó müvei közt jelennek meg a saruk. Az uri lábbelik *deli saru* nevezet alatt jöttek elő[8]), s egy ily férfi saru ára 22—28 pénz.

Utána jöttek a *csizmák,* hogy mennyivel voltak nagyobbak, mutatja áruk, miszerint egy karmasin csizmáé 2 ft. 50, egy veres vagy sárga kordováné 1 ft. 50, sárga szattyáné 75 pénz, fekete szattyáné 60 pénz, s e szerint egy török csizma árával fél tuczat deli sarut lehetett megvenni. Ez azon bő és magas csizma, mit a törökök itt-ott maig is viselnek. Az ifjak térden alól megövedzék, hogy ránczba menő bőszárát fenntarthassák. E térdkötők szijjból voltak, néha himzettek, s hol megköték elől, szijj vagy selyem bojtba végződtek[9]), miből végül a korunkra jött bojtos csizmák alakultak.

Mennyire nőtte ki magát a török csizmából a *szekernye,* bajos megmondani. E nevezet alatt jelennek meg a szűkebb, durvább lovag-csizmák, melyek az árszabályzatban igy vannak jelelve: egy térdig érő szekernye 45 pénz, térden felül érő 60 pénz, kocsisnak való, czombig érő, tehénbőr szekernye 80 pénz, halásznak való övig érő s övhez köthető 1 ft. Alája nemez harisnya jött.

A lábbeliek negyedik osztályát képezik a *papucsok,* melyek ára karmasinból 1 ft., sárga kordovánból 60 pénz; mi arra mutat, hogy vagy fényüzési czikk, vagy a mai papucsoknál jóval nagyobb vala; annyival is inkább, mert szintén patkolás alá jöttek, mint a saruk. A papucs-viselet keleti szokás, azonban ugy látszik, hogy a török fenséggel még nagyobb divatba jött, annyira, hogy Bethlen Miklós h.-sztpáli udvarából a szomszéd udvarba komja-asszonyához leánynézőbe papucsba ment át[10]). Báthori Gábor fejedelemről beszélik, hogy uralkodása vége felé török csauz érkezik hozzá, s a mint keményen szónokolna a felett, hogy a szultánt uralja, azon pöffeszkedő kifejezést találta kiejteni, miszerint a fejedelem a szultán rabja: erre a büszke magyar ur, hogy a képes kifejezésre képessel feleljen, papucsát rázni kezdi lábáról, s azt a csauz elé lökve, szólt: im, ennyibe veszem a szultánt, ha szorit, ellököm [1]).

---

[1]) Apor, Metamorphosis V. czik k. [2]) Rich, Dictionair 84. [3]) Klemm, Handbuch. 56. [4]) E kor roppant nagy zsebóráiból a II. Lajos, Báthori István, Páriz Pápaié látható a pesti muzeumban. [5]) Rich, Dictionair d. Antiquités. 112. Onnan jött át a görög, római s germán köznéphez. Klemm, Handbuch d. Germ. Alterthumkunde. 56. l. Telekes bocskort, ezüsttel varrottat, urfiaink is viseltek. Apor. V. czikk. [6]) Bod P. Sz. Polykarpus. 85. l. [7]) Forgács, Commentariae Hist. 429. [8]) A deli vagy dali magast akar jelenteni, Dugonics szerint török szó. L. Aranypereczek 61. l. [9]) Bethlen M. Nagyobb életirata. II. 7. 1. [10]) Apor, Metamorphosis, V. czikk.

Mi maradt a fejedelem lábán? arra azzal felelünk, hogy a lábbelik ötödik osztálya, minek neve akkor nem volt oly prózai hangzásu, mint ma — a *kapcza*, mely azon időben a legfinomabb bőrből készülve, azon szerepet játszá, mit korunkban a reggeli öltözéket kiegészitő ugynevezett pántofli. Alakjok a strimflikhez közelitett. Hogy mennyire finomabb voltak, mutatja az, hogy egy szattyán kapcza 25, egy sárga kordován 40, karmasin 80 pénz volt. A gazdagabbaknál a talpa is szintén karmasin; mig a gyermekek, inasok fekete kordován, a kevésbbé tehetősek talppal ellátott posztó kapczát viseltek.

Csakis ezek előre bocsátása után bizhatjuk olvasóinkra értelmezni Veráncz azon helyét, midőn egész jó indulattal azt irja a XVI. század első felében élt magyarokról, hogy fejöket befedni, s lábaikat felcsizmázni nem igen szokták [2]). Igen csalódott volna tehát, ki ilyenkor a prózaivá vált kapczában, vagy a később bejött német strimfliben, vagy mint egy Phociont, Catot, vagyis mint a csak talpukat fedező rómaiakat, épen mezlábbal gondolta volna őseinket; mert ha sarujokat letették is: miként a mai orthodox törököket, papucs, bőr vagy posztó kapcza nélkül, mint a melyet a szabó már eredetileg a nadrághoz varrt — [3]), gondolnunk bántalom.

Mielőtt a sarukat elhagynók, a már emlitett rojt mellett, a *sarkantyukat* sem szabad feledni̇ünk, mint a magyar csizma nélkülözhetlen diszitményét. A sarkantyut már a rómaiak ismerték [4]), mennyiben ők is kötöttek, s a lovak ösztönzésére hátul kihegyezék; igy volt ez egyelőre a magyaroknál is, legalább a pesti n. muzeumban a III-ik Béla koporsójából ily sarkantyu van letéve; azonban később pengő taréj jött bele, a disz csizmáknál a sarkantyu ezüstre változott, s smaragd, rubin és gyémánttal rakatott meg [5]).

Kiállitottunk egy régi magyart tetőtől talpig. De még sem; mert még sok minden hiányzik. Ilyenek az öltözetet kiegészitő diszfegyverzet, ilyenek az úti-öltönyök.

Vegyük előbb a fegyverzetet.

Kézbeliül sok mindent használtak, s azok mindenike kis fegyver, mi legalább az önvédelmet biztositá. Ilyenek a fokos, csákány, nádpálcza, tatárkorbács és buzogány.

A nép egyik végén kalapácsszerü, a másikon megpödritett végü *fokosokat* viselt [6]). A pesti n. muzeum gazdag fokos gyüjteményének egy példánya nyelében furulya van, s azt II. Rákóczi Ferencznek tulajdonitják.

A *csákányok*, vagy balták nyele már rövidebb s a harczi szekerczék utánzása kicsinyben, mit inkább a középrend viselt. Néha egészen fából jön elő, s nyele többnyire csinosan van dolgozva.

A méltóságosabb rendnek csak *nádpálczája* volt, mi mint a hatalom jele, a szerint magasodott, a mily rangu viselte, mig a fejdelem pálczája legmagasabb, s ezüst gomb csak is egyedül őt illette. Bethlen Miklós második neje kézfogójára ily nádpálczáson áll elő, mi oly kurta volt, hogy arája reszkető kezét saját kezében reáereszté [7]).

Az emlitettek inkább csak gyalog sétabotok. De minthogy a lovagrend gyakran még harmadik szomszédjáig is lóhátra ült, s gyalog szolgákkal kisérteté magát: ily helyzetben rövidebb, de egyszersmind sulyosabb kézbelit használhatott. A fiatalság *tatárkorbácsot* horda, melynek egy fajtáját, mi három bogon végződött, nohajkának nevezék; nyele tamariskus, s két vége elefántcsontba volt foglalva [8]).

A magasabb rend ilyenkor *buzogányt* vett kezébe, mint vezéri szerepének jellképét. Mikor jött be, érdekes volna tudni. Azt látjuk, hogy a porta a fejedelmi jelvények közt buzogányt is küldött, s hogy a lengyeleknél is ismeretes [9]). A pesti muzeum e részben is becses példányokat bir, s szintén felesleges Apor leirása, ki még azt is leirja, hogy nyele elefántcsont vagy ezüsttel rakott, s fogantyuja veres bársony vala. Orteliusban Báthori Zsigmond és I. Apafi fejedelmek buzogányosan vannak festve [10]).

Készen vagyunk ugyan az öltözékkel, de hátra van, mi a magyart kiegészité, — a *diszfegyverzet*.

A magyar országgyüléseket tartott, miként Magyarhon a Rákos, ugy Erdély Torda mellett a Keresztes-mezőn. E gyülés inkább táborozás és katonai szemle lévén, diszöltözetbe szoktak volt megjelenni, miből a lett, hogy innen gyakran hadjáratokra indultak, s oda is fényesen mentek.

Innen *díszkard* nélkül magyart képzelni ép ugy nem lehet, mint királyt királyi pálcza nélkül. E kardok idővel aranyos ezüsthüvelyt kaptak, melyeket ugy megrakattak türkiszszel, hogy csaknem kékellettek, mint ezt a pesti muzeum s a jobb családok maig is meglevő példányai mutatják. A kardot rendesen derekukra köték, vagy mi ritkább, aranyláncon a nyakbólereszték le. A kardkötő, szijj, selyem majcz, melyeken réz vagy aranyos ezüst csatt; de a boglárokból, aranycsattokból szerkesztett kardkötők sem voltak ritkaságok.

---

[1]) Gr. Mikó, Történet. Adatok. III. 136. [2]) Magy. Tört. Emlékek. Irók. II. 148. [3]) Az 1625 árszabály. Apor. V. czikk. [4]) Rich, Dictionair. 93. [5]) Apor Metamorphosis. V. czikkely. [6]) Kehrer budai polgár, szenvedélyes fokos-gyüjtő, mintegy 400 példányt szedett vala össze; nemrég történt halála után mintegy 60 darab a pesti n. muzeumba jutott, hol egész falrész fedve van velök. [7]) Bethlen M. Önéletirása. Szalaynál. II. 11. [8]) Apor Metamorphosis. V. czikk. [9]) Rajzát, Mitheilungen d. Centr. Commis. f. Baudenkmale 1859. febr. füz. [10]) Ortelius, Redivivus. I. 149. II. 236.

Ezen kivül, mikor egész fegyverzetben akartak megjelenni, mindazt magukra rakák, mi az Európa által elismert huszárság fegyverzetét oly festőivé tette.

A két vállról két szíjj vagy selyem szalag keresztezte egymás; vagyis Gyöngyösiként:

Kétszeres *lodingot* emeltek vállakon,
A melyek függenek karmasin majczokon [1].

Ezen majczok selyemmel, s skofium aranynyal voltak himezve. Az egyiknek végén kis horog, ebbe a puskaporos szarut, vagy a karabélyt akasztták; a másikon a huszároktól maig használt kis tölténytáska függött, melynek belseje bőr, külje bronz, vagy, mint az erdélyi muzeumban láthatni, a Bethlen Istváné, illetőleg az uraké, aranyozott ezüst lemez, a tulajdonos neve s czimerével.

A forradalomban használt kis bőrtáska ennek volt viszemlékezete; egyébiránt a harczosok már akkor is viselték.

E kivül a derékot szijj övedzé, s erről három szijjszalag folyt le, s ezek alján egy más, lapos táska függött, a *tarsoly*, minek belseje szintén bőr, külseje pedig, legalább a huszároknál, himzetes posztó, mig szijjának a lodingével egyenlőnek kellett lenni [2].

Felöltöztettünk fölfegyvereztünk egy régi magyart ugy, mint a közhelyeken megszokott volt jelenni. Ugyanazon öltözetek, mit a huszárság, megye és országgyülési termeink korunkra lehoztak, s melyek nagy részét a nemzet büszkén viseli.

Hátra van mégis pár mellékes tárgy, melyekről szintén emlékeznünk kell.

Ilyenek a kéz ékességei s az uti felső öltözetek.

A férfiak *keztyüt* csak télben viseltek, s akkor is csak olyat, mit vadbőreinkből készittettek, s melynek prémjét szintén rajta hagyaták [3]. A *gyürü* sem volt igen nagy divatban.

Utra vagy háboruba különböző *felső ruhát* alkalmaztak; mi főleg Erdély változó éghajlatához, — hol maig is példabeszédkép áll, miszerint az öregek azt szokták tanácsolni fioknak hogy a bundát sztmihály naptól sztgyörgy napig ha tetszik elhagyhatják, de azután nem! — igen is szükséges volt.

A beforditott fürtü báránybőr *bundát* Erdélyben nem viselték, annak neve nálunk ma is magyarországi bunda. A posztóval fedettnek sem látjuk nyomát; valamint nem a fűrtös *gubának*, mit most a Szilágy visel [4].

A *köpeny* posztóból volt, s legközönségesebb az aba, utána a karazsia és brassai posztó, de viseltek gránát és skárlátból is [5]. Ez egyelőre, mint a görög és római katonáknál, táborozási viselet. Ha utra keltek, mindig ott vala összerételve a nyeregkápában. Szabása törpe fenálló gallér, melyből háttakaró folyt alá, miként a huszároknál ma is látható, kicsiny, s többnyire négyszegletü volt. Bethlen Gábor 1623-ban Hodolin várát ostromolván, kémlelgeti a várat, s egy golyó kardját s mentéjét elhordá; mire, midőn kisérete óvakodásra intené, szólt: „hol olvastátok, uraim, hogy fejdelmet öreg lövőszerszámmal előttek volna?‘‘ De mégis *abaköpenyeget* s közönséges süveget vőn, ugy folytatá szemléjét [6].

Ezen kivül volt egy nehezebb köpeny-féléjök is, a zsalup vagy *csőre*, mi a nagyobb viharok ellen vala számitva. Ennek nagyobb szürgallérra volt, mit esős időben fejökre huztak.

És ezen öltözet annyira átalános, hogy a gyermekek is dolmányosan, övesen jártak [7]. Bethlen Miklós emlékezék, hogy gyermekkorában dolmányát golyó lőtte át. Csakis a szabás és szinekben tértek el, mennyiben az ifjak pajzánabbul öltöztek.

A *polgárságnak* szintén a volt öltözete, csakhogy arany-ezüst drágakövekben szerényebben kiállitva, s valamivel bővebben és hosszabban szabva.

A *nép* szintén követte a szabást, csakhogy durva posztóból, és zsinórzat nélkül. A székely nép maiglan sokat fentartott e szabásból: czipőig érő ujjasa a dolmányra, az aranyosszéki székelyek zekéje a mentére, a belföldi székelyek szokmánya a togára emlékeztet. Csakis rege lehet az, hogy János Zsigmond fejedelem, mikor 1561-ben a székely nép forradalmát legyőzte, ismertetőjel és büntetésül a köznép zekéje szárnyát övénél levágatta volna, s ugy állott elő az az ujjas [8].

---

[1] Phoenix. III. könyv. III. r. [2] Apor, Metamorphosis VIII. czikk. [3] Apor. Metamorph. V. czikk. [4] L. Az 1627. árszabály. Ily térdig érő gubában látszik Decebal. Montfaucon Schatznál 200. 214. l. és XC. tábla. [5] Aba csinálási ára 40 p., karasiáé 1 ft., gránáté 1 ft. 80 p. [6] Kemény J. Önéletirása. 59. [7] Gr. Lázár család 226. [8] Miles Würg. Engel. 90.

MÁTYÁS KIRÁLY FENNMARADT HOLMIJE A BÉCS-UJHELYI RÉGISÉGTÁRBAN.

I. Mátyás király mentekötője.

A bécs-ujhelyi (wiener-neustadti) krónika szerint: Mátyás király egyik nyakravalója (nyakfodra, Krause), mely állitólag a pánczél fölé köttetett; de ez alkalmasint téves, minthogy egyrészt a magyar vitézek ily nyakéket nem viseltek, másrészt a hátsó kapocskák csupán nőstények, himeknek pedig nyoma sem látható. E gyönyörü ékszer igen valószinüleg mentekötő volt, mostani kerekded alakját csak az által nyerte, hogy fekete fából készült állományra van szoritva, mely fölé üvegboriték helyeztetett.

A rajz természetes nagyságban mutatja a tárgyat, a belső váz sodronyból készült, mely az egésznek némi merevséget ad, erre igen erős vászon van kifeszitve, melyet ismét fehér damaszt föd; a bélelés biborszinü bársony. A középső jó hüvelyknyi magasságu tér egymást szorosan érő domborodásokat (rozettákat) mutat, melyek felváltva külön-külön alakuak; csupán abban egyeznek meg, hogy sűrűn apró gyöngyökkel vannak megrakva; e domborodásoknak (rozetták) minden második tetején arany és ezüstlemezkékből álló rózsákkal bir, de mi szövetből vannak a lemezkék, már ki nem vehető; minden rózsa körözve van hat levéltől, mely egyszersmind az egész rozettát képezi, e levelek közt arany s ezüst sodronynyal szegélyzethézagok maradnak. A hézagokban a mélységből előtünik a fönnemlitett fehér vászon, s számtalan ily hézagból aranysodronykán kilognak a csillámkák (vulgo Flinzerln), melyekből azonban már sok hiányzik. A hat levélnek tetején ugyanannyi nagyobb gyöngyökből álló sor huzódik a rozetta tövéig. Minden ily rozetta közt van egy másik egyszerübb, s egy ilyen csak négy levélből áll, szintannyi keresztben menő nagyobb gyöngyökből már számos hiányzik, és számuk folyton fogy.

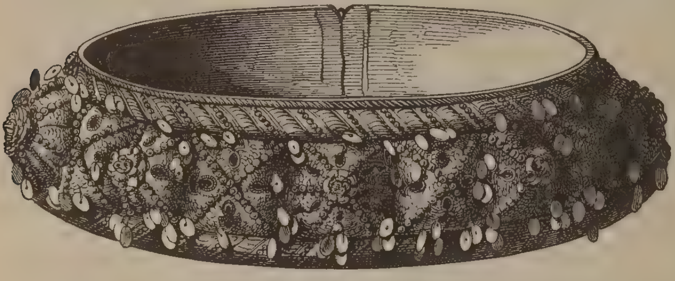

I. Mátyás király mentekötője.

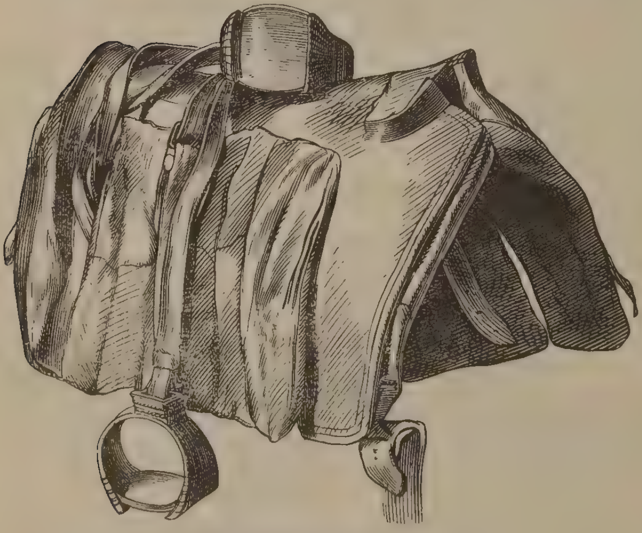

II. Mátyás király nyerge.

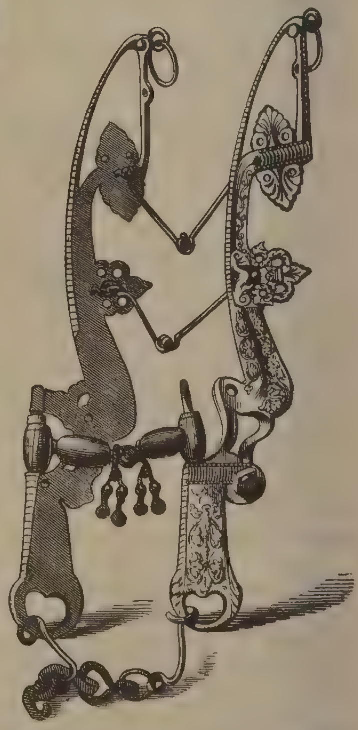

III. Mátyás király lovának zablája.

A középső tért fölül és alul gömbölyded pántok veszik körül; e pántokon rendes távolságban ferdén állitott gyöngysorok s ezek közt csillámka sorok mutatkoznak; a sűrűn egymásra rakott csillámkák arany sodronyokkal vannak szegélyezve; a gyöngyök alatt a damaszt tünik elő. — Ez ékszert körülbelül 1000 ftra becsülték.

II. Mátyás király nyerge.

A király Bécs-Ujhelyen tartózkodása alatt maradt hátra, s nem mint a krónika állitja, ajándékul adatott. — E nyereg föltünőleg nagy és fedél-idomu; a két, körülbelül tenyérnyi vastagságu lap négyszögletes; az egész bőrrel van behuzva, csakhogy a külső bőr finomabb és szélein egykori cifraságok nyomai látszanak; szine fekete lehetett, de most jobbadán elkopott és szenyes-barna. A nyereg tetején elől bőrrel bevont fatámla emelkedik, ennek csúcsa le van törve s e helyen szabadon áll a lágy fa, melyből valószinüleg a nyereg váza készült, csakhogy belső alkatrészeit nyomozni nem lehet. — A két nyereglapnak közepén majdnem ujjnyi vastagságu, hasonló bőrrel bevont vánkosok vannak, bélésük lószőr, mit az imitt-amott mutatkozó foszlásokból tudhatni meg.

A vánkosok alatt lefelé huzódnak a kengyelszijjak; e szijjak igen erősek, sárgásbárnák, de egyéb ékitéssel nem birnak.

A kengyelek kétfelől sulyosak; vörös rézből vannak, de bőven megaranyozva, csak aljukon és a lábak helyén mutatkozik a réz. A kengyelek bordái kivülről vésett (ciselirt) diszitésekkel telvék.

A nyereg mellső jobb szögletében van erősitve kapocs által a hasszij, melynek eleje s vége bőr, közepe kenderszövet (Gurt), e szij s a szövet tenyérnyi szélességü.

III. Mátyás király lovának zablája.

Mátyás király kedvencz lovának zablája, mint mondják, még jó karban. Az egésznek hossza 1′ 3 $^1/_2$″, a két oldallemez vörös rézből készült, de dúsan meg van aranyozva és vésett diszitésekkel ellátva; az állazó és csikó-zabla (trenczli) vasból, a két lemezt felül összekötő pálczák sárgarézből vannak. Az oldallemezeken több helyütt nyilások tünnek fel, melyek rendeltetése talány; hol a sárgaréz pálczák a lemezekhez vannak kapcsolva, ott sajátságos diszitések mutatkoznak. A csikózabla két oldalt mozgékonyan oszlopokon van megerősitve, s ezen oszlopok közül csak az egyik bontható ki vápájából; a csikózabla két tojásdad fele, valamint az ezeken függő gombozott apró lánczok tökéletesen mozgathatók.

Ezeken kivül: Mátyás király hires *billikoma* szintén itt látható. Ennek nehézsége 5 font 24 lat; magassága 2′ 7 $^1/_4$″, átmérője felül 7″, tartalmaz 2$^1/_2$ pintet, — finom ezüstből van készitve és jobbadán megaranyozva. Gazdag diszitései gót izlésüek és szépségük bámulásra ragadja a nézőt. E billikom födelén körülbelül 1″-nyi pánczélos vitéz térdel, ki sziv-idomu pajzsra támasztja jobb karját; a pajzs két részre van osztva, egyiken Fridriknek 5 magánhangzója, másikon (M. C.) Mátyás király monogrammja s ez alatt a holló nyillal. Azt mondja a neustadti krónika, hogy Mátyás e billikomot akkor adta a városnak, mikor 1463-ban Frigyessel békét kötött ugyane városban; 1462. évszám a billikomba van vésve.

Mátyás királytól van még egy bársony *baret* üvegtok alatt; rajta aranyhimzések nyomai látszanak, de az egész oly roncsolt állapotban van, hogy foszlik, ha az ember kezébe veszi.

Mátyás király egy arczképe is van itt, mely azonban hihetőleg későbbi korból származik. Fején borostyánkoszoru van. *L—r.*

EGY RÉGI MAGYAR ZÁSZLÓ (1526-ból).

Egy hazánk multjára vonatkozó becses régiséget akarunk megismertetni. Nem egyéb az, mint az esztergomi érseknek (lehetőleg jó karban levő, hün megőrzött) zászlója 1526-ból, melyet neki Magyarország akkori királynéja adott.

Ki a történetünkbe vérbetükkel jegyzett évszámot látja, lehetetlen, hogy eszébe ne jusson ama gyászemlékezetü sír, melybe a népek átka, az egyenetlenség, temeté akkoriban nemzetünk fényét, dicsőségét, jelenét s jövőjét. 1526 a mohácsi csata évszáma. Ott veszett el II. Lajos király, ott vérzett el a magyar nemességnek, főpapságnak szine, virága, sok ezer fegyveres ember élén.

Történelmileg bebizonyitott tény, hogy itt lelte sírját az akkori esztergomi érsek, Szalkán László is (máskép Zalkán, Szalkay). „Itt veszett el — irja Jászai — a kicsiny termetü, elhatárzott, találékony eszü, szép tanulságu, tudni vágyó, szorgalmas, mintegy 50 éves esztergomi érsek, Szalkán László, ki a Szilágyságon szegény rendből születve, miután az esztergomi fő egyházi széket elnyerte, átalában mindent vezetett a honban s 35 ezer arany forintnyi jövedelméből sok pénzt tudott rakásra gyüjteni.“

Az is bizonyos, hogy a királyhoz hiven ragaszkodó párt az akkori vészterhes időben mindent elkövetett, hogy minél nagyobb lelkesülésre buzditsa a lankadó hazafiságot, a mennyire lehet, összegyüjtse a pártokra szakadozott hazának fiait, s minél élénkebb lángra szítsa a tiszta hazafiuság szent tüzét, melyet a viszálkodás szelleme még nem volt képes örökre elaltatni. Ily czélból történhetett, hogy a török ellen szintén harczra késző esztergomi érseknek Mária királyné egy, talán sajátkezüleg himzett, gyönyörü zászlót küldött, mely, hogy azután a mohácsi ütközetben jelen volt-e? — legalább nincs okunk kétségbevonni; sőt, ha az érseknek a mohácsi síkon megnyilt sírjára gondolunk, igen valószinünek fogjuk találni, hogy e zászló valóban szemtanuja volt az egész veszedelemnek.

Ugy hiszszük, nem lesz érdektelen e becses történelmi emléket részletesen megismertetni.

E nevezetes és nemzeti muzeumunknak első rangu történelmi becsü ritkaságaival egy sorba állitható mű két fő alkatrésze: a rúd s a reá szegezett lobogó. — A rúd hossza 8$^1/_2$ láb, átmérője jó 1$^1/_2$ hüvelyk.

Tisztán kivehető rajta az aranyozás és ezüstözés, de a harmadik szint már nem lehet meghatározni. A sok helyütt lepattogott aranyozás, ezüstözés és már ismeretlen harmadik festés alól nagyon tisztán kivehető a magyar három szin (vörös, fehér, zöld). S igy vagy azt kell föltenni, hogy ezek az előbbiek alá alapszinekül használtattak; vagy hihetőbben azt, hogy a zászló rúdja másodszori festés alá került, s ekkor kapta az arany, ezüst és harmadik szint.

Felső végén 2$^1/_2$ hüvelyk átmérőjü érczgomb van s e felett hosszukás szívalakhoz hajló lándzsa, melynek egyik lapjához Szüz Mária hasonló érczből vert ábrája van foglalva, kebelén kisded granát forma kővel, feje fölött Magyarország koronájával, mely sokkal nagyobb átmérőjü, mint a Szűz Mária feje, s félreállva van oda illesztve; mintha a magyar korona akkori ingadozó állapotát akarná jelvényezni. — A gomb szára alatt köröskörül kék rojt. — E rojt alatt van a rúdhoz szegezve 2½ láb hosszában, az ugyanakkora szélességü lobogó, csipkézett szélü két ujjnyi széles vörös posztószalaggal, s e fölött végig nyuló domborkás (ketté hasitott vessző alaku) érczlemezkével.

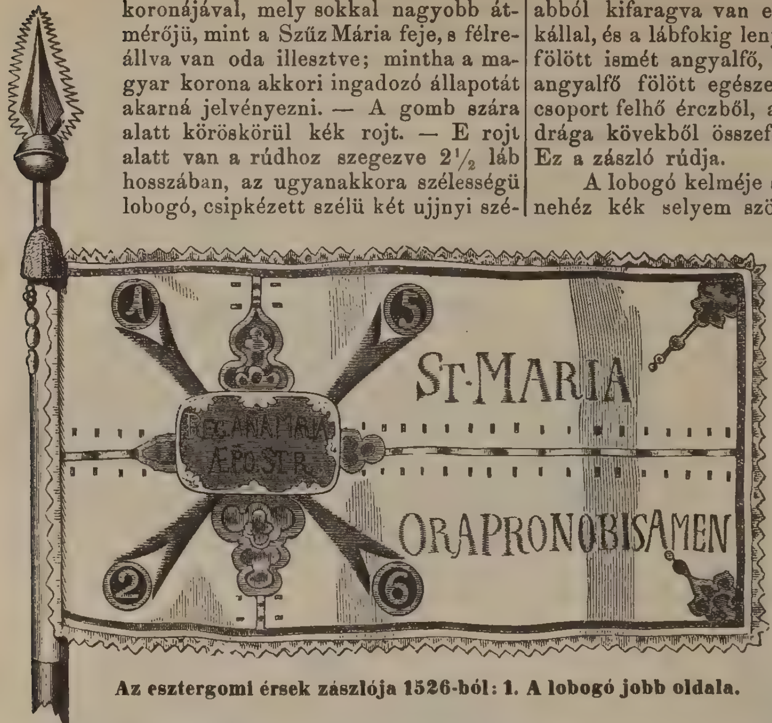

Az esztergomi érsek zászlója 1526-ból: 1. A lobogó jobb oldala.

A zászló-rúd alsó vége első pillanatra azt mutatja, hogy lovas zászlótartónak volt szánva, mert hegyesen végződik, mint a karó, s féllábnyira érczboritékja van, körülbelől olyan hosszaságban, a mekkora az a kemény bőrtok szokott lenni, mely a zászlótartó kengyelvasához van csatolva, s melybe a zászló nyelét szokás dugni.

E pléhszerü boriték, alatt hegyesen végződik, s nyélhez illesztve fenn köröskörül mellénygomb nagyságu fejes szegekkel van a rudhoz foglalva. — Két arasznyival fölebb, azon a tájon, hol a zászlónyél a térdet érinti, hosszszukás érczlemez, gombosfejü szögekkel oda verve, ismét ezen fölül hasonló magasságban 6″ hosszuságu érczlemez, melybe felhők vannak sajtolva, legfölül szárnyas angyalfővel. Ezen angyalfejes lemez fölött a zászlónyél fájába, s abból kifaragva van egy barát-alak, hosszu szakállal, és a lábfokig lenyuló cingulummal. A barát fölött ismét angyalfő, felhők között, érczből, az angyalfő fölött egészen a kék rojtig ismét egy csoport felhő érczből, a felhőkre pedig, különféle drága kövekből összefoglalt rózsa van foglalva. Ez a zászló rúdja.

A lobogó kelméje szövött virágokkal diszitett nehéz kék selyem szövet. Hossza 4, szélessége 2½ láb. Alakja hosszukás négyszög, s egyik végénél fogva a rudhoz szögezve szabadon leng. — Szélei aranycsipkével vannak szegélyezve, mely imitt-amott le van szakadozva. Különben a lobogó ép, csak egy csekély szakadás van benne a közepetáján.

Ha e lobogót kiterjesztve képzeljük: a nyél hez szegzett végétől a másikig, közepén festett vonal nyulik rajta végig, s ennek megfelelőleg, ugy hogy kereszt alakot képezzen, keresztben is hasonló vonal van festve.

A hol e kereszt négy egyenszöget képez: ott, olyan formán, mint a sírkeresztekre felszegzett feliratos tábla szokott lenni, vértalaku, hoszszukás bibordarab van fölvarrva, ezen behimzett irattal:

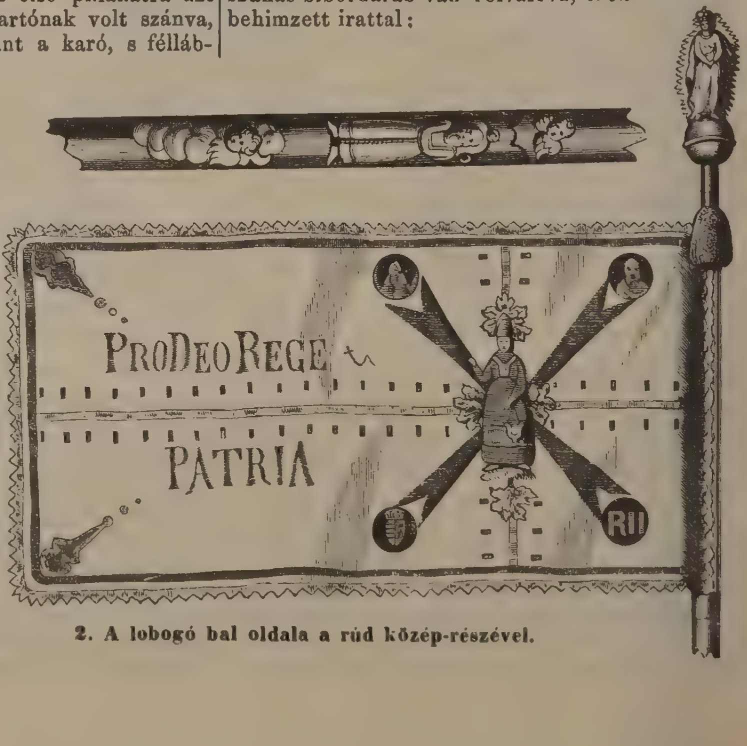

2. A lobogó bal oldala a rúd közép-részével.

REG. AN̄A MARIA AEP̄O STR.
(Regina Anna Maria Archiepiscopo Strigoniensi. = Anna Mária királyné az esztergomi érseknek.)

E lap alól a kereszt szögleteiből kifelé szélesbülő egy-egy sugár nyulik, mindegyiknek végén festett kerek lap, s ezekre 1526 szám van világosan festve, minden sugár végére egy-egy szám.

A lobogó másik lapján hasonló kereszt van, hasonló kerek lapokban végződő sugarakkal. A két felső kerek lapba festett alakokat nem lehet jól kivenni. Az egyik gyanithatólag férfi kép. (Talán Szalkán Istváné?) A másikon talán Magyarország védasszonya volt festve. De az alsók egyikében nagyon tiszta ép állapotban van Magyarország czimere, a másikban R. H. betűk. (Hihetőleg a czimerre vonatkozólag — e jelentéssel Regni Hungariae.)

A keresztvonalak összejövetelét egy domboruan himzett, teljes ép állapotban megmaradt püspök-alak foglalja el. E püspök ábrázata selyemmel van himezve, az arcz szőrmentes része halványnyal (hihetőleg szinehagyott testszin volt eredetileg), az orr, szemek és száj feketével, a hosszu szakál barnával. Bajusza nincs. A püspök fején ezüsttel himzett infula van, aranyhimzettel körülövezve, oly formán, mint a szentek dicskörét szokás festeni. A többi öltözék himzete tiszta arany, ezüst és pedig következőkép: A reverendaszerü, testhez álló alsó öltöny ezüst, alul a szegély fölött széles arany széllel, valamint a felső öltöny alól könyökön tul kiálló újjak is ezüst himzetüek. A felső öltöny térdig ér, jóval szélesebb annak mind törzse, mind könyökig érő újjai az alsó köntösnél, s egészen aranynyal van himezve. Ezen felső öltöny fölött a püspök mellén, nyakára arany zsinórral akasztott négyszegü s ezüsttel himzett lap van, mely a nyaktól a gyomor tájáig ér, szélessége arányos a hosszusággal, s alakja emlékeztet a héber papok urim és turnimjére. Meg volt ez hajdan, de megvan még most is sok helyütt Németországban — a r. kath. főpapok ritualis diszöltözetében, s valamint a fej körüli dicskör, ugy ez is alaposan gyanittatja: hogy e himzett püspökalak szent Adalbertet ábrázolja; a kinek képe benne van az esztergomi káptalan czimerében, melynek alapszine is kék, mint a zászlóé. Feltünő, hogy e dús öltözet mellett, a lábok egész meztelenül vannak hagyva.

A BUDAI KORONAÖRSÉG GRÁNÁTOSAI.

A magyar korona története a legnagyobb viszontagságokkal teljes. Évszázadok hosszu során gyakran volt tárgya a legélénkebb vágyaknak, szenvedélyeknek és villnogásoknak, s innen történt, hogy különféle törvényes birtokosok és jogbitorlók kezeibe kerülvén, idő folytán igen sokszor változott tartózkodási helye is.

Hazánk ujabb korszakában e nemzeti ereklye állandó helyeül Budavára van kitüzve. Mint tudjuk, legutolsó vándorlása az 1849. évben történt, a midőn a hazából menekülő akkori kormányférfiak által a haza határszélén, Orsova tájékán elásatott. Rejtekhelyét csak 1855-ben sikerült fölfedezni, a midőn visszahozatott Buda ős várába.

Azóta be van ismét töltve az ország zászlós urai sorában a két koronaőri méltóság. S azon idő óta van ujra szervezve az állandóan Buda várában tartózkodó, s a kir. palota és korona őrizetére szánt korona-őrségi gránátos szakasz. Mellékelt képünk hű rajzban mutatja e diszőrség deli, férfias alakjait. Miután az ausztriai hadseregben a medvesüveges gránátos-zászlóaljakat már 1850-ben átalában feloszlatták; sőt miután a mult évben Eszterházy herczeg kis-mártoni palotájában őrködött, hires szép gránátosai szintén végkép megszüntek: most az egész birodalomban már csak a budai palotaőrségi gránátosok képezik e hajdan csupa válogatott legényekből állott, medvesüveges diszsereg egyedüli maradványait. A külföldi hadseregek között is már csak Franczia- s Angolországban találhatni medvesüveges gránátosokat.

A BUDAPESTI BANDERIUM.

Budapest ünnepélyes napjaiban, minőknek a közelebbi időkben Ő Felségeik ismételt látogatásai alkalmával voltunk tanui, a bevonulási környezet egyik legszebb s legfényesebb alkatrészét a budapesti banderium diszes lovagcsapatja képezé.

Hazánk régi történetében a banderium igen fontos szerepet játszik s eredetileg ez az ország védelmére alapitott intézmény volt. Ez a XV-dik században érte el legnagyobb kifejlődését s ugyszólván virágzási korát, s ezen időben a banderialis hadsereg következő alkatrészekből állott:

1. A királyi banderium, melyet a király a korona jövedelmeiből tartozott fenntartani s mely háboru idején háromszorosan s négyszeresen haladta meg a béke-időbeli létszámot.

2. A magyar korona banderiumai, vagyis az ország zászlósainak hadcsapatai, kikhez az erdélyi vajda, a horvát bán s a székelyek grófja is tartozott.

3. A királyné banderiuma, mely a királyné földbirtoki jövedelmeiből tartatott fenn.

4. A főpapok banderiumai, melyeket az érse-

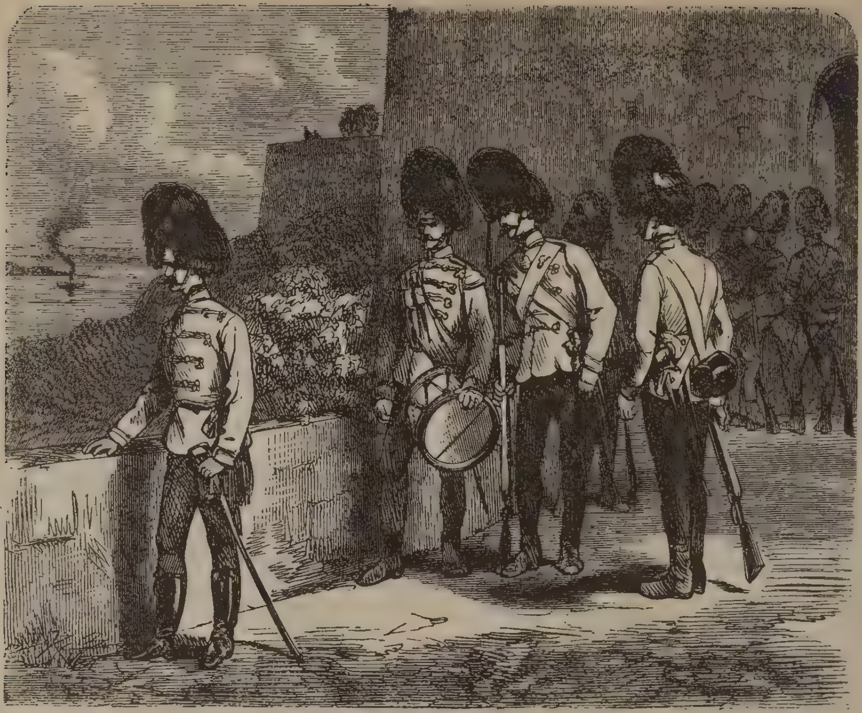

A budai koronaőrség gránátosai.

kek, püspökök, káptalanok, apátok, prépostok stb. a papi tized jövedelmeiből állitottak ki.

5. A világi főurak egyes banderiumai.

6. A megyék és 7. a királyi városok banderiumai.

Magától értetik, hogy e banderiumok mind

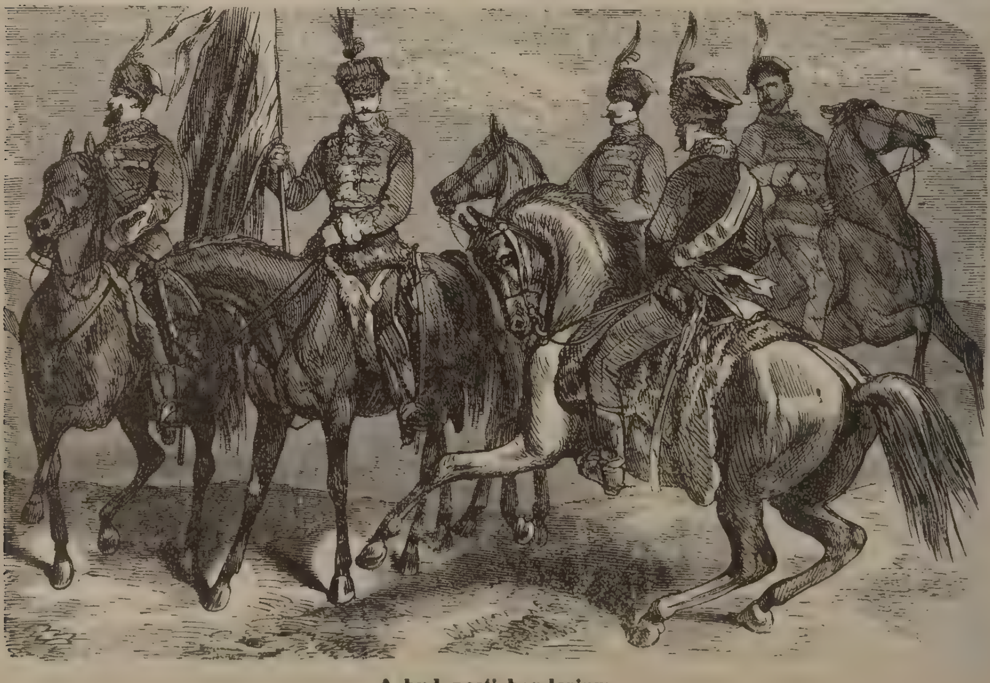

A budapesti banderium.

lovas csapatok voltak, miután csupa nemesekből állottak; a gyalogsereg azon időben igen alárendelt szerepet foglalt el s többnyire lándzsákkal s buzogányokkal felfegyverkezett alsóbb néposztályból, a világ minden részéből összegyülekezett kalandorokból volt összeállitva.

Midőn később az állandó hadsereg eszméje hazánkban is mindinkább kifejlett, a banderialis intézmény jelentősége is alább szállott, s mint olyan, végre egészen elenyészett. Azonban a banderiumok emléke egészen el nem veszett, csak hogy a mit ma annak nevezünk, az nem szolgál többé honvédelmi czéloknak, hanem inkább csak egyes országos ünnepélyek diszének emelésére alakul meg időszakonkint egy-egy diszes banderiális csapat, s mondhatni, most már inkább csak diszitésül, fényüzési czikknek tekinthető. Midőn a király, nádor vagy egyéb polgári és papi főméltóságok fogadtatására készülünk: akkor szoktak most egyes megyékben, városokban vagy helységekben a lóra termett fiatal legények diszes nemzeti öltözetben önkéntesen egy zászló alá összegyülekezni, s miután illető tisztelgési szerepöket bevégezték, ismét a magánéletbe vonulnak vissza. Vannak, a kik azt hiszik, hogy ha majd a vasutak jobban elterjednek, a földbirtok teljes értékesitése bekövetkezik s az ipar és gyárügy nagyobb virágzásnak fog örvendeni, akkor Magyarország ezen festői sajátsága szintén el fog enyészni s csak a történetirás és krónikák lapjaiba szorulni.

Ugy hiszszük, hogy ha ezen óhajtva várt idők bekövetkeznek is, Magyarországban e nemzeti sajátság még azután is, sok más ősi intézmény nyomaival együtt, jó darabig fenn fogja magát tartani.

A budapesti banderium tagjai daliás külsejök és lovagias magatartásukkal minden alkalommal méltán magukra vonták a közfigyelmet s megérdemlik, hogy emléköket itt följegyezzük.

VÁSÁRRÓL HAZATÉRÖ CSIZMADIA.

Ha fontos készülődést akarsz látni kedves olvasóm, ugy eredj be egy csizmadia-műhelybe, melynek gazdája egy vagy másik város vásárját akarja meglátogatni, hogy ott, ha szerencséje van, tömeges eladást tegyen áruiból, melyeket otthon csakugy apránkint tud értékesiteni.

Az egészháznép mozgásban van ilyenkor.

Az öreg, tele zsíros reményekkel, rakosgatja a csizmákat a magas deszkaládába s arczának oly fontosságot kölcsönöz, mihez hasonló csak egy államtanácsnok vonásain szokott elömleni, midőn valamely fontos politikai szerződésen töri fejét.

A feleség ezalatt szintén sürög-forog, majd a kamarába, majd a konyhába szaladgálván, és gondoskodik, hogy a tarisznya üres ne maradjon, mielőtt a reménydús napok letelnek.

A kamara ilyenkor rendesen meglehetős executiót szenved, mert a mi benne harapnivaló van, annak nem igen marad helye ott többé. Szalonna, füstölt kolbász, sonka, sajt, sőt néha egy kis sültmaradék is elővétetik ily alkalommal és a tarisznyába vándorol.

Hát a kulacs?!

E nélkül útra se indul a becsületes magyar csizmadia. Azt is előveszik tehát és letörölve, kiöblögetve, egy szurtos inastól a szögletkorcsmába küldik, azon meghagyással, hogy mondja meg a korcsmárosnak, mikép a ***vásári útra*** töltse meg azt.

A korcsmáros már jól ismeri e szavak értelmét, mely annyit tesz máskép, hogy: most nem fizetünk, hanem majd *„akkor!“*

A gyermekek, ha vannak, (melyik szegénynek ne volnának?) a kaptafákat és egyéb szerszámokat rakosgatják rendbe, hogy ha visszatér az öreg, kényelmesen folytathassa napi munkáját. Különben ez már igy a szokás, ha mindjárt nem is egyéb miatt, csupán azért, hogy dolog nélkül ne legyen senki ilyenkor. Máskor ezt nem szivesen tennék a kópék s talán nem is volna szükséges. De most szükség, vagy nem szükség, serényen mozognak, mert hát nem tudnak mivel mással kedveskedni az öregnek; pedig e nélkül kétséges a „vásárfia,“ mit az apjuk rendesen hozni szokott, ha csak jóelőre meg nem haragitják valamivel.

Ezalatt szépen eljő az indulás napjának előestéje s hajnalra már meg van rendelve az olcsó fuvaros, mely őket mindenestül a vásárra viszi.

Hogy miért mondtam *olcsó* fuvarost, azt megmagyarázza magának bővebben a szives olvasó, ha megjegyzem, mikép a mesteruram többnyire jóelőre ki szokta lesni, melyik tehetősebb szomszédja, komája, vagy ismerőse készül a vásárra. Igy aztán rövid az alku s legfelebb egy kis rábeszélés és biztatásra van szükség, mely többnyire a korcsmában, koczczantások között nem nagy mesterségbe kerül.

Tehát este van s már másnap hajnalban indulni kell.

Ekkoráig már minden rendben van. A láda beszegezve; a tarisznya és kulacs megtöltve; a sátorfák a szegletbe rakva s még a köpenyeg és dohányzacskó is az ajtó szögén csügg készen.

A ház most egészen ünnepi színben áll, a mennyiben senki sem dolgozik, csupán a feleség készit egy kis vacsorát a konyhán.

A gyerekek egymás mellett suttognak a vásárfiáról, a szegletben játszva. Az inas mosakodik a pitvaron, mert őt is elviszik a vásárra.

Az öreg ott ül az asztalnál és föltéve az orrára két nagy karikás üvegü *okulláriumát,* egy ujság szélén plajbászszal számolgatja tartozásait, melyeket vásár után ki kellene fizetnie.

A legnagyobb rubrikát a *tímár* foglalja el.

Azután jönnek a pék, a mészáros, a korcsmáros és a kis-boltos. (Értsd: szatócskereskedő.)

Az összeg nem csekély ugyan, de hogy az öreg bízik annak kifizetésében, bizonyitja azon körülmény, hogy a számadás után egyet csavarít hosszu bajuszán, mely már ki van fenve a holnapi napra. Azt pedig tudjuk, hogy a magyar embernél a bajusz pörgetése az erős önbizalom jele.

Ezután, — mint a ki egy várat bevett, — komoly megnyugvással gyujtja meg pipáját, mely a számadás közt kialudt, és aztán nagyot kiált a gyerekekre, kik meglehetősen nyugtalankodnak a kemencze mellett. Máskor ezt el szokta ugyan nézni, de most nem lévén egyéb dolga, jónak találta közéjök szólni, ezzel is bizonyitván önmaga előtt az ő sokféle terhes gondját és nem csekély rendeltetését. Végre elkészült a vacsora, mit a bekötött fejü háziasszony ép ugy tesz fel az asztalra, mintha az a lábos, melyben a paprikás főtt, tojáshajból volna összerakva. Aztán körülnéz az asztalon, ha nem hiányzik-e még valami s bár minden rendjén van, jónak látja a köpczös fasótartót egy kissé tovább tenni helyéből, csakhogy valamit tegyen. Ezután megtörüli kezét konyha-kötényébe, és mert ezalatt az egyik csizmadia *úrfi* nagyon fel talált az asztalra mászni — stentori hangon odaszól, hogy:

„Józsi, Józsi! ne mászkálj az asztalra!“

Erre kiszalad még egyszer a konyhába, hogy a tüzet rendbe hozza, mert hát vigyázni kell a tűzre. Ez mind az ő gondja.

A konyhába épen ekkor egy kósza fehér eb tévedt s a moslékos dézsát nyalogatja.

Ő látja ezt, de észre sem látszik venni. Megigazgatja, összesöpöri a patkán a pernyét s már be akar menni, midőn — majd a kutyába botlik el. Az az infámis állat még csak nem is tart az ő kiutasitható hatalmától és még lába alá mer jőni.

„Csiba te!“ — kiáltja el magát a jó asszony teljes neheztelő komolysággal, de a kutya alighogy egy kevéssé eloldalt, ismét visszasompolyog, félszemét az asszonyra forditva.

„Ejh! aláváló állatja; — kiált fel boszusan, mi közben a nyujtófáért nyúl, mely egy bemeszelt szegen csügg, — no majd hallgatsz te az én szavamra!“

A kutya azonban nem várta be e bővebb parancsmódot és egy ugrással kiillant a konyhából. Ő aztán jónak látta betenni a konyhaajtót, mely után nagysokára betért a vacsorálókhoz, kik nem sokat látszottak törődni az ő szokásos késedelmével és jól hozzáláttak a gőzölgő fazék tartalmához.

„Gyere már, gyere már, — szólt most az öreg, folyvást rágva a jó falatokat, mialatt egy kemény húsdarabot az asztal alatt nyávogó macskának dobott, — mert majd üres lesz a tál.“

Igy végezték el a vacsorát, s mert másnap szürkületkor indulniok kelle, szépen egyenkint elfoglalták nyughelyeiket.

Az asszony még egy kis ideig mosogatott a konyhán és eltakaritott mindent.

A hamvas macska is elkezdett dorombolni a kemencze szélén, ugy hogy utóljára már csak erről lehetett sejteni, hogy e helyen élők is vannak.

Minden aludt.

Másnap csakugyan megvirradt s ők elindultak.

Mit, mit nem végeztek, megtudjuk körülbelül, ha a hazatérést látjuk. Minek beszélnők el a sok apró-cseprő történeteket, melyek a vásár alatt végbementek.

Tehát már úton vannak hazafelé.

A lovak ugyancsak rugják a port; bizonyosan kövérebb abrakolásban részesültek, mint közönségesen. S ez már jó jelekre mutat.

De menjünk sorra.

Csizmadia uram elől fuvarosa mellett ülve, ugy megpipál avult formáju pipájából s oly borosmosolygó arczczal veszi a dolgot, mintha zsebében legalább is annyi pénzt érezne, melylyel a világ minden *tímárját* pengőben kifizethetné.

A szomszéd fuvaros sem hajtaná lovait oly komoly készséggel, ha a megalkudott fuvarpénzen kivül nem fizetett volna a mest’uram még vagy pár itcze borocskát neki.

Még az a hátul ülő inasfattyú sem csintalankodnék talán a szomszéd fuvarosgazda fiatal testvérhugával, (ki, ugy látszik, csak azért vonogatja magát oly rátartóan, mert az öregek hátrapillantásától tart,) ha biztositva nem érezné magát, mest’uram teljes megelégedése által, mely szerint legalább nehány hétig a lábszíjtól nem kell tartania.

Mindezekből tehát nem lehet egyéb okosat következtetnünk, mint hogy a vásár ez alkalommal teljes jó eredménynyel folyt le, a mi ugyan, főleg a mai időkben, nem mindig igy történik ám.

A magyar csizmadia azonban, — s átalában a magyar iparos osztály, — legyenek bár még roszabb idők a vásárokra nézve, sohasem fog lemondani arról, hogy vásárokra járjon. Hisz nem egyszer éri őket a csalódás, de azért ujra s ujra elmennek ők oda s mindig a legnagyobb reménynyel.

S e szokás konokságában nem csupán az *eladó* rész sinlődik, de a *venni akarók* is. Mert valamint azok oly hitben élnek, hogy egyszerre s jól eladni csak a vásárokon lehet holmijokat, ugy ez utóbbiak szintén azt hiszik, hogy igazán jót és olcsón venni nem lehet más alkalommal, csak ha vásárra mennek.

Folytatva a hazatérők szemléletét, észre kell vennünk, hogy ezen utasok csakugyan vásárról jönnek, s hogy nem csalódtunk, midőn a kocsi legfőbb személyét csizmadiának néztük.

Mert hogy vásárról jőnek, bizonyitja a kocsi hátuljához kötött ló is, melyet pörgebajszú gazd’uram bizonynyal most vett a vásáron s most azon gondolkodik: vajjon mit fog rá mondani otthon Mihály gazda, és eltalálja-e árát, mit ő nem nagynak tart ily lóért?

Azt bizonyitja a kocsin levő magas láda és a hosszába fektetett sátorfák kinyuló s összekötött

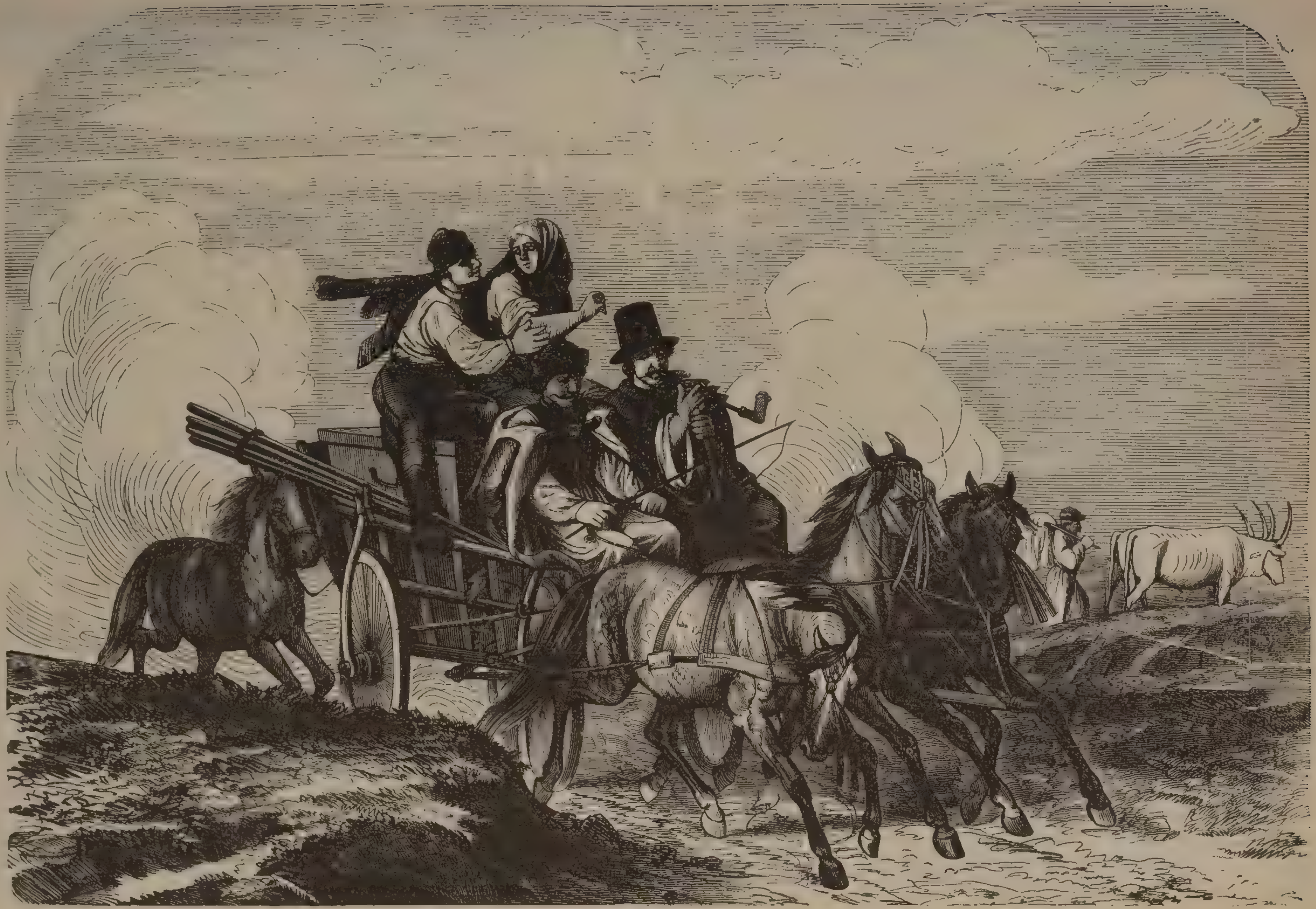

Vásárról hazatérő csizmadia. — (Lotz után rajzolta Jankó.)

vége, melyeket csakis vásári alkalommal láthatni a hazatérő kocsikon.

Azt bizonyitja végre a háttérben jobbról látszó két ökör, melyeket a gyaloglásban kifáradt uj birtokosuk lassan terel hazafelé s már előre látja, mily jól fogja e két egyforma szép állat kivenni magát, ha egymás mellett állnak igájába fogva!

S ha végre még valaki nem akarná hinni, hogy ama magas láda tulajdonosa valóban csizmadia: nem kell egyéb, mint jól megnéznie a kocsin ülők alakjait s lehetlen lesz ki nem találnia, hogy az a köpönyeges, pipázó, magas kalapu tisztességes úriember nem lehet más, mint csakis csizmadia, mert olyan kalapja most már egyedül egy megélemedett becsületes csizmadiamesternek lehet, ki, mert sehogysem akar *paraszt* lenni, mái napig is megtartotta kitüntető *úri* tulajdonságát a — köcsög-kalapot. Ő azt észre nem vette még, hogy ennek divatja rég lejárt s hogy most az *urakat* (kiket ő leginkább a hivatalnokokban képzel) más jelek különböztetik meg a paraszttól.

De porzik az út. Csattog az ostor. Halad a kocsi haza felé.

Ezalatt otthon füstöl a kémény, és készül az ebéd a hazatérők számára.

A feleség ki-kinéz a kapuba, ha nem jönnek-e még s nem győzi a gyerekeket minduntalan visszakergetni, kik mindannyiszor utána szaladnak.

Végre csakugyan zörög a kocsi s bár még száz lépésnyire van a kaputól, ám a feleség ily messzirül is kiolvasta az apjuk arczáról, hogy: *„hányat ütött az óra?“*

Van aztán öröm, van kérdezősködés, van lárma, mig az ebédet felteszik az asztalra.

Az öreg leveti kabátját — akarjuk mondani attiláját, s aztán öntelt komolysággal, mintha megizzadt volna, ül le az ebédhez.

Csak nagykésőn, midőn már elkölté a megérdemlett részt, kezd szólni, elmondván a vásár élményeit és eredményét.

Aztán bajszán ismét pödörít egyet. Pipára gyujt. Ingujját felgyűri. S a dolog ujra folyik. Lapul a talp. Nyúlik a lábszíjj.

A kipakolással már ő nem vesződik. Arra való az *asszony. Ő elvégezte a magáét.*

A pénzt is az asszony tette el. Holnap lesz a fizetések napja! Az átkozott hamis csizmadiafiu pedig, ki a kocsin ugy ölelgeté hazajövet azt a rátartós leányt, kiszaladt egy pillanatra most a szomszéd sövényhez. Ott párszor szélyelnéz s aztán sug valamit annak a rátartós leánynak a fülébe, ki most magától jött e találkozás helyére.

A leány igenlőleg int fejével, s ugy látszik, hogy valaki lebeszélte azóta a rátartiságról. Hja! most nincs a ki hátra nézzen!

Aztán elváltak.

Vajjon mit sughatott az az átkozott hamis csizmadiafiu annak a csinos hajadonnak?

Tímár uramat pedig másnap meghivják vacsorára, és aztán isznak a jó vásár egészségére és tanakodnak a világ folyásáról.

Benedek Aladár.

SZÉKELY NÉPÉLET.

A nap mosolygó arczczal búcsuzott el a kedves vidéktől, mely most előnkbe tárá vidám kebelét. Volt is oka mosolyogni, mert nem mindig lát ily tündéri képet hoszu utjában. — Nagy O alaku tér, fenyükkel boritott szikla-rámába szegve, száz meg száz apró pataktól áthasitva, melyek örömzajjal sietnek a közepén szeszélyes kanyarulatokban haladó Maros kebelébe; a világos zöld gyep, elöntve eleven falvakkal, tele vig, jó kedvü néppel, mely országát, mint nevezni szokta, minden szegénysége mellett is el nem cserélné akármely más földi paradicsommal.

„Szép dolog, a ki ugy szereti hazáját, mint a székelyek. Dicsérik is ők azt fünek, fának, elmondanak minden jót, szépet róla; hanem megoltalmazni még sem tudták. Ott is — mint mindenütt a nagy világon — jó és rosz emberek élnek, egyik szeretne a másik kalánjával jól lakni, másik, ha van mit apritni a téjbe, keveset törődik a világ éhes gyomrával; a szegény irigyli a gazdagot; a rest ellopja a szorgalmas keresményét; a fogadósok meggazdagodnának — ha magok meg nem innák a nyereményt, némely papok prédikálják az igazságot, s osztán más buzájába vágják a sarlót; a falusbiró a portio felszedésében oly eszélyes kulcsot talál fel, hogy azzal saját ládáját is kinyithassa; az igazságot ott is fejedhez verik; kinek pénze van, parancsol, — a kinek nincs, engedelmeskedik; szóval ott is vegyesek az emberek, — hallja ked! — a pápisták a többieket eredjeteknek (eretnek) nevezik, a többi meg ezeket meg a sok böjttel csufolja. — Hisz mindenütt igy van a világon. Mindnyájan levegőt szivunk, bort, pálinkát, sőt néha vizet is iszunk, s ha egyikünk ide, másikunk tova huz s a szekeret sárban hagyjuk! ki tehet róla?!“ . . . .

Ilyenformán beszélgetett Emre bátya, mig a sima gyepen tova haladánk; nem tudta elfojtani mosolygását gyermeki ámulatom, s azon valódi benső érdekeltség felett, mely a táj, a nép és falvak számtalan szépségei által lelkemet egészen elragadá.

Semmit sem válaszoltam ez egyszerü leirására a népéletnek; nagyitásnak vagy epés gunynak véltem . . . . Nagyon ifju voltam még, kétkedő sohaj lebbent ki keblemből — mint mikor a gyönge levelkéket a szellő megingatja. Azóta megszoktam és nem sohajtozok többé, hanem boszankodom.

„Itt vagyunk! ez az én falum! alig tartom már lovaimat, lássa csak, pedig nagyon fáradtak.

Azt mondják, hogy az oktalan állatnak nincs esze, hej! sok ember nem tudna ugy érezni haza, mint ezek! — No persze! a kinek nincs öröme otthon, miért is sietne“ — felelt Emre bátya önmagának, s a hosszu, rendesen épült, különös tisztaságu házakkal tömött utczában megállott.

A ház, mely elől a lovakat többé elmozditani nem lehetett — deszkával volt fedve, hófejérre meszelve, s az előtornáczból, — mely, nem dóri vagy korinthi, hanem magyar faoszlopokon állt, — édes mosolyogva pislogott ki az est szürkületébe két ablak, vörös és zöld sujtásokkal rámázva.

A téglát apróra törik, eczetbe áztatják a székelyek s ebből vörös, — a zöld buzaszálakat pedig vizzel roncsolják öszve, ebből zöld festék képződik; s azután nagyon büszkék rá, ha házuk kivülről is mutatja, hogy oda benn szeretik a cifraságot, s még nem felejtették el, hogy azon szineknek — a tarkaságon kivül — még egyéb jelentőségük is van.

A kapu, — mely téglavörös és buzazöld rostélyzatával, ha a deszka kissé avult szint nem váltott volna, hasonlóan bizonyos nagyratartást bélyegezne, — csikorogva fordult egyet sarkain, s mi ott benn a sima kövekkel rakott udvaron álltunk, mely Emre bátya otthonát magába foglalta. — Éva nén nyitotta ki a kaput, s Éva nén a paradicsom kapuját sem nyitná ki szivesebben Emre bátyának, mint azt a tarkát, mely udvarukat az utczától elzárja. Éva nén Emre bátyának a felesége, drága, jó, áldott asszony! Az angyalok sem tudnának jobban szeretni, mint ő szereti Emre bátyát! — Nem kérdezi: hol ült annyit? Mit csinált? nem tört-e el valamit a szekéren? nem csalták-e meg? jó vásár volt-e? . . . . . . semmit sem kérdez, csak nyakába borul s azt mondja hogy: hála Istennek, csakhogy itthonn vagy már! — Megcsókolja, segit a lovakat kifogni, elhelyezni. — Emre bátya pedig szintén könyez örömében, hogy végre csakugyan haza érkezhetett, s otthonn oly jól fogadják.

Én némán, mereven állottam a jelenet fölött, s vártam, mig engem is meglát a jó asszony; de nem látott meg addig, mig a lovak elhelyezve nem voltak, s mindnyájan a házba nem mentünk. Hanem bezzeg volt azután drága dolgom! Emre bátya elmondta: ki vagyok, s hogy ő engem szeret, hogy együtt utaztunk s hogy jó ember vagyok, kitől semmit sem kell tartani. Éva asszony lágy fogatlan ajkait arczomhoz illesztette, s azon meleg csókkal s öleléssel üdvözölt, melyet az unokák nagyanyjoktól nyerve, halálukig sem tudnak elfeledni.

Éva nén azontul ki nem fáradt dicséretemből; kérdezősködött, nem tudott megválni tőlünk, pedig Emre bátya már háromszor mondá, hogy éhesek s fáradtak vagyunk!

Minden ember önző némileg, s ha egy öreg asszony előbb átélvezni akarja a viszontlátás és ösmerkedés örömeit, — van-e joga üres gyomrunknak s bádjadt tagjainknak eltiltani őt az örömtől?

Másutt az ifjuság sajátja szeretni és örülni, — a székelyek között a vén ember is érez és élvez, szeret és gyülöl, megvet és imád, meghal éretted ha szeret, meghal miattad ha gyülöl egyaránt!!

Éva nénnek csinos, s különösen tiszta háza volt: rendbe rakva minden, semmi por az ablakon, rákén és padokon. — Jobbról az első, s balról a hátsó szegletben magasra halmozott ágyak oly fehér teritékkel födve, hogy a meszelt falaktól mit sem különböztek. — Tulipános láda egyik oldalon; rózsás fogasok tarkás kancsókkal s tálakkal rakottan, közben-közben ama mindennemü alakokkal tele varrott kendők, melyeknek készitésére székely asszonyaink legbüszkébbek, — s a keleti szőnyegek mintájára szebbnél szebb alakjaik feltalálásában oly ügyesek. — A padlat nem volt deszkázva, csak agyaggal bészitálva; Emre bátya jobban szereti igy, mint amugy, mert a deszkapadlaton a csizma ugy kopog mintha fényes urak parancsoló hangon beszélnének; a bocskor pedig, mintha rabszolgák kérnének kegyelmet; s neki azok közül egyik sem tetszik.

A vacsora izletes volt: tejes és túros puliszka. Jól laktunk, jól esett! pedig Éva nén sokszor elmondta, hogy „ha igy tudta volna, másként lett volna a dolog, de szegény asszonynál nincs mindig készen a hus. Node az ily ifju urak is megehetik néha a székely vacsorát!“

Vállamra tette e szavak közben két kezét a jó asszony s oly szivesen mosolygott, mintha kiengesztelni akart volna; s nem szünt addig mentegetőzni, mig Emre bátya elő nem számitá utazási étlapunkat.

„Jó dolog ez a puliszka — hallja ked! — biztatott Emre bátya engemet — nagyapámtól hallottam — ki nekem sok ily dolgot elmesélt — hogy az ő gyermekkorában egyszer semmi gabona nem termett az országban, sok ember halt meg éhen, s végre a székelyek rájöttek, hogy a törökbuzával is meg lehet élni!! . . . . Nálunk kevés gabona terem, a mi van is, gyenge rozs, zab és árpa, a törökbuza épen nem él meg; de Moldvából olcsón lehet hozni, s a nagyapám idejében egyébféle ott is drága lévén, törökbuzát kezdtek venni a székelyek, megőrölvén, — mert azelőtt csak disznóeledel volt — puliszkát csináltak belőle, s oly jól esett nékik, hogy már most, vagy a sanyaruság emlékéért — mint a zsidók — vagy mert mindnyájan szeretjük, el nem lehetünk nélküle.“

Emre bátyának igaza volt, mert a székely, gabonában terméketlen hazájában — teljesleg rá van szorulva találékony eszére, hogy családját fenntarthassa; s ha eszembe jut, hogy — legalább Erdélyben — legelőször Háromszéken s Csikban termesztettek, s épen azon székelyek luczernát, fekete borsót takarmánynak, kik 1801-től 1814-ig Franczia s Németország több vidékein megfordultak, jogosan feltehetem, hogy — a magyarországiak által annyira lenézett puliszka is, az ők ügyes és gyors eszének köszönheti azon előhaladását, hogy nélkülözhetlen emberi táplálékká alakult.

A havasos vidékeken a nép $^1/_{10}$ részének sem terem elég gabona: s én sok ügyetlen bárgyu embert láttam, ösmertem a székelyek között, de olyat egyet se, ki azt panaszolta volna, hogy éhezik. — Ha a magyarországi tót oda menne hozzájok, éhen halna meg; de ha a székely menne Árvamegyébe, gazdagabban élne, mint saját hazájában.

Emre bátya jó nyárádmelléki bort hozott a puliszka mellé, s végül csak a puha vánkosok éreztették, hogy most otthon vagyunk, s a fáradtságra semmi panaszunk többé.

Megvirradott; de Emre bátya s Éva nén sokkal korábban vették azt észre mint én; s mikor szemeimet felnyitva, hollétemről gondolkozám, őket már ide s tova forgolódni láttam, s az ovatos léptek, suttogó hangok meggyőztek végre, hogy ott vagyok, hol semmi sem sürgeti felkelésemet és senki sem várja eltávozásomat. — Jó reggelt mondtunk egymásnak; s nem győztem eleget felelni Éva nénnek, hogy az ágy jó puha volt, jól aludtam, s édesanyám sem tudott volna jobbat késziteni.

Emre bátya nagyon komoly volt, s szokott jó kedve, bő beszéde helyett hallgatva sétált házában fel s alá.

Éva nén férje borus arczáról olvasta le teendőit, s a jó asszony számtalanszor ment ki s jött be. — Viseletök okát nem tudhatám.

A székely gazdaság valóban megérdemli a figyelmet! Kis körben mozog; nincs terjedékeny kiható ereje; csekély helyen öszpontosul; s ha egy angol farmernek mutatnók, még az sem találna sok kivetőt benne.

Mosolygó képpel búcsuzott a nap, mosolygó képpel üdvözölte a bájos kis országot s én a meleg sugarak köszöntő fényénél künn az udvaron jártam; megnéztem a házat, a csürt, a pajtát, a kertet, a kis gabonást pinczéjével, a faragó szint, s utóbb oda álltam a tornáczba hallgatni a furcsa hangokat, melyeket a mezei élet zenészei: tyukok, ludak és réczék Éva nén füleibe visitottak.

A RONGYSZEDÖ ZSIDÓ.

Az örök zsidót sokan mesének tartják, — hibáznak: ime megtestesülve. Ime az a találmány, melyen sok nagy tudós ember annyi idö óta hiában töri fejét; itt van a perpetuum mobile.

Mert hát mi más a csepüs zsidó?

Elindul a hét elején, kezdi saját faluján s megyen a helységeken keresztül, bekiáltva minden házhoz, hogy „mi van eladó?“ és fütyölve három lyuku sípján örökösen oly szép trillerlt, minöt csak rongyszedö virtuóz három lyuku sipra komponálni képes. Kutya megugatja, gyermek utána kiabál, ruhája nyövik, csizmája kopik, maga kifárad, — de mindez öt nem háborgatja; teljes öntudatával bir annak, hogy ugy van az jól, a hogy van, — kutya miért ne ugatná meg, gyermek miért ne kiabálna utána, ha kedve telik benne, — csak fizessenek, rongyban vagy krajczárban. Különben is ő csak rongyszedő, paraszt zsidó; — szerezzen csak tökécskét magának, mehessen csak városba lakni, s ragaszthasson neve után egy etcompot, akkor majd ő is orrfintoritva mondja a gyarló rongyszedőnek, hogy „Landsjud.“

Mert tévedés volna azt hinni, hogy a rongyszedö zsidóban nincs nagyravágyás. A mi magyar legénynek a sallangos paripa, czigánynak az ökölnagyságu ezüstgomb, tótnak a sárgapitykés tüszö, — az a mi zsidónknak a városi bolt, börze és zsebbevaló tekintély. Hisz a rongyszedö zsidók is emberek, s a 19-ik század gyermekei.

Ez egyszerü emberek egyébiránt többnyire igen értelmesek. Emberismeretök nagy, lélektanjok bölcseség és bölcseségök csupa gyakorlatiasság. Egy pillantás a hajadon szemébe, s tudják, hogy a rézgyürü ára válogatlan viseltesekben fizettetik, egy szó az ácsorgó suhancz ajakáról, s tudják, hogy nincs krumpliczukorra való, pedig annak meg kell lenni. — És ez egy pillantás rendesen pénzbe kerül a publikumnak, vagy ha pénzbe nem, akkor rongyba, csepübe s más effélébe. De hát ki is kivánhatná oly embertöl, ki egész életét fáradságban és adszanesze számitásokban tölti, hogy a pénzt s a pénzéröt ne szeresse, s ki várhatná ez agyoncsufolt, ebuszitott páriától, hogy az enyém tied közti mérleget saját oldalára ne huzza?

A csepüs zsidó élete egy nyomoruság. Eledele darab kenyér és két fő vereshagyma, vagy delicatessekép tyuk-tojás, de csak sátoros ünnepen; itala víz, az is nem mindig a legtisztább cseppek; nyughelye a mocsár partja, az árok töltése, vagy a csapszék sutja; öröme bódultság, fájdalma mindennapi kenyér.

Minden teremtésnek adott a gondviselés védelmet a világon. A ragadozó állatnak foga van fegyverül, a nyúlnak gyors lába. A vétkes emberre törvény van irva, melynek palást-

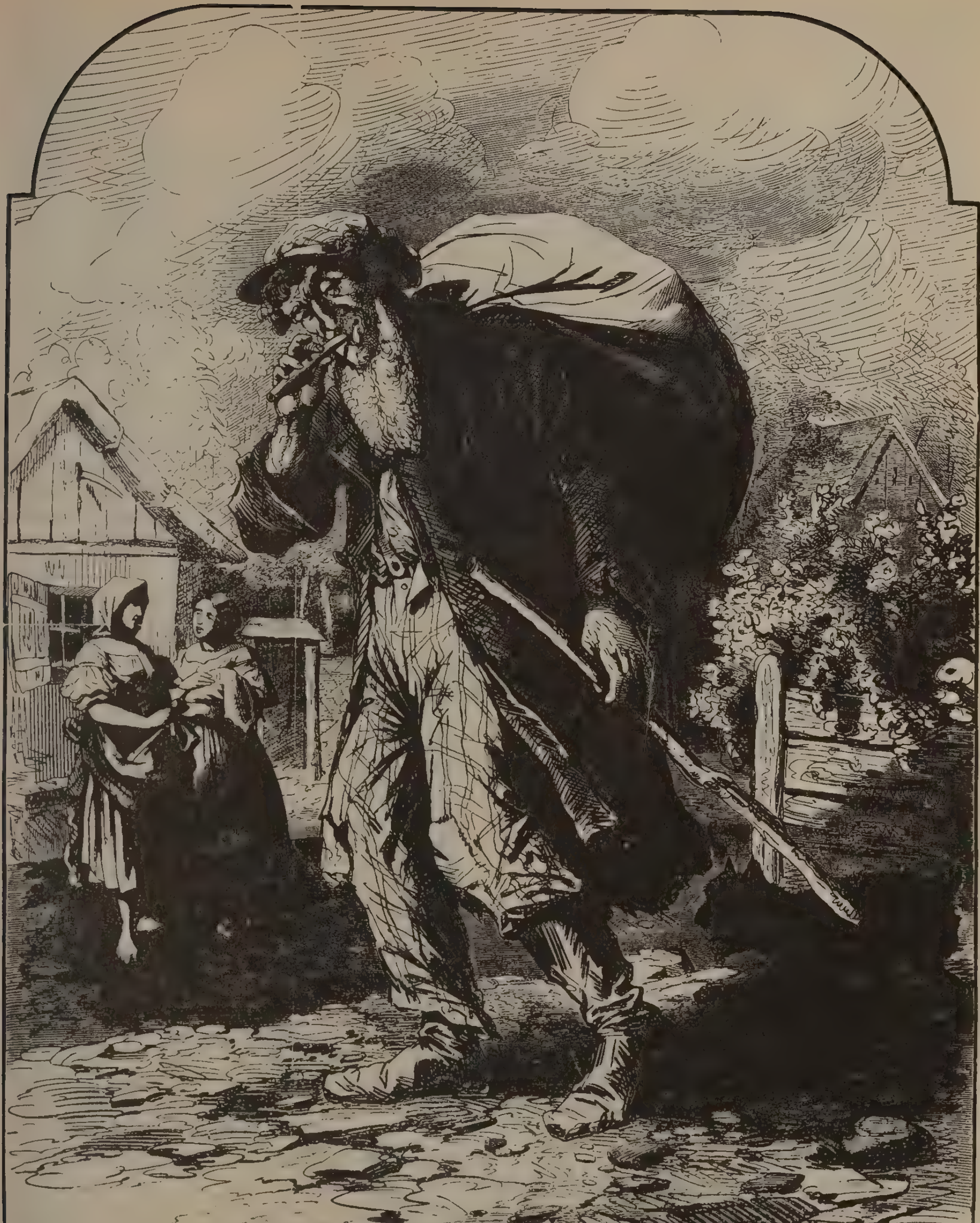

Batyus zsidó. — (Ujházy vázlata után rajz. Jankó.)

jába beburkolhatja mezitelen bünét, az eltántorultat védi a szentegyház, a beteget ápolják a közgyógyintézetek, a koldusnak alamizsnát osztogat a könyörületesség. Egyedül a rongyszedő van a jog aegisén kivül felejtve. Az ő hivatása lemondás, az ő panaszát nem hallgatja meg senki, az ő siralmait talán még a választott nép istene sem irja fel, ősei büne miatt, a kegyelem táblájára.

A rongyszedőt gúnyolják, szidják, lenézik azon alacsony rendüek, kik közt életét tölti. Hulladékokkal kereskedik, s őt magát is nem sokkal többre nézik társadalmi hulladéknál.

Görcsös botot tart kezében, de nem meri vele megütni a harapó kutyát, mert ha azt teszi, nem kap „phurtíkát." Kabát van rajta és nadrág, de azt a gatyás nép közt csak csufra viseli. Sipkáját feltüri a fejére, hadd süsse a nap bánatos szemeit.

Bánatos szemeit? — Nem; ő nem ismer bánatot. Kevéssel megelégszik, ha pénz nem forog kérdésben. Gyermekekkel, földmivesekkel, hajadonokkal társalkodása kedélyessé teszi, vagy ha jó kedélye nincs, rá erőteti azt arczára; — hisz az is mesterségéhez tartozik.

Mestersége különben valóságos cserekereskedés. Abban a vászonlepedőben, melyben portékáját tartja, van egy kis ládikó, abban találtatik minden, a mi csillog, a mi a lánykák szemeit kápráztatja. Ott a gyürü, a mire lakat van csinálva nagy elmésen, annak jeléül, hogy az lelakatolja a szerelmet, ott a gyüszü, mely a menyasszonyi ingváll varrásához szükséges, ott van mindenféle házi szer: olló, inggomb, csutora, és ott van a zenének két igen eredeti instrumentuma: a doromb és a három lyuku sípocska. Mindezeket becseréli csepüért, rongyért, csontért; kevés csepüért karikagyürü, nagyobb csomóért lakatos, — „ha még egy khis rongyot tesz khend hozzá, khap ráadásul egy finom anglus tüt."

És ez igy megy folyton folyvást. „Ma itten, holnap ottan." Egyik faluból ki, a másikba be. De nem! Szombatra haza kell érni, otthon várja a gondos Rákhel s a szerető Jakab. Oh mint örül előre a kedves családnak! Elgondolja magában: milyen jó lesz majd, ha a nagy vásárra beviszi a rongyot, szép pénzt kap, kibéreli a kis korcsmát, mint korcsmáros meggazdagszik, — Rákhelnek szép ruhát veszen, — a kis Jakabot pedig kitanittatja dhokthornak.

Hanem addig sokszor nyakába kell még a vidéket venni, és sok rongyot haza czipelni nagy keservesen. *Osváth Albert.*

VIZMENTI NÉPÉLET.

2. Nők. — Egy különcz vénleány.

A mi a parlamentalis életben a bizalmas conferentia, a mi a férfiakra nézve a kaszinó vagy kávéház, a mi az úrhölgyeknek a soirée causeuse, a kávénénikéknek a kötőke, az urambátyámoknak a szellős folyosó, a falusi atyafiaknak a malom alja, a debreczeni diáknak a „numero tizenegy": az a falusi asszonyoknak s leányoknak nyáron át a vizrejárás, kenderáztató, mosás. Oly hely és kör, melyben nézeteiket fesztelenül nyilvánitják; helyettesitője reájok nézve nyáron a téli kalákai összejöveteleknek.

Mert a nőknek, ha nem adott is nekik a végzet magasb társadalmi állást, ha szegények, árvák, özvegyek maradtak is, bizonyos mennyiségü beszédet mindennap szélyel kell a világban röpiteniök: vagy dicsekvés, vagy egymásról — hát megett — beszélés, vagy panasz, sohaj, szitok, engedelem-kérés, siránkozás alakjában. De a szokott mennyiségnek mindennap ki kell ömölnie, különben, mint Neptun bezárt szélvészei, iszonyú rombolást vinnének odabent végbe, s talán, mint a szemesedő borsó, szétrepesztenék a gátúl szolgáló gyenge test-hüvelyt.

S ha nincs alkalom, keresnek. Aligha nem ezért van, hogy minden asszony legjobban szereti hétfőre tenni a mosás napját: a leányok pedig mindig esthajnallal járnak vizért, mikor dolgaikat már elvégezték, s ráérnek beszélgetni. Két képünk két ily jelenetet ábrázol.

Általában azonban a folyamparti nők életében kevés változást tesz a viz melletti lakás. Halászatban, révészségben hajózásban, kevés vagy semmi részök: bár evezni, s csolnakot kormányozni majd minden leány tud. Csak a Dráva vidékén divatos itt-ott a csoportos fördés: vasárnap-estéken kimennek a leányok valamely előre meghatározott helyre, s úgy fördenek csapatosan a holdvilágnál.

A kimenet mindig titkosan történik, de persze a legények előtt nem marad titokban. Talán maguk a leányok sem akarják, csak a látszatot kivánják megtartani. A mint aztán a jó úszó leányok le s fel viczkándoznak a vizben, egy-egy ügyes legény jó tova onnan viz alá bukik, közéjök úszik, megfogja valamelyiknek lábát, viz alá húzza, a mire bezzeg van sikoltás, s kaczaj, mikor mindkettő lubiczkolva kibukik a vizből.

Más vidéken, áradások alkalmával, halászni szoktak néha az asszonyok *tapogatóval*, a mi egy vesszőből font kosár, melylyel a halat leboritgatni, s igy megfogni igyekeznek. Ezen túlra ritkán terjed szereplésök.

Csak néha-néha akad egy vagy más vidéken, mint különcz, oly nő, ki nagy előszeretettel viseltetik a vizi élet iránt.

Ezek egy különös példányát ismerém meg nehány évvel ezelőtt a Sárrét vidékén.

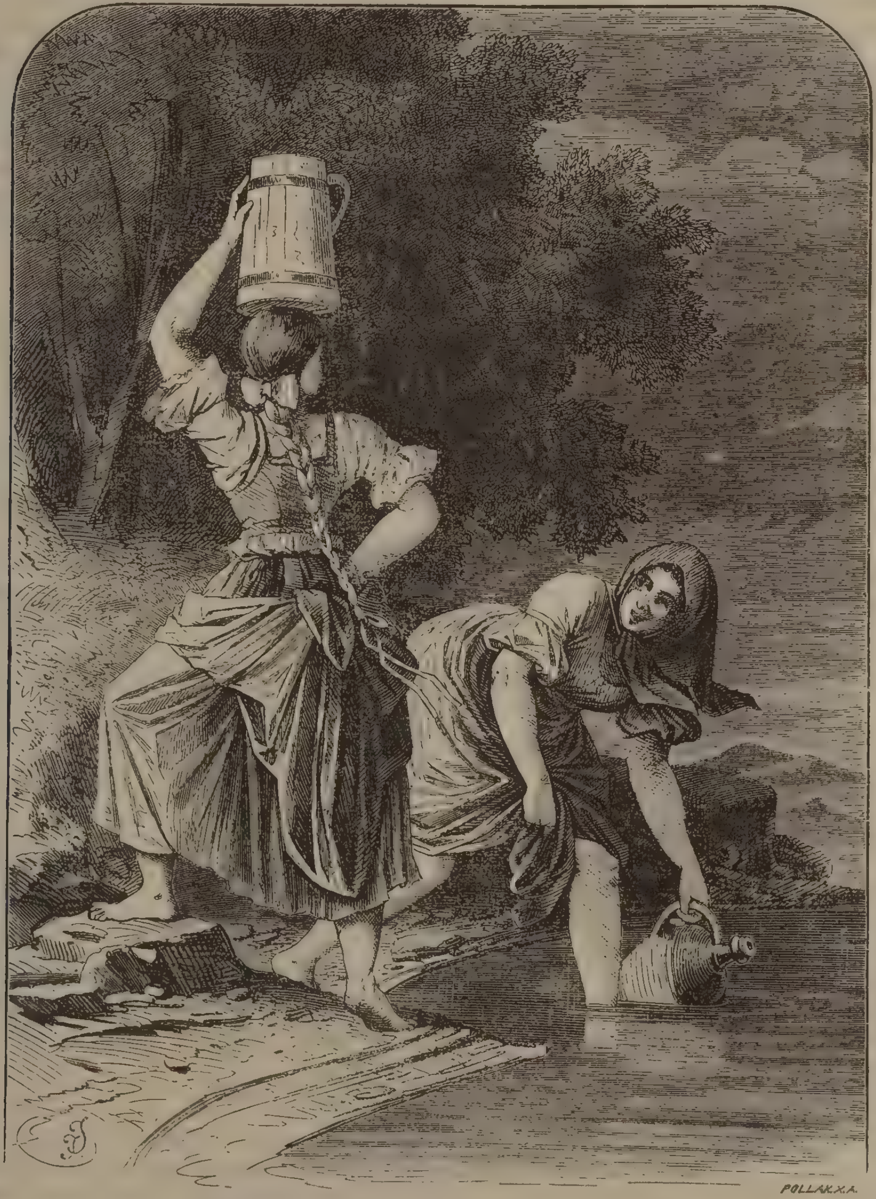

Vizmerítő leanyok. — (Lotz után rajzolta Jankó.)

A legmegfejthetlenebb jellemek közé tartozott, s egy rendkivüli lelki betegség mind környezöi, mind a tudomány elött talánynyá tevé öt.

Neve Pánczél Erzsébet lett volna, de a falubeliek többnyire Kóbori Erzsók néven ismerték. Multjáról keveset lehetett megtudni. Szülei ösi lakosai voltak a falunak, de rokonaik régebben kihaltak vagy elköltöztek már. Örzse, mint leány, szolgálónak ment Debreczenbe, s onnan egy pár év mulva visszakerülve, megtelepedett a faluban. Szülei már ekkor elhaltak, s ö még mindig mint leány, hajadoni leeresztett hajjal, egyedül maradt a kis házban.

Csekély vagyonkájából csendes, szótlan magánosságban élt egész éven át. Magához nem eresztett senkit, a szomszédok hiába kopogtattak nála, ritkán nyitott nekik ajtót; s ö sem járt senkihez, csupán a templomba, hova legkorában beült, elfoglalta a szegletben a legeldugottabb helyet, s csak akkor jött ki, mikor más régen hazament s a harangozó zárni akarta az ajtót.

A vén leányok féiszegségeiből egy sem volt meg benne. Barna, majdnem fekete öltözetben járt, minden kirivó pántlika nélkül, a mit a vén leányok annyira szeretnek magukra akgatni; csupán hajfonadéka, melyet mindig lebocsátva s gonddal füsülve hordott, mutatta hogy hajadon.

Nem beszélt senkivel; s ha olykor mégis szólania kellett, röviden, de józanul beszélt. Hanem néha, egészen rohamosan, reá jött a lázas betegek beszélési vágya, s ilyenkor neki indult faluhosszat és járt az útczákon fel s alá, predikáló, szónokló hangon beszélve érthetetlenségeket. De e zürzavarban — mint Polonius mondja — mégis volt rendszer, s az alaptétel, melyhez szónoklatában mindig vissza-visszatért, ilyenféle volt: „mindnyájan tojásból lettünk, az egész világ is tojásból lett, és bizonyára ha kopogtattok, megnyittatik, ha keresitek, feltaláljátok azon tojást, a melyből alakittatott a ti kedveseitek, a ti atyátokfia, a ti apáitok és gyermekeitek, és boldogok azok, a kik üdvözülnek“... .... És folyt belöle a beszédtömkeleg, mint a bomlott óra pergése: a paraszt suhanczok pedig dagadó pofával röhögtek reá, a mit azonban ö nem vett észre, vagy nem vett föl. De ez csak ritkán történt meg. Egyébkor csendes volt, s nem mondhatá róla senki, hogy örült. Egész nap elgyomlálgatott kertjében: mert ez, és pár vékás kis földje, melyet a szomszédok felében müveltek, fedezték csekély igényü szükségleteit. A feles szántókkal is jól le tudott számolni: nem hagyta megcsalni magát senkitöl, s éberen örködött a nyert búza vagy kukoricza felett.

Csupán egy tárgy volt, melynek megpillantása mindig téboly ultsági rohamot hozott reá: a tojás. Bárminö madártojás akadt kezébe, azt gyönge kocczintással feltörte, sárga szikét figyelmesen megvizsgálta, s aztán türelmetlenül fejet csóválva vágta az egészet falhoz, vagy földhöz. Maga nem tartott se tyúkot, se más tojó állatot; de a szomszédok tyúkjai mindig találtak udvarán szétszórt magot, óljában jó fészeknek való szalmát, s ha valamelyik oda tojt, ö nagy örömmel rabolta el s tördelte föl tojását. Minden ily mütét után elégedetlenség, csüggedtség látszott arczán.

A veréb, fecske, s más apró állat fészkét is elszedte, ha hozzájutott. De legföbb fokot ért szenvedélye a vizi madarak kotlásának idején; ilyenkor bezárta házát, elment s néha csak öt-hat nap mulva került haza. Kért, vagy csak leoldott czövekéröl egy-egy lélekvesztöt, s azzal neki indult a roppant rétségnek, és kereste a fészkeket. Olykor egyegy eltévedt s megkésett pókász még éjjeli idöben is látta, a mint fennállva csolnakában, nagy erövel és gyorsasággal siklott odább a vizeken. És ha fészket talált, feltörte, megvizsgálta s eldobta a tojásokat egyenként. Közben zsoltárokat énekelt:

„Örökködbe uram pogányok jöttenek,
és szent templomodat megfertőztették“......
„Szolgáidnak testek,
ételűl vettettek
a mezei vadaknak“ ....

olykor mormogó, elhaló dallammal, majd ismét kitörö, harsogó hangon; — vagy folytatta, a fühöz, nádhoz, sáshoz intézve, zavarodott predikáczióit.

A falubeliek, ha találkoztak vele a vizek közt, félve kerülték ki. Még a kálvinista ember is majd keresztet vetett magára, mikor a nád sürüje közt egyszerre reábukkant, a mint lobogó ruhájában, lengö fejkendöjével, vagy máskor elázva, összetapadt öltözékben csolnakja végén állt, s hajtotta azt majdnem ember feletti erövel.

Ez örület-rohamoknak senki sem tudta okát. Debreczeni életéröl keveset tudhattak meg; mikortájban haza került, még senki sem érdeklődött utána, s később, ha egy-egy falubeli Debreczenbe vetődött és tudakozódott is, nem tudtak nyomra akadni.

Igy e talányosság egészen babonás alakká tette. Apródonként reá fogták, hogy boszorkány s az ördögökkel komázik. Volt a ki állitá, hogy ő már látta egy éjjel a mint piszkafán a Szentgellért-hegyre indult. A másik ugy vélekedett, hogy az ördögök bizonyosan ki akarnak irtani minden madarat, s azok bizták meg Erzsókot, hogy a tojást pusztitsa.

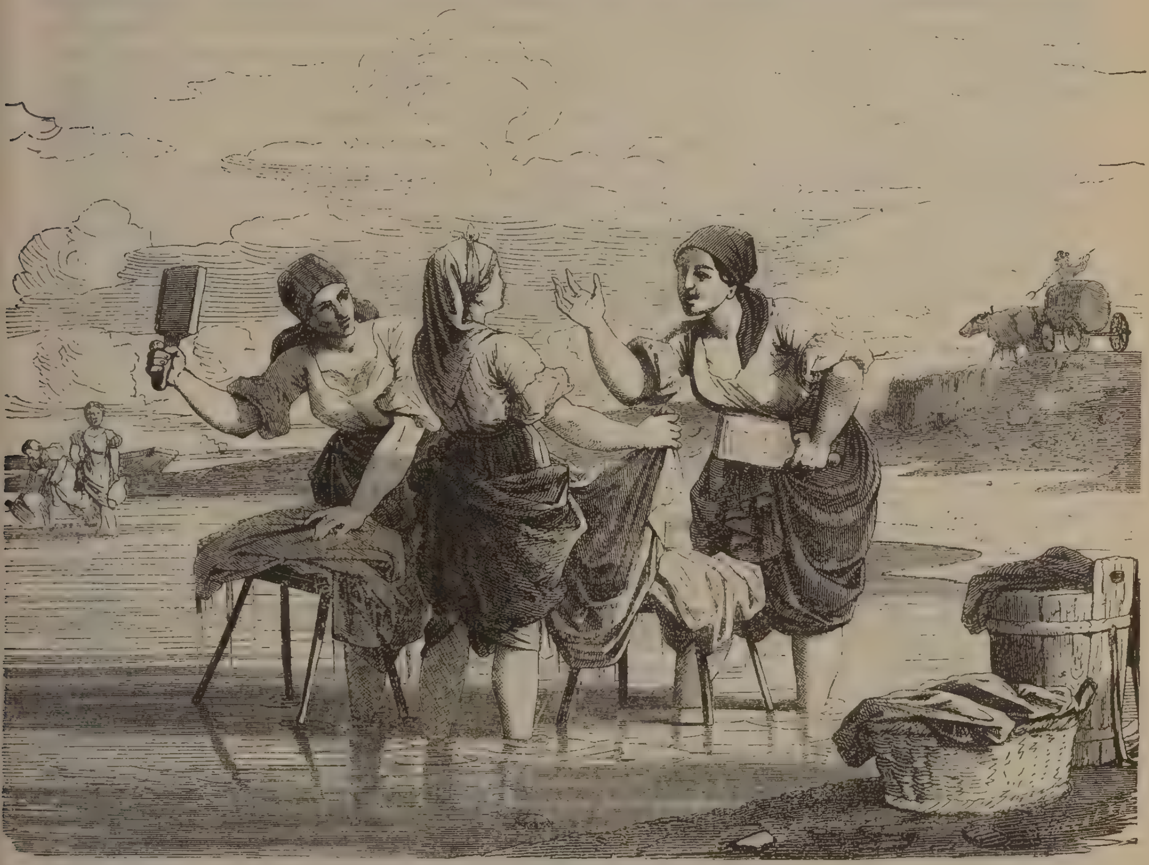

Mosó asszonyok. — (Lotz után rajz. Jankó.)

De legáltalánosabb hiedelemre talált az a vélemény, hogy szegény leányt a lidércz rontotta meg, s most az ellen keres szabadúlást. És beszélgették egymásnak, hogy mily iszonyú állapot az, ha valaki a lidérczczel barátságot köt. Kincset ád sokat, de elkárhoztatja, a ki hatalmába kerül. — Lidérczet pedig a fiatal leányok ugy szerezhetnek, ha egy egészen fekete jérczecsibét ketreczbe zárnak, s három hétig mindig békalencsén tartanak. — Ekkor a jércze magától megtojik, és tojik egy ötszegletü fekete tojást; e tojást héthónapig, hét hétig, hét napig, hét óráighónalj alatt kell éjjel-nappal hordozni, s ez idő elteltével kikel belőle egy rongyos csibe, — e csibe a lidércz. Egész nap a kuczkóban ül és csipog. Hanem éjjel aztán megszólal: „mi kell, mi kell?“ kérdezi a leánytól, ha pénzt kér, pénzzel, ha drága ruhát kér, drága ruhával, szóval a mit csak kivánni tud, azzal tele hordja a házat. De ekkor egy szép legénynyé változik, a leány mellé fekszik, s a szegény leány reggelre olyan lesz mint a halál, elhalványodik, elsoványodik, — lelke pedig elkárhozott, lelke már az ördögöké. E kárhozat alól szabadulni csak egyetlen-egy mód van: vissza kell adni a lidércznek, mely reggelre már ismét rongyos csibévé vált, mindent a mit hozott, s aztán mindaddig keresni a tojásokat, mig olyat nem talál, melynek kettős szike van, a sárgán belül, középütt, még egy zöld szik is. Ha ilyet talál az üldözött leány, mentve van a kárhozattól, mentve van a pokoltól; csak igya meg a tojás szikét, s meggyógyul teste, lelke.

Lassanként általános hit lett a faluban, hogy Kóbori Erzse is a lidércz hatalmában van és ily kettős szikü tojást keres. Ezért aztán, szánalomból, nem háborgatták útaiban: hadd meneküljön a kárhozattól, ha az úristen irgalmassága megkegyelmez szegény bünös lelkének.

És, mert ő csakugyan minden tojásnak a szikét megvizsgálta, s csupán azokat kereste mindig: nagyon hihetőnek is látszott, nem az ugyan, hogy a lidércz kárhoztatta el, hanem az, hogy elmezavarában valóban ezt képzeli szegény magáról. — Ily véleményben voltak a falu felvilágosodottabb emberei: a pap s az uradalmi számtartó, a ki egy időben a physiologiából sokat olvasgatott és magát a lelki betegségek megitélésében nagy szakértőnek tartotta; — mig a rektor ingadozott a pap s a nép véleménye között, szégyelvén bevallani, hogy a babonát ő is hiszi, de titokban mégis mindig úgy vélekedvén, hogy abban a lidércz-rontásban mégis csak lehet valami. —

Pár évvel ezután Debreczen város törvényszékének levéltárában volt nehány napi dolgom. Egyszer az iratok közt kezembe akadt egy csomag, melyre kivül reá volt irva: *Pánczél Erzsébet gyermekgyilkossági ügye.* Mohó kiváncsisággal bontottam fel; a személy azonsága az okmányokból tisztán kitünt.

Végig lapoztam az egészet. Három tanú egyhangúlag bizonyitá a vádlott ellen, hogy gyermeket szült, s azt a kert keritésén át éjjel a szomszédba dobta, hol aztán a csecsemőt reggelig széttépték a kutyák. — Irtóztató vád, de a tanúságokból, s az összevágó körülményekből igaznak bizonyúlt.

Magának a vádlottnak vallomása következőleg van fölvéve:

„Vádlott Pánczél Erzsébet, 22 éves, reformata, szolgáló leány vallja: nem tagadom, téns uraim, hogy elbuktam az ártatlanságnak utjáról, a szemérmesség ösvényéről, és hogy szivem alatt hordoztam a gyehenna nagy bünének gyümölcsét. De az pokolbeli gyalázatos rágalmazás, hogy én gyermekemet megszültem és megöltem volna: mert csak ezután kell az ártatlanság tojásaiban, a levegő madarainak fészkében fölkeresnem gyermekemet .... és bizonyára az örök tűz égetésére fognak kárhozni az én vádlóim és elitélőim, az én biráim és perlőim ..... mert valamint az egész világ tojásból származott és ti is halandó emberek hasonlók vagytok a törékeny tojáshéjhoz, azonképen az én ivadékom is a vizek madarainak, a gólyák fészkének tojásaiból veendi származását ....“ — Alább a vallomást fölvevő biró keze által: „megjegyeztetik, hogy vádlott órahosszig elbeszélt, folytonosan a fennebbi érthetetlenségeket ismételve; úgy látszik, elmezavarodott, ámbár öltözetén és egyéb magaviseletén az nem vehető észre.“

Az *itélet* következőleg hangzott: „Noha három tanú összevágó vallomásából kiderül, hogy vádlott fiúgyermeket szült, s azt kidobván, halálát okozta, és noha semmi nyoma, hogy e tett elkövetésénél már tébolyodottság vezérlette volna: mind a mellett, miután mind beszédeiből kitünik, mind orvosi vélemények által igazoltatik, hogy elmezavarban szenved, — elmebeli állapotának teljes kiismertetése végett a városi kórházba őrizet alá adatni rendeltetik stb.“

Mikor szabadult ki a kórházból, nem jártam nyomába. — Úgy látszik, meggyőződtek róla, hogy őrültsége csak ez egyetlen rögeszmében nyilatkozik, s igy senkinek sem lehet ártalmas — tehát szabadon bocsátották.

És talán azóta is mindig keresi őrülete gyermekét — a falubeliek pedig félve vonulnak félre előtte: „nézzétek, hogy üldözi szegényt a kárhozatos lidércz!“ *A. L.*

A MAGYAR DUNA ÉS MELLÉKE.

V.

Péterváradtól Ó-Orsováig.

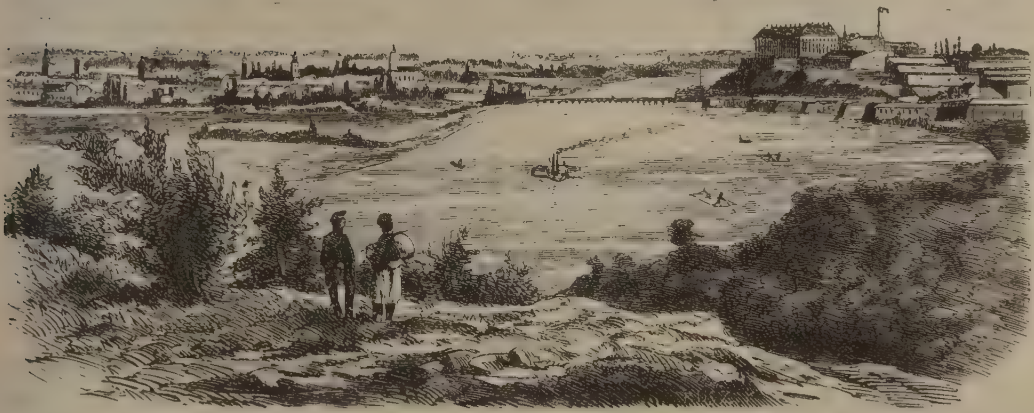

Ujvidék és Pétervárad.

Valamivel Kamenica fölött látszik a hegytető, melynek koronáját a péterváradi erösség tömör épületei képezik. A balparti füzesek egy időre elzárják elölünk a kilátást; de csakhamar a mint a Duna kanyarodásával a kamenicai partokhoz közeledünk, egymás után feltünedeznek: az Ujvidéket és Péterváradot összekötö derék hajóhíd, a gőzhajózás ügynökségének épületei, melyek egész telepitvényt képviselnek Ujvidék elött s lassankint jobb oldalt Pétervárad városa, mely eddig felénk mintegy hátat forditni látszott. Mielött a hidon ide átmennénk, tekintsünk be az eleven szép városba, *Ujvidék*re (lat.: Neoplanta; németül: Neusatz; szláv: Nowi widik). A város ujabb telepnek tekintendő; mégis már 1751-ben királyi város volt s már azt egy századdal megelözöleg lépett a mezö városok sorába. Azonban gyorsabb emelkedése mindenesetre a közelebbi korba esik. 1751-ben még csak 4000 lakosa volt; 1805-ben már 13,000 és most haladja a 20 ezeret. Képviselve van e városban az ország minden vallásfelekezete s mindenike külön egyházzal is bir. Az óhitüek gymnaziuma, a Szt-Antal-szerzetbeli zárda, az uj zsinagóga, kaszinó, színház, mind kitünő épületek. Ujabban egy szerb színházat terveztek, melyhez állitólag maguk a bécsi szerbek mintegy 900 ezer forinttal járulni ajánlkoztak. A szerb elem itt mindenesetre túlnyomó s értelmisége tekintélyes számot képvisel. 1864 nyarán ide költözött Pestről a „Matica Srbska“ is, melynek munkássága a szerbek értelmi haladásán buzgón fáradozik. Ujvidék több szerb folyóirat szerkesztési helye egyszersmind, minők a „Srbski Dvevnik“ és „Napredak“ 1848-ban, s „Serbobran“ 1861-ben megindult politikai lapok; s az ugyanekkor támadt „Komarac“ képes élczlap s „Danica“ tudományos folyóirat. Nevezetes munkásságot fejt ki e város a gazdászatban és müiparban is. Gazdászatában különösen kiemelendő szőlőmivelése, melyet a szerémi oldalon üz s konyhakertészete és gyümölcstenyésztése, melyek igen jó minőségü zöldséget, kitünő almát és baraczkot s igen zamatos dinyét nagy mennyiségben adnak, ugy hogy ezek mindenike a pesti piaczon is gyakran megfordul. Határa átalában öntésföld, melyet a Duna áradásai raktak le s igy a gondos mivelést, a gazda fáradozását mindenben igen gazdagon jutalmazza.

A hídon átkelve, egészen más szinezetü városba lépünk. Mig Ujvidék a polgári foglalkozások élénk helye: *Pétervárad,* a külső távolabbi részeket nem véve, katona-városnak látszik. A kedélyesség azonban itt sem hiányzik. — A rómaiak idejében Cusum-nak, Acumincum-nak neveztetett, s hajdan itt lakott a szerémi püspök. Népessége, a fiókegyházak nélkül, mintegy 3000-re tehető. Kézmü-ipara az alsóbb ágakban jobbára fedezi a helybeli szükségleteket; de kereskedése teljesen Ujvidék kezében van. Határa, mely 5809 holdat tesz, igen jó vörös bort terem. Erőssége a másodrendüek közé tartozik.

Hazánk multjában nevezetes események színhelye volt Pétervárad. 1463. szeptember 12-kén itt lépett Mátyás szövetségre Velenczével a török ellen, melynek értelmében egyik a másik nélkül a törökkel sem békét, sem fegyverszünetet nem köthetett. — 1526. jul. 12-kén Ibrahim basa, Szoliman vezére, roppant sereggel szállta meg a várost, melyet három nap alatt meg is hóditott. Ezután a várat ostromolta, mely kevéssé volt ugyan megerősitve, de a vitéz őrsereg, melynek nagyja Alapy György volt, keményen tartotta magát, mignem a túlyomó erő előtt 12 napi nehéz küzdés után (julius 27-én) ez is engedni kényszerült. A város ostromlása alatt, a tulsó partot, a mai Ujvidéket, Tomory érsek védelmezte s 40 naszádjával az ellenség száznál többől álló hajóseregén bár nagy kárt ütött, a város eleste után ő is visszavonult. Ugyanez év okt. 7-én itt egyesült az iszonyu török had, mely Nándor-Fehérvártól Budáig és vissza tett öldöklő barangolásait 200 ezer magyar vérével jegyezte történetünk sötét lapjaira. — 1688. jul. 18-án Caprara ide vezette seregét, hogy Maximilian Emanuel bajor választó-fejedelem seregével egyesüljön, mely 10 nappal később (jul. 28-án) csakugyan meg is érkezett. Röder szerint ez alkalommal történt, hogy a főhaditanács Caprarát levélben figyelmeztette: „hirét vevén, hogy Pétervárad nem fekszik a Duna mellett (!), nyujtson biztositékot a tábornagy (Max. Eman.) seregének, hogy az hozzá akadálytalanul eljuthatna.“ Ilyen térkép-ismerettel birt akkor a birodalmi főhaditanács! — 1694. öszén Ali basa, tripolisi helytartó és nagyvezér, ismét megszállta Péterváradot s jött ugyan Caprara is, hogy visszaverje, de inkább az akkori tartós hideg esőzésnek tulajdonitható, hogy a török csakhamar minden siker nélkül visszahuzódott. Utoljára 1849. szept. 7-én látott Pétervárad komoly hadjárati jelenetet, a midőn a magyar várőrség fegyverét az osztrák seregnek átadta.

E városokat elhagyva, nagyot kanyarodik a Duna, melyet mig megfutottunk, eléggé gyönyörködhetni mind a két város, különösen Pétervárad látképében, mely annál inkább fog bennünket érdekelni, mert most ép azon részét mutatja, a külváros házcsoportját és szőlőit, hova különben alig volt kedvünk eltekinteni. A vidék még tovább is megtartja jellegét, t. i. a jobb partok hegyekben gazdagságukat s a bal part sík lapálytérségeit; mégis sajátságos benyomást gyakorolnak. A bal part elveszti a népes helységeket s a jobb part meredek falai sivár tekintetet vetnek ránk a távolból. A hegyek dús növényzete Karloviczon alul mindinkább halni kezd, mignem Zalánkemén vidékén már alig mutat némi üdességet.

Karlovicz és határa még a legszebb tájak egyike. A görög-nem-egyesültek érsekének és metropolitájának laka, azoknak lyceuma és papnöveldéje s egyéb köz- és kiválóbb magánházak s a templomok gazdagon aranyozott tornyai, az egész várost övező szőlőskertek közepette, kellemes látványt nyujtanak. A 9936 holdat tevő határból, 2595 holdat szőlők foglalnak el, melyek vörös nedvét az ország minden részében dicsérettel emlegetik. Különösen kitünő a karloviczi ürmös, mely illatos füvekkel elkészitve, a legínycsiklandoztatóbb ital. Nagy figyelmet forditnak itt a szilvapálinka-főzésre is, jóllehet a szilvát már aszaltan is nagy mennyiségben bocsátják áruba.

Nevezetes e hely azon békekötésről, melyet a követek 1699. jan. 26-kán itt irtak alá. A békekötést megelőző értekezletet 1698. októberében Péterváradon nyitották ugyan meg, de november elejével itt folytatták. Részt vettek ebben az osztrák, török, velenczei, lengyel, orosz, angol s hollandi hatalmasságok. E békekötés hozta meg Magyarország szabadulását a török ellenségeskedés elől s ezen békekötés folytán szünt meg a török uralom minden veszedelmes befolyása Magyarországra. A város közelében a Boldogságos Szüz tiszteletére szentelt, ma is fennálló zárdában történt az aláirás, mely zárda közelében fekszik egy más, az ugynevezett krusedoli zárda is, hol Obrenovics Miklós herczegné, Lyubica, a most uralkodó szerb herczeg anyjának (†1842-ben) gazdag sírboltja van. — Nagy kárt szenvedett e város 1848. jun. 11-kén, midőn b. Hrabowszky cs. k. altábornagy, az itt még májusban szervezett szerb központi választmány által gyüjtött 6000 fegyveres szétverésére megjelent, s hogy a heves ellenállást jobban megzavarja, a várost több helyt fölgyujtatá. 1864-ben nevezetes kongressust tartottak itt, mely aug. 4-én metropolita-választást és egyházi s iskolai ügyek, főleg ezek javadalmi viszonyai rendezése végett gyült össze.

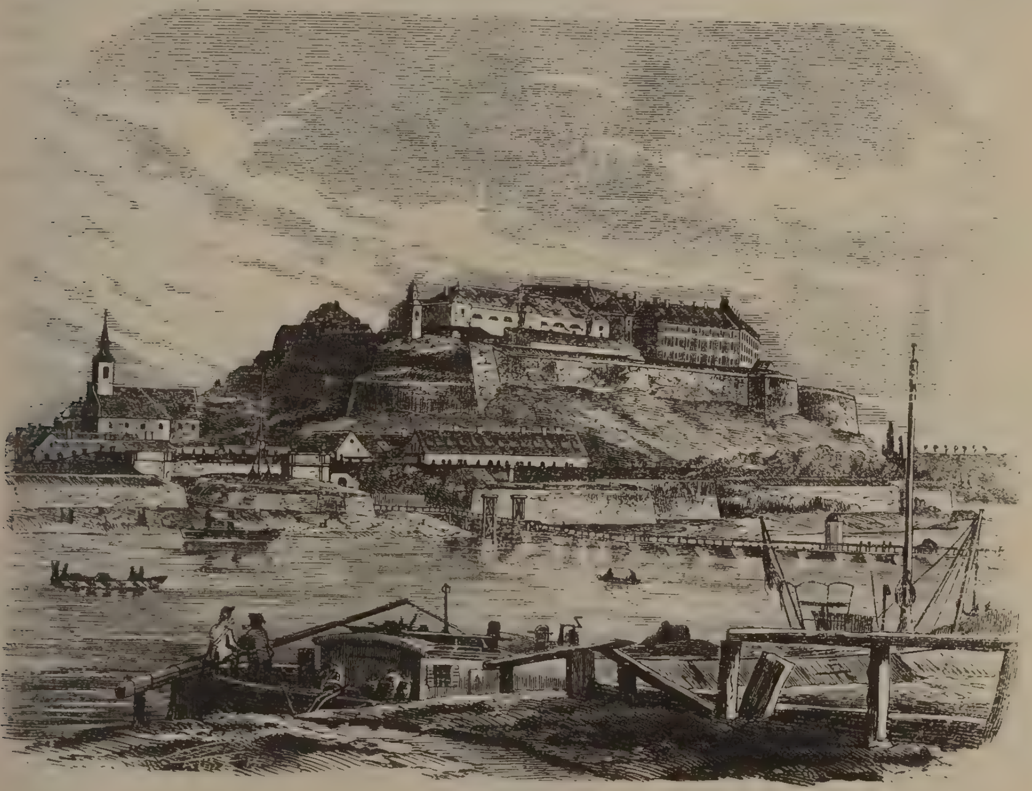

Pétervárad.

A bal oldal vizöntéses, itt-ott mocsáros és sáros lapályai, hacsak valamely gulya messze fehérlése nem kölcsönöz a láthatárnak némi változatosságot, egykedvü, majdnem szomoru egyhanguságot ábrázolnak. A jobb oldali magas partok igen korlátolják s kevéssé is szépitik kilátásunkat. Igy egészben véve csak a vadászatot kedvelő találhat némi élményt, ki bizonyos pontokat mint alkalmas leshelyeket szemel ki magának; mig a Duna tekervényeit követve, balra némi távolban *Felső-* és *Alsó-Kovilt,* jobbra *Csertanovaczot* s ismét balra *Gardinovaczot* el nem hagytuk, a midőn a Duna- s Tiszaközi sikságon Pesttől alá idáig az első magaslatokat, melyek a tételi hegyben végződnek

— látjuk a távolból kiemelkedni. A szenvedélyes vadászt különösen Ó-Zalánkemén vidéke, melyet a jobb partokon szintén már megpillanthattunk, fogja érdekelni, hol a sasokra és pelikánokra vadászás kedvező helye nyilik meg, s egész Baziásig tart.

Ó-Zalánkemén (Slankamen) szegény kis mezőváros a péterváradi ezredben, alig 1500 lakossal, a régi Ritium helyén. Itt gyült össze 1072-ben a magyar sereg, közöttük László herczegé is, hogy Bolgár-Fehérvár ellen menjen, hol Ducas görög császár nevében akkor Niketas parancsolt s a besenyőket, kik a magyarok nyughatatlan háboritói voltak, pártfogolta. A magyar sereg szomoruan tért vissza e járatából, miután naszádjaikat a görögök nagyrészt fölgyujtották. Szerencsésb volt azon ütközet, melyet őseink, a szerbbel kezetfogva, a török ellen 1456. jul. 14-én vivtak itt. A törökök, hogy seregeink Nándor-Fehérvárig el ne juthassanak, Viddinből mintegy 200 hajóval jöttek föl Zalánkeménig. Hunyadi lövészei s a szerb hajóslegénység azonban a legbátrabban s ügyesebben állottak ellent, ugy hogy öt órai heves csata közben négy gazdagon szerelt hajójukat elvették, hármat elsülyesztettek s átalában oly rombolást okoztak, hogy a törökök elhagyni kényszerülve a csatatért, sok hajójukat, melyekkel sérelmeik miatt biztosan el nem osonhattak, maguk gyujtogatták föl, hogy azoknak a magyarok semmi hasznát se vehessék. 1691. auguszt. 18-kán Leopold serege is, mintegy 45,000 emberrel s 90 ágyúval badeni Lajos őrgróf vezérlete alatt, a verniki hegyek lejtőségein (Zalánkeménnél) foglalt állást, hogy megütközzék a Köprili Musztafa szeraszkir vezérlette 40,000 gyalogsággal s ezen kivül számos lovassággal, melyeket még 158 ágyú védett. A harcz szerencséje először a török részen látszott, itt esett el Zrinyi Ádám is, Miklós fia, mint Caprara vasasainak alezredese, kiről a honvédelem története magasztalva emlékezik. Este felé azonban fordult a szerencse, s a csatának, melyet Lajos őrgróf a század legvérengzőbb csatájának nevezett, a magyarság lett nyertese. Itt veszett maga Köprili s vele 16 basa s más 20 ezernyi török; összes táborszerük s hadipénztáruk is Leopoldé lett.

Zalánkemén alatt találkozunk a tételi helyi gőzössel, hogy a nagyobb hajó, melynek még mindig nagy út áll elotte, ne kénytelenittessék a kerülőt Tétel felé tenni. Átszállnak azok, kik Tételbe vagy vidékére utaznak, kik között a perlasziak legszámosabbak. Mielőtt a szeged-temesvári vasút elkészült, a temesváriak is ez útat használták, s áruszállitásban ma is élénk a forgalom Temesvár és Tétel között a Béga-csatornán, mely épen Tétel fölött torkol a Tiszába, mely ismét Zalánkeménnel szemben ömlik a Dunába.

A mint Zalánkemént elhagyjuk, *Tételt* (németül: Tittel) is szépen látjuk, habár mintegy két mérföldnyi távolban. Fekvése a hegy oldalában kiesnek mondható, bár közelben a vidék kopársága a távolban képzelt szépnek nem egészen felel meg. A Tisza áradásai idején, midőn merre csak látni, mindent a viz föd el, Tétel egy kis magyar Velenczének látszik. A csajkások kerületének főhelye, közel 3000 lakossal. Átalában igen élénk kis mezőváros, melynek országos vásárait számosan látogatják. Kikötőjének, mely előbb a csajkások naszádjainak is fögyülhelye volt, kiváló előnyt szerzett néhány évvel ezelőtt fölállitott hajóhídja, mely az előbb kompokon való közlekedés kellemetlenségeit ideje is, hogy feledtesse. Zalán Tételnél egyesitette hadát Symeonéval, hogy Árpád ellen kelhessen s mint tudjuk, Árpád ennek hirére elhagyta Zagyva vidékét s a Tiszához vonult; Zalán pedig meg akarva őt előzni, Alpárig ment elé, hol aztán döntő csatára szállt a két sereg. — Péterváradi, Temesvár és Nándor-Fehérvár ostromai alkalmával, többnyire részt vett Tétel is a csaták nehézségeiben; söt külön ostromokat is állott ki. Igy 1694. május havában Ali basa támadta meg ötezer emberrel, négy nagyobb s 40 kisebb hajón. Tétel nyolczezernyi őrsége vitézül verte vissza a támadót. 1697. őszén azonban nem voltak ily szerencsések. Ekkor a török verte ki innen Nehem altábornagy nyolcz gyalog zászlóalját s nyolczszáz lovasát.

Útunk minden változatosság nélkül vezet alá, a jobb parti *Surduk* (olv. Szurduk) mintegy 1500 lakosu s *Bellegis novi* és *Ó-Banovcze*, 1800 lakosu, s *Új-Banovcze*, mely a régi Burgena helyén áll mintegy 600 lakosu — mind a péterváradi katonai kerülethez tartozó helységek mellett. Végre mindig tisztábban merülnek fel a belgrádi hegyek s midőn már azok és a város egyes szépségein akarnánk gyönyörködni: a birodalom jobb parti végső városa, *Zimony* is élénk tárul, melyet az agyaghegytől takarva, eddig csak a kikötőjében horgonyzó számos hajó föltünése után sejthetének.

Eszéken kezdve mindenütt szembetünő volt s Ujvidéken alul mindig határozottabban, mignem Zimonyban a legérezhetőbbé válik, hogy az ország határszéleit járjuk. Maguk a szláv ajkuak fölebb akárhol, péld. Mohácson s az egész Bácsmegye területén, ha magyarul nem beszélnek is, mi azonban az uj nemzedéknél mindinkább kivételessé kezd válni, — mind öltözetükkel, mind szabadabb mozgásukkal, különösen pedig arczvonásaik nyiltságával olykor oly hiven bizonyitják, hogy a magyar föld termette őket, hogy különösen, mert magyar hangoztatásuk is rendesen igen ép, a magyarul beszélő szlávokat, vagy mint ők magukat nevezni szeretik: szerbeket, beszéd közben a legmagyarabbaknak tarthatnók. Észjárásukban, természetes hajlamaikban, söt politikai czéljaikban is gyakran meglepő hasonlóságot találunk a legtörzsökösb magyaréival. Zimonyban mindez teljesen megszünt. A szláv és magyar elem érintkezési határvonalai teljesen elmosódtak Itt a szláv inkább hajlik a törökös szokások és izlés felé, mit különösen öltözetük pongyolaságában — mig a fölsöbb vidéki szerb igen hajlandó a nyalkaságra is — s valami, nem tudni honnan vett, felsőbbségi érzet gyakran izetlen mutogatásában első pillanatra észre kell vennünk. Más oldalról ép ily éles különbözésben látjuk, a katonai fegyelem folytonos hatása következtében, hogy a nép mindenütt parancsra vár; magában csak hasonlói irányában bizik; a fölsöbbeknek, elöljáróinak hunyászkodva lesi pillantásait, s csak idegenekkel szemben támad fel ujra benne az öntudat, mit aztán hamar tulzásba is visz, hogy: ő „szabad határőr“; szóval majdnem egészen idegen helyen érezzük itt magunkat. A lakok is idegenszerü zárt épületek, — némi rejtélyességet, középkori elkülönzést sejtetők. Kivételt egyedül a diszes tiszti lakok, a közhivatalok irodái s nehány ujabb időben épült magánház tesznek. A szerb elem mellett jelentéktelen a német is; annál erősebben van azonban a zsidóság képviselve, mely itt élénk kereskedelmi forgalmat tart fenn s a sajátképeni határőrrel, kiben az üzérkedési hajlam szintén jó mértékben megvan, erősen, némely irányban tulnyomó erővel versenyez. Jelentékeny szerepre jutott különösen

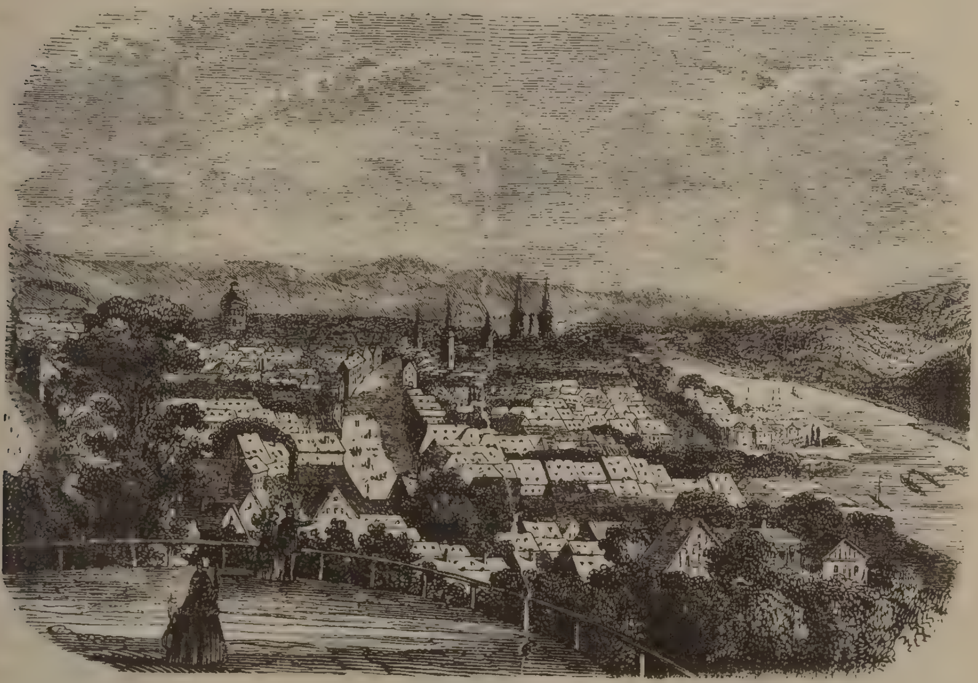

Karlovicz.

a spanyol zsidóság, mely sajátságos öltözetével s saját nyelvével, mely rontott zagyvaléka a spanyol, görög s némileg az arabs nyelvnek is, azonnal föltünik. Ehhez járul még, hogy a belgrádi várörség török katonasága s az itt üzérkedő szerbek és mahomedán bosnyákok, teljes török népviseletben, naponta megfordulnak, söt külön gyülekezési helyiségekkel is birnak Zimonyban s a város a magánlakok előbb emlitett rejtélyes zártsága mellett is, némi elevenséget és tarkaságot tüntet föl. A müipar czikkeiben, az öltözékek szinei s alakjában, a boltok rendezésében, kirakatokban szintén némi vegyületét leljük a németesnek és törökösnek, vagy tán jobban mondva, az európaiasnak és keletiesnek. Képzeljük még ezekhez a számos katonai és polgári tisztséget; majd a szegényesen öltözött munkás osztályt, mely nem egyszer, polgári öltözéke mellett, egy-egy egyenruha darabot is akaszt magára, a mint idétlen szekerében macska-lovait vagy satnya tinaját hajtogatja: — könnyen magunk előtt látjuk az egész környezetet, melyre Zimonyban számolhatunk.

A kikötő igen élénk; bár, kivált déli és keleti széllel erös hullámzásnak kitéve, nem a legalkalmasb horgonyzó. Itt érintkeznek a felsö- és alsó-dunai, a tiszai és szávai hajók. Ezeken kivül külön helyi gözös is élénkiti a Zimony s Belgrád és Pancsova közti személyforgalmat. Zimony szebb óráit jelöli e kis gözös naponkint többszöri érkezése és indulása. Az üzlet emberein kivül, sokan használják ez alkalmakat barátságos látogatásokra és kedvtelési kirándulásokra is. A hajó kiszálló helye egész mulatóvá van berendezve, nyári estéken zenével is elevenitve s a kiszálló és város közötti út a hajó érkezési ideje körül népes sétánynyá válik, melyet a lombos fasorok árnyéka igen kellemessé is tesz. A kikötötöl a városig, mintegy 4—500 lépést, rétség terül el. Mielött a városba lépnénk, a köfalak kapui alatt megyünk át, honnan egyszerre a föutcza nyilik meg elöttünk. Szemben, hegyoldalt a város régi része fekszik, melyet a hajdan ott tartózkodott czigányok után, ma is czigány-városrésznek neveznek. E városrész fölött áll a hajdani vár romja, hol Hunyadi János 1456. aug. 11-én, a nándor-fehérvári nevezetes hadjáratából magával hozott ragályban elhalt.

Zimony (németül: Semlin) a hajdani Taurunum helyén, szabad katonai város a péter-váradi ezredben. Lakosai száma mintegy $9\frac{1}{2}$ ezerre tehető (1856-ban 9342 volt). Határa 6535 hold, melynek nagy részét víz járja s leginkább csak legelöül használható. Közintézete az izraelita tanitóképezdén s nehány elemi iskolán kivül, egy sincs; alapitványai közül a sz. ferencziek zárdája kiemelendő.

Hajdan nevezetes erösség volt itt, II-ik István király 1128 után épittete Nándor-fehérvár köfalaiból, melyeket ö ekkor romba döntetett, a Comnenus János császárhoz Byzanczba menekült Álmos miatt, kit a császár nem akart birodalmából kiutasitni. A vár Gejza alatt, 1152-ben, Manuel császár kezére szállt, majd a következő évben ismét vissza Gejza kezére; tiz év mulva azonban párthivei IV. Istvánnak, — ki itt rögtöni halállal mult ki — ismét Manuel kezére játszták, hogy mindjárt más esztendőben megint legyen mit visszavívni a magyarnak. Átalában véve Zimony béke idején élénk kereskedelmi s háboru idején élénk harczi jelenetek helye volt. Zimonyon keresztül vonultak át a szent sír megszabaditására, Palaestinába zarándokló keresztes hadak is; ezek között legemlékezetesb volt két sereg: az egyik Walther vezetése alatt, leginkább francziákból állott; másikat, szintén 1096-ban, számra mintegy 40 ezernyi népet, Amiensi Péter vezette. Mindkét sereg igen fegyelmetlen, kivált a második tisztán gyülevész csöcselékből állt. Az elsöt garázdálkodásaiért Gúz gróf le is fegyvereztette, mit a másik az intésükre kifüggesztett fegyverek után megértve, megboszulás nélkül hagyni nem akart és megtámadta a várost, melynek lakosságából 4000-et le is ölt s a legirtóztatóbb mészárlást követi el, ha Kálmán király jövetelének hirére meg nem riad, mire a Száván átmenekülési zavarban, részint rosz talpaik miatt, részint a bolgárok fegyvere alatt, nagy részük elveszett. Zimonyban 1566. jun. 26-án volt, a már ekkor több mint hetven éves Szolimán császárral János Zsigmond lealázó találkozója. János Zsigmond háromszor térdelt le Szolimán előtt, hogy kezeit csókolja. Ekkor ment Szolimán Szigetvárra, hogy étekfogójának, Mohamednek, a szigeti örség nehány hadnagya által való megöletéseért Zrinyi Miklóson boszút álljon.

A mint Zimonyból a közel esö szerb partokra tekintünk, *Belgrád* városát látjuk, a hegytetőn büszkén álló basalakkal, mecsettel s a hegy körül egész a hegy lábáig terülő várral, a hegyek és völgyek közé épitett házakkal, gyönyörü vidék környezetében. Mielött oda érnénk, látjuk a Száva torkolatát, a mint vizét a Dunába önti. — A két víz egyesülése terjedelmes víz-síkot képez.

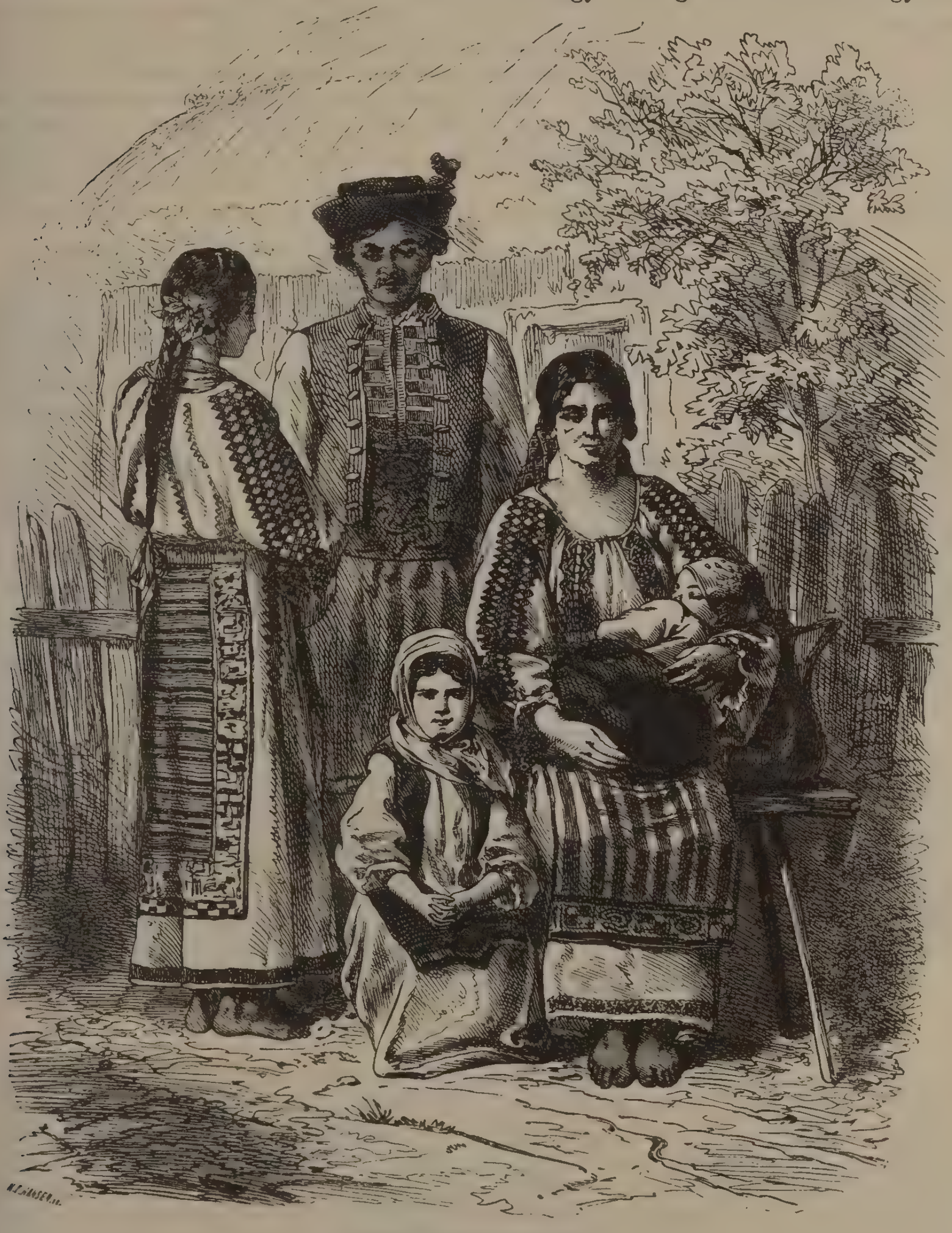

Bánsági oláh népviselet.

Miután czélunk csak az volt, hogy a magyar Dunát és mellékét ismertessük, talán ezentul némán vezethetnök át figyelmes kisérönket a Duna jobb partjainál, melyek ma idegen népet uralnak; de, miután e föld sok magyar drága vérébe került egykor, s habár olykor keserves emlékeket ébresztnek föl bennünk a falvak és városok, melyek elött elhaladunk, itt-ott lesznek oly helyek is, melyek öseink dicsö tetteire emlékeztetnek: hadd foglalhassuk soraink közé ezeket is.

Belgrád (szerbül: Biograd; törökül: Darol Dsidad vagy a szent harcz háza, épitménye) felső, vizi s külső városra oszlik. A törökök ez utóbbiban s a várban laktak 1862 előtt, mikor a szerbek fegyveres erővel kényszeriték a portát, törökjeit pusztán a vár őrizetére szoritni, s a kereskedő és egyéb törökök Belgrád határából elüzettek. Amaz időkben Belgrád egészen törökös város volt, majdnem teljes keletiesség jellegével. Szép volt látni a törököt önelégült csibukkozása közben, a mint árui mellett lábait maga alá szedve, ázsiai kényelemmel üldögélt s szakállát simogatta, mintha mondaná önmagához: „Banabak! te emberséges müzülman vagy.“ Itt láttuk ekkor a török kézmüipar legszebb készitményeit, a himzett papucsoktól és dohányzacskóktól kezdve a legszebb, drágán kirakott nyergekig s drága kövekkel gazdagon diszitett kardokig. Ázsia legszebb selyemszöveteit is nem ritkán láthatók a keleti tarka szönyegek fölött pompázni. Akkor Belgrád az idegennek igen érdekes város volt.

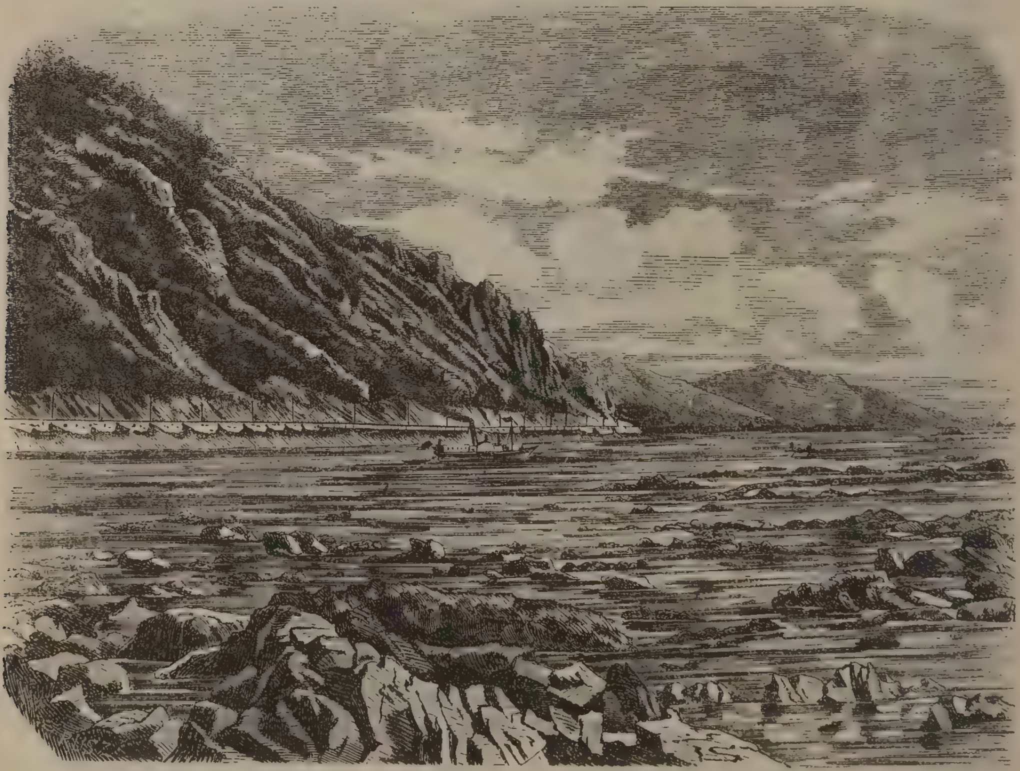

Az Al-Duna egyik zuhatagja.

Midőn Zalán Alpárnál megveretett, a magyarok egész idáig jöttek nyomában; söt mint tudjuk, Horvátországba is eljutottak. Akkor Belgrádot Bolgárfehérvárnak nevezték. 1072-ben László legyőzve itt Niketast, Ducas Mihály görög császár seregeinek vezérét, ezentul Bolgárfehérvárt Nándorfehérvárnak emlitik történetiróink. Majd 1521 őszén, midőn az alig 700-ból álló magyar őrséghez a várba vett szerbek s a velük szövetkezett Móré Mihály, várbeli főtiszt ravaszsága következtében (aug. 29-én) a vár Szolimán kezére jutott: vette föl mai Belgrád nevét. — Eseménydús történetéből a következő nehány pontot akarjuk kiemelni. Gejza, az itteni görög rabok iránti engedékenységeért kapta Ducastól a koronát, mely a magyar királyi sz. jelvénynek ma is egyik felét teszi. 1440-ben Murad hat hónapnál tovább sikertelenül ostromolva Nándorfehérvárt Thallóczy János vránai perjel ellenében, — seregéből 17 ezeret vesztve már —

kénytelen volt dicstelenül hátrálni. 1443-ban 25 ezer emberrel szállt itt át Hunyadi János a Dunán, hogy Izsák béget Moravánál megverje. Szerencséje oly győzelemmel kisérte, hogy seregével a Balkán-hegységig nyomult elő, melyen túl magát Murad seregét is megverte. 1453-ban, midőn Hunyadi János Krusócznál Firuz béget, II. Mohamed vezérét, megverte és fogságba ejtette, Nándorfehérvárra tért vissza s fiát Mátyást itt ütötte lovaggá. 1456. julius havában II. Mohamed 160 ezer emberrel vivatta Nándorfehérvárt. Ekkor (jul. 21.) történt Dugovics Titus dicső halála, a mint a félholdat a toronyra kitűzni akaró törökkel vivásban, nem reménylve többé, hogy azt visszatarthatná, a széditő magasságból, küzdő ellenét is magával ragadva — leugrott. Másnap a vár és város ismét a magyaré volt. Hunyadi János e csatát hetven éves korában vivta. Ez volt egyszersmind utolsó csatája. 1688. szept. 6-án Maximilian Emanuel bajor vál. fejedelem serege győzött itt Ibrahim basa ellenében, kinek e csata 7000 emberébe került, épen tizszer annyiba mint Emanuel népének. Az elfoglalt 77 ágyú között két faltörő is volt, melyek egyike 320, másika 440 fontos golyókat röpitett. 1690. okt. 8-án történt, hogy a várban, mely Aspremont parancsnoksága alatt volt s hova ekkor Croy herczeg is megérkezett és épen Leopoldhoz jelentendők voltak, hogy Croy hajlandó a fővezérséget átvenni a már nyolcz nap óta ostromló Musztafa nagyvezir 40 ezernyi gyalogsága és 20 ezernyi lovasságával szemben, — az egyik lőporos torony az ellenség tűzgolyóitól kigyuladt s erre a vezérek szállását, a vizivárosban, négyszer ismételt rendülés egész alapjában megingatta. Mind a négy lőportáruk levegőbe repült s a 8000-nyi várőrségből alig maradt meg 500. A vár falai düledeztek. A megmaradt népség rémülten futott a vízhez, hogy talpakon, csónakokon meneküljön. Aspremont és Croy is igy menekültek. A törökök minden ellenállás nélkül mészároltak, a városban kolostorral birt jezsuitákat is mind kiirtották. 1692-ben jul. 31-ikétől szeptemb. 10-dikeig Croy Eugen herczeg, válogatott

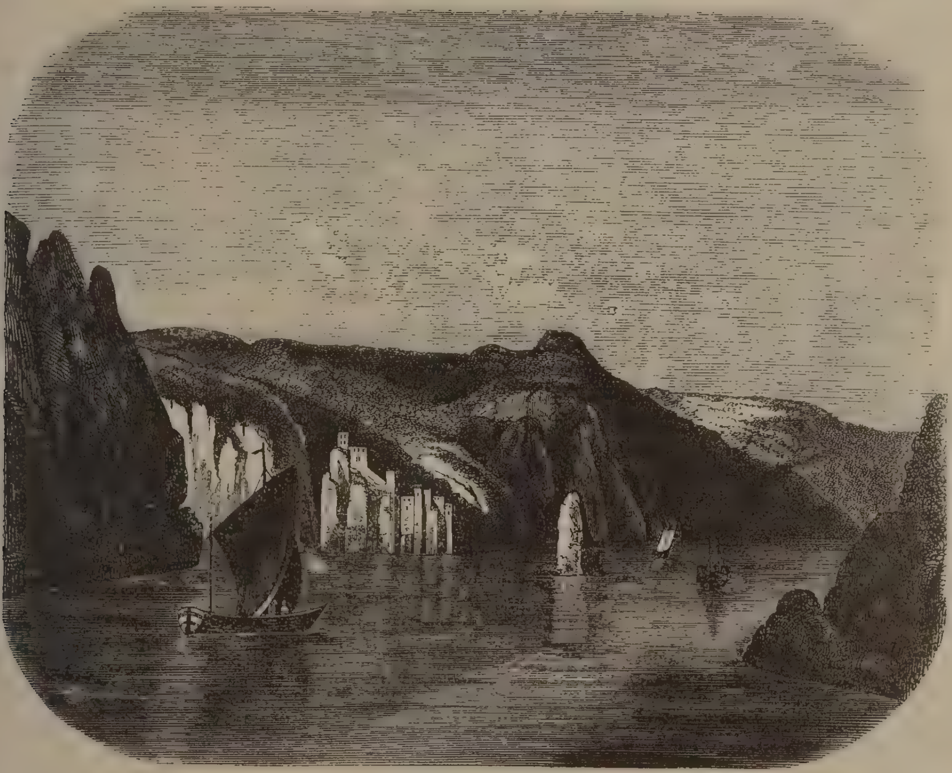

Galambócz.

sereggel ismét kemény harczot vivott N.-Fehérvár alatt; de a várnép vitézül védelmezte magát s Croy, a Temesvárról a vár védelmére sietö Büklü Musztafa közeledtének hirére, nem csekély veszteséggel, visszavonulni kényszerült.

A Duna Belgrád fölött mintegy öt mérföldnyi vonalon két oly hatalmas folyóval, mint a Tisza és Száva, erösbödve, kiterjedésében szembetünöleg nagyobb mérveket vesz föl; szélessége ezentul itt a mérföldet is meghaladja s mint pl. Pancsovánál egész 4800 ölre terjeszkedik. Azonban a mint emelkedik térfogata, ép oly s tán nagyobb arányban fogy élénksége. Csak ritkán érünk egy-egy helységet s még ritkábban fogunk hajókkal találkozni. Itt-ott a bal parton alig látunk életet, a gólyafészek-féle örtanyáknál (ugynevezett csárdákoknál) egyebet, melyek körül egy-két határör darvadoz. Soha sem lehetne ezek dolgát megirigyelni: de áradásokkor teljesen szánandók szegények. Tanyájuk az áradás miatt is, s azért is, hogy messzebb láthassanak 4—6 fa- vagy köoszlopra van épitve, hova könnyü hágcsón lépnek föl. Éjjelre ezt is föl kell vonniok, hogy véletlen megtámadás ellen biztositva legyenek. A nehány ember, minden egyes ily tanyán, nyolcz napi örséget tart ki, mialatt rendesen e kettös nagy kérdés megoldásával küzd: vajon meg tudná-e maga fözni, ha volna mit? Kiöntések idején, egész nyolcz nap alig tehet egyéb mozgást, ha az oszlopokat körül-körül csónakázni nem akarja, mint hogy azon 6—8 lépést tegye elöre hátra, mit a kuliba hossza megenged. A ki ismeri a debreczeni kollegium kunyhóit, melyek ott társaságban egészen kedélyes lakocskák, de elképzeli, hogy mily eredeti helyei lehetnének azok az elmélkedésnek, ha minden egyes négyfalközét külön 500—500 ölnyi távolságban, négy-négy czölöpön két ölnyire a levegöbe emelnék: tudhatja, hogy mint tanyáz a szegény határör. — Még csak a malmok is eltünnek a Dunáról. — A csend a parton és vizen könnyen mélázóvá teszi itt az embert, mit a gözös kerekeinek egyforma mozgása is elösegit s már az útitársak elevensége sem igen zavar: mert Zimonyon alul ezek is rendesen igen megfogynak. Egy-egy erös szél azonban bizton kiragad elmélyedéseinkböl. A Duna szélessége s mélysége igen szabad futamot enged a haboknak s alig veszszük észre, hogy még elöbb oly nyugodtan járt hajónk hánykolódni kezd. Legerösbek a habok Baziás vidékén, hol az is megtörténik, hogy a hajók nagy ügygyel-bajjal köthetnek ki, vagy hogy épen ki sem állhatnak, hanem vagy tovább folytatják útjokat, vagy a rámai sziget aljában várják meg, mig a vihar kifútta mérgét.

Már messze elhagyhattuk Belgrádot, midön ép azon részét, melyet a törökök laktak, még mindig látjuk a magas hengertornyokkal, melyek mindenike fönt egy-egy körüljáróval van ellátva, honnan az imam (egyházi személy) a hivöket buzgólkodásra szólitotta. Minden ily torony aranyos kúpban végzödik, melynek csúcsáról a növö hold ragyog. E tornyok, mint megannyi fölkiáltó jel mereszkednek az égbe, mintha érezve a mozlemin-pusztulást, könyörületért esdenének.

Mielött a bal parti elsö városhoz, *Páncsová*hoz érnénk, a Borcsa vize, mely már Bánovcze óta kerülgeti a Duna széleit, s a Temes ömlenek a Dunába. Páncsova meglehetösen távol esik a Dunától, de azért, kivált magas vizállásnál, majdnem töböl látható. Népességéhez képest, mely az 1863-iki összeirás szerint 13,872 lelket számlált, igen kiterjedt szabad katonai város, a német bánsági ezredben, melynek egyszersmind fötiszti állomása. Népessége szépen szaporodik, mert 1836-ban még csak 10,634-et számlált és igy 27 év alatt majdnem 3,300 lélekkel szaporodott. Határa 13,450 holdat tesz, mely jó mivelés alatt áll, s egyszersmind igen háladatos. Mind kereskedése, mind kézmüipara virágzó. Van kitünö sörháza, melynek gyártmányát föl egész Ujvidékig s alá egész Galaczig mindenütt ismerik a Duna mentén. Az ötvenes években az elsö Duna-gözhajózási társaság egy hajógyárt is állitott közelében, de ez a kedvezötlen helyviszonyok miatt rövid idön tétlenségre jutott. Az épületek, a városon kivül balra, ma is állanak. Van itt egy selyemgombolyitó is. A gör.-n.-egyesülteknek szép sz. egyháza s nagy iskolája s a minorita-szerzetnek monostora.

Páncsovát még a Zalánt kergetö Zuard foglalta el 896-ban. Vidékén állott a Kövivár, honnan Árpád, miután a Bácskát és Bánságot meghóditotta, a Duna bal partján kiinditotta föseregét, hogy megnyugodhatnék. — 1695 szeptember havában itt kelt át Musztafa, hogy Lugosnál (szeptemb. 20-án) Caprarán vett diadala hirét Drinápolyból adja tudtára egész birodalmának. 1849 april végén Perczel Mór tábora győzedelmeskedett itt.

Alább *Starcsovát,* mintegy 3000 lakossal, majd *Homolicsát,* végre *Kubin* mezővárost, 4081 lakossal, mind a német bánsági ezredben — érjük, vele szemben a szerb oldalon Szendrővel. Kubin, a Dunaparttól kissé távol, igen jelentékeny sertéstenyésztéssel és kereskedéssel bir. *Szendrő* (Szmederevo, máskint Szemendria,) régi hiréhez képest szegény város, elhagyott mint vára, melynek csak omladványai állnak még, de igy is nagy bizonyságául annak, hogy egykor nagy és erős volt. Fejedelmi város, a despoták székhelye s a tartomány fővárosa egykor, hol egyszersmind a senatus és Szerbia metropolitájának fényes palotái diszlettek. Lakossága mintegy 10,000-re tehető, vegyest szerb és török. A házak nagyrészt fából épitvék, különböző szinre befestve, mi által a város némi elevenséget, vidám képet nyer. Környékét egyoldalt szőlőhegyek, másoldalt szép tölgyesek ékesitik. Hegyei jó fehér bort termő szőlőfáit, hagyomány szerint, Probus császár ültetvényeinek tartják a lakosok. — A vár a Morava folyó bal ágánál, melyet Jessovanak neveznek, ép ott áll, hol a római Castrum Vincejum volt. Háromszögletet képez 21 tornyocskával, melyeknek csak kis része látható a Dunáról. Az egészet négy öl széles árok veszi körül. Az utolsó despota, Brankovics György épittette 1433-ban. Brankovics itt is halt meg 1457-ben, 90 éves korában, miután Kupinik vidékén lovaglása közben Szilágyi emberei elfogták, Nándorfehérvárra vitték s nagy váltságon megszabadultával, hátralevő napjait visszavonulásban töltendő, ide huzódott volna. Kinisy Pált is ismerte a vár, ki a vidéken két erősséget is bevett s Ali bég kincstárait kiüritette. Ekkor történt, hogy Kinisy megtudva, hogy némelyek a nándorfehérvári várban Ali béghez szitnak, oda sietett, a főbbeket nyásra huzatta, megsüttette s czinkosaikkal fölfalatta. 1690 szept. 25-kén Musztafa nagyvezér Leopold embereitől kemény bajvivás után vette át e várat. Szendrő 1805 ben volt utoljára erős támadásnak kitéve, midőn a törökök Vuli-

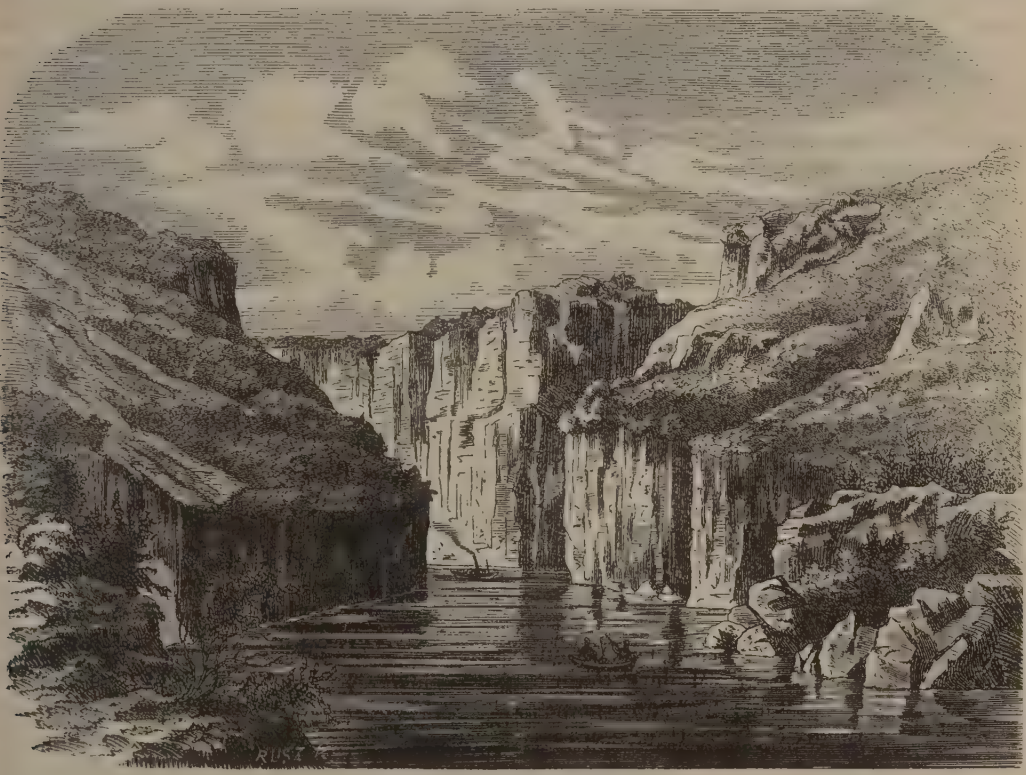

Dunai szoros Orsova felett.

csevitz szerb vajdát agyonütötték s a szerbek kemény bombázással vették be a várost. A vár délfelőli oldala, 1821-ben lett utoljára ujra megerősitve. — Két óranyira innen, a szép tölgyerdőkön túl esik *Passarovicz* vagy Posarevac, mely az 1718-ki békekötésről nevezetes.

Szendrőtől alá a Bánság vidékének mocsáros lapályai tovább is tartanak, néptelen pusztaságokat képezve. A szerb oldalon *Petka* falucskát, majd előttünk *Ostrova* szigetet látjuk számos határőr-kunyhóval s rajta a kis Ostrova falut, mintegy 900 lakossal. A falu körül még látni a sánczok nyomait, melyeket Eugen herczeg vonatott. A mint e szigetet elhagytuk, *Ó-* és *Uj-Palánka* a szerb-bánáti ezredbe tartozó falvak (alig 1200 lakossal) tünnek föl, amaz némi távolban a parttól. Ott, hol ma Uj-Palánka áll, állott Haram-vára. Itt állapodott meg II. István serege 1129-ben, hogy a görög sereget bevárja. 1161-ben Manuel görög császár szállta meg. 1481 novemberben itt szállt át Kinisy Pál 32 ezer emberével, a mint Temesvárról jött, hogy Szendrőt megszállja. Mindjárt a rénél volt tusájuk, melynek elején kapott sebében, itt halt meg Tököli Miklós. Haram-vára még 1691-ben is megvolt, ekkor ugyan már Fehér-Palánkának nevezték. „Itt halt meg Doria ezredes — igy szól Komáromi János, előbb Teleki, később Tököli titoknoka — kit rokonai Tökölitől a nagy váltságdíj (25 ezer arany) mellett megváltani nem akartak.“ (1691.) És Zrinyi Ilona, Tököli neje a férjénél fogságban volt Heissler tábornokért Leopold által szabadon bocsáttatván, itt találta fel férjét Imrét (1692.), ki „Sándor Gáspár, Petróczy István, Madács Péter és Horvát Ferencz magához hasonló szakállas főrendüekkel fogadván Zriny Ilona asszonyt, azok körül a nagy zokogó sirás közben alig tudhatta (Ilona) sok esztendőktől fogva nem látott hitves urát igazán kiismerni.“ Miként megirta a Rákóczi-ház egyik tisztje, az egykoru tarczali jegyző.*)

E megható jelenet szinhelyével, hol az 1848 öszén vérengzett szerbek is szomoru emlékeket hagytak, átellenben fekszik *Rama*, hol római vár maradványai látszanak.

A mint Palánkát elhagyjuk, a Karas vize foly a Dunába s a bal part rónája is hegyekbe kezd domborodni. Messziről komoly tekintetet vetnek felénk a hegyek, mintha a Dunát elzárással fenyegetnék, pedig a Duna már rég győzött sziklafalain s most is oly ragadó sebességgel rohanja meg azokat, mintha folyvást elégtelennek találná a keskeny medret, melyen itt-ott alig is hihető, hogy átférhet. A lengyel határokon kezdődő s Magyarországot félkörben ölelő Kárpátok bérczei ezek, melyek tovább be a török birodalomba átnyulnak, hol Balkán néven ismeretesek.

Mielőtt a hegyszorosokba jutnánk a bal parton *Baziást* érjük, mely magában véve jelentéktelen, alig 200 lakosu falucska a szerb-bánáti katonai ezredben; de itt van végpontja az állam-vaspályának, mely Pestről Szegeden, Temesváron át érinti ismét a Dunát. A vaspálya bérlői, a francziák szép tiszti lakokat, raktárakat és mühelyeket épittettek ide; van itt az első Duna-gőzhajózási társaságnak is ügynöksége s e két intézet által Baziás mindinkább jelentékeny kereskedelmi ponttá fejlődik. Ma is élénk személy- és áruforgalommal bir. A két közlekedési vállalat a mult években egyességre lépett, hogy különösen személyszállitásaikat akkép intézik, hogy az útas Pest és Baziás között akár a vasúti, akár a vizi vonalat, közös értékü jegyek mellett, egyformán használhatja; mely intézkedés mindenesetre igen kedvező mind a két vállalatra egymás közt, mind az utazó közönségre nézve. Baziás közelében vannak a hires *oraviczai* bányák, melyek jó minőségü kőszene magas árakon kel.

A mint a hegyek között alább megyünk, jobbról *Satonja* helység, majd *Kisilova* egy kis szigeten, balra *Divics,* kevéssel alább *Belo-Breska* s átellenében a szerbiai *Gradistie,* hol némi varomladék maradványai láthatók; még alább ismét a bal parton *Radimna, Rácz-Pozsesena* csekély falukat érjük, mielőtt Ó-Moldovához juthattunk volna. *Ó-Moldova* népesb helység, mintegy 1700 lakossal a szerb-bánáti ezredben. Szomszédos vele belebb a szárazon *Uj-Moldova,* mely már Krassómegyéhez tartozik. Előtte egy sziget. Szemben vele a szerb parton *Vince* falucska.

Kis vizállásnál, mely a közel alább kezdődő *Klissura* szorosban egész le a Vaskapun tulig, mintegy tizennégy mérföldnyi vonalon, a hajózásnak többszörös nehézségeket és akadályokat vet elé, — Ó-Moldovánál szokták az alámenő hajókat könnyiteni (lichten) s az alulról könnyü teherrel érkezett hajók áruit egyberakni. Némelykor több száz ember talál itt hetek számra munkát. Roppant tevékenység, a szigoru rend mellett is nagy zürzavar, futkosás, lárma, gulyákba rakott áru-csoportok, egy-egy kis törés, szakadás, kár, nyugtalan keresés, hányás-vetés stb. fordul elő, kivált, ha a viz már oly kicsiny, hogy az áruszállitást a dereglyék már épen nem birják s kocsikon való szállitásra szorulnak. Az itt lakó oláh, illyr nép kocsiját, szekerét, vonómarháját látni: valóságos nyomoruság! Hát még a gazdájuk? Az csak tisztje elött ismer kötelességet. Más, ha fizeti is, az talán nem „szabad határőr“ mint ő, s mert épen nem tisztje, várhatja, hogy az meginduljon. Az elsö gözhajózási társaság, hogy segitsen e bajon, különböző hajókat s dereglyéket tart készen. Vannak hajói e vonalra, melyek 13 hüvelyk vizen már elmennek; de természetesen az ily könnyü eszközök csak könnyü szolgálatot is tehetnek. A főczél ugy is az, hogy az útas mindenesetre biztositva legyen az ellen, hogy kocsikra ne szoruljon. Azonban mégis ez is megesik. Ily alkalomkor sok mulatságosat láthatni. Természetes, hogy minden útasnak külön kocsija nem lehet. Összeülnek tehát négyen egy kocsin. Az egyik angol, semmit nem tud, csak angolul; a másik muszka, a ki oroszul és még francziául tud; a harmadik egy német, ki se az angolnak, se a muszkának elvből nem barátja; a negyedik egy olasz, ki előtt az angol is, a német is, a muszka is mostro

---

*) Szalay. Magyarorsz. tört. V. R. 498. l.

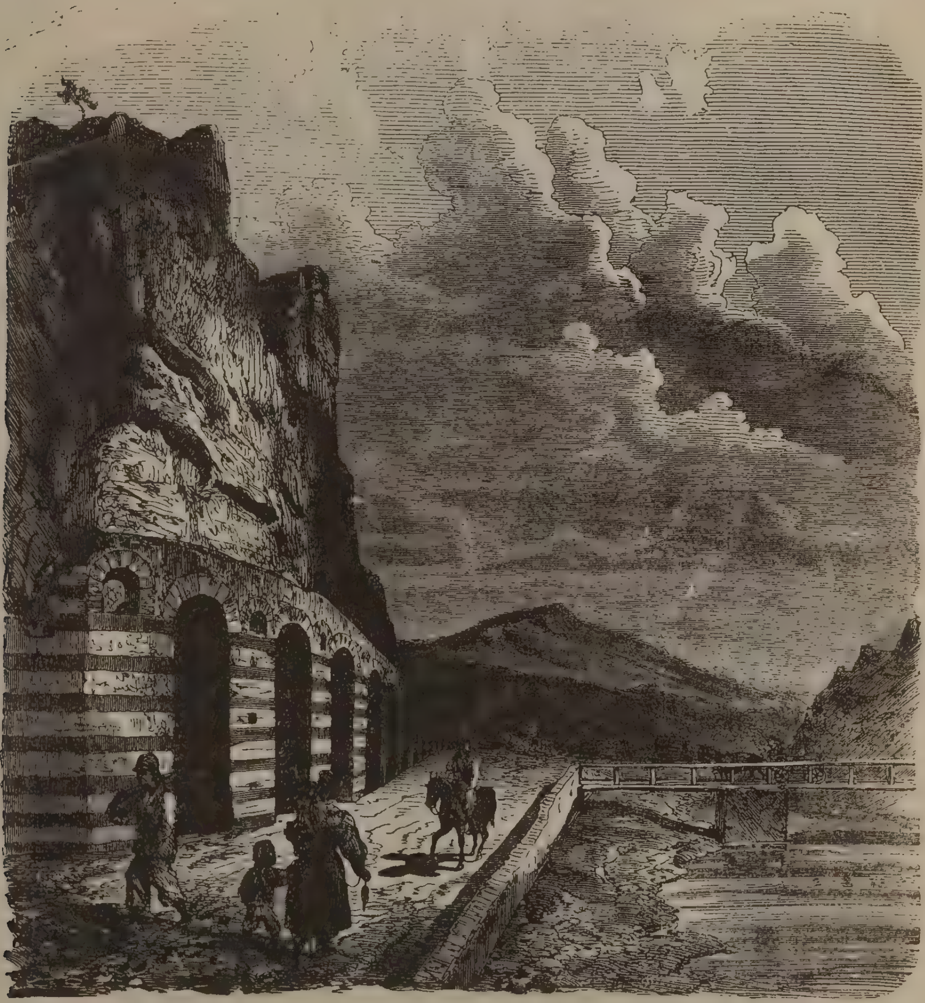

Régi vizvezeték Orsova és Mehadia közt.

vagyis mind oly ember, a kinek szokásait, gondolkozását mind csodálatosnak tartja. Egy más kocsiba egy pohos öreg ur siet, kit a hajón mindenki szivesen keresett föl vidám társalgásaért. Félretolja az ernyöket, hogy láthassák, a kik vele akarnak a kocsizás kellemeiben osztozni. Csodálkozik, hogy senki nem ajánlkozik. Feledte, hogy az ember értékét a helyzet is szabályozza. Az, a ki tágas hajón kedves emberünk lehetett, kocsiban alkalmatlanná válhatik. Öt terjelmessége ilyenné tette. Végre jö egy sovány diplomata, ki készakarva eresztett el minden kocsit, sehol sem találva kedvére való társaságot. Már most mindenböl kikopva ide szorult — mint ez a diplomatáknál olykor egyébütt is megtörténik. Arcza az elsö perczben határozottan elárulta, hogy egyébkor ö és az öreg ur igen elváló úton szoktak járni. Még egy bukaresti divatárusnö, ki épen Párisból jö s improvizált herczegasszonyi szerepéböl kifeledte, hogy inasa nincs, minek következtében holmija összeszedésével elkésett, fut utánuk, egy elözékeny udvarlótól követve, ki aprólékos útikészleteit emeli utána. Már jól el is haladtak, akkor jut a nö eszébe hajón maradt

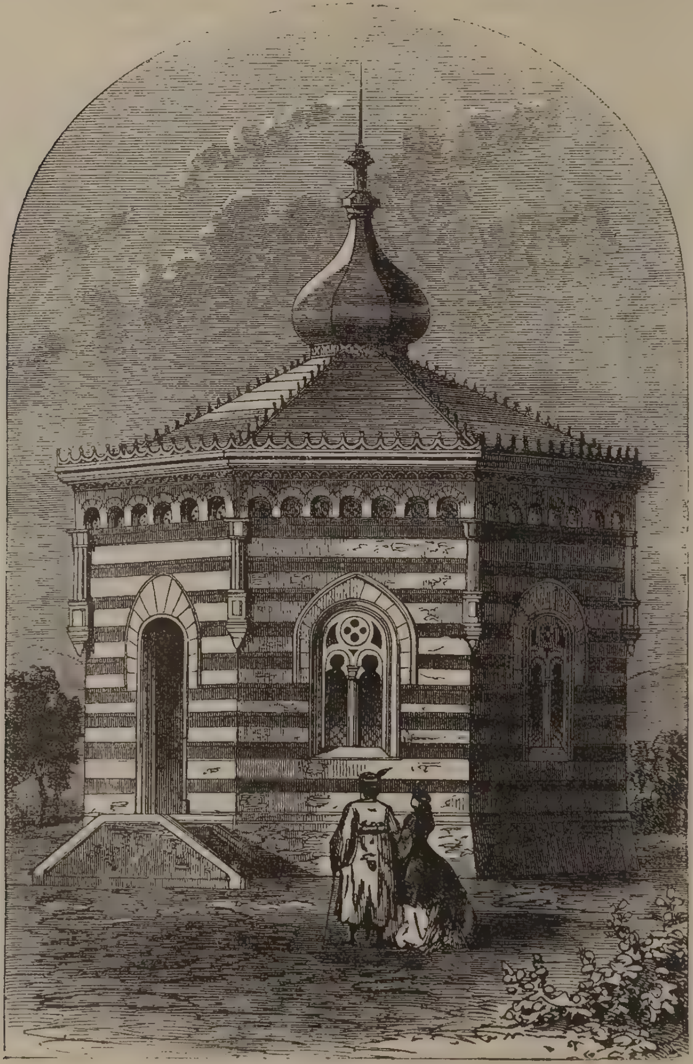

Az orsovai kápolna külseje.

kedves tüzötüje. Igen értékes darab. A kocsit megállitják, az udvarló — mit tehetne egyebet? — visszarohan a hajóhoz; a rumunje (az oláh szekeres) pedig kapva kap az alkalmon, hogy lovait megpihentetheti. A diplomata bölcsesége ott éri végét, hogy — ilyenkor legopportunusabb a várás. A pohos öreg pedig most az egyszer, talán először életében, haragudni kezd a szépnemre. De hagyjuk őket egymásra. Senki titkát sem akarjuk elárulni.

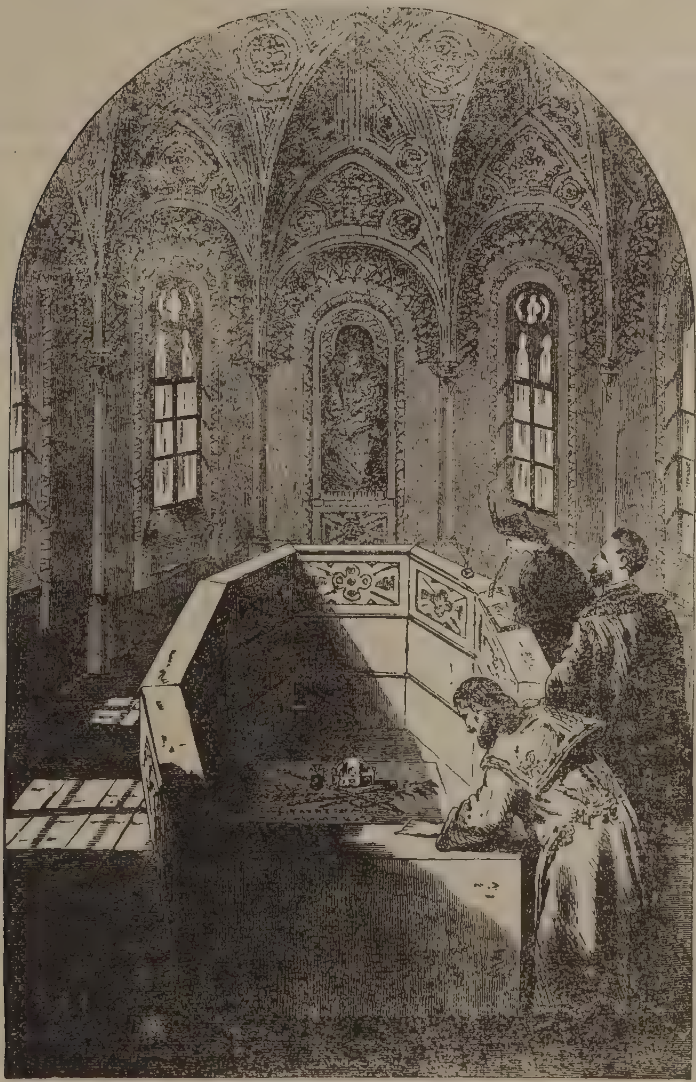

Az orsovai kápolna belseje.

Minket szabadon vezet vizi útunk a szoros felé, melyet a folyam középéből kinött magános sziklánál Babakájnál érünk el. Hajónk sebessége észrevehetöleg nő, alig jut időnk a bérczek és szakadékok s itt-ott kellemes völgyek érdekes képeit vizsgálni. Már is *Elisabethfeld, Neudorf, Sz. Helena* uj telepeket hagytuk el, s elöttünk a golubaci (olv. golubácsi) vagy a történetünkben „Galambócz“ néven ismeretes vár áll.

Galambócz omladékai büszkén nézik, a mint lábaikat a Duna nyaldossa. A várnak kilencz tornya van, mindenik egy-egy négyszög-oszlopot képezve s erös kőfallal egymással összekötve. A kilencz torony három hármas csoportban áll: a szikla tetején, közepén és alján. Az bizonyos, hogy a vár egykor igen fontos hadjárati pont volt, melyet a bal parton vele szemben állott Lászlóvára is emelt; ennek némely maradványai ma is meglátszanak. Galambócz (törökül: Gögerdsinlik, mi annyit tesz, mint galambdúcz) római eredetü erősség s mint ilyen Columbaria nevet viselt. Őseink bejövetele után kevéssel Keve fölsőbbsége alá tartozott. Midőn a törökök először bejöttek Magyarországba, Bajazid szultán seregei foglalták el (1391-ben); de kevéssel ezután Perényi Péter visszafoglalta. Zsigmond uralkodása alatt ismét török kézen volt. Lászlóvára ép ez időtájon épült fel s 1428 tavaszán megindult a sereg Rozgonyi István pozsonyi gróf vezérlete alatt, hogy Galambóczot bevegye. April végén megkezdték az ostromot szárazon és vizen. Lászlóvár ótalma alatt sok török hajót fölgyujtottak a mieink. Maga, Rozgonyi hitvese Czeczilia is, a szentgyörgyi grófok családjából, saját vezénylete alatt állott gályájáról több török hajót fölgyujtott és elsülyesztett. Galambóczvár már majdnem megadta magát, midőn Murad ujabb segitséggel jött s a magyarság visszavonulni kényszerült és a király békét kötött a törökkel; ki azonban, sem először, sem utólszor, hitét szegte s a visszavonuló magyarokat orvúl megtámadta. Csak 1481 őszén lett megváltva a török kéztől, midőn Jaksics, ezer török lovas által megtámadtatva, a basát, mielőtt az erősségbe menekülhetett volna, levágta s embereit folyaivá tette; ezeket Kinisy, egyen kivül, kit hírmondónak hagyott meg, mind megölette. Galambócz a török hadjáratok ideje alatt átalában gyakori megtámadtatást szenvedett s hol ez, hol amaz birtokában volt.

A vár fölött nem messze *Golubácz* kis helység fekszik.

E vidéken valamely bögöly vagy bagócsféle rovarok vannak, melyeket golubácsi legyeknek hivnak. Tavasz végén roppant nagy mennyiségben járnak ki a sziklahasadékok közül, ugy hogy a merre táboroznak, messziről sötét felhőnek látszanak. Csipésük nagy fájdalmat okoz. A nép hiedelme szerint, Golubács vidékén volna a Sz. György által megölt nagy sárkány eltemetve s ennek hullájából támadnak a veszedelmes legyek.

Galambóczon kezdve magas meredek sziklák, növénydús völgyek, majd tar, majd fás hegyek gyönyörködtetőleg váltakoznak. A viz sebes folyása, a nap késön kelése, a legmelegebb nyári napokon is kellemes hüvösen tartja a levegöt egész féldélig; mikor azonban a nap a hegyek fölé került s sugarai a sziklafalakat megfeküdték, roppant magasra emelkedik a hőség. Valamely szilaj szél ritkán marad itt tartós. Annál gyakoribbak a helyenkinti szélrohamok, melyek azonban a vizszint ritkán zavarják föl. Az elemek magasb légköri nyugtalansága, mely bennünket alant teljesen békén hagy, kellemes szórakoztatónkká válik s szinte nehezen várjuk, hogy egy-egy uj felhő szálljon fölénk, mely gyors föl- s eltünésével, mint egyetlen közvetitőnk a sziklákontúli világgal, megszabaditson a nyomasztó érzéstől, mely kivált a sík tájon lakót e szorosokban nem egyszer veszi körül. A mint látjuk e sötét sziklákat jobbról-balról egyenest, szédítő magasra emelkedni, itt felhő nyomta fejét hajtja fölénk, amott óriás lábait nyujtja ki útunkba s a zúgás figyelmeztet, mily rohanva siet a viz is e helyet elhagyni: önkénytelenül megmegdöbbenünk s szorongva várjuk a perczet, melyben ismét szabadabb síkokon szabadabban lélegzhetünk.

Liupkova-Dolnia s *Berzaszka* helységeken alul ép ily kissé szabadabb nyiláshoz érünk, hol a gőzhajók *drenkovai* állomása van. Csak egy kis vendéglő s még két-három házikó jelöli e helyet, hol rendesen ügyes kalauzok várnak, kik a hajókat a már közel eső zúgókon és sziklásokon átvezessék. A hires Széchenyi-út is itt kezdődik. Drenkovától nem messze a hegyekben, Eibenthalnál nagy kőszénbánya van, melynek rétegét az oraviczaiakkal összeköttetésben állóknak tartják.

Drenkova alatt a tágas öböl alsó végénél a *Serini* vagy *Zerin-fok*hoz jutunk, hol 1839 májusban, midőn még az útasokat e szorosokon dereglyékben vontatták fölfelé, a mint az éles szögletet kerülve a dereglyét az erős vizfolyás megragadta, az fölfordult s mintegy husz egyén vesztette életét. A mint e sziklaszögletet elhagyjuk jobbra a viz közepétől *Bivoli* sziklát látjuk az ostromló habokkal magánosan küzdeni. E sziklán már sok hajó tört meg. Alatta következnek *Izlás* és *Tachtalia* zugói, hol három sor sziklagerincz fölött kigyózva suhan át hajónk. Innen szerencsésen megszabadulva a Greben sziklái közt megyünk el s balra *Svinitza*, jobbra *Porics* falucskákat látjuk, s kevéssel alább ismét a bal oldalon *Tricoli* (románul: három torony) vár omladékát. A vár alatt a *juczi* sziklások huzódnak keresztül a Dunán.

A Duna itt ismét szembetünö széles. A hegyek nem mindenütt nyulnak egész a partokig s átalában menetelesebbek, ugy hogy azt hinnök, hogy a Duna, mely Babakájnál a sziklák közé tört, a mint Jucznál kiszabadult, e roppant medenczében gyüjtötte ismét össze erejét, hogy Plavisoviczán aluli útját a sziklákon keresztül sikerrel nyithassa meg. Ez öblös medencze bal partján áll *Tisovicza* falucska, melynek közelében Hoffmann, Ernst és Delia orsovai vállalkozók által müvelt festenyvaskö- (Chromeisenstein) bánya van.

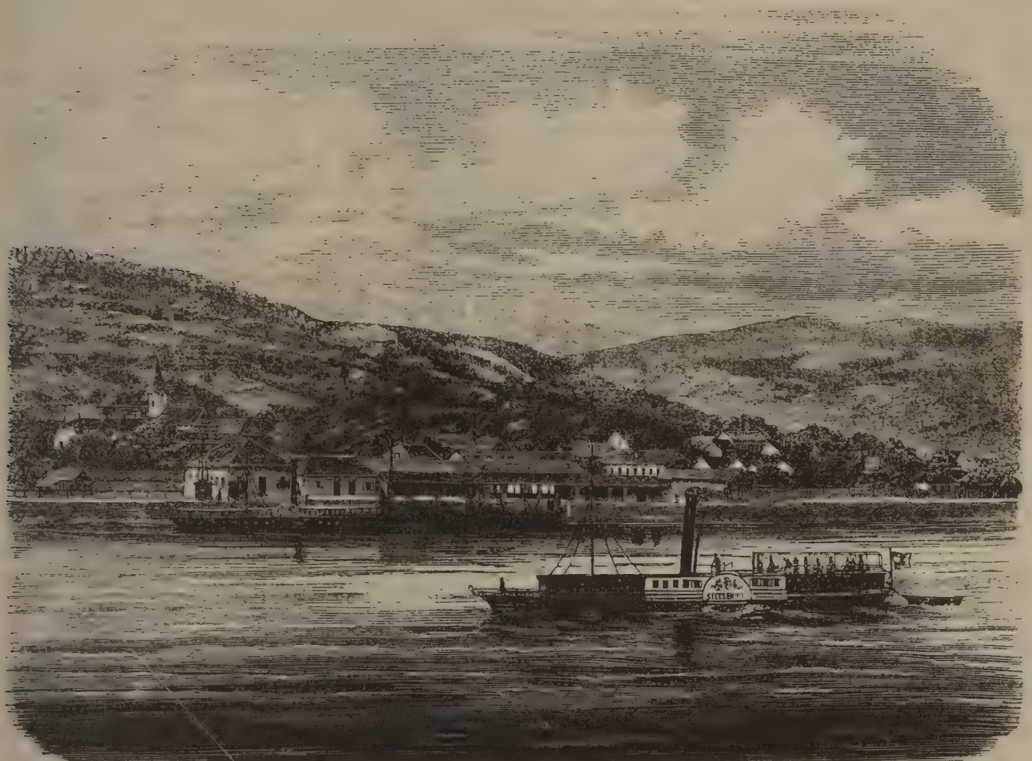

O-orsovai kikötö.

A mint nemsokára ismét a szoroshoz értünk, a bal parti sziklákban egy üreget veszünk észre, hol a rómaiak sánczokat hányattak, hogy a Dunát elzárják; e hely a következö történelmi eseményröl nevezetes. Veteranit (Leopold tábornokát) figyelmeztette a föhaditanács 1692-ben e hely fontosságára s ö Arnan kapitányt február végén, 300 gyaloggal s 5 ágyúval oda küldte. Márczius 29-én egy török csapat megkisérlé öket elüzni; de nem sikerült. Egy hóval késöbb Ali basa Nándorfehérvárról számosb csapattal érkezett meg. Emberei a lábukra kötött vaskarmokkal megmászták az eröd mögötti sziklákat s onnan hányták a követ Arnan népére, mely most a sziklaüregbe menekült. Ekkor a basa a folyam tulsó partjáról, mely itt csak nyolczvanhét öl széles,*) lödöztette az üreg nyilását. A benszorultak, löpor- és vizhiány által kényszeritve s az ellenség lövéseinek füstjétöl fuladozván, megadták magukat. Ez idö óta az üreget Veterani barlangjának nevezik.

A *Széchenyi-út*, mely most oly közel huzódik el mellettünk, itt legmeglepöbb, itt legnagyszerübb. Jobb oldalt a sziklákban a vizszín fölött csak nehány lábnyira esö négyszög-vésetek, rendes távolságokban, mint ilyeket már a fölsö szorosok kezdetétöl fogva több helyt észrevehetünk; ezek is itt tünnek szembe leginkább. Traján vontató-útja gerendázatának fészkei voltak e lyukak, melyekből az alapgerendák vizszintesen állottak ki s ezeket hosszgerendákkal kötötték össze, s végre fölrakták a pallózatot stb. E gerendafészkekről, szóval a híd magasságáról itt-ott rendes lépcsők nyomai is látszanak egész alá a vízig.

---

*) Alkalmilag megemlitjük, hogy e 87 ölnyi szélességen, 30 öl mély.

Balra *Dubova* és *Ogradena* falucskákat érjük. Ez utóbbival szemben áll a sziklába vésve a tábla (Traján táblája), mely Traján első hadjárata emlékét örökiti s eredete idejére nézve a 101—103. Kriszt. utáni évekre tehető. A tábla fölirata annak idejében gazdagon meg volt aranyozva, de az itt tanyázó halászok tüzelése és gondatlansága miatt részint befeketült a füsttől, részint egyébkép is igen megrongáltatott. A fölirat fölső jobb és bal oldalán két szárnyas alak és két delfin látható. Hogy e tábla Traján első hadjárata idejéből való, azon körülmény által tartják igazoltnak, hogy Traján első hadjáratában Dácziát meghóditva, Rómába visszatértével Dacius melléknévvel tiszteltetett meg, és e melléknév a föliratból neve mellől hiányzik.*)

Még balra *Frauenwiese* és *Jeselnicza* falucskákat látjuk, mielőtt útunk végpontját *Ó-Orsovát,* egy kellemes öbölben, Tekia szerb falucskával átellenben, elérnők. Vidám vidék, eleven kis telep ez, mintegy 1200 lakossal.

Orsovát szintén már 896-ban elfoglalták a magyarok. A XI. század elején azonban Othum, Glad ivadéka, a Dunán átkelve, ősei földét visszafoglalta. 1396-ban Zsigmond is bevette, midőn Bajazed ellen ment volna. Itt kelt át Vladiszláv huszezernyi serege is, a mint 1444 őszén Murad ellen ment. Ez időtájt már eröddel is birhatott, mert csak kevéssel később Hunyadi János özvegye, midőn az 1457. jul. 13-án megnyitott pozsonyi országgyülésen visszabocsátani igérkezik a királyi várakat, melyek eddig kezében voltak, Szörény, Kevi stb. mellett Orsovát is emliti. 1522-ben Bali beg, Szolimán vezére vette be. 1688 nyarán Tököli vette vissza a szerbektől s falait leromboltatta, melyeket azonban a következő évben badeni Lajos őrgróf ismét fölépittetett s 1690-ben egy pár ezer gyaloggal és lovassal népesitett be, hogy a szorosokat az ellenség előtt megvédjék. 1786-ban rontottak be ide utoljára a törökök. 1849 május havában Bem minden kardcsapás nélkül foglalta el.

Ó-Orsovának két hosszabb, a Dunával közegyenesen futó utczája van, melyeket nehány kis utcza függélyesen köt össze. Rendesen, söt a helység központján igen csinosan is épült. Van egy róm. kathol. és egy görög-n.-egy. sz. egyháza, melyek közül az első még csak 1827 óta áll. A számos kincstári épületen kivül kitünö az első gőzhajózási társaság s több magános emeletes háza. Legérdekesbnek hiszszük, az idegent azon régies egyemeletü házra figyelmeztetni, mely az első gőzhajózási társaság irodái fölött sarkot képez, a Dunasor és a görög templomhoz vezető utczánál, jobbra; Popovics Lázár birtoka, s Széchenyi, Orsován huzamosb tartózkodása alatt, 1834-ben s az azt követő években itt lakott, magától majdnem minden kényelmet távol tartva. A Vaskapu és a moldova-drenkova-orsovai (most Széchenyi) út körüli kedves gondjain kivül egyedül szeretett nője társasága, hirlapjai s finom szivarai voltak egyetlen élményei. A lakosság ma is bámulja azon lemondást, melylyel a nemes gróf a közügyekért saját igényeit elhallgattatta.

A kikötő alsó végén van a szabad rév: az ugynevezett szkela, hol a külföldi árúk megvizsgáltatnak és vámoltatnak. Itt bizonyos napokon a tulsó oldali szerbek és törökök mindennemü zöldséggel s egyéb élelmi szerekkel, a többek között különösen szép vizával, minöt a sebes vizekben gyakran fognak, és török árúczikkekkel jelennek meg vásárra, melyet egy léczekkel két részre osztott félszerben tartanak meg. Az orsovaiak e léczezet belső, a szerbek vagy törökök a léczezet külső részén maradnak. A vásárlónak ajánljuk, hogy az ily idegenektől vett czikkeket, mielőtt a félszerből kimennének, bemutassák a vámhivatalnak, mert mulasztás esetében protokulum-fölvétel és büntetéspénz-fizetés veszélyében forog. Átalában véve Orsován a határörvidéki fegyelem figyelembe vétele, a netán hosszasabban időzőre nézve igen ajánlatos. Itt még nyolcz évvel ezelőtt azt dobolták: „a ki a cs. k. határőr tisztturakat nem köszöntené . . . “

Magának Orsovának sem saját ipara, sem kereskedése nincs; a hajózás élénksége azonban jelentékeny forgalmat mutat föl. A helység közepén átmenö országút szép fasorok között vezet bennünket a szomszéd *Suppa-*

---

*) Jelen füzetek elsője körülményesebben is szól e régiségről.

*nek*be, hol a végvidéki vesztegintézet van. Ugyanez úton mintegy két és fél órai távolságban érjük el a hires *mehádiai* fördőket, melyek a viz gyógyereje s a levegő szelidségénél fogva igen hatályosak: idült csúzos bántalmakban, a köszvény számtalan alakjaiban, izületi meredtségekben és zsugorodásokban, megrögzött kütegekben; gyakran sorvadásokban, rászt- és méh-kórban stb., mint Török József „A két magyar haza első rangu gyógyvizei és fördőintézetei“ czimü munkájában tüzetesen kimutatja. A vidék népe nagy bizalommal használja e fördőt hideglelési esetekben is. A fördőhely 1816 óta katonai bizottság vezetése alatt áll s mi a rendet illeti: az a katonai vezetéssel teljesen lépést tart. Közelebbi időkben a kényelemre is sokat forditottak s különösen kiemelendő, hogy a lakok és az élelmezési árak mérsékelten szabályzottak.

Az oda-útazást igen kellemessé teszi a vidék szépsége, az út jó karban tartása, melyen Korabnek mellett egy régi vizvezeték maradványaival is találkozunk, melynek eredetét némelyek a török időkbe, mások egészen a római időkbe viszik vissza.

Orsova alsó részén, ha az Oláhországba vezető úton indulunk meg, egy kis könnyü fél órai sétával a Cserna vize — mely jó izü pisztrángokban gazdag — és Bachna patak közötti mintegy 2400 négyszög ölnyi térre, az 1791. auguszt. 4-diki különös kötés által (osztrák és török között) meghatározott semleges térre érünk, hol 1853. szept. 8-kán, az 1849-ki ösz elején ide ásott magyar koronát megtalálták, s most Magyarország védasszonyának sz. Máriának tiszteletére egy kis kápolna áll.

Ha innen, vagy Orsova valamely emelkedettebb pontjáról a Duna folyását szemléljük: Uj-Orsova szigetét fogjuk látni, melyen egy török erőd tatarozott bástyái látszanak. E szigeten túl kezdődnek a sziklások, melyek mintegy ezer ölnyi hosszuságban az itt majdnem hétszáz öl széles Dunán, a fölöttük és alattuk eső birodalmak közt csak nehéz és szoros útat nyitnak s ezért a képzelettől méltán kapták e nevet: „Vaskapu.“

Kenessey Albert.

KOSSUTH LAJOS.

Országos állapotaink szerencsésebb fordulatának egyik mérfokát találhatjuk abban is, hogy azon férfiu, kinek nevét a forradalomra következett évek alatt, midőn a falaknak is füleik voltak, suttogva sem lehetett kiejteni, sőt később is még soká tilalmas volt nevét leirni, annál inkább arczképét kiadni, azon férfiu most maga is megjelenhet az irodalmi küzdtér sorompói között, s nyiltan, saját neve alatt, tekintélye, egyénisége, a hozzá kötött emlékek egész súlyát vetheti a latba, oly intézkedések ellen, melyeket a korona kormánya és az országgyülés többsége közérdekünek ismert el s már-már törvény érvényére emelt. Kossuth Lajosról szólunk . . . . „Vannak nevek,“ — igy ir felőle legközelebbről jeles publiczistánk, Falk Miksa, — „melyeknek hallatára önkénytelenül is megindul az ember szive; vannak húrok a kedélyben, melyek éveken át meg nem mozdulnak, de aztán egy véletlen fuvalomra megcsendülnek mélabús hangon, és bármint ágaskodjék is ellene a józan hideg ész, e hang megreszketteti azt az egész csodálatos lyrát, melyet a teremtő az emberi kebelbe rakott le. Ilyen minálunk Kossuth neve, mely egy hét óta minden ajkon lebeg, és mely az édes-fájdalmas visszaémlékezések egész seregét, a szunyadó szellemek megmérhetlen legióját verte fel bennünk.“

Igen, csak a legközelebbi napok is meggyőzhettek mindenkit, hogy Kossuth Lajos neve, ragyogó irálya, lángoló szelleme, — ha többé nem irányozhatja is, mint egykor, föltétlenül a nemzet elhatározásait, — de a szivekre és a kedélyekre varázsos befolyást gyakorol még ennyi évek multán is. S ki bámulhatná ezt? Kossuth Lajos e befolyást, mind rendkivüli tehetségei, mind azon roppant szerep által, melyet átalakulásunk történetében viselt, egyaránt nyerte.

Kora fiatalságában szülő megyéjében, Zemplénben, ügyvédi pályára lépett, s alapos törvényismerete, fáradhatlan szorgalma, emberekkel bánása és ékesszólása már ekkor nagy népszerüséget szereztek neki azon körben, meddig akkor ismeretsége elhatott. Az alsóbb néposztályok előtti kedvességét azon nevezetes körülmény bizonyitja, hogy az 1831-iki kolerakor hazánk felső megyéiben kiütött zavargások alkalmával, melyek egy pórlázadás minden borzalmaival fenyegetőztek, Zemplénben is a földesurak s kabátosok megtámadására, városok, faluk, kastélyok bezárolására mentek, — Kossuth Lajos, az egyszerü sátoraljaujhelyi ügyvéd volt talán az egyetlen az egész megyében, ki a néphez csititólag szólani némi sikerrel tudott, s kit maga a lázongó tömeg mindvégig annyira respectált, hogy házát élelmi szerekkel naponként bőven ellátta, mig a várost minden közlekedéstől elzárva s körülfogva tartotta. E vészes időben egyébként is kitüntette szelleme fenséségét s erélyét a fiatal ügyvéd; a városban, a rend és biztonság fenntartására egy nemét a nemzetőrségnek szervezte, kórházat állitott a kolera-betegek számára, intézkedéseket tett a kór terjedése ellen, s a nép által házához bőségesen hordott élelmi szereket naponként a szükölködők közt kiosztotta.

De tevékenységének csakhamar szük volt a városi és megyei tér. Pestre jött, szélesebb ügyvédi gyakorlatot keresni s érvényesiteni tehetségeit. Az 1832—36-ki országgyülésen, Pozsonyban, mint absentium-ablegatus vett részt az alsóházban, hol a meg nem jelent főrendi tagok, vagy ha a főrendi család feje nő volt, azok követei, tanácskozási joggal birtak, de szavazattal nem. Kossuth csak egyszer szólalt föl, de kevés sikerrel. Az akkori rendi alkotmány s aristokratai szerkezet mellett, egy ismeretlen absentium-ablegatusra nem sokat adtak. Elhatározta, hogy nem szó, hanem a toll fegyverével keres befolyást magának.

A nyilvánosság még akkor alig ismert dolog volt, azon széles értelemben, melyben ma minden közügyeink éltető levegőjét képezi. Az országgyülési tárgyalásokról nevezetesen, nemcsak naplók nem vezettettek, (gyorsiróknak hire sem volt!) de tudósitások sem adattak ki. A szabadelvü reformokat sürgető párt nélkülözte a közvélemény azon nagymérvü támogatását, mely legbiztosabb alapja leendett törekvéseinek, mert nem hivatkozhatott a közszellemre, a nyilvánosság közegei által, melyek nem léteztek. Ily állásában a dolgoknak, s eleven érzetével a szükségnek, Kossuth Lajos, az ellenzék érdekében s támogatása mellett, irott „Országgyülési tudósitások“ szerkesztésére vállalkozott. A követek mellett volt fiatal emberekből dictaturát alkotva, maga mondá tollba nekik világosság, kimeritőség s erő által kitünő „Országgyülési tudósitásait“; a példányokat, melyekre, mint valami hirlapra, rendes előfizetések, illetőleg megrendelések történtek, először postán, magánlevelekként küldötte szét; de mikor észrevették, hogy a kormány letartóztatja azokat a postán, megyéről megyére, a sérthetlen megyei hajdúk által küldözték a mohón váró olvasóknak.

Az országgyülés végeztével, a siker által többre bátoritva, a megyei élet és küzdelmek közlönyét inditotta meg „Törvényhatósági tudósitások“ czim alatt. Kézzel nem győzték már a sokasitást; kőnyomdához kelle folyamodni. Kossuth maga szerzett s állitott föl hát egy kőnyomdát (lithografia) s a példányokat, postán ismét nem lehetvén, — megyei hajdúk által küldöztette szét országszerte. A kormány, látva, hogy kerülő útakon czélt nem ér a szerinte veszélyes közlemények terjesztésének meggátolásában, rendeletet küldött a megyének: Kossuth pörbefogatására. A megye megtagadta; s az ország többi megyéi is fölszólaltak mellette. A kormány ekkor titkos elfogatást rendelt el, s 1837 tavaszán, egy éjjel Kossuth befogatott és a budai vár kaszamatáiba csukatott.

Wesselényi ugyanekkor fogatott el, részint országgyülési s megyei működése, részint ő is, mint Kossuth, kézi-kőnyomda állitása miatt. Az országban a szabadelvü fiatalságból még több elfogatás is történt. Mindezek, 1794 óta hallatlan lévén politikai pör és befogatás, roppant izgatottságot s elkeseredést szültek az országban. Az 1839-ki országgyülésre a választások többnyire ellenzéki szellemben ütöttek ki. Vihar látszott készülőben, melytől előre megrémülve, a főkormány több tagja visszalépni kényszerült. A kormánynak pénzre és katonára volt szüksége, de az ellenzéki szellemü országgyülés hallani sem akart azokról, mig a sérelmek orvosolva nincsenek.

Nem czélunk az átalános politikai történetet irni. — A politikai foglyok végre 1840. april végén „Ő Felsége különös kegyelmének ujabb bizonyságául,“ mint a nádor jelentésében mondá, szabadon bocsáttattak. De Lapsánszky, a foglyok egyike, nyomtalanul eltünt; Lovassy megőrült a börtönben; Wesselényi közel jutott a megvakuláshoz, mely később csakugyan be is következett. Kossuth, kinek azalatt atyja is elhalt, testileg meggyöngülve, gyönge erejében megfogyva, — de szellemileg annál erősebben, elszántabban lépett ki a börtönből. Három évi fogsága alatt tanult, gondolkozott, irt, s edzette magában tetterejét és szivének ama lángoló szerelmét a szabadság s lángoló gyülöletét az elnyomás iránt, mely jellemének legfőbb alapvonását képezi.

Még azon év végén, Landerer és Heckenast kiadó-nyomdászok, politikai lap engedélyért folyamodtak — s szerkesztőül Kossuthot terjesztették föl. A kormány, kevés habozás és alkudozás után, jobbnak látta megadni az engedélyt, nehogy a *nitimur in vetitum,* ismét, mint a „Tudósitások"-kal, több veszélyt szüljön. S 1841 elejével megindult a „Pesti Hirlap."

A magyar politikai journalistika története tulajdonképen e nappal kezdődik. A mi azelőtt volt, tiszteletre méltó kezdemények már a mult század végén s a jelennek kivált negyedik tizedében, részint Magyar-, részint Erdélyországban, — jóformán csak száraz tudósitásokra szoritkoztak, s ha fejtegettek egyes kérdéseket, többnyire olyanokat, melyek senkit sem érdekeltek, vagy oly modorban, hogy a sajtóviszonyokkal összeütközésbe ne jőjenek. Kossuth egyszerre lelket öntött a politikai időszaki sajtóba. Tudósitásai a megyékből, a legjobb és legszabadelvűbb tollakból, azon szellemben és irányban, mint az ő befogatását okozott „Törvényhatósági tudósitások" valának, az egész ország különböző vidékein uralkodó közszellemet tükrözték vissza. Országgyülési tudósitási kimeritőbbek s szabadabbak voltak, mint laptársaiéi. Különböző rovataiban felölelte a közélet minden terét és mozzanatát, tudományos, irodalmi, müvészeti, társadalmi érdekeket; napi hirei elevenek, szellemdúsak valának. De a mi a „Pesti Hirlap" hatását országossá tette: Kossuth *vezérczikkei* volt. A külföldi journalis-

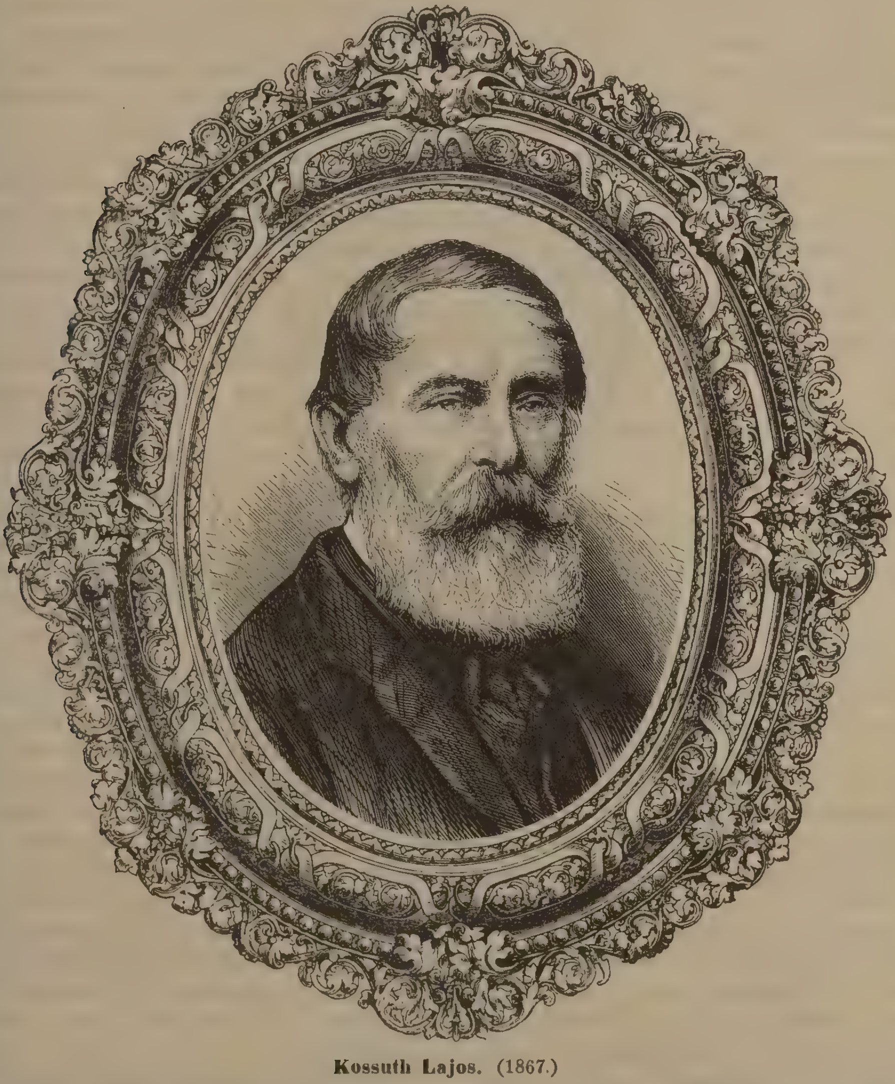

Kossuth Lajos. (1867.)

tika e rovata azelőtt tulajdonkép ismeretlen volt hazánkban. Hozzá szólani minden fontosabb ügyhöz, fejtegetőleg, bonczolólag, majd az értekezés, majd a szónoklat, majd a polemia modorában, hozzá szólani merészen, tartaléktalanul, döntőleg: eddig hallatlan volt a magyar journalistikában. S mai hirlapjaink e nélkülözhetlen, állandó rovata, nem rendre fejlődött s érte el, évek folytán, virágzása tetőpontját, hanem egyszerre, első megjelenésével kész fegyverzetben ugrott elő, mint Pallas Athené, a Kossuth agyából. A hatás óriási volt. Mérveül szolgálni elég egy tény: midőn a „Pesti Hirlap“-ból 18, mondd: tizennyolcz szám megjelent, Széchenyi István, a magyar reformok apja, az agitator, — szükségesnek tartá vastag könyvvel lépni föl a szerinte tulzó reformer s nála sokkal nagyobb agitátor hirlapi czikkei ellen.

A „Kelet népe“ megjelent s Kossuth Lajos „Felelet“-én kivül egész kis irodalmat idézett elő, melyben a haza legjelesebb irói, Fáy András, b. Eötvös József, Vörösmarty (egy terjedelmes birálattal) s többen vettek részt. A közvélemény, — mert az országban az ellenzék roppant többségben volt — Kossuthnak adott igazat; általa vélte a reform immár elutasithatlan követelményeit legjobban kifejezve s leghatalmasabban védve; Széchenyi, az egykori reformer, conservativnak, az egykori ellenzéki, kormánypártinak tünt föl mellette. S valóban, Széchenyi kénytelen lőn ettől fogva egészen szakitani az ellenzékkel; a reformok szükségét szintén átlátó, de azokat csak igen homöopathikus adagokban nyujtani akaró kormány sem elégitvén ki azonban, a kettő közt maradt: egy maga egy párt.

Kossuth folytatta működését a hirlapi téren, egyre növekedő erővel és befolyással. Kezében a toll hatalommá nőtte ki magát. De a szó hatalmát is kezdé már éreztetni. Pestmegye gyüléseiben feltüntek lángoló, gyujtó szónoklatai. Széchenyi, Fáy, Dessewffy Aurél, Szentkirályi Mór, Teleki s számos országos kitünőség küzdtere volt akkor Pestmegye zöld asztala. Kossuth volt a nyertes a szellem e hatalmas gladiátorai között. Csatái, melyeket kivált a lángeszü Dessewffy Auréllal, hirlapban és tanácskozásban vivott, a közvélemény szemei előtt legalább, az ő részére döntötték a határozott diadalt.

Az országban a pártok mind szorosabban sorakoztak, s különzék el egymástól magokat. A kormánypárt, mely szintén számos kitünő tagot számlált, gr. Keglevich tárnokmesternél gyülésezett s programmját kovácsolta. Az ellenzék is programmokat készitett. Széchenyi programmja mindkettőtől elütött; őt az ellenzéktől mind szélesb és szélesb ür választotta el. Az ellenzékben Deák mérsékeltebb iránya képezett még tartalékot Kossuth ellenében. De egy fontos kérdés: a parlamenti kormányzat és a municipium kérdése megosztással fenyegette magát az ellenzéket.

Kossuth felhagyott a „Pesti Hirlap“-pal, s az épen az ellenzék másik töredékének, a municipiumok helyett némi központositással egybekötött parliamenti kormányt sürgetőknek kezébe ment. Szalay, Eötvös, Csengery, Trefort, utóbb Kemény Zs. valának ez uj s nálunk még ábrándnak nevezett tan hivei. Az ellenzék zöme hű maradt a magyar alkotmány annyit emlegetett védbástyájához, a municipiumhoz; a kisebb töredéket, mint doctrinaireket, mint utopistákat, mint ábrándozókat, lenézték vagy megmosolyogták. Ez egy kérdésen kivül azonban a többi reformkérdésekben az ellenzék compact maradt, s programmjuk közös volt. Kossuth egészen megtartotta fölényét a pártban.

Egybehivatott a 47-diki országgyülés. Kossuth, bár nem kis erőfeszitéssel, Pestmegye követévé választatott. Ellensulyozására Széchenyi is szükségesnek tartá ott hagyni felsőházi székét s követté választatta magát. A reform-kérdések szűk körét azonban túlszárnyalták a februári s márcziusi események. Az ellenzék, ugy szólván egy percz alatt, győzött. És pedig, az imént ábrándnak nevezett parlamenti kormányzat hiveinek értelmében. Különös jelenség, hogy mégis nem e diadalra jutott nézet emberei, hanem a municipium hive, Kossuth, ragadta kezébe a vezérzászlót. Azaz, különös volna, ha nem tudnók, hogy lángoló szónoklata hatalmával egyedül ő birt oly varázsosan uralkodni a kedélyeken, törhetlen erélyével s merészségével egyedül ő birta túltenni magát minden aggályon, benyomásokra és reményekre oly fogékony kedélyével egyedül ő volt képes magát az uj helyzetbe és eszmékbe testestül lelkestül annyira beletalálni, hogy azok fölött uralkodjék.

E pillanattól kezdve 1849. augusztus 11-keig, Kossuth Lajos története: Magyarország s a forradalom története. Ismeretesbek annak részletei olvasóink előtt, mintsem szükségesnek tartanók hosszasan azokba bocsátkozni. A helyett, egyéniségének s működésének jellemzéseül, egyik lapunkban nemrég megjelent czikkből veszszük át a következő részletet: „Kossuth nem többé az ellenzéknek, az összes nemzetnek vezére lőn. A miniszteriumban a pénzügyi tárczát vállalta el. De hovatovább mind inkább túlsúlyt nyert a mérsékeltebb árnyalatok fölött az ő befolyása. Ő lett a kormány tulajdonképi lelke, — s mig a többit az események hatalma kivette sodrából és megbénitotta, ő akkor volt igazán helyén. Központja s valódi feje lőn a megindult s roppant mérvre fejlődött függetlenségi harcznak. Pesten, Debreczenben, ismét Pesten, Szegeden, Aradig, ő volt a forradalomnak lelke, mozgató eleme, ruganyosságát s óriási tetterejét soha el nem veszitő vezére. A függetlenségi nyilatkozat kimondása után az ország kormányzója, valódi erkölcsi dictatorságra emelkedett, de soha nem élt a dictatori erőszak fegyvereivel. S midőn az ügy, melynek élén álla, megbukott: szegényül, fénytelenül vette kezébe a bujdosás vándor-botját s a számüzetés keserü kenyerét. Lelke azonban nem tört meg, s reményei nem hagyák végkép el soha. Számüzetése évei a lankadatlan tevékenység évei valának, s Angliában és Amerikában, nemzeti törekvéseink és érdekeink népszerüsitésére egy századév munkája nem tehetett volna többet, mint az ő lángajku szónoklatai, mert csodálatos és páratlan jelenség! — idegen nyelven is szintoly ékesen szóló tudott lenni, mint anyanyelvén. Most Turinban és annak környékén él s szive, egy ki nem égett vulkán, a régi hévvel lángol hazájáért, nemzetéért.“

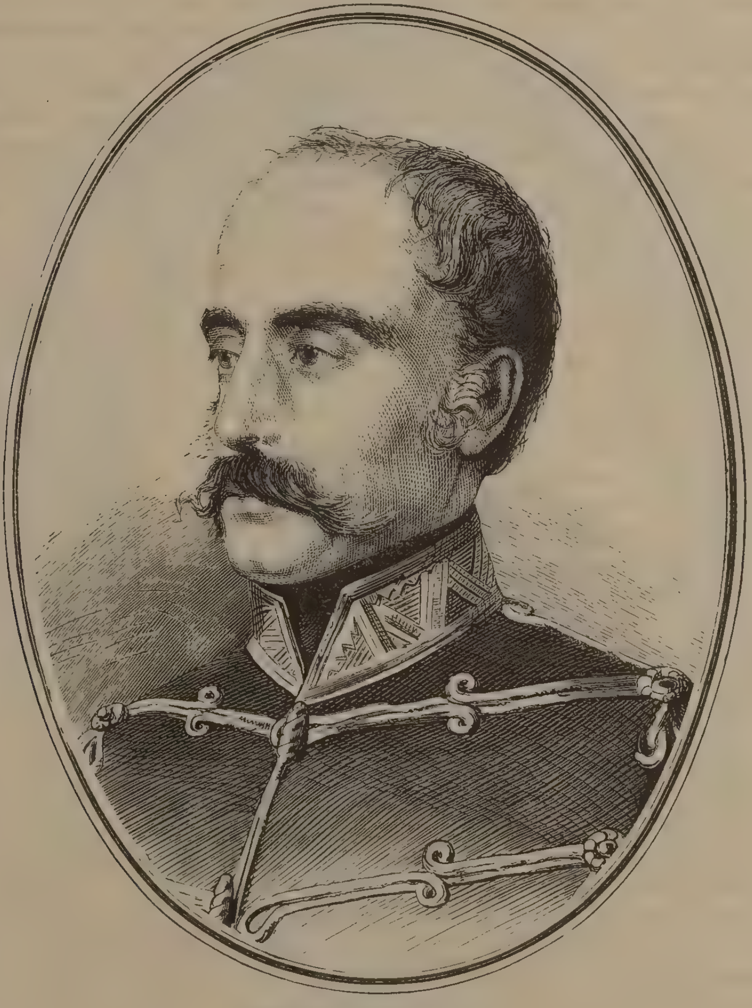

Mészáros Lázár. (1848.)

Legközelebbről Párisból, hova a világkiállitásra ment, Deákhoz intézett nyilt levélben szólott a nemzethez. E levél s átalában az egész föllépés birálatába itt nem bocsátkozhatunk. Az eseményeket és elhatározásokat azonban Kossuth levele már meg nem változtathatta. A következés fogja megmutatni, alaposok voltak-e aggodalmai? Mi Falk Miksa előbb is idézett czikkének zárszavaival rekesztjük be futólagos vázlatunkat.

„Szivünk mindörökké kiváló helyre fogja állitani azon férfi emlékét, ki, miként Mózes, üditő vizet fakasztott a sziklából, mintegy emberfeletti hatalom fel tudta nyitni e nemzet erejének, lelkesedésének forrásait, kinek neve egybe van szőve történetünk egyik leggyászosb és mégis legdicsőbb lapjával; de jelen helyzetünk követelményeit ő nem birja megérteni; a mi szemünk előre pillant, az övé hátra; saját reményeit — a mi egykoron helyes volt, de többé nem az — saját reményeit azonosoknak vélve a nemzetéivel, saját jövőjét a hazáéval, azon homályból, mely őt magát környezi, azt következteti, hogy itthon sem nappalodik. Kassandrának mondja magát, de Kassandrának nem mindig volt igaza „et quum illa promissis non staret, iratus Deus fecit ut ejusdem vaticiniis nulla fides adhiberetur.“ Kossuthnak annyi jóslata nem teljesült, midőn bennünket örvendetes kilátásokkal kecsegtetett, miért ne volna szabad föltenni, miszerint ő nem fog jobb prófétának bizonyulni akkor, a midőn a nemzet „halálát“ jövendölgeti abból, a miben a haza legjelesb fiai egy jobb jövőnek zálogát vélik láthatni. Ő nem egyszer remélt, midőn mi már el-elcsüggedtünk; ez egyszer mi remélünk, habár őt csüggedni látjuk!“

— *á* — *r* —

MÉSZÁROS LÁZÁR.

Mészáros Lázár, 1848-ban az első független felelős magyar miniszteriumban honvédelmi miniszter s később 1849-ben az összes magyar hadsereg fővezére, Baján, Bácsmegyében 1796. febr. 20-dikán született; atyja Mészáros János közbirtokos és megyei tisztviselő, anyja pedig Piukovics Katalin tekintélyes dalmata család leánya volt.

Maga Mészáros elkezdé élettörténetét megirni, s ebben megható képét nyujtja az akkori patriarkális családi életnek, mely a magyar nemesi osztály körében divatozott. Atyját ugy irja le mint szigoru rendtartó embert, ki családjának ura és parancsnoka volt, s mégis szeretetreméltó, rokonszenves alak. E családi körrajzának utolsó epizodja egy gyönyörű kép, mely az atya utolsó betegségét, áldását s temetését ábrázolja, ugy mint az az akkor négy-öt éves gyermek emlékeiben megmaradott. Ily jelenet leirását még két hirneves irótól olvastuk, egyik b. Eötvös, a másik Thackeray, (az „A karthausi“, ez pedig „Pendennis“ czimü regényében), mindenik azon benyomás alatt van irva, mit a gyermek érez, midőn kedves szüléje meghal, anélkül hogy értené a szomorú történetet. Mészáros leirása bátran ezek mellé sorozható, sőt a közvetlenség hatása tekintetéből tán szebb, mint azok. — Ezután a gyerek különböző rokonok házánál Pesten, Szabadkán és Pécsett végzé be iskolai tanulmányait. E korszaknál megszakad az annyi bájjal s nagy őszinteséggel készült önéletirat. De már látjuk, hogy a 17 éves ifjú komoly, tanulni szerető, gondolkozó, habár a mellett vidám s az ifjuság örömeit kedvelő.

Végre Antal nevű bátyjának gondnoksága alá kerülvén, ez azt akarta, hogy a jogtudományokat is végezze; az ifjú Lázárnak azonban ehhez semmi kedve sem volt. E helyett szorgalmasan tanulmányozta a katonai könyveket, a mértant s a bajai kaszárnyában fegyverforgatás és lovaglásban gyakorolván magát, oly szép előkészületeket tett a katonai pályára, hogy midőn 1812-ben az ország a subsidiumot megajánlotta, Bácsmegye a magyar lovasokhoz főhadnagynak választotta, 17 éves korában. Ezek később a Lichtenstein-huszárokhoz soroztatván, Mészáros Lázár ott is megtarthatá főhadnagyi rangját. Ez ezredben lett első kapitány. 1837-ben őrnagy lett a Radeczki-huszároknál s ugyanitt 1844-ben ezredes.

1837 óta Olaszországban élvén, sokat tanult; mind az elméleti tudományokban, mind a gyakorlati élet mezején sok tapasztalást szerzett. A mivelt Olaszország vivmányait az ipar és mezei gazdaság terén hazánkban is otthonositani törekedvén, röpiratok által kivánt hatni. Irt a selyemtenyésztésről, a svájczi tehenekről, a lovakról; irt katonai munkát is, s ezenkivül terjedelmes levelezést folytatott, osztogatván talpraesett, életrevaló tanácsait. Irodalmi müködéseiért a magy. tud. akademia levelező tagjává választotta. — Hamar tanulta a nyelveket is, mert habár ifjú korában csak magyarul tudott, később beszélte a német, franczia, tót, szerb, horvát, török és angol nyelvet, s jól értett latinul is.

Katonai körökben is tekintélynek tartatott. Már főhadnagy korában egyszer, egy nagy gyakorlat egész ideje alatt egész osztály lovasságot kitünően kommandirozott, majdnem hat hétig. Később, mint alezredes, ugy szólva tanitója és mestere volt Rainer főherczegnek, s mindig és mindenütt kinyerte elöljárói nagyrabecsülését.

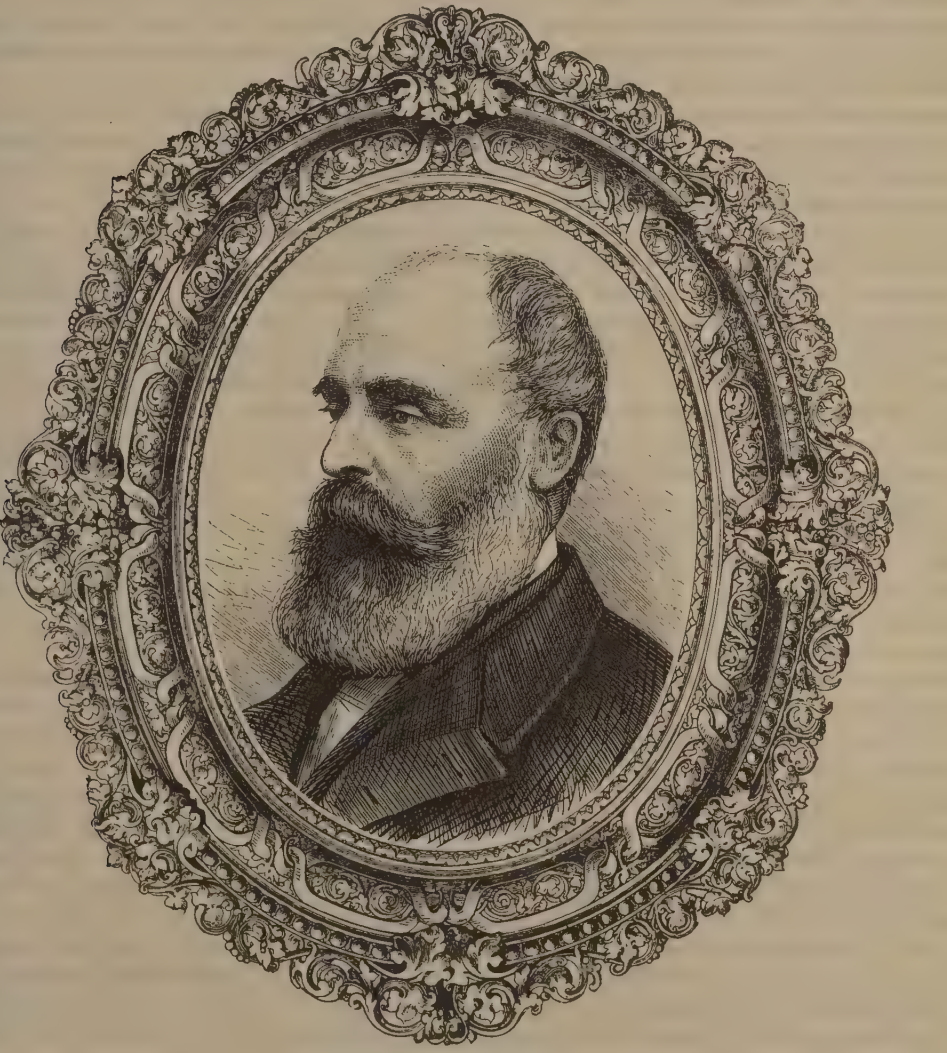

Mészáros Lázár. (1858.)

De a hivatalos teendőkön kivül is közbecsülés s mondhatni közszeretet tárgya volt, tiszti társai csak ugy *Lázinak* czimezték s hadügyér korában is *Lázibácsi* volt ismerősei körében. Sőt maga az ellenséges érzelmű olasz nép is tisztelte humánus, igazságos magaviseletéért, s Szárdinia akkori királya, Carlo Alberto érdemjellel ruházta fel.

Ennyi kiváló tulajdonság után nem volt meglepő, hogy gróf Batthyány Lajos az első magyar felelős miniszteriumba a hadügyi tárcza kezelésére őt szólitotta fel. Emlékirataiban — melyekben a forradalom történetét vázolja, érdekesen irja le Mészáros, hogy miként értesült kineveztetéséről. Mielőtt ugyanis hivatalosan kezeihez jutottak volna az irományok, egy olasz városkában valami hirlapból olvasta, hogy *ő tábornok és Magyarország hadügy-minisztere.*

Nagybecsű *Emlékirataínak* *) mindjárt kezdetén hiven elmondja azon körülményeket, melyek között miniszteri tárczáját kezébe vette. A bécsi hadügyminiszternek s Batthyány Lajosnak és Kossuthnak is megirta nézeteit, s midőn kineveztetése után Batthyány meghivó levelét vette, addig nem mozdult állomásáról, mig V. Ferdinánd egyenes parancsa kezei közt nem volt. Kossuthnak pedig egyebek közt igy irt: „Az államadósság egy részének át nem vállalása bennünket törvényen kivül tehetvén, veszélyünket okozhatja s még az orosz invasiot is maga után vonhatja.“

E két vonás híven jellemzi az uj hadügyminisztert. *Egyik* törvényességi érzülete a katonának, mely koronás királya parancsát várja s ennek értelmében szándékszik működni folytonosan. *Másik* mutatja, hogy Mészáros azon komolyabb politikusok közé tartozott, kik helyzetükkel tisztában voltak; s már 1848. april havában tisztán, biztosan mondott olyan dolgokat, mit sokan a vezetők közül még 1849. májusában sem akartak hinni.

Mészárosnak éles itélő tehetsége volt s jól ismerte nemzeti gyengeségeinket, akkori viszonyaink gyenge oldalait, a szereplők szenvedélyeit — de egyszersmind gyakorlati ember is lévén, a kezére bizott ügyeket alaposan és maradandó sikert igérőleg ohajtotta rendezni. Szigorú volt és maradt mindvégig a nyegleség iránt, s a rakonczátlan és nem iskolázott vad geniek tekintélyét soha sem akarta elismerni; a hazafias érzelmü jó akaratot nem tartá elégségesnek hazafias nagy tettek végbe vitelére.

Mint katona rendszeres ember volt s a mily kedvcsapongó és szabad társalgást, elméskedést kedvelő a magán élet társaskoreiben, ép oly szigoru rendtartó s a szabályszerűséget nélkülözhetlennek tartó volt a hivatalos ügykezelésben.

Meg volt győződve affelől, hogy a reformokat valamint más természetű, ugy a katonai ügyekben sem lehet azonnal gyökeresen életbeléptetni, s hogy a kimondott eszmétől a megtestesülésig nehéz ut terjed. Ezért nem akarta, hogy a katonaságnál a testi büntetés azonnal eltöröltessék s a philantropikus ellenharczosok a képviselőházban, fényes elégtételt szolgáltattak ez egyben minden nézeteinek, mert később a tábori életben ugyancsak alkalmazták, mint pl. Perczel.

A tisztikar magyarositását és magyar miveltségét sem lehete egy parancscsal eszközölni. Mészáros katonai magyar növelde alapitásáról gondoskodott — még pedig tényleg, mert törvényczikk már rég volt róla, s másoknak ez, ugy látszik, elég volt. Emellett azonban azon német ajkú tiszteket, kik némi rokonszenvvel viseltettek ügyünk iránt, szerette volna a katonai rend és fegyelem, s szóval a hadügy érdekében megtartani, lekötelezni. Ezért az insultatiokat, melyeket gyakran szenvedtek a német tisztek, határozottan roszallotta.

Rendezett, alkotott, hatott és gyarapitott valahová csak keze ért s első 12 legjelesebb rendes honvéd-ezredeinket az ő alkotó szellemének köszönhetjük.

Volt azonban Mészárosnak két nagy hibája: egyik az, hogy nem volt forradalmi ember s másik ezzel kapcsolatban, mikép azt hitte, hogy ha valaki egyszer katona, az ép oly pontosan teszi kötelességét, a mint kell. Első hibája miatt sok baja volt, mint hadügyminiszternek; második hibája miatt szerencsétlen volt a csatatéren.

Ha valami tüzes, pattagós, huszáros modorral lépett volna fel, könnyen tehetett volna szert népszerűségre és dicsőitésre azok előtt is, kik vádolák; de humoros beszédjeivel, alapos argumentatioival s eszes dialektikájával legyőzvén parlamenti ellenfeleit, azután ismét csak azon igyekezett, hogy komolyság s alaposság legyen működéseinek alapja.

A forradalom pedig az ő intézményeinek fejlődésére és eredményeire nem várva, kibontván vihart termő szárnyait, csattogva vonult végig a hazán s bár megmenté a nemzet becsületét és harczosaink dicsőségét: oly sok drága kincsünket vesztettük el általa! E veszteségekhez kell számitanunk, hogy felejthetetlen hadügyminiszterünk is örökre elhagyá ez édes szülőföldet!

Az 1848-iki nyár folytán az aldunai táborokat látogatta meg, hol inkább csak szervezett s egy pár erőteljes kémszemlét tartott elég sikerrel. Deczember hóban Schlick ellen ment a felső megyékbe s Kassánál szerencsétlenül harczolt; ennek fő oka az volt, hogy tisztei nem teljesiték parancsát. Később is több csatában részt vett, de nagy sikert sehol se tudott felmutatni, minek okát már emlitők. Később a katonai körökben Görgei, Klapka, Perczel, sat. emelkedvén a népszerűség győzelmi szekerére, Mészáros csillaga a tömeg előtt egészen elhalványult.

Nem lepne meg minket azon kérdés, hogy e tősgyökeres loyalis érzelmű katona miért nem vonult végkép vissza a forradalomtól, mikor teljes egész jelleme békés idők emberének mutatja — s mikor 1848. szept. és okt. hónap körül oly sokan visszavonultak? Ennek fő oka Mészáros Lázár azon meggyőződésében rejlett, hogy a nemzet mindent megkisértett a törvényes téren maradhatni s arról éles ravaszsággal és erőszakkal igyekeztek leszoritani. Továbbá épen azért, mert katona volt, a gyávaságnak még csak árnyéklatát sem türhette volna el. Ezért volt ő egyik legnagyobb s leghivebb harczosunk az utolsó pillanatig.

---

*) Közelebb jelent meg Mészáros Lázár emlékiratainak, levelezéseinek és élettörténeteinek (6-dik) utolsó füzete. Közrebocsátja Szokoly Viktor, Kiadja: Ráth Mór. Megbecsülhetlen jeles monografia forradalmunk idejére vonatkozólag.

Jól tudták ezt az akkori vezérszereplők is, s ezért mindig azon voltak, hogy maguk közt tarthassák, s az utolsó pillanat előtt is csak hozzá tudtak folyamodni, midőn 1849. juniusában a magyarországi összes hadak fővezérévé nevezték. Szóljanak azonban helyettünk nagybecsű emlékiratai, melyeknek minden lapja korunkra is illő száz meg száz tanusággal van telve.

A forradalmi szereplők közt legtöbbre becsülte Dembinszkyt s az uj katonák közt Perczelt. A polgári elemek közt pedig Deák Ferenczet és Batthyány Lajost s önzéstelen emlékirataiban meglehetősen elmondja mindenki felől, hogy menynyire becsüli és mit tart róla.

Itt csak azt emlitjük még meg, hogy a világosi napok idején Mészáros Törökországba menekült s aztán Kiutahiából Angolországba ment; az államcsin idején 1851. decz. havában Párisban volt; később Jersey szigeten lakott; s azután Amerikába vándorolt, hol nyomoruságteljes éveket töltött. Külföldi levelezéseiben megható szépen irja le ezen időket; s nem tartjuk feleslegesnek megjegyezni, hogy Batthyány Lajos özvegyét nyomorúságos élete védangyalának nevezi.

Egészségében megtörve jött vissza Angliába; 1858. okt. 25-dikén érkezett Liverpoolba, s innen még Eywoodba ment, hogy nehány napot egy jó ismerőse, Lady Langdale társaságában töltsön.

Itt azonban betegsége még jobban erőt vett rajta s ő azon évi nov. 16-kán megszünt élni.

Nem láthatta viszont édes szülő földét!

Halálos ágyánál Czecz tábornok, Vukovics Sebő volt igazságügyi-miniszter és hű szolgája Szalai Pál is jelen voltak s kitelhető gyöngédséggel ápolták.

Hült tetemeit a Titley helységhez tartozó sirkertben az ottani templomhoz közel temették el s Lady Langdale szép siremléket emeltetett fölébe.

Deák Farkas.

GÖRGEI ARTHUR.

Görgei élete, pályája, jelleme a történelemé. S épen azért, mint történeti arczképet, vettük őt fel e csarnokba. De másfelől, mert azt hiszszük, bármennyire megállapodva látszik is lenni irányában a közvélemény, még a történelem utolsó és fölebbezhetlen itéletének, mely csak minden oldalu lelkiismeretes vizsgálatra következhetik, ideje nem érkezett meg, — tartózkodni akarunk ily itélet kimondásától s csak a történelemnek igyekszünk szolgálatot tenni, midőn rövid és igénytelen rajzunkban, egy meglevő jeles dolgozat*) fonalán menve ugyan, illetékes forrásokból nyert kiigazitásokkal igyekszünk vázolni e férfiu életét, illetőleg forradalmi működését, kiegészitve azt némely adatokkal azótai életéből, mely nagyobbára ismeretlen még a nagy közönség előtt.

Görgei Arthur felső-magyarországi régi nemes családból származott. A Szepességen született, Toporczon, 1819-ben. Első nevelését édes anyja, egy igen müvelt, spártai hajlamu, lelkes nő vezette, ki különös figyelemmel volt gyermekeinek ugy testi, mint lelki képzésére s kora megedzés által akarta őket az élet viharai ellen megerősiteni. És Arthurból valóban erős, edzett, munkabiró ifju lett, ki könnyen türé a hadjáratok fáradalmait s veszélyeit, a tél hidegét, az éhet és szomjat, s közkatonáival együtt tudott aludni a tábortűz mellett, a kopasz földön. E mellett már gyermekkorában ritka tehetségek tüntek ki benne. Első iskolai képzettségét a késmárki, lőcsei, eperjesi evang. tanodákban nyerte, honnan a tulni katonai növeldébe vitetett. A had s annak segédtudományai már gyermekkorában kedvencz hajlamai valának a lánglelkü növendéknek s a nevezett katonaiskola legtehetségesb tanitványának őt tartották. Tanárai ezt nyiltan ki is mondák s a kilépőt különösen ajánlák a főhaditanácsnak, mint az osztrák hadsereg egykori dicsőségét s leendő tábornokot. Ezután a bécsi magyar testőrsereghez ment, hol a rend, szorgalom és szigoru önmegtagadás példányképe volt. Tudományszomját az elébe irt tanulmányok nem elégitheték ki; bejárt az egyetembe is, állatgyógyászatot, különösen vegytant, stb. hallgatni. Öt év mulva a nádor-huszárezredben lett főhadnagy; itt azonban elkedvetlenedvén, kilépett s kedvencz tanulmányát, a vegytant, folytatni Prágába ment. Itt egy franczia hölgyet vett nőül s tanulmányait bevégezvén, ősi fészkébe, Toporczra, vonult.

---

*) Lásd „Ujabbkori ismeretek tára" III. kötetében Görgei életrajzát.

Az 1848-ki forradalom riadása őt is a tettek mezejére idézé. Megjelent Pesten, hogy tehetségeinek megfelelő pályadijért küzdjön. Honvéd lett s az ötödik honvédzászlóaljban századossá neveztetett ki. Szervező állomása Győr volt; első megbizatása fegyverszállitás Lüttichből. Ezt ügyesen teljesitvén, csakhamar őrnagygyá léptették elő. A szolnoki állomáson az egész tiszáninneni kerület önkénytes mozgó nemzetőreit zászlóaljakba szervezte.

A bán átléptével a magyar határon, megkezdődött a polgárháboru s talán Görgei volt az első, a ki fölismerte, hogy ez forradalmi harcz leend. Legalább az első, valóban forradalmi cselekvény az volt, midőn, a horvátoknak a Dunán átkelése megakadályozására teljhatalommal küldetvén ki a Csepel szigetére, itt az általa fölállitott haditörvényszék által gróf *Zichy* Ödönt kivégeztette. Ez elhatározott fellépés reá vonta a közfigyelmet s Kossuthnak is egyszerre kedvenczévé vált. Részt vett, még mint őrnagy, Perczel alatt azon sikeres hadjáratban, mely Roth és Filippovics hadtestének elfogatásával végződött Ozoránál, s ezredessé mozdittatott elő. Perczel és közte azonban már itt kifejlett a mindvégig engesztelhetlen gyülölség; ő mitsem tartott Perczel tehetségéről, Perczel pedig kétkedett az ő hazafiságában.

A swechati ütközet után Kossuth letette Mógát a fővezérségből, s a vezéri pálczát Görgei kezébe adta. „Szerencsés húzást tettem a sors urnájából“ — hitte és mondá az alsóház és kormány vezére. Görgei ettől fogva minden gondját arra forditá, hogy a még gyakorlatlan, fegyelemhez nem szokott magyar hadsereget erősitse, kellőleg szervezze, rendhez szoktassa s benne rendre kölcsön önbizalmat, mely aztán biztosabban vezet lelkesedésre, mint az első heveny fölbuzdulás, melyet az akadályok és vereségek hamar lehűtenének. Ezért vonult eleinte vissza Windischgrätz elől is, mig a honvéd megtanul lőni, megállni a tűzben — s hátrament, hogy „előre!“ mehessen majd. Már ekkor voltak némi összeütközései Kossuthtal; a két éles kard nem fért egy hüvelyben. Kossuth ellent akart állani, Görgei azt hitte, hogy elhatározó ütközet nélkül kell visszavonulni, hacsak az egész fiatal sereget megsemmisités veszélyének nem akarják kitenni s a magyar táborozásnak egy csapással véget vetni.

Perczel a moóri ütközetet elveszitette. Január 4-kén haditanács tartatott, hol Perczel egy szót sem emelt Görgei ellen a moóri szerencsétlenség miatt, bár később azzal vádolta, hogy annak oka Görgei, ki őt fel akarta áldozni. E haditanácsban megegyeztek a további teendők iránt: Perczel Szolnok felé vonult, Görgei Vácz felé, fel a bányavárosoknak. Váczon adta ki azon nevezetes proclamatióját, melyben nyiltan kimondá, hogy „ő V. Ferdinánd király Ő Felségeért s a márcziusi törvényekért harczol.“ E nyilatkozatra némileg kényszeritve is volt; mert a mint az ellentétek élesebbé kezdettek válni, a hadsereg főtisztei, kik Ferdinánd hűségére esküdtek volt, nyugtalanok kezdének lenni s már január 4-én Pesten, a Vilmos huszár-ezred tisztikarának két harmada leoldá kardját, ugy hogy egy al-százados maradt ezredesnek; a Miklós és Sándor huszár-ezredek is ingadoztak. Görgei váczi proclamatiója volt a felelet a kételyekre; megnyugodtak a tisztek s a régibb ezredek meg voltak tartva a hadseregnek.

A felső-magyarországi visszavonulás, bár mint ilyen, alig járhatott diadalmas hadi tényekkel, egyik fényes bizonysága volt mégis Görgei hadvezéri képességének. Hűn osztozott a sereg szenvedéseiben, melyet mindig éber óvatossága mentett meg, a téli hadjárat leirhatlan nehézségeiben, e bérczes, zord vidékeken, hol gyakran tábornokok s törzstisztek is segitettek huzni az ágyúkat s vinni a fáklyákat. Egy izben (január 24-ke körül) az Aulich-hadosztály Körmöcznél kelepczébe szorulván: Görgei azt ugy mentette meg, hogy a két várost elválasztó Szkalka sziklás hegygerincz alatt egykor létezett, de már évek óta beomlott hegyi alagútat, melyen hajdanában egyszer Rákóczi is menekedett meg hasonló helyzetből, éjjeli-nappali munkával kétfelől közredolgoztatva, kitakarittatta s rajta a megszorult seregnek szabad útat nyitott. Mire az ellenség a késznek vélt prédára ráment: Aulichnak csak hűlt helyét találta.

A császári sereg vezérei, a visszavonulás, illetőleg üldözés folyama alatt több rendbeli felszólitást intéztek a magyar sereghez illetőleg annak vezéreihez, melyben fegyverletételre szólitották föl. Görgei e felszólitásokat, váczi proclamátiója értelméhez ragaszkodva, makacson viszszaut sitá. Környezetében mindvégig megmaradt a monarchikus szellem, vagy annak legalább szenvelgése, s a forradalmi kormány és a hadi dolgokba beavatkozni akaró polgári hatalom irányábani feszültség s némi lenézése annak. Tetemesen növekedett ez 1849. február elején, mikor Dembinszki neveztetett ki fővezérül. A táborban az oda küldött polgári biztosokat hidegen fogadták s kancsalul nézték. Midőn Görgei s Dembinszki a kápolnai ütközet alkalmával személyes érintkezésbe jöttek s a helylyel és viszonyokkal ismeretlen lengyel menthetlen stratégiai hibákat követett el: az eleinte udvariasság leple alá rejtett ellenszenv csakhamar kitört, s azzal végződött, hogy Dembinszki T.-Füreden a sereg nevében elfogatott, s Görgei fővezérül kiáltatott ki. Szemere, a polgári biztos, kénytelen volt a katonaság ez erőszakos fellépését eltűrni s igyekezett ugy tűntetni fel a dolgot, mintha e rendszabály a kormány egyetértésével történt volna. Kossuth maga is megjelent a táborban, de meggyőződve a sereg szelleméről, nem merte Görgeit s a fegyelem ellen vétett társait hadi törvényszék elé állitani. Görgei pedig egyenesen kimondá, hogy ha ő lett volna Dembinszki, s ellenében Görgei igy lépett volna föl, ő Görgeit főbe löveti. S csakugyan oly pillanat volt ez, a 49-ki hadjárat történetének első fordulópontja, mikor az ügy megmentése végett kötelesség volt még a főbe-lövetést is koczkáztatni. Kossuth mégis megkisértette, a kormány tekinté-

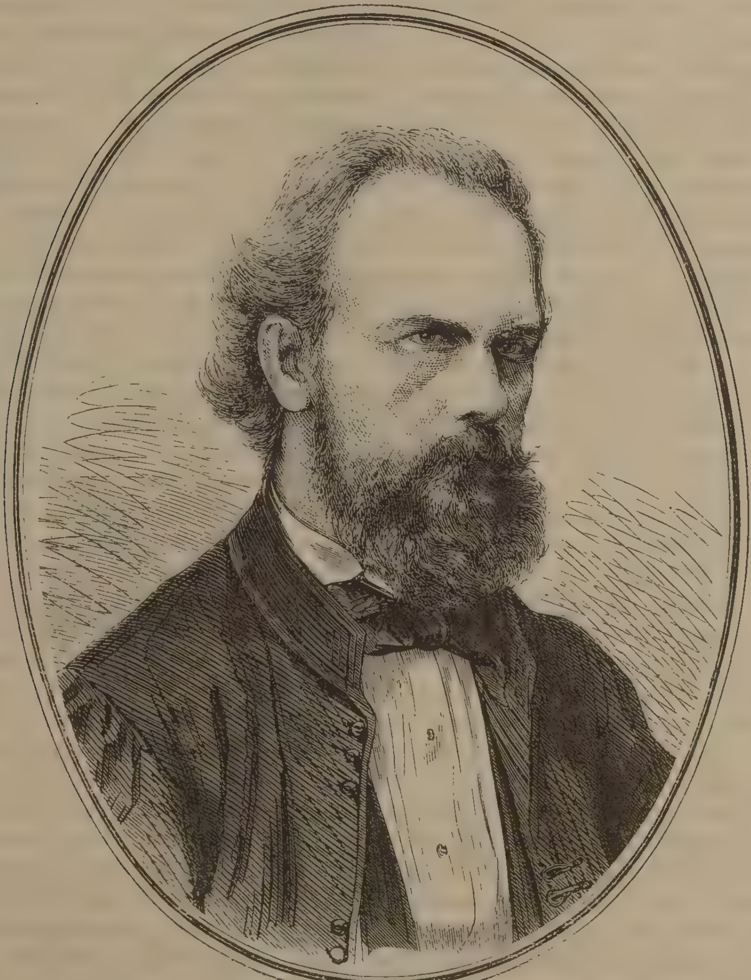

Görgei Arthur. (1866.)

lyének megmentése végett, Vetternek adni a fővezéri botot, de midőn ez nemsokára megbetegedett, az ismét csak Görgei kezében maradt.

Következett az aprilisi fényes hadjárat, Hatvantól Komáromig, melynek sikere Kossuthot ismét kibékélteté Görgeivel. Gödöllői találkozásukkor a legszivesebb egyetértésben látszottak lenni, s az országgyülési jelentésekben és a kormányzói bulletinekben a diadalmas fővezér egekig magasztaltatott.

Egy körülmény azonban megrendité a jó egyetértést. Görgei első terve volt: tovább folytatni, Buda kikerülésével s czernirozva tartásával, hadmüveleteit, mert a 48-ki törvények alapján becsületes békét vélt köthetni. Az april 14-ki nyilatkozat teremtője azonban Budát akarta ostromoltatni, visszafoglalni az ország fővárosát, oda helyezni a kormány székhelyét s lehetetlennek tartott és nyilvánitott minden kiegyezést. Fel is égette annak minden hídját maga mögött. Később, az ellenkező tanácsokra, s kitünvén, hogy a megerőditett Buda ostroma nem fog oly könnyen menni, mint először hitték, Kossuth is hajlandó lett volna fölhagyni egyelőre az ostrommal, de most már Görgei volt makacs s a Buda alatt öszpontositott erőt nem akarta eredmény nélkül vinni el onnan. Buda 17 napi heves és véres ostrom után be lőn véve. De a fővezér s a kormány elnöke között nagyobb volt a szakadás mint valaha. Az országgyülés altábornagyi oklevelet, s első osztályu katonai érdem-rendet küldött a diadalmas tábornoknak; ő azonban mindkettőt mereven visszautasitotta. Kétségbe volt esve az ügy diadala felől, annak legfényesebb napjaiban; mert az orosz beavatkozást bizonyosnak tartá s nem hitte, hogy az osztrák és orosz egyesült erők ellen Magyarország megállhasson. Sértve is érezte magát hadi terve el nem fogadtatásán s az ügyet és Magyarországot már ekkor elveszettnek hitte s hitét, sötét arczczal nem egyszer ki is mondotta.

Az egyenetlenséget még nagyobb fokra emelte s ezúttal már végzetessé tette az orosz beavatkozás ellenében tervelt nyári hadjárat. A kormány Dembinszki hadi tervét fogadta el, mely Szegedet tüzte ki központul s alsó Magyarországra tette a harcz szinhelyét. Görgei e tervet, mig Temesvár ellenséges kézben van s a bán és a ráczok ereje megtörve nincs, őrültségnek tartá; ő Komáromot akarta a magyar hadműködés támpontjául s a harcztért a Dunántúlra akarta áttenni. Az osztrák sereg előnyomulása, a kormánynyali surlódások, a fővezér megsebesülése s más közbejött akadályok késleltették Görgeit, mig aztán sem egyik, sem másik terv nem sikerülhetett. A Vágon innen visszanyomatva, Győrnél megveretve, az ácsi (julius 2-kán) nagyszerü és véres ütközetben, hol Görgei személyes hősisége mentette meg a csatát, fejére veszélyes sebet kapva, a komáromi menhelybe vonult vissza. Mészáros kineveztetése fővezérré s Dembinszki melléje rendeltetése tanácsadóul, végkép elkeseritette Görgeit és barátit; és a sereg ellendemonstrátióit csak azáltal sikerült meggátolni, hogy Mészáros fővezérsége csak a déli seregre nézve nyilvánittatott érvényesnek s csak addig, mig Görgei is oda érkezik.

A váczi (julius 15.) csata végkép meggyőzte Görgeit, hogy az oroszok hadvonalát lehetlen áttörnie, legalább itt, — s hogy az egyesülést a déli hadsereggel mégis lehetővé tegye, kénytelennek látta magát még egyszer megkisérteni az északi hadjáratot. Az oroszokkal folytonosan csatázva vonult vissza, mint a télen az osztrákokkal tette volt. De a váczi, sajói, hernádi fényes ütközetek szintoly kevéssé biztosithaták már a sikert, mint ez egész hadmüveletben kitüntetett vezéri tehetsége s lángesze. A debreczeni vereség végkép megtörte s elkedvetlenitette a különben is lehangolt sereget. Aradon kellett s lehetett volna még egyesülni. De Dembinszki, az egyezés ellenére, Szegedről az ellenség kezében lévő Temesvár alá vitte a sereget s ott adta a döntő, de szerencsétlen eredményü ütközetet. Mikor Görgei Aradra érkezett, a másik hadsereg már szét volt verve s romjait sem lehetett Lugoson összeszedni. Kossuth, augusztus 11-én átadta a kormányt Görgeinek, ez dictator lett — de már későn. Görgei, legujabban megjelent röpiratában, melynek czélja a világosi katastrófát igazolni, részletesen előterjeszti, természetesen saját szempontjából, a szerencsétlen végü hadjárat utolsó mozzanatait. Szerinte: az orosz fő-erő által hátulról szoritva, Erdélytől Lüders által elmetszetve, Temesvár felől az osztrák főhaderő által fenyegetve, kiéheztetett, levert, elkedvetlenedett, megfogyott seregétől erőfeszitést nem igényelhetve, eleség, pénz, hadi szerek hiányában — csak kettő közül választhatott, dicsően elveszni serege romjaival s prédául adni az országot, vagy dicstelenül letenni a fegyvert, de megmenteni nehány ezer ember életét s (bár roszul számitott) talán némi kiméletet is nyerni az országnak. Az utolsóra határozta magát; s aug. 13-kán — letette a fegyvert Világosnál. E gyászemlékü ténynél még csak egyet akart elérni s azt el is érte: hogy a fegyvert egyedül az oroszok előtt tegye le. E szándékát, auguszt. 11-kén, határozottan tudatá Rüdigerrel.

A fegyver-letételre következő napok, s szörnyü események és Görgei megkiméltetése teljesen megérthető csak akkor lesz, ha ezekre nézve minden adat világosságra jő. Mi itt még csak egy tárgylagosan tartott emlékiratból közöljük a fegyverletétel után Görgei személyére nézve vonatkozó száraz adatokat.

Augusztus 14-én Kis-Jenőre vitték a fogoly magyar hadsereget. A tisztek megtartották kardjaikat. Ugyanaz nap Rüdiger orosz tábornok ebédre hivta Görgeit, Leiningent, Kis Ernőt, Aulichot, nehány törzstisztet, és kivételkép a forrásunkul szolgáló jegyzetek iróját is, bár az csak százados volt. Rüdiger és a többi orosz tábornok magatartása a legmegtisztelőbb volt a fogoly magyarokra, ellenben a legsértőbb gróf Zichy Ferenczre, a cs. osztrák főbiztosra nézve, ki szintén az asztalnál ült.

14-én délután Görgei összehivta lakába tiszteit, búcsut vett tölök és tudtokra adta, hogy Rüdigertől azt értette, miszerint őket másnap (15-én) kezdik N.-Váradra szállitani, őt magát azonban már aznap este előre viszik. — Este, Aurep orosz tábornok őrizete alatt útra is kelt Görgei; testvéreit (Ármint és Istvánt) s egy-két legkedvesb segédét (Duka Tivadart és Kempelent) azonban megengedték magával vinnie.

15-kén délelőtt Nagy-Váradra ért; s mint orosz hadi fogoly maradt ott 28-káig, kiséretével együtt.

23-káig mind Görgei, mind kisérete egyenruhában és kardosan járhattak (s jártak is, mintegy tüntetésből) szabadon az egész városban. Az orosz tábornokok s valamennyi tiszt barátságosan bántak velök; sőt egy orosz tiszt, egy oda jutott osztrák tiszttel egy honvédtiszt miatt összeveszett, miből párbaj lett s az orosz az osztrákot főbe lőtte; Paskievics azonban, daczára a párbaj halálos tilalmának, hallatlanná tette az egész dolgot.

Augusztus 23-kán Paskievics nevében egy orosz törzstiszt hivatalosan tudtára adta Görgeinek, hogy a czár megkegyelmezett *neki*, sőt hogy trónörökös fiát (a mai czárt) megbizta: az osztrák császártól is kegyelmet eszközölni számára; ha pedig ez megtagadtatnék, azon esetre a czár a maga birodalmában adand neki menhelyet. Egyuttal a czár nevében elkérte Görgeitől kardját. Végül Paskievics, — az emlitett párbaj ürügyén, arra kérette, hogy Görgei és minden honvédtiszt polgári ruhát öltsön.

Augusztus 25-én azt kérdeztette Paskievics Görgeitől: lehet-e neki már útra kelni sebe miatt? ha lehet: két nap mulva a főhadiszállással együtt el kellene indulnia.

Augusztus 27-én este jelent meg Paskievicsnél, Aradról jövet, Andrássy Norbert, osztrák genie-őrnagy, Haynaunak Aradon auguszt. 26-án kelt s Görgeihez szóló nyilt levéllel; melyben Haynau irja, hogy az osztrák császár amnestiát ad neki, de Magyarországon tartózkodnia nem szabad, hanem belebbezési helyül egy *másik korona-ország*, egyelőre Karinthia tüzetik ki részére, hová Andrássy kiséretében azonnal elinduljon. Családját s holmiját magával viheti.

Paskievics az első pillanatban azt kiáltotta, hogy: nem adja ki Görgeit, nem hisz az osztrákoknak. Utóbb Gorcsakoff biztatására belenyugodott. Megparancsolta, hogy Görgei kisérőinek az osztrák főbiztos (gr. Zichy) távollétében helyettese, gr. Szirmay István, adjon útleveleket, a hova kivánják. Orvosa dr. Markusovszky azonban kijelentette: hogy Görgei fejsebe oly állapotban van még, hogy az ügyetlen orosz orvosok kezére nem bizhatja, de maga kész őt bárhová elkisérni. Paskievics ennélfogva meghagyta Andrássynak, hogy az orvost Görgeivel menni engedje.

28-án elindultak. De az útat, nagy kerülővel, Kassának, Lőcsének, Krakón, Bielitzen, Ostraun, Bécsen, Grätzen keresztül kellett venniök; s pedig Görgeinek saját költségén kelle utaznia.

Bécsben csak félnapig engedték lenni. Jöttének hirére a nép nagy tömegekben várta, némán, de kalaplevéve szemlélték. Andrássy a nagyon kimerültnek egy napi pihenőt akart engedni: de a nép csoportulása arra birta a miniszter-tanácsot, hogy rögtöni tovább utazást parancsoljon.

Klagenfurtba érkezve, Andrássy Görgeit báró Kurczendorfer őrnagy-térparancsnok gondjára bizta. Ez gavallér-ember és elhatározott öreg ur lévén, mind végig (mig t. i. ő ügyelt föl Görgeire, azaz 1852-ig) lovagiasan bánt vele.

Ugyanő ezen első három év alatt ismételten tudatta Görgeivel, hogy Bécsben kegyelemdij van határozva számára, de folyamodnia kell érette és pedig egyenesen a császárhoz.

Miután Görgei nem folyamodott, nem is kapott semmi tartást hat egész esztendeig, 1849—1855. De csekély vagyona, valamint nejeé is, csakhamar elfogyott. Pár évig azon két kötetes müve dijából élt, mely Brockhausnál jelent meg: „Mein Leben und Wirken in Ungarn“ s melyről, érintett röpiratában maga ugy nyilatkozik, hogy bár a tények előadását most is helyesli, de a túlheves és csaknem czinikus modort, melylyel a forradalom még hegedetlen sebeit érinti, maga is sajnálja. Ez is elfogyván, családja is gyermekekkel s neje folytonos betegeskedésével súlyosodván, 1855-ben végre folyamodott, hogy bocsássák szabadon, hadd kereshesse meg maga és családja élelmét; de ez megtagadtatván, tartást rendeltek számára, előbb ugyan csak 100 forintot havonként, mit csakhamar 2000 forint évdijra emeltek. 1859-ben, azon kurta időszakban, midőn Villafranca után Hübner volt a kormányon s Bécsben nagy szabadelvüséget pengettek, — levelet irt Hübnernek, ismét kérve: bocsássák szabadon, hogy családja fentartásáról és gyermekei neveléséről munkája után kellőleg gondoskodhassék — s ha ezt tenni nem akarják, gondoskodjanak *ők* jobban róla. Évdiját 4000 forintra emelték s ez jár neki azóta most is.

Belebbeztetése első idejében, mig t. i. érintett munkája meg nem jelent, aránylag békén hagyták. Könyve megjelenése után két izben idézték katonai törvényszék elé. Kevéssel utóbb, tartózkodási helyét Klagenfurtra szoritották, holott addig egész Karinthiában szabadon járhatott, kelhetett. Egyéb aprólékos boszantásokat is gondoltak ki számára. Egy izben egy parasztot fogtak, a ki megesküdött, hogy Görgei vadászaton rá lőtt; bűnvádi keresetbe fogták; de nem birtak semmit kisütni reá.

S most végül adjuk még Görgeinek mint katonának és vezérnek jellemzését, azon jeles tollu irónk után, kit e vázlatunk elsőbb részében is követtünk.

Görgei mint vezér igen szigoru volt. Az ő hadtesténél hasonlithatlanul nagyobb is volt a fegyelem, mint a többieknél. A legkisebb pontatlanságot, fegyelmetlenséget, letevéssel, gyakran halállal büntetett. Tisztei szabad ég alatt aludtak, éheztek, szomjaztak, szenvedtek együtt vele s a közlegényekkel. A többi hadtesteknél szokásos visszaélések, pl. a sereggel útazó nők tömegei stb., a mennyire csak akadályozni lehetett, Görgei táborában nem türettek; ő maga sem hordta magával nejét s mindenben jó példával ment elől. Hadi orvosaitól azt követelte, hogy a harczmezőn mindenkor jelen legyenek, s a sebesülteket azonnal ápolják. A kémek ellenében a legszigorubb volt s innen magyarázható az orosz fővezér azon vallomása, hogy Görgei ellen nem talált kémeket. Egész tábora rendben, katonái fegyelmezettek, jókedvüek, harczszomjasak, bizalomteljesek voltak. Innen hadjáratainak csodás sikere.

Görgeinek személyes bátorsága s hősi vitézsége átalánosan el van ismerve. Ennek több izben adta legfényesb jeleit. A szőny-ácsi (julius 2.) csatában hallatlan hősiséget fejtett ki. A viadal makacs és tartós volt; a császáriak, kik közt Olaszországból hazatért veteránok is harczoltak, minden áron tért akartak nyerni; a honvédek egy lépést sem engedtek. Az ágyúdörgés nagyszerü volt; szurony szurony ellen, mellet mellnek feszitve harczoltak. Végre a magyarok lankadni kezdettek, az ágyúk tüze szűnni indult, a monostori sánczokon császári zászló lobogott. E perczben a lőpor-gőzből egy csapat huszár fejlett ki; élükön egy ékesen, biborban öltözött lovag, ki őket dörgő hangon lelkesité s a leghidegebb halálmegvetéssel rohant előre. Görgei volt. Magával ragadta seregét s a késő éjig tartott csatából a császáriak kénytelenek voltak visszavonulni. — A váczi (jul. 15.) csatában, mély fejsebe daczára folytonosan lovon ült, rendezett, buzditott, a legnagyobb golyó-zápor közepette. Julius 17-kén, a visszavonulás leirhatlan zavarában, a lélekjelenlét és vitézség csodáit müvelé. Vezéri lángesze, melylyel a legnagyobb veszély pillanatában feltalálta magát s egy percz alatt megteremté hadi tervét, szintoly nagy volt, mint személyes bátorsága. A legborzasztóbb pillanatokban bátorságot öntött csüggedő harcz-soraiba, midőn az ellenség szemeit és golyóit magára vonó tábornoki bibor ruhájában megjelent . . . . .

A dolgok ismert kimenetele körül mi róható föl az ő vétkeül, mi történt hibáján vagy számitásán kivül? — azt mi nem itéljük meg. Itélend fölötte a történet részrehajlatlan, szenvedélytelen muzsája, majd ha az adatok ki lesznek tisztázva.

— *á* — *r* —

A SZÁDELŐI VÖLGY.

A bájos kis Tornamegyében, a kassa-rozsnyói postaúton haladó utas, ha Udvarnoki helységből az országútról észak felé eltér, *Szádelő* helységet találja, két összenéző sziklafok tövében, melyek, ugy látszik, mintha a föld fejlődése idejében egy tagból váltak volna kétfelé. A falu, sürü diófáival, természetes sánczolatot és kaput látszik képezni a mögötte nyiló vadregényes *szádelői völgy* bemeneténél.

E völgy egy órajárásnyinál hosszabb vonalban elnyuló keskeny szirthasadék, s csak azután nyilik mindig tágasabbá. — Áthaladva a kisded falun, szürke meztelenségben áll előttünk a két oldalt emelkedő Szár- vagy Zár-hegység függő sziklafalainak s bérczeinek tömkelege, egyes villámcsapások nyomaiként hátramaradt szines vonalokkal, levált kődarabok elhagyott fészkéből itt-ott kivöröslő agyagfoltokkal zománczozva.

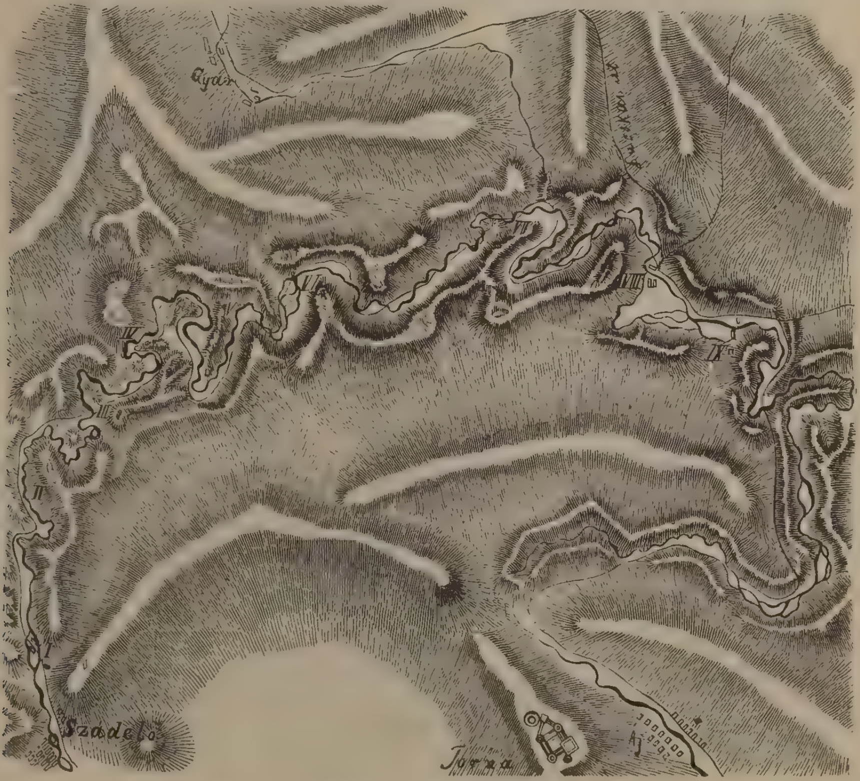

A szádelői völgy alaprajza.

A mily nevezetes helyet foglal el a természeti ritkaságok sorában Aggtelek Baradlája az ő *földalatti* termeivel, boltozataival, folyosóival s a csepkő-alakulások csodás változataival: épen oly nevezetes csodaműve a természetnek a *föld szinén* a szádelői völgy, mely szintén állandó meglepetésben tartja a szemlélő lelkét, egymást váltó s mindig különböző ezerféle, alaku szikla-csoporzataival.

Egymást érik a majd vadonabb, majd szelidebb, majd elragadólag fenséges, majd ijesztő, de mindig meglepő és regényes tájképek.

Lefolyt évezredek történeteinek néma tanui e sziklák, melyek csupán az ég dörgő viharfellegeitől vett kérdésre felelnek a viszhang százszoros morajban beszélő nyelvén. A sziklák között lesiető hegyipatak szakadatlanul cseveg s futását jelzőleg majd susogó, majd csörgő, majd zuhogva csapkodó hangmenetekbe megy át, s csak a bérczek felett nyargaló szél harsogja túl koronkint versenyző, vad akkordjaival.

Ide az emlős vad csak üldöztetve téved az erdőkoszorúzta közel hegyek nyájas zöld sátorából. És ha jön is, szélgyorsan iramlik tova a kopár sziklákról, hol futását a nyomából guruló szirtkavics pergése árulja el. Leggyakoribb látogatói a természet e puszta szentélyének a prédaleső s ragadmányaik élvezéséhez menhelyet kereső ragadozó madarak; állandó őre pedig e sziklaországnak a szirtbogok üregeiben firól fira szállott fészkek birtokosa, a királyi sas, az ő összes fenséges nemzetségével. Zajtalan őslakói e sziklavölgynek a fürge járásukban ovatos, gyönyörü pisztrángok, a völgyön végig kigyózó Szárpatak kristályvizének szabad tanyáiban.

Oh, e völgynek is megvan költészete s e vén sziklák ódon alakjai mindig ujak és érdekesek maradnak, valahányszor a természet szépségei iránt fogékony kebellel közeledünk hozzájok.

Megkisértjük, e nevezetes völgy egyes főbb alakulásainak rajzát adni. E czélból könnyebb áttekintés és tájékozás végett bemutatjuk a szádelői völgy hozzávetőleges *alaprajzát*, mely, nem ugyan mérnöki pontossággal, de mégis eléggé érthetőleg adja elő a völgy kanyarulatainak képét. (A közbeszurt római számok, képeink számával egyezőleg az egyes nevezetesb pontok helyeit jelölik.) Továbbá közöljük e völgy 9 különböző pontjának rajzát. Mint látni fogjuk, a szirtmeredvények leghatalmasabbak a völgy egyik felében (I—VI. kép), hol legerősebben nyilatkozik a föld képződésekor befejezett nagyszerü válóper, a sziklatest meghasadása, s a szirttömbek külön megszilárdulása.

A völgy másik felében (VII—IX. kép) a természet nyájasabb regényességü képe ragadja meg a rendkivüliség érzetétől meghatott szemlélő lelkét.

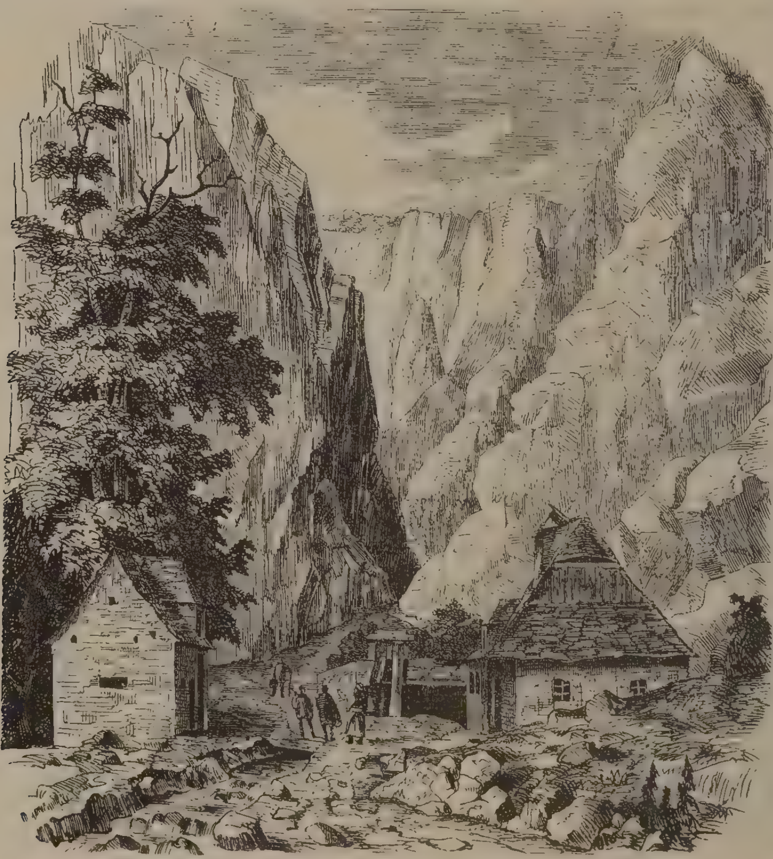

Szádelői völgy: I. A völgy nyilása a tornai országut felől.

Az azon tul terjedő s az áji völgyön át a tornai vár keleti oldalához kivezető vonal, bár nagyszerüségben alább száll, de szintén szép és nyájas tájképeivel, méltó befejezése a szádelői völgynek.

S most nézzük sorban a legszebb pontokat. Az I. szám alatti képünk a völgy szük *nyilását* mutatja a tornai országút felől. A meredek sziklák alján, a völgyből kisiető Szárpatak partján ott áll festői egyszerüségében a Szádelő helységhez tartozó malom.

Rajzunk e pontot igen sikerülten adja *Greguss János* fiatal festészünk eredeti felfogása után.

II. szám alatti képünk azon hely rajzát adja, midőn a völgy patakja, több ágra szakadva, a szikladarabok közt törve magának utat, *kis zuhatagot* képez. — A köröskörül emelkedő, fehérszinü szirtfalak beláthatlan csoportozataikkal igen érdekes háttért és keretet szolgáltatnak. A nép, valamint az aggteleki barlangban, ugy itt is, saját felfogásához mért elnevezéseket osztogatott a sziklacsoportok egyes alakjainak. Sőt a népies képzelet is hozzájárult, hogy életet öntsön regéivel és meséivel e csodás völgy sziklaóriásaiba és nyájasabb ligeteibe. Meg fogunk emliteni nehányat ezek közül is.

A regényes völgy, igazabban: hasadék szűk útján tovább haladva, a sziklák uj meg uj, változatos alakzatait találjuk.

Mielőtt tovább mennénk, elmondunk itt egy regét, mely e völgy alakulására vonatkozik. A nép képzeletében támadt mese az, mely a birálatot ki nem állja, de elmondjuk ugy, a mint itt a nép ajkán él.

Attila fiai örök békétlenségben éltek s egymás ellen törve, szünetlen háboruskodásaik által egymás erejét gyengitették. Első következése az lett, hogy a birodalmukat alkotó, különféle nemzetiségü megbóditott népek felhasználták az alkalmat, egyesültek, hogy elnyomóiktól megszabadulhassanak. A fölkelő népek annyira összeforrtak, hogy a hun királyi herczegek tábora egymás után veszté a csatákat. — A hunok főereje Irnák vezérlete alatt kelet felé menekült, a megsebzett Dengesich és Ellák, kevés hivek kiséretében észak felé tartottak. De a keleti góthok és géták által üldöztetve, ők is elszakadtak egymástól. A sebesült Dengesich herczeget felültették Attila szárnyas lovára, mely bércztetőkön haladva száguldott a messze távolba.

Tornamegyéhez érvén, az e megyét átmetsző hegyvonal élezetén haladva, szilajan ugratott a Szádvölgy egyik sziklájáról az átellenesre (hol maig is mutatnak egyik szirt sima lapján patkó- és szögnyomokat). Az elgyengült herczeg a roppant száguldásban nem birta megtartani az egyensulyt s repülő lováról alábukott. A később utána jött Ellák és kisérete feltalálta holttestét s e völgyben el is temette. Maga Ellák pedig, az egyenetlenkedés bünbánatától üldöztetve, maga számára lakást alapitott (lásd a IX. képen egy forrás mellett látható u. n. darázskőbányát); vert hadának népe pedig az innen egész a Mátráig terjedő hegyek oltalmában telepedett meg. Az elesett herczeg emlékére nevezték el a patakot, melyben holttestét feltalálták, Szár vagy Zár patakának s a környező hegyeket Zár vagy Szárhegység szikláinak.

Igy szól a mese.

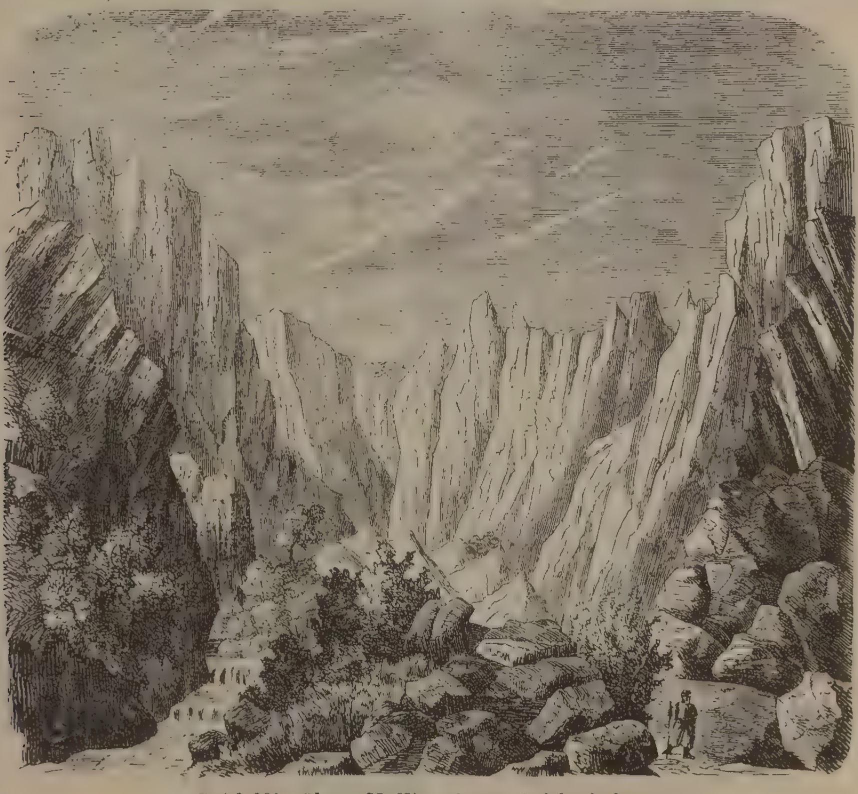

Szádelői völgy: II. Kis zuhatag és labyrinthus.

Azonban haladjunk tovább megkezdett útunkon. — III. szám alatti képünk egy magán álló, mintegy 2000 láb magasságu szirtet mutat, melynek a nép *czukorsüveg* nevet adott. Ezen szirt a többiektől külön válva, a mint ágasbogas társai közül a háttérben kimagasodik, a sziklacsoportnak mintegy árboczát mutatja

Ehhez is egy szép regét kapcsolt a nép képzelete. — Hadd mondjuk el ezt is. — Számos évvel ezelőtt egy szép szádelői szűznek, a vidék legszebb leányának, azon hóbortos gondolata támadt, hogy ő csak azon ifjunak adja kezét és szivét, a ki azon szirtoszlopot megmászsza s az első ölelésre ott tárja fel karjait. — A leány maga, mesés ügyességgel, nehézség nélkül járta a sziklák magasait. A legbátrabb ifjak vállalkoztak a szép dij elnyerésére, de elcsüggedve s türelmöket vesztve hagytak fel veszélyes és sikeretlen kisérleteikkel. — Volt azonban egy, a kinek szerelme lángolóbb volt, semhogy a legyőzhetlen akadályon ne diadalmaskodjék, s ki az imádott pályabérért végkép koczkára tevé életét. Tudtára adta a különczködő hajadonnak, hogy kész megküzdeni a nagy feladattal. — A szirtfokon végbemenendő jegyváltás megbámulására nagy tömegekben sereglett össze a vidék népe. A szép hajadon, örvendve a bátor ifju elszántságának, vidám kedélylyel állott már a tetőn, a vadon virágaiból kötött koszoruval kezében, gyönyörködvén szép vőlegényében, ki könnyü kapaszkodással közeledett feléje. Ez mindig közelebb ért a czélhoz; már fel is lépett a szédítő magasság legkeskenyebb fokára, — de az öröm túláradó hatalma, a közelgő percz üdvösségének előérzete megkábítá agyát. Már csaknem érinték a szép ara ölelő karjai, midőn megtántorodva elcsuszott. A leány az ijedség éles sikoltásával ragadta meg dolmánya szélét, hogy bukását feltartóztassa, s a kétségbeesés erejével tartá fenn egy másodperczig — de többé nem volt szabadulás, s mindketten, ara és vőlegény, a feneketlen mélységbe zuhantak, s ott egyesültek a halálban.

A boldogtalan pár emlékét egy kereszt jelölte, mely — vezetőnk állitása szerint — nehány évtized előtt még a tetőn állott, de a vihar ezt is lesodorta, s most nem akad legény, a ki uj emléket merne föltenni, mert — mint babonaságra hajlandó öreg vezetőnk mondá — Zár szelleme, ki ezen sziklákon uralkodik, csak feddhetetlen tiszta életü ifjunak engedi meg a tetőre jutást.

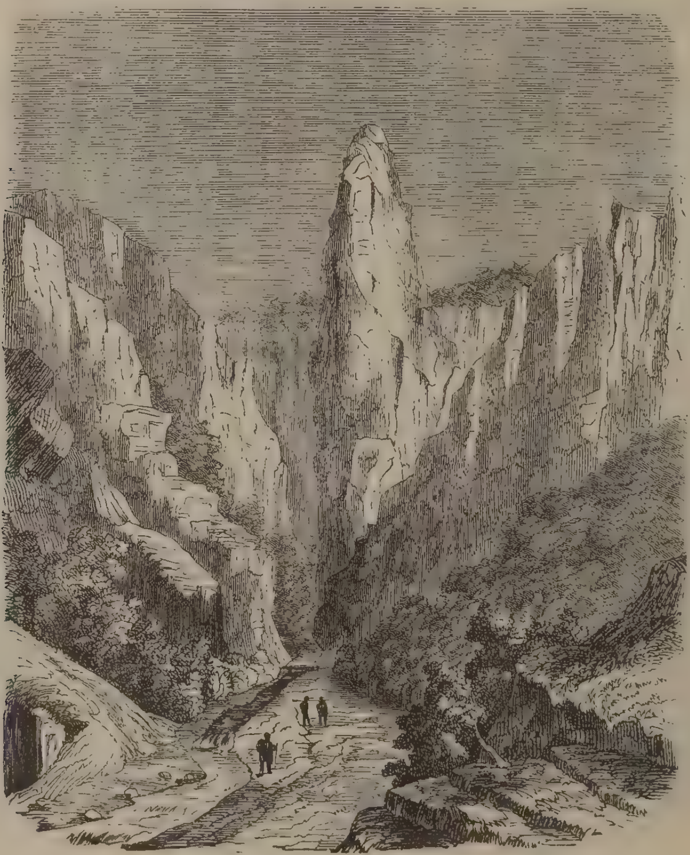

Szádelői völgy: III. A czukorsüveg.

IV. szám alatti képünk a *bástyakö* nevü sziklatömeget mutatja, mely további vándorlásunkban egyszerre előttünk áll, s váralaku tömegével mintegy elzárni látszik utunkat.

De csakhamar ismét megnyilni látjuk szűk pályánkat, s mint V. számu képünk mutatja, előttünk áll a *furókő*nek nevezett, természetalkotta obelisk, mely a „czukorsüveg“ magasságát $^3/_5$-öd részben éri el. Ferde állása miatt ujabb időben *pizai torony*nak is nevezik. Közelében, balról az előtér felé a *ravatal* vagy *sirkö* hever. Ez jeleli, a rege szerint, Dengesich hun királyi herczeg nyughelyét.

Innen tovább kelve, azon érdekes pontra érünk, hol a völgy patakja, sziklás utakba ütközve, zajos zuhataggá alakul s egy félkörbe záródó mély sziklatöbörbe rohan, mely, hogy mily hüvös természetü lehet, megitélhetni abból, hogy e helyre nyár közepén is legfelebb másfélóra hosszáig hatnak be a nap sugarai. A közbeeső szikladarabok okozzák, hogy a patak vize itt kétfelé válván, balra egy, s jobbra két *zuhatagot* képez, melyekben állandó harmoniában kergetik egymást a kristálytiszta, üditő habok. A zuhatag mellett egy lombos kis erdő árnyai közé vezet az út, melynek nyilását „*paradicsom kapujá*"-nak nevezte el a nép ajka. E pontot ábrázolja VI. sz. alatti képünk.

E pontot elhagyva, nemsokára egy, a többiektől eltérő stylben alakult szirtvidékre érünk, mely különszerü, dúsabb növényzetével a szirterekbe fészkelődött egyes sugárfenyük s fenyübokrok örökzöldje által élénkitve s mindig hűs levegőjével, különösen a nyár forró napjaiban, ritka kedvességü, regényes hely. A bérczek több apró szirtürege közül egy barlangszerü mélyedés ásit a nézőre a magasból, mintha e tündéri palotának szelelője vagy kéménye volna, melynek neve a nép nyelvén *odvaskő*, alant pedig e szűk völgyben meglepő térséggé szélesedvén ki az út melléke, e helyet *tánczterem*nek nevezték el. (Lásd VII. szám alatti képünket.)

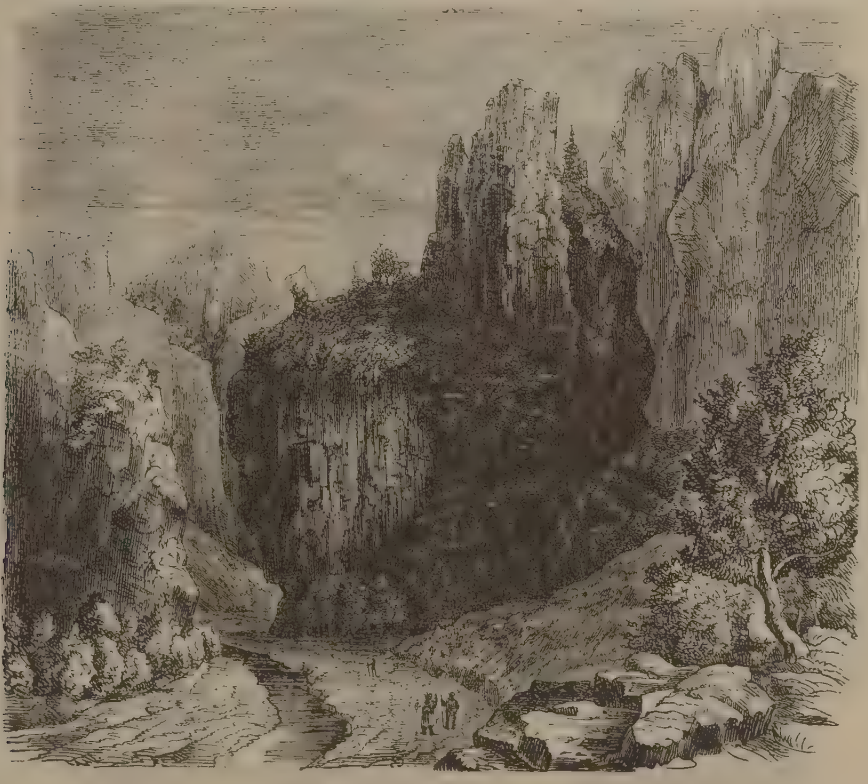

Szádelői völgy: IV. A bástyakő.

Hátat forditva e „tánczterem"-nek, a vidék szelidebb alakot kezd ölteni, a látkör tágul s a mindinkább szélesedő völgyet puha zöld gyep kezdi boritani. A völgy egyik szegletében jobb felől már épületromokat találunk, melyek igen festői pontot foglalnak el a zöld környezetben.

Ezek egy régi malom és molnárlak romjai, s rólok ismét egy szép rege él a nép ajkán, melyet szintén elmondunk, a mint hallottuk, a nélkül, hogy a történeti hűségről jót akarnánk állani.

Azon épületben, melynek nyomát ama romok tartják fenn, egykor Gazdag Máté molnárgazda lakott Ifju korában Tököli Imre hivei között csatázván, a harczok alatt gyüjtötte kincseit; később az üldöztetés elől menekülve, e völgy rejtett ölében, mint molnár telepedett le. Az akkori földesur tisztjével a malom örökbérére szerződést kötvén, Molitorisz névvel irta magát alá.

A felső megyékben ez időben működött vésztörvényszékek és kínpadok elől menekülő bujdosók gyakran felkeresték az ő tanyáját, kik közül számosakat táplált és mentett meg az üldözők fegyvere elől. Gazdasága is napról napra gyarapodott, de máskülönben Gagdag Máté a szerencsének nem volt kegyencze. Későn házasodván, magzat nélkül hiányos volt családi boldogsága. –

Nejével együtt már számba kezdék venni a rokonokat, hogy lehessen kire hagyni a gyüjtött kincseket.

Gazdag Máté szorgalmas és okos ember volt. Kora hajnalban már talpon találta a Szárhegye megül kivillanó első napsugár; ilyenkor szokta bejárni birtokának határait. Zivataros éj után tett egy ily reggeli szemléje után oly látványt lepte meg, mely szivét szánalomra inditá. Az út melletti szikla tövében egy haldokló asszonyt s mellette egy siró csecsemőt talált. Hajlékába hozatta őket, hol a szegény anya csakhamar meghalt, s Gazdag Máté tisztességesen eltemetteté, de egyuttal megfogadta, hogy a gyermeknek apja lesz.

A puszta véletlennek köszönheté, hogy legfőbb vágya teljesült. Föl is nevelte a kis Rózsit, s nem bánta meg, mert sokszor elmondá: „száz erszény aranyat találhattam volna, s nem örülnék neki annyira, mint e szép gyermeknek.“

A mint a kis Rózsi felnőtt s szépségének és jóságának hire beszárnyalta a vidéket, Gazdag Máté rejtett malomházának mindig több látogatója lett. Kiváncsi lovagok és jókedvü vadász urak gyakran bepillantottak nála, s Gazdag Máté uramnak az örömmel együtt gondjai is megnőttek.

Egyszerre ismét harczi riadó szólitott fegyverre minden épkézlábu ifjat. Vérbe lángba boritá Magyarországot a kurucz-labancz háboru.

A szép Rózsihoz több bucsuzón kivül egyszerre lépett be az ő szerelmeért versenyző két deli ifju: János és Miklós. Gazdag Máté és felesége kimondák a hadba készülőknek, hogy Rózsi majd csak azon ifju látogatását fogja elfogadni, a ki a hadból jó hirnévvel és becsülettel tér meg. A bucsuzók könyes szemekkel, de tettre vágyó, fenndobogó szivvel hagyták oda a kedves molnártanyát.

Ki hitte volna ekkor, hogy ez érzékeny elválásnak egyszer még oly szomoru vége lesz! — Még dúlt a háboru, s még távol volt a béke, midőn az egyik fiatal huszár, kit fenntebb Jánosnak neveztünk, már ismét megjelent a völgyben, s fogadása és az egyezség ellenére kivánt birtokába jutni a szép leánynak azalatt, mig a vele együtt távozott Miklós még mindig a csatatéreken koczkáztatta életét. Jánost, ki a helyett, hogy nemes vitézi tettekben kereste volna érdemét, katonáskodása alatt vad martalócz életre vetemedett, garázda viseleteért Bercsényi tábornok csakhamar megfosztá tiszti rangjától, mire János, egy vesz-

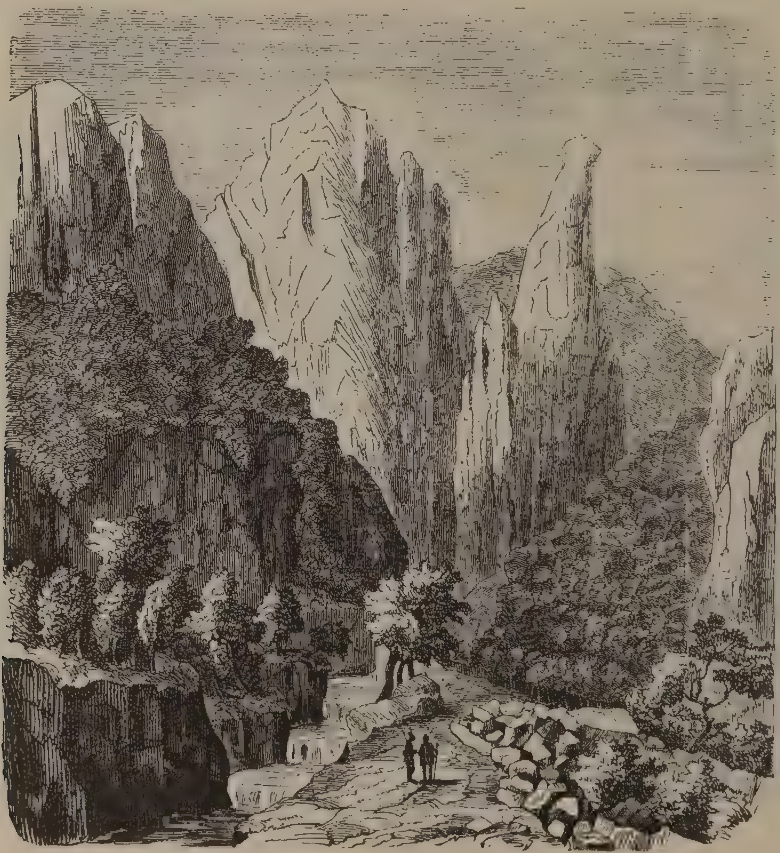

Szádelői völgy: V. A furókő vagy pizai torony.

tett ütközet után, szökevény pajtásaiból zsákmányló csapatot alakitva, kóborolta be Magyarország felső részét.

Így jutott ismét a Zár völgyébe is. Képzelhetni, milyen volt a fogadtatás a malomház lakói részéről, kik egészen más viszontlátást reménylettek. De a vakmerő rabló, bár elzárták előle az ajtót, nem tágitott, s a szép Rózsi iránti követeléseiben mindig szemtelenebbé lett. A szegény leány kénytelen volt a völgy virágai közti sétáit abbanhagyni, s szobája falai közé zárkózni, nehogy gyanutlan kedélyével az elraboltatás veszedelmének tegye ki magát, a mit vad indulatu üldözője többször kisérlett meg sikeretlenül; az öreg Máté gazda pedig megkettőzteté házánál az őrséget s fölfegyverzé legényeit, hogy szükség esetében a ház és lakói védelmére készen legyenek. De János mindezek ellenére egyre forralta ármányos terveit.

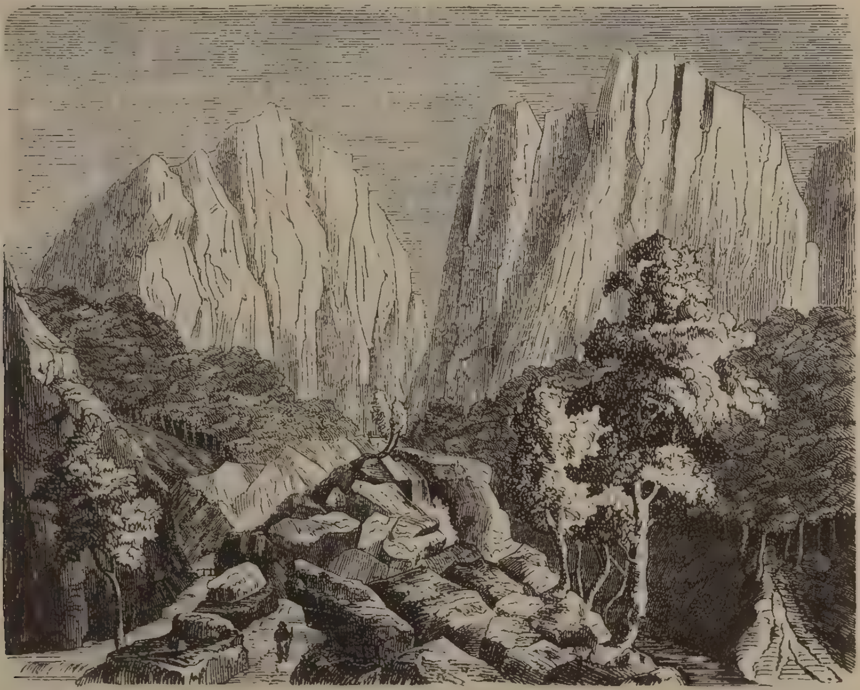

Szádelői völgy: VI. A nagy zuhatag és paradicsom kapuja.

Ezalatt nagy változás történt a nagy világban. A kurucz-labancz háborunak véget vetett a békekötés, s a mi második huszárunk, Miklós, ki vitézül végig szolgálta a hadjáratot, mint kiszolgált, de még fiatal tiszt, hirben gazdagon, a zár völgyi kedves tanya felé megindult, hova már előre bejelentette megérkezését, s hol a völgy legszebb lilioma epedve várta kedves vőlegényét. Jegyváltás, kézfogó, minden már el vala bizonyos napra határozva s Gazdag Máté malmában, mely idő folytán valóságos kis kastélylyá alakult át, példátlan sürgés-forgás és örvendezés ütötte fel ünnepies sátorát. Régi vágytársának gaz viseletéről is értesült Miklós, s hogy őt és rablócsapatját üldözőbe vehesse s mielőbb semmivé tehesse, legjobb embereiből két szakasz tapasztalt vitézt vett maga mellé s ezek élén közeledett zárvölgyi mennyországához.

A jókedvü lakodalmas csapat már bekanyorodott a Zárvölgye kigyózó útjára, s közelgett a percz, mely a két szerető szivet örökre összefüzze egymással. A lovas csapat megkettőzteté e napon erejét, s nem akart többé megállani, mig az ohajtott kedves tanya küszöbéhez nem ér. A nap régen lealkonyodott; csillagtalan, sötét éj borult a völgyre, melyben csak a legénység hangos jó kedve, s a lovak fáradt döbögése szakitotta meg a csendet. — Miklós szerelmes lelke már rég imádottjánál mulatott, s szeme mohón leste az első jelt, mely a malom közellétét elárulja.

S a mint igy kereső szemeivel a sötét égen keresztül előre pillant, egy rögtöni kanyarulatnál, a távol sziklák hátteréből felcsapó szokatlan kisérteties fényü lángözön ötlik szemébe. Vészt sejt; szive ezer aggodalommal telik meg. Riadót fuvatni s a fáradság és sötétség daczára, a megsarkantyuzott lovakon vágtatót parancsolni — egy percz müve volt. Nem telt bele egy negyedóra s a lélekszakadva rohanó csapat a hely szinére ért — de már későn!

Az útat mindenütt lángok világitották meg; a kies molnárlak és malom égre küzdő lángjai, egy neki vadult rablócsapat pokoli müve volt.

Leszállani és oltani, volt a parancsszó. — A rablók a mentőcsapat közeledésének neszére szétfutottak. Holtakkal és sebesültekkel volt telve az udvar és kapu környéke. A holtak között csakhamar megtalálták Gazdag Máté és felesége tetemeit is — a szép Rózsinak semmi nyoma! — Rémitő gyanu keletkezik Miklós szivében. „Utána a gaz rablónak!“ — kiáltja dühösen s mig embereinek egy részét a völgy egyik útjára küldi, addig ő, több derék hivétől kisérve, az ellenkező irányban száguld tova, a kétségbeesés erejével, eszeveszetten. Végre hosszu fárasztó lovaglás után az úttól jobbra, egy félreeső barlang nyilása előtt, hova a rablók egy időre elvonultak, gyanus mozdulatokat vesz észre. Vigyázva oda lopózik s a nyomába jövő bajtársakkal együtt villámgyorsan a rablókra csap s néhány percz mulva ott hever élettelenül az utált versenytárs, János, a rablóvezér, lator társaival együtt. Miklós pedig keblére öleli angyali menyasszonyát, a szép Rózsit, ki a rablók hatalmában rövid idő alatt a félelem minden kínját átélte.

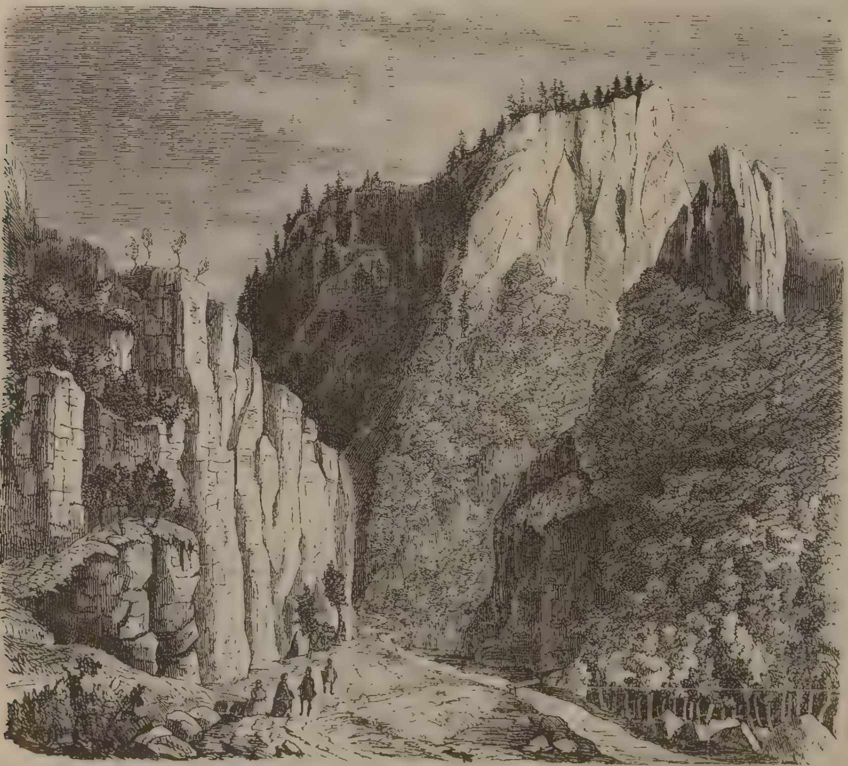

Szádelői völgy: VII. Az odvaskő és tánczterem.

Még nagyobb volt azután a fájdalom, mely az elpusztult malom romjai között rájok várt; de ennek leküzdése után kétszeres volt végre a boldogság, melyet Miklós és szép arája egymás birtokában élveztek.

A megmentett romok között egy boltozott falrekesztékben megtalálták Gazdag Máté kincseit, s a szép pár nemcsak boldog, hanem gazdag is lett. Nemsokára elköltöztek e magános vidékről; a gyászt enyhité az idő, ők pedig a világ zajosabb pontjait keresték föl.

A molnár-kastély romjai csaknem egészen elpusztultak, de Miklós és Rózsi még maig is élnek — utódaikban.

Igy szól a mese a szádelői völgy malomromjairól.

A regés emlékekkel összekötött malomromokon tul már szélesedik a sziklahasadék, mig egészen lakályos, vidám völgygyé változik. Nem sokára kényelmesebb és sokat járt szekérútra érünk, mely a közel Lucska, Barka és Áj helységeket köti össze.

E téresebb völgy közepe táján találjuk a *barkai malmot* (l. VIII. számu képünket), mely liszt- és fürészmalom egyuttal. Ennek kerekei folytonos forgásban vannak és soha nem kénytelenek szünetelni. Az előtérben egy felülcsapó malomkerék két alulcsapó kisebb malom és fürészkereket hajt. Bő víz idején megforditva áll a dolog; ekkor az alulcsapók siettetik a máskor őket hajtó öreg kereket — a mint nekünk ezt az ottani értelmes molnármester szépen és szenvedélylyel magyarázgatta.

Figyelmes hallgatásunk annyira kielégité, hogy benne csakhamar igen szives házigazdára találtunk.

Betértünk a malomba. — Fáradt tagjainknak igen jól esett a pihenés. A derék gazda feltárta azon ajtót, mely a malom belsejébe nyilt, hogy a malombeli tüzelőnél körbe gyülekezett fehérnép elbeszéléseit hallgathassuk.

Egy koros anyóka tündéres meséje, a tűzhely kedélyes lángjai s a malom gépezetének egyhangu zugása, kereplése nemsokára csendes álomba ringatá kisded vándor társaságunkat.

De ez nem sokáig tartott. Társaságunk ismét szaporodott. Lucska és Barka helységekbe tartozó pajkos és vidám leányok, — kik nem férvén el a közel kendertörőben, mig helyet kaphatnak, ide vonultak — jókedvüen nevetkérezve s tréfálózva szaporiták a malombeli kaszinó, a tüzelő népességét s élénk társalgás közben kikaczagták az álmot szemeinkből. Tej-, vaj- s gyümölcsből állott uzsonánknál, gazdánk örömére, kitünő étvágyat tanusitottunk. S miután a Szárpatakában tanyázó pisztrángoknak ő itt az ura és királya; azon esetre, ha alkonyatig várunk, fris pisztránglakomára hivott meg bennünket. Azonban sietésünk okozta, hogy e herczegi vendégségben nem részesülhettünk.

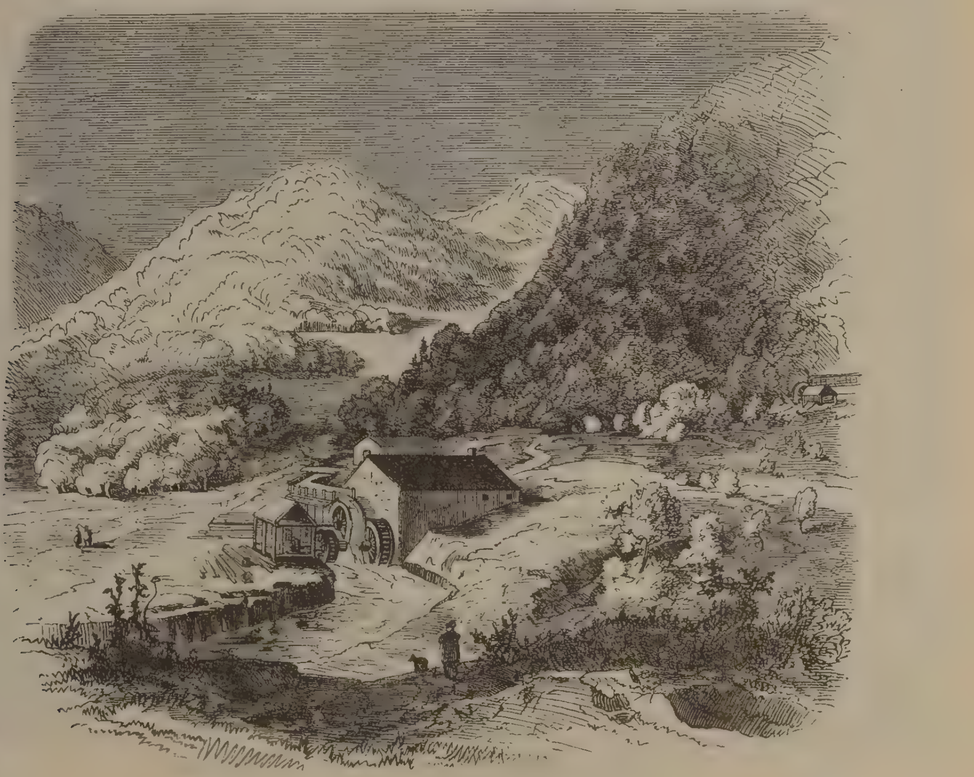

Szádelői völgy: VIII. Barkai malom és fürészmalom.

A malom népétől szives búcsut véve, még betértünk az emlitett kendertörőbe, mely a malmon túl nehány száz lépésnyire van; s itt a nagy számmal jelen volt csinos falusi leányok tréfái és dalainak meghallgatása közben egy kedélyes félórát töltöttünk.

Kevés idő mulva elértük a szádelői völgy végső érdekes pontját. Eljutottunk a völgyön végig kigyózó Szárpatak forrásához. (Lásd a IX. számu képet). E kettős forrásnál azonnal összefut a viz; de mintegy 20 öl hosszán túl ismét külön válva, két ágban fut a patak a malom feletti kendertörő tájaig, hol összekötő árkait már emberi kéz is szaporitotta. A patak erősebb ága majd egy órányi távolban ered a kisebb ágon felül, de eredethelye nem is hasonlitható az előttünk omló forrás környékének szépségéhez. — E helyet az itteni népség *Vizavatnak* nevezi. Mintegy három láb szélességü, barlangszerü üregből csörtet elő a legfelségesebb italu, kristálytiszta viz, s medrét, mely mindjárt eredeténél 3—5 láb széles és $\frac{1}{2}$—$1\frac{1}{2}$ lábnyi mély, gazdagon betölti.

A mohos szirttel párhuzamosan, közbevetett darázskő-halmazok között egy szép kőmedenczéből rohan le, ezüstszinü zuhatagot képezve, a patak erősebb ága. A medencze oly szépen van alkotva a természettől, hogy mesterkéz sem helyezhette volna oda szebben, sem eszményibb alakot nem adhatott volna neki. A forrás csörgedező habjai égő szinvegyületben tükrözik vissza a leáldozó nap sugarait, s hogy a tájkép tökéletes legyen, a zuhatagot öt különböző nemü fa veszi körül, mintha csak ügyes kertész ültette volna oda, pedig ez is, — mint az egész regényes völgy a természet szeszélyeinek csodálatos játéka.

Balról a Vizavat mellett s felett darázskődomb és bánya terjed, mely igen szép, s elég kemény darázskövet ad.

A rege szerint Attila fiának Ellák herczegnek palotája s kertje e tájon volt, midőn nehány hű cselédével a világ zaja elől ide menekült. Tétlenül, busongva élte itt le a világrenditő nagy király fiához méltatlan napjait, s a szerencsét, mely egyszer ellenségévé vált, soha sem kisérté meg többé kiengesztelni.

Azon reménynyel fejezzük be rövid vándorlásunkat, hogy szép vidékekben gazdag hazánk külföldre száguldozó fiai végre mindinkább meg fognak emlékezni a hazai tájszépségekről. Annyi bizonyos, hogy ha Szádelő völgye a külföldé volna, most már világhirrel dicsekednék, s bizonyosan ezerszer annyi ember ismerné nevét hazánkban is, mint most.

U.

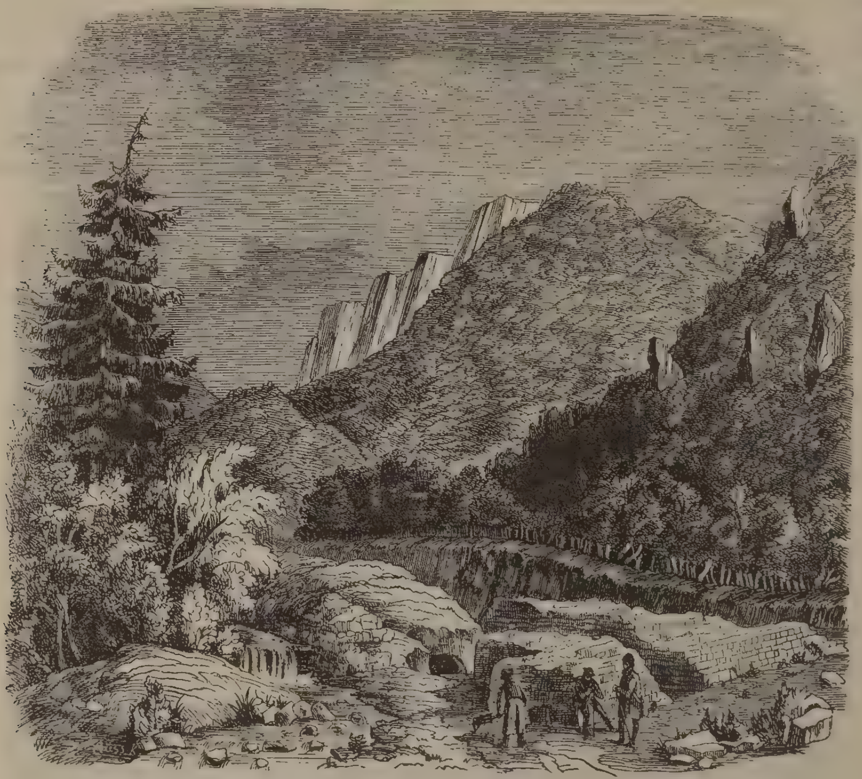

Szádelői völgy: IX. A Szárpatak kettős forrása és darázskőbánya.

MARGITA, A VÁGVÖLGYÉBEN.

Egyike a legvadregényesebb vidékeknek, Felső-Magyarország festőileg szép tájainak, a Turóczból Trencsénbe vezető hegynyilás, mely *sztrecsnói szoros* név alatt ismeretes. Magas hegyek és égnek ágaskodó kopár kősziklák közt, néhol csak hat öles mederbe szoritva, sebesen és zuhogva siet le itt a Vág folyó, mig a hegyek s kősziklák közt utat törve, csendesen és méltóságteljesen folytatja további utját. A gyakorlott fakereskedő tutajos is keresztet vet s imádkozik, midőn e veszélyes völgybe ér. Feje fölött ijesztő hegyormok, lábai alatt tátongó örvény; utját a vizből kiálló szirtek s veszedelmes zuhatagok állják el, melyek kikerülése minden erejét kifárasztja.

A Vág bal partján, a folyó mentében az elemekkel daczoló emberi erő keskeny, néhol három, néhol pedig csak egy öles, és karfákkal erősitett szekérutat vágott a kősziklákon keresztül, melynek veszélyessége sokszor nem csekélyebb a viziutnál.

Az egész völgy majdnem két mérföldnyi

hosszu s a legváltozatosabb képekkel gyönyörködteti a szemet.

Majd ős erdőktől sötétülő, sürü hegyormokat, majd lezuhanással fenyegető óriás kősziklát látunk, s rajta egy-egy vakmerő kecskét, vagy egy elhagyott vad galambot vadászó királyi sast. A hegy lejtőségén pedig a virágok milliárdjától himezett üde gyepszőnyeg terül el, melynek közepén terebélyes bükk árnyában fagalyakból rögtönzött kunyhó kinálja szállását; a belőle kiemelkedő füst tanusitja, hogy a kunyhó gazdája, az öreg *bacsa* (tót juhász), gerendára akasztott rézkatlanában épen most főzi zsendiczéjét, melyből azután a hires liptai turót (brinzát) készitik. Tul a kunyhón, bozontos kutyája társaságában, fütyörészve s dalolgatva őrzi nyáját a fürge bojtár, kinek dalait a hegyek százszorosan viszhangozzák. Amott alább a Vág kristályvizében törik meg a nap sugara, emitt a sziklák közé vágott uton egy lassan mozgó szekeret pillantunk meg, mely lovának egy ballépésére minden pillanatban az alatta zuhogó folyó mélyébe zuhanhat.

És ezen vadregényes völgy közepén, mintha csak útját akarná állni a folyónak, ezt alig öt öles térre szoritva s medrét több kiálló szirttel háborgatva, egy roppant kőszikla emelkedik; alatta a folyó tágasabb medret mosott magának, a kősziklákkal vivott harcz után itt pihentetve fáradt habjait. E kősziklát jól ismerik a tutajosok s maguk között *veszett szikla* (beszna szkala) nevet adtak neki.

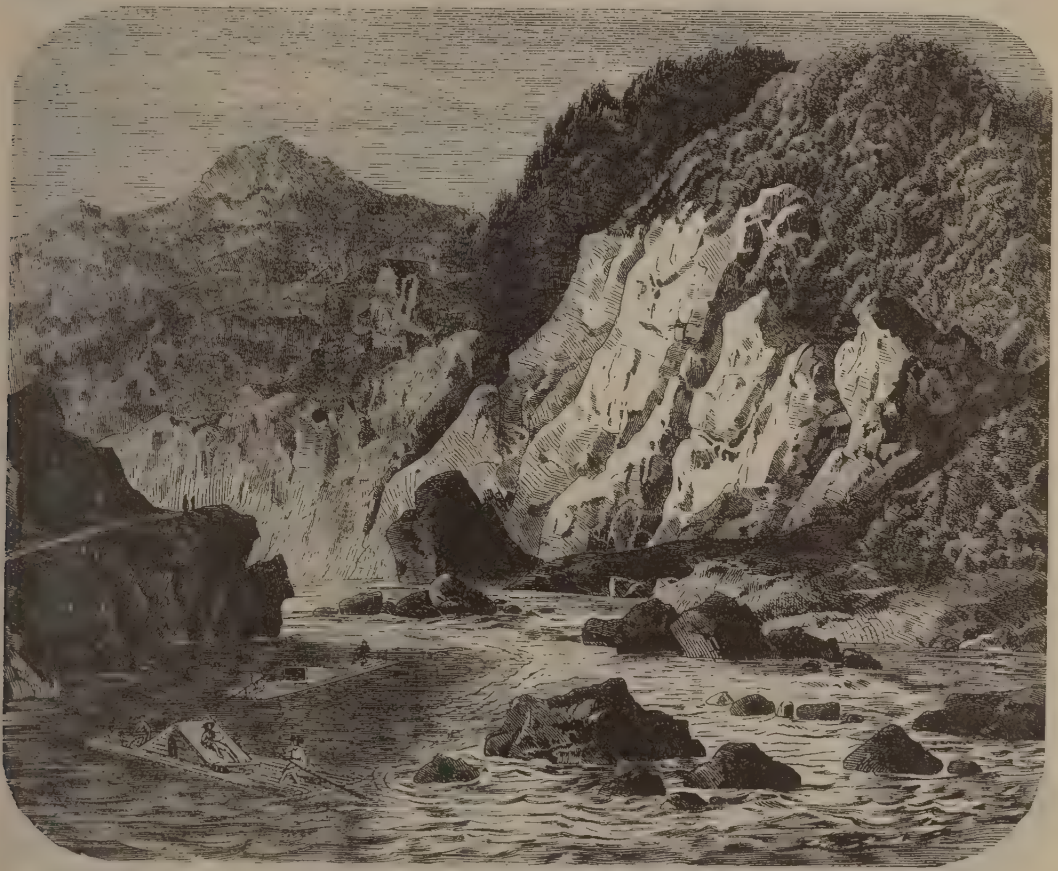
Margita, a Vágvölgyében. — (Keleti Gusztáv rajza.)

A történeti hagyomány azonban *Margita* néven nevezi e borzadalmas sziklát, s a nép ajkán élő rege szerint ez volt neve azon szerencsétlen leánynak, kit mostoha anyja, szerelmi féltékenységből, egykor e szikláról taszita le a folyó hullámaiba. — E regényes sziklacsoportozatot ábrázolja mellékelt képünk.

LENGYEL-TÓTI ÉS VIDÉKE.

Alig van kiesebb s kellemesebb fekvésü hely a Balaton dél-keleti vidékén, mint Legyel-Tóti. Az egész hely három meglehetős dombnak részint medencéjében, részint oldalán fekszik; a dombok csúcsán három kiváló épület, t. i. egy-egy kastély és a sz.-egyház emelkedik, a három domb közé beékelt főutczán az országut szalad végig, s a hol egy kanyarulatnál az utczából kiér, ott rét választja el egy negyedik ily halomtól, melynek sürü cserjéjében egész raja költ a csalogányoknak; szóval a falusi élet minden bája mellett némi kisvárósias szinezettel is biró hely fölötte alkalmasnak látszik arra, hogy vidéke szeretett központját képezze s az ott lakást fölötte kivánatossá tegye.

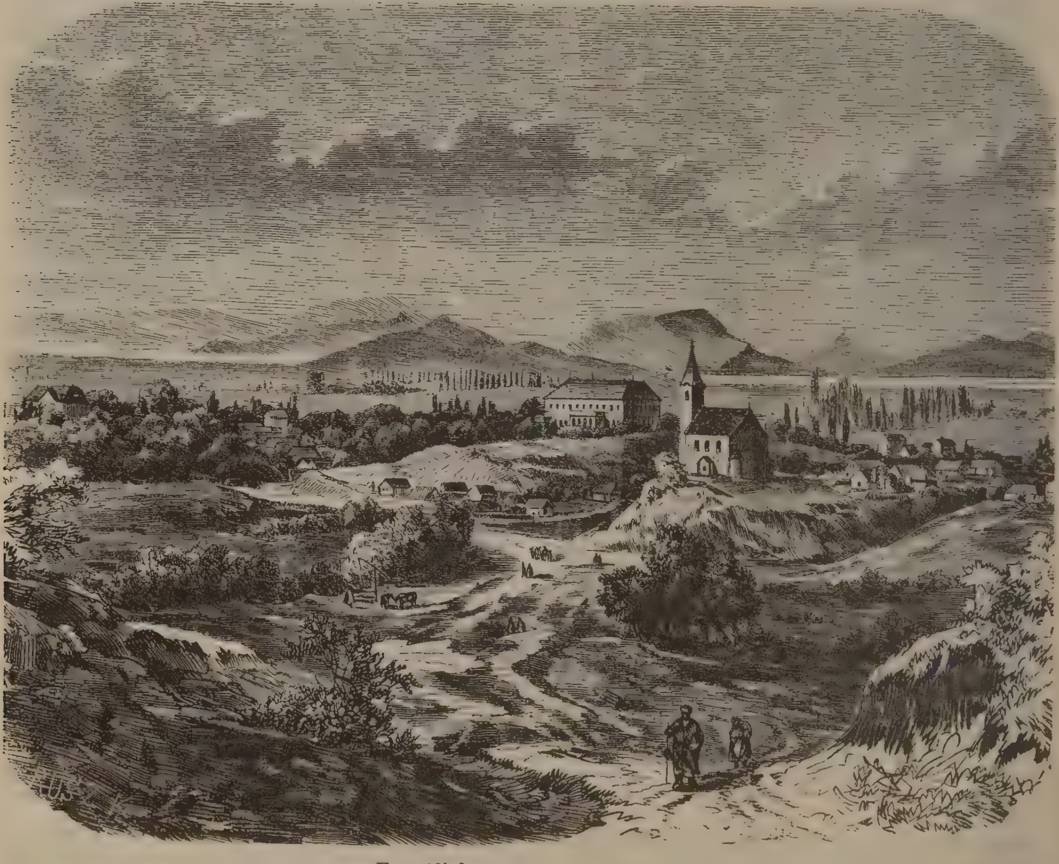

Fonyódi hegy.

Lengyeltóti vidéke: I. Lengyeltóti helység és kastély. — (Greguss J. rajza.)

Régibb idők, gyakran régészeti értékü, maradványai, melyek környékén találhatók, mutatják is, hogy őseink sem voltak roszabb véleménynyel e helyről, mint mi ma, s e mellet szól azon körülmény is, hogy oly haladásnak találunk itt emlékeire azon időkből, melyekben még széles Magyarországon „Pató Pál ur“ járta, minőkkel sok vármegye fővárosa ma sem igen dicsekhetik.

Történelmi munkák már a 13-ik század első felében megemlékeznek Lengyel-Tótiról: először is Emeőkei Dezső Móricz (de Tóthi) főpohárnokkal találkozunk mint a hely birtokosával; a Lengyel név 1444-ben kezd szerepelni Lengyel Jánossal. Később sok kézen ment keresztül a birtok, nevezetesen a század elején a Lengyel család leányágával három részre oszlott, t. i. Taródházi Kiss, báró Pászthory és báró Puteani családokra; a két utóbbi része ismét a Kiss-ekre szállt, s ennek leányágával a Palinyi Inkey családra, névszerint Inkey Antalra, kinek fia Zsigmond 1860-ban elcserélte Zichy János grófnak bogáthi uradalmáért.

A Pászthory-féle részből mintegy 2000 holdat szintén Zichy gróf vett meg örökáron, mintegy 5000 körül pedig a Vodiáner család, melynek kezére a Puteani-féle rész is került s jelenleg a puszta-berényi gazdaság név alatt ismeretes.

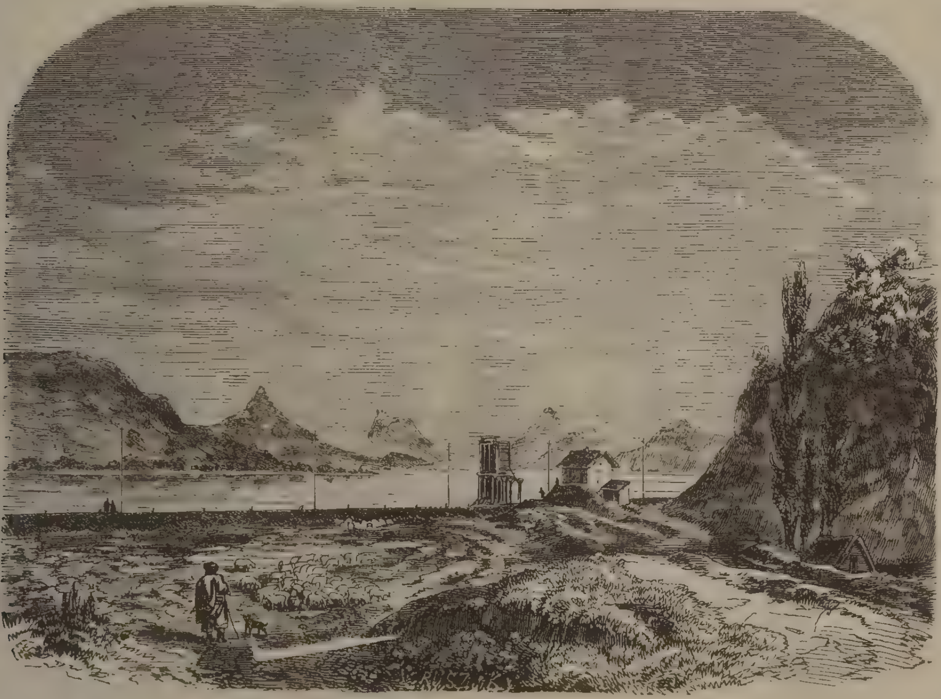

Lengyeltóti vidéke: II. Kilátás a fonyódi hegy aljáról a Balatonra. — (Greguss J. rajza.)

Lengyel-Tóti zömét a Kiss-család-féle birtok képezi, s jelenleg csak ezt fogjuk ismertetni.

Ezen uradalmat 1825-től 1840-ig a Inkey család Fechtig bárónak adta bérbe 8000-s crescendo 12,000 ezüst ft évi bérért.

Báró Fechtig minden tekintetben igen kitünő szakférfiu volt; ő a gazdaság terén 30 évvel ez előtt a Dunántul a kis Tótiban oly dolgokat mivelt, oly állapotot teremtett, minőről Magyarországon mai napság sem sokan álmodnak. Lengyel-Tótinak a 30-as években a gazdavilágban európai hire volt: egyik pesti vendéglőben sem fordult meg egy év alatt annyi külföldi notabilitás, mint a lengyel-tóthi kastélyban. Fényes Elek „Magyarország leirása“ czimü könyve tud erről hirt mondani s mi csak azon kitünő férfiu iránti tartozásunkat rójuk le, ki itt az akkori állapotokhoz képest, de söt tekintve a mai állapotokat is, a gazdaság terén valódi csodákat müvelt, ha egyetmást elmondunk, mi tán Fényes könyvéből kimaradt.

E szenvedélyes gazda a 15,000 holdnyi (5000 hold urbériséget beleértve) birtokon 300 lovat, 12,000 db juhot s 400 db szarvasmarhát tenyésztett. Arab ménese világhirü volt: Bábolna, Raudautz és Mezőhegyes minden évben rendesen innen pótolta csorbáit; a franczia, bajor, würtembergi kormány, Coburg herczeg, báró Sina, Rothschild, a nassaui herczeg rendes vevői voltak. Juhászata nem kevésbbé volt kitünő: törzsnyája a hires Thaer-féle möglini fajból való volt; ugyancsak Möglinben képezteté ki egyik fiát s oda küldé ki saját költségein egyik fiatal gazdatisztjét, hogy a gyapjunak nyirés előtti megitélésében magának bővebb ismereteket szerezzen. Emellett hirneves volt páratlan vendégszeretete miatt is, és nem egyszer történt hetenként, hogy 100 db vendéglóra kellett szénát és abrakot kimérni; s nemcsak az uri vendégeknek volt ő barátja: különösen szerette a gyalog vendégeket, a gazdákat, kik néha egy hétig sem szabadulhattak meg egyaránt élvezetes és tanulságos társaságától; emlékezhetnek rá a keszthelyi Georgicon akkori növendékei, kik egész 8 napig tartóztattak le. Tartott sok gazdatisztet, köztük voltak külföldi volontaire-ek, kik ma mint ősz emberek foglalnak el igen tekintélyes állást. Igy p. o. a bremai születésü Hofschläger, ki mai napság országos hirü gazda és juhtenyésztő Mecklenburgban, Lengyel-Tótiban gyüjtötte dús tapasztalatait; igy továbbá a hires Puhlmann, porosz születésü, ki Esthland és Livlandban a reudwitzi juhászatban volt nevezetes juhtenyésztő s később az orosz czári juhászatokba hivatott meg. Ezek mellett is a báró saját juhászatát egy fiatal magyarra bizta — V. . . . I. . . . re, kit is Puhlmann elhagyott reudwitzi állomására utódaul hivott meg, de ki hazáját nem akarván elhagyni, ma is Somogyban gazdálkodik Lengyel-Tóti tőszomszédságában, persze a körülményekhez képest szerényebben s zajtalanabban, mint tán Reudwitzen tehetné, de mégis legalább itthon.

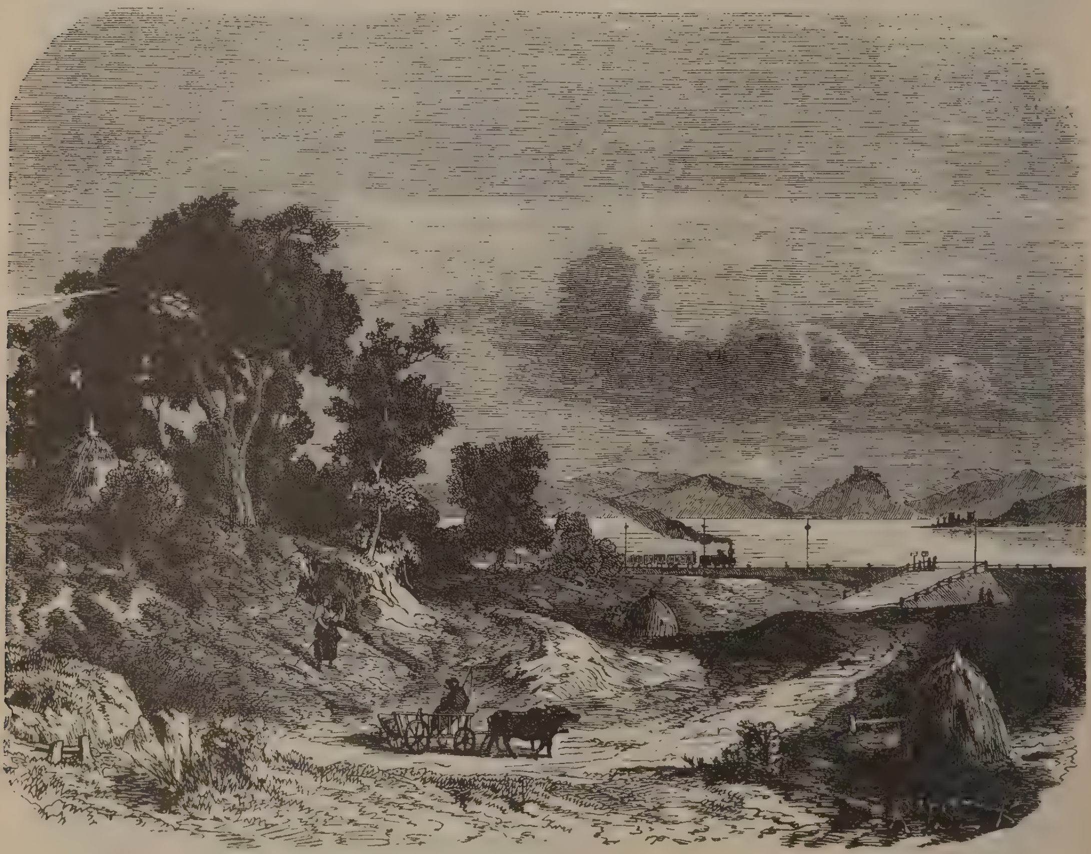

Lengyeltóti vidéke: III. Kilátás a fonyódi hegy aljáról a Balatonra. — (Greguss J. rajza.)

Kedvesebb tisztjeit a nemes báró mindig a saját asztalán tartotta; persze hogy ez az illetőkre néha kissé terhes volt, mert az ebéd és vacsora folytonos examen volt a gazdaság fölött. Hanem azért ismét kárpótolta is őket, s a gazdaság virágzott. Tisztjei környezetében legjobban érezte magát: rendezett számukra télen tánczvigalmakat, szini előadásokat; nyáron át majálisokat tartott velök, kirándulásokat a Balaton partjára, a fonyódi hegyekre, a Dunán tul a legkiesebb, legmegragadóbb helyekre, melyeket épen képeink ábrázolnak. Ilyenkor a pazarlásig megvendégelte őket. Saját terményei, a Balaton halai, fagylaltok, bel és külföldi borok, szóval a pincze és konyhamesterség minden kedvet adó productuma, a jó kedv szolgájává és sarkantyujává szegődött, s a mit Cyprusban Madeirában s Malagában drágát palackba fojtottak, annak a lengyeltóti-i jó kedv nyakát töré, vérét ontá. . . . .

Hová lett a ménes? — Hová a juhászat? — Hová a jó kedv? — Hová a derék maga? —

Elmult, vége van! — 1838-ban átvett a k. kamarától Krassóban 24 évi bérletre egy nagyobb kiterjedésü uradalmat, hol minden fáradsága, minden buzgalma s ernyedetlensége daczára mindene elveszett — halomra hullott. Maga a megkeseredett jó magyar érzelmü gazda az oláhok által üldöztetvén, dicső ménesének néhány maradványával 1849-ben Temesvárra menekült, hol az ostromzárt kiállani kénytelenittetett. Innen kiszabadulván, hazautaztában egy oláh faluban meghalt, — hire ugy jött — hogy kolerában. Ő minden tekintetben rendkivüli ember volt, ki e kis megemlékező kitérésnél többet is megérdemlett, — s most térjünk vissza Lengyel-Tótiba.

A falut magát, mint majd az egész környéket tótok, vagy inkább sokaczok lakják, helyesebben lakták; mert ma már keresni kell az embert, a ki a magyar nyelven kivül egyebet tud; a magyar fajt az uradalmi cselédség képviseli, s typicus különbséget fedezhetni fel az ugy nevezett „pógárok“ s a cselédség arczvonásai közt, mely azonban ma már szintén enyészőben van. A három domb tetején, mint már emlitők, három kiváló épület van: a róm. kath. szentegyház, és egy-egy kastély; a faluban jelentékeny zsidó község is van saját iskolával és zsinagógával. Az egyik domb, melyen a Zichy gróf családja által lakott nagyobb kastély emelkedik, lassu, szinte észrevehetlen lejtőben ereszkedik le a Balaton felé, melytől egy óriás berek választja el. A kastély ablakaiból akadálytalan kilátás nyilik egész a fonyódi hegyig s a mellette fekvő Balatonra; a sik, melyen ilyenkor a szem végig suhan, egy végnélküli tanyája a darvaknak, gólyáknak, szárcsáknak s egyéb vizi madaraknak; csak egy helyen emelkedik ki egy tekintélyes félsziget, mely egy oldalon a lengyel-tóti-i határral van kapcsolatban. E szigeten látszanak maradványai egy régi berek-várnak, melyet a nép mai napság Bézseny-nek nevez; néhány évvel ezelőtt utat vágtak épen a váron keresztül, s találtak a sánczokban egyéb érdekes tárgyak közt egy ágyut is, melyet, ha jól értesültünk, Zichy gróf beküldött a nemzeti muzeumnak. A fonyódi hegy csúcsán is vannak várromok, melyekről a legszebb kilátás nyilik Zala regényes vidékeire: szemben a szemlélővel áll az ősz Badacsony, fehér keresztjével nyugati csúcsán; jobbra a tihanyi félsziget szegi be a láthatárt, melyen köröskörül örökül állanak Csobáncz, Szt. György, Szigliget; mig a fátlan Keszthely házai csillogva fehérlenek a nyugati szélső pontról. Be, Somogy felé nézve feltünik leirásunk központja, a kies Lengyel-tóti, kiemelkedő kastélyaival, mellette keskeny berek által töle elszakasztva, a csodálatos Tatár-vár, egy siralaku szőlőhegy, nem magasabb mint egy középszerü kétemeletes ház, de köröskörül szorosan berek által körülvéve, mintegy belőle kiemelkedve. Csak egy óriás kereszt kell hozzá, s kész a sirdomb Ettől ismét berek által elválasztva, a nevezetes nevü Mohácsi-hegy, az evvel szomszédos Baráti-hegy, melynek oldalán egy vadászlak áll: ezt ma a nép csak a „baráti csárdának“ hivja, de hiteles nyomozások szerint valamikor zárda és vár volt, mely a fonyódi, bézsenyi és tatár várakkal oly négyszög-félét képezett. Lengyel-Tótinak közvetlen szomszédságban látunk apróbb kopasz dombokat, melyek egy kis erdőben s részint a puszta mezőn állanak: ezek porladozó s gyér „kutyatejjel“ benőtt tetői a Kiss család uralkodásáról mondanak szebb időkről szebb regét, midőn egy vadaskert kiválóbb pontjait képezték s több gondban részesültek, mint ma, midőn mindennek csak a praktikus oldalát veszik az emberek, s a szegény dombok egészen meggörhesednek, mert minden esztendőben közelebb-közelebb furakodik hozzájok a czivililázó — ekevas!

R.

AZ ALSÓ-VÁCZAI FÖRDŐ.

(Zarándmegyében.)

A zarándi hegységek egyik mélyedésébe egyszerü kis helység ékelte be magát. Egyszerüségében ismeretlen is maradna az, ha oly vidéken nem feküdnék, mely természeti szépségei, a természet ajándokai, és a mult emlékeinél fogva sokkép magára vonja az utas figyelmét.

Azon vidéket, melyben Alsó-Váczafekszik, a nyugati havasok ősfenyvesei közt eredő Körös folyó szeli át, mely, mig kiér Zarándmegyéből, föltárja a természet legszebb, legelragadóbb képeit. A természet áldásai, melyekkel Zarándmegye meg van áldva, nem olyanok, hogy a szomszédos vidékeket messze hátrahagynák; csak lánczolatai e szépségek és kincsek azoknak, melyekkel a nyugati havasok pazarul megáldattak. A természet nem szeghette meg egyik örök-igaz, mindig bebizonyult törvényét, melynél fogva ugrást nem ismer. Nem hagyhatta szegényül Alsó-Vácza vidékét, mig a szomszédos hegyeket aranynyal tömte meg, mig az erdélyi délnyugati havasokat századokon át Európa kincsforrásaivá tevé. Mintha rendre szedte volna elő bőségszarvait, és szórta volna előrevaló gondoskodás nélkül, mig feneköket érte. Abrudbánya, Nagy-ág, Verespatak, Zalatna felett aranyat és ezüstöt hullatott a természet: de pazarul bánt és kifogyott belőlök. Körösbányának már csak a vas és rézből maradt valami; és egy kevés ebből Al-Váczának is; — de Alsó-Vácza panaszt emelt, hogy neki csak a maradék jutott, és a természet elővett egy más kincscsel telt szarvat . . . és

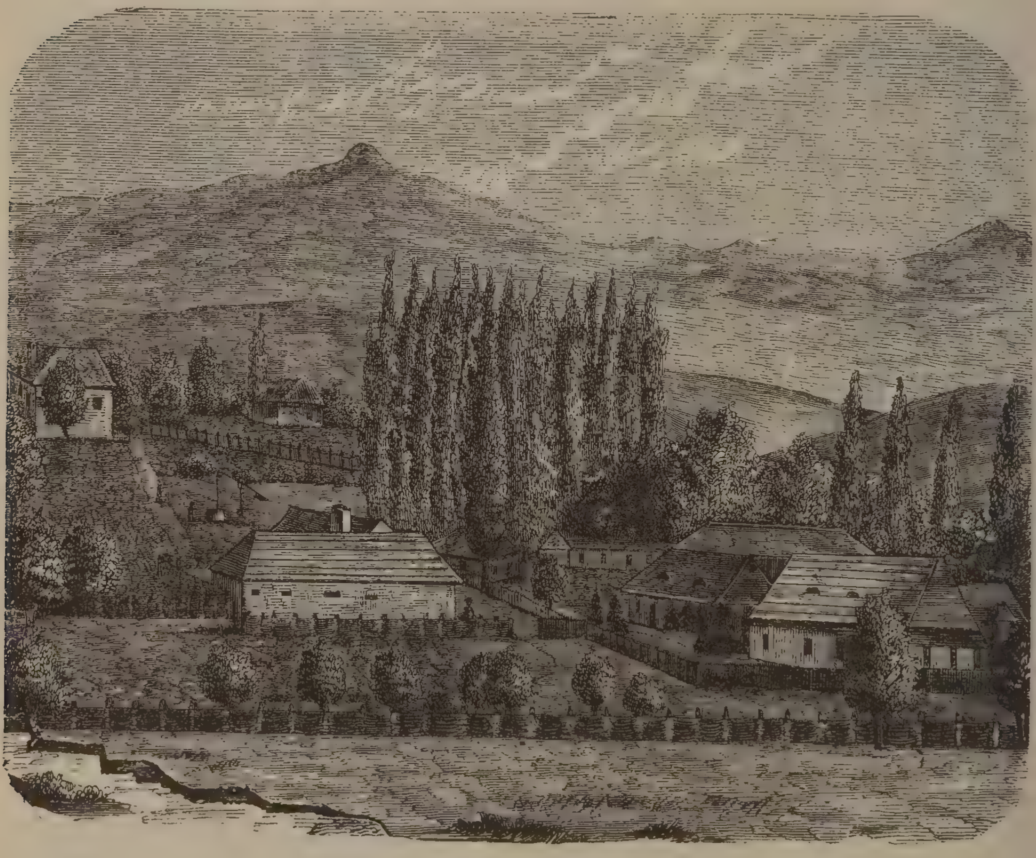

Alsó-váczai fördő.

gyógyerővel biró vizet fakasztott a maradék vas és rézrétegekből.

A természet ezen ajándéka nevezetessé teszi Alsó-Váczát, ha vidékét nem is vennők tekintetbe. Pedig körülötte csekély távolságban fekszik Körösbánya és Brád, mindkettő szomoru emlékü. A Hora-világ és a legközelebbi válságos idők vérrel vésték e neveket történteünkbe. Ki nem ismeri a Brádi-család tragikus sorsát 1848-ból, Jókai leirása után?

A fördő, mely a felbugyogó források mellé épült, a helységtől mintegy félórányira fekszik, gyönyörü vadregényes vidéken, melyek egymást üzik itt e tájon, a hunyad-, alsó-fehér, bihar-és zarándmegyei hegységek csoportozatában. Nem találunk itt egyikére a külföld fénye, pazarságával és élveteg izlése, meg feslettségével elözönölt fördőknek; egyszerü, deszkaalkotványok ezek, melyeket elhordhat a szellő; — de az életet, mely itt zsibongott, ha egybegyültek a vidék szépei, azok az ösz, tiszteletet parancsoló magyar földesurak, és a magyar háziasszonyok és a pártás szüzek, a sarkantyus, tollas fiatalok . . . az életet, mely ős patriarkális szinezetében vert itt tanyát, melyet a Királyhágon tuli bérczek csak némely mélyedéseiben lehet már valódi tisztaságában föltalálni, hol a leget a tarka kor tarka viszonyai meg nem ronták még: — ezt az életet más helyen hiában fognók keresni.

Most már azonban ez az élet itt sem olyan már, minő vala két évtized előtt. Hja, nehéz évek lánczolata volt ez! Eltünt a jó kedv, ritkult a pénz, drágult az élet . . . a fördőidény már nem képez korszakot a vidék szépeinek életében — az öregek kezdettek praktikusabbak, az ifjak ... nem ifjakká lenni. És okozza mindezt: az idő viszonyainak kérlelhetlen logikája

Mai időkben csak ritkán látogatott fördőhely. Élvezni kevesen járnak ide, hanem annál többen a betegek, a szenvedők. A természet azért is bugyogtatta itt fel a forrást, hogy enyhet és gyógyszert nyujtson, a láb és ín-fájdalmakban, a csúz, köszvény, küteg, görcsök, íz- és ideg-kórban, és más hason bajokban szenvedőknek.

Az alváczi fördővíz kénes hévvíz, ahhoz hasonló, a milyen Nagy-Várad, Buda, Pöstény, Mehádián s több helyen felbugyog s milyeket fördőkül leginkább a törökök szerettek felhasználni. Vegytani alkatrészei: kénsavas mészéleg, szikhalvag, keserhalvag, széneny. Hőségi foka 25—28 fok Reaumur szerint.

A regényes fekvésü fördőhely a Bethlen grófok birtoka. Mint átalában az oly fördőkre, melyek egyes birtokosok tulajdonai, erre is igen kevés gond fordittatik; és ha, nagy gyógyereje, regényes és alkalmas fekvése daczára kevesen látogatják, ez épen elhanyagoltságának tulajdonitható; haszonbérlő kezeli, inkább a befolyó jövedelmet, mint magát a fördőt.

A nép egy török fördő nyomait is mutatja itt, és egy medenczét, melyben mamelukkok mosogatták Mizrám basa kegyelmes lábait.

Lukács Béla.

A SZÉKELY NŐ.

I.

A székely leány.

Sok ,egyetmást irtam már életemben, de kedvesebb tárgygyal még nem foglalkozám. Két áldása van az életnek: munka és költészet; ez a kettő a székely leány főjellemvonása. A munka elfárasztaná, de a vidám kedély feledteti a fáradságot; ezért, hogy nincs versenytársa a munkában. A munka köznapi szinezettel vonná be, de a költészet koszorut fon fejére; ezért, hogy annyi sohajtás száll a székely leányok felé. — A költészet lágy ábrándozóvá tenné, hasznavehetetlen házi butorrá, bábbá, melyet csak addig beczéznek, mig megszokottá nem válik; de a munka folyvást ad neki a való élet ép erejéből, és lészen a székely leány, egy napig ékes virág helyett, hosszan tartó növény, mely élte végeig érdemli meg a gyöngéd ápolást. Ezért áldott az a ház, hol jó székely nő a gazdasszony, s még a kinek cseléd kell is, az is székely leány után jár, ha egyszer megösmeré ez örök vidám, e fáradhatlan munkás teremtéseket.

Brassó és Segesvár szász városokban alig lehet más szolgálót látni, mint székelyt; pedig bizony szász és oláh ember lakik arra elég, szegény is van köztök bőségesen: még sem kell más szolgáló a jómódu szász polgár házához, csupán székely leány, — habár két annyi a bére. Igen de több hasznot hajt két annyinál. Tudja a szász mit tesz; nem dob ő ingyen ki egy árva fillért sem.

Mikor a nap még csak gondolkozni kezd a fölkelésről; mikor a városi ember alig szunnyadt jól el: már kútnál vannak a székely leányok. Dalolnak egy kicsit, csevegnek egy kicsit, osztég gyorsan haza, mert egyéb munka is van. Mikorra a gazdasszony fölkel, pedig bizony a sem várja, hogy szemébe süssön a nap, már minden el van intézve: a bivaly megfejve, csordára bocsátva, a tej elszürve szépen, a főzőfazekok elékészitve, szobák kiseberve.

Aztán kora reggeltől késő estig foly az a munka szakadatlan élénkséggel és csinosan, helyesen, mintha mindent a gazdasszony maga végezne. Én nem is tudom, mikor alusznak ezek a leányok. Hiszen még 10—11 órakor is takaritniok kell a munkások és a család után, mégis ébren vannak, mikor a csattogány elkezdi énekét. No, aztán csak az kellene, hogy a székely leány ellankadjon valaha, vagy ásitozni kezdjen, mikor munkája van; mindjárt rajta sülne a cifránál cifrább gunynév és azt le nem szedné senki róla.

A ki történelmünkre figyelt, megjegyezhette, hogy Brassó és Segesvár mindig magyarabb érzelmü volt a többi szász városnál; hogy ezeknek fiai soha sem vezérkedtek a Bécs felé törekvő, magyarfaló irányzatokban. Nincs-e részük ebben a székely leányoknak, annak a körülménynek, hogy a brassói és segesvári szász már gyermekkorában megtanulja a magyar nyelvet székely szolgálójától, s ha megnő, ugy ösmeri meg általok nemzetünket, mint munkás, kötelességérző és becsületes fajt?

Menjen el akármelyik magyar ember az emlitett városokba, és otthon fogja érezni magát, mintha tősgyökeres magyar városban járna; mig Szeben, például, burocraticus levegőjével, hosszu arczu, feszes magatartásu népével, idegen lesz, mint akár Khina.

Mikor az aratás ideje elérkezik, csoportosan jönek a székely leányok, Gyergyóból főleg és Csikból, ki a Maros terére és a Mezőségre. Örül a birtokos, ha közülök kaphat aratót, mert munkája gyorsan lesz elvégezve és pontosan. Megszokott dolog, hogy a székely leány három-négy annyit arat naponta, mint a vármegyei munkás. Épen azért nem is dolgoznak ők napszámban soha, hanem kalangyánként (kereszt) szegődnek. Nem is volna igazság, hogy háromszoros munkáért csak a közönséges napidijt vegyék!

Az aztán a vig élet, az aratás, a mig tart! Harsog-harsog a sarló mindenfelé; dől a kalász oly gyorsan, mintha sáskák pusztitanák, és folyvást zeng a dal, elmélázva néha egy-egy bús balladán, majd pajzán kedvteléssel:

„Azt gondolod, te szigoru,
Érted vagyok én szomoru?
Mintsébb érted szomorkodnám,
Inkább tövisen álmodnám.“ Vagy:

„Ki az urát nem szereti,
Sárga répát főzzön neki,
Paprikázza jól meg neki:
A nyavalya hogy törje ki.“

És igy megy ez folyvást: ötlet ötletet ér, a dallam ki nem fogy, és nemcsak reggeltől estig, hanem még éjjel is, mikor csillagos az ég. Ha idegen menne arra, a ki csak annyit tud rólunk, hogy: „Erdélyország tündérország,“ nyilván tündéreknek tartaná őket a méla holdvilágon.

Pedig a székely leány nem szép, már ugy véve a szépséget, a mit ezzel a szóval fejez ki az ember: „üveg alá való.“ Másnemü az ő szépsége: tüzről pattant elevenség, életteljes arczszin, telided gömbölyü tagok teszik megkapó jelenséggé. Leánykorában nem is anynyira ingerlő, mint mikor menyecskévé lesz. A fejkötő kiválólag jól áll neki. Mintha az volna jelképezve ezzel, hogy mindenek felett családi életre született.

„Üveg alá való“ szépségnek sokkal szebbek Erdélyben a szász és oláh leányok. Hanem mikor az idő halad, s az ifju leányból csak egy kissé vén asszony lesz, amazoknak szépsége összeesik és valódi banyákká válnak, — mig a székely nő az évekkel szépül. Valóban ugy van: az asszonyok ott, csaknem kivétel nélkül, tiszteletre méltó szép jelenségek.

A székely nép nagyobb része mérsékelt vagyonu, mert kevés és mostoha területre sokan vannak összeszorulva. Ezért a szolgálatról és munkálkodásról irt fentebbi vázlataim a nagyobb részre találnak. Még a jobb móduak is, kik nem szorultak rá, szolgálni küldik egy-két évre leányaikat, hogy tanulják idegen házak szokásait is, mert egy jó családnál sok jót lehet tanulni, és „valahány ház, annyi szokás.“

És az átalános szolgálat mellett is erkölcsös volt e nép, mert a családi házból erős erkölcsi érzést vitt magával s a szigorún itélő közszellemben hatalmas tilalmat látott.

Most a sok szabadságos katona, meg a moldva-oláhországi czifra rongyok megzavarták ott is a tiszta erkölcsöket. Évről évre több a szomoru székely leány, kiknek nem hagy nyugtot a kérlelhetlen „kisbiró“.*)

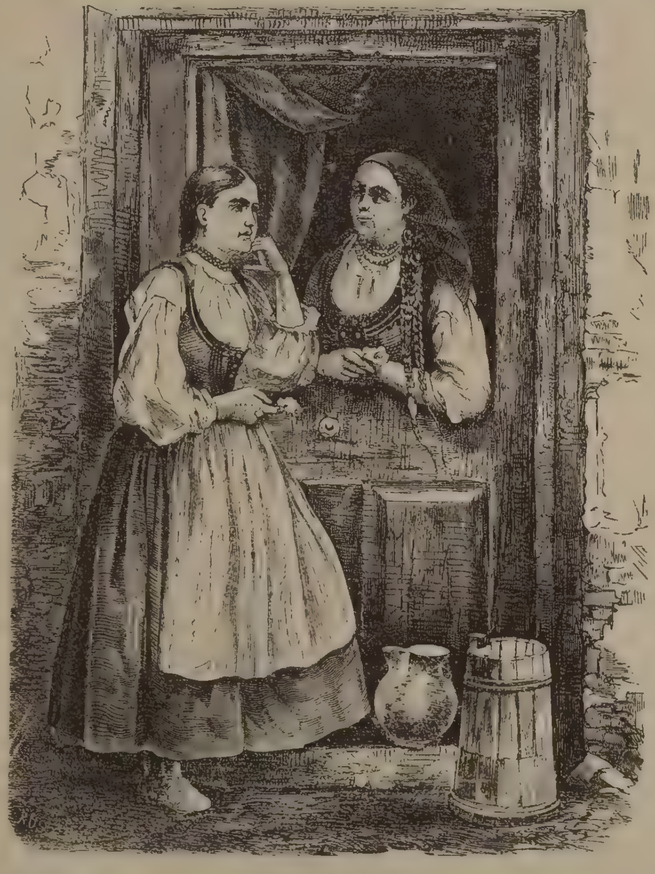

Székely leányok.

No, hanem a nagyobb rész most is vidám és munkás; most is otthon szövi szép tarka köntösét, legfölebb egy-egy ünnepi fersinget (szoknyát) vesz munkája árából, azt sem késziti viganóvá, csak ugy magyarosan, csinosra füzött mellénynyel, a mint nagyanyái viselték. Hogy az Isten tartsa is meg sokáig ezt a szokásukat!

De talán azok is székely leányok, a kik nem járnak mezei munkára, s a kiket kisasszonynak szokás szólitani! — Oh, azok kedves teremtések. A miveltség mellett, mit Isten jóvoltából szüléik vagyonossága nyujtott, megőrzik rendesen a székely eredetiséget is, az élénk észjárást s a munkás természetet.

A székely kisasszonyok nem töltik napjaikat csupa öltözéssel, egymás megszólásával, hanem utána látnak a ház dolgának és széppé, kedvessé tesznek körükben mindent, mint a paradicsom. Uri ember is büszke rá, ha megdicsekedhetik, hogy az abroszt, melyet asztalára teritnek, leánya szötte, a himes ágytakarót leánya varrta, sima fehér ingét leánya simitotta ki; ha azt mondja az idegen, hogy kertész sem tudna szebb virágokat tenyészteni, mint a minők az ő leánya kertjében vannak.

De most elég, mert még azt mondaná az olvasó, hogy szerelmes vagyok valamelyik székely lyányba, azért dicsérem ugy el; pedig én csak *mindeniket* szeretem. Akármi legyek, ha nem ugy van!

II.

A székely asszony.

A ki a székely asszonyt ismerni akarja, menjen el házába. Ott aztán megtanulja becsülni is.

Rend, tisztaság és csin uralkodnak abban a házban; minden a maga helyén van, és minden van, a mi szükséges.

A szoba tiszta levegőü, nyárban függönyök teszik hüvössé. Kereken az egész falon czifra kancsók függenek; azok mögé, a fogasokra tálak, tányérok vannak támasztva. A kancsók előtt felkötött rúdakon himes varratu kendők, kékkel, veressel himezve. És a szinek vegyitésében, az alakok csoportositásában izlés mindenütt, minőt nem várna az ember, minőnek kevés gazdag házban van párja.

Az ablak mellett egyik felől feltakarva pompázik a nagy ágy; harmincz-negyven párna mutogatja varratos végét. Ebbe az ágyba nem fekszik más, csak ha nagyon tisztelt vendég érkezik. A heverő-ágyak künn vannak a másik szobában, ott szokott aludni a család.

---

*) Kisbirónak mondják a lelkiismeretet. T.

Azoknak a szép párnáknak és kendöknek egy részét még leánykorában varrta az asszony; mióta ellepték a gyermekek, nem ér rá tölük és a gazdaságtól. Más rész még anyjáról, nagyanyjáról szállott rá; az is olyan ép, mintha tegnap késziteték volna.

Ezek, a mikröl szólottam, fényüzési czikkek; ép annyira rendben van az is, a mi az élet mindennapi szükségére tartozik.

Az asztal beteritve szépen szönyeggel, mit a házinö szött; rongy-szönyegnek hivják, másutt nem is igen tudják késziteni. Annyit mondhatok, hogy csinos nagyon. Helyébe étkezéskor szép fehér abrosz terül fel, nem piszkos, nem ronda, mint annyi helyt. Ott van a nagy czifra láda keresztben az ablak alatt, abban állanak a fehérnemüek s más kényesebb ruhák.

Szemben a nagy ágygyal karos deszkalócza tarkára festve; azt az asztalostól veszik a nagy ládával együtt; egyébért nem is igen adnak pénzt, elkészit mindent a gazda, vagy gazdasszony. Lám, ott a kályha mellett is van egy lócza, az nincs megfestve, karja sincs; a gazda készitette. Hanem kényelmes ám azon a heverés, épen mint valami börkereveten, mert be van öblözve, elöl kiemelve, az emberi test természetes hajlásai szerint.

A külsö ajtóval szemben magas lábas csöbör áll; hát az mirevaló? Az a mosdó edény, mert a székely nem lucskolja össze szobája földjét, tisztának kell annak lenni.

De miért számláljak mindent elé az utolsó sótöröig? Van ott minden, a mi szükséges, és rendben van minden.

Elsö dolga az asszonynak, mikor fölkel, rendbeszedni házát, aztán elkésziti az ebédet (reggeli) és kiviszi férjének s a munkásoknak a mezöre. Egy-két órát dolgozik ott maga is, aztán megint haza megy és a *délebéd* után lát. Azt is kiviszi majd s együtt munkál férjével, ha otthon nincs kicsije, egész alkonyat feléig. Akkor megint elöre siet, hogy készen legyen a vacsora

Ugyancsak ügyelnie kell a fözésre, mert a kalákások könnyen megszólhatják.

A kaláka egy családias szép intézkedés még a régi korból; nem sok helyt lehet még divatban. Az egyik gazdának megérik, például, a buzája. Fölszólitja szomszédait, jobb embereit: „Ne sajnálják segiteni, hogy takaritsuk haza az Isten áldását.“ El is mennek szivesen; aztán mikor az övékre kerül sor, azt is közösen végezik.

No hát, ha ezeknek a barátságból dolgozóknak soványan fözne az asszony, illetlen dolog lenne ám az. De azt sem teheti ám, hogy túlságosan pazaroljon; azt sem vennék jó neven; el is vinnék a hirét, hogy hiába lesz az urának akár bányája is, ez az asszony Dárius kincsét is eltenné.

Ezért ügyel a székely asszony, hogy se igen sok, se igen kevés, hanem épen elégséges legyen, a mi lesz.

Nem csak ezért, hanem még azért is, mert még édes anyja-asszonytól tanulta — hogy az Isten nyugtassa meg! s mindazoktól, kiket jó gazdasszonyoknak tartanak, hogy csak ez az egy módja van a gyarapodásnak.

Bizony azon a mostoha földön hamar is elmenne másképen, a mi az öregektöl maradt!

Mikor a mezei munkának vége van, a gazda befogja két lovát, melyek addig szabadjában legeltek valahol a havason, — és elindul kereskedni. Doczkát viszen, vagy zsindelyt, vagy fazekat, vagy meszet, vagy borvizet, vagy tudja Isten mit. Sok mindennel kereskedik a székely, hogy élhessen. Ilyenkor az asszonynak gondja van már jó eleve, hogy minden legyen, a mi a tarisznyába szükséges. A gazda nem is gondol erre, csupán nyakába akasztja a tarisznyát, mikor a kabalák (lovak) már be vannak fogva. Abban a tarisznyában bizonyosan helyén van minden: még a pipa és a tapló is. Akár két hétig oda ülhet; nem szorul a más falatjára.

Egy székely szekerestöl kérdeztem egyszer: mindig jó békességben élt-e feleségével? „Isten jóvoltából — jó órában legyen mondva — 15 esztendeje lakunk együtt; de én soha sem néztem meg elöre, van-e tapló a tarisznyámban; mégis vót mindig.“ — Ezzel nem szólott többet, csak ragyogott szeme a gyönyörtöl, a boldogságtól.

Lehetett volna-e szebben megdicsérni az asszony gondosságát?

Télben fon, szö, varr a székely asszony, mindig talál munkát; pedig bizony a kakassal kél föl, de nem fekszik a tyúkkal.

No a mulatságnak is van ideje, vasárnap délután, ha kijöttek az Isten házából, vagy téli estéken a fonó-kalákában. Hanem a székely mulatságról más alkalommal beszélek. Az még aztán kedves és meglepő eredeti, a hogy a székely asszony vendégét fogadja! Messze földön hire van annak, hanem meg is érdemli ám az elhiresedést!

Ha arrafelé utazol, barátom, vagy utazik ön, kegyed, akár nagysád: csak be kell térni bátran, miként épen haza, vagy a vendéglőbe, akármelyik székely ember házához; hogy testvérként fogadnak, arról előre is jót állhatok.

Az asszony elkésziti egyszerü, de izletes étkét, aztán kisértsd meg, ha van lelked, nem enni, vagy keveset enni. Nem hiszem én azt senkiről, hogy ezt véghezvihesse. Csupán a kinálkozó kifejezésekből irhatna Kriza püspök ur egy egész füzetet. „Ne utálja, kérem, a mi szegény ételünköt. Nem olyan biz ez, a hogy otthon készitik, de szegény ember vizzel főz, kakastejvel sütöget. No, még ezt a piczikét; no csak ezt no! De már ezt tudom megeszi; máskép azt hinném, majd leszól bennünköt. De hát ugyan bizony, csak nem akar enni? No én is tarisznyálok, mikor arra felé megyek,“ stb. stb.

Nincsen ennek vége hossza; ha akarsz ha nem, agyon kell enni magadat.

Mégha a helységbeli ember fordul is be valami dologban, azt is megkinálják legalább jó házi pálinkával, a mit filánczos uraimék boszuságára csak kifőzegetnek.

No aztán vendég, ha megnyerted a gazdát és gazdasszonyt — a mihez nem kell nagy mesterség, csupán nyelvükön beszélni: egyszerü természetességgel, nagyszólás nélkül; akkor még elútaznod is nehéz dolog ám! Csakhogy le nem tépnek, ugy elmarasztanak. S ha elég köszivü vagy mégis elindulni, föltarisznyálnak, nehogy megéhezz az úton; hiába tiltakozol, hogy csak a szomszéd faluig van szándékod, a mi csupán egy jó futamodás és ott is ösmerősök várnak.

No hát ilyen asszony lesz a székely leányból, s a ki nem hiszi, menjen oda és nézze meg.

Réthi Lajos.

CZIGÁNY NÉPÉLET.

I.

Czigányasszonyok.

Igaz, hogy tele vannak gyarlósággal, de ki venné ezt rosz néven oly faj gyöngébb felének, melynek élete szakadatlan hányattatás és megaláztatás. Eledelök hitvány, lakásuk szellős, ruhájuk rongy, s mindezeknek nyoma van külsejökön, lelkületökön; de két tulajdonuk mégis figyelmet érdemel, és ezek: a Mesopotamiában vagy hol hagyott szépség egyes kivillanó maradványai s határtalan ragaszkodás fajuk iránt.

Figyeld meg jól a czigány leányt: sápadt arczán feltalálod az epedést, csillogó szemeiben a lepke-perzselő tüzet, arczvonásain a keleti jelleget, ruganyos tagjain a vonzó könnyüséget, egész lényén az érdekes bájt, — és ha fel nem találod: szemeidet okold érte és a természetestől elszokott lelkületedet, mely a teliség nélküli duzzadtságban, a hideg vállak szemléletében s a faj-kifejezés nélküli vonásokban találja gyönyörüségét.

Azt is meg kell vallanod, hogy saját körödben hasztalan keressz a faj iránti ily ragaszkodást. Hiven kiséri a czigányasszony családját faluról falura, a nyomor egyik helyéről a másikra, nem zugolódik, sikeres segédkezet nyujt a férfiaknak családi foglalkozásaikban, s ámbár szerelmökre csupán kölcsönös megegyezés adja az áldást és házasságuknak isten szabad ege az oltára, és ámbár a női hütlenségnek ezer meg ezer alkalma kinálkozik részökre, nem igen használják föl ez alkalmakat, söt ujjodon számlálhatnád fel azon czigány nőket, kik a társadalmi fonákságok üldözöttei közt, a bukott angyalok sorában élnek.

Valóban a czigány nők általános figyelemnek volnának tárgyai, ha még meg volna a vajdaság rendszere, s egy-egy törzs fejedelmi udvarának lehetnének diszei. De az ő sorsuk ziláltság, s a békéltetésen kivül, melyet könnyedebb nemü czivakodásra igen hajlandó férfiaik gyakran vesznek igénybe, szerepök inkább csak meszelőkötésre, madzagfonásra, kanálvájásra és házalásra szoritkozik. Ugynevezett tisztességes asszonyokat, vagyis olyanokat, kik a mi fogalmaink szerint rendes életet élnek, ritkán találni köztök. Ilyeneket talán csak Debreczenben a váradutczai uj soron láthatni még, hol czigányzenészeink jóravaló házakban laknak, és polgárosult rendes életet visznek, a többi polgárokkal gyakran érintkeznek, söt a Boka, Rácz stb. családok némi arisztokratiát képeznek a Priháj Miska-féle czigány demokraták közt.

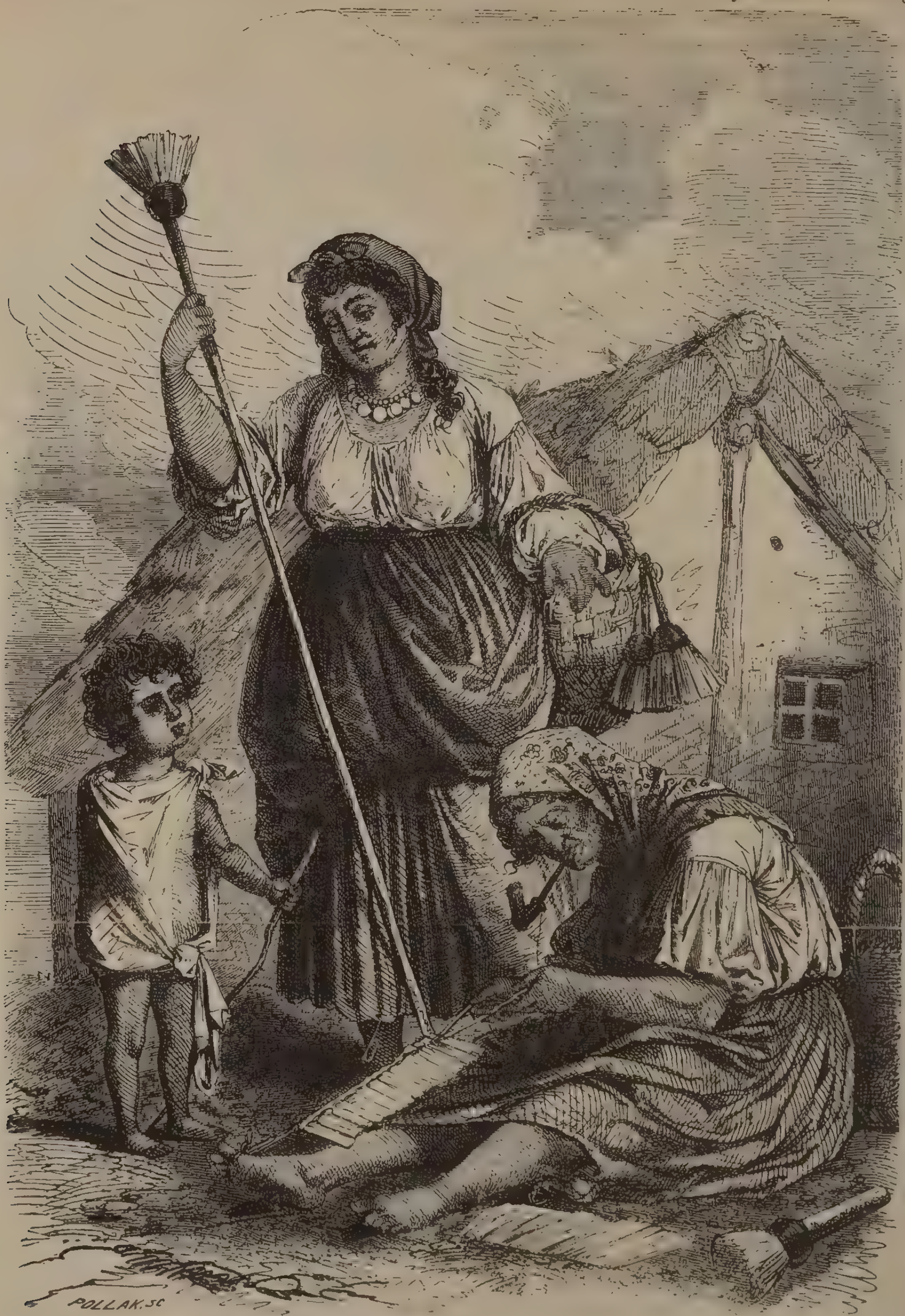

Meszelőkötő czigánynők. — (Ujházy F. vázlata után Jankó.)

Ez arisztokratia aztán lakomákban, társas körökben, vizitekben nyilvánul, de legélesb kifejezését a czigány-bálokban nyeri, hol az arisztokrata családok arany és ezüst ragyogásban, selyem kelmékben jelennek meg, mig a respublika alsóbb osztályai, amazokkal teljesen összevegyülve élvezik ott is, félig öltözött rajkóik körében, a családi örömöket.

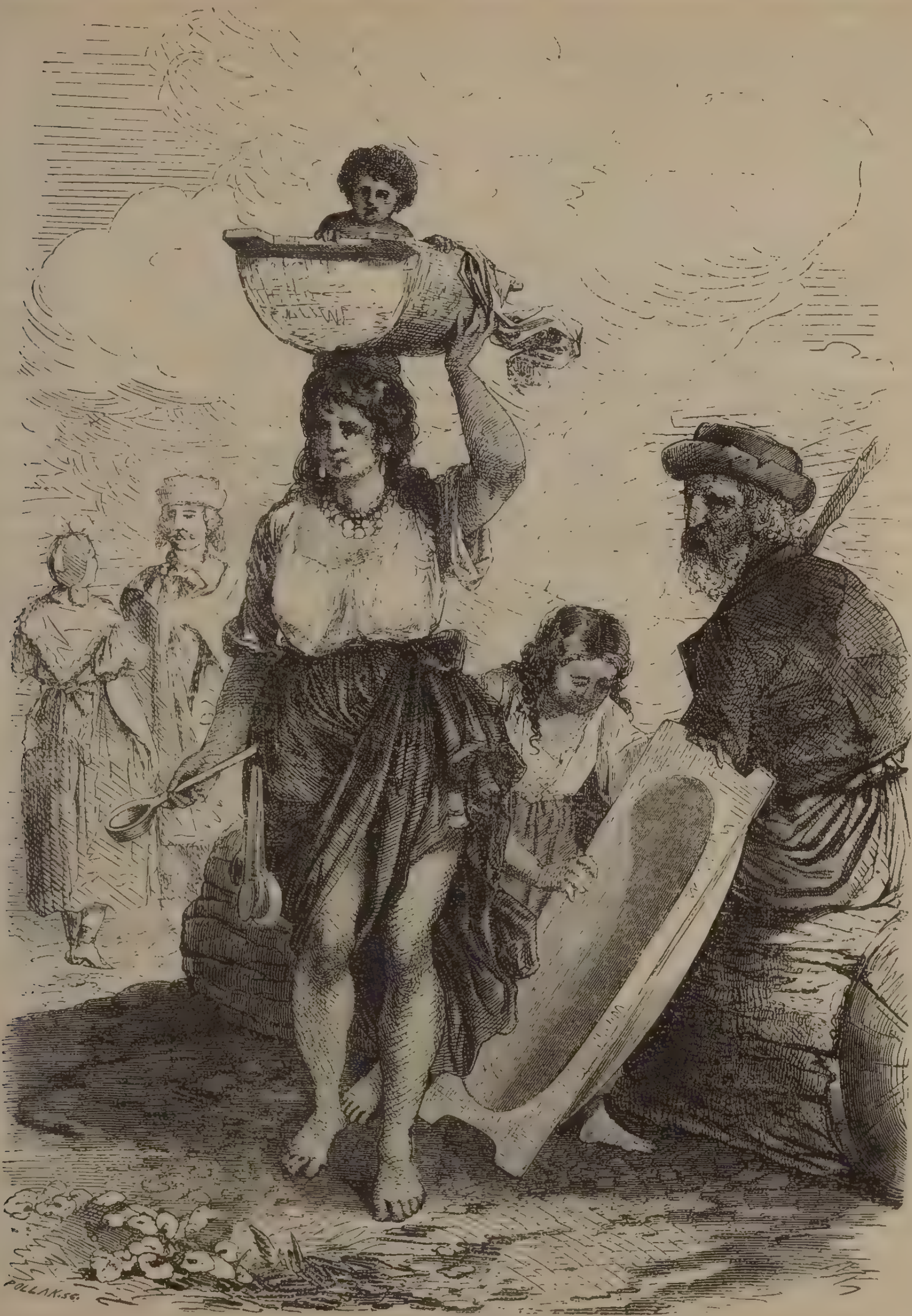

Teknővájó czigányok. — (Ujházy F. vázlata után Jankó.)

A czigány nő fiatal korában élénk, vidor, ruganyos; később elhagyja magát, megtanulja a pipaszárat rágni, öltözetét elhanyagolni, elkorhelyedik, s kora férjhezmeneteltől korán elhervasztva, ránczos képü, czivakodó banyává lesz, ki kártyavetéssel keresi élelmét, s egyszer-másszor ahoz is nyul ujjaival, a mi a másé.

Ki csodálkoznék ezen? hisz a czigány páriája Európának, s mig magára hagyatva, egyesülten talán a nemzeti összetartás és szabadságszeretetnek szolgálhatna mintaképeül, — igy elsatnyul, vagy legjobb esetben a szállástadó nemzetiségek közt vegyül föl. *K—i.*

II.

Üstfoltozó czigányok.

Már ugyan kinek volna jussa azt mondani rá, hogy: szegény czigány! Már miért volna ő „szegény czigány?“ Hány gazdag ember van, a ki nem eszik olyan ebédet, mint ő; mert ő húst eszik, a mikor lehet! Hogy hát mikor lehet? egy héten legalább hatszor. Kinek mi baja vele! Még a falusi biró, az sem él olyan jól, mint a czigány; a pálczájával olyan fenn van, mintha ő volna a király; minden kicsiségért az ember hátára ereszti: pedig bizony szombaton délben nem evett egyebet korpacziberénél s még csak szólni sem mert érte a feleségének, mert az nem fél töle. A czigány bezzeg, nem eszik korpacziberét, mikor van hús; ha nincs, akkor ő is megeszi: de ő legalább nem öreg biró, a falu büszkéje! Neki nem szégyen, mert nem az ő udvarára jár be esténként az a hat csengetyüs ökör s nem neki szánt az egész falu minden esztendőben egy napot!

Ott van az üst a hátán; cserélte volt egy gazdasszonytól; aztán kifényesitette; a hol lyukas volt, befoltozta, a foltját szépen elsimitotta: most már azt hiszik, hogy egészen uj. Pedig bizony miért készitne ő ujat, még ha tudna is! A pléhért pénz kell, a munkába is idő telik; azalatt éheznének a purdék, meg a dadé is. Miért éhezzék ő, mikor jól tud lakni minden nap?

Fölveszi hátára azt a fényes üstöt; ha bemegy valahova, nem mondhatják, hogy lopni, vagy koldulni jár. Ő csak vásárol, mint becsületes ember szokta. A gazdasszony cserél vele, ád toldásban hat itcze lisztet és kilencz garast. Az is jó, mert ő a kormos üstből egy félóra alatt épen olyan ujat csinál, mint a másik. Hanem a menyecske nem elégszik meg ennyivel; annak tovább lát a szeme: nem mozdul, a mig nem adnak még egy kicsi „rincsezálét“ is: legalább egy fél sódart, egy kicsi avas szalonnát, egy itczényi paszulyt s más szükséges apróságot. A tud ám még kérni: a gazdasszony mindegyre küldi, hogy menjen el már; föl is fogadja huszszor, hogy egy köröm fehérnyit sem ad neki: mégis ád mindent, a mit ő kiván. „Hogy csókolja meg a Krisztus Jézus! Hogy az ifjusága soha se muljon el! Hogy minden legény szeresse, s az ura még se bántsa soha a kis ujjával se!“

Ilyen szép áldásokra, hogy tudná megállani, hogy ne vessen valamit?! Miből élne a czigány, ha a magyarnak nem volna jó lelke! „Bezzeg, az oláhtól nem kap, ha megnem csalja; akkor is csak puliczkát, mert annak nincs egyebe. Egy kis jó zsirosa csak a magyartól kerül. Mikor az Uristen a czigányt teremtette, már minden országot kiosztott volt, neki nem tudott adni, hanem azt mondta: menj csak bátran, ott van a magyar, eltart az tégedet! — Ugyis lett; mig a magyarnak van, addig a czigány sem hal meg éhen.“

Némelyik gazdasszony nem akar üstöt cserélni, fél hogy az ura megveri, ha annyit pazarol, pedig bizony az is szeretné ezt a szép fényest a czigány hátáról, a helyett a kormos helyett. Az olyannál aztán foltozni kell a czigánynak. Ha nem folyt is eddig, megnézegeti, nem vékonyodott-e meg valahol? ott aztán suttyomban likat üt, hogy befoltozhassa.

A foltozást ő addig készitgeti, a mig épen tetszik. Hamar is elvégezhetné, de nem bolond, hogy menjen, mig azokból a párolgó fazekokból ki nem tálalják az ételt. Akkor aztán neki is vetnek valamit, nem kell a magáét fogyasztania. Még pedig a javát adják, mert nem szeretné a gazdasszony, hogy más házakhoz elvigye hirét, hogy az ő étele milyen rosz.

Tudja a czigány, mit csinál!

Ha megkérdi a gazdasszony: ettél valaha ily jól, czigány? — azt mondja rá: jaj, dehogy ettem, ilyet még a gróf sem eszik, még a szolgabiró sem! Ezért aztán még jobb falatot kap.

Ugy-e, hogy van esze a czigánynak? Nem megyen kapálni a forró melegben, mint a paraszt, csak benn a hüvös pitvarban kovácsol, — mégis jól él. Még a rajkóknak is visz haza, oda a szekérernyő alá, mert a menyecske is segit szerezni; bánfimagot árul és szert; ő nem adja pénzért, mint a boltos, neki csak liszt kell, meg rincsezálá. Azt a gazdasszony észre sem veszi, hogy adta, mert adott az Isten eleget. Mintha ingyen kapná a bánfimagot! Kártyát is tud vetni a menyecske; ott van mindig a szatyrában. Ha megszimatolta valahonnan, hogy kire-mire fáj a gazdasszony foga, ugy megjövendöli, hogy fele is sok volna. Már aztán hogy ne vetnének valamit a jól eső beszédért?!

„Ni, ni! az a rongyos malacz épen meg akar degelni. Adja nekem az ifiasszony, hogy kinlódjam én vele; lábat készit érte az öreg a hirgónak,*) meg a rosz fogót is megigazitja.“

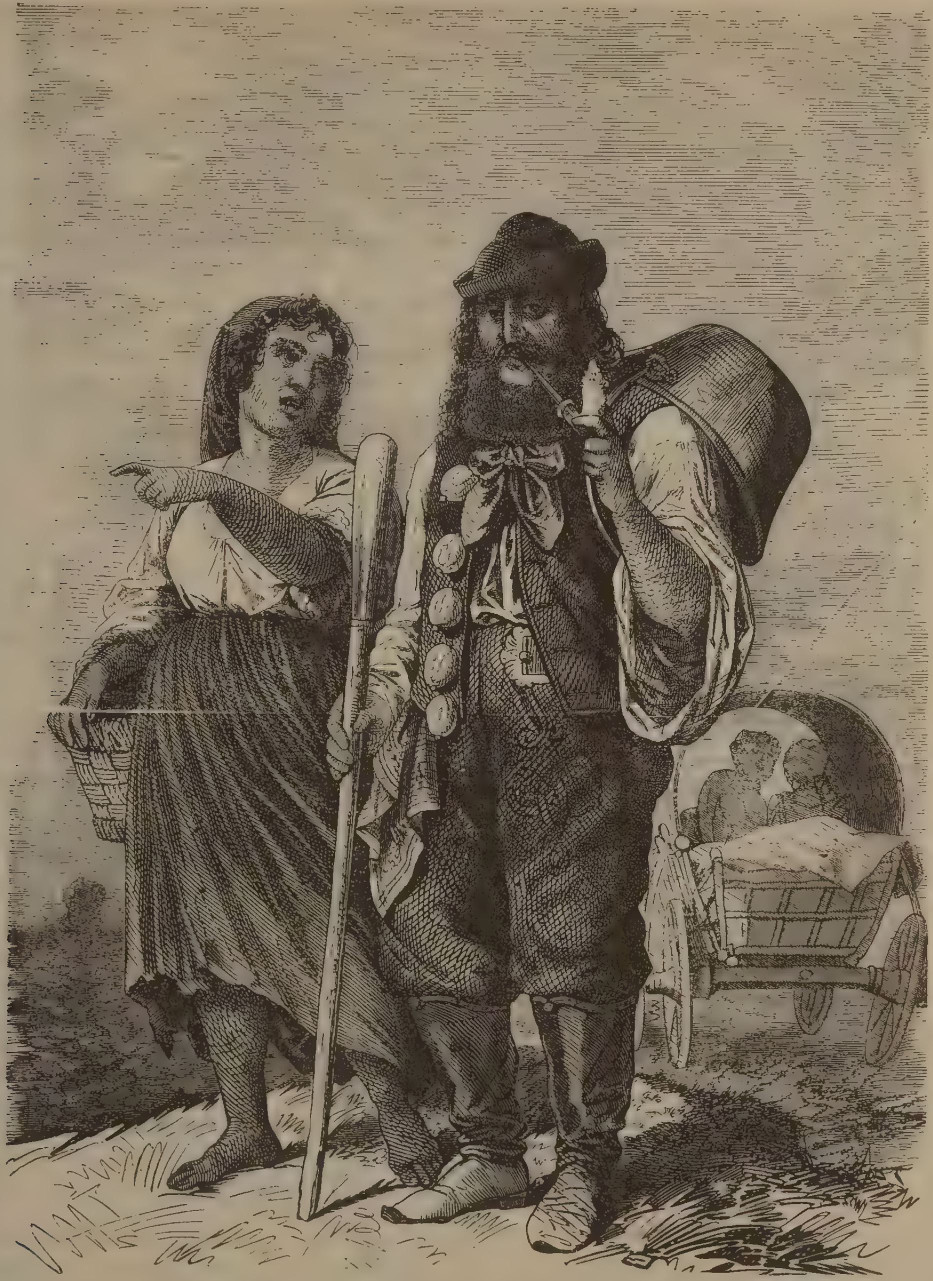

Üstfoltozó czigányok. — (Ujházy F. vázlata után Jankó.)

Hát bizony csak igy él a czigány, de azért elég jól él. Még ezüst gombok is vannak a

---

*) Hirgó: lábas, porgoló. *R.*

dolmányán, akkorák, mint az öklöm, ónból. A kinek nincs, irigyelje, ha kedve tartja!

A kis kalapács megszerzi élelmét; a nagy bot megvédi a kutyától; a „czuczu“ tovább döczögteti, mikor a faluban nincs már kereset. Mi kellene egyéb?!

Hogy honnan jött és hova megy, kinek mi baja azzal?

A czigány jól él, mikor lehet; más is éljen jól, mikor lehet; aztán szent a békesség! — *Réthi Lajos.*

III.

A dade és a rajkó.

Elindult messze földről, hetedhét országról, operencziákról, — isten tudja: honnan, isten tudja: mikor, — bejárta Ungot, Bereget, sátort ütött ismeretlen népek közt, falu végén, kert alatt, minduntalan változtatta helyét, de mindig benn maradt abban a körben, melyet mi oly szeretettel nevezünk édes hazánknak. Itt él közöttünk, gyakran alkalmatlankodik nálunk, de mi azért nem haragszunk rá; mi pedig gyakran méltatlankodunk felette, de ő azért nem haragszik ránk. Összeforrtunk, összeszoktunk, tán el sem tudnánk egymás nélkül lenni.

Alig van némi halvány sejtelme arról, hogy ősei egykor uralkodók voltak egy-egy sátoralja felett; barna szinü, tüz szemü, parázs vérü leánykák kacsintgattak reájok, mikor vad paripa viczkándozott alattok, s ragyogó gyöngysorral boritott nyaku menyecske karjai várták, mikor a gyors vad üldözéséből tikkadtan haza jöttek. Ma azonban még csak gyermekei fölött sem rendelkezhetik szabadon, ki kell ütni a fiu fogát, el kell törni ujját, hogy katonának ne vigyék, lányai, menyecskéi pedig elsatnyulnak, eldisztelenednek azon küzdelemben, melyet szabadságvágy a társadalom kényszereivel vív bennök.

Egykor fejdelemfi volt, — most muzsikus czigány, rabszolgája a mulató pénzes legénynek, gúny tárgya és lenézés áldozata.

Szerencse, hogy lealacsonyittatását alig érzi. Csak naplopó tudákos emberektől hallja a regényes Zingarát, a hős Faraót emlittetni, s ha nem bizonyolnák, hogy Zsigmond király telepitette meg az országban, azt is elhinné, hogy itt származott, eredeti társa, mulattatója, zenésze, rabszolgájaképen a büszke magyarnak. India tropicus bősége, Golkonda gyémántjai mind ismeretlenek ma már előtte, nemzete a magyar nemzeté, vallása a helységé, melynek határán sátrát felütötte, szerszáma pedig és vigasztalása a „*hĕdĕgí*.“

Valamint a madárnak rendeltetése, hogy énekeljen, akár forró égövek lihegtessék keblecskéjét, akár a mérsékelt róna szerényebb tenyészetébe rakja fészkét, — ugy a czigánynak is sorsa, hogy az idegen hazában zenéljen, és zenéljen, akárhol lakjék e föld kerekségen. Kimegy Párisba virtuóznak, ki Moszkvába vendégszerepre, s bárhova menjen, mindenütt hiven kiséri nyirettyüje, mindenütt ugyanazon sírvavigadó nótát huzza, s ámbár itt az „áldott szent György“ tikkasztó meleggel, az „átkozott szent Mihály“ fagyasztó dérrel, a természet nélkülözésekkel s a társadalom stereotyp lealázó „te“ megszólitással várja, biztos lehetsz benne, hogy haza jön Párisból is, Moszkvából is.

Kincseket nem hagy gyermekére. Maga sem tudja azt megbecsülni: egyik kezével beveszi, másikkal kiadja; hanem megtanitja a rongyos rajkót hegedülni, kalánétozni, czimbalmozni, és ebben hagy neki gazdag örökséget. Ettől legalább nem kell stemplit fizetni.

Ime a dade egy félig kivájt válura ült, trafikmentes istenadta dohányra gyujtott, kopott turi kalapját hátra vetette göndör ősz hajáról, álla alá szoritja a szerszámot, s rákezdi, hogy: „Virít már a kis nefelejts.“

Hej! a Martinovics nótája az, kit, ha a nemzet elfelejtett, a czigány megörökit zenéjében, mint megörökitette Rákóczit.

A rajkónak meglátszik duzzadt pofáján az igyekezet, s ha tisztességes fülnek való hangot a hosszu fából nem tud is még kicsalni, ujjai elég fürgén járnak, s czigánynál az a fő dolog. A rajkó bizonyára meg fogja a kalánétot tanulni, mert rá született, s ki tudja: ha most még uriasszony elnyütt beduinját viseli, és feje kalapot, lába csizmát nem ismer is, nem lesz-e még belőle Boka, Patikárus, Czinka Panna, Kecskeméti, vagy épen Lavota?

Igy tanitja fiát a czigány muzsikára, e conservatoriumból kerülnek ki azok az igénytelen művészek, kiknek zenéje magyar ember szivének jobban esik bármely zongoragyilkos virtuózénál. *K—i.*

A CZIGÁNYOK.

(Egy aljegyző elbeszélése.)

Tisztán szerencsés körülményeknek, s apám egy-két ifjukori tanulótársának, — tehát épen nem tehetségeimnek, mint a melyekkel soha sem dicsekedhettem, — köszönhetem azon kitüntetést, mely szerint huszonkét éves létemre oly hivatalba jutottam, mint segéd, utódi joggal, hogy szinte sokáig irigység tárgya valék.

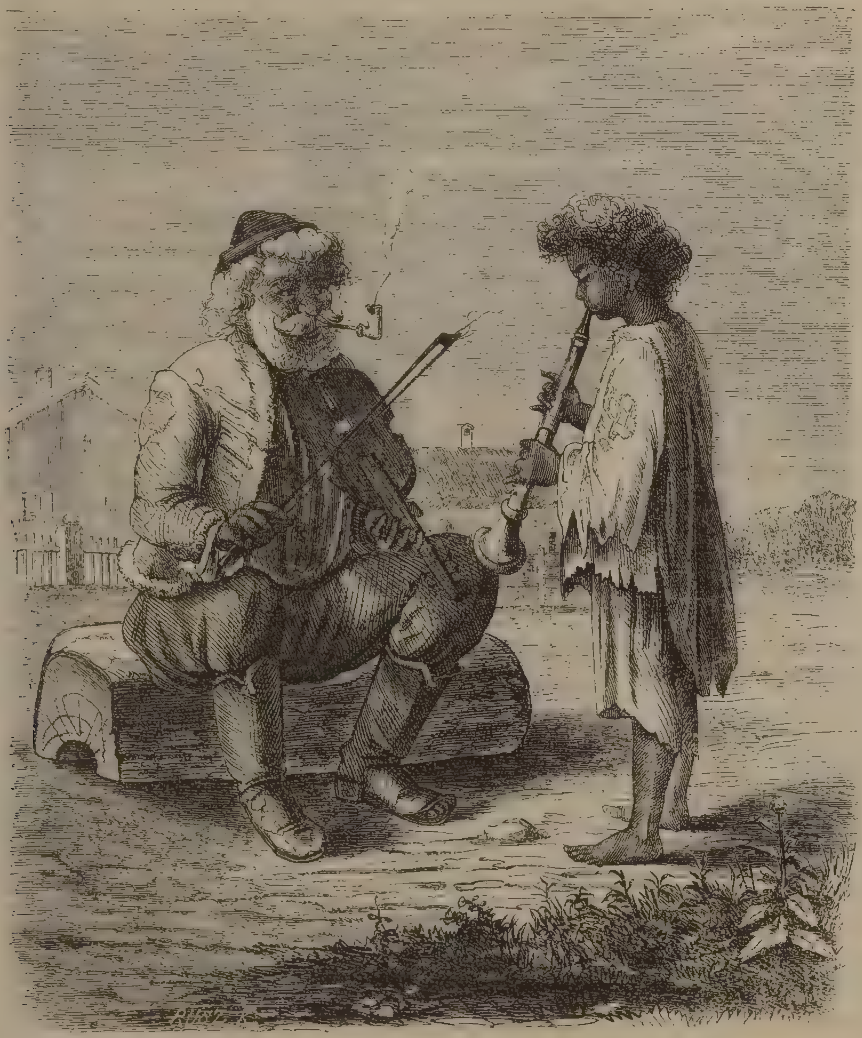

A dade és a rajkó.

Egy szép langyos szeptemberi este köszöntöttem be főnökömhöz.

Mi ez? kérdém, a mint a folyosóra értem, s ott egy nagy csomó oláh-czigányt láttam vacsorálni — talán nem jó helyen járok?

— Épen jó helyen, a legjobb helyen — válaszolt kérdésemre egy gömbölyü arczu eleven, csinos közép termetü, szakácsnéforma menyecske. Csakhogy az uraság nincs ide haza, a kisasszonyok meg a szomszéd faluban vannak a nagyságos asszonynyal búcsún.

Jelentettem, hogy holnap tiszteletemet

fogom tenni, s végig tekintvén a jó étvágygyal falatozó czigánycsoporton, s megköszönvén a nyájas asszony marasztását, a közeli vendéglőbe siettem.

Mintegy két hét mulva, midőn az igen kedves B** családnak már majdnem valóságos tagja voltam, vacsoránál ültünk együtt.

Erős kutyaugatás hallatszott be az udvarból.

— Papa! kiáltott fel az egyik kisasszony élénk kaczagással: vendégek, már délben is jártak erre, de elküldtük.

— El kell hajtani a tolvajokat — szólt főnököm neje mozdulatlanul, de kemény szigoru tekintettel.

Meglepett e különös parancsolat, annyival is inkább, mert főnököm azonnal fölkelt, s a vendégek fogadására látszott készülni. Magam is indulni akartam, hogy tegyek valamit. Most mind a három kisasszony hangosan elnevette magát, s a legöregebbik szólt:

— Hiszen czigányok.

— Hadd legyenek — válaszolt főnököm komoly arczczal, de szelid hangon, emberek azok is. Adni kell nekik valami ebédmaradékot, egy kis kenyeret, az öregebbeknek bort. Kevéssel ki lehet azt elégiteni, a kinek nem sokra van szüksége. Lopni nem fognak, csak az ember jó szivet mutasson irántuk. Engem még egy se lopott meg. Nos?

S ezzel főnököm csakugyan megindult, s én is követtem.

Körülbelül nyolcz-tiz tagból álló oláhczigány, asszony s férfi, — állott tiszteletteljes magatartással a folyósóban.

— Az idő tiszta, enyhe; üljenek le a kut mellé, majd rendelek valamit, a ki akar, háláson is itt maradhat.

A mi meglepett: a czigányok minden szokásos hálálkodások nélkül mentek a mutatott helyre, s ott csakhamar letelepedtek.

Főnököm rendelést adott a cselédeknek, s visszamentünk a nagy vacsoráló-terembe.

A kisasszonyok nevetéssel fogadtak, s kérdék:

— Valamelyik asszonyt nem csókolta-e meg a papa?

— Persze! — jegyzé meg a háziasszony, s kövér karjait kedvetlenül tette össze mellén.

— No no galambom hallgatni kell, a mi nem tréfa, az nem tréfa; ti is — fordult leányai felé — jól tennétek, ha egyébre gondolnátok.

De a zajt, nevetést nem lehetett lecsillapitani, a kisasszonyok tovább suttogtak, nevettek, s édes anyjuk tovább integetett fejével, s pedig olyformán, mint mikor az ember azt akarja kifejezni: ismerlek, tudom a szép esetet.

Gondolkoztam, s fájt, ha csak ugy villant is keresztül eszemen, hogy itt ebben a czigány-szeretetben valami szomoru titok lappanghat. Nem mertem főnökömre nézni, holott a legszivesebb, legbecsületesebb emberek egyikének tartottam. Éles szigorú, férfias vonásai, tisztes ősz haja, sürü, félig ősz, félig fekete, összeeső szemöldöke, s vastagos zárt ajkai inkább cátoi szigort mutattak, mintsem holmi ledérséget.

Igen kellemetlenül éreztem magamat, de távoznom nem lehetett, talán nem is illett volna.

— Eredj a te kedves czigányaiddal — szólt szemrehányólag az asszonyság: nevetségessé tészsz az egész világ előtt bennünket.

— Azt hiszik, apa is czigány volt — vágott közbe a legkisebb kisasszony.

— Nos Marcsa, mi volna ebben valami különös? felelj nekem.

S főnököm, ki, most vettem jobban észre, jó barna arczu és szinü volt — villogó szemekkel nézett körül. Poharát ajkához emelte, egy keveset ivott, s ujra megtöltvén, egy cselédnek nyujtá:

— Vidd ki a legöregebb czigánynak.

— Ez már mégis — forgolódott a háziasszony indulatosan. Pál!

— Angyalom, engedj meg, én tudom, hogy becsületes emberek, lopnak tán, hogy ehessenek valamit, de nem rabolnak, utját senkinek nem állják, senkit meg nem ölnek, ravasz behálózások által senki jószágát el nem perlik; nekik nem kell egyéb, mint az édes szabadság. Szivök meg van. Én tudom.

S beszélni kezdett.

— Hallottuk már apa — szólának közbe a leányok s az anya is — hagyja.

— Ha hallottátok, érjétek be vele, nem nektek mondom, ezt az urat — fordult felém — akarom felvilágositani. Jó emberek biz azok, barátom uram, több sziv van bennök, mint egynémely kegyes emberben. Apró legényke voltam, beteges, sovány, elrongyollott koldus ficzkó.

— Minek már az ilyet apa — figyelmezteté egyik kisasszony.

— Ilyen ám az én férjem — szólt hozzám az asszonyság, s indulatosan lökött odább egy poharat.

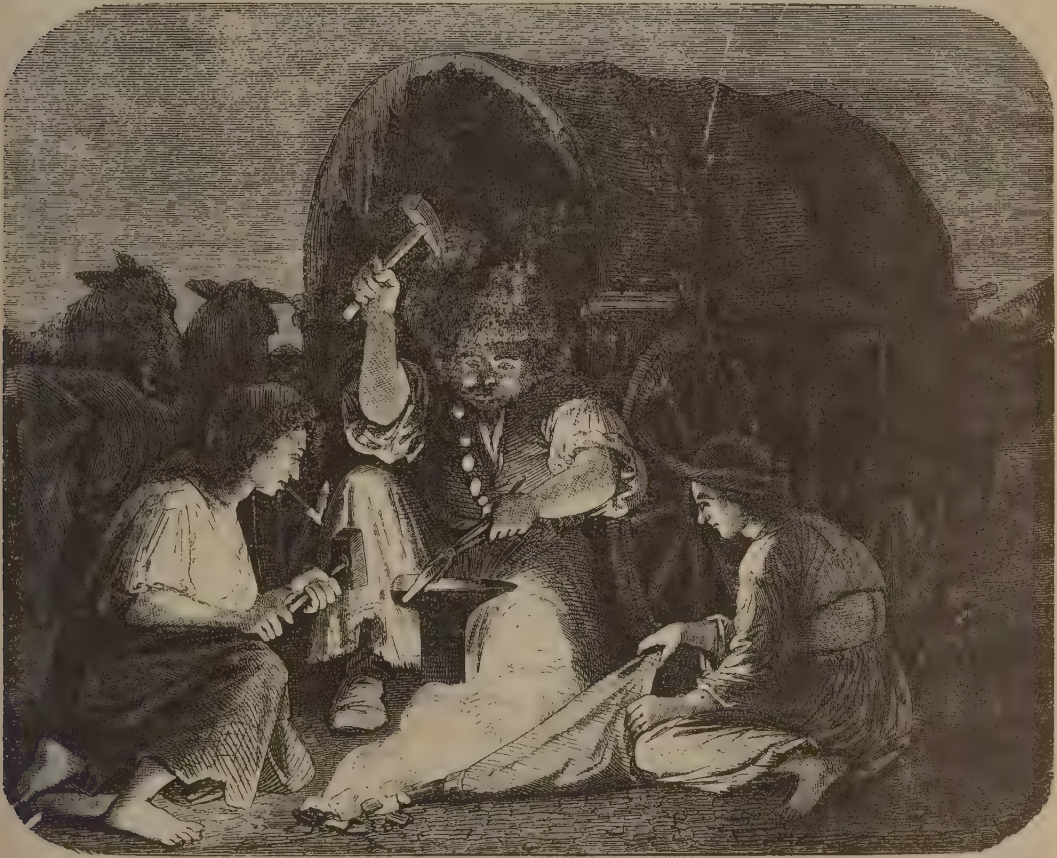

Vándor czigány-család.

— Az voltam, hálát adok az istennek, hogy becsületes módba helyezett, hogy mással is tehetek valamit, de a mi egyszer voltam, minek tagadnám el. Nem ugy loptam az állapotomat, apámról maradt rám, ezt a mostanit se ravaszságon vettem. A mi nyelvemre jön, elmondhatom, nincs okom kettéharapni a szót. Valami szegény nevelőségből jöttem haza felé, ha birtak volna lábaim, de lelt a hideg szörnyen. Azt a néhány forintot, a mit nagy bajjal szerezhettem, iskolára akartam hozni, hogy éljek utána addig a meddig. Gyalog indultam, pakkom miatt indulhattam, az kevés helyen elfért. Utközben elővett a láz, lecsigázott. Le kellett térnem a gyalogutra, hogy valami szeles fuvaros el ne gázoljon. Egy füzfa alá vonultam, s ott megadtam magam a sorsnak.

— Pál! s minek már az ilyet? — kéré szelidebben neje.

— Eh, hadd beszélek, régen volt. Csak hoz tán valakit erre a jó isten — mondám kínomban — lehetetlen, hogy föl ne vegyen, s a mennyire birtam, fölkapaszkodtam, s megint visszamentem az országutra. Egyszer onnan jön nagy porverve egy hintó Láttam, hogy a kocsis mellett szépen elférnék, de csak félreálltam, s jó, mert aligha meg nem éreztem volna az ostor hegyét. Hogy tekintett volna egy ur egy gyalog csavagóra. Majd a szántóföldekről tért be az országutra valami parasztkocsi. Lassan poroszkált, de elért mégis.

Erős egészséges paraszt ember ült az ülésben, s tömte a pipáját. Alig fogadta el a köszönésemet.

— Vegyen föl bátyám — kérém nagy pironkodva.

— Mi lesz a fizetés.

— Jó szó, isten áldása.

Nem válaszolt, ballagott csöndesen.

— Fölülhetek.

— Jó az ut.

— Beteg vagyok.

Lovára ütött, és sebesen odább hajtott. Végre a nagy lázban elgyöngültem, rátértem a rétre, s elbuktam valahol.

Mire fölébredtem, egy sátorban találtam magamat egy csomó czigány gyerek között. Éreztem egyszer még a réten, hogy költöget valaki, mintha egy magas termetü, jóságos tekintetü czigány ember állott volna előttem egy fiatal asszonynyal, de azt hittem, álmodom, s aludtam tovább, s most ijedve kaptam pénzem után. Se hire, se hamva.

— Ugy-e? kiáltott közbe a háziasszony, nevetve tekintvén fönökömre, mégis tolvaj a tolvaj.

— No, no várjunk egy kicsit anyjuk. Épen ekkor jött be ugyanaz az asszony, leült mellém, simogatott, s figyelmeztetett, hogy ne féljek semmit, nem lesz semmi baj. A pénzem az uránál van, a batyum meg nála. Ida adnak mindent, de előbb gyógyuljak meg.

Itt éltem köztök egy darabig, talán mintegy három napig. Soha, még a saját édes testvéreim sem ápoltak jobban, mint ezek. Betakargattak, még a szabad levegőtől is óvtak. Mikor jobban éreztem magam, oda ültem közéjük, tréfáltak, mulattattak, de olyan illedelmesen, mint csak jószivü emberek tehetik. Nincs minden társaságnak vajdája, de a legöregebb mindig a parancsoló köztük. Ezt olyba tartják, mint . . . nem, mi az öreg apánkat soha se becsüljük meg ugy. Ezt itt valóságos fejedelem. Dolgaikat ő intézi el, a legénynek ő választ feleséget, a becsületes házasság fölött ő őrködik, a házasságtörőt örökre elüzik, de ilyen, a mint mondták, ritkaság köztük. Lopni nem lopnak, csak élelmet szereznek, ha munkával nem lehet, egy kis fortélylyal, de ez náluk nem bün, csak olyan, mintha az éhes ember az országuti eperfáról, a mely közös, jól lakik.

Esténként éjfélig is elülnek a lobogó tüz mellett, a férfiak hallgatnak, az asszonyok, leányok csöndes dalt zummognak egyhanguan, mesterkéletlenül, de teljes szivből. A gyerekek ott alusznak a lovak körül, hogy a legkedvesebbhez még álmukban is közel legyenek. Beteg nincs közöttök, ők még a szabad egészséges természet fiai. A szabad levegő nem árt meg fejüknek, a fris viz nem rontja el gyomrukat, enni különben oly keveset esznek, hogy köztünk egy tiz esztendős gyerek is többet eszik, mint ott egy felnőtt ember. Nappal az asszonyok söprüt kötnek, madzagot fonnak, a leányok a szebbek, bejárnak a falukba árulni, a férfiak kovácsmunkával foglalkoznak, csereberélnek, az öreg asszonyok pedig házasságokat terveznek az ifjak között, s ha szerét tehetik, kártyát vetnek, jövendőt mondanak. Nem kivánnak szabadságot, mert övék a pusztaság, nem félnek az adószedőtől, mert a madár se fizet szállásától adót, se a rókák, se a mezei vadak — ők pedig azokkal vannak egy osztályban Nekik, azt hiszem, még a halál se jut eszökbe soha.

Főnököm egy kissé elgondolkozott, mélyen maga elé nézett, nagy, fekete fényes szemei mozdulatlanul állottak helyükön.

— Hát aztán? — kérdé a legkisebb leány édes elérzékenyedéssel, közelebb simulván apjához.

— Ugy, — folytatá főnököm — mikor jobban lettem, a legvénebb ezüstgombos ember átadta pénzemet, ruhámat, irományaimat, s megkérdezte, hova szándékozom, hogy oda vigyenek.

Mondtam, hogy a debreczeni kollégiumba.

— Hát gyerekek, arra tartunk, — szólt embereihez.

Egy szép czigány-asszony, ki legtöbbet ápolt, ki özvegy volt, s kinek három kis apró gyereke volt, rám tekintett, végig nézett összeesett termetemen, megsimogatta arczomat, mosolygott és szólt:

— Hol lakik maga?

— Sehol.

— Sehol? kérdé elszomorodva. Hát nincs apja, anyja se?

— Nincs.

— Meghaltak?

— Régen.

— Nekem csak az uram halt meg.

Fölkapta a legkisebb gyermekét, összevissza csókolta, aztán a másikat, a harmadikat, s fekete arczára nagy, fényes könyek hullottak alá.

— Megcsókolná-e ezt a kicsit? kérdé, mosolyogva tartván felém gyermekét.

— Hogyne — mondám. S megcsókoltam mind a hármat.

Az asszony szinte ujjongott örömében.

A következő napokon megindultunk, dehogy engedték volna, hogy gyalogoljak, föl kellett ülnöm a kis gyerekek közé, s igy érkeztünk meg harmadnapra Debreczen alá.

Be akartak hozni a kollégiumba is, de mondtam, ne tegyék. Gondoltam, az mégis furcsa lenne, ha egy csomó félmeztelen apró gyerek közül szállnék ki a kollegium kapuja előtt. Nem, erről lebeszéltem őket. Ámbár az asszony mindenkép el akart kisérni gyermekeivel együtt.

A czigánysoron, a város végén megállapodtunk. Leszálltam, a gyerekek közt egy pár krajczárt akartam kiosztani, de az öreg ezüstgombos a körmükre ütött, s épen semmit sem fogadtak el tőlem.

Nem, édes anyjuk — szólt főnököm, neje vállára tevén kezét — a czigányokat ki ne verd, egy pohár bort, egy darab kenyeret ne sajnálj tőlük, sok igaz sziv vagyon azok között. A ki a romlatlan természet kebelén születék: ne tarts attól soha.

— Aztán találkozott-e — kérdém főnökömet némi zavarral — találkozott-e azokkal . . .

— Nem barátom, de mindennap várom őket.

Fölkelt s kitekintett vendégeihez, a czigányokhoz. *Tolnai Lajos.*

ITATÓ UTASOK.

Megtörtént a gyöngyösi vásár a Hortobágyi pusztán. Igenis, a puszta kellő közepén; — minek ez a magyarázata.

A Gyöngyös városban tartatni szokott nyári vásárt megelőzőleg pünkösd táján öszszejönnek Debreczenből, Füredről, Ujvárosról, Nádudvarról, a Hajduvárosokból és a Nagy-Kunságról, a hortobágyi nagy vendégfogadónál, a hid mellett felállitják marháikat és olyan fináncolatlan vásárt csapnak, mint annak a rendi. Itt aztán nincsenek sátrak felütve, nem háborgatja a vásárosokat helypénzszedő, mértékhitelesitő, a szekér alatt kullogó kuvaszokat nem fenyegeti modern gyepmester, és csepürágó taljánok nem bolonditják az embert. Hanem a helyett, olyan czimeres ökröket és tüzvérü paripákat adnak, vesznek, hogy akár Debreczenben, az eleméri csapszék felé sem találnál különbeket. — Tehát erről a gyöngyösi vásárról oszolnak szét az emberek.

Égetőn süt a nyári nap a téres sikságra, a melyre legfölebb csak egy-egy utszéli sovány jegenyefa árnyéka vetődik. Sem halma, sem erdeje a pusztának; még a sugár torony sem látszik idáig. A szem nem lát egyebet, mint hullámzó növényeket, menekülő ürgét, legelésző nyájat. Az ember lába alatt csupa ős föld, körülötte és fölötte csupa mennyország. Messze földön semmi egyéb nesz, mint madár csevegése, vezér ürü kolompja, álmos juhászkutya fel-felvakkantása és ficzánkoló paripák nyeritése.

A poros úton hármas fogatu magyar szekér halad, rajta heverész egy öreges ember, széles karimáju kalapja jótékony ernyőül szolgálván arczának. Mellette tisztes kinézésü felesége ül, lágy szénába kuporodva, s nemcsak, hogy fejét kötötte be gondosan a nap szuró sugarai ellen, hanem kis gubáját is magára teritette, hogy ennek árnyékába megbujjon; mert a magyar azt tartja a bundáról, gubáról, meg a szürről, hogy télen meleget, nyáron hiveset tart: s ezért folyvást, jó időben, rosz időben ott fityeg a vállán, kivált ha utra megy. Még példabeszédben is sokszor emliti, még a nótában is azt mondja: „Mindig bunda a bunda."

Lám, a kocsin ülő harmadik utas is, a három pej kocsisa, nyakába vetette a táblás hátu szürt, hadd verje vissza a napsugarait. Ezen képet látva, s öltözeteikről itélve, azt hinné a népszokásokkal ismeretlen ember, hogy tán biz tél van, vagy legalább is Szt.-Márton nap felé jár az idő, ha a nyári hőséget maga is nem érezné, s nem látná, hogy a közel falu tüzről pattant lányai, menyecskéi egy szál ingben, vékony szoknyában, puszta karral s mezitláb járnak.

Érzik a hőséget a haladó szekeren ülők is, s a hévség ikertestvére a szomjuság is bántja már száraz torkaikat. Még jobban szomjaznak a kiizzadt lovak, s nyeritve tekintgetnek az országuttól balra látható ágasos, gémeskut felé: de vágyaiknak ez elérhetlen Mekkája messze, benn esik a földek között; kocsicsapás oda nem visz, csak a gulya vagy a ménes delelget ott néha.

Végre falut érnek utasaink. – A helység végén árnyas tető alatt hüs forráskut mélyed; a falu szépei oda járnak vizért, mivel hogy legjobb, legfrisitőbb vize e kutnak van az egész környéken, azért is becsülték meg ugy, hogy fedelet raktak rá. Kisbiró uram is ide szokott járdogálni, nem ugyan vizért, mert azt ugyan ő meg nem iszsza, hanem azért, hogy itt legjobban el lehet terécselni az olyan fiatal fehércseléddel, mivelhogy hát, mi tagadás benne? ő kigyelme az efféle eleven portékát szereti, de nagyon.

Most is ott pipázgat az eresz oszlopához dölve s két vizmerő csinos vászoncseléddel beszélgetve: mikor az ország utján haladó szomjas kompánia — három ember, három ló – megérkezik a magas oldalu szekérrel. Megállanak; a szürös kocsis leszáll, s már a szegény pára lovak nyughatatlanul várakozva nézdegélnek a kut felé, söt az egyik barátságos, fürge menyecske ki is hozta nekik a tele vödröt, hogy az utasoknak kedveskedjék; de kisbiró uram hivatalos tekintélyét jónak látván kissé éreztetni, szépen megkéreti magát elöbb az itatás megengedéséért, s csak miután töviröl-hegyire kikérdezgette utasainkat: hovávalók? hová mennek? mi járatban vannak? sokat ártott-e határukban a tavaszi fagy? milyenek ott a kukoriczák? van-e nálok katonaexekúczió? stb. stb. szóval, miután kiváncsiságát teljes mértékben kielégitette, csak azután juthatnak a szomjas utasok és eltikkadt lovaik frisitő italhoz.

Node a magyar ember barátságos, szivesen eldiskurál, s a jó viz is megérdemel a mai világban legalább egy kis jó szót.

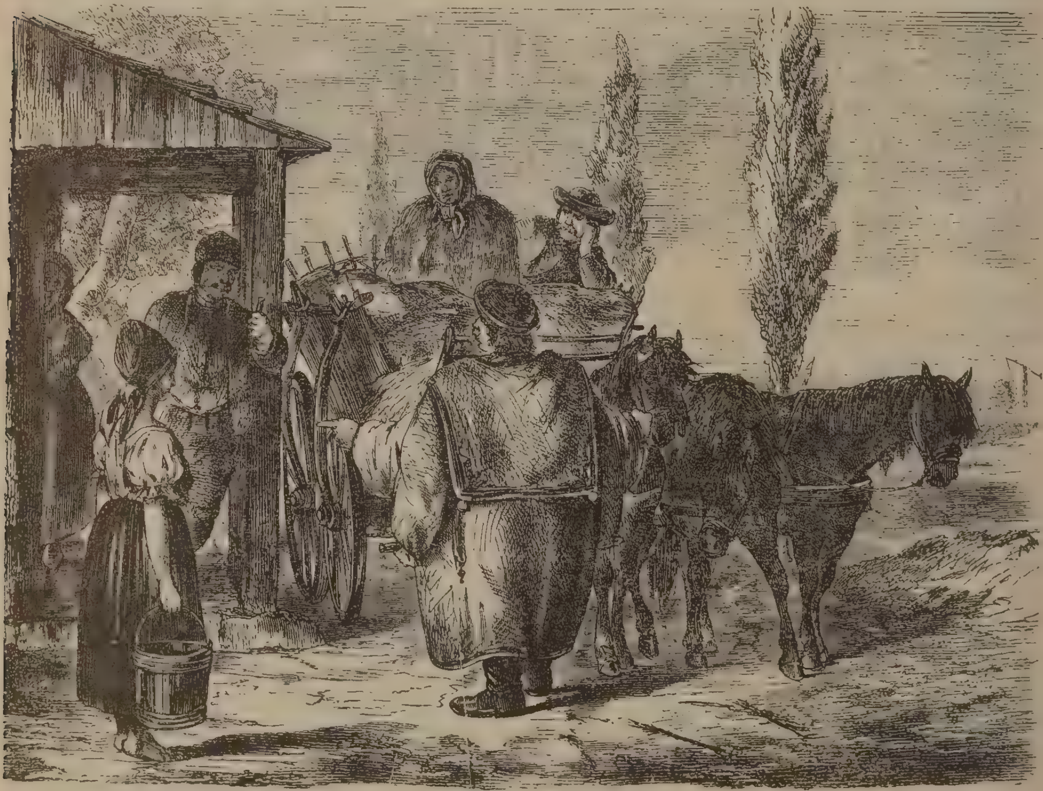

Itató utasok. – (Lüders rajza.)

Ez a kötet a *Magyarország képekben. Honismertető album*
(Szerk. Nagy Miklós, Heckenast, 1870) című könyv
I. részének reprint kiadása. Megjelent a Közgazdasági és Jogi
Könyvkiadó Minerva Szerkesztősége és a Helikon Kiadó közös
gondozásában. A kiadásért felel Dalos Vilmos igazgató.
Készült a Kner Nyomdában (116), Békéscsabán, 1989-ben.
Felelős vezető Háromszéki Pál vezérigazgató. Felelős
szerkesztő Györki Mária. Műszaki szerkesztő Nagy András.
A Helikon Kiadó művészeti vezetője Szántó Tibor. Megjelent
50,75 (A/5) ív terjedelemben, Helikon ofszet papíron.
HE 232 / K. 5460
ISBN 963 223 433 2 / ISBN 963 223 472 3 összkiadás

300,- Fr